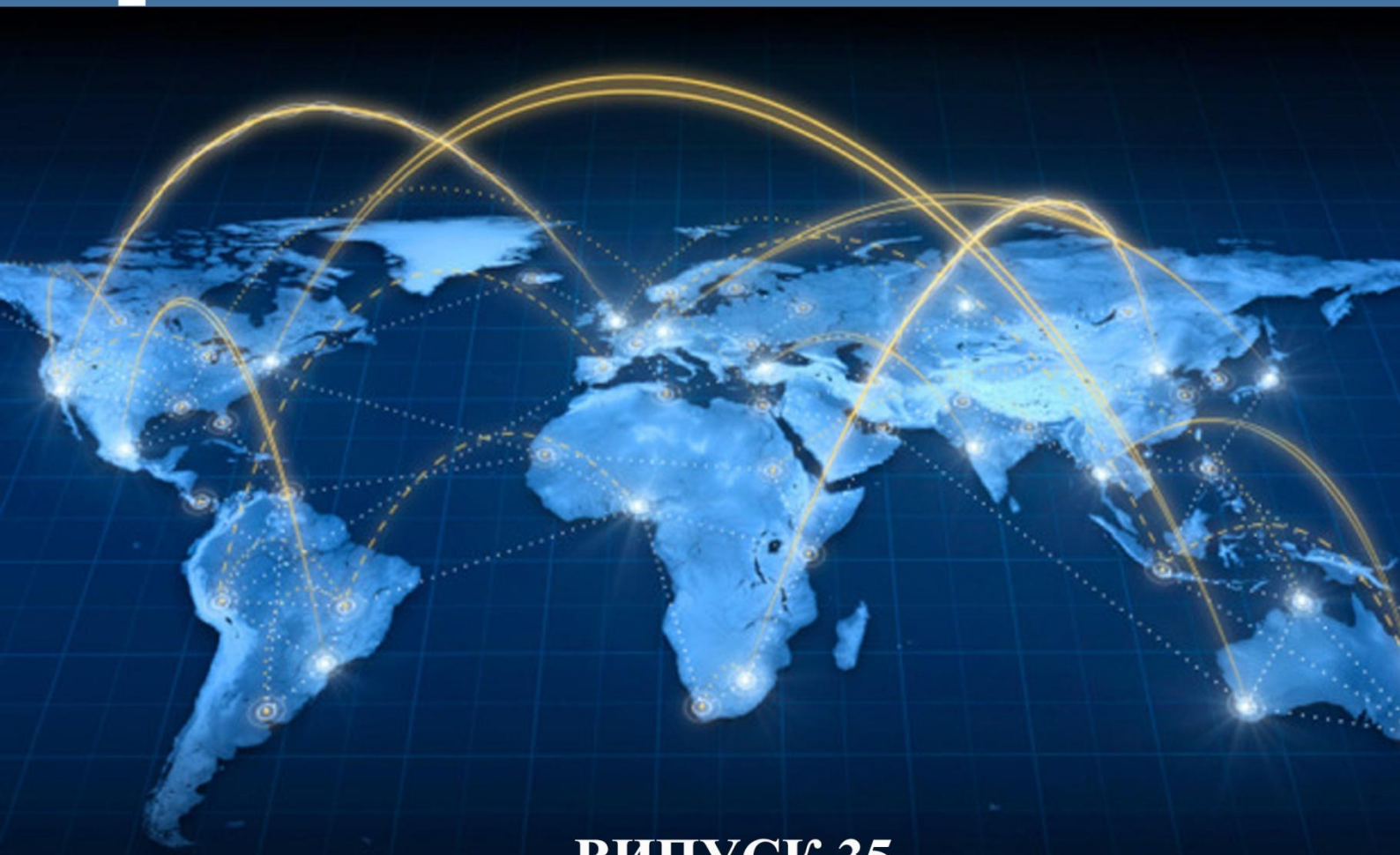
МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

ВИПУСК 35

27 квітня 2018 р.

м. Переяслав-Хмельницький

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

Матеріали
XXXV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції

«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

27 квітня 2018 року

Збірник наукових праць

Переяслав-Хмельницький – 2018

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

Совет молодых ученых университета

Материалы
XXXV Международной научно-практической интернет-конференции

«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»

27 апреля 2018 года

Сборник научных трудов

Переяслав-Хмельницкий – 2018

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Матеріали XXXV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Вип. 35. – 629 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Базалук О.О. – доктор філософських наук, професор
Воловик Л.М. – кандидат географічних наук, доцент
Дашкевич Є.В. – кандидат біологічних наук, доцент (Білорусь)
Доброскок І.І. – доктор педагогічних наук, професор
Євтушенко Н.М. – кандидат економічних наук, доцент
Кикоть С.М. – кандидат історичних наук (відповідальний секретар)
Руденко О.В. – кандидат психологічних наук, доцент
Садиков А.А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)
Скляренко О.Б. – кандидат філологічних наук, доцент
Халматова Ш.С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій.

©Автори статей
©Рада молодих учених університету
©ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Материалы XXXV Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2018. – Вып. 35. – 629 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Базалук О.А. – доктор философских наук, профессор
Воловик Л.М. – кандидат географических наук, доцент
Дашкевич Е.В. – кандидат биологических наук, доцент (Беларусь)
Доброскок И.И. – доктор педагогических наук, профессор
Кикоть С.Н. – кандидат исторических наук (ответственный секретарь)
Евтушенко Н.М. – кандидат экономических наук, доцент
Руденко О.В. – кандидат психологических наук, доцент
Садыков А.А. – кандидат физико-математических наук, доцент (Казахстан)
Скляренко О.Б. – кандидат филологических наук, доцент
Халматова Ш.С. – кандидат медицинских наук, доцент (Узбекистан)

Сборник материалов конференции вмещает результаты научных исследований научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, докторантов, аспирантов, студентов по актуальным проблемам гуманитарных, естественных и технических наук.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, достоверность фактов и ссылок несут авторы публикаций.

©Авторы статей
©Совет молодых ученых университета
©ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Azim Baykulov, Qorakul Sovetov, Oybek Yunusov, Shohjahon Rahmonov
(Samarkand, Uzbekistan)

THE STUDY OF THE INFLUENCE CHITOSANS ON ENDOGEN INTOSICATIONS AT BURN OF THE SKIN

The burns and ожоговая trauma is one of the main problems of modern medicine in connection with high fatally and invalidly. Healing by wounds is a most important biologic, medical, and social problem, which remains actual to date. Main reason летальности in stage sharp burns to toxemias are festering-septic complications in combination with endogen intoxications metabolic and microbial origin [4].

The Modern direction in development dressing material is a refusal of generalized facilities, applicable for the whole period раневого process, and transition to armband, specially intended for use in one or another its phase in accordance with concrete clinical situation. Perspective in this plan is chitosan and its derived. Chitosan - 2-amino-2-desoksi-B-glucans (HZ) depending on molecular mass and degree activations finds using in medicine. They are offered different variants wound healing facilities on base chitosan. Renders begins influence on row vitally important function, but with other - contains natural antioxidant and promote the suppression to activities oxidations radicals. Provide efficient biocorrection on seeds level to organizations to alive matter [1].

Objective of the study. To study the acute and chronic toxicity, cumulative properties of the drug "Chitosan with furatsilin" when administered to experimental animals.

Materials and methods. In given work used the gels on base HZ *Bombyx mori*, sutured by means of glutar aldegid (GA) and pervaded biologically active element (BAE). As BAE was used furacilin (FC), water solution which for undertaking experience prepared by dissolutions of powder FC. The Process gel was accompanied shaping netlike molecular structures, which depending on conformation conditions and stowages of the chains is characterized by different porosity. The Results liofil drying splendid sample have shown that sutured chitosan contains beside 0,5% FC in its composition. The Standardization chitosan was conducted on nitrogen, contents which in sample has formed 90% [11].

For decision of the put(deliver)ed problems termal burn model reproduced on 120 white rat male by weight 140-160g In accordance with requirement Helsinki declarations on humane address with animal, fixing burn conducted under light ethereal anesthesia [13]. Modeling burn is reeked conducted the submersion beforehand depilitions area of the skin [2]. To not to wound the skin in place depiling hair, her(its) sprained I and II finger of the left hand. Depiling area to lower surface of the back sank; sunk in boiling water. Time to exposures - 10 sec. Under specified mode was reached damage of all layers of the skin in zone of the burn that corresponds to the burn III degree [3]. The Area burn is reeked forms 18-20 sm^2. The Percent burn to surfaces calculated as attitude area burn to the general surface of the body animal that formed 18-20%. The Used model of the termal burn beside rats was shown identical since provided the burn of the skin. As checking used the skin intact rats. Fatal animal has formed 13,6%. After two hours after reproducing the burn of the rats has divided into 4 groups and was conducted local processing is reeked:

1- group (25 rats) - a processing by preparation chitosan (*Bombix Mori*) (HZ) in 2% acetic acid + GA + F (HZ+ GA+F);

2 - I group (25 rats) - processed HZ in 2% acetic acid + GA (HZ + GA);

3 - I group (25 rats) - processed the preparation Levomikol (the unguent) (the group of the comparison).

4 - I group (25 rats) - processed the physiological solution (the checking group).

5 - a group intact rats.

The Preparations were inflicted by dosage 1 mg/kgs masses of the body animal on area of the skin with termal burn. Before fixing of the preparation wound was processed 3% solution hydrogen

peroxide. As preparation of the comparison used the unguent Levomikol production "Nizhfarm", which inflicted fine слоем on place of the burn in accordance with общепринятыми methods [12]. On 3, 7 and 10 day after treatment, with each groups decapitations on 6 animals. Decapitations was reproduced under light ethereal anesthesia.

The test conducted Before undertaking died on gexenal dream (GS) for determination detoxication functions liver. In shelters defined the contents an MDA, molecules of the average mass (MSM), conducted тимоловую test, defined the activity ALAT, alkaline phosphatase defined on biochemical analyzer "Autohumolizer F1" ("Human", Germany) with use corresponding to biotests. Morphological studies were conducted In sample of the skin. The Digital material is processed by method of the variational statistics.

Results and Discussion. On the first day of the reproducing the experimental burn condition sharp burn disease existed beside rats: languor, adinamic, polydyption and polyurea. On 3-and day was formed ожоговый scab on surfaces of the struck area, condition animal began to improve. Beside rats 1-y groups in process of the treatment condition gradually improved, they became more active with good appetite. Such directivity of the change was noted and beside animal 2-y and 3-y groups, however phenomenas intoxication were saved. Beside animal 4-y groups of the phenomena intoxication were saved for long time, was noted deterioration of the general condition, in connection with development festering-septic phenomenas.

At burn to trauma in zone of the defeat existed primary anatomical and functional change, reactive-inflammatory phenomenas and regenerative processes. In checking group in the field of termal defeat begin shaping burn bubble, on skin around is reeked existed inflammation, which in the course of time increased with sign of the inflammation and necrosis. Beside animal 1-y and 2-y groups of the expansion damaged surfaces in the course of time did not exist. Noted shaping раневого scab, but even healing existed under its surface, sign of the inflammation did not exist. In 3-y group animal on the first day small increase existed after experiment traumatized surfaces with sign of the inflammation. The Analysis area is reeked different groups have shown the more expressing reduction beside animal 1-y groups. The Action preparation in 2-y and 3-y group coincided then in 4-y group regeneration lagged behind. As can be seen from brought data, HZ, united with GA and F, rendered more expressing regenerating action on damaged area of the skin experimental animal.

More Early epithelium damaged area of the skin experimental animal when use HZ+GA+F (1-I group) promoted the reduction выраженности EI that revealled itself the reduction a level MSM in whey shelters rats 1-y groups in 1,24; 1,52 and 1,45 times for importances of the checking group of the rats, accordingly period through 3; 7 and 10 day from begin experiment (the indicator panel.). Such directivity of the change was noted and when use HZ+GA and levomikol: reduction in 1,15 and 1,08 times through 3 day; in 1,25 and 1,16 times - through 7 and in 1,36 and 1,15 times through 10 day from begin experiment. Herewith high level MDA in 1-y group fell in 1,18; 1,31 and 1,53 times, in 2-y - in 1,08; 1,16 and 1,28 times, in 3-y - in 1,07; 1,10 and 1,19 times, accordingly period. Consequently, use chitosan helium, containing F, reduces the degree an lipoperoxidations and endogen intoxications.

This can be conditioned by reconstruction detoxikations functions liver experimental animal, since given function liver beside burnt greatly suffers [5]. Called on in this plan of the study have shown the significant reduction detoxikations functions liver checking group animal that revealled itself the lengthening to length GS before 121,3+6,8; 110,8+7,1 and 74,5+6,8 mines, accordingly period through 3, 7 and 10 day, at importance of this factor beside intact of the rats 27,4+3,1 mines. Beside animal 1-y groups length GS has formed 73,4+6,5; 58,6+3,2 and 41,2+3,7 mines, accordingly period. Such change, but to a lesser extent noted and beside animal 2-y groups then in 3-y group length GS was saved lengthened, forming 107,3+8,1; 81,2+8,1 and 59,6+4,1 mines, accordingly period. Consequently, processing struck area of the skin HZ+GA+F, promoting more early epithelial, restored homeostasis in organism in consequence of increasing detoxikations functions liver.

The known that at burn and burn disease develops hepatic syndrome, conditioning accumulation toxin in organism [9]. The Acknowledgement this is observed us lengthening of

length hexenales VWVappear in the dreams beside experimental animal. For clarification syndrome defeats liver we have studied the speaker of the change ferment ALT and SCHF, contents bilirubine and tymol test (the indicator panel.). As can be seen from table, at burn to trauma beside animal of the checking group is noted development cytolysis syndrome (increase ALT and giperbilirubiemy), cholestatic of the syndrome (increasing to activities SCHF), mezinchemal of the inflammation (increasing tymol tests). In process pharmacy afore-mentioned syndrome noticeably it falls. More Expressing this reveals itself beside animal 1st groups then in 2nd and, particularly in 3-y group, they greatly exceed normative importance's. Using chitosan helium in combination with F, noticeably reduced involvement a liver in pathological process. The Conservation to wholeness hepatocyte brought about normal work detoxycations functions baking and raised excrections toxic metabolites, promoting, hereunder, reduction endotoxynemy.

The Called on studies are indicative also of efficiency of the using preparation chitosan at traumas disease. The Analysis data, got at study of the influence several medicinal forms chitosan (the solution, gel, cream) on process of the healing skin is reeked beside rats and rabbit, has shown that using helium provides the reliable speedup of the process to reparations of the skin [17].

Chitosan efficient facilitator genesis turned out to be in the manner of sponges that is shown at modeling of the bone defect to mandible beside rabbit [18]. The Study mechanism stimulations of the effect chitosan has shown that in base his(its) lies the activation of the phase of the biological defogging is reeked. This is explained, first of all, increasing to functional activity phagocyte: speedup to migration phagocyte in wound (the centre of the inflammation), as well as reinforcement phagocytes to activities macrophage in consequence of increase the positive charge their surface membrane and activations mechanism oxygenation bactericides.

From existing at present broad assortment polymeric covering on is reeked and burns, dissolving covering in the most degree answer all physician-biological requirements, can be useful as on early stages of the treatment by wounds and burn, so and on more late stages. Consequently, development dissolving adhering polymeric covering since different period biodestruction is in present time by actual direction of the creation effected appliqué work on is reeked and burns.

Natural polycarbones chitosan possesses the broad spectrum of the action. Its derived adjust fibroblast proliferations and stimulated the normal regeneration of the skin. The Analgesic and antimicrobials action are conditioned by unique ability chitosan inspection to interact with ill receptor and cellular wall microorganism. One of the reasons of the efficient influence chitosan on healing by wounds is stimulation influence on immune system since its possible consider as analogue glycolipid cellular wall microorganism, executing role activator macrophage. The Essential problem burn area are a scar, forming in places of the regenerations of the skin. Use chitin and its derived allows vastly to reduce granulated fabrics. The known that derived chitosan have a structured features like glucosamine of the skin and can serve the substrate for growing keratinocyte and fibroblast [6]. The Expansion fundamental and applied studies, certainly, will allow to use the polymers on base chitosan, possessing differentiated characteristic in respect, sorption's, bactericide of the influence as factor of increasing of biological value preparation and their medical action.

The burn, even local, displaces oxygenic-reconstruction balance of the organism by thereby that in shelters and liver increases, contents hydro peroxide the processes an peroxide oxidations lipids. The Identical efficient therapy burn, but in our event this using chitosan-1, promotes the normalizations these mechanism and neutralizes the breaches of the metabolism. Analyzing enumerated methods of the treatment burn defeats of the skin, we have revealed special need of the introduction designed by us method therapy burn of the defeats of the skin. The Essence of the way of the treatment is concluded in that that on dry ожоговую surface is inflicted appliqué work of the small quantity chitosan helium. Necessary to keep the sterile conditions and mode of conduct therapy. The Benchmark analysis of the biochemical factors peripheral shelters and liver beside rats checking and experienced groups have shown that influence derived chitosan promotes the quick normalization hemograms as a whole, normalizes the peroxy oxidation an lipids that, certainly, possible refer to good prognosis sign at treatment skin burn by wounds.

Under thermal trauma chitosan, in contrast with levomikol, renders the more expressing antitoxic action that reveals itself the reduction high level MSM. Hiperlipjperoxdations in greater degree falls when using derived chitosan.

LITERATURE

1. Александрова Е.А., Кириленко Ю.К., Сигильетов А.Е., Рахманов Р.С., Душкова З.Г., Суворов А.В., Черкасова Е.И. // Справочник по препаратам Олигохит. Препараты серии олигохит(r) справочное пособие. М., 2005, С.38.

2. Богатова Н.П и др. структура эндотелиоцитов лимфатических капилляров кожи в условиях коррекции раневого процесса при термическом ожоге. Бюллетень СО РАМН №1(115), 2005г. с-37-42.

3. Бузлама А.В., Сливкин А.И. // Экспериментальное доклиническое исследование регенераторный активности субстанции растительных полифенолов. Вестник ВГУ, серия химия, биология, фармация, 2009. № 1, С.101-107.

4. Вазина И.Р., Бугров С.Н., Сосин Е.Ю. // Динамика летальности и причины смерти за последние 40 лет XX в. в Российском ожоговом центре МЗ РФ: научное издание // Вестник хирургии. 2004. №3. С.47-50.

5. Вильдяева М.В. Обоснование применения мексиданта в комплексном лечении больных с термической травмой. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. Саранск, 2009.

6. Крыжановская Е. В. // Биологически активные вещества в ветеринарии 03.00.23 – биотехнология. Автореферат диссертации на соискание ученной степени доктора биологических наук. Щелково, 2008. С. 41.

7. Лавров В.А. Молекулярные механизмы воспаления у обожженных. РМАПО. М., 2002. С.25.

8. Мубаракшина Э.К., Амелина С.Е., Янин В.А., Новосолов В.И. // Влияние вклада ключевых факторов, участвующих в регенерационных процессах респираторного эпителия. Биология наука XXI века. Сборник тезисов. Пущино 2007. С.121.

9. Пальцев М.А., Иванов А.А. // Межклеточные взаимодействия. М.: Медицина, 1995.

10. Панарин Е.Ф., Пинаев Г.П., Блинова М.И., Юдинцева Н.М. // Создание плёночных пористых матричных материалов на основе хитозана с коллагеном для формирования многослойных пластов кератиноцитов, предназначенных для трансплантации на рану. Фундаментальные науки – медицине. Тезисы докладов. М., 2008. С.116-117.

11. Рашидова С.Ш., Милушева Р.Ю. Хитин и хитозан Bombix Mori: синтез, свойства и применение. Ташкент: ФАН, 2009. 246 с.

12. Саноцко И. В. Методы определения токсичности и опасности химических веществ / под ред. И. В. Саноцкого. М.: Медицина, 1970. С. 108-114.

13. Стекольников Л.И., Шахтмейстр И.Я., Севастьянов Б.А., Шилов Г.Г., Союков Э.А. Экспериментальное исследования ранозаживляющего действия препарата ронидаза. Сборник науч.тр. Экспериментально-клинические аспекты репаративных процессов и их методы стимулирования. М., 1986. С.73-76.

14. Феофилова Е.П. Биологические функции и практическое использование хитина // Прикладная биохимия и микробиология. 1984. Т.20. Вып.2. С.147-160.

15. Хабибуллаев Б.Б. Коррекция вторичных иммунодефицитов хитозаном и его комплексами в эксперименте. Автореферат диссертации кандидата мед.наук. Т., 2005. 25 с.

16. Muzzarelli R.A.A., Jeuniaux C., Gooday G.W. Chitin in nature and technology. Plenum Press, New York, 1986. 420 p.

17. Thompson P.B, Hemdon D.N., Traber D.L., Abston S. // J. Trauma. 1986. Vol. 26, N2. P. 163-165.

18. Nikitin V.Yu. Zhogolev K.D., Bulankov Yu.I., Nudga L.A. Immunological activity of chitosan and its derivatives // International Journal of Immunorehabilitation. 1994. № 1. P. 254–255.

УДК 579.64

Гульмира Бисенова, Кунсулу Закарья, Зинигуль Сармурзина
(Астана, Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БИОПРЕПАРАТА КАК СТИМУЛЯТОРА РОСТА ДЛЯ ТЕХНИЧЕСКИХ ВИДОВ КУЛЬТУР ФАСОЛИ И ГОРОХА

Изучено влияние биопрепарата, состоящего из штаммов родов Lactobacillus, Lactococcus и Bacillus на всхожесть семян при замачивании технических видов культур фасоли и гороха. Установлено стимулирующее влияние биопрепарата на прорастание семян и их рост. Данный биопрепарат можно рекомендовать как экологически безопасный стимулятор роста при выращивании технических видов культур.

Ключевые слова: *технические культуры, фасоль, горох, биопрепарат, ростстимулирующая активность.*

The effect of the biopreparation consisting of the strains of the genera Lactobacillus, Lactococcus and Bacillus on the germination of seeds with soaking of technical types of bean and pea cultures The stimulating effect of the biopreparation on the germination of seeds and their growth. This biopreparation can be recommended as an environmentally safe growth stimulant when growing technical crops.

Keywords: *technical crops, beans, peas, biopreparation, growth stimulating activity.*

В современном растениеводстве расширяется применение препаратов, полученных на основе растений, грибов, микроорганизмов или их метаболитов. Основными преимуществами этих биопрепаратов являются их природное происхождение, быстрое разрушение в почве и экологическая безопасность. В основе органического земледелия лежит использование только биопрепаратов, служащих стимуляторами роста, удобрениями и средствами защиты растений [1, с.41].

Экологическое неблагополучие окружающей среды и почв в частности, требует разработки средств решения этой проблемы. Одним из выходов из сложившейся ситуации являются микробиологические препараты [2, с.302; 3, с.29]. Данная проблема приобретает особую актуальность при производстве экологически чистой продукции без применения минеральных удобрений и химических средств защиты растений [4, с.62].

Учеными доказана высокая эффективность различных стимуляторов роста растений и микроудобрений на зерновых, овощных и многих других культурах [5, с. 102; 6, с. 14]. Полевые культуры имеют индивидуальные физиолого-генетические особенности и, естественно, механизм взаимосвязи «активатор-растение» у них разный [7]. Поэтому целью данного исследования являлось изучение влияния исследуемого микробиологического препарата, на всхожесть и прорастание семян фасоли и гороха.

Материал и методы

В опытах была изучена эффективность нового биопрепарата, состоящего из штаммов родов *Lactobacillus, Lactococcus и Bacillus*. Объектами исследований служили семена фасоли и гороха. Обработку вели методом замачивания семян в чашках Петри на фильтровальной бумаге и марле в разведении культуральной жидкости (КЖ) с водой (0,1:100). В контроле семена замачивали водопроводной водой. Ежедневно в течении 10 дней увлажняли чашки. Воздействие испытуемого биопрепарата на всхожесть семян и интенсивность прорастания изучали в условиях лабораторного опыта.

Результаты и обсуждение

Анализ результатов исследования показал, что обработка семян бобовых технических культур испытуемым биопрепаратом оказала существенное влияние на показатели качества семян – энергию прорастания и всхожесть. На рисунке 1 показан первый день замачивания семян фасоли и гороха.

Рис. 1. Влияние биопрепарата на всхожесть семян фасоли и гороха
в первый день наблюдения исследований

Контроль горох

Контроль фасоль

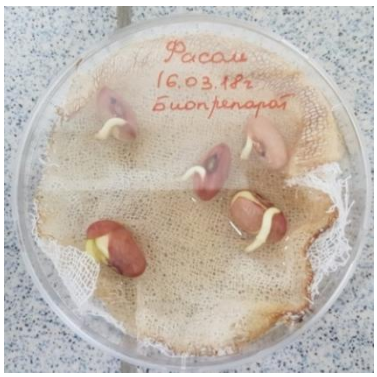

Фасоль с биопрепаратом

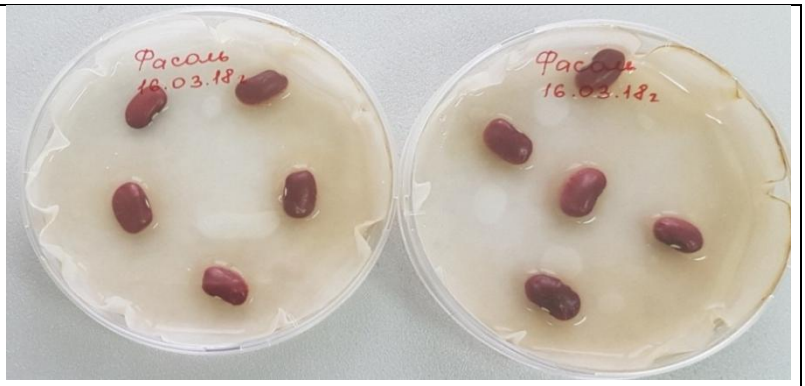
1-й день наблюдения исследований

На рисунке 2 показан третий день замачивания семян фасоли и гороха. На третий день наблюдается небольшое прорастание семян фасоли и гороха, обработанного биопрепаратом. А в контроле не наблюдалось прорастания семян.

Рис. 2. Влияние биопрепарата на всхожесть семян фасоли и гороха
на третий день наблюдения исследований

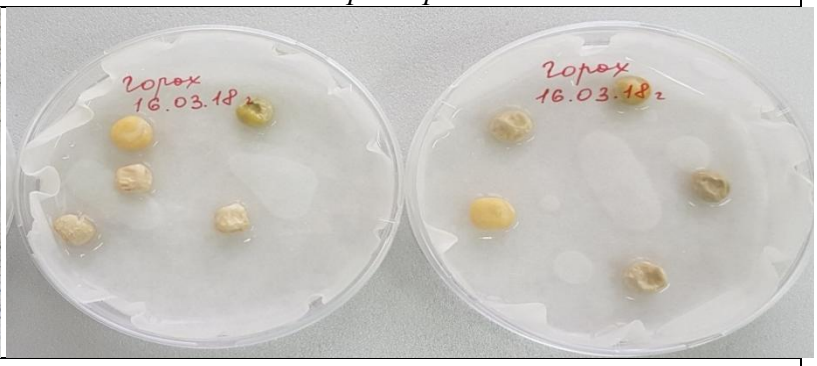
Фасоль с биопрепаратом

Контроль фасоль

Горох с биопрепаратом

Контроль горох

3-й день наблюдения исследований

На 10-й день замачивания семян фасоли и гороха наблюдается обильная всхожесть и прорастание семян гороха и фасоли, особенно семян обработанных биопрепаратом (рис. 3 и рис. 4).

Рис. 3. Влияние биопрепарата на всхожесть семян фасоли и гороха
на десятый день наблюдения исследований

Горох с биопрепаратом	*Контроль горох*
10-й день наблюдения исследований	

Рис. 4. Влияние биопрепарата на всхожесть семян фасоли
на десятый день наблюдения исследований

Фасоль с биопрепаратом	*Контроль фасоль*
10-й день наблюдения исследований	

Из таблицы 1, видно, что семена фасоли и гороха, обработанные биопрепаратом лучше дают всхожесть (95-65%), чем семена, обработанные водопроводной водой (50-20%).

Таблица 1

Влияние биопрепарата на энергию прорастания семян исследуемых бобовых культур

Параметры	Прорастание семян фасоли	Прорастание семян гороха
Контроль	50%	20%
Концентрация 0,1 на 100 мл воды	95%	65%

Заключение

Погружая семена в растворы регуляторов роста, можно стимулировать их прорастание, добиться однородности в морфологических и физиологических модификациях растений. Стимулирование прорастания семян с помощью регуляторов роста широко используется на многих культурах [8; 9, с.40].

Таким образом, проведенные исследования позволяют сделать вывод, что применение биопрепарата в технологии замачивания и выращивания бобовых технических культур (фасоль и горох) может существенно повысить посевные качества семян и усилить интенсивность их прорастания.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Азарян К.Г. Использование микоризного препарата Миконет как стимулятора роста для разных видов тыквы / К.Г. Азарян, Р.С. Балаян, Л.М. Тадевосян // Биолог. журн. Армении, 1 (68), 2016. – С.41-44.

2. Соколова М.Г., Акимова Г.П., Вайшля О.Б. Влияние на растения фитогормонов, синтезируемых ризосферными бактериями / М.Г. Соколова, Г.П. Акимова, О.Б. Вайшля // Прикладная биохимия и микробиология. – 2011. – Т.47, №3. – С.302-307.

3. З.Ботбаева Ж.Т. Отбор штаммов рода *Bacillus* с противогрибковой активностью для создания эффективных биопрепаратов / Ж.Т. Ботбаева, И.Е.Мустафина, А.Ж. Аюпова, А.П. Науанова // Вестник Карагандинского университета. Серия Биология. Медицина. География. – 2011. – №2(62). – С.29-33.

4. Козлобаев А.В. Роль стимуляторов роста и микроудобрений в агротехнологии гречихи / А.В. Козлобаев // Потенциал современной науки. – 2015. – №1(9). – С.62-65.

5. Адерихин П.Г. Микроэлементы в системе почва-растение в условиях Центрально-Черноземных областей / П.Г. Адерихин, Н.А. Протасова, Д.И. Щеглов // Агрохимия. – 1978. – №6. – С. 102-106.

6. Гармаш Н.Ю. Микроэлементы в интенсивных технологиях производства зерновых культур / Н.Ю. Гармаш, Г.А. Берестов, Г.Б. Морозова // Агрохимический вестник. – 2011. – №5. – С.14-16.

7. Бутузов А.С. Урожай и качество зерна озимой пшеницы в зависимости от обработки регуляторами роста и агрохимикатами в условиях лесостепи ЦЧР: Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. с.-х. наук. – Воронеж, 2014. – 23 с.

8. Щукина Н.В. Формирование урожая и качество зерна озимой пшеницы при некорневом внесении микроэлементов, азотных удобрений и регуляторов роста / Автореф. дисс…к.с.- х.н. – Оренбург, 2009. – 20 с.

9. Новикова Р.А. Всхожесть семян бобовых под действием стимуляторов роста [Опыты с пионом, шиповником, акацией желтой и люпином многолетним] / Р.А. Новикова // Аграрная наука. – 1997. – №2. – С. 40.

УДК 573

Алишер Мамбетназаров
(Нукус, Узбекистан)

DALACHOY YERUSTKI QISMI – HERBA HYPERICI

Bu maqolada dorivor osimlik dalachoy haqida va ularning foydasi haqida malumot keltirilgan.
Tayanich tu'shinchasi: *osimlik, ular tuzilishi, Mevasi, Urug'i, tarqalishi.*

This article contains information on the medicinal plant and its benefits.

O'simlikning nomi. XI DF mahsulotni dalachoyning ikki turidan tayyorlashga raxsat etadi: Teshik dalachoy – Hypericum perforatum L. va dog'li (to'rtqirrali) dalachoy Hypericum maculatum Crantz.; dalachoydoshlar – Hypericaceae oilasiga kiradi.Ko'p yillik, bo'yi 30-100 sm ga yetadigan o't o'simlik. Ildiz-poyasi va ildizi sershox. Poyasi bir nechta, tik o'suvchi, silliq, tuksiz, qirrali bo'lib, yuqori qismi qarama-qarshi shoxlangan. Bargi oddiy, cho'ziq – tuxumsimon, tekis qirrali bo'lib, poyada bandsiz

qarama-qarshi joylashgan. Gullari tilla-sariq rangda, besh bo'lakli, qalqonsimon ro'vakka to'plangan. Mevasi – uch xonali, ko'p urug'li, pishganda ochiladigan ko'sakcha. Urug'i mayda, cho'zin-choq va chuqurchali bo'lib, qo'ng'irrangga bo'yalgan. Iyun-avgust oylarida gullaydi, mevasi iyul-sentabrda yetiladi.

Geografik tarqalishi. Ukraina, Belorus, Moldova, Boltiq bo'yi mamlakatlari, Rossiyaning Yevropa qismi va G'arbiy Sibirning o'rmon, o'rmon-cho'l hududlarida, Kavkazda, O'rta Osiyoda hamda Qozog'istonda uchraydi.

Mahsulot tayyorlash.'O'simlik gullaganida yerustki qismining yuqorisidan 15-20 sm uzunlikda o'rib olinadi. Soya yerda quritib, poyadan barglar va gullarni yanchib, ajratib olinadi.

Mahsulotning tashqi ko'rinishi. Tayyor mahsulot barg, gul, pishmagan meva aralashmalaridan hamda qisman bargsiz poyadan iborat. Poyasi silindrsimon, yuqori qismi shoxlangan, ikki qirrali va tuksiz. Bargi cho'ziq – tuxumsimon, tekis qirrali, tuksiz, uzun-ligi 0,7-3,5 sm, eni 1,4 sm, unda nuqta shaklidagi joylar uchraydi. Guli to'g'ri, gulkosachasi chuqur besh bo'lakka qirqilgan, tojbargi 5 ta, tilla rangida, cho'ziq – ellipssimon yuqori qismi qiyshiq va tishsimon qirrali, otaligi ko'p sonli, onalik tuguni uch xonali, yuqoriga joylashgan. Mahsulotning xushbo'y hidi, achchiqroq, biroz burishtiruvchi mazasi bor.

Kimyoviy tarkibi. Mahsulot tarkibida 10-12,8% oshlovchi moddalar, 0,1-0,4% antratsen hosilalari (giperitsin va boshqalar), flavonoidlar (giperozid, rutin, kversitrin, kversetin va boshqalar), 0,1-0,33 % efir moyli, 55 mg % karotin, 1151,8 mg % bo'ladi.

.

1-rasm. Dalachoy osimligidan tayorlangan dori

Ishlatilishi. Burishtiruvchi, antiseptik va yara to'qimalarini tez bitiruvchi ta'sirga ega. Tibbiyotda me'da-ichak (kolit, ich ketishi), og'iz bo'shlig'i (gingivit va stomatit) kasalliklari hamda II va III darajali kuyishlarni davolashda, shuningdek, og'izni chayish uchun ishlatiladi.

O'simlikning yerustki qismi bakteritsid ta'sirga ega.

Dorivor preparatlari. Damlama, nastoyka, suyuq ekstrakti, bakteritsid preparat novoimanin, peflavit (katexinlar summasi tabletka holida Bolgariyada chiqariladi, vitamin P ta'siriga ega).

Novoimanin to'q qo'ng'irrangli kukun bo'lib, ular suvdagi, suv bilan spirt va suv bilan glitserin aralashmasidagi 0,5-1% li eritma hamda kukun holida va surtma sifatida oddiy, yiringlagan yaralar, kuygan joy, chipqon va boshqa yiringli jarayonlarni davo-lash uchun ishlatiladi.

Dalachoy o'simligining moyli ekstrakti (qizilpoycha moyi) me'da-ichak yarasi kasalliklarini davolashda ishlatiladi. I Toshkent farmatsevtika institutining farmakognoziya kafedrasida O'zbekistonda uchraydigan dalachoy o'simligining 3 turi: Hypericum perforatum L., Hypericum scabrum L., Hypericum elon-gatum Ldb.(H. hyssopifolium Vill.) o'rganildi. Bu o'simliklarning yerustki qismi tarkibida 10-12% oshlovchi moddalar, 0,9-2% flavonlar (kversetin, kversitrin, giperozid, rutin va boshqalar), 5,6% antotsianlar, 0,22% gacha efir moyi, 15 mg% gacha karotin, 240 mg% gacha vitamin C va boshqa birikmalar borligi aniqlandi. O'zbekistonda o'sadigan bu o'simlik turlarini tibbiyotda ishlatishga hamda mahsulot sifatida O'zbekistonda tayyorlash tavsiya etildi.

УДК 640*2(292.486)

Віта Михайлюк, Марина Якуба
(Дніпро, Україна)

ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІСОВОЇ ПІДСТИЛКИ ЯК ПОКАЗНИКИ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОСМУГ

Наведено основні характеристики підстилкового шару полезахисних лісосмуг Присамар'я Дніпровського й продемонстровано можливість використання цих показників у якості показників сучасного функціонального стану полезахисних лісонасаджень та прогнозу їх подальшого розвитку.

Ключові слова: *полезахисні лісосмуги, лісова підстилка, прогноз.*

The main littefalls characteristics of shelter belts of Prisamaria Dnieprovsky are presented and the possibility of the used this index as a figures of the modern functionals conditions of the shelter belts and for the prognosis their development are demonstrated.

Key words: *shelter belts, litterfall, forecast, prognosis.*

Принциповою умовою вдалого агровиробництва у Степовій зоні України є наявність достатньої кількості лісових насаджень, особлива роль серед яких належить полезахисним лісосмугам [1, с. 10; 2, с. 17]. Наразі, більшість з існуючих лісосмуг степової частини України перебуває у незадовільному стані. Масові рубки та безконтрольне винищення лісосмуг, їх нераціональне використання найближчим часом може призвести до екологічної загрози [2, с. 35, 47]. Оскільки лісосмуги позитивно впливають на підвищення врожайності сільськогосподарських культур, поліпшують водний режим ґрунту та запобігають його ерозії, покращують мікроклімат на полях, затримують сніг, збільшують родючість ґрунту й відіграють при цьому масштабну загальноекологічну роль, створення штучних лісових насаджень та підтримка їх стану на належному високому життєвому рівні є одним з найважливіших завдань лісоводів та аграріїв [3, с. 51].

Важливою складовою лісового угруповання в у мовах Степу України є лісова підстилка, що являє собою шар відмерлих органічних решток, які накопичуються на поверхні ґрунту впродовж тривалого багаторічного періоду. Наявність потужного підстилкового шару у лісосмугах відіграє значну позитивну роль у збереженні ґрунтової вологи, він зменшує випаровування вологи з поверхні ґрунту, рівномірно розподіляє опади, фільтрує воду, затримує весь мул, захищає ґрунт та рослини від пересихання [3, с. 26-33; 4, с. 20].

З метою визначення функціонального стану лісосмуг, що зростають на території Присамарського міжнародного біосферного стаціонару, розташованого у с. Андріївка, Новомосковського району Дніпропетровської області у роботі визначено запаси, фракційний склад, кислотність та зольність підстилки. Досліджено п'ять лісосмуг.

1. Пробна площа 201 А. Полезахисна лісосмуга на межі степової цілини та сільгоспугіддя з регулярним посівом зернових культур. Основна деревна порода біла акація Robínia pseudoacácia L. Висота стовбурів 12 – 15 м. Рядова посадка з п'яти рядів. Відстані між деревами в рядах становлять 1 – 3 м, між рядами – 2,5 м. Довжина посадки: 395 м; Ширина посадки 4,5м. Зімкненість крон – 40 – 50%. Вік 50 років. На деревах присутні ушкодження, життєвий стан рослин незадовільний, дерева акації суховершинять, видно морозобоїни, чагарниковий підлісок загущений.

2. Пробна площа 202. Полезахисна лісосмуга з ясеню звичайного (Fraxinus excelsior L.), в'язу європейського (Ulmus laevis L.) и гледичії колючої (Gleditsia triacanthos L.). Висота стовбурів – 18 – 20 м. Чагарниковий підлісок добре розвинений на узбіччі, в середині – поодиноко. Насадження з восьми рядів, відстань між рядами 1,7 м. Відстань між деревами в рядах 1,4 м. Зімкненість крон деревного ярусу 70 %, чагарникового – 30 %. Присутні ознаки стихійних вирубок дерев місцевим населенням. Трав'янистий покрив відсутній. Чагарниковий ярус з порослі деревних порід. Підстилка зі щільного шару відмерлого листя, гілок і плодів в'язу, ясеню та гледичії. Загальна довжина лісосмуги 562 м.

3. Пробна площа 203. Полезахисна лісосмуга на межі з садом з гледичії колючої (Gleditsia triacanthos L.), ясеню звичайного (Fraxinus excelsior L.), клену польового (Acer campestre L.). Відстань між деревами – 3 – 3,5 м. Відстань між рядами – 4 м. Посадка з п'яти рядів. Насадження розріджене з причини проведення у ньому неконтрольованих рубок місцевим населенням, у зв'язку з цим добре розвинений трав'янистий покрив. Чагарниковий підлісок з порослі деревних порід. Зімкненість крон насадження – 25 %. Більшість дерев у незадовільному санітарному стані, суховершинять, ушкодженні морозами, з морозобоїнами. Висота дерев близько 25 м. Вік 30 – 35 років. Плоди деревних порід у складі підстилки відсутні. Довжина лісосмуги – 578,2.

4. Пробна площа 204. Полезахисна лісосмуга на межі асфальтованої дороги та поля з 14-ти рядів. У деревостані акація біла (Robínia pseudoacácia L.), клен ясенелистний (Acer negundo L.), ясень високий (Fraxinus exelsior L.), ясен зелений (Fraxinus lanceolata Borkh.), в'яз гладкий (Ulmus laevis Pall.). Висота дерев близько 25 м, вік 40 – 50 років. Зімкненість крон 65 – 70 %. Чагарниковий підлісок добре розвинений. Відстань між деревами в рядах 2,5 – 3,5 м. Відстань між рядами 4 м. Дерева з незначними ознаками ушкодженості: присутні зламані вітром гілки, є ознаки суховершинності, в насадженнях присутні наслідки неконтрольованих вирубок. Загальна довжина насадження 495 м.

5. Пробна площа 224. Дубове полезахисне насадження на плакорі. Основна порода – дуб звичайний (Quercus robur L.). Висота насадження 25 – 30 м. Вік – 50 років. Відстань між деревами – 2,48 м, між рядами – 3 м. Стан насадження задовільний, присутні частково засохлі та суховершинні дерева. Зімкненість крон 30 – 40 %. Чагарниковий підлісок з клену татарського (Acer tataricum L.), проективне покриття чагарникового підліску – 30 %. Трав'янистий покрив достатньо розвинений, проективне покриття травостою – 25 %. Загальна довжина насадження – 210 м.

З'ясовано, що запаси підстилки досліджених полезахисних лісосмуг коливаються в межах від 111,60±10,9 до 418,79 ± 21,8 ц/га, мінімальне значення цього показника зафіксоване у п'ятирядній лісосмузі на межі з садом (пробна площа 203), яка має чіткі ознаки ушкоджень та перебуває у незадовільному життєвому стані. Максимальна кількість підстилки відмічена у штучному насадженні, що складене з 14–ти рядів й має добрі фізіологічні характеристики життєвого стану деревних порід (пробна площа 204), що його складають. Максимальне та мінімальне значення потужності підстилкового шару збігається з результатами стосовно запасів підстилки й мінімальне з них дорівнює 1,65, а максимальне 4,05 см.

Кислотність підстилок досліджених полезахисних лісосмуг варіюється в межах 4,5 – 6,0 й залежить від хімізму відмерлої органічної маси, яка приймає участь у створенні багаторічного підстилкового шару. Зольність підстилок є одним з показників, який характеризує напрям та темпи трансформації органо-мінеральних речовин. Для досліджених лісосмуг з'ясовано, що цей показник середньому становив близько 1,7 %, виключення становила зольність підстилки лісосмуги розташованої на межі степової цілини та сільгоспугіддя з регулярним посівом зернових культур, де цей показник дорівнював 2,12 %.

З результатів дослідження фракційного складу підстилкового матеріалу лісосмуг з'ясовано, що найбільший відсоток у загальному складі підстилки має труха, її вміст становить 62,8 – 81,1 %. Незначні частки підстилок лісосмуг становлять плоди – від 0,9 до 6,4 %, з мінімальним значенням для пробної площі 202 та максимальним – пробної площі 201 А. Низький вміст трав'янистих залишків зафіксований у підстилках усіх лісосмуг (в межах 0,45 – 3,7 %) крім пробної площі 224, що пояснюється наявністю у цій лісосмузі добре розвиненого трав'янистого ярусу, та особливими умовами розкладання підстилки, які пов'язані зі специфікою хімічного складу дубового опаду. Відсотковий вміст гілок у лісосмугах Присамар'я Дніпровського коливається в межах від 9,7 до 22,6 %, а показники вмісту листяної фракції у складі підстилок варіюють в межах 1,0 – 7,6 %, з максимумом значення для пробної площі 201 А та мінімумом для пробної площі 224. Загалом, закономірностей вмісту окремих фракційних груп із загальним сучасним станом лісосмуг виявлено не було.

Отже, з досліджених у роботі характеристик лісової підстилки полезахисних лісосмуг найбільш інформативними, щодо сучасного функціонального стану насаджень є запаси та потужність підстилкового шару. Інші характеристики підстилок можуть бути використані для з'ясування стану лісових насаджень, та перспектив їх розвитку за умов проведення тривалих комплексних моніторингових досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фурдичко О. І. Ліс у степу: основи сталого розвитку/ О. І. Фурдичко, Г. Б. Гладун, В. В. Лавров / За ред. О. І. Фурдичка. – К.:Основа, 2006. – 496 с.

2. Юхновський В. Ю. Лісоаграрні ландшафти рівнинної України: оптимізація, нормативи, екологічні аспекти / В. Ю. Юхновський. – К.: ІАЕ, 2003. – 273 с.

3. Цвєткова Н. М. Біокругообіг речовин у біогеоценозах Присамар'я Дніпровського / Н. М. Цвєткова, М.С. Якуба. – Д.: РВВ ДНУ, 2008. – 112 с.

4. Якуба М. С. Критерії визначення функціонального стану полезахисних лісосмуг // «Питання біоіндикації та екології: Періодичне наукове видання. – 2017. – Вип. 22, №1. – Запоріжжя: ТОВ «ФІНВЕЙ» – С. 19-31.

УДК 574/577

Світлана Ставнічук
(Чернятин, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БІОЛОГІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В зв'язку з процесами глобалізації та появою наукомісткої економіки, економічний прогрес і успіх не завжди залежить від кількості природних ресурсів, розмірів країни або її розташування, а швидше від її здатності постійно підвищувати рівень економічного зростання за допомогою застосування знань, ідей і нововведень. Глобалізація – багатогранний процес, «почавшись в три останні десятиліття» і торкається системи освіти [2]. Глобалізація виявляє значний вплив на сферу науки і інновації. В умовах глобалізації змінюються форми і способи комунікацій в науці. Під глобалізацією розуміють всесвітню

інтеграцію і уніфікацію, яка має багато позитивних та негативних моментів. Що стосується позитивних моментів, то можна згадати доступність інформації, широкі можливості для отримання освіти, спрощення процедури визнання дипломів в інших країнах, посилення конкурентоздатності [5]. Однак, не можна ігнорувати і негативні моменти і наслідки глобалізації. В осатаню чергу саме в умовах загальної уніфікації системи освіти порушуються національні пріоритети і нав'язуються інтереси, ідеологічні переваги найбільш сильних в економічному відношенні країн. І саме система освіти забезпечує загальний рівень освіченості населення, новаторства і творчості.

Освіта і наука – це основні фактори розвитку соціально-економічного, політичного, морального та духовного життя будь-якої країни. Найбільшим багатством будь-якої країни є знання, які носять інноваційний характер. Суть інноваційних проблем і впровадження їх в освітянську сферу – є основним напрямом роботи Міністерства освіти і науки України та вищих навчальних закладів України.

Однак наша система освіти не забезпечує втілення та реалізацію нових тенденцій, які диктує сучасне суспільство. Тому однією із них є постійне збільшення кількості інформації. Внаслідок збільшення інформаційного потоку, зростає кількість матеріалу у навчальних програмах. Отже, виникнув такий парадокс: об'єм інформації збільшується, а якість її засвоєння, навпаки, зменшується. Таку ситуацію може врятувати злагоджена, творча, професіональна діяльність педагогів на всіх етапах розвитку студента.

Кожна епоха диктує свої умови для розвитку суспільства. На сьогодні педагог повинен шукати та застосовувати нові методи, прийоми, підходи та технології навчання.

Сьогодення вимагає, щоб над матеріалом, який вивчається, здобувач освіти розмірковував, бачив зв'язок та послідовність з іншою інформацією, а також шукав відповіді на запитання, що виникають в процесі навчання, яке призводить до бажаного запам'ятовування і сприяє розвитку пам'яті [4].

Щоб нестандартно, креативно, критично мислити, необхідно володіти значним обсягом знань, що можна забезпечити шляхом використання педагогом новітніх технологій, а саме інформаційно-комунікаційних, які дозволяють опрацювати значні об'єми інформації.

Одним з головних напрямів формування якісного рівня освіти, який задовольняє потреби майбутніх фахівців в інтелектуальному і професійному розвитку, є залучення молоді до науково-дослідної роботи [1].

Сучасне навчання неможливо уявити без використання інформаційних та комунікаційних технологій. Особливо це стосується дисциплін природничого циклу, тому що вони формують цілісну картину світу.

Застосування сучасних інформаційних технологій у навчанні – одна з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку світового навчального процесу [4, с. 210]. В останні роки комп'ютерна техніка та інші інформаційні технології стали частіше використовуватися при вивчені більшої кількості предметів. Не виключенням стала і біологія.

Одним із основних завдань біологічної освіти є створення сприятливих умов для формування творчої особистості, реалізації та самореалізації здібностей дитини. Предмет біології достатньо складний і наочний, потребує демонстрації процесів, систем, закономірностей, що ускладнюють викладання.

Викладання біології не можливе без широкого використання різних методів і засобів навчання. Згідно класифікації педагогічних технологій інформаційні технології відносять до класу технологій по орієнтації на особисті структури, метою яких є формування знань, умінь і навичок студентів через особисто-орієнтовний підхід до навчання, який дозволяє якісно підвищити рівень пізнавального інтересу студентів [6]. Викладання біології успішне лише у тому випадку, якщо робота викладача зі студентами в усіх її формах являє собою ціле направлену систему навчання, яка розвиває біологічні поняття, мислення і навики самостійної практичної роботи.

Впровадження в процес навчання інформаційних технологій забезпечує доступ до різних інформаційних ресурсів і сприяє збагаченню змісту навчання, придає цьому логічного і пошукового характеру, а також вирішує проблеми пошуку шляхів і засобів активізації пізнавального інтересу студентів, розвитку їх творчих здібностей, стимуляції розумової діяльності [3, с. 35].

Розглядаючи питання, щодо використання комп'ютера у навчанні можна виділити такі позитивні моменти його впровадження:

1) мотивує навчання;

2) дає можливість викладачу застосувати індивідуальний підхід;

3) сприяє розвитку самостійності студентів;

4) спонукає користуватися інформацією, що безпосередньо стосується особистого чи професійного життя;

5) підвищує поінформованість щодо інших дисциплін;

6) забезпечує сучасний матеріал, що відповідає інтересам і потребам студентів;

Використання наукових ресурсів Інтернету дозволяє значно розширити і урізноманітнити зміст навчання біології. Грамотне використання ресурсів Інтернет забезпечує заняття цікавими новинами, малюнками, схемами, фотографіями, відео фрагментами розвитку рослинного, тваринного організму і людини.

Мультимедійні презентації відносяться до найбільш ефективних форм вивчення матеріалу з біології. В такому випадку задіються різні канали сприйняття студентів, що дозволяє закласти інформацію не лише у фактичному, але і в асоціативному вигляді в пам'ять студентів. Мультимедійні засоби навчання є універсальними, оскільки можуть бути використані на різних етапах заняття [6, с. 150].

На заняттях біології використання дослідницької технології передбачає набуття студентами досвіду дослідницької роботи в пізнавальній діяльності. Під час навчання біології це дає змогу викладачу об'єднати розвиток інтелектуальних здібностей студентів з дослідницькими вміннями і на цій основі формувати активну творчу особистість.

Використання інформаційних технологій дозволяють інтенсифікувати діяльність викладача, підвищити якість навчання предмету. Застосування нових інформаційних технологій дозволяє направити інтелектуальний потенціал студентів на позитивний розвиток. Для досягнення позитивних результатів не можливо використовувати лише одну форму технологій, самим оптимальним варіантом є використання різних форм технологій. Хочу відмітити, що традиційні і інноваційні методи навчання, повинні бути в постійному зв'язку і доповнювати один одного.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вишневська С., Гуніна О. Розвиток науково-дослідних умінь – основа формування наукового світогляду студентів. Освіта, технікуми, коледжі. 2011. №1(28). С.6-7.

2. Викторук Е.Н., Викторук Е.А. Этика и мораль глобального мира: пути к Человеку воспитаному. Издательство литера – принт. 2009. 310 с.

3. Козленко А. Г. Информационная культура или компьютер на уроках биологии. *Биология*. 2008. № 17. С. 35-47.

4. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Київ: Знання, 2005. 304 с.

5. Минеев В.В. Будущее не проходит стороной: реформа образования в контексте глобальных процессов. *Вестник*. 2013. № 2 (24). С. 26–36.

6. Олійник В.М. Новітні технології в організації навчальної практики та екскурсій з біології. Харків:Основа. 2004. 297 с.

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

УДК 001+502/504

Юлія Гребеніченко
(Біла Церква, Україна)

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА УЧНІВ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

У статті представлено методичні вектори виховання екологічної освіченості, культури сучасних учнів, через розвиток критичного мислення та результативну співпрацю між учасниками освітнього простору.

Ключові слова: *екологічна освіта, критичне мислення, педагогіка партнерства, агенти змін, сучасний вчитель.*

The article presents methodical vectors of education of ecological education, the culture of modern pupils, through the development of critical thinking and effective cooperation between participants in the educational space.

Key words: *ecological education, critical thinking, pedagogy of partnership, agents of change, modern teacher.*

Аналізуючи визначення, що екологічна освіта (англ. *environmentl education*) – це організовані зусилля для вивчення особливостей функціонування природних середовищ та, зокрема, здатності людини управляти поведінкою й екосистемами для сталого розвитку та життя, очевидним є важливість розвитку критичного мислення молодого покоління ще з раннього віку [1].

Найважливішою умовою для розвитку критичного мислення є створення проблемних ситуацій під час навчання. На необхідності розв'язувати проблеми наголошували Дж. Д'юї, М. Ліпман, Д. Клустер, Д. Халперн, Ф. Станкато, Н. Дауд, З. Хусін та інші дослідники. Суперечлива ситуація є пусковим механізмом критичного розмірковування, а розв'язування проблем забезпечує опанування принципів, стратегій та процедур критичного мислення. Потреба у критичному мисленні виникає тоді, коли ми стикаємося із складними ситуаціями вибору, які вимагають ретельного обмірковування та оцінювання. Тому, сучасний вчитель, як дослідник, повинен першим виявити ті чи інші екологічні проблеми та подати проблемну ситуацію на розгляд учнів для пошуку її вдалих рішень [2].

У ході своїх міркувань учні нового покоління, опрацьовують безліч інформаційних джерел та електронних ресурсів, пізнаючи причини та наслідки впливу дій людини на стан довкілля. Вони починають критично мислити, аналізуючи та зважуючи дану проблемну ситуацію, наслідки власних дій та вчинків.

Проблемність забезпечує внутрішню мотивацію навчальної діяльності учнів; спонукає вчителя ознайомити учнів із правилами критичного мислення; потребує використання проблемних методів навчання та інтерактивних занять. А це означає, що наслідком навчання через критичне мислення виступають особистісні зміни учнів, тобто їхній розвиток: вони перебудовують свій досвід, здобувають нові знання та способи розв'язування проблемних задач [2].

Учні нового покоління – агенти змін. Вони перебувають в інформаційно-цифровому просторі, відслідковуючи європейські та світові тенденції життя. Сучасні тінейджери мають чітко сформовану життєву позицію, зокрема громадянську. Переймаючись долею країни, агенти змін бачать себе у майбутньому державними діячами, які спроможні змінити власну державу в планетарному масштабі. Тому доцільно, вчителю Нової української школи виносити на активне обговорення учнів закони прийняті Верховною Радою України, зокрема щодо питань екології (закон України “Про стратегічну екологічну оцінку) [3].

Учні нового покоління окрім гаджетів цікавляться лайфхаками, нано та еко технологіями, що дає їм потужний поштовх для втілення ідей в життя. Тому поряд з неординарними винахідниками повинен бути сучасний вчитель, який спрямовує потік стрімких ідей в дієве русло. Саме педагогіка партнерства між учнями та вчителями здатна створювати суспільно важливі продукти, які здатні покращити життя невеликого регіону чи планети в цілому.

Актуальним залишається виховання дітей на прикладах успішних особистостей, інтелектуалів, винахідників, інноваторів. Адже, вчитель майбутнього це фасилітатор, той що окрилює, надихає дітей навчатися, розвиватися та досягати успіху в житті. Приклади однолітків мотивують учнів розвиватися, прагнути зробити вагомий внесок у суспільний простір. Починаючи з маленького листочка, можна запустити ціле ековиробництво паперу, як це зробив звичайний сільський юнак, Валентин Фречка із Закарпаття. Подібні шляхи переробки сировини необхідні сьогодні, задля збереження екологічно чистого середовища [4].

Отже, екологічна освіта учнів нового покоління полягає перш за все у розвитку критичного мислення індивідів, налагодженні педагогіки партнерства між вчителем та вихованцями, у володінні необхідною інформацією та втіленні позитивних ідей у корисну дію, спрямовану на суспільний результат.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Екологічна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0

2. Петунин О. В. Проблема познавательной самостоятельности школьников в отечественной педагогике / Петунин О. В. // Инновации в образовании. – 2004. – № 6. – С. 62-77.

3. Зареєстровано законопроект «Про оцінку впливу на довкілля».[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// ecoclubua.com/2014/06/zakonoproekt-pro-otsinku-vplyvu-na-dovkillya/

4. Закарпатський школяр вигадав, як з опалого листя отримувати папір.Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://transkarpatia.net/transcarpathia/hot-news/96397-zakarpatskiy-shkolyar-vigadav-yak-z-opalogo-listya-otrimuvati-papr-vdeo.html

Larysa Karpenko, Daryna Dobrych
(Boyarka, Ukraine)

EMULSIFIERS AND STABILIZERS

У статті визначено мету використання емульгаторів та стабілізаторів в харчовій промисловості. Охарактеризовані деякі види природних та синтетичних емульгаторів та їх вплив на людину.

Ключові слова: *емульгатори, стабілізатори, продукти харчування, добавки.*

The aim of using emulsifiers and stabilizers in the food industry is defined in the article. Some types of natural and synthetic emulsifiers and their impact on human are described.

Key words: *emulsifiers, stabilizers, food, additives.*

Modern technology has penetrated into all spheres of our life, it also affected food. We often expect from food the properties, which are incompatible with naturality. We want drinks, sweets, butter, milk, cheese, mayonnaise that don’t contain sugar and fat, and therefore are low-calorie, and they can be kept for a long time. But in this case one can do without artificial chemical compounds,

which are marked with the letter E. They work as thickeners, emulsifiers, stabilizers. Modern food would split into pieces without them.

The history of dietary supplements goes back centuries, millennia. Probably, since the moment of human's appearance on the earth, ways to improve the taste of food, its smell, color were sought. For this purpose before, as, however, and now, herbs, spices, salt, natural dyes are used. With the only difference that now, with the development of the chemical industry, nutritional supplements obtained by synthesis, fermentation have appeared. But we will talk about them a little later.

It is well-known that in ancient Rome the sulfuric acid was actively used to stabilize the wine, it can now be used when preserving fruits and vegetables. Also, in ancient times, people learned to make purple insect paint (now known as the additive is called Carmine, or E120). Previously, it was used more often as a tissue dye, but later in the world it began to be added to products to give them a special color. It is believed that the best form of this supplement came to us from Mexico.

The 19th-20th century is a period of flowering of the chemical industry and the development of food technologies. The need to find ways to increase the shelf life of the products has led to the emergence of our usual nutritional supplements, such as preservatives, flavors, dyes, and more. This was caused by the development of trade and transportation of food over long distances.

We know bouillon cubes – derivatives from the invented in 1856 by the German chemist Justus Liebig "meat extract" without the presence of the meat itself. Glutamate sodium (flavor enhancer) in China was previously extracted from rotten seafood, now received by synthesis. In our time, without this food additive, there is no food processing enterprise, and it is possible to buy glutamate sodium in big batches in Ukraine at the company "Inter Synthesis", which supplies it from China.

1869 marked by the fact that at that time a technology of obtaining solid fats was obtained by passing hydrogen through heated vegetable oil. This process is called "hydrogenation", and the substance obtained is stearin. In 1902, an American. Norman managed to invent a way to make a soft mass - a margarine, the production of which during the First World War Germany was put on a serial release.

In general, it should be noted that in the 30th years of the 20th century, the development of chemical industry on the flow was supplied to the production of artificial food additives. This was the period of their active exploration, production and use. They were relied on great hopes, the task was not only to improve the taste of the products, to increase the shelf life of long-term transportation, but also to make them the basis for creating products that would practically not be spoiled.

For example, the additive E-400 alginic acid is a stabilizer that preserves the structure of products, giving them the density). it is impossible to produce chocolate, caramel, marmalade, jelly and low-calorie sweets without it. Albic acid is a gruel jelly substance extracted from brown algae, it is not soluble in water and in many organic solvents, this lead to its use as a thickener.

Production of margarine, chocolates, chocolate is not feasible without emulsifiers, they make it possible to combine fat with liquid.

They cannot mix by themselves, because the density of fat is less than the density of water, as well as oil, it remains on the surface of the water. In oil molecules, the connection is stronger than that of water molecules. While colliding, their shell strains due to that so-called "surface tension" appears. The task of the emulsifier is to break the "surface tension", so that water and fat could be mixed. A simple example of a strong emulsifier is a dishwashing liquid, it helps to mix the fat that assembled on the plate and water, turning it into an emulsion that is easy to wash.

The purpose of food emulsifiers**:** emulsifiers create and maintain a homogeneous mixture of products that are not mixed in nature. Food emulsifiers are used to create a homogeneous mixture of water and fat, or to add air to the food product and the formation of a stable foam. Emulsifiers are used, for example, in margarine, mayonnaise, butter, various desserts and sauces. In dry foods (e.g, in dry milk, cream, soups), emulsifiers are used to facilitate the dilution of these products in water. The use of food emulsifiers in bread and baking increases the volume of food products and slows down the chestnut.

Natural emulsifiers**:** as natural food emulsifiers the following substances are used:

- Liquid egg (protein and yolk).
- Natural lecithin (hydrocolloid) - a substance which is necessary for human life, it is produced in the liver. It is extracted from soybeans, corn, wheat, peas and lentils. It is also found in some vegetable oils (flax, sunflower, and rapeseed).
- Other hydrocolloids of plant and animal origin (agar, pectin, gelatin, chitosan, lanolin, cholesterol).
- Saponins are substances of plant origin. They are not toxic, as they are not absorbed in the intestines or split into harmless components.

Among all natural emulsifiers listed above, the modern food industry uses only lecithin, produced mainly from soya beans).

Synthetic emulsifiers: among the synthetic emulsifiers there are dangerous and harmful substances. Many of them are prohibited for use in food. Unfortunately, this does not mean that harmful emulsifiers really do not occur in foods that get onto the shelves of stores.

According to some information, emulsifier E 330 (citric acid), can cause cancer. According to other information, citric acid is harmless and the only danger in its use may be individual intolerance. It is also worth paying attention to food emulsifiers E 338-341 – they can cause stomach upset. Emulsifier E 477 is considered to be suspicious.

Conclusion. For the whole time of the existence of dietary supplements, especially in the case of artificial ones, there has been and still remains a lot of controversy about their benefits and effectiveness. Of course, there are those that harm the body if they are abused, but there are those that bring unconditional benefits.

And in this story of nutritional supplement does not end, scientists are constantly in search of new species that will be safe for human health. Different chemical companies offer food industry companies to buy food additives that are permitted by Ukrainian legislation and which will help make the product more attractive to the consumer.

REFERENCE

1. Nechaev AP, Smirnov E.V. Food flavors // Food ingredients (raw materials and additives). – 2000. – №2. – C. 8.

2. Oreshchenko A.V. Beresten AF About food additives and food products // Food industry. – 1996. – №6.

3. Electronic resourse: https://harchi.info/articles/harchovi-dobavky-ta-yih-vplyv-na-organizm-lyudyny

4. Electronic resourse: http://korysniporady.com.ua/xarchovi-dobavki-korisni-ta-shkidlivi-klasifikaciya-i-vpliv-na-organizm-lyudini/

УДК 504.3:66.074.48(477.46)

Анатолій Крючков, Ганна Сільченко
(Київ, Україна)

ОПТИМІЗАЦІЯ СКЛАДУ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПАЛИВА ПРИ РОБОТІ ТЕЦ

У статті розглянуто необхідність використання альтернативної сировини в якості енергетичного палива та обладнання, яке дозволяє використання такого виду сировини.

Ключові слова: *тверді побутові відходи (ТПВ), теплоелектроцентраль (ТЕЦ), спалювання, нижча теплота згоряння, піч киплячого шару (ПКШ).*

The article considers the necessity of using alternative raw materials as energy fuels and equipment, which allows the use of this kind of raw materials.

Keywords: *biofuels, waste, heat power plant (CHP), combustion, calorific value, ash content, humidity.*

Вступ. Існує досить багато досліджень, присвячених аналізу перспектив використання біомаси для роботи ТЕС та ТЕЦ. За дослідженням Кравченка В.І. та Богатирьова С.П. можна сказати, що необхідне масштабне впровадження технологічних засобів по модернізації паливно-енергетичного комплексу, що допоможе досягти енергетичної незалежності в нашій державі. Також проаналізовано споживання енергії біомаси в різних країнах та доведено, що ефективність печей, які працюють на біомасі, постійно підвищується [1].

Мета. Оптимізація складу енергетичного палива при роботі ТЕЦ та доцільність його використання.

Результати досліджень. Світова практика показує, що будівництво сміттєпереробних заводів дозволяє використовувати тверді побутові відходи в якості альтернативного палива та як вторинну сировину. Поєднання різних видів ресурсів в якості енергетичного палива дозволить істотно зменшити навантаження на навколишнє природне середовище, а також стане одним із перших кроків в незалежному розвитку країни.

В такому випадку необхідно проводити пошук оптимального рішення задачі на основі вибору найкращого критерію оптимізації. Якщо цільова функція та параметри, що описують обмеження, задаються у вигляді аналітичних виразів, то задачу визначення складу палива можна вирішити шляхом математичного моделювання процесу структуроутворення багатокомпонентної системи. Дана робота присвячена рішенню задачі на оптимізацію складу енергетичного біопалива на прикладі заданої системи.

Останнім часом все активніше шукають альтернативні джерела енергії, наприклад, використання твердих побутових відходів в якості енергетичного палива. Таке саме явище характерне і для розвинутих країн світу, де сьогодні переважно термічним методом переробляється приблизно 70 % ТПВ на сміттєспалювальних або сміттєпереробних заводах. У галузі теплової енергетики України генеруюче обладнання невеликої потужності (від 1 МВт до 12 МВт) використовується на промислових і комунальних підприємствах, до того ж сумарна встановлена електрична потужність такого обладнання не перевищує 2 % від загального обсягу теплової енергетики. Переважну більшість обладнання становлять паросилові установки з паровими протитисковими (типи Р, ПР), теплофікаційними (типи П, ПТ, Т) і конденсаційними (тип К) турбінами. Решта генеруючого обладнання складається з газотурбогенераторів і електрогенераторів з приводом від поршневих двигунів внутрішнього згоряння (дизельні і газопоршневі двигуни).

У реальних умовах значний вміст вологи і негорючих фракцій (золи) унеможливлює термічну утилізацію ТПВ, тому необхідно додавати енергетичне паливо і спалювати суміш покращеної якості. Граничний режим горіння ТПВ без додавання енергетичного палива визначають за трикомпонентною діаграмою Таннера, який визначив цю межу такими показниками [2]:

– зольність відходів A < 0,6 (60 %);

– вологість W^p < 0,5 (50 %);

– вміст горючих речовин b ≥ 0,25 (25 %).

Для оптимізації складу твердого біопалива будемо використовувати метод лінійного програмування, який є найбільш наглядним для вирішення подібних задач. Для знаходження екстремального значення цільової функції будемо використовувати вектор-градієнт, координати якого є частковими похідними цільової функції

$$F(x_1; x_2) = c_1x_1 + c_2x_2 \rightarrow max,$$

де x_1, x_2 – кількість ТПВ та деревних брикетів відповідно (кг); c_1, c_2 – нижча теплота згоряння палива ТПВ та деревних брикетів відповідно (ккал/кг).

При згорянні в якості твердого біопалива буде використовуватись ТПВ та деревні брикети, процес згоряння яких обмежується відсотком вологості палива (W), зольністю (A) та температурою горіння (T).

Нехай x_1, x_2 – кількість ТПВ та деревних брикетів відповідно. Тоді, максимальна нижча теплота згоряння від спалювання всього палива (цільова функція) складе

$$F(x_1; x_2) = 1500x_1 + 4100x_2 \rightarrow max$$

Отже, математична модель має вигляд:

$$F(x_1; x_2) = 1500x_1 + 4100x_2 \rightarrow max$$

$$\begin{cases} 70x_1 + 20x_2 \leq 50 \\ 30x_1 + 0{,}1x_2 \leq 20 \\ 800x_1 + 1200x_2 \leq 1000 \end{cases},$$

$$x_1, x_2 \geq 0$$

В результаті отримаємо області допустимих рішень. Перетином напівплощин буде область, координати точок якої задовольняють умові нерівностей системи обмежень задачі. Позначимо кордону області багатокутника рішень (рис. 1).

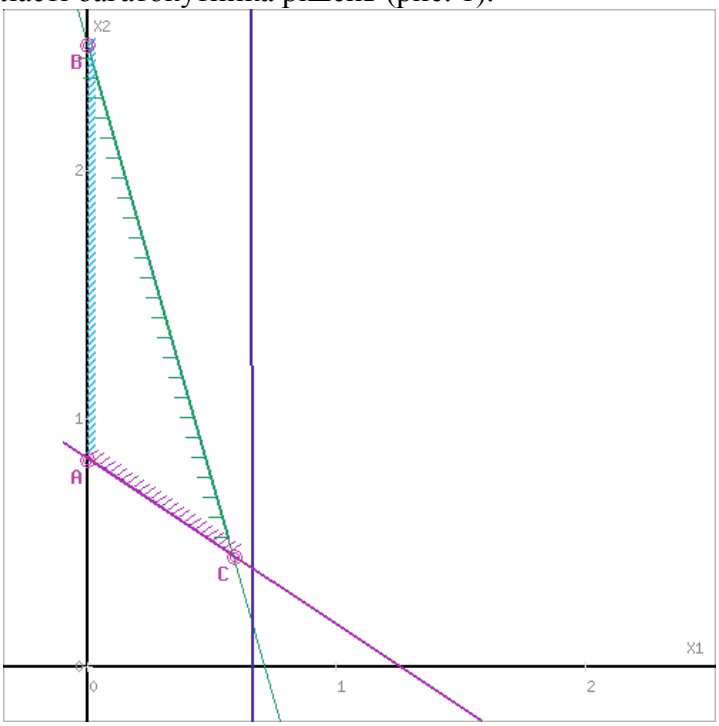

Рис. 1. Визначення області багатокутника рішень

Далі за допомогою лінійного програмування було розраховано оптимальну нижчу теплоту згоряння трьох палив, а саме: ТБО, деревні брикети та брикети з активного мулу. Математична модель при вищенаведених обмеженням матиме вигляд:

$$F(x_1; x_2) = 1500x_1 + 4100x_2 + 4600x_3 \rightarrow max$$

$$\begin{cases} 70x_1 + 20x_2 + 20x_3 \leq 50 \\ 30x_1 + 0{,}1x_2 + 1x_3 \leq 20 \\ 800x_1 + 1200x_2 + 900x_3 \leq 1000 \end{cases}$$

$$x_1, x_2 \geq 0$$

За проведеними розрахунками в програмі Microsoft Excel встановлено, що оптимальна нижча теплота згоряння ТБО, деревних брикетів та брикетів з активного мулу становить 21384 кДж/кг (21,4 МДж/кг). Порівнюючи з природнім газом, нижча теплота згоряння якого становить 27000 - 38000 кДж/кг, можна казати про ефективність використання декількох видів альтернативного палива, що дозволить зробити процес спалювання більш екологічним та економічним.

Вибір основного обладнання

На сьогодні представлено ряд методів з утилізації відходів, серед яких, провідне місце займає термічна утилізація. На мою думку, найбільш доцільний метод при заданих умовах буде спалювання в киплячому шарі (ПКШ). Такі печі становлять інтерес в котельних установках з мінімальною потужністю понад 20 МВт. Перевагою печей з ПКШ є їх гнучкість щодо розміру часток і рівня вологості паливної біомаси. Також можливе використання сумішей з різних видів біомаси та їх спільне спалювання з іншими видами палива. Один з істотних недоліків печей з ПКШ – обмежені можливості при роботі з неповним навантаженням – відсутній в сучасних печах завдяки розділення шару палива на зони або ступені. Така установка дозволить спалювати тверде біопаливо із зольністю < 50 % та вологістю до 60 % [3].

За дослідженням «Кращі з доступних технологій для житлово-комунального господарства України», що підготовлене Проектом USAID «Муніципальна енергетична реформа в Україні» також можна стверджувати про ефективність такої технології. Спалювання відходів у киплячому шарі являє собою процес окислення органічної частини відходів при підвищеній температурі до нетоксичних газів (двоокису вуглецю, водяна пара і азот) та виділення мінеральної частини у вигляді розплаву та золи. Спалювання відбувається при температурі 800-1200 ℃. Зневоднений осад подається в піч, де він згорає з виділенням золи та димових газів. Димові гази використовуються для генерації енергії (пари та електроенергії). Такий метод є найбільш освоєним та високо інтенсивним. Забезпечує практично повне згоряння органічної речовини відходів. Кількість сухої речовини зменшується в 2-3 рази, а обсяг щодо зневодненого осаду в 15 разів.

Більш ефективним методом є спалювання відходів у киплячому шарі під тиском. Ця установка на 40 % має нижчі показники по споживанню електроенергії та на 10 % менше потребує теплової енергії, що суттєво покращує її загальний енергобаланс. Зменшуються викиди закису азоту на 50 %. Порівняно із звичайним киплячим шаром, у киплячому шарі під тиском викиди CO (O2:12%) (ppm) зменшуються майже на 27 %, викиди NO_x (O_2:12%) (ppm) – на 70 %, а викиди N_2O (г N_2O/т обезводненого осаду) зменшуються на 43 % [4].

Висновки. Маючи безліч відходів без наявних технологій їх утилізації, або переробки, можна отримати дуже негативні наслідки для навколишнього середовища та здоров'я населення.

ТПВ мають досить нестабільний склад, що призводить до недостатнього тепловиділення при їх згорянні.

Для підвищення енерговіддачі пропонується додавати до ТПВ деревні брикети та брикети з активного мулу, що підвищить енергетичні показники та стабільність процесу горіння.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко В. І., Богатирьова С.П. Перспективи використання біомаси для України / Кравченко В. І., Богатирьова С.П. – Кіровоградський національний технічний університет, 2006.

2. Рижий В. К. Утилізація твердих побутових відходів на наявних комунальних ТЕЦ / В. К. Рижий, І. Л. Тимофєєв, Т. І. Римар // ВАТ НДПВІ "Львівтеплоелектропроект". – 2011. – С. 17–22.

3. Будько М. О. Сучасні технологічні процеси, обладнання та устаткування прямого спалювання біомаси / Будько Марина Олександрівна. – Київ, 2015.

4. «Кращі з доступних технологій для житлово-комунального господарства України». Керівництво з відбору технологій / Під редакцією С. Єрмілова. – К.: «Поліграф плюс», 2016. – 134 с.

УДК 502.58:574:334.716

Ольга Рибалова, Максим Форсюк
(Харків, Україна)

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО УТИЛІЗАЦІЇ ДЕРЕВИННИХ ВІДХОДІВ МЕБЛЕВОЇ ФАБРИКИ ТОВ «ЮВЕНТА»

У статті розглянуто сучасний стан поводження з відходами типової меблевої фабрики. Проаналізовано альтернативи екологічної утилізації деревинних відходів. Розроблено пропозиції щодо утилізації деревинних відходів меблевої фабрики.

Ключові слова: *промислові відходи, меблева фабрика, поводження з відходами, утилізація відходів.*

The article examines the current state of waste management of a typical furniture factory. Authors analyzed the alternatives of ecological utilization of wood waste. The proposals for utilization of wood wastes from the furniture factory have been developed. Keywords: industrial waste, furniture factory, waste management, waste utilization.

Keywords: *industrial waste, furniture factory, waste management, waste utilization.*

В більшості українських міст функціонують великі фабрики і маленькі цехи з виготовлення меблів. У результаті їх діяльності утворюються відходи, які необхідно утилізувати. Тому представлені в статті пропозиції щодо утилізації деревинних відходів для меблевої фабрики ТОВ «Ювента» будуть корисними для великої кількості підприємств.

Меблевий цех ТОВ «Ювента» знаходиться в м. Славута Хмельницької області і призначений для виготовлення меблів із плит ДСП та МДФ під замовлення.

У меблевому цеху розташовані: слюсарно-механічне відділення, фарбувальна камера, сушильна камера, пакувальна дільниця, котельна, складські і допоміжні приміщення.

У меблевому цеху відбувається розкрій плит на форматно-розкрійному верстаті, їх механічна обробка (фрезування, свердлування). В фарбувальній камері відбувається фарбування заготовок, камера обладнана витяжною вентиляцією. Сушка виробів відбувається в сушильній камері. Камера обладнана витяжною вентиляцією. Деревообробні верстати обладнані рукавними фільтрами, які встановлені безпосередньо біля верстатів. Цех обладнаний вентиляційною системою.

Внаслідок виробничої діяльності на підприємстві утворюються наступні відходи: відходи деревини обрізки, стружка деревини (тирса), відходи споживання: відходи комунальні (міські) змішані, сміття з урн. Усі відходи вивозяться з території промислового майданчика на сміттєзвалище м. Славута.

Таким чином, це типовий меблевий цех, який потребує програми з утилізації відходів.

В інтер'єрі більшості офісних і житлових приміщень використовується меблі і елементи декору, виготовлені з ДСП (деревно-стружкові плити), ДВП (деревно-волокнисті плити), МДФ (деревно-волокнисті плити середньої щільності). Процес виробництва цих матеріалів дещо відрізняється.

ДСП виготовляються методом гарячого плоского пресування деревних частинок (стружок), змішаних з синтетичними смолами.

Сировиною для ДВП є роздрібнена деревна тріска і дробленка. Для поліпшення експлуатаційних якостей в деревну масу додають сполучні, зміцнюючі добавки, що підвищують вологостійкість і антисептики. Виготовлення плит проводиться шляхом гарячого пресування або сушки. Розрізняють надтверді, тверді, напівтверді, ізоляційно-оздоблювальні та ізоляційні деревоволокнисті плити.

МДФ виробляють методом пресування деревних волокон з використанням органічних сполучних в умовах високого тиску і температури.

Таким чином, всі ці матеріали в різному обсязі містять токсичні речовини, зокрема формальдегід, який є канцерогеном – речовиною, що викликає рак. Ці речовини використовують для склеювання і поліпшення експлуатаційних характеристик. Процес виробництва елементів інтер'єру з цих матеріалів багатоступінний і складається з попереднього формування деревно-стружкових і деревно-волокнистих плит, які в подальшому ламінуються (просмоленим папером, меламіном, або іншим матеріалом кромки), фарбуються або використовують шпон зрізом натурального дерева. З готових плит розрізаються деталі для майбутніх меблів, а у відходи відправляються обрізки, які в середньому складають 10-20% від усього обсягу матеріалу.

Аналіз літературних джерел показав яким чином потрібно найбільш екологічно використовувати обрізки меблевого виробництва. Розглянуто наступні альтернативи екологічної утилізації:

- спалювання з метою отримання енергії;
- варіанти переробки;
- повернення у виробничий процес.

1. Спалювання з метою отримання енергії.

На фабриці не існують котельні установки, що дозволяють переробляти відходи ДСП, МДФ в енергію з мінімальним виділенням. Для використання в якості палива кускові деревні відходи перероблюють у паливну тріску. Знайти на ринку споживача обрізків, який використовує їх для переробки в енергію – завдання не просте. Приблизна залежність витрати матеріалу і вироблюваної енергії становить 250 – 300г/кВт*рік. Більшості підприємств отримувати стабільно тепло з газової котельні або централізовано значно простіше, ніж витратити 500000 гривень на покупку котла, при цьому не мати гарантованого забезпечення сировиною. Відходи, які не використовують на опалення цехів, продають людям та працівникам фабрики для особистого користування.

При цьому в даний час залишається відкритим питання про наявність на ринку котельних установок, що спалюють композитне дерево без викидів токсичних речовин.

2. Варіанти переробки.

Для зручності збуту з різнорозміних обрізків можна виготовити однорідний матеріал, придбати дробильний апарат / шредер. Вартість такого обладнання починається від 150 тис. грн. При цьому для мінімізації пилу, що виділяється в процесі дроблення, необхідно збільшити інвестиції для обладнання дробильного апарату фільтрами і системами пиловідведення. Подрібнені відходи можна брикетувати спеціальними пресами.

Існує безліч будівельних матеріалів, що виготовляються з використанням тирси, стружки і трісок:

– щепа технологічна використовується в якості сировини для виробництва сульфітної та сульфатної целюлози, напівфабрикату тарного картону, деревоволокнистих і деревостружкових плит, гідролізного спирту і кормових дріжджів;

– зі стружки можна виготовляти арболіт - економічний і ефективний будівельний матеріал. Це – легкий бетон, одержуваний на основі підібраної суміші цементу, органічного заповнювача (стружки), хімічних добавок і води.

Можливо також виробництво будівельних сумішей на основі відходів деревини та різних в'яжучих:

а) термопор – плити, що застосовуються в якості конструкційно-теплоізоляційного матеріалу в каркасному будівництві;

б) опілкобегон – конструкційно-теплоізоляційний бетон, в якому тирса і пісок використовуються як заповнювач, а цемент і вапно як в'яжучий;

в) гіпосоопілочний бетон – це блоки, що використовуються для влаштування стін в житлових, громадських і виробничих будівлях;

г) термізи – це теплоізоляційний матеріал на основі гашеного вапна, тирси, цементу;

д) інші матеріали з використанням стружок і тирси – дюрізол, ВЕЛОКС, ксилоліт.

При виробництві матеріалів з використанням перероблених відходів виробнику необхідно відпрацювати технологічний процес і провести перевірку якості отриманого матеріалу для дотримання необхідних стандартів якості котельних установок, що спалюють композитне дерево без викидів токсичних речовин.

3. Повернення у виробничий процес.

Найбільш доцільне застосування відходів ДСП і ДВП – повернення в деревообробні підприємства в якості сировини для виробництва деревостружкових плит, це особливо стосується для великих виробництв, де вивозити кускові відходи за межі підприємства не вигідно.

До теперішнього часу використання відходів виробництва не має широкого застосування у виробництві деревоволокнистих плит через відсутність технологічних схем переробки вторинної волокна для отримання деревоволокнистих плит з необхідними характеристиками, здатними виконувати вимоги відповідних стандартів.

Вибір найбільш ефективного способу використання відходів меблевого виробництва залежить від типу виробництва, його обсягу та кількості відходів, що утворюються. В даний час в Україні більшість таких обрізків вивозиться на сміттєві звалища або спалюється з метою знищення, але альтернативні варіанти використання звичайно існують. Якщо виробники якісно вирішують питання утилізації відходів, вони забезпечать не тільки позитивний внесок у збереження навколишнього природного середовища, а й матимуть суттєвий економічний ефект.

Проблема поводження з побутовими і промисловими відходами є найважливішою сьогодення. Для України ця проблема стоїть особливо гостро, бо обсяг утилізації відходів порівняно з європейськими країнами є дуже низьким.

Матеріально-ресурсна проблема є не менш складною. Промислові підприємства використовують природні ресурси і повертають їх у вигляді відходів, що обумовлює процеси руйнування і забруднення природних систем [1]. Тому вирішення проблема утилізації промислових відходів, в тому числі від меблевого виробництва, є дуже актуальним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник Л.Г. «Зелена» економіка (досвід ЄС і практика України у світлі III і IV промислових революцій): підручник. Суми : ВТД «Університетська книга», 2018. 463 с.

УДК [504.062.2+621.22]=111

Єгор Шликов
(Мелітополь, Україна)

RENEWABLE ENERGY: POWER SYSTEMS

In this article, a description of the renewable energy and systems that are designed for its produce is presented. Also, the author gave the difference between the notions of the renewable energy and sustainable one.

Key words: *renewable, energy, sustainable, definition, system.*

У цій статті представлено опис відновлювальної енергії та систем, призначених для її виробництва. Також автор надав різницю між поняттями відновлювальної енергії та сталої.

Ключові слова: *відновлювальний, енергія, сталий, визначення, система.*

Renewable energy is not a synonym of sustainable energy. Sustainable energy is energy that is consumed at insignificant rates compared to its supply and with manageable collateral effects, especially environmental effects. Another common definition of sustainable energy is an energy system that serves the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their needs. [1]. While renewable energy is defined as one that is naturally replenished on a human timescale, sustainable (often referred to as 'clean') energy is one the use of which will not compromise the system in which it is adopted to the point of not being fit to provide needs in the future.

The RivGen® Power System is specifically designed for generating reliable, renewable electricity in rivers near remote, "islanded" communities with no access to large, centralized power grids. [2] Whether surrounded by expanses of uninhabited land or water, these communities pay up to 15 times more than the cost of power from a utility grid because of their reliance on diesel fuel generators. This method of electricity generation is expensive and environmentally risky due to the logistics of obtaining, delivering and storing fuel, as well as the toxic emissions. The RivGen® Power System connects directly into existing community grids and provides automatic fuel-switching so that whenever the RivGen® System is generating power, the diesel generator automatically turns down or off. It incorporates a pontoon support structure with a ballasting system which allows the device to self-deploy and retrieve under the control of an operator on a nearby support vessel. This is important because these communities typically do not have any meaningful infrastructure or equipment to support an equipment-intensive operation. All installation, inspection, maintenance and retrieval activities can be managed with locally-available vessels and labor. The RivGen® device consists of a two-turbine TGU supported by a chassis incorporating a pontoon support structure that acts as a foundation when the device is deployed on the riverbed, and provides its self-deployment and retrieval capabilities. The system components fit into standard shipping containers so they arrive at the site ready to be assembled and installed. The device is assembled on shore, towed to the deployment location, secured to anchor lines, and deployed to the riverbed. Each RivGen® System can generate up to 35kW in a 7.5-foot-per-second (2.25 meters/second) current with a maximum output of 50kW. Depending on community needs and site size, an array of RivGen® Power Systems may be deployed.

Scalable Grid Integrated Systems: ORPC's scalable marine renewable energy (MRE) power systems are specifically designed for reliable operation in remote and rural regions where heavy lift equipment and large marine vessels are not always available. [2] ORPC delivers comprehensive energy solutions that combine MRE with the latest smart grid and energy storage technology for sustainable, predictable power.

Our power systems are designed to address the needs of the two billion mostly indigenous people worldwide living in remote communities with no access to traditional energy infrastructure. Over 700 million of them rely exclusively on prohibitively expensive and environmentally damaging diesel generation for their electricity, which can cost up to 12 times the price of electricity from traditional grids. Combined with wind and solar generation, ORPC marine renewable energy systems will deliver sustainable, affordable, and predictable power solutions for remote communities. [3]

Underwater Mobile Power Systems: ORPC's autonomous turbine generator unit or ATGU (in development) is a roving subsea power generation module capable of self-propelling, self-deploying and retrieving, and providing a power supply to subsea vehicles and monitoring systems, and performing underwater missions such as heavy lifts, inspections, and robotic operations.

TidGen® Power System: The TidGen® Power System generates emission-free electricity from tidal currents and connects directly into existing grids using smart grid technology. [4] The power system consists of three major subsystems: shore-side power electronics, mooring system, and turbine generator unit (TGU) device. In 2012, ORPC built and operated its TidGen® Power System in Cobs Cook Bay in Eastport and Lubec, Maine. It was the first revenue-generating, grid-connected tidal energy project in North America, and the first ocean energy project to deliver power to a utility grid anywhere in the Americas.

Turbine Generator Unit: ORPC's patented turbine generator unit (TGU) is the core technology component used in all ORPC power systems. ORPC's TGU is unique and proven multiple cross flow turbines drive a single generator. Low vertical profile allows deployment in shallower sites. Easier to install and maintain with lower life cycle cost. Emission-free electricity is generated from river and tidal currents.

Technologies promote sustainable energy including renewable energy sources, such as hydroelectricity, solar energy, wind energy, wave power, geothermal energy, bioenergy, tidal power and also technologies designed to improve energy efficiency. Costs have decreased immensely throughout the years, and continue to fall. Increasingly, effective government policies support investor confidence and these markets are expanding. Considerable progress is being made in the energy transition from fossil fuels to ecologically sustainable systems, to the point where many studies support 100% renewable energy.

REFERENCES

1. Electronic resource. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Sustainable_energy
2. Electronic resource. – URL: http://www.orpc.co/our-solutions/scalable-grid-integrated-systems/rivgen-power-system
3. Electronic resource. – URL: http://www.orpc.co/media/news/orpcs-work-in-remote-communities-focus-of-sbir-sttr-success-story
4. Electronic resource. – URL: https://tidalenergytoday.com/2018/03/09/orpc-appoints-chief-for-canadian-subsidiary/
5. Electronic resource. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Grid-connected_photovoltaic_power_system
6. Electronic resource. – URL: https://en.wikipedia.org/w/index.php?search=Turbine+Generator+Unit&title=Special:Search&fulltext=1&searchToken=1ui0dax0kjohfsy72nom6d8rr
7. Electronic resource. – URL: http://www.lingvo.ua/

УДК 911.6:504.7(477.84)

Любов Янковська
(Тернопіль, Україна)

ПОТЕНЦІАЛ СТІЙКОСТІ РІВНИННИХ ЛАНДШАФТІВ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ДО АНТРОПОГЕННИХ ВПЛИВІВ

Поняття «стійкість ландшафтів» інтерпретується як можливість ландшафтів та їх компонентів самоочищатися та самовідновлюватися завдяки природним механізмам. Описані критерії оцінювання потенціалу стійкості ландшафтів. Виконаний аналіз потенціалу самоочищення та самовідновлення атмосферного повітря, поверхневих вод, ґрунтів та біоти до антропогенних впливів у межах рівнинних ландшафтів Західного Поділля, як фундаментальний матеріал для нормування антропогенного навантаження.

Ключові слова: *потенціал стійкості, антропогенний тиск, атмосферне повітря, поверхневі води, ґрунт, біота, ландшафт.*

The definition of "landscapes stability" is interpreted as the abilities of landscapes and their components to become clean, to restore their structure and renew their function by the virtue of the natural mechanisms of regeneration. The criteria of evaluation of the potential of landscapes stability to anthropogenic influence are described. The analysis of the potential of cleansing and renewing of atmospheric air, waters, soils and biota within the flat landscapes of Western Podillya to anthropogenic influences was carried out as a fundamental for standardization of the intensity of economic pressure.

Key words: *potential of stability, anthropogenic pressure, atmospheric air, waters, soil, biota, landscape.*

Потенціал стійкості – одна з головних властивостей геосистем, від якої значною мірою залежить їх екостан, зокрема ступінь перетвореності господарською діяльністю та здатність тривалий час виконувати свою соціально-економічну функцію.

Критерії та методи оцінювання стійкості геосистем розроблені у працях О.Д.Арманда, В.А.Барановського, М.Д.Гродзинського, П.Г.Шищенка; підходи до оцінювання стійкості окремих компонентів природного середовища запропоновані в роботах Г.Б.Островерха (стійкість рельєфу), О.Г.Ободовського, І.П.Ковальчука, С.М.Лисагора, Є.С.Цайца (стійкість русел річок), М.А.Глазовської, Б.І.Кочурова, Я.І.Ющенка, Л.Т.Наливайко (стійкість ґрунтів) та інших.

Актуальність досліджень з даної проблематики посилюється практичною необхідністю застосування оціненого потенціалу стійкості ландшафтів у якості базового матеріалу для прогнозування змін у них, нормування антропогенних навантажень, раціоналізації природокористування, планування збалансованого еколого-соціально-економічного розвитку регіонів.

Метою даної роботи є оцінити потенціал стійкості рівнинних ландшафтів Тернопільської області, тобто їх здатність протистояти антропогенним впливам у разі їх виникнення, або самовідновлюватися, у випадку зниження чи припинення антропогенного тиску. Об’єктом дослідження було обрано ландшафти Тернопільського, Гусятинського та Лановецького природних районів.

Для оцінки потенціалу стійкості ландшафтів був застосований диференційований підхід, тобто спочатку визначалась стійкість їх окремих компонентів (за методикою В.А.Барановського [1]) і на цій основі – стійкість геосистем до антропогенного навантаження у цілому, що розраховувалась у межах ландшафтних районів.

Розрахунки потенціалу стійкості виконувались у межах ландшафтних районів (на основі схеми ландшафтного районування області за К.І. Геренчуком [2, с. 147]).

При оцінці потенціалу самоочищення атмосфери від забруднюючих речовин враховувались показники, що сприяють вертикальному та горизонтальному виносу отруйних домішок з повітря, а саме повторюваність днів із кількістю опадів понад 0,5 мм та швидкістю вітру понад 6 м/с. Крім цього, брались до уваги чинники, що зумовлюють затримання шкідливих викидів в атмосфері: повторюваність днів із туманами та безвітряною погодою.

Незважаючи на неоднорідність метеорологічних показників, потенціал самоочищення атмосфери у Тернопільському та Густинському природних районах загалом середній, а у Лановецькому – високий. Більше третини днів у році відзначається рясними опадами, близько двох третин – інтенсивним вітровим режимом. Проте на метеорологічний потенціал атмосфери Тернопільського природного району негативно впливає найвища у області повторюваність днів з туманами (близько 56 днів на рік) [5, с. 247]. Як відомо, краплі туману поглинають домішки не тільки поблизу підстилаючої поверхні, але й розміщених вище, найбільш забруднених шарів повітря, внаслідок чого концентрація шкідливих речовин сильно зростає. Не слід забувати, що саме на цій території розташований обласний центр, де скупчена велика кількість стаціонарних джерел забруднення повітряного середовища та констатується найбільше у області транспортне навантаження. Потенціал самоочищення Гусятинського природного району знижується через велику кількість днів із штилями, що зумовлює затримання шкідливих домішок в атмосфері. Це слід враховувати при розміщенні екологічно шкідливих виробництв (наприклад, саме тут знаходиться одне з „найбрудніших” підприємств у області – Гусятинська газокомпресорна станція).

При визначенні потенціалу стійкості поверхневих вод основна увага приділялась таким факторам, як кольоровість, температурний режим води та гідрологічним характеристикам (у тому числі, середній багаторічній витраті води).

Річки на досліджуваній території представлені переважно невеликими водотоками і характеризуються здебільшого пониженим потенціалом стійкості, за винятком р.Серет з відносно потужними гідрологічними показниками та сприятливим біотичним потенціалом

самоочищення. Підвищений потенціал стійкості властивий також р. Збруч південніше впадіння у неї приток Гнилої та Тайни [7, с. 209].

До основних чинників, що визначають потенціал саморегуляції та самовідновлення ґрунтів, було віднесено вміст гумусу, гранулометричний склад, структурність, кам'янистість, вологоємність та вологопроникність, інтенсивність біогенного колообігу, кислотність, ємність катіонного обміну, стрімкість схилів, залісненість та господарське освоєння території.

Покомпонентний аналіз свідчить про середній потенціал стійкості ґрунтів цих територій, який підтверджується їх здатністю тривалий час виконувати свою аграрну функцію. Тут поширені здебільшого чорноземи опідзолені, чорноземи глибокі малогумусні, та темно-сірі опідзолені, для яких характерні сприятливі для самоочищення та самовідновлення природні властивості, у тому числі, середньосуглинистий гранулометричний склад, середня та висока структурність, підвищені вологоємність та питомий опір, середня ємність катіонного обміну, нейтральна або слабокисла реакція ґрунтового розчину, практично відсутня кам'янистість [6, с. 191].

Враховуючи те, що інтенсивність і збалансованість функціонування природного середовища, у тому числі біологічна продуктивність та відновлення рослинного покриву, залежать від оптимального співвідношення тепла і вологи, територіальний аспект біотичного потенціалу самовідновлення ландшафтів досліджувався за такими показниками, як середньорічне продуктивне зволоження, середній річний радіаційний баланс, період вегетації. Погодно-кліматичні умови „Холодного Поділля", хоча дещо гірші, ніж на півдні області – у Придністров'ї, проте досить сприятливі для відтворення біоти району [7, с. 210].

Отож, дослідження показали, що ландшафти Тернопільського, Лановецького та Гусятинського природних районів, які характеризуються рівнинним рельєфом, хорошими фізичними властивостями ґрунтів, досить сприятливим для обміну речовин та енергії у геосистемах кліматичними умовами, значними потужностями самоочищення атмосферного повітря, загалом належать до середньостійких з точки зору протидії антропогенним впливам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія / В.А. Барановський. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 252 с.

2. Природа Тернопільської області / За ред. Геренчука К.І. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1979. – 169 с.

3. Свинко Й. Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан. / Й.Свинко. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2007. – 192 с.

4. Царик Л.П. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки та аналізу (на прикладі Тернопільської області). / Л.П.Царик, Г.В.Чернюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 188 с.

5. Янковська Л.В. Підходи до оцінювання метеорологічного потенціалу атмосфери (на прикладі Тернопільської області) // Регіональні екологічні проблеми: Зб. наук. пр. / Л.В. Янковська. – К.: ВГЛ "Обрії", 2002. – С.245-248.

6. Янковська Л.В. Стійкість ґрунтів до антропогенного навантаження // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія / Л.В. Янковська. – Тернопіль: ТНПУ. – 2002. – № 2. – С.189-192.

7. Янковська Л.В. Потенціал стійкості ландшафтів Західного Поділля до антропогенних впливів. // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка. Серія: географія. Спеціальний випуск / Л.В. Янковська. – Тернопіль: СМП «Тайп». – №1 (Вип. 40). – 2016. – С.207-212.

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

УДК 338.486+338.48

Софія Королюк
(Тернопіль, Україна)

НЕЗАДІЯНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРНОПІЛЛЯ В РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

У даній статті розглядатиметься проблематика розвитку туристичної індустрії Тернопілля, а саме таких видів туризму як: ностальгічний, історико-культурний та темний.

Ключові слова: *темний туризм, ностальгічний туризм, «Підземний Тернопіль», сестри-йосифітки, окопиcько.*

The article deals with the problems of tourist industry development in Ternopil region of the following types of tourism: nostalgia, historical-cultural and dark.

Key words: *dark tourism, nostalgic tourism, «Underground Ternopil», sisters of St. Joseph, jewish cemetery.*

Відомо, що у розвинених країнах світу левову частку валового національного продукту посідає саме туризм. Туризм надає «імпульс» будь-якому містечку, заставляє «оживати» навіть найменше селище та створює сприятливу економічну ситуацію в цілому. На жаль, не вся Тернопільщина може похвалитись наявністю вищезгаданого «імпульсу». Та й саме місто Тернопіль, маючи широкий спектр можливостей, не завжди сповна його використовує. Доказом цього є незадіяний потенціал етнографічного, історико-культурного та темного видів туризму у Тернополі.

Важливою базою для розвитку історико-культурного туризму міг би стати недавно досліджений підземний монастир французьких сестер-йосифіток, що сполучений підземними ходами із Катедральним собором міста та підземелля Тернополя.

Історичною цікавістю привертає до себе і катакомбна церква монастиря йосифіток, що розташована під сучасною будівлею прокуратури. За архівними даними, церква була заснована у 1912-му році, щоправда, науковці мають сумніви щодо цієї дати. Підземна церква була невеликою, всього лиш 3 метри у висоту, 8 у довжину та 5 метрів у ширину. Згромадження Сестер Святого Йосипа, у стінах церкви, навчали місцевих дівчат французького етикету та покірності. У 1952-му в приміщення монастиря переселилась прокуратура. Вхід до підземної церкви було завалено. Святиню переобладнали під тир, у якому навчались стріляти з пістолетів, та спортивний майданчик, про що дотепер свідчать баскетбольні кільця на стінах. Згодом, як і колись церковні співи, стихли тут і постріли. Потім приміщення було закинуто. Єдиною перешкодою щодо відвідування даного туристичного об'єкту є його розташування, оскільки ввійти в церкву можна лише із Тернопільської обласної прокуратури, що ставить перед поціновувачами історії величезну проблему. [1, с. 406]

Звичайно ж, свої історичні таємниці має кожне місто. Чи не одна із найбільших таємниць Тернополя, у буквальному розумінні цього слова, затоптана нащадками тих, хто її колись заклав, бо розташована під тернопільськими вулицями та площами. Це так звані тернопільські підземелля. За даними з обласного державного архіву, в якому зберігався документ «Дані про підземні ходи Тернополя», написаний на російській мові, датований 1946-м роком під грифом «таємно», містились дані про те, що розташування підземних ходів відповідає історичним переказам і комунікації підземель були створенні у формі сузір'я «Оріон», тобто у формі п'ятикутної зірки. За давнім планом міста, підземелля проходило по п'яти точках, а саме: замок Тарнавського, Надставна церква, єврейська синагога,

Домініканський собор та церква Різдва Христового. А у центрі вищезгаданої зірки, на колишній площі Ринок – сучасний майдан Волі, розташовувались центральні підземні зали, що могли вмістити до триста осіб. Не менш важливими були повідомлення, того ж таки 1946-го року, інженера обласного відділу Олександра Степановича Трача, який за дорученням відділу протиповітряної оборони особисто виміряв ходи під площею Ринок, але документи згоріли. Наразі, за допомогою георадара, було підтверджено, що й справді існує мережа підземель в центрі Тернополя. Проте дослідження даного об'єкту так і не дійшли до логічного завершення. [2, с. 95-97]

На сьогоднішній день відкритими для відвідування туристами є лише дві кімнати підземель. І це підземелля старого тернопільського замку, що є частиною вищезгаданої мережі підземель. До захоплення замку татарами та турками 1675-го року підземні ходи мали оборонне значення. Після вищезгаданої події використовувались як місця для збереження продуктів на продаж, оскільки місто стало торговим центром. У 1800-х роках, за часів московітів, в підземеллях організовували казино, згодом існували темниці. На сьогоднішній день, історики вважають, що замок має підземний хід, що проходить під озером і веде до лісу на іншому боці берега – наразі хід, що веде в сторону озера замурований. [3, с. 23-28]

З огляду на вищеподану інформацію, стає зрозуміло, що Тернопільські підземелля можуть беззаперечно стати перлиною в розвитку туристичної індустрії міста.

Щоправда, окрім підземель на такий статус, може претендувати ще один незадіяний туристичний ресурс. І це об'єкти етнічного туризму для поляків та євреїв.

Зрозуміло, що місто, яке було закладене поляком Яном Тарнавським та значні громади поляків та євреїв, що проживали в колишньому Тарнополі, їхні святині та поховання, великі кладовища, мають чималу можливість слугувати базою для розвитку ностальгічного туризму для людей цих націй.

Для прикладу, туристи з Польщі зможуть відвідати місця поховання своїх предків на Микулинецькому кладовищі та римо-католицький костел, з іменними таблицями на честь відомих етнічних поляків. А от стосовно євреїв, то ностальгічний туризм тут має значно ширшу базу. Це пов'язано передусім з тим, що єврейська громада була чисельнішою, у порівнянні із польською. Наприклад, станом на 1840 рік єврейська громада становила 9 632 євреї з 16 176 осіб, що проживали у Тернополі. На території сучасного Тернополя, тоді ще Тарнополя, розташовувались дві синагоги та два значних за розміром окописька.

Велика, або стара синагога на Подолі розташовувалась на сучасній вулиці Паращука. На жаль, не збереглась до сьогоднішнього дня. Синагога була споруджена у 1662-1668 роках на місці попередниці, яка згоріла під час великої пожежі 1623 року. Поєднувала в собі риси готики та ренесансу. Щоправда, можна знайти й інші твердження щодо років снування синагоги. "Путівник Галичиною" докторів Мечислава Орловича та Кароля Квітницького описує єврейську святиню так: "Стара синагога з XV ст., колись караїмська, з готичними вікнами і ренесансним аттиком, оборонна...". Цікавим є те, що невідомо, чи вказівка на XV століття – помилка друку. Але якщо справді ні, то синагога була на ціле століття давнішою за Тернопіль. Адже місто заснували тільки у 1540 р., тобто у столітті XVI.

Свого часу синагога мала не тільки релігійне значення, але також служила фортецею, оскільки місто багато разів зазнавало військових вторгнень.

Під час Другої світової війни нацисти влаштували в синагозі місце масових тортур над євреями, а потім спалили її. З часів СССР, на місці синагоги була зведена котельня, щоправда, із збереженням певних рис зовнішнього фасаду, що були притаманні колишній синагозі. [3, с. 47-53]

Іншим об'єктом, який має таку ж цінність з погляду етнічного єврейського туризму була нова синагога. Аналогічно, до вищезгаданої синагоги, не збереглась до наших днів. На її місці зараз розташований корпус медичної академії. Нова синагога тісно пов'язана з іменем

Йозефа Перля, що був меценатом та видатним етнічним євреєм. В честь нього була названа вулиця, що проходила біля синагоги та поблизу площі Ринок.

Синагога була вишукана, багато оздоблена архітектурна споруда у два поверхи. В храмі зберігалася Тора та інші цінні єврейські книги, знаходилася велика бібліотека. Основу бібліотеки складали книжки подаровані Перлем у кількості 8 000 примірників. Крім синагоги на вулиці розташувались ще декілька молитовних будинків, а також будинок для єврейських сиріт імені Лазаря Флейшмана. З часом вулиця Перля стала осередком культурного, релігійного та комерційного життя євреїв [3, с. 71-76]. На сьогоднішній день не збереглась жодна будівля, що би нагадувала про ті часи, що є значним мінусом для організації туризму без візуального ряду об'єктів.

Беззаперечним туристичним потенціалом володіє Старе окописько – місце поховань євреїв, що розташовувалась на сучасній вулиці Князя Острозького, на схилі пагорба. Сьогодні тут розташований багатоповерховий будинок, збудований за часів СССР у 1950-х років за наказом тодішньої влади про розширення житлового масиву, шляхом ліквідації єврейського старого кладовища.

Окописько було найдавнішим і добре впорядкованим офіційним місцем поховань міщан юдейського віросповідання. Ще на початку XVII ст. євреї Тернополя обрали собі цю віддалену територію за мурами міста для своїх поховань. Згодом, коли Тернопіль почав інтенсивно розбудовуватися, цвинтар на Окопиську опинився у прямокутнику між вулицями Кн. Острозького, Стрімкою, Шпитальною та Ленартовича. Тут же знаходилася впорядкована велика могила, де у 1770-му році поховали понад тисячу євреїв, померлих під час епідемії чуми.

У 1840 р. єврейська громада Тернополя, одержала нове місце для поховань – на Микулинецькому пагорбі, де було засноване Нове окописько. Його також називали другий кіркут, що з польської та німецької мови перекладається як «церковний двір для поховання померлих». Ймовірно, що саме на цьому кладовищі похований Нахман Крохмаля – юдейський філософ, історик, один з основоположників юдаїстики та провідних мислителів «Гаскали» у Східній Європі.

У 1940-х роках на території Нового окописька проводились масові розстріли євреїв німецькими військовими.

Нове окописько існує й до наших днів, щоправда, із декількох тисяч плит-мацев, збереглось декілька сотень. Оскільки, за наказом тодішньої влади, частина Нового окописька, так як і Старе, було ліквідовано з метою розширення житлових кварталів. [4, с. 48-50]

Безсумнівно такий туристичний етнічний ресурс як вищезгадані кладовища можуть становити основу для розвитку так званого темного або похмурого виду туризму на території Тернополя, адже на сьогоднішній день, свідомість суспільства знаходиться під впливом політичних, соціальних процесів, що не могло не відбитись на уподобаннях та напрямках розвитку вже нових видів туризму.

«Темний» туризм» – це вид пізнавального туризму, що передбачає відвідування місць, які пов'язані зі смертю, похованнями та стражданнями людей. Зрозуміло, що такий вид туризму головним чином передбачає відвідування кладовищ. [5, с. 101-107]

Тернопіль можна сміливо назвати містом, що стоїть на містерії некрополів. Тут розташовувались ще древні поховання Тарнопільського цвинтарія, датовані щонайменше 1240 роком. А також: цвинтар, що існував позаду більш давньої церкви Пресвятої Діви Марії, на сьогоднішній день Кафедральний собор міста, що був заснований графом Йозефом Потоцьким, який, за переказами, у цьому соборі похований; цвинтар, який існував в Тарнополі суто з гігієнічних міркувань, де хоронили різних загарбників і іновірців – татар і турків, що гинули під час облог міста; цвинтар біля зруйнованої тепер єврейської синагоги, який містив поховання і євреїв, і християн. Бо як вважають деякі історики, раніше могли хоронити без розподілу по приналежності до релігій, але з урахуванням релігійних традицій.

До цієї групи «темних» туристичних об'єктів, що можуть бути задіяні у розвитку туризму на території міста відносять і значне захоронення декілька сотень німецьких солдатів за колишнім німецьким казино (сучасною міською радою Тернополя), а також чумні поховання на території Середньої церкви в центрі Тернополя.

Більшість некрополів не збереглись до наших днів. Про їхнє існування нам нагадують лише металеві чи кам'янні хрести або скульптури. Але ці ресурси по праву можуть стати невід'ємним елементом будь-якої пізнавальної екскурсії по місту.

Звичайно, для того аби досягнути позитивного результату із розвитком перерахованих вище туристичних дестинацій, тобто включити їх у вже готові маршрути, або створити нові потрібно подолати ряд досить значних проблем. Першою постає проблема відсутності візуалізації туристичних пам'яток, яка спричинена руйнуванням міста під час Другої світової війни. Для прикладу, перспективним вирішенням даної проблематики може стати створення інформаційних таблиць з QR-кодом, де міститиметься детальна інформація та фотографії первісного історичного вигляду об'єктів.

Створення 3D моделей втрачених пам'яток та розташування їх поблизу місць об'єктів є невід'ємним атрибутом повернення до тогочасного древнього Тарнополя. А також можливість створення галерей із світлинами того чи іншого історичного об'єкту, на місці якого розташована сучасна будівля.

Простим вирішенням проблеми із відвідуваністю катакомбної церкви монастиря йосифіток є створення окремого входу, що дасть можливість у проведенні екскурсій. І звичайно ж просування нового туристичного бренду «Підземний Тернопіль» із подальшим проведенням розкопок та досліджень інших мереж підземних ходів.

Усі ці заходи можливі і мали б бути реалізовані, адже всі об'єкти мають надважливу цінність для розвитку туризму не лише міста Тернополя, а й всієї України. Усі вони є беззаперечними альтернативами в популяризації нестандартного нового туризму, «темного», як зазначено вище.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дуда І. Тернопіль // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. – Т. 3. – С. 406.

2. Дем'янова І., Медведик П. Книги з історії населених пунктів Тернопільщини // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. – Т. 2. – С. 95-97.

3. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ: Історико-краєзнавчі замальовки. – Тернопіль: Джура, 2003. – С. 23-28; 47-53; 71-76.

4. Гулько Я.Г. Невідомий Тернопіль: публіцистичні нариси з історії рідного міста. – Тернопіль: «Збруч», 2015. – С. 48-50.

5. Заставецький Т. Б., Заставецька Л. Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культури народів // Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. – Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2011. – № 1. – С. 101-107.

Науковий керівник: спеціаліст ІІ категорії Лясота М.В.

Раїса Матюшенко
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВЕЛНЕС-ТУРИЗМУ

У статті розглянуті питання організації оздоровчого туризму. Велнес-туризм – це філософія, прагнення до гармонії душі і тіла. В зв'язку з цим напрямок Wellness здатний надати неоціненну допомогу всім, хто хоче жити в гармонії з собою і оточуючими, завжди добре виглядати і зберігати здоров'я на довгі роки.

Ключові слова: *велнес-туризм, філософія, гармонія душі і тіла, економічні прогнози, фізичні навантаження, стандарти якості, міжнародний досвід, практика подорожей, життєвий тонус, духовна релаксація.*

The article deals with issues of organization of health tourism. Wellness tourism is a philosophy, a desire for harmony of soul and body. In this regard, the direction of Wellness is able to provide invaluable assistance to all who want to live in harmony with themselves and others, always look good and keep health for many years.

Key words: *wellness tourism, philosophy, harmony of soul and body, economic forecasts, physical activity, quality standards, international experience, travel practice, life tone, spiritual relaxation.*

То шо ж таке Велнес? У певному сенсі Wellness – це філософія, прагнення до гармонії душі і тіла. Термін Wellness з'явився близько 20 років тому і в широкому розумінні він позначає здоровий спосіб життя.

Складові Wellness – це баланс тіла і розуму, термін, що поєднує в собі фізичне і ментальне здоров'я, правильне харчування, розумні фізичні навантаження, відмова від шкідливих звичок, комплексний догляд за собою, повноцінний відпочинок і добре ставлення до світу.

Мета Wellness – змусити людей серйозніше замислитися про своє здоров'я. Тому, що погана екологія, постійні стреси, незадовільна якість харчування, недолік в русі, скажений темп сучасності вимагають від нас величезних сил – фізичних і емоційних. Напрямок Wellness здатний надати неоціненну допомогу всім, хто хоче жити в гармонії з собою і оточуючими, завжди добре виглядати і зберігати здоров'я на роки.

На сьогоднішній день Wellness являє собою потужну і швидко зростаючу індустрію, яка допомагає уповільнити старіння, продовжити молодість і підвищити свій життєвий тонус. Одну з найважливіших ролей в популяризації Wellness зіграв Пол Зейн Пілзер, який у 25 років став мільйонером, трохи пізніше – професором університету і автором багатьох бестселерів який створив собі стан на індустрії Wellness. Пол Зейн Пілзер став відомий на своїй батьківщині у Сполучених Штатах Америки своїми економічними прогнозами. Індустрія Wellness охоплює безліч секторів світової економіки від виробництва продуктів харчування до косметології, стоматології та туризму. Одна з галузей яка найбільш динамічно розвивається в цій індустрії (наряду з виробництвом продуктів для збалансованого харчування – біологічно активних добавок до їжі), є розвиток ***велнес-туризму.***

Хоча оздоровчий туризм є відносно новим поняттям, численні археологічні знахідки свідчать про те, що практика подорожей з метою зміцнення здоров'я існує вже тисячі років. Стародавні греки, щоб відновити здоров'я, відправлялися в святилище бога медицини Асклепія, де знаходилися купальні і майданчики для вправ. Римляни здійснювали поїздки на мінеральні та термальні джерела, на морське узбережжя з приливними басейнами, в місця з розслаблюючими ландшафтами і корисним для здоров'я кліматом. Мертве море було популярним курортом серед римлян, євреїв і єгиптян. В Індії існує давня традиція купання в річці Ганг; вважається, що обмивання в сакральних водах очищає тіло і душу і знищує гріхи. Японці протягом тисячоліть відвідують гарячі джерела для оздоровлення та спілкування. Сьогодні ці традиції зберігає і розвиває індустрія *велнес-туризму.*

Велнес-туризм – це відвідування у різних країнах місць, які супутні духовній релаксації, де можна розслабитись і отримати комплекс процедур по догляду за тілом такі як: класичний масаж, вакуумний масаж, ароматерапію, гідротерапію, грязелікування, інгаляції, літотерапію (вплив на організм за допомогою каменів), магнітотерапію, кольоротерапія і стрес-контроль, різні дихальні вправи, заняття на спеціальних тренажерах, відвідування СПА-центрів, різних спеціальних косметичних салонів з більш широким спектром послуг, ніж в звичайних косметологічних кабінетах.

В сучасних центрах застосовується велика кількість незвичайних методик, як то: лікування сміхом і музикою. Так, американські послідовники Wellness стверджують, що такі заняття підвищують внутрішнє здоров'я людини, підвищується рівень мелатоніну, який, в свою чергу, здатний захищати організм на всіх рівнях, а також сповільнювати його старіння. Головне в стилі Wellness – це задоволення від процедур і занять, їх систематичність і сприятливий вплив на ваше самопочуття і душевну рівновагу.

Найбільш повне визначення *велнес-туризму* було запропоновано Бернським університетом, в якому говориться, що оздоровчий туризм є «сукупністю всіх відносин і явищ, пов'язаних з поїздкою і проживанням людей, основною мотивацією яких є збереження і зміцнення їх здоров'я». Оздоровчий туризм відрізняється від медичного туризму мотивами мандрівників. Медичні туристи зазвичай подорожують, щоб отримати лікування від діагностованого захворювання. Велнес туристи відвідують курорти, щоб позбутися перевтоми і стресу, відновити сили і здоров'я, знайти внутрішнє благополуччя і задоволеність життям.

Під час подорожі люди відчувають себе більш живими, тому що в цей час, чуттєве сприйняття – переживання – займає більше їх свідомості, ніж думання. Вони стають більш присутніми і справжніми.

Сам акт подорожі розглядається як підвищення добробуту діяльності. Регулярні подорожі знімають стрес і роблять людей щасливішими. Вчені стверджують, що невеликі перерви в роботі приносять набагато більше користі, ніж одна тривала відпустка. Поїздки та прогулянки по незнайомих місцях стимулюють спостережливість і надають безліч можливостей для фізичної активності. Давно помічено, що люди похилого віку, які подорожують, більш активні і життєрадісні, начеб-то подорожі повертають їм молодість.

Відпочинок дає час на те, щоб розібратися в собі і в тому, що потрібно нам в житті, поміняти щось в кращу сторону. Це легше зробити в обстановці далеко від дому, і це важлива частина саморозвитку і просування вперед. Подорож змінює людину і сприяє прояву його кращих сторін. Під час подорожі людина спілкується з новими людьми і легко встановлює контакти з оточуючими. Відпочинок з сім'єю або друзями сприяє зближенню і взаєморозумінню.

То що є основними ресурсами оздоровчого туризму? Основними ресурсами оздоровлення є: морський, гірський, лісовий або пустельний клімат, мікроклімат печер, мінеральні і термальні води, лікувальні грязі і гази, морська вода і продукти моря, цілющі трави і рослини. Оздоровлення кліматом використовує такі аспекти навколишнього середовища, як чисте повітря, температура, вологість і сонячне світло. Мандрівників приваблюють «піднесені» ландшафти, які через органи почуттів роблять благотворний вплив на їх здоров'я. Це не випадково, що багато курортів розташовані в красивих місцях на березі моря або в горах. Важливим є той факт, що оздоровчий туризм спонукає до здорового способу життя. З іншого боку, велнес-туристи, як правило, є послідовниками здорового способу життя та їх подорожі є його продовженням. Велнес-туризм вносить свій позитивний внесок у здоров'я, працездатність, продуктивність і у відносини з сім'єю або друзями.

Географія велнес-туризму різноманітна. Традиційні способи оздоровлення і місцеві природно-кліматичні ресурси визначили особливості велнес-туризму в різних регіонах світу. Велнес-туризм в Європі заснований на СПА і таласотерапії, тому тут популярний відпочинок на численних термальних джерелах і морських курортах. Американці фокусують увагу на зниженні зайвої ваги і боротьбі зі стресом; вони віддають перевагу активному відпочинку,

фітнесу і правильному харчуванні. Традиції оздоровлення в Азії мають тисячолітню історію, і деякі практики, наприклад, аюрведа, йога, тайський масаж, цигун, акупунктура включають оздоровчі аспекти, які лежать в області велнеса. Вони приділяють більше уваги боротьбі зі старінням і досягненню довголіття, прагнуть виглядати і відчувати себе молодше.

Щорічно попит на оздоровчий туризм зростає. Так, згідно з дослідженням The Global Spa and Wellness Summit 89% респондентів відзначають, що оздоровлення на курорті є надзвичайно важливим для їх благополуччя.

Таким чином, велнес-туризм стає глобальною індустрією, яка змінює життя мільйонів людей в кращу сторону.

На Україні до найкращих світових курортів з велнес-послугами належить курорт Трускавець. Це прекрасний бальнеологічний центр України в якому щорічно поправляють здоров'я сотні тисяч відпочиваючих з різних регіонів України та зарубіжжя. Унікальний клімат і багата санаторно-курортна база Трускавця роблять його надбанням всього людства.

Нещодавно різноманітність Wellness-послуг поповнив ще один унікальний об'єкт – спортивно-оздоровчий центр «Україна Wellness & SPA». Унікальні технології на базі світового досвіду дозволили цьому центру стати в один рівень з такими всесвітньо відомими центрами як Carillon Miami Wellness Resort, Inter Continental Hotels Group, Miraval Group. В цьому загальнооздоровчому центрі Трускавця для відновлення здоров'я закладені наступні функції:

- підтримка життєвих сил людини;
- ліквідація негативного впливу стресу на організм людини;
- нормалізація маси тіла;
- омолодження;
- наповнення організму силою і енергією.

Порівняно з іншими санаторіями такого направлення, санаторій Трускавець може гордитися наявністю в своїй структурі центра банних культур який включає в себе: басейн; джакузі; краксен (альпійська Сайн); турецький хамам; інфрачервона сауна; фінська сауна; аромосауна; російська лазня.

Інфраструктура велнес-центру в санаторії Трускавець складається більш ніж з 20 направлень, до яких входить:

- *Комплекс спортивних і оздоровчих процедур;*
- *Косметологічний догляд за тілом та обличчям;*
- *Різноманітні види масажу;*
- *Фітобар з широким асортиментом натуральних напоїв;*
- *Басейни – плавальний, контрастний, дитячий, джакузі з водою Мертвого моря;*
- *Лазні та сауни – фінська лазня, хамам, російська лазня, аромобані, соляна баня;*
- *Бари і ресторани;*
- *Лікувально-спортивний зал, тренажерний зал, гімнастичний зал;*
- *Салон краси;*
- *Масажні кабінети.*

Серед всіх ринків, пов'язаних з сегментом велнес-туризму, виділяються США, де на оздоровчі подорожі витрачається більше $ 200 млрд на рік. Однак за кількістю поїздок (майже 250 млн) попереду відпочиваючі з Європи. У той же час найбільш швидкозростаючим в цьому напрямку є Азіатсько-Тихоокеанський регіон, де відбувається до 200 млн поїздок, а загальна кількість витрачених велнес-туристами коштів становить понад $ 110 млрд – при середньорічному прирості близько 28% і 32% відповідно.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко М.Г. Організація готельного господарства / М.Г.Бойко, Л.М. Гопкало. – Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2006. – 447 с.

2. Тимошенко І.І. Маркетинг туризму / І.І.Тимошенко, Г.Б.Мунін. – Київ: Видавництво Європейського університету, 2006. – 323 с.

УДК [726.7+338.48](477.83+477.85/.86)

Оксана Тимофій
(Івано-Франківськ, Україна)

ПАМ'ЯТКИ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ БОЙКІВЩИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У статті проаналізовано сакральну архітектуру Бойківщини, подано характеристику визначних пам'яток сакрального мистецтва. Зазначено, що використання пам'яток сакральної архітектури в туризмі впливає на розвиток того чи іншого регіону зокрема. В якості цінного історико-культурного надбання сакральні пам'ятки Бойківщини є важливим об'єктом релігійного туризму та повноцінним предметом наукового вивчення.

***Ключові слова**: сакральна архітектура, культурна спадщина, Бойківщина, туристична сфера.*

The article considers the sacral architecture and presents the characteristics of sights of sacral art in Boykivshchyna. It is noted that use of monuments of sacral architecture in tourism influences the development of a region in particular. As valuable historical and cultural heritage of Bojkivskyj region sacred monuments is an important object of religious tourism and the outstanding subject of scientific study.

***Keywords**: sacral monuments, cultural heritage, Boykivshchyna, tourism sector.*

Сакральна архітектура – найбільш синтетичний вид мистецтва, який найповніше відображає дух і світогляд епох і народів. Вивчення архітектурної спадщини допомагає уявити культурне середовище, у якому формувався український народ.

Зацікавленість рекреантів сакральними об'єктами у наш час має тенденцію до зростання. Водночас сакральні об'єкти є визначальними на ринку туристичних послуг при формуванні сакрально-туристичного продукту. Саме тому дослідження потенціалу сакральних об'єктів для релігійного туризму є актуальним.

Бойківщина – край, де збереглося чи не найбільше в Західному регіоні унікальних пам'яток сакральної архітектури. Дерев'яні храми відзначаються своїми архітектруно-конструктивними формами і оригінальними деталями, елементами декору і особливою гармонією пропорцій. Пам'ятки сакральної архітектури Бойківщини завжди приваблювали туристів не лише з України,але й з-за кордону. Окрім того, використання цих пам'яток в туризмі приносить значні бюджетні поповнення і впливає на розвиток того чи іншого регіону зокрема.

На відносно невеликій території, яку заселяють бойки, збереглися чудові пам'ятки монументального народного будівництва. Значний науковий інтерес становить, зокрема традиційне храмове будівництво, в якому, сконцентровані кращі надбання багатовікової культури бойків [1, с. 118].

Процес дослідження сакральної спадщини Бойківщини фактично розпочато у XIX ст. Переважно це були окремі праці як вітчизняних так і зарубіжних дослідників. Першим поважним дослідником галицької старовини загалом і сакральної спадщини Бойківщини був історик і етнограф Я. Головацький, який звернув увагу на розвинутий архітектурний стиль у церковному будівництві, що виразився у будуванні дерев'яних церков. Саме Я. Головацький започаткував першу хвилю наукових праць, яка ознайомила світ з цінними для історії мистецтва сакральними об'єктами етнографічних районів українських Карпат, в повній мірі це стосується і Бойківщини [6, с. 27]. Найбільш змістовною працею проукраїнське церковне дерев'яне будівництво міжвоєнного періоду Галичини є монографічне дослідження М. Драгана [3, с. 15].

У сакральній архітектурі віддзеркалилося багатоманіття мистецьких стилів. Розвиток сакральної архітектури на території Бойківщини пройшов довгий період свого розвитку. Кожна доба наклала свій історичний слід з неповторним стилем, архітектурним вирішенням і відображенням світогляду, переконань, вірувань, що втілилися в ній. Всі ці особливості створюють неповторний колорит, який є цікавий для туризму.

Сьогодні Бойківщину вважають своєрідним заповідником найцікавіших зразків народної церковної архітектури, на нашу думку, єдиним в Україні. Це підтверджується не тільки великою кількістю однотипних збережених храмів, а й історичними джерелами.

Відрізняються бойківські церкви від середньо українських тим, що мають верхи менші і більше заломів, побудованих «четверик на четверику», «восьмерик на четверику». Західна частина верху часом служить за дзвіницю, орнаментація одвірків, їх конструкція несуть сліди готики [5, с. 356].

Основним досягненням бойківської школи традиційного храмобудування стала розробка конструкції завершень зрубу на основі так званих заломів і, відповідно, розбудова висотної композиції храмових споруд. Саме завдяки освоєнню цих архітектурно-конструктивних прийомів народні будівничі Бойківщини створили низку визначних творінь храмової архітектури, які увійшли в скарбницю національних надбань українського народу [6, с. 10].

Сьогодні на Бойківщині налічується понад 250 дерев'яних храмів. Серед них найбільше збудованих в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. і тільки зрідка трапляються церковні споруди XVII–XVIII ст. Для всіх них, як вже зазначалося вище, властиві одні і ті ж творчі підходи, художньо-архітектурні вирішення, тому в загальних рисах вони подібні. На багатьох пам'ятках збереглися імена будівничих: Василь Суран, Андрій, Лука Снігур, Стефан Косилович, Степан Паньків, Семен Коваль, Ілля Пантилимон, Костянтин Риштей та ін.

Пам'ятки бойківської дерев'яної архітектури XVII-XVIII ст. збереглися в закарпатських селах Верхнє Студене, Гусне, Сухе, Вишка, Ужок, що у Великоберезнянському районі Закарпаття. Невід'ємними частинами церковних ансамблів є дзвіниці. Вони найчастіше дво-, триверхі, подібні за формою, хоч нема серед них однакових. Наприклад, дзвіниця при церкві 1874 року в с. Коростів, Сколівського району квадратна у плані, двоярусна. Нижній ярус-зрубної конструкції, верхній - каркасний, піддашшя спирається на приставні кронштейни. Дзвіниця біля церкви 1844 р. в с. Опорець побудована майстром Біланом. Триярусна, квадратна в плані, покрита восьмикутною пірамідою. Нижній ярус – зрубної конструкції, верхні – каркасної з ажурними галереями на обох ярусах. Піддашшя лежить на випусках венців [4, с. 56].

У селі Гусне зберігся бойківський триверхий дерев'яний храм, побудований в 1655 р. Це – споруда галицького типу. В її композиції панує монументальний центральний восьмикутний верх. У дерев'яній Предтеченській церкві в селі Сухе, добудованій в 1769 р., башта над бабинцем є вищою за центральний верх, але це не порушує пропорцій, властивих бойківському храму. В цій церкві збереглися ікони «Розп'яття» Івана Вишенського (1678 р.) і «Жертвопринесення Аврама» Івана Щирецького (1679 р.). На останній зображено абсолютно карпатський пейзаж, а Аврам – одягнений у візерунчастий український каптан і шаровари, заправлені в чоботи [4, с. 58].

Мальовничий триверхий бойківський Михайлівський храм, побудований у другій половині XVIII ст., стоїть в селі Вежа. З огляду на його архітектурні форми, його було зведено тими ж майстрами, що і храм в Сухому, або, принаймні, останній був для них зразком.

Зразком високої майстерності бойківських теслярів є дзвіниця 1790 року, що при церкві св. Михайла в Ясениці-Замковій. Зрубна, квадратна в плані, має три поверхи та завершення у вигляді восьмикутного стіжкового даху. Нижній зруб оперезаний відкритою галереєю на стовпах. Другий поверх найвищий, хоча в плані менший від нижнього, оточений напіввідкритою галереєю у вигляді аркади. Первісно тут розміщувалась каплиця. Третій,

найнижчий ярус має трапецієподібні вікна, які розміщені по п'ять з кожного боку. Усі три поверхи з'єднані між собою драбинами. Висота дзвіниці – 14 м. [2, с. 112].

Без бойківських храмів і дзвіниць не можна собі уявити Карпатську Верховину, відчути її красу. Відомий український письменник Стефан Ковалів побував у с. Тисовець, де стояла тільки збудована Михайлівська церква 1863 року (тепер вона експонується у Львівському музеї архітектури і побуту). Він з захопленням описував цю церкву на фоні гірського пейзажу в нарисі "Навпростець": "Хати-хижини як близниці-сестриці розсіялися на загорках берегах" [4, с. 59].

Давні традиції храмового будівництва як галицької, так і бойківської школи увібрала церква Різдва Пресвятої Богородиці, що у с. Берлоги. Церква біла перенесена з місцевості яка називається «Під монастир» (біля Рожнятова існував монастир Василіян). Дерев'яна зрубна, тридільна, церква. У плані видовжена,ковчегоподібна. Дах над бабинцем і вівтарем завершують невеликі маківки. Доповнюють ансамбль двухяярусна дерев'яна дзвіниця й 400-літні ведмежі дуби [7, с. 5].

Охарактеризовуючи сакральні пам'ятки Бойківщини, можна оптимістично стверджувати про перспективи подальшого розвитку туристичної галузі в досліджуваному регіоні. Збереження кращих зразків бойківської сакральної архітектури, наявність діючих туристичних маршрутів, багата історія краю та існування значної кількості природних пам'яток на Бойківщині створює необхідні умови для розвитку пізнавального, релігійного, зеленого туризму та активного сімейного відпочинку.

Сакральна архітектура є достатньо важливим чинником для приваблення туристів та екскурсантів до регіонів України та Бойківщини зокрема. Компактне розташування цих об'єктів біля важливих транспортних комунікацій та великих міст є передумовою для формування нових екскурсійних маршрутів, які можуть знайти свою цільову групу споживачів, а також стати базою для розробки туристичного продукту, який увійде до складу розширеного продукту (орієнтуючись на кілька цільових сегментів споживачів).

Храми Бойківщини на сьогодні стають об'єктами спеціальних наукових досліджень. Для туристичної галузі Прикарпаття залучення об'єктів сакральної архітектури збагатить туристичний потенціал регіону, безумовно сприятиме збільшенню атрактивних можливостей територій, розвитку туризму загалом, як і збереженню пам'яток сакрального мистецтва зокрема.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині / І. Вагилевич // Жовтень. – 1978. – № 12. – С. 117–130.

2. Герчанівська П. Дерев'яні церкви України / П.Е. Герчанівська. – К. : Наукова думка, 1996. – 136 с.

3. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форми : В 2 ч. / М. Драган. – Львів : НМ у Львові, 1937. – Ч. 1. – 159 с.

4. Кузенко П. Сакральна архітектура України: Навч.-метод. посібник / П.Я. Кузенко / [За заг. ред. проф. В.А. Качкана]. – Івано-Франківськ,2008. – 88 с.

5. Могитич І. Народна дерев'яна архітектура / І. Могитич / Історія української архітектури. – К. : Техніка. – С. 372–399.

6. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура Українців Карпат : культурно традиційний аспект / Я. Тарас. – Львів : ІН НАНУ, 2007. – 640 с.

7. Щербаківський В. Церкви на Бойківщині / В. Щербаківський / Записки НТШ. – 1913.– Т. 144. – С. 5–12.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

УДК 354(477)

Світлана Боліла, Тетяна Федорова
(Херсон, Україна)

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

У статті розглядаються пріоритетні завдання державного управління в світлі глобалізаційних процесів. Окреслені шляхи формування національної моделі державного управління з врахуванням світового досвіду.

Ключові слова: *держава, державне управління, концепція державної служби, публічний менеджмент, гуманізація державного управління.*

In the article foreground jobs of state administration are examined in the light processes of globalization. The outlined ways of forming of national state case frame are taking into account world experience.

Key words: *state, state administration, conception of government service, public management, humanizing of state administration.*

Будь-яка держава та суспільство в стані вирішувати свої основні завдання лише за умови цілеспрямованої високопрофесійної діяльності системи адміністративно-державного управління. В умовах глобалізації принципово змінюється місце, роль та функції (ідеологічна, політична, соціальна, економічна) національних держав, вони стають все більш відкритими, що супроводжується пошуком нових форм ефективного співробітництва в загальносвітовому масштабі, у всіх сферах суспільного життя, що передбачає появу нових владних структур. Основними моментами, які перешкоджають сьогодні здійсненню процесів глобалізації в Україні є: технологічне відставання, слабка мобілізаційна активність соціальних верств, збільшення розриву між елітою та масами, відсутність громадського контролю, корупція державного апарату, залежність від більш могутніх держав, безальтернативність стратегічного розвитку, утримання від професійної мобілізації, досить часте домінування приватних інтересів над публічними, тісне поєднання власності та влади, нездатність досягнення компромісу та згоди в політичній сфері, трансформація політичних партій [1, с. 107]. Зважаючи на це, основними пріоритетами стратегічного розвитку України мають стати: пошук оптимального варіанта державного управління, законодавче регулювання економічного та соціального розвитку, визначення шляхів ефективного використання державного сектора, форм діалогічності спілкування влади та народу, збереження національних традицій в управлінні суспільними процесами, розробка механізмів управління глобалізаційними процесами.

В Україні наука публічного адміністрування як окремий самостійний напрямок одержала офіційне визнання зовсім недавно. Тому так важливо нині досліджувати та узагальнювати досвід розвитку світової думки у сфері державного управління за для вироблення власної національної моделі.

Основні досягнення західної адміністративної науки мають багато в чому універсальне значення. Кожна держава має потребу в раціоналізації управлінської праці або внутрішніх структур державних органів. У будь-якій країні виникають конфлікти між центральною і місцевою адміністрацією щодо розподілу бюджетних засобів з приводу збору податків та ін. Завдання полягає в тому, щоб показати, яким чином різні школи державного адміністрування, що сформувалися на Заході, намагаються вирішити ці питання в теорії і на практиці. Щодо питання про наукове підгрунтя системи адміністративно-державного управління в нашій країні, думки вчених на сьогодні розділилися. Одні виокремлюють своєрідність форм української державності і пропонують спиратися на історичний досвід та

використовувати переважно національні форми і традиції. На нашу думку можна і потрібно використовувати національний досвід, зрозуміти його, виявити в ньому найістотніше, але не зовсім доцільно прямо переносити колишні національні форми і моделі на сьогодення. Інший підхід абсолютизується значенням закордонного досвіду в сфері адміністративно-державного управління, ґрунтується на використанні вже відпрацьованих ефективних сучасних суспільних форм, що сформувалися в західних країнах. Однак, вивчаючи західний досвід, дуже легко перейняти зовнішні форми та атрибути держави, але дуже складно забезпечити ефективне функціонування відповідних інститутів. Незважаючи на успіхи в розвитку теорії адміністративно-державного управління, залишається ще чимало відкритих наукових проблем. Це, насамперед, оптимальне поєднання централізації і децентралізації в державному управлінні, раціональна ієрархія відносин у системі державної адміністрації, ефективні методи боротьби з бюрократизацією державної машини і т. ін. Однак найголовнішою науковою проблемою є питання про адаптацію світового досвіду, накопиченого теорією адміністративно-державного управління, до національних умов України.

Один з головних висновків полягає в тому, що універсальним стратегічним завданням теорії адміністративно-державного управління є пошук нових шляхів дослідження державного апарату, виявлення ще не використаних можливостей його розвитку та удосконалення, пропозиція більш ефективних, найчастіше альтернативних способів вирішення складних проблем державного управління. Тепер можна виділити два вирішальні чинники, що впливають на динамізм державного адміністрування у всіх розвинених країнах світу: науково-технічний розвиток і політичний процес. В сучасних умовах адміністративно-державне управління націлено на програмні і проблемні методи із застосуванням новітньої обчислювальної техніки і використанням принципів плюралізму зі сторони парламенту, партій, груп тиску [2, с. 26]. На сьогодні важливе значення має постійне застосування інновацій, концентрація уваги на нових шансах і можливостях, пріоритетність досягнень, прагнення до постійного підвищення кваліфікації. Потрібний синтез із власного національного досвіду і відбір того, що можна реально використовувати зі світового досвіду [3, с. 127]. Створюючи наукову концепцію української державної служби, слід уважно аналізувати, вивчати і відбирати все найкраще і передове, накопичене світовою наукою в сфері адміністративно-державного управління, але обов'язково з урахуванням національних традицій у цій складній сфері людської діяльності.

Важливе місце в пошуках оптимальної наукової концепції державної служби займає питання відносно цілей і завдань цього інституту, пріоритет слід надати завданням суспільно-політичного і державно-правового забезпечення реального зв'язку державної служби із життям народу. Кажучи про перспективу розвитку української державності, варто зауважити, що історичні традиції України припускають збереження в країні унітарного типу адміністративно-державного управління із сильними централістичними тенденціями, які варто розвивати і підтримувати, з одного боку, і подальшим розвитком самостійності окремих районів і регіонів, з другого, потрібно зблизити науку публічного адміністрування і науку управління підприємствами. Аналіз сучасного досвіду адміністративно-державного управління в країнах Заходу показує, що демократична держава може ефективно функціонувати лише в тому випадку, якщо в ній однозначно розділені: сфери приватного і публічного права; сфери політики і виконання законів; служби центральні і регіональні, коли ті й інші відділені від служб місцевого самоврядування. Саме цю концепцію і слід покласти в основу створення нової системи адміністративно-державного управління в Україні.

Актуальною задачею є підвищення рівня професійності кадрової складової державної служби. Удосконалення системи має йти одночасно у двох напрямах: по лінії зміцнення взаємозв'язку, скоординованості роботи всіх навчальних закладів, що займаються навчанням державних службовців, з урахуванням відомчих видів (в рамках гілок влади та структур їх органів) та рівнів; шляхом впровадження системності в професійно-освітній процес на базі

забезпечення єдиної державної політики через визначення моделі державного службовця, цілей, пріоритетів і принципів професійного навчання, введення єдиних державних стандартів і критеріїв їх реалізації з урахуванням різноманітності термінів, форм і методів навчання. В концептуальному плані доцільно запровадити розгорнуту, упорядковану та обов'язкову систему підвищення кваліфікації державних службовців з різними формами навчання. На наш погляд доцільним є доповнення базової складової післядипломної освіти блоком управлінських дисциплін. Необхідним є створення нового мотиваційного механізму для державного службовця з метою постійного оновлення своїх професійних знань, умінь та навичок; слід пов’язати службове просування, заробітну плату з рівнем кваліфікації, компетенції, діловими якостями. Одним з перспективних напрямів удосконалення системи підготовки, перепідготовки кадрів державних службовців є запровадження дистанційного навчання з використанням телекомунікаційної мережі, що за умови дії регіональних вузлів мережі надасть можливість державним службовцям набувати знання без відриву від основних обов'язків.

Для підвищення якості, результативності й відповідальності публічного менеджменту необхідно: проводити систематичні експертно-громадські моніторинги й дослідження у сфері аналізу й оцінки результативності публічної адміністрації; визначити індикатори оцінки інституційної, соціальної, економічної, маркетингової ефективності діяльності органів влади та місцевого самоврядування та запровадити систему критеріїв оцінки задоволеності громадян публічними послугами та результативності роботи окремих посадових осіб, органів влади і цілої системи публічного управління; сформувати дієву систему громадського контролю й моніторингу за діяльністю влади на всіх рівнях та розвинути практичні вміння організацій, установ і громадян контролювати владу і домагатися врахування їх аргументів, пропозицій та інтересів; створити у функціональній структурі органів виконавчої влади окремі посади політичних аналітиків і публічних менеджерів з розробки, впровадження й оцінювання публічної політики.

Крім того, особливу увагу в державному управлінні слід приділити гуманістичним засадам, де визначальним повинен стати принцип рівності у чотирьох вимірах: рівність перед законом; рівність людей; рівність можливостей; задоволення основних потреб кожного. Це парадигма такого управлінського механізму, що ефективно впливає на розвиток людського потенціалу; сприяє становленню робочої сили нової якості, яка розвивається в процесі трудової діяльності, змінюючи природу людини, реалізуючи її мету, вдосконалюючи трудові навички та виробничий досвід. Для цього необхідно підвищити ефективність усіх сфер діяльності, щоб індекси життєвого розвитку в Україні були аналогічні найкращим світовим стандартам. Призначення гуманістичної спрямованості державного управління – впровадження його в практику органів державного управління й місцевого самоврядування, що має базуватися на соціальних та культурних чинниках, досягненні високих індексів життєвого розвитку. Це пов'язано з проблемами демографічної політики, освіти, науки, культури, рівня й тривалості життя, індексу смертності та народжуваності, розвитку спорту й дозвілля, культурного туризму. Нові соціально-економічні засади потребують розвитку основних засад державного управління: здійснення соціальної і гуманітарної політики захисту населення, удосконалення бюджетного й позабюджетного фінансування соціальної сфери, переходу від моноструктурної організації соціальної політики із загальними правами держави до поліструктурної, що являє собою основу удосконалення державного соціально орієнтованого управління в Україні. Таким чином, саме гуманізація державного управління сформує механізм такого соціально орієнтованого управління, де будуть реалізуватися демократичні, гуманістичні, екологічні імперативи справедливого й солідарного суспільства в умовах глобалізації та буде сформований відповідно до цього новий вимір політики та економіки для гармонізації та стабілізації суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Толстоухова А.В. Публічна адміністрація в Україні: становлення та розвиток / А. В. Толстоухова, Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук. – Дніпропетровськ: Монолит, 2010. – 400 с.
2. Селіванов В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні / В. Селіванов // Право України. – 2006. – №4. – С. 21-28.
3. Стельмащук А. С. Особливості розвитку інституту державної служби в зарубіжних країнах / А. С. Стельмащук // Економіка та держава. – 2012. – № 4. – С. 125-129.

УДК 06.044.5(045)

Оксана Гайдей
(Вінниця, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРИМУСОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ КАЗНАЧЕЙСЬКОЇ СЛУЖБИ

У статті досліджено поняття адміністративно-примусових повноважень Державної казначейської служби України, їх детальну класифікацію, розглянуто Кодекс України про адміністративні правопорушення. Наведено актуальну статистику притягнення осіб до адміністративної відповідальності,

Ключові слова: *Державна казначейська служба, адміністративний примус, заходи примусу, владні повноваження.*

The article analyzes the concept of administrative and compulsory powers of the State Treasury of Ukraine, their detailed classification, and examines the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The actual statistics of bringing people to administrative responsibility are given.

Key words: *State Treasury Service, administrative coercion, coercive measures, authorities.*

Постановка проблеми та її актуальність. Державна казначейська служба України, а також її територіальні органи (відділення, управління) належать до органів виконавчої влади, володіють правовим статусом, утворені державою для виконання визначених законом державних функцій. Важливу частину цього статусу становлять повноваження юридично-владного характеру, що дає підстави відносити цей державний орган до суб'єктів владних повноважень.

Особливу роль у виконанні управлінських владних функцій Державної казначейської служби відведено повноваженням щодо застосування заходів державного примусу – державно-примусовим повноваженням. На сьогодні досить актуальним є питання галузевої приналежності державно-примусових повноважень. Фахівці фінансового права (О. П. Орлюк, Д. О. Коваль, Л. М. Касьяненко та інше), наполягають на тому, що відповідні повноваження є складовими єдиного галузевого правового інституту – фінансового примусу; в свою чергу, науковці: Ю. П. Битяк, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, та ін. відстоюють адміністративно-правову їх природу.

Мета статты. Метою статті є дослідження поняття адміністративно-примусових повноважень Державної казначейської служби.

Виклад основного матеріалу. В управлінській науці (у тому числі, адміністративному праві) і практиці владні повноваження державних органів прийнято розглядати як комплексний інститут, що охоплює повноваження відповідної юридичної особи публічного права та її посадових осіб. Згідно із загально правовою доктриною правове встановлення й регулювання повноважень органів виконавчої влади та державних службовців здійснюється в межах адміністративного права [1, с. 70].

Владні повноваження державного органу складаються з юридичних прав для здійснення державних функцій та юридичних обов'язків, у тому числі, обов'язку нести відповідальність за наслідки виконання повноважень, які покладаються на цей орган державою. Права стають реальною можливістю відносно виконання покладених функцій та збігаються з обов'язками, тобто необхідністю стосовно держави, і зливаються в єдину правову категорію повноважень.

Отже, під владними повноваженнями Державної казначейської служби слід розуміти сукупність юридичних прав та юридичних обов'язків, у тому числі, обов'язку нести відповідальність за наслідки виконання повноважень, які покладені державою на цей орган та його службових та посадових осіб для здійснення державних функцій у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

Одним із специфічних елементів владних повноважень є примус. Власне через нього суб'єкт владування підпорядковує волю адресатів, спонукаючи їх до необхідної поведінки, дій, або до утримання від заборонених дій. Наприклад, накладення на посадову особу державної служби дисциплінарного чи адміністративного стягнення, відмова у реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності, скасування актів та інші [2, с. 103].

Зосередимо подальше дослідження на особливостях реалізації саме примусової складової адміністративних повноважень Державної казначейської служби.

В академічній літературі поняття державного примусу переважно представлено як метод здійснення функцій держави. Водночас, з інструментальної точки зору роль такого примусу полягає у забезпеченні безумовного виконання державної волі. Практична форма державного примусу відображена у відповідних заходах примусового впливу, обумовлених сферою та суб'єктом їх застосування [1, с. 71].

Державний примус поділяється на види (рис. 1).

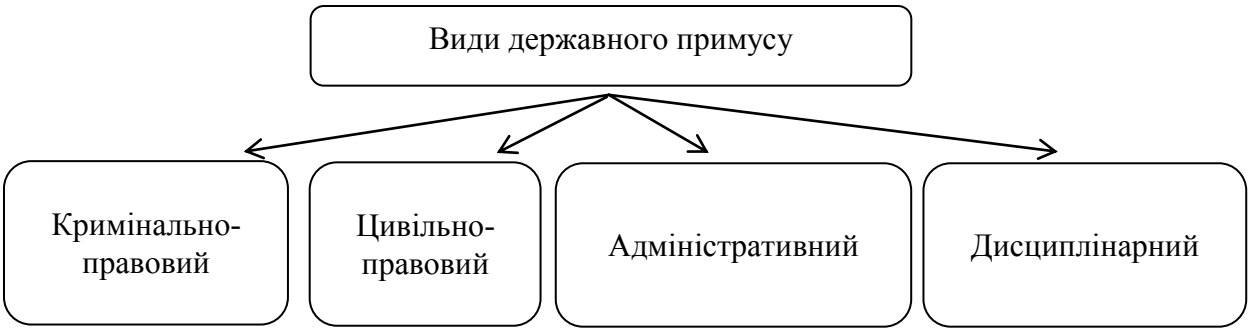

Рис. 1. Види державного примусу [4, с. 62].

Адміністративний примус застосовується органами виконавчої влади та їх уповноваженими представниками і лише в деяких випадках – судами, органами громадських об′єднань, але в усіх випадках за умов і у порядку, що встановлений нормами адміністративного права. Під адміністративним примусом слід розуміти застосування передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу щодо право зобов'язаних суб'єктів, які піддаються дії їх негативних наслідків морального, особистого, майнового, організаційного чи іншого характеру з метою покарання за вчинене правопорушення в інтересах припинення чи попередження протиправних дій, подолання їх шкідливих наслідків, а також з метою забезпечення громадської безпеки і охорони правопорядку [6, с. 91].

Існують основні види адміністративно-примусових повноважень Державної казначейської служби України. Загалом, в сучасній науці адміністративного права виділяють дві класифікації заходів адміністративного примусу (рис 2).

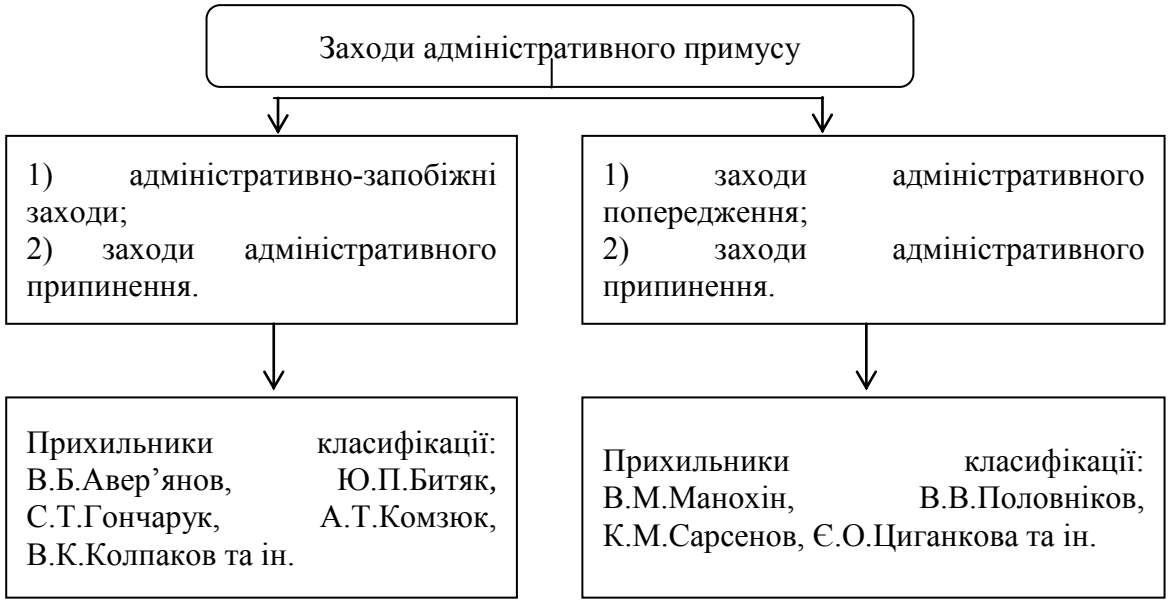

Рис. 2. Класифікація заходів адміністративного примусу[5, с. 298].

Ми надаємо перевагу другій класифікації заходів адміністративного примусу. На нашу думку такий поділ сприяє не лише аналізові зовнішнього впливу заходів примусу, характерних Державній казначейській службі України, але й дозволить з'ясувати їх призначення, прогнозувати результат, який повинен настати внаслідок застосування вказаних заходів. Тому розглянемо ці заходи детальніше.

До першої групи адміністративно-примусових повноважень Держказначейства та його посадових осіб належать попереджувальні (превентивні) владні права та обов'язки, в своїй сукупності які спрямовані передусім на профілактику, недопущення правопорушень в бюджетній сфері, запобігання настання негативних наслідків, захист державних інтересів. В ході реалізації цих повноважень забезпечується мета попередити негативні ситуації за ймовірності їх настання [1, с. 72].

Застосування запобіжних заходів попереджає можливе настання негативних наслідків, з метою попередження правопорушень, зокрема, при недотриманні додатково встановлених обмежень, при настанні певних обставин, що створюють загрозу для державних інтересів.

Отже, попереджувальними адміністративно-примусовими повноваженнями Державної казначейської служби України є – регламентовані законодавством державні владні права й обов'язки, що реалізуються при відсутності протиправної поведінки з боку об'єкту правового впливу з метою попередження можливих правопорушень, й настання негативних наслідків в бюджетній сфері.

Другу групу адміністративно-примусових повноважень Державної казначейської служби та її посадових осіб становлять заходи адміністративного припинення, що мають на меті вжиття заходів щодо недопущення настання шкідливих наслідків протиправної поведінки, припинення протиправної поведінки, забезпечення притягнення винних осіб до відповідальності.

Реалізація цих повноважень сприяє насамперед спроба вчинення правопорушення (настання протиправного юридичного факту), або виявлення правопорушення, яке вже триває, та потребує термінового втручання відповідного органу Державної казначейської служби.

У положенні про Державну казначейську службу України основними завданнями Казначейства є:

- реалізація державної політики у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів;
- застосовує або здійснює заходи впливу за порушення бюджетного законодавства;

- забезпечує організацію та координацію діяльності головних бухгалтерів бюджетних установ та контроль за виконанням ними своїх повноважень шляхом проведення оцінки їх діяльності;
- забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх здійсненням в апараті Казначейства, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління;
- контролює діяльність територіальних органів Казначейства;
- має повноваження на рахунок порушення питання щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні бюджетного законодавства згідно із законом;
- під час здійснення безспірного списання коштів має право вимагати від боржників вжиття ними заходів до виконання виконавчих документів та за результатами їх виконання [7].

Казначейство під час виконання покладених на нього завдань взаємодіє в установленому порядку з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями.

Отже, під адміністративно-примусовими повноваженнями Державної казначейської служби України слід розуміти сукупність встановлених державою на цей орган та його службових та посадових осіб владних юридичних прав та обов'язків щодо застосування заходів адміністративного примусу, спрямованих на попередження й припинення правопорушень та покарання за їх вчинення у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративно-примусові повноваження державної казначейської служби: поняття та види / О. І. Прекрасна // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 3. – С. 70-76.
2. Ткач Г. Поняття владного повноваження / Г. Ткач // Вісник Львівського університету. Серія юрид. – 2009. – Вип. 49. – С. 101-105.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата відвідування 16.04.2018).
4. Сошникова Ю.О. Адміністративний примус як вид державного (публічного) примусу// Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. –Вип.3. – Т.2. – С. 61–66.
5. Половніков В. Заходи адміністративного примусу: деякі проблеми класифікації і змісту / Вісник Львівського інституту внутрішніх справ: збірник / гол. ред. В. Л. Ортинський. – Львів: Львів. ін-т внутр. справ при НАВС України, 2014. – № 2. – С. 296-305.
6. Гришина Н. В. Сутність адміністративно-запобіжних заходів, їх місце в системі адміністративного примусу / Н. В. Гришина // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. – 2014. – № 1137, вип. 18. – С. 90-93.
7. Положення про Державну казначейську службу України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF (дата відвідування 16.04.2018).

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент Панькевич В.М.

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

УДК 657.421.1

Оксана Артюх, Ірина Дацька
(Одеса, Україна)

ПРОБЛЕМИ ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМЕНШЕННЯ КОРИСНОСТІ АКТИВІВ

У статті розкрито питання відображення зменшення корисності активів за умов впровадження Міжнародних стандартів фінансової звітності у національну систему обліку. Розглянуті проблеми адаптації чинної системи бухгалтерського обліку. Наведено проблеми, пов'язані з проведенням оцінки зменшення корисності активів на підприємствах.

Ключові слова: *Міжнародні стандарти фінансової звітності, Положення (стандарти) бухгалтерського обліку, зменшення корисності, активи, сума очікуваного відшкодування, справедлива вартість.*

The article deals with the question of reflecting the impairment of assets in the context of the implementation of International Financial Reporting Standards in the national accounting system. The problems of adaptation of the current accounting system are considered. Problems with carrying out an assessment of assets' impairment at the enterprises are presented.

Key words: *International Financial Reporting Standards, National Accounting Standards, impairment, assets, value in use, fair value.*

На сьогоднішній день відбувається стрімке реформування вітчизняної системи бухгалтерського обліку відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності та їх упровадження у практику. В свою чергу, якісними характеристиками фінансової звітності є принцип обачності, згідно якому суб'єкт господарювання повинен не допускати завищення оцінки активів, а отже відображати їх за достовірною обліковою оцінкою. Саме тому, згідно МСФЗ 36 «Зменшення корисності активів» та П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів» підприємства мають проводити оцінку можливого зменшення корисності активів на дату балансу, тобто, за необхідності, здійснювати їх знецінення.

Згідно з ПСБО 7 «Основні засоби» під зменшенням корисності розуміють втрату економічної вигоди в сумі перевищення залишкової вартості активу над сумою очікуваного відшкодування [1].

Також, у ПСБО 28 «Зменшення корисності активів» зазначено, що про зменшення корисності активів можуть свідчити, зокрема, такі ознаки: зменшення ринкової вартості активу протягом звітного періоду на суттєво більшу величину, ніж очікувалось; старіння або фізичне пошкодження активу; суттєві негативні зміни в технологічному, ринковому, економічному або правовому середовищі, у якому діє підприємство, що відбулися протягом звітного періоду або очікувані найближчим часом; збільшення протягом звітного періоду ринкових ставок відсотка або інших ринкових ставок доходу від інвестицій, яке може вплинути на ставку дисконту і суттєво зменшити суму очікуваного відшкодування активу; перевищення балансової вартості чистих активів підприємства над їх ринковою вартістю; суттєві зміни способу використання активу протягом звітного періоду або такі очікувані зміни в наступному періоді, які негативно впливають на діяльність підприємства; та інші свідчення того, що ефективність активу є або буде гіршою, ніж очікувалось [2].

В свою чергу, згідно з МСБО 36 «Зменшення корисності активів», якщо балансова вартість активу перевищує його відшкодування, то вартість такого активу зменшується і компанія визнає збиток від зменшення. Тобто, перевірка активу на знецінення полягає у виборі мінімального зі значень – балансової вартості активу або його відшкодування. Якщо балансова вартість активу виявляється більше суми його очікуваного відшкодування, необхідно здійснити наступне: зменшити вартість активу в балансі до суми його очікуваного

відшкодування; визнати збиток від знецінення у розмірі: балансова вартість активу мінус його очікуваного відшкодування [3].

Перед більшістю підприємств виникає ряд проблем з якими воно стикається при застосуванні норм П(С)БО та МСБО, до таких відносять: визначення ознак зменшення корисності активів, визначення їх суттєвості, проведення процедури оцінки зменшення корисності активів.

По-перше, виникає проблема з приводу наявності інформаційної бази, яка б визначала вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на користь активу. Наприклад, дослідження ринку, фінансові плани підприємства, та інше. На ефективність функціонування активу можуть впливати не тільки індивідуальні вимоги, внутрішні фактори, а ще й різноманітні зовнішні впливи, які не завжди можна передбачити та вірно оцінити, проте котрі можуть значно знецінити той чи інший актив. На підприємстві виникає питання з приводу того, хто буде виконувати оцінку ознак зменшення корисності, як буде здійснюватися визначення того, коли виникне необхідність здійснення оцінки та як саме визначити суттєвість зменшення корисності взагалі.

Надалі, у підприємства виникає проблема визначення найбільшої з двох оцінок: чистої вартості реалізації або вартості при використанні. Чиста вартість реалізації – це справедлива вартість за мінусом витрат на реалізацію. Знову ж таки, в даній ситуації підприємству необхідно, задля більш достовірного визначення таких даних, залучати стороннього незалежного спеціаліста, що призведе до додаткових витрат та не буде гарантувати результату через долю суб'єктивності в оцінці.

В свою чергу, визначення вартості при використанні також тягне за собою ряд проблем. Так, необхідно провести заходи для визначення індексу інфляції, ставки дисконту, ризику та провести дисконтування грошових потоків від використання активу. Проте в даному випадку, враховуючи нестабільність економічної ситуації в країні, можна зробити висновок знову ж таки про суб'єктивність результатів розрахунків.

Таким чином, наявність ознак зменшення корисності активів підштовхує керівників підприємств до проведення перевірки активів на знецінення. Проте на даному шляху виникає ряд проблем, задля вирішення яких необхідно деталізувати в національних нормативних документах, щодо зменшення корисності активів, ознаки зміни корисності активів із зазначенням джерел отримання інформації про них та служб, які мають відслідковувати ситуацію. Також можливо запропонувати оцінку активів підприємства внутрішнім співробітникам. Наприклад, це можуть бути інвестиційні аналітики, фінансові менеджери підприємства або спеціальна інвентаризаційна комісія.

Отже, можна зробити висновок, що рекомендації щодо здійснення процедур зменшення корисності активів у національних та міжнародних стандартах потребують доопрацювання. Це пов'язано з наявністю дещо загального характеру методики та відсутності шляхів вирішення існуючих проблем, що стоять на заваді кожного підприємства при здійсненні процедур оцінки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [Електронний ресурс]. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada. gov.ua/laws/show/z028800?test=kqnMfw.ACKOiQFZQZimkoXsNHI49os80msh8Ie6.

2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 28 «Зменшення корисності активів» [Електронний ресурс]. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0035-05.

3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 36 «Зменшення корисності активів» [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_047.

UDK 336.64

V.Velichkin, D.Bulygina, J.Mostova
(Dnipro, Ukraine)

ECONOMIC ESSENCE OF THE ENTERPRISE CAPITAL: SPECIFIC AND ABSTRACT CAPITAL

It is shown that loan capital – the basis of expanded reproduction – generates the capital of economic agents. But the very economic category-capital of the firm, the enterprise even today is a discussion in the scientific society.

Key words: *capital, asset, undistributed profits, lending capital, specific capital, abstract capital, cost of an enterprise,*

Показано, що позичковий капітал – основа розширеного відтворення – породжує капітал економічних агентів. Але сама економічна категорія-капітал фірми, підприємства навіть сьогодні викликає дискусію в науковому суспільстві.

Ключові слова: *капітал, актив, нерозподілений прибуток, позичковий капітал, конкретний капітал, абстрактний капітал, вартість підприємства,*

One of the key categories of enterprise finances is capital, since the financial activity of economic entities is connected with its formation and use. That is why consideration of the basics of financial activity of enterprises should begin with the study of the economic essence of this category. The capital is defined in the economic literature as the wealth used for its own increase, self-increasing value. Its material content has traditionally been recognized as property, securities and cash. The capital of an enterprise characterizes the total cost of funds in monetary, material and non-material forms, which are invested in the formation of its assets [3].

The complexity of the concept of "capital of a firm (enterprise)" is generated by its uncertainty in the process of expanded reproduction A. Smith - K. Marx **D T D + ΔD.**

The resources for the expanded reproduction (the economic activity of society in the form of its agents - firms (enterprises) are generated by the loan capital of a society **(D**), which takes the form of a loan and is returned to its owners.

For the effective functioning of economic agents - firms (enterprises) in the activity **(T)** requires equity, which can not be part of the loan. Thus, the capital of economic agents (in particular, its own in the form of equity) generates **ΔД**. And this raises additional difficulties for him definition of economic category and functioning in economic activity.

Considering the economic essence of the company's capital, it is necessary to note the following characteristics [1, p.322]:

1) capital of an enterprise is the main factor of production;
2) capital characterizes the financial resources of enterprises that provide revenue;
3) capital is the main source of wealth formation of its owners;
4) capital of the enterprise is the main measure of its market value;
5) the dynamics of enterprise capital is an important barometer of the level of efficiency of its economic activity.

The term "capital" has ambiguous interpretation in domestic and foreign scientific literature. In accordance with the first approach, a capital is the property of the owners of the enterprise, assessed in the balance sheet in the form of equity, emission income and retained earnings. The difference between the value of the firm's assets and its debt to third parties (lenders, the state, own employees, etc.) is the amount of capital. Depending on which estimates are used in the calculation – accounting or market – the amount of capital can be calculated differently. In accordance with the second approach, capital refers to the material assets of the enterprise (fixed assets, inventory, etc.).

D. Hayman, P. Heine, P. Samuelson define a capital as a resource of long-term use, created to produce more goods and services. So, according to Samuelson: "The capital goods produced by the economic system itself exist in order to apply them as factors of production for the further production of consumer and other goods and services. Such capital goods can function for both long and short periods of time "[3, p. 390]. In the works of such foreign authors as J. Keynes, J. Hicks, S. Fisher, F. Knight, the elements of capital as a means of providing income are considered, "all accumulated wealth that can be assigned" [4]. Modern authors prefer to assess the efficiency of investment in capital. From the accounting point of view, the basis of controversy is the question of what is meant by capital: only sources of own funds or own and borrowed capital.

For the interpretation of capital as a category of finance enterprises in scientific and practical literature, as a rule, distinguish two of its forms:

- specific capital;
- abstract capital.

Accordingly, a specific capital is defined as the value of a property object

Accordingly, a specific capital is defined as the value of property objects, which are reflected in the asset balance of the enterprise. To carry out business activities, the enterprise needs the means of labor (equipment, buildings, structures, etc.); objects of labor (raw materials, materials) and labor. In addition to the material, it can have intangible resources (patents, rights, know-how). The assets are frozen with funds invested in the company. These funds can be invested in:

- non-current assets (fixed assets, long-term financial investments, long-term receivables, etc.);
- current assets (the stocks, the current accounts receivable, the current financial investments, etc.).

Under abstract capital is understood the set of all positions of the liability balance. This concept of capital was substantiated by the patriarch of German economic science, the founder of the Cologne School of Economics, prof. E. Shmalenbakh [2].

Among the domestic economists, the most successful, in our opinion, the substantiation of the essence of the company's capital is given by prof. V. V. Sopkov. He believes that capital is the property of the respective physical or legal person on assets: the property and objects (resources) that are in the enterprise. The passive side of the balance sheet contains information about what part of the capital is provided to the company by its owners (equity) and which - by creditors (lending capital).

Thus, the definition of "capital" of an enterprise is one of the most ambiguous and obscure concepts that researchers have researched and researched. Such a concept includes a set of meaningful aspects of a complex economic process. We can assert that we attach considerable attention to the definition of the concept of "capital" of the enterprise by various domestic and foreign scholars. Today, this concept is complex, multifaceted and ambiguous. In broader terms, capital refers to all long-term sources of funds

SOURCES AND LITERATURE

1. Бланк И.А. Управление формированием капитала. – К.: «Ника-Центр», 2008. – 510 с.
2. Гриців Є.В. Визначення економічної сутності капіталу підприємства та його функцій [Електронний ресурс] /Є.В. Гриців // Управління розвитком. – 2014. – №11. – С. 67-70.
3. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон [пер. с англ.]. – Т.2. – М. : МІ 11 «Алгон», 1992. – 332 с.
4. Fisher I. The Nature of Capital and Income [Електронний ресурс] /1. Fisher, 1977. – 2 nd – 2007. – 278 p. – Режим доступу: http://cowles.econ.yale.edu/P/cd/d09b/d0992.pdf

UDK 336.64

V.Velichkin, A.Kachan, I.Tsivan
(Dnipro, Ukraine)

FORFEITING AS AN INSTRUMENT OF MANEGMENT OF DEBTOR INDEPTEDNESS OF ENTERPRISES

It is shown that the financial engineering instrument - forwaiting (in particular, international forwaiting) can be used not only as a calculation tool, but as an instrument for managing the risk of receivables from a firm (enterprise).

Key words: *overdue receivables, refinancing, forwaiting, bank-forwaiter, tratta, credit rating.*

Показано, що інструмент фінансового інжинірингу – форвейтинг (зокрема, міжнародний форвейтинг) може бути використаний не тільки як інструмент розрахунків, але як інструмент управління ризиком дебіторської заборгованості фірми (підприємства).

Ключові слова: *прострочена дебіторська заборгованість, рефінансування, форвейтинг, банк-форвейтер, вексель, кредитний рейтинг.*

Presently, one of the main indicators of qualitative work of financial management of an enterprise is the absence of overdue receivables, or a rather small amount of the risk of its presence in terms of the operational cycle of the enterprise. In the process of managing of the debtor indebtedness in order to accelerate payments, it is necessary to use modern forms of its refinancing. The refinancing is the transfer of debtor indebtedness into the other forms of working assets of an enterprise (cash or highly liquid securities) in order to accelerate calculations. The main forms of refinancing of the debtor indebtedness include: factoring, accounting of bills or their sale in the stock market [1], securitization, spontaneous financing, project financing.

However, taking into account the current realities and financing difficulties, not every Ukrainian company can afford to grant such a delay and, as a rule, loses a more financially secured competitor to the "contract war". It is in such cases that it is advisable to pay attention to a tool that is not yet known to Ukrainian enterprises, such as forfeiting. The forfeiting is a purchase by a specialized Forfaiting Company of the arrears of payment under the contract of delivery. This problem was addressed by leading domestic and foreign economists, such as: A. M. Gerasimovich, V. P. Kozik [2], A. S. Morozov [4], I. M. Pogorelov [3].

A forfeiting is one of the forms of foreign trade lending that has come under the influence of export growth. The term forfeiting is from 180 days to 5 years, and in some cases - up to 7 years. The parties to the classical forfaiting operation are the seller, the buyer (the borrower) and the financial company (FC) or the creditor bank (the buyer of the borrower's debt to the seller).

The main negotiable instruments used as forfeiting instruments are bills [2]. However, the object of forfeiting can also be other types of securities: documentary letters of credit, various types of payment guarantees.

The seller during forfeiting usually acts as an exporter, as an entity that has fulfilled its obligations, which are executed in the form of commercial bills (bills of exchange) or promissory notes. The forfeiter can store the purchased documents in itself, in which case they may be considered as an investment.

The subject of forfaiting is for the most part "first class" (secured) requirements, the debtors of which are importers in countries with high credit rating. The banking or state guarantees may be used to ensure compliance with these requirements.

The forfeiting agreements are concluded mainly in US dollars, euros. Given the restrictions on the terms of payment in foreign currencies in force in Ukraine (180 days, with an increase in the term, an individual NBU license is required), and the possibilities of stimulating exports on the basis of commercial loans are limited, and therefore the scope of forfeiting is narrowed.

The price of forfeiting includes three parts: discount rates ("direct discount" or "discount on income"), the commission on option, the commission on fee unlike the factoring operation, the value of which is determined by the methodology of current lending commission fee. The discount rate includes a discount percentage and a risk premium for a forfeiter. Its value is determined taking into account political, currency, interest and other risks, commission for the option and operating expenses of the bank. It ranges from 0.5 to 5% of the sum of forfeited commitments usuall

The forfeiting is most effective for large enterprises that intend to accumulate cash for the realization of cash from long-term and costly (expensive) objects (projects). The forfeiting, unlike factoring, is a one-time transaction involving the collection of cash through the resale of priority rights to goods and services.

The main advantages of fortification are connected, first of all, with the full transfer of currency, commercial, political, transferable and other types of risk to the forfeiter (bank), making forfeiting the best kind of loan for the seller, as well as the simplicity and efficiency in the documentation; higher margin than lending; the possibility of selling the purchased assets in the secondary market; reduction of credit risk; currency risk minimization; minimize the risk of interest rate changes; improvement of liquidity (solvency).

Among the disadvantages of forfeiting, from the perspective of the exporter, can be attributed [6]: 1) its high cost; 2) the probability that the exporter may not find a guarantor or an avalanche that would satisfy the forfeiter; 3) the need to prepare the documents in such a way that the exporter does not have recourse in this case solvency of the guarantor or an avalanche, as well as the need to know the laws of the importing country.

The disadvantages of forfeiting for forfeiter include: 1) the lack of a right to recourse in the event of non-payment of debt; 2) the need to know the laws of the importing country; 3) the need to bear the risk of repayment of bills; 4) the responsibility for checking the creditworthiness of the guarantor or the hacker.

A. Morozova argues that in Ukraine, this method of refinancing accounts receivable is not very developed in comparison with the European highly developed countries. The most representative countries in which export activity was largely due to forfaiting operations - Italy and India [4].

Consequently, forfeiting operations in Ukraine have not become widely spread due to high inflation rates. However, this tool for financing export operations in world practice is becoming more and more actual, as it allows you to quickly return and raise funds in circulation.

Thus, the use of forfaiting by Ukrainian exporters (as opposed to ordinary loans) can increase their competitive ability, liquidity, accelerate turnover, reduce the financial cycle of activities, etc.

SOURCES AND LITERATURE

1. Услуги експортерам [Електронний ресурс] / Компанія «КТТ Фінанс». – Режим доступу: http://ktt-consulting.com.ua/index. php?p=2&lang=ru.

2. Козик В. П. Міжнародні економічні відносини [Текст] : навч. посібник / В. П. Козик, Л. А. Пайкова, Н. Б. Даниленко. – К., 2001 – С. 241.

3. Маціканич І. М. Проблеми управління та обліку дебіторської заборгованості [Електронний ресурс] / І. М. Маціканич, І. М. Погорєлов. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vcpi/TPtEV/2011_26/statiya/Mazikan. Pdf.

4. Морозова А. С. Анализ применения форфейтинговой формы финансирования для инновационных предприятий в западных странах [Електронний ресурс]. / А. С. Морозова. – Режим доступу: http://sisp. nkras.ru/e-ru/issues/2012/4/morozova. pdf.

5. Обслуговування корпоративного бізнесу [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://credit-agricole.com.ua/rus/cib/corporate/

6. Пилипів О.М. Форфейтинг як форма експортного фінансування та специфічний вид кредитування // Сталий розвиток економіки Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – С. 320-322.

УДК 336.02(045)

Оксана Гайдей
(Вінниця, Україна)

ОЦІНКА ПОДАТКОГО НАВАНТАЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті розглянуто сутність поняття "податкового навантаження" та методичний інструментарій його оцінки, на основі якого проведено розрахунок загального рівня податкового навантаження. Проведено компаративний аналіз ефективності податкового навантаження України порівняно з іншими зарубіжними країнами.

Ключові слова: *податки, податкове навантаження, податкова політика, оцінка податкового навантаження, валовий внутрішній продукт.*

The article considers the essence of the concept of "tax burden" and the methodical tools of its assessment, on the basis of which the calculation of the general level of tax burden. A comparative analysis of the tax burden efficiency of Ukraine compared with other foreign countries has been carried out.

Key words: *taxes, tax burden, tax policy, assessment of tax burden, gross domestic product.*

Постановка проблеми. Одним з основних важелів управління ринковою економікою є податки. Податки є основним джерелом доходів держави і виступають важливим економічним інструментом стимулювання та регулювання виробництва, забезпечення соціальних гарантій, стимулюють ділову активність. Сукупність усіх податкових платежів на рівні підприємства, галузі, регіону та країни загалом встановлює рівень податкового навантаження, який визначає і формує умови фінансово-економічного розвитку держави.

Оптимальний рівень податкового навантаження є важливим чинником для забезпечення відповідної динаміки розвитку виробництва, ділової активності та економіки в цілому, а також соціально-політичної стабільності країни. Що актуалізує вирішення проблеми надмірного податкового навантаження та визначення оптимального рівня оподаткування, який забезпечував би стабільні та достатні надходження у Державний бюджет України, а також створюють стимули до активізації підприємницької діяльності та розвитку національної економіки загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато вчених, таких як: Е. Селігман, К. Брауер, П. Гензель, П. Мікеладзе, А. Соколов, К. Шмельов, досліджували питання податкового навантаження та його вплив на економічну активність суб'єктів господарювання. Теоретичні основи сучасних наукових підходів до визначення оцінки важкості податкового навантаження в Україні, причин та наслідків його нерівномірного розподілу між суб'єктами господарювання закладені в роботах вітчизняних економістів: В. Андрущенка, В. Вишневського, І. Луніної, А. Соколовської, В. Федосова, Л. Шаблистої та ін. Проте аналіз існуючих питань у даній сфері дає змогу визначити, що проблеми податкової політики є актуальними, а тому вимагають подальших досліджень, розроблення і впровадження дійових заходів.

Мета статті. Метою роботи є проведення аналізу сутності податкового навантаження, дослідження та систематизація методик розрахунку податкового навантаження, визначення рівня податкового навантаження в Україні та порівняльна характеристика із зарубіжними країнами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найвагоміших важелів втручання держави в соціально-економічні процеси є податки. Вони відіграють важливу роль в економічному розвитку країни, оскільки є основним джерелом дохідної частини її бюджету та ефективним інструментом перерозподілу відносин.

Через оподаткування формуються фонди, за рахунок яких держава:

– фінансує деякі витрати на просте і розширене відтворення в народному господарстві;

– фінансує соціальні програми - пенсійного і соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я та ін.;

– забезпечує свою оборону і безпеку;

– утримає законодавчі, виконавчі і судові органи державної влади і управління;

– надає кредити і безвідплатну допомогу іншим країнам [1, с. 6].

Податкова політика як невід'ємний атрибут загальної державної політики виступає інструментом для підтримки галузей економіки, створення сприятливого клімату для розвитку бізнесу та сприяє вирішенню соціальних проблем суспільства. Вона визначається ступенем впливу держави на соціально-економічні процеси і змінюється під впливом тенденцій у глобальній економіці.

Рівень організації податкової політики найбільш повноцінно характеризує такий показник, як податкове навантаження, адже, за допомогою нього можна визначити сукупний вплив податків на кожного окремого суб'єкта господарювання чи економіку країни загалом. Його можна вважати показником ефективності податкової політики, який впливає на наповнення бюджетів усіх рівнів, розмір податкових надходжень у структурі ВВП та частку ВВП на одну особу [4, с. 338].

Податкове навантаження є важливим фіскальним показником, що характеризує сукупний вплив податків на економіку країни загалом чи на окремих суб'єктів господарювання, тобто фактично є показником ефективності податкової політики, який впливає на наповнення державних доходів, рівень податкових надходжень у структурі ВВП і відповідно частку ВВП на душу населення [5, с. 86].

Податкове навантаження – це сукупність ефектів впливу податків на економіку в цілому або на окремих платників. На думку Л.П. Гацької, податкове навантаження – це міра, ступінь, рівень економічних обмежень, що виникають внаслідок відрахування грошових засобів на сплату податків, відволікання їх від інших можливих напрямків використання [3, с. 56].

Податкове навантаження розглядається на декількох рівнях: загальнодержавному, регіональному, галузевому, для суб'єктів господарювання.

Загальнодержавне навантаження є відношенням суми всіх податкових надходжень поточного року до ВВП поточного року. Показник податкового навантаження на макрорівні відображає ефективність податкової політики, зокрема кількісно вимірює сукупний вплив податкових платежів на джерела їхньої сплати. Існує декілька підходів до оцінювання рівня податкового навантаження, а саме:

– як різниця між загальною сумою податкових надходжень і видатками й трансфертами з бюджету на утримання приватного сектору економіки;

– як частка податкових бюджетних надходжень у валовому внутрішньому продукті (ВВП);

– як відношення суми податкових надходжень у бюджет до величини сукупних доходів приватного сектору [2, с. 44].

Щодо макроекономічних чинників, які впливають на податкове навантаження в країні, можна зробити такі висновки:

– висока частка перерозподілу ВВП через бюджет країни призводить до зростання рівня податкового навантаження;

– акцентування уваги на податковій формі одержавлення ресурсів та зростання їхньої ролі у формуванні доходів бюджетів підвищує рівень податкового навантаження;

– висока частка кінцевих споживчих витрат домогосподарств у ВВП призводить до підвищення рівня податкового навантаження. Це пояснюється тим, що в Україні значну частину податкових надходжень становлять податки на споживання, що включаються у ціну, а отже, носієм є кінцевий споживач. Таким чином, здійснюючи придбання товарів, робіт та

послуг, кінцевий споживач збільшує надходження податків, які були включені у ціну, до бюджету;

– значний рівень доходів населення у ВВП знижує рівень податкового навантаження, оскільки основними платниками податків є підприємства;

– висока частка споживання у доходах населення веде до зниження рівня податкового навантаження [4, с. 339].

Отже, податкове навантаження на економіку країни можна розрахувати за формулою (1):

ПН = ПП / ВВП х 100% (1),

де ПН – податкове навантаження;

ПП – податкові надходження до зведеного бюджету;

ВВП – валовий внутрішній продукт.

Проте, такий показник враховує лише податки і збори, але не враховує інші обов'язкові платежі, яких зараховують до цільових фондів та не відображаються у податкових надходженнях бюджетів. Тому, вважаємо, обчислення податкового навантаження на економіку країни доцільно здійснювати за формулою (2):

ПН = (ПП + ЗЦФ) / ВВП * 100%, (2),

де ПН – податкове навантаження;

ПП – податкові надходження до зведеного бюджету;

ЗЦФ – збори та платежі до цільових фондів;

ВВП – валовий внутрішній продукт.

Ми розрахували показники податкового навантаження на економіку країни протягом 2009-2016 років (табл.1.).

Таблиця 1

Окремі показники податкового навантаження в Україні впродовж 2009-2016 рр.

Показники	Роки							
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Податкові надходження до Зведеного бюджету України, млрд. грн.	208,1	234,4	334,7	387,7	323,1	379,2	507,6	664,1
ВВП, млрд. грн	913,3	1094,6	1314	1408,9	1465,2	1566,7	1979,5	2383,2
Рівень бюджетного податкового навантаження, %	22,8	21,4	25,5	27,8	22,1	24,2	25,6	27,9
Власні доходи пенсійного фонду, млрд. грн	103,1	119,3	139,2	163,6	166,9	165,9	169,9	254,9
Рівень загального податкового навантаження, %	34,1	32,3	36,1	38	33,4	34,8	31,5	38,6

**Джерело: побудовано на основі [6]*.

Як бачимо з табл. 1 рівень податкового навантаження в Україні за останні роки постійно змінювався. Впродовж 2009–2010 рр. спостерігається його поступове зниження. Так, у

2010 р. рівень бюджетного податкового навантаження становив 21,4 %, що на 1,4 % менше, ніж у 2009 році, спостерігається зниження і загального навантаження (з 34,1% до 32,3%, що складає 1,8%). Все ж, з 2011 р. спостерігається суттєве збільшення податкового навантаження (на 3,8% порівняно з попереднім роком). У 2012 році навантаження продовжує зростати, а в наступних роках характеризується нестійкою динамікою. У 2016 році податкове навантаження вже становило 27,9%, а загальне податкове навантаження 38,6%.

Більш наглядно динаміку податкового навантаження зображено на рис.1.

Рис. 1. Динаміка податкового навантаження на економіку України протягом 2009-2016 років

Тепер порівняємо показник податкового навантаження з аналогічним показником зарубіжних країн (табл. 2). Для проведення аналізу рівня податкового навантаження в зарубіжних країнах використаємо показник загального податкового навантаження.

Таблиця 2

Податкове навантаження в Україні та країнах світу 2016 року

Країна	Податкове навантаження, %	В порівнянні з Україною, %
Швеція	49,2	10,6
Італія	48	9,4
Данія	45,9	7,3
Франція	45,3	6,7
Німеччина	40,2	1,6
Україна	38,6	-
Португалія	33,9	-4,7
Австралія	31,5	-7,1
Туреччина	31,1	-7,5
Ірландія	28,4	-10,2
США	26,4	-12,2
Японія	25,8	-12,8
Узбекистан	24	-14,6

**Джерело: побудовано на основі [7].*

Порівняно з деякими країнами світу рівень загального податкового навантаження в Україні – значно нижчий: так у США він складає 26,4%, у Японії – 25,8%, в Узбекистані – 24%, у Португалії – 33,9%, в Ірландії – 28,4%; в Австралії – 31,5%, в Туреччині – 31,1%. Тут це зумовлено використанням податкової політики як засобу створення сприятливих умов для діяльності промислових компаній, що потребує низького рівня оподаткування.

Але є країни у яких рівень податкового навантаження вищий за показники України: так у Італії показник становить 48%, у Швеції – 49,2%, у Франції – 45,3%, Данії – 45,9%.

Порівнюючи показник податкового навантаження України з іншими країнами з розвинутою ринковою економікою, можемо побачити, що даний показник у нашій державі є середнім. Проте зниження податкового навантаження є необхідною умовою виходу України з економічної кризи, що приведе до формування цілої низки позитивних зрушень в економічній і податковій сферах. Поступове зниження податкового навантаження на фізичних осіб сприятиме збільшенню заощаджень 6 домогосподарств, підвищенню платоспроможного попиту населення, а отже розвиткові виробництва та збільшенню реальних доходів платників податків і, як наслідок, – зростання податкової бази.

Наприклад, у Швеції високий рівень податкового навантаження нівелюється за рахунок наступних чинників [3, с. 65]:

– фіскальні засоби використовуються як економічні інструменти для стимулювання платників податків дбайливого ставлення до навколишнього природного середовища;

– стабільність та незмінність протягом кількох років загальних правил справляння податків;

– високий рівень соціального захисту;

– найнижчий в світі рівень бідності.

Податкова система України недосконала і має проблеми, які потребують вирішення. Стягування податків в Україні є достатньо високим і гальмує розвиток економіки, а це створює загрозу для економічної безпеки держави. Важливим завданням є оптимізація податкового навантаження на підприємстві. Необхідно віднайти рівновагу між тягарем і вигодами оподаткування, між примусом і свідомим вибором сплати податків та зборів, тобто забезпечити баланс потреб і можливостей держави і громадян, публічними і приватними інтересами. Для цього необхідне [3, с. 77]:

1. Зменшення податкового навантаження на суб'єкти оподаткування завдяки поступовому зниженню податкових ставок та розширення баз їх оподаткування. Зростання надходжень до бюджету має здійснюватись за рахунок збільшення платників податків та розширення податкової бази.

2. Збільшення податкової бази доцільно проводити із значної кількості ефективних податків.

3. Покращення системи податкового адміністрування податків та зборів, забезпечення її прозорості.

4. Помірне зниження і рівномірність розподілу податкового навантаження між платниками залежно від виду діяльності.

5. Вдосконалення систем податкового контролю, які запобігали б ухиленню платниками сплати податкових платежів.

Ці заходи допоможуть вивести з "тіні" значну частину економіки, зменшать кількість правопорушень податкового законодавства та пожвавлять підприємницьку діяльність, тобто будуть створювати сприятливі умови для економічного розвитку країни та добробуту її населення.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна визначити, що податкове навантаження з одного боку розглядається як показник, що характеризує рівень перерозподілу ВВП через податкові та прирівняні до них платежі (в ситуації, коли збільшення цього показнику не погіршує економічне становище в країні), а з іншого, як рівень податкового тиску на платників податків та економіки в цілому (в ситуації, коли збільшення показника відбувається з одночасним погіршенням економічної ситуації в країні). Що зумовлює актуальність використання у вітчизняних умовах податкового навантаження як дієвого індикатора впливу податкових реформ на економічне становище в країні, який доцільно використовувати у системі інструментів державного регулювання розвитку фінансової системи України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Соколовська А. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А. Соколовська // Економіка України. – 2016. – № 7. – С. 4-12.
2. Луніна І. Податкова політика України у контексті створення умов для економічного зростання / І. Луніна // Економіка України. – 2015. – № 9. – С. 37– 48.
3. Гацька Л.П. Чинники формування податкової політики в умовах глобалізації / Л.П. Гацька // Світовий досвід упровадження індикаторів результативності діяльності органів державної податкової служби : зб. наук. праць за матер. наук.-практ. круглого столу, 29 березня 2016 року / НДІ фінансового права. – К. : Алерта, 2016. – 106 с.
4. Бойко А.А. Податкове навантаження як критерій ефективності податкової політики / А.А. Бойко // Збірник студентських наукових праць. – Одеса. – 2015. – № 2. – С. 334-341.
5. Годованець О. Податкове навантаження: важливий чинник соціально-економічної стратегії держави / О. Годованець, Т. Маршалок // Економічний аналіз. – 2014. – №3(19). – С. 85-89.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.
7. Paying Taxes 2016 The global picture. – World Bank Group and PricewaterhouseCoopers: 2016. – November 10. – 128 p.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент Демченко О.П.

УДК 657.474:658

Наталія Гордополова, Катерина Кривогубченко
(Вінниця, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто особливості організації операційних витрат на підприємстві. Розкрито економічну сутність формування витрат. Запропоновано стадії організації обліку витрат операційної діяльності.

Ключові слова: *витрати, бухгалтерський облік, економіка, операційна діяльність, управління, статті витрат. організація, виробнича собівартість.*

The peculiarities of operating expenses organization at the enterprise were considered. Economic essence of cost formation was disclosed. Stages of the organization of accounting of operational activity expenses were offered.

Keywords: *expenses, accounting, economy, operating activities, management, expense items. organization, production cost.*

Функціональна модель економіки підприємства включає процеси: управління персоналом; постачання матеріальних ресурсів; виробництво; управління виробництвом; управління підприємством; інвестування та фінансування; збут тощо. Всі ці процеси пов’язані із витрачанням ресурсів.

У системі обліку інформація про витрати є надзвичайно цінною, тому необхідно постійно удосконалювати техніку, методику та організацію обліку як основного джерела інформації про витрати підприємства та формування фінансового результату.

Облік витрат посідає визначальне місце в обліково-аналітичному процесі підприємства, оскільки на ньому базуються економічні показники виробництва продукції. Витрати – це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, яке

призводить до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками) [1].

Вивченню питань організації бухгалтерського обліку витрат операційної діяльності було присвячено багато вітчизняних та зарубіжних наукових праць. Варто відмітити праці провідних науковців, таких як: Ф.Ф.Бутинця, П.Й. Атамаса, Э.А. Аткинсона, П.М. Гарасима, С.Ф. Голова, З.В.Гуцайлюка, К. Друри, Р.Ентоні, Г.П. Журавля, О.В. Карпенка, Т.П.Карпова, О.В. Лишиленка, М.Р. Лучка, Е. Майєра, Р.Манна, Г.В. Мисака, М.Г.Михайлова, Д.Міддлтона, Нападовської, Г.В. Нашкерської, П.П.Немчинова, Ж.К. Нестеренка, Б.Нідлза, С.Н. Ніколаєвої, М.Я. Остап'юка. Однак, окремі теоретичні, методичні й практичні положення обліку витрат операційної діяльності в системі управління підприємством потребують подальших досліджень.

Операційна діяльність підприємства пов'язана з виробництвом та реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) і забезпечує основну частку його доходу. Вона поділяється на основну та іншу операційну.

До іншої операційної діяльності слід відносити: діяльність, яка пов'язана з реалізацією інших оборотних активів, іноземної валюти, з впровадженням досліджень та розробок, з операційною орендою, що відбувається в межах одного операційного циклу, а також операції, які виникають в результаті здійсненої основної діяльності.

У бухгалтерському обліку, витрати відображаються на наступних рахунках: 90 «Собівартість реалізації», 91 «Загальновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», 94 «Інші витрати операційної діяльності».

Згідно з П(С)БО 16, кожне підприємство має право розробляти і використовувати для управління свою номенклатуру статей витрат [1].

Проведене дослідження дає змогу запропонувати при калькулюванні виробничої собівартості продукції такі статті:

– сировина;
– основні матеріали і напівфабрикати;
– допоміжні і пакувальні матеріали;
– витрати і втрати по тарі;
– паливо, енергія і вода на технологічні цілі;
– витрати на оплату праці виробничих працівників;
– відрахування на соціальні заходи;
– витрати на утримання та експлуатацію машин і обладнання;
– загальновиробничі витрати.

Застосування такої номенклатури статей при обліку витрат на виробництво дає змогу, по-перше, поглибити аналітичність дійсних витрат на виробництво; по-друге, покращати і розширити економічний аналіз витрат для виявлення резервів їх зниження; по-третє, одержати обґрунтовану інформацію про виробничі витрати, необхідну для ефективного управління виробництвом продукції в умовах подальшого розвитку ринкових відносин.

Для вирішення проблеми забезпечення максимальної оперативності та достатньої аналітичності вихідної інформації про витрати підприємства пропонуємо три стадії організації обліку витрат його операційної діяльності. На першій стадії формуються первинні дані, які утворюються в місцях виникнення інформації. Обліковуються витрати на виробництво в окремих підрозділах, що уможливлює організацію систематичного і своєчасного виявлення відхилень від нормальних умов, проведення оперативного обліку. На другій стадії забезпечується контроль первинної інформації, виконуються регламентні та запитові задачі в цілому. Третя стадія забезпечує аналіз роботи структурних підрозділів і підприємства в цілому, узагальнення зведених даних витрат на виробництво, здійснення оперативного контролю використання трудових, матеріальних і грошових ресурсів, організації внутрішнього контролю. Запропоновані стадії дозволяють контролювати витрати операційної діяльності на всіх рівнях обробки облікової документації та надають можливість

своєчасно реагувати на суттєві або незаплановані коливання в обсязі та структурі витрат діяльності підприємств.

Для удосконалення обліку витрат операційної діяльності на підприємствах особливу увагу потрібно приділяти походженню та складу операційних витрат, а також формуванню аналітичної інформації щодо витрат і відображення їх в обліку та звітності.

В умовах ринкової економіки виникає проблема не стільки у визначенні витрат, їхньому розподілі за об'єктами, скільки в управлінні ними в умовах конкуренції і визнання доцільності. Завдання полягає не в мінімізації витрат, а в досягненні такого рівня, за яким їх визнають споживачі та які приносять відповідний прибуток виробникам.

У сучасній економічній теорії проблему управління витратами виділяють як окремий напрям економічної науки, що сформувалась в теорію витрат [2]. Основною метою управління витратами операційної діяльності є надання вартісної форми кількісним технічним залежностям та визначення витрат, які ґрунтуються на критерії економічних вигод для оцінки альтеративних варіантів господарських операцій.

Важливим завданням системи управління витратами залишається визначення шляхів мінімізації витрат, що призведе до збільшення економічних вигод. Процес управління витратами зазвичай потребує співставлення запланованих та фактичних даних, та прийняття на цій основі правильних ефективних рішень, що врегулюють проблемні питання.

Для обґрунтування прийнятих управлінських рішень, планування та контролю витрат інформація повинна аналізуватися з використанням класифікації витрат операційної діяльності.

При визначенні складу витрат операційної діяльності, слід велику увагу приділити витратам виробництва, які займають найбільш питому вагу і характеризують ефективність роботи підприємства, а також відображають усі сторони його господарської діяльності. Для ефективного обліку та управління операційними витратами на підприємствах розробляється відповідна їх класифікація.

Управління витратами повинно враховувати такі аспекти:

– відстеження та корегування величини витрат на закупівлю необхідної сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, оплату праці;

– аналіз та корегування діяльності підприємства, яка спричиняє виникнення витрат: пошук шляхів зменшення матеріало- та трудомісткості без загрози втрат якості продукції.

На різних етапах розвитку економіки вимоги до достовірності і повноти інформації, що характеризують витрати виробництва, оперативності її надходження до основних користувачів, були і залишаються одними з найактуальніших. Якщо інформація щодо витрат, яка повинна слугувати для прийняття управлінських рішень є несвоєчасною, недостовірною або відсутньою, це спричиняє виникнення проблем, як внутрішнім так і зовнішнім її користувачам.

Правильно вибрана і застосована стратегія конкурентоспроможності розвитку підприємства призведе до зростання прибутку, підвищення ринкової вартості підприємства, збільшення рентабельності інвестицій у підприємство. Налагоджена система управління витратами операційної діяльності підприємства сприятиме підвищенню ефективності діяльності підприємства, збільшенню доходів і фінансових результатів, закріпить стабільність підприємства в конкурентному ринковому середовищі. Прийняте та реалізоване ефективне управлінське рішення підвищить рентабельність продукції підприємства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : Положення від 31.12.1999 р. № 318. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: /zakon.rada.gov.ua./cgibin/laws/main. cgi?nger=3332-17

2. Андросенко О.О. Економічна сутність витрат виробництва та їх роль у системі управління діяльністю промислових підприємств / О.О. Андросенко // Науковий вісник

Міжнародного гуманітарного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/15-2016/28.pdf

3. Абрамова О.В. Удосконалення управлінського обліку витрат операційної діяльності як один з напрямів бізнесадміністрування // О.В. Абрамова // Агросвіт. – 2015. – № 8. – С.58-61.

УДК 332.146:330.322(477.53)

Юлія Григоренко
(Полтава, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто особливості сучасної інвестиційної діяльності в Полтавській області. Проаналізовано проблеми і перспективи регулювання інвестиційної діяльності в області.

Ключові слова: *інвестиції, сталий розвиток, регіон.*

Features of modern investment activity in the Poltava region are considered in the article. Problems and prospects of regulation of investment activity in the region are analyzed.

Key words: *investment, sustainable development, region.*

В тяжких умовах економічного стану в Україні зокрема і Полтавської області, надзвичайно важливого значення набуває активізація інвестиційної діяльності, оскільки без цього неможливо здійснити прогресивне просторово-структурне зрушення в економіці, підвищити конкурентоспроможність та забезпечити сталий соціально-економічний розвиток Полтавського регіону. Економіка Полтавської області, як і загалом економіка України, знаходиться у складному становищі.

Анексія АР Крим, військовий конфлікт, розбалансування фінансової системи створюють надзвичайно негативний фон для розвитку. Ці процеси підсилюються негативними настроями у суспільстві та вичікувальною позицією інвесторів.

Інвестиційна політика є важливою складовою частиною довгострокової економічної стратегії держави в цілому і Полтавського регіону, тому вона потребує детального географічного аналізу, що включає використання методів стимулювання інвестиційної діяльності в регіоні і здійснення державних регіональних програм. Інвестиційний розвиток регіону являє собою сукупність об'єктивних економічних, соціальних та природно-географічних властивостей регіону, що мають важливе значення для залучення інвестицій. Просторова оцінка інвестиційного розвитку регіону дає нові можливості територіальної диверсифікації для іноземних інвесторів, підвищує гарантію ефективності інвестицій.

Низька інвестиційна активність, високий рівень потреб промисловості у залученні капіталу та нерівномірний розподіл інвестицій між районами Полтавської області, зумовлюють актуальність дослідження регіональних аспектів інвестиційної діяльності в промисловості та сільському господарстві області.

Дослідженням інвестиційного розвитку в теоретичному, хорологічному та практичному аспектах займаються провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема, такі як: С. Бандур, П. Бєлєнький, Є. Бойко[2], Ю. Гохберг, М. Козоріз, О. Кузьмін, І. Лукінов, В. Ляшенко, Л. Мармуль, О. Сталінська, І. Хмарська, Т. Чернявська, А. Німець [2] та ін.

Вивченню окремих аспектів інвестиційної діяльності та привабливості регіонів України присвячені роботи багатьох науковців, зокрема В. Гриньової, Г. Дудкіної [2], С. Запотоцького, Ю. Качаєва, І. Матюшенка, А. Пересади та ін. Але динамічні зміни в

економіці України ставлять нові запити перед науковцями стосовно аналізу інвестиційної привабливості окремих регіонів, зокрема з урахуванням суспільно-географічного підходу.

Наукові здобутки вчених мають велике теоретичне та прикладне значення для географічних та економічних наук, проте, на нашу думку, в даних дослідженнях недостатньо уваги приділено конкретно аналізу просторово-інвестиційного розвитку Полтавської області.

Метою статті є аналіз інвестування економіки Полтавської області.

На формування інвестиційної привабливості регіонів впливають «жорсткі» фактори, тобто ті, дію яких достатньо складно змінити за короткий проміжок часу. Серед них найважливішими є економіко-географічне положення території, природно-ресурсний потенціал, трудові ресурси, ємність внутрішнього ринку, стан інфраструктури тощо. Ступінь впливу даних факторів на прийняття рішень щодо інвестиційної діяльності на певній території залежить від напрямів та сфер діяльності інвесторів. Крім цього, інвестиційна привабливість регіонів також залежить від дії «м'яких» факторів, таких як діловий клімат, складність та процедурні аспекти ведення бізнесу, відкритість влади, діловий оптимізм, успішність реалізації інвестиційних проектів тощо. Дані чинники розглядаються як бар'єри у введенні господарської діяльності та реалізації інвестиційних проектів. Навіть за умов потужного економічного потенціалу території наявність хоча б одного з «м'яких» факторів може стати причиною відмови інвестора від інвестування на даній території [4].

Дослідження особливостей формування інвестиційної привабливості окремих областей України та міст обласного значення свого часу проводилося недержавною організацією – Інститутом реформ, фахівцями якого була запропонована концепція та методика дослідження [3]. Спираючись на існуючий досвід проведення подібних досліджень, в роботі представлені результати аналізу умов формування інвестиційної привабливості Полтавського регіону.

Як показує досвід, Полтавська область є багатим регіоном на природні ресурси, а саме: корисні копалини горючих рудних копалин і нерудної сировини(нафта, газ, торф), відносна близькість до важливих родовищ залізних, марганцевих руд, Криворіжжя і вугілля Донбасу, земельні, лісові, кліматичні, рекреаційні, трудові(висока освоєнність і рівномірне розселення) та інші. Тому для залучення іноземних ресурсів Полтавська область є привабливим регіоном. Область має вигідне економіко-географічне положення, адже межує з столичним районом, через територію області проходять важливі нафто- і газопроводи. На території Полтавської області розвинута галузева структура виробництва, яка представлена кількома міжгалузевими комплексами. Полтавщина знаходиться у відносній близькості до промислово-крупних районів. Розвинута структура АПК (знаходиться в оточенні розвинутих в аграрному плані регіонів), наявність усіх видів транспорту [1], окрім морського.

Отже, область вирізняється вдалим географічним розташуванням, має розвинену транспортну систему.

Варто зазначити, що за рейтингом Мінрегіону область перебуває на 5 місці серед регіонів України у сфері інвестиційного розвитку та зовнішньоекономічної співпраці.

Галузева структура інвестування в Полтавській області: промисловість 30,1 відсоток, сільське господарство, лісове та рибне господарство 27,3 відсотки, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів 21,9 відсоток, будівництво 9,3 відсотки, транспорт, складське господарство , поштова та кур'єрська діяльність 3,9 відсотки та інші галузі 7,5 відсотків.

У І півріччі 2016 року підприємствами та організаціями області за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 4973,7 млн. грн. капітальних інвестицій, що в порівнянних цінах становило 162,2% обсягу капітальних інвестицій за січень – червень 2015 року.

Обсяг капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення склав 3463,3 грн.

За обсягами освоєних капітальних інвестицій Полтавська область посідає 5 місце серед регіонів України (4,2% від загальнодержавного обсягу капітальних інвестицій).

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій є власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоєно 67,9% загального обсягу.

Найбільшу частку капітальних інвестицій освоєно підприємствами промисловості (30,1% усіх вкладень), а також сільського, лісового та рибного господарства – 27,3%; оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 21,9%.

Накопичений обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку області на 1 липня 2016 року становив 1002,5 млн. дол. США, та в розрахунку на одну особу населення склав 698,1 дол. США.

За обсягами накопичених прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) з початку інвестування Полтавська область займає 7 місце серед областей України. Серед іноземних інвесторів найбільшу частку вкладення в Полтавську область у 2016 році займає Швейцарія 73,5 відсотки, FERREXPO (металопрокат), JTI (тютюнові вироби), Нідерланди 7 відсотків, Кіпр 6,4 відсотка, Велика Британія 5,7 відсотка: компанія Danon, США 2,4 відсотки: Sigma Bleyzer (холдинг) [4].

За даними, отриманими нами від Департаменту економічного розвитку, торгівлі та залучення інвестицій облдержадміністрації, пріоритетними цілями на 2017 рік було визначено:

- формування привабливого інвестиційного іміджу області;
- покращення інвестиційного клімату та стимулювання припливу інвестицій у економіку області;
- надання сприяння потенційним інвесторам у питаннях консультативної допомоги відповідно до законодавства України, у супроводженні інвестиційних проектів, які реалізуються на території області;
- оновлення основних фондів та їх модернізація.

Кількісні критерії, що будуть свідчити про реалізацію поставлених цілей:

- збільшення обсягів освоєних капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення порівняно з очікуваним у 2016 році на 7,8%, до 7436,3 грн.;
- збільшення накопиченого обсягу іноземних інвестицій на 2,6%.

Отже, пріоритетними напрямами у сфері залучення іноземних інвестицій повинні бути нафтовидобувна, машинобудівна, деревообробна та харчова галузі, енергозбереження, реконструкція і технічне переобладнання підприємств, охорона довкілля та розвиток соціальної інфраструктури, туристично-рекреаційний комплекс, розвиток агропромислового комплексу, створення нових і реконструкція потужностей харчової і переробної промисловості.

Основними завданнями на 2017 рік мають стати:

- створення умов для реалізації інвестиційних проектів та забезпечення супроводу інвестиційних проектів, які мають вагоме значення для розвитку області, в тому числі інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки, проектів соціально-економічного розвитку територій
- розповсюдження інформації щодо економічного та інвестиційного потенціалу області, інвестиційних пропозицій серед потенційних інвесторів та міжнародної
- відбір та підготовка вільних земельних ділянок несільськогосподарського призначення з метою передачі інвесторам на конкурсних засадах для реалізації інвестиційних
- забезпечення відбору вільних виробничих площ та об’єктів незавершеного будівництва для інформування потенційних
- проведення семінарів, тренінгів, нарад щодо підготовки проектів з метою участі у конкурсних відборах для бюджетного фінансування, механізмів залучення фінансових ресурсів та іноземних інвестицій для розвитку територій

Разом із цим, проблемними питаннями розвитку залучення інвестицій в регіон є:

- політична нестабільність в країні;

- недосконаліть існуючої правової бази для інвестиційної діяльності, суперечливість та неповнота чинних законів та нормативно-правових актів;
- недостатня інформатизація та доступність даних як про об'єкти інвестицій, так і про процес оформлення інвестицій;
- фінансова нестабільність (можливі зміни в оподаткуванні, інфляція);
- недостатня державна підтримка підприємницької діяльності.

Отже, Полтавська область є інвестиційно привабливою та перспективною в контексті напрямків вкладення фінансових ресурсів. Для покращення інвестиційної активності у Полтавській області необхідно надалі розвивати транспортну інфраструктуру, покращувати співпрацю між бізнесом та органами місцевого самоврядування крім того, необхідно активніше рекламувати область на інвестиційних форумах та у ЗМІ з метою інформування потенційних інвесторів про наявні інвестиційні пропозиції.

Проведений аналіз інвестування економіки Полтавського регіону свідчать про те, що важливою проблемою в області є значні внутрішньо регіональні відмінності інвестиційної привабливості. Дана проблема також потребує уваги та вирішення з метою подальшого збалансованого соціально-економічного розвитку та формування позитивного інвестиційно-інноваційного іміджу регіону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія / К. В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.

2. Нємець К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі. Монографія / К.А. Нємець, Л.М. Нємець. – Харків: ХНУ, 2013. – 225 с.

3. Палеха Ю.М. Економіко-географічні аспекти формування вартості територій населених пунктів: Монографія. / Ю. М. Палеха; ДІПРОМІСТО – Київ, 2006. – 345 с.

4. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів [електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/reyting_investiciynoyi_privablivosti_regioniv_.pdf

УДК 33(477)

Дмитро Грималовський
(Вінниця, Україна)

РОЛЬ КРЕДИТУ В РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статі розглянуто важливість та роль кредиту для розвитку економіки України. Багато уваги приділено проблемам кредитування підприємств.

Ключові слова: *кредит, економіка, фінанси, банк, капітал, інвестиції, розвиток, проблеми, населення, можливості, кредитування, Україна.*

The author discusses problems of loans and their development in Ukraine. Much attention is dedicated to problems related with the loans.

Key words: *credit, economy, finance, bank, capital, investments, development, problems, population, capabilities, credit, Ukraine.*

Постановка проблеми. Виконання кредитом певних функцій, які є проявом його сутності, дає змогу йому відігравати надзвичайно велику роль у розвитку економіки і суспільства в цілому. З часом ця роль змінювалась. Ще у період первіснообщинного ладу з появою сім'ї та майнового розшарування суспільства кредит сприяв розпаду цього ладу і зародженню рабовласницького. Адже той, хто не зміг повернути борг за отриманою позичкою, ставав рабом свого кредитора. Кредит розоряв рабовласника і феодала, які

отримували кредит на непродуктивні цілі – ведення війн, придбання предметів розкоші тощо, а потім не могли його повернути. Кредит сприяв становленню капіталістичного ладу, допомагаючи створювати нові виробництва, сприяючи концентрації і централізації капіталу. Значною мірою кредит сприяв зміні «обличчя» самого капіталістичного ладу, допомагаючи поліпшити життя широким верствам населення, розбудові суспільства соціальної справедливості.

В останніх дослідженнях і публікаціях було започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори, беручи до уваги важливість кредитів як для клієнтів, так і для банківських операцій, оцінка динаміки обсягів кредитної діяльності банків в Україні завжди знаходить свій відгук у публікаціях вітчизняних науковців. також дискусійним питанням є наявність певних проблем здійснення кредитної діяльності на теренах вітчизняної економіки. Однак проблематика управління кредитним портфелем банків розглянута недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сутності кредитного портфеля та необхідності управління ним присвячено праці Е.М. Морсманамол [1], Ю. Бугель [2], Л.О. Примостки [3], Н.К. Жукової та Н.В. Зражевської [4], Є.Г. Рясних, А.А. Пономарьова, М.О. Микитина [5], Н.В. Рогожнікової [6]. однак більшість цих праць зорієнтована на дослідження внутрішньої концентрації кредитних портфелів окремих банків, а питання концентрацій банківської системи України у цілому залишаються мало дослідженими.

Виклад основного матеріалу досліджень. Найбільш значними проблемами банківського кредитування підприємств в Україні є: нестабільність фінансової та політичної системи; недосконале та непостійне законодавство; надто високі кредитні відсотки; невигідні умови кредитних угод для позичальників; надзвичайно довга процедура розгляду можливості отримання кредиту тощо.

Проте проблеми, які стоять перед українськими банками, не є неподоланними. Вони потребують лише формалізації і цілеспрямованої роботи як органів державної влади, так і самих комерційних банків. Професіоналізм і накопичений практичний досвід більшої частини теперішніх працівників банківської сфери дозволяють сподіватися, що з часом в Україні сформується повноцінна банківська система, яка буде здійснювати сприяння активному ринковому розвитку економіки країни. Планомірне і послідовне впровадження у масштабах країни комплексу запропонованих заходів може прискорити розвиток банківської системи, створивши реальні передумови для виникнення на фінансових ринках повноцінного конкурентного середовища та формування конкурентоздатності банківського сектора на світовому рівні [4, с. 125].

Кредит сприяє розширенню виробництва та реструктуризації економіки, спрямованої на зменшення частки підприємств військово-промислового комплексу і розвиток виробництва товарів народного споживання, гострий дефіцит яких постійно відчувався в Радянському Союзі. В умовах тривалої економічної, особливо інвестиційної, кризи в Україні кредит відіграє значну роль у відновленні діяльності підприємств, які тривалий час простоювали, допомагає їм змінити асортимент продукції, що випускається, та поліпшити її якість, зробити цю продукцію конкурентоспроможною на внутрішньому і світовому ринках. За рахунок кредиту організовується виробництво нової продукції, багато з якої раніше не випускалось в Україні, створюються підприємства сфери послуг населенню. Особливо велику роль кредит відіграє у насиченні споживчого ринку товарами, у тому числі імпортними [4, с. 128].

Кредит сприяє розвитку реформованого сільського господарства України, сприяючи цим не тільки забезпеченню її населення високоякісними продуктами харчування, а промисловості сировиною, а й перетворенню нашої країни з її багатими чорноземами і сприятливим для ведення сільського господарства кліматом у крупного експортера сільськогосподарської продукції. При цьому значне місце відводиться іпотечному кредиту.

Дедалі більшого значення набуває кредит у забезпеченні населення якісним житлом, побутовою технікою, створенні можливостей для отримання освіти та задоволення інших соціальних потреб. Але поки він тут використовується вкрай недостатньо [6, с. 32].

Значну роль відіграє кредит в економії витрат обігу. З його допомогою вдається скорочувати витрати на виготовлення, випуск в обіг, перевезення, облік, зберігання грошових знаків, бо значна їх частина взагалі не потрібна. З допомогою кредиту також прискорюється обіг засобів обігу, особливо при застосуванні сучасних інформаційних технологій. Економія витрат обігу досягається й за рахунок того, що при розвинутих кредитних відносинах зменшується потреба створювати резервні фонди на рівні господарюючих суб'єктів і держави.

Проте на сучасному етапі роль кредиту в його перерозподільній функції поки що недостатня. Пояснюється це насамперед дефіцитом позичкового капіталу в країні. Агрегований банківський капітал України на початок 2000 р. становив лише 4,6% від ВВП, тоді як у країнах з перехідною економікою Центральної та Східної Європи – в середньому 40%, у країнах ОЕСР – понад 80%. Причиною цього є низькі доходи населення в умовах економічної кризи, що негативно впливає на його платоспроможність, а ще більше – на обсяги його заощаджень, які в країнах з розвинутою ринковою економікою є основним джерелом кредитних ресурсів. Якщо у Республіці Польща, не найбагатшій країні, банківські депозити на душу населення на початок 2000 р. становили 1300 дол. США, то в Україні – трохи більше 50 дол. Ще однією з основних причин дефіциту позичкового капіталу є його "втеча" за кордон, а також функціонування значних коштів, у тому числі в іноземній валюті, поза банками, у "тіньовій" економіці [6, с. 34].

Україна має значний науково-технічний потенціал, про що свідчать її досягнення у ракето-, літако- і суднобудуванні, інших галузях промисловості. Саме тому поставлено завдання реалізувати протягом 2000-2004 рр. програму промислово-інноваційного розвитку української економіки. У цьому надзвичайно важливу роль має відіграти кредит. Адже своїх інвестиційних коштів підприємства не мають, а механізм безповоротного виділення бюджетних чи відомчих коштів на капітальні вкладення відійшов у минуле. Особливе значення в цьому набуває венчурний (ризикований) кредит, який у багатьох країнах функціонує переважно з державною допомогою.

Позитивну роль у вирішенні цього завдання можуть відіграти кредитні установи небанківського типу (пенсійні, страхові, інвестиційні, профспілкові, поштові, благодійні та інші фонди), які володіють значними коштами, їх можна не тільки інвестувати в економіку через ринок цінних паперів, а й надавати безпосередньо у довгостроковий кредит, якщо зняти заборону на ведення цими установами кредитної діяльності. Адже в багатьох країнах саме ці фінансові посередники стають основними кредиторами, особливо з надання довгострокового кредиту. Розвитку фінансово-кредитних установ небанківського типу сприятиме ухвалена у червні 2000 р. Програма державної підтримки небанківського фінансового сектора економіки в Україні на 2000-2002 р [6, с. 35].

Через дефіцит власного капіталу для України на сучасному етапі має велике значення розвиток кредиту у міжнародній сфері, зокрема кредитні відносини з Міжнародним валютним фондом, Міжнародним банком реконструкції та розвитку, Європейським банком реконструкції та розвитку, іншими міжнародними фінансово-кредитними інституціями. Уже зараз ряд українських банків і суб'єктів господарювання тісно співпрацюють з багатьма банками зарубіжних країн. Завдяки своєму геоцентричному положенню в Україні за певних умов та при відповідних зусиллях міг би сформуватись один із потужних світових фінансових центрів.

У ринкових умовах знижується роль контрольної функції банків, які значно менше використовуються державою для контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємств. Проте зростає роль кредиту в його контрольній функції. Це спонукає позичальника досить обережно ставитися до залучення кредиту у свій господарський оборот, а якщо кредит отримано, то так господарювати, щоб своєчасно його повернути.

Висновки. Безумовно, з розвитком ринкових відносин в Україні роль кредиту у суспільстві підвищуватиметься. З виходом економіки з економічної кризи зростатимуть

доходи населення – основного суб'єкта формування кредитних ресурсів, поліпшиться фінансовий стан господарюючих суб'єктів та конкурентоспроможність їх продукції на внутрішньому і світовому ринку, зміцніють українські банки, зросте довіра до України з боку іноземних кредиторів та інвесторів тощо. Все це сприятиме прискоренню розвитку України і скорішому входженню її у європейський і світовий простір.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Морсманол Э.М. управление кредитным портфелем / Э.М. Морсманол; пер. с англ. – М. : Альпина бизнес букс, 2004. – 208 с.

2. Бугель Ю. Поняття кредитного портфеля комерційного банку та необхідність ефективного управління ним / Ю. Бугель // Світ фінансів. – 2011. – № 2. – С. 98–107.

3. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент банку: [навч. посіб.] / Л.О. Примостка. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.

4. Жукова Н.К. сучасний стан та проблеми управління кредитним портфелем комерційних банків / Н.К. Жукова, Н.В. Зражевська. – К.: КНЕУ, 2005. – 340 с.

5. Рясних Є.Г. система управління кредитним портфелем у комерційному банку / Є. Г. Рясних, А.А. Пономарьов // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – №2. – Т. 1. – С. 1–4.

6. Рогожнікова Н.В. аналіз стану та динаміки кредитної діяльності банків України / Н.В. Рогожнікова // Фінансовий простір. – 2012. – № 1(5). – С. 30–34.

Науковий керівник: Домішкан О.С.

УДК 336.027

Інна Доберчак
(Вінниця, Україна)

ВПЛИВ ІНВЕСТИЦІЙ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто актуальні проблеми інвестування в місті Вінниці, а також розглянуто напрямки їх вирішення.

Ключові слова: *прямі іноземні інвестиції, інвестиційний процес, регіональна агенція, децентралізація ресурсів, інвестиційний портал.*

The author investigates the actual problems of investing process in Vinnytsia and offers the key ways of their solution.

Key words: *foreign direct investment, investment process, regional agency, decentralization of resources, investment portal.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України виникла об’єктивна необхідність активізації інвестиційної діяльності, бо саме вона є вирішальною ланкою всієї економічної політики держави, яка забезпечує стабільне економічне зростання, приріст соціального ефекту, збалансованість макроструктури тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань інвестування економіки завжди було в центрі уваги економічної науки. Теоретичні і практичні питання щодо сфери іноземного інвестування досліджували закордонні вчені-фінансисти: Шарп У. Методи фінансування в умовах обмежень і невизначеності: Гітман Л. і Джонк М. Аналіз та оцінка інвестиційних надходжень: Норкотт Д., Хавранек П.

Мета статті – аналіз інвестиційних процесів в сучасних умовах та розробка практичних рекомендацій щодо розподілу прямих іноземних інвестицій за регіонами України.

Виклад основного матеріалу досліджень. Як зазначає Департамент міжнародного співробітництва та регіонального розвитку обласної державної адміністрації, протягом першого півріччя поточного року підприємствами та організаціями за рахунок усіх джерел фінансування освоєно майже 4 млрд. грн. капітальних інвестицій. Капітальні інвестиції збільшилися понад 40 % порівняно з відповідним періодом попереднього року. За ростом темпів інвестицій область посіла 5 місце серед регіонів України, заливши позаду такі потужні регіони як Львівська (6 місце), Одеська (7 місце), Харківська (12 місце) області та м. Київ (10 місце). Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоєно майже 76 % загального обсягу. Капітальні інвестиції у житлове будівництво збільшилися майже на 5 % до січня-червня 2016 року та становили 517,3 млн. грн.

З початку 2017 року підприємствами області виконано будівельних робіт на загальну суму близько 1,6 млрд. грн., що на 16,5 % більше, ніж за відповідний період попереднього року. За видами будівельної продукції будівництво інженерних споруд домінує над будівництвом будівель та становить понад 60% до загального обсягу робіт. За характером будівництва роботи з нового будівництва, реконструкції та технічного переозброєння склали майже 80 %, решта – ремонтні роботи.

За обсягами виконаних будівельних робіт область посіла 9 місце серед регіонів України, випередивши сусідні регіони: Хмельницька (12 місце), Житомирська (15 місце), Кіровоградська (19 місце), Черкаська (20 місце) області.

У місті діє 40 комунальних підприємств**,** що перебувають у власності територіальної громади та підпорядковані виконавчим органам міської ради. Загальна чисельність працюючих складає понад 5,5 тис. осіб**.**

Основними напрямками діяльності комунальних підприємств є надання послуг в сфері транспортного забезпечення, житлово-комунального господарства, благоустрою, охорони здоров'я, культури, спорту, туризму, харчування школярів, інформаційного забезпечення та інше. Основні показники фінансово-господарської діяльності комунальних підприємств міста за останні роки наведені в додатках 1-4 до Програми.

Показники фінансово-господарської діяльності характеризують рівень ефективності господарювання підприємств

Основною формою залучення капіталу були грошові внески, частка яких склала 98,3 % вкладеного обсягу. Крім того, капітал нерезидентів в області зріс за рахунок внесків у вигляді рухомого і нерухомого майна. Інвестиції надійшли із 54 країн світу. До п'ятірки основних країн-інвесторів, на які припадає 68,8% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Австрія – 55,7 млн дол. США, Кіпр – 49,1 млн дол., Франція – 29,4 млн дол., Німеччина – 22,7 млн дол., Польща – 14,9 млн дол.

На підприємствах промисловості зосереджено 136,3 млн дол. (54,6%) загального обсягу прямих інвестицій в область, у т. ч. переробної – 133,2 млн. дол. та добувної промисловості і розроблення кар'єрів – 2,2 млн. дол. США. Серед галузей переробної промисловості у виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів внесено майже 67,6 млн дол. прямих інвестицій, вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність – 31,8 млн дол.; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – 16,9 млн дол. В організаціях, що діють у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування акумульовано – 48,9 млн дол. (19,6% від загального обсягу), на підприємствах сільського, лісового та рибного господарства – 24,7 млн дол. (9,9%), на підприємствах оптової та роздрібної торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 11,6 млн дол. (4,7%). Вагому частку (44,3%) іноземного капіталу зосереджено у м. Вінниці – 110,5 млн дол. Також значні обсяги іноземних інвестицій зосереджено у Козятинському районі – 51,4 млн дол. (20,6%) та Немирівському – 14,7 млн дол. (5,9%). Серед інших регіонів області провідні

місця за обсягами іноземних інвестицій утримують міста: Ладижин, Козятин та райони: Барський, Вінницький та Тиврівський. Обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з області в економіку інших країн світу на 1 січня 2013 р. становив 167,1 тис. дол. США. Переважна більшість інвестицій внесена в економіку Російської Федерації та Молдови. Основними інвесторами з області є підприємства харчової промисловості. У І пів- річчі 2014 року в економіку Вінницької області іноземними інвесторами вкладено 22,1 млн дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу). Обсяг залучених з початку інвестування в економіку області прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) станом на 1 липня 2014 року становив 287,1 млн дол. США, та в розрахунку на одну особу населення складає 177,7 дол. США. Переважну більшість інвестицій (84,1% від загального обсягу) внесено з країн ЄС – 241,4 млн дол. США, з інших країн світу – 45,7 млн дол. США (15,9%). [1]

Глобалізація як феномен планетарного масштабу втягує у свій вир дедалі нові країни, регіони, території. Міжнародна конкуренція, світовий поділ праці та інтеграційні процеси, що відбуваються на європейському та інших континентах, спонукають держави, які ще вчора були далекими від динаміки світових господарських тенденцій, активно прилучаються до зовнішньоекономічної конкуренції, приймати виклики глобалізації, адаптуватися до жорстких вимог світового ринку.

Як наслідок виникає проблема наукового забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування щодо залучення іноземних інвестицій, створення цілісної системи формування механізмів інноваційного розвитку країни. Адже залучення іноземних інвестицій та співпраця з іноземними інвесторами є одним із головних аспектів, що визначає напрями та пріоритети міжнародної економічної діяльності України, форми її участі в європейських інтеграційних процесах, специфіку економічної політики.

Україна із свого боку потребує іноземних інвестицій, а іноземні інвестори хочуть вкладати свої кошти в нашу державу і мають на це певні причини, серед яких: наявність значних ринків збуту; наявність дешевої робочої сили; сприятливе стратегічне розміщення. [2]

Зважаючи на це, держава має відігравати активну роль у формуванні сприятливого інвестиційного клімату, спрямовувати прямі іноземні інвестиції на позитивні соціально-економічні зрушення в державі, забезпечувати дотримання паритетних умов між іноземними та національними інвесторами на внутрішньому ринку.

У першому кварталі 2010 року іноземні інвестори спрямували в економіку України 717,1 млн. дол. прямих інвестицій, що складає 61% від надходжень за цей час 2009 року. Про це повідомляє Державний комітет статистики.

Наслідками недостатнього інвестування української економіки є технологічне відставання виробництва, зростаюча зношеність основних фондів. Україна стратегічно зацікавлена у залученні ефективних та добросовісних іноземних інвестицій, які мають відвернути загрозу консервації низького технологічного рівня національної промисловості. Зважаючи на це, необхідно досягти якісного оздоровлення інвестиційного клімату.

Приріст іноземного капіталу спостерігали на підприємствах, які здійснюють фінансову діяльність на 214,7 млн. дол., у торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів, предметів особистого споживання – на 30,2 млн. дол., а також у будівництві – на 6,6 млн. дол. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, спрямованих в Україну, до 1 квітня 2010 року склав 40 млрд. дол., що на 0,2% більше від обсягів інвестицій на початок 2010 року і з розрахунку на одну людину складає 872,1 дол.

Сума кредитів і позик, отриманих підприємствами України від прямих інвесторів 1 квітня 2010 року склала 5,517 млрд. дол. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, враховуючи позиковий капітал, 1 квітня 2010 року склав 45,524 млрд. дол.

На даний момент динаміка інвестицій в Україну показує, що інвестиції в країну надходять, і з кожним роком їхній обсяг збільшується. Проте, їх все ще замало для того, щоб досягти розвитку країн Західної Європи. Для подальшого залучення значних обсягів

іноземних інвестицій в Україну необхідно удосконалювати систему управління інвестиційною діяльністю в державі загалом та окремо по регіонах.

Нагромадження капіталу у регіонах є основним засобом забезпечення інноваційного розвитку економіки інвестування у інфраструктуру, соціальну сферу, зокрема в освіту, створення передумов для виникнення переваг економії масштабу.

Отже, іноземні інвестиції є сьогодні тим ресурсом, який, в усякому разі в найближчій перспективі, може найголовніше сприяти підвищенню ефективності функціонування українських підприємств, а відтак і розвитку відповідних територій та міст, поліпшенню соціального захисту громадян.

Прямі іноземні інвестиції в Україну станом на 1 липня 2010 р. становлять 40 млрд 402 млн 100 тис. дол. З них 22,5% або 9 млрд 79 млн 200 тис. грн зроблені з Кіпру, 16,4% або 6 млрд 618 млн 600 тис. дол. – з Німеччини, 9,7% або 3 млрд 929 млн дол. – з Нідерландів. Російська Федерація опинилася на четвертій сходинці з показником 7,1% або 2 млрд 877 млн 200 тис. дол. [1].

Звичайно, не можна оминути увагою і тих потенційних загроз, які можуть нести для певної території чи держави в цілому прямі іноземні інвестиції. Найперше йдеться про випадки нечесної конкуренції, коли закордонна компанія викуповує контрольний пакет акцій українського підприємства з метою усунення з ринку наявного чи потенційного конкурента.

Отже, на сучасному рівні економічного розвитку держава повинна здійснювати контроль за станом ринку, регулювати економічну, політичну та соціальну діяльність за допомогою різноманітних важелів і стимулів. Необхідно створити систему державного регулювання інвестиційними процесами, яка б працювала з іноземними інвесторами, сприяла залученню капіталу, координувала співробітництво з міжнародними організаціями тощо.

Висновки. Для більш ефективного залучення ПІІ на обласному рівні доречно було б чіткіше визначитися з ключовими галузями економіки, які мають можливості для зростання і реальну перспективу збереження чи виходу на нові ринки. Можливими засобами тут можуть бути стратегія ПІІ в регіон, «стандарти» роботи з інвесторами, які необхідно виробити за участі представників бізнесу та інститутів громадянського суспільства. На центральному рівні необхідно сформувати системний підхід до розвитку сфери інвестиційної діяльності, який повинен включати:

- вироблення інвестиційної політики на центральному рівні, включаючи стимулювання та реальної державної підтримки інвестиційної діяльності, полегшення доступу до інженерної інфраструктури (енергозабезпечення) тощо;
- розробку стратегії щодо ПІІ та «стандартів» з обслуговування інвесторів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт Державної служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

2. Звіт «Аналіз стану інвестиційної діяльності Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей та практичні рекомендації щодо поліпшення інвестиційного середовища» – 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Analysis-of-Investment-Preacticies_Report_26052016_Last.pdf

Науковий керівник: Домішкан О.С.

УДК 339.9:658:630

Ержан Жағыпар
(Астана, Қазақстан)

ШАҒЫН КӘСІПОРЫНДАҒЫ БАСҚАРУ ЕСЕБІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭЛЕМЕНТТЕРІН ЕНГІЗУ ЖОЛДАРЫ

Берілген мақалада шағын кәсіпорындардағы басқару есебінің ерекшелігі және оның элементтерін енгізу жолдары қарастырылған. Басқару есебін ұйымдастыру алға қойылған мақсаттармен, критерийлермен және мақсатқа қол жеткізу құралдарымен, элементтер құрамы және олардың өзара байланысымен, ішкі және сыртқы факторлардың әсерінің есептелуі зерттелген.

Түйінді сөздер: *өндіріс, есеп, қаржы, шаруашылық, ақпарат, табыс, құн.*

In this article of small enterprises, and its introduction of elements of management accounting track. The organization of management accounting to achieve the set targets, criteria and tools, elements and their connection with the calculation of internal and external factors studied.

Key words: *production, accounting, financial, economic, information, income, value.*

Кәсіпорындардың шаруашылық қызметі тәжірибесінде есепті максималды тиімділікпен қолдану үшін бухгалтерлік есептің жалпы принциптерінің пайда болуы және дамуын, оның ішкі есеп жүйесін қарастыру маңызды болып табылады.

Ішкі есеп жүйесінде басқару есебінің негізігі объектілерінің бірі болып табылатын шығындар мен шығыстар туралы ақпараттар құралады.

Кәсіпорын шығындарын басқару күрделі процесс болып табылады. Ол өзінің мәні бойынша, болып жатқан өндірістік процестердің барлық жағын қамтығандықтан, кәсіпорыннның барлық қызметін басқаруды білдіреді.

Басқару есебін ұйымдастыру алға қойылған мақсаттармен, критерийлермен және мақсатқа қол жеткізу құралдарымен, элементтер құрамы және олардың өзара байланысымен, ішкі және сыртқы факторлардың әсерін есептеумен сипатталады және келесі негізгі әрекеттермен анықталады:

Құрылымдық бөлімшелердің өзара байланыстары мен атқарымдарын табу (ұйымдық-өндірістік сызба жасау);

- қызметтік нұсқауларды құрастыруды қоса отырып, жұмыс орындарының стандарттарын жасау;
- сәйкесінше мамандарды таңдау;
- кадрларды дайындау және қайта дайындау бағдарламасын жасау;
- техникалық және қаржылық қамтамасыз етуді, соның ішінде, ақпараттық технологиямен амтамасыз етуді ұйымдастыру [1].

Басқару есебін келесі белгілері бойынша жіктеуге болады:

- ақпаратпен қамту ауқымы;
- қаржылық және басқару есебінің өзара байланысу деңгейі;
- өндіріске жұмсалған шығындарды жедел есептеу;
- өнімнің өзіндік құнына шығындарды енгізу.

Нарықтық қатынастар жағдайында кәсіпорындар өз бетінше жоспарлар, өндірістік бағдарламалар жасайды, сонымен қатар өндіріс пен өнімді өткізу, баға саясаты саласында стратегияны белгілейді.

Межеленген міндеттерді шешу үшін, сондай-ақ басшы тиімді басқару шешімдерін қабылдауы үшін кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы ең анық жедел ақпарат қажет. Мұндай ақпаратты бухгалтерлік басқару есебі жүйесі ұсынады.

Басқарушы есеп – бұл шаруашылық субъектінің ақпараттық жүйесінің бір бөлігі, басқа жағынан – қызметтерді жоспарлау мен шешім қабылдау үшін басшыны қажет ақпараттармен қамтамасыз ету, жедел түрде басқару мен бақылауға көмек беру, белгіленген бағдарламаны орындау барысында шаруашылық ұйымдардың қызметкерлерін ынталандыру, ұйым ішіндегі басқару аппаратының, жеке қызметкерлердің, бөлімшелердің қызметтерін бағалау мақсатындағы жасалатын іс-әрекет.

Осыдан келіп, басқарушы есептің мақсаты болып, өткен құбылыстарды талдау негізінде болашаққа ұсыныстар жасау болып табылады. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін басшылар басқарушы есеп бойынша оларға мамандар дайындап берген қажетті ақпараттармен істес болуы қажет. Есептің бұл түрі шаруашылық субъектінің ақпараттық жүйесінің бір бөлігі болып табылады, сондықтан, қаржы есебінің жалпы ерекшеліктеріне ие, бірақта оның одан айырмашылығы болуы да міндетті емес.

Қазіргі жағдайда Қазақстанда басқарушы есебі қаржы есебімен тығыз интегралданған, өйткені шоттардың стандарттары жоспарында өндірістік шығындар есебі мен қызметтерінің нәтижесі үшін арнайы шоттар қарастырылған.

Біздің елдегі нарықтық қатынастарға, барлық меншік насандарын дамытуға және шаруашылықты жүргізудін жаңа әдістерін енгізуге бағытталып жасалып жатқан шаруашылық механизм, сондай-ақөндіріс аясында басқарушы есептің барлық басты элементтерінің пайда болуы және басқарушылық пен қаржылық немесе қаржылы-экономикалық талдаудың қалыптаса бастауы, жалпы бухгалтерлік есептің бірнеше салаға бөлінуі, яғни бұларда және басқалары да, өндірісті басқарудың экономикалық механизмін жасаудан тұратындықтан (немесе туындайтындықтан), олар міндетті түрде аталған салаға күрделі өзгерістерді әкеледі.

Нарықтық экономика жағдайында, яғни қатал бәсекелестік күресте, табыс табу мен кәсіпорынды сақтап қалудың басты факторы болып, өнімнің өзіндік құнын төмендету, ал ол үшін өндіріс шығындары мен өнім бірлігінің өзіндік құнын тұралы дер кезінде және сенімді ақпарат қажет.

Ал бұл өндірістік шығындар өнімнің сапасы мен өндірістің тиімділігін, сондай-ақ одан әрі жетілдіру жолдарын іздестіру, өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау, яғни есептеудің жаңа нысандары мен әдістерін жасау үйлесімділіктеріне сәйкес келетін жаңаша көзқарастарды қалыптастыру болып табылады.

Шаруашылық саласындағы дұрыс ұйымдастырылған бухгалтерлік есеп арқылы материалдық ресурстар мен ақшалай қаражаттарды үнемді пайдалануға, өнімнің өзіндік құндарын төмендетуге, сонымен қатар өндіріс тиімділігін арттыруға мүмкіндік болады.

Сондықтан ұйымдардағы шығындар есебін тиімді ұйымдастырудың негізгі мәселесі – бұл өндірісті басқару жүйесін жақсартумен тығыз байланысты есептің дұрыстығын, жеделдігі мен талдамалығын жоғарлату және бақылау қызметтерін күшейту болып табылады.

Ұйымдардың қызметін басқару табыс алуға негізделген кәсіпкерлікті дамыту және қазіргі нарықта тауар өндірушінің бәсекеге қабылетті болуымен байланысты басқару есебінің теориялық және әдістемелік негізінің мәселелері қажетті ақпаратты қалыптастыруға нақты көзқарасты талап етті. Бухгалтерлік есептің қазіргі жүйесі барлық деңгейдегі менеджерлерді жедел ақпараттармен қамтамасыз етеді. Қаржылық есеп, өзінің ерекшеліктеріне орай, құрылымдарды ішкі басқару үшін жедел ақпарат ұсынуға мүмкіндігі жоқ. Кәсіпкерлік қызметті басқару механизмі технологиялық, жоспарлы, есептік – аналитикалық ақпараттар негізінде іске асырылады. Ұйымдарда оның құрылымдық бөлімшелерінің болашақтағы дамуын бюджеттеу, жоспарлау аналитикалық есептеулер, ішкі есеп берулер негізінде жүргізіледі.

Сонымен қатар, басқару персоналын қамтамасыз етуге арналған ақпараттар жүйесі қазіргіге қарағанда көлемді түрде ұсынылуы керек. Өндірістік ұйымдар ішінде ақпараттық қамтамасыз етуге бағытталған бухгалтерлік есепті жетілдіру қажет. Қазіргі кездегі ақпарат

кәсіпорындарда, соның ішінде, оның құрылымдық бөлімдеріндегі процестердің ағымдағы жағдайы туралы есеп мәліметтері бойынша дайындалуы қажет. Мұндай ақпарат өндірістік, технологиялық операцияларды табысты орындау үшін, тек ғана ішкі емес, сонымен қатар сыртқы жағдайлардың қысқа және ұзақ мерзімді кезеңдегі өндірісіне болжам жүргізу үшін қажетті болып табылады.

Кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметін үйлесімді ұйымдастыру, оның барлық бөлімшелерінің қызмет етуі туралы мәліметтерді жинау мен өңдеу процесіне негізделеді. Осындай ақпараттың негізгі көзі ретінде өнім өндіруге кеткен шығынды есептеу қарастырылады. Басқару есебі жүйесіндегі шығындардың алатын орны ерекше болып табылады. Шетелдік және отандық экономикалық әдебиеттерде бұл мәселеге ортақ көзқарас қалыптаспаған. Ғалымдардың көзқарастары бір бірінен берілген сұрақты шешу үшін көптеген кілт болатын сәттермен ажыратылады. Осылайша, өндірістік шығындар есебін материалдық қорлар және басқа өндірістік ресурстардың құнын бағалау үшін өнім өндіру шығындарын жинау және өңдеу жүйесі ретінде түсінуді ұсынады. Сонымен қатар басқару есебінің мәліметтер базасын құру және сыртқы қаржылық есеп беруді әзірлеу мақсатында екендігі ұсынылады.

Бұл анықтама өндірістік шығындар есебінің мақсаты туралы ойды қалыптастырғанымен, оның мәнін көрсетпейді. Шетелдік зерттеушілер «өндірістік шығындар есебі» және «өндірістік есеп» түсініктерін араластырмауды ұсынады, соңғысы анағұрлым кең мағына бере отырып және өндірістік шығындарды есепке ала отырып жинақталған және дайындалған ақпараттарды өңдеу жүйесіне сүйенетінін айтып өтті [2].

Біздің көзқарасымыз бойынша, өндіріс шығындарының есебінің мәнін анықтау техникалық жағынан басқа, өндірістік қызметтің басқару есебін ұйымдастыру ыңғайның түрлі әдістерін немесе өндіріске кететін шығындар есебінің трасформациясын қамтуы қажет. Осылайша, шығындар есебінің мазмұнын анықтау кәсіпорындардағы оның ұйымдастырылуын модельдеудің нақты алғышарттарын құрады. Атап айтқанда, басқару процесіне қарсы, ақпараттық ағын ретіндегі есеп шындықты бейнелеп қана қоймай, болашақта кәсіпорын экономикасын модельдеу үшін ақпаратты дайындайды [3].

Бүгінде зерттеушілердің басым көпшілігі басқарушы мен қаржы есебінің өзара байланысты екендігін мойындағаны жөнінде айтуға болады, ал ол өз кезегінде басқарушылық процестерді ынталандырады. Бұл есептің екі түрінің өзара байланысты екеніне саяды, бірақ сонымен қатар есептің әр қайсысы өздеріне тән қызметтерді атқаруға арналған.

Сонымен, өндіріске кеткен шығындар есебі − кәсіпорынның негізгі мақсатын орындауға бағытталған, басқару моделіне сай келетін өткен, қазіргі және болашақ өндірістік қызмет нәтижелері мен шығындардың қолданылуын бейнелеу процесі. Бұл жерде біз Друридың ойымен келісеміз.

Өндірістік шығындар есебінің берілген анықтамасының негізінде оның басты міндеттерін белгілеуге және де өнім (қызметтер, жұмыстар) өндіру процесін қазіргі жағдайда ұйымдастыру рөліне объективті сипаттама беру мүмкіндігі туады. Өндіріске кеткен шығындар есебінің міндеттері және олардың өндірістік процесті ұйымдастырудағы рөлі:

- экононмикалық салдарын есепке ала отырып басқару шешімдерін қабылдау үшін кәсіпорын әкімшілігін ақпараттық қамсыздандыру;
- болашақтағы экономикалық стратегияны қалыптастыру және ауытқуларды анықтау мақсатында нормалық және жоспарлық мөлшеріне сәйкестендіре отырып шығындардың нақты деңгейін бақылау мен бас-көз болу;
- дайын өнімді бағалау және қаржылық нәтижелерді есептеу үшін шығарылатын өнімнің өзіндік құнын есептеу;
- құрылымдық бөлімшелердің өндірістік қызметінің экономикалық нәтижелерін анықтау және бағалау;

- өндірістік бағдарламалар өтелімі, өнім ассортиментінің рентабельділігі, капитал салымдарының тиімділігі сияқты ұзақ мерзімді сипатқа ие шешімдер қабылдау үшін өндірістік қызметті басқару есебінің ақпараттарын жүйелендіру.

Өндірістік шығындар есебі үшін оның объектілерін анықтау сұрағының маңызы бар. Бұл мәселе ғылыми әдебиетте әрдайым пікір таластырады. Біздің ойымызша, оның анағұрлым келісуге боларлық шешімін Николаева О.С. ұсынды, ол тәжірибе жүзінде келесі өндірісті шығындар есебінің объектілерін қолдануды ұсынады шығындардың пайда болу орындары; жауапкершілік орталықтары; шығын баптары; өндіріс қызметінің факторлары; біртекті өнімнің түрлері немесе топтары.

Өндірістік шығындар есебінің негізгі құралдары болып ондағы қолданылатын әдістер саналады.

Іс жүзінде бар шығындар есебінің әдістері жауапкершілік орталықтары және алдағы олардың осы орталықтардың калькуляциялық бірлігіне таратылуы бойынша ағымдық шығыстарды жинақтау үшін қажет. Берілген жүйе екі негізгі кезеңнен тұрады:

- қорлар шамасын бағалау және өнім бірлігінің өзіндік құнын анықтау;
- дайын өнімнің толық өзіндік құнын есептеу.

Негізделген шығыстардың астарында бағалануы ақшалай нысанда берілген экономикалық ақталған шығыстар жатыр.

Шығыстардың сипаттамасына байланысты, сонымен бірге ұйым қызметінің бағыты мен жүргізілуі жағдайына байланысты өндіріс пен өткізумен байланысты шығыстар және өткізуден тыс шығыстар болып бөлінеді.

Бухгалтерлік есептің қазіргі жүйесі қазіргі кезде жоспарлық өзіндік құнды көрсетпей фактілік өзіндік құны бойынша есеп жүргізіп келеді. Дайын өнім шығарылымын көрсету кезінде «Дайын өнім» шотының дебетінде немесе «Аяқталмаған өндіріс» (есеп беру кезеңі 31 қаңтарға дейін аяқталмаған өндіріс сомасы болғанда) және «Негізгі өндіріс» шоттың кредитіне бухгалтерлік жазба жазылады. Ал 7210 «Әкімшілік шығыстар», 7110 «Өнімдерді өткізу мен қызметтерді көрсету бойынша шығыстар» шоттар бойынша кредиттік айналым толықтай қорытынды қаржылық нәтиже ретінде «Қорытынды табыс (шығын)» шотының дебетіне жазылады.

Қазіргі еліміздің нарықтық экономика жағдайында бухгалтерлік есептің рөлін шаруашылық операциялары мен кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметінің көрсеткіштерін тек жай ғана тіркеу қызметін атқарушы және басқа ішкі және сыртқы пайдаланушылар үшін экономикалық ақпарат жеткізуші ретінде ғана қарауға болмайды. Бухгалтерлік есеп артық кеткен шығындарды, қорларды ұтымсыз жұмсау фактілерін айқындауға белсене қатысуы қажет және оларды ескере отырып, ол әкімшілік кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметінің нәтижелілігін жақсарту мақсатында материалдық, еңбек және қаржы қорларын тиімді пайдалануға қысқа және ұзақ мерзімді экономикалық әсерлі шешімдер қабылдауға мүмкіндік туғызады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарова В.Л. Басқару есебі: оқу құралы. – Алматы, 2008. – 286 б.
2. К.Друри. Управленческий и производственный учет. – 6-е изд. – М.: Юнити-Дана, 2012. – 1424 с.
3. Тайгашинова К.Т. Басқару есебі: оқу құралы / К.Т. Тайгашинова. – Алматы: Баспа "LEM", 2011. – 332 б.
4. Нургазина Ж.К. Управленческий учет. – Астана: КАТУ, 2013. – 362 с.

УДК 336.5

Вікторія Жадан
(Мелітополь, Україна)

FISCAL DECENTRALIZATION: ESSENSE AND RESULTS OF REALIZATION

In the article considered the positive sides of the fiscal decentralization in Ukraine. The results of the fiscal decentralization are shown.

Key words: *decentralization, budget, government, management.*

Analysis of essence of the word «decentralization» in works of leading domestic and foreign scientists proved that it is the complex of separate elements. Thus, several types of decentralization are distinguished. They differ from each other in position of division of functions among levels of management and can be introduced both independently and comprehensively. There distinguished:

- political decentralization that aims at delegation of political power to local government that has certain rights and is politically reporting to local voters;
- administrative decentralization provides for transfer of certain managerial functions to local government;
- fiscal (financial) decentralization that consists in division of functions, financial resources and responsibility for their use among center and local government. [1]

The main aim of fiscal decentralization is achieving of optimal division of authorities among local government and executive branch in different levels of administrative and territorial structure [2].

Fiscal decentralization includes performing of following functions:

- process of division of fiscal resources and responsibility for their use among state and local levels of management;
- subnational government gets autonomy in funding and supplying the population with goods and services;
- subnational government is able to make decisions itself on fiscal questions;
- providing of financial independence of local government [3].

Implementation of the basis of fiscal decentralization in economic and management system of our state is supported and determined as a key point in the Conception of reforming of local government and territorial organization of authority in Ukraine that was approved by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 18 June, 2014 No 591-p. Such changes have already shown first results. Own profit of local budgets since 2014 to 2017 has grown at about 100 billions hryvnyas. Rapidity of growing of local taxes and duties to ATC constitute 29,4% (for 11 months of year 2017) that is more than average in Ukraine at 24,9%. In particular payment for the land has grown at 20%, tax revenues for real estate – at more than 70%. Development budget expenditures per one person has grown by 1,5 times. [3]

Thus, it can be said that voluntary association of territorial communities during 2015-2017 has great positive result and changes for the better. That is why contributing to maximal following process is one of the main aims. In the whole area of Ukraine competent and capable local government of basic level, territorial community, should be created.

REFERENCES

1. Патицька Х.О. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад / Х.О. Патицька // Ефективна економіка. – 2015. – № 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4412

2. Прес-центр ініціативи «Децентралізація влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/news/5244

3. Деркач М.І. Фіскальна децентралізація як фактор забезпечення сталого розвитку України / М.І. Деркач // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 56-63.

4. Урядовий портал «Реформа децентралізації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/reforma-decentralizaciyi

Науковий керівник: Топалов Є.М.

УДК 339.9

Наталя Кодацька, Єлизавета Меліхова, Катерина Юдіна
(Дніпро, Україна)

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто особливості формування та розвитку системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Проаналізовано інструменти податкового регулювання та структурні зміни в національній економіці і зовнішньоекономічних процесах.

Ключові слова: *адміністративні механізми, економічний розвиток, інтереси держави, принципи оподаткування, регулювання зовнішньоекономічної діяльності.*

The features of forming and development of the system of government control of foreign economic activity are considered. The instruments of the tax adjusting and structural changes are analysed in a national economy and external economic processes.

Key words: *administrative mechanisms, economic development, interests of the state, principles of taxation, adjusting of foreign economic activity.*

Сучасний процес глобалізації світового економічного розвитку поступово поглинає Україну, яка інтегрується до міжнародної економіки. Нестабільність зовнішнього середовища та його швидкі зміни вимагають постійного розвитку, розробки нових прогресивних методів і механізмів, здатних зменшити вплив негативних факторів на загальні показники діяльності підприємства. Об'єктивна необхідність державного регулювання відтворювальних процесів в економіці України обумовлена тим, що ринковий механізм господарювання не завжди спроможний забезпечити ефективні та швидкі структурні зміни в національній економіці взагалі і зовнішньоекономічних процесах зокрема. Тому оптимальний перерозподіл ресурсів для досягнення суспільно значущих цілей розвитку країни має відбуватися завдяки активній участі держави.

Забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, зовнішньої торгівлі завжди було одним із пріоритетних напрямів державної політики. Безперечно, даний напрямок доцільно розвивати з урахуванням практики господарювання та зарубіжного досвіду, проводити моніторинг відповідної нормативної бази з метою виявлення можливих суперечностей. Відповідно, дослідження питання державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності є актуальним та доцільним [1].

Перш за все, зауважимо, що зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України ті іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на відносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами. Система державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності визначає механізми держави щодо впорядкування, контролю, нагляду за зовнішньоекономічною діяльністю та запобіганням зловживанням і порушенням у цій сфері. Основною метою державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності виступає: захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; створення рівних можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності розвивати всі види

підприємницької діяльності незалежно від форм власності та всі напрями використання доходів і здійснення інвестицій; заохочення конкуренції та ліквідації монополізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [3]. Механізми регулювання, які застосовує держава, умовно можна поділити на економічні та адміністративні (рис.1).

Рис. 1. Система державного регулювання зовнішньо-економічної діяльності

Важливим механізмом регулювання зовнішньоекономічної діяльності є податкове регулювання. Податкове регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здебільшого розглядається тотожно до митно-тарифного регулювання, а його об'єктом виступають експортно-імпортні операції. В економічному розвитку України велику роль відіграють прямі іноземні інвестиції інноваційного спрямування, які також виступають об'єктом зовнішньоекономічних відносин і відповідно – податкового регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Для створення ефективних умов державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, пропонується ширше розглядати інструменти податкового регулювання, а саме доцільно виокремити окрім інструментів митно-тарифного регулювання, інструменти податкового регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а саме:

1) акцизний податок;
2) мито;
3) податок на додану вартість [2].

Податковий механізм через свої елементи (встановлений перелік податків, ставки оподаткування, податкові пільги) дає можливість досягати рівновагти між фінансовими та соціально-економічними інтересами держави в межах його основних функцій (податкове планування, податкове регулювання та податковий контроль. Він повинен містити принципи, форми і методи встановлення, зміни і відміни податків і зборів, сплати і вживання заходів із забезпечення іх сплати. Загалом, необхідно дотримуватися базових принципів оподаткування, які визначені чинним законодавством України:

1) Самостійність держави у встановлені та скасуванні податків і пільг для вітчизняних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

2) Формування рівня оподаткування, виходячи з необхідності досягнення та підтримання самоокупності і самофінансування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та забезпечення оптимальної структури платіжного балансу України;

3) Стабільність кількості, видів і розмірів податків;

4) Здійснення оподаткування, що сприятиме розвитку експортних операцій готової продукції [4].

Отже, в таких складних умовах загострення конкуренції необхідна ефективна політика економічного зростання, насамперед, у зовнішньоекономічній діяльності. Таким чином, на сьогоднішній день застосування дієвих механізмів та методів державного управління щодо зовнішньоекономічної діяльності є необхідною умовою для виходу України з економічної кризи, боротьби з деструктивними процесами в економіці, відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів, досягнення високого рівня економічного зростання та конкурентоспроможності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко О.П. Удосконалення механізму програмно-цільового регулювання зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс] / О.П. Борисенко // Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління. – 2012. – № 1. – С. 40–46. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2012_1_9.

2. Гречишкіна О. О. Податкові інструменти регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / О.О. Гречишкіна, А.С. Ковалев // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2014. – № 8. – С. 26-29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSUNU_2014_8_7.

3. Мельник М.І. Місце податкового механізму у системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України [Електронний ресурс] / М.І. Мельник // Університетські наукові записки. – 2012. – № 2. – С. 326-332. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_2_47.

4. Токунова А. В. До питання про державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні [Електронний ресурс] /А.В. Токунова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право. – 2014. – Вип. 26. – С. 97-102. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_26.

УДК 338.47(477)

Ольга Ломачевська
(Вінниця, Україна)

РОЛЬ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто важливість транспорту та його роль в забезпеченні зв'язків між галузями, підприємствами, регіонами країни. Без транспорту не можливий сам процес сучасного виробництва, для якого необхідні зв'язки щодо постачання сировини і продукції. Велика роль транспортної галузі у підвищенні рівня життя населення.

Ключові слова: *транспорт, транспортна інфраструктура, залізничний транспорт, транспортний комплекс, транспортна система.*

The article considers the importance of transport and its role in providing links between industries, enterprises, and regions of the country. Without transport, the process of modern production itself is not possible, for which communications are needed for the supply of raw materials and products. The role of the transport industry in raising the standard of living of the population.

Keywords: *transport, transport infrastructure, railway transport, transport complex, transport system.*

Постановка проблеми. Транспорт є однією з найважливіших інфраструктурних галузей матеріального виробництва, яка забезпечує виробничі і невиробничі потреби народного господарства та населення в усіх видах перевезень. Транспортна система є однією з базових галузей економіки, стабільне функціонування якої забезпечує необхідні умови обороноздатності, національної безпеки, цілісності держави, підвищення рівня життя населення.

Виклад основного матеріалу досліджень. Структура транспортного комплексу країни формується під впливом багатьох факторів, найважливішими з яких є:

- науково-технічний прогрес;
- плановані темпи розвитку всього транспорту і окремих його галузей;
- концентрація, спеціалізація, кооперування і комбінування виробництва;
- зростання матеріального добробуту і культурного рівня працюючих;
- суспільно-історичні умови, в яких відбувається розвиток транспорту;
- міжнародний поділ праці;
- зміцнення позицій країни на світовому ринку.

Транспортний сектор України – це значний і важливий сегмент для економіки країни, адже ефективна та злагоджена робота цілої транспортної системи являється рухомою силою для загального розвитку країни. Розвиток інтеграційних процесів та зростання конкуренції на ринку транспортних послуг, вимагає нових підходів до розвитку транспортних відносин, створенню нових технологій та підвищенню якості послуг.

Для сучасного економічного стану України характерним є підвищення ролі транспорту, який забезпечує життєдіяльність населення, функціонування та розвиток держави, збереження її обороноздатності, можливість досягнення зовнішньоекономічних цілей країни. Транспортна галузь України являє собою сукупність суб'єктів господарської діяльності незалежно від їх відомчої належності і форм власності, які розробляють та виробляють продукцію певних видів, які мають однорідне споживче або функціональне призначення [1].

Транспортна система України представлена залізничним, автомобільним, морським, річковим, авіаційним, муніципальним і трубопровідним видами транспорту, дорожнім і шляховим господарством, кожен з яких має свою специфіку.

Залізничний транспорт є найрозвинутішим в Україні. Перевагами цього виду транспорту є велика розгалуженість та низькі тарифи. Пропускна спроможність залізничної мережі значно перевищує поточні обсяги руху. Важливість залізничного транспорту в системі транспортних комунікацій України посилюється і тим, що через територію держави пролягають основні транспортні транс'європейські коридори: Схід – Захід, Балтика – Чорне море. Залізницею здійснюється 46% від загальних перевезень, але закордонних перевезень – лише 14%. Залізничний транспорт – одна з найбільш важливих галузей народного господарства України. Він забезпечує виробничі і невиробничі потреби матеріального виробництва, невиробничої сфери, а також населення в усіх видах перевезень [2]. Залізничний транспорт України є провідною галуззю в дорожньо-транспортному комплексі країни, який забезпечує 82% вантажних і майже 50% пасажирських перевезень, здійснюваних всіма видами транспорту [3].

За обсягами вантажних перевезень залізниці України займають четверте місце на Євразійському континенті, поступаючись лише залізницям Китаю, Росії та Індії [3].

Автомобільний транспорт є однією з найважливіших сфер підприємницької діяльності, оскільки у процесі господарювання кожна фірма потребує перевезення матеріалів, сировини, готової продукції, при цьому вони використовують власний автотранспорт або користуються послугами автотранспортних підприємств. Автомобільний транспорт відіграє важливу роль в соціально-економічному розвитку країни. На сьогодні більш як 100 тис. автомобільних перевізників надають послуги з перевезення 52 % пасажирів та 64 % вантажів. Автомобільний транспорт у цілому задовольняє потреби національної економіки та

населення у перевезеннях, однак структура парку автобусів та вантажних автомобілів є недосконалою, більшість транспортних засобів за своєю конструкцією, пасажиро місткістю, вантажністю, типами кузова, класом комфортності, видами та питомими витратами палива, екологічними показниками не відповідають сучасним вимогам [4].

Водний транспортний комплекс є багатофункціональною структурою, що задовольняє потребам національної економіки у транспортному забезпеченні. Водний транспорт України поділяється на дві підгалузі: морський та річковий транспорт.

Морський транспортний комплекс є багатофункціональною структурою, що задовольняє потреби національної економіки у транспортному забезпеченні. Морські порти є складовою частиною транспортної і виробничої інфраструктури держави з огляду на їх розташування на напрямках міжнародних транспортних коридорів. Від ефективності функціонування морських портів, рівня їх технологічного та технічного оснащення, відповідності системи управління та розвитку інфраструктури сучасним міжнародним вимогам залежить конкурентоспроможність вітчизняного транспортного комплексу на світовому ринку [5].

В Україні, як і в усьому світі, нині зростає попит на перевезення внутрішнім водним транспортом. Вантажовласники, насамперед метало виробники і зернотрейдери, в умовах економічної нестабільності, зростання цін на пальне, збільшення випадків перебоїв у роботі залізничного та автомобільного транспорту через конфлікт на сході країни намагаються скоротити транспортні витрати та покращити логістику перевезень. Розвиток річкового транспорту в Україні дозволить не тільки знизити енергетичні витрати та скоротити шкідливі викиди в атмосферу, але й транспортувати товари суднами типу «ріка-море» між великими промисловими центрами країни та чорноморськими портами без додаткового перевантаження.

Важливе значення має повітряний транспорт країни. Авіаційний транспорт відіграє важливу роль у здійсненні міжнародного сполучення України, особливо на заході, сході та півдні, а також у межах національної транспортної мережі, зокрема у напрямку захід – схід (Львів – Харків, Львів – Дніпропетровськ). Понад 60% повітряних перевезень припадає на міжнародні авіарейси. Український ринок пасажирських авіаперевезень другий рік поспіль демонстрував високі темпи зростання. При цьому, у 2016 році відбувалось відновлення ринку після спаду, що мав місце у 2014-2015 роках. Якщо за підсумками 2016 року обсяги пасажирських перевезень вітчизняних авіакомпаній перевищили показник «докризового» 2013 року на 2,1 відсотка, то за 2017 рік – вже на 30,1 відсотка.

У таблиці 1 показано динаміку вантажообігу та його розподіл за видами транспорту. Падіння обсягів вантажних перевезень демонструють майже всі види транспорту (крім автомобільного). Найбільше зменшення прослідковується по морському та річковому транспорті 79% та 71%. Автомобільний транспорт збільшив цей показник на 43%, це є певним сигналом для зал щодо прийняття заходів залізничниками на транспортному ринку [6].

Таблиця 1

Вантажообіг за видами транспорту, млрд. ткм

Види транспорту	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Увесь транспорт	494,6	510,2	507,7	395,7	418,7	445,7	412,6	399,6	353,6	334,7	344,2
Залізничний	240,8	262,5	257,0	196,2	218,1	243,9	237,7	224,4	210,2	195,1	187,6
Морський	12,1	12,9	11,3	5,2	5,2	5,1	3,6	3,2	4,1	3,9	2,5
Річковий	6,3	5,7	4,5	2,8	3,8	2,2	1,7	1,4	1,3	1,6	1,5
Авіаційний	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2

Висновки. Транспортна галузь відіграє важливу роль у розвитку національної економіки країни, забезпечуючи своєчасні та ефективні вантажні й пасажирські перевезення сприяє

інтеграції економіки України в європейську та світову економічні системи. Транспорт має розвиватися випереджальними темпами, що сприятиме укріпленню зовнішньоекономічних зав'язків України, її територіальному розвитку, оптимізації товаропотоків та збільшенню валютних надходжень. На даний момент стан транспортної галузі України не в повній мірі відповідає цим вимогам та потребує подальшого розвитку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лагоденко П.І. Транспортна галузь в системі національної економіки України [Електронний ресурс] / М.В. Гоцуляк, П.І. Лагоденко / Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД». Режим доступу: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1879

2. Значення і місце залізничного транспорту [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://we.org.ua/transport/znachennya-i-mistse-zaliznychnogo-transportu/

3. Інформація про Українські залізниці [Електронний ресурс] / Залізничний транспорт // Міністерство інфраструктури України. Режим доступу: https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-ukrainski-zaliznici.html .

4. Розвиток автомобільного транспорту у Україні: Економіко-правові аспекти Катерина Бойченко[Електронний ресурс] Режим доступу: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/396

5. Інформація про водний транспорт України / Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-vodniy-transport-ukraini.html

6. Проблеми правового регулювання діяльності авіаційних підприємств у галузі цивільної авіації / Коптенко А.А. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/12480/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BF%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%90.%D0%90..PDF

Науковий керівник: Домішкан О.С.

УДК 336.15(477)

Ірина Малоок
(Дніпро, Україна)

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ МІЖБЮДЖЕТНИХ ТРАНСФЕРТІВ В УКРАЇНІ

Указано роль міжбюджетних трансфертів у розвитку регіонів і причини територіальних відмінностей у формуванні доходів та розподілі видатків місцевих бюджетів. Проаналізовано динаміку міжбюджетних трансфертів та їх частку у доходах місцевих бюджетів у 2013–2017 рр. Визначено необхідність збільшення фінансової самостійності місцевих бюджетів.

Ключові слова: *міжбюджетні трансферти, фінансове вирівнювання, фінансові ресурси, місцеві бюджети, субвенції соціального спрямування.*

The role of intergovernmental transfers in the development of regions and the reasons for territorial differences in income generation and distribution of expenditures of local budgets are indicated. The dynamics of intergovernmental transfers and their share in revenues of local budgets in 2013-2017 are analyzed. The necessity of increasing the financial autonomy of local budgets is determined.

Key words: *intergovernmental transfers, financial equalization, financial resources, local budgets, subventions of social direction.*

Через посилення диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів та недостатню фінансову забезпеченість місцевих бюджетів в Україні зростає роль міжбюджетних трансфертів у розподілі фінансових ресурсів між територіями.

Згідно з Бюджетним кодексом України, міжбюджетні трансферти – це кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. До видів міжбюджетних трансфертів належать: базова дотація (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій); субвенції; реверсна дотація (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій) та додаткові дотації [2].

Важливо зазначити, що загальний обсяг фінансових ресурсів за кожним видом міжбюджетних трансфертів, розраховується на підставі державних соціальних стандартів і нормативів, які встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами [3, с. 179].

За допомогою міжбюджетних трансфертів на місцевому рівні вирішуються питання компенсації бюджетам нижчого рівня витрат на виконання делегованих повноважень, вартість яких перевищує бюджетні можливості місцевих органів влади, а також розв'язуються проблеми, зумовлені нерівномірністю у мобілізації доходів бюджету, та соціальні проблеми, пов'язані зі специфікою розвитку регіонів і їх економічною спроможністю [1, с. 47].

Отже міжбюджетні трансферти є основною формою реалізації міжбюджетних відносин і спрямовані на збалансування та вирівнювання фінансової спроможності відповідних бюджетів. Під фінансовим вирівнюванням слід розуміти надання фінансової допомоги бідним у фінансовому аспекті регіонам для вирівнювання їх бюджетної забезпеченості до середнього по країні рівня або до певного мінімального рівня бюджетної забезпеченості [4, 7].

Головними причинами територіальних відмінностей у формуванні доходів та у складі й обсягах видатків місцевих бюджетів, що спричиняють необхідність міжбюджетного вирівнювання, є: різний рівень економічного розвитку господарського комплексу адміністративно-територіальних одиниць та його спеціалізація; різноманітність природно-кліматичних умов та різний екологічний стан територій; особливості розташування населених пунктів та насиченість шляхами сполучення; кількість населення, його віковий склад; сформована мережа об'єктів соціальної та побутової інфраструктури, їхній стан.

Вплив цих і багатьох інших чинників визначає різний податковий потенціал, який безпосередньо впливає на формування дохідної бази місцевих бюджетів; різну вартість послуг, що їх надають місцеві органи; неоднакову потребу в коштах, які спрямовують на підтримку соціально незахищених верств населення, та утримання об'єктів соціально-культурної сфери [3, с. 177].

Для оцінки ролі міжбюджетних трансфертів у розвитку регіонів України проаналізуємо їх динаміку та питому вагу у доходах місцевих бюджетів за три квартали 2013–2017 рр. (рис. 1). Обсяг міжбюджетних трансфертів, що надійшли з державного бюджету до місцевих бюджетів мав тенденцію до зростання: з 82,5 млрд. грн. у 2013 р. до 198,1 млрд. грн. у 2017 р. (збільшився на 140,1%). Тенденція щодо міжбюджетних трансфертів, що надійшли з місцевих бюджетів до державного бюджету аналогічна: їх обсяг зріс з 1,2 млрд. грн. у 2013 р. до 4,6 млрд. грн. у 2017 р. (збільшився на 283,3%). У цілому загальний обсяг трансфертів до державного бюджету щодо відповідних показників 2016 р. збільшився на 1,6 млрд. грн. і склав 1,4% усіх видатків місцевих бюджетів.

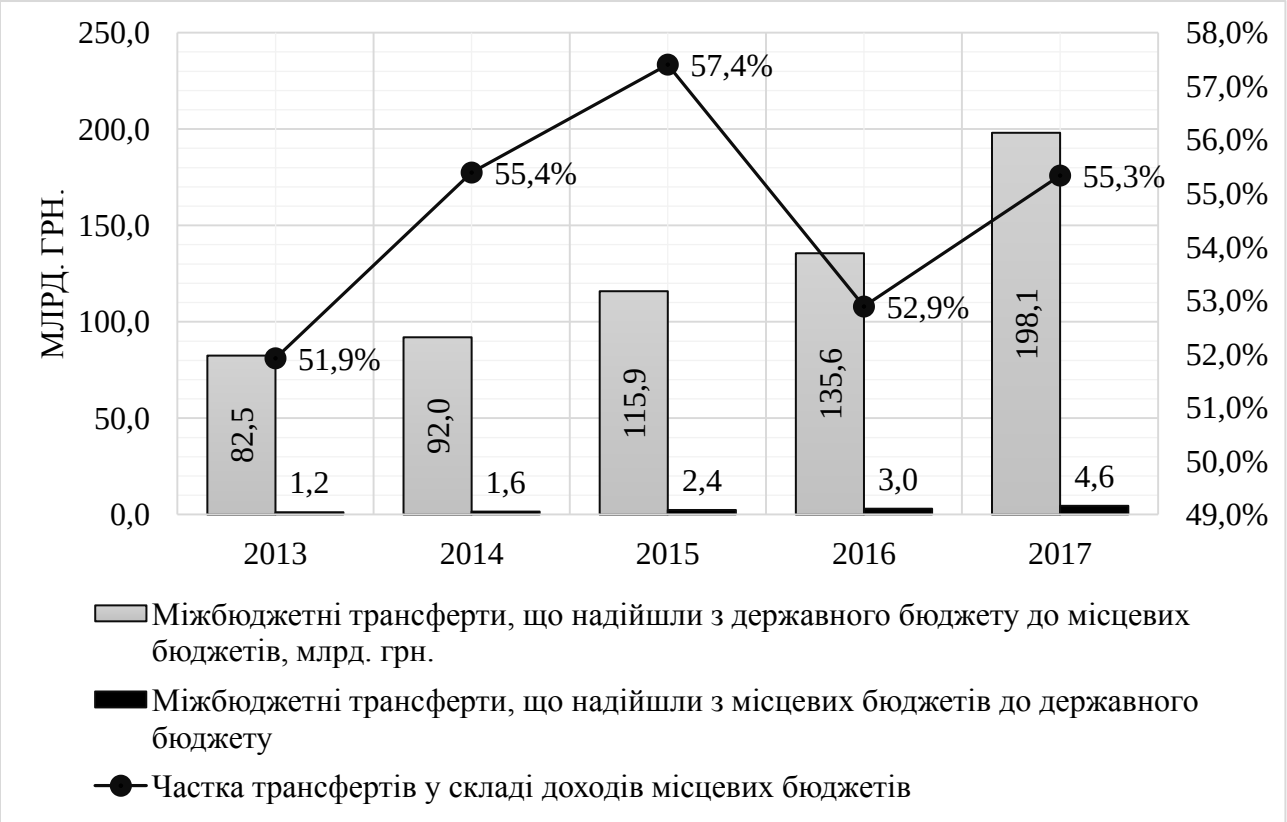

Рис. 1. Динаміка показників міжбюджетних трансфертів
за три квартали 2013–2017 рр. [5]

Цікавим є той факт, що у структурі доходів місцевих бюджетів міжбюджетні трансферти становлять більше 50%. Також, очевидно, що обсяги трансфертів, що передаються з місцевих бюджетів досить незначні, порівняно з трансфертами, які передаються місцевим бюджетам з державного бюджету. Це свідчить, що місцеві бюджети не мають достатньо власних дохідних джерел, є дотаційними та залежать від Державного бюджету України.

Традиційно у структурі трансфертів переважну частку займають субвенції з соціального захисту населення. За січень–вересень 2017 р. вони становили 48,9% від загального обсягу міжбюджетних трансфертів, що надійшли з державного бюджету (у 2016 р. ця частка склала 47,5%). Субвенції соціального спрямування за січень–вересень 2017 р. були профінансовані в обсязі 96,9 млрд. грн., або 81,7% річного плану [5].

Таким чином, велика частка міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів України є усталеною практикою сьогодення. З одного боку, держава повинна бути зацікавлена, щоб фінансування заходів соціально-економічного характеру відбувалося у достатньому обсязі та якості в усіх регіонах, виступаючи своєрідним «контролером» витрачання бюджетних коштів. З іншого боку, значний вплив міжбюджетних трансфертів ставить місцеву владу в пряму залежність від центральних органів державного управління. Ключовим чинником має стати ефективне формування системи місцевих фінансів, здатної перетворити територіальні громади з дотаційних на ті, які зможуть забезпечити суспільний добробут їх мешканців [6, с. 28].

Узагальнюючи, слід зазначити, що міжбюджетні трансферти дають змогу урівноважити невідповідність розподілу повноважень та функцій між органами управління і дохідних джерел на їх виконання. Причому поліпшення фінансового стану одних територій не повинно негативно впливати на стан інших. У цьому контексті важливим є збільшення фінансової самостійності місцевих бюджетів шляхом зміцнення їх дохідної бази за рахунок власних джерел надходжень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук Т.Г. Роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів України [текст] / Т.Г. Бондарчук, І.О. Мельничук // Статистика України. – 2015. – № 4. – С. 46-52.
2. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] : Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI за редакцією від 01.01.2018. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.
3. Кульчицький М.І. Теоретико-методологічні основи міжбюджетних відносин: проблеми, тенденції та перспективи розвитку [текст] / М.І. Кульчицький // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2015. – № 6. – С. 174-181.
4. Механізм регулювання міжбюджетних відносин в Україні: пріоритети, інструменти, перспективи: монографія / Л.А. Костирко, Н.Ю. Велентейчик. – Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – 280 с.
5. Офіційний сайт Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ibser.org.ua/.
6. Письменний В.В. Міжбюджетні трансферти як інструмент фінансового вирівнювання територій [текст] / В.В. Письменний // Економіка та держава. – 2017. – № 6. – С. 24-30.
7. Польова О.Л. Міжбюджетні відносини в контексті реформування регіональної політики держави [текст] / О.Л. Польова, М.Ю. Мироненко // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 10. – С. 5-10.

Науковий керівник:кандидат економічних наук, доцент Міщенко Л.О.

УДК 332.12

Тетяна Метіль
(Ізмаїл, Україна)

ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ МАРКЕТИНГУ ІННОВАЦІЙ РЕГІОНУ

У роботі розглянуто сутність понять інновація, маркетинг, інноваційна інфраструктура, маркетинг інновацій регіону. Визначено пріоритетні завдання маркетингу інновацій регіону, що пов'язані з формуванням нової економіки, заснованої на знаннях та інноваціях.

Ключові слова: *маркетинг, інновації, регіон, інноваційна інфраструктура, маркетинг інновацій.*

The essence of the concepts of innovation, marketing, innovation infrastructure, marketing of innovations of the region is considered in the paper. The priority tasks of marketing of innovations in the region that are related to the formation of a new economy based on knowledge and innovation have been identified.

Key words: *marketing, innovation, region, innovation infrastructure, marketing of innovations.*

Одним із першочергових питань сталого функціонування території є перехід регіональної економіки на інноваційний шлях розвитку в умовах реформування міжбюджетних відношень, розширення самостійності і підвищення відповідальності господарюючих суб'єктів за темпи соціально-економічного прогресу. Ефективність роботи в цьому напрямку потребує формування регіональної інноваційної політики, орієнтованої на тенденції розвитку світової економіки. При цьому основна роль держави повинна полягати у створенні механізмів і конкретних заходів, що забезпечують формування інноваційної інфраструктури та розвиток інноваційного підприємництва.

Як свідчить світовий досвід, передові позиції за рівнем технологічного та соціально-економічного розвитку займають держави, в яких створено розгалужену інноваційну інфраструктуру, що активно використовується для реалізації інновацій.

Для розкриття нашого дослідження розглянемо основні такі поняття, як: інновації, маркетинг, інноваційна інфраструктура та маркетинг інновацій.

Закон України «Про інноваційну діяльність» зазначає: «...інновації − новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [1].

Маркетинг − це діяльність щодо забезпечення наявності потрібних товарів і послуг для потрібної аудиторії, у потрібному місці, в потрібний час і за ціною, яка підходить, при здійсненні необхідної комунікації [2, с. 58].

Інноваційна інфраструктура − сукупність органів та організацій, що виконують в межах своїх повноважень керівництво і реалізацію державної політики в сфері інноваційної діяльності, а також сукупність спеціалізованих інноваційних комерційних і некомерційних підприємств і організацій, їх об'єднань, саморегульованих організацій та професійних союзів підприємців, що забезпечує інноваційну діяльність [1]. Створення регіональної інноваційної інфраструктури, розглядається як база для ринку інновацій, де присутні запит на інновації та їх пропозиція. Запит пред`являється бізнесом, пропозиція забезпечується наукою й тісно пов`язана з освітою.

Організаційно-функціональний аспект регіонального управління визначає регіональний маркетинг як сукупність зв'язків між суб'єктами регіонального управління та «споживачами» результатів їх діяльності (об'єктів регіональної політики) щодо вивчення та використання конкурентних переваг території, розвитку, пропаганди та впровадження «регіонального продукту», різних ідей, стратегічних пріоритетів розвитку адміністративно-територіального устрою.

Елементи маркетингового дослідження як інноваційного засобу регуляторного впливу повинні застосовуватися на всіх рівнях державного управління. Проте використання принципів маркетингу в діяльності місцевих органів виконавчої влади є найбільш обґрунтованим, оскільки воно реалізується на цьому рівні найбільш повно, оскільки місцеві органи виконавчої влади мають безпосередній контакт із громадянами, суб'єктами господарювання, громадськими організаціями, бізнес структурами що працюють на території регіону.

Відповідно, продуктом регіонального маркетингу може бути конкретна територія, послуга, товар, їх поєднання, певна ідея, стратегія (бачення), спрямована на розвиток регіонального простору, зміна структури економічної системи регіону, вирішення соціальних проблем населення, формування комфортного життєвого середовища, досягнення екологічної безпеки, забезпечення збалансованого розвитку адміністративно-територіального устрою.

Кажучи про маркетинг інновацій, що реалізовується на рівні регіону, слід зазначити, що суб’єктом управління в цьому випадку, виступає обласна адміністрація. Саме вона формує асортиментну, цінову, розподільчу і комунікативну стратегії, що забезпечують в комплексі досягнення стратегічних цілей розвитку регіону з урахуванням заданих економічних обмежень.

Товарна політика регіону передбачає виявлення перспективних інноваційних напрямів (галузей, конкретних товарів, послуг), які можна поставляти на зовнішній і внутрішній ринки, в певних об’ємах, на певних умовах і для визначеного кола споживачів [5, с. 47].

Цінова стратегія маркетингу на рівні регіону передбачає розробку принципів планування цінових характеристик, пропонованих для ринку інновацій, внесених в товарну стратегію регіонального маркетингу. Цінова стратегія регіону повинна сприяти позиціонуванню

регіону як інноваційно-орієнтованого, сприяти досягненню бажаних ринкових позицій регіону. Цей аспект створення і просування на ринок інноваційних продуктів важливий для нашої країни через істотну деформацію системи цін, що склалася, зокрема через неадекватну роль посередників у процесі руху товару і збуту.

Збутова стратегія маркетингу, що визначає способи доведення інновацій до цільових споживачів, передбачає вибір конкретних місць (областей, міст) для їх виробництва з подальшим привласненням їм особливих статусів (наприклад, вільних економічних зон) з метою забезпечення доступності новин для цільових споживачів.

Маркетинг інновацій – це маркетинговий супровід інноваційного товару на ринок [3].

Маркетинг інновацій також називають маркетинговою концепцією. Загальноприйняте розуміння терміна "концепція" – це система поглядів на певні явища, процеси; спосіб розуміння, лікування деяких явищ, подій; ідея певної теорії. Однак немає достатньо доказів на користь віднесення маркетингу інновацій (а також інноваційного маркетингу) до окремих концепцій, тобто системи поглядів, ідей, що є основою цілісної незалежної теорії.

Маркетинг інновацій можна розглядати, як:

– концепцію ринкової діяльності підприємства (філософію бізнесу), коли у змінах вбачають джерело доходу;

– аналітичний процес, що передбачає виявлення ринкових можливостей інноваційного розвитку;

– засіб активного впливу на споживачів та цільовий ринок у цілому, що пов'язаний з виведенням та просуванням інновації на ринок;

– функцію інноваційного менеджменту, спрямовану на виявлення можливих напрямків інноваційної діяльності, їх матеріалізацію і комерціалізацію.

У процесі реалізації інноваційної діяльності важливу роль відіграє вибір принципів реалізації маркетингової діяльності. Можна визначити наступні основні принципи маркетингу інновацій:

1) зосередження уваги на досягненні практичного результату інновацій;

2) зарахування певної частки ринку відповідно до довгострокової мети;

3) інтеграція дослідницької, виробничої та маркетингової діяльності в систему управління підприємством;

4) орієнтація на довгострокову перспективу, яка потребує пильної уваги до прогнозних досліджень, розвитку інновацій, які забезпечують високопродуктивну економічну діяльність на їх основі;

5) застосування взаємозалежних взаємоузгоджених стратегій та тактики активної адаптації до вимог потенційних споживачів інновацій з одночасним цілеспрямованим впливом на їхні інтереси [3].

Маркетинг інновацій слід розглядати як систематичну активність (сукупність цілеспрямованих дій) на ринку щодо створення, виведення та просування інновації, як комплексну функцію менеджменту. Наведений вище підхід не є вичерпним і таким, що усебічно відображує суть маркетингу інновацій.

В узагальненому вигляді суть маркетингу інновацій може бути визначена як систематична активність щодо розроблення і просування на ринку нових товарів, послуг та технологій для задоволення потреб і запитів споживачів (та суспільства) у більш ефективний, ніж у конкурентів, спосіб на основі підвищення потенціалу підприємства, пошуку нових напрямів та засобів його використання з метою отримання прибутку та забезпечення умов тривалого виживання й розвитку на ринку.

Очевидно, що ринкове супроводження інновацій (нових товарів, послуг та технологій) потребує нетрадиційних дій, прийомів, методів, тобто інноваційного маркетингу як набору інструментів та напрямів їх використання. Під інноваційним маркетингом, на нашу думку,

слід розуміти використання новітніх інструментів у комплексі маркетингу (у дослідженні ринку, сегментації, просуванні, товарній, ціновій політиці, комунікаціях).

Отже, маркетинг інновацій доцільно розглядати як окремий вид маркетингу, напрям маркетингової діяльності, який, у свою чергу, потребує особливих методів, інструментів та прийомів. Термін "маркетинг інновацій" може бути визначений як сукупність дій, прийомів, методів, систематична активність суб'єктів економічних відносин щодо розроблення і просування на ринку нових товарів, послуг та технологій для задоволення потреб і запитів споживачів (суспільства) у більш ефективний, ніж у конкурентів, спосіб на основі оновлення та підвищення рівня складових потенціалу підприємства, пошуку нових напрямів та засобів його використання з метою отримання прибутку та забезпечення умов тривалого виживання й розвитку на ринку [5].

Таким чином, на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку України і її регіонів маркетинг інновацій покликаний вирішити багато завдань, пов’язаних з формуванням нової економіки, заснованої на знаннях та інноваціях:

– формування і збереження конкурентоздатних підприємств, розташованих в регіоні;

– формування сприятливого і привабливого іміджу регіону з метою залучення інтелектуальних, трудових, інвестиційних ресурсів;

– підвищення привабливості й просування регіону, а також його окремих галузей, інноваційних проектів на зовнішній ринок;

– формування нового, «ринкового» стилю управління регіоном, орієнтованого на потреби цільових споживачів і інтереси контактних груп;

– створення в регіоні інноваційної інфраструктури, що дозволяє налагоджувати комунікацію зі споживачами і ефективно розподіляти інноваційні продукти;

– стратегічне планування і прогнозування соціально-економічного розвитку регіону з використанням маркетингового інструментарію.

Застосування маркетингового інструментарію на регіональному рівні передбачає адаптацію основних методів маркетингового аналізу до особливостей соціально-економічного, природно-кліматичного, етнокультурного і промислово-технологічного розвитку регіону.

Регіональний маркетинг дозволяє оцінювати поточну ринкову ситуацію, прогнозувати перспективи просування регіональних інноваційних продуктів, здійснювати заходи з формування позитивного іміджу регіону і посилення його конкурентних переваг.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про інноваційну діяльність” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/ cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15

2. Маркетинг. Менеджмент. Інновації: монографія / За ред. д. е. н., проф. С.М. Ілляшенка. – Суми: ТОВ “Друкарський дім “Папірус”, 2010. – 623 с.

3. Шульгіна Л.М. Маркетинг інновацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://moodle.ipo.kpi.ua/moodle/mod/resource/view.php?id=33974

4. Ковалев Г.Д. Основы инновационного менеджмента: Учебник для вузов / Г.Д. Ковалев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 208 с.

5. Чухрай Н. І. Комплексне застосування маркетингу міст в Україні: аналіз теорії та практики / Н.І. Чухрай, О.І. Карий // Аспекти самоврядування. – 2006. – №3. – С.42-49.

УДК 311:330.55

Бердах Мирзанов
(Нукус, Узбекистан)

ЯКУНИЙ ИСТЕЪМОЛ УСУЛИДА ҲИСОБЛАНГАН ЯЛПИ ИЧКИ МАҲСУЛОТНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИНИ ҲИСОБЛАШДАГИ МАВЖУД МУАММОЛАР ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ БЎЙИЧА ТАВСИЯЛАР

Ушбу мақолада якуний истеъмол усулида ҳисобланган ялпи ички маҳсулотнинг таркибий қисмларини ҳисоблашдаги айрим мавжуд муаммолар келтирилган. Шунингдек, бу муаммоларни бартараф этиш йўллари баён этилган.

Калит сўзлар: *миллий ҳисоблар тизими, ялпи ички маҳсулот, шахсий истеъмол харажатлари, ялпи инвестициялар, товар ва хизматларни давлат харидлари, соф экспорт.*

This article outlines some of the existing problems in computing the components of GDP calculated in the final consumption pattern. It also describes ways to address these problems.

Key words: *national accounts, GDP, private consumption costs, gross investment, state purchase of goods and services, net exports.*

Макроиқтисодиётда турли мақсадларга йўналтирилган кўплаб кўрсаткичлардан фойдаланилади (ялпи ички маҳсулот, соф ички маҳсулот, ялпи миллий мавжуд даромад ва бошқалар). Улар орасида энг асосийси ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) кўрсаткичи бўлиб, у халқаро ва миллий амалиётда иқтисодий ишлаб чиқариш фаолиятининг якуний натижаларини ифодаловчи кўрсаткич бўлиб хизмат қилади. ҳисобланади. Миллий ҳисоблар тизими (МҲТ)нинг умумий счётларида ЯИМни такрор ишлаб чиқаришнинг ҳар хил аспектлари: уни ишлаб чиқариш, шаклланиш, тақсимлаш ва жамғариш ҳамда бошқа қатор мақсадлари акс эттирилади. ЯИМда ўзаро боғланган ва бир-бирини тақозо этадиган товарлар ва хизматлар, даромадлар оқими такрор ишлаб чиқариш жараёнида босқичма-босқич ифодалаб берилади**.**

МҲТ нуқтаи-назарига мувофиқ ЯИМни ҳисоблаш учта усулда амалга оширилади: ишлаб чиқариш (қўшимча қиймат бўйича), якуний истеъмол (харажатлар бўйича) ва тақсимлаш (даромадлар) усули.

Ўзбекистонда асосан иккита усулдан – ишлаб чиқариш ва харажатлар бўйича ҳисоблаш усулидан фойдаланилади.

ЯИМ харажатлар бўйича ҳисоблаш усулида уй хўжаликлари, давлат муассасалари, уй хўжалигига хизмат қилувчи нотижорат (ижтимоий) ташкилотларнинг товар ва хизматларга бўлган якуний истеъмол харажатлари суммасини, ялпи жамғаришни ҳамда товар ва хизматларни экспорт-импорт ўртасидаги қолдиқни кўрсатади. Бугунги кунда Ўзбекистонда ЯИМни харажатлар бўйича ҳисоблаш усулидан кенг фойдаланилиб келинмоқда. Аммо, амалдаги ЯИМнинг истеъмол харажатлари томонидан асосий кўрсаткичларини шакллантиришда қуйида келтирилган айрим муаммолар мавжуд.

1. Уй хўжаликларининг якуний истеъмол харажатларида уй хўжалиги кузатувлари орқали йиғилган маълумотлар ҳамда чакана товар айланмаси маълумотлари ва аҳолига кўрсатилган пуллик хизматлар тўғрисидаги маълумотлар ўртасида тафовутларнинг мавжудлиги, маълумотларни шаклантиришда турли таснифлагичлардан фойдаланилиши каби ҳолатлар амалиётда қатор мураккаблик ва номувофиқликларни келтириб чиқазади. Шунингдек, уй хўжаликлари якуний истеъмол харажатлари бўйича маълумотлар қамровининг тўлиқлигини таъминлаш ва доимий нархларда ҳисоблаш учун мос келувчи нарх индексларини такомиллаштириш масаласи долзарб ҳисобланади.

Халқаро тажрибалардан келиб чиққан ҳолда мазкур муаммоларни ечимини топиш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш орқали ЯИМни харажатлар бўйича ҳисоблашнинг

мавжуд усулини такомиллаштириш мумкин. Яъни: уй хўжалиги кузатувлари маълумотларини шакллантиришда халқаро ташкилотлар тавсия этаётган ва жаҳон тажрибасида фойдаланилаётган янги таснифлагичлардан фойдаланиш; уй хўжалиги кузатувлари маълумотлари, чакана товар айланмаси маълумотлари ва аҳолига кўрсатилган пуллик хизматлар тўғрисидаги маълумотларни шакллантиришда умумий таснифлагичдан фойдаланиш ёки маълумотларни қиёсий ўрганиб чиқиш ва ўтказгичларни ишлаб чиқиш; уй хўжалиги кузатувлари маълумотларини йиғишда чакана товар айланмаси маълумотлари ва аҳолига кўрсатилган пуллик хизматлар тўғрисидаги маълумотлар билан солиштирган ҳолда мантиқий таҳлилини амалга ошириш ва ушбу маълумотларнинг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш; БМТ томонидан ишлаб чиқилган Уй хўжаликлари сектори ҳисоби қўлланмасини ўрганиб чиқиш ва тавсияларни амалиётга жорий этиш; МҲТ-2008 стандартларига мувофиқ уй хўжаликларининг якуний истеъмол харажатлари элементларини тўлиқ қамровини таъминлаш; уй хўжаликларининг истеъмол харажатларини доимий нархларда баҳолаш учун мос нарх индексларини такомиллаштириш, шунингдек якуний истеъмол харажатлари ва нарх индексларини шакллантиришда фойдаланиладиган таснифлагичларни умумийлиги ёки мувофиқлигини таъминлаш масалаларини ўрганиш ва таклифлар ишлаб чиқиш.

2. Давлат бошқаруви органларининг якуний истеъмол харажатлари бўйича маълумотлар Ўзбекистон республикаси Молия вазирлигининг Давлат бюджети ижроси тўғрисидаги ҳисоботи маълумотлари асосида шакллантирилади. Мазкур кўрсаткичларни ҳисоблашда тўлиқ қамровни таъминлаш, халқаро таснифлагичлар ва услубиятни қўллаш, маълумотларнинг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш муаммоси мавжуд.

Ушбу муаммоларни ечимини топиш учун: давлат бошқаруви органларининг якуний истеъмол харажатлари таркибини халқаро таснифлагичлар ва МҲТ-2008 стандартлари асосида шакллантириш масалаларини ўрганиш ва амалиётга тадбиқ этиш; Халқаро валюта фонди томонидан ишлаб чиқилган Давлат молияси статистикаси бўйича қўлланмасини ўрганиб чиқиш ва тавсияларни амалиётга татбиқ этиш; Давлат бошқаруви органларининг якуний истеъмол харажатларини доимий нархларда ҳисоблаш, шунингдек мос нарх ёки физик ҳажм индексларини қўллаш масалаларини ўрганиш ва таклифлар ишлаб чиқиш даркор.

3. Уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотлари харажатлари бўйича кўрсаткичлар йиллик статистик кузатувлар (ҳисобот шакллари) маълумотлари асосида шакллантирилади. Мазкур кўрсаткичларни ҳисоблашда тўлиқ қамровни таъминлаш, халқаро таснифлагичлар ва услубиятни қўллаш, маълумотларнининг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш муаммоси мавжуд.

Мазкур муаммолар уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотлари харажатлари таркибини халқаро таснифлагичлар ва МҲТ-2008 стандартлари асосида шакллантириш масалаларини ўрганиш ва амалиётга тадбиқ этиш; БМТ нинг МҲТ да нотижорат ташкилотлар бўйича Қўлланмасини ўрганиб чиқиш ва тавсияларини амалиётга тадбиқ этиш; Уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотларнинг якуний истеъмол харажатларини доимий нархларда ҳисоблаш, шунингдек мос нарх ёки физик ҳажм индексларини қўллаш масалаларини ўрганиш ва таклифлар ишлаб чиқиш орқали ҳал этилиши мумкин.

4. Асосий капитални ялпи жамғариш бўйича кўрсаткичлар йиллик ва чораклик статистик кузатувлар (ҳисобот шакллари) маълумотлари асосида шакллантирилади. Мазкур кўрсаткичларни ҳисоблашда тўлиқ қамровни таъминлаш, халқаро таснифлагичлар ва услубиятни қўллаш, маълумотларнинг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш муаммоси мавжуд.

Бу муаммоларни асосий капитални ялпи жамғариш бўйича халқаро таснифлагичлар, жумладан МҲТ-2008 да келтирилган активлар таснифлагичи ва уларни қўллаш бўйича тавсияларни ўрганиш ва амалиётга тадбиқ этиш; Асосий капитални ялпи жамғариш кўрсаткичларини ҳисобга олиш бўйича хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш ва амалиётга тадбиқ этиш; Асосий капитални ялпи жамғаришни доимий нархларда ҳисоблаш,

шунингдек мос нарх ёки физик ҳажм индексларини қўллаш масалаларини ўрганиш ва таклифлар ишлаб чиқиш билан ҳал этиш мумкин.

5. Товар моддий захиралари бўйича кўрсаткичлар йиллик ва чораклик статистик кузатувлар (ҳисобот шакллари) маълумотлари асосида шакллантирилади. Мазкур кўрсаткичларни ҳисоблашда тўлиқ қамровни таъминлаш, халқаро таснифлагичлар ва услубиятни қўллаш, маълумотларнинг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш ва товар моддий захираларини ҳисоблашда мос келувчи ўртача нарх индексларини такомиллаштириш муаммолари мавжуд.

Мазкур масалаларни товар моддий захиралари маълумотларини шакллантириш бўйича Халқаро валюта фонди томонидан ишлаб чиқилган Миллий ҳисобларда товар моддий захиралари қўлланмаси қоидалари ва МҲТ-2008 стандартларини ўрганиш ва амалиётга тадбиқ этиш ҳамда товар моддий захиралари маълумотларини шакллантиришда фойдаланадиган ўртача нархларни ҳисоблаш бўйича халқаро услубий тавсияларни ўрганиш ва таклифлар ишлаб чиқиш орқали ҳал этиш мумкин.

6. Экспорт ва импорт кўрсаткичлари бўйича маълумотларнинг халқаро савдо кўрсаткичлари асосида шакллантирилиши ва тўлов баланси маълумотлари билан тафовутлар мавжудлиги муаммоси.

Товарлар экспорти ва импорти кўрсаткичлари божхона статистикаси маълумотлари, хизматлар экспорти ва импорти кўрсаткчилари статистик кузатувлар (ҳисобот шакллари ва танланма кузатувлар) маълумотлари асосида шакллантирилади. Мазкур кўрсаткичларни ҳисоблашда тўлиқ қамровни таъминлаш, халқаро услубиятни қўллаш, маълумотларнинг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш муаммолари мавжуд.

Ушбу муаммоларни экспорт ва импорт маълумотларини шакллантириш бўйича Халқаро валюта фонди томонидан ишлаб чиқилган Тўлов баланси ва халқаро инвестицион ҳолат қўлланмаси қоидалари ва МҲТ-2008 стандартларини ўрганиш ва амалиётга тадбиқ этиш ҳамда экспорт-импорт кўрсаткичларини доимий нархларда ҳисоблаш бўйича халқаро услубий тавсияларни ўрганиш ва таклифлар ишлаб чиқиш, яъни мазкур ЯИМни харажатлар бўйича ҳисоблаш усулини такомиллаштириш орқали бартараф этиш мукин бўлади.

УДК 339.13.021:621.40

Ауріка Миронюк
(Львів, Україна)

ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ТРЕНДІВ

Проведено оцінку динаміки показників розвитку ринку телекомунікацій та зроблено прогноз зміни кількості абонентів, виявлено пріоритетні напрями оптимізації ринкових механізмів.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології, е-індекси, ринок телекомунікацій.*

The article assesses the dynamics of telecommunications market development indicators and the forecast of changes in the number of subscribers. Priorities in optimizing the telecommunications market are specified.

Key words: *telecommunication technologies, e-indexes, telecommunication market.*

Інформаційно-комунікаційні технології є головною рушійною силою конвергенції технічних засобів оброблення та передавання інформації, яка спостерігається останніми роками [4, 48]. У результаті багаторічних спроб створення методології, що дозволяє

досліджувати ефекти впливу інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток економіки і суспільства, спостерігаємо зміщення акцентів на оцінку внеску технологій в економічний розвиток. ІКТ-індекси (е-індекси) побудовані на базі наборів ІКТ- індикаторів, вибір і методика розрахунку яких істотно залежать від цілей і пріоритетів аналізу. До найбільш поширених (за охопленням країн) е-індексів відносяться: індекс мережевої готовності, індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, індекс розвитку електронного урядування, індекс інформаційного суспільства.

Індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index, NRI) розраховується Всесвітнім економічним форумом (WEF) і Міжнародною школою бізнесу INSEAD з 2002 року і вимірює рівень розвитку ІКТ за 68-а параметрами, об'єднаними в 3 групи: зовнішнє середовище; готовність держави, бізнесу та громадянського суспільства до використання ІКТ; використання ІКТ державою, бізнесом і громадянським суспільством.

Індекс NRI розраховується на основі статистичних даних міжнародних організацій (ООН, МСЕ, СБ тощо), а також результатів щорічного комплексного опитування думки керівників, проведеного WEF спільно з партнерськими інституціями.

Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ICT Development Index, IDI) розраховується за методикою Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ – International Telecommunication Union, ITU) і складається з трьох субіндексів: доступу.

Проаналізуємо динаміку зазначених показників та кількості абонентів для різних сегментів ринку ІКТ протягом 2009-2017 років (таблиця 1).

Таблиця 1

Кількість абонентів сегментів ринку ІКТ у 2009-2017 рр. (тис. осіб)

Роки	Інтернет з широкосмуговим доступом	Кабельне телебачення	Фіксований зв'язок	NRI	IDI
01.04.2009	2005,6	3411,2	12371,2	3,88	3,8
01.04.2010	2992,7	3512,5	12339,2	3,53	4,41
01.04.2011	3961,1	3458,4	12272,1	3,53	4,38
01.04.2012	4904	3630	12124,6	3,85	4,64
01.04.2013	5435,3	3498,5	11911,6	3,87	4,97
01.04.2014	6122,5	3259,5	11279,8	3,87	5,15
01.04.2015	6000	2672	9670,4	4	5,23
01.04.2016	14157,8	2625,7	8894,8	4,2	5,31
01.04.2017	14931,6	2400,5	7370,7	-	5,62

Побудовано за даними [1, 2, 3, 6]

На основі аналізу динаміки цих даних, можна стверджувати, що кількість користувачів Інтернетом з широкосмуговим доступом збільшилася майже на 13 млн. осіб (або на 644,5%) за 8 років, а кількість абонентів кабельного телебачення та фіксованого телефонного зв'язку зменшилася більше ніж на 1 млн. та 5 млн. відповідно за той самий час (Див. таблицю 2). Щодо показників NRI та IDI, то їх динаміка для України позитивна.

Таблиця 2.

Динаміка кількості абонентів сегментів ринку ІКТ у 2009-2017 рр. (тис. осіб)

Роки	Інтернет з широкосмуговим доступом	Кабельне телебачення	Фіксований зв'язок	NRI	IDI
2010/2009	987,1	101,3	-32	-0,35	0,61
2011/2010	968,4	-54,1	-67,1	0	-0,03
2012/2011	942,9	171,6	-147,5	0,32	0,26
2013/2012	531,3	-131,5	-213	0,02	0,33
2014/2015	687,2	-239	-631,8	0	0,18

2015/2014	-122,5	-587,5	-1609,4	0,13	0,08
2016/2015	8157,8	-46,3	-775,6	0,2	0,08
2016/2015	773,8	-225,2	-1524,1		0,31
2016/2015				0,32	
2017/2009	12926	-1010,7	-5000,5		1,82

Розраховано за даними [1, 2, 3, 6]

На основі проведеного аналізу можна прогнозувати, що кількість абонентів Інтернету з широкосмуговим доступом буде збільшуватися, а чисельність користувачів кабельного телебачення та фіксованого зв'язку буде зменшуватися (таблиця 3).

Таблиця 3

Прогноз зміни кількості абонентів Інтернету із широкосмуговим доступом та кабельного телебачення (тис. осіб)

Роки	Інтернет	Кабельне телебачення
2018	14 264,70	7 882,98
2019	15 772,96	7 276,59
2020	17 281,22	6 670,20
2021	18 789,48	6 063,81
2022	20 297,74	5 457,42

Розраховано за даними [1, 6]

Отже, з прогнозованих значень можна зробити висновок, що кількість абонентів Інтернету із широкосмуговим доступом буде зростати і до 2022 року сягне понад 20 млн. осіб, що складатиме збільшення майже на 40% порівняно із 2017 роком, а кількість користувачів кабельного телебачення навпаки зменшуватиметься і становитиме не більше 5,5 млн. осіб, що означає падіння більше як на 50%.

Україна невпинно рухається в напрямку розвитку інформаційного суспільства, інформаційно-телекомунікаційних технологій та інфраструктури і займає на сьогодні вище за середнє місце в світових рейтингах. При цьому спостерігаємо позитивну динаміку зростання кількості користувачів мережі. Проте, незважаючи на існування значного попиту на товари і послуги інформаційних технологій, окремі його сегменти цього ринку наближаються до насичення. Підприємствам-операторам зв'язку доцільно продовжити диверсифікацію телекомунікаційнихі послуг, переорієнтовуватись з надання голосових послуг на передавання даних і продаж мобільного контенту, доступу до Інтернету, телевізійних трансляцій тощо. Впровадження нових телекомунікаційних технологій, зокрема, четвертого і п'ятого покоління, при цьому має бути пріоритетним.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій супроводжується постійним збільшенням переліку й обсягів телекомунікаційних послуг, які надаються широким верствам населення. Проте, сьогодні ще недостатньо розвинуті широкосмугові мережі передачі даних, недостатньо ефективно використовується радіочастотний ресурс, а також стримують розвиток недосконалі механізми регулювання ринку телекомунікацій. Без сумніву негативно відображаються на ринку телекомунікацій погіршення сталості функціонування телекомунікаційних мереж та порушення майнових прав операторів та провайдерів телекомунікацій України на тимчасово окупованих територіях та на території проведення антитерористичної операції, дається взнаки низька ефективність управління телекомунікаційною мережею зв'язку загального користування України та нерівні умови доступу операторів та провайдерів телекомунікацій до елементів інфраструктури об'єктів будівництва [7, 262]. Ці питання залишаються нерозв'язаними і стримують загальний поступ ринку телекомунікаційних послуг України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, режим доступу [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://nkrzi.gov.ua.
2. Міжнаро́дний сою́з електрозв'язку (МСЕ) [Електронний ресурс Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/itu.
3. Європе́йський інститу́т телекомунікаці́йних стандартів Електронний ресурс Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.etsi.org.
4. Бойко А. Б. Оцінка сучасного стану галузі зв'язку та інформатизації в Україні / А. В. Бойко // Економіка. Управління. Інновації. – Випуск No 1 (13). – 2015. – С. 47-59 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BBi%D1%8F/Downloads/eui_2015_1_6%20(5).pdf.
5. International Telecommunication Union, електронний ресурс Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: https://www.itu.int/en/Pages/default.aspx.
6. Статистичний бюлетень. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України. Держкомстат України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ8_u.htm.
7. Сакалош Т.В. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій: інновації та кризові явища / Т.В. Сакалош // Економічний вісник НТУУ "КПІ" – К.: ІВЦ "Політехніка", 2006. – №3. – С. 260-266.

УДК 658.589

Катерина Пантєлєєва
(Київ, Україна)

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті представлені основні інноваційні здобутки українських підприємств. Визначені основні проблеми, що гальмують технологічний розвиток країни та обґрунтовані рекомендації щодо їх усунення для подальшого економічного розвитку.

Ключові слова: *інновації, технології, вітчизняні підприємства, інноваційний потенціал, сприятливі умови для інноваційної діяльності.*

The article presents the main innovative achievements of Ukrainian enterprises. The main problems that slow down technological development of the country are identified and recommendations for their elimination for further economic development are justified.

Key words: *innovations, technologies, domestic enterprises, innovative potential, suitable conditions for innovation activity.*

В умовах стрімкого розвитку науки та техніки інновації вже не є чимось неймовірним, що відразу викликає хвилювання в масах. Зараз це товар, на який завжди є і буде попит, бо саме він підвищує ефективність діяльності підприємства на 60-90% [11].

На сьогоднішній день існує безліч показників, що характеризують інтенсивність інноваційної діяльності як окремої країни, відносно інших держав, так і окремого підприємства. У групуванні та аналізі таких показників задіяні спеціалізовані агентства, які значно полегшують оцінку ефективності інноваційної діяльності та інноваційного потенціалу суб'єктів економічної діяльності.

Наприклад, агентство Bloomberg наприкінці 2017 року склало рейтинг країн за індексом інноваційної діяльності. Лідером у рейтингу є Південна Корея завдяки найбільшій питомій величині витрат на наукові дослідження і розробки, патентній активності, виробництву

товарів з високою доданою вартістю та рівню вищої освіти. Далі – Швеція, Німеччина, Швейцарія та Фінляндія [10].

Щодо України, то вона посідає 42 місце в рейтингу, понизивши показник минулого року на 1 пункт [10].

США в цьому рейтингу зайняли 9 позицію [10], хоча вони є лідером за кількістю інвестицій у дослідження та розробки серед країн світу – 405 млрд дол., а це 2,7% їх ВВП. Наступним за цим показником є Китай (338 млрд дол.), Японія (160 млрд дол), Німеччина (70 млрд дол.) та Південна Корея (65 млрд дол.) [13]. В Україні ж у минулому році виділили лише 16 млрд грн., що лише складає 0,8% від ВВП [4].

Тож, такі дані говорять про недостатній розвиток та залученість інновацій у процес виробництва в країні. До цього можна додати також наступне: кількість дослідників в нашій країні за останні 10 років знизилася у 3,5 рази, кількість інноваційно-активних підприємств – у 5 разів, а загальний приріст ВВП від введення нових технологій склав лише 0,7% [3].

Хоча за цими даними простежується чи не один лише негатив, та за можливим рівнем розвитку підприємництва та кадрів Україна є однією з найперспективніших країн. Ми зараз п'яті в світі за часткою дипломованих кадрів в загальній кількості населення, високою є і патентна активність українських науковців [11].

Окрім того, вже велика кількість вітчизняних підприємств нарощують потужності за рахунок введення нових технологій. Для України галузями спеціалізації є важка промисловість та сільське господарство, де і спостерігається значне оновлення. Але інновації використовуються і на підприємствах фінансового сектору, у фармакологічних фірмах, логістичних та навіть на тлі рітейл-торгівлі [4].

Інновації у важкій промисловості найкраще представлені Дніпропетровським «Південмашем». Саме це підприємство входить до тієї невеликої кількості країн, що мають повний цикл виробництва космічних апаратів. Останній здобуток – створення міжконтинентальної балістичної ракети Р-36М «Сатана». І саме наше підприємство є єдиним володарем технології з модернізації та продовження її ресурсу на даний момент [4].

Окрім цього, «Південмаш» задіяний і в грандіозній космічній програмі Європейського космічного агентства (ESA). Саме наше підприємство забезпечує поставку маршових двигунів для четвертого ступеня європейської ракети-носія легкого класу Vega. За умовами минулих контрактів, «Південмаш» вже забезпечив ESA шістнадцятьма двигунами, а у 2017 році був підписаний новий контракт, за яким наш машинобудівний завод відвантажить ще 20 одиниць своєї продукції [7].

Визначною є робота і державного концерну «Укроборонпром». Підприємство створило новітню систему динамічного захисту «Ніж Л» і «Ракетка», а також системи активного захисту безконтактного типу «Заслін» і «Шершень», здатні ліквідувати протитанкові гранати [2]. Частково успіх Укроборонпрому пов'язаний з тенденцією залучати до роботи студентів та співпрацювати з кращими технічними вузами країни [4].

Все більше поширюються інновації у сфері сільського господарства. Наприклад, «Сварог Вест Груп» – один з найбільших агрохолдингів. Серед його найвизначніших напрацювань – системи управління в режимі реального часу посівами, пересуванням техніки, збором врожаю і навантаженням зерна, GPS-контрольований відбір проб ґрунту та онлайн-контроль стану полів за допомогою метеостанцій і безпілотників. Це допомагає підвищити середню врожайність культур на 4,5-9% та досягти економії добрив на 10-26% [9].

З'являються і компанії, які поставляють лідерам в АПК України технології, що значно підвищують ефективність їх роботи. Наприклад, Drone.ua. Ця компанія розробила власну літакову платформу PD1900, яка дозволяє за один виліт покривати понад 400 га посівних площ. Поки що це унікальна система, яка не має аналогів у світі. До асортименту Drone.ua входить і веб-платформа для роботи з відсканованими полями з можливістю щвидко отримувати звіти і прогнози по своїх сільськогосподарських територіях [12].

З 2014 року на ринку інноваційних продуктів з'явилася компанія AgriLab, яка запропонувала комплексну агрохімічну діагностику полів, що дозволяє отримувати інформацію про проблемні ділянки та критичні особливості ґрунту. Використовуються всі сучасні сільськогосподарські технології – супутниковий моніторинг полів, мобільні лабораторії й новітня техніка. Зручним є і обширна інформаційна система, де міститься не тільки інформація про можливості використання технологій, а є і цікаві поради, можливість легко зв'язатися з компанією та обмінятися досвідом з іншими людьми, задіяними у виробництві сільськогосподарської продукції [12].

А «Миронівський хлібопродукт» розробляє план щодо побудови парку альтернативних технологій для здобуття енергетичної незалежності. Вже у 2013 році компанія побудувала першу біогазову станцію потужністю 5 МВт на годину (відповідає електрозабезпеченню 15 000 квартир та тепловому забезпеченню 1 500 квартир). В якості сировини використовується курячий послід, флотаційний шлам, силос і вода після миття пташників. На кінець 2017 року агрохолдинг підготував звіт, де зазначив наступні виробничі показники свого біогазового комплексу:

- вироблено біогазу – 19 200 м куб /год;
- вироблено «зеленої» енергії – 38 400 000 кВт/год;
- відпущено в теплові мережі «зеленого» тепла – 8 400 Гкал/год;
- збережено природного газу за рахунок виробництва «зеленого» тепла – 1040 000 м куб/год.

У березні 2017 року підприємство презентувало проект будівництва нового біогазового комплекса на базі Вінницької птахофабрики, проектна потужність якого складає 20 МВт на годину, що може зробити цей комплекс найпотужнішим в світі за виробництвом «зеленої» енергії [14].

Не відстає у інноваціях і фармацевтична галузь. Наприклад, «Дарниця», яка почала виробляти інфузійні розчини, аналогів яким в пострадянських країнах поки що немає. Новітня технологія BFS (Blow-Feel-Seal) дозволяє за 12 секунд видути із стерильного поліпропілену флакон, заповнити його розчином та запаяти флакон до випаровування певних летючих речовин. Властивості матеріалу упаковки для «Дарницьких інфузій» – поліпропілену – поєднують переваги пакетів (здатність колапсувати та легка вага) та флаконів (зручніше і безпечніше використання). Також «Дарниця» впровадила ERP-систему, яка дозволяє контролювати перевезення, розробляти плани продажів і фокусувати виробництво під конкретний попит [5].

Україна також починає залучатися до програм зі створення альтернативних джерел енергії, а певні компанії використовують для цього власну інноваційну базу. «Вінд Пауер», якій належить найбільша в Україні Ботієвська вітрова електростанція, нещодавно ввела автоматичну систему управління технологічними процесами. Вона обробляє від 20 000 точок, у той час як середня кількість оброблюваних точок у промисловості не перевищує 3000-4000 [4].

Компанія «Еко-Оптіма», окрім вітряних електростанцій, має і три сонячні та дві теплоелектростанції. Та замість створення великих комплексів сонячних накопичувачів, вона будує невеликі комплекси на 10-20 МВт, що значно здешевлює отримання сонячної енергії. Найбільшим зараз у розпорядженні компанії є енергопарк «Яворів», який виробляє 36 МВт чистої енергії. Масштабність проекту демонструє обсяг інвестицій, залучений для будівництва парку – 36 млн євро. Комплекс вже функціонує у с. Терновиці Львівської області, але удосконалення його продовжуватиметься орієнтовно до кінця 2018 року [5].

Вдалим є поєднання логістичних та маркетингових інновацій компанії «Нова Пошта». Вона поставила чітку ціль – бути ближчим до клієнта. Була створена система доставки Parcel Shop, який дає споживачам змогу приймати і відправляти товари безпосередньо в торговельній точці відразу після купівлі. А разом із компанією «Київстар» «Нова Пошта»

розробила систему грошових переказів, що значно спростило можливість оплати відправлень та отримань посилок [4].

А 5 березня 2018 року компанія повідомила про відкриття першого КІТ – Київського інноваційного терміналу. Це пристрій з автоматизованою сортувальною лінією, що не має аналогів в Україні. Вона робить термінал в 2,5-3 рази більш потужним, ніж інші сортувальні прилади. Технологію «Нова пошта» запозичила у голландської компанії Vanderlande, яка є світовим лідером з виробництва такого обладнання для логістичних компаній та аеропортів. Ключовим елементом системи є сканер штрих-коду, який завдяки конструкції з дзеркал, дає можливість сканувати штрих-код на посилці з будь-якої сторони. Він за долю секунди без зупинки транспортера перевіряє вагу і габарити посилки, розпізнає штрих-код, вносить його у систему, знаходить напрямок, куди має їхати вантаж, дає сигнал сортувальній стрічці для позиціювання колодок скиду, які вибивають посилку в рукав для подальшого відвантаження. Це значно підвищило ефективність компанії: «Нова Пошта» на кінець 2017 року доставила понад 145,8 млн відправлень, що на 33% більше, ніж у 2016 році [6].

Але лідером в Україні за інноваційною діяльністю був визнаний вже націоналізований Приватбанк. До його найвизначніших здобутків можна віднести створення власної хмарної операційної систему Corezoid. Зручний мобільний додаток також дає можливість користуватися великою кількістю суміжних послуг, особлива увага приділена онлайн-торгівлі, за допомогою цієї ж системи можна легко бронювати квитки, купувати їжу в провідних ресторанах країни та відвідувати культурні заходи, замовляючи білети за допомогою мобільного телефону [4]. Приватбанк був ініціатором введення національної системи BankID, яка дає можливість верифікувати користувачів за даними їхніх платіжних карток для доступу до системи електронних державних послуг iGov – першого кроку на шляху розвитку в Україні електронного уряду. Це ліквідує численні черги для отримання певних довідок чи документів, дозволить громадянам легко та швидко користуватися всіма можливостями державних сайтів, при цьому не турбуючись про безпеку особистих даних [1].

Тож, після проведення дослідження, ми прийшли до висновку, що Україна має значний інноваційний потенціал, але економічні показники країни поки що не демонструють очікуваних результатів. Причина тому – відсутність сприятливих умов для появу нових технологій. Специфіка інновацій проявляється саме у масовості: впровадження їх на одному чи двох підприємствах не дасть відчутних результатів. А для цього, в свою чергу, необхідна певна інфраструктура, нормативно-правова база та навіть культура підприємницької діяльності. Але в Україні є низка бар'єрів, що стримують технологічний розвиток.

Одна з причин - відсутність «інноваційної» культури. За останні 20 років, як пережиток централізованої економіки, в Україні так і не була сформована та ідеологія, яка відмовляється від статичного мислення (недооцінка інновацій) і чітко усвідомлює всі переваги інтенсивного шляху розвитку. Як приклад можна привести досвід Ізраїлю, який менш ніж за 10 років став однією з найрозвинутіших країн, саме за рахунок відкидання шаблонного мислення і створення можливостей для середнього та малого бізнесу, який активно почав розширюватись, залучаючи іноземних інвесторів та іноземний досвід [4].

В Україні ж більшість інновацій концентруються на великих підприємствах, при цьому це «закриті інновації», які не передаються і не продаються іншим, тож і подальше вдосконалення вони можуть побачити не скоро. Ідея «відкритих інновацій» сприймається небагатьма, а якщо можливість їх впровадження і є, то для цього необхідні значні кошти. Доступ до державних коштів є лише у привілейованих підприємств, які задіяні здебільшого у важкій чи оборонній промисловості. Тому необхідного залучати гроші з-за кордону. Але інвестори не ризикують вкладати в Україну [8]. Причинами цього на нашу думку є:

– по-перше, несистематизована та непродумана нормативно-правова база: стосується це технологічної інфраструктури, на основі якої і формуються інновації, – технопарки, технополіси, кластери, центри трансферу технологій, вони формалізовані великою кількістю

документів, але основні засади щодо їх функціонування визначені розпливчато, тож отримати чіткий і злагоджений механізм роботи не вдається;

– по-друге, «відплив мізків», коли в державі, багатій на талановитих та розумних людей, немає умов для реалізації їх здібностей, тож більшість намагається спробувати себе за кордоном, і тому інвестор зіткнеться з відсутністю кадрів, які могли б працювати та удосконалювати інновації;

– по-третє, значна частка тіньової економіки – через це наша країна є нестабільною, ризиковою, де дуже важко гарантувати віддачу від нових вкладень, сюди ж можна віднести і рівень корупції, за яким Україна знову ж лідирує в світі;

– по-четверте, неналежне ставлення до інтелектуальної власності, коли вона не вважається за товар, не має ціни, тому підприємства не оформлюють охоронні документи на свої здобутки, ринок інтелектуальної продукції непрозорий, і у цій сфері з'являється велика кількість порушень та конфліктів, вирішити які законодавчим шляхом не є можливим. Окрім того, на підприємствах немає механізму обліку нематеріальних активів. Це свідчить про те, що менеджмент не сприймає інтелектуальний продукт належним чином.

Як вже говорилося, в Україні більшість інновацій концентруються на великих підприємствах, в тому числі і на державних. Та у розвинутих країнах, ця роль віддається малому та середньому бізнесу. Вони формують так названі «підривні» інновації – товари, які є абсолютно новими для ринку. З цього починали провідні компанії світу [8].

На основі цієї інформації ми розробили низку рекомендацій для створення сприятливого клімату в нашій країні для подальшого впровадження та розвитку інновацій:

1. Створення стабільної та систематизованої законодавчої бази. Всі ці нормативно-правові акти мають бути націлені на розвиток малого та середнього бізнесу: надання їм певних пільг, надання легкого доступу до необхідних коштів, безпека та прозорість бізнесу, викоренення корупції та тіньової економіки.

2. Покращення якості освіти та зупинка «відтоку мізків». Реалізувати будь-які дії за короткий проміжок часу все одно не вийде, тож краще спрямувати свої зусилля на виховання спеціалістів – «мізків». Але і для них необхідні певні умови: висока заробітна плата, належне ставлення до результату їх інтелектуальної діяльності.

3. Використання якісної та дешевої ІТ-бази. Україна є однією з найрозвинутіших країн за кількістю та якістю ІТ-спеціалістів. Але більша їх частина працює на експорт. Тут же спостерігається нераціональна купівля програмних продуктів підприємцями, які зараз намагаються впроваджувати інновації. Вони віддають перевагу перевіреним ІТ-товарам з-за кордону, при цьому десь 50% цих продуктів були створені українськими програмістами. Значно легше і дешевше було б залучати наших спеціалістів для роботи на наших інноваційних підприємствах.

4. Необхідність сконцентруватися на перспективних галузях. Уряд, як вже говорилося, приділяє увагу галузям, вигідним з політичної точки зору, в той час як інші значно відстають, не зважаючи на значний потенціал. Нам необхідно розвивати сільське господарство, для якого в країні є тверда база – багаті ресурси. Саме воно, на нашу думку, за умови його інноваційності, може підняти країну до рівня розвинутих країн.

5. Потреба змінити ставлення українців до інновацій. Це стосується і робітників, і менеджерів. В першому випадку підприємці-новатори часто стикаються з проблемою недовіри з боку своїх працівників до чогось нового. Це, як говорять деякі експерти, закладене в менталітет українців. У другому випадку, це невміння керівництва дивитися на декілька кроків вперед. Деякі використовують інновації у виробництві, але через неправильний підхід таке впровадження може не давати очікуваних результатів.

6. Правильний менеджмент інновацій. На підприємстві доцільно ввести конкретну посаду – менеджер по інноваціями. Він має бути відповідальним за використання цих інновацій та підбір персоналу, що буде працювати новинками. Важливим пунктом його роботи буде визначення тактичних та стратегічних цілей, планування щодо їх виконання,

оцінювання їх виконання на основі певних критеріїв, визначених для конкретних сфер діяльності підприємства.

Тож, на основі поведеного дослідження, ми можемо зробити наступні висновки: для початку необхідно сформувати в країні умови, сприятливі для масового впровадження інновацій, та культуру, яка б дала змогу українцям оцінити всі переваги використання новітніх технологій. Далі вже необхідні продумані дії кожного окремого підприємства, що враховують залучення освічених та творчих працівників, їх матеріальні стимули у вигляді високих заробітних плат, правильний підхід керівників до впровадження та використання інновацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. BankID – спосіб верифікації громадян через українські банки для надання адміністративних та інших послуг через Інтернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bankid.org.ua

2. UkrOboronProm. Catalouge 2016-2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/stree/Downloads/Catalogue_2016_2017_compressed.pdf

3. Використання інноваціних ресурсів України: проблеми та шляхи їх усунення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/stree/Downloads/Nznuoa_2010_15_19%20(1).pdf

4. Врятувати майбутнє: перший рейтинг інноваційних компаній України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://forbes.net.ua/ua/magazine/forbes/1416757-vryatuvati-majbutne-pershij-rejting-innovacijnih-kompanij-ukrayini#1

5. Інновації, що змінюють Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://dt.ua/TECHNOLOGIES/innovaciyi-scho-zminyuyut-ukrayinu-_.html

6. «Нова Пошта» відкриває Київський інноваційний термінал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://novaposhta.ua/news/rubric/2/id/4621

7. Південмаш поставить до 2020 року за програмою ESA Vega 20 серійних двигунів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.interfax.com.ua/news/economic/477198.html

8. Проблеми розвитку інновацій в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=90772&print=Y

9. «Сварог Вест Груп» презентувала інновації в управлінні агрохолдингом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.svarog-agro.com/uk/newsroom/news/novostj/svarog-vest-grup-prezentuvala-innovatsii-v-upravlinni-agrokholdingom

10. Україна опустилася в рейтингу інноваційних країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.korrespondent.net/business/economics/3801823-ukraina-opustylasia-v-reitynhu-innovatsiinykh-krain

11. Стан інновацій в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://krytyka.com/ua/tags/innovatsiyi-v-ukrayini

12. Які останні аграрні інновації в Україні та світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://agronews.ua/node/85157

13. Позади планеты. Топ-10 стран по объёму инвестиций в исследования и разработки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fr.ill.in.ua/img/forall/i/2016/1464090444.jpg

14. Цель МПХ – полная энергетическая безопасность, чистое органическое земледелие [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.mhp.com.ua/ru/operations/biogas

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент Стояненко І.В.

УДК 336.027

Віктор Петренко
(Вінниця, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто основні проблеми сучасної економіки України та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *глобалізація, економічна політика, ринкова економіка, фінансовий механізм, підприємницька діяльність.*

The article considers the main problems of the modern economy of Ukraine and proposes ways of their solution.

Key words: *globalization, economic policy, market economy, financial mechanism, entrepreneurial activity.*

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України супроводжується гострою загальноекономічною кризою. При таких соціально-економічних умовах неможливо досягти відповідного рівня ефективності виробництва, отримати максимальний прибуток, бути лідером в жорсткій конкурентній боротьбі. Становлення стабільного стану економіки вимагає розробки дійових механізмів і підходів, які б дали змогу підвищити ефективність виробництва, створити сприятливі інвестиційні умови, забезпечити конкурентоспроможність продукції на споживчому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем сучасної економіки України присвячено праці таких вітчизняних вчених, як В. Будкін, В. Гейц, М. Згуровський, А. Кредісов, Є. Панченко, А. Пересада, А. Румянцева, В. Сіденко, А. Філіпенко.

Мета статті є дослідження актуальних проблем сучасної економіки України їх подальший аналіз та висвітлення шляхів подолання, а також перспектив розвитку нашої держави в умовах зростаючої глобалізації світової економіки.

Виклад основного матеріалу досліджень. У процесі трансформації політичної та економічної систем в Україні триває пошук ефективної моделі розвитку економіки. Економічна політика України на початку XXI ст. має своєю головною метою перехід до соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Риси сучасного економічного становища України [1, с. 49]:

– величезна заборгованість держави, окремих галузей і підприємств країнам близького і далекого зарубіжжя;

– відставання сектора економіки, який виробляє товари, від сектора економіки, який їх споживає;

– паливно-енергетична залежність;

– занадто сильний контроль економіки з боку українського уряду;

– криміналізація стосунків між державним апаратом і бізнесом;

– відірваність від світової економіки.

Основними завданнями української держави в галузі економіки є [1, с. 51]:

– реформування електроенергетичного сектора;

– надання людям економічної свободи;

– стабілізація національної валюти;

– створення умов для подолання кризи виробництва і для підвищення його конкурентоспроможності;

– утвердження відкритого типу економіки, забезпечення прозорості економічних процесів;

– входження України у світовий економічний простір;

– захист вітчизняного товаровиробника шляхом створення фінансового, кредитного та податкового механізмів, які стимулюють виробництво;

– створення української економіки як самодостатньої системи;

– посилення боротьби з економічною злочинністю, корупцією.

Реалізація економічної політики в Україні передбачає використання таких методів впливу держави на економіку, як: регулювання і планування пропорцій; державні замовлення; цільові програми; політика доходів; вирівнювання економічних потенціалів і життєвих умов різних регіонів.

Модель економічного розвитку України передбачає поетапне здійснення цілеспрямованої, науково обґрунтованої програми виходу з кризи шляхом поєднання регулюючого впливу державних органів на економіку і запровадження ринкових відносин. Ключовим чинником у створенні економічної сфери, сприятливої для підприємницької діяльності, є держава, яка, не втручаючись у діяльність приватних підприємств, управляє ринком і підтримує його, стримує негативні тенденції через відповідні юридичні важелі – програми оподаткування, монетарну політику. Держава покликана дбати про поєднання приватних і суспільних інтересів [3, с. 98].

Здійснюючи стратегію виходу з економічної кризи, важливо брати до уваги всебічно обґрунтовану концепцію економічних реформ. У ситуації, коли першочерговим завданням є розв´язання проблем модернізації економіки і прискорення темпів розвитку країни, існує спокуса встановити авторитарний режим. Та застосування авторитарних методів управління матиме лише тимчасовий успіх. А формування соціально орієнтованої економіки неможливе без утвердження демократичної, соціальної, правової держави.

Розглядаючи розвиток країн, а саме стан розвитку в сфері економіки, в різних частинах світу можна дійти висновку, що ми знаходимося в різних умовах, але економіки та фінансові системи наших країн взаємопов’язані, адже глобалізація як сукупність явищ, підходів, заходів, методів перетворення ринків та країн на цілісну економічну, соціальну, політичну систему охопила весь світовий ринок. [4].

Основними рисами сучасного економічного стану України є:

– значна заборгованість держави, окремих галузей і підприємств зарубіжним країнам;

– відставання сектору економіки, який виробляє товари, від сектору економіки, який їх споживає;

– паливно-енергетична залежність;

– надмірний контроль економіки з боку українського уряду, що має ефект придушення того її сектору, що виробляє товар;

– криміналізація стосунків між державним установами і бізнесом, розподілення між кланами найприбутковіших секторів економіки України;

– «відірваність» України від світової економіки [2].

Говорячи про подальший економічний розвиток України, потрібно сказати, що світова економіка увійшла в небезпечну нову фазу, що вимагає виняткової пильності, координації та готовності до рішучих дій.

Свій ефект дасть те, що прийнято називати глобалізацією, адже наша країна не стоїть осторонь від інших. Як тільки у інших держав виникнуть економічні проблеми, вони різко скоротять покупки нашої продукції. До нас буде надходити менше коштів, почнуть скорочуватися виробництва, робочі місця, споживання тощо.

Аналізуючи прогнози більшості експертів, можна зробити висновок, що на світову економіку чекають вельми повільні темпи відновлення. МВФ в останньому огляді погіршив прогноз для світової економіки. Світова економічна депресія також не дає підстав очікувати значного економічного ефекту від набуття Україною членства у ЄС [2].

Досить велика ймовірність того, що найдинамічніше зростатиме зовнішній попит на вітчизняну продукцію сільського господарства та певних супутніх підгалузей (наприклад, засоби агрохімії). Тобто, в якості основного рушія зростання для економіки України слід розглядати внутрішній ринок на товари як споживчого, так і інвестиційного призначення, й саме стимулювання цього попиту мало б складати головний зміст державної політики зростання.

Та водночас посилення ролі внутрішнього ринку неможливе без суттєвої структурної перебудови ключових галузей економіки, які сьогодні є не лише експортоорієнтованими, але й не адекватними до потреб внутрішнього ринку.

Тож, об'єктивно обумовленою тенденцією стане посилення мобілізаційних «мотивів» української економіки, що полягатимуть в цілеспрямованій державній політиці з консолідації фінансових ресурсів та переспрямування їх на цілі розвитку шляхом здійснення прямих бюджетних інвестицій; заохочення інвестиційної діяльності, насамперед – великого бізнесу; консолідації розпорошеного фінансового потенціалу – коштів населення, дрібного бізнесу; раціоналізації використання активів комерційних банків; «перезавантаження» експортного чинника через оволодіння новими важелями конкурентоспроможності на нових ринках [1, с. 204].

Висновки. Необхідною умовою подолання наслідків економічної депресії і стабілізації економічного розвитку України є розробка стратегії модернізації з чітким висвітленням цілей і способів їх досягнення та надання керованості економічним реформам і створення соціально-орієнтованої ринкової економіки на базі прискореного розвитку перспективних секторів власного вітчизняного виробництва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна: монографія / М. З. Згуровський та ін.; ред. А. С. Філіпенко. – К.: Академія, 2012. – 323 с.

2. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

3. Куцик П. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку: [монографія] / П. Куцик, О. Ковтун, Г. Башнянин. – Львів: Видавництво ЛКА, 2015. – 594 с.

4. Сучасні проблеми економічного розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buklib.net/books/22538/.

Науковий керівник: Домішкан О.С.

УДК [336.71.078.3:004.056.53]=111

Діана Садовська, Олексій Татаринцев
(Мелітополь, Україна)

FINGERPRINT TECHNOLOGY AS A MEAN OF A CREDIT CARD FRAUD PREVENTION

This article introduces the reader to the development of the latest biometric technologies in banking and their use as a means of protecting and preventing financial theft.

Key words: *fingerprint, technology, mean, prevention, credit card.*

Ця стаття знайомить читача з розробками новітніх біометрічних технологій у банківській діяльності та використанням їх як засобу захисту та запобігання фінансовим крадіжкам.

Ключові слова: *відбиток пальців, технологія, засіб, запобігання, кредитна картка.*

New technology in banking is already transforming the financial sector, and the traditional banking landscape is set to rapidly change in the next five years. Safety features, such as advanced cryptography and biometrics, will help protect against bank scams, and remote applications will make it easier than ever to do your banking without visiting a branch but if you do, the experience is likely to be much more customer-friendly. [1]

You might not have experienced it, but credit card fraud is a real and growing problem. Credit card fraud has increased for the fourth year in a row; this type of crime rose to $16.3 billion worldwide in 2014, according to a 2015 Nilson Report, the top trade newsletter covering the card and mobile payment industries. Nearly 8 billion of that fraud was committed against U.S. cardholders, despite the fact that Americans accounted for less than 22 percent of the volume. In other words, fraud is worst against Americans. [2]

Credit card theft can be as simple as a thief digging through your trash to find credit card statements with your account number, or as sophisticated as high-tech hackers attacking a company that has your credit card on file. Other forms of credit card fraud include lost or stolen credit cards [3]being used before they are reported, and skimming, in which a fraudulent card skimmer is passed off as a regular payment device that unknowing victims use to swipe their card and the skimmer then saves and stores card information to be used fraudulently.

Perhaps the boldest instances of credit card fraud are those committed by criminals who call or email with offers of free trips or vacation packages. Unknowing victims are tricked into providing their credit cards information in order to secure a false reservation and enabling the criminals to use that information to make fraudulent charges.

Crimes like these are why fighting credit card fraud is like fighting a multi-front war; and in many respects, «it's a war the payments industry is currently losing», said Chaya Hendrik, president and CEO of SmartMetric [4], a developer of biometric security devices like its new fingerprint verification for credit cards. They just saw projections that credit card fraud will exceed $35 billion in 2020. Chaya Hendrik believes the SmartMetric technology could help bring that number down. And although Smart Metric's biometric solution might be a strong weapon in the fight against fraudulent credit card use, it won't completely stop it.

The Fingerprint Verification Competition (FVC) is an international competition focused on fingerprint [5]verification software assessment. A subset of fingerprint impressions acquired with various sensors was provided to registered participants, to allow them to adjust the parameters of their algorithms. Participants were requested to provide enroll and match executable files of their algorithms; the evaluation was conducted at the organizers' facilities using the submitted executable files on a sequestered database, acquired with the same sensors as the training set.

Consumers typically worry about credit card fraud when making purchases online or conducting ATM transactions, but over the past few years, fraudulent credit card activity has taken the form of gas station scams that use technology to victimize patrons. The key to staying safe is understanding how to protect yourself from identity theft and credit card fraud.

Here's how SmartMetric biometric technology works in a credit or ATM card: A tiny scanner will be embedded [6] inside the card. When you get your card there will be a little bit of plastic over the scanner. You peel off the plastic and swipe your finger you can choose which finger or thumb you'd like to use three times over the sensor, forever embedding your fingerprint inside the card. Nobody else will be able to use it.

Then, when you want to use an ATM or make a purchase, you pull your card out and swipe your finger across the sensor to activate the card for a transaction. This does not replace the new EMV chip technology, but adds a layer of I.D. theft protection for credit card holders.

It means that your credit card is a dead piece of plastic until it's activated by your biometrics. Using the Smart Metric technology doesn't require any changes in retailers' equipment. Fingerprint scanners have been around for a while, but, until now, the components have not been small enough to work inside a credit card. Because SmartMetric could not use any off-the-shelf components, it took 10 years to miniaturize and perfect the technology.

The SmartMetric CEO said her company is currently in talks with some of the world's biggest credit card-issuing banks and financial institutions. And although confidentiality agreements bar her from giving details, they said that consumers could see these credit cards rolling out in the next six months or even sooner.

This technology will not stop all credit card and ATM card fraud but they expect it to have a huge impact and be another battle won in the war against credit card fraudsters.

It helps the consumer in knowing that if their card is stolen, no one will be able to use. And it also will stop the unauthorized swiping of your card by nefarious people.

We're of the opinion that this technology has some advantages and disadvantages: among the first ones we can mention that the customers are protected, then it's small sized and comfortable in use; concerning the disadvantages I can name that it's expensive and it's made of plastic –so it is difficult to recycle.

REFERENCES

1. Electronic resource. – URL: https://www.gobankingrates.com/banking/6-banking-technologies-youll-see-next-5-years/
2. Electronic resource. – URL: https://www.gobankingrates.com/credit/smartmetrics-fingerprint-technology-prevent-billions-credit-card-fraud-loss/
3. Electronic resource. – URL: https://www.gobankingrates.com/credit-card/
4. Electronic resource. – URL: https://www.smartmetric.com/
5. Electronic resource. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/ Fingerprint_Verification_ Competition
6. Electronic resource. – URL: https://www.forbes.com/sites/nikkibaird/2016/05/26/chip-and-signature-is-not-the-answer-but-are-these-payment-innovations-any-better/#51e64ca2256c
7. Electronic resource. – URL: https://en.oxforddictionaries.com/definition/swipe

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

УДК 339.138(045)

Наталія Буга, Вікторія Марченко
(Вінниця, Україна)

ВПЛИВ КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ НА КУПІВЕЛЬНУ ПОВЕДІНКУ СПОЖИВАЧІВ

У статті було розглянуто вплив когнітивного дисонансу на купівельну поведінку споживачів та засоби уникнення після купівельного дисонансу.

Ключові слова: *після купівельний дисонанс, поведінка споживача, потреба, вибір товару, утилізація товару.*

Одним із головних питань сучасного розвитку купівельної поведінки споживачів є когнітивний дисонанс, який відіграє значну роль та впливає на майбутнє тієї чи іншої продукції.

Актуальність даної теми полягає у тому, що в Україні стрімко розвиваються відносини між споживачем та безпосередньо виробником продукції, тобто споживач може у відкритому доступі звернутися до представника відповідної фірми чи компанії або залишити свої відгуки на офіційному сайті у світовій мережі Інтернет.

Метою даної роботи є дослідження впливу когнітивного дисонансу на поведінку споживачів.

Однією з форм економічної поведінки, поряд з виробничою та обмінною, є й саме споживальна поведінка, що характеризує комплекс дій споживача, пов’язаних з виникненням та усвідомленням потреби, прийняттям рішення здійснити покупку, вибором товару, його використанням і знищенням або утилізацією [1, с. 188].

Робота маркетолога не закінчується в момент придбання товару споживачем. Тепер йому необхідно дослідити на події, що відбуваються після покупки: споживання, знищення та після купівельну оцінку продукту.

Проведення маркетингових заходів на кожній з цих стадій забезпечує задоволення споживача покупкою, перетворення первинного покупця в повторного, а повторного – в постійного і прихильного до марки або магазину.

Споживання продукту передбачає його використання за прямим призначенням, для нової цілі, для зберігання або складування. Споживач може залишити продукт або позбутися його (тимчасово або назавжди). Виробник повинен передбачити всі можливі варіанти використання, щоб забезпечити найкращі результати продажів, задоволеність і безпеку споживача. Знищення може бути як повним, так і у вигляді переробки та ремаркетингу (обмінна діяльність, якій сприяють магазини з продажу старих речей). Насамперед у розвинутих країнах велика увага приділяється проблемі позбавлення – утилізації відходів та упакування. Оцінка споживачем покупки формується в результаті споживання і знищення. Після придбання споживач відчуває або задоволення, або незадоволення, що обумовлюється співвідношенням між його очікуванням і сприйняттям отриманого товару [3, с. 176].

Після купівельний дисонанс – одночасне задоволення від переваг купленого товару і незадоволення від упущених переваг інших товарів. Виникнення після купівельного дисонансу залежить від наступних чинників:

1) безповортість покупки: можливість повернути або обміняти куплений товар зменшує вірогідність дисонансу;

2) значущість покупки: збільшення значущості збільшує вірогідність дисонансу;

3) складність вибору: збільшення кількості альтернатив збільшує вірогідність дисонансу;

4) індивідуальна схильність: схильність відчувати занепокоєння збільшує вірогідність дисонансу [2, с. 123].

Досить часто ми можемо прослідкувати те, що ми завжди намагаємося виправдати наші невдалі дії чи то для себе, чи для інших, знайти причину, чому ми зробили саме так, а не інакше. Особливо тоді, коли у нас щось не сходиться, ми чимось незадоволені. Тоді наш мозок налаштовується на те, щоб вигадати якесь виправдання, для того, аби побороти наш когнітивнивний дисонанс – конфлікт між тим, чого ми прагнули, та реальним станом речей. Кожного дня ми робимо велику кількість необдуманих вчинків, а потім самі ж вигадуємо різноманітні заспокійливі пояснення і дивимося на світ ніби через окуляри 3D реальності : "Я б це не купувала(вав), бо я не панувала(вав) ...", "Якщо б непогана ціна, я б точно такого телефона купила(ив)...", "Чудово, що ти придбала дані парфуми, бо в мене вже були схожі..." – це і є прикладами когнітивного дисонансу: не трапилось так, як планували, але це "не наша вина, так мало трапитись". Засновник теорії когнітивного дисонансу Леон Фестінджер висловив точку зору про те, що когнітивний дисонанс – це хворобливий стан психіки, який виникає тоді, коли наші переконання суперечать нашим діям. У минулому столітті, 1959 році для підтвердження своєї гіпотези вчений вирішив провести експеримент, відібравши для нього 200 учасників та поділивши їх на дві групи. Суть експерименту полягала у виконанні дуже нудної роботи – забивання цвяхів у шматок дерева, однак плата за виконання завдання суттєво відрізнялася для обох груп. Групі А Фестінджер платив за годину –20$, що на той час було величезною сумою, а групі В – тільки 1$ на годину, тому вони вбивали цвяхи майже весь день за безцінь. В кінці дня, учасники обох експериментних груп мали поділитися своїми враженнями про роботу зі своїми друзями, і ці враження були абсолютно різними. Майже всі учасники групи А сказали, що робота страшенно нудна та монотонна тільки висока платня змусила їх допрацювати до кінця дня. Велика сума грошей не вплинула на отримання задоволення від роботи і група А визнала, що те, чим вони займалися – нецікаво, навіть за таку досить високу платню. Однак учасники групи В, відгук яких був цікавішим, боролися зі своїм внутрішнім его: "Чому ж я роблю таку безглузду роботу за мізерну оплату?", і тому їх загальне враження від роботи було досить позитивним. Вони переконували інших, що робота не така вже й погана і вони навіть отримали задоволення від неї, тому гроші були зовсім не головним стимулом. Чи відрізнялися б їхні погляди, якби вони були учасниками у групі А? Мабуть, так. Однак тут можна зробити досить парадоксальний висновок: ми здатні брехати самому собі та виправдовувати наші вчинки, щоб не втрапити у когнітивний дисонанс.

Також прикладом дисонансу може слугувати така ситуація: задоволений покупець ділиться своєю позитивною покупкою у середньому із трьома знайомими, а незадоволений покупець ділиться про розчарування у певній покупці із одинадцятьма знайомими. Як можемо побачити, кількість людей з якими було поділено позитивною та негативною інформацією значно відрізняється, отже можна прослідкувати таку закономірність, що незадовільні відгуки розповсюджуються набагато швидше та більшій кількості людей. Отже, фірма повинна слідкувати за коефіцієнтом задоволеності покупцями їхньої продукції, необхідно постійно моніторити відгуки на офіційних сайтах фірми, результати анкетування, для цього фірма повинна створити систему, яка б заохочувала споживачів залишати свої відгуки, споживачі повинні відчувати, що їхня думка є дуже важливою для фірми чи компанії.

Отже, для того, щоб уникнути після купівельного дисонансу необхідно скористатися засобами утримання покупця:

1) застосування тактика створення реалістичних очікувань уникати перебільшення, прикрашання в рекламі);

2) підтримання достатнього рівня якості продукції;

3) проведення опитування з метою з'ясування рівня задоволеності та утримання споживача;

4) вчасне реагування на скарги [3, с. 176];
5) підтримуючі маркетингові заходи;
6) гарантійний сервіс;
7) можливість заміни або повернення товару.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Василькевич Л.О. Структура поведінки споживачів і характеристика її основних компонентів у системі економічних відносин / Л.О. Василькевич // Економіка і регіон.ПолтНТУ. – 2011. – Вип. №4. – С.188.

2. Окландер М.А. Поведінка споживача : навч. посіб. / М.А. Окландер, І.О. Жарська. – К. : Центр учбової літератури. – 2014. – 208 с.

3. Прокопенко О.В. Поведінка споживачів : навч. посіб. / О.В. Прокопенко, Ю.М. Троян. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.

Наталія Прохорчук, Анастасія Нечай
(Боярка, Україна)

РОЛЬ МАТЕМАТИКИ В ПІДГОТОВЦІ МЕНЕДЖЕРА

У статті обґрунтовано важливість вивчення математичних дисциплін та доцільність їх використання в професійній підготовці майбутніх менеджерів

Ключові слова: *менеджмент, математичні знання, метод математичного моделювання, лінійне програмування.*

It is substantiated the importance of studying mathematical disciplines and the feasibility of their use in the training of future managers.

Keywords: *management, mathematical knowledge, method of mathematical modeling, linear programming.*

Постановка проблеми. В епоху глобальної науково-технологічної і соціально-політичної конкуренції необхідно готувати менеджерів, що володіють математичними методами і інструментами для кількісного аналізу стану і прогнозування розвитку соціально-економічних систем різного рівня, моделювання інвестиційних процесів, комплексної оцінки їх ризиків і оптимізації управлінських рішень. Математичні методи універсальні і застосовні в усіх сферах життєдіяльності, а тому особливо важливі для майбутніх фахівців в області менеджменту [1].

Ефективність застосування математики в економіці зумовлена, насамперед, тим, що математичне моделювання – це могутній інструмент дослідження економічних явищ, процесів і систем. Глибокий аналіз і осмислення різноманітних за змістом і великих за обсягом потоків економічної інформації стає неможливим без достатніх знань і вмінь у галузі математичного моделювання економічних процесів та інформаційних технологій [2].

Аналіз попередніх досліджень. На думку О.М. Ляліна, майбутніх випускників за напрямом «Менеджмент» необхідно орієнтувати на успіх своїх організацій в конкурентній боротьбі, який в першу чергу, буде заснований на оптимізації використання наявних ресурсів, високу економічну і організаційно-управлінську культуру, досягнення найкращого поєднання ціни та якості товарів і послуг, продуманої концепції розвитку організації. Приєднаємося до слів автора і відзначимо, що перераховані складові успіху організації можна розрахувати, проаналізувати, оптимізувати і спрогнозувати за допомогою відповідних методів математичного моделювання [3].

Гриб'юк О.Л. підкреслює, що на даний час математика широко проникає в науки, які раніше були від неї далекі. Використання математичного моделювання в екології, географії, економіці дає змогу по-іншому поглянути на більшість традиційних проблем цих наук, сприяє формуванню єдиного природничо-наукового погляду на світ [4, с. 45].

Мета статті: аналіз дослідження математичних методів в менеджменті та обґрунтування доцільності їх використання в професійній підготовці майбутніх менеджерів.

Виклад основного матеріалу. Менеджмент – поширене слово. Ну а кількість спеціальностей, де використовується слово менеджмент вражає: фінансовий менеджмент; міжнародний менеджмент; інвестиційний; стратегічний менеджмент; операційний менеджмент. Кожен менеджер повинен володіти певними навичками та знаннями. Потрібно приділити увагу саме науковим знанням, тобто не «дарам від природи», а тому, що досягається «кров'ю і потом». Менеджер повинен, в першу чергу, орієнтуватися на власну організацію. Він повинен чітко уявляти цілі компанії, а також вміти повести за собою людей і організацію до поставлених цілей. Тема знань менеджера хвилювала багатьох. І регулярно зустрічається питання – це мистецтво чи наука? Спочатку, чим вище ти підіймаєшся по піраміді управління, тим вищу роль відіграють внутрішні якості (бізнес інтуїція, лідерство). А біля основи управлінської піраміди потрібні базові знання та вміння. Але якщо почитати різні книги по історії успіху, можна без зусиль знайти масу прикладів, де компанії домагалися успіхів не за рахунок особистих якостей керівника, а завдяки постійній та методичній роботі над собою.

Знання, необхідні для ефективної професійної діяльності менеджера, – це економічні і математематичні знання, а також знання про методи отримання і обробки професійно значимої інформації [5].

Знання менеджера можна розділити на п'ять умовних: економічні, філософські, соціологічні, спеціалізовані та точні науки. Перевага в ту чи іншу область впливає на область знань. Менеджер відділу планування приділить увагу точним наукам, а менеджер по персоналу, перш за все, вивчає соціальні науки, щоб підбирати потрібних співробітників. Але база знань із зазначених наук обов'язкова.

Розглянемо точні науки: сюди відносяться математичні науки, від арифметики з таблицею множення, до лінійного програмування з симплекс-методом. Пам'ятаємо, що переважна більшість менеджерів працює з цифрами, і це не тільки додавання і віднімання. Тут і побудова прогнозів, і багатофакторні моделі розвитку, і інше. Це не означає що кожен менеджер постійно стикається з завданнями по оптимізації транспортного шляху. Але ж нам потрібні не самі таблиці? Нам потрібна логіка побудови, система оптимізації. Окремо виділимо логіку, базові знання з комп'ютером, загальні предмети. Нескладну модель прогнозування ми не побудуємо тільки за допомогою однієї таблиці множення. Адже залежності не завжди прямі, можуть траплятися експоненти, наприклад, з безліччю невідомих та багато чого іншого.

Завдання менеджменту найчастіше пов'язані з знаходженням мінімуму або максимуму цільової функції при заданих обмеженнях, що накладаються на її змінні. В якості цільової функції при вирішенні різних задач оптимізації приймають кількість або вартість продукції, що випускається, витрати на виробництво, суму прибутку і тому подібне. Обмеження зазвичай – ресурси: людські, матеріальні, грошові.

Покажемо відповідність оптимізаційних задач менеджменту того чи іншого класу математичних моделей. У таблиці 1 подано класифікацію деяких основних завдань оптимізації, що реалізуються менеджментом на виробництві.

Таблиця 1

Класифікація задач оптимізації за функцією управління

Функція управління	***Задачі оптимізації***	***Математичні моделі***
Технічна і організаційна підготовка виробництва	Моделювання складу виробів. Оптимізація складу марок, сумішей. Оптимізація крою листового матеріалу. Оптимізація розподілу ресурсів в мережевих моделях комплексів робіт. Оптимізація планувань підприємств і обладнання. Оптимізація маршруту виготовлення виробів.	Теорія графів. Целочисельне програмування. Дискретне програмування. Лінійне програмування. Мережеве планування та управління. Імітаційне моделювання. Динамічне програмування. Нелінійне програмування.
Технико-економічне планування	Побудова зведеного плану і прогнозування показників розвитку підприємства. Оптимізація портфеля замовлень і виробничої програми. Оптимізація розподілу виробничої програми по планових періодах.	Матричні балансові моделі «Витрати-випуск». Кореляційно-регресійний аналіз. Екстраполяція тенденцій. Лінійне програмування.
Оперативне управління основним виробництвом	Оптимізація календарно-планових нормативів. Календарні завдання. Оптимізація стандарт-планів. Оптимізація короткострокових планів виробництв.	Нелінійне програмування. Імітаційне моделювання. Лінійне програмування. Цілочисельне програмування.

На основі накопичених даних, застосовуючи математичне моделювання, кваліфікований менеджер може оцінити поточну ситуацію в організації, усвідомити, які події передували цій ситуації, а також спрогнозувати подальший розвиток подій. Таким чином, математичні методи сприяють прийняттю ефективних управлінських рішень, як оперативних, так і стратегічних.

Менеджер повинен володіти технологією розробки управлінських рішень та їх реалізацією, а не тільки бути покликаним їх приймати. Спираючись на думки вчених про необхідність математичних знань, умінь, здібностей в діяльності менеджера, введено в розгляд нове поняття, яке включає в себе аспекти математичної складової діяльності менеджера «компетенція математичного моделювання».

Вивчивши теоретичні та практичні дослідження в галузі математичного моделювання і менеджменту, виділяють наступні компоненти цієї компетенції:

- математичні знання;
- вміння будувати математичні моделі;
- інтелектуальні здібності та професійні якості, необхідні для успішної діяльності менеджера;
- мотиваційно-ціннісне ставлення до математичних знань, умінь і навичок будувати математичні моделі в професійній діяльності.

Володіння методом математичного моделювання передбачає розвиток цілого комплексу вмінь:

- вміння вирішувати завдання (постановка питання, знаходження потрібної інформації для вирішення завдання, аналіз проблемної ситуації, висунення гіпотези);
- здатність до математизації об'єктів і процесів (визначення даних, умов і меж пошуку рішень, переклад проблеми на мову математики, застосування математичного апарату, інтерпретація рішення);
- вміння логічно мислити (дедуктивні і індуктивні висновки, комбінація логіки та інтуїції, аргументація висновків);
- комунікативні вміння (читання, письмо, мовлення мовою математики, використання математичних символів і формул, побудова графіків, схем, діаграм);
- вміння застосовувати сучасні інформаційні технології.

Висновки. Математика є як елементом загальної культури менеджера, так і потужним засобом мислення, прищеплення навичок використання математичних методів і основ вирішення прикладних завдань. Математичну освіту слід розглядати як найважливішу складову фундаментальної підготовки менеджера.

Однак необхідно пам'ятати, що матеріал математичних дисциплін, засвоєний майбутніми менеджерами, в його професійній діяльності виконує лише інструментальну функцію, виступає в якості засобу, «інструменту» розробки, аналізу та прийняття рішень. Для менеджера математичні знання не є предметом його діяльності, а виступають як засоби мислення в предметній області. Таким чином, головна перевага математики – вона, як ніяка інша наука розвиває мислення, логіку і роботу головного мозку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Серебрякова И.В. Современные задачи менеджмента в области математического моделирования // Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки».

2. Рум’янцева К. Є. Впровадження математичних методів у професійну підготовку майбутніх економістів науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». – 2016. – Вип. 2 (39).

3. Лялин А.М. Подготовка менеджеров и социально-экономическое развитие России / А.М. Лялин // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 2. – С. 10–15.

4. Гриб’юк О. Математичне моделювання екологічних процесів у профільних класах / Олена Гриб’юк // Математика в школі. – 2004. – № 8. – С. 45–48.

5. Темирова С.Г. Формирование математической компетентности экономиста-менеджера при обучении в экономическом вузе / С.Г. Темирова // Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А.И Герцена. – 2007. – № 29. – С. 200–203.

ЖУРНАЛІСТИКА / ЖУРНАЛИСТИКА

УДК 316.343.652(574)

Майгуль Оразханова, Куралай Мукушева
(Павлодар, Казахстан)

ФОРМИРОВАНИЕ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

В статье рассматривается формирование казахской интеллигенции во второй половине XIX – начале XX вв, совпадение процесса развития казахского просветительства с формированием национальной интеллигенции. Анализируется стремление казахского народа к знанию, борьба за право иметь школы, усилие правительство в развитии народного образования казахов, открытие новых школ.

Ключевые слова: *мектебы, школы, гимназии, И.Алтынсарин, национальная интеллигенция, казахстанские и российские исследователи.*

The article deals with the formation of the Kazakh intelligentsia of Kazakhstan in the second half of the XIX beginning of the 20th centuries the coincidence of the development of Kazakh enlightenment by the formation of the national intelligentsia. The desire of the Kazakh people for knowledge, struggle for the right to have schools is analyzed. the effort of the government in the development of the Kazakh people's education, the opening of new schools.

Key words: *schools, gymnasium II Altynsarin national intelligentsia Kazakh and Russian researchers.*

В конце XIX – начале XX вв. в народном образовании и школьной системе Российской империи были свои особенности, которые в большой степени оказывали свое влияние на народное образование и на всю систему просвещения в Казахстане. Принятый в 1870 г. закон о национальных школах («О мерах к образованию населяющих Россию инородцев») всю систему просвещения в национальных школах и на национальных окраинах делил на 3 категории: 1) для весьма мало обрусевших; 2) для живущих в местностях, где много русских и 3) для достаточно обрусевших. При этом для 1-й категории предписывалось устраивать школы, где обучение должно было осуществляться на родном языке по учебникам, написанным русскими буквами. Для второй категории должны были создаваться русские школы, в них предусматривалось обучение и русских, и «инородческих» детей совместно, родной язык должны были применять только при устных объяснениях. Для третьей категории создавались русские школы, обучение в которых велось только на русском языке.

Если в 1901 г. в Казахстане насчитывалось 283 русских и 207 русско-казахских школ по Министерству просвещения, то в 1916 г. их стало в Семипалатинской области – 323, Семиреченской – 181, Сырдарьинской – 231, Тургайской – 517, Уральской области – 455, Внутренней Орде – 74, всего – 2448, из них 562 русско-казахские школы, при этом в Акмолинской, Семипалатинской, Уральской областях Министерству просвещения переданы войсковые казачьи школы [1].

Правительство предпринимало определенные шаги в сфере образования. В российских городах закладывались основы для развития казахской интеллигенции, которая в свою очередь должна была способствовать развитию образования казахов. Необходимость переустройства гражданского общества и модернизация структуры экономики подвигли правительство к созданию предпосылок вовлечения казахской молодежи в систему просвещения. Исторические предпосылки появления казахской интеллигенции обусловлены такими факторами, как необходимость подготовки административного аппарата из числа местных уроженцев, стремление власти к ликвидации политической независимости

аристократии и устранению влияния исламской и татарской культуры. Региональная близость городов к интегрированным в метрополию областям активизировала этот процесс.

Значительную роль в подготовке казахской интеллигенции сыграло Омское техническое училище, в котором обучались казахи-стипендиаты из Акмолинской и Семипалатинской областей. Методика подготовки будущих специалистов была достаточно специфичной, с углубленным изучением технических дисциплин, поэтому в нем превалировали ученики, окончившие городские училища.

Учебу в Омском техническом училище ученики-казахи рассматривали как шаг в удачное будущее, так как осознавали, что обучаются за счет «киргизских общественных сумм», в отличии от остальной казахской молодежи, для которой элитное образование оказалось невозможным. В то же отметим, что технические школы не пользовались популярностью у казахской молодежи с аула. Влияние промышленного развития в Казахстане оставалось слабым, в связи с чем среди учеников-казахов преобладали выпускники школ административных центров, в которых специфическое обучение и культ технического образования были выше, чем у сельской аульной среды, далекой от индустриального развития. Омская учительская семинария специализировалась на подготовке учительских кадров для начальных учебных заведений края.

Оренбургское реальное училище было создано с целью подготовки технических кадров. Ранее с многочисленными обращениями об открытии сельскохозяйственных и технических учебных заведений во всех уездах Западного Казахстана обращались представители казахской общественности.

Весомую роль в формировании казахской интеллигенции сыграла Оренбургская гимназия. Направленность гимназии состояла в углубленном изучении гуманитарных дисциплин.

В конце XIX века при Оренбургской женской гимназии формируются стипендии для казахских девушек. Инициаторами данного шага были представители казахской общественности, понимавшие значимость образования в крае.

В начале XX века наблюдается оживление женского образования в крае среди казахов. Традиции воспитания теперь включали в себя и элемент просвещения.

Казахская школа в Троицке и подобные ей училища были рассчитаны, прежде всего, на тех казахов, которые тесно соприкасались с русским населением. В этих школах закладывались основы для русско-казахских училищ. Школа содержалась за счет сборов с казахского населения.

Казахи обучались также в вузах Москвы, Санкт- Петербурга, Казани, Саратова, Томска, Варшавы. Незначительная часть казахской интеллигенции получила высшее военное образование. В 28 российских учебных заведениях формировалась качественно новая казахская интеллигенция, которая вкупе со старой традиционной интеллигенцией и знатью составила цвет казахского общества и оказала большое влияние на развитие всей системы народного образования.

В мектебах и медресе свое первоначальное образование получили и первые представители казахской интеллигенции начала XX в. Несмотря на недостатки, мектебы и медресе сыграли определенную роль в жизни казахского и других восточных народов, способствовали духовному развитию, формировали и укрепляли национальное самосознание, являлись очагами борьбы против царского колониализма. Эти школы для колониальной власти представляли серьезную угрозу. В них обучали непризнанию порядков, насаждаемых новой властью, поэтому чиновники ограничивали и притесняли эти школы. В конце XIX в. колониальные власти повсеместно развернули наступление против мектебов и медресе, стараясь заменить их русскими школами. Стали возникать русско-казахские школы с преподаванием на русском языке.

Историческую роль в становлении и развитии образования в Казахстане сыграл выдающийся казахский ученый, просветитель, энциклопедист Ибрай Алтынсарин. Вступив в

должность инспектора школ Тургайской области, И. Алтынсарин сразу же приступил к открытию новых школ. Прежде всего, он решил открыть по одному центральному училищу во всех уездных городах области. С этой целью он ездил по аулам Тургайской области, собирая с населения средства, а затем открыл по одному двухклассному русско-казахскому училищу в Илецком, Николаевском, Тургайском и Иргизском уездах и укомплектовал их учениками и учителями.

Много сил и энергии И.Алтынсарин тратил и на открытие ремесленных и сельскохозяйственных училищ, придавая исключительное значение подготовке из среды коренного населения специалистов, необходимых для экономического развития Казахстана. Ему удалось открыть ремесленное училище в г. Тургае, содержавшееся исключительно на средства, собираемые у местных жителей. Перед смертью он завещал в пользу открываемой в г. Кустанае сельскохозяйственной школы принадлежавшие ему земельные участки.

Он открыл пять женских училищ, где к 1896 г. обучалось 211 девушек, из которых 70 казашек, русских поселян – 141.

Однако Алтынсарин считал, что дело народного образования не может ограничиться только открытием указанных выше типов школ, ибо эти школы являлись лишь первым шагом в деле просвещения народа. Он стремился расширить сеть народного образования и в этих целях составил специальную записку об открытии начальных школ в каждой волости. Причем эти школы, по его мнению, должны были соответствовать образу жизни казахов, т. е. быть передвижными школами: летом кочевать вместе с казахскими аулами по джайляу, а в зимнее время находиться при зимовках.

По мнению Алтынсарина, лишь путем открытия волостных начальных школ можно было заложить основу всеобщего образования казахов. Он теоретически обосновал необходимость в подобного типа народных начальных школах, возможность их повсеместного открытия, написав в 1886 г. специальную «Записку о киргизских волостных школах».

Все это свидетельствует о том, что Алтынсарин, творчески усваивая теорию обучения, разработанную выдающимися русскими педагогами Ушинским, Бунаковым и др., создал в соответствии со специфическими особенностями Степного края оригинальную систему преподавания и обучения детей в русско-казахских школах. Он ввел в школах также обучение ремеслам, продиктованное «сообразно с нуждами местного населения, находящегося в переходном уже состоянии из кочевого быта к оседлости». Мальчики обучались плотнично-столярному, кузнечному и другим ремеслам, а ученицы-казашки – «шитью», кройке белья, платьев, вязанию шарфов, пуховых платков, приготовлению армячины, тесемок и поясов из шерсти и конских волос, материалов, всегда имеющихся у казахов в достаточном количестве. При этом Алтынсарин считал, что женская школа, «независимо от прямого своего назначения, как учебно-ремесленное заведение, послужила бы еще, так сказать, приманкой для женского пола киргизов, который будучи привлекаем к рукоделию, мог бы быть, между прочим, обучаем и русской грамоте, и хотя таким путем можно было бы положить основание начальному образованию и киргизок».

В качестве учебно-вспомогательных пособий Алтынсарин рекомендовал учителям русско-казахских школ труды и учебники, среди которых «Детский мир» Ушинского, «Азбука и книга для чтения в школе и дома» Бунакова, «Басни» Крылова, «Грамматика» Кирпичникова, «Элементарный курс грамматики, правописание» Тихомирова, «Азбука и книга для чтения» Л.Толстого, «Книга для чтения» Водовозова, «Арифметика» Лубенца, «Арифметика» Евтушевского, «География» Пуцыковича, «Краткая русская история» Острогорского, «Всеобщая история» Беллярминова, «Историческая хрестоматия» Гуревича, «Русская история» Фармаковского, «Зоология» Сент-Илера, «Краткий курс минералогии» Герда, «Ботаника» Оливера, «Элементарная физика» Крюгера [2, 29].

Оренбурский генерал-губернатор в своем письме министру внутренних дел от 11 декабря 1879 г. отмечал, что настало время взамен татарского употреблять киргизский

язык во всех деловых бумагах, в коих объявляются киргизам касающиеся до них распоряжения, и писать в этих бумагах киргизский текст русскими буквами; и 2) соответственно с этим постепенно заменять татарских переводчиков в степи природными киргизами. В недавнее время даровитым киргизом Алтынсариным составлена киргизская хрестоматия русским алфавитом, при сем прилагаемая, и подготовлена краткая грамматика киргизского языка, на отпечатание которой отпущены мною денежные средства из состоящих в моем распоряжении сумм. При обсуждении в особом совещании под моим председательством и с участием попечителя Оренбургского учебного округа и военных губернаторов Уральской н Тургайской областей мероприятий для организации народного образования в киргизском населении и скорейшего распространения киргизской грамотности с русским алфавитом тайный советник Лавровский представил, что издание газеты на киргизском наречии русским алфавитом принесло бы истинную пользу киргизскому населению и в сильной степени содействовало бы успешному проведению предложений правительства в киргизский народ. Военные же губернаторы Тургайской и Уральской областей высказали, что обе области до сих пор не имеют своих печатных органов, а это весьма затрудняет управление [3, 255].

Сложную картину развития школ Казахстана в 1900-1917 гг. анализирует труд А.И. Сембаева, Г.М. Храпченкова. [4]. Так же значительный интерес представляет работа Б.А.Кенжетаева, осветившего на основе уникальных архивных документов роль казанских учебных заведений в истории формирования национальной интеллигенции [5].

Со второй половины XIX в. на территории Казахстана открываются разные типы школ, училищ, пансионов, гимназии, занятия проводились как на казахском, так и на русском языках. Отметим, что в них готовили писарей и переводчиков для местной и исполнительной власти. Вместе с тем свое первое образование в этих учебных заведениях получили казахи - выдающиеся представители казахской интеллигенции Ч.Валиханов, И.Алтынсарин, А.Букейханов и др. Великая заслуга И.Алтынсарина в деле просвещения казахского народа: всю свою жизнь он посвятил служению благородной миссии образования казахов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Государственный архив Астаны. Ф. 116. Оп.1.Д.10Л.10. Сведения о районных училищах и планы занятий учителей. Отчет о Таганрогской школе.

2. Алтынсарин И. Собрание сочинений в трех томах. Том 1. – Алма-Ата: Наука,1975. – 358 с.

3. Алтынсарин И. Собрание сочинении в трех томах. Том 3. – Алма-Ата: Наука, 1978. – 352 с.

4. Сембаев Л.П., Храпченков Г.М. Очерки по истории школ Казахстана 1900-1917 гг. Алма-Ата, 1972.

5. Кенжетаев Б.А. Казанские учебные заведения и процесс формирования казахской интеллигенции в середине XIX – начале XX века. – Казань, 1998.

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

УДК 316.023.4

Наталья Кодацкая, Алина Кныш, Анастасия Тупалова
(Днепр, Украина)

ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В работе представлен анализ статистических и научно-теоретических данных о гендерных стереотипах. С их помощью были раскрыты особенности профессиональной стратификации, а так же естественные факторы разделения профессий на «мужские» и «женские».

Ключевые слова: *гендерный стереотип, профессиональный стереотип, профессиональная стратификация, традиционный стереотип, самосознание индивидов.*

In article there is an analysis of statistical and scientific-theoretical data on gender stereotypes. With their help, the peculiarities of professional stratification were revealed, and the natural factors of the division of professions into "male" and "female".

Key words: *gender stereotype, professional stereotype, professional stratification, traditional stereotype, self-awareness of individuals.*

Быстрые темпы научно-технического прогресса, политическая ситуация и военные действия на востоке, существенно влияют на социально-экономические условия жизнедеятельности индивидов. Подобное влияние оказывается на характер труда, что связано с инновационными разработками и новыми техническими возможностями. Таким образом, актуализируется задача изучения трудовых способностей индивидов, а следовательно и профессиональной стратификации в обществе. Следует отметить, что одной из причин появления профессиональной стратификации является общественное разделение труда. Связано это со спецификой профессий, так как на рынке труда традиционно существуют «мужские» и «женские» профессии.

Статистические данные показывают значительное доминирование женщин по сравнению с мужчинами среди технических служащих (86,1% против 13,9%); работников сферы торговли и услуг (65,7% против 34,3%); специалистов (64,2% против 35,8%); профессионалов (61,7% против 38,3%), зато мужчины значительно преобладали среди квалифицированных рабочих с инструментом (86,1% против 13,9%) и рабочих по обслуживанию, эксплуатации и контролю за работой технологического оборудования (83,7% против 16,3%) (табл. 1).

Таблица 1

Занятое население по профессиональным группам, полу и месту проживания в I полугодии 2017

	Все население	Женщины	Мужчины	Городское население	Сельская местность
Всего, тыс. человек	**16120,9**	**7775,8**	**8345,1**	**11108,5**	**5012,4**
в том числе по профессиональным группам					
законодатели, высшие государственные служащие, руководители, менеджеры (управляющие)	1237,0	500,9	736,1	1069,9	167,1
профессионалы	2924,7	1805,0	1119,7	2470,2	454,5
специалисты	1826,1	1171,8	654,3	1382,1	444,0

технические служащие	482,6	415,4	67,2	385,3	97,3
работники сферы торговли и услуг	2719,6	1786,4	933,2	2004,1	715,5
квалифицированные работники сельского и лесного хозяйства, рыборазведения и рыболовства	144,7	60,6	84,1	38,4	106,3
квалифицированные рабочие с инструментом	1892,7	263,9	1628,8	1429,6	463,1
рабочие по обслуживанию, эксплуатации и контролю за работой технологического оборудования, сборки оборудования	1813,8	295,3	1518,5	1228,0	585,8
простейшие профессии	3079,7	1476,5	1603,2	1100,9	1978,8

Источник: [Население Украины [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/]

Связано это с научно доказанными фактами, что у женщин большая скорость восприятия, чем у мужчин, поскольку полушария женского головного мозга лучше соотносятся между собой: у женщин сгусток нейронов, который связывает оба полушария, на 23% больше. Поэтому информация, принимаемая женщинами, более объемна по содержанию и более насыщена по конфигурации. Женский мозг организован для мультитрекинга, вследствие чего женщина способна делать несколько не связанных между собой дел одновременно. Поэтому 96% личных помощников в мире – это женщины. Мужской мозг способен заниматься одновременно одним делом, что позволяет мужчинам становиться настоящими экспертами в своей области деятельности. 96% технических экспертов в мире – мужчины [4, с. 213]. Доказано также, что женский мозг, сигнализируя об опасности, наполняется отрицательной информацией в восемь раз быстрее, чем мужской. Поэтому женщин часто считают боязливыми, поскольку они в два раза чаще мужчин страдают от повышенной тревожности и депрессии. Женские слезные железы более активны, чем у мужчин, что связано с большей эмоциональной отзывчивостью женского мозга. Плачущий мужчина выглядит слабым. Женщины же расценивают демонстрацию эмоций, особенно перед другими женщинами, как знак доверия [1, с. 93].

Необходимо отметить, что стереотипы не дают возможность индивидам видеть ситуацию реальной и проявлять гибкость приспособления, а с другой стороны они выступают сильным конструктором в поддержке соответствующего поведения, который является негласным сборником законов. А именно он упрощает выбор жизненной стратегии тем, кто по определенным причинам не способен выстроить собственный план действий.

Традиционные стереотипы побуждают мужчин демонстрировать активность, силу, уверенность в себе, волевые черты, что допускает проявление у них директивности и агрессивности. Стереотип женственности в отношениях с людьми предполагает проявление мягкости и деликатности, отзывчивости и заботливости, применение для достижения своих целей недирективных средств. Для соответствия этим стереотипам мальчиков учат, что всегда нужно постоять за себя, при необходимости дать сдачи, а большинство девочек усваивает, что драться вообще недопустимо. Зато девочки и девушки наблюдают примеры проявления женской хитрости, которая окружающими одобрительно называется «женской мудростью». Из этого следует, что традиционные гендерные стереотипы побуждают мужчин и женщин реализовывать не партнерскую, а доминантно-зависимую модель межличностных отношений. Во всяком случае, своих целей партнеры достигают различными способами: мужчина – открытым директивным, женщина – скрытым манипулятивным [2, с. 81].

Таким образом, гендерный стереотип является неотъемлемым атрибутом повседневного мышления, самоосознания и взаимодействия индивидов в обществе, таким образом опосредуя все аспекты жизнедеятельности мужчин и женщин. Чтобы изменить гендерную

ситуацию и стереотипы, нужна фундаментальная работа с сознанием каждого индивида. Существенным при этом является осознание того, что сами по себе гендерные стереотипы не являются безвредными, так как они значительно ограничивают возможности для личностной самореализации. Это осознание очень важно, ведь смещение от стереотипов даст и мужчинам, и женщинам возможность обрести внутреннюю гармонию, свободу, поможет улучшить отношения и взаимопонимание друг с другом во всех сферах жизнедеятельности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / В.С. Агеев // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 91-98.

2. Зубков В.И. Социологическая теория риска: Учебное пособие для вузов / И.В. Зубков. – М., 2009. – 276 с.

3. Население Украины [Электроный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/

4. Теория и методология гендерных исследований: курс лекций / [под общ. ред. О.А. Ворониной]. – М. : МЦГИ – МВШСЭН – МФФ, 2001. – 416 с.

УДК 369.03

Альона Самуха
(Дніпро, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

У роботі проведено аналіз стану охорони здоров'я громадян України та необхідності запровадження загальнообов'язкового медичного страхування. Розглянуті основні проблеми та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *загальнообов'язкове медичне страхування, надання медичної допомоги, фінансовий механізм, медична реформа, охорона здоров'я.*

Для людини здоров'я завжди було найважливішим фактором її життя та працездатності, які є конкурентними елементами національного та міжнародного ринку праці. Через це держава змушена надати якісне медичне страхування в країні, щоб забезпечити підтримку дієздатності громадян та покращення економіки.

Сьогодні охорона здоров'я України залишається найменш реформованою галуззю економіки. Сайт Bloomberg опублікував рейтинг стану здоров'я в країнах, в якому Україна посідає 99 місце серед 145 країн . Найздоровішою країною світу є Сингапур. Позиції України у рейтингу виявилися трохи кращими, ніж жителів Мозамбіку, Чаду, Республіки Конго. У цьому рейтингу Україна розмістилася між Іраком та Пакистаном. Серед лідерів рейтингу – Італія, Австралія, Швейцарія, Японія, Ізраїль, Іспанія, Нідерланди, Швеція та Німеччина [5].

Це зовсім не дивує тому, що за даними Державної служби статистики України – українці найчастіше помирають від захворювань серця, раку і нещасних випадків (табл. 1).

Табл. 1

Причини смертності українців за 2016 р.

№	Причина смерті	Кількість померлих, за 2016 рік, тис.
1.	*Хвороби системи кровообігу*	392
2.	*Інсульт*	100
3.	*Рак*	79
4.	*Самогубство*	6
5.	*ДТП*	4

Показник смертності в Україні складає 14,7 смертей на 1000 осіб проти 6,7 смертей в країнах – членах Європейського Союзу. Щорічно в Україні помирає понад 200 тис. громадян [3].

Однією з головних причин таких низьких показників є недостатній розвиток медичного страхування та дефіцит матеріального забезпечення галузі.

Сьогодні в нашій країні фінансування медичного обслуговування населення здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, страхових фондів та власних коштів пацієнтів.

Щодо інших країн, то кожна з них має свої особливості фінансування :

- У Великобританії домінує система бюджетного фінансування охорони здоров'я. Вона є основою Національної системи охорони здоров'я і фінансується за рахунок податків, які складають 90% бюджету охорони здоров'я. Приватним медичним страхуванням охоплено понад 13% населення
- В Ізраїлі немає державної системи медичного обслуговування. Майже 94% його населення охоплено всебічним страхуванням здоров'я, яке здійснюється в основному в рамках медичного страхового фонду профспілкового об'єднання Гістадрут (83% випадків), а також інших фондів медичного страхування (17%). Медичні заклади знаходяться під контролем різних установ, головними з яких є профспілки та уряд.
- У Швеції витрати на охорону здоров'я покриваються з суспільних фондів приблизно на 90%.
- У США близько 84% громадян мають медичну страховку, 64% з них страховку надано роботодавцем, 27% – в рамках державних програм, 9% – придбали її самостійно.

З цієї інформації можна зробити висновки, що в кожній країні склалась своя система охорони здоров'я громадян з урахуванням історичних традицій, розвитку економіки тощо [2]. Україна значно поступається за обсягами фінансування охорони здоров'я переважній більшості країн Європейського регіону. Але слід зазначити, що обсяг загальнодержавних видатків на охорону здоров'я щорічно збільшується (рис. 1).

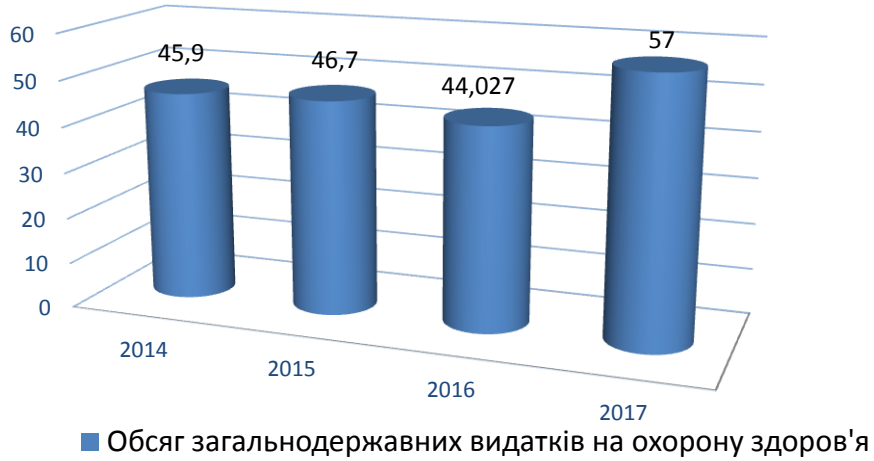

Рис. 1. Обсяг видатків на охорону здоров'я в Україні (млрд. грн.) за 2014-2017 рік

У 2017 р. загальний обсяг фінансування склав 57 млрд. грн., що на 27% більше порівняно з минулорічними показниками. Також в 2017 р. на систему охорони здоров'я виділено близько 2,8 % внутрішнього валового продукту(ВВП), хоча за розрахунками Всесвітньої організації охорони здоров'я Європейського союзу ВВП повинен складати не менш ніж 6-8%.

Розмір фінансування медичної галузі за 2000-2010 рр. зріс майже на 25% (у 2014 р. – 45,9 млрд. грн., у 2017 р. – 57 млрд. грн.). Однак коштів для надання медичних послуг катастрофічно не вистачає [4].

Щодо запровадження обов'язкового медичного страхування в Україні, варто зазначити, що серед науковців існує суперечка навколо цього питання. Основними аргументами, які вони висувають щодо впровадження обов'язкового медичного страхування, є: відхід від залишкового принципу фінансування охорони здоров'я, підвищення конкуренції на ринку, покращення якості медичних послуг. Опоненти цих науковців вважають, що кризові явища в економіці минулих років та майбутня кон'юнктура ринку не дадуть змогу сформувати страхові фонди для забезпечення всіх нагальних потреб населення України [1]. Також, при запровадженні обов'язкового медичного страхування потрібно буде залучити велику кількість коштів на утворення нового фонду, а це збільшить податковий натиск на громадян і може призвести до тінізації економіки, що негативно відіб'ється на добробуті пересічного громадянина і держави в цілому.

Отже, обов'язкове медичне страхування повинне забезпечити рівні можливості всіх громадян щодо реалізації їхніх конституційних прав на ефективне медичне обслуговування. Своєю чергою, цей вид страхування має вирішити такі завдання:

– забезпечить оплату медичної допомоги за надану медичну послугу;

– створить умови для розвитку ринкових відносин у системі охорони здоров'я;

– забезпечити захист інтересів застрахованих осіб;

– залучити додаткові позабюджетні джерела фінансування;

– створити умови для вирівнювання обсягу та якості медичної допомоги, що надається громадянам на всій території України [5].

Таким чином, перспективи розвитку системи медичного страхування в Україні великі, оскільки потенційних споживачів страхових послуг багато. Медичне страхування повинно бути обов'язковим, воно призведе до зростання сильної та здорової нації, а як наслідок – сильної та ефективної економіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль О. П. Перспективи запровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування / О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – Київ, 2015. – № 1. – С. 77–82.

2. Москаленко О. В. Принципи загальнообов'язкового медичного страхування / О. В. Москаленко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Харків, 2012. – Вип. 23. – С. 226–237; Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2011. – № 3. – С. 268–276.

3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.ukrstat.gov.ua.

4. Офіційний сайт Міністерство охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// http://moz.gov.ua.

5. Руснак Л. Перспективи реалізації права громадян на охорону здоров'я через обов'язкове медичне страхування / Л. Руснак // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 6. – С. 63–66.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 94(100+477.82)"1916":355.423.2

Андрій Васюхник
(Луцьк, Україна)

БРУСИЛОВСЬКИЙ ПРОРИВ 1916 Р.: ВІТОНІЗЬКИЙ ПЛАЦДАРМ

У липні 1916 року розпочався другий етап Брусиловського прориву, під час якого російським військам на деяких ділянках фронту вдалося переправитись через річку Стохід, і захопити ряд плацдармів, одним з яких був вітонізький. У статті висвітлено деталі захоплення плацдарму російськими військами і його ліквідацію.

Ключові слова: *Стохід, Вітоніж, гвардія, хімічна зброя, плацдарм.*

In July 1916 the second stage of the Brusilov breakthrough began. During it russian troops managed to cross the river Stokhid on some parts of the front, and capture a number of bridgeheads, one of which was Vitonizh bridgehead. The article highlights the details of capturing the bridgehead by russian troops, and its elimination.

Key words: *Stohid, Vitonizh, guard, chemical weapon, bridgehead.*

Після вдалого наступу армій Південно-Західного фронту, російське керівництво 9 липня видає директиву про призначення головного удару Південно-Західному фронту у напрямку на Ковель і Володимир-Волинський, а далі – на Брест, в тил південного крила німецького фронту. [5]

Нанесення головного удару на Ковель доручили новоствореній Гвардійській групі генерала В. Безобразова. 3-я і 8-а армії підтримували наступ атаками з флангів. Було прийнято рішення про фронтальний тиск за допомогою відкритого штурму через долину річки Стохід, яка становила велику природну перешкоду. [4] В деяких місцях ширина болотистої долини річки сягала від 1,5 до 4,5 км. і була непрохідною. Проте, це був найкоротший шлях до поставленої мети – Ковель знаходився на відстані 30-40 км. Проведена розвідка водної перешкоди показала, що наступ можливий лише на ділянках Свидники – Вулька – Порськ та Нижній Мосор – Раймісто – Фішка, в загальному напрямку на Вітоніж, а далі, розширюючи прорив, повернути на Дроздні. [6]

В ніч на 25 липня 2-ий Гвардійський корпус генерала Г. Рауха вийшов на лінію Ворончин – Тристень. Кексгольмський полк зайняв позицію справа навпроти Тристеня, а Петроградський полк – зліва, навпроти редутів. Литовський полк знаходився у резерві, і розміщувався в тристенському лісі. Початок наступу був призначений на 28 липня.

28 липня о 6 годині ранку розпочалася артилерійська підготовка. О 14-й годині полки пішли в атаку. Наступ кексгольмців був швидкий і успішний, а петроградці довго не могли перейти редути, внаслідок чого між полками утворився розрив, який командування перекрило Литовським полком. [1] До кінця дня село Тристень було зайняте литовцями. Крім того, німці були витіснені з колонії Переходи та із Жукового лісу. Петроградці спробували форсувати річку Стохід та захопити колонію Михайлівка. Під шквальним вогнем австро-німецької артилерії вони відступили і закріпились на узліссі біля р. Стохід. Так закінчився перший день наступу, але успіхи могли бути більш значними: пізніше виявилось, що німці спішно відійшли за р. Стохід і залишили Аполонію, Баб'є та Волосівку. Вранці, побачивши відсутність росіян, вони повернулися на свої позиції біля Волосівки.

29-го липня після нічного перегрупування гвардійці 2-го Стрілецького та Царськосільського полків зайняли Баб'є та Щурин. Основні військові дії розпочали волинці, які 1-им і 2-им батальйонами о 10-й годині ранку атакували Волосівку, і з великими втратами

захопили її під вечір. [1] Також німецькі війська були змушені відступити з Острова - Волосівського.

5 ескадронів Лейб-Гвардії Кірасирського Його Величності полку спробували переслідувати німців по залишеному мосту, але зазнали невдачі, втративши при цьому багато коней. Відступаючи, німці підпиляли опори моста, і він зруйнувався під вагою наступаючої кінноти. Після цього саперна рота навела переправу, а 4-та рота Волинського полку під вогнем перейшла Стохід, захопила Вітоніж, і закріпилася на позиціях північніше села. Ротмістр Оношкович-Яцин так згадує ті події: «Висота клубилась від розривів снарядів, але батальйон тримався. Я бачив це в бінокль, знаходячись з командиром мого полку на батареї 3-ї Гвардійської артилерійської бригади. Телефоніст голосно передавав повідомлення з того берегу Стоходу, і я запам'ятав те, що з хвилюванням чув: «Німці йдуть в атаку! артилерія – вогонь!», «Легка б'є по своїх, тяжка – добре!», «Легка, припинити вогонь по своїх!»»(3-ох дюймові гармати знаходились на болотистому березі Стохода, і працювали на межі своїх можливостей, а важкої артилерії було мало). Поруччик Запольський підняв гвардію у штикову атаку, і, таким чином, зумів зупини нити німців. Висота була утримана до пізньої ночі 29 липня, а потім уцілілі бійці були відкликані на правий берег. У той же вечір 3-й та 4-й батальйони волинців повторили атаку на Михайлівку, але потрапили в болото, і під шквальним вогнем, втративши багато бійців, – відступили. [1]

До світанку 30 липня весь Волинський полк був стягнутий до села Волосівка для нової спроби форсування річки. Литовці були відведені в резерв, та зупинились в Жуковому лісі.

Стрільці Лейб-Гвардії 2-го Царськосільського полку 29-го липня дислокувалися в Щурині, а вранці 30-го розвідка виявила, що німці залишили позиції та відійшли за Стохід.

Протягом 30-го липня між Волинським полком та німцями велися жорстокі бої за переправу біля Острів – Волосівського. В кінці дня лише одній роті капітана Колюбакіна з кулеметом і командою розвідників вдалось переправитись і закріпитись на позиції Новий Двір – Вітоніж. Праворуч від Волинців біля села Баб'є, протягом дня вів бій за переправу Лейб-Гвардії 2-й Стрілецький полк. 11-й роті Капітана Тавастшерна вдалося переправитися і зайняти позицію на висоті 90.00 правіше Колюбакіна. [1]

31-го липня плацдарм розширити не вдалося. Волинський полк, який мав великі втрати був відведений в резерв, а в ніч на 1-ше серпня їх замінив Лейб-Гвардії 3-й Стрілецький Його Величності полк. У ту ж ніч, через Стохід, на висоту 90,00 було переправлено два батальйони Лейб-Гвардії 2-го Царськосільського полку. Лівіше від них перейшов Стохід і закріпився на цих позиціях Лейб-Гвардії Московський полк. Так утворився Вітонізький плацдарм. Гвардійці закріпились, та почали будувати укріплення.

Внаслідок успішних дій 2-го гвардійського корпусу було розгромлено 10-й посилений корпус генерала В. фон Лютвіца, захоплено штаб 19-ї німецької дивізії, двох генералів, понад 20 тис. солдат, а також 56 гармат, але втрати росіян були також значними: у полках втрати доходили до 50% серед солдат, і до 80% офіцерів. Німці відійшли за Стохід, на заздалегідь підготовлені та добре укріплені позиції, які знаходились на пануючих висотах, і зуміли підтягнути резерви.

1-го серпня на вітонізькому плацдармі 2-а гвардійська дивізія продовжує атакувати Вітоніж. Пізніше сюди прибувають Гвардійські стрільці 3-ї Гвардійської дивізії, які продовжують атакувати село до 14-го серпня, аж поки не стало зрозуміло, що прорив на Ковель не вдався. Всі жертви Гвардії були марними. Активні бойові дії переросли у позиційну боротьбу.

Плацдарм складався з передмостового укріплення, що відокремлювалося від головної позиції росіян на східному березі долиною річки Стохід. Вона була болотистою, і мала ширину близько 1500 м. Через річку було наведено кілька понтонних мостів. [3]

Передмостове укріплення займало абсолютно голий піщаний пагорб (висота 192), який височів над східним берегом. Пагорб мав близько 1400 м. в довжину і близько 600 м. в ширину. На північ вздовж західного берега р. Стохід до укріплення прилягала вузька флангова позиція, що вела до села Вітоніж.

На південь від укріплення, на відстані близько 800 м росіяни займали невелику укріплену позицію і «Російський ліс», розташований по берегах річки. Ця невелика ділянка землі мала важливе стратегічне значення, оскільки була чудовим плацдармом для подальшого просування російських військ. [3]

На захід від російського передмостового укріплення, на відстані кількох сотень метрів, знаходилась німецька позиція. На північний захід і північ – вона розміщувалась значно далі. Район німецького розгортання був покритий високим лісом, що давало можливість непомітно підтягнути війська та на окремих галявинах розмістити артилерію.

Існування російського плацдарму на західному березі річки Стохід не влаштовувало німецьке командування. 121-й дивізії генерала фон-Вітфурта, яка тримала оборону від початку боїв, було наказано його ліквідувати. У ніч на 18 жовтня було проведено потужну газобалонну атаку, яка супроводжувалася масованим обстрілом хімічними снарядами. Бійці 53-ї дивізії були стомлені тривалими роботами з укріплення позицій. Багатьох бійців не вдалося розбудити. Підсумок - близько 600 загиблих російських бійців, проте німецька атака була відбита з великими втратами для атакуючих. Основною причиною великої кількості загиблих серед росіян була відсутність надійних протигазів. [7]

Після невдалої атаки російського плацдарму в штабі 121-ї дивізії, було розроблено новий план з ліквідації російських позицій на західному березі річки Стохід. Значну роль у ліквідації плацдарму відводили артилерії, начальником якої був призначений підполковник Г. Брухмюллер. Всього для проведення артилерійської підготовки було задіяно 49 мінометів, і 39 гармат різних калібрів. [3]

Для підсилення були залучені батареї 19-ї піхотної дивізії, яка займала позиції південніше. Цього не було достатньо для масованого обстрілу російських позицій: на одну німецьку гармату припадала батарея легких російських гармат. Тому було прийнято рішення: для подавлення вогню батарей росіян використати хімічні снаряди. Розроблявся детальний план, згідно з яким артилерія була розподілена на групи, перед якими ставилися конкретні завдання.

За два дні до початку наступу розпочалася пристрілка по позиціях російських військ. Для розвідки широко використовувались спостережні вежі, що знаходились на висотах, повітряні кулі та авіація. Судячи зі схеми, німці добре знали розташування російських батарей і укріплених позицій (див. рис. 1).

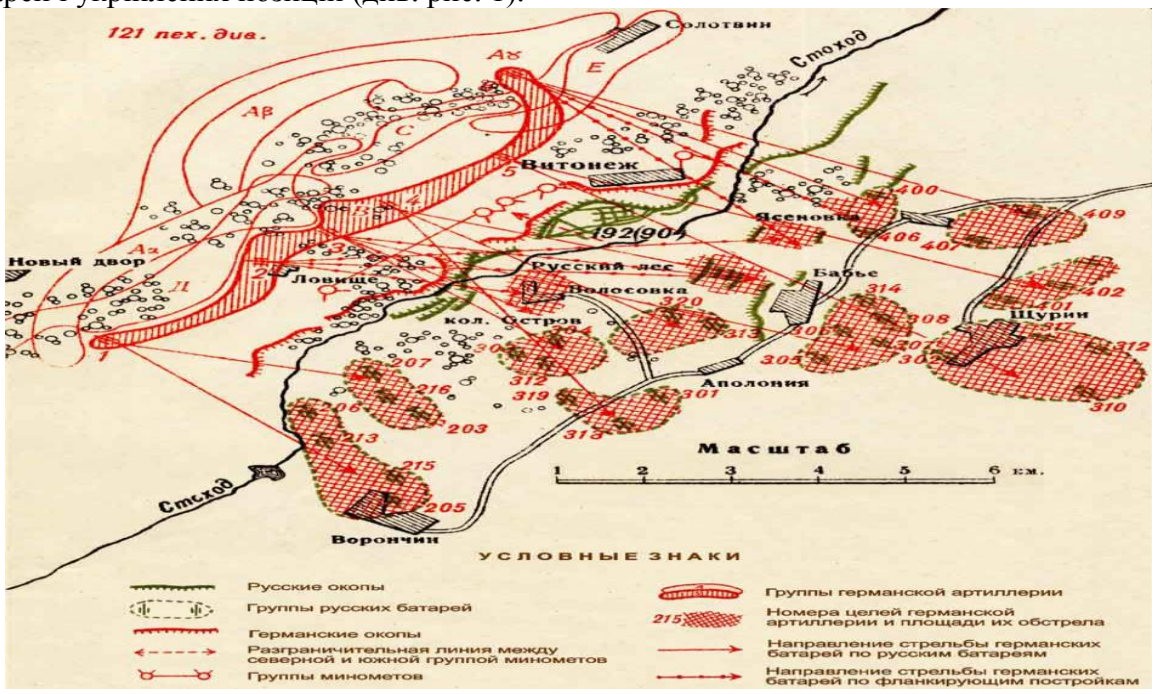

Рис. 1. Схема розподілу німецької артилерії, артилерійського вогню хімічними снарядами групою В ("Ака") і вогню мінометів

Щоб не насторожити російські війська, пристрілка велась обмежено, з великим інтервалом у часі. Перш за все, обстрілювалися розвідані цілі, зокрема, артилерійські позиції, кулеметні гнізда, та укріплення. Для пристрілки використали від 30 до 60 снарядів на кожен ствол. [2]

Артилерійська підготовка розпочалась на світанку 1 листопада о 8 годині ранку з пристрілки для внесення коректив на погодні умови. Вона була чітко спланована, і розподілена на 6 періодів, кожен з яких тривав 45-60 хвилин, і мав конкретне завдання. Артилерійська підготовка тривала 5 годин. Протягом цього часу на кожен ствол було використано близько 320 снарядів. На кінцевому етапі артилерія підтримувала атаки піхоти і вела загороджувальний вогонь. Для нейтралізації дії російської артилерії та обстрілу фланкуючих позицій було використано 207 150-ти мм. хімічних снарядів задушливої та подразнюючої дії, а саме Т і К снаряди, що були заповнені ксилобромідом та бромацетоном відповідно.

Обстріл хімічними снарядами вівся окремими гарматами, але цього було достатньо: за даними розвідки на цій ділянці фронту російські частини мали протигази низької якості. Крім того, використання хімічних снарядів мало великий психологічний вплив, бо росіяни знали про смертельну небезпеку, яку вони містили в собі.

Царські війська відповідали дуже слабко, їх вогонь пожвавився лише на короткий час, поки не подіяли гази. Таким чином, робота артилерійської групи В була успішною.

Вогнева діяльність груп А, С, D і Е теж відповідала виробленому плану (група С в основному вела загороджувальний вогонь між російськими окопами і Стоходом, окремі гармати груп D, E, C обстрілювали переправи через річку, та місця зосередження російських військ біля Ясинівки й Бабйого). Вогонь на початку обстрілу був відкритий раптово і влучно. [2]

Неодноразове перенесення вогню німецькою артилерією виконувалось швидко і злагоджено, це підтверджує ретельність підготовки та професійність німецьких артилеристів.

Штурм пройшов без несподіванок. Прекрасно навчена піхота в короткий термін, і з незначними втратами захопила передмостові укріплення і прилеглі до нього з півночі позиції. Весь гарнізон росіян був захоплений в полон. [2]

Після такого успіху штаб дивізії негайно віддав розпорядження про відкриття стрільби на ураження для підготовки атаки на невелику позицію в «Російському лісі». Завдання було покладене на начальника групи D, майора Лейденфроста. Для підсилення підрозділу було надано кілька батарей групи А. Майор Лейденфрост блискуче впорався зі своїм завданням. Російський ліс був зайнятий німцями.

Захоплення передмостового укріплення біля Вітонежа, з прилеглими до нього позиціями, стало прикладом класичної операції, описаної у книзі Г. Брюхмюллера «Німецька артилерія під час проривів у світовій війні».

Досвід ліквідації плацдарму біля Вітонежа, ґрунтувався на досвіді застосування артилерії та управління вогнем під час попередніх проривів біля Праснища, Пултуська, на річці Німан у 1915 році. В подальшому він був застосований біля Заріччя, озера Нароч та Коритниці-Свинюхи в 1916 році. [2]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адамович Б. Трыстень [Электронный ресурс] / Б. Адамович. – Режим доступа: http://grwar.ru/library/AdamovitchTrycten/AT_01.html?PHPSESSID=f0504adba42e0262ee75c0e8655da360 – 17.04.2018 – Название с экрана.

2. Брухмюллер Г. Германская артиллерия во время прорывов в мировой войне [Электронный ресурс] / Г. Брухмюллерю – Москва, 1923. – Режим доступа: http://grwar.ru/library/Bruhmuller-GermanArtillery/index.html – 16.04.2018. – Название с экрана.

3. Де-Лазари А. Н. Химическое оружие на фронтах мировой войны 1914-1918 гг. [Электронный ресурс] / А. Де-Лазари. – Режим доступа: http://supotnitskiy.ru/book/book5_prilogenie9.htm

– 17.04.2018 Название с экрана.

4. Драгомиров А. М. Развал Империи. Русский Верден, или Ковельская мясорубка [Электронный ресурс] / А. М. Драгомиров. – Режим доступа: http://www.lessons-of-war.ru/brest_1./ – 15.04.2018. – Название с экрана.

5. Зайончковский А. М. Первая мировая война [Электронный ресурс] / М. Зайончковский. – Санкт-Петербург: Полигон, 2000. – 878 с. – Режим доступа: http://militera.lib.ru/h/zayonchkovsky1/pre.html – 16.04.2018. – Название с экрана.

6. Клембовский В. Н. Стратегический очерк войны 1914 - 1918 гг. [Электронный ресурс] / В. Клембовский. – Режим доступа: https://www.prlib.ru/item/372467 – 17.04.2018 – Название с экрана.

7. Супотницкий М. В. Забытая химическая война 1915–1918 гг. Химическая война в России [Электронный ресурс] / М. Супотницкий. – Режим доступа: http://supotnitskiy.ru/stat/stat76.htm – 18.04.2018 – Название с экрана.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент Разиграєв О.В.

УДК 94(477.74)(=411.16):296"19"

Ірина Гербеєва
(Одеса, Україна)

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ВПРОДОВЖ XIX СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

У даній статті розглянуто історіографію проблеми культурної еволюції єврейських громад Херсонської губернії в XIX столітті. Досліджено основні праці з даної тематики і відмінність поглядів їх авторів.

Ключові слова: *євреї, Херсонська губернія, релігійна еволюція.*

This article discusses the historiography of the problem of the cultural evolution of the Jewish communities of the Kherson province in the 19th century. The author studies the main work on this issue and the differences in views of their authors.

Key words: *Jews, Kherson region, religious evolution.*

Проблема розвитку єврейських громад у Херсонській губернії знайшла своє відображення в історичній літературі. Із загальної історіографії можна виділити дореволюційну, сучасну українську та літературу діаспори.

Важливою працею дореволюційного періоду стала монографія О. М. Лернера «Евреи в Новороссийском крае» [1]. Особливістю даної роботи є те, що автор, використовуючи документи архіву колишнього Новоросійського генерал-губернатора, зумів відтворити побут єврейського населення. Дослідник значну увагу приділив законодавству Російської імперії стосовно єврейського населення Новоросії, окремо розглянув освітній та релігійний аспекти.

І. Бродовський в праці «Еврейская нищета в Одессе» [2] намагався на основі різних свідчень розподілити єврейське населення Одеси на класи. Зокрема, використовував звіти погребального братства на 1899 р. Автор відтворив точні дані про оплату різних соціальних верств погребальних обрядів. Це доводить, що братства діяли не тільки як релігійна структура, а й певною мірою благодійна, так як більш ніж половина поховальних обрядів здійснювалась безкоштовно.

Здійснення повноцінного дослідження по даній тематиці неможливе без використання відомостей з довідкових та енциклопедичних видань. До найбільш фундаментальних належить «Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем» [3, 4, 5, 6], яку впорядковано та видано відомим видавництвом Брокгауза і Ефрона на початку XX ст. Зважаючи на давність видання, наведені в ньому відомості набувають характеру джерела.

Активні дослідження єврейської тематики українськими та російськими істориками були здійснені у 90-х рр. XX ст. Серед перших праць з єврейської тематики, що з`явилися в Україні, є книга Я. С. Хонігсмана і О. Я. Наймана «Евреи Украины» [7]. Автори використали велику кількість джерел і робіт українських та єврейських істориків. Книга являє собою один із найбільш повних і послідовних викладів історії єврейського населення України від найдавніших часів і до сучасності. Науковці звертають увагу на різні аспекти становища єврейського населення. Ці дослідження відзначаються глибокою аргументованістю і незаангажованістю, де подається велика кількість фактичного та аналітичного матеріалу, що дає можливість оцінити внесок єврейського населення у розвиток південного регіону. Автори детально висвітлили освітній і культурний розвиток єврейських общин та їх особливостей.

Проблеми культурного розвитку єврейського населення Одеси розглядалися і сучасними дослідниками та істориками.

Особливий інтерес для досліджуваної теми представляють публікації, надруковані в Записках історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. Серед них монографія сучасної дослідниці Н. М. Діанової, яка присвячена формуванню населення міст Південної України, історії їх заселення, а також окремій єврейській етнічній общині в містах Південної України у дореформений період [8]. Цінність даної роботи полягає у тому, що вона базується на основі архівних матеріалів ДАОО та Санкт-Петербурга та опублікованих джерел, що дало змогу більш точно відтворити культурно-релігійну картину єврейських громад губернії. Авторка зазначає, що розвитку єврейської общини у місті значною мірою сприяли реформаторські погляди членів «Гаскали» («Просвіти»), які зайняли в ній керівні позиції. Проаналізовано зміни впливових релігійних установ, яким належала вирішальна роль у визначенні напрямів релігійної політики всього Новоросійського краю.

Висвітленню різних аспектів життя та діяльності єврейської громади Миколаєва та Херсонської губернії присвячена робота «Єврейське населення Херсонської губернії в XIX – на початку XX століть» [9] М. М. Шитюка та В. В. Щукіна. У монографії розкривається детальний аналіз розвитку єврейської освіти у краї. Дослідження цінне тим, що воно здійснено на широкому колі архівних матеріалів, правових та нормативних актів, преси та публіцистики. До того ж, праця є першим комплексним дослідженням, присвяченим єврейському населенню в Херсонській губернії.

У 2005 р. Інститутом Юдаїки (Київ) було видано книгу «Нариси з історії та культури євреїв в Україні» [10] за редакцією Л. Фінберга та В. Любченка. Збірка може вважатися спробою узагальнення доробку українських авторів XIX – XX ст. Праця цінна тим, що в ній містяться фрагментарно корисні матеріали для даного дослідження. Вони відзначаються об`єктивністю, логічністю й критичним ставленням до джерел.

Досліджуючи розвиток єврейського населення Херсонської губернії, неможливо не торкнутись історії самих міст цього регіону.

Дослідницею історії міста стала Патриція Герлігі [11]. Значну увагу американська авторка приділила ролі різних етнічних груп в культурному житті

Визначні праці діаспорних дослідників, що висвітлюють значною мірою розвиток єврейської общини м. Одеси, були написані Стівеном Ципперштейном «Евреи Одессы. История культуры, 1794-1881» [12] та Ігалем Котлером «Очерки по истории евреев» [13]. Праці цих авторів стали своєрідною віхою у підході до вивчення релігійної проблематики одеського єврейства.

Робота професора Стенфордського університету (США) Стівена Циперштейна, що була опублікована 1985 р., а в російському перекладі – 1995 р. – стала першим фундаментальним дослідженням історії одеського єврейства, яке охоплює період з початку виникнення громади до єврейського погрому 1881 р. У центрі уваги автора процес формування одеської єврейської громади, особливості її соціального та культурного розвитку. Найбільш цікавими фрагментами для даного дослідження у цій роботі є стосунки євреїв з одеською адміністрацією, єврейські погроми, вплив євреїв на економічне життя регіону тощо. Автор проаналізував розвиток одеської общини і прийшов до висновку, що вона була однією з найбільш культурно розвинених общин Європи. Дослідник приділив значну увагу синагогальним прогресивним реформам, які здійснилися спочатку в Бродській синагозі. Вона була модернізованою синагогою міста, трансформованою у стилі мавританської архітектури. У кінці XIX століття там з'явився орган – еталон єврейського богослужіння у місті. Потім, не витримуючи конкуренції, й Головна синагога була змінена за цим прикладом. Не дивно, що професор Ципперштейн вказував на те, що Одеса була містом великих можливостей і зміни моделей релігійної поведінки. С. Ципперштейн обґрунтував необхідність даних реформ як спосіб досягнення морально-інтелектуального вдосконалення та поглибленого вивчення мови для парафіян. Розглянув позиції традиціоналістів та ортодоксів стосовно модерністської політики. Автор детально зупинився на синагогальних перетвореннях головних на той час релігійних інститутів. Опрацьовуючи статті в «Одеському віснику», здійснив характеристику видатних єврейських діячів та їх поглядів на релігійну політику як у традиційному руслі, так і в новаторському, починаючи із зародження релігійних реформ.

І. Котлер, вивчаючи історію євреїв Одеси, надавав перевагу висвітленню питання їх переселення до міста, формуванню общини, та її соціально-економічного розвитку. Він здійснив оцінку розвитку релігійного життя міського єврейства на ранніх етапах – припустив різні версії створення найдавнішої синагоги. Визначив, що остаточне оформлення общини здійснилось після того, коли до Головної синагоги на посаду рабина був запрошений з Бендер Іцхок Рабинович. Погоджувався із думкою С. Ципперштейна про те, що влада була сприятливою до розбудови перших єврейських храмів, хоча загальний стан синагог міста першої половини XIX ст. був досить поганим – вони знаходились в аварійному стані. Тож богослужіння велись тільки на свята, при великому скупченні людей, що призводило до значного гамору та незручностей. І. Котлер зумів дати об'єктивну оцінку ситуації, що склалася напередодні реформування Головної синагоги за зразком Бродської, опираючись на статті, які були опубліковані в «Одеському віснику». На перших етапах релігійної еволюції єврейські храми не відрізнялись комфортом і зручністю та були розкидані по місту. Автор дав характеристику хасидського руху в Одесі і зазначив, що до зменшення чисельності хасидів призвело масове заселення території бродськими євреями. Він проаналізував діяльність синагог, які визначались за професійною ознакою своїх парафіян. Особливість роботи І. Котлера полягає в тому, що вона побудована у вигляді своєрідної екскурсії по місцям, які пов'язані з історією єврейської общини в Одесі. Один із нарисів розповідає про негативну сторінку одеської історії – антисемітські виступи, що відіграли у 70-80-х роках XIX ст. свою логічну роль у формуванні сіоністського руху («палестинофільства»). Також І. Котлер приділив значну увагу діяльності Одеського Палестинського комітету.

Особливий інтерес представляє монографія ізраїльського автора, доктора історичних наук Тель-Авівського університету Михайла Поліщука – «Евреи Одессы и Новороссии» [14], що вийшла друком в Росії 2002 р. Ним використані, значною мірою, матеріали єврейської преси кінця XIX – початку XX ст. та фрагментарно фонди ДАОО. Дане дослідження детально висвітлює соціальну ситуацію, в якій функціонувала єврейська громада, динаміку розвитку єврейського суспільного руху. Значну увагу приділено розкриттю особливостей існування єврейської громади Одеси та процесам модернізації, що відбувалися в її межах. Ситуація в Херсоні, Миколаєві та інших містах Новоросії розглядається автором лише у тій мірі, в якій це мало зв`язок з ситуацією в Одесі. Автор акцентував увагу на модернізації

общин, що стала домінуючою тенденцією релігійного розвитку, значну увагу приділив дослідженню процесу реформування Бродської синагоги та її впливу на розвиток інших синагог міського регіону. Адже до кінця XIX ст. вона стала справжнім культурним центром єврейської інтелігенції Півдня Російської імперії. Крім того Михайло Поліщук розглянув й інші важливі общинні релігійні установи. Прикладом можуть слугувати погребальні братства (хеврот), які виникали та діяли як релігійні структури і були призначені для реалізації конкретних потреб – виховання, благодійності та взаємодопомоги.

Таким чином, протягом XIX ст. відбувався досить активний розвиток життя єврейських общин, що знайшло своє відображення в історичній літературі. Істориками проводилося вивчення різних аспектів та регіональних особливостей життя та діяльності цієї етнічної групи. Написано чимало дослідницьких робіт та ґрунтовних праць, що дає змогу комплексно підійти до подальшого вивчення даної проблематики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае. – Одесса: Тип. Г. М. Левинсона, 1901. – 240 с.

2. Бродовский И. Еврейская нищета в Одессе. – Одесса: Типо-Литография Гальперина и Швейцара, 1902. – 50 с.

3. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Под общей ред. д-ра Л. Каценельсона и барона Д. Г. Гинцбурга. В 16 томах. – Т. 7. – СПб: Брокгауз-Ефрон, 1906-1913. – С. 513-514.

4. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Под общей ред. А. Гаркави и-ра Л. Каценельсона. В 16 томах. – Т. 11. – СПб: Брокгауз-Ефрон, 1906-1913. – С. 704-709.

5. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Под общей ред. А. Гаркави и д-ра Л. Каценельсона. В 16 томах. – Т. 12. – СПб., 1906-1913 – С. 50-68.

6. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Под общей ред. д-ра Л. Каценельсона. В 16 томах. – Т. 15. – СПб: Брокгауз-Ефрон, 1906-1913. – С. 602-609.

7. Хонигсман Я. С., Найман А. Я. Евреи Украины (краткий очерк истории). – Ч. 1. – К., 1992. – 158 с.

8. Діанова Н. М. Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII – перша половина XX ст.): [монографія] / Н. М. Діанова. – Одеса: Астропринт, 2010. – 176 с.

9. Шитюк М. М. Щукін В. В. Єврейське населення Херсонської губернії в XIX – на початку XX століть. – Миколаїв, 2008. – 220 с.

10. Нариси з історії та культури євреїв України / Ред. Фінберг Л. і Любченко В. – Вид. 2. – К., 2005. – 440 с.

11. Герлігі П. Одеса: Історія міста, 1794-1914. – К.: Критика, 1999. – 382 с.

12. Циперштейн С. Евреи Одессы. История культуры, 1794-1881. – М.-Иерусалим: Гешарим, 1995. – 207 с.

13. Котлер И. Очерки по истории евреев. – Одесса-Иерусалим, 1996. – 204 с.

14. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии. Социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии 1881-1904. – М.: Мосты культуры-Гешарим, 2002. – 446 с.

УДК 94(477):327:351.86222

Ігор Жук
(Луцьк, Україна)

ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМИ КОРОНИ У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Розглядається походження корони, як матеріального символу влади, державності, виділяється ряд хронологічних відмінностей у формі корон, їх поширенні, еволюція зовнішнього вигляду корони та самого обряду коронування у середньовіччі. Обґрунтовується форма гіпотетичного зображення корони Данила Галицького.

Ключові слова: *корона, вінець, регалії, коронація, середньовіччя.*

The origin of the crown is considered, the chronological differences are distinguished in the shape of the crowns, the evolution of the appearance of the crown and the crowning ceremony in the Middle Ages are observed. The form of a hypothetical image of the crown of Danylo Halytsky is substantiated.

Key words: *crown, regalia, coronation, medieval.*

Традиція обрядового увінчання людської голови уходить в глибину віків. Вінки з переплетених гілок, трав, квітів у давнину використовували для різних церемоній, урочистостей. Сама корона є вінцем, різновидом вінка, від якого і походить. Вона являла собою ознаку влади, а її форма означала титул або сан, ступінь у владній ієрархії, а також могла означати нагороду.

Відколи вінці почали робити з металу, відтоді можемо говорити про появу корони – різновиду вінця, що символізує владу. Форма корон видозмінювалась від повторення рослин та звичайних пов`язок до складних ювелірних виробів. Цікаво, що традиція присвячення корони в дар богу зберігалась й у християнські часи. Такими є так звані вотивні корони. Зокрема, можна згадати вотивну корону візантійського імператора Лева VI (Мудрого) (886-912 рр.), в соборі Святого Марка [1, с. 48].

Саме коронування, у розумінні увінчання голови майбутнього володаря держави певним головним убором, прийшло до Західної Європи з Візантії, куди навзаєм було поширено основний елемент західноєвропейської традиції коронування – миропомазання [1, с. 39]. У самій Візантії церемонія коронування протягом століть значно видозмінювалась. Ще у V та VI століттях коронація візантійського імператора була світською, військовою церемонією, заснованою на античній римській традиції. Тільки з середини V століття до військової коронації долучається коронування імператора Константинопольським патріархом. Проте, благословення патріарха ще має другорядний характер, доповнює основний акт коронації [1, с. 96]. З посиленням влади церкви та ролі Константинопольського патріарха, а також із зростанням абсолютизму військова коронація замінюється церковним вінчанням на царство, а саме коронування набуває культового характеру. Коронаційний чин – це вже строго регламентована церковна церемонія.

Ці окремі традиції західна і східна з`єднались в одну, де рукоположення вищого першосвященника, і благословення, і вінчання, і покладення знаків влади означало передачу державної влади від Бога – володарю, визнання прав володаря священними, благословенними Богом, а самого володаря – Божим вибранцем на голову держави. Тому володарі у середньовічній Європі свої грамоти розпочинали словами: «Ми, милістю Божою, король…».

Значення корони як регалії володаря у середньовіччі було першорядним, цей артефакт давав владу і можливість з'єднати народ і державу в єдину цілість. Корона була неодмінним атрибутом узаконення владних домагань, підтвердження свого верховенства, сану, права на престол, права вирішувати людську долю та долю держави. Водночас корона виступала

символом незалежності та самостійності держави, втілювала державницьку ідею. Дотепер королівські корони є одними з найбільших державних реліквій.

Як сама церемонія коронації, так і форма коронаційних вінців зазнавала багатьох змін та запозичень, еволюціонувала. Відомі історичні джерела починаючи від праць Псевдо-Кодина, мемуарів Анни Комніної, досліджень Андрєєвої М.А., Барсова Є.П., Бєляєва Д.Ф., Кондакова Н.П., Лопарєва Х.М., Савви В.В. до сучасних історичних розвідок Мартинової М.В., Марєєвої О.В. описують візантійські церемоніальні головні убори, виділяють їх основні типи, які послужили зразками для корон багатьох інших держав.

Більш раннім типом середньовічної візантійської корони була діадема. Такою була візантійська імператорська корона раннього середньовіччя, яка являла собою пурпурну пов`язку з матерії, що поступово зникла під дорогоцінними прикрасами та перетворилась на середньої ширини металевий (золотий) обруч. Діадема одягалась безпосередньо на голову, з під неї та над нею було видно волосся. Корони такого типу іноді називають відкритими, та відрізняють їх від корон закритого типу, ознакою яких є наявність всередині корони подушки або шапки [3, с. 421]. Проте, цей поділ на закриті та відкриті корони мабуть недосконалий, оскільки корони з дугами поверх голови теж строго кажучи закриті, а шапки в таких коронах могло й не бути.

Передня частина імператорської діадеми була пишно прикрашена перлами та дорогоцінними каміннями, а також підвісками з перлів (катасистами), що звисали на скроні. Таку корону, зокрема, можемо бачити на мозаїці базиліки Сан-Вітале в Равені (імператор Юстиніан І) та інших зразках візантійського мистецтва[1, с. 118]. Є зображення діадем дещо розширених догори, що практично закривають волосся, це, наприклад, зображення імператора Михайла VIII Дуки та його дружини Марії Аланки (Константинополь, 1071-1081) [1, с. 143]. Від діадеми відрізняється інший тип корон – скіадій. Він являє собою дорогоцінний обруч, верх якого зроблений з матерії. З XII-XIII століття таку корону у Візантії носили кесарі [2, с. 216].

Дещо пізніше за діадему з`являється інший тип корони – стема, яка стала основним прототипом середньовічних корон. Стема відрізнялась від діадеми тим, що дорогоцінний обруч був увінчаний зверху дугами, на перехресті яких уміщувався хрест. Корона одягалась на шапку з матерії. Декоровані стеми, як і діадеми, перлами та дорогоцінним камінням, з виділенням центральної частини над чолом. Дуги та хрест також декорувалися перлами та дорогоцінним камінням. Підвіски на скронях (катасисти) спочатку короткі з часом стають довшими, спадають на плечі. Бачимо це на багатьох зображеннях XI-XIII століття, зокрема, Костянтина IX Мономаха та імператриці Зої перед Христом (мозаїка собору св. Софії в Константинополі, 1042-1055 рр.) [2, с. 208].

Власне на прикладі корони Святого Стефана можна бачити еволюцію форми середньовічної корони [3, с. 425]. Найдавніша частина цієї корони являє собою діадему візантійського зразка: металічний обруч, що прикрашений дорогоцінним камінням у чотирикутних кастах та чотирикутними емалевими зображеннями Деісуса. Цей обруч доповнювався шапкою з матерії, що надавало короні форму скіадія. Пізніше корона доповнюється закругленими та трикутними зубцями, та дугами з хрестом на їх перетині, що надало короні вигляд стеми.

З часом корони стають вищі, набувають напівсферичне завершення. Їх форма наближається до форми митри. Митроподібні корони бачимо як на зразках візантійського мистецтва, так і в західноєвропейській традиції. І, хоча з`являються вони не пізніше комнінської династії (1057-1204 рр.), проте, більш широкого поширення набувають у Візантії за династії Палеологів (1261-1453), а у західній Європі з XV століття [4, с. 35]. Яскравим прикладом корони-митри є корона Папи Римського – папська тіара. Фактично вона складається з трьох корон. Перша корона виникла у XI столітті, як символ влади першосвященика. У XIII столітті з`являється друга корона, яка символічно об`єднала

духовну та світську владу. А близько XIV століття до них приєднана й третя корона, як символ трійці, з одного боку, та судді, законника та священика в одній особі.

Унікальною можливістю побачити еволюцію форми корон є українська виставка «Корони світу», яка була відкрита 2015 року у приміщенні Львівського історичного музею, з 2017 року перевезена до каплиці Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Тиводара Легоцького, а з лютого 2018 року експонується у національному музеї «Чернігів стародавній». Цей масштабний проект робить наголос на наступництво та спадкоємство об'єднавчих державотворчих зусиль. Експозиція-ретроспектива головних символів влади, де представлені вінці, корони, головні убори духовних та світських лідерів різних країн представляє більше 70-ти шедеврів, частина з яких є оригіналами, а частина є копіями та максимально наближеними репліками експонатів, що знаходяться у музеях України, Польщі, Росії, Австрії, Італії, Великобританії, Румунії, та інших країн світу. Серед експонатів є реконструкції втрачених головних уборів, зокрема, корони Святого Володимира і Анни Візантійської (X-XI ст.), які на віки вперед вирішили духовну долю українського народу, а також Яна III Собеського та його дружини Марії-Казиміри. Їх реконструкція до цього часу у нашій державі не проводилась і не має аналогів. Основою стилістичної реконструкції корон Святого Володимира і Анни Візантійської послужили фрески, монети (злотники і сребреники) та візантійські пам'ятки.

Привертає до себе увагу гіпотетична версія корони короля Данила Галицького. Цей експонат – це гіпотетичний за формою варіант королівської реліквії і, водночас, символічна пам'ятка та шедевр сучасного ювелірного мистецтва на честь великого володаря. Форма корони повторює форму митри Перемиських єпископів, як одну з версій історичної долі корони Данила Галицького. Виготовлення корони Данила Галицького та експозиція має за мету не стільки точне відтворення корони XIII ст., скільки створення символу державності, наступництва та спадкоємництва об'єднавчих державотворчих зусиль у розбудові України. За вкладеним духовним змістом, ця корона символізує вшанування пам'яті героїчного предка, заклик до самоусвідомлення українського народу серед інших народів Європи та світу, самостійності та незалежності країни, нагадування нащадкам про славне минуле та необхідність продовження справи гідного утвердження української держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева М.А. Очерки по культуре византийского двора в XIII веке / М.А. Андреева. – Praze, 1927. – 216 с.

2. Беляев Д.Ф. Очерки, материалы и заметки по византийским древностям. Кн.2: Ежедневные и воскресные приемы византийских царей и праздничные выходы их в храм св. Софии в1X-X вв. / Д.Ф. Беляев. – СПб., 1893. – 340 с.

3. Мареева О.В. Генезис венца как регалии власти / О.В. Мареева // Священное тело короля: Ритуалы и мифология власти. Ин-т всеобщ. истории РАН; МГУ. – М.: Наука, 2006. – С. 419-429.

4. Острогорский Г.А. Эволюция византийского обряда коронования / Г.А. Острогорский // Византия. Южные славяне и Древняя Русь. Западная Европа. Искусство и культура: Сб. ст. в честь В.Н. Лазарева. – М., 1973. – С. 33-42.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент Надольська В.М.

УДК 94(477)«1939/1945»

Андрій Закревський
(Київ, Україна)

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Висвітлення здобутків українського національного руху, підкреслення вагомого внеску українського народу у перемогу над нацизмом.

Ключові слова: *Друга світова війна, примирення, втрати, національний рух.*

Highlight of the achievements of Ukrainian national movement, emphasis of the significant contribution of the Ukrainian people to the victory over Nazism.

Key words: Second world war, , reconciliation, loss, national movement.

Друга світова війна стала подією, що визначила майбутнє Європи та світу на багато десятиліть. Своє бачення цієї війни сформулювали майже всі її учасники. Сьогодні важливо мати власний погляд на місце і роль українців у цій війні. Відсутність власної концепції неодмінно спричинить нав'язування чужих. Підтвердженням цієї тези є пропагандистська трактовка німецько-радянської війни як «Великої вітчизняної», героїзація ролі комуністичної партії та її вождя Й. Сталіна, замовчування інформації про реальні втрати воюючих сторін. Радянська історична наука довгі роки нав'язувала чорно-білий підхід до оцінки подій Другої світової війни. Цей підхід містив поділ на «наших» і «німців». До «німців» зараховувались усі, хто воював проти «наших» на боці Третього рейху. Те, що в цю концепцію не вписувались союзницькі дії СРСР і Німеччини на початковому етапі війни, зокрема щодо поділу Польщі, радянських пропагандистів не бентежило, оскільки зміст таємних протоколів–додатків до пакту Молотова–Ріббентропа тримався у великій таємниці. Дихотомічний підхід зовсім не придатний для оцінки ролі в подіях Другої світової війни тих народів, які не мали своїх держав. Для українців ця війна, як і Перша світова, мала братовбивчий характер. Через відсутність власної держави українці опинилися в військових формуваннях практично усіх армій, що воювали на українських землях: польській, радянській, німецькій. Усі учасники протистояння прагнули залучити українців на свій бік і використати цей потужний людський ресурс на свою користь. Друга світова війна в українському контексті – поняття багатогранне і складне. Історик В. В'ятрович в рамках цієї війни на території України виділяє кілька воєн:

– німецько-польська війна 1939–1945 рр. – спочатку відкрита фронтова, а після падіння Польщі – підпільна;

– німецько-радянська 1941–1945 рр., теж відкрита, підпільна, потім знову відкрита фронтова.

– польсько-українська війна (1942–1947) – підпільна і значною мірою селянська, хронологічні рамки якої виходять поза 1945 рік.

– радянсько-українська (1939–1954) – підпільна; її початком стали антирадянські виступи часів першої радянської окупації, а завершенням – розгром підпілля та захоплення його останнього керівника [1].

Бездержавність позбавляла українців можливості бути повноправним гравцем на історичній арені. Єдиним українським суб'єктом у роки Другої світової війни був український визвольний рух. У результаті жорстокої політики окупантів, як німецьких, так і радянських, цей рух переріс у загальнонаціональний, в якому взяли участь сотні тисяч українців. Він вийшов за межі Західної України, де зародився ще до війни у формі підпільного націоналістичного руху.

Український національно-визвольний рух складався з політичної організації та військових формувань. Керівництво належало Організації українських націоналістів.

Військовою частиною руху стала Українська повстанська армія. З огляду на чітку структуру, наявність офіцерських шкіл, існування військових звань та нагород можемо розглядати УПА як справжню армію українського народу, яка боролася за українську державність. Протягом 1943–1945 рр. окремі регіони повністю контролювалися українським визвольним рухом. Тут створювали українську адміністрацію, проводили розподіл сільськогосподарських земель, відкривали школи, заклади культури. Можна констатувати, що визвольний рух перебирав на себе функції держави як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні. Дипломатична діяльність лідерів руху була доволі широкою. Велися переговори із представниками угорського, румунського та німецького військового командування, польського підпілля. У 1943 р. налагодити співпрацю з УПА для боротьби із німцями намагалися навіть радянські партизани. Це було свідченням того, що український визвольний рух фактично став суб'єктом міжнародних відносин. Уперше за багато років після втрати української державності наш народ змусив інших рахуватися зі своїми інтересами.

Правдива історія про Другу світову війну наштовхується на потужний опір прихильників «славного» минулого Радянського Союзу. В свідомості доволі значної частини суспільства ще досі існує створена комуністичною пропагандою російськоцентрична модель історії цієї війни. Її творцем був Й. Сталін, який на прийомі на честь командувачів військами Червоної армії 24 червня 1945 р. підкреслив винятковий внесок у перемогу росіян. Диктатор назвав росіян «наиболее выдающейся нацией из всех наций, входящих в состав Советского Союза» і підняв келих «за здоровье русского народа!» [2, с. 47-48]. Жоден інший народ не дочекався вдячного слова від вождя. Не так давно президент Російської Федерації В. Путін висловив подібну думку, заявивши, що Росія і без України та інших республік здобула б перемогу. В цих словах відчувається образа на республіки, що вийшли зі складу СРСР, а відкрита агресія Росії проти України свідчить про прагнення імперії знову перетворити Україну на свою колонію. Розглянемо внесок українців у спільну перемогу над ворогом. Загальна кількість українців у складі Червоної армії під час німецько-радянської війни, за приблизними даними, становила близько 7 млн осіб [3, с. 24]. На 1940 р. кожен п'ятий червоноармієць був українцем. На середину 1944 р. українцем був вже кожен третій боєць. У Червоній армії під час війни налічувалося понад 300 генералів українського походження. Всього українці й жителі України отримали 2,5 млн орденів і медалей (із загальної кількості 7 млн.). Серед Героїв Радянського Союзу українці становили 18,2%. Тричі Героєм Радянського Союзу став льотчик Іван Кожедуб – уродженець Сумської області. Зі 115 двічі Героїв Радянського Союзу, удостоєних цього звання під час війни, – 32 українці та уродженці України.Українці воювали в різних арміях світу. За твердженням історика Ю. Шаповала, від 35 до 50 тис. українських добровольців з числа канадських емігрантів, а серед них майже півтисячі офіцерів, у 1941–1942 рр. виявили готовність вступити до Канадських збройних сил. Майже 40 тис. американців українського походження брали участь в боях на європейському континенті, в Тихоокеанському регіоні, Малій Азії, Північній Африці. 5 тис. українців з Франції у складі Іноземного легіону брали участь у всіх великих боях 1940 р., а Василь Порик очолював у Франції партизанський загін. Кожен восьмий вояк 2-го корпусу генерала Владислава Андерса був українцем [4].Український народ зазнав величезних демографічних втрат і руйнувань. На фронтах війни, за різними даними, полягло від 2,5 до 3,5 млн вояків-українців. Втрати цивільного населення сягнули 4,5 млн. осіб [3, с. 24]. Загалом у війні загинув кожен п'ятий українець. По відношенню до загальних втрат СРСР це становить понад 40%. Було також зруйновано майже 700 міст, що складало 40% усіх міст Радянського Союзу, знищених війною, і 28 тисяч сіл. Матеріальні збитки становили понад 40% від загальної кількості збитків СРСР. Отже, Україна була територією, що найбільше постраждала від війни. Забути про багатомільйонні втрати українців і стверджувати, що і без українців СРСР здобув би перемогу, щонайменше аморально. Нещодавно в Україні запроваджено нову традицію вшанування жертв та учасників Другої світової війни. Її головний зміст – відмова від святкування з огляду на

жахливі наслідки на користь вшанування, чесний діалог навколо складних сторінок минулого та рівне вшанування пам'яті кожного, хто боровся з нацизмом. Згідно з указом Президента України від 24 березня 2015 р. «з метою гідного вшанування подвигу Українського народу, його визначного внеску у перемогу Антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні, висловлення поваги усім борцям проти нацизму, увічнення пам'яті про загиблих воїнів, жертв війни, воєнних злочинів, депортацій та злочинів проти людяності, скоєних у роки війни, посилення турботи про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху цього періоду, жертв нацистських переслідувань, утвердження спадкоємності традицій воїнів – переможців нацизму та нинішніх захисників Вітчизни, консолідації суспільства навколо ідеї захисту України» був запроваджений День пам'яті і примирення, який відзначатиметься щороку 8 травня. Символом цього вшанування стала квітка червоного маку – квітка скорботи за всіма жертвами війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. В'ятрович В. Українська Друга світова (в кольорі) / Володимир В'ятрович // Дзеркало тижня. – 2009. – №32. –28серпня.

2. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы. – М.: ОГИЗ, 1947. – Т. 3. – 790 с.

3. Трофімович В. В. Найбільша народна трагедія і найвеличніший подвиг в ім'я майбутнього. / В. В. Трофимович, П. П. Ткачук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asv.gov.ua/content/nauka/editions/23/2015-23/3.pdf.

4. Шаповал. Ю. Друга світова війна: український контекст / Юрій Шаповал // Дзеркало тижня. – 2015. – №15. – 24 квітня.

Науковий керівник: старший викладач Комова О.С.

УДК 94(477)

Марія Логінова
(Глухів, Україна)

СТРУКТУРА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (УАН) 1918-1921 РР.

Стаття присвячена діяльності історико-філологічної секції Української академії наук 1918-1921рр. У статті відображено хронологію створення історико-філологічної секції, структуру роботи, розвиток наукових напрямів цього періоду.

Ключові слова:*Українська Академія наук, УАН, історико-філологічна секція, 1918-1921рр., хронологія.*

The article is devoted to the activity of the historical-philological section of the Ukrainian Academy of Sciences 1918-1921. The article presents the chronology of the creation of the historical-philological section, structure of work, development of scientific directions of this period.

Key words*: Ukrainian Academy of Sciences, UAN, historical and philological section, 1918-1921, chronology.*

1918 р. 14 листопада 1918р. гетьманом П.Скоропадським було підписано "Закон Української держави про заснування Української Академії наук в м.Києві", затверджено її статут та перших академіків. В академії працювали 72 дійсних члени, що розробляли понад 60 наукових напрямів. (22 по 1-му Відділу, 30- по 2-му і 20 по 3-му). Кількість членів-кореспондентів встановлювалась для кожного наукового напряму спільним зібранням, і обиралась з осіб, що мали наукові заслуги. За статутом академії існувало 3 відділи: Історико-філологічний, фізико-математичний і соціальних наук.

В 1-му відділі розвивалося дослідження в таких галузях як: граматика та історія української мови, історія українського народу, історія українського мистецтва в контексті з всесвітньою історією мистецтва, українська народна словесність, історія українського письменства, археологія України, історична географія та етнографія, історія української церкви. Головною метою цього відділу було підвищення національної свідомості українців.

При історико-філологічному відділі створювались кабінети експериментальної психології і фонетики. Були створені постійні комісії як окремі самостійні структури:для складання словника живої української мови(головний редактор і директор – А. Кримський). Для видання новітньої української літератури. Для видання пам'яток історії, письменства і мови (керівний професор – В. Данилович). Для складання історично-географічного словника української землі (голова – Д. Багалій). Для складання історичного словника української мови (директор – професор Є. Тимченко). Для дослідження пам'яток українського мистецтва. Морфологічно-термінологічну комісію. Діалектичну комісію. Для присудження премій за наукові твори. Для збирання і видання фольклорного матеріалу. Для видання пам'яток новітнього українського письменства (голова і керівник – С. Єфемов).

Розподіл наукових дисциплін і академіків (1918р):

- Д. Балагій – історія України;
- А. Кримський – арабо-іранська філологія;
- М. Петров – українське письменство;
- С. Самль-Стоцький – українська мова (граматика).

В історико-філологічному відділі проводились дослідження пов'язані з загальним мовознавством, історією Литви, класичної філології, слов'янської історії, всесвітньої історії та літератури, філософії, вивчення Тюркської і Візантійської культур. Також був закладений клас українського красного письменства, а також, в майбутньому, план створити клас слов'янства та спільних з ним народів, де вивчалася історія слов'янства, Росії, такі мови як: білоруська, польська, російська, єврейська, литовська, болгарська, чеська, та ін.

1919 р. Протягом 1919 р. Академія та її співробітники зазнали утисків. Весь час Академія захищала своїх членів. Так було заарештовано П.Стебницького – редактора «Біографічного Словника діячів української землі», котрий видавала Академія. До словника входили всі життєписи всіх діячів, які жили на Україні, не залежно від їх національності, релігії, переконань. Академія клопоталась, також, про відомого письменника, члена УАН з красного письменства С.О.Єфремова, клопотання не були марними Стебницького і Єфремова 5 квітня було випущено з-під арешту. Намагалися звільнити В.П.Науменка, однак клопотання спізнилося.

Протягом 1919 р. в історико-філологічному відділі було обрано 5 академіків: М.Сумцов, С.Єфремов, В.Перетц, М.Біляшівський, К.Харлампович.

23 лютого 1919р. скликано перше засідання Постійної комісії для створення біографічного словника діячів української землі. Головою 1-го Відділу обрано академіка Д.Багалія, а секретарем С.Смаль-Стоцького. Вцілому було скликано 8 засідань комісії, на яких обговорювалось питання побудови словника, та організаційні питання. Відділ провів 30 засідань, де розглядались кандидатури нових членів Академії, склад комісії, видання, та створення постійних комісій.

Постійні комісії:

1. Правописно-термінологічної мови.(голова – А.Кримський, керівник над працями А.Ніковський). Всі секції (природничої термінології, юридична, правописна і технічна) розпочали роботу 17 червня 1919р. Загальні збори були кожного вівторка, а також кожна секція окремо проводила свої засідання. Розроблялася методика добору народних і літературних термінологічних матеріалів, їх систематизація і підготовка до друку.

2. Для складання історичного словника української мови (директор – Є.Тимченко (пропав безвісті), тимчасовий директор А.Кримський) Було розглянуто матеріали, і почалася розробка словника.

3. Для складання словника живої української мови. (голова – А.Кримський, керівник над працями А.Ніковський). Було зібрано матеріал з творів класичних українських письменників, етнографічні матеріали. Проведено 87 засідань комісії, де обговорювались джерела, методичні підходи щодо створення словників, організаційні питання.

4. Для видання пам'яток новітнього письменства. (керівник – академік С.Єфемов) розробив план роботи та завдання комісії. Вона мала друкувати класичну українську літературу під назвою "Академічна бібліотека українських письменників" разом із статтями про життя і творчість письменників, автографами, портретами діячів.

5. Для складання історико-географічного словника української землі. (голова – академік Д.Багалій, директор – професор О.Грушевський). Кожний з науковців даної комісії обрав для вивчення певну частину території України. Археологічний матеріал розроблявся окремо. Спеціальна комісія займалася вивченням історії та історичної топографії Києва. Метою комісії було створення, унікального, науково-географічного словника, якого не існувало ні в Україні, ні в російській науковій літературі. Потрібно було зібрати матеріали з історії заселення України, українські поселення за кордоном, і географічно-статистичний матеріал в алфавітному порядку заселень і місцевостей. Комісія провела 15 засідань на яких зачитувались доповіді і розроблялись підходи до складання словника.

6. Археографічна. (керівник – професор Т.Сушицький). Комісія готувала "Археогафічний збірник" у трьох серіях: "Пам'ятки мови", "Пам'ятки письменства", "Пам'ятки історії".

7. Жидівська історико-археографічна (голова – академік Д.Багалій). Комісія провела декілька засідань де було розглянуто організацію комісії, та програма її праці, однак прихід Денікіна загальмував її роботу.

Історико-філологічним відділом було підготовлено 2 книги "Записок історично – філологічного Відділу Академії наук", в яких були праці як членів академії так і інших авторів. Члени Академії створили оригінальні монографії: Д.Багалій – "Українська історіографія", А.Кримський – "Історія Ірану та його культура з найдавніших часів", М.Петров – "Стародавній Київ в історично-топографічному розвитку", М.Сумцов – "Начерки української філософії".

1920 р. 1920 р. виявився для Академії доволі складним, Академія майже не фінансувалася, було заборонено друкування академічних праць. В результаті в 1920р. не вийшло жодної наукової праці.Попри труднощі, в УАН все ж проводились наукові розробки. Працювали такі установи, як: Всенародна бібліотека, Комісії для складання Біографічного і Енциклопедичного словника, Археологічний комітет. 1лютого 1920р. Д.Багалій звільнюється з посади голови і виконуючого обов'язки секретаря 1-го Відділу. Обов'язки голови виконував А.Кримський, а з червня був секретарем відділу. Всього протягом 1920р. відбулося 25 засідань Відділу. Археологічний комітет більшою мірою перебував під керівництвом 1-го Відділу. Під час політичних змін у Києві він часто брав на себе охорону пам'яток старовини. З його діяльністю пов'язаний Художньо-археологічний музей. У 1918р. В.Ханенко подарував УАН приватне зібрання пам'яток мистецтва і старовини, але тільки 7 листопада 1920р. вийшов декрет про передання музею імені Ханенків до Академії наук. Директором музею став професор М.Макаренко – керівник археологічного факультету.

Комісію для складання Енциклопедичного словника сформували в кінці 1920р. Голова – П.Стебницький, керівничий – М.Синицький.

При відділі в 1920р. нараховувалось 13 комісій:

1. Постійна Комісія для складання Словника живої української мови (голова – А.Кримський, керівничий – спочатку А.Ніковський, а невдовзі В.Ганцов.) За 1920р. було 35 засідань комісії. Найголовніша праця – редагування і випуск словникових карток.

2. Правописно-термінологічна комісія (голова – А.Кримський, керівничий – спочатку А.Ніконовський потім Г.Голоскевич.) Комісія розподілена на 4 окремі секції:

- Правописна (голова – Г.Голоскевич.) розробляла деякі правописні деталі повного словника української мови.
- Правничої термінології (голова – М.Радченко.) Провела 140 засідань протягом 1920 р. За якої кількість термінів правничо-економічного словника дійшла майже 12000.
- Технічної термінології (голова – Т.Секунда) 35 засідань. Збирала серед народу технічні терміни.
- Природнича термінологія (голова – О.Яната). Мала багато підкомісій (ботанічна, зоологічна, геологічна з географією, фізична, хімічна ...)

3. Комісія для складання Історично-географічного словника української землі (директор – О.Грушевський.) Проведено 10 засідань. Робота переважно підготовчого характеру, оскільки було неможливо перевіряти топографію в натурі.

4. Комісія для складання Археологічної карти України (голова – М.Біляшівський). Голова часто хворів, тому діяльність комісії занепала.

5. Археографічна комісія (голова – спочатку Т.Сушицький, потім І.Каманін). Друкування матеріалів припинено, хоча комісія продовжила готувати матеріал.

6. Комітет для видання збірки писань академіка О.Потебні у Харкові (під керівництвом Д.Багалія і М.Сумцова). Видання включає в себе всю творчу спадщину О.Потебні (20 томів).

7. Комісія для видання пам'яток новітнього українського письменства (голова – С.Єфремов). Тільки підготовляла рукописи для майбутнього видання, через брак паперу і друкарень.

8. Комісі для видання творів Шевченка, Франка, Антоновича, Драгоманова (голова – А.Кримський). Готувала до друку і коментувала творчість Шевченка і Антоновича.

9. Фольклорна комісія (керівник – В.Клінгер). Керівник покинув комісію влітку 1920р, тому її праця проводилась окремими членами комісії (О.Алешо, К.Квітка…) самостійно.

10. Жидівська історично-географічна комісія (керівник – Я.Ізраельсон.) В1920р. керівник часто хворів, тому комісія працювала мало.

11. Комісія з присудження премій (не працювала).

1921р. Науково-організаційна діяльність УАН 1921р була дуже результативною. Головою Академії було обрано М. Василенка. В 1921р. В 1-му відділі працювало 12 дійсних членів, але основне навантаження припадало на 7 осіб, що жили в Києві. Голову Відділу Д.Багалія в 1921р. тимчасово заміняв А.Кримський, який був і секретарем. За рік відбулося 27 засідань. Кількість установ зросла за рахунок секції Українського наукового товариства. Найважливішу роботу проводило Історичне товариство Нестора-літописця (голова – М.Василенко). Товариство проводило роботу по збереженню архівів України.

При 1-му відділі працювало 17 комісій:

1. Постійна комісія для складання словника живої української мови (голова – А.Кримський, керівничий В.Ганцов). В 1921р. продовжилась робота по збиранню нових слів для двох словників: російсько-українського і українсько-російського.

2. Правописно-термінологічна комісія (голова – А.Кримський, керівничий – В.Ганцов). Була схожа на попередню, поділялася на 4 секції: Правописна секція (голова Г.Голоскевич). Розглядала сумнівні питання правопису, і опікувалася виданням "Найголовніші правила українського правопису". Секції технічної, природничої і правничої термінології за 1921 р. не подавали звідомлень, оскільки ці секції разом з секціями УНТ перетворились на Інститут наукової мови.

3. Постійна комісія для складання історично-географічного словника української мови (голова – Є.Тимченко). Продовжувала добирати нові матеріали, кількість карток збільшилась на 38 428.

4. Постійна комісія для складання історично-географічного словника української землі (директор – О.Грушевський). Відбулось 20 засідань. Комісія продовжила роботу по

вибиранню відомостей з джерел, а також почали опрацювання матеріалів, зведення відомостей про окремі селища.

5. Археологічна комісій (голова – Ф.Шміт). Розділилась на декілька секцій, однак скорочення штатів не дало їй працювати. Організовано виконавчий Археологічний комітет для потреб археології та охорони пам'яток старовини на чолі з Ф.Шмітом.

6. Комісія для складання археологічної карти України (голова – М.Біляшівський). В1921р.була закрита.

7. Фольклорно-етнографічна комісія (директор – А.Лобода). Відбулося 34 засідання, по організаційним питання, а також наукові доповіді.

8. Кабінет мистецтв (голова – Ф.Шміт). Основне завдання – створити лабораторію, де працювали б всі, хто цікавиться мистецтвом. Були створені семінари для студіювання дитячої творчості.

9. Софійська комісія (голова – Ф.Шміт, товариш голови – Г.Павлуцький), Комісія опікувалась археологічним, історичним і мистецьким дослідженням собору св.Софії в Києві. Однак при скороченні штатів комісію було розпущено.

10. Комітет для видання збірки писань академіка О.Потебні (Під керівництвом Д.Багалія і М.Сумцова.) продовжував працю над творчістю Потебні.

11. Комісія для видання пам'яток новітнього українського письменства (Голова – С.Єфремов). Проведено 16 засідань. Праця велася над творами І.Котляревського як перший випуск "Академічної бібліотеки українських письменників".

12. Комісі для видання творів Шевченка, Франка, Антоновича, Драгоманова (Голова – А.Кримський.) Багато творів і готових до друку праць втрачені під час політичних заворушень. Робота проводилась тільки з творами В.Антоновича.

13. Жидівська історично-географічна комісія (голова – А.Кримський, керівничий – І.Галант). Вивчалися відомості про історію жидів на Україні, деякі перекладені на Українську мову.

14. Комісія для дослідів над громадськими течіями на Україні (голова – С.Єфремов). Виникла у 1921р. Проводила дослідження українських рухів.

15. Науково-педагогічна комісія (голова – О.Корчак-Чепурківський). Комісія існувала як секція УНТ при ВУАН, і складалася з таких установ: Інститут фізичної культури (керівничий – В.Підгаєцький). Секція трудової школи (керівничий – О.Музиченко). Секція історії освіти в Україні (керівничий – С.Пастернак). Секція вищої освіти (керівничий – О.Яната).

16. Комісія з присудження премій (не працювала).

Висновки. Отже, історико-філологічна секція УАН 1918-1921 рр. на початку свого становлення мала дуже розвинену структуру, яка відрізнялась від структур російського і європейського зразка. Перші роки стали дуже продуктивними, хоча події 1918-1921рр. в значній мірі обмежили діяльність секції, не зважаючи на це була проведена масштабна робота і створено багато словників, книг, праць які дали початок плідній роботі УАН в майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Рання історія Академії наук України : 1918-1921 / Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко, В. Кучмаренко; Академія наук України, Центр досліджень науково-технічного потенціалу й історії науки ім. Г.М.Доброва, Відділення історії науки. – Київ: Манускрипт, 1993. – 245 с.

2. Пояснююча записка до законопроекту про заснування Української Академії Наук у Київі. – К., 1918. – 26 с.

3. Перший піврік існування Української Академії наук та начерк її праці до кінця 1919 р. – Київ, 1919. – 176 с.

4. Звідомлення про діяльність Української Академії наук у Києві за 1920 рік: ЦДАВО України. – Ф.166, оп.2, спр.451, арк.1–48.

Юлія Оглезнева, Віта Могила, Галина Загорулько
(Полтава, Україна)

МОВЧАЗНІ СВІДКИ ІСТОРІЇ

У статті розповідається про історію створення Полтавського базового медичного коледжу. Наш навчальний заклад з більш як 147-річною історією, бере свій початок від чоловічої фельдшерської школи, заснованої у Полтаві Приказом громадського піклування у ІІ половині ХІХ ст. На сьогодні офіційно прийнятою датою створення коледжу вважається 26 грудня 1871 року, проте це доволі спірне питання.

Відзначається роль губернської земської управи, як органу місцевого самоврядування у створенні нормальних умов функціонування школи. На прикладі Решетилівської лікарської дільниці розкривається внесок фельдшерів у процес становлення сільської медицини.

Ключові слова: *чоловіча фельдшерська школа, Приказ громадського піклування, фельдшер, земство, губернська земська лікарня, статут.*

At statti, about the health of the Poltava basic medical collegium. Tsei navchalnyi pawn bilsh yak 146-richnoy istorієyu, beri sviy kachat vid cholovichoy feldsherskoї shkoly, заснованої у Полтаві The order of the Hromadsky піклування in II half of the XIX century. On the occasionally adopted date, the line of the colleges is to be imbued with 26 breasts of 1871 rock, the proto dovoli spirne pittannya.

The role of the provincial emstvo board, as well as the organ of the homosexual self-adherence in the normal normal minds of the function of the school, is to be considered. On the application of Reshetilivskii likarskoi dilnitsi, the outfits of feldsherivs in the process of becoming a syllabic medicine are rooted out.

Key words: *male paramedical school, order of public care, paramedic, province, provincial hospital, statute.*

Вивчення історії – процес цікавий і захоплюючий, а коли вдається дійти істини, то приносить задоволення вдвічі. І навіть негативний результат ще більше спонукає до активних пошуків. Саме така ситуація виникла під час збору матеріалів для створення музею Полтавського базового медичного коледжу.

Перш за все необхідно було знайти офіційні документи про заснування в Полтаві чоловічої фельдшерської школи, справу якої продовжує сьогодні коледж – готує кадри середнього медичного персоналу для закладів охорони здоров'я.

На сьогодні офіційно прийнятою датою є 26 грудня 1871 року. Але документи, що зберігаються в Державному архіві Полтавської області свідчать, що вже у 1866 році вона в Полтаві існувала. Її створив Приказ громадського піклування, а новоутворене губернське земство (орган місцевого самоврядування) прийняло цю школу у своє підпорядкування 29 червня 1867 року. У школі було 15 учнів, термін навчання становив 4 роки. Влітку 1868 року відбувся навіть випуск фельдшерів. Звідки ж тоді виникла дата 26 грудня 1871 року?

Справа в тому, що спеціально для фельдшерських шкіл Статуту, що регламентував внутрішній устрій, прийом та випуск, навіть обсяги викладання не було. Користувались Лікарським статутом, в якому декілька пунктів стосувались фельдшерських шкіл. У звітах Полтавської губземуправи є відомості, що неодноразово піднімалося питання про необхідність затвердження нового Статуту, який перш за все змінив би вік вступників. Практика прийому в школу з 12 років показувала, що після закінчення навчання випускники були занадто юні, малоосвідчені та й фізично не готові самостійно працювати фельдшерами, на що скаржились лікарі.

Було зрозуміло, що створити хорошу сільську медицину без гарних фельдшерів не можливо. Тому розроблявся новий статут, який би дозволив виховувати гідних помічників

лікарів. Цей Статут був затверджений Міністром внутрішніх справ 26 грудня 1871 року. Звідси й існуюча дата створення школи. На жаль, пошуки в архівах та бібліотеках Полтави, Києва та Санкт-Петербурга поки що позитивних результатів не дали. Та вони продовжуються і, можливо, ми зможемо на декілька років наблизити 150-річний ювілей нашого навчального закладу.

Але й 147 років – теж дуже поважний вік для навчального закладу. Скільки людських страждань зменшили випускники, скільком зберегли життя. І все це ми дізнаємось з документів, що збереглися попри війни та суспільні потрясіння.

Згідно з новим Статутом прийом в перший клас фельдшерської школи вівся у віці не молодше 14 років, термін навчання був 4 роки, значно розширена програма викладання. Навчання велось як за рахунок земств (стипендіати), так і за власні кошти (так звані своєкоштні). Приміщення для школи було на території Полтавської земської лікарні (зараз Полтавська обласна клінічна лікарня ім. М.В.Скліфосовського), спочатку пристосоване, а з 1899 року – власне, спеціально побудоване.

Земство опікувалось санітарним станом школи, харчуванням учнів та їх дозвіллям, розширенням навчальної бази за рахунок придбання наочних посібників. Велика увага приділялась підвищенню загальноосвітнього рівня майбутніх фельдшерів та їх практичних навичок. Старшокласники обов'язково чергували в приймальному покої, палатах та аптеці, були присутні на операціях. З документів ми дізнаємося, що з 1875 року випускникам почали дарувати від земства підручник для фельдшерів доктора Фішкіна, що був незамінним у щоденній практичній роботі, а з 1911 року кращим випускникам дарували фельдшерські набори інструментів. Випускники отримували звання фельдшера, а кращі – старшого фельдшера. За надану освіту необхідно було відслужити за направленням 6 років (по півтора року за кожен рік навчання), з 1882 року цей термін скорочено до 3 років. У разі невиконання цієї умови, кошти за навчання вираховувались із зарплати.

Число учнів та випускників школи постійно зростало. Відчувалась нестача фельдшерів, навантаження було дуже великим. Так, на Решетилівській лікарській дільниці з населенням більше 20 тисяч жителів у 1913 році працювали всього 1 лікар та 2 фельдшери. Фельдшерами обслужені амбулаторно 15 238 чоловік, на дому – 1968, що в середньому складає 48 хворих в день. При цьому потрібно враховувати, що відстань до населених пунктів дільниці коливалась в межах від 6 до 22 верств, а стан доріг бажав кращого.

У чоловічій фельдшерській школі навчались хлопці різних станів (селяни, козаки, міщани, духовного звання) з усіх куточків Полтавської губернії. Були серед них і вихідці з Решетилівського краю.

Пащенко Степан Степанович, підполковник ветеринарної служби у відставці, краєзнавець народився на хуторі Пащенки поблизу станції Сагайдак. Закінчив Федунську сільську школу, з 1913 по 1916 рік навчався у Решетилівському чотирьохкласному училищі, з 1916 по 1920 рік – у Полтавській чоловічій фельдшерській школі. До 1929 року служив фельдшером у різних частинах Червоної армії, а після закінчення Московського зооветеринарного інституту – ветеринарним лікарем в армії аж до звільнення у запас в 1947 році. За участь у війні 1941-1945 років нагороджений 10 урядовими нагородами.

У зв'язку з підготовкою до 100-річчя Полтавського медичного училища, яке веде свій початок від чоловічої фельдшерської школи, С.С.Пащенко провів величезну роботу по складанню списків випускників по роках, зібрав відомості про загиблих на фронтах. Він відшукав багатьох випускників, листувався з ними, уточнив їх долі. В 1975 році С.С.Пащенко передав всі зібрані ним документи в дар Державному архіву Полтавської області, де вони і зберігаються зараз.

Саме завдяки С.С.Пащенку ми можемо назвати деяких решетилян, які в різні роки здобули освіту фельдшера в Полтавській школі. Наприклад, випускники 1910 року Крикливець Влас Васильович, Ребрик Йосип Панасович, Ленчик Микола Григорович, Убийвовк Костянтин Григорович (всі з Решетилівки), Ярошенко Григорій Юхимович

(с. Лиман Другий). Випускники 1920 року Кавун Лука Данилович (с. Малий Бакай) та 1922 року – Геращенко Кирило Іванович (х. Геращенки). Цих людей вже давно немає серед нас, та, можливо, хтось впізнає знайоме для себе прізвище. Можливо, хтось з нащадків продовжує сімейну традицію – став фельдшером, лікарем. Адже часто професія медичного працівника – це покликання, тому утворювались цілі династії.

І в наші дні решетилівська молодь приходить на навчання до коледжу. Так, лише в минулому році 15 жителів Решетилівського району стали першокурсниками, щоб, отримавши згодом професію, приєднатися до святої справи порятунку людей.

Знання історії рідного краю – невід'ємна складова процесу формування громадянської свідомості студентів коледжу, виховання любові та поваги до обраної ними професії. І в цьому нам допомагають документи – мовчазні свідки історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Велецкий С.Н. 25 лет деятельности земства в Полтавской губернии. 1866-1891. – П., 1894.
2. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавського губернського земства за первые 6 трехлетий (1865-1882). – П., 1882.
3. Первый съезд земских врачей 15-24 сентября 1882 года. – П., 1882.
4. Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып.2,4,10,12. ДАПО, ф.р. – 8826.

УДК 94(477):008"1850/1899"

Володимир Пашковський
(Київ, Україна)

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

Розгляд стану української культури в другій половині XIX століття. Опис загальних характеристик цього періоду та подій, що вплинули на культуру.

Ключові слова: *Українська культура, наука, театр, музика, архітектура освіта, література, Російська імперія, інтелігенція.*

Consideration of the state of Ukrainian culture in the second half of the nineteenth century. Description of the general characteristics of this period and events that have influenced culture.

Key words: *Ukrainian culture, science, theatre, music, architecture, education, literature, Russian empire, intellectuals.*

У другій половині XIX ст. українська культура розвивалася за несприятливих умов. Російський царський і австро-угорський цісарський уряди продовжували вести колонізаторську політику, намагаючись тримати український народ у темряві, денаціоналізувати і асимілювати його. Але попри всі перешкоди силами передової української інтелігенції українська культура, у тісній взаємодії з культурами слов'янських та інших народів, набула нових успіхів. Українська культура, відображаючи життя, психологічний склад, звичаї, менталітет народу, найбільш яскраво і повно свідчила про національне відродження української нації. Прогресивні діячі культури і науки України, різко засуджуючи гнобительську політику російського царизму та експлуататорських класів, разом з тим із великим співчуттям ставилися до російського народу, до передової російської громадськості, підкреслювали прогресивний вплив. передової російської громадської думки й культури на культуру українську [1, с. 590].

Українська культура другої половини XIX ст., незважаючи на всі перепони, продовжувала успішно розвиватися. Цьому сприяли: по-перше, реформи 1860–1870-х років

(скасування кріпосного права, судова, земська, міська, освітня реформи); по-друге, бурхливий розвиток капіталістичних відносин. В освіті зміни стали відчутними вже на межі 1860-х років. Молода інтелігенція, студенти, що об'єдналися в громади, активно займалися створенням недільних шкіл. У 1862 р. в Україні їх діяло понад 110. Викладання у багатьох із них велося українською мовою, видані були букварі та підручники, в тому числі "Буквар" Т. Шевченка. Але того ж таки 1862 р. царський уряд вирішив закрити недільні школи, а багато їх організаторів та викладачів було заарештовано [2, с. 669].

Політика реформ проводилась царизмом одночасно з політикою репресій проти української культури. Про це свідчив і відомий Валуєвський циркуляр 1863 р., який загальмував розвиток української культури. Лише з початку 1870-х років в Україні пожвавлюється культурно-освітня діяльність. У цей час значну підтримку шкільній освіті стали надавати земства. Вони збільшують асигнування на утримання і будівництво шкіл. З 1871-го по 1895 рр. асигнування зростають у 6 разів. Нового удару по розвиткові української культури завдав Емський указ Олександра II у 1876 р. Але й після цього не зникають прогресивні тенденції в культурі. У 1865 р. з ініціативи М.Пирогова в Одесі засновано Новоросійський університет. Таким чином на українських землях діяло вже п'ять університетів. Було відкрито також Ніжинський історико-філологічний інститут, Харківський технологічний, Київський політехнічний, Катеринославський гірничий інститути. Певних здобутків у галузі освіти було досягнуто на Західній Україні: відкрито ряд вузів, у тому числі Чернівецький університет (1875), Львівський політехнічний інститут та Академію ветеринарної медицини, з 1869 р. запроваджувалось обов'язкове навчання дітей віком від 6 до 14 років.

Новим явищем було виникнення громадських наукових організацій. При Київському університеті створюються наукові товариства: філологічне, математичне, фізико-медичне, психіатричне, акушерсько-гінекологічне, товариство дослідників природи, історичне товариство Нестора-літописця. На Західній Україні 1873 р. було створене Літературне товариство ім. Т.Шевченка, яке у 1892 р. перетворене у Наукове товариство ім. Т.Шевченка (НТШ). У товаристві існувало три провідні наукові секції – історико-філософська, філологічна й математично-природничо-лікарська, а також ряд комісій, в тому числі археографічна, бібліографічна, етнографічна, правова, статистична та ін. Визначний вклад у зміцнення наукового потенціалу товариства вніс М. Грушевський, який очолював його роботу з 1897-го по 1913 рр.

Наукові дослідження проводяться в основному в університетах. Визначний внесок у розвиток магнетизму електротехніки зробив М. Д. Пильчиков, який тривалий час працював у Харківському університеті. М. Бекетов, завідувач кафедри хімії цього університету, вперше в світі став викладати курс фізичної хімії. Талановитий біолог І. Мечников, працюючи в Одеському університеті, створив вчення про фагоцитоз та захисні властивості організму. 1886 р. І. Мечников та М. Гамалія заснували в Одесі першу в Росії і другу в світі бактеріологічну станцію. У другій половині XIX ст. помітне піднесення відбувалося в гуманітарних науках, особливо в історичній. Широким визнанням користувались праці М. Костомарова, який присвятив низку глибоких досліджень історії України періоду "Руїни" та Гетьманщини. Клопітку роботу над дослідженням історичних документів проводив В. Антонович, який саме тоді вивчав історію українського козацтва та гайдамацького руху. У 1880–1890 роках почалась активна дослідницька діяльність молодого покоління істориків – О. Я. Єфименко, Д. І. Багалія, Д. І. Яворницького, М. С. Грушевського. В галузі дослідження історії української мови, літератури, фольклору плідно працював П. Г. Житецький. Ряд важливих праць з проблем мовознавства належить О. О. Потебні [3, с. 342-344].

У 1880-х роках відбувається розквіт українського театрального мистецтва. Це було зумовлене тим, що лише саме у театрі був можливим розвиток української мови. Кращі драматурги були також провідними режисерами і керівниками театральних труп. Професійний український театр виник на базі аматорських колективів, що діяли в 1860–

1870 роках. У 1882 р. під керівництвом М. Кропивницького в Єлисаветграді створено першу українську професійну трупу, до якої були запрошені М. Садовський, М. Заньковецька, О. Маркова, І. Бурлака та ін. У 1883 р. трупу очолив М. Старицький, а режисером залишився М. Кропивницький. На Західній Україні український професійний театр був заснований 1864 р. О. Бачинським під назвою "Руська бесіда".

У музичному мистецтві вирізнялася творчість С. С. Гулака-Артемовського. У 1862 р. він створює першу українську оперу "Запорожець за Дунаєм". Основоположником української класичної музики був М. В. Лисенко, який у цей період написав чудові опери "Різдвяна ніч", "Утоплена", "Наталка Полтавка", "Тарас Бульба", оперету "Чорноморці", опери для дітей "Пан Коцький", "Коза-дереза" тощо. На Західній Україні слід відзначити творчість М. М. Вербицького.

В українській архітектурі другої половини XIX ст. поширюється еклектизм різноманітних стилів. Найзначнішими здобутками в цей період відзначались архітектори О. В. Беретті (Володимирський собор, будинок Першої гімназії у Києві), В.О.Шредер (будинок оперного театру і театру Соловцова у Києві), П. Главка (будинок резиденції митрополита Буковини у Чернівцях) [4, с. 656-658].

Наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. стиль модерн набуває поширення і в українській архітектурі, що знайшло свій вияв у геометрично чітких лініях споруд, динамічності їх форми. У цьому стилі побудовано залізничні вокзали Львова, Києва, Жмеринки, Харкова, перший в Україні критий ринок (Бессарабський). Найяскравішими постатями архітектурного модернізму були В. Жуков, О. Вербицький, М. Верьовкін та ін. Пошуки та експерименти архітекторів-модерністів мали на меті забезпечити максимальну функціональність будівлі, зберігши при цьому чіткість у лініях фасаду.

У живописі ж прихильниками модерністських експериментаторів були М.Жук, О.Новаківський, В. та Ф. Кричевські та інші. [5, с. 213]

Тож, українська культурна і національна ідентифікація наприкінці XIX ст. формувалась на противагу загальноросійській культурній ідентифікації і була з самого початку тісно пов'язана з фольклорним шаром західно- та південноруської культури. Шанобливе ставлення до малоросійського фольклору породило українофільство, а потім – ідею державної самостійності України. Із самого початку українська національна культура і українська національна ідентичність у тому вигляді, в якому вони формувались у кінці XIX – на початку XX ст., були максимально наближені до самосвідомості, менталітету народних, селянських мас. І це є вирішальний момент у розумінні української національної ідентичності [6, с. 398].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воропай П. Звичаї українського народу. – К.:Оберіг, 1993. – 590 с.
2. Гріненко Г. В. Хрестоматія по історії світової культури. – М.: Юрайт, 1998. – 669 с.
3. Історія української літератури XX ст. – У 2-х книгах / За ред. В. Г. Дончика. – К.:Либідь, 1994. – С.342-344.
4. Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. – К.:Либідь, 1994. – С.656-658.
5. Ковальчук О. В. Українське народознавство. – К.:Освіта, 1992. – 213 с.
6. Грушевський М. С. Нарис історії українського народу. – К.:Либідь, 1991. – 398 с.

Науковий керівник: старший викладач Комова О.С.

УДК 9(575.1)

Бектош Рахимов
(Самарканд, Узбекистан)

ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИ КАСПИЙОРТИ ВИЛОЯТИДА АРМАН САРМОЯДОРЛАРИ ФАОЛИЯТИДАН

Ушбу мақолада Туркистон генерал-губернаторлиги таркибидаги Каспийорти вилояти тарихи акс эттирилган. XIX аср охири –XX аср бошида ўлканинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида хорижий фуқароларнинг ўрни атрофлича ёритилган. Муаллиф архив материалларидан кенг фойдаланган.

Калит сўзлар: *Туркистон, Кавказ округи, миллат, сиёсий агент, паспорт, маъмурият, ислохот, инфратузилма, тартиб, бошқарув, ўлка, коммуникация, сырьё.*

This article touches on the history of the Transcaspian region of the Turkestan Governor General. The work highlights the role of foreign citizens in the socio-economic life of the region. When writing an article, the author makes extensive use of archival materials.

Keywords: *Turkestan, Caucasian district, nationality, political agent, position on passports, administration, reform, infrastructure, position, management, edge, communication, raw materials.*

XIX асрнинг иккинчи ярми- XX аср боши Туркистон халқлари тақдирида кескин ва фожиали бурилиш ясаган давр бўлди. Чоризмнинг XIX аср 60-80 йилларидаги ҳарбий юришлари натижасида бу ҳудудлар зўрлик йўли билан жорий қилинган ҳуқуқий, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимига киритилди. Бу муносабатлар минтақада анъанавий қарор топган муносабатларни ва уларнинг миллий асосда ривожланиш имкониятларини қўпориб ташлади. Чоризм ҳукумати томонидан махсус кўчиртирилганлар, ундан ташқари ўзбошимчалик билан Туркистонга келганларни ер билан таъминлашда туб аҳолига тегишли ер мулкларни тортиб олиш ҳолатлари бутун ўлка бўйлаб кузатилган. [2, 98-99 б.]

Стратегик муҳим районларга метрополия фуқароларини жойлаштириш мақсадида айрим вилоятлар маълум муддатга Туркистон таркибидан чиқарилган. Масалан, Каспийорти вилояти Кавказ ноиблигига ўтқазиб юборилган(1874й). XIX асрнинг 90-йиллар охиридагина, яъни Россиядан кўчиб келган элатлар ҳамда бошқа хорижий фуқаролар билан етарли даражада тўлдирилгачгина яна Туркистон генрал-губернаторлигига қайтариб берилади (1898 й).

Каспийорти вилоятига нафақат рус фуқаролари (рус, украин, рус немислари), балки бошқа хорижликлар ҳам келишган. XIX аср охири- XX аср бошида Каспийорти вилоятидаги хорижий фуқаролар сони 8146 нафар кишини ташкил қилган. [4, 28 б.] Бундан ташқари XIX аср охири- XX аср бошида Каспийортига келиб жойлашган хорижликларнинг меҳнат фаолияти ҳақида ҳам етарлича материалга эгамиз. Масалан, шу даврда Каспийорти вилояти саноат ва савдо вакиллари орасида руслардан ташқари арман, озарбайжон ҳамда бошқа хорижий фуқаролар катта рол ўйнаган. Бу ерда яшайдиган Эрон фуқароларининг кўпчилиги – қора ишчилар ва савдогарлар эди. Бундай тоифадаги шахсларнинг савдо-сотиқ ва тирикчилик учун зарур пул топишдан ўзга мақсадлари бўлмаган, улар тўла ишончли деб тан олинган [5, 28 варақ].

XIX аср охири – XX аср бошларида Каспийорти вилоятидаги хорижликлар орасида Эрон фуқаролари кўпчиликни ташкил этган. Савдода арман ва форс савдогарлари етакчи ўринни эгаллаганлар. Каспийорти вилояти иқтисодий инфраструктурасида хорижий сармоядорлардан арманларнинг иштироки ҳам муҳим бўлган. 1892 йилда Каспийорти вилояти бошлиғи Куропаткин Ички ишлар бош штабининг бошлиғи Обручевга қуйидагиларни ёзган: «Каспийорти вилояти 10 йилга арман бурчагига айланиб

қолди,нафақат арман аҳолисининг сони бўйича, балки бу аҳолининг вилоят иқтисодий ҳаётида тутган ўрни бўйича ҳам, чунки улар Каспийортидаги савдо,саноат, турли хизмат кўрсатиш соҳаларини ўз қўлларига олганлар...» Вилоятдаги савдогарлар қатламининг катта қисмини ака-ука М ва Д. Мелик-Микиртичевлар, Н. Антонов, М. Саруханов каби кўплаб арман тижоратчилари ташкил этган. 1881 йил Асхабадда арман ва форс тижоратчиларининг савдоси шу қадар ривожланиб кетадики, Ахалтекин округининг бошлиғи уларнинг савдо операцияларини солиққа тортади. Шуни айтиш керакки,форс савдогарларига қараганда арманларнинг ичида 1-даражали(яъни энг бой) савдогарлар сони кўпроқ эди. Шундай ҳолатлар ҳам бўлганки,арман савдо вакиллари маъмуриятга ҳали Россия томонидан забт этилмаган ҳудудларда ҳам савдо-сотиқ ишларини олиб боришга рухсатнома берилишини сўраб мурожаат қилишган. 1884 йил арман миллатига мансуб Н.Телепов Каахкада савдо қилишга рухсат сўраган.Каахка ҳали у вақт босиб олинмаганди. 1884 йил Тифлис шаҳридан бўлган Тер-Баргисов Молия вазирлиги кўмагида ТМАСИС фирмаси номи билан суғурта,транспортировка ва савдо ўртоқлигини тузиш таклифини олға суради.Лекин вилоят бошлиғи бунга рад жавобини беради.Арманлар Каспийортининг янги ташкил топган шаҳарларидаги тижорат ишларида ҳам жуда фаол бўлишган. Форслар, яҳудийлар ва асосан арманлар уйлар қуриб турли эҳтиёж молларини сотадиган дўконлар очадилар. XIX асрнинг 80-йиллари охирларида газлама,атторлик ва баққоллик моллари сотиладиган йирик дўконларгина эмас,ҳатто кўкат ва бошқа майда маҳсулот сотувчи кичик дўкончалар ҳам арман ва форслар қўлида эди.Арман олиб-сотарлари овулларга келиб маҳаллий аҳолидан жун,тери,палос,гилам ва маҳаллий косибчиликнинг бошқа маҳсулотларини аҳолидан сотиб олган ёки алмашганлар.Арман дўконларида Каспий денгизининг ғарбий соҳили ҳамда Марказий Россиядан келтирилган буюмлардан ташқари баъзан анчагина миқдорда инглизлар ишлаб чиқарган товарларни ҳам учратиш мумкин эди.Вилоятдаги 1514 савдо муассасасидан (1896 й) 35,1 % арманларга тегишли бўлган.1897 йилги маълумотга қараганда вилоятда 1000 арман савдогари мустақил фаолият юргизган. Каспийорти вилоятидаги энг бой тижоратчилардан М.Сарухановнинг керосин савдоси, А.Епифановнинг ёғоч ва спирт омборлари, Н.Тер-Микиртичевнинг Асхабадда газлама маҳсулотлари чакана савдоси билан шуғулланган мануфактура ва атторлик магазинлари,ун ва пиво омборлари, К.Аванесовнинг Марвда газлама магазинлари ва пахта омбори, Асхабадда Х.Миацакановнинг газлама савдоси ва ун омбори, Богдановнинг баққоллик маҳсулотлари ҳамда турли хил ичимликлар магазини,Р.Качкачевнинг Асхабадда турли бақоллик,идиш-товоқ магазинлари, Н.Багатуровнинг Марвда идиш-товоқ магазинлари, М ва Д Мелик-Микиртичевларнинг Марвда, О.Черкезовнинг Асхабадда темир буюмлар магазинлари фаолият юргизарди [1].

Бундан ташқари арманлар қишлоқ хўжалигида ҳам фаол бўлишган. Мисол учун, бой ҳиссадорлардан Каспийорти амалдори Белонович ва Астрахан савдогари Дубскийнинг хутори 3000 десятина ерни сотиб олган. Арман ўртоқлиги эса Богирхондан 12600 десятина, Рига деҳқончилик ўртоқлиги арман ўртоқлигидаги 3000 десятина ерни ижарага олган [3, 78 б.].

Темир йўлларнинг қурилиши, харакат тартибининг ўсиб бориши ва ташиладиган юклар ҳажмининг кўпайиши жойларда кудратли таъмирлаш базасини вужудга келтиришни талаб қиларди.Темир йўллар ёқасида уларга хизмат кўрсатадиган устахона ва деполар қурила бошланди.1882 йилда Қизил Арвот вагон таъмирлаш,1900 йилда Тошкент ва Красноводск устахоналари ишга туширилди.Ўлкада 1895 йилдан 1914 йилгача 11та уруғ заводи, ўнлаб кўн, ғишт, оҳак қиздириш,мис эритиш, жун ювиш цехлари, вино, пиво, фармацевтика, озиқ-овқат корхоналари ишга туширилди. [6, 239 б.] Ўлкада темир йўлларнинг қуриб, ишга туширилиши зиддиятли оқибатларни келтириб чиқарган эди. Бир томондан, табиий-хомашё ресурсларининг ўлкадан кўп миқдорда ташиб кетилиши, бу ерга Россиядан мануфактура маҳсулотлари ва ғалланинг кириб келиши эвазига ўзаро маҳсулот айирбошлашнинг интенсивлашуви, метрополиянинг аҳоли зич жойлашган ҳудудларидан рус ва бошқа этносларнинг Туркистонга кўчиб келиши, империянинг Ўрта Осиё минтақасидаги ҳарбий-

сиёсий ва иқтисодий мавқеи мустаҳкамланиши каби ҳолатлар кузатилди. Иккинчи томондан, ўлкада темир йўл тармоқларининг кўпайишига, ички маҳсулот айирбошлашнинг ривожланишига, янги темир йўл станциялари, рус манзилгоҳлари атрофидаги ерларнинг ўзлаштирилиши ва бу ҳудудларда иқтисодий-ижтимоий инфраструктуранинг равнақ топишига олиб келди. Мазкур жараёнларнинг барчасида империянинг ўлка бозорлари ва меҳнат резервларини ўзлаштиришдан иборат мустамлакачилик манфаатлари асосий омил бўлиб хизмат қилди.

АДАБИЁТЛАР

1. Григорянц В.Е. Участие армян-переселенцев в развитии торговли в Закаспийской области (конец XIX – начало XX вв.). Қаранг: http://www. nashasreda.ru

2. Исхаков Ф. Национальная политика царизма в Туркестане (1867-1917 гг). Т. 1997.

3. Канода Н.Н. Переселенческие посёлки в Закаспийской области (конец XIX – начало XX в.), «ЫЛЫМ». Ашхабад, 1973. 78 б.

4. ЎзМДА, Ф.И-1, оп.4, 466 -иш, 28 б.

5. ЎзМДА. Ф-И. 1, 4-рўйхат, 466-иш, 28 варақ

6. Ўзбекистоннинг янги тарихи: (биринчи китоб) Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида / Тузувчилар: Х.Содиков, Р.Шамсутдинов, П.Равшанов ва бошк. Т.: Шарк, 2000. 239 б.

УДК 378.1

Улугбек Соипов
(Самарканд, Узбекистан)

ИЗ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ ПЕРВОГО КАЗАХСКОГО ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

В данном материале автор рассматривает подготовку педагогических кадров для национальных школ (учителей) в первые годы советской власти для школ с казахским языком обучения и их направленность.

Ключевые слова: *школа, училище, институт, университет, педагогика, учитель, образование, население, знания, интеллигенция, обучение, родной язык.*

In this material the author considers the preparation of pedagogical personnel for national schools (teachers) in the first years of Soviet power for schools with the Kazakh language of instruction and their orientation.

Keywords: *school, college, institute, university, pedagogy, teacher, education, population, knowledge, intelligentsia, education, native language.*

В первые годы советской власти школы республики, в том числе и казахские школы, испытывали острый недостаток в квалифицированных учительских кадрах. Подавляющий удельный вес педагогического персонала в школах нацменьшинств составляли мударрисы старометодных школ [3]. В большинстве этих школ из-за отсутствия преподавателей по многим предметам обучение велось на узбекском и русском языках. Разница состояла лишь в том, что дети в этих школах изучали свой родной язык [7, с. 24.]. Поэтому по решению Комиссариата народного просвещения в 1919 г., помимо ранее работавшего Ташкентского мусульманского педагогического института, были открыты учительские мусульманские курсы в Перовске, Казалинске и Аулиэта, городах, где высоким был удельный вес казахского населения. Курсовое обучение не давало систематических и глубоких знаний ни по специальности, ни в области методики. Потребностью времени в этих условиях становилась

необходимость развертывания сети стационарных учебных заведений, способных обеспечить этот уровень

С целью усиления эффективности работы кадровому насыщению в июне 1920 г. Народным комитетом просвещения ТАССР. коллегией Наркомпроса было подготовлено и утверждено Положение об институтах народного образования. Исходя из данного Положения видными представителями казахской творческой интеллигенции было разработан проект «Положение о Киргизском институте народного просвещения».

Создаваемый институт виделся по сути в виде университета, способного подготавливать высококвалифицированные кадры казахских специалистов по различным направлениям народного хозяйства, действенного очага науки и культуры, содействующего духовному прогрессу казахского народа. Однако в реалиях тех лет для решения этих масштабных задач еще не было достаточных ресурсных возможностей. Поэтому в принятом положении о «Киринпросе» его статус утверждался в качестве «Педагогического среднего учебного заведения», сфокусированного на педагогической специальности. Киринпрос был создан 17 сентября 1920 г. на базе Киргизского педагогического училища в Ташкенте. Продолжительность основного курса обучения определялась в начале 5 лет, а затем в 4 года. Финансирование осуществлялось по линии госснабжения (госснаб, местные наротделы). В целях организации практических занятий и создания вспомогательного хозяйства Киринпросу решением правительства было выделено имение Урнек [2, с. 16-20].

В структуру института вошли:

1. Основные педагогические пятилетние курсы; 2. Одногодичные курсы; 3. Курсы внешкольного воспитания; 4. Курсы домашнего воспитания; 5. Курсы библиотечные; 6. Курсы физического развития; 7. Опытная трудовая школа 1-ой ступени; 8. Детский сад.

В Киринпросе сосредоточились солидные педагогические силы. Наряду с известными педагогами, работавшими еще в училище и вошедшими в оргкомитет по созданию Киринпроса – Х. Досмухамедова, И. Тохтыбаева, С. Ходжанова, К. Ходжикова и др., здесь стали работать такие видные представители казахской интеллигенции как Ж. Аймауытов, М. Тынышпаев, М. Джумабаев, А. Байсеитов, Ф. Галимжанов, Д. Сарсенов и др.

Первый набор слушателей в 1920-21 учебном году составил в Киринпросе 224 человек, а преподавательский состав – 33 человека. Уже при первом наборе большое значение предавалось привлечению к учебе девушек-казашек, владеющих мусульманской грамотой. Соответствующие телеграммы в августе 1920 г. руководство института направило в Казалинск, Кармакчи, Перовск, Туркестан, Чимкент, Аули-Ата, Андижан [4, л. 26].

Наиболее болезненным вопросом была материальная база. Бюджетные ассигнования, выделяемые по линии Наркомпроса, не могли покрыть тех огромных финансовых затрат, которые требовались для нормального функционирования института. Тогда педагогический коллектив решил обратиться за помощью к народу. Например, М. Тынышпаев, пользующийся широкой известностью среди казахского населения, был послан в Чимкентский и Аулие-Атинский уезды для выяснения вопроса о пожертвованиях местными жителями в пользу Киринпроса [6, л. 83]. Подобные командировки в районы Сырдарьинской и Семиреченской областей предпринимали и другие преподаватели. Но, в силу крайней бедности казахского населения, пожертвования имели незначительные размеры.

Трудности были и в учебном процессе. С самого начала возникла проблема, заключавшаяся в том, что подавляющая часть слушателей, особенно начальных классов, слабо владели русским языком, на котором велось преподавание ряда дисциплин. После обсуждения данного вопроса на специальном заседании, было принято решение вести преподавание всех предметов за исключением русского языка на родном языке [5, л. 31].

Однако даже эта мера не решала проблему квалифицированного обучения, так как практически отсутствовали учебники на родном языке. Данная проблема остро стояла не только перед Киринпросом, но и в целом перед казахской школой. В связи с этим в январе 1921 г. при Наркомпросе Туркестанской АССР была создана Научная комиссия, которую

возглавлял сначала И. Тохтыбаев, а затем Х. Досмухамедов. Основной её задачей стало создание учебной литературы на казахском языке.

Уже в кратчайшие сроки Комиссией были подготовлены на родном языке азбука и грамматика (А. Байтурсынов), хрестоматия по чтению и задачник по арифметике (М. Дулатов), общая география и география Туркестана (И. Тохтыбаев), природоведение, зоология, анатомия и физиология (Х. Досмухамедов), арифметика (С. Ходжанов), стенной календарь (Ф. Галимжанов). В следующем году были изданы «История Казахстана» (М. Джумабаев), «Дидактика» (Ж. Аймауытов), «Алгебра» (Б. Омаров). Все эти издания постепенно способствовали насыщению библиотечного фонда Киринпроса необходимой учебной литературы на казахском языке.

Инпросы как кузница педагогических кадров для национальных школ постоянно находились в поле зрения руководства республики. Как подчеркивал Турар Рыскулов, ставший в 1922 г. председателем Совнаркома Туркестанской АССР: «Пока мы не создадим устойчивую сеть основных школ на родном языке на местах, мы не сможем сказать, что у нас с делами народного просвещения все обстоит благополучно». Решение этой задачи Т. Рыскулов тесно увязывал с проблемой подготовки педагогических кадров, в том числе через систему Инпросов [1, с. 152-156].

В целях оказания практической помощи национальным учебным заведениям, включая Инпросы, по инициативе Т. Рыскулова стали создаваться специализированные общественные объединения. В силу того, что бюджетных ассигнований, выделяемых национальным учебным заведениям, не хватало, было образовано Шефское бюро при Совнаркоме Туркреспублики, по линии которого происходил сбор и распределение финансовых поступлений, исходящих от государственных органов и населения. Наряду с Шефским бюро, в целях повышения эффективности учебно-воспитательной работы национальных учебных заведений и усиления работы по просвещению среди коренного населения по инициативе Т. Рыскулова было образовано Краевое бюро содействия просвещению в Туркестанской АССР.

Из стен Киринпроса вышли сотни дипломированных учителей. Они внесли весомый вклад в дело просвещения и народного образования казахского народа. Многие из них стали известными людьми. Так, С. Баймаханов в последующем стал заместителем наркома просвещения Казахской ССР, А. Ходжакулов – преподавателем САГУ, Ч. Мусаев – организатором казахской школы в г. Чимкенте, А. Конратбаев – доктором философских наук, профессором, И. Жасунгиров – известным писателем.

8 октября 1925 г. Ташкентский Киринпрос был преобразован в Ташкентский казахский педагогический институт. Это был первый казахский ВУЗ, ректором которого стал выпускник САГУ Т.К.Жургенов, а заместителем ректора – Х. Досмухамедов. Поначалу в институте занималось всего 75 студентов, лекции которым читали 9 преподавателей. Но это был казахский первый ВУЗ и колыбелью его стал Узбекистан [2, с. 107-117].

В «Положении о Ташкентском казахском педагогическом институте» были определены основные направления практической деятельности, организационная структура и характер постановки учебно-воспитательного процесса.

Цель нового учебного заведения была определена так – подготовка педагогов для казахских школ-семилеток, школ 2-ой ступени и педтехникумов. Специализация же института в целом была определена как сельскохозяйственная. Наряду с этим в институте открывались три специальных отделения: общественно-экономическое, естественно-географическое и физико-математическое. Срок обучения – 4 года. Учебные программы утверждались Казнаркомпросом. Преподавание планировалось на казахском и русском языках, с постепенным переходом на казахский язык. По положению, выпускники института обязаны были проработать по линии Казнаркомпроса не менее 4 лет. К августу 1926 г. общий список курсантов Казпединститута составил 338 человек. В 1928 г. Казахский

педагогический институт был переведен из Ташкента в Алма-Ату и преобразован в Казахский государственный университет.

Таким образом, подготовка учителей в первые годы советской власти для школ с казахским языком обучения осуществлялась по нескольким направлениям: университет, казахский педагогический институт, казахские педучилища и педагогические курсы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Жизнь и деятельность представителей казахской интеллигенции в Туркестане. Сборник документов и материалов. – Шымкент, 2004. Часть 2. С. 152-156.
2. Первый казахский институт в Ташкенте. Сборник документов и материалов – Т.: ТГПУ им. Низами, 2005. С. 16-20, 107-117.
3. Правда Востока. 1928, 7 мая.
4. ЦГА РУз, ф. 372, оп. 1, д. 16, л. 26.
5. ЦГА РУз, ф. 372, оп. 1, д. 19, л. 31.
6. ЦГА РУз, ф. 372, оп. 1, д. 41, л. 83.
7. Чориев А. Проблемы народного образования и подготовки педагогических кадров Узбекистана. – Т.: Фан, 1997. С. 24.

Бахыт Турганов, Алланазар Сейфуллаев
(Нукус, Ўзбекистон)

ЖАНУБИЙ ОРОЛ БЎЙЛАРИДА ИСЛОМ ДИНИ ВА ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ

Мақолада Жанубий Орол бўйларидаги ислом дин ива суфизм таълимотининг ривожланиш даражаси урганилган. Ўрто асрларда ҳудудда ислом дин ива суфизм таълимоти ривожланишига Султонувайс бобо, Сулаймон Боқирғоний, Шибилай Ота, Абдулла Норинжоний, Шайх Жалил бобо ва бошқада уламолар катта ҳисса қўшган. Уларнинг ислом дин ива суфизм таълимоти ривожланишига қўшган ҳиссалари бутун ислом дунёсида машҳур. Уларга атаб бунёд етилган мақбаралар бугунги кунда маҳалли аҳолининг муқаддас зиёратгоҳларига айланган.

В статье изучен уровень развытия исламской религии и учения суфизма. В средние века в развытие религии ислама и учения суфизма внесли огромный вклад такие ученые, как Султан-Увайс бобо, Сулайман Бакирганий, Шибилай Ота, Абдулла Норинджоний, Шайх-Джалил и др. Их вклад, внесенный в развытие религии ислама и суфизма известен всему исламкому миру. Мавзолеи построенные в честь них, в настояные время превратились в места паломничества мусульманских народов.

Ключевые слова: *Южное Приаралье, Средний век, религия ислам, исламская наука, суфизм, ценность, архитектурный комплекс Миздакхан, мавзолей Султан-Увайс-баба, памятник Бугрохан, тюркский народ, мавзолей, мечеть, медресе.*

In this article learns developing of muslims religion sufizms. Developing of muslims religion sufizm help great scholars Sultanuvays baba, Sulayman Bakrganiy, Shibilay Ota, Abdulla Norinjoniy, Shayx Jalil baba in the miololle centuries. It was be well known in muslim world. And their's mautoleums wile be sacred premises in local population of nowadays.

Ислом дини Арабистон ярим оролида юзага келган бўлсада, унинг қонун қоидалари, тараққиёти ва исломий илмлар ривожланишида Марказий Осиёлик алломаларнинг хизматлари беқиёс даражада катта бўлганлигини бугунги кунда жаҳон ҳамжамияти

томонидан эътироф этилмоқда. Жумладан, Қорақалпоғистон Республикаси худудида жойлашган Султонувайс бобо, Абдулла Норинжоний, Шибилай Ота, Сулаймон Бақирғоний, Шайх Жалил бобо каби ислом дини тараққиётига ҳисса қўшган йирик алломалар ва тасаввуф шайхлари қабрларининг муқаддас ватанимиз тупроғида жойлашиши Республикамизнинг ҳар бир фуқароси учун ғурур бағишлайди.

IX-X асрлардан Жанубий Орол бўйи халқларининг маънавий ва маданий ҳаётидаги Ислом дини мустаҳкам ўрин эгаллай бошлади. У фақат дин эмас, балки янги дунёқараш шакли сифатида бутун маданий жараёнга, таълим, ахлоқий тафаккур ва қадриятлар, ижтимоий ҳаёт, санъат, маънавий ва маърифий жараёнларга ҳам бевосита таъсир кўрсатади. Араб саёҳи ал- Муқаддасийнинг (X аср) бу ҳақидаги маълумотлари диққатга лойиқ. Унинг сўзларига қараганда, Хоразм аҳолиси ақл заковатли, фикҳ (ислом ҳуқуқшунослиги) илмини эгаллаган маърифатли кишилар эдилар. Халифалик шаҳарларида фикҳ, адабиёт ҳамда Қуръонни ўрганиш соҳасида шогирди бўлмаган хоразмлик имом (бу ерда йирик олим маъносида) камдан-кам учрайди[1]. Ал-Муқаддасий яна ёзади: «Оллоҳ уларга (хоразмликлар) арзончилик, самараю барака насиб этган, яхши ва тўғри қироат (қуръон ўқиш) қобилияти, ўткир ақлу идрок ато қилган»[2].

Ушбу маълумотларни XIV асрда Хоразмга келган саёҳ Ибн Баттута яна бир карра тасдиқлайди. Унинг ёзишича, “Бутун дунё бўйлаб қилган саёҳатимда мен хоразмликлардан кўра хуш хулқ, олийжаноб, ажнабийларга меҳмондўст одамларни учратмаган эдим. Улар намозни шундай тартибга риоя қилиб ўқийдиларки, буни ҳеч қачон ҳеч қаерда кўрмаганман. Одат шундайки, ҳар бир муаззин ўз масжиди ёнида ўрналашган уйларни айланиб чиқиб, намоз вақти бўлганидан хабардор этади”[3].

Албатта, аждодларимизнинг бундай юксак маънавиятли ва маърифатпарвар, дину-диянатли ва хуш хулқлик каби улуғ фазилатлар эгаси бўлишида Султонувайс бобо (VIII аср), Абу Бакр аш-Шибилий (IX-X аср), Сулаймон Бақирғоний (XII аср), Абдулла Норинжоний (XIV аср) каби тариқат пирларининг тарбияси, ўгит насиҳатлари муҳим аҳамият касб этган.

Улардан Султонувайс Қорайний ислом дунёсидаги машҳур алломалардан бири ҳисобланади. Ёзма манбалардаги ва ривоятлардаги маълумотларга кўра, Султонувайс Қорайний қабри еттида давлатда мавжуд. Лекин, ҳақиқий жасад Қорақалпоғистон Республикаси Қоратоғ ён бағридаги Султонувайс бобо мақбарасига дафн қилинган ва бу ердаги қабр устига 988 йили Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ томонидан мақбара қурдирилади[4]. Мақбара XVI аср ва XIX асрларда қайта қурилган. Бугунги кунда зияратгоҳ атрофи тўғри тўртбурчак шаклидаги (56,76x21,29 метр) девор билан қурилган. Девор пишиқ ғиштдан бўлиб, девор қалинлиги 0,8 метр, баландлиги 2 метрга тенг. Девор ичкарисида Султонувайс бобо мақбараси (17,25x15,7 м), ханоқа, ёзги ва қишқи масжид ҳамда 20 га яқин катта-кичик хоналар жойлашган[5]. Бу жой ўша даврдан бугунги кунга қадар халқимизнинг муқаддас зиёратгоҳларидан бири ҳисобланади.

Ислом дунёсидаги тасаввуф таълимоти йирик вакилларидан бири Абу Бакр Аш Шибилий ҳисобланади[6]. У 861-945 йилларда яшаб ижод қилган. Шарқшунос олим Адам Мец таъкидлашича, Абу Бакр Аш Шибилий 912 йиллар атрофида Бағдод шаҳридаги машҳур тасаввуф шайхлардан бири бўлган. Маълумки, IX аср ўрталарида тасаввуф таълимоти дастлаб халифалик пойтахти Бағдодда шакллана бошлайди. Бағдоддаги илк тасаввуф таълимоти асосчиларидан бўлган ис-Сари ас Сакати (867 йили вафот етган) вафотидан сўнг шогирдлари унинг таълимотини бошқа давлатларда тарғибот қилишга киришиб кетади. Улардан Марвли Мусо ан-Сари (932 йили вафот этган) Хуросонда, ал Рузбарий (934 йили

[1] Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. –Тошкент. Ўқитувчи, 1994. –Б. 157.
[2] Иброҳимов Н. Ибн Батута ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати.-Тошкент. 1993. –Б.19.
[3] Иброҳимов Н. Ибн Батута ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати.-Тошкент. 1993. –Б.58.
[4] Хожаниязов Ғ, Юсупов О. Қарақалпақстандағы муқаддес орынлар.-Нокис. Полиграфист, 1994.-Б.25-27.
[5] Хожаниязов Ғ, Юсупов О. Қарақалпақстандағы муқаддес орынлар.-Нокис. Полиграфист, 1994.-Б.26.-расм. 2.а.
[6] Хожаниязов Ғ, Юсупов О. Қарақалпақстандағы муқаддес орынлар.-Нокис. Полиграфист, 1994.-Б.28-29.

вафот этган) Мисрда, Абу Зайд ал-Адамий (952 йили вафот этган) Арабистонда, ас-Сакафи (940 йили вафот этган) Нишопурда тасаввуф таълимотини тарқатишда фаол иштирок этади.

Багдодли Ас-Сари шогирдларидан бўлган Абу Бакр Аш Шибилий X аср биринчи ярмида Жанубий Орол бўйларида тасаввуф таълимотини тарқатишга келган. У ҳақида турли ривоятлар мавжуд. Бугунги кунда Абу Бакр Аш Шибилий мақбараси ва зияратгоҳи Кегейли тумани "Дарвоза қум" қишлоқ фуқаролари йиғини худудида жойлашган. Бу жойдан қадимда Амударёнинг Қувониш жарма номли ирмоғи оқиб ўтган, бир томони воҳа бўлса, бир томони Қизилқум даштларига туташиб кетган. Демак, Абу Бакр Аш Шибилий Ўрта Осиёда тасаввуф таълимотини биринчилардан бўлиб тарқатган шайхлардан бири бўлган.

XII асрда Жанубий Орол бўйларида тасаввуф таълимоти тараққиётига катта ҳисса қўшган алломалардан бири Сулаймон Боқирғонийдир. У Аҳмад Яссавий шогирдларидан бири бўлиб, унинг таълимотини давом эттирган ва ривожландирган. Сулаймон Боқирғоний маҳаллий аҳоли орасида Ҳоким ота номи билан машҳур. У Буғрахон шаҳрида (ҳозирги Қўнғирот туманида) 1122-1188 йилларда яшаб ижод қилган. Сулаймон Боқирғоний Жанубий Орол бўйи худудидаги туркий аҳоли орасида тасаввуф таълимоти ва ахлоқи, ислом ҳуқуқи, шариат каби исломий илмларни тарқатишда катта хизмат қилган. Сулаймон Боқирғоний тасаввуф таълимотини тарғибот қилишда туркий адабиётдан кенг фойдаланган. Унинг тасаввуф адабиётидаги хизматлари бениҳоят каттадир. Сулаймон Боқирғоний XX аср бошига қадар Шарқий Туркистондан Азов денгизи қирғоқларигача, Усмонли турклардан Волга бўйларигача бўлган катта ҳудуддаги туркий халқларнинг буюк инсонларидан бири сифатида эъзозланган. Унинг «Боқирғон китоби», «Биби Марям китоби», «Иброҳим Халил қиссаси», «Охири замон китоби» қиссаларида тасаввуф таълимотининг диний-фалсафий ғоялари акс этган [6,-80 б.][7]. Боқирғоний қиссаларининг аксарият қисми ўз давридаги маънавий ҳаёт тақозаси билан диний сюжетлар асосида қурилган. Унинг Иброҳим Пайғамбар, Исмоил, Биби Марям, Собит, Нўъмон ва бошқалар тимсолида исломий эътиқод, поклик, ота ва боланинг бир-бирига ҳурмати, ҳалоллик ғоялари ўзининг чуқур лирик шеърлари асосида ўз ифодасини топган. Унинг таълимоти ва асарлари Жанубий Орол бўйларидан ташқари, Дашти Қипчоқ ва Волга бўйи худудларидаги кўчманчи туркий халқлар орасида тасаввуф таълимотини тарқатишда ва ислом маданиятининг юксалиши ва равнақи учун хизмат қилган.

Сулаймон Боқирғоний ҳикматидаги: «Ҳар кимни кўрсанг Хизр бил, ҳар тун кўрсанг қадр бил» ҳикматида ҳар бир инсонни Аллоҳ яратган буюк неъмат сифатида эъзозлашга, ҳар бир кун учун инсоннинг шукроналик келтириши ва унинг қадрини англашга чақирувчи чуқур ахлоқий-фалсафий ғоялар мужассам топган [6,-Б.4] [8]. Унинг таълимотида инсон ўз нафси бош ахлоқий муоммалардан бири сифатида кўтарилади. Нафс инсонни тўғри йўлдан чиқарувчи, ахлоқсизликга бошловчи иллат бўлса, ҳалоллик ва иймонлилик каби фазилатлар унинг руҳини Аллоҳ жамолига етишишига ёрдамлашувчи маънавий кучдир. Унинг таълимотида илм инсоннинг ҳар икки дунёси обод бўлишига кўмаклашувчи восита ва калит сифатида кўрсатилади.

Сулаймон Боқирғоний қабри устига бир неча марта, яъни улардан энг дастлабкиси XII – XIV, XVI ва XIX асрларда мақбара бунёд этилган[9]. Хива хони Аллақулихон даврида (1826-1843 йй.) даврида бунёд этилган сўнгги мақбара 1935, 1946 йиллардаги Амударёдаги сув тошқини туфайли қулаган. Ҳозирги қад кўтариб турган мақбара 1979 йилда қурилган.

Сулаймон Боқирғоний ёки Ҳоким ота мақбараси туркий аҳоли ва ислом дунёси вакиллари орасида қадимдан муқаддас зиёратгоҳлардан бири бўлган. Бу ҳақида рус олими К.Е. Зельман томонидан XIX аср бошида ёзиб олинган манбаларда, Жанубий Орол бўйларидаги Ҳоким Ота мақбарасида Сайид Ота исмли киши шайхлик қилганлигини ёзади. Сайид Ота ҳам ўз давридаги йирик алломалардан бири бўлган.

---

[7] Сулайман Боқирғоний. Боқирғон китоби. -Тошкент., "Ёзувчи", 1991.-80 б.

[8] Сулайман Боқирғоний. Боқирғон китоби. -Тошкент., "Ёзувчи", 1991.-Б.4.

[9] Хожаниязов Ғ, Юсупов О. Қарақалпақстандағы муқаддес орынлар.-Нокис. Полиграфист, 1994.-Б.31.

Сулаймон Боқирғоний мақбарасига яқин жойда Буғрохон номли атрофи ҳимоя деворлари билан қуршалган илк ўрта асрларга оид қалъа жойлашган. Қалъанинг умумий майдони 60 га тенг. Қалъа қазиб ўрганилганда Шаҳристон қисмидан Жума масжиди ўрни аниқланган. Унда тўрт қатордан иборат 27 та тош устунлар жойлашган[10]. Жума масжид тўғри бурчакли шаклда бўлиб, ҳажми 29 х 19,4 метрга тенг, деворлари пишиқ ғиштдан қурилган. Масжидга тегишли катта миноранинг қолдиқлари қазиб очилган, унинг пастки диаметри 9,5 метрга тенг, юқори қисми сўнги даврда бузилган. Миноранинг жанубида 25 метр узоқликда 9 х 8,7 метр ҳажмдаги мақбара аниқланган. Масжид IX-X асрларда қурилиб, XIII аср бошида бузилган.

Мазкур меъморий комплекс XII асрда, яъни Сулаймон Боқирғоний яшаган даврда диний марказ сифатида фаолият кўрсатиб ислом таълимоти равнақига хизмат қилган.

Миздакхон ўрта асрларда Жанубий Орол бўйларидаги савдо-иқтисодий марказ бўлиш билан бирга ислом илми тараққий қилган шаҳарлардан бири бўлган. Ёдгорликдаги Халфа Ережеп мадрасиси (XI-XIII аср), Мазлумхонсулув мақбараси (XIII-XIV аср), Жума масжид (XIV-XV аср), Шамун Наби мақбараси (XIII-XIV аср), Сулаймон Хададий Мусавийнинг “Оқ хонақоҳо”си (XIV аср), Чўпон ота ва номаълум мақбаралар ёдгорликнинг Жанубий Орол бўйларидаги зиёратгоҳ ва диний марказ бўлганлигидан яққол гувоҳлик беради. Ёдгорликдаги аксарият диний иншоотлар ўз даврдаги йирик қурилиш иншоотлари ҳисобланади. Улардан халфа Ережеп меъморий иншооти XI-XIII асрлар бошида Жанубий Орол бўйи халқларига диний илмлар тарқатувчи мадраса сифатида фаолият кўрсатган. Мадрасада мударрислар учун мўлжалланган кафедра ва суфа ўринлари сақланган. Ёзма манбаларда, бундай мадрасалар Кот (Беруний тумани) шаҳрида ҳам бўлганлиги тўғрисида маълумотлар мавжуд. Афсуски, Амударё тошқинлари туфайли сақланиб қолинмаган.

Миздакхон ёдгорлигидаги Сулаймон Хададий Мусавийнинг “Оқ хонақоҳо”си XIV асрдаги Хоразм ҳокими Қутлуғ Темур томонидан қурдирилган. Қутлуқ Темурнинг 1349 йилга оид вақф ҳужжатида ёзилишича, Сулаймон Хададий Мусавий пайғамбар авлоди, сайид, шайхлар шайхи ўз замонидаги машҳур шайхлардан бири бўлган. Қутлуқ Темур Сулаймон Хададий Мусавийга иззат-ҳурмат ва садоқатини кўрсатиб, Миздакхондон (Хўжайли тумани) то Бағдодга (Қораўзак тумани) қадар бўлган худудлардаги ерларни вақф қилиб берган[11].

Ривоятларга кўра, Шамун-Наби ҳам пайғамбар авлодларидан бири бўлган. Афсуски, 1960 йилларда ЎзФА Қорақалпоғистон бўлими археологлари томонидан қабр очилганда жасад аниқланмаган.

Ёзма манбалар ва археологик материаллар ўрта аср Жанубий Орол бўйларидаги барча шаҳарларда масжидлар жамоат иншооати сифатида фаолият юритганлигини тўла тасдиқлайди. Уларнинг аксариятида, маҳаллий аҳолига учун дастлабки диний илмлар берилган ва ибодат ишлари олиб борилган.

Хулоса сифатида таъкидлаш жоизки, Республикамизнинг ҳар бир вилояти ва туманида ислом дини ва исломий илмлар тараққиётига ҳисса қўшган алломаларимизнинг мақбаралари ва уларнинг зиёратгоҳларини учратишимиз мумкин. Бу эса халқимизнинг асрлар давомида ислом дини ва исломий илмларни ўз қадриятларининг ажралмас қисми сифатида эъзозлаб келганлигини кўрсатади.

Энг асосийси, ўрта асрларда Жанубий Орол бўйи халқларининг юксак маънавият ва тафаккурга эга, илм-фанга иштиёқманд, ватанпарвар инсонлар бўлишида ўша даврдаги алломаларимиз томонидан тарқатилган исломий илмлардаги маърифатпарварлик ғоялари муҳим аҳамиятга эга бўлганлигидан яққол гувоҳлик беради.

---

[10] Туребеков М. Ҳәким ата дәўиринде Бограхан //Сулайман Бақырғаный ҳәм оның дәўири» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары. -Нөкис-Қоңырат, 2002. –Б. 46-48.

[11] Хожаниязов Ғ, Юсупов О. Қарақалпақстандағы муқаддес орынлар.-Нокис. Полиграфист, 1994.-Б.32.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – 430 б.
2. Иброҳимов Н. Ибн Батута ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати. – Тошкент, 1993. – 104 б.
3. Сулайман Боқирғоний. Боқирғон китоби. – Тошкент: "Ёзувчи", 1991. 80 б.
4. Туребеков М. Ҳәким ата дәўиринде Бограхан // Сулайман Бақырғаный ҳәм оның дәўири» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары. – Нөкис-Қоңырат, 2002. – Б. 46-48.
5. Хожаниязов Ғ, Юсупов О. Қарақалпақстандағы муқаддес орынлар. – Нокис: Полиграфист, 1994. – 70 б.

УДК 94(477)

Владислава Убоженко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ ЯК ОДНА ЗІ СКЛАДОВИХ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

Історія повсякденності – один із сучасних напрямів розвитку історичної науки. В рамках цього напряму ведуться дослідження умов життя, праці та відпочинку, а також факторів, що впливають на формування свідомості та норм поведінки, соціально-політичних уподобань тощо переважної більшості пересічних людей тієї чи іншої країни в той чи інший історичний період. Історія повсякдення є історією тих, без кого не могло б бути історії, але хто для істориків залишився в історії переважно «за кадром». Метою статті – є висвітлення аспектів розвитку напрямку історії повсякденності.

Ключові слова: *історія повсякденності, історичні дослідження, повсякденне життя.*

The history of everyday life is one of the modern trends in the development of historical science. In this direction, the study of living conditions, work and recreation, as well as factors affecting the formation of consciousness and norms of behavior, socio-political preferences, etc., the vast majority of ordinary people of a particular country in a given historical period. The history of everyday life is a history of those who could not have history, but who for historians remained in history predominantly «behind the scenes».The purpose of the article is to highlight aspects of the development of the direction of the history of everyday life.

Key words*: history of everyday life, historical research, everyday life.*

Історія повсякдення – один із сучасних напрямів розвитку історичної науки. Сформувався в ІІ пол. ХХ ст. в процесі становлення т.зв. нової історії. В рамках цього напряму ведуться дослідження умов життя, праці та відпочинку (побуту, умов проживання, раціону харчування, способів лікування, соціальної адаптації), а також факторів, що впливають на формування свідомості та норм поведінки, соціально-політичних уподобань тощо переважної більшості нас («пересічних людей») тієї чи іншої країни в той чи інший історичний період. Історія повсякдення є історією тих, без кого не могло б бути історії, але хто для істориків залишився в історії переважно «безіменним» і «мовчазним» [1].

Теоретичним підґрунтям історії повсякденності, серед іншого, стали напрацювання представників феноменологічного напряму в філософії. Так, Е. Гуссерль обстоював необхідність осмислення «сфери людської буденності», «життєвого світу». Засновник «соціогенетичної теорії цивілізацій» Н. Еліас трактував їх як переплетення різноманітних практик (влади, праці, пізнання, виховання й ін.) та засобів їхнього впорядкування, закріплених різними інститутами, а суспільство й окремих індивідів – «як неподільні аспекти жодного мінливого набору взаємозв'язків». Послідовники даного науковця вивчали процеси «оцивілізовування» різних сторін повсякденного життя людей – манер поведінки, зовнішнього вигляду, намірів, почуттів та переживань, мови тощо [2, с.11].

Напрямок історичних досліджень під назвою «історія повсякденності» з'являється в західноєвропейській історіографії з 1960-х рр. Передумовою до його утвердження стала діяльність представників французької історіографічної школи «Аналів» М. Блока, Л. Февра, Ж. Ле Гоффа, Ф. Броделя та ін. Сам термін «повсякденність», як окрема дефініція, у науковий обіг був уведений Ф. Броделем у праці «Матеріальна цивілізація і капіталізм». Філософську платформу або ж базис для його появи в історичній науці утворили праці Е. Гуссерля, А. Шютца, П. Бергера, Т. Лукмана, Г. Ріккерта, Н. Еліаса, Г. Гарфінкеля, А. Сікуреля та ін. Названі представники історіософської думки відстоювали людинознавчу концепцію історії, у якій основне місце відводилося пересічній людині. Крім школи «Аналів», історія повсякденності стає значимою ділянкою досліджень у німецькій, італійській, американській історіографії. Інституалізація цього напряму завершилася на початку 90-х рр. XX ст. в Німеччині. У 1993 р. там було започатковане спеціалізоване періодичне видання під назвою «Історична антропологія. Суспільство. Культура. Повсякденність», що ставило мету вивчення історії крізь призму життя простих людей. Такий підхід отримав назву «історія ментальностей», або ж «етнологічна соціальна історія».

Очевидним є те, що повсякденність як сфера наукового дослідження мислиться по-різному. І, мабуть, найкращою ілюстрацією її позиції в сучасному історичному дослідження стануть слова А. Людтке про те, що історію повсякденності сприймають доволі своєрідно – у прагматичному відношенні вона сприймається, а в концептуальному оповита мовчанням [3, с.57].

Важливим, наразі, залишається не лише констатація зовнішніх форм і ознак нашого звами буття, а й осмислення його як прояву виключних історичних обставин, що виникли втому чи іншому суспільстві, у той чи інший історичний період. Заради цього варто звертатися до всіх можливих підходів вивчення й осмислення всіх категорій та рівнів минулого. Сьогодні кожна з гуманітарних наук має свій погляд на те, що є нашим сьогоденням, буттям, сутністю, самовираженням [4, с. 9].

У кінці 1990-х р. в українській історичній науці все більше відчувалися віяння західноєвропейського історичного досвіду. Одним з проявів таких впливів є історія повсякденності. На сьогоднішній день вітчизняна історична наука збагатилася десятками монографій, захищених дисертацій, збірниками наукових праць та конференцій з даної проблематики. Проте, історія повсякденності поки, що не виходить за рамки наукових досліджень.

Важливим елементом розвитку історії повсякденності є її інтеграція у навчальний процес. Адже сьогоднішнє бачення вітчизняної історії позбавлене знання про історію простого народу. Основна частина підручників, зокрема, для вищої школи, позбавлена інформації про повсякденне життя українського народу.

Вивчення народної, побутової історії дасть змогу учням та студентам по-новому переоцінити сторінки вітчизняної історії. Аналіз побутових умов життя українського населення у різні історичні періоди спонукає студентів до виявлення причинно- наслідкових зв'язків між діями тогочасної правлячої еліти та життям простого населення.

Одним із провідних центрів інтеграції історії повсякденності у викладацьку практику є Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, де, починаючи з 2009 р., втілюється в життя проект «Людинознавча історія як ключовий дидактичний фактор викладання історії у ВНЗ». Упродовж цих років до навчального процесу студентів історичного факультету було введено ряд нормативних курсів, основною метою яких було розширення методологічного кругозору майбутніх істориків [5, с. 82.].

Таким чином, можна стверджувати, що історія повсякденності на сучасний момент визнана як необхідний напрям історичних досліджень і набула загальної «легітимації» у вітчизняній історичній науці. Поки що вона знаходиться на стадії становлення, тому їй притаманні деяка інституційна невизначеність, елементи наслідування методик. Однак саме історія повсякденності це той унікальний досвід і науковий багаж, що дозволить краще скоординувати зусилля і сприятиме розвитку історичної науки нашої держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горобець В.М. Історія повсякдення [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin= Istorija_povsjakdennja
2. Лисенко О.Є. Історія повсякденності як галузь наукового знання. (повсякденна історія війни: методологічні нотатки) / Лисенко О.Є. // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. / [Упоряд.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Ю.]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 246 с.
3. Людтке А. История повседневности в Германии: Новые подходы кизучению труда, войны и власти / А.Людке. – М.: РОССПЭН, 2010. – 271 с.
4. Нагайко Т.Ю. Повсякденність як понятійна категорія історичного дослідження: осягнення інтерпретацій / Нагайко Т.Ю. // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 29.
5. Лукашевич О.М. Історія повсякденності як дидактичний фактор викладання історії / Лукашевич О.М. // І Міждисциплінарні гуманітарні читання: програма та тези доповідей Всеукр науково-практ. конф., 3 жовтня 2013 року, м. Київ. – К., 2013. – 88 с.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент Колибенко О.В.

УДК 94(477)

Наталія Шейко
(Глухів, Україна)

ІДЕЯ НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМУ В ПРАЦЯХ В.К.ВИННИЧЕНКА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються обставини, характерні риси та напрями націонал-комунізму в Україні початку ХХ століття. Проаналізовані історичні аспекти ідей націонал-комунізму в працях В.К. Винниченка.

Ключові слова: *український націонал-комунізм, більшовицький тоталітаризм, революційні зрушення, державотворчі надбання, національна незалежність.*

The article examines the circumstances of the features and directions of national-communism in Ukraine of the early 20th century. Analyzed the historical aspects of the ideas of national-communism in the writings of V. K. Vynychenko.

Key words: *Ukrainian national-communism, Bolshevik totalitarianism, revolutionary shifts, state-building heritage, national independence.*

Постановка проблеми. Вивчення історії України першої третини ХХ ст. не можливе без вивчення українського націонал-комунізму на етапі його зародження – у 1917-1920-му рр. Особливістю діяльності українських націонал-комуністів у добу Української революції, стала широка суспільна диференціація. Одним із основних критеріїв, за яким відбувалося суспільне розмежування, стала прихильність до національної (правої) чи соціальної (лівої) ідеологій. Подібні процеси мають місце і в сучасній Україні. Тому, вивчення українського націонал-комунізму дозволить глибше дослідити особливості перебігу революційних подій в Україні у 1917-1921 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема українського націонал-комунізму досліджувалася у декількох напрямках. До першого належать праці радянських істориків, видані протягом 20-80-х років ХХ ст. за умов жорстких ідеологічних обмежень. У них майже не вивчалися проблеми взаємодії більшовиків з лівими українськими партіями, а більше приділялась увага їхній боротьбі з політичними супротивниками. До

другого напрямку відносяться праці написані за часів незалежної України, де український націонал-комунізм висвітлюється як окреме явище і суспільний феномен та вивчаються біографії лідерів цієї політичної течії. На початку 1990-х було захищено декілька дисертацій, присвячених проблематиці націонал-комунізму (В.Нагорний, О.Любовець, Т.Бевз та інші). Ідейні засади українського націонал-комунізму проаналізували Г.Дичковська, В.Потульницький, В.Солдатенко. Третій напрямок досліджень становлять праці зарубіжних авторів, які у 50-60-х рр. ХХ ст. зосередилися на питаннях причин появи цього явища та доцільності виділення українського націонал-комунізму в окрему політичну течію. З 1970-х років поряд із подальшим дослідженням цього руху у середовищі української політичної еміграції, все більше робіт з даної тематики публікуються англійською мовою.

Мета статті: розглянути обставини, характерні риси та напрями націонал-комунізму в Україні початку ХХ століття. Проаналізувати історичні аспекти ідей націонал-комунізму в працях В.К. Винниченка.

Виклад основного матеріалу. Поява націонал-комунізму в Україні зумовлена наступними обставинами: нерозривним зв'язком попереднього національного руху з соціалізмом та ігноруванням державних і національно-культурних прав Української Радянської Республіки з боку більшовицької Росії.

Характерними рисами націонал-комунізму можна вважати: визнання УСРР як держави трудящих; досягнення комунізму як прогресивного ладу в межах якого можна реалізувати національно-державницький ідеал; усунення соціального і національного гніту; критика більшовицького режиму Росії як небезпечного ворога для української незалежності; розуміння національної революції як продовження соціальної; формування власної партійної системи; надання пріоритету колективним формам власності; створення Української радянської республіки у федерації з іншими радянськими республіками світу.

До числа найбільш відомих українських націонал-комуністів, належать Г.Ф. Гринько, М.М. Полоз, П.К. Солодуб, В.К. Винниченко, М.Г. Хвильовий, О.Я. Шумський, М.С. Волобуєв, М.О. Скрипник, Р.В. Турянський, М.О. Яловий, В.М. Шахрай, С.М. Мазлах та інші.

Основною працею «національного» комунізму був трактат С. Мазлаха і В. Шахрая «До хвилі (Що діється на Україні і з Україною)», в якому критикувалася політика більшовиків стосовно України. Трактат обґрунтував необхідність незалежної УСРР, об'єднаної з Радянською Росією та іншими соціалістичними державами на основі справжньої федерації, і незалежність української комуністичної партії, поєднаної з Російською комуністичною партією через комуністичний Інтернаціонал.

Український націонал-комунізм не був єдиною політико-ідеологічною течією. Він поділявся на декілька напрямів: 1) ліва течія в УСДРП 1917-1918рр. (П.Буценко, В.Врублевський, Е.Касьяненко, Ю.Медведєв, Е.Неронович); 2) течія, яка була за створення самостійної української компартії (більшовиків) 1918-1919рр. (Г.Лапчинський, С.Мазлах, В.Шахрай, частково М.Скрипник); 3) колишня ліва течія в УПСР, пізніше – УКП (боротьбисти) 1918-1920рр. (Г.Гринько, В.Еллан-Блакитний, О.Любченко, О.Шумський); 4) незалежна ліва течія УСДРП, пізніше УКП (укапісти) 1920-1925рр. (М.Авдієнко, А.Драгомирецький, Ю.Кулиниченко, А.Річицький (Пісоцький), М.Ткаченко); 5) самостійницька течія федералістів у КП(б)У 1919-1920 рр. (Е.Касьяненко, Я.Ландер, Г.Лапчинський, П.Попов); 6) закордонна група УКП 1920-1922рр. (В.Винниченко, З.Висоцький, В.Левицький, В.Мазуренко, деякий час М.Чечель).

У 30-50-х рр. соціалістичні ідеї (немарксистського характеру) в еміграції намагався розвивати В.Винниченко. Він у своїй праці «Конкордизм» виступив зі спробою обґрунтування нового суспільного ладу, який має поєднувати кращі здобутки комуністичної та капіталістичної систем. Можна вважати, що це був український варіант доктрини конвергенції двох антагоністичних систем, запропонованої на Заході у 50-60-х рр. Власне, це була утопічна теорія побудови нового, ідеального, узгодженого, гармонійного суспільного ладу і нових людей. Конкордизм – це не догма, а лише вказівки на шлях до оновлення, до

оздоровлення й до розквіту нового конкордистського (узгодженого) щасливого людського співжиття – шлях до щастя. Державний діяч запропонував концепцію колектократії (надання пріоритету колективним формам власності). Згідно з концепцією В. Винниченка, сучасне людство, поділене на класи, стани і зайшло у глибоку безвихідь. Причиною цього є недосконала традиційна форма соціально-господарської структури суспільства на Заході і Сході, де є пануючі і поневолені нації. За такої соціально-економічної структури, будь-яке порозуміння між народами світу неможливе і може призвести до катастрофи. Щоб запобігти цьому, необхідно соціально-економічну структуру світу (приватно-власницьку на Заході й державно-капіталістичну на Сході) замінити на кооперативно-суспільну форму. Цю нову соціально-економічну форму В. Винниченко і називав колектократією і пропонував замінити нею радянську систему формальної колективної власності. На його думку потрібно негайно «...без зброї почати переводити приватну власність на колективну. Не державну, а колективну...Не націоналізація, а соціалізація. Краще сказати: колектократія, себто влада колективу. Ще простіше...: організація кооперативів: продукційних, торговельних, фінансових, аграрних і таких інших, колектократизація всього національного господарства (землі, фабрик, інших об'єктів та місць праці)» [2]. Колектократичне сільське господарство відрізнялося від радянського колективного господарства (колгосп) тим, що воно мало б свою власність на все (землю, будівлі, інвентар, продукти праці), тоді як колгоспи власності ні на що не мали, бо вона належить державі. Колектократія не допускає найманої праці, а визнає індивідуальну приватну власність, чим і відрізняється від різноманітних форм кооперації, що існують у капіталістичних країнах.

У листі до М. Шаповала від 7 липня 1921 року В. Винниченко пропонує власну програму Революційно-Соціалістичного Союзу: 1. *У соціальній галузі*: а) відстоювання і розвиток соціалістичної революції на Україні всіма засобами, що маються у розпорядженні організацій, що входять в Український Революційно-Соціалістичний Союз; б) боротьба з капіталістичними буржуазними класами на Україні і світовим імперіалізмом; в) утвердження справжньої диктатури робітничих класів. 2. *У економічній галузі* : а) знищення приватно-капіталістичної системи господарства, як перехідний період до соціалістичного господарства; в) скасування мілітаризації праці; д) створення дійсного Народного Суду. 3. *У міжнародній галузі* : а) цілковита самостійність і незалежність УРСР в її етнографічних межах; б) союз з іншими радянськими республіками ; в) недійсність ризького і варшавського миру. 4. *У національній галузі*: а) українська мова – державна; б) забезпечення інтересів національних меншостей; г) допущення дрібного приватно-товарного господарства тільки в обмежених формах і на певний час, доки працюючий колектив не зможе перейняти на себе всі функції поділу й обміну між продуцентами. Як наслідок цього – дозвіл на вільну торгівлю продуктами сільського господарства. 5. *У політичній галузі*: а) радянська система влади ; б) виборність рад за 4-членною формулою (рівне, пряме, тайне голосування з пропорційним представництвом); в) коаліційний Уряд революційних соціалістичних партій, що стоять на цій платформі; г) свобода слова, зборів, союзів для радянської демократії [2].

Значний політичний інтерес становить праця В. Винниченка «Заповіт борцям за визволення», де політик розкриває складну і тривалу еволюцію своїх поглядів на засоби і методи боротьби за політичну незалежність України. Він ще раз повернувся до років національної революції та виклав свої думки з приводу засобів і методів боротьби за незалежність України у майбутньому, намагався відкрити нові перспективи політичної діяльності для української еміграції. В. Винниченко вважав, що потрібно відмовитися від претензій на «урядування», припинити чвари та суперечки в емігрантських колах. «..українська еміграція, – пише він, – є тільки невеличка частинка нації, … вона претендує не на командування нацією, не на кидання їй своїх урядів, «конституції», «законів», а бажає бути тільки допомогою їй у боротьбі за її визволення, бажає творити тут на чужині кадри, які мають стати в пригоді батьківщині, коли вона скине ярмо поневолення, а так само бажає творити серед інших народів опінію, сприятливу для української державності» [6].

Письменник вважав, що незалежність України потрібно творити в Україні, тобто, зосередити увагу на боротьбі за визволення України від сталінської диктатури, а не поза її межами.

У «Заповіті борцям за визволення» В. Винниченко відстоював ідею утворення союзу суверенних радянських республік, щиро вірив у історичні переваги саме такого варіанту їх співжиття та співіснування. Разом з тим у «Листі до українських робітників і селян» він звинуватив більшовицький тоталітаризм у тому, що: 1) існування УСРР як самостійної, незалежної робітничо-селянської держави має місце тільки в деклараціях; 2) декларативно існує уряд УСРР, але він не обраний, а призначений Політбюро ЦК РКП(б); 3) влади Рад в Україні не існує, тому що принцип централізму виключає її, в Україні все мілітаризоване і централізоване; 4) правляча революційна партія – це машина, якою керує невелика група людей; 5) партійні організації втратили активність і перетворилися у бездушну, некритичну масу; 6) така політика спонукає українців-комуністів виступати проти національних прагнень свого народу.

Підхід до осмислення історичних процесів реалізовувався у В. Винниченка через сформовану у нього цілком визначену систему ціннісних орієнтацій. Пріоритетами державного діяча були: 1) *політичні цінності*: революційне визволення українського суспільства з-під влади російського самодержавства; 2) *філософські цінності*: повнота життя, суспільна гармонія; 3) *моральні цінності:* принцип «чесності з собою», культ природності, індивідуалістські тенденції, вільні стосунки між статями; 4) *естетичні цінності*: поєднання європейського художнього досвіду і оновлення національних традицій [7].

В.К. Винниченко залишив після себе значний творчий доробок, що складається з понад 100 оповідань, п'єс, сценаріїв, публіцистичних статей, 14 романів.

Отже, громадсько-політична діяльність В. Винниченка розвивалася в напрямі радикальних, загалом прогресивних процесів перших десятиліть XX століття. Усе своє життя державний діяч прагнув поєднати проблеми соціального національного визволення українства, що й зумовило сутність його теоретичних пошуків і еволюцію поглядів. Політичні позиції В. Винниченка слід визнати за переважно реалістичні, хоч і небездоганні, не позбавлені певних прорахунків і недоліків. Особисті якості, різнобічні таланти й здібності В.Винниченка виділили його у середовищі політичної еліти перших десятиліть XX століття, а вся його практична діяльність, реальний персональний внесок у розвиток суспільних процесів (революційні зрушення, державотворчі надбання, соціальні завоювання) зумовили провідне місце серед покоління передових прогресивних тогочасних революціонерів, політичних державних діячів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бежнар Г. П. Еволюція політико-філософського світогляду В. Винниченка / Г.П. Бежнар // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 48.

2. Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження) / Збірник статей. / редкол.: І.Ф.Курас (голова) та і. – К.: ІПіЕНД, 2006.

3. Дичковська Г.О. Український націонал-комунізм / Г.О. Дичковська. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998.

4. Єфименко Г.Г. Націонал-комунізм // Енциклопедія історії України: у 10т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К., Наук. думка, 2010. — Т. 7.

5. Капнюк О. В. Суспільно-політичні погляди Володимира Винниченка / О.В. Капнюк // Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні. – Вип. 2. – Чернівці. – 1995.

6. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба / Г. Костюк. – Нью-Йорк, 1980.

7. Солдатенко В.Ф. Володимир Винниченко на перехресті соціальних і національних прагнень / В.Ф. Солдатенко – К., 2005.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, старший викладач Грибенко О.М.

УДК 94:929.52(477.72)«18»

Наталія Шкода, Анастасія Рябінська
(Мелітополь, Україна)

УКРАЇНСЬКІ СТУДЕНТИ-ЕМІГРАНТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ В 1918–1939 РР.: ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ

У статті досліджується чисельність та соціальне походження українських студентів-емігрантів в країнах Європи в 1918 – 1939 рр. Українські студенти-емігранти періоду 1918 – середини 20-х – це переважно молодь, яка внаслідок війн і революцій опинилася на чужині. В 30-ті рр. у всіх європейських країнах посилилась тенденція до зменшення чисельності студентів-українців. За соціальним походженням студенти-емігранти були відбитком соціальної структури української нації.

Ключові слова: *еміграція, чисельність, соціальний склад, громада, студенти.*

The article investigates the number and social origin of Ukrainian emigrant students in European countries in 1918-1939. Ukrainian emigrant students from the period 1918 – the mid-20s – were mostly young people, who, as a result of wars and revolutions, were in a foreign country. In the 1930's, in all European countries, the tendency towards a decline in the number of Ukrainian students increased. By their social origin, immigrant students were a reflection of the social structure of the Ukrainian nation.

Key words: *emigration, number, social composition, community, students.*

Актуальність. Важливим напрямом історичних досліджень на сучасному етапі є вивчення історії української еміграції в 20 – 30-ті рр. XX ст. Серед українських емігрантів в цю добу було чимало студентів. Важливо дослідити соціальне походження українського студентства в еміграції у міжвоєнний період та з'ясувати його чисельність.

Метою статті є вивчення соціального походження українських студентів-емігрантів в країнах Європи в 1918 – 1939 рр. та з'ясування його чисельності.

Українську студентську міжвоєнну еміграцію умовно можна поділити на дві великі групи. Перша з них – це політичні й військові емігранти, які опинилися поза межами України внаслідок подій 1914 – 1920 рр. До цієї групи входили особи більш старшого, ніж традиційні студенти, віку, в основному вони були вихідцями з Наддніпрянщини, яка опинилася під радянською владою. Другу групу студентської еміграції складали цивільні особи, переважно західноукраїнська молодь. Частина її потрапила до європейських країн ще на початку Першої світової війни серед маси біженців. Решта галицьких студентів змушена була в середині 20-х років виїхати за кордон з метою одержання освіти через відсутність українських університетів на території Західної України.

Важливий статистичний матеріал для аналізу чисельності студентів-українців в еміграції, зокрема в ЧСР, містять матеріали опитування Червоного Хреста, проведеного в 1924 р. За його даними, українська молодь почала масово прибувати до вищих навчальних закладів Чехословаччини з 1919 р., і найбільшої чисельності ця хвиля досягла в 1922 р. [5, с. 3]. За даними В.Огоновського, наведеними у журналі «Студентський вісник», на 1 вересня 1923 р. у ЧСР знаходилося 1360 студентів-українців, а вже на 1 березня 1924 р. – 1896 [5, с. 4]. Найбільше представництво серед студентів-українців в ЧСР мала Галичина, далі йшла Наддніпрянщина.

Найбільше число молоді прибуло для навчання до ЧСР з Польщі. Це пояснюється тим, що українські емігранти через несприятливі умови життя в польських таборах для інтернованих воїнів втікали до Чехословаччини. Особливо широких масштабів цей процес набув після ліквідації польським урядом цих таборів у 1923 р. [2, с. 36].

Порівняно значною в перші роки перебування в еміграції була кількість студентів-

українців в Австрії. Максимальна кількість студентів-українців перебувала у Відні в 1921 – 1922 рр., що пов'язане насамперед з відкриттям у Відні в 1921 р. Українського вільного університету. У 1922 р. чисельність української молоді різко зменшилась, перш за все через переміщення значної частини студентів до Праги. Це пояснювалось, по-перше, перенесенням УВУ до Праги, а, по-друге, значним скороченням допомоги для студентів-українців у Відні у порівнянні з широкою акцією допомоги уряду ЧСР. У подальші роки чисельність студентів-українців у Відні продовжувала поступово зменшуватись [2, с. 56].

У Польщі в 1924 р. налічувалось 139 осіб, об'єднаних у Союзі українських студентських громад [4, с. 73]. В 1925 р. 120 студентів-українців навчались у польському м. Гданськ, переважно в місцевій вищій політехнічній школі [4, с. 91].

Невеликі громади українських студентів-емігрантів перебували в досліджуваний період у Німеччині, Болгарії, Румунії, Югославії. Одиниці студентів з України налічувались в 1924 р. у Парижі, Лондоні, Будапешті й Римі.

У 30-і рр. тенденція до зменшення чисельності студентів-українців посилилась у всіх без винятку країнах Європи. З одного боку, на той час вичерпались вже резерви студентів із колишніх військових, а з другого боку, заборона на виїзд з радянської України та загострення політичного положення в Галичині не сприяли поповненню студентських мас в еміграції. В результаті дії цих чинників у 30-і роки у Подебрадах залишилось близько 120 студентів, у Празі – 85, Берліні – 75, Гданську – 70, Відні – 45, Граці – 40, Брні – 20 [3, с. 43].

За соціальним походженням студентська еміграція була відбитком (хоч і не завжди адекватним) соціальної структури української нації. Так, за інформацією управи УВУ, відносну більшість студентів-емігрантів у Німеччині складали діти селян, урядовців, священиків, далі йшли діти інженерів, поміщиків, залізничників, техніків, лікарів та ін. [1, с. 71]. Подібну картину спостерігаємо й у ЧСР [1, с. 73].

Віковий склад студентів у ЧСР яскраво відбиває наслідки багаторічної війни й революції: середній вік студентів-українців дорівнював 25 – 27 рокам. В інших європейських країнах віковий склад студентів-українців в цілому відповідав чеським даним. Наслідки бурхливих подій 1914-1920 рр. спостерігаємо й під час аналізу вікового складу студентів-українців у Відні: 25 – 30 років – 70% [1, с. 74]. Більшість українських студентів-емігрантів входили у вікову групу 25 – 30 років, тобто були очевидно нестудентського віку. Цей факт пояснюється вищенаведеними причинами перерви навчання.

На підтвердження статистичних даних можна навести слова одного з ідеологів студентського середовища В. Марганця: «...тип українського студента за кордоном цих років зовсім не творив 18-літній юнак, а бувший вояк чи старшина української армії... Це був студент-громадянин, що не тільки не обмежився студіями, відмежувавшися від суспільного життя, а навпаки в цьому житті брав активну участь, а то й виявляв тенденцію грати в ньому провідну роль» [2, с. 209].

Таким чином, аналіз наведених фактів дозволяє стверджувати, що поняття «українське еміграційне студентство» охоплює кілька поколінь студентів, причому покоління кінця 30-х років значно відрізнялося від студентства перших років еміграції. Українські студенти-емігранти періоду 1918 – середини 20-х – це переважно молодь, яка внаслідок війн і революцій опинилася на чужині, причому географічно вона представляла майже всі українські території. З середини 20-х рр. чисельно більшу групу еміграційного студентства складали вже студенти з Галичини й Волині. Вони виїжджали до європейських країн з метою продовження освіти, бо не мали змоги робити це на рідних землях через закриття польським урядом українських вищих навчальних закладів. У той же час політика більшовиків, як зазначалось вище, була спрямована на повну заборону виїзду з УСРР. В 30-і рр. значну частину серед студентів стали складати представники так званого другого покоління емігрантів, тобто діти тих, хто в бурхливі роки всесвітніх подій виїхав з України.

Головним осередком студентів-українців у Європі стала Прага завдяки відкриттю й

діяльності трьох українських вищих навчальних закладів. В 30-ті рр. у всіх без винятку європейських країнах посилилась тенденція до зменшення чисельності студентів-українців, бо, з одного боку, на той час вичерпались вже резерви студентів із колишніх військових, а з другого боку, заборона на виїзд з радянської України та загострення політичного положення в Галичині не сприяли поповненню студентських мас в еміграції.

Аналіз вікових показників еміграційного студентства доводить, що більшість українських студентів-емігрантів, по-перше, входили у вікову групу 25 – 30 років, а по-друге, були вже «старими» студентами, які через участь у багаторічній війні й революції вимушено перервали навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Віднянський С. Заснування та діяльність Українського вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921 – 1945) / С. Віднянський // Український історичний журнал. – 1993. – № 11. – С.69–80.

2. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч.1. – 367 с.

3. Полонська-Василенко Н. Сторінки спогадів. Український вільний Університет / Н. Полонська-Василенко // Український історик. – 1965. – № 3. – С.39–47.

4. Сімянців В. Студентські часи. Спогади / В. Сімянців. – Вашингтон, 1973. – 174 с

5. Чернуха Г. Війна і студентство / Г. Чернуха // Український студент. – 1922. – Ч.1. – С.3–5.

УДК 33(575.1)

Мухтарам Якубова, Улугбек Шапулатов
(Самарканд, Узбекистан)

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ СРЕДНЕЙ АЗИИ С РОССИЕЙ XVI-XVII ВВ.

В статье рассматривается торгово-экономические отношения Средней Азии с Россией на рубеже XVI-XVII вв. и их влияние на развитие производительных сил и экономики, как в Средней Азии, так и в России.

Ключевые слова: *экономика, дипломатия, посольства, торговля, ремесленники, караван, купцы, продукция, изделия, обмен.*

In article trade and economic relations of Central Asia with Russia at a boundary of the 16-17th centuries also their influence on development of productive forces and economy, both in Central Asia, and in Russia is considered.

Keywords: *economy, diplomacy, embassies, trade, handicraftsmen, caravan, merchants, products, products, exchange.*

Самарканд расположенный на древних транзитных путях караванной торговли, объединял вокруг себя более мелкие поселения, вел оживленную торговлю с городами Средней Азии, кочевой степью, сопредельными странами и Россией.

XVI-XVII века были переломными в экономической и социальной жизни среднеазиатских ханств. В позднее средневековье экономические и культурные связи Средней Азии с Россией и сопредельными странами Востока способствовали росту торговли, экономики, вели к усовершенствованию ремесленного производства и обогащению культурной жизни народов.

Исторические корни экономических, политических и культурных взаимоотношений и дружеских связей между народами России уходят в далекое прошлое. Развитие этих связей способствовало взаимопониманию и сближению народов, оказывая благоприятное воздействие и на рост производительных сил.

В течении XVI – первой половины XIX вв, русско-среднеазиатские отношения осуществлялись по трем направлениям: через Поволжье (Астрахань и Нижегородскую ярмарку), Приуралье (Оренбург, Троицк) и Западную Сибирь.[10, с. 3].

По подсчетам П.И.Небольсина, например, с 1840-1850 гг. через Оренбург и Троицк в Россию перевезено 190 тыс. халатов.[1, с. 248].

К концу XVI века в Московской Руси насчитывается уже около двухсот ремесел, причем ремесленники отдельных местностей и городов специализируются на производстве определенных товаров. Так, Смоленск славился выделкой тканью, главным образом холстов, Тверь поставляла «щепье» – деревянную посуду, пользовавшуюся спросом за рубежом, в том числе и Средней Азии.

В связи с обособлением и развитием ремесел меняется и характер городов Московской Руси. В XVI в. – это обычно торгово-промышленные центры с рынками и лавками. Москва, к примеру, имела неисчислимое количество рядов, торговавших определенными товарами. Начинают купцы устраивать ярмарку, что способствовало экономическому объединению отдельных областей огромной страны [17, с. 22].

О расширении экономических и политических связей между Средней Азией и Россией свидетельствуют отправка в 1566-1967 гг. в Москву посольства из Ташкента, Самарканда и Ургенча с просьбой о разрешении свободной торговли в Астрахани, Казани и других городах России [9, с. 130]. Постоянные торговые связи Западная Сибирь имела со Средней Азией, слывшей под названием «Бухария» [11, с. 118]. Бухарские купцы, служившие торговыми посредниками не только между Сибирью и рынками Московского государства и Средней Азии, но и между отдельными пунктами Сибири, посещали Тюмень, Уфу, Тобольск, а в XVII в. и город Тара. В Тобольске – главном торговом центре Западной Сибири «в один месяц приезжие бухарские купцы распродали своих товаров более чем на 10000 руб.» [11, с. 83-84].

О степени развитости торговли свидетельствует и А.Дженкинсон, согласно которому ежегодно в Бухаре проводились «съезды купцов», приезжающих большими караванами из прилегающих стран в частности с России [14, с. 184]. Ф.Скибин, посетивший Бухару в 1697 г., отметил: «люди де рукодельные, торговые, а не воисты» [2, с. 39].

При посылке в Бухару переводчика Бекчурина (1780 г.) основной задачей посольства ставится выяснение возможности расширения торговли с Бухарой, возможности организации в Бухаре русских коммерческих контор, а также изучение дороги в Бухару, сбор различных сведений о ханстве [4, с. 6].

О быстром росте экономических отношений свидетельствуют следующие цифры. «В течении 47 лет, начиная с 1700 года, вывоз товаров из России в Среднюю Азию увеличился в три раза, а вывоз в Россию в шесть раз, главным образом, за счет развития торговли с бухарским ханством… Торговля производилась натуральным обменом» [6, с. 27].

В XVI-XIX вв. крупные торговцы Самарканда вели торговлю с Россией и сопредельными странами Востока как самостоятельно, так и в общегосударственном масштабе Бухарского ханства. Известно, что рынок давал имя товару: «продукция области расходилась по свету маркой ее столицы» [3, с. 292]. О.Д.Чехович писала: «Торговля с Россией уже с XVI в. была чрезвычайно важна для Бухарского и других узбекских ханств. Это подтверждается многочисленными посольствами Бухары и Хивы, весьма часто отправляемыми к русскому двору в Москву и Петербург, а также данными о ввозе в Россию товаров из Средней Азии, сохранившиеся в русских таможенных книгах» [16, с. 50].

На рынки Самарканда в конце XVIII – XIX вв. поступали чугунные изделия из России, особенно продукция уральских заводов (котлы, кувшинчики для кипячения воды – чайжуш, наконечники для плугов),золото, серебро, кашинель, синяя краска для крашения тканей, медь

в тонких листах, железный прут, сталь и др. Из России привозили также олово [13, с. 32]. Российские чугунные изделия поступали в Среднюю Азию и с тульских чугунолитейных заводов.

С 60-х годов XVIII в., после упразднения таможен в ряде городов и переселения их на Сибирскую линию (Семипалатинск, Петропавловск, Бухтаринск, Усть-Каменогорск и др.) значительно сокращаются пути сообщения и создаются более благоприятные условия для дальнейшего развития связей между Средней Азией и Сибирью [8, с. 48].

В течение XVI в. из Средней Азии в русские владения было направлено 8 посольств. В XVII в. торговые и дипломатические сношения значительно расширяются по сравнению с предшествующими периодами. "Характерно, что предметы торговли обеих сторон – состояли главным образом не из сырья, а из готовой продукции, что имело большое значение в развитии производительных сил" [7, с. 30].

Самаркандские купцы принимали активное участие во внешней торговле. В составе торгового посольства из Бухары в Москву в 1557 г. при царе Иване Грозном находились представители Самарканда Ходжа Тура и др. Переговоры в Москве завершились успешно [5, с. 27]. В списке экспортируемых товаров имелись сафьяны, замши, богато украшенное холодное оружие. За вторую половину XVI в. в Москву было направлено тринадцать бухарских и пять хивинских посольств, которые стремились получить права свободной торговли в Астрахани, Казани и др. городах [15, с. 107]. Борис Годунов, еще в бытность боярином, проявил интерес к торговле со странами Востока, а по восшествии на престол (1598-1605 гг.) стал оказывать особое покровительство купцам Востока, торговавшим с Россией.

Среднеазиатское купечество, сосредоточив в своих руках торговлю с Казахстаном, Джунгарией, Кашгарией, Китаем и Индией, играло непосредственную роль в связях России с этими странами. Экономические взаимоотношения России с Индией проходили главным образом через Среднюю Азию [10, с. 147].

Торговые связи среднеазиатских ханств с Россией имели огромное значение для экономического и культурного развития народов, «Вместе с караванами, – пишет З.Д. Костанская, – приходили мастера – ремесленники, лекари, зодчие. Так, при дворе великого князя Дмитрия Донского жили талантливые самаркандские архитекторы и мастера – строители. В Бухаре, Хиве в Самарканде можно было встретить русских торговых людей и ремесленников. Некоторые русские купцы владели там торговыми предприятиями и были приняты при ханских дворах как представители далекого Московского государства. Часто и среднеазиатские купцы бывали послами своих ханств при Московском дворе» [12, с. 4-5].

Торговля между Россией и Средней Азией имела важное значение, наряду с удовлетворением повседневных потребностей населения, торговля являлась одним из важнейших факторов, способствовавших развитию производительных сил и экономики, как в Средней Азии, так и в России.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамов М.М. Социально-экономическая и культурная жизнь Самарканда в XVI – первой половине XIX в. (развитие и связи). – Ташкент, 1988. – С.248.

2. Агзамова Г.А. Города и городская жизнь в Узбекистане в XVI – первой половине XIX веков. Автореф. дисс. док. ист. наук. – Ташкент. 2000. –С.39.

3. Большаков С.Г. Город Средней Азии в конце VIII – начале XIII вв. – Средневековой город Средней Азии. – Л.: Наука, 1973. – С.292.

4. Бунаков К.К. К истории отношении России с среднеазиатскими ханствами в XIX в. // Советское востоковедение. II. М., Л., 1941. – С. 6.

5. Джамалов К.К. К истории торговых отношений Средней Азии с Россией до XVII в. // Изв. отд. общ. наук АН ТаджикССР. №3 (10). Душанбе. 1965. – С.27.

6. Ефимов В.И. К вопросу о взаимоотношениях России с Бухарой с конца XVIII века до середины XIX века. – Труды СамГУ: Материалы по истории Узбекистана. Новая серия, вып.140. – Самарканд, 1964. – С.27.

7. Зияев Х.З. Развитие экономических, политических и культурных связей Узбекистана с Россией: Конец XVI- начало XIX вв. // Общественные науки в Узбекистане. 1984, №1. – С.30.

8. Зияев Х.З. Средняя Азия и Сибирь: Вторая половина XVI-XIX вв. – Ташкент, «Фан», 1964. – С. 48.

9. Зияев Х.З. Ўрта Осиё ва Сибирь: XVI-XVII аср. – Тошкент: АН УзССР, 1962. – С.130.

10. Зияев Х.З. Экономические связи Средней Азии с Сибирью в XVI-XIX вв. Ташкент, «Фан» 1983. – С.3, 147

11. Кабо Р.М. Города Западной Сибири: Очерки экономической географии (XVII – первая половина XIX вв.). – М., 1949. – С. 83-84, 118.

12. Костанская З.Д. Из истории Туркестанского края: 1865-1917. – М.: Наука, 1980. – С.4-5.

13. Пругер Б.Б. К истории горного дела в Средней Азии. АКД. – Ташкент. 1971. – С.32.

14. Путешествие Дженикcона в Хиву и Бухару. Путешествие в Среднюю Азию 1558-1560 гг. // Английские путешественники в Московском государстве в XV1 в. Перевод с английского Ю.В. Готье. Л., 1937. – С. 184.

15. Федчина В.Н. Развитие картографических представлений о Средней Азии с древнейших времен до XVIII в. // Научн. зап. ТИНХ. Вып.31. Ташкент. 1964. – С. 107.

16. Чехович О.Д. К истории Узбекистана в XVIII в. – Труды ИВ АН УзССР. Вып. III. – Ташкент, 1954. – С.50.

17. Юлдашев М.Ю. К истории торговых и посольских связей Средней Азии с Россией в XVI-XVII вв. – Ташкент: Наука, 1964. – С.22.

ПОЛІТОЛОГІЯ / ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК 327.3:341.238:351.777(100)

Єлизавета Удовик (Бабенко), Єлизавета Бондарець, Вероніка Ільєкова
(Дніпро, Україна)

ПОЛІЦЕНТРИЧНЕ КЛІМАТИЧНЕ ВРЯДУВАННЯ ПІСЛЯ ПІДПИСАННЯ ПАРИЗЬКОЇ УГОДИ 2015 РОКУ

У грудні 2015 року, в Парижі за підсумками двотижневої конференції було прийнято нову кліматичну угоду, яка починає діяти з 2020 року. Дану угоду було прийнято на заміну Кіотському протоколу, який не відповідає сучасним вимогам кліматичного управління. Після закінчення переговорів почалася битва інтерпретацій. Одні експерти розглядають підсумки Паризької конференції з позиції перспектив пом'якшення кліматичних змін, інші порівнюють їх з очікуваннями, сформованими напередодні конференції.

Ключові слова: *поліцентризм, Паризька угода, співробітництво, зміни клімату, міжнародне право.*

In December 2015, a two-weekly conference in Paris was followed by a new climate agreement, which will start in 2020. This agreement was adopted to replace the Kyoto Protocol, which does not meet the current requirements of climate control. After the negotiations ended, a battle of interpretations began. Some experts consider the outcome of the Paris Conference in terms of prospects for mitigating climate change, others compare them with the expectations prevailing on the eve of the conference.

Key words: *polycentricity, Paris agreement, cooperation, climate change, international law.*

12 грудня 2015 року в Парижі за підсумками двотижневої конференції прийнято нову кліматичну угоду, яка з 2020 року прийде на зміну Кіотському протоколу. Після закінчення переговорної боротьби почалася битва інтерпретацій. Одні розглядають підсумки Паризької конференції з позиції перспектив пом'якшення кліматичних змін, інші порівнюють їх з очікуваннями, сформованими напередодні конференції.

Значення Паризької угоди полягає не в обсягах скорочення викидів або надання фінансових коштів, а в фіксації нового кліматичного режиму, який кардинально відрізняється від Кіотського. Паризьку конференцію неможливо розглядати у відриві від історії кліматичного регулювання. Її ключовий елемент з 1997 року – Кіотський протокол, що конкретизує положення прийнятої в 1992 р. Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Ключовою проблемою обох цих документів був використаний в них принцип «загальної, але диференційованої відповідальності», згідно з яким зобов'язання по скороченню викидів були покладені виключно на розвинені країни і країни з перехідною економікою. В сукупності вони повинні були скоротити викиди на 5,2% від рівня 1990 р. до 2012 р. Ця мета була навіть перевиконана, однак за цей період принцип «загальної, але диференційованої відповідальності» перестав відображати реальний стан справ: провідними країнами з викиду парникових газів стали економіки, що розвиваються. Викиди в Китаї в 1990-2012 рр. виросли майже втричі, в Індії – вдвічі. На цьому тлі скорочення, досягнуті в розвиненому світі, виявилися майже непомітними. [1, с. 295]

Стало зрозуміло, що потрібна нова універсальна угода, в якій на повноцінній основі братимуть участь всі ключові емітенти парникових газів. Ця угода мала б бути ухвалене ще в 2009 р. в Копенгагені, однак досягти компромісу між розвиненими і країнами, що розвиваються тоді не вдалося. Компромісом ста згода держав на другий період Кіотського

протоколу аж до 2020 р. У 2011 р. сторони домовилися підготувати нову угоду, яку в результаті і було прийнято в Парижі. [3, с. 214] Її основні параметри були визначені задовго до початку конференції. Стало зрозуміло, що угода буде побудована за принципом «знизу вгору», тобто країни запропонують свої плани скорочення викидів (так звані «визначаються на національному рівні вклади»), і їх сукупність дасть підсумковий результат.

Основна увага на переговорах в Парижі була приділена не способам скорочення викидів, а питанню адаптації та фінансової допомоги країнам, що розвиваються. Про обсяги фінансування домовилися ще в Копенгагені – з 2020 р. воно становитиме 100 млрд доларів на рік. Однак невирішеним залишалося питання про параметри надання цих коштів. Яка частина з них піде на скорочення викидів, а яка на адаптацію? Які будуть джерела цих коштів? Країни, що розвиваються хотіли, щоб більша їх частина гарантувалася державами і міжнародними фінансовими інститутами, розвинені країни наполягали на тому, щоб більшу частину складали приватні інвестиції. Саме це питання в Парижі, як і очікувалося, викликав найбільші суперечки. За підсумками конференції було прийнято так звану «гібридну» угоду. [4, с. 236]

У частині запобігання зміни клімату угода містить мету вийти на траєкторію підвищення температури менш ніж на 2°С, а по можливості – не допустити потепління більш ніж на 1,5°С в порівнянні з доіндустріальною епохою. Однак ці цілі виглядають не більше ніж жестом заспокоєння найбільш вразливих країн та «зелених» організацій. Ніяких передумов для їх досягнення в угоді немає. Єдиним значущим підсумком переговорів щодо скорочення викидів стало рішення про обов'язковий перегляд, визначених визначаються на національному рівні, вкладів раз в п'ять років. Згодом, як очікується, це дозволить наблизитися до траєкторії «менше 2° С». Угода регламентує порядок надання інформації про викиди парникових газів і їх абсорбції, а також закликає до стимулювання добровільних ініціатив по скороченню викидів парникових газів, в тому числі в рамках міжнародного співробітництва, визнає особливу роль лісів в запобіганні кліматичних змін. [1, с. 301]

Основні дискусії в Парижі стосувалися питань фінансування. Втім, всупереч інтересам потенційних одержувачів кліматичної допомоги (в Парижі найбільш активним з них була Індія), її точні параметри так і не були зафіксовані. В угоду був також включений механізм «втрати і збитки», що передбачає компенсацію бідним країнам шкоди від тих наслідків кліматичних змін, до яких неможливо адаптуватися (наприклад, затоплення територій через підйом рівня моря або природні лиха). Однак і в цьому випадку фінансові деталі не були визначені. Відсутність в угоді будь-якої конкретики викликало у багатьох експертів справедливу критику. Деякі з них розглядають Паризьку угоду як повернення кліматичних переговорів в 1992 р, коли настільки ж загальний характер мала Рамкова конвенція ООН про зміну клімату. [4, с. 258] Інші бачать в ній паузу в радикальному зниженні викидів парникових газів, яка компенсується масовою допомогою найбільш слабким і вразливим країнам.

Таким чином, у Парижі було зафіксовано перехід до нового міжнародного кліматичного режиму, набагато більш складного і багатомірного, ніж Кіотський. В рамках цього режиму міжнародні інститути зосереджуються в основному на кліматичній допомозі бідним країнам. У той же час скорочення викидів парникових газів визнається справою держав і компаній, а на міжнародному рівні відбувається лише координація їх зусиль. Це нова реальність, єдино можлива в умовах різноманітності національних інтересів. Відповіді на питання, чи дозволить новий режим запобігти кліматичній катастрофі, поки немає. Стійкість «поліцентричного» кліматичного режиму досить добре теоретично обґрунтована (наприклад, в роботах Е.Остром, Р. Кеохейн, Д.Віктора), що, втім ще не означає, що він запрацює на практиці. Обумовлені на національному рівні вклади недостатні для виходу на траєкторію «менше 2 ° С», проте, по-перше, у ряду країн вони явно занижені і будуть перевиконані; по-друге, вони будуть регулярно переглядатися.

Призначення Паризької угоди полягає в створенні основи для глобального співробітництва всіх країн-учасників Рамкової конвенції ООН. Деякі з проміжних цілей Паризької угоди викладені значно ширше цілей від цілей Кіотського протоколу. Наприклад, Паризька угода встановлює мету огранічного зростання середньосвітової температури на позначці 2 ºС, й визначає необхідність подальшої роботи для обмеження зростання температури на рівні 1,5 ºС 30. [3, с. 224]

Головна мета авторів угоди полягає у: забезпеченні нульового показника глобального рівня викидів парникових газів або так звану «вуглецеву нейтральність» до 2050 р. Обов'язкові до виконання цілі щодо пом'якшення наслідків зміни клімату в майбутньому, як і багато інших компонентів Паризької угоди, в основному носять процедурний характер. Всі країни – учасники зобов'язалися прийняти більш маштабні заходи на національному рівні й робити вклади на додатковий п'ятирічний період. [1, с. 308]

Слід відзначти, що в угоді не було сформовано обсягу національних внесків. Паризька угода забов’язує країн-учасниць періодично звітувати про хід адаптації до нового кліматичного режиму. Національні плани по адаптації повинні спиратися на: 1) ініціативу країн, облік гендерних аспектів, на широку участь і повністю транспарентний підхід; 2) прийняття до уваги вразливих груп, громад та екосистем; 3) на найкращі наявні наукові знання і, у відповідних випадках, традиційні знання, знання корінних народів і системи місцевих знань і керуватися ними в цілях інтеграції й адаптації належним чином до відповідних соціально-економічні та природоохороних стратегії і дії.

Паризька угода вказує на необхідність міжнародної фінансової підтримки країн, що розвиваються в інтересах досягнення цілей щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації.

Паризька угода наголошує на необхідності підтримки у розвитку і зміцненні компетенцій, технологічного обміну і освіти в області клімату.

У 2023 році буде проведено перше регулярне «глобальне підведення підсумків», яке потім буде проводитися кожні п'ять років. Сторонам, які брали участь у конференції, було доручено розробити новий механізм контролю за виконанням прийнятих зобов'язань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Bodansky D. (2016) The Paris Climate Change Agreement: A New Hope? // American Journal of International Law. No. 110 (2). P. 288–319.

2. Bodansky D. (2016a) The Legal Character of the Paris Agreement // Review of European Comparative and International Environmental Law. No. 25 (2). P. 142–150.

3. Stavins R., Aldy J. (2013) Designing the Post-Kyoto Climate Regime // A New Global Covenant: Protection without Protectionism / M. Kaldor, J. Stiglitz (eds). N. Y.: Columbia University Press. P. 205–230.

4. Wiersema A. (2009) The New International Lawmakers? Conferences of the Parties to Multilateral Environmental Agreement // Michigan Journal of International Law. No. 31 (1). P. 231–287.

5. Wirth D.A. (2002) The Sixth Session, Part Two, and Seventh Session of the Conference of the Parties to the Framework Convention on Climate Change // American Journal of International Law. No. 96 (3). P. 648–660.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бернара Ахмедова
(Ташкент, Узбекистан)

СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В научной статье приводится краткая характеристика свободных экономических зон, определение некоторых проблем и перспектив развития СЭЗ, соответственно. Также, при написании статьи были использованы следующие термины: свободные экономических зоны, льготы и преференции, инновационный, промышленный технопарк, механизмы, реформы.

В данной научной статье в кратком виде рассмотрятся характеристика свободных экономических зон (далее – СЭЗ), имеющийся потенциал и некоторые перспективы развития СЭЗ. В первую очередь, хотелось бы отметить, что СЭЗ являются одним из факторов государственного регулирования экономики путём предоставления льготного режима бизнесу в целях привлечения иностранных инвестиций, расширения экспортного потенциала, внедрения в производства современных технологий, что в итоге приводит к развитию национальной экономики и улучшению эффективности интегрирования её в мировую экономику.

Являясь перспективным направлением в экономике Узбекистана, свободная экономическая зона понимается как специально выделенная территория с четко определенными административными границами и особым правовым режимом, создаваемая в целях привлечения отечественного и иностранного капитала, прогрессивной технологии и управленческого опыта для ускоренного социально-экономического развития зоны[12]. Создание и развитие свободных экономических зон в Узбекистане является довольно приоритетным, особенно в свете принимаемых в последние годы правительством республики мер по улучшению деловой среды и инвестиционного климата в стране.

В период 2009-2013 годов были полноценно организованы первые три свободные и специальные индустриальные зоны – СИЭЗ «Навои» в Навоийской области, СИЗ «Ангрен» в Ташкентской области и СИЗ «Джизак» на территории Джизакской области с её филиалом в Сырдарьинской области.

На территориях свободных экономических зон предусматривается размещение новых современных производств в сфере глубокой переработки, хранения и упаковки плодоовощной и сельскохозяйственной продукции, текстильной, ковроткацкой, обувной и кожгалантерейной, экологически безопасной химической, фармацевтической, пищевой, электротехнической промышленности, машиностроения и автомобилестроения, производства строительных материалов и в других направлениях[13].

За 2013-2016 годы на территории СИЗ "Джизак" реализовано 19 проектов с участием китайских компаний на общую сумму 91,3 млн долларов по производству мобильных телефонов, солнечных водонагревательных систем, сантехнических изделий, швейных машин, переработке продуктов животноводства и производству кормов и других. Завершены пять инициатив по выпуску пассивного оборудования и аксессуаров для построения оптических сетей совместно с компанией Jiangsu Zhongtian Technology Co. Ltd (КНР), телекоммуникационного оборудования с компанией Huawei Tech. Investment Co. Ltd, видео- и IP-телефонных аппаратов с компанией ZTE Corporation (КНР), теплоизоляционных

[12] Закон «О свободных экономических зонах» от 25 апреля 1996 г. № 220-I // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1996 г., № 5-6, ст. 58, 2003 г., статья 1.

[13] http://www.uzbekistan.kg/news0303-2.php

материалов на основе стекловолокна на базе ООО "EcoClimat". В Сырдарьинском филиале СИЗ "Джизак" осуществлено четыре проекта стоимостью 15,5 млн долларов. Здесь налажены выпуск мобильных телефонов, керамиче-ских плиток, переработка продуктов животноводства и производство кормов[14].

Недавно нам приходилось утверждать, что несмотря на достигнутые результаты промышленной политики Узбекистана, в том числе политики индустриального протекционизма, существует вероятность того, что недостаточно эффективное применение данной политики может привести к тому, что многие местные производители импортозамещающей продукции привыкнут к предоставляемым привилегиям в рамках программ промышленной политики и импортного протекционизма и не будут принимать меры по повышению уровня производительности и конкурентоспособности своей продукции.

В результате, промышленность республики, кроме горнодобывающей, добычи минеральных и энергетических ресурсов, первично переработки в текстильной промышленности, продолжает оставаться уязвимой жесткой внешней конкуренции.

В 2017 г. было принято постановление Президента РУз "О мерах по усилению координации и повышению ответственности министерств, ведомств, органов государственной власти на местах за эффективное функционирование деятельности свободных экономических зон". Документ обозначил ряд проблем в становлении СЭЗ в стране, в числе которых были перечислены и такие: отсутствие четких принципов и подходов к их развитию на среднесрочную и долгосрочную перспективу, недостаточная информированность потенциальных инвесторов о возможностях этих зон, отсутствие целостной системы по отбору перспективных предложений, низкое качество портфеля инвестиционных проектов.

Одним из механизмов реализации различных реформ в данной сфере стало развитие отдельных отраслей промышленности, внедрения новых технологий, повышение инвестиционной активности в рамках ограниченной территории может стать механизм СЭЗ[15].

Преимуществом СЭЗ в Узбекистане является их удобное расположение, т.е. близость к обширным рынкам сбыта крупных городов республики и соседних государств, а также наличие в регионах минерально-сырьевых и сельскохозяйственных ресурсов, кадрового и предпринимательского потенциала и др.

Вместе с тем, особенностями вновь созданных свободных экономических зон являются те беспрецедентные льготы и преференции, которые предусмотрены в Указе Президента Республики Узбекистан для резидентов зон. Это особые налоговый, таможенный и валютный режимы.

В частности, участники СЭЗ освобождаются от уплаты:

– земельного налога, налога на прибыль, налога на имущество юридических лиц, налога на благоустройство и развитие социальной инфраструктуры, единого налогового платежа для микрофирм и малых предприятий, обязательных отчислений в Республиканский дорожный фонд, Фонд реконструкции, капитального ремонта и оснащения общеобразовательных школ, профессиональных колледжей, академических лицеев и медицинских учреждений;

– таможенных платежей (кроме сборов за таможенное оформление) за:

– оборудование, материалы и комплектующие изделия, завозимые для собственных производственных нужд;

[14] http://www.uzbekistan.nsk.ru/index.php?option=com_content&view=article&catid=25%3A2010-04-13-14-26-29&id=8597%3A2017-11-29-10-47-27&Itemid=34

[15] Аналитический доклад. Создание специальных экономических зон в Республике Узбекистан. Ташкент 2008. Шарипов Б. и др.авторы. 76 с. // http://docplayer.ru/46275428

– строительные материалы, не производимые в республике и завозимые в рамках реализации проектов, по перечням, утверждаемым Кабинетом Министров Республики Узбекистан.

Указанные льготы предоставляются на определенный период в зависимости от суммы внесенных инвестиций, в том числе в эквиваленте:

от 300 тыс. долл. США до 3 млн. долл. США - сроком на 3 года;

от 3 млн. долл. США до 5 млн. долл. США - сроком на 5 лет;

от 5 млн. долл. США до 10 млн. долл. США - сроком на 7 лет;

от 10 млн. долл. США и выше - сроком на 10 лет, с применением в течение последующих 5 лет ставки налога на прибыль и единого налогового платежа в размере 50 % ниже действующих ставок.

Более того, участники СЭЗ освобождаются от уплаты таможенных платежей (кроме сборов за таможенное оформление) на завозимое сырье, материалы, и комплектующие изделия в части продукции направленной на экспорт на весь период деятельности свободных экономических зон (30 лет с возможностью его последующего продления), имеют право осуществлять в пределах зон расчеты и платежи в иностранной валюте, оплачивать в иностранной валюте поставку товаров и услуг со стороны других хозсубъектов-резидентов республики, а также использовать удобные условия, формы оплаты и расчетов за экспорт и импорт[16].

Для инвесторов не менее важно, чтобы им был обеспечен облегченный режим администрирования. В связи с этим Узбекистан упрощает практику отношений, связанных с оформлением прав собственности, получением различных разрешений на строительство и урегулированием вопросов с приглашением иностранной рабочей силы, визового режима. Резиденты СЭЗ могут получить соответствующую многократную въездную визу Республики Узбекистан со сроком до 5 лет без взимания установленной пошлины.

В мире существует пять основополагающих видов СЭЗ: зоны свободной торговли (ЗСТ); промышленно-производственные или экспортно-производственные зоны (ЭПЗ); технико-внедренческие зоны (технопарки, технополисы); сервисные зоны; и комплексные зоны[17]. Что касается создания СЭЗ в Узбекистане, то исходя из приоритетов развития экономики на краткосрочную и среднесрочную перспективу, основными задачами являются увеличение доли промышленности в ВВП республики, создание новых рабочих мест, стимулирование экспорта и производства импортозамещающих товаров, а также модернизация существующих мощностей экономики (реконструкция и переоснащение промышленных производств, внедрение новых технологий и т.п.). В республике скоро будет создано много предприятий, в т.ч. инновационный технопарк, который создаст много рабочих мест, и будет развивать новые технологии в промышленности и производстве.

В Узбекистане на данный момент принимается много нормативно-правовых актов, которые последовательно решают проблемы эффективного функционирования СЭЗ, а также задачи их перспективного развития. В данном кратком обзоре мы выделили лишь наиболее явные и глобальные, тем самым раскрыв в общих чертах картину функционирования СЭЗ в Узбекистане, которые не уступают по качеству СЭЗ в других странах.

Учитывая все перспективы и направления работы с СЭХ, учеными неоднократно предлагалось обеспечить прозрачность и конкурентность при принятии решений о присвоении статуса специальной экономической зоны. Так, внедрение конкурсных механизмов, определение критериев отбора, создание экспертных советов и межведомственных комиссий, разработка индивидуальных концепций для каждой СЭЗ и

[16] http://www.uzbekistan.kg/news0303-2.php

[17] Смородинская Н., Капустин А., Свободные экономические зоны: мировой опыт и российские перспективы/Н. Смородинская, А. Капустин // Вопросы экономики. - 1999. - N 12. - С.126-144.

гласность при обсуждении региональных заявок существенно увеличат доверие бизнеса к этому инструменту экономической политики.

Государство не должно вмешиваться в непосредственную реализацию инвестиционных проектов на территории СЭЗ, а лишь создать условия для эффективного ведения бизнеса и отслеживать соблюдение «правил игры»[18].

Грамотная политика государства по отношению к СЭЗ, совершенствование нормативно-правовой базы и обеспечение открытости некоторых административных процедур, связанных с деятельностью СЭЗ, поможет в будущем ускорению научно-технологического прогресса и росту выпуска наукоемкой продукции не только на территории Узбекистана, но и в любом другом государстве.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Закон «О свободных экономических зонах» от 25 апреля 1996 г. № 220-I // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1996 г., № 5-6, ст. 58, 2003 г., статья 1.

2. Аналитический доклад. Создание специальных экономических зон в Республике Узбекистан / Шарипов Б. и др. авторы. – Ташкент, 2008. – 76 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://docplayer.ru/46275428

3. Смородинская Н., Капустин А., Свободные экономические зоны: мировой опыт и российские перспективы / Н. Смородинская, А. Капустин // Вопросы экономики. – 1999. – №12. – С.126-144.

4. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.uzbekistan.kg/news0303-2.php

5. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.uzbekistan.nsk.ru/index.php

УДК 342

Дар'я Захарченко
(Хмельницький, Україна)

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА: ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджується питання щодо правової природи інституту конституційної скарги в Україні, який запроваджено на конституційному рівні та досвід зарубіжних країн щодо функціонування даного інституту. Аналізуються проблеми, пов'язані з реалізацією конституційної скарги та запропоновано способи їх вирішення. Зроблено висновки щодо прав людини, конституційні гарантії яких не можуть залежати від позиції органів державної влади, а сфера здійснення прав людини не може перебувати поза межами правової визначеності.

Ключові слова: *конституційна скарга, верховенство права, права людини, Конституційний Суд України, запровадження, захист прав людини.*

The article analyzes a question about legal nature of the institute of constitutional complaint in Ukraine, that was established in constitutional level and foreign experience of that prevalence. The analysis of the problems related to the realization of an constitutional complaint has been carried out and suggested ways to solve them. The conclusions about the rights of people and their constitutional guarantees can not depend on the position of the government and the sphere of human rights can not be outside legal certainty.

Key words: *constitutional complaint, rule of law, human rights, the constitutional Court of Ukraine, defense of human rights.*

[18] Аналитический доклад. Создание специальных экономических зон в Республике Узбекистан. Ташкент 2008. Шарипов Б. и др.авторы. 76 с. // http://docplayer.ru/46275428

В умовах конституційної реформи правової системи в Україні забезпечення принципу верховенства права є основним напрямом сучасного державного будівництва та способом гарантування реалізації і захисту природного права людини на справедливий суд. Так, у ч. 1 ст. 8 Конституції України передбачено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [7].

Дія цього принципу означає забезпечення верховенства Конституції України та прав людини і громадянина. Саме тому важливим елементом принципу верховенства права є забезпечення доступу кожного до правосуддя з метою захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та законних інтересів.

Інститут конституційної скарги з'явився в Україні у зв'язку з судовою реформою, яка відбулася внаслідок конституційних змін від 2 червня 2016 року. Зокрема, новою частиною було доповнено ст. 55 Конституції України, відповідно до якої кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, та у порядку, визначеному законом.

З метою забезпечення реалізації нового конституційного права осіб на конституційну скаргу 13 липня 2017 року Верховна Рада ухвалила нову редакцію Закону України «Про Конституційний Суд України». Парламент законодавчо врегулював процедуру розгляду конституційних скарг Конституційним Судом з запізненням майже в рік, оскільки можливість реалізації нового конституційного права виникла з 30 вересня 2016 року, а процедура розгляду скарг на рівні закону була врегульована лише в липні 2017 року. Відповідно, Конституційний Суд України було уповноважено вирішувати питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції (ст. 151[1]) [2].

Запровадження інституту конституційної скарги в Україні є важливим кроком на шляху вдосконалення українського законодавства щодо відповідності його європейським стандартам у сфері захисту прав людини та їх об'єднань.

Конституційна скарга як інститут відома для більшості європейських держав. Розгляд конституційними судами справ за конституційними скаргами становить левову частку їх навантаження.

Хоча, значна частина юристів Європи вважала, що оскільки захист прав і свобод є загальним обов'язком усіх судів, то введення конституційної скарги як спеціальної форми є недоречним як в правовому, так і в фінансовому розумінні. Науковці вказували на майбутню перевантаженість судів в об'єктивно-правовому сенсі. Було прагнення «не заважати» зосередженню Конституційного Суду на визначальних питаннях суспільного життя. Вважали недоречним відволікати цей орган на так звані «другорядні питання».

Однак такий підхід суперечить утвердженню правової держави. Адже, насправді, її утвердження пов'язане і з процесуальною стороною її діяльності, яка б забезпечувала перманентний зміст держави як реального гаранта і захисника прав та свобод людини та громадянина (випливає зі змісту статті 8 Конституції України).

Незважаючи на існування несхвальних поглядів та досліджень у багатьох країнах через кілька років після введення такого органу, як конституційний суд, вводився і інститут конституційної скарги. Зокрема, так було в Австрії, Греції, Іспанії, Португалії, ФРН. Цікаво, що в Італії така форма контролю взагалі не передбачена. Вона не існує ні на конституційному рівні, ні на законодавчому [3].

Класичним прикладом країни, де конституційна скарга є дієвим засобом захисту порушеного права громадян, можна вважати Федеративну Республіку Німеччина. Інститут конституційної скарги закріплений на конституційному рівні Основним Законом ФРН, згідно з яким Федеральний Конституційний Суд уповноважений розглядати конституційні скарги, що можуть бути подані будь-якою особою, яка вважає, що державна влада порушила одне з її

основних прав або одне з прав, указаних у статтях 20 (частина 4), 33, 38, 101, 103 і 104 Основного Закону.

Суб'єктом, наділеним правом звернення до органу конституційної юрисдикції з конституційною скаргою щодо захисту фундаментальних прав, закріплених Основним Законом ФРН, виступає будь-яка особа, чиї права були порушені. Громадяни наділені правом подавати конституційну скаргу стосовно будь-якого основоположного права; іноземці та особи без громадянства можуть подати таку скаргу щодо тих прав, які за ними визнані Конституцією ФРН.

Підставою конституційної скарги виступає порушення державною владою фундаментальних прав особи, закріплених Основним Законом ФРН [5].

Відповідно до українського законодавства конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу [1].

Подати конституційну скаргу може особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в його справі закон України (його окремі положення) суперечать Конституції України. Не може бути суб'єктом права на конституційну скаргу юридична особа публічного права.

Що стосується вимог до конституційної скарги, то в ній обов'язково мають бути зазначені: ПІБ (за наявності) громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса зареєстрованого місця проживання особи (для іноземця чи особи без громадянства – місця перебування) або повна назва та місцезнаходження юридичної особи, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є; відомості про уповноважену особу, що діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу; короткий виклад остаточного судового рішення, в якому було застосовано відповідні положення закону України; опис перебігу розгляду відповідної справи в судах; конкретні положення закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України; обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону; відомості про документи і матеріали, на які посилається суб'єкт права на конституційну скаргу, із наданням копій цих документів і матеріалів; перелік документів і матеріалів, що додаються [6].

Копія остаточного судового рішення у справі суб'єкта права на конституційну скаргу має бути засвідчена в установленому порядку судом, що його ухвалив.

Конституційну скаргу фізична особа підписує особисто. Якщо суб'єктом права на конституційну скаргу є дієздатна фізична особа, яка за станом здоров'я або фізичною вадою не в змозі особисто підписати конституційну скаргу, її підписує уповноважена в установленому законом порядку особа, що діє від її імені. Конституційну скаргу юридичної особи підписує уповноважена на це особа, повноваження якої має бути підтверджено установчими документами цієї юридичної особи та актом про призначення (обрання) на посаду уповноваженої особи [1].

Інститут конституційної скарги є новим інструментом, з яким до цього не зустрічалося як українське суспільство, так і правова спільнота. У зв'язку із цим абсолютно закономірним є високий відсоток невірно складених конституційних скарг. Вищезазначені вимоги до конституційної скарги є юридично складними та потребують як роз'яснення та навчання, так і вироблення Конституційним Судом однакових підходів до їх розуміння.

Станом на 28 березня 2018 року було подано 584 конституційні скарги. Секретаріатом Конституційного Суду встановлено, що: 131 конституційна скарга за формою відповідає вимогам Закону, та 453 конституційні скарги не відповідають вимогам Закону за формою конституційної скарги. У своїй практичній діяльності Секретаріат КСУ у випадках, якщо є

сумніви щодо відповідності конституційної скарги вимогам до форми конституційної скарги, таку невизначеність тлумачиться на користь особи та передає скаргу на розгляд колегіям. Такий підхід можна лише підтримувати, оскільки до формування конкретних юридичних позицій в ухвалах колегій або сенатів Конституційного Суду, такі проблеми будуть виникати, тому право суб'єкта на подання конституційної скарги не має обмежуватися поки не буде сформовано практику Конституційного Суду [2].

Але, як свідчить практика Федерального Конституційного Суду Німеччини, до нього щорічно надходить близько 5000 скарг (чи навіть більше). Це спричиняє перевантаження названого органу конституційної юрисдикції, що дійсно є значною проблемою.

З метою ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина й оптимізації діяльності органу конституційної юрисдикції щодо розгляду конституційних скарг у національних законодавствах встановлюються, за визначенням Венеціанської комісії, так звані фільтри. До них належать передбачені законом вимоги, яким повинна відповідати конституційна скарга.

Такі вимоги є звичними для більшості країн, у яких діє цей інститут. До найважливіших із них належать такі: порушення законом чи іншим правовим актом, застосованим у конкретній справі, конституційних прав і свобод особи; встановлене законом коло осіб, які мають право на звернення з конституційною скаргою, та перелік юридично визначених обставин, однією з яких є вичерпання національних засобів захисту; визначення строків звернення з конституційною скаргою; добросовісне користування правом на конституційну скаргу, що виключає зловживання ним.

У разі невідповідності конституційної скарги встановленим у законі вимогам, вона не розглядається та повертається заявникові [4].

Отже, впровадження інституту конституційної скарги є безумовно важливим та прогресивним кроком для забезпечення захисту прав людини в Україні. Подання особами індивідуальних конституційних скарг щодо законів, які були застосовані в остаточному судовому рішенні в їх справі реалізує подвійну мету: досягнення приватного інтересу; можливість судового перегляду справи особи за виключними обставинами, у зв'язку із визнанням неконституційним закону, який застосовувався в межах такої справи, та суспільний інтерес; приведення законодавства у відповідність до Конституції. Покладення на Конституційний Суд такого нового повноваження є одночасно як серйозним викликом, так і можливістю підняти власний суспільний авторитет, як інституції, а також подолати кризу конституційного судочинства.

Тобто, незважаючи на всі перешкоди впровадження інституту конституційної скарги, наявні всі можливості для розвитку та повноцінного функціонування даного інституту в Україні. Зокрема, поточне законодавче регулювання інституту конституційної скарги є повним, оскільки Закон України «Про Конституційний Суд України» та Регламент Конституційного Суду ухвалено. Конституційний Суд сформував колегії та сенати. Необхідні структурні зміни в Секретаріаті Конституційного Суду проведено, нові підрозділи повністю укомплектовані. Інституційна спроможність є достатньою для здійснення нового повноваження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про Конституційний Суд України : Закон України від 17 липня 2017 р. (зі змінами та доповненнями) // ВВР. – 2017. – № 35. – ст. 376.

2. Запровадження інституту конституційної скарги в Україні. URL: http://pravo.org.ua/img/zstored/files/Const.pdf.

3. Індивідуальна конституційна скарга в Україні. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/34638/1/34_213-217.pdf.

4. Конституційна скарга забезпечує можливість зворотного впливу індивідів на публічну владу у разі державного свавілля / М. Гультай. Всеукраїнське щотижневе професійне

юридичне видання. URL: http://yur-gazeta.com/interview/konstituciyna-skarga-zabezpechue-mozhlivist-zvorotnogo-vplivu-individiv-na-publichnu-vladu-u-razi-de.html.

5. Конституційна скарга та особливості реалізації права на правову допомогу в Україні. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/5/36.pdf.

6. Конституційна скарга: суб'єкти, вимоги, терміни, порядок розгляду. URL: http://www.prostopravo.com.ua/klub_yuristov/yuridicheskiy_rynok/stati/konstitutsiyna_skarga_sub_ekti_vimogi_termini_poryadok_rozglyadu.

7. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – ст. 141.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент Рижук І.В.

УДК 342

Дар'я Захарченко
(Хмельницький, Україна)

ЕЛЕКТРОННА ПЕТИЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗДІЙСНЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті досліджено поняття та особливості електронної петиції як форми безпосередньої демократії. Також окреслено вимоги до неї, порядок розгляду відповідними органами публічної влади. Аналізується сутність електронної петиції як особливої форми колективного звернення громадян до органів влади, стан та перспективи вдосконалення в Україні.

Ключові слова: *електронна петиція, безпосередня демократія, звернення громадян, комунікація, орган публічної влади.*

In the article the concept and features of electronic petition as a form of direct democracy. Also outlines specials requirements for electronic petition and the procedure of its implementation. Analyzes the nature of electronic petitions as a special form of citizens' collective appeals to the authorities is examined, the state and prospects of its implementation in Ukraine are analyzed.

Key words: *electronic petition, direct democracy, appeals of citizens, communication, public authority.*

З розвитком суспільства та інформаційних технологій все більшої популярності набуває вдосконалена форма звернення громадян до влади – електронна петиція. Згідно з Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи електронну петицію визначають як доставлену в електронний спосіб рекомендацію, або зауваження до демократичного інституту [1].

Даний інструмент покликаний не лише спростити процедуру звернення громадян до влади, а й надати громаді можливість документально підтверджувати свої наміри щодо здійснення змін у політичному та суспільному житті держави. Згідно із законодавством, електронна петиція – це особлива форма колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування. Тобто така форма звернення до влади є інноваційним методом комунікації між владою та суспільством, дієвим способом прямої демократії [4].

Запровадження електронних петицій є важливим сучасним трендом, який охопив більшість демократичних країн. Нині подання електронних петицій передбачено в понад 75 країнах світу, які мають різні форми, суб'єктів створення та порядок подання електронних петицій. Запровадження системи електронних петицій в Україні є важливим, своєчасним і

прогресивним кроком, що сприятиме активнішій участі громадян у вирішенні державних і суспільних питань.

В зарубіжних державах нагромаджено значний досвід їх застосування, створено належне їх правове регулювання, що може бути використано в українських реаліях для створення політико-правових умов зміцнення громадянського суспільства та формування його інститутів.

За допомогою електронних інструментів громадськість має змогу долати бар'єри державних кордонів і навіть континентів, а однодумці – швидко мобілізуватися навколо певної проблеми в масштабах усього людства. У зв'язку з цим, створено низку міжнародних платформ, які сприяють підготовці та поширенню електронних петицій по всьому світу. З-поміж них, зокрема, сайт Change.org, зареєстрований у США й доступний для більш як 120 мільйонів користувачів 20 мовами та діалектами.

Завдяки діяльності такого роду платформ у доволі короткі терміни інститутам громадянського суспільства вдається створювати петиції, під якими підписуються мільйони людей з усього світу. Найчисленніша електронна петиція була створена в грудні 2009 року та подана до керівників держав та їхніх делегацій, які брали участь у Копенгагенському саміті з проблем зміни клімату на планеті. В електронній петиції вимагалося вжити невідкладних заходів із зупинення процесу глобального потепління на Землі. Протягом місяця її підписали понад 14 мільйонів осіб [6].

Відповідно до даних Національної Ради Реформ головними "експортерами" досвіду використання електронних петицій для України стали США та Латвія.

На веб-сайті Сейму Латвійської Республіки немає активних посилань на ініціювання чи підтримку петицій, однак, це можна зробити через сторінки неурядових громадських організацій. Наприклад, через портал Manablass.lv протягом останніх трьох років пройшло 945 ініціатив. Ті серед них, які підписало більше 10 тисяч громадян Латвії надсилаються в Сейм, де після технічної перевірки йдуть на обговорення в парламентські комісії та, у разі успішного проходження усіх перешкод, реєструються на голосування.

Значно гнучкіші вимоги до створення і розгляду петицій закріплено законодавством Фінляндії, де для ініціювання електронної петиції непотрібно мати фінське громадянство. Більше того, строк збору підписів встановлюється самим автором (але не може перевищувати 6 місяців). На інтернет-сторінці Міністерства державної служби, де розміщують петиції, голосувати можна не тільки «за», але й «проти» ідеї. Особливістю фінського підходу є те, що петиції, які зібрали 50 тис. підписів, автоматично стають законопроектами і парламент Фінляндії зобов'язаний їх розглядати в пріоритетному порядку. Однак, незважаючи на розвиненість цього інструменту електронної демократії, вони не користуються великою популярністю у населення [1].

Термін «електронна петиція» в українському законодавстві вперше був введений у Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції», прийнятому Верховною Радою України 2 липня 2015 року. Відповідні зміни нещодавно внесені до загальнодержавного «Класифікатора звернень громадян», де з'явились терміни «петиція», «електронна пошта», «електронне» звернення [2].

Право громадян направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб гарантоване статтею 40 Конституції України. Реалізацію цього права забезпечує Закон «Про звернення громадян», який серед іншого регламентує процедури подачі та розгляду електронних петицій. У статті 5 цього закону електронна петиція визначається як особлива форма колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування. Звідси випливає, що на відміну від звернень громадян, які направляються до будь-якого органу влади, посадової чи службової особи, електронні петиції можуть подаватися тільки до згаданих адресатів. А тому

вони не можуть бути адресовані окремим центральним органам виконавчої влади, обласним і районним державним адміністраціям, територіальним підрозділам органів виконавчої влади тощо.

Згідно зі статтею 23-1 Закону України «Про звернення громадян», громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, що збирає підписи на підтримку електронної петиції. Цей дуже важливий пункт закріплює, що органи влади не володіють монополією на механізм електронних петицій, і будь-яке громадське об'єднання може самостійно організувати та реалізовувати петиційний процес [3].

На виконання вимог Закону України «Про звернення громадян» Кабінетом Міністрів України вже прийнято декілька документів та внесені зміни до чинних для забезпечення реалізації права громадян на електронне звернення. Найважливішим з них є Регламент Кабінету Міністрів України та Інструкція з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації у редакції від 12 лютого 2016 року. Аналогічні підзаконні нормативно-правові акти вже прийняті й окремими центральними органами виконавчої влади. Законом України «Про звернення громадян» закріплено, що громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції" (частина перша статті 23^1). Для цього Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України прийнято відповідні акти. На виконання Указу Президента України від 28 серпня 2015 року за № 523/2015 «Про Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України» на офіційному веб-сайті Глави держави, було створено спеціальний портал для електронних петицій [2].

Електронні петиції, як і звернення громадян, можуть складатися у довільній формі. Проте законодавство висуває певні обов'язкові вимоги до їх змісту і структури.

По-перше, в електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. Тобто, створення анонімних петицій не допускається.

По-друге, на веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали петицію.

По-третє, Закон України «Про звернення громадян» встановлює, що електронна петиція не може містити заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, заклики до вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини. Ця вимога є цілком виправданою з огляду на публічний характер петицій та є доцільним обмеженням на свободу вираження поглядів у демократичному суспільстві [5].

Процедуру подання і розгляду електронних петицій в Україні можна умовно поділити на декілька стадій (етапів): ініціювання петиції; перевірка електронної петиції; оприлюднення петиції на офіційному веб-сайті адресата або на веб-сайті громадського об'єднання, яке збирає підписи на підтримку електронних петицій; збір підписів на підтримку петиції; надсилання петиції адресату; розгляд електронної петиції; публікація результатів розгляду петиції. Зокрема, відповідь на електронну петицію не пізніше наступного робочого дня після закінчення її розгляду оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу, якому вона була адресована, а також надсилається у письмовому вигляді автору (ініціатору) електронної петиції [3].

Електронні петиції швидко «прижилися» в Україні як інструмент електронної демократії та активно використовуються громадянами для впливу на владу. Проте в силу низки чинників (пов'язаних як із самим механізмом, так і з культурою подачі електронних петицій) результативність цього типу звернень поки що залишається порівняно низькою. Зокрема, до основних проблем функціонування даного інструменту демократії відноситься те, що петиції: сформульовані надто абстрактно, вони не містять конкретних пропозицій; нереалістичні – чимало петицій присвячені надзвичайно ресурсоємним ініціативам, на які в українських містах просто немає коштів; петиції мають приватний характер і часто сформульовані як скарги; стосуються питань, які вже й так вирішені [6].

Тим не менш, той рівень активності, з яким українські громадяни взялися використовувати електронні петиції, наявність перших «історій успіху», а також складність і недієвість багатьох інших механізмів громадянської участі в Україні, свідчать що цей інструмент необхідно надалі розвивати та вдосконалювати. Тим більше, що судячи зі змісту багатьох проаналізованих текстів, електронні петиції в Україні успішно виконують ще й функцію каналізації протесту, що критично важливо з огляду на традиційно високий протестний потенціал українського суспільства [3].

Для розширення практики використання електронних петицій – як інструменту електронної демократії – слід удосконалити їх нормативно-правове регулювання. З метою поширення цього інструменту демократії у більшості (в ідеалі у всіх територіальних громадах) слід прийняти зміни до їх статутів. Вимагають удосконалення й політико-правові механізми його захисту цього шляхом внесення змін до Законів України «Про звернення громадян» та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Кодексу про адміністративні правопорушення України та Кримінального кодексу України. Зокрема, доцільно розширити перелік встановлених законодавством вимог до змісту електронних петицій з метою упередження внесення однакових чи подібних звернень. Важливим є подальше вивчення досвіду зарубіжних країн, де електронні петиції є дієвим інструментом сучасного демократичного ладу.

Отже, запровадження електронних петицій є важливим сучасним трендом, який охопив більшість демократичних країн. Запровадження системи електронних петицій в Україні є важливим, своєчасним і прогресивним кроком, який сприятиме подоланню прірви між народом і владою, зменшенню бюрократизації процесу контактування пересічних громадян із представниками влади й активнішому їх долученню до вирішення державних і суспільних питань. Водночас, незважаючи на здобутки електронної демократії, необхідно працювати й над викликами та загрозами, які вона містить у собі, – фальсифікація результатів електронного голосування, несанкціоноване втручання в роботу автоматизованих систем і комп'ютерних мереж, їх блокування та інші важливі аспекти, що заважають повною мірою функціонувати та забезпечувати дотримання прав громадян на здійснення народовладдя електронним петиціям.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. А як у них? Електронні петиції: міжнародний досвід та Україна. URL: https://rada.oporaua.org/video/8981-a-iak-u-nykh-elektronni-petytsii-mizhnarodnyi-dosvid-ta-ukraina.

2. Дерев'яненко С. Електронні петиції до органів влади України як інструмент електронної демократії / С. Дерев'янко // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. – 2016. – Вип. 10. – С. 43-53.

3. Електронні петиції у системі місцевої демократії: досвід обласних центрів України. UPL: http://samoorg.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/Petitsiyi_gotov-1.pdf.

4. Електронні петиції як новий механізм комунікації. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/36962/1/6_12-13.pdf.

5. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

6. Нестерович В. Інституційне утвердження електронних петицій в Україні в контексті зарубіжного досвіду / В. Нестерович // Віче. – 2015. – Вип. 22. – С. 18-23.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент Рижук І.В.

УДК 349.2

Анастасія Метіль, Марина Решетникова
(Ізмаїл, Україна)

СПІВВІДНОШЕННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ ЗА КЗпП ТА ПРОЕКТОМ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У роботі розглянуто питання, щодо правового регулювання питань праці, а саме інституту робочого часу, нормативного його закріплення у основномному джерелі трудового права – Кодексі законів про працю у порівнянні з нормами проекту нового Трудового кодексу України. Виявлені позитивні та негативні аспекти у сфері старого та нового регулювання робочого часу.

Ключові слова: *робочий час, джерело трудового права, Кодекс законів про працю (КЗпП), проект нового Трудового кодексу України.*

The article deals with the issues of legal regulation of labor issues, namely, the institution of working time, its normative consolidation in the main source of labor law - the Code of Labor Law in comparison with the norms of the draft of the new Labor Code of Ukraine. Identified positive and negative aspects in the field of old and new work time regulation.

Key words: *working time, source of labor law, Labor Code (Labor Code), draft new Labor Code of Ukraine.*

Вступ. Першочергово появу праці співвідносять з такими видами діяльності, як збиральництво, мисливство та рибальство, однак з часом, працю почали ототожнювати із землеробством, скотарством та іншими галузями сільського господарства.

Працею називають цілеспрямовану діяльність людини, яка спрямована на виробництво матеріальних і духовних благ та надання різноманітних послуг.

Своє право на працю людина отримує відповідно до ч. 1 ст. 43 Конституції України: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [1, с.14]. Трудові відносини в Україні регулюються окремою галуззю права – Трудовим правом України. Основним джерелом трудового права є чинний Кодекс законів про працю України.

Сучасна нормативно-правова база регулювання трудових відносин України була сформована ще за часів Радянського Союзу. На даний момент, основним нормативно-правовим актом, що регулює трудові відносини є Кодекс законів про працю (КЗпП), який був прийнятий 10 грудня 1971 р. При становленні Незалежної України КЗпП починає корегуватися і доповнюватися. Ці зміни зумовлені двома причинами:по-перше – це перехід України від планової до ринкової економіки;по-друге – це ліквідація радянського тоталітарного режиму і становлення нової української держави на демократичних засадах. Однак, не зважаючи на внесені корективи, КЗпП України містить пережитки радянської системи трудових правовідносин, тому Верховна Рада починає розробку проекту Трудового кодексу України.

У науці трудового права питання робочого часу досліджували такі вчені та викладачі, як: Процевський О.І., Метіль А.С., Гетьманцева Н.Д., Болотіна Н.Б., Кисельов І.Я., Прилипко С.М., Соцький А.М., Щербина В.І., Ярошенко О.М. та ін.

Для нормування робочого часу, діючий КЗпП та проект Трудового кодексу у своєму складі містять інститут «Робочий час», який в свою чергу включає ряд норм, які регулюють відносини в сфері нормування праці. Прилипко С.М. та Ярошенко О.М. зазначають, що термін **«робочий час»** в трудовому законодавстві вживається в різних значеннях: а) норма тривалості робочого часу працівників; б) час, протягом якого працівник згідно з розпорядком робочого дня, графіком змінності повинен перебувати на своєму або іншому вказаному йому робочому місці й виконувати трудові обов'язки; в) фактично відпрацьований час, який підлягає обліку в табелі обліку робочого часу та інших документах [5, с. 406].

У своїй статті Метіль А.С. визначає «**робочий час»,** як визначений законодавчими, підзаконними й локальними нормативно-правовими актами та угодою сторін трудових відносин календарний період часу, упродовж якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку зобов'язується перебувати на своєму робочому місці, виконуючи при цьому свої трудові функції, а інша сторона трудових відносин – роботодавець – зобов'язаний забезпечити його необхідними умовами й засобами праці відповідно до чинного законодавства та домовленостей сторін [3, с. 94].

Актуальність даної теми полягає у тому, що діючий на теренах України Кодекс законів про працю в умовах сьогодення втрачає свою ефективність, задля вирішення цієї проблеми Верховна Рада України почала розробку проекту нового Трудового кодексу, який буде містити оновлені норми та відповідати сучасним стандартам.

Мета. Надати порівняльну характеристику інститутам робочого часу за Кодексом законів про працю та проектом Трудового кодексу України.

Кодекс законів про працю – звіт правових норм, що визначають правові засади та гарантії здійснення громадянами права розпоряджатися здібностями до продуктивної праці. Право на працю громадянам гарантується статтею 43 Конституції.

Кодекс затверджений Законом УРСР від 10 грудня 1971 р. і введений в дію з 1 червня 1972 р. Складається з 18 глав, які містять 265 статей. КЗпП був створений для того, щоб регулювати трудові відносини усіх працівників, сприяти зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, тощо.

Інститут робочого часу за Кодексом законів про працю міститься у главі 4. Він включає в себе загальновідомі та загальнообов'язкові положення, які є актуальними на сьогоднішній день. Прикладами таких норм, можуть бути питання, стосовно нормування праці, також можна віднести норми, щодо видів робочого часу, тривалості робочого часу, за різних обставин, поділ робочого дня на частини, обмеження надурочних робіт, тощо. Цей перелік включає положення, що загалом не набули істотних змін в проекті трудового кодексу.

Проект нового Трудового кодексу України – законопроект, що спрямований на покращення та поліпшення трудових відносин. Має ряд особливостей, відносно своєї структури та змісту. Однак, на сьогоднішній день немає жодної юридичної цінності.

Проект Трудового кодексу України складається з 9 книг, 35 глав, 29 параграфів та 385 статей [4, с. 92]. Він направлений на вдосконалення та поліпшення трудових правовідносин, змістовно є значно поширеним за КЗпП.

У новому законопроекті поняття «**робочого часу»** трактується, як час, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку і умов трудового договору повинен виконувати трудові обов'язки [2].

Інститут робочого часу в проекті Трудового кодексу України міститься у главі 2 «Робочий час» книги третьої. Викладені в законопроекті норми, щодо робочого часу, загалом зберегли структуру чинного КЗпП України, однак здатні більш повно регулювати відносини, що стосуються питань робочого часу. Саме в проекті Трудового кодексу, вперше в законодавстві про працю розтлумачено поняття робочого часу та його склад. Проведено межу між такими поняттями, як «тривалість роботи» (режим робочого часу) і «тривалість робочого часу» (норма робочого часу). Встановлено п'ятиденний робочий тиждень, з метою усунення розбіжностей у визначенні норм робочого часу. Сформоване поняття гнучкого робочого часу. Зазначені підстави, за яких дозволяється понаднормова робота.

Сформульовано правила, щодо використання режиму підсумованого робочого часу. Зафіксовані загальні положення, щодо чергування працівників, тощо.

Що стосується інституту робочого часу, між КЗпП та проектом Трудового кодексу України є ряд істотних відмінностей, які зумовлені тим, що законопроект є більш поширеним та адаптованим під сучасні умови праці. Першою, однією із вагомих відмінностей законопроекта від КЗпП є те, що розділ «Робочий час» в проекті починається із визначення поняття, однак КЗпП не висвітлював цього. Робота в нічний час, за проектом Трудового кодексу, оплачується в підвищеному розмірі, не нижче 30 відсотків тарифної ставки, посадового окладу за кожну годину, коли, відповідно до Кодексу законів про працю передбачає оплату не нижчу 20 відсотків тарифної ставки, посадового окладу за кожну годину роботи у нічний час [4, с. 94]. Однак, не менш важливим є питання, стосовно кількості відпрацьованих днів на тиждень. Тобто, якщо за КЗпП не має чітко визначеного графіку із зазначеною кількістю робочих днів, то відповідно до проекту трудового кодексу – пріоритет віддається п'ятиденному робочому тижню. Відносно поняття гнучкого режиму робочого часу, то ця норма вперше застосовується в нормах проекту Трудового кодексу, так само, як і самостійне планування працівниками робочого часу.

Більшість норм Кодексу законів про працю та проекту Трудового кодексу співпадають з причини того, що КЗпП слугує макетом для розробки проекту. Задля порівняльної характеристики слід зазначити те, що за своїм змістом розділ «Робочий час» проекту Трудового кодексу є помітно більшим, вже відомі за КЗпП норми в проекті, в деяких випадках набули незначних змін. Деякі норми в розробку нового Трудового кодексу не увійшли взагалі, однак є певна кількість нових розроблених норм регулювання трудових відносин за допомогою яких істотно полегшується.

Кодекс законів про працю та проект Трудового кодексу є взаємозалежними та взаємодоповнюючими, тому статті, що увійшли до проекту, але не містяться в КЗпП нагадують більше поширення або збагачення вже викладених раніше норм, аніж створення нового нормативного акту у сфері регулювання праці.

Висновки. Базою для розробки проекту Трудового кодексу залишилась структура Кодексу законів про працю. Тобто, на нашу думку законопроект – це швидше оновлення загальних трудових норм і правил, аніж розробка нового нормативно-правового акту. Доцільним слід вважати появу деяких норм та корегування вже застарілих, адже регулювання трудових відносин, саме завдяки цим нормам істотно полегшується.

Щодо інституту робочого часу, слід зазначити, що в законопроекті, на відміну від чинного Кодексу законів про працю, збільшена кількість норм для регулювання робочого часу, внесені певні зміни у вже існуючі норми, які закріплені в КЗпП. На нашу думку,суттєвої різниці між цими двома нормативно-правовим актами, а саме в порівнянні змісту інститутів робочого часу за КЗпП та законопроектом немає, крім того, що проект змістовно є ширшим, через певну конкретизацію існуючих та появу нових норм, а Кодекс законів про працю є більш лаконічним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

2. Проект Трудового кодексу України від 27.12.2014 р. №1658 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:rada.gov.ua

3. Метіль А.С. Теоретико-правові основи робочого часу / А.С. Метіль // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – Вип. 2. – С.92-95.

4. Комаренко А. М. «Що день прийдешний нам готує…» (Щодо проекту Трудового кодексу України) / А. М. Комаренко // Правова держава. – 2017. – С.91-95.

5. Прилипко С. М. Трудове право України : підручник / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : ФІНН, 2009. – 728 с.

УДК 349.22

Марія Солдат
(Львів, Україна)

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ ЯК ІНСТИТУТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті висвітлено і узагальнено основні наукові підходи до розуміння сутності інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців. Досліджено наукові погляди щодо правової належності цього інституту та встановлено, що дисциплінарну відповідальність державних службовців слід ідентифікувати та вивчати в межах галузі публічного (адміністративного) права, оскільки вона є особливим правовим інститутом державної служби.

Ключові слова: *державна служба, державний службовець, дисциплінарна відповідальність, адміністративна відповідальність, дисциплінарний проступок, дисциплінарне стягнення.*

The article highlights and summarizes the main scientific approaches to understanding the essence of the institution of disciplinary responsibility of civil servants. Studied scientific views on the legal origin of the institute and found that the disciplinary responsibility of civil servants should identify and study within the field of public (administrative) law because it is a legal institution of civil service.

Key words: *civil service, civil servants, disciplinary liability, administrative responsibility, disciplinary offense, disciplinary action.*

Для ефективного державного управління важливе значення має дисциплінарна відповідальність державних службовців. Підвищення ефективності їх роботи тісно пов'язується з розумінням того, що кожний проступок, вчинений державним службовцем під час своєї професійної діяльності, має викликати відповідне реагування з боку компетентних осіб. Аналізуючи дисциплінарну відповідальність державного службовця, варто звернути увагу на те, що на законодавчому рівні немає визначення поняття «дисциплінарна відповідальність». Його не містить ні чинний Закон України «Про державну службу» (2015 р.) [1] у частині, що регулює дисциплінарну відповідальність державних службовців, ні Кодекс законів про працю України [2]. Новий Закон України «Про державну» службу» [1], незважаючи на спробу вдосконалити чинні законодавчі норми у сфері дисциплінарної відповідальності державних службовців, також не дає відповіді на це питання. У ньому наводиться лише окрема ремарка, що за невиконання або неналежне виконання посадових обов’язків, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення правил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни державний службовець притягається до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому цим Законом (ст. 64). Однак розглядати це трактування як визначення поняття «дисциплінарна відповідальність державного службовця» неможливо, оскільки в ньому йдеться насамперед про ототожнення понять«дисциплінарна відповідальність» і «дисциплінарне провадження».

Варто зазначити, що в літературі з трудового права радянського періоду правова природа дисциплінарної відповідальності інколи трактувалась досить спрощено. Так, М.А. Тимонов відносив дисциплінарний вплив до різновиду державного примусу, оскільки він здійснювався керівництвом державних підприємств фактично від імені держави [14, с. 102]. Окремі автори дотримувались договірної теорії, визначаючи дисциплінарну відповідальність у загальнотеоретичному розумінні як обов'язок працівника відповісти перед роботодавцем за вчинене правопорушення та зазнати заходів впливу, які передбачені в дисциплінарних

санкціях трудового права [11, с. 40]. Дисциплінарна відповідальність була предметом дослідження багатьох учених у галузі трудового права, і кожен із них наводив її поняття. Систематизуючи думки науковців, можна стверджувати, що А.А. Абрамова [3, с. 134] та Г.І. Угрюмова [15, с. 79] визначали дисциплінарну відповідальність як окремий вид юридичної відповідальності. А.С. Барабаш [5, с. 194], Л.О. Сироватська [12, с. 135] та В.В. Форманюк [16, с. 195] розуміють дисциплінарну відповідальність як міру впливу, що застосовується до особи за вчинення дисциплінарного проступку. К.В. Коваленко [9, с. 235], Г.Г. Петришина-Дюг [11, с. 41] визначають дисциплінарну відповідальність як обов'язок працівника зазнати несприятливих наслідків за скоєння дисциплінарного порушення.

Аналізуючи наведені думки дослідників, варто зауважити, що визначені поняття дисциплінарної відповідальності розуміються вченими в загальному вигляді та не називають особливості відповідальності окремих категорій працівників з огляду на специфіку їх роботи. Так, залежно від джерел правового регулювання виокремлюють два види дисциплінарної відповідальності: загальну та спеціальну. Такий поділ обумовлюється трьома підставами: по-перше, включенням особи в той чи інший тип колективу; по-друге, належністю громадянина до організації певного виду (наприклад, особливо регулюється відповідальність працівників прокуратури, суддів та інших); по-третє, характером функцій, виконуваних особою в цій організації. Спеціальна дисциплінарна відповідальність працівників відрізняється від загальної дисциплінарної відповідальності більш широким змістом дисциплінарного проступку та більш суворими санкціями. Так, для певних категорій працівників вимоги морального змісту включено до їхніх трудових обов'язків [9, с. 234]. Це стосується, наприклад, державних службовців. З прийняттям нового Закону України «Про державну службу» зазначені вимоги морального змісту отримали назву професійної етики державного службовця, а порушення вимог такої етики було віднесено до дисциплінарних проступків. Відповідно, недотримання вказаних норм є підставою для притягнення такого працівника до дисциплінарної відповідальності. Найхарактернішими рисами спеціальної дисциплінарної відповідальності є такі: а) обмежена сфера й коло суб'єктів її застосування; б) специфічні заходи дисциплінарного впливу (зазвичай більш жорсткі стягнення); в) визначене коло суб'єктів, які можуть її застосовувати; г) особливий порядок накладення та оскарження дисциплінарних стягнень; ґ) наявність спеціальних нормативних актів.

Таким чином, спеціальна дисциплінарна відповідальність – це окремий вид дисциплінарної відповідальності чітко визначених суб'єктів, які за вчинений дисциплінарний проступок у межах спеціальних нормативних актів можуть залучатись до більш жорстких заходів дисциплінарного впливу з особливим порядком накладення й оскарження дисциплінарних стягнень. Вчені-адміністративісти прагнули виокремити особливості відповідальності державних службовців та розглядали дисциплінарну відповідальність як інститут адміністративного права. Так, як правовий інститут дисциплінарну відповідальність аналізують Л.Р. Біла-Тіунова [8, с. 277-278], Н.М. Вапнярчук [6, с. 101]. В.В. Зуй [4, с. 197], О.Ю. Оболенський [10, с. 267-268] визначають дисциплінарну відповідальність державних службовців через застосування заходів впливу за винні порушення правил державної служби. І.О. Картузова розуміє дисциплінарну відповідальність державних службовців як зазнавання державним службовцем позбавлень та обмежень особистого чи майнового характеру за здійснення дисциплінарного проступку або іншого порушення, за яке, згідно із законом, передбачається застосування заходів дисциплінарної відповідальності уповноваженими на те суб'єктами. При цьому вчена звернула увагу на необхідність розмежування дисциплінарної відповідальності в трудовому праві та дисциплінарної відповідальності в адміністративному праві. Дисциплінарна відповідальність державних службовців через специфіку державно-управлінської діяльності, яку вони здійснюють, на її думку, підлягає регулюванню нормами адміністративного права [7, с. 9-10]. На наш погляд, більш правильно, класифікувати дисциплінарну відповідальність державних службовців на відповідальність загального характеру (передбачену Законом України «Про державну

службу» й КЗпП) та відповідальність особливого характеру - статутну (окрім зазначених нормативних актів, регламентується також статутами й положеннями). Дисциплінарна відповідальність є особливим елементом у структурі правової системи, важливим фактором, що забезпечує правомірну поведінку державного службовця під час виконання ним своїх повноважень.Вона характеризується наявністю власної підстави (дисциплінарного проступку), особливих санкцій (дисциплінарних стягнень), спеціального суб'єкта дисциплінарного проступку та суб'єкта дисциплінарної влади, який уповноважений застосувати дисциплінарне стягнення.

Таким чином, наведені поняття й особливості дисциплінарної відповідальності дають змогу сформулювати власну дефініцію поняття дисциплінарної відповідальності державних службовців та визначити низку її принципових особливостей. Отже, дисциплінарна відповідальність державних службовців – це застосування до державних службовців негативних заходів впливу особистого чи майнового характеру за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків або вчинення інших дисциплінарних проступків, що здійснюється уповноваженим суб'єктом згідно із чинним законодавством. Незважаючи на тотожність багатьох понять та інститутів, дисциплінарна відповідальність у межах трудового й адміністративного права має серйозні відмінності, наявність яких дає підстави для диференціації дисциплінарної відповідальності за суб'єктним складом та виділення двох окремих видів дисциплінарної відповідальності: загальної (трудової) і спеціальної (адміністративної). Дисциплінарна відповідальність державного службовця відрізняється від загальної трудової дисциплінарної відповідальності насамперед такими ознаками: 1) має особливий суб'єкт відповідальності (спеціальний). Суб'єктом дисциплінарної трудової відповідальності є працівник – головний суб'єкт трудового права, чиї відносини з роботодавцем регулюються нормами трудового законодавства. Суб'єктом дисциплінарної адміністративної відповідальності є головний індивідуальний суб'єкт адміністративного права - державний службовець. Ю.М. Старілов слушно зазначає: «Головна відмінність між державним службовцем і працівником полягає в тому, що особи, які перебувають на державній службі, на відміну від осіб, які перебувають у звичайних трудових відносинах, мають особливий публічно-правовий статус» [13, с. 17].

Отже, державно-службові відносини є переважно субординаційними, оскільки виникають у сфері державної служби, яка за свою сутністю є ієрархічною системою (ієрархія державних органів, ієрархія державних посад), тобто системою, якій притаманні насамперед влада й підпорядкування. З огляду на низку особливостей дисциплінарної відповідальності державних службовців порівняно із загальною дисциплінарною відповідальністю можна зробити висновок, що дисциплінарна відповідальність державних службовців є інститутом саме адміністративного права. Проблемою в цьому разі є відсутність нормативного констатування такої відповідальності. Вважаємо за доцільне чітко закріпити в національному законодавстві галузеву приналежність інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців у відповідному систематизованому акті у сфері державної служби, а саме у Кодексі державного службовця (або, як варіант, в окремому Законі України «Про дисциплінарну відповідальність у сфері державної служби»).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19/page

2. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1. rada.gov.ua/.

3. Абрамова А.А. Дисциплина труда в СССР / А.А. Абрамова. – М.: Юрид. лит., 1969. – 176 с.

4. Адміністративне право України: [підручник] / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дяченко, В.В. Зуй та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.

5. Барабаш А.С. Общая теория права / А.С. Барабаш. – К.: Наук. думка, 2002. – 246 с.

6. Вапнярчук Н.М. Актуальні питання дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні / Н.М. Вапнярчук // Форум права. – 2009. – №3. – С.100-104. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vnmcvu. pdf.

7. Картузова І.О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців: автореф. дис….канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; банківське право» / І.О. Картузова ; Одеська держ. юрид. академія. – О., 1999. – 18 с.

8. Ківалов С.В. Публічна служба в Україні: [підручник] / С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова. – Одеса: Фенікс, 2009. – 688 с.

9. Коваленко К.В. Загальна та спеціальна дисциплінарна відповідальність / К.В. Коваленко // Форум права. – 2008. – №2. – С. 231-236. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/journals/FP/2008-2/08kk-vsdv.pdf.

10. Оболенський О.Ю. Державна служба: [підручник] / О.Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2006. – 472 с.

11. Петришина-Дюг Г.Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві: поняття та принципи / Г.Г. Петришина-Дюг // Наук. вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 46. – С. 39-42.

12. Сыроватская Л.А. Трудовое право: [учебник для вузов] / Л.А. Сыроватская. – М.: Высшая школа, 1995. – 254 с.

13. Старилов Ю.Н. К вопросу о публично-правовом характере института государственной службы / Ю.Н. Старилов // Правоведение. – 1997. – №1. – С. 17-33.

14. Тимонов Н.А. Трудовой распорядок на предприятии / Н.А. Тимонов – М.: Велби, 1977. – 166 с.

15. Угрюмова Г.І. Загальна характеристика дисциплінарної відповідальності і дисциплінарного проступку за українським трудовим правом / Г.І. Угрюмова // Право України. – 2005. – №5. – С. 78-81.

16. Форманюк В.В. Дисциплінарна відповідальність: теоретичний аналіз / В.В. Форманюк // Актуальні проблеми політики. – 2010. – Вип. 40. – С. 191-195.

Науковий керівник: доктор наук в галузі права, професор Моршнєв Є.І.

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

УДК 793,34’06-053,2

Дмитро Єфименко, Олена Мартиненко
(Бердянськ, Україна)

ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК НАПРЯМ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розкривається значення впровадження різних видів танцювальної імпровізації в освітній процес дитячих хореографічних колективів. Визначаються різні підходи до визначення поняття «імпровізація», до класифікації імпровізації, як складової частини сучасного танцювального мистецтва.

Ключові слова: *імпровізація, види танцювальної імпровізації, сучасна хореографія, дитячий хореографічний колектив.*

The article reveals the importance of introducing different kinds of dance improvisation into the educational process of children's choreographic teams. Different approaches are defined to the definition of the concept of "improvisation", to the classification of improvisation as an integral part of modern dance art.

Key words: *improvisation, types of dance improvisation, modern choreography, children's choreographic team.*

Хореографічна культура в Україні стрімко розвивається, тому таке явище як імпровізація привертає до себе увагу і викликає інтерес вітчизняних фахівців. Недостатня адаптованість імпровізації на теренах вітчизняної хореографії надає простору для подальших досліджень проблематики, яка пов’язана з цим феноменом. Існуючи майже півстоліття, імпровізація привернула до себе велику кількість прихильників по всьому світу, але так і не набула конкретної дефініції, тому що танець за своєю природою не має чітких меж. Спочатку це просто була нова ідея для танцю. Зараз імпровізація як танцювальна практика актуальна і відома в усьому світі.

Проблема імпровізації, у тому числі й в хореографії, розглядалася в працях таких науковців, як: Г. Богданов, І. Герасимова, Ю. Глущенко, І. Дубник, А. Климов, Д. Лівшіц, С. Мальцев, С. Раппопорт, Б. Рунін, Н. Скрипниченко, Г. Товстоногов, В. Уральська, В. Харькін, Л. Шаміна, О. Шабаліна, Д. Шариков, О. Чепалов, Н. Даренська та ін. Більш детально танцювальну імпровізацію досліджували такі автори, як О. Гіршон, В. Лабунська, В. Козлов, Т. Шкурко, В. Круткін, М. Бебік та ін.

У сучасній культурі серед професіоналів танцю існує недовіра стосовно імпровізації. Вона прийнятна лише для соціального танцю «брудних танців» і пошуку нових рухів, але не може бути сценічним жанром. Ця недовіра виражається в тому, що люди, які отримали хореографічну освіту декілька десятиліть назад, в більшості своїй не тільки не вміють, але навіть просто не можуть імпровізувати, що неодноразово спостерігалося на класах по імпровізації.

Сучасний розвиток танцювальної культури сприяє тому, що імпровізація все більше стає частиною навчання танцюристів і знаходить своє місце серед інших видів сценічних мистецтв.

Мета дослідження: визначити та схарактеризувати види імпровізації, які можна застосовувати в освітньому процесі дитячих хореографічних колективів.

Імпровізація – це особливий вид хореографічної діяльності, при якому носієм художнього змісту є сам процес діяльності, що розгортається в часі. Імпровізація – несподіване, непередбачуване створення та виконання твору мистецтва [4].

Імпровізація розглядається як з'єднання усвідомленого вибору і спонтанної реакції. Завдяки цьому творчий твір, створений під час імпровізації, ніколи не повторюється. Вихідною позицією для імпровізації може бути уява, інтелект, психічні процеси, які виражаються руховими реакціями [3].

Танцювальну імпровізацію називають мовою душі, зображення внутрішнього Я. Не думаючи про послідовність рухів, не сковуючи тіло рамками стилю, танцюрист віддається стихії, насолоджуючись рухами, народженими не розумом, а його Я. Ф. Дельсарт вважає, що знання техніки – важливе, але й давно опановану майстерність виконавці знаходять в імпровізації ту живу струну, яка наділяє танець особливим звучанням і сенсом і, разом з тим, відкидає всі «навіщо» і «чому», адже імпровізація подібна почуттям [2].

Танцювальна імпровізація як техніка має свої основні завдання: усвідомити тіло, бути набагато чутливішим до внутрішніх сигналів; розвинути відчуття партнера (контактна імпровізація); дослідити елементи композиції (простір, час, вага, об'єм, рух), бути джерелом нового руху.

Імпровізація, як вид сучасної хореографії поєднує сучасні танцювальні техніки:

– традиційну (М. Фокіна) – імпровізація з використанням класичного танцю та вільної пластики;

– унканівську (А. Дункан) – імпровізація від внутрішнього настрою;

– постмодерністську (У. Форсайта) – імпровізація з де конструктивними експериментами;

– контактну (С. Пекстона) – імпровізація з партнером, імпровізація звільнення [1].

У сценічній практиці балетмейстерської імпровізації малюнку сформувалися прийоми розвитку просторової композиції, що зустрічаються частіше за все: засіб узагальнення, або від окремого до загального; засіб дрібнення, або від загального до окремого; засіб контрасту; засіб повторення та нарощування, який характерний для танців з насиченою лексикою, особливо для танців-змагань [6].

Н. Даренська хореографічну імпровізацію класифікує наступним чином: за кількістю суб'єктів творчої діяльності (групові та індивідуальні); за метою реалізації навчально-виховного процесу (навчальні, розвиваючі творчу фантазію та ін.); за характером заохочувальний засобів (образні, музичні, «живий живопис», «жива скульптура», наслідування та ін.); за тематикою (вільна тема, пропонована тема).

Н. Даренська підкреслює, що імпровізація містить в собі багато явищ, різних за початковим значенням, як і танець в цілому. Таку кількість понять вона пов'язує з існуванням різних напрямів танцю, що в тій чи іншій мірі використовують слово «імпровізація».

У своїх дослідженнях Н. Даренська виділяє три підходи до застосування імпровізації в хореографічному мистецтві. Перший – традиційний, в якому імпровізація застосовується в середині окремо взятої стилістики, коли творчість танцівника складається лише з вибору та поєднання наперед запропонованих форм та фігур.

Другий – модерністський, якому притаманна романтична школа модерн імпровізації, яка відтворилась у творчості Айседори Дункан. Представники цього напрямку вважають, що лексична обмеженість та захоплення емоційністю не дають змоги створювати довершену композицію.

Третій – постмодерністський, в якому надається перевага мистецтву танцювального перформансу. В цьому підході імпровізації вона виділяє декілька ліній:

1. Імпровізаційний танцювальний театр має коріння в театрі абсурду, використовує сильні візуальні та емоційні образи, просту, але наповнену, мову рухів, абстрактну, але парадоксальну музику, нелінійну композицію.

2. Контактна імпровізація, опирається на фізіологію, фізичні закони (вага, момент руху). і увійшла в стилістику сучасного танцю у вигляді контактного партнерінга. В автентичній

контактній імпровізації рідко використовується музика і сам процес є важливішим за результат, який досягається фізичною та психологічною практиками.

3. Імпровізація реконструктора балету У. Форсайта, який довів раціональність руху до максимально можливого рівня.

4. Витончена композиція, складна мова руху, сучасна авангардна музика сприяють уникненню одно площинної раціональності [5].

Більшість практиків, які застосовують імпровізацію для засвоєння сучасної хореографії, використовуючи наступні її види: сольна, дуетна, групова.

Сольна імпровізація – індивідуальний танець кожного. Вивчає центр тіла та його зв'язок з периферією, механізми тіла, динаміку руху, зміни положення тіла, переміщення у просторі та допомагає знайти нові можливості тіла, експериментуючи зі сферичним простором.

Дуетна імпровізація – парний танець з використанням різних центрів, для взаємодії та імпровізації. Цей вид імпровізації дає змогу зрозуміти процес під лаштування та роботи на контрасті, обміну ролями та навчає увазі один до одного.

Групова імпровізація – вимагає уваги й особливої чутливості до інших танцівників що виступають. Вона також вимагає визначеної естетичної та стилістичної єдності, або ж передбачає структуру і техніку, які допомагають взаємодії й розвитку танцю.

Стрімкий розвиток хореографічного мистецтва привів до широкого застосування імпровізації в практиці різних танцювальних шкіл. Використання різних видів імпровізації які були охарактеризовані в нашій роботі доводить, що імпровізація має застосовуватися не лише як частина освітнього процесу в дитячому хореографічному колективі, а й може вирішувати терапевтичну функцію шляхом застосування як танцювальної терапії

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гиршон А. Танцевальная импровизация / А. Гришон. – М., 2004. – 50 с.

2. Дельсарт Ф. Система виразності людини / Ф. Дельсарт; Пер. з фр. Та рос. М.Шкарабана. – К., 1998.- 28с.

3. Чепалов О. Специфіка аналізу постмодерного танцю / О. Чепалов // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтва, 2007. – №1. – С. 42–47.

4. Шариков Д. Сучасна хореографія як феномен художньої культури століття: автореф. дис… канд. пед. н. (26.00.01 – теорія й історія культури) / Д. Шариков. – К., 2008. – С. 4.

5. Даренская Н. Импровизация как одна из форм развития хореографического искусства / Н. Даренская // Культурология и искусствоведение: – К. : Бук, 2016. – С. 42-43.

6. Колногузенко Б. Мистецтво балетмейстера: навчально-методичні матеріали з курсу / Б. Колногузенко. – Х.: ХДАК, 2007. – 86 с.

УДК 377:745,51

Іван Марковський
(Вижниця, Україна)

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА МИСТЕЦЬКОГО ЗАКЛАДУ

Дана робота присвячена питанню формування особистості студента мистецького закладу. Вона забезпечує діалектичний зв'язок традицій та новаторства, впроваджує в життя народні традиції у відповідності до вимог часу, розкриває можливості щодо виявлення здібностей молодої людини. На сьогоднішній день завдання щодо виховання особистості з високим творчим потенціалом постає не лише як актуальна проблема, а як соціальна необхідність.

Ключові слова: *особистість, мистецький заклад, традиції, аналоги та прототипи, майстри народного мистецтва.*

This work is devoted to the formation of a personality of a student of an artistic institution. It provides a dialectical connection of traditions and innovation, introduces folk traditions into practice in accordance with the requirements of time, reveals the possibilities to identify their own abilities. To date, the task of educating a person with a high creative potential is not only an actual problem, but as a social necessity.

Key words: *personality, artistic institution, traditions, analogues and prototypes, masters of folk art.*

Формування особистості людини триває все життя, втім період навчання у вищий школі відіграє особливу роль у цьому процесі. Саме в цей час у студента закладаються основи тих якостей спеціаліста, з якими він ввійде в нову для нього атмосферу діяльності, де відбуватиметься його подальший розвиток як особистості. Для цього система навчально-освітнього процесу повинна бути вибудувана на ґрунті гармонізації розвитку студента і як особистості, і як фахівця.

Становлення майбутнього фахівця в процесі навчання – це розвиток особистості студента засобами навчання з метою формування пізнавальних, практичних вмінь і навичок з певної галузі науки або мистецтва, необхідних для встановлення суспільних зв'язків і відносин з навколишнім світом.

Вижницький коледж прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка – сучасний мистецький навчальний заклад України, що вже досить давно здобув своє визнання в світовій спільноті, а спеціалізація «Художньої обробки дерева» вважається найстаршою і за роки свого існування (з 1905 року) підготувала більше тисячі висококваліфікованих фахівців, які зайняли гідне місце в суспільстві і мистецькій галузі країни.

Формування особистості студента цього мистецького закладу характеризується творчим пізнанням світу, формуванням образно-художнього мислення, розвитком естетичних почуттів, вмінням бачити та відчувати форму та декор виробу. Воно відзначається глибокою традиційністю і народним характером та сягає своїми коренями сивої давнини. Функціонування традиційної гуцульської школи різьби було б неможливим без вивчення спадщини надзвичайно колоритних творчих особистостей цього краю. Славнозвісна родина Шкріб'яків сформувала та розвинула основні технічні прийоми народної різьби, і на базі набутих знань зуміла започаткувати засади навчання, дотримання яких дозволило не просто зберегти народні традиції, а ще й підняти їх на вищий рівень та розкрити безмежні шляхи пошуку, не втративши при цьому національну ідентичність.

При вивченні творів родини Шкріб'яків, що дійшли до нашого часу, привертає увагу дуже важливий фактор: у кожному з них немає повторення орнаментального і композиційного вирішення, усі вони вражають новаторством, надзвичайно високим рівнем виконання. Такі музейні експонати вражають молоде покоління доцільною і оригінальною формою виробів, досконалістю орнаментики та надзвичайно професійним, тонким технічним виконанням.

З кращими зразками народного мистецтва студенти коледжу знайомляться під час екскурсій в музеї народного мистецтва – Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й.Кобринського, Чернівецький краєзнавчий музей, походів до центрів художніх промислів, зустрічей з народними майстрами, а також за допомогою аналізу зразків декоративних виробів на заняттях.

Під час таких подорожей в світ краси, особлива увага звертається на віртуозність виконання різьби, творчу самобутність та глибоке розуміння символіки гуцульського орнаменту, що дозволяло митцям уникнути повторів і калькування в декоруванні виробів.

Навчання різьбленню та інкрустації ведеться таким чином, що воно ґрунтується на розвитку у студентів розуміння специфіки гуцульського народного декоративно-прикладного мистецтва, зокрема – розуміння принципу залежності характеру

орнаментального вирішення від форми, матеріалу і утилітарного призначення виробу. Особлива увага при цьому звертається на професійне оволодіння сучасними технологічними засобами.

Під час професійної підготовки студентів завдання підбираються з наростаючою складністю з кожним курсом навчання – починаючи від базових простіших до більш складних. Потрібно відмітити, що всі роботи на протязі всього періоду навчання виконуються студентами за власними композиціями, що дає можливість їм творчо розвиватися, експериментувати, впроваджувати в життя свої задуми. Такий підхід стимулює творчу молодь, дає можливість розвивати власні задуми. Роль викладача ж полягає у вмілому коригуванні виконання роботи. В процесі ескізування вони проводять велику консультативну роботу, працюють індивідуально з кожним студентом, намагаються розвинути особисті, індивідуальні бачення задуму автора.

Навчаючись у Вижницькому коледжі прикладного мистецтва, студенти спеціалізації «Художня обробка дерева» мають можливість вільно спілкуватися з талановитими майстрами народного мистецтва, відвідують виставки всеукраїнського рівня, беруть участь у творчих акціях та майстер-класах. Вироби молодих митців вражають своєю самобутністю, технологічною та композиційною довершеністю, новаторськими підходами декорування і за останні роки завойовують все більший авторитет.

Студенти є постійними учасниками міжвузівських всеукраїнських конкурсів «Кращий за професією» (м.Косів, м. Вижниця, смт. Івано-Франкове), які виступають визначальним пріоритетом у формуванні творчих здібностей студентів даної спеціалізації. Крім того, і студенти, і викладачі – активні учасники всеукраїнських та регіональних мистецьких виставок. Ці засоби сприяють неухильному зростанню захоплення студентами народним національним мистецтвом, формуванню поваги до народних умільців, їх творчої праці, поглибленню розуміння художньої цінності творів народного декоративно-вжиткового мистецтва та усвідомленню важливості збереження його зразків.

Заклад вищої освіти є саме тією навчальною і науковою базою, яка продовжує народні традиції та розширює горизонти бачення сучасного художника, дає йому відчуття професійної гідності й можливість знайти своє місце в сучасних умовах.

Тому, основне завдання формування особистості студента мистецького закладу, полягає в підготовці та вихованні художника-майстра сучасного рівня, який повинен не лише мати творче мислення, враховуючи традиції національної культури, а й максимально добре володіти сучасними технологічними засобами для найглибшого розкриття мистецького задуму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Будзан. А.Ф. Різьба по дереву в Західних областях України / А.Ф.Будзан. – К.: Академія Наук Української РСР, 1960. – 67 с.

2. Декоративно–ужиткове мистецтво. Словник, Т. 1 / За ред. Я.П.Запаско. – Львів:Афіша, 2000. – 364 с.

3. Захарчук-Чугай Р. В. Родина Шкріб'яків / Р.В.Захарчук-Чугай. – К.: Мистецтво, 1979. – 789 с.

4. Козубовський Д. О. Вижницький коледж прикладного мистецтва ім. В.Ю.Шкріб'яка / Д.О.Козубовський. – Чернівці: Митець, 1997. – 98 с.

5. Курилич М.В. Гуцульський орнамент / М.В.Курилич. – К.: ЛК Мейкер, УВЦ, 2001. – 122 с.

6. Оршанський Л.В., Андріюк П.І. Основи гуцульського художнього деревообробництва / Л.В.Оршанський, П.І.Андріюк. – Косів: Писаний камінь, 2002. – 236 с.

7. Станкевич М.Є. Українське художнє дерево / М.Є. Станкевич. – Львів: НАН України, Інститут народознавства, 2002. – 480 с.

УДК 75(477) Білокур Катерина

Ірина Машкевич
(Вижниця, Україна)

БІЛОКУР КАТЕРИНА – ВИДАТНА НАРОДНА МАЙСТРИНЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена видатній художниці та майстру України Катерині Білокур. Її талант та прагнення займатись тим, що найбільше виходить та подобається, це те, чому треба вчитись у видатного митця. Важкий та тернистий був її шлях, але зараз це відома на весь світ художниця, яка своєю працею зробила відкриття жанру в живопису – квіткові картини.

Ключові слова: *квіти, художниця, Катерина Білокур, ремесло художника, мистецтво, малюнки вугіллям на клаптях полотна.*

The article is sanctified to the prominent artist and master of Ukraine to Kateryna Bilokur. Her talent and aspiration to engage in that most goes out and liked, it that, why it is necessary to study for a prominent artist. The heavy and thorny was her way, but now it an artist that did opening of genre the labour at painting - pictures of flowers is known for the whole world.

Keywords*: flowers, artist, Kateryna Bilokur, handicraft of artist, art, pictures by coal on the shreds of linen.*

Катерина Василівна Білокур народилася 7 грудня 1900 року в у селі Богданівка Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині це Яготинський район Київської області) в бідній селянській родині.

Білокури були не бідними селянами, тримали худобу, мали будинок, критий залізом, а головне – землю. Батько, Василь Йосипович, володів двома з половиною десятинами, дід був, очевидно, ще заможнішим. Крім Катерини, в сім'ї були два сини – Григорій і Павло.

На сімейній раді вирішили: у школу Катрю не віддавати, бо читати вона й так уміє, а економія одягу й особливо взуття – величезна. А от посадити її за прядку – давно пора. Це заняття дозволили поєднувати з читанням букваря.

Коли вона почала малювати – сказати важко, мабуть, не в дитинстві, а вже в отроцтві. Малювала вугіллям на клаптях полотна. У 14 років Катерину застали за цим безглуздим, як усі вважали, заняттям. Були вжиті невідкладні заходи: різки й сувора заборона малювати. Дівчинці доводилося творити потайки [1, 55].

У ставленні односельців до захоплення Катерини Білокур переважала точка зору її матері, Якилини Павлівни: "От покарав нас Господь такою дочкою! У людей дочки в таких літах уже заміж повиходили, їхні матері зятів мають, а наша (не при хаті згадувати!) чортів малює!" [3, 40].

1922 або 1923 р. Катерина Білокур прочитала про Миргородський технікум художньої кераміки. Уперше покинувши Богданівку, вона вирушила до Миргорода. Її багаж складався із двох малюнків: "копії з якоїсь картинки" і начерку дідівської хати з натури, – виконаних уже не на полотнині, а на спеціально для цього випадку придбаному папері.

Але розмова у Миргороді почалася й закінчилася одним питанням: чи є документ про закінчення семирічки? Його в Катерини не було, і на її малюнки навіть не глянули. Вражена, вона йде додому з Миргорода пішки.

Від катастрофи її врятувала творчість. Малювати Катерина не кинула, навіть почала відвідувати драмгурток, організований Іваном Григоровичем і Ніною Василівною Калитами, подружжям богданівських учителів. Батьки погодилися на її участь у виставах, але за умови: драмгурток не повинен заважати роботі по господарству.

У 1928 р. Катерина Білокур дізнається про набір студентів у Київський театральний технікум і вирішує ще раз спробувати сили. Чому саме театральний – не зовсім зрозуміло.

Може, зіграв свою роль драмгурток, а може, хотілося будь-що вирватися з дому й одержати професійну художню освіту. Адже в Києві є і художники, й художні школи. Вступивши до театрального технікуму, можна буде продовжувати малювати, а там її роботи напевне помітять і допоможуть перейти в якусь художню школу.

До поїздки в Київ Катерина готувалася ґрунтовно – взяла метрику й довідку про стан здоров'я. Але й там розмова почалася з питання про семирічку – й цим закінчилася.

Наступає, мабуть, найважчий період у житті Катерини Білокур. Особливо болісно переживає вона відсутність духовної підтримки. В цей же час вона вирушає у справжнє паломництво до Канева, на могилу Тараса Шевченка.

Але в 1934 р. вона приймає найважливіше й безповоротне рішення: "Я буду художником". Якщо навчитися цього ніде не вдається, вона вирішує вчитися самостійно.

Катерина Білокур починає опановувати ремесло художника сама. Власне ремесло, тобто технічний бік мистецтва. Малюнки вугіллям на клаптях залишилися в минулому. В минулому й картини, створені фарбами власного виготовлення на картоні й фанері. Аквареллю та олівцем вона завжди працювала мало й неохоче. Художницю найбільше приваблюють олійні фарби. Вони здаються їй сліпучими, навіть їхні назви звучать казково: кіновар світло- і темно-червона, кобальт темно-синій, ультрамарин, кадмій червоний, краплак темно-рожевий... Це її улюблені кольори. Пензлі вона робить сама – вибирає з котячого хвоста волоски однакової довжини: дев'ять, дванадцять або тридцять шість міліметрів. Для кожної фарби – свій пензлик [4, 39].

Наставники в олійному живописі в Катерини Білокур, очевидно, таки були. Хтось навчив її ґрунтувати полотно: спершу вона намагалася писати безпосередньо на ньому, але картини швидко темніли й мерхнули. Можливо, їй знову допоміг учитель Іван Калита, теж художник-аматор, а можливо – іконописець зі Смотриків, єдиний художник, якого поважав її батько. Але вже в тому ж поворотному 1934 р. Катерина Білокур створює "Берізку" – одну із трьох картин, що принесли їй всесвітню популярність. Через рік народжуються "Квіти над тином" – інший уславлений шедевр [5, 11].

Настає 1939 р. Катерині Білокур 39 років. За сільськими уявленнями, вона вже стара, до того ж дивачка, "одержима", що все квіточки малює. Але, здається, саме в 1939 р. часи випробувань для неї минають. Втрутився випадок. Або доля. Чи Бог.

Художниця відвідала двоюрідну сестру, Любов Тонконіг, почула по радіо пісню "Чи я в лузі не калина була?" у виконанні прославленої Оксани Петрусенко. Катерина просиділа над листом – і вранці відправила його за досить незвичною адресою: "Київ, академічний театр, Оксані Петрусенко". Проте слава співачки була настільки широкою, що лист не загубився й дійшов до адресата. Вкладений у конверт разом із листом малюнок на шматочку полотна – калина, вразив співачку. Вона радиться з друзями – Касіяном, Тичиною, іде в Центр народної творчості, викладає суть справи. У Полтаву надходить розпорядження – з'їздити в Богданівку, знайти Катерину Білокур, поцікавитися її роботами. І в 1940 р. в Полтавському будинку народної творчості відкривається персональна виставка Катерини Білокур. Виставка складалася лише з одинадцяти картин.

Успіх величезний. Художницю преміюють поїздкою до Москви. Її супроводжує Володимир Хитько. Вона відвідує Третьяковську галерею, Пушкінський музей, музей Леніна. Головне враження – "малі" голландці, художники-передвижники і французькі імпресіоністи. Втім, відомі картини Катерину Білокур одночасно й захопили, і приголомшили. Але, заспокоївшись, вона знову і знову пише квіти, яких не може не писати, бо кращого за них немає нічого у світі. У 1941 р. Катерина Білокур створює "Польові квіти".

Потім – війна. А 1944 р. в Богданівку приїжджає директор Державного музею українського народного декоративного мистецтва Василь Нагай – запропонувати виставку й закупити картини. До речі, саме його стараннями Музей українського народного декоративного мистецтва має найкращу колекцію робіт Катерини Білокур [1, 60].

Одна за одною художниця пише свої прославлені картини – “Декоративні квіти” (1945), “Привіт врожаю” (1946), “Колгоспне поле” (1948–1949), “Цар Колос” (1949), “Сніданок” (“Снідання”) (1950), “Квіти і берізка ввечері” (1950), “Кавун, морква, квіти” (1951), “Квіти і виноград” (1953–1958), “У Богданівці на Загреблі” (1955), “Хата в Богданівці” (1955), “Жоржини” (1957), “Півонії” (1958), “Натюрморт із колосками і глечиком” (1958–1959), “Букет квітів” (1959)... Квіти писала завжди живі, з натури, нерідко поєднуючи в одній картині весняні й осінні – така картина і створювалася, природно, з весни до осені.

“Офіційна” повоєнна біографія богданівської художниці бачиться цілком благополучною. 1949 р. вона була прийнята до Спілки художників України, у 1951 р. – нагороджена орденом “Знак пошани”, одержала звання заслуженого діяча мистецтв України, 1956 р. – народного художника України. Її творчість вивчають, про неї пишуть. Твори Катерини Білокур регулярно експонуються на виставках – у Полтаві, Києві, Москві, інших містах. Опальний мистецтвознавець Стефан Таранущенко бачить її роботи в далекому Курську – і саме після цього, вражений “Царем-Колосом”, починає з художницею багатолітнє листування.

Три картини Білокур – “Цар-Колос”, “Берізка” й “Колгоспне поле” – були включені до експозиції радянського мистецтва на Міжнародній виставці в Парижі в 1954 р. Там їх побачив Пабло Пікассо. Весь світ облетіли його слова: “Якби ми мали художницю такого рівня майстерності, то змусили б заговорити про неї цілий світ!” “Громадянку села Богданівка” він порівняв з іншою великою художницею-самоучкою – Серафін Луїз із Санлі. Це звучало дивовижно, тим більше, про сучасне мистецтво Пікассо зазвичай відгукувався абсолютно конкретно й зовсім інакше: “Я тону в лайні”. А Катерину Білокур назвав “геніальною” [2, 85].

Бажання переїхати до Києва з’являлося в Катерини Білокур не раз, але так і залишилося мрією. Можливість регулярного спілкування з друзями, музеї, концерти – все це було так прекрасно! Та й сільський побут завжди здавався художниці прокляттям. Проте, за винятком візитів до Києва й Полтави у справах виставок і двомісячного відпочинку в Будинку творчості художників на хуторі Шевченківському в 1955 р., Катерина не покидає Богданівки.

Крім того, в сім’ї Білокурів починаються серйозні “внутрішні проблеми”.

До війни Білокури не входили до колгоспу й вели власне господарство. Василь Йосипович володів теслярським ремеслом і підробляв у будівельній бригаді. Григорій Васильович, брат художниці, теж був майстром на всі руки – столярував, теслював, лагодив музичні інструменти. Але після війни Білокури стають колгоспниками. Василь Йосипович уже старий і слабкий, у 1948 р. він помирає. Якийсь час Катерина живе з хворою матір’ю. 1951 р., за рішенням Якилини Павлівни, до них переїжджає Григорій Васильович зі своєю дружиною, Христею Яківною, і п’ятьма дітьми [4, 73].

Якилина Павлівна все життя недолюблювала свою невістку, котра була з бідної багатодітної сім’ї. Христя Яківна, “баба з перцем”, зі свого боку, добре пам’ятала, як прийшла колись до Білокурів із первістком на руках – відстоювати свої права – і зрештою здобула перемогу, стала дружиною Григорія. Тепер свекруха й невістка опинились віч-на-віч. Почалися огидні, моторошні сцени. Перепадало і “блаженній” зовиці – Христя Яківна, що працювала в колгоспі й тягла на собі весь дім, не могла пробачити їй незрозумілого “малювання”.

Катерина Білокур знову опинилася в замкненому колі. Лишити стару хвору матір саму в Богданівці, відверто кажучи, побоювалася. Забрати її з собою, розуміла, не зможе – ніде, крім рідного села, Якилина Павлівна не прижилася б. Та і їхати було, власне кажучи, нікуди. Отож ховалася у свою “келію-майстерню” й писала черговий “Натюрморт” (1960). Як виявилося – останній.

Весна 1961 р., з усіма її квітами, не принесла звичайного полегшення. До болю в ногах додався сильний біль у шлунку. Домашні засоби, якими звичайно рятувалася Катерина, не допомагали. В останньому своєму листі Ю.Бєляковій, директору Центрального будинку

народної творчості, художниця пише: “Дорога Юлія Олександрівна, звертаюся до вас із проханням – допоможіть – пришліть мені пачечок три-чотири бесалола. Ой, то чудодійні ліки!” Потім вона бадьоро й навіть не без гумору пояснює, що в богданівській аптеці цих ліків немає, а є тільки тансал, що нічим не відрізняється від коров’ячого кізяка, а наприкінці раптом якось несміливо, зворушливо додає: “Ну, а якщо будете посилать бесалол, то положіть і дві лимонки”. Це було написано в середині травня [2, 79].

На початку червня 1961 р. померла 94-літня Якилина Павлівна. Катерину Білокур, геть змучену болем, відвезли в Яготинську районну лікарню. 10 червня їй було зроблено операцію, чи то невдалу, чи то вже зайву. У той же день художниці не стало.

Хата Білокурів у Богданівці – давно вже Музей-садиба Катерини Білокур. Тут і вона сама, з трояндами – скульптура роботи Івана Білокура, племінника художниці, сина її брата Григорія Васильовича. Перед цією скульптурою через чверть століття після того, як велика “одержима” упокоїлася навіки, у Христі Яківни вирвалося: “Нарешті, Катерино, ти навічно у своєму домі! [3, 90]” І, можливо, вона мала на увазі не лише хату в Богданівці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Катерина Білокур. Альбом. Вступне слово Олеся Гончара. Стаття та впорядкування Василя Нагая. Київ, Мистецтво, 1975.
2. Катерина Білокур очима сучасників: Спогади, есеї, розвідки, з архіву художниці. Київ, Томіріс, 2000.
3. Катерина Білокур. Малярство і проза. Київ, Родовід-Оранта, 2009.
4. Катерина Білокур. Видання в 2-х книгах. Київ, Родовід, 2010.
5. Катерина Білокур: мистецтво та образ крізь призму часу : наукова збірка за матеріалами науково-практичної конференції до 110-річчя від дня народження К. Білокур. Київ, АДЕФ-Україна, 2012.

Науковий керівник: викладач вищої категорії, викладач-методист Колотило О.І.

УДК 7.06:130.2:001

Мария Старкина
(Витебск, Беларусь)

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В данной статье рассмотрены основные тенденции развития искусства, в контексте мировой глобализации. Выявлены некоторые характерные особенности развития современного искусства, как негативного характера, так и положительного. На основе проведенного исследования, можно выявить, что глобализация и мировая интеграция стран затронула сферу искусства.

Ключевые слова: *глобализация, искусство, интеграция, массовое искусство.*

This article examines the main tendencies in the development of art, in the context of global globalization. Some characteristic features of the development of modern art, both negative and positive, are revealed. On the basis of the conducted research, it can be revealed that globalization and world integration of countries have affected the sphere of art.

Keywords: *globalization, art, integration, mass art.*

Для начала нужно отметить, что именно подразумевается под термином – глобализация, и как он проявляется в сфере искусства. Глобализация – это сложный процесс мировой интеграции стран, который включает объединение политической, экономической и

культурной сфер. Это также сближение и слияние отдельно взятых культур. Таким образом, процесс глобализации непрерывно идет, она неизбежна и все стремится к тому что, современные страны динамично развиваются, само искусство также развивается и это отличная возросшая возможность для культурного обмена между народами. Глобализация – это общепланетарный диалог. Это явление призвано объединить культуру, политику и экономику всех государств в единое целое, тем самым предоставляя людям равные и выгодные права в обществе.

В начале двадцатого века, в искусствознании произошел процесс переосмысления существующих подходов к пониманию и анализу искусства, трансформация способов его восприятия, появляются новые тенденции и границы современного искусства.

Во-первых, благодаря процессу глобализации, общество сегодня стремится к созданию единого мирового художественного пространства, каков характер этого явления – негативный или позитивный, определить на данный момент сложно. Естественно, обмен информацией, культурными ценностями, рост технических и технологических разработок меняют культурную и художественную структуру современного искусства. Во-вторых, на данный момент, происходит совмещение виртуальных и реальных художественных жанров и технологий, что изменяет представления человека о средствах и образных возможностях искусства. В-третьих, в последние годы гуманитарные науки практически отошли от поиска закономерностей художественного процесса и увлеклись исследованием технологий его существования. Это в первую очередь относится к постмодернизму. [1]

Самой главной тенденцией является тот факт, что искусство все больше и больше начинает носить массовый характер и стереотипность. Более того, создается впечатление, что в подлинном искусстве потребитель массовой художественной продукции и не нуждается. Начинает снижаться потребность в элитарном искусстве, появляется шаблонность, человечеству необходимо массовое и недорогое производство, по причине чего происходит упрощенное понимание чужой культуры и искусства, и явления, которые требуют глубинного осмысления, упрощаются, теряя свою ценность. Искусство стран начинает терять свою самобытность, и становится безликим. Как пример, можно рассмотреть шведскую компанию ИКЕА – она занимается дизайном и реализацией товаров, рассчитанных на массового потребителя. Концепция мебели ИКЕА состоит в том, что большую часть мебельного ассортимента покупатели собирают дома самостоятельно, также товары перевозятся в плоских коробках, тем самым снижаются затраты, что ведёт к более низкой стоимости товаров. Как следствие, крупные компании вытесняют с мировой арены более слабых конкурентов; небольшие частные компании и ремесленники находятся в очень невыгодном положении, так как обществу нужно массовое производство, а именно быстро и дешево. У искусства теряется индивидуальность и духовность. Таким образом, массовая культура, как следствие мировой глобализации – позволила охватить широкие слои населения и приобщить их к достижениям культуры, представив последние в простых, демократичных и понятных всем образах и понятиях, но с другой – она создала мощные механизмы манипуляции общественным мнением и формирования усредненного вкуса.

В современности художники часто используют образы массмедиа, официальной пропаганды и поп-культуры. Ведущим стилем в искусстве можно назвать – поп-арт. Этот стиль по большей части основан на массовой культуре, поэтому он стал неким способом развлечения. Направление не содержит какой-либо философии, духовности. Именно доступность и простота – те качества, благодаря которым данный стиль имел и имеет невероятную популярность. Таким образом, можно констатировать тенденцию к унификации: в самых отдаленных друг от друга точках земного шара реализуются очень схожие художественные проекты, которые при безусловном стилистическом различии поразительно гомогенны с точки зрения авторских концепций. [2; 3]

Таким образом, глобализация придала развитию современного искусства положительную динамику, позволила локальным художественным сценам войти в

интернациональный контекст, стимулировала финансирование различных инициатив в области современного искусства, а также способствовала развитию рынка и массового интереса к этой области творчества и критической рефлексии.

Быстрому оформлению новых арт-сцен способствовало широкое распространение информации о современном искусстве через все более эффективную и разветвленную систему коммуникаций (книги, журналы, радио, телевидение, Интернет), и благодаря этому происходит мировая интеграция и возрастают возможности для обмена опытом и культурным наследием между странами. Искусство всегда несло на себе отпечаток своеобразия той цивилизации, в рамках которой оно существовало. Оно приобрело сильную социальную направленность и используется как инструмент интеграции, пропаганды, привлечения внимания общественности к той или иной проблеме в любом из уголков мира.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Демшина искусства в ситуации глобализации: институциональный аспект. – СПб.: Астерион, 2010.

2. Рогова А. Стиль поп-арт: краткая история, особенности и интересные факты. – Электронный источник // FB.ru: http://fb.ru/article/68734/pop-art-vchera-i-segodnya

3. Свободная энциклопедия – Википедия/Поп – арт/ https://ru.wikipedia.org

Научный руководитель: доцент Медвецкий А.В.

УДК 7.072.2:373.3

Ірина Толубко
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті обґрунтовано сутність поняття «креативність», визначено параметри креативності, особливості процесу формування креативності у молодших школярів засобами музичного мистецтва.

Ключові слова: *креативність, творчість учнів початкової школи, музичне мистецтво.*

The article substantiates the essence of the concept of "creativity", determines the parameters of creativity, peculiarities of the process of forming creativity among junior pupils by means of musical art.

Key words: *creativity, creativity of elementary school students, musical art.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Основною метою освіти є підготовка підростаючого покоління до майбутнього. Творчість – це той шлях, який може ефективно реалізувати цю мету. За своєю дивовижною здатністю викликати в людині творчу активність, мистецтво займає, безумовно, перше місце серед усіх різноманітних елементів, що становлять складну систему виховання особистості в цілому.

Показником творчого розвитку є креативність. Під креативністю у психологічних дослідженнях позначають комплекс інтелектуальних і особистісних особливостей індивіда, що сприяють самостійного висування проблем, генерування великої кількості оригінальних ідей і непересічно їх вирішенню. Необхідно розглядати креативність як процес і комплекс інтелектуальних і особистісних особливостей індивіда, властиві багатьом особистостям.

Дітям молодшого шкільного віку спочатку властива талановитість. Початковий період навчання вважається найважливішим в залученні до прекрасного. Музика тут виступає в ролі універсального засобу естетичного і морального виховання. Музичне мистецтво, мабуть, найбільш універсальний засіб естетичного і морального виховання, що формує внутрішній світ дитини.

Здавна музика визнавалася важливим засобом формування особистісних якостей людини, її духовного світу. Сучасні наукові дослідження свідчать про те, що музичний розвиток робить незамінний вплив на загальний розвиток: формується емоційна сфера, удосконалюється мислення, дитина стає чуйним до краси в мистецтві і в житті, а відсутність повноцінних музично-естетичних вражень у дитинстві з працею надолужуваних згодом.

Творчі завдання на уроках музики сприяють загальному творчому розвитку особистості, що, у свою чергу, виховує чуйність, художня уява, образно-асоціативне мислення, активізує пам'ять, спостережливість, інтуїцію, формує внутрішній світ дитини.

Аналіз джерел та публікацій, в яких започатковано розв'язання означеної проблеми. До проблеми креативності неодноразово звертались дослідники та, незважаючи на це, вона залишається найменш розгаданою частиною людської активності. Креативність активно почала вивчатись після публікацій робіт Гілфорда, його кубоподібної моделі інтелекту. Він визначає креативність як універсальну здібність, що сприяє успішному творчому мисленню.

Гілфорд відмітив шість параметрів креативності:

- здатність до постановки проблеми;
- здатність до генерації великої кількості ідей;
- здатність до продукування різних ідей;
- оригінальність;
- здатність розв'язувати нестандартні проблеми.

Торранс продовжив дослідження креативності, але вніс новий відтінок розуміння креативності як здатності до сприйняття недоліків, «дірок» у знаннях.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці дослідженням питання креативності займались Д. Н. Зарін, О. Л. Маслов, Д. Б. Кабалевський, Л. Г. Дмитрієва та ін.

О. Л. Маслов у своїх працях доводив, що творчі схильності необхідно постійно розвивати, стимулюючи творчу активність дітей в музичній діяльності. Він вважав, що дитяча творчість проявляється у вокальних імпровізаціях, виконавських інтерпретаціях відомих пісень та під час виконання творчих завдань.

Д. Б. Кабалевський, відомий композитор та педагог, вважав, що творчі задатки у дітей проявляються у своєрідності відповідей, у прагненні самостійно задавати питання педагогу, у власних пропозиціях щодо виконання того чи іншого музичного завдання, у слухацькій спостережливості, що проявляється у розповідях про музику, тощо [3, с. 78].

Велику увагу питанню розвитку творчих здібностей у молодших школярів приділила Л. Г. Дмитрієва. Вона розробила серію творчих завдань, які можна використовувати на уроках музики:

- придумування слув та фраз у заданному ритмі;
- створення інтонацій звуконаслідування;
- створення різних варіантів однієї музичної фрази;
- складання музичних запитань та відповідей;
- передача темпу прослуханого твору певним жестом та ін.

На даний час дослідженням проблем розвитку креативності учнів початкової школи займаються також Г. В. Ковальова, Н. Ф. Вишнякова, Л. Дорфман, Н. А. Терентьєва, Л. Фут лік та ін.

Метою дослідження є пошук шляхів розвитку креативності учня початкової школи на уроках музичного мистецтва.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- розкрити сутність поняття «креативність»,
- визначити основні шляхи формування креативності учнів 1 – 4 класів засобами музичного мистецтва,

Виклад основного матеріалу. В сучасних дослідженнях проблеми творчості та творчих здібностей відчувається значний вплив зарубіжної психолого-педагогічної науки, внаслідок чого з'являється нове поняття "креативність" , що має англомовне походження. Щоб це перевірити, ми звернулись до англо-українського словника, в якому знайшли такий переклад:

- "to create" – "творити, створювати";
- "creature" – "творіння":
- "creative" – "творчий".

Е. Фромм дав таке визначення креативності: "Це здатність до подиву та пізнання; це вміння знаходити розв'язання проблем у нестандартних ситуаціях; це спрямованість на відкриття нового та здатність до глибокого усвідомлення власного досвіду". Виходячи з даного визначення, стає зрозумілим, що критерієм креативності є не якість результату, а ті характеристики та процеси, що сприяють активізації творчої продуктивності. Це визначення креативності можна широко застосовувати і відносно дітей молодшого шкільного віку, тому що для розвитку дитячих креативних здібностей більш вагоме значення має не отриманий кінцевий результат творчої діяльності, а сам процес участі дитини в експериментуванні [2, с. 57].

Креативна людина володіє більшою привабливістю у спілкуванні. Вона притягує до себе людей. В її товаристві час спливає непомітно та виникає бажання якомога довше залишатися поруч з нею. При цьому привабливість творчої людини пов'язується не лише з її постійним розвитком, змінами, але й з її відкритістю іншому досвіту. А ця відкритість, у свою чергу, звершує це коло, чи точніше, продовжує спіраль розвитку.

Творча людина бачить інших у всій сукупності їхніх рис і властивостей, а при такому погляді люди ні кращі, ні гірші в порівнянні один до одного: вони просто різні. Людина, яка виходить на рівень розвинутої креативності, більш демократична у стосунках з оточуючими. При цьому вона не приймає нікого насилля чи придушення.

А. Галін так описує творчу людину: "Творча людина створює навколо себе клімат відкритості, доброзичливості, можливість прояву спонтанних і вільних схильностей і поривів". Чим вищий рівень розвитку особистості, тим м'якша, демократичніша людина в поводженні з іншими. Особливе значення має вміння поставити себе на місце іншого. Креативність тут допомагає проникнути в переживання іншої людини.

Існують концепції, в яких креативність співвідносять з якістю кінцевих продуктів, внаслідок чого виникає точка зору, що творчі здібності – це вроджена якість, якою природа нагороджує далеко не всіх людей. Подібні концепції є неприпустимими для стимулювання креативності у дітей, тому що поза увагою залишаються саме ті процеси, які ведуть до створення тих чи інших продуктів.

Дослідження Уоллеса і Когана довели, що прояви креативності, їх посилення та послаблення піддаються впливам багатьох зовнішніх факторів. Так, наприклад, за умов в яких відсутня критика, оцінка та стрес, учні набагато краще виконують творчі та інтелектуальні завдання [4, с. 154].

В останні роки дуже часто мовиться про значення напівкульної структури головного мозку в розвитку креативних здібностей людини. В нейрофізіологічній літературі широкого розповсюдження набула теорія функціональної асиметрії мозку, яка зводиться до того, що ліва напів куля відповідає за раціонально-логічні процеси, а права – за інтуїтивні. Тому сприйняття структур, зв'язків та почуття прекрасного – це функції правої півкулі, що здійснюють цілісне сприйняття [5, с. 89]. Також в процесі формування креативності у учнів початкових класів слід звернути увагу на зростаюче нині захоплення проблемами правої напівкулі головного мозку, яка супроводжує конкретну діяльність натхненням та інтуїцією. В свою чергу натхнення та інтуїція продуктують новий результат, що виростає з інтеграції

логічного та інтуїтивного. Але й необхідно пам'ятати, що обидві напівкулі є частинами єдиного робочого органу, що пов'язані між собою, тому найбільші досягнення та найбільша продуктивність креативної діяльності відмічається взаємозв'язком обох на півкуль. В дитсадках, школах та дома в учнів необхідно розвивати обидва шляхи пізнання і допомагати їм знаходити задоволення в інтеграції обох вимірювань діяльності головного мозку [2, с. 45].

Оскільки креативність, як зазначалось вище, розвивається і формується залежно від особливостей та умов, в яких проходить творчий процес, то, відповідно, визначальний шлях формування креативності учнів молодшого шкільного віку – це створення сприятливих психологічних умов.

На основі аналізу праць деяких авторів, а саме Дж. Сміта, Б. Нікітіна та Л. Керрола можна виділити наступні умови успішного формування креативності у учнів 1-4 класів:

- середовище, у якому росте і розвивається учень, має випереджати її розвиток;
- необхідно розвивати пізнавальну сферу школяра, підтримуючи дитячу допитливість та збагачуючи досвід дитини;
- оточуюча дитину обстановка повинна бути різноманітною, і треба надавати дитині свободу у виборі роду занять;
- надаючи учневі свободу, не можна забувати про розумну, доброзичливу та ненав'язливу допомогу дорослих;
- не можна робити за учня те, що вона може зробити самостійно;
- в процесі формування креативності необхідним є комфортне психологічне оточення, тому що тепла дружня атмосфера у родині та в навчальному закладі – це важлива умова розвитку креативних здібностей учнів початкової школи.

Наступною умовою успішного формування креативності в учнів є дотримання педагогом таких принципів [3, с. 16]:

- повага до бажань дитини робити щось самостійно;
- вміння утримуватись від втручання у творчий процес;
- надання школяреві свободи вибору у способах досягнення цілей;
- індивідуалізоване використання навчальної програми в залежності від особливостей кожного учня;
- створення умов для конкретного втілення креативних ідей учнів 1 – 4 класів;
- схвалення результатів креативної діяльності дитини;
- мати терпіння відносно можливого творчого безладу;

Однією з важливих умов формування креативності учнів початкової школи засобами музичного мистецтва є також використання творчих завдань [1, с. 9]. Система творчих завдань, істотно впливає на мислення, мову, уяву, активність школяра. Творчі завдання, по суті, пронизують весь урок від початку і до кінця, незалежно від теми уроку і цілей і завдань, поставлених на ньому. За допомогою творчих завдань учні отримують уявлення про різній висоті і тривалості музичних звуків, тембровим, динамічною, регістровий забарвленням, зв'язку музичної і мовної інтонацій, про жанрах, формах, стилях музики різних епох. Творчі завдання допомагають у формуванні музичного мислення. При виконанні таких завдань молодші школярі повинні узгоджувати свої дії з характером звучної мелодії, зміною настрою. Дослідження показали, що вже в молодшому шкільному віці формування музичного мислення сприяють руху, які допомагають відчувати характер, зміну настрою, динаміки, фактури. Зорова наочність у поєднанні зі слухової, рухової і тактильними відчуттями допомагають дітям отримати уявлення про особливості музичної мови. При цьому працюють і розвиваються такі механізми мислення, як аналіз, синтез, розвивається образна мова дітей. У момент виконання творчих завдань у дитини виникають музичні та внемузикальние уявлення, активно уяву. Купуючи певні знання, уміння і навички, діти долучаються до музичного мистецтва, специфіку його виразних засобів [6, с. 24].

При вивченні кожної з тем, сюжетів на уроках музики застосовуються різні варіанти творчеських завдань. Система цих завдань проектується в двох площинах: обов'язковість

постійного звернення до суб'єктним досвіду дитини, до життєвих прикладів, вражень дітей, а з іншого – до творів мистецтва, в яких відображені знайомі їм ситуації, образи, явища.

Але для виховання креативної особистості з високим творчим потенціалом створення сприятливих умов не є достатнім. Не всі школярі можуть відкрити шлях творчості і на тривалий час зберегти творчу активність. Сучасна педагогічна практика довела, що ті учні, яких навчають креативній діяльності, створюють власні твори більш високого художнього рівня, на відміну своїм одноліткам, які проявляють креативні схильності самотужки. Тому сьогодні набули широкої популярності різноманітні дитячі гуртки та студії, дитячі музичні школи та школи мистецтв. І той факт, що креативній діяльності дітей необхідно навчати, не повинен викликати сумнівів.

Висновки. Формування креативності молодших школярів засобами музичного мистецтва буде ефективним за умови, коли це буде цілеспрямований інтенсивний процес з визначеними педагогічними задачами та методами їх здійснення. Процес формування креативності на музичних заняттях та уроках музики допомагає сформувати у школярів естетичний смак, вчить бачити прекрасне навколо себе. Завдяки таким заняттям в учнів поглиблюються знання з музики, виховуються зосередженість та увага, особистість дитини розвивається вільно, і взагалі, уроки музики стають цікавішими як для дітей, так і для педагогів.

Креативність реалізується у творчому процесі. Тому елементи творчості повинні стати невід'ємним компонентом будь якого виду діяльності на музичних заняттях та уроках музики.

Найдоступніший шлях формування креативності молодших школярів на музичних заняттях та уроках музики – це систематичне та послідовне впровадження на музичних заняттях різноманітніх видів творчої діяльності та творчих завдань.

Принципи сучасного виховання і навчання передбачають реалізацію важливих завдань, одним з яких є творчий розвиток дитини на шляху самореалізації. Це безпосередньо стосується і креативності, що має велике суспільне та особистісне значення.

Установлено, що креативність – важлива складова творчого процесу, що виявляється в різних видах музичної діяльності; це інтегративна особистісна характеристика, яка визначає здатність до творчості і надає діяльності індивідуально-своєрідного стилю. Креативність є визначальним показником в процесі самореалізації особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Торшина В.А. Сучасні дослідження проблеми креативності в зарубіжній психології // Питання психології. – 1998. – № 4. – С. 123-133.

2. Лук А.Н. Психологія творчості. – М.: Наука, 1978. – 127 с.

3. Разумнікова О.М. Особистісні та когнітивні властивості при експериментальному визначенні рівня креативності / О. М. Разумнікова, О. С. Шевелін // Питання психології. – 1999. – №5. – С.130-139.

4. Виготський Л.С. Психологічні основи творчої діяльності // Вільний розвиток особистості школяра: Філософські та психолого-педагогічні основи освіти / Укл. В. І. Аксьонова, Р. Г. Карандашова. – Ставрополь: СКІПКРО, 2000.

5. Ліндсей Г. Творче і критичне мислення / Г. Ліндсей, К. С. Халл, Р. Ф. Томпсон // Хрестоматія по загальній психології: Психологія мислення. – М., 1981. – С.152.

6. Богоявленська Д. Б. Психологія творчих здібностей. – М., 2002. – С. 96.

УДК 75(477) Сабадаш М.

Дарія Червоняк, Галина Єремійчук
(Вижниця, Україна)

МАЙСТРИ УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВКИ: МИХАЙЛИНА САБАДАШ – ЖИТТЯ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ

Україна багата на майстрів художніх промислів. Нині спостерігається жвавий інтерес до мистецької творчості України минулого та сучасності. Стаття присвячена життю та творчим звершенням однієї з яскравих мисткинь Прикарпаття – Михайлині Сабадаш. Коротко і стисло дається опис біографічних даних, та її шляху становлення та розвитку як майстра народної вишивки, яка стала відомою і знаною в Україні та за її межами.

Ключові слова: *орнамент, техніки вишивки, орнаментальний візерунок, композиція, колір, різноманітність видів вишивки.*

Ukraine is rich on masters of artistic trades. Presently there is frisky interest to artistic creation of Ukraine of the pas and contemporaneity. The article is devoted life and creative performing of one of bright master of Prykarpattya – Mikhaylini Sabadash. Shortly and definition of biographic data is briefly given, and to its way of becoming and development as master of folk embroidery which became known and known in Ukraine and after its limits.

Keywords: *decorative pattern, technicians of embroidery, ornamentally pattern, composition, colour, variety of types of embroidery.*

Михайлина Сабадаш (30.XI.1912 – 21.X.1996) – майстриня художньої вишивки з м. Коломиї, уродженка с. Кубаївка Надвірнянського району Івано-Франківської області. Вона з сім'ї Гойванюків яка була велика і працьовита, а ще співоча і весела, не зважаючи на те, що жили важко, бідно.

Мала Михайлинка ходила до школи в сусіднє село. Одного разу вона прибігла зі школи з клаптиком полотна та голкою й примостилася біля каганця. Виявилося, що вчителька показала їй, як шити хрестиком. Дівчинка захопилася. Спочатку вишила серветку, потім рушником прикрасила ікону. Пізніше усе село одягалося в її вишиванки.

Одного разу поїхала з сестрою на ярмарок у Косів і побачила там барвисті рушники, вишиті низинкою [1, 23]. Так сподобалася ця техніка, що купила рушника і... опанувала низь. Та не просто опанувала, а й згодом досягла в цьому дивовижної майстерності: її рушники можна було вішати і налице, і на виворіт; а ще й візерунки не повторювалися, все – нові, не однакові. Михайлина стверджувала, що сама вигадувала композиції у геометричних орнаментах, за чужим взірцем ніколи не шила.

Вишивала те, що навколо себе бачила, що подобалося, що душу якось зачепило. Квіти допомогли їй зрозуміти розмаїття барв, ліси, гори, полонини навчили композиції, подарували відчуття гармонії, а співуча, вразлива душа майстрині сповнювала її твори поетичністю та пісенністю. Доля цієї жінки була нелегкою: не повернувся з війни батько, від рук бандитів загинула мати, чоловік став інвалідом, але вона змогла пронести крізь усе життя здатність відчувати прекрасне і радіти йому, знаходити красу в найбуденніших речах.

А розраду вона знаходила у вишиванні та квітах. Біля хати насадила не город, а сад, де панує квітковий розмай.

Михайлина Сабадаш вірно і повно передає у своїх творах естетичні уподобання народу провідне в світорозумінні багатьох поколінь. Це – гармонія і вишуканість, багатобарвність, і водночас природність, це – традиційність орнаментального рисунка і його композицій, що йде від дідів-прадідів, і щось нове, своє [2, 41].

Орнаментальні мотиви вишивальниці являють собою комплекс образів, джерелом виникнення яких є реальний навколишній світ. Але з конкретного життя вона відбирає тільки найсуттєвіше, те, що пробуджує її уяву, викликає певні емоції та асоціації. Саме тому

створеним орнаментах образах властива своєрідна умовність і узагальненість форм, як і взагалі в народному мистецтву. Навіть не замислюючись, не прагнучи того свідомо, Сабадаш розкриває своєю творчістю глибини і підвалини народних традицій карпатського краю.

Михайлина Олександрівна Сабадаш володіє багатьма техніками вишивки. Вона шиє гладдю, хрестиком і стебнівкою, але улюбленою є "низинка", тобто поперечна низь. Майстриня , як то роблять у Карпатах, спочатку "розводить чорним", тобто основний контур вишивала чорною ниткою, а по тому уже заповнювала узор різнобарв'ям. Саме тому, мабуть, її рушники такі стримані й вишукані. Чорний колір упорядковує інші барви й змушує їх "звучати" влад- сильно і дзвінко [1, 37].

Візерунки Михайлина Сабадаш виконувала традиційно, навіть класично, як для вишивок Прикарпаття: розташовувала узор на обох кінцях рушника.

Орнамент геометричного типу вона майже завжди виконувала тридільною смугою. Поле середньої, ширшої, заповнюється ромбами, кривульками, "лапками", що чергувалися в різноманітних варіантах. Бокові смуги, розміщені паралельно до основної, заповнені, як правило, дрібнішими мотивами, і відмежовуються одна від одної чистим полем полотна.

Створюючи композицію узорів на рушниках, серветках, скатертинах або наволочках, вишивальниця логічно узгоджувала орнамент з площинним характером поля тканини, її формою, розмірами, а також із властивостями матеріалу та можливостями техніки [2, 139].

І хоч кількість орнаментальних мотивів не велика, а в композиційному плані зберігається тридільний уклад, візерунки рушників Михайлини Сабадаш відзначалися великою різноманітністю, що виявляється в композиції орнаментальних комплексів, у засобах розробки внутрішнього поля, в особливостях, притаманних колориту кожної речі.

Колірний, орнаментальний і символічний світ вишивальниці напрочуд різноманітний. Давня, вже майже, забута символіка стає співзвучною розумінню людини. Завдяки широким асоціаціям і невимірній фантазії образи її вишивки поєднують нас із природою, занурюють нас в світ поезії, фольклору, звертають до глибини народного мистецтва і народної мудрості. Це йшло від щирого, відкритого серця палких почуттів і живої, неординарної думки.

Ясність задуму, гармонія і логічність в узгодженні орнаменту з формою і практичним застосуванням виробу характеризує твори Михайлини Олександрівни Сабадаш. Вона компонувала їх з великим відчуттям ритму, заповненості площини, майже ніколи не перевантажувала композицію, робила її надзвичайно неврівноваженою і стрункою. Сабадаш створювала гарний рисунок і вміла кольором зробити влучний акцент [1, 59].

Художниця завжди прагнула м'якого переходу від темного, насиченого кольору до білого, незайманого тла.

Свої серветки і рушники Сабадаш не завантажувала мережанням, тому мережка у творах майстрині лише ненав'язливо підкреслює або повторює лінію узору.

Отже, як бачимо, свої твори Михайлина Олександрівна мислила не як щось абсолютно самоцінне, вона бачила їх в інтер'єрі у побуті. Щоб упевнитися в цьому, досить глянути на асортимент речей, створених нею. Крім рушників, що призначені були прикрасою портрета на стіні мисника або дзеркала, майстриня вишиває скатертину з серветками, окремі сервети під келихи з квітами або вази.

Десятки різноманітних наволочок а також покривала, портьєри вишита її руками. Серед творів Сабадаш ми знаходимо й багато одягу: жіночі і чоловічі сорочки традиційного крою та оздоблення блузи і сукні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Михайлина Сабадаш : альбом / авт.-упоряд. О. О. Авраменко. – К. : Мистецтво, 1990. – 112 с.

2. Сабадаш Михайлина // Митці України : енцикл. довід. – К., 1992. – С. 507.

Науковий керівник: викладач вищої категорії, викладач-методист Колотило О.І.

УДК 784.66(477)

Катерина Чиж
(Луцьк, Україна)

ПІСНЯ ДЖАМАЛИ «1944»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ, ВОКАЛ, СУПРОВІД, ВІДЕОРЯД КОМПОЗИЦІЇ

Зазначено, що символічний текст пісні «1944» побудований як низка асоціативних рядів. Вказано, що відеоряд композиції трактовано як перетворення колективного образу на індивідуальний. Обґрунтовано, що інтонаційна система пісні представляє собою контраст пісенних і мовних зворотів, низького і високого регістрів, людського голосу і вірменського інструмента дудука.

Ключові слова: *пісня Джамали «1944», історія створення, художній образ, вокал, супровід, відеоряд.*

The author brought arguments that the symbolic text of the song «1944» was constructed as a series of associative rows, and the video of the composition was interpreted as transforming the collective image into an individual. He also justified a number of provisions that song's intonation system is a contrast of song and speech intonations, low and high registers, human voice and instrument of Armenian Duduk.

Key words: *Jamala's song «1944», history of creation, artistic image, vocal, accompaniment, video.*

26 січня 2016 року Джамала повідомила про те, що візьме участь у національному відборі на 61-й пісенний конкурс «Євробачення». 5 лютого вона презентувала пісню «1944», у якій йшлося про масову депортацію кримськотатарського народу до Середньої Азії 1944 року. Джамала була автором слів та музики до цієї пісні, що мала складну вокальну партію, з використанням мугамів. У цій композиції було використано поєднання англійської та кримськотатарської мов, а також таких стилів, як поп, техно, джаз раз з пронизливими кримськотатарськими наспівами.

Композиція «1944» була новітньою у творчості співачки, адже в ній вперше йшлося про глибоко серйозні, трагедійні події. Пісня ввійшла до однойменного міні-альбому співачки, який було представлено 7 травня 2016 року. До створення цієї пісні Джамалу надихнули розповіді її бабусі Назилхан про депортацію кримськотатарського народу, яку вона пережила, та останні події в анексованій Російською Федерацією Автономній Республіці Крим. За приспів співачка взяла слова кримськотатарської народної пісні «Ey, güzel Qırım». У приспіві Джамала співає «Yaşlığıma toyalmadım. Men bu yerde yaşalmadım», що означають «Я не могла жити на своїй землі. Я не могла насолодитись своєю молодістю». Схожі слова використовуються в багатьох національних піснях кримськотатарського народу про прекрасний Крим, що їх співали в депортації. 2016 року, спеціально до участі в українському національному відборі, разом з Артом Антоняном було написано англомовний текст пісні. Крім того, участь у створенні пісні взяли Армен Костандян та Євген Філатов. За результатами жеребкування 6 лютого Джамала виступила в першому півфіналі національного відбору, виконавши цю композицію. Співачка наголосила, що метою пісні було пробудити в людей пам'ять про страшні трагедії минулого, щоб уникнути їх у майбутньому. Пісня «1944» отримала переважно схвальні відгуки музичних критиків. Так, напередодні фіналу національного відбору, пісня здобула 8,3 із 10 балів від журі авторитетного блогу про Євробачення «Wiwibloggs», посівши за цим показником перше місце серед усіх учасників українського етапу. На «European song opening 2016» у Берні, колегія із 16 суддів, представників великих компаній Європи звукозапису, прослухавши 193 пісні Євробачення, віддали перше місце «1944». Згідно з результатами глядацького

голосування та журі Джамала вийшла до фіналу національного відбору, у якому здобула перемогу [1].

Під час перебування на пісенному конкурсі в Стокгольмі співачка отримала премію «Eurostory Awards 2016», а також премію «Marcel Bezençon Award» у номінації «Мистецький приз». Уже після другої репетиції співачки на сцені «Євробачення» російський музичний критик вірменського походження Артур Гаспарян назвав пісню, номер і вокал Джамали найкращими на цьогорічному конкурсі. Уночі проти 15 травня у фіналі «Євробачення» Джамала здобула перемогу, набравши 534 бали. Уже 16 травня Президент України Петро Порошенко присвоїв співачці почесне звання народної артистки України [1].

Пісня «1944» написана англійською та кримськотатарською мовою. Ключовим образом пісні є образ незнайомців-убивць. Цьому жорстокому, агресивному образу протиставляються звертання Джамали до слухачів з проханням відкрити їхні серця добру, співчуттю, взаємодопомозі та гуманізму. У тексті наголошується необхідність зрозуміти, що життя людини скінченне, і що за всі вчинки раніше чи пізніше настає розплата. Співачка закликає до відповідальності і спільної роботи над мирним майбутнім всього людства. Глибоко символічні рядки цієї пісні побудовані як асоціативні ряди. Тут немає сюжету в звичному розумінні. Натомість кожна репліка є максимально виразною і безпомилково «б'є в ціль», змушуючи кожного глибоко співпереживати героям цієї пісні. Твір пронизаний почуттям автобіографічності, особистісним ставленням Джамали до описуваних подій.

Важливе значення у створенні художнього образу належить відеоряду. На початку кліпу ми бачимо танцюючу дівчину, яка знаходиться в темному тунелі, вкінці якого є світло. По закінченню танцю вона закриває лице, і на місці незнайомки з'являється Джамала з закритим руками лицем. Так безликий образ набуває обличчя, стає індивідуальністю, а загальна історія цілого кримськотатарського народу перетворюється на історію роду Джамали.

Повільно опускаючи руки, Джамала розпочинає спів та помічає навколо себе людей, які повторюють за нею її рухи, але через деякий час зникають. В кадрі з'являється чоловік, який обіймає жінку. Це символічний образ, що уособлює життя, любов, прагнення щасливого майбуття. Але ця сцена несподівано переривається. На першому плані, як рефрен, − знову Джамала, в оточенні групи людей, що повторюють її рухи. Таке сценічне вирішення дає підставу думати, що доля Джамали (героїні пісні) не є винятковою. Вона – типова для її народу.

Невдовзі на перший план знову виходить молода пара, яка стоїть один до одного спиною. Біля будинку, покритого туманом, троє: дві жінки та чоловік. Одна проникливим поглядом дивиться на дерево з опалим листям. Джамалу охоплює страх. Це почуття невимовного страху передається усім навколо і виражається бурхливим, екстатичним танцем, що завершується трагічно. Все зупинилося… Нерухомість є символом смерті і втрати смислу. Навколо хаос, тунель, безладні рухи і падіння, агресія і безсилля. Туман…

Відеоряд має психологічний характер. Він не є ілюстративним, як це можна було б подумати з першого разу. Як і асоціативна поезія, про що вже було сказано раніше, відеоряд пісні наповнений глибокими символами, які прочитуються, передусім, в психологічній площині. Вражаюче переконлива гра акторів сповнена граничної емоційної наповненості і виразності. Почуття надії, прагнення до щастя протиставляються глибинному песимізму і відчуттю непереборного горя і болю.

Музичний зміст твору також містить цікаві знахідки. Пісня починається загрозливим, тривожним звучанням, гуркотом здалеку, що наростає. Такий початок свідчить про катастрофу, що насувається. Перший музичний мотив доручено дудуку – вірменському народному інструменту, з його тужливим тембром. Він виконує нескладний мелодичний мотив сумного характеру в мінорі, що двічі повторюється, виконуючи функцію своєрідного вступу до пісні. У заспіві в інструментальному супроводі важливе місце належить ритміці, яка налаштовує на суворий, драматичний настрій пісні, та ударним інструментам, що немов відбивають тривожний пульс тих далеких історичних подій. Вокал сфокусовано в низькому

регістрі, мелодія містить мовні інтонації, нагадуючи розповідь, сувору, позбавлену прикрас. У другому реченні мелодія стає ще більш ритмічно гострою, експресивною, крім того, основна мелодична лінія дублюється октавою вгорі, що звучить легше, ніж основна мелодія і сприймається, як її відтінок, як відлуння.

Мелодія приспіву чотири рази повторюється, як заклинання. Вона дуже близька мотиву дудука, але не є його точним повторенням. На відміну від мелодії заспіву, вона значно більш наспівна, кантиленна, хоча й складається з чотирьох розрізнених фраз. Водночас, тут неухильно дотримано принцип повторення, що уособлює нав'язливу ідею, нездатність героїні вийти з одного емоційного стану. Завершує приспів тон дудука, що пов'язує кінець першої з початком другої строфи.

У другій строфі мелодія звучить октавою вище, ніж в першій (той мелодичний контур, який виконував роль підголоска, тепер стає основним). Змінюється динаміка – з тихо на гучно, змінюється спосіб артикуляції з приглушеної розмови на дуже експресивну подачу, вигуки і крик. Сама мелодична лінія в загальних рисах залишається незмінною.

Після другої строфи звучить вокальна імпровізація, т. зв. брідж, яка є головною кульмінацією пісні. Вона витримана в народній манері і має глибоко трагедійний характер. Завершує пісню останнє проведення приспіву – найбільш драматичне і загострене, з численними мелодичними дублями основної вокальної лінії у високому регістрі. Таким чином, вся пісня постає, як неухильне наростання мелодичної експресії, фактурної та динамічної щільності і відповідно драматизму.

Загалом, варто зауважити, що в пісні «1944» використано мінімум засобів виразності. Це досить економна вокальна партія, яка містить в собі дуже типові, але водночас контрастні пісенні і мовні звороти. Це полярні співставлення низького і високого регістрів, тембрів людського голосу і звучання дудука, як уособлення, з одного боку, людського, душевного, і, з іншого, – позалюдського, космічного. Це також контраст мелодичного і ритмічного чинників, які також можна трактувати, як вияв людської індивідуальності і антигуманного початку. Але у кожному випадку існує тенденція – до суворого самообмеження, за допомогою чого трагічний образ пісні набуває властивої йому серйозності і художньої висоти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 1944 (пісня) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/1944_(%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%8F) (дата звернення: 27.04.2018).

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Nigora Adizova, Sadokat Mahmudova
(Bukhara, Uzbekistan)

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARINI MA'NAVIY BARKAMOL INSON RUHIDA TARBIYALASHDA ERTAKLARDAN FOYDALANISH

Mustaqil Vatanimizda ta'lim-tarbiya ishlariga alohida e'tobor qaratilgan. Xususan, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida qabul qilingan «Ta'lim to`g`risida» gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" yosh avlodni tarbiyalashning asosiy istiqbol va yo`nalishlarini belgilab bergan.

Boshlang`ich ta'lim yurtimiz kelajagini buyuk davlat darajasiga ko`taradigan ijodkor shaxsni yaratishda mustahkam poydevor rolini o`ynaydi. Bunda boshlang`ich sinf o`quvchilarini ma'naviy barkamol inson qilib tarbiyalshdagi muhim vazifalarning asosiy qismi o`qish darslarida amalga oshiriladi. Ayniqsa, o`qish darslarida xalq og`zaki ijodining eng ommabop va qiziqarli bo`lgan janrlaridan bo`lgan ertaklarni o`quvchilar juda qiziqib o`qiydilar va o`rganadilar.

Boshlang`ich sinf o`quvchilari xalq og`zaki ijodi namunalaridan dastlab ertak bilan tanishadilar. Boshlang`ich sinf "O`qish kitobi" darsliklarining barchasiga ko`plab ertaklar kiritilgan. Jumladan, 1-sinf "O`qish kitobi"da "She'r va sichqon", "Maymun bilan duradgor", "Rostgo`y bola", "Ochko`z sichqon", "Aqlli bog`bon", "Hakka va uning bolalari" kabi ertaklar berilgan.

2-sinf "O`qish kitobi" darsligida 11ta bo`lim bor bo`lib, ularning har birida ertaklar mavjud. "Ertaklar-yaxshilikka yetaklar" bo`limida 13 ta ertak berilgan. O`quvchilar bo`limda "Maqtanchoq ayiq", "Nima totli?", "Baxtli bo`lish osonmas", "O`tinchi yigit bilan sher", "Urto`qmoq", "Oltin tuyoqli kiyik", "Oqko`ngil chol va xasis boy", "Snog`idan adashmadi", "O`ktam", "O`jar baliqcha", "Quyoncha va ayyor tulki" kabi ertaklar bilan tanishadilar.

3- sinf "O`qish kitobi" darsligida 13 bo`lim bo`lib, "Xalq og`zaki ijodi" bo`limida 4 ta ertak: "Botir mergan va chaqimchi", "Ahillik- ulug` baxt", "Halollik", "Donishmand yigit" va boshqa bo`limlarda yana 2 ta ertak o`rin olgan. Bular: "Barakalla, bo`tam", "Noahillik oqibati" ertaklaridir.

4-sinf "O`qish kitobi" darsligida 14 bo`lim bo`lib, "Xalq og`zaki ijodi" bo`limining "Ertaklar mamlakatida" 7 ta, "Adabiy ertaklar" qismida 3ta ertak, boshqa bo`limlarda 2 ta ertak berilgan. Jumladan, "Chaqimchiga mukofot", "Omonatga xiyonat", kabi ertaklar mavjud.

Boshlang`ich sinflarda ertaklarni o`rganishda quyidagicha maqsadlar ko`zda tutiladi:

1. Bolalarni barkamol inson ruhida tarbiyalash, ularda Vatan, jamiyatga muhabbat hissini tarbiyalash.
2. O`quvchilarga xalq ertaklari materiallari bo`yicha davlat ta'lim standartlari asosida bilim berish.
3. O`quvchilarda ertak materiallarini o`qishga havas uyg`otish.
4. O`quvchilarning o`qish, og`zaki nutq malakalarini rivojlantirish.
5. Texnika vositalaridan foydalanishga o`rgatish.

Ertaklarni o`qish darslarida asosiy tarbiyaviy vazifa ularni barkamol inson ruhida shakllantirishga qaratiladi. Shuning uchun boshlang`ich sinflarda ertaklarni oq`ish orqali o`quvchilarning umumiy kamolotiga, ularda vatanparvarlik, do`stlik, o`rtoqlik qadriyatlarini shakllantirish, jamoa ichida o`zini boshqarish, mehnatsevarlik, halollik, rostgo`ylik, o`qishga ongli munosabatda bo`lish kabi ijobiy xususiyatlarni tarbiyalashga alohida e'tibor berish lozim.

Ma'lumki, inson barkamolligida ustuvor o`rin egallagan jihatlardan biri ilmli bo`lishga intilish, Bilimga chanqoqlik hisoblanadi. Shuning uchun o`quvchilarda 1-sinfdan boshlab bu mavzudagi ertaklar o`qitiladi. 4-sinfda esa "Ilm afzal" ertagi o`rganiladi.

Bu ertakni o`rganishdan asosiy tarbiyaviy maqsad o`quvchilarni ilm olishga qiziqtirish, limning inson hayotidagi o`rnini ko`rsatish hisoblanadi.

O`qituvchi ertakni ifodali qilib o`qib va so`zlab berar ekan, undagi bu jihatlarga alohida e'tibor qaratadi. Ertak mazmuniga ko`ra bir cholning 8 nafar o`g`li va bir nafar qizi bo`lgan ekan. Qizi juda aqlli, o`z ziyrak zehni bilan akalaridan ajralib turar ekan.Bir kuni chol qiziga uning akalari ilm olishga qiziqmasligi, o`z vaqtlarini ot choptirib, shaharma-shahar kayf-usafo bilan o`tkazayotganliklaridan nolinibdi va bu xususda o`z qizidan maslahat so`rabdi. Qiz esa akalarini mehmonga chaqirib, ulardan "Ilm afzalmi yoki davlatmi?" deb so`rashni, oxirida uning o`ziga ham shu savolni berishini maslahat beribdi. Chol o`g`illarini mehmonga chaqirib ularning har biriga yuqoridagi savolni beribdi.

To`ng`ich o`g`il otasisiga uning borligini, mol-davlatlari yetarli ekanligini, ilm olishga hojat yo`qligini aytibdi. Keyingi aka-ukalar ham pul-u mol-dunyo bo`lsa ilm nimaga kerak degan javobni beriblilar. Chol ularning javoblaridan juda xafa bo`libdi. Oxirgi sakkizinchi o`g`il esa "Menga davlat emas, ilm afzal",- debdi. U o`ziga mol-davlat tegvasligini, otasining ko`zi ochiqligida ilm olishga roziligini aytibdi. Shunda eshik orqasida akalari bilan otasining bahs-u javoblarini tinglab turgan qiz kenja kasining javobi to`g`riligini, lekin u ham limning nima uchun afzalligini aytolmaganligini aytib, bu savolga o`zi javob beribdi. U agar kishi ilmli bo`lsa, u aqlli, shirinsuxan, odobli bo`ladi, bunday odamlarni hamma hurmat qiladi, unga o`xshashga intiladi debdi. Hamda Ilmli odam vafot etsa odamlar donishmanddan ayrildik deb qayg`uradilar, davlatmand o`lsa, bir nafsiband odamdan qutuldik deydilar de quvonadilar, shuningdek, boy odam hamisha o`z mol-davlatidan xavotirda yashaydi, ilm esa eskirmaydi, chirimaydi, mol-mulk esa chiriydi, sovuqda qotadi, olovda kuyadi, shuning uchun ilm afzal deb gapiribdi. Oqila qizni otasi va akalari jim eshitibdilar, qizning haqligini bilib, mehnat qilishga kirishibdilar. Chol esa kenja o`g`li va qizini o`qishga berib, murod-maqsadlariga yetibdilar. Mana shu ertakni o`qish darsida o`qituvchi har bir o`g`lining javobl;arini tahlil qilib, limning nima uchun afzalligini misollar bilan tushuntirib beradi. Ertak mazmuniga mos keladigan xalq maqollarini keltiradi. "Kuchli birni yengar, bilimli mingni yengar" maqolini izohlab beradi. Ilm egallashga yoshlikdan qunt qilish kerakligini, "Yoshlikda olingan bilim toshga o`yilgan naqshday" ekanligini, agar vaqt behuda o`tkazilsa, "So`nggi pushaymon, o`zingga dushman" ekanligini tushuntirib beradi. Hadislarda ham "Beshikdan qabrgacha ilm izla" deyilgani bejiz emasligini tushuntiradi. Ertak mazmuni asosida o`quvchilarning o`zidan hayotlarida o`zlari tanigan va bilgan ilmli odamlar haqida gapirib berishni so`raydi. Bu kabi usullarning qo`llanishi o`quvchilar qalbida bilimli bo`lishga ishtiyoq uyg`otadi. Ilm inson shuurini yoritishini bilib oladilar.

Har qanday ma'naviyatli inson avvalo rostgo`y, halol va mehnatsevar bo`lmog'i lozim. O`zbek xalq ertaklarida ham ana shunday fazilatlatlar ulug`lanadi. Yolg`onchilik, baxillik va dangasalik kabi illatlar qoralanadi. Ana shunday mazmundagi ertaklar bosjlang`ich sinflarda o`qib-o`rganilganda, o`quvchilarda an ash insoniy fazolatlar kamol toptirilishiga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq bo`ladi. Chunki kichik yoshdagi o`quvchilar juda ta'sirchan bo`ladilar, ular ertaklarda berilgtan ezguliklardan quvonadilar, aksincha yovuzliklardan nafratlanadilar. Ana shu jarayonda o`quvchilarda komillik xislatlarini shakllantirish ayniqsa alohida o`rin tutadi.

1-sinfda "Rostgo`y bola" ertagini o`qish darsida rostgo`ylikning bebaho xislat ekanligiga alohida urg`u beriladi. Ertakda bir buyuk podshohning farzandsizlikdan azob chekkanligi va oxir-oqibat farzand olib saqlamoqchigi hikoya qilinadi. Podsho yurtning barcha bolalariga gul urug`i tarqatadi va kimning guli eng chiroyli bo`lsa o`shani farzand qilmoqchiligini aytadi. Oradan birmuncha vaqt o`tgach o`stirilgan gullarni ko`rish uchun shahar aylanadi. U ko`p bolalar va ular chiroyli qilib o`stirgan gullar yonidan beparvo o`taveradi. Ammo ko`cha boshida gulsiz tuvak tutgan bolani ko`rib uni farzand qilib oladi. Chunki podsho tarqatgan gul urug`i qaynatikgan edi. Ertak mazmunidan ham ko`rinadiki, rostgo`ylik insonda eng qadrlanadigan fazilatlardan biri ekan.

Rostgo`y insongina buyuk martabalarga erishadi. Buni o`z rostgo`yligi bilan podshoga farzand bo`lgan bola misolida ham ko`rish mumkin. O`qituvchi ushbu ertakni o`qish darsida o`quvchilarga quyidagi savollarni beradi:

1. Rostgo`ylik nima?
2. Siz yolg`on gapirib turasizmi? Nima uchun?
3. Sizni aldashganmi? Bu holatda nimalarni his qilgansiz?

O`quvchilar ushbu so`roqlarga javob berish davomida o`zlarining rostgo`ylik haqidagi tushunchalarini qay darajada kengligini bilib oladilar. Ularda o`z fikrlarini mustaqil bayon etish ko`nikmalari shakllantiriladi. Shuningdek, o`qituvchi ertak mazmuniga mos maqollarni aytishni `oquvchilardan so`raydi. Ular "Boshingga qilich kelsa ham rost so`zla", "Shirin yolg`ondan achchiq haqiqat afzal", "To`g`ri gapning to`qmog`i bor" kabi maqollarni aytadilar va o`qituchi yordamiad bu maqollarning mazmunini bilib oladilar. Ertakni po`qish jarayonida o`qituvchi rostgo`ylik insonni buyuk martabalarga olib chiqishini tushuntiradi. Agar rostgo`y bola ham podshoga farzand bo`lishni xohlab boshqa urug`dan chiroyli gul undirganda edi, u ham boshqalarga o`xshab podshoning nazariga tushmagan va unga farzand bo`lmagan bo`lardi. Undagi rostgo`ylik podsh tomonidan ulkan qadrlanib, uni o`ziga farzandlikka qabul qilishiga sababch bo`ldi. Mana shu tarbiyaviy jihatlarga diqqat qilish o`quvchilarni rostgo`y bo`lishga, yolg`onchilikdan qochishga undaydi.

Boshlang`ich sinf "O`qish kitobi" darsliklarida berilgan har qanday ertak zamirida o`quvchilarni ma'naviy yetuk inson ruhida tarbiyalash g`oyasi yotadi. O`qituvchi esa ana shu g`oyani ilg`agan tarzda o`z darslarini uyushtirsa va o`tkazsa o`z pedagoglik vazifasini ado etgan bo`ladi. Zero, ma'naviyati yuksak, har tomonlama rivojlangan komil shaxsgina yurtimiz kelajagini buyuk qila oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boshlang`ich ta'lim bo`yicha Yangi tahrirdagi Davlat ta'lim standart // Boshlang`ich ta'lim. – Toshkent, 2005. – 5-son, 5,6,8-9-betlar.
2. Uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standarti va o`quv dasturi. – Toshkent, 2010.
3. Abdullayeva Q. va b. O`qish kitobi. 2-sinf uchun darslik. – Toshkent: "O`qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008.
4. Abdullayeva Q., Shodmonova Sh., Rahmonbekova S. 2-sinfda o`qish darslari. – Toshkent: "O`qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008.
5. Anorboyev A. Badiiy asar- ma'naviy boylik // Boshlang`ich ta'lim, 2008, 6-son, 18-bet.
6. Jabborov Sh. Xalq og`zaki ijodidan foydalanish // Boshlang`ich ta'lim, 2011, 2-son, 28-29 betlar.
7. Matchonov S., Shojalilov A.va boshqalar. O`qish kitobi. 4-sinf uchun darslik. – Toshkent, "Yangiyul Poligraph servise", 2007.

Nigora Adizova
(Bukhara, Uzbekistan)

MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASI VA UNDAN FOYDALANISHNING AMALIY AHAMIYATI

Muammoli ta'lim-o'quvchilar faoliyatini nazariy va amaliy muammolarni va ushbu muammoli vaziyatlar kuchi orqali yaratilgan muammoli topshiriqlarni hal etish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishga asoslangan holda tashkil etish usulidir.

Muammoli ta'lim ta'lim oluvchilarning bahslari, mushohadalarida amalga oshiriluvchi analiz-sintez faoliyatiga asoslanadi. Bu ta'limning tadqiqotchilik turidir.

Muammoli ta'lim bosqichlari:

1. Muammoli vaziyat yaratish.

2. Vaziyatlarni taxlil qilish asosida muammolarni quyadi.

3. Farazlarni yuzaga chiqarish almashtirish va tekshirish jarayonlarini mujassam etuvchi muammolarni hal etish.

4. Yechimni tekshirish.

Muammoli ta'lim ta'lim oluvchilar uchun uning ushbu muammoni yechimini topish bo'yicha qanday va qancha harakatlarni amalga oshirishi bilan bog'liq holda turli darajadagi qiyinchiliklarni tug'dirish mumkin.

Quydagi hollarda inson uchun muammoli vaziyat yuzaga keladi:

Bilish ehtiyojlari va topshiriqni yechishning intellektual imkoniyatlari mavjud bo'lsa; Eski va yangi ma'lum va noma'lum shart-sharoit va talablar o'rtasida murakkabliklar, qarama-qarshiliklar bo'lsa;

A.M.Matyushkin bo'yicha Muammoli vaziyatlar quyidagi mezonlar bo'yicha tabaqalashtiriladi

1. Muammoni yechishda bajarilishi lozim bo'lgan harakatlar tuzilishi (masalan, harakat usulini topish);

2. Muammoni yechuvchi insonda ushbu harakatlarning rivojlanganlik darajasi;

3. Intellektual imkoniyatlarga bog'liq holda muammoli vaziyatning qiyinligi.

Hozirgi oliy maktabdagi samarador o'qitish texnologiyasi - bu muammoli o'qitishdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli o'qitish ijodiy, faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi.

Muammoli o'qitish jarayonida talabaning mustaqilligi o'qitishniig reproduktiv shakllariga nisbatan tobora o'sib boradi. Hozirgi psdagogikaga oid adabiyotlarda muammoli o'qitishning turli tarif va tavsiflar bor. Biznpngcha, nisbatan to'liq va aniq ta'rif M.I.Maxmudova tomonidan berilgan bo'lib, unda muammoli o'qitish mantiqiy fikrlar tadbirlari (tahlil, umumlashtirsh) hisobga olingan o'rgatish va dars berish usullarini qo'llash qoidalari va talabalarning tadqiqot faoliyatlari qonuniyatlarining (muammoli vaziyat, bilishga bo'lgan qiziqish va talab...) tizimi sifatida izohlanadi.

Muammoli o'qitishning mohiyatini o'qituvchi tomonidan talabalarning o'quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quv vazifalarini, muammolarini va savollarini hal qilish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ularning bilish faoliyatini boshqarish tashkil atadi. Bu esa bilimlarni o'zlashtirishning ilmiy-tadqiqot usulini yuzaga keltiradi.

Ma'lumki, o'qitishning har qanday asosida inson faoliyatining muayyan qonuniyatlari, shaxs rivoji va ular negizida shakllangan pedagogik fanning tamoyillari va qotidalari yotadi. Insonning bilish faoliyati jarayonni mantiqiy bilish ziddiyatlarini hal qilishda ob'ektiv konuniyatlari didaktik tamoyillarga tayanadi. O'qitishshshg hozirgi jarayoni tahlili psixolog va pedagoglarning fikrlash muammoli vaziit, kutilgan xayrat va mahliyo bo'lishdan boshlanadi, degan xulosalari haqiqatga yaqin ekanligini ko'rsatadi. O'qitish sharoitida insonning o'sha psixik, emotsional «hissiy holati unga fikrlash va aqliy ishlash uchun o'ziga xos turtki vazifasini bajaradi.

Muammoli vaziyat muayyan pedagogik «vositalarda maqsadga muvofiq tashkil etiladigan o'ziga xos o'qitish sharoitida yuzaga keladi. Shuningdek, o'rganilgan mavzular xususiyatlaridan kelib chiqib, bunday vaziyatlarni yaratishning maxsus usullarini ishlab chiqish zarur. Shunday qilib, o'qitishda muammoli vaziyat shunchaki «fikr yo'lidagi kutilmagan to'siq» bilan bog'langan aqliy mashaqqat holati emas. U bilish maqsadlari maxsus takozo qilgan aqliy taranglik holatidir. Bunday vaziyat negizida avval o'zlashtirilgan bilim izliri aa yangi yuzaga kelgan vazifani hal qilish uchun aqliy va amaliy harakat usullari yotadi. Bunda har qanday mashaqqat muammoli vaziyat bilan bog'liq bo'la bermasligini ta'kidlash o'rinli bo'ladi. Yangi bilimlar avvalgi bilimlar bilan bog'lanmasa, aqliy mashakqat muammoli bo'lmaydi. Bunday mashaqqat aqliy izlanishni kafolatlamaydi. Muammoli vaziyat har qanday fikrlash mashaqqatlaridan farq qilib, unda talaba mashaqqat talab qilgan ob'ekt (tushuncha, fakt)ning unga avval va ayni vaqtda ma'lum bo'lgan vazifa, masala bo'yicha ichki, yashirin aloqalarini anglab yetadi.

Shuiday qilib, muammoni xosiyatining moxiyati shundaki, u talaba tanish bo'lgan ma'lumotlar va yangi faktlar, hodisalar (qaysiki, ularni tushunishi va tushuntirish uchun avvalgi bilimlar kamlik

qiladi) o'rtasidagi znddiyatdir. Ziddiyat bilimlarni ijodiy o'zlashtirish uchun harakatlantiruvchi kuchdir.

Muammoli vaziyatning belgilari quyidagilar:

• talabaga notanish faktning mavjud bo'lishi;

• vazifalarni bajarish uchun talabaga berilidigan ko'rsatmalar, yuzaga kelgan bilish mashakkatini hal kilishda ularning shaxsiy manfaatdoligi.

Muammoli vaziyatdan chiqa olish hamma vaqt muammoni, ya'ni noma'lum ekanligini, uning nutqiy ifodasi va yechimini anglash bilan bog'langan. Muammoli vaziyatning fikriy tahlil qiladigan bo'lsak, mustaqil aqliy faoliyatidir. U talabani intellektual mashaqqat keltirib chiqargan sabablarni tushunishga, unga kirish, muammoni so'z bilan ifodalash, ya'ni faol fikr yuritishni belgilashga olib ksladi. Bu o'rinda izchillik yorqin ko'rinadi avvalo muammoli vaziyat yuzaga keladi, so'ng o'quv muammosi shakllanadi. O'qitish amaliyotida boshqa variant - o'sha muammo tashqi ko'rinishda muammoli vaziyat yuzaga kelishiga munofiq kelganday bo'ladigan varnant ham uchraydi. Fikrlar, luqmalar nazaray qoidalar ziddiyatlar shaklidagi, savollar ko'rinishidagi muammoni ifodasi odatda «nimaga» savoliga javob bo'ladigan muammoli vaziyatning mavjudligini aks ettiradi.

Muammo uch tarkibiy qismdan iborat: ma'lum (berilgan vazifa asosida), nomalum (ularni topish yaigi bilimlarni shakllantirishga olib keladi) va avvalgi bilimlar (talabalar tajribasi). Ular noma'lumni topishga yo'nalgan qidiruv ishlarini amalga oshirish uchun zarurdir. Avvalo talabaga noma'lum bo'lgan o'quv muammosi vazifasi belgilanadi va bunda uning bajarilish usullari hamda natijasi ham noma'lum bo'ladi, lekin talabalar o'zlaridagi avval egallangan bilim va ko'nikmalarga asoslanib turib kutilgan natija yoki yechilish yo'lini izlashga tushadi.

Shunday qilib, talabalar biladigan vazifa va uning mustakil hal qilinish usuli o'quv muammosi bo'la olmaydi, ikkinchidan, biror vazifaning yechilish usullarini va uni izlash vositalarini bilishmasa ham o'quv muammosi bo'la olmaydi.

O'quv muammosining muhim belgilari quyidagilar:

• yangi bilimlarni shakllanpshrishga olib keladigan noma'lumning bo'lishi;

• talabalarda noma'lumni topish yo'lida talantni amalga oshirshi uchun zarur bo'lgan muayyan bilim zahirasining bo'lishi.

O'quv muammosini yechish jarayoinda talabalar aqliy faoliyatining muhim bosqichi uning yechilish usulini o'ylab topish yoki gipoteza qilish hamda uni asoslashdir.

O'quv muammosi muammoli savollar bilan izchil rivojlantirib boriladi va bunda har bir savol uni hal qilinishida bir bosqich bo'lib xizmat qiladi.

Muammoning tarkibiy qismlari, malum va nomalumiing o'zaro munosabati xarakteri bilimga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqaradi va faol bilishga bo'lgan izlanishga undaydi.

Ta'kidlash joizki, muammoli o'qitishning zaruriy sharti talabalarda uning natijasini izlash jarayoniga bo'lgan ijobiy munosabitni vujudga keltirish hisoblanadi.

Talabalarning muammoli o'qitishdagi ijodiy va qidiruv bilish faoliyati muammoli vaziyat paydo qilinganda talabalar mashg'ulotda muammoni ifodalab berishdan iborat bo'ladi, yani bilishdagi qiyinchiliklarning paydo bo'lishi mohiyatini (ya'ni ushbu damda unga nima ma'lum bo'lsa) so'z bilan ifodalab beradi, so'ngra muammoning yechilish usullarini qidiradi va bunda turli taxminlarni olg'a suradi, talabalar haqiqiy deb topgan taxminlardan birini faraz sifatida asos qilib oladi va uni isbotlaydi, izlanish muammo yoki vazifa bajarilgandan so'ng tugallanadi.

Shaxs bilish faoliyatining izlanish davrini maxsus sxemalarda ifodalash mumkin: muammoli vaziyat - o'quv muammosi - o'quv muammosini yechish uchun izlanish - muammoning yechilshii.

Muammoli o'qitish mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishning muhim tomoni shundaki, bunda o'qituvchi uning ham ta'limiy, ham tarbiyaviy funksiyasini yaxshi anglab olgan bo'lishi talab qilinadi. O'qituvchi hech qachon talabalarga tayyor haqiqatni (yechimini) berishi kerak emas, balki ularga bilimlarni olishga turtki berishi, mashg'ulotlarda va hayot faoliyatlarida zarur bo'lgan axborot, voqea, vaqt va hodisalarni ongida qayta ishlashlariga yordam berishi lozim bo'ladi.

Muammoli o’qitish bilimlarni ongli va mustahkam o’zlashtirish, atrof-muhitga o’zining faol munosabatini belgilab olishda talabalar bilish faoliyatini jonlantirishda katta imkoniyatlarga ega.

Ayrim hollarda o’qituvchi talabalarda nafakat qiziqshni uyg’otishi kerak, balki o’quv muammosini o’zi hal qilib qo’ymasligi va boshqa hollarda talabalarning o’quv muammosini yechishdaga mustaqil ishlariga rahbarlik qilish lozim, natijada talabalarda bilimlarga mustaqil erishish qobiliyati shakllanadi hamda gipoteza qo’yish va uni isbotlash orqali yangi aqliy harakat usullarini topadi, bilimlarni bir muammodan boshqa ko’chirish ko’nikmasini hosil qiladi, diqqat va tasavvurlari rivojlanadi. Talabalar muammoli o’qitish jarayonida muammoli vaziyatda o’quv materiallarini idrok qilish orqali bilim va aqliy harakat usullarini o’zlashtirar ekan, o’rganilganlarni mustaqil tahlil qilar ekan, gipotezalar qo’yish va ularni isbotlash orqali o’quv muammolarini shakllantirar ekan, unda talabalarning intellektual faolligi ta’minlanadi.

O’quv jarayonining amaliy tahliliy muammosi o’qitishning o’ziga xosligini belgilash imkoniyatini ochadi. Muammoli o’qitishning mohiyati ta’lim oluvchi tomonidan o’zlashtirilishi lozim bo’lgai axborotlarni o’qituvchining maxsus tashkil qilishidan iboratdir. Muammoli o’qitishni tashkil etishning birinchi sharti o’quv axborotlarining takomillashib borishi tizimidir. Muammoli o’qitishning ikkinchi shartida muammoli o’qitish amalga oshiriladi va unda axborotning o’quv vazifasiga o’tkazilishi vaqtida uni yechish usulini tanlash imkoniyati ko’zda tutiladi. Muammoli o’qitishning uchinchi sharti talim oluvchining subektiv mavqei, ularning bilish maqsadlarini anglab yetishi va qaror qabul qilishi, masalani hal qilish ia natijani qo’lga kiritish uchun o’zlarining ixtiyorida bo’lgan vositalarni baholay bilishidir. Muammoli o’qitishga asoslangan o’quv mashg’ulotlarini o’tkazish metodikasi unda qo’llanadigan metodlarni asoslab berishni talab qiladi. Bunda: ijodiy, qisman-ijodiy evristik, axborotlarni muammoli bayon qilish, axborotni muammoli boshlash orqali bayon qilish asosiy metodlar hisoblanadi.

Ijodiy metod ta’lim oluvchining ijodiy mustaqilligini to’la amalga oshiradi. Unda talaba o’qituvchining bergan vazifasini bajaradi, ayni vaqtda o’zlari ham o’quv muammosini shakllantiradi, o’zlari mustaqil gipotezani yechishga harakat qiladilar, izlanishni amalga oshiradi va pirovard natijaga erishadilar. Shu tariqa ijod metodi qo’llash bilan talabalar faoliyati olimlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yaqinlashadi. O’qituvchi faqat talabalarning ilmiy izlanishlariga umumiy rahbarlik qiladi, vazifalar esa ularning mustaqil o’quv-bilish xatti-harakatlarining to’la davriyligiii ko’zda tutadi: yo tahlilgacha axborotlar kelishiladi yoki yechilishiga qadar o’quv muammosi qo’yiladi hamda yechimlar tekshirib ko’riladi va yangi bilimlar joriy qilinadi.

Ijodiy metoddan o’rganilayotgan kursning umumiy asoslarini qamrab olgan eng muhim mavzularni o’tishda foydalanish tavsiya kilinadi. Bu esa boshqa barcha materiallarning tobora ongli o’zlashtirilishiga olib kelishi lozim. Shuningdek, bunday metodda mashg’ulot o’tkazish uchun o’qituvchi tanlangan bo’lim yoki mavzu talabalarning idrok qilishlariga qulay bo’lishini nazarda tutishi lozim bo’ladi. Talabalarning ijodiy ishlari shakliy jihatdan rang-barangdir. Ular ma’ruza matnini tayyorlash va seminarga tayyorgarlik ko’rish, u yoki bu masalaning nazariy holatini (adabiyotlar bilan birma-bir ishlash, hujjatlarni arxivdan o’rganish) o’rganish, ko’rgazmali qurollar, didakgik materiallar tayyorlash va boshqalardir.

Qisman ijodiy metod murakkab muammoni bo’laklarga ajratib, uning qulay masalalarini bosqichma-bosqich aniqlab olishda qo’llanadi va unda hal qilingan har bir bosqich (qadam) masalaning keyingi bosqichini yechishda asos bo’lib xizmat qiladi. Bunda talabalar o’quv mummosining qo’yilishida, gipotezani taxmii qilish va isbotlashda faol kirishadilar. Ular faoliyati reproduktiv va ijodiy unsurlarini o’zida qamrab oladi. Bunda o’qitishning qidiruv (izlanish) suhbat, talabalarning javoblari va to’ldirishlariga qo’shimcha qilgan holda o’qituvchining faktlarini kuzatish va umumlashtirish usullari qo’llanadi. Bu hollarda talabalarning reproduktiv va qidiruv (izlanish) faoliyatining muvofiqligiga muhim ahamiyat kasb etadi. Ular biror bosqichdagi o’quv muammosining mustaqil hal qilishdan to ulardan aksariyati yechilgunga qadar kuchli o’zgarib turishi mumknn.

Mashg’ulotlarda ijodiy suhbatni qo’llash maqsadga muvofiq topiladi. Talabalar bunday suhbat jarayonida o’zlarida avvaldan mavjud bo’lgan bilimlari, ijodiy faoliyati tajribasiga asoslangan

holda o'qituvchi rahbarligida muammoni izlaydi va mustaqil ravishda uning yechimini topadlar. Talabalar o'z tashabbuslari bilan savollarga javob beradilar yoki o'z chiqishlarida turli mulohazalarni bildiradilar, muammoning yechilishidagi o'z variantlarini ilgari suradilar, hodisalar o'rtasidagi rang-barang, aloqalar borasida bahslashadilar, boshqalarning fikriga tanqidiy munosabat bildiradilar. Bu jarayonda o'qituvchining talabalarga yordam berish darajasi ularning mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish darajasiga bog'liq bo'ladi.

Ijodiy suhbatga tayyorlashda o'qituvchining unga o'ta mas'uliyat bilan yondoshishi talab qilinadi. O'qituvchi bunday suhbatga oldindan jiddiy tayyorgarlik ko'rishi lozim: avvaldan shunday savollar o'ylab topishi kerakki, ular talabaning u yoki bu hodsaning mohiyatini anglab yetish va uning yechilish yo'llarini bashorat qila olsin. O'qituvchi talabalarning umuman muammoni yechish uchun yetarli darajada tayyorgarlik ko'rib kelmasligini ham ko'zda tutishi va bunday vaqtda sodda va murakkablashtirib boruvchi qo'shimcha savollarni tayyorlab qo'yishi lozim, bunday savollar orqali talabalar ijodiy hal qilishi shart bo'lgan vazifalarni qismlarga ajratish ham zarur bo'ladi, yani muammo kichik muammolarga bo'linadi va muammoli vazifa yechiladi. O'qituvchi bunday vaziyatda vazminligini saqlashi, talabalarga tezroq yordam berish, kamchiliginn tuzatish va yanglish fikr bildirganlarga tanbeh berishga shoshilmasligi, balki qo'shimcha savollar bilan o'zlarining xatosini anglashga va to'g'ri qaror qabul qilishga erishish maqsadga muvofiqdir.

УДК 37.01

Катерина Акушко
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 1 КЛАСУ ЗА ПРОГРАМОЮ «ПОЧАТКОВА ШКОЛА: ОСВІТА ДЛЯ ЖИТТЯ»

У статті описано стан сформованості комунікативної компетентності учнів 1 класу внаслідок процесу навчання та виховання за програмою «Початкова школа: освіта для життя». Розглянуто методики діагностики та проведено діагностику мовної і мовленнєвої компетенцій учнів; встановлено індивідуальний та загальний рівень сформованості комунікативної компетентності учнів в класі.

Ключові слова: *комунікативна компетентність, мовна компетенція, мовленнєва компетенція, комунікативна культура.*

Головним завданням сучасної освіти у XXI столітті є виховання гуманної, толерантної, комунікативно-культурної особистості, яка б могла взаємодіяти з оточуючим середовищем на основі взаєморозуміння й співробітництва. Комунікативна компетентність включає в себе мовленнєву та мовну компетенцію, що означає здатність людини володіти мовленнєвими вміннями та мовними засобами, і за допомогою них: описувати, порівнювати, узагальнювати явища, поняття, закономірності та виділяти їх головні та другорядні ознаки; виражати свої чи чужі думки, доводити їх чи спростовувати; передавати власний досвід.

Проблему формування комунікативної компетентності досліджено у різних аспектах: розробка концептуальних положень про визначальну роль процесу спілкування в її становленні (І.А. Джидарьян, Л.І. Анциферова, Б.Ф. Ломов, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Н.В. Чепелєва, В.М. М'ясищев); діяльнісне розуміння процесу спілкування, його зовнішнього та внутрішнього змісту і гуманістично-етичної сутності (Г.О. Балл, К.А. Абульханова-Славська, О.Ф. Бондаренко, О.О. Бодальов, О.М. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, Л.А. Петровська); мотиваційна детермінованість комунікативного процесу (М.І. Бобнєва, Р. Ганьє, М.І. Лісіна, С.Л. Рубінштейн).

Можемо зробити висновок, що проблема виховання комунікативної культури вивчалась вченими давно, але в наш час вона стала найбільш актуальна, оскільки вимоги до підготовки

учнів до дорослого життя змінилися. Сучасна школа має забезпечувати формування і розвиток інтелектуальної, творчої та ініціативної особистості, здатної жити за принципово нових умов, реалізувати себе у житті, бути успішною і сприяти розвитку суспільства.

Важливість розвитку комунікативної компетентності підкреслено у Державному стандарті початкової загальної освіти (2018), де провідними завданнями визначено розвиток в особистості здатності застосувати в конкретному спілкуванні знання мови, вироблення способів взаємодії з оточуючими людьми та подіями, формування навичок роботи в групі, володіння різними соціальними ролями.

З метою реалізації основних ідей та засад Державного стандарту загальної початкової освіти авторським колективом Київського університету імені Бориса Грінченка було розроблено програму "Початкова школа: освіта для життя" (науковий керівник В. Огнев'юк). Одним із основних пріоритетів програми є ціннісна парадигма, формування якостей і базових компетентностей в учнів, що включає комунікативну компетентність як ключову. Одиницею організації навчального процесу у програмі є творче проектування, яке ґрунтуються на життєвих ситуаціях, спрямованих на формування гнучкого мислення в учнів, уміння вирішувати будь-яку ситуацію за допомогою розвиненої комунікативної компетентності.

Мета статті – дослідити стан сформованості комунікативної компетентності в учнів 1 класу, які навчаються за експериментальною програмою "Початкова школа: освіта для життя".

Виклад основного матеріалу. Згідно змісту освітньої програми "Початкова школа: освіта для життя" учні протягом чотирьох класів вчаться взаємодіяти з іншими усно, сприймати і використовувати інформацію для досягнення життєвих цілей в різних комунікативних ситуаціях; аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати інформацію в текстах різних видів та використовути її; приймати текст культури як засіб збагачення особистого емоційно-чуттєвого досвіду; висловлюти думки, почуття та ставлення, взаємодіяти з іншими письмово та в режимі онлайн, дотримуватись норм української мови; аналізувати, інтерпретувати та оцінювати медіатексти, створювати власні медіатексти; досліджувати індивідуальне мовлення – своє та інших, використовувати це для мовної творчості та розвитку власної мовної особистості.

За перший та другий клас пілотного проекту, відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти, учні мають навчитися: відтворювати основний зміст усного повідомлення (хто?, що?, де?, коли?) відповідно до мети; пояснювати, чому зацікавила інформація; висловлювати своє ставлення до усного повідомлення, обґрунтовуючи думки, спираючись на власний досвід; визначати позицію мовця, погоджуватись з нею або аргументовано заперечувати; відважно висловлювати свою позицію, підтверджувати її прикладами, враховувати думки інших; обирати словесні й несловесні засоби спілкування і використовувати їх для досягнення комунікативної мети; передбачати й описувати свої емоції та емоції співрозмовника від прослуханого/ побаченого; доречно використовувати у власному мовленні формули мовленнєвого етикету; висловлювати своє ставлення до творів, літературних персонажів, об'єктів мистецтва і довкілля, наводити прості аргументи щодо своїх думок, спираючись на текст і власний досвід; на основі тексту малювати асоціативні схеми, створювати таблиці, схеми, план; експериментувати з текстом (змінювати сюжет, переказувати текст з іншої позиції чи перспективи); створювати висловлення, записувати їх, враховувати мету та адресата й дотримуватись мовних норм; описувати враження від змісту і форми медіатексту; виокремлювати характерні риси свого мовлення (улюблені слова, фрази); спостерігати, який вплив вони мають на співрозмовників; експериментувати з мовленням для пізнання мови, відкривати деякі закономірності її функціонування. [4]

З метою дослідження комунікативної компетентності учнів 1 класу, які навчаються за експериментальною програмою «Початкова школа: освіта для життя», було взято критерії та показники В. Гаркуші:

– *Емоційно-ціннісний* – поважне ставлення до співрозмовника та його думки; готовність до встановлення емоційного контакту зі співрозмовником; адекватність емоційних реакцій у спілкуванні; отримання задоволення від спілкування.

– *Когнітивний* – наявність знань, необхідних у спілкуванні та необхідність їх використання (тести, анкети), здатність до адекватної самооцінки.

– *Поведінково-регулятивний* – вміння слухати іншого і грамотно дискутувати; висловлювати та відстоювати власну думку; володіння вербальними й невербальними засобами комунікації [2, с. 305].

Відповідно до критеріїв було охарактеризовано рівні сформованості комунікативної компетентності учнів 1 класу (табл. 1).

Таблиця 1.

Рівні сформованості комунікативної компетентності

Рівні	Характеристика рівнів	Оцінка
Високий *Від 20 до 30 набраних серед. балів*	У дитини наявні знання, які необхідні для повноцінного спілкування. Вона проявляє активність у спілкуванні, при цьому не перебиває співрозмовника, а має повагу до нього; поважає його думку і вміє свою відстояти грамотно дискутуючи. Дитина готова до встановлення емоційного контакту з співрозмовником; відповідно до ситуації швидко підбирає необхідні слова. Володіє вербальними та невербальними засобами комунікації.	3
Середній *Від 10 до 20 набраних серед. балів*	У дитини є певні знання, які необхідні для спілкування. Вона дуже рідко проявляє активність у спілкуванні, при цьому не перебиває співрозмовника, а має повагу до нього; поважає його думку, але не вміє свою відстояти та грамотно дискутувати. Дитина не завжди готова до встановлення емоційного контакту з співрозмовником; відповідно до ситуації не завжди швидко підбирає необхідні слова. В достатній мірі володіє вербальними засобами комунікації; буває застосовує невербальні засоби.	2
Низький *Від 1 до 10 набраних серед. балів*	Дитина не може скласти навіть просте речення, а значить не має знань необхідних для спілкування. Вона або не проявляє активність у спілкуванні, при цьому не перебиває співрозмовника, адже не знає як з ним вести взагалі діалог; коли відповідає зазвичай враховує свою лише думку, тому що знає що він сам має на увазі, а співрозмовника до кінця не розуміє, тому не враховує його думку; або проявляє активність у спілкуванні, постійно перебиваючи співрозмовника, не враховуючи його думку, а лише свою, при цьому висловлюється неправильно складеними фразами. Не вміє грамотно відстояти свою думку та дискутувати. Дитині рідко вдається встановити емоційний контакт з співрозмовником; відповідно до ситуації швидко підбирає необхідні слова. Не вміло володіє вербальними та невербальними засобами комунікації.	1

Діагностика відбувалася із застосуванням методик “Рукавички” (Г. Цукерман), “Спостереження у вільному середовищі”, “Відтворення зв`язного тексту”), в школі І-ІІІ ступенів №232, в пілотному 1-Б класі, який навчається за програмою “Початкова школа: освіта для життя”. Участь приймало 30 учнів.

За кожну методику учні набирали бали і могли набрати максимум 30 балів. В сумі максимум 90 балів за всі методики. Якщо учень набрав від 63 до 90 балів, він отримує

максимальну оцінку “3” і це означає, що в нього ***високий*** рівень сформованості комунікативної компетентності; якщо учень набрав від 36 до 62 балів, він отримує середню оцінку “2” і це означає, що в нього ***середній*** рівень сформованості комунікативної компетентності; якщо учень набрав від 9 до 35 балів, він отримує оцінку “1” і це означає, що в нього ***низький*** рівень сформованості комунікативної компетентності.

За методикою **“Рукавички” (Г. Цукерман)** дітям, що сидять парами, роздали кожному по одному зображенню рукавички і попросили прикрасити їх однаково, так щоб вони склали пару. Учням необхідно було придумати візерунок, але спочатку їм треба було домовитися між собою, який візерунок вони будуть малювати. 70% учнів проявляли активність у спілкуванні, при цьому не перебивали співрозмовника, а мали повагу до нього. Співрозмовники встановлювали між собою емоційний контакт під час обговорення того що будуть малювати на своїй рукавичці. Серед усіх учнів лише одна пара розмалювала однаково рукавички. Згідно інтерпретації методики діти у яких вийшли максимально однакові рукавички мають високий рівень комунікативної компетентності, тому що змогли домовитись між собою. Але щоб зробити певний висновок стосовно сформованості комунікативної компетентності в учнів не достатньо аналізувати лише роботи, а необхідно слідкувати саме за спілкуванням між учнями під час розмальовування.

За методикою **“Спостереження у вільному середовищі**”, учні об’єдналися у пари. Потім кожна пара учнів по черзі виходила до дошки, діставала зі скриньки тему для розмови і в той же момент імпровізувала діалог. 58% учнів показали наявні знання, які необхідні для повноцінного спілкування. Вони грамотно та емоційно вели діалог, застосовуючи великий словесний запас. Під час спілкування учні застосовували вербальні та невербальні засоби комунікації. 33% учнів вели діалог поступово, не завжди впевнено. Вони часом обтяжливо підбирали слова, не могли вести емоційно забарвлену розмову. 9% учнів чекали активність від свого співрозмовника, не проявляючи себе у спілкуванні. Вони не могли скласти навіть прості речення. Така поведінка учнів не завжди може свідчити про слабкі комунікативні вміння, а може бути пов’язана з хвилюванням дитини перед публікою, звичайною сором’язливістю. Щоб об’єктивно встановити рівень сформованості комунікативних умінь не достатньо провести цю методику один раз, тому ми провели цю методику три рази і вивели єдині результати.

За методикою **“Відтворення зв’язного тексту”** учні працювали парами із серією картинок: їм необхідно було скласти та розіграти діалог. При складанні діалогу діти, з одного боку, спиралися на сюжет, а з іншого – проявляли власну творчість. Безумовно, ми підібрали картинки, доступні молодшим школярам за змістом і засобами образотворчості. Розповіді зафіксували й проаналізували з точки зору предметно-логічного змісту й мовного оформлення [3, с. 287].

58% учнів склали розгорнутий діалог застосовуючи великий обсяг слів. Діти дійсно легко володіли мовними засобами, невимушено формуючи складні речення. 33% учнів також склали гарні діалоги, але у своєму мовленні вони були менш впевненими. Відповідно до ситуації, діти не завжди швидко підбирали необхідні слова. 9% учнів не вміло володіли словесним запасом, майже не проявляючи активність у діалозі. Діалог у них вийшов за рахунок співрозмовника, але емоційного контакту з ним не вдалось досягнути.

Проаналізувавши результати кожного учня ми виставили їм бали оцінивши наявність кожного з критеріїв. Бали ми підрахували та за допомогою таблиці встановили рівень сформованості комунікативної компетентності у кожного з учнів та у процентному відношенні підрахували загальний рівень сформованості комунікативної компетентності класу. Відносно виведених процентів з усіх методик ми встановили загальні оцінки (Табл. 2).

Таблиця 2.

Результати діагностики

Критерії Рівні	Когнітивний	Емоційно-ціннісний	Поведінково-регулятивний	Загальна оцінка
Високий	67%	70%	58%	2
Середній	27%	27%	33%	2
Низький	6%	3%	9%	1

Висновки і перспективи досліджень. Отже, провівши первинну діагностику учнів які навчаються за програмою "Початкова школа: освіта для життя" ми з'ясували, що в цьому класному колективі переважає середній рівень сформованості комунікативної компетентності. Щоб визначити дієвість нового Державного стандарту і проспостерігати динаміку розвитку комунікативної компетентності серед першокласників які навчаються в пілотному класі ми плануємо провести вторинну діагностику.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація : підручн. / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарьова. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.

2. Арват Ф.С. Культура спілкування : навч.-метод. посібн. / Ф. С. Арват, Є. І. Коваленко, С.В. Кириленко, П. М. Щербань. – К. : ІЗМН, 1997. – 328 с.

3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручн. / Ф. С. Бацевич. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 472 с.

4. Державний стандарт початкової загальної освіти від 21.02.2018. Режим доступу:[http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart pochatkovoyi-osvity-dokument/]

5. Пометун О. Компетентності та компетенції: До визначення понять в українському педагогічному контексті / О. Пометун // Відкритий урок. – 2004. – №17–18. – С.13-17.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Ліннік О.О.

УДК 494.3

Клара Атығаева, Жазира Қошанова
(Петропавл, Қазақстан)

«ГАЗЕТ МАТЕРИАЛДАРЫМЕН ЖҰМЫС» АТТЫ САБАҚ ҮЛГІСІ

«ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауларын насихаттау жұмыстарын жүргізу басты мәселердің бірі болып тұрған кезде аталмыш сабақ үлгісі жоғары оқу орындарында оқитын студенттердің Жолдау бойынша білім деңгейлерін мемлекеттік тілде меңгеруге дағдыландырады және тұлғаның көзқарасын, өзіндік пікірін кеңейтуге, өз пікірін дәлелдеуге үйретуге септігін тигізеді.

Кілт сөздер: *насихаттау, Жолдау, мақала, қалыптастыру, дағды, қазақ тілі.*

One of the main tasks at the present time is the propaganda of the ideas of the President of the Republic of Kazakhstan, stated in the Message of 2018. The article presents the tasks formulated on the basis of the Message and aimed at increasing the level of knowledge of students, expanding their view, forming their skills in presenting their thoughts and defending their opinions in the Kazakh language.

Key words: *propoganda, message, article, forming, skills, Kazakh language.*

Сабақтың мақсаты: жоғары оқу орындарында студенттердің Жолдау бойынша білім деңгейлерін мемлекеттік тілде меңгеруге дағдыландыру және тұлғаның көзқарасын, өзіндік пікірін кеңейтуге септігін тигізу, әртүрлі мамандықта оқитын орыс тілді студенттердің екеуара сөйлеу дағдыларын газет материалдарын оқу арқылы қалыптастыру, сондай-ақ, Жолдау туралы дүниетанымын кеңейтіп, білімін беки түсіру, әрі өзіне өзінің сенімін арттырып, өз пікірін дәлелдеуге үйрету.

Сабақта қолданатын тәсілдер: газет оқу, жазылым, оқылым, екеуара пікірталас.

Сабақтың барысы: бүгінгі сабақ ҚР Президентінің 2018 жылдың 9 қаңтарында жарияланған Жолдауына арналады, соның ішінде «Адами капитал – жаңғыру негізі» атты жетінші тармағына сүйене отырып, тапсырмаларды орындаңыз.

Оқытушының кіріспе сөзі:

Иә, бүгінгі сабақ ҚР Президентінің 2018 жылдағы 9 қаңтарда жарияланған Жолдауына арналады. Жыл сайын Президент өз халқына үндеу жариялап, онда еліміздің дамуының негізгі, маңызды бағыттарын айқындайды. Биылғы Жолдау 4-ші өндірістік революция жағдайында елді дамыту мәселесіне бағытталып отыр. Президент өз Жолдауында ел дамуының 10 негізгі міндетін нақты көрсетті. Сіздерге үйде «Егеменді Қазақстан» газетінен осы мақаланы оқып келу тапсырылған болатын. Қазір осы аталмыш газетте жарияланған мақала бойынша жұмыс жүргіземіз. Мақаланың қағаз нұсқасы қолдарымызда бар.

1-т**апсырма:** Мақалаға сүйеніп, Президент өзінің Жолдауында неше және қандай негізгі міндеттерге тоқталғанын айтып беріңіз

2-тапсырма: Мақала бойынша студенттермен әңгіме өткізу.

1. Президент ел алдына неше мақсат қойды?
2. Елбасымыз қандай маңызды бағыттар туралы айтты?
3. Құрылыс туралы не айтты?
4. Білім беру туралы не айтты?
5. Медицина туралы не айтты?

3- тапсырма: Жолдаудың «Адами капитал – жаңғыру негізі» тармағынан таныс емес сөздер мен сөз тіркестерді төмендегі кесте бойынша теріп жазыңыздар.«Сын есім+зат есім»,«Зат есім+зат есім»

4-тапсырма: Сөз тіркестерінің орыс тіліндегі баламасын жазыңыз.

1. Жаңа сапа- .....
2. Озық жүйелері - ... ...
3. Жаңа білімді меңгер - ... ...
4. Оқыту сапасын күшейту - ... ...
5. Өзгерістерге үнемі бейім болу - ... .
6. Біліктілігін арттыру жолдары

5-тапсырма: Сөз тіркестерінің қазақ тіліндегі баламасын жазыңыздар.

1.Нагрузка на учеников - ... .
2. Подушевое финансирование - ... .
3. Развивать педагогические кадры - ... .
4. Усилить качество преподавания - ... .
5. Пересмотреть подходы к обучению - ... .
6. Свободное владение казахским, русским, английским языками - ... .
7. Терминологически приблизить казахский язык к международному уровню - ... .

6-тапсырма пікірталас*: **1.** Президент «Еліміздің университеттеріндегі педагогикалық кафедралар мен факуьтеттерді дамыту қажет», - деді. Елбасымыздың бұл пікірін сіздер қалай түсінесіз. Өз ойыңызды білдіріңіз.*

Үлгі: Студенттің жауабы: - Біріншіден, біздің ойымызша, бұл педагогтерді дайындау деген ой.

Екіншіден, жас ұрпақты жаңа білімге оқытатын мамандар дайындау қажет деген сөз.

Үшіншіден, қазір жаңа талаптарға сай жаңа мұғалімдерді дайындау керек.

1. Біздің университет әртүрлі мамандарды – заңгерді, инженерді, мұғалімді де дайындайды. Сіздердің ойыңызша, бұл дайындық қандай мәселелерді тудырып отыр, пікіріңізді білдіріңіз.

2. Президент жас ұрпақты ғылыми – зерттеу саласына және өндірістік – технологиялық ортаға ұтымды түрде кірістіруге не істеу керек екенін айтты. Сіздің ойыңыз.

3. Президент жоғарыдағы ұсыныстар нәтижесінде неге жол ашатынын айтты. Елбасының пікірін өз сөзіңізбен айтып беріңіз.

7-тапсырма: *Кестеге сүйеніп, газет беттерінен оқыған ақпараттар бойынша қазақ, орыс, ағылшын тілін білу үшін елімізде қандай шаралар жүргізілетіні туралы әңгімелеңіз.*

... тілі бойынша	**Не істеліп жатыр?**	**Бұл шаралардың нәтижесі?**
1. Қазақ	1.Орыс тілді мектептер үшін жаңа әдістемесі енгізілуде	1. Барлық түлектеріміз елімізде және жаһандық әлемде өмір сүреді. 2. Жұмыс істеу үшін қажетті деңгейде үш тілді меңгеретін болады
2. Орыс	Жаңа бағдарлама енгізілген. 2016 ж. бастап орыс тілі қазақ мектептерінде 1- сыныптан оқытылып келеді..	3. Нағыз азаматық қоғам құрылады. 4 . Кез келген этникалық топтың өкілі кез келген жұмысты таңдай алады.
3. Ағылшын тілі	**1.** 1- сынып оқушылары ағылшын тілін 2 сағат оқиды. **2.** 2018-2019 оқу жылында информатика, химия, биология, физика пәндері ағылшын тілінде жүргізіле бастайды. **3.** Бағдарламаны жүзеге асыру үшін кәсіби мұғалімдер дайындалып жатыр. 4. Ағылшын тілінде сабақ беретін профессорлардың саны 2500 – нан асады.	5. Тіпті Президент болып сайлануға да мүмкіндігі болады. 6. Қазақстан біртұтас мемлекетке айна лады

<u>Сабақты қорытындылау:</u> Жоғары білім беру ісінде тағы не істеу керек? (постер жасау) А3 форматты төртке бөлу, әр бөлігіне сұраққа жауабын жазу.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. 2018 жылдың 10 қаңтарындағы Қазақстан Республикасы Президентінің «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауы.

2. К.М.Атығаеваның, А. С. Бейсенбаеваның, М. Қ. Атығаеваның «ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдаулары бойынша СӨЖ-ді ұйымдастыру тапсырмалары» атты студенттерге арналған оқу - әдістемелік құралы.

УДК 37.091.3

Мадина Ахметбекова, Айжанар Болатбекова, Макпал Нуризинова
(Усть-Каменогорск, Казахстан)

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН АРТТЫРУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Бүгінгі күні жаһандану жағдайында өркениеттіліктің өлшемі, тетігі, құндылығы ретінде шығармашылық сипаттағы білімнің орны үлкен. Оны өлшем ретінде қабылдауымыздың себебі, кез келген мемлекеттің рухани да, әлеуметтік - экономикалық дәрежесі онда өмір сүретін халықтың білім деңгейі мен меңгерген білім, біліктерін шығармашылықпен қолдана алуына байланысты.

Кілттік сөздер: *шығармашылық, дүниетаным, қабілет, дарындылық, инновация, технология.*

Today in the context of globalization, the role of creative knowledge as a criterion, mechanism, value of civilization is great. We regard it as a measure because the spiritual and socio-economic status of any state depends on the level of education and knowledge that the people in the world can use and creativity.

Key words: *creativity, outlook, ability, talent, innovation, technology.*

Еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық бағыттарына сәйкес білім беру жүйесін дамыта отырып, әлемдік білім кеңістігіне ықпалдастырудағы негізгі бағдар – адамды қоғамның ең маңызды құндылығы ретінде танып, оның рухани жан – дүниесінің дамуына, көзқарастары мен шығармашылық әлеуетінің, танымдық біліктілігі мен мәдени құндылықтарының жоғары деңгейде дамуына, жеке тұлғасының қалыптасуына жағдай жасау.

Бұл міндеттерді жүзеге асыру еліміздегі мектептерде оқыту үрдісінің мазмұндық болмысын жаңа әдіснамалық тұрғыдан негіздеуді талап етеді. Мұндай жаңа әдіснамалық жүйе дәстүрлі оқыту үрдісін түбегейлі өзгертудің қажеттігін көрсетіп, оқытудың шығармашылық қызметін дамытып, білім мазмұнының ұлттық негізде берілуін жаңа өркениеттік бағдар тұрғысынан жетілдіруді қарастырады.

Білім берудің жаңа бағыттарының басты ерекшелігі – оқытудың нәтижесін алдын-ала болжап, оқушылардың қызығушылықтары мен ізденімпаздығы негізінде білімі мен біліктерін жетілдіріп, оны сана «сүзгісінен» терең зерделей отырып, шығармашылық әлеуетін үнемі дамытуға және рухани толысуға ұмтылысын қалыптастыруды бағдар тұтады.

Білім беру үрдісін жаңаша ұйымдастыру оның философиялық, педагогикалық-психологиялық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін тереңірек қайта қарауды қажет етеді. Бүгінгі философтар мен педагог - ғалымдар білім беру саласында жаңа оқыту технологиялары мен әдістерін енгізумен ғана шектелмей, білім берудегі дүниетанымдық ұстанымдарды қайта қарау, рухани-адамгершілік құндылықтарға бетбұрыс жасау қажеттігін дәлелдеуде.

Білім беру саласындағы инновациялық үрдістердің күрделілігі мен қайшылықтары жаңа құбылыстармен әрекеттесу және жалпы орта білімді ізгілендірудің сапалы кезеңінде оқушылардың шығармашылық қызығушылығын қалыптастырудың мәселесін өзекті етуде.

Соңғы жылдары оқу-тәрбие үрдісіндегі жеке тұлғаны дамытуға бағытталған оқытуға үлкен мән берудің өзі еліміздегі өзгерістердің маңыздылығын көрсетеді.

Қазіргі кезеңдегі білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында жеке тұлғаның шығармашылық бағыттылығын қалыптастыру - оқушының оқу-танымдық іс-әрекеттегі шығармашылық қабілеттерін дамытумен тікелей байланысты. Шығармашылық қабілет – тұлғаның ізденімпаздық қабілет сапасын дамытудың негізгі өзегі болып табылады. Себебі

өмірдегі құндылықтардың барлығы да жаңашылдық бағыттар арқылы ғана іс-әрекетке тұрақты шығармашылық нәтижесінде танылып, болашақта өміршең дамуына мүмкіндік алады. Сондықтан шығармашылықты жеке тұлғаның дамуына, оның рухани жетілуінде мәні терең, мотивациялық, білімділік бағдар құндылығы ретінде танылуының маңызы зор.

Көтеріліп отырған мәселенің өзектілігі Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында, ҚР стратегиялық дамуының «Қазақстан – 2050» бағдарламасында, ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында, ҚР «Білім» бағдарламасында мемлекеттік саясаттың басты қағидалары ретінде жеке адамның шығармашылық әлеуетін дамыту, білім берудің дамытушы сипатын арттыру мәселелерінде басты міндеттер қатарында қойылған [1, б. 12].

Демек, болашақ жастарымыздың кәсіби құзырлы, шығармашыл болуын қамтамасыз ететін оқытудың жаңа парадигмасы оқытудың субъектін және оқушының әлеуетіне тікелей әсері мол шығармашылық қабілетін дамытудың теориялық, әдіснамалық, дидактикалық тұғырларын айқындау міндеттерін алдыңғы қатарға шығарады.

Жеке тұлға бойындағы ашылмаған, сыры мол мүмкіндіктерді дамытудың бастау көзі – шығармашылық қабілетін дамытудың мәселесі өзінің тамырын адамзат дамуы тарихының тереңінен алады.

Адамзат баласының алға қарай сатылап өркениетке жетуі әр адамның іс-әрекеттегі жаңашылдығына, жаңаны ойлап табуына, шығармашылық болмысына байланысты. Ал шығармашылық іс-әрекет, жаңашылдыққа бағыттылық тек қана шығармашылық қызығушылықтан бастау алады.

Адамзаттың ұлт ретінде қалыптасуы, ұлттың шығармашылық әлеуеті де әр жеке тұлғаның шығармашылық деңгейімен анықталады. Сондықтан зерттеушілер өркениетке жетудің жолын әр адамның шығармашылық қызығушылық деңгейімен, жаңашылдық болмысымен байланыстырады.

Ежелгі дәуір философтары (Аристотель, Демокрит, Платон, Сократ, шығыстың көрнекті ойшылдары Әл-Фараби, Махмуд Қашқари, Жүсіп Баласағұн, Ибн-Сина, Қ.А.Иассауи), жаңару кезеңінің ағартушылары (Я.А.Коменский, Дж.Локк, Ж.Ж.Руссо, И.Г.Песталоцци, А.Дистервег т.б.), орыс педагогтары (К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский т.б.), қазақтың ағартушылары (Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, М.Дулатов, Ж.Аймауытов т.б.) еңбектерінде адамның дара мүмкіндіктерін ашу, ішкі рухани күштерін дамыту мәселелеріне ерекше мән берілгені анықталды [2, б. 48]. Мысалы, Шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл-Фараби «Бақытқа жол сілтеу» атты трактатында адамның бақытқа жетудегі бірден бір жолы – адамның ой белсенділігі, интеллектінің дамуы, логикалық жаттығулар мен сабақтар нәтижесіндегі шығармашылық ізденістері деген тұжырымдары зерттеліп отырған мәселенің әрқашанда, әр заман талабына сай туындап отыратындығы және оның өміршең, үздіксіз үрдіс екендігінің дәлелі. Демек, шығармашылық – үздіксіз және адамзат баласын прогрессивті түрде ілгері қарай жетелейтін үрдіс.

Өз заманында сан алуан ғылым салаларын меңгерген ғұлама ақын Жүсіп Баласағұн өзінің «Құтты білік» атты дастанында жан-жақты дамыған адамды сипаттауда «толық пішінді» ұғымын қолданып, оған жетудің бірден-бір жолы ғылым, білім екенін айтады. Ал ғылым, білімге жету ұзақ еңбек, ізденіс қажет және адамның ақыл-парасаты жаңаны ойлап тауып, жансызды жандандыруға қабілетті екендігіне тоқталады.

Тұлғаның шығармашыл болуына ықпал етудің түрлі аспектілері бойынша ТМД елдерінде психология мен педагогика саласында жеке тұлғаны қалыптастыру мәселесіне елеулі үлес қосқан ғалымдар бар. Олардың еңбектерінде бұл мәселенің: шығармашылық-танымдық іс-әрекет нәтижесі ретінде (М.И.Махмутов, А.М.Матюшкин, П.И.Пидкасистый, С.Т.Шацкий, Т.И.Шамова т.б.), шығармашылықтың психологиялық табиғатын талдау (С.Л.Рубинштейн, А.В.Морозова, Б.М.Теплов, И.А.Зимняя т.б.), шығармашылық қажеттілікті

дамыту (В.С.Шубинский, В.И.Андреев, Л.С.Выготский, В.А.Якунин т.б.) бағыттарын қарастырады [3, б. 145].

Еліміздің XXI ғасыр баспалдағын жаңашылдықпен қарыштап басып, өркениетке бағдар алуы әр адамның шығармашылық болмысының нәтижесі деп бағалауға болады. Ұлттың шығармашылық әлеуеті де әр жеке тұлғаның шығармашылық деңгейімен анықталады. Өзекті мәселені көре білетін, ой ұшқырлығы мен ізденімпаздық іс-әрекеті қалыптасқан білімі мен біліктерін өмірдің өзгермелі жағдайына қарай оңтайлы пайдалана алатын, танымдық дербестігі жоғары деңгейдегі шығармашыл тұлға қазіргі білім беру стратегиясының мақсат-мұраты.

Сондықтан жастардың зор мүмкіндіктерінің, инновациялық технологияларға тез бейімделу алғышарттарын, қабілеттерінің даму тетіктерін анықтау мен қалыптастыру қажеттігі туындайды.

Инновациялық технологияларын (В.А.Сластенин, Б.Т.Лихачев, Л.И.Новикова, И.Ф.Харламов және т.б.), инновациялық технологияларды пайдалану (Г.В.Селевко, Н.Е.Щуркова, В.П.Беспалько, П.И.Пидкасистый, В.Н.Кваша, С.А.Лазарев және т.б), жаңалықты енгізудің философиялық негіздері (Н.И.Лапин, А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С.Толстой және т.б.) мәселелері ғылыми еңбектерде жүйелік, әрекеттік тұғырлар арқылы инновациялық үрдісті басқарудың жолын көрсетеді [4, б. 236] .

Дегенмен, жалпы орта білім беру жүйесінде жоғары сынып оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуға қатысты іргелі және қолданбалы зерттеулердің болғандығына және бұл мәселенің маңыздылығына қарамастан, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуды нәтижелі етуде әлі де шешілмеген мәселелер бар екендігі анық. Олар: қазіргі білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер мен жаңашылдыққа бетбұрыс тұлғаның шығармашыл болуын талап етіп отырғанымен, оқу үрдісінде бұл мәселені қазіргі талап, қоғамдық сұраныс тұрғысынан шешудің ғылыми – теориялық негізі жүйеленбеуі; білімді меңгеруде оқушылардың шығармашылық қызығушылықты қалыптастыруға бағытталған арнайы дайындықтың ұйымдастырылмауы; бұл бағыттағы оқу-тәрбие үрдісінің мүмкіндіктерінің толық пайдаланылмауы; мұғалімдердің бұл мәселеде біліктілігінің толымсыздығы, мектеп бітірушілердің төмен көрсеткіштері, қазіргі кезде жалпы оқушы жастардың білім алуға деген ынта-ықыластарының азаюы, тұлғаға бағытталған білім берудегі арнайы әдістемелердің тапшылығы т.б.

Соңғы уақытта оқу-тәрбие үрдісін гуманизациялау, оның практикалық бағытын күшейту, дамытушылық қызметін арттыру мақсатындағы шаралар қолданылғанымен, оқу үрдісінде уақыттың басым бөлігі репродуктивті әдіске жұмсалып отыр, сондықтан оның нәтижесі мардымсыз сипат алуда.

Егер, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда инновациялық технологиялардың мүмкіндіктері анықталса және оқушылардың субъект ретіндегі дербес шығармашылық мүмкіндіктері жүйелі түрде танымдық қызығушылығына сай ұйымдастырылса, шығармашылық қызығушылық тұлғаның субъектілік және қоғамдық мәнін арттыратын өзегі ретінде танылса, онда бүгінгі қоғам талаптарына сай өзекті мәселені шешудің нәтижелілігі артып, білім беру саласындағы жаңашылдық бағдар іске асып, инновациялық үрдіс қамтамасыз етіледі [5, б. 187].

XXI ғасыр қоғам өмірінің әр түрлі саласында үнемі өзгеріп отырған маңызды ғаламдық үрдістермен сипатталады. Ол білім беру саласына да әсер етіп, оқушылардың шығармашылық әлеуетін қалыптастырудың жаңа жолдарын іздестіруді талап етеді. Осыған орай, бүгінгі ақпараттық қоғам жағдайының өркениетті, прогресшіл бағытына сай, терең білімді, өзгермелі жағдайға тез бейімделгіш, өзін-өзі саналы игеретін, бәсекелестік жағдайда өресі биік, азаматтық-тұлғалық бет-бейнесі қалыптасқан, рухани жан дүниесі бай, шығармашыл тұлға тәрбиелеу қоғамның басты мақсаттарының біріне айналды. Бұл мақсат-міндеттердің жүзеге асуы адам бойындағы асыл қасиеттердің көзін ашып, оқыту мен

тәрбиені сабақтастықта, шығармашылық мақсат қоя отырып, арнайы оқыту үрдісін жүргізгенде мүмкін болмақ.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудағы басты мақсат – қазіргі білім берудің жағдайындағы оқушылардың жеке тұлғалық сапалық қасиеттерін дамыту, шығармашылық ойлауын дамыта отырып, заман талабына сай құзырлылығын қалыптастыру және рухани жан дүниесінің дамуына жағдай жасау. Сондықтан Егемен еліміздің келешегі жас ұрпақты тәрбиелейтін орта мектеп өзіне жүктелген әлеуметтік міндетті атқару үшін ондағы игерілетін білім мазмұны, білім берудің түрлі жолдарын бүгінгі талапқа сай жаңартуға ұмтылуы заңдылық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Таубаева Ш. Введение в методологию и методику педагогического исследования: учебное пособие. – Түркістан: «Тұран» баспасы, 2007. – 190 с.

2. Бұзаубақова К.Ж. Мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми теориялық негіздері: пед. ғыл. док. автореф. – Алматы, 2009. – 43 б.

3. Розина И.Н. Педагогическая компьютерно-опосредованная коммуникация: теория и практика. – М.: Логос, 2005. – 437 с.

4. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2000. – 304 с.

5. Степанов Е.Н. Методическая система обучения программированию в процессе подготовки учителя начальных классов: дисс. ... канд. пед. наук. – Красноярск, 2000. – 157 с.

6. Степанова И.Ю. Методическая система обучения программированию в процессе подготовки учителя начальных классов: дисс. ... канд. пед. наук. – Красноярск, 2000. – 157 с.

УДК 378

Ольга Береcток
(Сумы, Украина)

ADULT EDUCATION IN UKRAINE

В работе рассматривается сущность понятия “обучение взрослых”, а также его роль в системе высшего образования Украины. Подчеркиваются умения, компетентности и способности, которые могут развиваться в системе непрерывного образования взрослых, и перспектива дальнейшего обучения взрослых в Украине в условиях современности.

Ключевые слова: *образование взрослых, требования, социально-культурный опыт, образовательные программы.*

The article deals with the nature of the notion “adult learning” and its role in the system of higher education in Ukraine. The skills, competencies and abilities developed in the system of the unremitting adult education as well as the perspective of the further adult education in Ukraine in the contemporary circumstances are underlined.

Keywords: *adult education, requirements, socio-cultural experience, educational programs.*

In order to be considered a marketable and efficient employee in this rapidly accelerating world, many individuals wish to continue their education far into adulthood. In a continent like Europe, adult education is considered a vital aspect of adult life as it aids in employability, active citizenship, social inclusion, and personal development. As continuing education easily seems to be a broad task to take on, study in Ukraine offers it services to make studying and continuing education something that is accessible for all, even the most disadvantaged of demographics.

Study in Ukraine offers courses across a variety of fields and specializations. They also host a wealth of different institutions and universities of Ukraine for which to study at. The most notable courses available here pertain to fields of industry, pharmacy, management, science, engineering and technicians.

Students will find an encouraging atmosphere in which to stage any questions or concerns throughout their time with study in Ukraine. Whether questions are raised in the context of a classroom, or with the privacy of just your instructor, students will gain a supportive entrust from both their peers and instructors, which proves to produce a positive learning environment [1].

Adult learning has long been the focus of attention among educators all over the world. Now that progress in science and technology is in pace, issues concerning adult education have come to the force in the Ukrainian system of education, too, both in practice and in theoretical research.

But adult education has not become a complex structure in the system of Ukrainian lifelong education yet. The creation of such a system is a goal for the Ukrainian Ministry of Education. It is a pleasure to say that theoretical foundations for adult education have been successfully developed by the specialized ministry department. Speaking about functional existence, though, present adult education exists in the shape of separate schools, both formal and non-formal, not covered by any general conception of adult learning.

The Chinese proverb wisely recommends, ‘When planning the program for a year, sow rye. When planning the program for a decade, plant a tree. When planning for the whole life, bring up and educate people’ [2].

The rapid development of technology, increased competition and consumer demand lead to the need for lifelong learning, "...from early childhood to old age – and in different contexts: formal (at educational institutions), informally at work place informally in social life" [3].

Quick and unstoppable development of new technologies requires constant mobilization of forces and opportunities for learning and acquiring more and more skills. Knowledge is currently the center of activity and development of individuals and society in general. It is personal capital, special means to achieve success in life. Constant, continuous education promotes a deeper understanding of events and processes that prevent unemployment, humiliation and discrimination.

Adult education as a part of lifelong learning system has long been under study of many foreign and domestic scientists. We used to search for the ways of its developing anywhere. We used to think that the answers to all our questions in this sphere could be found in European countries, American continent, somewhere in highly-developed societies.

To our mind, it is high time to draw the attention to the Ukrainian experience in teaching adults. The country has rich traditions in the sphere, so we should study them thoroughly to decide on which of them to count in reforming the lifelong learning system.

At this stage, requirements for adult education sharply increase to meet the spiritual and educational needs of people engaged in independent professional activity. The value of adult education today is also increased by economic restructuring and the consequent necessity of re-training a significant number of people of working age, and the active involvement of citizens in social and political life in a democratic society.

Taking into consideration the interests and age characteristics of adults in each country its own system of adult education is being developed, the system of specialized agencies of general and vocational education, cultural, educational, entertainment facilities, etc. At present it is the organic component of the education system of the country, which purpose is to promote the comprehensive development of the individual during adult life. In this sense, adult education is a social institution that generates process of transformation of existing society, socio-cultural experience of all its members and consequently, it provides enriching of individual potential.

Ukrainian pedagogical science pays significant attention to the development of adult education. Yet it should be noted that this issue is still at the stage of formation. In the late XX – early XXI APS of Ukraine made an important step for further development of the system of adult education. The ‘Main Directions of Educational and Psychological Research in Ukraine", approved by APS of

Ukraine, has designated units and the approximate directions of the subjects and research problems of andragogy. In 2007, Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Education was transformed into the Institute of Teacher Education and Adult Education of APS of Ukraine. In its structure the department of andragogy was formed.

Search for Ukraine's own model of the national policy on adult education, development and implementation of the Concept of adult education, effective activities of various institutions in the field require understanding of existing problems in the context of pan-European paradigm. Currently, is a necessity for analysis of international legal documents; creating and strengthening of our own regulations implementing the strategic objectives of an effective national system of adult education; systematic and detailed analysis of the theoretical principles and practices of adult education in the developed countries of the world; identification of trends of modern methodology in adult education and development of criteria for adaptation of world practice of adult education into the national experience.

But we shouldn't forget about the peculiarities of our existing traditions in adult educations for they are to be the basis of the further development in the branch.

Taking into consideration that Ukraine has long been under pressure of Russia, its ruling traces are also noticeable in Ukrainian system of education, too.

It should be mentioned that the adult population was quite actively educated in the former USSR; say, in 1989 about 70 million people (42.7% of the 164 million of active population) took part in various forms of adult education [4].

But historical background of this educational phenomenon is far more serious. It started at the middle of the 19thcentury. The first Sunday schools for adults were founded in Ukraine, being the part of Russian empire, in 1859. The demand was great, so that such schools met with wide public acceptance and their number grew rapidly. There were 200 of them on the territory of Russian Empire in 1860, 300 in 1862 and 1,656 in 1905, with 89,000 students [5, 6].

Other kinds of educational institutions emerged, concerned mainly with providing education for adults: reading rooms, reading circles, evening schools and people's universities. Their objective was to spread literacy, culture and advanced social ideas among the population.

Schools for adults delivered education at various levels. The majority limited their activity to creating literacy, but some extended their offer to partial or complete programs of secondary education, sometimes even up to the level of higher education. All schools for adults were characterized by the democracy and the flexibility of curricula.

Konstantin Ushynsky formulated a number of fundamental principles in the education of adults. Most of them are still important today. Among them are:

• the connection of adult learning with the student's work; practical objectives in learning; the use of adults' life experience; the importance of visual aids; the importance of recognizing individual learner's needs; the developing lifelong character of adult education.

At the beginning of the 20th century, adult education was actively developed in Ukraine. Distinguished scientists created and selected training programs for adults being completely different from those for children. Special teaching aids were developed and adopted.

In Ukraine, the concept of adult education is interpreted as a continuous process of education throughout life based on the need to acquire new knowledge and skills. Since learning is a social process, a person is trained for three main reasons: for self-improvement; for the sake of competitiveness in the labor market (employment, better salaries, career opportunities, employer requirements, acquiring new skills); for the more successful social life (compassion, tolerance, decision making, protection of nature – those issues require collective solutions and people want to be involved, to express their own opinion).

Continuous education provides lifelong learning, improves skills in accordance with the requirements of the labor market and people's own needs. It combines formal and informal educations, develops both new and innate abilities.

The following benefits of lifelong education are distinguished: flexibility; diversity;

availability in time and place of study.

It provides a continuous process of improving both the individual and society, ensures the requests of economic development of the state and civil society development.

In March 2009б a group of researchers of the Institute of Teacher Education and Adult Learning in APS (Team Leader L. Lukyanova) presented a draft of conceptual positions of adult education in Ukraine. In the concept, the basic categories of adult education are specified, the meaning of 'adult education,' 'adult student,' 'adult learning activities,' 'adult learning technologies' are defined.

The concept was developed in accordance with the decisions of the Fifth International Conference of Adult Education (Hamburg, Germany, 14-18 July, 1997), the International Council for Adult Education (Damascus, Syria, 22-26 September, 2000), Intergovernmental program of the Concept of common educational space of the Commonwealth of Independent States (November 29. 2001), Sofia Conference of Adult Education (Bulgaria, November 9, 2002), the concept of adults in the countries of the Commonwealth of Independent States (Moscow, Russia, May 25, 2006) and subject to the provisions of the Model law 'On Adult Education' (December 7, 2002) [7].

Analysis of future specialists training in Ukraine and requirements of the modern labor market shows that currently there are some differences between the result of training and the requirements of employers. The last require professionals, competent not only in their professional activities, but also capable of self-education, personal development, social interaction in multinational information society. The main qualities of modern professional are the ability to solve complex social and industrial problems, professional versatility. So the institutions must stop to train for economic problems that have lost or are losing their value.

The modern economy demands regular supplement of knowledge and skills from specialists in the professional development. The researchers note that in order to achieve social success, modern person has to change the scope of professional activities at least four times. For those working in the same industry for a long time, it is necessary to update and improve their skills at least once every three years.

The need to optimize the adult education system is due to the importance of improving the policy, regulatory support, funding for this sector as well as the contents, methods and forms of organization of postgraduate education, training, identifying the theoretical and methodological foundations of psychological and pedagogical patterns of effective teaching, developing psychological teacher recommendations, etc.

Implementation of the tasks mentioned above is difficult to imagine without realizing of the country traditions in the related sphere, though. We should be aware of who we are and what our history is about. Only doing so, we can properly develop the system of our Ukrainian adult education in accordance with the best world traditions.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Электронный ресурс. URL: http://www.studyinukraine.com/study/adult-education

2. Makhinya N. Features and prospects of development of adult education in France // Humanitarian Bulletin "Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named by H. Skovoroda," 3 (31). Jun. 2014.

3. Lifelong learning in the new economy (Series "Actual issues of education") Alex, Moscow, 2006, 264.

4. Kuznetsov, V. Education and Culture in the USSR, Open Learning, Paris: Unesco, 1975

5. Gornostayev, P. The Theory of General Adult Education before the October Revolution and in the First Years after the Revolution. Moscow, 1974, 6.

6. Vladislavlev, A. The Conceptual Framework for Lifelong Education in the USSR. Unesco Journals, Paris, 1978, 128.

7. Gretchishkin, V. Socialism and Education. Moscow, 1976, 18.

УДК 378

Ольга Берестoк
(Сумы, Украина)

ADULT LEARNING: PROBLEMS AND CHALLENGES

В работе рассматриваются проблемы современных технологий образования взрослых: теоретико-методологические основания образования взрослых; содержание образования взрослых; технологические аспекты образования взрослых; информационное обеспечение образования взрослых; организационные аспекты образования взрослых.

Ключевые слова: *образование взрослых, технологии образования, информационное обеспечение, образовательные программы.*

The article deals with the problems of the modern technologies in adult education, such as theoretical and methodological background of adult education, essence of adult education, technological aspects of adult education, informational provision of adult education, organizational aspects of adult education

Keywords: *adult education, educational technologies, informational provision, educational programs.*

There are numerous factors which motivate adult learning and sometimes it's a combination of issues which lead them to make that decision. If you've been out of education for a long time, you will have thought long and hard before reaching the decision to go back to learning as it can seem quite a daunting prospect, especially if there are any financial implications and additional commitments you need to take into consideration. However, should you decide to go ahead, it's likely that your reasons for doing so will include one or more of the following factors.

Is adult education a practice or a program? A methodology or an organization? A 'science' or a system? A process or a profession? Is adult education different from continuing education, vocational education, higher education? Does adult education have form and substance, or does it merely permeate through the environment like air? Is adult education, therefore, everywhere and yet nowhere in particular? Does adult education even exist? (McCullough 1980 quoted in Jarvis 1987a: 3). [1]

Just how are we to approach adult education if it is everywhere and nowhere? As a starting point, Courtney (1989: 17-23) suggests that we can explore it from five basic and overlapping perspectives. [2] Adult education as:

- the work of certain institutions and organizations. What we know as adult education has been shaped by the activities of key organizations. Adult education is, thus, simply what certain organizations such as the Workers Education Association or the YMCA do.
- a special kind of relationship. One way to approach this is to contrast adult education with the sort of learning that we engage in as part of everyday living. Adult education could be then seen as, for example, the process of managing the external conditions that facilitate the internal change in adults called learning (see Brookfield 1986: 46). [3] In other words, it is a relationship that involves a conscious effort to learn something.
- a profession or scientific discipline. Here the focus has been on two attributes of professions: an emphasis on training or preparation, and the notion of a specialized body of knowledge underpinning training and preparation. According to this view 'the way in which adults are encouraged to learn and aided in that learning is the single most significant ingredient of adult education as a profession.
- stemming from a historical identification with spontaneous social movements. Adult education can be approached as a quality emerging through the developing activities of unionism,

political parties and social movements such as the women's movement and anti-colonial movements.

- distinct from other kinds of education by its goals and functions. This is arguably the most common way of demarcating adult education from other forms of education. For example:

Adult education is concerned not with preparing people for life, but rather with helping people to live more successfully. Thus if there is to be an overarching function of the adult education enterprise, it is to assist adults to increase competence, or negotiate transitions, in their social roles (worker, parent, retiree etc.), to help them gain greater fulfilment in their personal lives, and to assist them in solving personal and community problems. (Darkenwald and Merriam 1982: 9). [4]

Darkenwald and Merriam combine three elements. Adult education is work with adults, to promote learning for adulthood. Approached via an interest in goals, 'adult' education could involve work with children so that they may become adult. As Lindeman (1926: 4) put it: 'This new venture is called adult education not because it is confined to adults but because adulthood, maturity, defines its limits'. [5]

Different societies and cultures will have contrasting understanding of what it is to be adult. 'Adult' can be set against 'child'. In between adult and child (or more accurately, overlapping) there may be an idea of 'youth'. At base adults are older than children and with this comes a set of expectations. They are not necessarily mature. 'But they are supposed to be mature, and it is on this necessary supposition that their adulthood justifiably rests' (Paterson 1979: 13). [6]

Most current texts seem to approach adult education via the adult status of students, and a concern with education (creating enlivening environments for learning). We could choose a starting definition from a range of writers. Rather than muck around we have taken one advanced by Merriam and Ralph G. Brockett (1997: 8). [7] They define adult education as the activities intentionally designed for the purpose of bringing about learning among those whose age, social roles, or self-perception define them as adults.

This definition has the virtue of side-stepping some of the issues around the meaning of 'adult' – but doesn't fully engage with the nature of education. However, it is a start.

The Primary Determining Factors Which Influence Adult Learning

Personal advancement - this is the most common reason given for adults who want to learn. It can encompass the opportunity to gain promotion in your current workplace and, therefore, to increase your income. It can facilitate a career change or you may be motivated by keeping ahead of competitors by taking a particular course. And, if you're out of work, it can often provide the stepping stone to getting back on the job ladder.

Self-improvement - learning will increase your knowledge which, for many, will also improve your self-confidence. Your self-esteem will go up as a result of proving your abilities in completing a course successfully

Stimulation and escape - learning in itself is an opportunity to break free from any rut you might have found yourself in. You may have become bored with your current routine, either within your personal or professional life (or both), and learning will often be the kick-start you've been looking for to motivate yourself again and can also offer an 'escape' from the daily humdrum which you might feel you're experiencing.

Increasing your social relationships - whether you have a number of good, loyal friends or you feel you've become a bit isolated, many adults choose to return to learn as it will widen their social network in terms of creating new, additional friendships or will offer them the possibility of making new friends with whom they might share some common ground.

External influences - sometimes you'll find adults who would not otherwise necessarily choose to return to learn but are doing so as it's expected of them by others. By this, it means that it could be your employer who requires you to go on a course or, in some cases, if you've been unemployed for quite some time, it may be that you're asked to choose a course of learning in order to remain eligible to continue to receive state benefits.

Cognitive interest - many adults choose to return to learn simply because they have an enquiring mind and a mental ‘thirst’ to absorb more knowledge about a particular subject they are interest in. This would also include people who wish to pursue a particular hobby but need to understand more about it first and also those who may have undergone lifestyle changes. A good example here would be retirees who are looking for something to fill their time in order to make their lives more meaningful. [8]

Many adults will say that they would love to go back to college or university or undertake some other kind of academic or vocational course to further their career prospects or just for pleasure but that they simply don’t have the time to do so. And, it’s certainly true that juggling the commitments of a full-time job with, perhaps, family commitments as well in addition to maintaining some kind of work/life balance are all factors that can make adult learning seem to be an unreachable goal. However, with the advancement in technology particularly, plus a more flexible approach by colleges, universities and other further education providers and employers too, it’s never been a better time to achieve your aims. It does, however, require a certain amount of planning, a steely determination on your part and perhaps the co-operation of others also.

E-Learning

The internet has probably been the single most important aspect in revolutionising education, especially when it comes to adults. There are so many options available now for people to undertake courses online independently of any need to be in a particular place at a given time. Of course, distance learning is nothing new. For example, the Open University is possibly the most famous example of this and it was established back in 1969. However, with the internet, there has become a far broader approach in terms of the types of courses you can do and, in many cases, you can simply work through your online courses completely at your own pace and at times that suit you. There is another article contained on this website which goes into more detail about the range of e-learning, distance learning and correspondence course options you might consider.

Attending College

If you prefer a college based setting as opposed to simply working your way through a course online from a remote location, many colleges, universities and other education providers are only too familiar with the difficulties adults face in juggling their work and family commitments with further education. These days, most education providers will be able to offer you a great degree of flexibility whereby you’ll find many ‘hybrid’ courses which combine, perhaps, a couple of hours in the evening per week, or even in the daytime if you prefer, in a classroom setting along with your peers and tutor, whilst the vast bulk of your work can be carried out from a computer at home at a time that suits you.

There are also intensive courses which you can complete over a weekend, for example, if you have a full-time job in which your weekends are free and you don’t have any other commitments over that period.

Training At Work

Most companies today are keen to retain the services of their most valuable employees and are always looking at innovative ways in which they can fulfil the career aspirations of their most valued employees which, in turn, tends to be rewarded in terms of staff loyalty and staff retention. Therefore, it’s well worth speaking to your company’s training and development department to see if they can help you achieve your learning ambitions. Many companies will make it possible for you to work 4 days a week, for example, and attend college or obtain training on the other day as part of your working week. Many will also offer you intensive 1 or 2 weeks training courses as part of your employment contract. An ever more increasing trend these days also is for companies to offer you a year-long sabbatical or ‘career break’ after a certain number of years of service which could also enable you to attend a course and then return to your job afterwards. [9]

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. McCullough 1980 quoted in Jarvis 1987a: 3.
2. Courtney, S. (1989) 'Defining adult and continuing education' in S. B. Merriam and P. M. Cunningham (eds.) Handbook of Adult and Continuing Education, San Francisco: Jossey-Bass., 17-23.
3. Brookfield, S. D. (1986) Understanding and Facilitating Adult Learning. A comprehensive analysis of principles and effective practices, Milton Keynes: Open University Press, 46.
4. Darkenwald, G. G. and Merriam, S. B. (1982) Adult Education. Foundations of practice, New York: Harper and Row., 9.
5. Lindeman, E. C. (1926) The Meaning of Adult Education (1989 edn), Norman: University of Oklahoma., 4.
6. Paterson, R. W. K. (1979) Values, Education and the Adult. London: Routledge and Kegan Paul., 13.
7. Merriam, S. B. and Brockett, R. G. (1996) The Profession and Practice of Adult Education, San Francisco: Jossey-Bass., 8.
8. Электронный ресурс. URL: http://www.exploreadultlearning.co.uk.Factors Influencing Adults Returning To Learning. Jeff Durham.
9. Электронный ресурс. URL: http://www.exploreadultlearning.co.uk. Fit Adult Learning Around Your Working Life. Jeff Durham.

УДК 378.011.3-051:659.1

Тетяна Борисова
(Полтава, Україна)

ОСНОВИ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗМІСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПТНЗ

У статті розкриваються аспекти професійної підготовки майбутніх викладачів професійно-технічних навчальних закладів, які безпосередньо пов'язано з професійною виробничою майстерністю викладачів, як фахівців у певній галузі. Одним з важливих аспектів забезпечення конкурентоспроможності фахівців професійної освіти на ринку праці вважаємо введення у навальний процес вивчення основ рекламної діяльності.

Ключові слова: *професійна освіта в Україні, професійно-педагогічна компетентність викладачів професійно-технічних навчальних закладів, зміст фахової підготовки майбутніх викладачів ПТНЗ, основи рекламної діяльності, мета і зміст курсу "Основи рекламної діяльності".*

The article describes the aspects of the professional training of future teachers of vocational education institutions, which are directly connected with the professional production skills of teachers as specialists in a particular field. One of the most important aspects of ensuring of the competitiveness of specialists of vocational education in the labor market is the introduction into the educational process of study the fundamentals of advertising activity.

Key words: *vocational education in Ukraine, vocational and pedagogical competence of teachers of vocational educational institutions, the content of professional training of future teachers of vocational educational institutions, fundamentals of advertising activity, the purpose and content of the course "Fundamentals of advertising activity".*

Професійна освіта в Україні займає чинне місце, оскільки підготовка кваліфікованих робітників у різних виробничих галузях, а також у сфері обслуговування є запорукою техніко-технологічного розвитку вітчизняної промисловості. Пріоритетні позиції у

сучасному суспільстві займають сфери обслуговування й культурно-мистецька. Наразі відбуваються постійне оновлення професійних кадрів у цих сферах й омолодження трудових ресурсів. Отже, діяльність професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) має широкі перспективи за умови оновлення й удосконалення навчального процесу відповідно до стрімких темпів розвитку сучасних виробничих технологій та вимог на ринку праці.

Важливим аспектом успішного функціонування закладів професійної освіти є рівень професійної педагогічної компетентності викладачів, які тут працюють. Поряд з важливими для професійної педагогічної діяльності компетентностями такими як, спеціально-педагогічна, організаційна, методична, психологічна, виділяємо спеціальну (фахову), яка безпосередньо пов'язана зі знаннями, вміннями та навичками з фахових навчальних дисциплін та професійною виробничою майстерністю викладача, як фахівця у певній галузі. Відповідно у змісті професійної підготовки майбутніх викладачів ПТНЗ чинне місце займають навчальні дисципліни психолого-педагогічного та методичного спрямування, але й не менш ваговими є фахові дисципліни, у комплексі яких пропонуємо також вивчати основи рекламної діяльності. Оскільки, реклама є ефективним інструментом маркетингу, який у свою чергу є інструментом соціального орієнтування сфери виробництва та послуг.

Предметом вивчення навчальної дисципліни "Основи рекламної діяльності" є явище реклами в сучасному світі в усіх формах її функціонування. Відповідно до цього об'єктами дослідження виступає рекламний процес у цілому, рекламна діяльність різних торгівельних, суспільних та інших суб'єктів у системі маркетингу та у зв'язку з теорією комунікацій. Метою вивчення цієї навчальної дисципліни є засвоєння студентами знань з галузі рекламної діяльності в усіх її історичних та сучасних формах як форми масової комунікації, усвідомлення ними ключових понять і процесів у цій комунікативній сфері, вироблення практичних навичок усебічного аналізу та створення рекламної продукції різних типів. Для досягнення поставленої мети повинні реалізувати наступні освітні завдання:

- ознайомлення студентів з рекламною діяльністю як однією зі сфер дизайнерської творчості;
- розкриття потенційних можливостей використання в дизайнерській практиці теоретичних і практичних знань і умінь у сфері реклами;
- опанування студентами основних понять, термінів і методик щодо створення, функціонування та оцінки рекламної продукції;
- засвоєння студентами схеми сучасного рекламного процесу та функцій усіх його учасників;
- формування у студентів знання про структуру, основні напрямки і форми діяльності рекламного агентства як одного з основних учасників сучасного рекламного процесу.

Аналіз змісту навчальної дисципліни "Основи рекламної діяльності" дозволило виявити міждисциплінарні зв'язки з інженерною та комп'ютерною графікою, технічною естетикою та ергономікою, професійною та практичною підготовкою, живописом та малюнком, основами дизайну та декоративно-прикладним мистецтвом, креативним дизайном, художнім проектуванням та макетуванням в дизайні, історією реклами та технологією виробництва реклами.

При проектуванні змісту навчальної дисципліни "Основи рекламної діяльності" ми зосередилися на вивченні двох змістових модулів:

- "Особливості організації рекламної діяльності", у процесі опанування якого студенти вивчають загальну характеристику рекламної діяльності, основні класифікаційні ознаки сучасної реклами та її види, а також психологічні основи рекламного менеджменту та основні принципи рекламного дослідження ринку;
- "Діяльність рекламних компаній", до змісту якого входить проблематика, пов'язана з організацією роботи рекламодавців та діяльністю рекламних кампаній, плануванням та системою контролю рекламної діяльності [1, с. 16].

При вивчення основ рекламної діяльності ми пропонуємо зосередитися на основних напрямах сучасної рекламної діяльності як традиційних, так і новітніх; обґрунтуванні значення і місця реклами в системі маркетингової діяльності; визначенні взаємозв'язків реклами з теорією комунікацій та дизайнерської творчості; вивченні типології рекламної продукції та рекламних кампаній; реалізацією головних шляхів й прийомів досягнення ефективності рекламної продукції різних типів; дослідженні провідних рис та різновидів рекламних кампаній як форм рекламної діяльності; врахуванні правових та етичних норми рекламної діяльності, чинних в Україні й у світі при створенні рекламних продуктів [2, с. 34].

Результати навчання за навчальною дисципліною "Основи рекламної діяльності", що передбачаються відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів професійної освіти, дозволяють випускникам практично використовувати засвоєні теоретичні знання, застосовувати науковий підхід до аналізу і створення рекламної продукції, зіставляти рекламні продукти, які представляють однотипні товари різних виробників, з огляду на ефективність рекламної ідеї, виявляти рівень і повноту втілення рекламної ідеї, вільно орієнтуватися у традиційних та нових формах і прийомах рекламної діяльності, виділяти УТП у готовому рекламному продукті та визначати її для різних видів товарів та послуг та розробляти стратегії рекламних кампаній різних типів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Основи рекламної діяльності: Навчальний посібник / Миронов Ю.Б., Крамар Р.М. – К.: ДДПУ, 2007. – 102 с.

2. Обритько Б.А. Реклама і рекламна діяльність [Текст] : курс лекцій / Б.А. Обритько ; Міжрегіональна академія управління персоналом. – К. : МАУП, 2002. – 240 с.

УДК 811.161.2(075.8)

Марія Войцехівська
(Житомир, Україна)

РОЗВИТОК МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

У статті розглянуто розвивальний потенціал інтерактивних методів навчання української мови в старших класах. Визначено найбільш поширені інтерактивні методи, які використовуються на уроках української мови та принципи підвищення мовнокомунікативної компетентності.

Ключові слова: *інтерактивний метод, суб'єкт, мовнокомунікативна компетентність, принципи навчання, розвивальний потенціал, шкільний курс української мови.*

In the article the development potential of interactive methods of teaching the Ukrainian language in the upper classes is considered. The most common interactive methods used in the Ukrainian language lessons and the principles of improving the language-communicative competence are determined.

Key words: *interactive method, subject, language communicative competence, training principles, developmental potential, school course of the Ukrainian language.*

Актуальність теми полягає в тому, що навчання учнів старших класів, вимагає пошуку таких методів навчання, які дозволили б найбільш повно реалізувати природні здібності учнів, активно розвивати їхню когнітивну сферу, формувати в них готовність вільно й комунікативно доцільно володіти українською мовою в різних соціокультурних ситуаціях.

Складним питанням в досягненні освітніх цілей шкільного курсу української мови є проблема вибору методів навчання й забезпечення їх ефективності. Як зазначає, О. Кучерук, лінгвометодична проблема «як навчати» не втрачає наукової актуальності. Важливим аспектом цієї проблеми є питання системи методів навчання української мови як державної. У вітчизняній лінгводидактиці зберігається класифікація традиційних методів навчання, що укладалися в систему протягом віків, та в дидактичних і методичних працях об'єктом уваги авторів часто стають інноваційні методи [5, с. 7]. Відповідно до сучасних запитів україномовної освіти особливого значення набувають інтерактивні методи навчання, що мають великий потенціал для розвитку мовнокомунікативної компетентності учнів.

Аналіз наукової літератури, присвяченої поставленій проблемі, свідчить, що окремі аспекти інтерактивного підходу до розвитку мовної особистості учнів на уроках української мови розкрито в працях вітчизняних лінгводидактів (О. Горошкіної, С. Карамана, В. Нищети, Н. Солодюк, Л. Шевцової та ін.). Однак залишається багато лінгводидактичних питань щодо формування мовнокомунікативної компетентності старшокласників у шкільному курсі української мови.

Мета статті – розглянути розвивальний потенціал інтерактивних методів навчання через призму культивування в учнів старших класів мовнокомунікативної компетентності на уроках української мови.

Вивчення умов функціонування методів навчання української мови в старших класах свідчить, що традиційна методика навчання в сучасному навчальному закладі не повною мірою сприяє досягненню учнями високих якісних і кількісних показників у навчанні предмета. Маємо констатувати нехтування в масовій практиці шкільного навчання наукових закономірностями побудови мовленнєвої і навчально-пізнавальної діяльності учнів, формальне дотримання готових шаблонів поурочних розробок, що становить велику перешкоду для підвищення якості навчальних результатів з української мови.

Курс української мови в старших класах є поглиблювально-узагальнювальним, що значною мірою визначає специфіку організації навчання. На побудову курсу впливають такі чинники, як невелика кількість годин, певна сформованість в учнів професійних орієнтирів та інтересів, потреба в узагальненні понятєвої бази шкільного курсу української мови, в збагаченні мовлення старшокласників не лише загальновживаною лексикою і фразеологією, а й професійною, різними граматичними моделями. Крім того, на уроках української мови учні мають засвоїти елементи риторики, етики ділового спілкування тощо. Важливе завдання вчителя-словесника полягає в тому, щоб навчити учнів правильно й комунікативно виправдано використовувати засоби української мови. Як слушно зазначає З. Бакум, не менш гострою нині є потреба в переорієнтації на застосування адекватних до поставленої мети методів навчання [1, с. 58]. У сьогочасних умовах україномовної освіти педагоги намагаються усталені методи навчання поєднувати з інноваційними.

Прагнення вчителів-словесників втілити на практиці принцип інноваційного навчання учнів, вийти за межі застарілої системи освіти зумовили появу інтерактивних методів навчання української мови, які характеризуються нетрадиційним змістом. Такі методи навчання здатні якісно змінити рівень навчальних досягнень учнів і підвищити інтерес до освітнього предмета.

Слово «інтерактивний» у перекладі з англійської «Inter» – це «взаємний», «act» – діяти. Відповідно, сутність поняття – взаємодіяти чи знаходитися в режимі бесіди, діалогу. Тому інтерактивний метод навчання насамперед пов'язаний з діалоговим навчанням. Особливість інтерактивних методів у тому, що вони дають змогу взаємодіяти не лише в напрямі *вчитель – учень*, а й у напрямі *учень – учень,* тобто забезпечують *суб'єкт-суб'єктний* характер навчального процесу.

За Л.Галіциною, нині активізувалися пошуки в царині інтерактивних методів навчання, що тлумачаться як способи діалогічної взаємодії суб'єктів навчання (учіння), спрямовані на осмислення діалогу, його інтер-, інтра-, метасуб'єктні плани [3, с. 32]. Сутність

інтерактивних методів полягає в тому, що освітній процес організовується на основі активної взаємодії всього класу. Учні і вчителі стають рівноправними суб'єктами навчання.

Г.Сиротенко звертає увагу на те, що в основі інтерактивного методу – принцип особистісно орієнтованого навчання, безпосередня участь кожного учасника навчального заняття в пошуку шляхів і засобів розв'язання проблем. З-поміж інтерактивних методів науковець виділяє метод мозкового штурму, в основі якого – прогнозування, відсіювання, узагальнення ідей тощо [6, с. 13–20]. Різновидом мозкового штурму прийнято розглядати метод синектики. Лінгвометодичну інтерпретацію синектики як методу навчання пропонує О. Кучерук відповідно до завдання описати українську писанку [4, с. 144-145].

У практиці мовної освіти словесники все частіше застосовують такі інтерактивні методи: 1) «гронування», або «асоціативний кущ» (групове встановлення асоціативних зв'язків між окремими поняттями для узагальнення теоретичного матеріалу); 2) «сократівська бесіда» (учні ставлять проблемні запитання і самостійно відшукують відповіді на них); 3) метод прогнозування (колективне підтвердження чи спростування гіпотези за дидактичним матеріалом, прогнозування теми уроку); 4) «коло ідей» (вільне накопичення учнями ідей з певної теми, їх критичне осмислення); 5) мовні ігри (як різновиди – комп'ютерні ігри, інтелектуальні, творчі та ін.) тощо.

Розвивальний потенціал інтерактивних методів навчання у формуванні мовнокомунікативної компетентності старшокласників можна посилити за умови дотримання таких принципів:

- *принцип керування розвитком* – організовуючи навчання учнів особливим способом, можна закономірно керувати темпом і змістом їх розвитку;
- *принцип «від загального до часткового»* – введення учнів у навчальний предмет починається із виділення загального відношення, принципу побудови предмета;
- *принцип дослідження й пошуку* – знання учнів не отримують в готовому вигляді, суттєві ознаки навчального предмета вони самостійно знаходять в процесі розв'язання пізнавальних задач, навчальних завдань;
- *принцип моделювання* – загальний спосіб учні шукають в предметно-практичній діяльності, в основі якої має бути моделювання, тому що через модель з'являються загальні способи розв'язання окремих завдань.
- *принцип відповідності змісту і форми* – використання форм організації колективно розподіленої діяльності відповідає етапу засвоєння учнями способів дії [2, с. 8-9]

Використання інтерактивних методів навчання з дотриманням наведених принципів на уроках української мови в старшій школі стимулює мотивацію навчання, пізнавальний інтерес до предмета, емоційно налаштовує учнів на мовленнєву самореалізацію, розвиває лінгвокреативні здібності, індивідуальну лінгвокогнітивну картину світу, – що в сукупності забезпечує набуття учнями мовнокомунікативної компетентності.

Отже, є всі підстави стверджувати, що успішний розвиток мовнокомунікативної компетентності старшокласників забезпечується цілеспрямованою й логічно обґрунтованою системою методів навчання,

з-поміж яких особливий потенціал мають інтерактивні методи. Перспективними є подальші дослідження лінгводидактичних умов упровадження інтерактивних методів у процес навчання української мови в навчальних закладах різних типів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бакум З. Навчання української мови в старшій школі: реалії та перспективи // Рідна школа. – №7–8 (липень–серпень). – 2010. – С. 57-60.

2. Дусавицький А.К. Урок в развивающем обучении (Система Д.Б.Ельконіна – В.В. Давидова) / А.К.Дусавицький. – М.: Вита-пресс, 2010. – 287 с.

3. Ігри для дорослих: Інтерактивні методи навчання / упорядник Л.Галіцина. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.

4. Кучерук О.А. Методи навчання української мови в загальноосвітній школі : [словник-довідник]. – Житомир : Рута, 2010. – 186 с.

5. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : [монографія] / Кучерук О. А. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. – 420 с.

6. Сиротенко Г.О. Шляхи оновлення освіти: науково-методичний аспект: інформаційно-методичний збірник / Григорій Олександрович Сиротенко. – Х.: Основа, 2003. – 96 с.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Кучерук О.А.

УДК 501

Людмила Давидюк
(Володимир-Волинський, Україна)

ЕЛЕМЕНТИ ІСТОРИЗМУ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ВСЕБІЧНО РОЗВИНЕНОГО МАЙБУТНЬОГО СПЕЦІАЛІСТА

У статті розглянуто доцільність використання історизму на заняттях з математики, як важливий компонент, що сприяє розвитку пізнавального інтересу студентів, їх загальної культури. Значення історизму у навчальному процесі. Його вплив на підготовку майбутніх фахівців до науково-дослідницької роботи.

Ключові слова: *історія математики, пізнавальний інтерес, навчально-виховний процес, розумовий кругозір, загальна культура.*

In the article expedience of the use of historical method is considered on employments after mathematics, as an important component which assists development of cognitive interest of students, them general culture. A value of historical method is in an educational process. His influence on preparation of future specialists to to scientifically research works.

Key words: *history of mathematics, cognitive interest, educational-educate process, mental range of interests, general culture.*

Математика. Наскільки містким і глибоким стало це поняття! Виникнувши на світанку цивілізації, математика постійно збагачувалася, час від часу істотно оновлювалася, охоплювала все повніше кількісні відношення і просторові форми дійсного світу. При цьому вона, розширюючи і зміцнюючи свої багатогранні зв'язки з практикою, допомагала людству пізнавати й використовувати закони природи, була могутнім рушієм розвитку науки й техніки. [5, с. 5]

Що таке математика? Як вона виникла? В чому її привабливість і краса? Як розвивається математика? Як виникає любов до неї? Як математик приходить до своїх відкриттів? [5, с. 5]

Саме такі питання можна розкрити використовуючи історичний матеріал на заняттях з математики. Складну і «суху» науку, як багато хто називає, можна зробити цікавішою. А це завдання не є з легких!

Геніальний український математик М.Остроградський і французький педагог А.Блум наголошували: «Було б злочином для людей, вивчаючи матеріали, не шанувати не тільки імен дослідників, але й їх методів і результатів, яких вони досягли» **[**2, с. 268]

На сьогодні, викладачеві потрібно змагатися із комп'ютером, який в житті студентів займає значну частину часу. Треба проявити компетентність у своєму предметі, креативність та оригінальність, щоб зацікавити і навчити сучасну молодь. Використовувати методи активного навчання та застосовувати повною мірою усю різноманітність форм і засобів навчання.

Одним із способів зробити викладання математики цікавішим і привабливішим є використання матеріалу з історії розвитку математики. Історичні довідки я практикую на будь-якому етапі заняття. Форма викладу різна. Найчастіше – бесіди, повідомлення, завдання творчого характеру. Щоб не заважати вивченню програмного матеріалу, інформація має переплітаються із заданою темою, бути лаконічною, продуманою, зрозумілою та достовірною.

Залежно від типу заняття та його мети історичний екскурс може тривати до 10 хвилин, а іноді обмежуюся кількома словами. Наприклад, на початку вивчення нового розділу я ознайомлюю з історією того чи іншого питання більш конкретно висвітливши бібліографічні відомості видатних вчених, звертаю увагу на походження математичних понять, термінів, символів, що стосуються даної теми.

Впровадження історичного матеріалу у процес навчання математики є важливою умовою забезпечення гуманізації змісту математичної освіти, ефективності навчально-виховного процесу і розвитку підростаючого покоління. Біографії видатних вітчизняних вчених та їх внесок у розвиток науки є невичерпним джерелом для виховання та навчання підростаючого покоління. [2, с. 269]

На прикладах з життя і творчості великих математиків формуємо моральне виховання. Впливаємо на характер студентів та їх ідеалів.

Використання історичних відомостей на заняттях завжди їх пожвавлюють. Більш ґрунтовно і свідомо студенти засвоюють математичні поняття, створюють уявлення про науку, яка постійно розвивається. Піднімається престиж математики, через усвідомлення труднощів математичних пошуків. Формується повага до наукових фактів і понять.

Цікаві повідомлення можуть пробудити розумові здібності, інтерес до навчання, бажання і вміння вчитися. А найголовніше – стати поштовхом до нових відкриттів.

Під час опрацювання історичного повідомлення до заняття студенти не тільки отримують нову інформацію, а й розширюють розумовий кругозір і підвищують свою загальну культуру.

Таким чином, частково повторюється навчальний матеріал, формується здатність до самоосвіти і саморозвитку, спостережливість та логічне мислення, вдосконалюються навички дослідження і творчої праці. Розвиваються вміння бачити і виділяти головне, складати робочий план, відбирати літературні джерела, обробляти результати, класифікувати, систематизувати та узагальнювати інформацію.

Зазначене вище включає в себе комплекс освітніх компетенцій, які пов’язані з розумовими, логічними, творчими і пошуковими процесами пізнання студентів. А це є невід’ємною частиною формування професійних і комунікативних можливостей.

Тому, можна сказати, що використання історизму на заняттях є першою сходинкою підготовки майбутніх фахівців до науково-дослідницької роботи.

Системне використання історичних фактів під час викладання математики є ефективним засобом формування математичної компетентності студентів. Має позитивний вплив на розвиток особистісних і професійних якостей, створює правильний погляд на математику в цілому.

Елементи історизму завжди спрямовані на підготовку особистості, яка готова до вдосконалення себе як майбутнього спеціаліста, який може адаптуватися до нових суспільних умов.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агафонова А.О. Еволюція педагогіки математики (Європа, XV–XIX ст.) / А.О.Агафонова // Математика в школах України. – 2017. – №30. – С.30-35.

2. Бевз В.Г. Практикум з історії математики: Навчальний посібник для студентів фізико-математичних факультетів педагогічних університетів. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2004. – 297 с.

3. Бевз Г.П. Методика викладання математики / Г.П.Бевз. – К.: Вища школа, 1977. – 376 с.

4. Займак І. Елементи з історії математики на уроках / І.Займак // Математика. – 2005. – №34. – С.20-24.

5. Про математику і математиків / Упоряд.: А.С.Зоря, С.М.Кіро. – К.: Рад. школа, 1981. – 254 с.

6. Шумигай С. Історія науки у позакласній роботі / С.Шумигай // Математика в сучасній школі. – 2012. – №9. – С.34-42.

УДК 373.3

Шолпан Джанзакова, Азамат Аккалиев
(Атырау, Қазақстан)

МУЗЫКАЛЫҚ-ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

Мақалада оқушыларға музыкалық-эстетикалық тәрбие берудің педагогикалық-психологиялық негізі теориялық тұрғыдан айқындалған. Авторлар жалпы білім беретін орта мектепте музыкалық эстетикалық тәрбие берудің маңыздылығын және өзектілігін мазмұнды деңгейде негізден, талдаған.

Кілттік сөздер: *музыкалық-эстетикалық тәрбие, музыка, эстетика, қазақтың ән өнері, психологиялық көңіл-күй, тәрбие құралы.*

In the article at the theoretical level, the psychological and pedagogical foundations of the musical and aesthetic education of schoolchildren are revealed. The authors substantiate and substantively analyze the importance and relevance of musical and aesthetic education in the secondary school.

Key words*: musical and aesthetic education, music, aesthetics, Kazakh music, psychological mood, means of upbringing.*

Қазақстан Республикасының “Білім беру туралы” Заңында ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және тәрбиелеуге, сонымен қатар руха-ни және тәни күш-қуатын жетілдіруге, жеке тұлғаның жан-жақты толысуына жағдай жасай отырып, зерделі азамат тәрбиелеу міндеті көзделген [1]. Демек, жалпы білім беретін қазақ мектептерінде оқушыларды халқымыздың рухани байлығын, мәдениетін, салт-дәстүрін терең таныстырып, бүгінгі қоғам сұраны-сына сай эстетикалық тәрбиенің жаңарған жүйесін жасау – бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып отыр.

Философиялық сөздікте «Эстетика» (грек тілінде aisthetikos – сезімтал, се-зімдік) термині «адамның дүниені эстетикалық игеруінің заңдылықтары, сұлу-лық заңдарына сәйкес шығармашылықтың мәні мен формасы туралы ғылым» ретінде түсіндіріледі.

Эстетикалық тәрбиесі проблемаларының зерттелуі соңғы кезеңдердегі ғалым-педагогтардың еңбектеріндегі ғылыми жетістіктермен толықтырылды (Б.Т.Лихачев, Ю.Б.Борев, Б.В.Асафьев, Д.Б.Кабалевский, Л.Г.Арчажникова, С.А.Ұзақбаева, А.А.Қалыбекова, Р.Р.Жәрдемалиева, М.Х.Балтабаев және т.б.)**.** Олар эстетикалық тәрбие мәселерін жаңа қырынан ашып көрсетіп «эстетикалық тәрбие» және «эстетикалық тәрбие мазмұны» ұғымдарын тереңдетті. Зерттеулерде көрініс алған тұрғылар эстетикалық тәрбиені пайымдауда жалпы тәрбиенің маңызды бөлігі екендігі жөнінде ортақ пікірде екендігін танытады.

Эстетикалық тәрбие – табиғаттағы, өнердегі, еңбектегі ең жасыны атаулы-ны бағалай білуге үйретеді, өнер шығармаларын тануға, қастерлеуге, оған керісінше ұсқынсыздыққа жағымысыз көзқарасты қалыптастырады (Р.Қоянбаев) [2].

Эстетикалық тәрбиенің маңызды бөлігі – музыкалық тәрбие болып санала-ды. Музыкалық тәрбие-балалардың музыкалық қабілеттерін мақсатты бағыт-тап, жүйелі түрде дамыту және музыкаға эмоциональды қарым-қатынасын, оның мазмұнын терең толғаныспен түсінуге, білуге тәрбиелеу.

Музыка тыңдау, музыкалық шығарма орындау, сурет салу т.б. балалардың байқампаздығын және қиялын дамытады. Мұғалім олардың өмір шындығын бағалау, оны түсіну, талдау сияқты қасиеттерін дамытуға тиіс. Мысалы, адам-ның бейнесін кескіндеу оның адам жөніндегі түсінігін кеңейтеді, адамдардың сезімдерін, толқуларын, қуанышы мен қайғысын бейнелеп, психологиялық көңіл-күйіне ортақтаса білуге үйренеді.

Музыканың адамның ішкі дүниесіне әсер ету, оның адамгершілік бейнесін қалыптастыру мүмкіндіктері ғалымдардың, ойшылдардың, музыканттардың назарын өзіне көптен бері аударып келді. Философтарды, психологтарды, педагогтарды, қоғам қайраткерлерін музыка ықпалының сыры ойландырды. Олар музыкалық өнердің тұлғаның қалыптасуындағы ролін анықтауға талпынды, өнердің басқа түрлерінің ішінде музыкадағы ерекше қасиеттер аталып көрсетілді. Эпостың анитикалық теориясы, орта ғасыр мұралаған катарсис жөніндегі Аристотель ілімі музыканы қабылдаудың өзіндік ерекшелігі және рухани пайдалылығының өзгешелігі проблемасына қызығушылықты анықтаған.

Музыка өздігінен тұлғаның, оның оң сапаларының бағытталуын өз-өзінен анықтай алмайды. Тәрбиелік әсерінің маңызды моменті музыкалық шығарма-ның идеялық мазмұны болып табылады. Музыкалық-эстетикалық тәрбиенің, дәлірек айтқанда музыка арқылы тәрбиелеудің тікелей міндеті осымен анықта-лады. Тәрбие құралы ретіндегі музыка қоғамның, мемлекеттің қамқорлығының нысанасы болып табылады. Өнердің, оның ішінде музыканың эстетикалық тәрбиелеудегі ролі анықтайтындар: өнерде эстетикалық бастама барынша толық және жан-жақты іске асады, шындыққа, табиғаттағы және қоғамдық өмірдегі бүкіл эстетикалық-қа эмоциялық-бағалаушылық қатынас жүзеге асады және беріледі. Тұтас өнердің жалпы қызметі міне осында. Ол адамда эмоциялық белсенділікті, өмірге шығармашылық қатынасты туғызады.

Музыка адамда пішіннің жетілгендігі мен тұтастығын қабылдау қабілетін оятуға көмектеседі. Музыкамен анықталған және дамыған бұл қабілет адамзат іс-әрекетінің барлық түрлерінде білінеді. Сондықтан эстетикалық тәрбиенің қызметі, оның ішінде музыкалық-эстетикалық өнер саласымен шектеліп қал-майды. Өнер арқылы тәрбиелеу көркемдік іс-әрекеттегі эстетикалық бастаманы ғана анықтауға көмектесіп қана қоймайды, сонымен бірге эстетикалық құндылықтардың бүкіл әлеміне эстетикалық қабылдауды күшейтеді. Эстетикалық тәрбиенің жалпы жүйесіндегі музыканың мәні “инстинкт формасының” байқалуы қызметінде білінеді. Музыкалық әсер алушылық өнердегі және өмірдегі эстетикалық факторға сезімталдық пен қабылдағыштықтың кепілі бола алады.

Музыкалық туындыны қабылдау өзінің эстетикалық құндылығы бар, дыбыс материалында ұйымдасқан қандай да бір логикалық процестің бейнеленуі бо-лып табылады. Музыкада “ойлаудың өзіндік процесі, өзіндік логикасы” байқа-латындығына келісе отырып, мынаны айтуға болады: музыкалық туынды фор-маны сезінуді ғана тәрбиелеп қоймайды, сонымен бірге “логикалық сезімді” – оны эстетикалық ойластыру, тұтастық элементтерінің қалыптасқандығын және ішкі байланысын білу қабілетін тәрбиелейді.

Музыканың күші оның жан-жақты әсер ететіндігін: ерік-жігерге, ақыл-ойға, ойлауға, “логикалық сезімге”, эстетикалық сана саласында көркем туындының құрылымдық ұйымдасқандығын, оның жетілгендігін қабылдау қабілетін талап ететін форманы сезіну ретінде әрекет етеді. Осы мағынада алғанда музыка арқылы қалыптасатын эстетикалық сезім эстетикалық категория ретіндегі гармония ұғымына енген мазмұнға жақын келеді. Тұлғаның мақсатқа бағытталған даму жүйесін құруды талап ететін эстети-калық тәрбиелеу музыкасыз,

оның адамға көп түрлі әсерін, оның қабылдануы мен тәрбиелік ролін зерделеусіз мүмкін емес. Бұл мәселелердің ғылыми қойы-луы білімнің әр түрлі салаларындағы зерттеулердің дамуын ғана емес, сонымен бірге эстетикалық адамды зерттейтін басқа басылымдармен байланысын талап етеді. А.А.Фарбштейн музыкалық-эстетикалық тәрбиенің теориясын эмпирикалық біліммен, экспериментпен, талдаумен растайтын еңбектер жоғын айтады [3].

Қазақ халқының ән өнерінің күші оның жан-жақты әсер ететіндігінде: ерік-жігерге, ақыл-ойға, ойлауға, "логикалық сезімге", эстетикалық сана саласында көркем туындының құрылымдық ұйымдасқандығын қабылдау қабілетін, оның жетілуін талап ететін форманы сезіну ретінде әрекет етеді. Осы мағынада алғанда музыкамен қалыптасқан эстетикалық сезім эстетикалық категория ретіндегі гармония ұғымына енген мазмұнға жақын келеді.

Қазақтың халық әндерін зерттеуде орасан зор үлес қосқан өнертану ғылым-дарының докторы Б.Г.Ерзакович. Ғылымның «Абайдың музыкалық мұрасы», «Кенен Әзірбаев әндері», «Қазақстанның халық әндері», «Қазақтың Советтік халық әндері», «Мұхит әндері», «Ақан сері», «ЫБырай Сандыбаев», «Біржан сал» тәрізді ғылыми еңбектерінде қазақ әндерінің ұлттық сипаты, интонация-лық, өлшеулік, ырғақтық, ладтық ерекшеліктерін талдайды. «Қазақстан музыка мұрасының жанрлары», «Қазақ музыкасын тануды бастау» еңбектерінде ән жанрларына, оның ерекшеліктеріне, қалыптасу заңдылықтарына тамаша тал-даулар жасалған. Б.Г.Ерзаковичтің қазақ әндерін тұрмыстық, әлеуметтік нара-зылық, тарихи уақиғаларды суреттеу, еңбек әндері, лирикалық әндер, махаббат туралы, табиғат, қаралы әндер, өсиет әндер деп топтастыруы зерттеу барысын-да халық әндерінің педагогикалық классификациялауымызға негіз болды [3].

Қазақтың ән өнерінің зерттелуін өзінің күрделі еңбектерімен толықтырған ғылымдардың бірі – М.М.Ахметова. Ол «Песни и современность» атты еңбегін-де қазақ әндерінің интонациялық, ладтық-ырғақтық құрылымындағы дәстүрлі ерекшеліктерін Қазақстанның әр аймағындағы елдің өмір сүру жағдайларымен, тілдік диалектілік құбылыстарға байланысты зерттеді. М.М.Ахметова ән мұраларының декламациялы-речтативтік және созылыңқы әуендер деп екі түрін анықтап берді [4].

Педагогикадағы эстетикалық тәрбие теориясы қағидаларға сүйенеді. Олар: бала тұлғасының эстетикалық қалыптасуында мақсатқа бағытталған педагоги-калық әсердің жетекші ролі жөніндегі қағида, бала тұлғасын дамытудағы тәр-биелеу мен оқытудың жетекші ролі, адам үшін әсемдік құбылысының ерекше мәнін және рухани құндылығын мойындату болып табылады.

Қорыта келе, ***«музыкалық-эстетикалық тәрбие дегеніміз оқушылардың музыкаға, табиғатқа, қоршаған болмысқа эстетикалық қарым-қатынасын, өнер туындыларындағы әсемдікті қабылдау және шығармашылық қабілеттерін, талғамын дамыту, әсемдік атаулыны бағалай білу»*** деген өз анықтамамызды нақтылай аламыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының "Білім туралы" Заңы. – Алматы: Литера, 2000. – 96 б.
2. Ұзақбаева С.А. Қазақтың халықтық педагогикасындағы эстетикалық тәрбие. П.ғ.д. дисс… 13.00.01. – Алматы, 1993. – 425 б.
3. Калыбекова А.А. «Роль психолого-педагогических дисциплин в формировании профессиональной готовности будущего учителя музыки к эстетически воспитании школьников»: дисс.док.пед.наук.:13.00.01. – Алматы. – 361 с.
4. Ұзақбаева С.А. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі. – Алматы, 1990.

УДК 355.233-057.87

Шолпан Джанзакова, Алишер Лапишев
(Атырау, Қазақстан)

ҚАЗАҚ БАТЫРЛАРЫНЫҢ ҚАһАРМАНДЫҚ БЕЙНЕСІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ МАЗМҰНЫ

Мақалада қазақ батырларының қаһармандық бейнесіне тән қасиеттерді жеке тұлғаның құрылымдық компоненттерімен салыстырмалы талдау негізінде бүгінгі мектеп оқушыларына патриоттық тәрбие берудің құрылымдық мазмұны ашылған.

Кілттік сөздер: *қазақстандық патриотизм, қазақ батыры, қаһармандық бейне, қасиет, жеке тұлға, париоттық тәрбие.*

The At the article on the basis of comparison of qualities inherent in the heroic image of Kazakh warriors with the structural components of the personality revealed content structure of the patriotic education of pupils of the modern school.

Key words: *the Kazakhstan patriotism, the Kazakh warrior, the heroic image, a quality, a person, the patriotic education.*

Қазіргі Қазақстан Республикасының саяси-әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан қайта өркендеуі жағдайында жас ұрпаққа ұлттық рухани құндылықтар негізінде тәлім-тәрбие беру ісін кешенді, жүйелі түрде жүзеге асыру қажеттілігі бұрынғыдан да артып отыр.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев: «Елімізге бойында ата-бабамыздың ел мен жерге деген сүйіспеншілік қасиеті дамыған, егеменді елімізге аямай қызмет ететін, ой-өрісі кең, алғыр да жүректі, сауатты да салауатты азаматтар қажет», – деп, жас ұрпақ бойындағы ұлттық патриотизмді қалыптастыру ісінің ел өміріндегі маңызына айрықша көңіл бөлген болатын [1, 14 б].

Бүгінгі күні ғылыми еңбектерде «қазақстандық патриотизм» термині кеңінен қолданыс тауып келеді. Мұның өзі Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алуымен тұспа-тұс келетін көп ұлтты еліміздің жалпы халықтарына арналған деп айтуға болады. Зерттеуші Н.Т.Сманованың: «Қазақстандық патриотизм республиканың кез келген азаматы өзін осы елдің төл перзенті, өз азаматы ретінде сезінгенде, Тәуелсіз Қазақстанды өзінің туған елі, өсіп-өнген Отаны деп есептеген жағдайда қалыптасады», – деген пікірін айтуымызға болады [2, 15-17 б]. Бұл жерде зерттеуші патриотизмді Қазақстан Республикасы көлемінде ұлттардың интернационалдық сезімімен, халықтар достығымен байланыстыра түсіндіреді.

«Қазақстандық патриотизм» анықтамасы «Қазақстандық отансүйгіштік» ұғымының мемлекеттік деңгейдегі баламасы ретінде қолданылады.Әдетте ол «Отанын сүю, Отанын қорғау, Отанының жетістіктеріне мақтанышпен қарау», т.б. сезімдермен байланысты.

Енді авторлар ұсынған анықтамаларға мазмұндық тұрғыдан талдаулар жасасақ, оны төмендегі мазмұнда көре аламыз (Кесте 1).

Кесте 1 – «Қазақстандық патриотизм» ұғымына берілген анықтамалар

№	Ұғым	Авторлардың аты-жөні	Анықтамалар
1	**2**	**3**	**4**
1.	**ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТ**	Құсайынова Д.	- өзін Республика халқының құрамдас бөлігі ретінде сезінуі, Отанға деген сүйіспеншілігі мен берілгендік сезімі, халық пен елдің мүддесін қорғауда азаматтық парызын түсінуі және намысын ұстай білуі.

2.		Айталы А.	- тарихи тамыры терең әлеуметтік, саяси, психологиялық құбылыс. Ол ұлттардың арасындағы демократиялық дүниетанымға, адамгершілікке, ұлттық менталитет пен дәстүрге негізделген.
3.		Керімов Л.	- Қазақстан Республикасын біртұтас Отаны ретінде қабылдап, өзін Республика халқының құрамдас бөлігі сезінетін азаматтық парызы мен намысын тәрбиелеу.
4.		Сейдахметова Л.	- қазақ мемлекетін Отанымыз деп сезіну, басқа ұлттардың қазақ халқына сай құрметпен қарауы, әр ұлттың құқықтық еркіндігін қуаттай отырып, туған жерін және оны қорғауға дайын болу.
5.		Меңлібаев Қ.	- Республика халқының ажырамас бөлігі, ортақ Отаны ретінде Қазақстан Республикасына сүйіспеншілік сезімімен берілгендік, азамат ретінде халық пен елдің мүддесін сезіну болып табылады.
6.		Кожабаева Б.И.	- любовь всех народов к Казахстану.
7.		Бектуров А.	- социально-политическое явление, совокупность идей и чувств, формирующихся под воздействием исторического сознания, политической культуры, общегражданских и общенациональных идей.
8.		Кенжалин Ж.	- это средство достижения всеобщего духовного благополучия всех наций и народностей, проживающих в Республике.

Анықтамалар мазмұнында ғалымдардың арасында «қазақстандық патриотизм» ұғымдарына терең түсінік беруге талпыныстар жасалып отырғандығын аңғартады және бірін-бірі мазмұндық жағынан толықтырып, этностық ерекшеліктерге негізделген патриотизм мәнін ғылыми-педагогикалық тұрғыдан түсінуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, бұл жүйе бізге зерттеу нысанамызға сай жалпы білім беретін мектеп оқушыларына отансүйгіштік тәрбие беру ұғымына өз анықтамамызды ұсынуға мүмкіндік берді. Біздің көзқарасымызша, отансүйгіштік тәрбие – халық дәстүрлері негізінде адам баласының бойына жинақталған ерекше белгі. Ол әрбір жеке тұлғаның бойында белгілі бір қасиетке ие. Осы қасиеттер жиынтығы арқылы ғана әрбір тұлға өз Отанының патриоты болады. Сонымен қасиеттер батырлар бойындағы қайталанбайтын, тек өзіне ғана тән белгі. Ал «қасиет» сөзі: «Адамның өзіне тән адамдық (жақсы немесе жаман) белгісі. Жақсы қасиеттер (имандылық, ізеттілік, т.б.) адамда тәрбие арқылы қалыптасады», – деген ұғымды білдіреді [3, 127 б].

Қасиет деген сөздің өзі қазақ халқында кездесетін киелі ұғым. Мұнымен байланысты «қастерлеу», «қасиетті жер», «қасиетті сөз», т.б. сөздер қолданыста бар. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «Қасиет – адам бойындағы жақсылық, адамгершілік, ар-абырой, қадір», – деп түсінік берілген [4, 45 б].

Қазақ халқына тән жақсы қасиеттер туралы профессор А.Тайжан: «кеңпейілдігіміз, мейірбандығымыз, аршылдығымыз, намысшылдығымыз, бәсекешілдігіміз, жаңаруға, жаңа ортаға құмарлығымыз, тәуекелшілдігіміз, елгезектігіміз, т.б.», – деген түсінік береді, ал жаман қасиеттерді КСРО жүйесіндегі «социализм» дәуірінің таңбасы ретінде қарастыра отырып, ғалым Ғ.Телібаев: «таптық көзқарастан туған әлеуметтік-жікшілдік психология, жалтақтық, дінге деген жалаң көзқарас, тілдің шұбарлануы, маргиналдық психологияның дамуы, өз дәстүрі мен салтына жүрдім-бардым қарау, т.б.», – деп сипаттама береді [5, 20-21 б].

Демек, қасиет адамның өмір сүру барысында қоғамдық факторлар негізінде тәрбие арқылы қалыптасады. Олай болса батырлардың қаһармандық бейнесіндегі отансүйгіштік қасиеттерді кең мағынасындағы ұғым деп айтуымызға болады. Яғни қасиеттің өзі қазіргі таңдағы қоғамдық-әлеуметтік мәселелердің бірі екендігіне көзіміз жетеді. «Қасиет» ұғымына Философиялық сөздікте мынадай анықтама берілген: «свойство – философская категория, соотносительная категориям вещи и обычно определяемая через них. Например, Гегель определял свойства вещей как «ее определенные соотношения с другим: свойство имеется лишь как некоторый способ отношения друг к другу» [6, 569 б].

«Қасиет» ұғымы философияда категория ретінде жалпы ғылымдар аясында түсіндіріледі, сондықтан қасиеттіліктің мәні жоғары болып табылады. Сондай-ақ «қасиет – зат, қатынас және солар арқылы анықталатын ұғым. Сапа заттың өзіндік сипатын, біртұтастығын бейнелесе, қасиет – соның бір көрінісі», – деп анықтама беріледі [7, 533 б].

Психология ғылымы қоғамдық ортадағы қасиеттің мән-мағынасын зерттеумен айналысып келеді. Психологияда қасиет дегеніміз: «Индивидке тән психикалық іс-әрекет пен мінез-құлықтың белгілі бір сандық-сапалық деңгейін қамтамасыз етіп отыратын тұрақты түзіліс», – деп келтірілген [8, 64 б]. Бұл жерде тұлғаның даралық қасиеттеріне көп көңіл бөлетінін көруге болады. Мұның өзі психологиялық тұрғыдан жеке тұлғаны жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді. Алайда, «қасиет» сөзінің мән-мағынасы кең көлемді қамтитын болғандықтан, тұлғаның даму барысында өзіне тән мінез-құрылымдарымен сипатталатыны анық.

Қазақ батырының қаһармандық бейнесін көрсету үшін біз қазақ батырының тұлғалық құрылымын танытуымыз қажет. Яғни бізге қазақ батырларының тұтастай болмысы жұмбақ күйінде болып отыр. Сондықтан оны түсіндіру үшін К.К.Платоновтың теориясы негізіндегі тұлға құрылымына сәйкес қарастырсақ, жеке тұлғаның құрылымдық компоненттері: *бағыты* **(**қызығушылық, идеал, еліктеу, көзқарастары, дүниетанымы, т.б.), *тұлғалық тәжірибесі, тұрақты психологиялық процестер* **(**ес, ойлау, қабылдау, эмоциясы, т.б.), *жас, жыныс ерекшелігі* **(**алты жаста ақыл иесі, он үште отау иесі, отызда орда бұзар, қырықта қамал бұзар, елуде ел ағасы, т.б.).

Демек жеке тұлғаның өзі әлеуметтік ортада сапалық көрсеткіштерімен сипатталады. Яғни «Сапа – белгілі бір заттың немесе құбылыстың басқа бір заттар мен құбылыстардан ерекше қасиеті, ерекше белгісі», - деп анықтама беріледі [8, 160 б]. А.Г.Ковалевтің теориясы бойынша жеке тұлғаның қалыптасуында сапалық ерекшеліктерді төмендегі кесте арқылы беруге болады (Сурет 1):

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Бағыты	**Қажеттілігі**	**Мінезі**	**«Мен» басқару жүйесі**
образы, ерекше қасиеті, таң қалдырар тұлғасы, т.б.	ел қорғау, ерлік, намыс, қаһармандық, т.б.	қарапайым, ашық, парасатты, жігерлі, т.б.	бір сөзді, ұстамды, шыдамды, қайсар, т.б.

Сурет 1. Жеке тұлғаның құрылымы

Қорыта айтқанда «жинақталған қазақ батырының бейнесі» бүгінгі ұлт мектебінің оқу-тәрбие үрдісіндегі қажетті тұстарын айқындауға мүмкіндік береді. Себебі, жеке тұлғаның әлеуметтану барысындағы отансүйгіштік тәрбиенің құрамдас бөліктері «мінезі», «дене пішіні, бет-келбеті», «ерекше қасиеттері», «ұстанымы, ұраны» бүгінгі жас ұрпақтың отаншылдық рухын жетілдірудің алғышартары екенін айтуға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н.Ә. Өзекжарды ойлар. – Алматы: «Мектеп» баспасы ЖАҚ, 2003. – 172 б.
2. Сманова Н.Т. Ғабит Мүсіреповтің педагогикалық ой-пікірлері: Пед. ғыл. канд. … автореф. Алматы, 2005. – 31 б.
3. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология / Жалпы ред. басқарған А.Қ.Құсайынов. – Алматы: «Мектеп» ЖШС, 2002. – 256 б.
4. Тайжанов А. Ұлтымызда қасиет деген ұғым бар // Қазақ әдебиеті, 1998, №24, 19 маусым.
5. Философская энциклопедия. Т.4. «НАУКА-СИГЕТИ» / Гл. ред. Ф.В.Константинов. – М.: «Советская энциклопедия», 1967. – 592 с.
6. Қазақ Совет энциклопедиясы. Т.6. «КӨЗ-ҚОСҮЙТАС» / Бас ред. М.Қаратаев. – Алматы: «Қазақ Совет Энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1975. – 640 б.
7. Жалпы психология /В.Богословский және т.б. – Алматы: «Мектеп», 1979. – 240 б.
8. Дүйсенбаев А. Жалпы білім беретін орта мектептің 10-сынып оқушыларына арналған «Отантану» арнайы курсының оқу бағдарламасы. – Ақтөбе, 2002. – 16 б.

Марина Дмитриева, Евгений Абросимов
(Измаил, Украина)

MOODLE КАК СРЕДСТВО ОПТИМИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ

В данной статье рассмотрена проблема модульно-ориентированной динамической среды как педагогической технологии процесса обучения. В работе обращено внимание на роль электронного обучения в образовательном процессе. Сделан аспект на актуализации этой технологии для развития самостоятельной работы обучаемого, творческих потенциалов и самореализации.

Ключевые слова: *асинхронность, образование, самостоятельная работа, система MOODLE, среда, технология, электронное обучение.*

In this article, the problem of a modular-oriented dynamic environment as a pedagogical technology of the learning process is considered. The paper drew attention to the role of e-learning in the educational process. The aspect is made on the actualization of this technology for the development of the student's independent work, creative potentials and self-realization.

Keywords: *asynchrony, education, independent work, MOODLE system, environment, technology, e-learning.*

Система *Moodle* рассмотрена как специально организованная учебная деятельность, которая способствует развитию компетенций. Использование системы *Moodle* в образовательном процессе позволяет сформировать у обучающихся способность к самостоятельному поиску, непрерывному самообразованию и творчеству. Актуальность использования дистанционных технологий в системе образования отражает потребности социума в совершенствовании форм обучения, прежде всего, заочного, реализации современных методов обучения с опорой на самостоятельность обучающегося, предоставлении вариативных образовательных услуг и определяется необходимостью разработки и описания педагогических требований к организации дистанционного образования.

Эффективное использование современных образовательных технологий предполагает внедрение в учебный процесс дистанционных учебно-методических материалов. Наиболее

востребованными на сегодня ресурсами являются электронные учебные курсы (ЭУК) в системе Moodle. Преимущества ЭУК перед традиционными формами представления учебных материалов очевидны: успешно реализуются технические, контролирующие, организационные функции, обеспечивается доступность и разнообразие (интерактив, мультимедиа, коммуникативность) материалов. Возможность освоения образовательных курсов независимо от места нахождения студентов и одновременное снижение трудозатрат преподавателей позволяют решать сложные задачи охвата качественным образованием всей территории страны и особых категорий обучающихся [1].

Целью разработки и внедрения модульной объектно-ориентированной динамической обучающей среды *Moodle* является оптимизация асинхронной самостоятельной работы обучаемых, осуществление поддержки образовательного процесса по всем формам обучения, в том числе и повышения квалификации специалистов, переподготовки персонала.

Практическая реализация технологических платформ электронного обучения обеспечивает возможность традиционной дидактики, раскрывающей закономерности усвоения знаний, умений и навыков и формирования убеждений, способствующей развитию креативных личностей, способных самостоятельно решать проблемы. В этом актуальным является использование *Moodle*, которая еще известна как система управления обучением или виртуальная обучающая среда, т.е. среда дистанционного обучения с открытым исходным кодом.

Самостоятельная работа студентов в электронной обучающей среде *Moodle* характеризуется асинхронностью. Реализация *Moodle* при организации асинхронной самостоятельной работы позволяет:

- обеспечить учебный процесс учебно-методическими материалами, которые повысят качество подготовки специалистов;
- произойдет реализация требований государственных стандартов;
- повысить эффективность управления самостоятельной работой студентов;
- реализовать рейтинговую систему оценки результатов обучения студентов;
- создать условия для внедрения в образовательный процесс системы электронного тестирования.

Моделирование электронной образовательной среды с акцентом предоставления обучающимся права выбора того, что и как изучать. В результате происходит усиление мотивации освоения профессии, создание условий для развития способности самостоятельного принятия решения, формирования ответственности и самоорганизации [2].

Преподавателям система дает возможность проявить творчество в раскрытии содержания и формы презентации курса. Возможности *Moodle* позволяют студенту выстраивать процесс познания (интеллектуального, эмоционального, нравственного) самостоятельно.

Система *Moodle* позволяет использовать различные формы самостоятельной работы студентов: диалог, обсуждение проблем в интерактивном режиме, подготовка творческих работ, тестирование и др.

Ценным моментом является проявление возможности личностно-ориентированного подхода к учащимся, посредством вариативности и гибкости изучения содержания на основе индивидуального темпа.

Оптимизация асинхронной самостоятельной работы студентов позволяет повысить качество образовательного процесса. Организация обучения в среде *Moodle* предполагает необходимость повышения компетентностного уровня личности в условиях асинхронной (неодновременной) учебной коммуникации.

Moodle – результативное средством организации самостоятельной работы, протекающей асинхронно. Если активизируется позиция студентов, то происходит учет специфики студентов и преподавателя.

Теоретическое обоснование и практическая апробация *Moodle*, поставленная нами при решении проблемы внедрения электронного обучения в учебный процесс, позволила определить потенциал и ресурсы *Moodle*, критерии и показатели внеаудиторной учебной деятельности.

Исследование было проведено с использованием таких методов, как обобщение педагогического опыта, наблюдение, опрос. Опытно-производственной базой, предоставившей возможность социально-образовательного эксперимента, явился факультет управленния, администрирования и информационной деятельности Измаильского государственного гуманитарного университета.

Практическая значимость исследования заключается в том, что с помощью *Moodle* повышается активность студентов в освоении материала, усиливается стремление к самообразованию и самоорганизации студента.

Такой вид учебно-познавательной деятельности активизирует процесс интерактивного взаимодействия, в результате чего происходит активизация субъектной позиции студентов, повышается интерактивность занятий. На основании проведенного пилотного проекта по внедрению *Moodle* можно констатировать более успешную работу студентов в освоении дисциплины и лучшую подготовку к экзамену.

Наблюдается развитие самостоятельности студента, совершенствование знаний по организации поиска информации, приобретение новых знаний. Навыки в области тестирования содействуют развитию интеллектуального потенциала в сфере тестирования. Все это является стимулятором научно-исследовательской деятельности.

Таким образом, использование электронного обучения меняет характер взаимодействия студента и преподавателя, требует от студента высокой мотивации и самодисциплины, открывает новые возможности для творческого самовыражения преподавателя, содержит потенциал для реализации новых идей и личностного развития обеих сторон, не может и не должно заменить аудиторное живое общение в коммуникативных курсах.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Программа развития электронного обучения на 2014-2020 гг. [Электронный ресурс] // Регламентирующие документы в области электронного обучения НИ ТГУ. URL: http://ido.tsu.ru/normdocs/elearning/ (дата обращения: 24.15.2016)

2. Makienko M.A., Kvesko R.B., Kornienko A.A., Kvesko S.B. Cognitive competence of personality of the future engineer // 8th International Forum on Strategic Technology (IFOST - 2013): Vol. 2. Ulanbaatar, 28 June – 1 July 2013. – Ulanbaatar: MUST, 2013. – P. 692–693.

3. Якунина Е.Н. Групповая динамика и профессиональные коммуникации в подготовке IT-специалистов // Информационные технологии и математическое моделирование (ИТММ-2014): Мат-лы XIII Международной научно-практической конференции им. А. Ф. Терпугова. Томск: Изд-во ТГУ, 2014. – Ч.1. – С. 245-248.

4. Якунина Е.Н. Особенности адаптации студентов к учебной деятельности при занятиях парным коллективным танцем: Дис… канд. б. наук. – Томск, 2011. – 206 с.

Марина Дмитриева
(Измаил, Украина)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАТИКИ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Статья посвящена актуальной проблеме, связанной с совершенствованием методики преподавания информатики с использованием электронных образовательных ресурсов.

Ключевые слова: *информатизация образования, электронные образовательные ресурсы, эффективное обучение школьников, активизация познавательной деятельности.*

The article is devoted to the actual problem connected with the improvement of the methods of teaching computer science using electronic educational resources.

Key words: *informatization of education, electronic educational resources, effective education of schoolchildren, activation of cognitive activity.*

Успешность обучения во многом зависит от того, в какой форме организована познавательная деятельность учащихся. Каждый урок должен строиться на основе различных форм деятельности учителя и учеников. Одна из таких форм – информатизация сферы образования. Для этого создаются электронные образовательные ресурсы, разрабатываются автоматизированные системы обучения и тестирования, организуются дистанционные обучающие курсы [1, с. 27].

Готовые электронные продукты, обладая содержательной полнотой, используют весь спектр технических возможностей. Достоинством электронных образовательных ресурсов является то, что процесс обучения выстраивается в логическую цепочку: лекционный материал – практические задания – задания для самостоятельной работы – тестирование [4, с. 241]. На первых двух этапах осуществляется процесс обучения, на третьем этапе – самоконтроль, на четвертом – контроль и самоконтроль полученных знаний. Новые технологии позволяют использовать электронные материалы на каждом этапе обучения. Электронный тестовый контроль знаний позволяет охватить в процессе тестирования большой объём материала и тем самым получить действительно широкое представление о знаниях тестируемых, а самоконтроль знаний обучающегося, систематизировать их. Тесты являются отличным средством для подготовки к экзамену или зачету.

Обучение эффективно, если школьник проявляет познавательную активность, являясь субъектом образовательной деятельности. Компьютер, в свою очередь, способствует развитию познавательной активности и становлению личности обучающегося как субъекта учебной деятельности. Содержание образования включает объективные научные факты, теории, законы, которые могут быть найдены в информационной базе Интернет. Компьютер даёт огромные возможности для усвоения приобретенных знаний посредством выполнения дифференцированных заданий. Кроме того, преподавание и усвоение знаний происходит в определенном порядке, системе, как содержания, так и процесса обучения, чему способствует размещение материала в компьютерной базе данных. Владея навыками компьютерной грамотности, школьник имеет возможность самостоятельно определять путь изучения темы [2, с. 53]. Компьютер включает в работу максимальное количество органов чувств: зрительный, слуховой и тактильный. Развивающие и воспитывающие возможности компьютера связаны с особенностями построения компьютерных программ, которые способствуют выбору индивидуальных образовательных траекторий.

Одним из очевидных достоинств мультимедийного урока является усиление наглядности. Вспомним известную фразу К.Д.Ушинского: «Детская природа ясно требует наглядности». Сегодня видеопроектор на уроке – незаменимое техническое средство.

Достигнуть же эффекта обучения можно, если соблюдать определенные требования к электронной наглядности: время демонстрации должно быть оптимальным и соответствовать учебной ситуации; продуманный алгоритм смены слайдов; оптимальное количество на слайдах фото и текста; сочетание различного типа информации (голосовой, графической, видео- , аудио-).

Психологические аспекты визуализации информации на экране: структурированность информации; смена визуальной информации на аудиоинформацию; смена темпа работы учащихся; варьирование яркости цвета и громкости звука; соответствие содержания учебного материала возрасту [3, с. 148].

Компьютер гарантирует конфиденциальность. Результаты деятельности ученика известны только ему. Задача учителя сохранить психологически комфортную атмосферу, при которой не снижается самооценка ученика.

Благодаря мультимедийному сопровождению занятий, экономится до 30% учебного времени. Учитель не задумывается о том, хватит ли места на доске, не беспокоится о качестве мела, учащимся понятно все написанное. Имеется возможность постоянно видеть реакцию учеников, вовремя реагировать на неё. Отличительной чертой электронных пособий является их интерактивность, наличие обратной связи, представляющую собой информацию, поступающую от электронного пособия к пользователю в ответ на его действия.

Каждый ученик на уроке должен работать активно и увлеченно. Особенно важно это в подростковом возрасте, когда формируются и определяются постоянные интересы и склонности к тому или иному предмету. Важно раскрыть перед подростком притягательные стороны информатики, иначе его интересы замкнутся на компьютерных играх. Даже у самых слабых учеников можно вызвать интерес к предмету, используя на уроках занимательный материал с применением новых компьютерных технологий. У них наблюдается развитие навыков оригинального мышления, творческого подхода к решаемым проблемам.

Школьники, работающие по мультимедийным пособиям, удовлетворены процессом обучения. Они считают, что знания по данному предмету необходимы в самостоятельной жизни, оказывают благоприятное воздействие на развитие способностей. Оценивают свое эмоциональное состояние на уроках информатики как комфортное и благоприятное.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев В.И. Педагогика высшей школы: инновационно-прогностический курс : учеб. пособие / В.И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 2005. – 500 с.

2. Бешенков С. А. Непрерывный курс информатики / С.А. Бешенков, Е.А. Ракитина, Н.В. Матвеева, J1.B. Милохина. – М.: БИНОМ : Лаборатория знаний, 2008. – 144 с.

3. Выготский JI.C. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.

4. Григорьев, С.Г. Информатизация образования. Фундаментальные основы / С.Г. Григорьев, В.В. Гриншкун. – Томск: TMJl-Пресс, 2008. – 286 с.

УДК 378:373.3.011.3-051

Алла Добридень
(Умань, Україна)

ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються основні аспекти розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів початкової школи. Обґрунтовано та проаналізовано погляди зарубіжних та вітчизняних педагогів на поняття «творчість» та «педагогічна творчість». Розглядаються основні підходи до розуміння сутності педагогічної творчості у підготовці майбутнього вчителя початкової школи.

Ключові слова: *творчість, педагогічна творчість, підготовка майбутнього вчителя, початкова школа, педагогічна діяльність, учень.*

The article deals with the main aspects of the development of creative potential of future teachers of elementary school. The views of foreign and domestic teachers on the concept of «creativity» and «pedagogical creativity» are grounded and analyzed. The main approaches to understanding the essence of pedagogical creativity in the preparation of the future teacher of elementary school are considered.

Key words: *creativity, pedagogical creativity, preparation of the future teacher, elementary school, pedagogical activity, student.*

Педагогічна творчість займає особливе місце серед різних видів діяльності, оскільки саме вона визначає вектори динамічного розвитку всіх творчих процесів людства. Носієм педагогічної творчості є вчитель, який стоїть біля витоків розвитку особистості кожної людини.

Творчість – одне із найзагадковіших явищ у житті кожної людини і суспільства в цілому. Тому проблема творчої підготовки майбутніх учителів початкової школи до педагогічної діяльності є актуальною у будь-якому суспільстві. У зв'язку з цим на сучасному етапі відбувається підвищення вимог суспільства до розкриття творчого потенціалу майбутніх учителів; інтенсивно ведеться пошук і розробка оптимального змісту, форм і методів підготовки педагогічних кадрів, готових до професійної творчості, яка сприяє самореалізації як вчителів, так і їх вихованців [3].

Загальні та специфічні особливості творчої педагогічної діяльності розкриваються у працях Ф. Гоноболіна, В. Загвязинського, І. Зязюна, В. Кан-Калика, Н. Кузьміної, Н. Нікандрова, Ю. Кулюткіна, М. Поташника, І. Синиці, Р. Скульського, В. Сластьоніна, Г. Сухобської, Р. Шакурова, О. Щербакова та ін. Проблемам розвитку творчої особистості вчителя присвячені праці Н. Кічук, Б. Красовського, Л. Лузіної, С. Сисоєвої, П. Шевченка та ін., в яких визначається залежність ефективної педагогічної діяльності від розвитку творчої особистості вчителя.

Дослідження творчості проводили й зарубіжні вчені: М. Воллах, Дж. Гілфорд, Б. Гізелін, С. Меднік, В. Сміт, Е. Торренс, К. Тейлор, Х. Трік, Д. Халперн та ін.

Метою статті є розкриття сутності понять «творчість», «педагогічна творчість» та висвітлення змісту педагогічної творчості як важливої складової у підготовці майбутнього вчителя початкової школи до професійної діяльності.

Творчість, включаючись у працю, відкриває новий аспект у проблемі діяльності в цілому. У творчій праці, яка створює дещо об'єктивно значуще і разом з тим нове, внесене особистістю, оригінальне, об'єктивна і особистісна значущість діяльності можуть максимально збігатися. В творчій праці знаходять відтворення творчі сили особистості [6, с. 485].

У творчості індивід стверджується, формує, відтворює і розвиває себе як особистість. Творчість доступна кожному і може бути поширена на будь-який вид діяльності [2, с. 21–22]. Ці думки у сучасній вітчизняній літературі розвинули О. Клепіков, Г. Кучерявий. Творчість, тобто вироблення нового, не є здатністю і дивовижним привілеєм незвичайних осіб. Усі люди творять, створюють нове у своєму буденному житті. Кожна людина тією чи іншою мірою (хоча б у найелементарніших формах) використовує свою здатність до творчості [2, с. 91].

Стверджуючи, що суб'єкт творчості – особистість, вони тим самим підкреслюють, що саме особистість є носієм властивостей людини як суб'єкта. Структура ж людини як суб'єкта може бути розкрита лише на соціальному рівні розвитку людини як особистості. Кожному рівневі розвитку людського індивіда, як суб'єкта творчості, притаманні характерні для нього властивості, що визначають його соціальність [2, с. 92].

С. Сисоєва розглядає педагогічну творчість як цілісний процес професійної реалізації та самореалізації педагога в освітньому процесі і зазначає, що особливістю педагогічної творчості є те, що педагог реалізує свої особистісні і професійні творчі потенції засобом творення особистості дитини, а розвиток його творчого потенціалу зумовлений розвитком творчого потенціалу вихованця. Тому центральною ланкою педагогічної творчості є особистісно орієнтована розвивальна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу, яка зумовлена специфікою психолого-педагогічних взаємовідносин між ними і спрямована на розвиток їх творчого потенціалу [7, с. 68].

Однак більшість учених у світі схиляються до того, що природа творчості єдина, а тому і здатність до творчості універсальна. Навчившись діяти у сфері мистецтва, техніки чи в інших видах діяльності, людина легко може перенести цей досвід у будь-яку іншу сферу, зокрема в педагогічну. Ми погоджуємося з О. Куцевол, що творчості педагога притаманні спільні риси, властиві будь-якому виду творчої діяльності:

- творчий процес неможливий без наявності суб'єкта творчості, яким виступає педагог;
- основою творчості є креативність особистості – творчі здібності, які можна розвивати в процесі професійної діяльності;
- педагоги й учні як суб'єкти творчої діяльності продукують нові ідеї, думки, образи, предмети;
- об'єктом педагогічної творчості можуть бути атрибути реального світу (учні, студенти) і віртуального світу (образи предметів, явищ, зв'язки й стосунки між ними, ідеї, уявлення тощо);
- творчість педагога – процес цілеспрямований, але його результати не завжди точно прогнозовані, оскільки тут задіяна як свідома, так і підсвідома сфери людської психіки, причому значна частина творчого акту залишається неусвідомленою;
- здійсненню творчого акту сприяють зовнішні й внутрішні умови (соціальне середовище, свобода, наявність у суб'єкта діяльності певних особистісних якостей: цілеспрямованості, працелюбності, сміливості, активності, упевненості в собі, наполегливості);
- на перебіг творчого процесу впливає емоційний фактор – почуття суб'єкта до об'єкта творчої діяльності; цей акт здійснюється на фоні емоційного піднесення – творчого натхнення;
- використання евристичних методів і прийомів продуктивного мислення може полегшити пошук ефективного розв'язання творчого завдання [4, с. 95–96].

Проте за наявності спільних рис з іншими різновидами творчої діяльності творчість учителя початкової школи має специфічні ознаки, які перш за все пов'язані з метою педагогічної творчості – формування неповторної, унікальної особистості учня не стільки як об'єкта педагогічної творчості, стільки її суб'єкта, рівноправного учасника творчого

процесу, в якому відбувається розвиток індивіда, становлення його творчого потенціалу. Саме тому здатність до творчості розглядається як відносно автономна, самостійна здібність.

Творчість у найширшому значенні визначається Я. Пономарьовим як механізм розвитку, як взаємодія, яка веде до розвитку. Таке розуміння є досить перспективним, воно включає аналіз природи творчості та аналіз явищ розвитку. Загальний критерій творчості виступає як критерій розвитку. Творчість людини виступає, таким чином, як одна з конкретних форм виявлення механізму розвитку [5, с. 17–18].

Педагогічна творчість, на думку В. Сластьоніна, не має єдиного розуміння її сутності. У більш вузькому тлумаченні з цим поняттям пов'язують створення нових оригінальних систем, процеси педагогічних інновацій. Більш широко творча діяльність вчителя розглядається як діяльність, спрямована на усвідомлення і рішення проблем, які постійно виникають у педагогічному процесі. Такий підхід дозволяє говорити про творчість як необхідну складову діяльності кожного вчителя, що є обов'язковою на кожному уроці, в кожний момент взаємодії з дітьми, під час підготовки до уроку та ін. [8, с. 41].

Творчий процес педагога розглядається В. Сластьоніним, як діяльність, спрямована на постійне вирішення безмежної кількості освітніх завдань у змінних обставинах, під час яких педагогом виробляються та втілюються в спілкування з дітьми оптимальні, обмежені для даної педагогічної індивідуальності, не стандартизовані педагогічні рішення, опосередковані особливостями об'єкта-суб'єкта педагогічного впливу. Своєрідністю педагогічної творчості він вважає те, що творчий характер носить не тільки акт рішення педагогічної задачі, але й сам процес втілення цього рішення у спілкуванні з людьми, який, будучи творчим актом, значною мірою базується на індивідуально-типологічних характеристиках педагога [8, с. 41–42].

Аналіз джерельної бази проблеми педагогічної творчості дозволив нам сформувати декілька підходів до розуміння сутності педагогічної творчості:

1. *Гуманістичний:* сутність педагогічної творчості пов'язують із неповторністю її продукту, особистістю учня, наголошуючи при цьому на цінності та значущості продукту творчості (Ф. Гоноболін, В. Загвязинський, А. Маркова, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, В. Сухомлинський та ін.). Сутність творчого мислення в цьому випадку визначається здатністю до нестандартних способів вирішення педагогічних ситуацій, які ведуть до позитивних результатів у розвитку особистості учня.

2. *Продуктивний:* при визначенні педагогічної творчості акцент робиться на результативності, ефективності й доцільності педагогічної діяльності (М. Никандров, І. Раченко, Н. Руденко та ін.). Творче педагогічне мислення забезпечує ефективні рішення по оптимізації освітнього процесу, нестандартні педагогічні рішення мають бути оптимальними та оригінальними.

3. *Особистісний:* педагогічну творчість розглядають через майстерність особистості вчителя, його особистісні якості, мотивованість (Ю. Азаров, В. Кан-Калик, В. Краєвський, Н. Кухарєв, П. Підкасистий та ін.). Найголовнішим вважається прагнення вчителя підвищити власний інтелектуальний рівень, мотивованість на потребу в новизні, самоудосконаленні, прагнення до педагогічного пошуку, активність та самостійність. Здатність до творчого мислення визначає ці можливості.

4. *Інноваційний:* педагогічна творчість ідентифікується з педагогічною інноватикою (Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Н. Тарасевич та ін.), срямованістю на визначення та вирішення педагогічних задач новими шляхами. В. Сластьонін при цьому виділяє рівні педагогічної творчості (репродуктивний, репродуктивно-творчий, творчо-репродуктивний, творчий та евристичний). Значення творчого мислення значно розширюється і полягає не лише в тому, щоб знайти оригінальне рішення, але й в тому, щоб втілити його в практику.

Отже, формування творчої особистості майбутнього вчителя початкової школи, підготовка його до педагогічної творчості – це проблема, вирішення якої сьогодні є актуальною. Щоб виховати справжню творчу особистість, розвинути потенційні творчі

можливості дитини, учителю необхідно володіти сучасними методами і засобами, які розвивають креативні риси особистості. Для реалізації такої мети педагог і сам повинен уміти творити, адже творчість – необхідна умова становлення самого педагога, його самопізнання, розвитку і розкриття як особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Добридень А. В. Творчість як складова педагогічної майстерності вчителя / А. В. Добридень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/handle/6789/7272

2. Клепіков О. І. Основи творчої особистості / О. І. Клепіков, І. Т. Кучерявий. – К. : Вища школа, 1996. – 295 с.

3. Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою: [навчальний посібник] / В. В. Крижко. – К.: Освіта України, 2005. – 440 с.

4. Куцевол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури : дис. … доктора пед. наук : 13.00.02 / О. М. Куцевол. – К., 2007. – 448 с.

5. Пономарев Я. А. Психика и интуиция / Я. А. Пономарев. – М., 1967.

6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с. – (Серия «Мастера психологии»).

7. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість : монографія / С. О. Сисоєва. – Х.: Каравела, 1998. – 150 с.

8. Сластенин В. А. Педагогика : Инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л. С. Подымова. – М. : Магистр, 1997. – 224 с.

УДК 373.3.09-052:159.954:004

Оксана Дьоміна
(Київ, Україна)

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІКТ-ТЕХНОЛОГІЙ

У статті проаналізовано розвиток творчих здібностей учнів початкової школи в позаурочній діяльності; розглянуто можливості розвитку творчих здібностей молодших школярів засобами ІКТ-технологій; розглянуто основні способи стимуляції творчої активності та розвитку творчих здібностей молодших школярів у позаурочній діяльності.

Ключові слова: *творчість, творчі здібності, творча активність, позаурочна діяльність, ІКТ-технології, шляхи розвитку творчих здібностей.*

The article analyzes the development of creative abilities of elementary school students in extracurricular activities; possibilities of development of creative abilities of junior pupils by means of IT technologies are considered; the main ways of stimulating creative activity and development of creative abilities of junior pupils in extracurricular activities are considered.

Keywords: *creativity, creative abilities, creative activity, extra-curricular activity, IT-technologies, ways of development of creative abilities.*

У житті сучасного суспільства великого значення набуває розвиток інформаційних і комунікаційних технологій. Відбувається активне проникнення інформаційних технологій в усі галузі освіти.

Формування та розвиток творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку є одним з найважливіших питань, що вирішуються в освітньому процесі початкової школи. І чим раніше будуть створені умови для розвитку творчих здібностей молодших школярів, тим

вище буде їх творчий потенціал. Практика шкільної освіти свідчить, що застосування в освітньому процесі інформаційно-комунікаційних технологій сприяє формуванню творчих здібностей учнів.

Позитивний досвід з використання ІКТ-технологій в освітньому процесі накопичений за кордоном (Б. Андресен, Дж. Брунер, Н. Гарднер, Г. Дейвіс, Д.Джонассен, М. М. Кеннинг, Д. Кларк, Дж. Керрол, Р . Ласт, Д. Лауріллард, М.Леві, М. Мерсер, М. С. Пеннінгтон, П. Ріман, Б. Робінсон, П. Скрімшоу, Д.Хардісті, Дж. Хіггінс, С. Уіндітт та ін.). Ряд вітчизняних учених відзначають очевидні переваги від використання ІКТ в освіті (Н.В. Апатова, Ю.С. Брановскій, С. Г. Григор'єв, В. В. Гріншкун, В. А. Ізвозчиков, С. С. Кравцов, А.В. Осін, Е. С. Полат, І. В. Роберт, Н. Г. Семенова, О.Г. Смолянинова, О.В. Шликова, С. А. Хрісточевскій і ін.).

О. І. Мотків під творчими здібностями розумів здатність дивуватися й пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях; це спрямованість на відкриття нового та здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду [5].

Інформаційні та комунікаційні технології – це сукупність методів, пристроїв і виробничих процесів, що використовуються суспільством для збору, зберігання, обробки та поширення інформації.

До найбільш часто використовуваних елементів ІКТ в освітньому процесі відносяться:

- електронні підручники та посібники, що демонструються за допомогою комп'ютера і мультимедійного проектора,
- інтерактивні дошки,
- електронні енциклопедії та довідники,
- тренажери й програми тестування,
- освітні ресурси Інтернету,
- DVD і CD диски з картинами та ілюстраціями,
- відео і аудіотехніка [2].

Створення необхідних педагогічних умов є одним з найважливіших чинників розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку засобами ІКТ-технологій.

До педагогічних умов, що сприяють ефективному розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку з використанням ІКТ- технологій в процесі навчальної діяльності можна віднести:

1. Добір спеціальних завдань з використанням засобів ІКТ-технологій, що дозволяють розвивати швидкість, гнучкість, оригінальність і точність творчого мислення.

2. Забезпечення сприятливої творчої атмосфери, що сприяє вільному прояву дивергентного мислення.

3. Удосконалення спеціальної підготовки вчителів у галузі сучасних ІКТ-технологій.

Розглянемо, якими можливостями володіють засоби ІКТ-технологій для розвитку творчих здібностей молодших школярів.

ІКТ-технології розширюють можливості освітнього середовища як різноманітними програмовими засобами, так і методами розвитку креативності учнів.

Існує багато програм для роботи з музикою на комп'ютері. Умовно, як зазначає В. Мацурі, вони поділяються на такі групи:

- ✓ музичні програвачі;
- ✓ програми для співу-караоке;
- ✓ музичні конструктори;
- ✓ музичні енциклопедії;
- ✓ навчальні програми;
- ✓ програми для імпровізації, групового музикування, написання музики [4, с. 18].

З точки зору створення, редагування і запису музики представляє інтерес програма «Електронний Ді-Джей 7», яка відображує віртуальну музичну студію. Вокально-хорова

робота на уроці музики може проходити за допомогою програм «Windows Media Player», «WinAmp» і т.д. Учні з великим задоволенням співають пісні з різним акомпанементом. Готовий супровід (мінусовки) до величезної кількості пісень сприяє значному розширенню кола виконуваних творів і більш інтенсивному формуванню музичних смаків дітей, розвитку їх виконавських здібностей.

Традиційним і одним з найулюбленіших дітьми видів діяльності на уроці є музикування на елементарних музичних інструментах. Як вказує І. Красильников, «комп'ютерні програми MIDI-секвенсор (Anvil-studio, Jam) дозволяють кожному комп'ютеру звучати цілим оркестром тембрів: від ударно-шумових до тембрів органу або скрипки. Це означає, що учень може використовувати звучання всіх цих інструментів для створення аудіозаписів або реального виконання. Крім того, такі програми дають можливість для появи на уроці такого нового виду творчої діяльності учня як інструментування і елементи аранжування» [3, с. 4].

Як зазначає Є. Сєрова, «караоке (в перекладі з японської – «порожній оркестр») останнім часом набула широкого популярність. В результаті на уроці можуть з'явитися кращі зразки кіномузики, сучасної естради. Більш інтенсивно буде формуватися музичний смак дітей і їх виконавських здібностей. Караоке здатне замінити стандартне музичний супровід пісні на акомпанемент естрадного ансамблю, симфонічного або духового оркестру» [6, с. 6].

Також цікавими є програми для розвитку художніх творчих здібностей учнів.

Livebrush – це приклад чудової програми для малювання. Основним інструментом є векторні візерунки, що дозволяють наносити зображення заздалегідь визначеної форми. Набір візерунків великий, є серед них як стандартні лінії, так і унікальні візерунки неймовірної краси. Малюючи ними, не покидає відчуття якогось чаклунства: з-під пера з'являються готичні візерунки, віньєтки, строго симетричні сітки, східні орнаменти, відбитки листя. Будь-який візерунок можна відредагувати, переключившись в спеціальний режим. Таким чином можна створити свій набір унікальних декорацій. Особливо зручно користуватися програмою на графічному планшеті - вона реагує не тільки на силу натискання, але і враховує нахил пера. Livebrush так само містить безліч готових проектів, наборів декорацій і стилів. На форумі програми користувачі діляться своїми наборами візерунків, створюють і викладають готові шаблони, які можна використовувати в своїй творчості.

Також зверніть увагу на Tux Paint. Програма була розроблена спеціально для дітей від 3 до 12 років і навіть використовується в ряді дошкільних закладів Європи. Привабливий і яскравий інтерфейс з кумедними звуковими ефектами пропонує зрозумілі великі кнопки з інструментами і квітами, а пінгвін Тукс – віртуальний помічник, який навчить правильно малювати. Tux Paint допоможе дитині розвинути творчі здібності і навчить його азам комп'ютерної грамотності. Додаток є повністю безкоштовним.

Електронна розмальовка BabyPaint – це програма, призначена для дітей, але вона буде цікава і дорослим, які вирішили згадати дитинство. Це електронний аналог звичайної паперової розмальовки. Для простоти використання все елементи зроблені великими, так як основними користувачами програми будуть діти. Програма підходить навіть для дітей самого маленького віку, так як сервіс зрозумілий і, не переобтяжений функціями, інтерфейс дуже простий у використанні.

Сучасне життя, як і освітній процес, неможливо уявити без використання ІКТ-технологій, які міцно увійшли в життя дітей. Використання ІКТ на заняттях пробуджує інтерес дітей до досліджуваного предмета, мотивує учнів до навчання і, звичайно ж, розвиває творчі здібності. Є велика кількість комп'ютерних енциклопедій, навчальних програм, ілюстрованих комп'ютерних книг, навчальних ігор, що розвивають творчі здібності дитини. Але самі по собі всі ці засоби без участі старших, без праці дорослого, залученого в процес виховання не допоможуть дитині розвинути власні творчі здібності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архипова Н.М. Педагогические условия развития творческих способностей детей младшего школьного возраста средствами мультимедийных технологий // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 10. – С. 13-17.
2. Костяев А. Е. Использование информационно-коммуникативных (ИКТ) технологий на уроках в школе [Текст] // Теория и практика образования в современном мире: материалы Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). – СПб.: Реноме, 2012. – С. 407-408. – URL https://moluch.ru/conf/ped/archive/21/1489/.
3. Красильников, И. М. Подготовка учителя к музыкальному обучению школьников на основе компьютерных технологий / И.М. Красильников // Музыка и электроника. – 2012. – № 3. – С.3.
4. Мацур, В. Применение компьютерных программ на уроках музыки / В. Мацур // Музыка и электроника. – 2007. – № 4. – С. 18–19.
5. Мотков О.И. Психология самопознания личности. Практическое пособие. – М.: “Треугольник”,1993.
6. Серова, Е. «Пустой оркестр», или как самому сделать караоке / Е. Серова // Музыка и электроника. – 2011. – № 3. – С. 6–7.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Голота Н.М.

УДК 377.3(574)

Алтынкүл Жақсылыкова, Улдана Мамыралы, Макпал Нуризинова
(Усть-Каменогорск, Казахстан)

КОЛЛЕДЖДЕ БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІН КӘСІБИ БАСҚАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі кезеңде білім беру мекемелеріне әлеуметтік жүйе ретінде назар аудару күшейіп отыр. Білім беру мекемелері бұл ашық мемелекеттік қоғамдық, әлеуметтік бағдарланған жүйе және оқушыларға білім беру және тәрбиелеу мақсатына жетудің негізгі құралы. Білім беру жүйесі өзгерістерге сезімтал болуы қажет және өміршеңдік жағдайына жылдам әрі нақты қадамдар жасай алуы тиіс. Ішкі ұйымдасудың басты шартының бірі басқарудың білім беру мекемесін құраушыларына әсер етудің тиімді тәсілдері мен түрлерін қолдана алу.

Кілттік сөздер: *кәсіптік білім беру, басқару, басқару стильдері, инновациялық білім беру, бейіндік оқыту.*

At the present stage, attention is paid to educational institutions as a social system. Educational institutions are an open public social, socially oriented system and a major tool for achieving the goal of education and upbringing of students. The education system should be sensitive to changes and should be able to take quick and concrete steps to a viable position. One of the main conditions of internal organization is the ability to use effective methods and types of influence on the components of the management of educational institutions.

Key words: *vocational education, management, management styles, innovative education, profile education.*

Алдыңғы қатарлы дамыған мемлекет пен азаматтық қоғам құруға ұмтылыс жасалып отырған қазіргі кезде еліміз үшін оның теориялық негіздерін айқындап, нақты іс – қимыл стратегиясын жасау маңызды мәселе болып отыр. Кез келген әрекет ғылыми тұрғыда негізделіп, мақсатты, жоспарлы түрде іске асырылса ғана тиімді нәтиже беретіні анық.

Бүгінгі күні техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі тың жолға түсті. Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев кәсіптік – техникалық білім беру жүйесін жаңғырту үшін әлемдік білім беру деңгейіне жеткізуді мақсат етіп отыр. Осы мақсатта техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі жаңғыртылып, педагог мамандардың беделін көтеріп, білімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру бағытындағы түрлі жұмыстар атқарылып келеді. Елбасы: «Кәсіптік – техникалық және жоғары білім бірінші кезекте ұлттық экономикалық мамандарға деген қазіргі және келешектегі сұранысын барынша өтеуге бағдар ұстауы керек», – деген болатын. Осы бағдарға сәйкес кәсіптік – техникалық білім берудің басты мақсаты – өндіріске бейімделген, кәсіптік шеберлігі шыңдалған, білікті кәсіби маман дайындау, рухани дүниесі бай, адамгершілігі мол, әрдайым ұлттық құндылықтарды бағалауға және дамытуға қабілетті жеке тұлға дайындау. Аталған мақсатты іске асыруда кәсіптік – техникалық білім беру мамандары облыс, республика деңгейінде өтетін байқауларға, ғылыми жобаларға студенттерді қатыстырып, олардың жан - жақты қалыптасуына, тәрбиесіне ерекше көңіл бөліп келеді. Колледждерде білім беру қызметі оқытушылар мен студенттердің инновациялық құзіретін дамытатын білім беруді, ақпараттық – коммуникативтік және компьютерлік технологиялар мен құралдарды жүйелі түрде енгізуде [1, б. 3].

Колледждерде – кәсіби оқытуды іске асыратын оқытудың институционалдық формасы болып табылады. Қазақстан Республикасында бейіндік оқыту жалпы білім беретін мектептің 10-11 сыныптарында жүзеге асырылады, сондықтан білім берудің осы сатысын «бейіндік мектеп» деп атауға толық негіз бар.

Кәсіби оқытудың ең басты ерекшеліктерінің бірі – білім, іскерлік, дағдылар қалыптастырудан құзіреттілік тұрғыға көшу. Яғни мұғалімді бейіндік оқытудың принциптеріне сәйкес педагогикалық процесті ұйымдастыруға қажетті білім беру іс - әрекеттің дара және топтық формаларын кіріктіруге, бастауыш, орта және жоғары кәсіби оқу мекемелерінің, сондай-ақ қосымша білім беру мекемелерінің өзара әрекеті және ынтымақтастығын қамтамасыз ететін ашық білім беру ортасын жобалауға, білім беру мазмұнының баламалылығын қамтамасыз етуге, оқушылардың білім алу іс - әрекетін түрлі деңгейде ұйымдастыруға арнайы даярлау қажеттігі туады .

Колледждерде жұмыс жасайтын мұғалімнің кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудағы шешілмей келе жатқан мәселенің бірі – педагогта өзінің педагогикалық ойлауын жаңартуға, инновациялық іс - әрекет атқаруға мотивациялық дайындығын көтеруге, кәсіби өрлеуге сұраныс тудыратын құралдар табу болып отырғандығы екендігін айтуға болады.

Колледждер үшін өзіндік идеялары бар, жаңа оқу бағдарламаларын жасауға және жүргізуге қабілетті, жоғары интеллектуалдық әлеуетке және ғылыми құзырға ие мұғалім қажет. Бейіндік оқыту жағдайында әдістемелік даярлығы қалыптасқан, сабақта оқушылардың танымдық іс - әрекетін ұйымдастырудың түрлі әдістерін меңгерген тұлға болуы тиіс. Ол оқушылармен бірге олардың пәнге қызығушылығын арттыру мақсатында ізденістік - зерттеу жұмыстарын үнемі жүргізуі керек. Бейіндік сыныптардағы мұғалім – оқу, ізденістік жұмыстың ұйымдастырушысы, кеңесші болып табылады [2, б. 7].

Қазіргі кезде Қазақстанда жалпы орта білім беретін мектепте оқушыларды кәсіпкерлікке оқыту, кәсіптік оқыту педагогтарын, оқушыларды кәсіпкерлікке оқытуда, кәсіби даярлау мәселелерін шешуде жүйелілік жоқ деуге болады.

Кәсіби оқыту педагогын колледж жағдайында кәсіпкерлік іс-әрекет негіздерін оқытуға даярлаудағы педагогикалық білімдердің құрылымын кәсіби білім беру процесінде пайдаланса, онда оның педагогикалық білімдер, іскерліктер мен дағдылардың тұтас жүйесін құруға мүмкіндік туады деп болжай келе, сол жүйені критерийлер мен көрсеткіштер арқылы дәйектедік.

Болашақ кәсіби оқыту педагогын колледж жағдайында кәсіпкерлік іс-әрекет негіздерін оқытуға даярлау моделін осы аталған саладағы маман сипаттамасының құрамдас бөлігі ретінде қарастырған жөн.

Педагогтардың кәсіби қиындықтарын зерттеу жоғары сыныпта бейіндік оқытуды енгізудің негізінен мұғалімнің өзінің кәсіби іс - әрекетінде сапалы өзгерістерге тәуелділігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Педагогикалық – психологиялық әдебиеттерде талдау барысында бейіндік мектепте жұмыс жасайтын кәсіби оқыту педагогының кәсіби құзіреттілігі осы педагогтардың бейіндік оқытуды жүзеге асыруға теориялық, практикалық және мотивациялық даярлығының болуын көздейді.

Сонымен колледжде білім беру үдерісін басқаруда педагогтердің кәсіби құзырлығын кәсіби білім беру процесінде пайдаланса, онда оның педагогикалық білімдер, іскерліктер мен дағдылардың тұтас жүйесін құруға мүмкіндік туады. Енді білім беру үрдісіндегі инновациялық басқару жүйесінің мәніне тоқталсақ. Колледжде педагогтердің кәсіби дамуын басқару. Педагогикалық – психологиялық әдебиеттерді талдау барысында колледждерде жұмыс жасайтын кәсіби оқыту педагогының кәсіби құзіреттілігі осы педагогтардың бейіндік оқытуды жүзеге асыруға теориялық, практикалық және мотивациялық даярлығының болуын көздейді.

Ғылыми - педагогикалық әдебиеттерді талдау болашақ маманның кәсіби қажетті қасиетін қалыптастыру барысында оның мотивациялық, теориялық және практикалық компоненттерін дамыту керектігі көрінді.

Мотивациялық компоненттің қалыптасуы екі критерий арқылы көрсетіледі: арнайы және кәсіби білімдерге қажеттілік және бейіндік оқытуды ұйымдастыруға қызығушылық.

Қарастырылып отырған жоғары кәсіптік оқу орындарының студенттерін бейіндік мектеп жағдайында кәсіпкерлік іс-әрекет негіздерін оқытуға даярлаудың бұл компоненттері бір-бірімен тығыз байланысты және аталған даярлықтың күрделі деңгейлік құрылымын құрайды.

Сонымен, біз теориялық талдаулар жасау барысында мынадай қорытындыға келдік :

а) болашақ кәсіби оқыту педагогтарын колледж жағдайында кәсіпкерлік іс -әрекет негіздерін оқытуға даярлау үшін ең алдымен оларға сабақ беретін оқытушылардың әдістемелік даярлығын жетілдіру қажет;

ә) тиісті пәндердің мазмұндарына зерттеу пәніне байланысты қосымшалар енгізу керек;

б) қалыптастырылатын феномен бойынша арнайы курстар жасалып , өткізілуі тиіс .

Міне, осылар болашақ кәсіби оқыту педагогтарын колледж жағдайында кәсіпкерлік іс-әрекет негіздерін оқытуға даярлаудың дидактикалық жүйесінің мазмұны болып табылады.

Қазақстан Республкасының педогогика саласы қызметкерлерінің деңгйлік бағдарлама негізіндегі біліктілікті көтеру курстарында оқыту құқына ПШО Кембридж Университеті эксперттері дайындаған және Халықаралық Кембридж емтихан кеңесі – «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ сертификаты бар жаттықтырушылар ие. Көрсетілген уақыт аралығында үшінші (базалық) деңгей бойынша 304 жаттықтырушы дайындықтан өтті. 237 жаттықтырушы Халықаралық Кембридж емтихан кеңесінің сертификатын алды.

Есеп беру айналымындағы уақыт аралығында Қазақстан Республикасының педогогика саласы қызметкерлерінің деңгейлік бағдарлама негізінде біліктілігін көтеру курстарынан оқытудан өтті.

Н. Ә. Назарбаев Қазақстанның XXI ғасырдағы дамуы білім беру деңгейін арттыруға тікелей байланысты болатынына тоқталды.

- Біздің университет аз уақытта зор беделге ие болды. Бүгінде бұл оқу орны әлемнің жетекші университеттерімен қатар тұр [3, б. 6]. Біз халықаралық стандарттарға сәйкес келетін мамандарды даярлайтын боламыз. Біз үшін әлемдік экономикалық және ғылым-білім бәсекелестігіне дайын болу маңызды деп санаймын, – деп атап өтті Мемлекет басшысы.

Н. Ә. Назарбаев отырысқа ұсынылған құжаттардың қабылдануымен Университетте әлемдік стандарттарға жауап беретін құрылым жұмыс істей бастайтынын атап өтті.

- Қазірден бастап негізгі академиялық және атқарушылық функциялар бірыңғай органға біріктіріледі. Ректор, Академиялық және Ғылыми кеңестер тек академиялық бағытпен шектелмей, университет қызметіне белсене қатысатын болады. Консультативтік-

кеңес беруші Академиялық және Ғылыми кеңестерге дербес органдар өкілеттігі беріледі, – деді Мемлекет басшысы.

Қазақстан Президенті Университет классикалық академиялық басқару жүйесіне көшуді аяқтағанын атап көрсетті .

Қазақстан Республикасының президенті Н.Назарбаев инновациялық біллім беруді дамыту стратегиясына сәйкес қазіргі кезеңде инновациялық білім берудің дамуы жаңа фазаға көшті. Инновациялық білім беру стратегиясы білім беру жүйесінің мектепке дейінгі кезеңнен бастап жоғарғы оқудан кейінгі кезеңді қамтиды. Біздің көзқарасымыз бойынша оны жүзеге асыруда инновациялық білім беру жобаларының алатын орны ерекше. Олар келесілермен байланыста:

- технологиялық инновациялармен – білім беру мекемелерінің ақпараттандырулары, ақпараттық-спутниктік білім беру технологиялары, оқыту жүйесін ақпараттандырылуы мен жоспарлануы, білімді меңгеру сапасының мониторигі, ұжымдық тренингтер (соның ішінде онлайн) және т.б.;
- оқыту үдерісін техникалық жабдықтаулармен байланысты техникалық инновациялармен (білім алушылардың сабаққа қатысуларын электронды тіркеу, электронды оқу залдары, электронды диспечерлер т.б.);
- бизнестегі инновацияға бағытталған құзіреттілікті қалыптастыруға, кәсіби білім беру бағдарламаларына, зерттеушілік инновацияға т.б.;
- дидактикалық – инновациялық оқыту үдерісін жүргізу жолдары мен әдістері, жеке модульдік жоспарлаудың жолдары.

Инновациялық білім беру жобалары қазіргі білім беру моделі мен ұлттық білім беру жүйесінің модернизациясы жалпы айтқанда халықаралық білім беру одағына ену ғылым мен бизнестің, интеграциялық білім берудің жаңа қадамға өту қоры болып саналады [4, б. 11].

Сонымен, мұғалімдердің коммуникациялық қызмет картасы, басқару стильдері бойынша көрсеткіштері мен студенттердің реактивті және тұлғалық мазасыздықтары арасындағы байланыстың болуы мұғалім құзіреттілігі мен басқару стильдерінің оқушының психикалық күйлеріне әсер ететіндігін көрсетеді.

Сондықтан колледжде білім беру үрдісін басқаруда педагогтің басқару стильдері студенттердің тұлғалық джамуына әсер етіп, кәсіби бағыттарын дамытады деген болжамымыз дәлелденді. Біз зерттеген мәселе алынып отырған бағыттың тек бір ғана тармағы, сондықтан колледждегі білім беруді басқаруға әсер ететін басқа да факторларын зерттеу жұмыстары өз жалғасын табады деген ойдамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Баскаев, Р.М. Современное состояние и перспективы обновления структуры и содержания управления системой образования Текст. / Р.М.Баскаев. – М.: ИОО Минобрнауки РФ, 2004. – 164 с.

2. Анисимов, В.В. Управление процессом развития современной образовательной системы Текст. / В.В Анисимов, О.Г. Грохольская, И.А. Коробецкий. – М., 2000. – 105 с.

3. Васильева, М. С. Теория и практика прагроммно-целевого управления развитием образовательного учреждения Текст. : автореф. д-ра пед. наук / М.С. Васильева. – Улан-Удэ, 2006. – 50 с.

4. Бейіндік мектепте педагог мамандар даярлау – педагогикалық психологиялық проблема // 12 жылдық білім беруге көшу жағдайында педагогикалық кадрларды кәсіби даярлаудың ерекшеліктері: Республикалық ғылыми – практикалық конференциясы материалдары. – Қарағанды: ҚРУ баспасы, 2009. – Б. 354-357 (С.Т. Каргинмен авторлық бірлестікте).

УДК 37.091.3

Зарина Жүсіп, Толқын Қанашева, Макпал Нуризинова
(Усть-Каменогорск, Казахстан)

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН МАЗМҰНЫ

Инновациялық процестің осы кезеңдеріне байланысты инновациялық іс-әрекеттің үш кезеңін атап көрсетуге болады. Біріңші кезеңде мұғалім жаңалықтың қажеттілігін дәлелдеу арқылы жаңалық туралы ақпарат жинайды, одан кейін әртүрлі жаңалықтың ішінен қажетті жаңалықты таңдап алып, оны қолдану туралы шешім қабылдайды. Екінші кезеңінде іске асыру кезеңдерін зерттеп, енгізу жоспарын құрып, жаңалықты қолданады. Жаңалықты енгізу уақыты аяқталғаннан кейін инновациялық іс - әрекет үшінші кезеңіне өтеді.

Кілттік сөздер: *білім беру, инновация, инновациялық оқыту, инноватика.*

In connection with these stages of the innovation process, we can mention three stages of innovative activity. At the first stage, the teacher collects news stories by proving the need for novelty, then selects the news from the various news and makes a decision to use it. At the second stage, they will explore the implementation stages, plan and introduce innovations. After the time of introduction of the news, innovation will go to the third stage.

Key words: *education, innovation, innovative learning, innovation.*

Білім беру – бүкіл қоғам мүшелерінің адамгершілік, интеллектуалдық, мәдени дамуының жоғары деңгейін және кәсіби білімділігін қамтамасыз етуге бағытталған тәрбие беру мен оқытудың үздік үрдісі. Қай елдің болмасын өсіп өркендеуі, өркениетті дүниеде өзіндік орын алуы, оның ұлттық білім жүйесінің деңгейіне байланысты. Оқытудың жаңа технологияларын және оқу үрдісін ұйымдастыру принциптерін енгізу, соның ішінде осы заманғы ақпараттық және коммуникациялық технологияны қолдану жөніндегі жұмыстарды жалғастыру өз нәтижесін беріп келеді. Инновациялық білім беру стратегиясы – күн талабы.

Қазіргі таңда білім мен ғылымды инновациялау мен модернизациялау экономикалық дамудың басты бағытына айналды. Еліміздің дербес даму бағыты айқындалып, халықтың тарихқа деген көзқарасы жаңа қырынан жаңғыра бастаған бүгінгі таңдағы негізгі міндеттердің бірі – «білім беруді жаңа инновациялық жолмен дамыту болып отыр». Инновациялық процестерді ендіру өзара байланыс негізінде анықталады: енгізілген технологияның ерекшеліктерімен; жаңашылдардың инновациялық әлеуетімен; жаңалықты енгізу жолдарымен. Жаңа инновациялық оқыту технологиясы кәсіптік қызметтің ерекше бір түрі болып табылады. Инновациялық оқыту технологиясын меңгеру үшін педагогикалық аса зор тәжірибені жұмылдыруды қажет етеді. Білім беруді әлеуметтік қажеттіліктерге жұмсалатын шығындар ретінде ғана емес, экономикалық инвестициялар ретінде түсіну қажет. Білімге негізделген экономика және қоғам, өмір бойы оқыту – бәсекеге қабілеттілік пен жаңа технологияларды қолдану мәселелерін шешудің, әлеуметтік бірлікті, тең мүмкіндіктер мен өмір сапасын жақсарту тәсілдері болуы тиіс» [1, б. 17] деп, қазіргі таңдағы қоғам мен мемлекеттің дамуы үшін білімді дамытудың маңыздылығын айқындай отырып, білімді дамытуда бірнеше міндеттерді жүктейді. Сондықтан да, соңғы жылдары еліміздің білім жүйесін жаңғырту мәселесі үнемі күн тәртібінен түспей, соның ішінде оқытудың мерзімі мәселесі қозғалып, орта білім жүйесін жаңа технологияға негізделген білім беру стандарттары мен жаңа бағдарламалары, оқулықтар жобасы жасалып, олар барлық деңгейде талданып келе жатыр. Орта білім саласындағы осы өзгерістер педагогикалық білім беру жүйесінде де өз әсерін тигізіп, педагогикалық оқу орындары білім нәтижелерін осы тұрғыдан қарастыруға бағыт алуда.

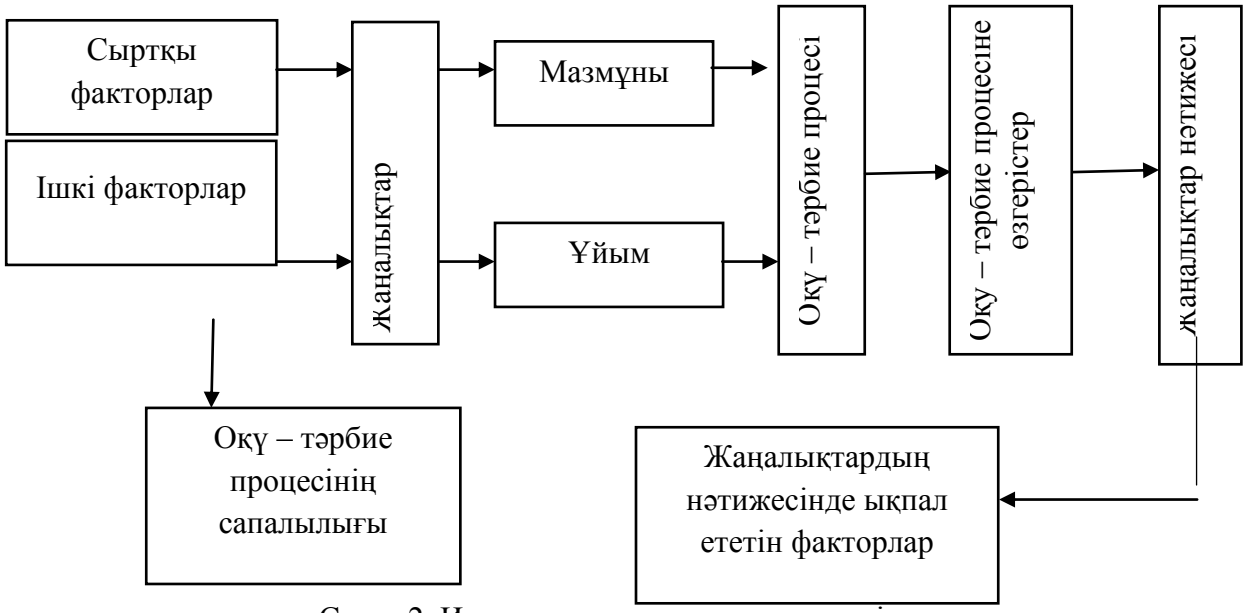
Инноватика үш ғылыми пәннен тұрады: социология, психология және басқару теориясы. Жалпы инноватика инновациялық процеске белгілі бір бағытта жаңалықтардың ашылуын тексеру ғана емес, сонымен қатар кеңейтілуі және бағыт пайда болады, яғни спецификалық әлеуметтік бағытта болуы

Сурет 1. Оқу – тәрбие процесінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін пайдаланудың педагогикалық шарттарының өзара жүйелік бірлігінің моделі

Оқу процесін ақпараттандыруды жаппай қолға алу, оның ғылыми әдістемелік ұйымдастырушылық себептеріне үнемі талдау жасап, назарда ұстау, жаңа буын оқулықтарының мазмұнын зерттеп білу, пәндік білім стандарты мен жете танысу, білім беру технологияларын игеру арқылы білімді мемлекеттік стандарт деңгейінде игертуге қол жеткізу; оқу процесін ізгілендіру мен демократияландыруды үнемі басшылыққа алу.

Сондықтан инновациялық әдіс – тәсілдерді оқу процесіне енгізу барысы, белгілі деңгейде белсенділігін көздейді. Сонымен қатар, біз Н.В. Горбунова еңбектеріне сүйене отырып, инновациялық іс-әрекетті инновациялық процестің белгілі кезеңдеріне байланыстылығын анықтадық. Инновациялық процестің кезеңдерін мына суреттен көруге болады.

Сурет 2. Инновациялық процес кезеңдері

Инновациялық процестің осы кезеңдеріне байланысты инновациялық іс-әрекеттің үш кезеңін атап көрсетуге болады. Біріңші кезеңде мұғалім жаңалықтың қажеттілігін дәлелдеу арқылы жаңалық туралы ақпарат жинайды, одан кейін әртүрлі жаңалықтың ішінен қажетті жаңалықты таңдап алып, оны қолдану туралы шешім қабылдайды. Содан кейін, мұғалім инновациялық іс - әрекеттің екінші кезеңіне көшеді, яғни іске асыру кезеңдерін зерттеп, енгізу жоспарын құрып, жаңалықты қолданады. Бұл кезеңде мұғалім оқу – тәрбие процесіне, жаңалықты енгізуіне кедергі жасап отырған факторларды ескере отырып, өзгерістер енгізеді, жаңалықты уақыты мерзіміне байланысты жұмыстарды өткізеді.

Жаңалықты енгізу уақыты аяқталғаннан кейін инновациялық іс - әрекет үшінші кезеңіне өтеді. Бұл кезеңде мұғалім жаңашыл тұрғыда ұйымдастырылған оқу – тәрбие жұмысының нәтижесін көтеруге жасаған ықпалын анықтайды, жаңалықтың оқу – тәрбие жұмысына нәтижелі енгізу шарттарын белгілеп, оны таратуға ұсынады.

Инновациялық процесті болжау барысында қолданылатын инновациялық іс-әрекеттер тереңдетіліп, кеңейтіледі. Жәнеде оқыту мен тәрбиелеу қорытындылары талданады. Алдыңғы қатарлы озық тәжірибені ғылыми талдау негізінде оқып үйренуге, қазіргі кезеңдегі педагогикалық зерттеулер жетістіктерімен танысуға болады. Жаңа педагогикалық технологиялармен инновациялық іс – әрекеттің негізгі заңдылықтары мен қағидаларын дұрыс қолдана білуге, шығармашылық ойлауға, кәсіби педагогикалық іс – әрекеттің құндылық қарым – қатынасын қалыптастыруға, ұстаз шеберлігіне жету жолдары мен шараларын жете түсінуге үйренеді. Инновациялық білім беру стратегиясы білім беру жүйесін колледжде дейінгі кезеңнен бастап жоғарғы оқудан киінгі кезеңді қамтиды. Біздің көзқарасымыз бойынша оны жүзеге асыруда инновациялық білім беру жобаларының алатын орны ерекше. Олар келісіммен байланыста: технологиялық инновациялармен – білім беру мекемелерінің ақпараттандырулары, ақпараттық – спутниктік білім беру технологиялары, оқыту жүйесін ақпараттандрылуы мен жоспарлануы мен, білімді меңгеру сапасының мониторигі, ұжымдық тренингтер (соның ішінде онлайн) және т.б.; оқыту үрдісін техникалық жабдықтаулармен байланысты техникалық инновациялармен (білім алушылардың сабаққа қатысуларын электронды тіркеу, электронды оқыту залдары, электронды диспечерлер т.с.с.); бизнестегі инновацияға бағытталған құзыреттілікті қалыптастыруға, кәсіби білім беру бағдарламаларына, зеттеушілік инновацияға т.с.с.; дидактикалық – инновациялық оқыту үдерісін жүргізу жолдары мен әдістері,жеке модульдік жоспарлаудыың жолдары.

Инновациялық білім беру жобалары қазіргі білім беру модулі мен ұлттық білім беру жүйесінің модернизациясы жалпы айтқанда халықаралық білім беру одағына ену ғылым мен бизнестің, интеграциялық білім берудің жаңа қадамына өту қоры болып саналады.

Осы жағдайда стратегияны жүзеге асыру жолдарын анықтау маңызды міндеттің бірі болып саналады. Шетел тәжірибелерінің қорларымен өзімізде бар ұлттық тәжірибені қортындылай отырып инновациялық білім беру жобаларының стратегиясын жүзеге асырудың жүйелілік әдісін қалыптастыруға болады. [2, б. 21]

Екіншіден, ақпараттық – компьютерлік технологияларды тиімді қолдануды енгізу. Білім беру саласын ақпараттандыру мен компьютерлеу мемлекеттік бағдарламасына сәйкес біздің елімізге оқытудың техникалық жолдарының қамтамасыз етілуі жоғарғы деңгейде. Бірақ, бүгінгі күні оның өзі жеткіліксіз, себебі: ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы пәндерді оқыту тәжіриберсінде, ақпаратық локалды есептеу каналының желісінде, интернет желісінде ортақ ақпараттық жүйе құрылуының қажеттілігі туындауда. Осыған орай Қазақстан – Британия техникалық университеттінде қазіргі суперкомпьютер базасында зияткерлік компьютинг құрылуына сәйкес білім берудің жаңа түрлерімен қамтамасыз етілу қажет.

Инновациялық ақпарат жобалары желістік серверлердің өзара әрекеттері мен технологияларын, ақпараттық іздеулерді және оқыту әдісі ретінде сандық объектілердің жасалуын қолдануға міндетті.[3, б. 14]

Ол үшін әрбір оқушы мен мұғалімнің тікелей портативті компьютері болуы шарт. Колледждегі компьютер сыныптарна қарағанда әрбір студенттерде жеке ноутбуктарды қолдану арасында үлкен айырмашылық бар.

Бұның өзі оқытуда техниканы қолдану емес, жаңа талаптарға сәйкес білім берудің негізгі компоненті болып саналады. Қазіргі кездің оқушыларына компьютердің базалық білімі ғана емес, сонымен қатар ақпаратты жинақтап, талдай алуы, жаңа білімдерді жалпылау, нәтижелі коммуникация жүйесін құру, әр мәдениет өкілдерімен тіл табыса алу қажет. Оқытудың осындай модулі білім беруде кез келген сабақты тұлғалық бағыттылыққа және жеке зерттеу әрекетіне бағыттап, ақпарат көздерінен қажетті мәліметтерді алуға мүмкіндік тудырады.

Осындай мүмкіндіктер оқу үдерісін ұйымдастырудың нәтижелілігі мен оқушылардың оқыту үдерісіне қызығушылықтарын арттырып мотивацияларын тудырады.

Үшіншіден, қоғам мен мемлекеттің өзара әрекеттердің қазіргі кездегі жаңа түрінің қолданылуы. Осының бірі ретінде мемлекеттік жеке серіктестік (МЖС). (МЖС) тұжырымдамасы Ұлыбритания елінде жасалып 90-шы жылдардың ортасынан бастап барлық елдерге қолданылуда. Мемлекеттік - жеке серіктестік мемлекеттік қызмет көрсетуге жеке меншік капиталын тарту кестесі болып саналады, оның өзінде «серіктестік» құқықтық тұлға емес, белгілі қызмет көрсету аясында мемлекеттік мекеме мен жеке меншік компаниясы арасында ұзақ мерзімді келісім.

Төртіншіден, білім беруді дамытуда қоғамның қатысуының нәтижелілігі моделі. Инновациялық білім беру жобаларын жүзеге асыруда мемлекеттік- қоғамдық басқару азаматтық институттар мен азаматтар рөлінің жоғарлауымен байланыста болады.

Бесіншіден, колледждегі басқарудың жаңа модулінің қалыптасуы. Көптеген колледждрді басқару сапасы инновациялық білім беру динамикасынан артта қалуда. Білім беру жүйесінде аталған жағдайларды талдауда басқару әдістері мен басқарудағы білім, дағды, біліктілік қазіргі заман талабына сай келмейді. Инновациялық білім беру жобаларында білім берудегі басқарудың мазмұнды мәнін өзгерткен. Менеджменттің жаңа жүйесінің мазмұнында әкімшілік басқару, нормативті құқықтық, қаржыландыру, мамандардың материалды - техникалық үдерістері сәйкесінше дайындықтары болу керек. Тек осы жағдайда ғана оқыту үдерісін басқару нәтижелі болады. Олай, болса инновациялық білім беру жобаларын басқару стратегиясы білім беру жүйесінің модернизациясына, инновациялық білім беру секторының қалыптасуы осы үдерістерді басқарудың жаңа жолдарын талап етеді. Тек сонда ғана инновациялық білім берудің нәтижесі артады.

Білім беру мекемелерін басқарудың теориялық талдауы мен білім беру мекемелерінің тәжірибелік әрекеттері негізінде әр типтегі білім беру мекемелерінің басқару ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Аталған сала бойынша көптеген зерттеушілердің көзқарасы бойынша, білім беру мекемелерін басқарудың әр түрлі моделдері мен тенденциялары басқару жағдайын ұйымдастырудың жолдарын іздеуде сыртқы және ішкі, педагогикалық, экономикалық, ұйымдастырушылық қорларын басқарудың нәтижелілігін қолдану қажет, деген пікірде.

Бүгінгі күні колледжер басқа да кәсіби білім беру жүйелері сияқты сыртқы ортаның әсеріне байланысты. Колледжде білім беруді басқару ерекшеліктерін талдауда, алдын ала болжаулар жасап, соған сәйкес нарықтық заманның сұранысын қанағаттандыру бағытында мақсат пен міндеттер тағайындалуы қажеттілігі туындауда. Білім беру мекемесін басқару мәселесінде субъект пен объект рөлі мен әлеуметтік – экономикалық үдеріспен байланысты ерекшеліктерін ескеру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жуков Г.Н. Основы общей и профессиональной педагогики. – Москва, 2006. – 17 с.
2. Третьяков П.И., Мартынов Е. Г. Профессиональное образовательное учреждение. – Москва, 2001. – 21 с.
3. Педагогика и психология высшей школы / отв. ред. М.В. Бланова. – Топоркова. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 14 с.

УДК 378

Вікторія Звєкова
(Ізмаїл, Україна)

СВОЄРІДНІСТЬ ГУРТКОВОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема гурткової роботи з дітьми у поза навчальний час. Одним із найважливіших чинників прогресивного розвитку суспільства є гуманне, милосердне та дбайливе ставлення до дітей і молоді, які позбавлені можливості вести повноцінне життя внаслідок вад фізичного та психічного розвитку.

Ключові слова: *гурткова робота, виховання, дошкільник, здоров'я, інклюзивна освіта.*

In the article the problem at work with children outside of school time. One of the most important factors for progressive development of society is humane, charity and careful attitude to the children and young people who are deprived of the opportunity to lead a full life as a result of defects of physical and mental development.

Key words: *gurtkova work, education, preschool, health, inclusive education.*

Загальна концепція неперервної освіти пропонує обов'язковим компонентом нової системи національної освіти в умовах інклюзивного навчання – формування, збереження й зміцнення здоров'я, гігієнічне виховання населення, починаючи з дошкільного віку.

Для реалізації вищевказаного необхідні нові підходи до змісту навчання дітей XXI століття. Отже роль гурткової роботи у формуванні дітей молодшого віку, мотивації до здоров'язбереження, охорони й зміцнення здоров'я як найбільшої цінності людини.

Дошкільний навчальний заклад є установою освіти й суспільного виховання дітей різного віку за інтересами, у якому здійснюються формування навичок до навчання, творчої особистості,становлення її фізичного, й соціального здоров'я, забезпечення пріоритетного розвитку людини.

Цей компонент змінює вимоги до всього змісту освіти, його пріоритетів психічного, духовного, надає валеологічного характеру, висуває першочергові завдання: формування валеологічної свідомості громадян України, культури здоров'я особистості. Характеристикою здоров'я особистості й суспільства вважаються фізична, психічна, духовна та соціальна складові [1]. Ось чому включення програми гуртків у дошкільному навчальному закладі вважається необхідним і вагомим.

Освіта XXI століття – період колосальних зрушень, які торкнулися усього людства. У зв'язку з цим, вектором нового століття є трансформація уявлень про цілі, важелі та цінності життя, формування важливих компетентностей. освіта дитини з обмеженими можливостями має бути спрямована на облаштування її в соціокультурному просторі і повинна допомогти дитині в самоіндефікації, самовизначенні, самореалізації з урахуванням її індивідуальності, учасниками науково-дослідницької лабораторії інклюзивної освіти було розроблено ряд моделей інклюзивного навчання які, забезпечуючи освітню підготовку та соціальний розвиток дітей з порушеннями психофізичного розвитку, передбачають психолого-педагогічний супровід, в тому числі й систему корекційно-педагогічної допомоги.

У дошкільному закладі гурткова робота є інтегрованою системою знань (наукових та позанаукових), які виокремлюються з таких систем знань: «Довколишній світ» (або «Світ людини»), «Природа», «Фізкультура та здоров'я», «Музика і здоров'я», «Українознавство», «Зображувальне мистецтво і здоров'я», «Математика і здоров'я».

Саме тому актуальним є створення й функціонування гуртка фізкультурно-спортивного, пізнавального, гуманітарного спрямування.

Особливе значення охорони та зміцнення здоров'я дітей підкреслено в Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), у Концепції дошкільного виховання в Україні, Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, Законі України «Про дошкільну освіту», Законі України «Про охорону дитинства» та інших законодавчих і програмних документах [3].

Метою статті є обґрунтування ролі гурткової роботи в дошкільному навчальному закладі для формування здоров'язберігаючого світогляду дітей в умовах інклюзивної освіти.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, нині кожна п'ята дитина народжується з відхиленнями в стані здоров'я. У 90 % дітей діагностуються захворювання.

У середовищі підростаючого покоління різко прогресують хронічні хвороби серця, органів зору, гіпертонія, неврози, остеопороз, артрит, ожиріння тощо [5].

У Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті зазначено: «Головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина України», а Закон України «Про освіту» стверджує: «Завданням дошкільної освіти є формування особистості дитини, розвиток її здібностей і обдарувань, забезпечення повноцінного фізичного розвитку й зміцнення здоров'я» [1].

Державний стандарт дошкільної освіти розглядає здоров'я цілісно й багатовимірно – через його фізичну, психічну, соціальну та духовну складові. Кожна складова здоров'я багатогранна. І лише за умови їх органічного поєднання зберігається та зміцнюється здоров'я людини [3].

Робота гуртка базується на концептуальних засадах, змістових положеннях програми гуртка. Створена програма відповідно до певних правил, вимог, з урахуванням виваженого, творчого підходу. Програма узгоджена з Базовим компонентом дошкільної освіти, має певну структуру змістового наповнення, є варіативною складовою профільного спрямування. Особливістю змісту програми гуртка є досягнення рівня стандарту в повному обсязі, орієнтування на обізнаність, компетентність дітей.

Автор програми гуртка подає її на розгляд експертної групи, яка створюється в дошкільному навчальному закладі. До її складу входять завідувач, вихователь-методист та спеціалісти-фахівці. Експертна група дає оцінку програмі. Вона проходить період доопрацювання, після чого виноситься на розгляд педагогічної ради та затверджується нею.

Рішенням педагогічної ради дошкільного навчального закладу може подаватися клопотання про проведення експертної оцінки та затвердження до методичної ради методичного кабінету відділу освіти.

Керівник гуртка знайомить батьків зі змістом програми для досягнення взаємопорозуміння, взаємопідтримки й допомоги.

Програма може мати таку структуру:

1. Вступ (наявність проблеми, актуальність).
2. Пояснювальна записка (основне призначення програми).
3. Мета та завдання (головна мета щодо розвитку інтересів, здібностей дітей у певному виді діяльності, відповідно чіткі та конкретні завдання).
4. Орієнтовний розподіл тем на рік (зазначаються загальні теми, кількість теоретичних та практичних занять, загальна кількість занять на рік).
5. Зміст програми (зазначається основна мета, програмові вимоги щодо знань та вмінь дітей відповідно до тем. Очікувані результати. Репертуар чи орієнтовні вироби).
6. Орієнтовний тематичний розподіл програмових завдань (відповідно до кількості занять на рік зазначається тема, підтема заняття, програмові завдання та матеріал).

Педагогі вміють чітко визначати мету і завдання уроку, відповідно до триєдиної (навчальної, виховної, розвивальної) мети планувати зміст виховного заняття, обираючи до цього відповідні форми і методи; використовувати різноманітний дидактичний матеріал; створювати позитивний емоційний клімат на уроці, обирати діалог або полі діалог як форму спілкування з дітьми, з метою стимуляції навчання дітей застосовувати різні види оцінювання (особливо вербальної) протягом усього процесу діяльності, а не тільки за кінцевим результатом.

Їх заняття характеризуються достатнім науково – теоретичним рівнем, доцільністю і ефективністю методичних прийомів, активізацією навчального процесу, високим виховним потенціалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – №4. – С. 6.
2. Гурткова робота в дошкільній установі // Бібліотечка вихователя дитячого садка. – 2008. – № 11. – С. 21.
3. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної ради. – 1991. – №34. – С. 451.
4. Картушин М. Ю. Бути здоровими хочемо // Дошкільне виховання. – 2004. – № 7. – С. 9-12.
5. Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні. – Київ: Освіта, 1994. – С. 4.
6. Лохвицька Л., Андрющенко Т. Дошкільникам про основи здоров'я. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – С. 14.

УДК 378.141.4

Анна Капацина
(Дніпро, Україна)

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 071 «ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ»

Розглянуто питання формування та розробки освітньої програми молодшого бакалавра спеціальності 071 «Облік і оподаткування» відповідно до вимог Закону України «Про вищу освіту» та Національної рамки кваліфікацій.

Ключові слова: *стандарт вищої освіти, освітня програма, компетентності, результати навчання, якість вищої освіти, якість освітньої діяльності.*

The issues of formation and development of the educational program of the junior bachelor of specialty 071 "Accounting and taxation" are considered in accordance with the requirements of the Law of Ukraine "On Higher Education" and the National Qualifications Framework.

Key words: *higher education standard, educational program, competence, learning outcomes, quality of higher education, quality of educational activity.*

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» вищі навчальні заклади мають запровадити нові освітні програми за новим переліком спеціальностей. Отримавши академічну автономію, ВНЗ несе повну відповідальність за розробку та реалізацію освітньої програми, вчена рада якого і затверджує її в остаточному варіанті. Ці програми є основою для розробки навчальних планів, що визначають перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю.

Проблема полягає в тому, що на даний час відсутні стандарти вищої освіти, на основі яких повинні створюватись ці програми. Позитивним є те, що новий підхід до стандартизації знімає усі обмеження на зміст освіти: запроваджує набори програмних компетентностей та результатів навчання, як інструменти певної стандартизації.

Відповідно до ст. 1, п.1.17 ЗУ «Про вищу освіту» ***освітня (освітньо-професійна чи освітньо-наукова) програма*** – система освітніх компонентів на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності, що визначає:

- вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою;
- перелік навчальних дисциплін і логічну послідовність їх вивчення;
- кількість кредитів ЄКТС, необхідних для виконання цієї програми;
- очікувані результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти.

У свою чергу стандарт вищої освіти визначає такі вимоги до неї:

- обсяг кредитів ЄКТС, необхідних для здобуття відповідного ступеня вищої освіти;
- перелік компетентностей випускника;
- нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання (сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей);
- форми атестації здобувачів вищої освіти;
- вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

Освітня програма враховує вимоги Закону України «Про вищу освіту», Національної рамки кваліфікацій і встановлює: обсяг та термін навчання; загальні компетенції; професійні компетентності за спеціальністю та спеціалізаціями; перелік та обсяг навчальних дисциплін для опанування компетентностей освітньої програми; вимоги до структури навчальних дисциплін.

Нижче пропонується фрагмент порядку розроблення освітньої програми молодшого бакалавра спеціальності 071 Облік і оподаткування.

За вимогами НРК загальними компетентностями молодшого бакалавра обліку і оподаткування є – здатності до реалізації навчальних та соціальних завдань, а саме:

- розв'язування типових спеціалізованих задач у галузі професійної діяльності в невизначених умовах;
- використання фактологічних та теоретичних знань для прийняття рішень;
- взаємодія, співробітництво з широким колом осіб (колеги, керівники, клієнти) для провадження професійної діяльності;
- здійснення певних управлінських функцій;
- прийняття рішень у звичних умовах з елементами непередбачуваності;
- планування, розподіл ресурсів, аналіз, контроль та оцінювання власної роботи та роботи інших осіб;
- покращення результатів власної професійної діяльності і результатів діяльності інших;
- навчання з деяким рівнем автономності

1. Професійні компетентності молодшого бакалавра обліку і оподаткування – здатності до реалізації професійних обов'язків за видами діяльності (фрагмент)

	Облікова діяльність
$ПК_1$	Складання, приймання, перевірка та бухгалтерське оброблення документів, ведення синтетичного й аналітичного обліку
$ПК_2$	Складання фінансової звітності
$ПК_3$	Ведення податкового обліку
	Фінансово-економічна діяльність
$ПК_4$	Організація фінансово-господарської діяльності підприємств
$ПК_5$	Визначення доходів, витрат і фінансових результатів
	Організаційна діяльність
$ПК_{11}$	Дотримання законів України та інших нормативних актів, що регулюють господарську діяльність підприємств
$ПК_{12}$	Організація бухгалтерського обліку і звітності
	Контрольно-аналітична діяльність
$ПК_{21}$	Контроль за дотриманням нормативних актів з методології бухгалтерського обліку та за збереженням і ефективним використанням ресурсів підприємства
	Техніко-інформаційна діяльність
$ПК_{25}$	Використання комп'ютерної техніки та інших технічних засобів

2. Програмні результати навчання містять 15-20 головних результатів, досягнення яких очікується від студента. Студент після успішного завершення програми має продемонструвати заплановані знання, уміння, здатності тощо.

3. Фрагмент переліку та обсягу навчальних дисциплін для опанування компетентностей освітньої програми.

Шифр	Програмні результати навчання	Найменування навчальних дисциплін, практик, індивідуальних завдань
І. Цикл загальної підготовки		
$ЗР_1$	розв'язувати типові спеціалізовані задачі у галузі професійної діяльності в невизначених умовах	Правознавство Політична економія Економіка підприємства Бухгалтерський облік
$ЗР_2$	використовувати фактологічні та теоретичні знання для прийняття рішень	Статистика Економіка підприємства Фінанси підприємства
$ЗР_4$	здійснювати певні управлінські функції	Планування та організація діяльності Менеджмент
ІІ. Цикл професійної підготовки		
	Облікова діяльність	
$ПР_1$	Складати, приймати, перевіряти та обробляти бухгалтерські документи, вести синтетичний і аналітичний облік	Фінансовий облік Облік і звітність у бюджетних установах Інформаційні системи і технології
$ПР_2$	Складати фінансову звітність	Фінансовий облік Облік і звітність у бюджетних установах Інформаційні системи і технології
$ПР_3$	Вести податковий облік	Податкова система
	Фінансово-економічна діяльність	
$ПР_4$	Організовувати фінансово-господарську діяльності підприємств	Планування та організація діяльності підприємства
$ПР_5$	Визначати доходи, витрати і фінансові результати	Фінанси Фінансовий облік
	Організаційна діяльність	
$ПР_{11}$	Дотримуватись законів України та інших нормативних актів, що регулюють господарську діяльність підприємств	Правознавство
$ПР_{12}$	Організовувати бухгалтерський облік і звітність	Фінансовий облік Облік і звітність у бюджетних установах
	Контрольно-аналітична діяльність	
$ПР_{21}$	Контролювати дотримання нормативних актів з методології бухгалтерського обліку та збереження і ефективне використання ресурсів підприємства	Контроль і ревізія Основи аудиту
	Техніко-інформаційна діяльність	
$ПР_{24}$	Використовувати ПЕОМ у середовищі АРМ бухгалтера	Інформаційні системи і технології

4. Наступним кроком є розподіл обсягу програми за видами навчальної діяльності, тобто розподіл кредитів ЄКТС за навчальними дисциплінами.

При розроблені ОП принциповим є питання її розподілу на нормативну й вибіркову частини.

Освітньо-професійний ступінь «молодший бакалавр» присуджується ВНЗ у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньої-професійної програми, обсяг якої становить 120-150 кредитів ЄКТС.

Методологія розроблення освітніх програм на основі компетентнісного підходу має бути такою:

1. Визначення потреби в компетентностях.
2. Визначення основних дисциплін/предметної сфери, які формують основу ступеневої програми, галузі та типу програми.
3. Формулювання програмних результатів навчання відповідно до ключових програмних компетентностей.
4. Визначення компетентностей та формулювання результатів навчання за кожним модулем, обрання загальних та фахових компетентностей на основі ключових програмних компетентностей, окреслення результатів навчання для кожної компетентності, яку слід розвинути в певному модулі програми.
5. Визначення підходів до викладання, навчання та оцінювання результатів навчання.
6. Опис програми та її модулів відповідно до ключових програмних компетентностей, програмних результатів навчання, розподілу кредитів, підходів до навчання й оцінювання.
7. Перевірка балансу часу та можливості реалізувати програму протягом нормативного часу навчання.
8. Реалізація, моніторинг і вдосконалення освітньої програми та її компонентів.

Отже, сучасний підхід до формування освітніх програм передбачає фокусування на навчальних досягненнях, які й мають стати основою кваліфікації випускника. Кваліфікація як ключовий індикатор компетентності особистості має забезпечити її конкурентну спроможність і успішність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України „Про вищу освіту” від 01.07.2014р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

2. Національна рамка кваліфікацій. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341- 2011-п

3. Рашкевич Ю. М. Побудова стандартів вищої освіти та освітній програм в контексті нового Закону України «Про вищу освіту»/ Освітня політика, 2015. URL: http://education-ua.org/ua/articles/519

4. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / Авт.: В.М. Захарченко, В.І. Луговий, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова / За ред. В.Г. Кременя. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 120 с.

5. Холін Ю.В., Кравцов С.О., Маркова Т.О. Сучасні підходи до побудови освітніх програм. Методичні матеріали. – Харків, 2014. URL: http://www.univer.kharkov.ua/ docs/work/curricula.pdf

УДК 372.32+37.013

Лія Карпова
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядається важливість економічного виховання дітей старшого дошкільного віку. Охарактеризовано поняття «економічне виховання», його зміст в чинних програмах дошкільної освіти, сучасні форми взаємодії вихователів з батьками щодо економічного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: *економічна освіта, дитина дошкільного віку, соціалізація, форми взаємодії з батьками.*

In the article is examined of importance of economic education in the senior preschool children. The notion of term "economic education" has been discussed, also its content in the existing programs of institutions of preschool education, forms of interactions between a preschool educational institution and a family concerning economic education of the senior preschool children.

Key words: *economic education, preschool children, socialization, forms of interactions between a preschool educational institution and a family.*

Стан сучасного суспільства характеризується вагомими політичними, економічними і соціокультурними змінами. Ринкова економіка вплинула на всі сфери життя суспільства і на систему освіти, зокрема. Ця тенденція спостерігається і в дошкільній освіті. Одними із пріоритетних завдань, визначених Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні, є забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів та суспільних вимог, а також формування в неї почуття господаря: господарської відповідальності, підприємливості, ініціативності, свідомого ставлення до життя в умовах ринкових відносин. Вище перераховані якості суттєво впливають на майбутнє особистості, на її соціальний статус, роботу та й, навіть, на міжособистісні стосунки, тому вже з дошкільного віку слід починати виховувати економічно грамотного громадянина.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена ще й тим, що ключовими пріоритетами змістового наповнення освітнього процесу поряд з іншими важливими напрямами, стало економічне виховання, зокрема, формування у вихованців навичок спілкування і ефективної взаємодії з іншими дітьми, дорослими людьми.

У зв'язку з реформуванням освіти в Україні й усвідомленням ученими значущості проблеми економічного виховання, активізувався науковий пошук ефективних навчальних технологій в теорії та практиці педагогіки. Сучасні дослідження свідчать про необхідність упровадження економічної освіти саме з дошкільного віку, коли діти отримують первинний досвід в елементарних економічних відносинах (Н. Грама, Є. Курак, І. Сасова, А. Сазонова, А. Смоленцева, А. Шатова та ін.).

Термін «економічна освіта» в словниках визначається як вузько направлене і стосується лише галузі економічних наук, хоча, як відомо, економічна освіта, не обмежується навчальними програмами вищої школи, а є і в програмах дошкільних навчальних закладів, і загальноосвітніх шкіл [1]. Провідним завданням економічної освіти ми вбачаємо формування нового економічного мислення в умовах ринкових відносин. Основними компонентами економічної освіти є економічні знання, вміння та навички.

Поняття «економічне виховання» трактується фахівцями по-різному, але всі сходяться в тому, що економічне виховання спрямоване на виховання економічної свідомості –

утворення, яке відображає ступінь знайомства суб'єкта з економікою і раціональне до неї ставлення.

Завдання та зміст економічного виховання конкретизовано в чинних програмах розвитку, виховання і навчання дітей дошкільного віку.

Найширше зміст економічного виховання представлений у програмах: «Я у Світі», де визначено показники економічної компетентності дитини дошкільного віку, зокрема, виокремлено «економічну освіченість»; «Дитина в дошкільні роки», де у розділі «Розвиток пізнавальної сфери» визначено напрямок «Економічна освіта», розкриті показники економічної компетенції дитини-дошкільника; «Українське дошкілля», де у розділі «Пізнавальний розвиток» виокремлено напрямок «Основи економічної культури», визначені освітні завдання з формування економічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

Всі програми, в тій чи іншій мірі, орієнтовані на вирішення завдань економічного виховання. В усіх вище написаних програмах економічне виховання розглядається у взаємозв'язку з трудовим або як одне із його пріоритетних завдань.

Ефективними засобами економічного виховання дітей дошкільного віку визначають: предметно-розвивальне середовище; гру; художню літературу; спілкування з дорослими; різні види діяльності дітей (розумова, мовленнєва, зображувальна) [2, с. 109].

Найефективнішими, за переконаннями педагогів-практиків, є інтегровані заняття, де поєднуються різні види діяльності (спостереження, трудову діяльність, сюжетно-рольові та рухливі ігри тощо) [3, с. 26-28].

На думку Н. Гавриш, інтерактивною формою навчання дошкільників є гра-стратегія, яка дозволяє спонукати формування суб'єктивності як надзвичайно важливої особистісної якості дитини. Наприклад, гра-стратегія «Робимо покупки» (книжки, іграшки, продукти тощо) дозволяє дітям зробити вибір, що вони можуть та хочуть купити. Діти спочатку орієнтуються лише на «хочу», потім починають розуміти, що бажання повинно збігатися з можливостями [4].

Формування економічного досвіду старших дошкільників можливе лише за умови співпраці педагогічного колективу ЗДО з батьками вихованців, бо лише їх спільна діяльність спонукає до відповідального ставлення дорослих та економічного виховання підростаючого покоління. Крім традиційних: індивідуальних, групових та колективних форм взаємодії з батьками набувають популярності – нетрадиційні.

Широкого поширення нині набувають форми взаємодії із використанням ІКТ. Саме вони є найефективнішими для реалізації завдання популяризації гуманістичних педагогічних концепцій сімейного виховання дітей дошкільного віку, зокрема економічних технологій. Популярними стають групи в соціальних мережах, як форма мережевої взаємодії ЗДО і сім'ї. Наприклад група приватного закладу дошкільної освіти в Instagram "ТалантВилль" чи "Монтессорі-Цент "Алиса", в групі осатаннього на прикладах роботи з дітьми пояснюють суть методики Марії Монтессорі.

Також вже довгий час є популярними блоги педагогів та батьків, наприклад, блог мами Діани Пішкової в Instagram, яка на прикладі роботи зі своїм сином, показує і розробляє цікаві ігри для дітей, цим самим пояснює важливість виховання та навчання дітей та мотивує батьків та підписників на активну взаємодію з дітьми; в її інтернет-скарбниці є ігри й економічного спрямування.

Визнання ЗДО відкритим освітнім та соціокультурним простором дає змогу запроваджувати такі нові форми взаємодії, як арт-студії, фан-клуби, літературні кафе з електронною бібліотекою для батьків. Необхідним атрибутом іміджевої характеристики має стати сайт ЗДО, створений та діючий відповідно до чинних вимог. На сайті у відповідних рубриках батьки зможуть знайти посилання на корисні інформаційні ресурси, зокрема, щодо економічного виховання дошкільників. Це можуть бути посилання на карти знань щодо економічне виховання, використовуючи які, батьки можуть легко ознайомитись з ключовими

поняттями, переглянуть рекомендоване відео та перейдуть за посиланнями, де знайдуть цікаві форми роботи з дітьми тощо.

А всім відомі інформаційні стенди, папки-пересувки та буклети можна оновити QR-кодом, скануючи який батьки можуть переходити на цікаві посилання, що пропонує їм вихователь. Наприклад, створюючи буклет на тему "Економічне виховання дітей старшого дошкільного віку в сім'ї", можна надати посилання на завчасно зроблені буктрейлери – це короткі відеоролики на зміст книг, що покликані розповісти про книгу, зацікавити батьків до її читання, просвітити щодо важливості економічного виховання дітей як в дошкільному навчальному закладі, так і сім'ї. До прикладу, це можуть бути буктрейлери на книгу «Як розповісти дітям про гроші» (автори С. Біденко, І. Золотаревич), де можна знайти фінансові ігри, ігри ток-шоу, практики-дискусії, рольові ігри, ігри-тести тощо [5]; або методичний посібник «Економічна освіта дітей» (автори Г. Григоренко, Р. Жадан), де наявні вже готові заняття, що подаються з врахуванням послідовності формування в дітей економічних понять: про первинні економічні потреби, про види ресурсів, їхню обмеженість тощо [6].

Також можна надати посилання на YouTube канал "Уроки тётушки Совы", де за рубрикою "Азбука грошей або як допомогти дитині вирости заможною" можна знайти навчальні відео, що були створені для економічної грамотності дітей. В цих відео в цікавій формі та з посиланням на історичні події Тітонька Сова доступно пояснює сутність економічних понять, відвідує з персонажами магазин та банк, в останньому детально з'ясовує, що таке кредитна картка, депозит, банкомат тощо: вчить бути ощадливим і пояснює, що таке комп'ютерні ігри та ігровий рахунок в мережі інтернет тощо.

Аналіз програмних документів з дошкільної освіти, сучасних наукових праць з досліджуваної проблеми дає можливість зрозуміти, що з переходом України до ринкової економіки сучасне українське суспільство потребує підвищення рівня економічної культури кожного громадянина. Саме тому надзвичайно важливим є формування нового покоління, яке буде позитивно сприймати економічну інформацію. Як зазначають вчені, розпочинати процес економічного виховання потрібно якомога раніше. Проте слід звернути увагу, що формування основ економіки у дошкільників можливе лише за умови співпраці педагогів з батьками вихованців, що може реалізуватись через звернення до традиційних та інноваційних форм роботи з батьками, серед останніх на особливу увагу заслуговує тренінг, буктрейлер та блоги в соціальних мережах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Словник Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – [вид. друге, доп. й виправл.]. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.

2. Лелюк Ю. М. Сучасні проблеми дошкільної економічної освіти в Україні / Ю. М. Лелюк // Економічна освіта : проблеми і перспективи : м-ли ІІ Міжнародної науково-практичної конференції. – Черкаси, 2001. – С. 63-66.

3. Економічне виховання дошкільників // Ромашка : Щоквартальний журнал для педагогів та батьків дошкільного навчального закладу № 9 «Ромашка» Димитровської міської ради Донецької області. – 2016. – № 9 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://dnz-romashka.at.ua/biweekly/Romashka9.pdf

4. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному закладі : навч.-метод. посіб. / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, Т. М. Котик. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2002. – 27 с.

5. Біденко С. Як розповісти дітям про гроші / С. Біденко, І. Золотаревич. – Харків : ТОВ «Видавнича група «Основа», 2006. – 128 с.

6. Жадан Р. Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку (перспективно-календарне планування занять з економіки) / Р. Жадан, Г. Григоренко. – Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2006. – 116 с.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук Куземко Л.В.

Мавлуда Касимова, Файзулло Касимов, Асрор Касимов
(Бухара, Узбекистан)

НОСТАНДАРТ ЕЧИМ ЙЎЛИГА ЭГА БЎЛГАН МАСАЛА-ТОПШИРИҚЛАР

«Ностандарт» сўзи «стандарт бўлмаган» сўз бирикмаси билан эквивалент бўлиб, амалиётда кўп учрайди. «Ўзбек Миллий Энциклопедияси»[19]да стандарт ибораси қуйидагича талқин қилинади: «стандарт (инг. Standart – меъёр, намуна, ўлчам) – кенг маънода бошқа объектларни таққослаш учун дастлабки объект деб қабул қилинган намуна, эталон, модель».

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»[20]да стандарт сўзининг 2-кўчма маъноси «бир қолипдаги», «шаблон» маъноларини англатиши, «ностандарт» - стандартга мос келмаслик, стандартдан ташқари деган маъноларни билдириши қайд этилган.

Масалалар ечиш жараёнида ҳам «стандарт» (қолипдаги) ва «ностандарт» ибораларини ишлатамиз. Бошланғич синф математика дарсликларидаги аксарият, кўпчилик масалалар стандарт ечим йўлига эга масалалардир. Яъни берилган масала қайсидир тур (тип)га тааллуқли бўлиб, унинг ўзига хос белгиларига кўра ечим йўли мавжуд. Масалан, сонга йиғиндини қўшишга доир ёки сондан йиғиндини айиришга доир масалаларнинг ечим йўллари аниқ қоида (хосса)га бўйсунади. Бундай масалаларнинг ечим усуллари турлича бўлган тақдирда ҳам масала тури (типи)га қараб ечиш усуллари аниқ йўл-йўриқ (қоида)га кўра бажарилади.

Ностандарт ечим йўлига эга бўлган масала-топшириқларда эса бирор аниқ йўл-йўриқ асосида ечим изланмайди, балки масала мазмунидан келиб чиқиб, масаланинг «янги», «оригинал» ечим йўли изланади. Унинг ностандартлиги ҳам шу ерда.

Бундай ўқув топшириқларнинг афзаллиги шундаки, у ўқувчининг мантиқий тафаккурини ўстиради, мустақил фикр юритиш кўникмасини таркиб топтиради, математика фанига бўлган қизиқишини оширади, масала ечимини излаш жараёнидаги қийинчилик, машаққатларга бардош билан қараш туйғусини, мақсадга интилишлик, сабр-матонатлик, топқирлик каби хислатларни тарбиялаш вазифасини бажаради.

Бошланғич синф математика дарсликларида 23 та шундай мазмундаги (ностандарт ечим йўлига эга бўлган) масала-топшириқлар учрайди. Бу бутун бошланғич синф математика дарсликларидаги ўқув топшириқларнинг 0,05 % ини ташкил этади.

Албатта бошланғич синф ўқувчисини бундай масала-топшириқлар билан таништириб бориш, амалиётда учрайдиган «ностандарт» кўринишдаги топшириқларни бажара билишга ундайди. Ўқувчи мустақил фикрлаб, ўзининг ечим йўлини қўллаб масалани ечади, топган ечим вариантидан завқланади. Бу эса ўз навбатида бошланғич синф ўқувчисининг ижодий фаолиятини ривож топишига катта ёрдам беради.

Ностандарт масалаларни маълум гуруҳларга ажратиб бўлмаганидек, ностандарт ечим йўлига эга бўлган топшириқларни ҳам таснифлаб бўлмайди. Шу сабабли ностандарт ечим йўлига эга бўлган топшириқлар намуналарини келтириш мумкин.

Ўқувчининг айрим геометрик шаклларни чизиши билан боғлиқ қуйидаги топшириқни қараймиз:

1-топшириқ: Қаламни дафтардан узмаган ҳолда бир чизиқдан икки марта ўтмаслик шарти билан

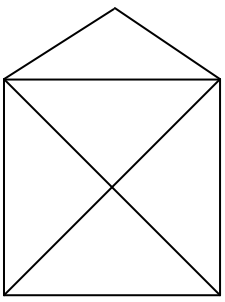
а) учбурчак; б) тўртбурчак; в) битта диагоналли тўртбурчак г) икки диагоналли тўртбурчак д) очиқ конверт кўринишидаги геометрик шаклларни чизинг.

Бу топшириқ таркибида 5 та топшириқ бўлиб, улар маълум тизимни ташкил қилади, оддийдан мураккабга қараб топшириқлар келтирилган. I синф ўқувчисида чизғич ёрдамида маълум узунликдаги кесмаларни чизиш, учбурчак томонларини чизғич ёрдамида ўлчаш каби кўникмалар таркиб топгач, ўқувчини дастлаб варақда (бир тўғри чизиқда ётмаган) 3 та

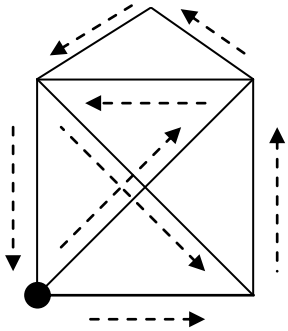
[19] Ўзбек Миллий Энциклопедияси. 8-том Т. Давлат илмий нашриёти
[20] Ўзбек тилининг изощли лу\ати. Москва. 1981 й. 715-б.

нуқтани белгилашни (бу ишини ўқитувчи доскада бажариб кўрсатади), белгиланган нуқталарни чизғич билан кетма-кет туташтириб, учбурчак ясашни ўргатади. Ўқувчида учбурчак ясаш малакаси ҳосил бўлгач, энди ўқувчи чизғичсиз варақда 3 та нуқтани белгилашни ва уларни кетма-кет кесмалар ёрдамида (қаламни варақдан узмасдан) туташтиришни ўрганишади. Бу ерда ўқитувчи ўқувчидан учбурчак чизаётган пайтда қайси нуқтадан бошлашдан қатъий назар, шу уч нуқтадан ўтувчи учбурчак чизиш мумкинлигини айтиши жоиз. Текис қоғоз варағида учбурчакни чизиб билган (қаламни варақдан узмаган ҳолда) ўқувчи, варақда (дастлаб иложи борича катакли варақ олингани мақсадга мувофиқ) тўғри тўртбурчакни мустақил равишда (қаламни варақдан узмаган ҳолда) чиза олади. Бу топшириқни бажаришда қийналган ўқувчига ўқитувчи топшириқни бажаришга доир кўрсатма бериши мумкин: «Варақда 4 та нуқтани шундай белгилагинки, 2 тадан нуқталар бир қаторда ва 2 тадан нуқталар бир сатрга тўғри келсин. Бу нуқталардан бирига қалам қўйиб, қаламни дафтардан узмасдан иккинчи нуқтаси билан тўғри чизиқ бўйича туташтир, яна уни 3-нуқта билан туташтир ва яна қўлни узмаган ҳолда 4-нуқта билан туташтир».

Ушбу топшириқ таркибидаги в), г), д) топшириқларини бажариш, ўқувчидан анча билим, малака ва кўникмаларни талаб қилади. Дастлаб ўқитувчи тўғри тўртбурчак «диагонали» тушунчасини ўқувчига тушунтириши шарт. Бу ерда «диагонал» тушунчасининг ошкор таърифи келтирилмайди. Тўғри тўртбурчакнинг 1- ва 3-учларини (ёки 2- ва 4-учларини туташтирувчи) тўғри чизиқ кесмаси шаклида ошкормас таъриф бериш мумкин. в) топшириқ – бир диагоналли тўртбурчак (қаламни дафтардан узмаган ҳолда ҳамда бир чизиқ устидан 2 марта ўтмаслик шарти билан) чизиш топшириғини 2-синф ўқувчилари мустақил бажара олишади. Бу шаклни чизишнинг турли вариантлари борлигини ўқитувчи таъкидлаб ўтиши жоиздир. Чунки тўртбурчакнинг қайси учидан бошлаб қалам хоҳ тўртбурчак томони бўйича, хоҳ диагонали бўйича юритилса, албатта сўралган шаклни чизиб бўлади. г) топшириқ – 2 синф ўқувчилари учун муаммоли топшириқ бўлиб ҳисобланади. Чунки, ўқувчи ҳар қанча уринмасин топшириқ шарти бўйича икки диагоналли тўртбурчак чиза олмайди. Бу топшириқ ечимли топшириқ эмас, яъни қаламни дафтардан узмаган ҳолда бир чизиқдан 2 марта ўтмасдан иккита диагоналли тўртбурчак чизиб бўлмайди. Бу ерда шу нарсани таъкидлаш жоизки, «Ечиб бўлмайдиган (ечимга эга бўлмаган) топшириқларни бошланғич синф ўқувчиларига бериш мумкинми?» деган саволга айрим методистлар «бериш мумкин эмас» дейишса, айримлари «бериш мумкин» деган фикрларни билдиришган. Тажриба шуни кўрсатадики, «ечимга эга бўлмаган топшириқлар»ни муҳокама қилиб, уни ечиб бўлмаслигини кўрсатиш бу топшириқни тўғри ҳал қилишнинг бир йўлидир. Бошланғич синфдаги ўқувчи бундай мазмундаги ижодий топшириқларни бажариши натижасида уларда қисман изланувчанлик, топқирлик, хатони топа билиш, мустақил фикр юритиб хулоса чиқара олиш каби кўникмаларнинг шаклланишига ёрдам беради. д) топшириқни бажаришда ўқитувчи 2-синф ўқувчиларига «очиқ квадрат» шаклидаги геометрик фигурани кўрсатади (1-чизма). Шу шаклни ўқувчи дафтарида чизиши керак (шаклни чизиш шартига кўра). Шаклни турли вариантларда чизиш мумкин. Шу вариантлардан бирортасини ўқитувчи ўқувчилар мустақил топшириғни бажаришганларидан сўнг тавсия қилиши мумкин (Масалан, 2-чизма).

1-чизма

2-чизма

Бундай топшириқларни бажариш орқали ўқувчиларнинг геометрик шакл ва нақшларни тўғри ва аниқ чизиш кўникмалари таркиб топиши билан бирга уларнинг ақлий, ижодий фаолияти ривожланади.

2-топшириқ: қандай бир хил сонларнинг йиғиндиси шу сонларнинг кўпайтмасига тенг бўлади?

Иккинчи синф ўқувчиларига бериладиган бу топшириқ ечими икки вариантда бўлади:

2+2=2·2 0+0=0·0

Ностандарт ечим йўлига эга бўлган масала-топшириқларнинг бир кўриниши бу математик ребуслардир. Дарс жараёнида математик ребуслардан фойдаланиш ўқувчиларнинг математика фанига бўлган қизиқишини оширади, ўқувчи тафаккурини ривожлантиради. Бундай топшириқларни ўқувчилар иштиёқ билан бажаришади.

3-топшириқ:

а) ****+1=*****

Тўрт хонали сонга 1 ни қўшсак, беш хонали сон ҳосил бўлади. бу фақатгина 9999+1=10000 бўлганда бажарилади.

б) Фут+бол=ўйин (765+324=1089)

Бундай топшириқлар нафақат ўқувчиларнинг ҳисоблаш малака ва кўникмаларини ривожлантиради, балки ҳисоблаш учун зарур мантиқий фикрлаш ва ҳисоблашдаги қонуниятни англаш кўникмасини таркиб топтириш учун ҳам хизмат қилади.

Стандарт ечим йўли билан баъзи топшириқларни бажаришда ўқувчи жуда кўп амалларни бажаришига тўғри келади. Ностандарт ечим йўли билан топшириқ тез бажарилиши мумкин.

4-топшириқ: Ҳисобланг: a=100-99+98-97+…+4-3+2-1

Ушбу топшириқни бажаришда қуйидагича муҳокама юритамиз: 100-99=1; 98-97=1; 96-95=1; …; 4-3=1; 2-1=1;

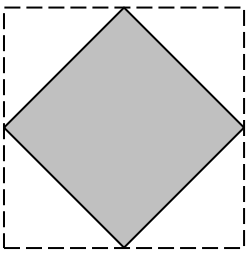
Демак, жуфт сонлардан унга қўшни бўлган тоқ сонлар айриляпти. Ҳар бир айирма 1 га тенг. Бундай айирмалар (100:2) та бўлади. Ифода қиймати 1·50=50 га тенг бўлади.

Кўпбурчак бурчакларини кесганда ҳосил бўладиган янги геометрик шаклдаги бурчакларни топишга доир топшириқлар ҳам ностандарт ечим йўлига эга бўлган топшириқлар жумласига киради. Шундай топшириқ намуналарини келтирамиз.

5-топшириқ: а) Учбурчакнинг бир бурчаги кесиб олинди (тўғри чизиқ бўйича). Ҳосил бўлган шаклда нечта бурчак қолди?

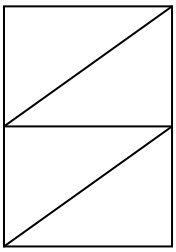
Ўқувчи кўпинча «кесиб олинди», «қолди» каби сўзлар иштирок этган стандарт масалаларни еча туриб айириш амалини ишлатади. Аммо бу топшириқ ечимини топишда айириш амалидан эмас, балки қўшиш амалини қўллаб топшириқ жавобини топамиз. Учбурчак бир учи тўғри чизиқ бўйлаб кесилса, ҳосил бўлган шаклда тўртта бурчак бўлади.

б) «Квадрат учларини тўғри чизиқ бўйлаб кесилса, қандай шакл ҳосил бўлади?» деган топшириқ ўқувчидан мустақил фикр юритишни талаб қилади. Бу топшириққа ягона битта жавоб бериб бўлмайди. Чунки квадрат учлари қандай кесилишига боғлиқ бўлади.

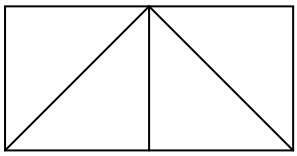

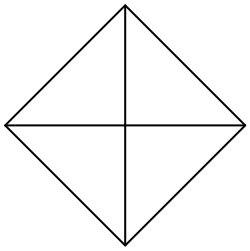
3-чизма

1) Агар квадрат учлари бир хилда квадрат учидан бошлаб квадрат томонининг ярмича тенг масофада кесилса, яна квадрат ҳосил бўлади (3-чизма). Ушбу топшириқни иккинчи синфнинг охирги чорагида, «шаклнинг юзи» деган мавзу билан танишгач, берилса мақсадга мувофиқ бўлади. Шу ерда ўқитувчи берилган топшириққа қўшимча қуйидаги топшириқни илова қилиши мумкин: «Ўқувчилар кесиб олинган квадрат учларидан қандай шакллар тузишингиз мумкин? Тузилган шакл юзи ҳақида қандай хулоса чиқара оласиз?» Бу саволлар ўқувчи учун муаммоли саволлар бўлиб, бевосита амалий мазмундаги топшириқни бажаришларини тақозо этади. Ҳар бир ўқувчи якка тартибда ушбу топшириқни бажариб, 4 та кесиб олинган квадрат учлари (тўғри бурчакли учбурчаклар)дан турли кўринишдаги геометрик шаклларни тузишади. Бири тўғри тўртбурчак (4-чизма) тузса, яна бири квадрат (5-чизма), бошқаси эса параллелограмм (6-чизма) каби шакл ва нақшларни тузишади:

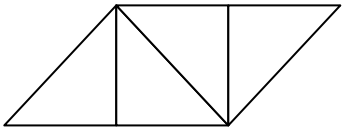

4-чизма

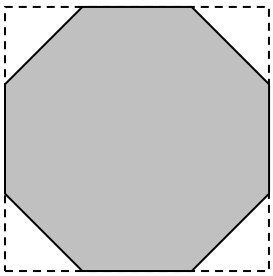
5-чизма

6-чизма

Ўқувчилар тузган шаклларни кўздан кечирган ўқитувчи 5-чизма яъни тўртта учбурчакдан тузилган квадратга барча ўқувчилар диққатини жалб қилиб, бу учбурчаклар ёрдамида тузилган квадрат билан квадратдан қирқиб олингандан кейин қолган квадрат юзини таққослашни сўрайди. Ўқувчилар уларни устма-уст жойлаштириб, тенг юзали эканлигини пайқашади.

2) Агар квадрат учлари бир хилда квадрат учидан бошлаб, квадрат томонининг ярмидан камроқ масофада кесилса, 8 бурчакли геометрик шакл ҳосил бўлади (7-чизма).

7-чизма

Шу ерда ўқитувчи квадратни дастлаб бир марта энига қараб, сўнгра ҳосил бўлган тўртбурчакни бўйига қараб буклаб, яна квадрат ҳосил бўлгач, квадрат (4 та устма-уст жойлашган)нинг очиқ бурчагидан квадрат томони ўртасига тенг масофада тўғри чизиқ бўйлаб кесилса, мунтазам 8 бурчак ҳосил бўлишини ўқувчиларга амалий тарзда кўрсатиши ўқувчининг геометрик шаклларни маълум бўлакларда бўлиш ва турли геометрик нақшлар тузиш кўникмасини таркиб топтириш билан бирга, унинг чизиш, буклаш, қирқиш каби меҳнат таълимига оид малака ва кўникмаларини оширади.

Квадрат учларини турли тарзда тўғри чизиқ бўйлаб кесиш натижасида турлича геометрик шакллар щосил былишини амалий тарзда кыриб чи=иш мумкин былади.

7-топшириқ: Акмал кўп қаватли уйда яшовчи амакисининг уйига меҳмонга борди. Амакиси 4-қаватда яшайди. Иккинчи қаватга кўтарилгунча 24 та зинани санади. Агар ҳар бир қаватдаги зиналар сони тенг бўлса, у амакисининг уйигача нечта зинани босиб ўтди?

Ушбу топшириқ ечимининг ностандартлиги шу ердаки, ўқувчи биринчи қаватдан кўтарилаётган Акмалнинг 4-қаватгача 24 тадан 3 марта (4 марта эмас!) босиб ўтганини билиши керак. Жавоб 24·3=72 (зина)

8-топшириқ: Усталар 350 м масофада телефон симёғочларини ўрнатиш топшириқини олишди. ҳар 50 м масофада битта телефон симғочи ўрнатилди. Агар ҳар битта симёғочни ўрнатиш учун 45 минут вақт сарфланса, усталар бу ишни қанча вақтда бажаришган?

Ушбу топшириқни бажаришда айрим ўқувчилар 350:50=7 (та) симёғоч, 45·7=315 (минут) вақт сарфланди деб айтишади. Бу топшириқнинг ностандарт ечим йўлига эга эканлиги шундаки, 350 м масофада ҳар 50 м га биттадан қилиб, симёғоч ўрнатиладиган бўлса, 8 та симёғоч керак бўлади. демак масала ечими: 45·8=360 (минут)=6 соат вақт керак бўлади.

9-топшириқ: Ўнликдаги рақами бирликдаги рақамидан катта бўлган барча икки хонали сонларни ёзинг.

Ушбу топшириқни 3-синф ўқувчиларига бериш мумкин. бу топшириқ ўқувчиларга қизиқиш уйғотади, чунки топшириқ ечими кўп қийматли. Ўқитувчи ўқувчилардан энг кичик икки хонали сон ва энг катта икки хонали сонларни ёзишни талаб қилади. Ўқувчилардан бирортаси доскага чиқиб энг кичик икки хонали сон 10, энг катта икки хонали сон 99 ни ёзади. Шундан сўнг ўқитувчи ўқувчиларга қўшимча савол бериб: «Энг катта икки хонали сон 99 экан, ундан олдинги сон неча?» (98). Ўнлик хонадаги ва бирлик хонадаги рақамларни таққосланг (9>8). Бу сон берилган топшириқ шартини бажарадими? (Ҳа). Энди топшириқни

бажаринг. Ўқувчилар мустақил фикр юритиб, тузиладиган икки хонали сонда ўнликлар хонасида 9 рақами турса, бирликлардаги барча рақамлар (9 дан ташқари) 9 дан кичик. Демак, 9 ва қолган рақамлардан фойдаланиб сонлар тузамиз: 98; 97; 96; 95; 94; 93; 92; 91; 90.

Ўнликлар хонасидаги рақам 9 билан сонлар тузилгач, энди икки хонали соннинг ўнлик рақами сифатида 8 танланади ва бирлик рақамлар 8 дан кичик былган сонлар танланиб, сонлар тузилади: 87; 86; 85; 84; 83; 82; 81; 80.

Ўқувчилар бундай сонни тузиш қонуниятини ўргангач, синф ўқувчиларини гуруҳларга бўлиб, бир гуруҳ ўқувчилар билан ўнлик хонадаги рақам 7 билан, иккинчи гуруҳ ўқувчилари ўнлик рақами 6 билан, учинчи гуруҳ ўқувчилари ўнлик рақами 5 билан юқоридаги шартни қаноатлантирувчи сонлар тузилади. Масалан,

76; 75; 74; 73; 72; 71; 70

65; 64; 63; 62; 61; 60

54; 53; 52; 51; 50

Бу ерда алоҳида шуни таъкидлаш жоизки, 3-синф ўқувчиси ушбу мисолни еча туриб, энг асосий сонлар қаторини ҳосил қилиш қонуниятини билиб олади ва тегишли хулоса чиқаришга интилади.

Шундан сўнг ўқитувчи «Юқоридаги шартни қаноатлантирувчи икки хонали сонлар нечта?» деган савол билан ўқувчиларга мурожаат қилади. Ўқувчилар бу саволга дарҳол жавоб беришлари мушкул. Шундан сўнг ўқитувчи қўшимча саволлар беради:

– Ўнлик хонадаги рақами тўққиз бўлган бундай икки хонали сонлар нечта: (9 та)

– Ўнлик хонадаги рақами 8 бўлган бундай икки хонали сонлар нечта (8 та)

– Ўнлик хонадаги рақам 7 бўлган бундай икки хонали сонлар нечта? (7 та) ва щоказо. Ўқитувчи ўқувчиларнинг тегишли хулоса чиқаришларини сўрайди ва қуйидаги саволни беради.

– Ўнлик хонадаги рақам 1 бўлган бундай икки хонали сон нечта? (1 та)

9 дан 1 гача былган сонлар йиғиндисини топиш масаласига келиб қолишади. Ўқувчилар 9 га 8 ни ва йиғиндига 7 ни қўшиб топишмоқчи бўлишади. Шунда ўқитувчи 9 дан 1 гача бўлган сонларни қўшишнинг қулай усулини сўраса, ўқувчилар орасидан 9 га 1 ни, 8 га 2 ни, 7 га 3 ни, 6 га 4 ни қўшиб, ҳар бир жуфтлик йиғиндиси 10 бўлишини ва бундай 10 дан 4 та борлигини, яъни 10·4 ва бу кўпайтмага 5 ни қўшиш кераклигини айтадиган ўқувчилар чиқиб қолади. Демак бундай икки хонали сонлар 10·4+5=45 та экан.

Шундай қилиб, бошланғич синф ўқувчиларни ностандарт ечим йўлига эга былган масала-топшириқларни ечишга ўргатиш орқали уларда мантиқий тафаккур қилиш мустақил фикр юритиш кўникмаси таркиб топади, масала-топшириқ шартига қараб ечимни излаш бўйича қисман татқиқотлик ўқувчини топқирлик, изланувчанлик, мақсад сари интилувчанлик хислатларининг тарбияланишига олиб келади.

УДК 373.2.016:303.4

Тетяна Кобилинська
(Київ, Україна)

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті здійснено аналіз теоретичних аспектів розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку. Розкрито особливості організації пошуково-дослідницької діяльності як засобу розвитку пізнавальної активності..

Ключові слова: *дослідницька діяльність, експериментування, пізнавальна активність, пошуково-дослідницька діяльність.*

The article analyzes the theoretical aspects of the development of cognitive activity of preschool children. The peculiarities of organization of search-and-research activity as a means of development of cognitive activity are revealed.

Key words: *research activity, experimentation, cognitive activity, search and research activity.*

Проблема оптимізації пізнавальної діяльності дошкільників, перетворення життя маленької дитини на щоденну радість відкриття таємниць довкілля, спонукає педагогів до пошуку ефективних форм і методів освіти. Необхідною ознакою сучасної дошкільної освіти повинно стати зміщення акцентів з активності дорослого на активність дитини. Ці положення визначає компетентнісна парадигма Державної базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». У якій підкреслюється важливість формування життєво компетентної, творчої особистості, яка здатна на рівні своїх вікових можливостей розв'язувати задачі і приймати рішення, реалізувати власні потреби та інтереси.

У дослідженнях (Л. Венгер, Л. Виготський, Г. Костюк, М. Рубінштейн та ін.), пов'язаних з проблемою активності дітей дошкільного віку, вченими найчастіше вживається поняття «пізнавальна активність», що розглядають як**:** прагнення дітей розв'язувати пізнавальні завдання, бути уважними і зосередженими, висловлювати припущення, приходити до висновків; самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості). Поняття пізнавальна активність «Енциклопедія освіти» розтлумачує як рису особистості, яка проявляється в її ставленні до процесу пізнання, що передбачає стан готовності, прагнення о самостійної пізнавальної діяльності, спрямованої на оволодіння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань, способів діяльності. Дослідження В. Котирло, О. Кононко, С. Ладивір, та інших свідчать, що поняття пізнавальної активної багатостороннє та включає такі компоненти: змістовий, операційний та мотиваційний; проходить низку етапів формування у період дошкільного дитинства за певних педагогічних умов, які забезпечують формування стійких пізнавальних інтересів дошкільників.

Забезпечити формування і розвиток пізнавальної активності в дошкільному віці зможе розумне поєднання різних видів діяльності, серед яких особливе місце займає пошуково-дослідницька. В. Сухомлинський з цього приводу відзначав: „Може маленька дитина повторює те, що було зроблено, створено іншими людьми, але якщо це її діяння – плід її власних розумових зусиль, – вона творець, її розумова діяльність – є творчість" [4] .

У працях сучасних науковців велику увагу приділено сутності, структурі та значенні пошукової діяльності у розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку, а саме: Г. Бєлєнької, О. Іванової, В. Кондратової, Б. Мухацької, Л. Маневцової, П. Саморукової, К. Терентьєвої, та інших.

Загальною умовою розвитку пізнавальної активності, а згодом здібностей і обдарованості є здоров'я і природна активність дітей. Увага, турбота, повага, любов до

кожної дитини є тим ґрунтом, на якому в неї зростають віра в свої сили, інтерес до навколишнього життя, здатність дивуватися, захоплюватися, досліджувати, фантазувати, вигадувати, запитувати, шукати. Отримані під час пошуково-дослідницької діяльності знання діти закріплюють протягом року в ігровій, театральній, образотворчій діяльності.

Експериментування з природними об'єктами і явищами забезпечує найбільш високий ступінь активності самодіяльності дітей. Воно дозволяє сформувати у дітей уявлення про явища природи, виявити їх причини і взаємозв'язки. Діти дуже люблять експериментувати. Це пояснюється тим, що їм властиве наочно-дієве і наочно-образне мислення, і експериментування, як ніякий інший метод, що відповідає цим віковим особливостям. У дошкільному віці цей метод є ведучим, а в перші три роки – практично єдиним способом пізнання світу. Однак, для розвитку пізнавальної активності дитячий експеримент повинен мати певну структуру [2], а саме:

– постановка проблеми, яку необхідно розв'язати;
– цілепокладання (що потрібно зробити для вирішення проблеми);
– висунення гіпотез (пошук можливих шляхів вирішення);
– перевірка гіпотез (збір даних, реалізація в діях);
– аналіз отриманого результату (підтвердилося - не підтвердилося);
– формулювання висновків.

У результаті правильно організованої в закладі дошкільної освіти пошуково-дослідницької діяльності, діти отримують реальні уявлення про різні сторони досліджуваного об'єкта, про його взаємини з іншими об'єктами і з середовищем існування. У дошкільників збагачується пам'ять, активізуються розумові процеси, адже постійно виникає необхідність здійснювати операції аналізу і синтезу, порівняння і класифікації. Також відбувається накопичення фонду розумових прийомів і операцій, які розглядаються як розумові вміння [3].

Отже, пошуково-дослідницька діяльність сприяє всебічному розвитку дітей, підвищує рівень їхньої самостійності й активності у пізнанні оточення. дитяче експериментування важливо і для формування цілепокладання, здатності перетворювати будь-які предмети і явища для досягнення певного результату. В процесі експериментальної діяльності розвивається емоційна сфера дитини, творчі здібності, формуються трудові навички, зміцнюється здоров'я за рахунок підвищення загального рівня рухової активності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бєлєнька Г. В. Експерементування – крок до пізнання / Г.В.Бєлєнька // Дошкільне виховання. – 2007. – № 5. – С. 3-8.

2. Даниленко Н. Розвиток пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку / Н.Даниленко // Управління школою. – 2005. – № 22-24. – С.10-16.

3. Іванчук Л.В. Пошуково-дослідницька діяльність як засіб пізнавальної активності дошкільників: навч.-метод. посібник / Іванчук Людмила Володимирівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://dnz11.dnz.km.ua/uploads/dnz11.dnz.km.ua/files/metodust/11_posibnuk_metodusta2.pdf.

4. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / Василь Олександрович Сухомлинський. – Київ : Радянська школа, 1971. – 283 с.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук Куземко Л.В.

УДК 37.041

Наталія Косович
(Ізмаїл, Україна)

ВПЛИВ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ НА КОНФЛІКТНІСТЬ ТА ДЕВІАНТНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена ролі та значенню сім'ї в профілактиці конфліктів. Підкреслюється необхідність педагогічного супроводу сімейного вихованням підлітків, що сприяє формуванню морально-етичних якостей, позитивного досвіду внутрішньосімейних стосунків.

Ключові слова: *сімейне виховання; профілактика девіантної поведінки; моральні цінності; формування; запобігання конфліктів.*

The article is devoted to the role and importance of the family in the prevention of conflicts. Emphasizes the necessity of pedagogical support for family upbringing of adolescents, contributing to the formation of moral and ethical qualities, positive experience of intra-family relation ships.

Keywords: *family education; prevention of deviant behavior; moral values; formation; influence.*

Серед численних соціальних інститутів, мабуть, важко виділити такий, який міг би зрівнятися з сім'єю за ступенем її впливу, як на особистість кожного з її членів, так і на більшість процесів суспільного життя. Те, що дитина набуває в дитячі роки в родині, вона зберігає протягом усього подальшого життя. В ній вона знаходиться все дитинство. Позитивний вплив сім'ї полягає в тому, що ніхто крім самих близьких не відноситься до дитини з більшою любов'ю і турботою, але і в той же час ніхто не може завдати більшої шкоди в вихованні дітей, скільки може зробити родина. Діти вбирають в себе зразки поведінки дорослих і переносять їх на оточуючих. Негативні зразки поведінки дорослих є факторами ризику алкоголізму, наркозалежності та інших девіацій дітей підліткового віку.

Серед багатьох факторів ризику, які впливають на появу відхилень у поведінці підлітків, чільне місце відводиться соціально-економічному (матеріальне забезпечення, житлові умови, склад сім'ї, її соціальний статус). Різке погіршення стану життя населення, що відбувається останнім часом, поряд з розвалом ідеологічних інститутів збільшило число неблагополучних сімей. Духу комерції зазнали не тільки економіка країни, а й культура, моральні цінності, норми моралі і ставлення до життя. Негативні умови внутрішньосімейних стосунків негативно позначаються на формуванні у підлітків соціального здоров'я. Однак, незважаючи на конфлікти з батьками, сім'я все ж є для підлітків значущою сферою їх життєдіяльності.

За даними соціально-педагогічних досліджень, неухильно зростає число неблагополучних сімей, які не виконують свої виховні функції. У таких сім'ях переважають несприятливі соціальні та психолого-педагогічні умови (емоційно-конфліктні відносини, жорстоке поводження з дітьми, замкнутість від процесу виховання, педагогічна некомпетентність, аморальний і асоціальний спосіб життя і т. п.). Наявність деструктивних внутрішньосімейних стосунків порушує процес проходження дитиною сімейної соціалізації і призводить до різних порушень соціального і особистісного розвитку, що підвищує ризик виникнення відхилень у поведінці [1].

Поведінка, що відхиляється – це система вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим і моральним нормам [2, с. 78-80]. Така поведінка підлітків виникає як прояв гострої кризи перехідного віку, і майже завжди результат неправильного виховання. Неправильне виховання - це і виховання недостатнє, і виховання надмірне. Його характеризують два основні стилі: тепличної опіки та холодної знедоленої людини. Головна мета девіантної поведінки підлітків – спроба позбутися від напруги. Ця мета глибоко замаскована. Вона лише мається на увазі і не усвідомлюється підлітком. На поверхні діє

безліч різноманітних цілей. Але якщо безліч цілей утворюють якусь потребу, то на поверхню виступають вже великі цілі – стратегії поведінки.

За спільною ціллю визначають три головні стратегії девіантної поведінки: 1) задоволення вимог; 2) реалізація влади; 3) вчинення помсти. Відповідно дітей з такими стратегіями поведінки назвемо вимогливими, владними, мстивими. Не знайшовши визнання в звичному для себе середовищі (сім'я, школа), підліток намагається в антисоціальних групах підвищити свій психологічний статус у однолітків, знайти такі способи самоствердження, яких у нього не було в сім'ї та школі.

До групи ризику відноситься категорія дітей, які через вікові та психологічні особливості мають слабку опірність до чинників соціального ризику, зазвичай це діти з соціально-дезадаптованих, дисфункціональних сімей. Тут основний критерій – несприятливий соціально-психологічний клімат у сім'ї, негативне ставлення до дітей. Водночас сім'я – це унікальний соціум, де ми проводимо найважливішу частину нашого життя. Психолого-педагогічні дослідження описують 4 види стосунків у сім'ї: 1) психофізіологічні (відносини біологічної спорідненості); 2) психологічні (припускають відкритість, довіру, турботу один про одного, взаємну моральну і емоційну підтримку); 3) соціальні (відносини включають розподіл ролей, матеріальну залежність в сім'ї, і навіть статусні відносини: авторитет, керівництво); 4) культурні (це особливі внутрішньосімейні відносини, зумовлені традиціями, звичаями, що склалися в умовах культури, в якій ця сім'я виникла та існує) [3]. Вся ця складна система відносин впливає на сімейне виховання дітей. Часті причини аномалій у вихованні дітей – систематичні порушення подружжям етики внутрішньосімейних стосунків, відсутність взаємної довіри, уваги і турботи, поваги, психологічної підтримки та захисту.

В теорії та практиці соціальної роботи під профілактикою девіантної поведінки підлітків розуміється систематична соціально-педагогічна діяльність сім'ї, закладів освіти, державних і громадських установ і організацій, спрямована на попереджальне усунення ризику виникнення відхилень у розвитку та поведінкових проявах особистості за допомогою формування в них моральних цінностей і правових знань, соціально-корисних навичок та інтересів. Сприяти усуненню девіантної поведінки підлітка можливо тільки шляхом забезпечення чіткої взаємодії школи і сім'ї, при правильно організованому педагогічному супроводі сімейного виховання підлітків з девіантною поведінкою, який позволить попередити причини виникнення відхилень у поведінці, озброїти батьків педагогічними знаннями, помогти підліткам зробити правильний вибір, здійснити індивідуальний підхід в попередженні і подоланні девіацій [4].

В ході нашого дослідження ми виявили наступні ознаки неблагополуччя системи сімейного виховання: відсутність моральних цінностей і негативний досвід батьків в дитинстві, деструктивні особливості поведінкових та особистісних проявів батьків, низький рівень освіти, бідність почуттів, вузькість соціальних зв'язків, хаотичність сімейних ролей та ін. Характерною особливістю неблагополучних сімей є наявність конфліктних взаємин у підсистемах «батько – мати», «батьки – діти», «сім’я – школа».

Сімейний конфлікт (за О.М. Корнеєвою) – конфліктні взаємини всередині сім'ї (між батьками, батьками і дітьми, братами і сестрами), породжені протиріччями її розвитку і функціонування як системи, розбіжністю інтересів, оцінок, поглядів і цілей особистості, що входять до складу сім'ї. Виховуючись у сім'ї, спостерігаючи взаємини між батьками, підліток починає усвідомлювати сімейні ролі, які він буде виконувати в житті, а також визначає свої позиції в питаннях взаємин з представниками протилежної статі. У сім'ї починається соціальне дорослішання підлітка, пов'язане з цивільним самовизначенням: усвідомленням своєї позиції як члена суспільства, формуванням певного ставлення до необхідності виконувати цивільні права і обов'язки. Формується духовно-практична сфера особистості, пов'язана з усвідомленням нею сенсу свого життя, визначенням провідних життєвих цілей і цінностей; з пошуком ціннісних підстав людського спілкування; з самовизначенням в сфері мистецтва, в характері і способах організації дозвілля.

Підліток адаптується до поведінки батьків в контексті взаємозв'язку з іншими дітьми. Не життя його виховує, а він адаптується (і часом вельми неадаптивно, за В. Петровським) до життєвих ситуацій, з яких і складається його життєвий шлях. У цьому сенсі в підлітків немає потреби у вихованні, тут потрібно не виховання, а культурна взаємодія, яке забезпечує багатофункціональне сімейне спілкування, співіснування-виховання [3].

Для підлітків численні ситуації можуть стати психотравмуючими: 1) неможливість відповідати очікуванням сім'ї (бути відмінником, рекордсменом); 2) переживання надмірної відповідальності за інших членів сім'ї (молодших братів, сестер); 3) неприйняття дитини педагогом, однолітками; 4) нездатність впоратися з навчальним навантаженням; 5) відрив від сім'ї, зміна шкільного колективу, зміна місця проживання; 6) травма, серйозне соматичне захворювання; 7) ситуації, пов'язані з насильством над дитиною.

Результати педагогічних спостережень свідчать, що батьки з благополучних сімей позитивно ставляться до сімейного життя і її цінностей. На перше місце вони ставлять духовну і емоційну стабільність, а також підтримку в родині, уміння знаходити взаєморозуміння і спільні інтереси між усіма членами сім'ї, проявляти відповідальність і турботу про старших. І лише на другий план виступають матеріально-побутові відносини в родині. Отже, і учні позитивно ставляться до сімейного життя і її цінностей. На перше місце вони також ставлять духовну і емоційну підтримку в родині, уміння знаходити взаєморозуміння і спільні інтереси між усіма членами сім'ї, проявляти відповідальність і турботу про старших. На другому - матеріально-побутові відносини в родині. У неблагополучних сім'ях відзначається позитивна тенденція до виховання і взаємодії дітей, але вона носить більш ситуативний характер. На перше місце в таких сім'ях виступають більш особисті інтереси батьків, а також соціально-побутові умови, що простежується і у відповідях їхніх дітей.

Згідно з отриманими даними, у багатьох сім'ях з року в рік знижується контроль батьками за навчальною діяльністю дітей [4]. За даними класних керівників, виховання дітей в сім'ї носить багато в чому суб'єктивний характер, залежить від рівня моральності і культури батьків, ідеалів і вчинків, досвіду соціального спілкування, складу сім'ї. Діти нерідко засвоюють не тільки позитивні, але і негативні зразки поведінки батьків,часом довівши їх до крайності. Вони досить часто прагнуть зіставляти слова батьків з їх справами. Основною причиною конфліктів і розбіжностей, як вказують батьки і самі підлітки, є складні соціально-побутові умови життя, сварки в родині, відсутність роботи і впевненості в завтрашньому дні, конфлікти в школі, погана успішність, пропуски занять, порушення дисципліни і норми поведінки, педагогічна неспроможність батьків. Однак, незважаючи на конфлікти з батьками, сім'я все ж є для підлітків значущою сферою їх життєдіяльності.

Очевидно, що сім'я може сприяти або гальмувати формування морально-етичних і гуманних якостей всебічно розвиненої особистості, тому педагогічний супровід сімейного виховання підлітків є актуальним на сьогоднішній день.

Таким чином, завданнями педагогічного супроводу сімейного виховання підлітків з девіантною поведінкою виступають сприяння формуванню морально-етичних якостей, позитивного досвіду сімейних відносин, в першу чергу, гармонізація дитячо-батьківських відносин, а також профілактика девіантної поведінки дітей підліткового віку, що дозволить мінімізувати наявні негативні соціально-виховні впливи сім'ї та підвищить ефективність позитивних впливів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гуров В. М. Соціальна робота освітніх установ з родиною. – М.: Педагогічне товариство Росії, 2006. – 196 с. (рос. м.)

2. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во «Каравела», 2017. – 470 с.

3. Постовий В.Г. Сім'я і школа: проблеми виховання дітей : [посібник] / В.Г. Постовий, О.А. Невмержицький. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – 355 с.

4. Романовська Д.І., Собкова С.П. Психологічний супровід організації роботи з батьками в освітніх навчальних закладах: Методичний посібник. – Чернівці, 2003. – 102 с.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Іванова Д.Г.

УДК 373.3.016:51:005.336.5]:82-34

Ірина Кочерга
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ КАЗКИ

У статті розкрито особливості формування математичної компетентності учнів початкової школи засобами казки. Акцентовано увагу на завданнях, що вирішує педагог проектуючи уроки математики із застосуванням різних видів казок. За результатами вивчення теоретичних джерел проаналізовано позитивні аспекти уроків за сюжетами казок.

Ключові слова: *Державний стандарт початкової освіти, математична компетентність, учні початкової школи, казка як засіб формування математичної компетентності учнів.*

The article reveals the peculiarities of forming primary school pupils' mathematical competence by using the fairy tale. The attention is focused on the tasks, which teacher solves during the process of designing mathematics lessons with the use of different types of fairy tales. The article analyzes the positive aspects of the lessons based on the stories of fairy tales taking into account the results of the study of theoretical sources.

Key words: *State standard of primary education, mathematical competence, primary school pupils, fairy tale as the tool of forming pupils' mathematical competence.*

В умовах розбудови нової української школи актуалізується проблема формування компетентностей учнів початкової школи. У Державному стандарті початкової освіти (2018) визначено ключові компетентності, що мають бути сформовані в учнів під час навчання в початковій школі. Однією із ключових компетентностей, що визначені у названому документі, є математична. Її сутність полягає у формуванні в учнів умінь та способів діяльності, що спрямовані на: «виявлення простих математичних залежностей в навколишньому світі, моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичних відношень та вимірювань, усвідомлення ролі математичних знань та вмінь в особистому і суспільному житті людини» [2].

Особливості реалізації в початковій школі компетентнісного підходу висвітлено у доробках таких українських науковців як: Н. Бібік [1], О. Савченко [5]. Різні аспекти формування математичної компетентності учнів початкової школи реалізовано у публікаціях: О. Орел (особливості формування математичної компетентності в історичному дискурсі) [4, с. 171-174]; О. Онопрієнко, Н. Листопад, С. Скворцової (реалізація компетентнісного підходу на уроках математики) [3]. Особливості формування в учнів початкових шкіл математичного мислення засобами казки розкрито у публікаціях В. Сухомлинського [6].

Концепція нової української школи орієнтує вчителів на те, що проектування освітнього процесу, особливо у першому класі має ґрунтуватися з урахуванням особистісно зорієнтованого, діяльнісного, інтегрованого підходів. Тому навчання учнів має відбуватися із

застосуванням ігрових, проектних технологій, проблемно-пошукових ситуацій, розв'язання завдань, що побудовані за сюжетами казок.

Саме казки мають у своєму арсеналі великі можливості для формування математичних компетентностей учнів, оскільки вони сприяють розвитку не лише психічних процесів, а й формують уміння та способи діяльності застосовувати отримані знання у практичному житті.

Застосування різних видів казок (народні, авторські, тих, що створені самими дітьми) на уроках математики дає можливість вчителю вирішувати низку важливих завдань, зокрема таких, як:

- формування інтересу в учнів до вивчення математичних дій, величин, категорій і понять, чисел, просторових і часових уявлень;
- реалізація інтегрованого підходу (наприклад, проектування уроку з математики за сюжетом казок, що передбачені програмою з літературного читання);
- проектування уроку з урахуванням індивідуальних й диференційованих завдань.

Варто зауважити, що планування уроків математики за сюжетами казок безперечно мають низку переваг, що полягають насамперед у тому, що:

- на таких уроках створюється позитивна творча атмосфера, що сприяє цілісному особистісному розвитку учнів;
- формування математичних компетентностей здійснюється у процесі організації активної діяльності учнів;
- учитель має можливість одночасно застосовувати різні засоби й планувати творчі завдання у вигляді задач, прикладів, дій з числами, обрахунків задля швидкого опанування учнями матеріалу;
- засвоєння нового або закріплення вже вивченого матеріалу відбувається в ігровій формі, що відповідає віковим та індивідуальним особливостям учнів (урок-казка, задачі-анімації, задачі за сюжетами казок, мандрівка серпантином казок, тощо);
- учитель має можливість планувати різні форми суб'єктної взаємодії учнів у процесі виконання ними завдань (робота в групах, парами, індивідуальна робота), що відповідає особистісній траєкторії розвитку учнів (врахування наявного досвіду, умінь, потреб, інтересів учнів);
- пошукові завдання, проблемні ситуації за змістом знайомих казок мотивують учнів до їх розв'язання й спонукають до нового пошуку.

Таким чином, застосування казок на уроках математики сприяє формуванню як математичної компетентності, так і таких умінь учнів, як: уміння узагальнювати, класифікувати, систематизувати, висловлювати припущення, розмірковувати над способами розв'язання навчальних ситуацій та задач, аргументувати власні дії, тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н.М. Компетентність і компетенції в результатах початкової освіти / Н.М. Бібік // Початкова школа. – 2010. – №9. – С. 3–6.

2. Державний стандарт початкової освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti.

3. Онопрієнко О. Компетентнісний підхід до навчання математики / Онопрієнко О., Листопад Н., Скворцова С. – К. : Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2014. – 128 с.

4. Орел О.В. Формування математичної компетентності молодших школярів: історія і сьогодення / О.В. Орел // Молодий вчений. – № 4.3. – 2017. – С. 171–174.

5. Савченко О. Упровадження компетнтнісного підходу в початкову освіту: здобутки і нерозв'язані проблеми / Олександра Савченко // Рідна школа. – №4–5 (квітень-травень). – С. 12–16.

6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 3. – 670 с.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук Венгловська О.А.

УДК 378+004

Олександра Кузенко
(Івано-Франківськ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА

У статті розкривається значення інформаційно-комунікативних технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів. Аргументується необхідність використання ІКТ у різних формах навчальної діяльності студентів із метою оптимізації освітнього процесу ВНЗ.

Ключові слова: *інформаційно-комунікативні технології, освітній процес, навчальна діяльність.*

The article reveals the importance of information and communication technologies in the training of future teachers. The necessity of using ICT in various forms of educational activity of students is argued in order to optimize the educational process of higher educational institutions.

Key words: *information and communication technologies, educational process, educational activity.*

Перехід до освітньої парадигми XXI століття ставить перед професійною підготовкою педагогів новітні вимоги, зумовлені необхідністю реалізації концепції випереджуючої освіти, орієнтованої на умови існування людини в інформаційному суспільстві, запровадження методів інноваційної та розвиваючої освіти на основі використання перспективних інформаційних технологій, підвищення якості наданих освітніх послуг через розвиток системи дистанційного навчання і засобів інформаційної підтримки навчального процесу сучасними інформаційними і телекомунікаційними технологіями. Необхідною умовою практичної реалізації інформаційних технологій є підготовка педагогів до виконання професійних обов'язків у новому інформаційному середовищі, а саме формування у студентів-майбутніх освітян інформаційно-комунікаційної компетентності.

Актуальні проблеми запровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в сучасну систему освіти відображено в дослідженнях В. Бикова, Б. Гершунського, А. Єршова, М. Жалдака, М. Кадемії, А. Коломієць, В. Монахова, Н. Морзе, І. Підласого, О. Рамського, С. Семерікова, В. Шакотька, О. Шиман. Зарубіжний досвід використання інформаційних технологій в освіті та перспективи їх розвитку в Україні проаналізовано в працях Ю. Богуцького, Р. Гуревича, М. Кадемії, М. Козяра, В. Лугового, В. Шейка. Проблемам професійної підготовки майбутніх педагогів і формування їх педагогічної майстерності присвячені праці С. Гончаренка, І. Зязюна, І. Тараненко, Н. Ничкало, А. Маркова, А. Михайленко. Формування комп'ютерної грамотності та готовності вчителів початкових класів до застосування в професійній діяльності ІКТ відображено в дослідженнях Н. Воропай, М. Жалдака, А. Коломієць, В. Коткової, Д. Мазохи, Н. Ничкало, І. Смірнової, Хмизової, О. Шапошнікової.

Інформаційно-комунікаційні технології представлені системою інтегрованих методів, виробничих процесів і засобів інформатики (текстових редакторів і процесорів електронних таблиць; графічних редакторів і засобів анімації; мультимедіа-технологій) та телекомунікацій (телефонних ліній та бездротових з'єднань), комп'ютерів, накопичувальних та аудіовізуальних систем, з метою створити умови користувачам для одержання доступу, зберігання, розповсюдження, демонстрації та використання інформації.

Функціонування інформаційних технологій в освіті базується на використанні персональних комп'ютерів, оснащених набором периферійних пристроїв. У навчальному процесі широкого поширення набули універсальні офісні прикладні програми і засоби

інформаційно-комунікаційних технологій: текстові процесори, електронні таблиці, програми підготовки презентацій, системи управління базами даних, органайзери, графічні пакети тощо. Використання глобальної телекомунікаційної мережі Інтернет уможливлює миттєвий доступ до світових інформаційних ресурсів (електронних бібліотек, баз даних, сховищ файлів та ін.). Найпопулярніший ресурс всесвітньої мережі Інтернет – WWW– містить кілька мільярдів мультимедійних документів [1, с. 42]. Водночас користувачі одержали можливість доступу до різних інформаційних банків даних у всіх куточках світу, з освітньою метою працювати над спільними проектами з ровесниками з інших країн, у межах телеконференції обговорювати проблемні питання, ознайомлюватися з різними точками зору. У таких умовах педагог стає керівником, координатором, експертом, а не тільки джерелом інформації [3, с. 244].

Дослідники стверджують, що зростаюча роль ІКТ у професійній підготовці сучасного фахівця сприяє підвищенню інтересу до новітніх технологій, ознайомленню з правилами їх використання для досягнення навчальних цілей, розв'язанню широкого спектру дослідницько-пошукових і творчих завдань. ІКТ у самостійній навчальній діяльності студентів виступають засобом комунікації, самоорганізації та самовираження. Позааудиторна самостійна навчальна діяльність студентів із використанням ІКТ впливає не тільки на якість знань випускників, але й сприяє їх готовності виконувати професійні обов'язки в інформаційному суспільстві, формуванню їх інформаційної компетентності [1, с. 72].

Самостійна робота студентів у процесі фахової підготовки є дієвим механізмом активізації їх пізнавальної активності, мотивацією до неперервної освіти та самоосвіти. У сучасній дидактиці самостійна робота розглядається як форма навчальної діяльності, котра здійснюється без особистої участі викладача, але під його безпосереднім керівництвом, а також як засіб залучення студентів до самостійної пізнавальної діяльності [2, с. 236]. У навчальних планах ВНЗ ІІІ-ІV рівнів акредитації передбачено на самостійну навчальну роботу студентів від 50% до 70 % часу, що, вочевидь, дозволяє вважати її основною формою навчальної діяльності студентів. Ефективність самостійної роботи студентів залежить від організації навчально- виховного процесу, методичного забезпечення та систематичного контролю та оцінювання знань, умінь і навичок, здобутих студентами самостійно.

Доцільно зауважити, що самостійна робота студентів передбачає виконання завдань під керівництвом викладача в аудиторії та організацію роботи студента в поза аудиторний час. Самостійна позааудиторна робота розвиває вміння працювати зі спеціальною літературою, довідниками, періодичними виданнями, із сучасними ІКТ, що сприяє активізації пізнавальної діяльності, вмінню орієнтуватися в інформаційному просторі, використовувати й переосмислювати набуту інформацію [1, с. 71].

Найрозповсюдженішими формами самостійної роботи студентів в умовах інформатизації освітнього простору набули: освоєння ІКТ; пошук необхідної інформації в мережі Інтернет; підготовка до лабораторних, практичних і семінарських занять; підготовка до тестування, аудиторної контрольної роботи; самотестування на комп'ютері; підготовка до ділової гри; виконання курсових, дипломних робіт [1, с. 71].

Використання комп'ютерних технологій в організації самостійної роботи студентів має значні переваги, оскільки, приміром, мультимедійні програми викликають інтерес у студентів, активізують їх пізнавальну активність завдяки таким якісним характеристикам, як наочність і доступність; наявність зручної навігації, можливість перейти в будь-яке місце за гіперпосиланням; проста реалізація зворотного зв'язку; присутність динамічних об'єктів активізує увагу студентів [4, с. 7].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку системи професійної підготовки педагогів одним із пріоритетних її завдань стає активне впровадження в освітній процес ІКТ. Ознайомлення майбутніх учителів з дидактичним потенціалом ІКТ має важливе значення для їх майбутньої професійної діяльності, оскільки саме вчителі мають здійснювати

підготовку підростаючого покоління, здатного здобувати знання, а згодом і виконувати свою суспільну функцію в умовах інформатизації всіх сфер життєдіяльності сучасного суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич Р.С., Кадемія М.Ю, Козяр М.М. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті / Р.С.Гуревич, М.Ю. Кадемія, М.М.Козяр. – Львів, 2012. – 506 с.

2. Жигірь В.І., Чернєга О.А. Професійна педагогіка: Навчальний посібник / За ред. М.В. Вачевського / В.І.Жигірь, О.А.Чернєга. – К.: ТОВ «Кондор», 2012. – 336 с.

3. Шейко В.М., Богуцький Ю.П. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX – початок XXI ст.) / В.М. Шейко, Ю.П. Богуцький. – К.: Генеза, 2005. – 592 с.

4. Шпонтак І.М. Використання інтерактивних комп'ютерних технологій у навчально-виховному процесі як цілісний творчий підхід щодо формування майбутнього фахівця / І.М. Шпонтак // Безпека життєдіяльності. – 2010. – №12. – С. 6-8.

УДК 781.2

Акмарал Кумарова
(Уральск, Казахстан)

РОЛЬ СРЕДСТВ МУЗЫКАЛЬНОГО КРАЕВЕДЕНИЯ В ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ СТУДЕНТА

В статье рассмотрены концепции Э.Ф. Зеера, В.А. Сластенина, важность музыкального краеведения, которое формирует в современных студентах ряд личностных качеств, являющихся основой для профессионального развития, цели личностно-профессионального развития и особенности музыкально- краеведческой деятельности.

Ключевые слова: *музыкальное краеведение, музыкальная культура, виды профессиональной компетенции, личностно-профессиональное развитие, обучение, патриотическое воспитание, музыкально-исполнительское мастерство, музыкально-педагогическое мастерство.*

In the article the concepts of E.F. Zeera, V.A. Slastenina, the importance of musical study of local lore, which forms in modern students a number of personal qualities that are the basis for professional development, the goals of personal and professional development and the peculiarities of musical and local lore activities.

Keywords: *musical study of local lore, musical culture, types of professional competence, personal and professional development, education, patriotic education, music and performing skills, musical and pedagogical skills.*

Процесс личностно-профессионального развития в условиях образовательного учреждения обеспечивается комплексным педагогическим сопровождением, включающим воспитание, обучение, образование, самообразование, педагогическую поддержку, коррекцию, организованную профессиональную социализацию. Программа личностно-профессионального развития студента искусства предполагает реализацию в образовательном учреждении комплекса мер, включающих профессиональное обучение, личностное развитие, формирование профессиональной компетентности и профессиональной направленности.

Педагог-музыкант должен владеть специальной (музыкально-исполнительское и музыкально-педагогическое мастерство) социальной (профессиональное общение и

сотрудничество), личностной (самовыражение и саморазвитие) и индивидуальной (самореализация и развитие индивидуальности) видами профессиональной компетентности [1].

Основываясь на концепции Э.Ф. Зеера конкретизированы семь стадий профессионального развития: это, выбор профессии, профессиональная подготовка, вхождение в профессию (адаптация, приобретение опыта, квалификации), профессионализация (самостоятельное и успешное выполнение профессиональных функций), профессиональное мастерство, профессиональный авторитет, наставничество; подчеркнуто, что в процессе обучения студент успевает пройти первые четыре фазы и приступить к освоению элементов профессионального мастерства. Согласно концепции В.А. Сластенина выделены адаптивный, репродуктивный, личностно-продуктивный и субъектно-креативно-профессиональный уровни профессионального развития, и, для последнего характерны полная готовность и нахождение своего собственного индивидуального стиля профессиональной деятельности [2]. Специфические особенности личностно-профессионального развития студенчества в сфере музыкального образования отражены в положениях ГОСО РК, согласно которым от выпускника требуется овладение всем комплексом компетенций исполнительской и педагогической деятельности, и важнейшими личностно-профессиональными качествами должны стать способности понимать сущность, социальную значимость, а также проявлять устойчивый интерес к своей будущей профессии; организовывать, определять методы и способы выполнения и оценки эффективности профессиональной деятельности; принимать решения в нестандартных ситуациях. Кроме того, выпускник должен владеть коммуникативной и организационной культурой, самостоятельно определять задачи профессионального и личностного развития, заниматься самообразованием с тем, чтобы эффективно функционировать в динамичных условиях профессиональной деятельности.

Тем самым личностно-профессиональное развитие студентов высшего учебного заведения представляет собой целенаправленный целостный процесс, ориентированный на формирование специалистов, обладающих высоким интеллектуальным, нравственным, художественно-творческим и педагогическим потенциалом, коммуникативной, организационной и проектной культурой, отвечающих потребностям рынка труда, способных к инновационному решению личных и профессиональных задач в сфере искусства и музыкального образования [3].

Целями личностно-профессионального развития становятся обеспечение быстрой адаптации выпускника к новым тенденциям в развитии музыкального исполнительства и педагогики, и обеспечение повышения профессиональной квалификации с перспективным карьерным ростом.

При этом основными принципами развития студентов искусств являются:

– целостность системы, преемственность видов и форм развития студентов;

– опережающий характер развития студентов по отношению к развитию сферы культуры, искусства и образования;

– гибкость различных форм развития;

– профессиональное и социальное стимулирование развития студентов;

– учет специфических возможностей и особенностей образовательного учреждения.

Повышая квалификацию и приобретая новые знания, навыки и личностные качества, студенты становятся более конкурентоспособными, получают дополнительные возможности для профессионального роста как в рамках музыкальной (исполнительской или педагогической) деятельности, так и вне.

Реализация педагогического потенциала музыкального краеведения в личностно-профессиональном развитии студента высшего учебного заведения даны сущностные

характеристики данного феномена, выявлены возможности его использования в реализации образовательно-воспитательных программ.

Музыкальное краеведение – это дисциплина, изучающая обычаи, нравы, знания музыкальной культуры (народной и профессиональной) родной области (края, республики и т.д.) от зарождения и до современности[4].

Музыкальное краеведение понимается как специфическая научная дисциплина интегрирующего характера, а также сфера активной практической деятельности профессионалов и любителей, направленная на изучение, сохранение, распространение, популяризацию, развитие и преобразование знаний об истории и современном состоянии музыкальной культуры конкретного региона, способствующая оптимизации социально-культурного и художественно-эстетического состояния локального пространства.

Интегративность, полифункциональность и комплексность музыкального краеведения проявляются в том, что оно пользуется методами и источниками педагогики, психологии, музыкознания, краеведения, этнографии, этнопедагогики, этнопсихологии и др. Сущность музыкального краеведения состоит не только в изучении совокупности всех явлений музыкальной культуры региона, но и в использовании материала, полученного в результате этих исследований, в учебном процессе.

Педагогический потенциал музыкального краеведения состоит в комплексном личностно-профессиональном развитии студента искусств на основе формирования системы знаний, интеллектуальных и практических умений; эмоционально-ценностного отношения к материалу; расширения общей культуры, кругозора; развития коммуникативных и организаторских качеств; совершенствования творческих способностей, привлечения студентов к активной культуроохранной, научно-исследовательской, поисковой, просветительской и социально-инициативной учебной и внеучебной деятельности.

Возникает особая подсистема краеведческого воспитания, представляющая собой непрерывный процесс обучения, воспитания и развития личности, выражающийся в формировании у обучаемых системы знаний, умений и навыков музыкально-краеведческого характера, направленных на формирование специфических ценностных ориентаций, поведения и деятельности, в том числе основ этнокультурного, патриотического воспитания, а также формирования профессионального самосознания и национальной самоидентичности.

Музыкальное краеведение в образовательном учреждении включает в себя: изучение музыкальной культуры родного края в рамках преподаваемых учебных курсов; работу студентов в музыкально-краеведческих предметных кружках; тематические экскурсии по родному краю; работу в образовательном учреждении музеев музыкальной культуры; краеведческую работу студентов в составе научных (поисковых, этнографических, фольклорных) экспедиций, в форме выполнения целевых краеведческих исследовательских заданий; исследовательскую работу педагогов по изучению музыкальной культуры родного края, пропаганде музыкально-краеведческих знаний, подбору учебного материала для занятий и др., участие в экскурсиях и экспедициях [5].

Тем самым музыкальное краеведение представляет собой вид научной деятельности, имеющий свои специфические особенности, проявляющиеся в методологии, технологии, технике и средствах осуществления исследований; является средством интеллектуального, эмоционального, духовно-нравственного, художественно-эстетического и патриотического воспитания личности; оказывает воспитательное влияние на личность, способствуя развитию её творческих способностей, а также многогранной самореализации в различных сферах профессиональной и любительской деятельности.

Музыкально-краеведческая деятельность максимально способствует разностороннему развитию обучаемого, его профессиональной социализации и самореализации, а также формированию значимых духовно-нравственных качеств.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Петрушин В.И. Музыкальная психология: учеб. пособие для студентов и преподавателей / В.И. Петрушин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997.
2. АрчажниковаЛ.Г. Методика музыкального воспитания. Часть первая: Учебное пособие для студентов III-IV курсов вечернего и заочного отделений музыкально-педагогического факультета. – М.: МГЗПИ, 1989.
3. Абдуллин Э.Б. Методологический анализ проблем музыкальной педагогики в системе высшего образования: учебное пособие. – М., 1990.
4. Тарасова Л.А. Теория и практика музыкального краеведения в системе современного музыкального образования: автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.02. – Москва: Московский пед. гос. ун-т, 1997.
5. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя / И.Ф. Исаев. – Москва, изд. «Академия», 2004.
6. Казакова И.С. Педагогические условия развития интереса к классической музыке у современной молодежи (на материале работы в педагогическом колледже) : автореф. дис... канд. пед. наук. – Москва, 2008.
7. Арчажникова Л.Г. Профессия – учитель музыки: Кн. Для учителя. – М.: Просвещение, 1984.

Марина Лоха
(Київ, Україна)

РОЛЬ НАОЧНОСТІ У ПІЗНАВАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядаються теоретичні положення щодо застосування наочності у пізнавальному розвитку дітей дошкільного віку. Розкрито види та вимоги до використання наочних засобів в роботі з дошкільниками.

Ключові слова: *наочність, наочні матеріали, наочні засоби, пізнання, пізнавальний розвиток, принцип наочності.*

The article deals with the theoretical positions regarding the application of visibility in the cognitive development of children of preschool age. The types and requirements for use of visual means in work with preschoolers are revealed.

Key words: *clearness, visual materials, visual means, cognition, cognitive development, principle of visibility.*

Наочність завжди відігравала значну роль у вихованні дітей дошкільного віку, про що засвідчують наукові праці відомих педагогів і психологів (Я. Коменського, Й. Песталоцці, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Г. Костюка та ін.). Нині застосування наочності для розвитку дошкільників набула нових граней у зв'язку з бурхливим розвитком цифрових технологій та їх застосуванням в освіті. Завдяки мультимедійним засобам розширюються дидактичні можливості наочності – діти, переглядаючи відео, можуть спостерігати за ростом рослин у прискореному режимі, змінами у природі, поведінкою диких тварин та ін. Також, граючи в комп'ютерні ігри, діти виконують ролі тварин, рослин, виконують завдання у цікавій і доступній формі.

Звичайно, замінити «живі» об'єкти мультимедійні засоби не в змозі, адже першоджерелом знань дітей про дійсність є відчуття, чуттєве сприйняття предметів і явищ навколишнього світу. Відчуття дають необхідний матеріал для формування уявлень і понять про предмет. Характер цих уявлень, їх точність та повнота залежить від ступеня розвитку у

дітей сенсорних процесів. Однак використання можливостей цифрових технологій значно розширюють пізнавальне поле дітей, демонструють об’єкти і явища які у звичайному житті складно, а подекуди і не можливо, спостерігати.

Всі педагоги чудово розуміють важливість наочності у розвитку дітей, однак варто пам’ятати, що сприйняття наочного матеріалу і дії з дидактичним матеріалом повинні бути доцільними, поєднуватися з діяльністю пізнання дитини. В іншому випадку дидактичний матеріал буде марний, а іноді може й відволікати дітей. Це відноситься як до кількості використовуваного, так і до того, наскільки повно матеріал виконує свої дидактичні функції [1, с. 38].

Особливу увагу вихователям варто приділяти вибору дидактичного матеріалу відповідно до завдань навчання, наявність у ньому пізнавального змісту. Навчальний вплив забезпечує лише такий наочний матеріал, в якому чітко виділена розглянута ознака (величина, кількість, форма та інше), крім цього дидактичний матеріал повинен відповідати віку дітей, бути барвистим, художньо виконаним, досить стійким та необхідних розмірів. Не потрібно забувати, що використання невиправдано великої кількості матеріалу ускладнює доцільність дії дитини з ним, створює тільки видимість змістовної діяльності, за яким часто слідує лише механічне наслідування дій педагога або однолітків [3].

Особливе місце в реалізації принципу наочності має застосування наочних посібників, слайдів, карт, схем тощо. Наочність може застосовуватися на всіх етапах процесу освіти дошкільників. Її роль тим вища, чим менше знайомі діти з явищами та процесами, що вивчаються. У міру зростання абстрактності в навчанні необхідно використовувати різні види наочності: природну (предмети об'єктивної реальності і дії з ними), експериментальну (досліди, експерименти), об'ємну (макети, фігури і т. п.), образотворчу (картини, фотографії, малюнки), звукозображувальну (кінофільми, телепрограми), звукову (магнітофонні записи), символічну і графічну (карти, графіки, схеми, формули), словесну (образні словесні описи подій, фактів, дій). Науковці наголошують, що у використанні наочності важливе також відчуття міри, оскільки захоплення нею може затримувати розвиток абстрактного мислення дошкільників [2].

В процесі пізнання нового дітьми, наочні матеріали виконують пізнавальні та інформаційні функції. Їх мета полягає в ознайомлені з явищами і процесами, які не можуть бути відтворені; із зовнішнім виглядом предмета в його сучасному вигляді і в історичному розвитку; наочне уявлення про порівняння або зміну характеристик явища або процесу; про пристрій предмета і принципу його дії, управлінні ним, техніці безпеки тощо.

Непотрібно також забувати, що як і до будь-якого навчального матеріалу, до наочного також застосовуються певні критерії. Серед таких вимог науковці зазначають наступні [2]:

- точне відповідність реальному об'єкту або явища;
- чітке усвідомлення викладачем мети, часу і місця введення наочності;
- естетичне оформлення наочного засобу;
- відповідність об'єкта або його зображення навчальному завданню;
- міра у використанні наочного матеріалу на одному занятті; при використанні декількох наочних засобів на одному занятті вони повинні пред'являтися в міру необхідності, будучи закритими для сприйняття до моменту їх використання;
- наочний об'єкт не повинен містити нічого зайвого, щоб не відволікати від теми зайняття дошкільнят.

Отже, наочні засоби мають першочергове значення для створення у дошкільників чітких і правильних уявлень про об'єкти і явища реальної дійсності, на основі яких формуються поняття, здійснюються розумові операції, та будується понятійний апарат на майбутнє. Особливо велике значення має наочність у пізнавальному розвитку дітей, оскільки викликає цікавість, мотивує до глибшого пізнання і розуміння явищ і процесів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білан О. Навчання розповідання з використанням наочності. Старший дошкільний вік: методичний посібник / О.І.Білан. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 128 с.
2. Осмоловская И.М. Наглядные методы обучения: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. / И.М. Осмоловская. – М.: Изд. центр «Академия», 2009. – 192 с.
3. Пониманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. І. Пониманська. – К. : Академвидав, 2006. – 456 с.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Куземко Л.В.

УДК 374.73:37.041

Костянтин Малбієв
(Харків, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ МІКРОНАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ ЛЮДЕЙ ТРЕТЬОГО ВІКУ

У пропонованій статті представлено досвід застосування технології мікронавчання у процесі формування інформаційної грамотності людей третього віку. Зазначається, що завдяки поділу навчального матеріалу на невеликі дози полегшилося сприймання інформації, покращилася мотивація, підвищилася зацікавленість у подальшому розширенні сфери спілкування, налагодженні контактів, що стимулювало ресоціалізацію учасників проекту.

Ключові слова: *мікронавчання, інформаційна грамотність, люди третього віку.*

The article presents the experience of applying microlearning technology in the formation of information literacy of third age people. It is noted that due to the division of educational material into small doses, the perception of information was facilitated, motivation improved, interest in the further expansion of the communication sphere, the establishment of contacts, which stimulated the resocialization of project participants.

Key words: *microlearning, information literacy, third age people* **.**

У сучасному світі людина постійно перебуває у щільному інформаційному потоці, отримує і передає інформацію, користується електронними носіями, гаджетами, мережею Інтернет. Відсутність інформаційної грамотності може призвести до обмеження в доступі, отримання неправдивої або спотвореної інформації. Часто у такій ситуації опиняються люди третього віку, які через відсутність досвіду роботи із сучасними носіями інформації, електронним ресурсами, соціальними мережами перебувають в інформаційній ізоляції. Як сформувати в таких людей інформаційну грамотність? Допомогти тут може технологія мікронавчання.

Проблему застосування мікронавчання при підготовці фахівців розглядають у своїх працях Соловйов В.М., Семеріков С.О., Теплицький І.О., Оросова Р. і Староста В., Різник В. і Мельник Т. та ін. Проте недостатньо висвітленим залишається досвід використання зазначеної технології у процесі навчання людей третього віку.

Метою пропонованої статті є представлення досвіду застосування технології мікронавчання на заняттях, які проводилися в рамках соціального проекту для людей третього віку «Впевнений, бо обізнаний».

Загальноприйнятим є розуміння інформаційної грамотності як можливості отримати доступ до інформації, оцінювати її, мати можливість фільтрувати і використовувати з різних джерел [2]. ЮНЕСКО, намагаючись поєднати інформаційну та медійну грамотність (Laws of Media and Information Literacy, MIL), виділяє спільні для обох сфер поняття. Організація також позиціонує ці дві сфери як комбінацію знань та навичок, необхідних сучасному суспільству в усьому світі й визначає такі основні принципи MIL:

- інформація, комунікація, бібліотеки, медіа, технології, Інтернет мають використовуватися суспільством критично, не вважаючи жодне з цих джерел більш значущим, ніж інші;
- кожен громадянин є творцем інформації/знань, має право на доступ до інформації/знань та право на самовираження;
- інформація, знання та повідомлення не завжди є нейтральними, незалежними чи неупередженими;
- кожен громадянин хоче отримувати і розуміти нову інформацію, знання і повідомлення та мати можливість на спілкування з іншими, навіть якщо він не висловлює це прагнення; їхні права на це ніколи не мають порушуватися;
- медійна та інформаційна грамотність не набувається одномоментно; це постійний та динамічний досвід і процес [7].

Сучасні дослідники пропонують розуміти мікронавчання як навчання невеликими, але повноцінними кроками. При цьому найкраща «доза інформації» – це коротка завершена думка, після якої пропонується кілька запитань. Запитання підтримують всі три фази навчального процесу: вони працюють і як орієнтир на початку, і як спосіб перевірити себе в процесі, і як можливість оцінити власні успіхи наприкінці [1].

Технологія microlearning (мікронавчання) передбачає, що навчальний курс розбивається на максимально доцільну кількість дуже коротких курсів (елементів мікронавчання). Кожен з мікрокурсів має дуже конкретний зміст та може бути вивченим за 5-10 хвилин [3].

Дослідники зазначають, що як у навчальній технології, головна увага в мікронавчанні приділяється розробці мікронавчальної діяльності на основі мікрокомпонент в цифрових медіасередовищах, яка вже є повсякденною реальністю для сучасної освіти. Ці компоненти можуть бути включені у повсякденне життя – на відміну від традиційного електронного навчання, мікронавчання має тенденцію до застосування технологій просування контенту (подібних до тих, які використовують засоби масової інформації), що знижує когнітивне навантаження на тих, хто навчається [6].

Соловйов В.М., Семеріков С.О., Теплицький І.О. пропонують такі приклади мікронавчальної діяльності: читання абзацу тексту, електронної пошти або SMS; прослуховування інформаційного підкасту або перегляд освітнього відеокліпу; перегляд флеш-карти; запам’ятовування визначень або формул; сортування набору елементів мікроконтенту у (хроно)логічному порядку; вибір відповіді на запитання; навчання в ході мікрогри; написання фрагменту програми. А прикладами програмних засобів мікронавчання вважають такі: зберігачі екрану, які пропонують користувачеві розв’язати невеликі серії простих завдань після певного періоду його неактивності; тести з баговаріантним вибором на мобільних телефонах з використанням SMS або мобільних додатків; щоденне «Слово дня» на RSS-каналі або електронною поштою [6].

Оросова Р. і Староста В. стверджують, що основними етапами мікронавчання, як правило, є проведення мікронавчання (виступ студента, 10-15 хвилин); аналіз діяльності студента (аналіз мікронавчання, групова діяльність); повторне мікронавчання (виступ студента з урахуванням рекомендацій) [4, с. 2].

Дослідники наводять приклад послідовності дій при застосуванні мікронавчання у процесі вивчення курсу «Загальна дидактика» на кафедрі педагогіки Кошицького університету ім. П.Й.Шафарика: ознайомлення студентів із принципами застосування мікронавчання на заняттях з дидактики; вибір тем; добір необхідних методів, засобів та форм навчання; складання графіку мікровиступів; проведення заняття (тривалість кожного мікровиступу 10-15 хв.); фіксація спостережень; аналіз проведеного заняття (мікровиступу); коригування (корекція) діяльності. [4, с. 3-4].

Різник В. і Мельник Т. зазначають, що мікронавчання як інноваційний метод має низку практичних переваг: підвищує зацікавленість студентів навчальним процесом, дозволяючи їм частково формувати план лекційного заняття; дає студентам необхідний практичний

досвід виступів перед аудиторією, розвиває вміння відстоювати власну думку; виховує в студентів такі риси як самоорганізація, відповідальність, ініціативність та висока інтелектуальна самосвідомість; відкриває перед педагогом низку нових дидактичних рішень для збільшення обсягу подачі інформації. [5, с. 75-76].

У пропонованій статті наведено досвід застосування технології мікронавчання на заняттях, які проводилися в рамках соціального проекту для людей третього віку «Впевнений, бо обізнаний».

Програма навчання передбачала розгляд основних тем: «Робота з файлами і папками»; «Робота з електронною поштою Gmail»; «Робота з соціальною мережею Facebook»; «Робота зі Skype та You Tube»; «Придбання залізничних квитків»; «Робота з ресурсами інтернет-магазинів».

У процесі реалізації навчальної програми було застосовано принципи поділу навчального процесу, запропоновані у 2000 році дослідником освіти Баррі Циммерманом (Barry J. Zimmerman), запровадження яких сприятиме ефективному використанню microlearning і розумінню структури навчального процесу: обмірковування заздалегідь (Forethought Phase) – мотивація та постановка мети; виконання (Performance Phase) – самоконтроль і самоспоглядання; самооцінювання (Self-reflection Phase) – оцінка та висновки [1].

Так, матеріал, пропонований для вивчення, було заздалегідь розбито на окремі «кроки», що у сукупності мали «привести» до поставленої мети. Такий прийом дозволив полегшити сприйняття інформації за рахунок того, що учасники проекту бачили невеликі завдання і сприймали інформацію невеликими дозами, проте, виконавши завдання розуміли, що опрацювали весь необхідний матеріал.

1. Робота з файлами і папками: створення фалів; створення папки зі своїм іменем; перенесення файлів у власну папку; перенесення файлів на флешку; використання електронного носія (флешки). Мотивація: надалі я зможу самостійно створювати файли, переміщувати їх в комп'ютері, копіювати на електронні носії, користуватися електронними носіями.

2. Робота з електронною поштою Gmail: реєстрація поштової скриньки; перевірка папок поштової скриньки; надсилання листів за вказаною адресою. Мотивація: надалі я зможу здійснювати листування за допомогою електронної пошти, замовляти товари і послуги, листуватися з тими, хто надає ці послуги і пропонує товари; отримувати рахунки на електронну пошту.

3. Робота з соціальною мережею Facebook: реєстрація у соціальній мережі; заповнення профілю; додавання друзів; підписка на групи; відправлення повідомлень. Мотивація: надалі я матиму можливість спілкуватися з друзями, які перебувають в інших містах, обмінюватися повідомленнями; знайомитися з людьми, які мають спільні зі мною коло інтересів; знатиму, що відбувається в житті моїх близьких та знайомих; дізнаватимуся новини в групах, які мене зацікавили.

4. Робота зі Skype та You Tube: вхід у You Tube із використанням облікового запису Google; пошук відео на каналі You Tube; підписка на канали, що зацікавили; реєстрація у Skype; пошук знайомих користувачів; робота у чаті: листування, додавання файлів; підключення та налаштування камери, гарнітури; дзвінки у Skype. Мотивація: надалі я зможу користуватися You Tube – дивитися фільми, кліпи, слухати музику, отримувати і обирати серед запропонованих відеоматеріали за тематикою, цікавою мені; зареєструвавшись у Skype, матиму можливість спілкуватися зі знайомими і рідними, здійснювати відеозв'язок, надсилати повідомлення.

5. Придбання залізничних квитків, робота з ресурсами інтернет-магазинів: реєстрація на сайті Укрзалізниці; пошук потрібного маршруту; вибір місця та послуг; оплата квитка; пошук товарів на сайтах інтернет-магазинів; перевірка відгуків та характеристик;

оформлення замовлення. Мотивація: не виходячи з дому, без черг, зможу замовляти залізничні квитки, купувати різноманітні товари.

На виконання кожної «дози» завдання відводилося 10-15 хвилин, упродовж яких учасники групи, усвідомивши мету виконання дій, здійснювали покроково необхідні операції. Самоконтроль і самооцінювання здійснювалися шляхом аналізу власної діяльності з точки зору відповідності алгоритму дій і порівняння власних результатів із загальноприйнятими стандартами, а також із результатами інших учасників групи. При цьому невідповідність алгоритму можна було діагностувати одразу, оскільки помилки у роботі спричиняли відсутність необхідного результату.

Так, наприклад, при вивченні теми «Робота з електронною поштою Gmail» учасники навчальної групи мали виконати три блоки завдань, що, у свою чергу, складалися із завдань меншого обсягу: реєстрація поштової скриньки (відкрити браузер, заповнити форму реєстрації, відкрити зареєстровану поштову скриньку, прочитати повідомлення, що надійшли від команди Gmail); перевірка папок поштової скриньки (відкрити поштову скриньку, перевірити папку «Вхідні», папку «Спам», прочитати повідомлення, що надійшли); надсилання листів за вказаною адресою (відкрити поштову скриньку, створити нове повідомлення, надіслати за вказаною адресою).

Таким чином, застосування технології мікронавчання на заняттях, які проводилися в рамках соціального проекту для людей третього віку «Впевнений, бо обізнаний», за рахунок поділу навчального матеріалу на невеликі дози дозволило полегшити сприймання інформації, покращило мотивацію, стимулювало зацікавленість у подальшому розширенні сфери спілкування, сприяло налагодженню контактів і подальшій ресоціалізації учасників проекту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Microlearning – малими кроками до великих результатів//EdEra blog. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blog.ed-era.com/microlearning-malimi-krokami-do-vielikikh-riezultativ/

2. Інформаційна грамотність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D08C

3. Інша освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/inshaosvita/posts/1865060800437732

4. Оросова Р. Інноваційні підходи до підготовки майбутніх учителів у вищій школі / Оросова Р., Староста В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp12/oprosova_starosta.pdf

5. Різник В. Мікронавчання як перспективний метод підготовки висококваліфікованих фахівців / Різник В., Мельник Т. // Humanitarium. 2017. Том 39, Вип. 2. – С. 71-77. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://humanitarium.online/index.php/hum/article/download/146/137/

6. Соловйов В.М. Мікронавчання як основа мобільного навчання / Соловйов В.М., Семеріков С.О., Теплицький І.О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/704254/1/%D0%A1%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%8C%D0%B5%D0%B2%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%A2%D0%B5%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf

7. ЮНЕСКО опублікувала п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності // Media Sapiens. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/yunesko_opublikuvala_pyat_printsipiv_mediynoi_ta_informatsiynoi_gramotnosti/

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Сукачова Г.П.

УДК 378.011.3–051:377]:316.286

Анна Міщішина
(Київ, Україна)

ЗНАЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається необхідність наявності комунікативних здібностей у педагога професійної освіти. Дослідження необхідності їх застосування в освіті. Підтвердження комунікативних здібностей як ключ до взаємопорозуміння.

Ключові слова: *комунікація, здібності, комунікативні здібності, комунікаційний процес, мовленнєві здібності, комунікаційна мережа, педагогічна емпатія.*

The article considers the necessity of communicative abilities in the teacher of vocational education. Studies of the need for their application in education. Confirmation of communicative skills as a key to mutual understanding.

Key words: *communication, abilities, communicative abilities, communication process, speech abilities, communication network, pedagogical empathy.*

Постановка проблеми. Стратегічна мета виведення вищої освіти в Україні на рівень досягнень передових країн світу, визначена Державною національною програмою “Освіта” (“Україна XX1 століття”), передбачає як один із шляхів її досягнення створення умов для творчої педагогічної діяльності, підвищення престижу та ефективності педагогічної праці. Серед основних шляхів реалізації цих стратегічних напрямів розвитку професійної освіти зазначено удосконалення системи підготовки інженерно-педагогічних працівників галузі професійної освіти.

Для формування високопрофесійного, гуманного, творчого фахівця сучасного виробництва недостатньо лише оволодіння ним знаннями та уміннями певної спеціальності. Необхідно також сформувати в нього необхідні професійно важливі якості, які дозволили б йому в майбутньому досягти високої професійної майстерності та здатності передавати її своїм учням.

Метою виховання майбутніх інженерів-педагогів є високоморальна і професійно компетентна особистість інженера-педагога, та його готовність здійснювати виховну роботу в закладах професійно-технічної освіти.

Підготовка майбутніх інженерів-педагогів до виховної роботи в закладах системи професійно-технічної освіти рекомендовано здійснювати за допомогою таких засобів виховання як: навчально-пізнавальна, комунікативна, трудова діяльності та дозвілля; навчально-виробничого середовища; засобів масової інформації; чинників соціального середовища; взаємодії навчального закладу з об’єктами соціального середовища.

Особливу увагу при підготовці майбутніх інженерів-педагогів до виховної діяльності необхідно приділяти професійному вихованню, під яким розуміємо взаємодію педагога та учня із вивчення учнем правил та норм поведінки, прийнятих у певному професійному середовищі та формування в нього професійно важливих й соціально значущих якостей особистості.

Професійна освіта відбувається не лише за умови включення майбутніх інженерів-педагогів до професійної діяльності, а й за наявності спілкування в професійному середовищі, тобто спілкування з професіоналами. Тому велике значення в процесі виховання має педагогічне спілкування, яке відбувається при взаємодії між педагогами та студентами інженерно-педагогічних спеціальностей під час лекційних, практично-семінарських та лабораторних занять, а також під час зустрічей з викладачами та майстрами виробничого

навчання на педагогічних практиках. Таким чином комунікативні здібності займають чи не саме головне місце у підготовці фахівця професійної освіти.

Основний процес який робить життя кожної людини повноцінним – це комунікація, але для педагога професійної освіти це не просто життєво необхідний процес, а і основна форма взаємодії з учнями. У сучасній освіті викладачі частіше у своєму спілкуванні з учнями використовують загальноприйняті шаблони, при яких процес комунікації між викладачами і учнями стає неповноцінним. Це призводить до виникнення у стосунках викладачів та учнів непорозумінь та проблем, які призводять до ускладнень у їх співпраці. Також викладачі є прикладом наслідування для своїх учнів, які потім переймають їхню поведінку та методи спілкування у суспільстві. Ключовим є те, що цього усього можна уникнути, якщо з самого початку у педагогів будуть правильно сформовані та розвинуті комунікативні здібності, які є основою комунікації.

Комунікативні здібності впливають на повсякденне життя кожної людини. Їх відсутність може досить відчутно позначається на всіх сферах діяльності. Комунікативні здібності відіграють важливу роль у житті будь-якої людини. Розвиток таких здібностей необхідно для побудови кар'єри, бізнесу і особистих відносин.

Комунікативні здібності починають розвиватись у людини майже відразу після народження. Вважається, що чим раніше дитина навчиться розмовляти, тим простіше їй буде взаємодіяти з людьми, які її оточують.

Отже, підсумовуючи усю інформацію, можна сказати, що комунікативні здібності не тільки займають важливу роль у житті людини, так вони ще й суттєво впливають на повсякденне життя людини, яке без комунікації не можливо уявити, а в системі професійно – технічної освіти майбутнім фахівцям ці здібності не просто потрібні, а необхідні, бо вони є ключем до налагодження всіх міжособистісних відносин, як особистих, так і ділових.

Комунікація – (від лат. *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення, пов'язаного з дієсловом лат.*communico* – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, похідним від лат. *communis* – спільний) – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації.

Здібності – це індивідуально-психологічні стійкі властивості особистості, які є вирішально-визначальною умовою успішності становлення і функціонування її як суб'єкта певного виду діяльності.

Комунікативні здібності – це комплексне багаторівневе особистісне утворення, сукупність комунікативних характеристик особистості, а також її соціально-перцептивні та операційно-технічні знання та вміння, що забезпечують регуляцію і протікання діяльності спілкування [1, с. 83]. Сюди включається як правильне надсилання сигналів, так і їх правильне прийняття.

Комунікація являє собою процес взаємодій суспільних суб'єктів (соціальних груп, спільнот або особистостей), в ході якого відбувається обмін інформацією, досвідом, здібностями і результатами діяльності за допомогою загальної системи символів. Взаємодіючи один з одним, включаючись в процес спілкування, люди зазвичай переслідують конкретні цілі. До основних цілей комунікації зазвичай відносять:

- вдосконалення міжособистісних відносин у процесі обміну інформацією;
- створення інформаційних каналів для обміну інформацією між окремими працівниками та групами;
- регулювання і раціоналізацію інформаційних потоків в рамках організації та за її межами;
- формування умінь і навичок успішної соціокультурної діяльності;
- обмін емоціями.

Таким чином, комунікація – це специфічна функція управління, що представляє собою вміння особливого роду і вимагає певних управлінських знань і навичок.

Комунікаційна мережа – це сукупність індивідів, які постійно взаємодіють між собою на основі створених та функціонуючих інформаційних каналів.

Різноманітні види й способи комунікації можна поділити на три групи: усну, письмову й візуальну.

У свою чергу, саме спілкування можна умовно поділити на вербальне, невербальне та письмове спілкування. До невербального спілкування відносяться: мова тіла, візуальний контакт, мова жестів та ін.

Сторони комунікації:

- Комунікативна сторона спілкування (чи комунікація у вузькому сенсі слова) складається в обміні інформацією між індивідами, що спілкуються.
- Інтерактивна сторона полягає в організації взаємодії між індивідами, що спілкуються (обмін діями).
- Перцептивна сторона спілкування означає процес сприйняття і пізнання один одного партнерами по спілкуванню і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

У процедурі спілкування виділяють такі етапи:

- Потреба у спілкуванні (необхідно повідомити або дізнатися інформацію, вплинути на співрозмовника тощо) – спонукає людину вступити в контакт з іншими людьми.
- Орієнтування з метою спілкування, в ситуації спілкування.
- Орієнтування в особистості співрозмовника.
- Планування змісту свого спілкування – людина уявляє собі (звичайно несвідомо), що саме скаже.
- Несвідомо (іноді свідомо) людина вибирає конкретні засоби, фрази, якими буде користуватися, вирішує як говорити, як себе вести.
- Встановлення контакту
- Обмін думками, ідеями, фактами
- Сприйняття і оцінка відповідної реакції співрозмовника, контроль ефективності спілкування на основі встановлення зворотного зв'язку.
- Коригування напряму, стилю, методів спілкування і способів їх взаємодії.

Далеко не завжди процес комунікації є ефективним, адже між тим, хто доносить інформацію і тим, хто її сприймає можуть виникати комунікативні бар'єри – психологічні перепони, які людина установлює, аби захиститися від небажаної, стомлюючої або небезпечної інформації.

Метою комунікативних процесів є забезпечення передачі і розуміння інформації, що є предметом обміну. Якщо взаємне розуміння не досягнуто, то комунікація не відбулася, з чого випливає, що обидві сторони намагаються грати у ній активну роль.

Існують чотири базові елемента комунікаційного процесу:

1) Відправник – особа, що генерує ідею або збирає інформацію і передає її.

2) Повідомлення – безпосередньо інформація.

3) Канал – засіб передачі інформації (усна передача, наради, телефонні переговори, письмова передача, службові записки, звіти, електронна пошта, комп'ютерні мережі).

4) Одержувач (адресат) – особа, якій призначена інформація і яка інтерпретує її.

Існує ще п’ятий елемент комунікаційного процесу:

Зворотний зв’язок (реакція). Цей елемент часто залишається поза увагою, а одностороннє спілкування є, як правило, малоефективним, хоча загальновизнано, що будь-яка система функціонує ефективно за умови існування налагодженого зворотного зв´язку.

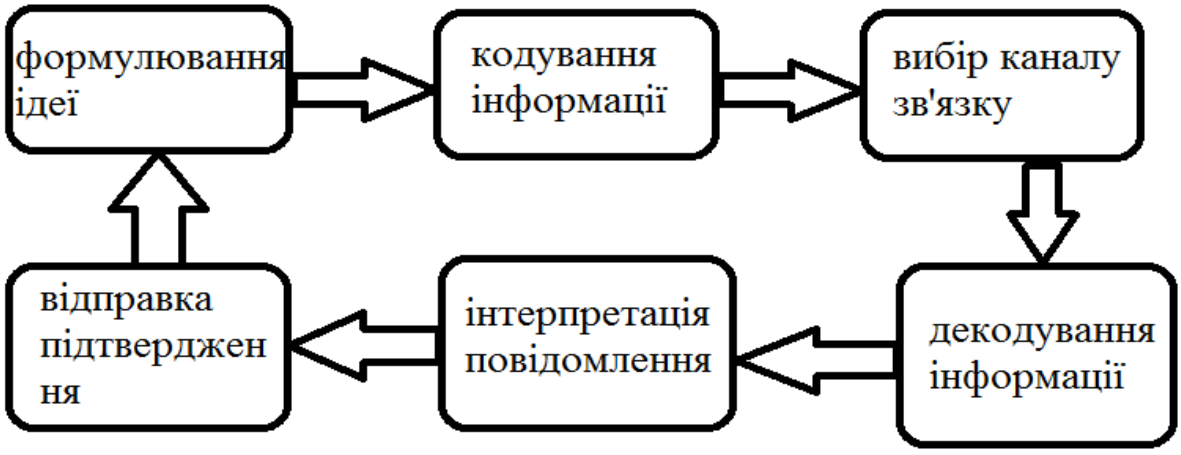

Рис. 1. Модель процесу комунікацій

Розглянемо детальніше:

Формулювання ідеї. З цього завжди починається обмін інформацією, а також з відбору інформації для повідомлення. Відправник вирішує, яку саме ідею він хоче повідомити своєму адресатові.

Кодування інформації. Щоб ідея була зрозуміла, відправник повинен за допомогою спеціальних символів закодувати інформацію з тим, щоб надати їй певну форму.

Вибір каналу зв'язку і передача повідомлення. Відправник вибирає відповідний тип символів, канал зв'язку з тим, щоб закодоване повідомлення було доставлено одержувачу.

У деяких випадках відправник змушений вибирати кілька каналів зв'язку з тим, щоб бути впевненим у доставці повідомлення одержувачу.

Декодування і сприйняття інформації – це процес перекладу символів повідомлення в думці одержувача.

Якщо символи, використовувані відправником, мають для одержувача таке ж значення, то він правильно зрозуміє зміст повідомлення і закладену в ньому ідею.

Інтерпретації повідомлень. На цьому етапі відправник і одержувач міняються місцями: одержувач стає відправником, формуючи свою відповідь, в якій міститься його інтерпретація отриманого повідомлення.

Передача (відправка) підтвердження. Сформульована відповідь передається одержувачу по обраному каналу зв'язку і тим самим замикається процес комунікацій.

Отже, ефективні комунікативні здібності – це фундамент успіху практично у всіх життєвих областях. Якщо вони гармонійно розвивалися протягом життя, то стануть ключем до налагодження всіх міжособистісних відносин, як особистих, так і ділових.

У структурі комунікативних здібностей на особистісному рівні О.О. Кідрон виділяє чотири рівні:

- базовий рівень комунікативного потенціалу людини, що охоплює суспільні особові передумови до спілкування: комунікативні засоби, схеми орієнтації інтеракції, зовнішність, темперамент, статус індивіда у мікроколективі;
- нижчий рівень прояву комунікативних здібностей – навички спілкування;
- середній рівень комунікативних здібностей – вміння спілкуватися;
- вищий рівень – форма інтеракційного пристосування і функціональна спрямованість поведінки [2, с. 190].

У дослідженнях учених визначено, що до професійних здібностей, які визначають успішність педагогічного спілкування, також належать: товариськість, емпатія та мовленнєві здібності.

Товариськість забезпечує відвертість, гуманність, толерантність, доброзичливість, спільне бачення суб'єктами взаємодії ситуації. Вона забезпечує спрямованість на розв'язання

наявних проблем, активність у спілкуванні, готовність прийняти точку зору іншого. Ця риса забезпечує, значною мірою, встановлення партнерських зв'язків між викладачем і студентами.

Педагогічна емпатія – розуміння педагогом психічного стану, емоцій, почуттів, переживань учнів; пов'язана з співпереживанням (М. І. Дяченко).

Емпатія у структурі особистості педагога може й повинна розглядатися, з одного боку, як переживання, що виникає ситуативно, а з іншого – як стійка індивідуальна риса, спрямованість особистості, що виявляється в готовності викладача проявити емоційне тепло, співчуття, сприяння тим, хто навчається.

Мовленнєві здібності – здатність ясно й чітко виражати свої думки та відчуття за допомогою мовлення, а також міміки й пантоміміки. (В. А. Крутенький). Це одна з найважливіших здібностей педагога, що забезпечує реалізацію основного засобу педагогічного спілкування.

До структури мовленнєвих здібностей належать: ясна й чітка артикуляція; логічність побудови, яскравість і образність викладення навчального матеріалу; образне викладення навчального матеріалу та вміння створювати словом образні бачення, інтонаційна виразність мовлення; вміння враховувати у змісті матеріалу, який викладається, вікові особливості та рівні знань співрозмовника.

Мовленнєві здібності викладача як відомо, є органічною складовою педагогічних здібностей та значною мірою забезпечують успіх професійно-педагогічної діяльності.

Необхідність застосування сучасних технологій формування комунікативних здібностей у системі професійно-технічної освіти є актуальною.

Беручи до уваги сучасний досвід можна зробити висновок, що до сьогодні, комунікативна взаємодія педагога та учня у системі професійної освіти є застарілою та малоефективною.

На основі результатів педагогічних спостережень у професійно-технічних училищах, аналізуючи комунікативні відносини між викладачами та учнями можна зробити висновок, що комунікативний зв’язок між учасниками цих процесів не є оптимальним з точки зору сучасних педагогічних досліджень. Викладачі професійних навчальних закладів інколи некоректно, не поважно ставилися до учнів, що в свою чергу змушує учнів блокувати цей вплив. Цей блок поширюється і на корисну інформацію і може перейти на дисципліну яка вивчається. Така ситуація вказує на певні проблеми педагогічного характеру, що виникають у процесі організації спілкування з учнями.

На нашу думку, доцільно запровадити такі форми побудови комунікаційних відносин між викладачами та учнями:

1) виробляти в собі товариськість і дружнє ставлення до оточуючих;

2) намагатися сприяти добропорядному товариству, в якому ви знаходитеся;

3) тренувати в собі спокійний, врівноважений стан;

4) виробляти в собі упевненість – одну з ключових рис комунікабельності, яка повинна бути притаманною викладачу;

5) завжди прислухатися до думки кожного учня;

6) проводити виховну роботу з учнями щодо толерантного відношення до своїх товаришів і проявів оточуючого світу;

7) забувати про свої негаразди на роботі;

8) старатися бути дипломатичним і поважати особистість учня;

9) виробляти в собі терпимість і врівноваженість у процесі побудови комунікативних відносин з учнями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кулініч І. О. Психологія управління. – К., 2011. – 415 с.
2. Кузнецов В.М. Коллектив и личность. – М.: Наука, 1975.

Христина Налієва
(Ізмаїл, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ 3D МОДЕЛЮВАННЯ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

У статті висвітлено сучасний стан проблеми використання засобів 3D моделювання на уроках трудового навчання в загальноосвітніх школах. Розглянуто основні переваги та недоліки використання різних систем 3D моделювання у роботі вчителя трудового навчання.

Ключові слова: *3D моделювання, візуалізація, методика трудового навчання.*

The article describes the current state of the problem of the use of 3D modeling tools at the lessons of labor training in general education schools. The main advantages and disadvantages of using different systems of 3D modeling in the work of the teacher of labor education are considered.

Key words: *3D modeling, visualization, method of labor training.*

Ми живемо у той час, коли технічний прогрес набирає неймовірних обертів. На початку XX століття більшості відкриттів передували роки або навіть десятиліття наполегливої наукової роботи. В наш час на створення нових технологій, технічні та наукові винаходи витрачається всього кілька років, а то навіть і місяців. Але, не зважаючи на прискорення науково-технічного прогресу, потреби людства лише збільшуються.

Сучасну наукову роботу неможливо уявити без застосування комп'ютерної техніки. Представлення графічних даних на моніторі комп'ютера вперше було реалізовано в середині 50-х років для великих ЕОМ. З тих пір графічний спосіб відображення даних став невід'ємною складовою комп'ютерних систем. Застосування обчислювальної техніки для створення графічних зображень та їх відображення різними засобами називають комп'ютерною графікою. Вона поділяється на два види: двовимірна (2D) та тривимірна (3D). Двовимірна графіка – це зображення на площині. Цей вид графіки є основою, яка, в свою чергу, вивчає методи побудови об'ємних моделей об'єктів у віртуальному просторі.

Динамічний розвиток обчислювальних машин сприяв вдосконаленню та проникненню комп'ютерної графіки у всі сфери нашого життя, не оминувши і таку важливу сферу, як освіта. Сьогодні принцип наочності при викладанні будь-яких дисциплін набуває все більшого значення. Навіть у сільських школах дітей вже не здивуєш ні комп'ютером, ні планшетом, ні смартфоном, тим паче що у більшості учнів є, як мінімум, один з цих пристроїв. Таким чином, поступово замість звичних таблиць і плакатів застосовуються комп'ютерні презентації та мультимедійні дошки, а замість звичайного пояснення чи демонстрації якогось явища чи процесу за допомогою ілюстрацій або макетів ліпше подивитись відео, де все докладно показано. Останнім часом для створення наочності все частіше використовуються 3D-моделі, створені за допомогою різноманітних інструментів. Дана тенденція не підштовхує до повного виключення класичних методів, але стає все більш актуальною для більшості навчальних дисциплін, трудове навчання не є виключенням.

Проаналізувавши літературні джерела [1-4], присвячені впровадженню новітніх інформаційних технологій в навчальний процес, можна зробити висновок, що на даному етапі інтенсивність досліджень такого впровадження в навчальних закладах тільки зростає. Дослідження в даному напрямі досить широко проводилися М.І. Жалдаком [1-3]. В цих, та цілому ряді інших робіт започатковано сучасні комп'ютерно-орієнтовані методичні системи навчання, що орієнтовані на педагогічно доцільне поєднання надбань традиційних методичних систем навчання і сучасних інформаційних технологій.

Судячи з закордонного та вітчизняного досвіду (І.В. Роберт, І.Б. Софронова,

П.І. Самойленко, Н.В. Апатова, О.О. Кузнєцов) можна зробити висновок, що інформаційні технології доцільно застосовувати при вивченні всіх предметів [4]. При цьому ці технології постають як нові інтерактивні засоби навчання, які мають певні дидактичні особливості, що дають змогу якісно змінити методи і форми навчання.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. В наш час є досить велика кількість програмних засобів для 3D моделювання, які надають досить широкий спектр інструментів для побудови необхідних для навчального процесу моделей. Але всі програмні засоби мають як свої переваги, так і недоліки. Достатньо вагомою залишається саме проблема вибору оптимального програмного засобу, який в повній мірі забезпечить потреби вчителя та учнів при побудові 3D-моделей на уроках трудового навчання.

Мета роботи полягає в пошуку оптимального вирішення даної проблеми шляхом ознайомлення з можливостями комп'ютерних програм, створених для роботи з тривимірною графікою та для побудови тривимірних моделей, а також у визначенні варіантів застосування даних програм в освітній галузі, зокрема на уроках трудового навчання.

Серед різноманіття програм 3D моделювання складно обрати оптимальний програмний засіб, але зважаючи на те, що він буде використовуватися для навчання в загальноосвітніх школах, які іноді не можуть собі дозволити сучасний комп'ютерний клас та навіть комерційне програмне забезпечення, то коло пошуку можна відразу зменшити до безкоштовних програм з мінімальними системними вимогами, наприклад Компас-3D або Blender [6]. Але, зважаючи на те, що освітні версії програмного засобу Компас-3D, які можна використовувати на заняттях в школах, значно спрощенні у порівнянні з повною версією, то розглянемо повністю безкоштовний програмний засіб 3D моделювання під назвою Blender.

Blender – це безкоштовний професійний пакет [5; 6] для створення тривимірної комп'ютерної графіки, що включає в себе інструменти моделювання, анімації, рендеринга, обробки відео та створення ігор[7]. Особливістю цього програмного продукту є його невеликий розмір порівняно з іншими програмами, призначеними для роботи з 3D-графікою. Додаткові можливості реалізуються підключенням додаткових плагінів – як офіційних, так і розроблених незалежними користувачами.

Серед найбільш важливих властивостей програми слід зазначити наступні [6]:

- підтримка різноманітних геометричних примітивів;
- універсальні вбудовані механізми рендеринга;
- безліч корисних інструментів анімації (інверсна кінематика, скелетна анімація, сіткова деформація, анімація по ключовим кадрам, редагування вагових коефіцієнтів вершин, динаміка м'яких тіл, динаміка твердих тіл);
- функції нелінійного редагування і комбінування відео.

Також слід відзначити, що Blender кросплатформенний та працює навіть на комп'ютерах з одноядерними процесорами з частотою 1ГГц, при наявності 512 Мб оперативної пам'яті (ОЗУ) та графічною картою з підтримкою OpenGL з 64 МБ ОЗУ [6], що значно розширює коло його використання навіть в загальноосвітніх школах, де давно не оновлювалась комп'ютерна техніка.

І хоча Blender раніше мав репутацію складної для вивчення та роботи програми, так як кожна функція має відповідну їй комбінацію клавіш, а взявши до уваги кількість інструментів, якими володіє Blender [7], кожна клавіша входить в більш ніж одну комбінацію, то коли він став проектом з відкритим вихідним кодом, було додано контекстні меню до всіх можливих функцій, а використання інструментів стало більш логічним і гнучким. Також слід зазначити подальше поліпшення користувацького інтерфейсу з введенням різноманітних колірних схем, прозорих плаваючих елементів, новою системою перегляду дерева об'єктів та ін.

При роботі з Blender можна виділити два основні режими [7]: об'єктний режим і режим

редагування, перехід між якими здійснюється натисканням клавіші Tab. Об'єктний режим в основному використовується для роботи з окремими об'єктами, в той час як режим редагування використовується для маніпуляцій з фактичними даними об'єкта. Наприклад, для полігональної моделі в об'єктному режимі можна переміщати, змінювати розмір і обертати модель цілком, а режим редагування використовується для роботи з окремими вершинами конкретної моделі. Також є кілька інших режимів, таких як Vertex Paint і UV Face select [5; 6].

Графічний інтерфейс пакету Blender може складатися з одного або декількох екранів, кожен з них може бути розділений на секції і підсекції, які можуть бути будь-якою частиною інтерфейсу [5]. Графічні елементи кожної секції можуть контролюватися тими ж інструментами, що і для маніпуляції в 3D просторі. Як приклад, можна зменшувати і збільшувати кнопки інструментів тим же шляхом, що і в перегляді. Користувач повністю контролює розташування і організацію графічного інтерфейсу, це робить можливим налаштування інтерфейсу під конкретні завдання, такі як редагування відео, UV mapping та текстурування. Робочий простір програми Blender вважається одним з найбільш новаторських концепцій графічного інтерфейсу для графічних інструментів.

Однією з важливих особливостей програми є відкритий WebGL (програмна бібліотека WebGL дозволяє створювати на JavaScript інтерактивну 3D-графіку, що функціонує в широкому спектрі сумісних з нею браузерів. За рахунок використання низькорівневих засобів підтримки OpenGL, частина коду на WebGL може виконуватися безпосередньо на відеокартах. Фреймворк Blend4Web [8] дозволяє експортувати підготовлені в Blender сцени для відтворення в стандартних браузерах, без необхідності встановлення будь-яких розширень.

До основних переваг програми [6] можна віднести: можливість безкоштовного використання повної версії програми; відкритість коду; постійний розвиток та оновлення (остання версія 2.77 вийшла 19 березня 2016 року); порівняно невеликий розмір інсталятора; можливість створення ігор; кроссплатформенність; можливість створення анімації, в тому числі і ріггінга (анімація за допомогою «арматури»); настроювання фону; монтаж відео; скінінг (прив'язка моделі персонажа до скелету для того, щоб під час руху скелета рухалася і сама модель); можливість роботи з хромакеєм (технологія суміщення двох і більше зображень в одній композиції).

До основних же недоліків можна віднести: відсутність документації в базовій поставці, але її можна знайти на сайті програми, та не дуже якісний переклад інтерфейсу з англійської на інші мови.

Число користувачів пакету постійно зростає і зараз сягає 500 000 чоловік [7]. Технічна підтримка доступна майже в любій точці планети.

Використання програм 3D моделювання на уроках трудового навчання дозволяє зменшити час розв'язання поставлених задач, організувати необхідний рівень візуалізації та спростити процес побудови моделі майбутнього виробу. Специфіка програми Blender дозволяє припустити, що її використання підвищить ефективність навчання, а в перспективі може сприяти поступовому переходу до вирішення нестандартних задач творчого характеру. Але обґрунтування цього потребує більш детального дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Жалдак М.І. Комп'ютер на уроках геометрії / М.І. Жалдак, О.В. Вітюк. – К.: РННЦ ДІНІТ. 2004. – 167 с.

2. Рамский Ю.С. Информационное общество. Информатизация образования / Ю.С. Рамский // Компьютерно-ориентированные системы обучения. – К.: НПУ им. М.П. Драгоманова, 2003. – № 7. – С. 16-28.

3. Chronister J. Blender Basics Classroom Tutorial Book 4 Edition. / James Chronister. – 2011. – 178 p.

4. Blender: Open Source 3D creation. [Electronic resource]. – Access mode: https://www.blender.org/.
5. Blender3D: Уроки по Blender. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://blender3d.com.ua/.
6. Blend4Web: Трёхмерные решения для сайтов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.blend4web.com/.

Науковий керівник: Абросімов Є.О.

Мавжуда Нигматова, Сафия Ходжаева
(Бухара, Узбекистан)

КИЧИК МАКТАБ ЁШИ ЎҚУВЧИЛАРИНИ МУСТАҚИЛ ФИКРЛАШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

Ўзбекистон Республикасида узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш келажакда ёш авлоднинг юқори касбий маданият, ижодий ва ижтимоий фаоллик, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил қатнаша олиш, эркин фикрлай олиш кўникмаларини ривожлантиришни назарда тутади. Ўқувчиларнинг энг муҳим психологик ҳислатларини алоҳида аҳамиятга эга эканлигини инобатга олиш, чунки мустақил фикрлаш ақлий фаолиятда, қизиқишда, муносабатда, хулқ-атворнинг ташқи шаклларида, ижтимоий-аҳлоқий соҳада ўз ифодасини топиши муқаррардир.

Ўқувчиларда мустақил қарор чиқара олиш, шахсий позитсия ва букилмас ғояга эга бўлишлик каби ҳислатларни ўстиришда мустақил фикрлашни ривожлантириш жараёнининг педагогик-психологик узвийлигини инобатга олиш лозим.

Ўқувчиларда фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш учун педагогикада кенг тарқалган инноватсион методлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Шулардан бири-“Брейншторминг” (“Ақлий ҳужум”) методи орқали 3-4-синф ўқувчиларида шаклланган фикрлаш кўрсатгичларини келтирамиз:

Брейшторминг – ғояларни генератсия қилиш методи. Кичик мактаб ёши ўқувчилари кичик гуруҳларга бирлашган ҳолда қийин муаммони ечишга ҳаракат қиладилар: уни ечиш учун шахсий ғояларини илгари сурадилар. У иштирокчиларни ўз тасаввурлари ва қарашларидан фойдаланишга рағбатлантиради.

«Ақлий ҳужум»нинг вазифаси кичик гуруҳлар ёрдамида янги-янги ғояларни яратишдан иборат. Бу усул муаммони ҳал қилаётган ўқувчиларни кўпроқ мустақил фикрлашга ва ҳатто фантастик ғояларни яратишга ундайди. Масалан, 3-синф Ўқиш китобида келтирилган **“Элим деб, юртим деб яшаган инсон”** мавзуси ўтилганда ўқувчилар кичик гуруҳларда ишлаб Амир Темур томонидан элу-юрт равнақи учун бажарилган фидойи ишлари тўғрисида фикр-мулоҳаза юритишди ва буюк соҳибқироннинг Ватан учун ёниб яшаганлигини турли ғоялар асосида исботлашга ҳаракат қилишди.

Ўқувчилар томонидан билдирилган ҳар қандай ғоя ва фикрлар ҳисобга олинади. Билдирилган ғоя ва фикрларни тўлдириш ва янада кенгайтириш учун имконият яратилади. Бу услуб барча дидактик функтсияларни бажаради, лекин унинг асосий вазифаси - муаммони мустақил тушуниш ва ечишга давъат этишдан иборат бўлиб, таълим олувчиларнинг мотиватсиясини уйғотишдан иборатдир.

Кичик мактаб ёши ўқувчиларида фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришда “Пинбоард” методи ҳам самарали натижа бериб, ўқувчиларни тизимли ва мантиқий фикр ифодалашга ўргатади. (Пинбоард методи-(инглизча “пин”–“мустаҳкамлаш”, “боард”-доска). Бу ўқитиш методининг фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришдаги аҳамияти шундан иборатки, унда мунозара ёки ўқув суҳбати амалий усуллар билан боғланади. Унинг афзаллик

жиҳати, ўқувчига таълим бериш, уни ривожлантириш ва тарбиялашни қулайлаштиришдан иборатдир.

Синквейн-франтцуз тилида «беш қатор» маъносини билдирувчи педагогик стратегия. Синквейн-маълумотларни умумлаштиришга ёрдам берадиган қофиясиз шеър бўлиб, унда ўрганилаётган тушунча (ҳодиса, воқеа, мавзу) тўғрисидаги ахборот йиғилган ҳолда, ўқувчи тилидан турли вариантларда ифодаланади.

Синквейн тузиш-мураккаб фикр, сезги ва ҳиссиётларни бир нечагина сўзлар билан ифодалаш учун муҳим бўлган кўникмадир. Синквейн тузиш жараёни мавзуни яхшироқ англашга ёрдам беради ва ўқувчиларни фикрлашини ривожлантиришга кўмаклашади.

Синквейн тузишда қуйидагиларга амал қилиш керак:

1- қатор: Мавзу биргина сўз, от орқали ифодаланади.

1- қатор: Мавзу икки сўздан иборат сифат билан ифодаланади.

2- қатор: Мавзу доирасидаги хатти-ҳаракат учта сўз орқали ифодаланади. Бу сўзлар феъл ёки равишдош бўлиши лозим.

3- қатор: Мавзуга нисбатан муносабатни англатувчи ва тўртта сўздан иборат бўлган яҳлит фикр ифодаловчи гап ёзилади.

4- қатор: Мавзуни такрорлайдиган, биргина синоним сўз ёзилади.

Синквейн методи орқали ўқувчилар билими фаоллашади, уларнинг дарсга қизиқиши ортади ва ўрганилаётган мавзуга тийранроқ назар ташлаш, фикрлашга ҳаракат қила бошлашади.

Кичик мактаб ёши ўқувчиларига дарсларда муайян мавзу тўғрисида эркин ва очиқ тарзда фикр юритишга ёрдам бериш учун **кластер**- педагогик стратегиясидан фойдаланиш мумкин. Кластерларга ажратиш- «Кластер» сўзи “ғужм”, “боғлам” маъносини англатади.

Кластерларга асосан янги фикрларни уйғотиш, мавжуд билимларга етиб бориш стратегияси бўлиб, муайян мавзу бўйича янгича фикр юритишга чорлайди.

Кичик мактаб ёшиларда одатда янги мавзу тушунтирилишига қадар кластер тузилади. Кластерни тузишда қуйидаги кетма-кетлик инобатга олиниши мақсадга мувофиқ:

1. Катта варағ қоғознинг ўртасига ёки синф доскасига ёхуд ёзиш учун фойдаланиш мумкин бўлган сатҳга «калит» сўз ёки таянч ибора ёзилади;

2. Шу мавзуга тегишли деб ҳисобланган ва ассотсиатив сўз ва иборалар ёзилади;

3. Фикрлар пайдо бўлганда ва уларни ёзганда фикрлар ўртасида мумкин бўлган боғланишларни белгилаш;

4. Фикрлар тугамагунча ёки вақт тамом бўлгунича ҳаёлга келган барча фикрлар ёзилаверади;

5. Келтирилган сўз ва фикрлар мазмуни ва яқинлигига қараб тоифаларга ажратиб чиқилади.

Ёзилган барча сўз ва иборалар ўртасидаги алоқалар, узвий боғланишлар ўқитувчи томонидан назорат қилиниб, белгилаб борилади.

Кластер тузишда гуруҳдаги барча ўқувчиларнинг иштирок этиши, шу гуруҳ учун ғоялар ўзаги бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари дарсларда дидактик материалнинг идрок этилганлиги, ўз англашини фаол кузатиш учун ўқувчиларга имконият берадиган **инсерт** методидан фойдаланилади, чунки кичик мактаб ёши ўқувчиси матнни охиригача ўқиб, у ерда нима ёзилганлигини эслаб қололмаслиги мумкин. Инсерт - матн билан ишлаганда фаолликни қўллаб- қувватлаш учун зарур. Ўқувчи матн билан ишлаётганда бир қатор белгиларни қўйиб боради, улар эса қуйидаги маъноларни билдиради:

В - билганларимни тасдиқлайди

Қ - янги ахборот

– - билганларимга зид келади

? - мени ўйлантириб қўйди.

Матнни инсерт усулида ўрганганда қуйидаги жадвалдан фойдаланиш мумкин.

Инсерт усули ёрдамида матн устида ишлаш технологияси

«В»	« - »	« К »	« ? »
«ҳа» - ўқиганларингиздан аниқ билган ёки биламан деб ўйлаган маълумот	«манфий» - ўқиганларин-гиз, билганларин-гизга қарама-қараши маълумот	«мусбат» - ўқиганларингиз орасида сиз учун янги бўлган маълумот	«савол» - ўқиганларингиздан сиз учун тушунар-ли бўлмаган ёки шу ҳақда кўпроқ нарса билишни истаган маълумот

Кубиклар-ўзгартирилаётган келажакка асосланиб мавзуни кўриб чиқишга ёрдам берадиган ўқитиш усулидир. Ҳар томонлама фикрлашга ёрдам берадиган ҳар хил ё`л-ё`риқлар кўрсатилган кубик ишлатилади.

Томонларининг ҳажми ўртача 15-20 см бўлган қутичага қоғоз ёпиштириб, ранг-баранг кубик ясаш мумкин. Бу кичик мактаб ёши ўқувчиларида алоҳида қизиқиш уйғотади. Кубикнинг ҳар бир томонига қуйидаги олтита ё`л-ё`риқ ёзилади: буни тасвирланг, буни таққосланг, ўзаро боғланишни кўрсатинг, буни таҳлил қилинг, буни қўлланг, далиллар ёрдамида яхши ва ёмон томонларини кўрсатинг.

Ўқувчиларни мустақил фикрлашини ривожлантириш учун кубикларда ифодаланган ё`л-ё`риқлар

1-томон	2-томон	3-томон	4-томон	5-томон	6- томон
Буни тасвирланг Нарсага диққат билан қаранг (балки фақат ҳаёлингизда) ва уни қандай кўрганингизни тасвирланг. Ранглари, шакллари хусусиятлари ва ҳоказоларни айтиб беринг	Буни таққосланг. Нимага ўҳшайди?	У нималар ҳақида ўйлашга мажбур килади? Ҳаёлингизга нималар келади? Бир-бирига ўҳшаган ёки фарқланадиган нарсалар бўлиши мумкин. Ҳаёлингизга эрк беринг. Бу нарсани сиз нима билан бирлаштиришингиз мумкин	Буни таҳлил қилинг. Уни қандай бажарганлари ҳақида гапиринг. (Сиз буни билишингиз шарт эмас, ўйлаб кўринг)	Буни ишлатинг. У билан нима қилишингиз мумкинлиги ҳақида айтинг. Уни қандай ишлатиш мумкин?	Далиллар ёрдамида нарса ва ҳодисаларнинг яхши ва ёмон томонларини кўрсатинг Ишончли далилларни топишга ҳаракат қилинг. Сиз билган барча далилларни ишлатинг

Шундай қилиб, кичик мактаб ёши ўқувчиларида фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришда турли интерфаол методлардан фойдаланиш самарали натижалар беришини мисоллар асосида кўриб чиқдик.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Musaev J. Erkin fikrlashning pedagogik talablariqqMaktab va hayot jurnali.− Toshkent, 2007. №1, B. 18-19.

2. Musayev J. Taqqoslash – fikrlash asosiqq Ma’rifat. − Toshkent, 2007. 21,24 fevral sonlari

3. Musayev J. Aqliy mashqlar o`quvchining mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantiruvchi asosiy vosita sifatida //Xalq ta’limi jurnali.− Toshkent, 2006. №6. B. 24-25.

4. Ne’matova G. Ijodiy tafakkurni rivojlantirish tehnologiyasi va o`quvchining mustaqil faoliyati. – T.: RTM, 2001. – 24 b.

5. Nishonova Z. Mustaqil ijodiy fikrlash va shaxs xislatlari // qXalq ta’limi. −Toshkent, 2001. №4. –B. 38-42.

6. Ochilov M. Yangi pedagogik tehnologiyalar. – Qarshi: 2000. –B.80

7. Ochilov M., Ochilova N. O`qituvchi odobi. – Toshkent: O`qituvchi, 1997. –136 b.

Наталія Осташек
(Вижниця, Україна)

МОТИВАЦІЯ СТУДЕНТІВ ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Стаття присвячена аналізу мотивації навчальної діяльності студентів, рівню її сформованості, чинникам, що її формують та її важливості для проведення успішного навчального процесу.

Ключові слова: *мотивація, зовнішня мотивація, внутрішня мотивація, мотив, потреба, пізнавальний інтерес, навчальна діяльність.*

The article is devoted to the analysis of the motivation of educational activities of students, the level of its formation, factors that shape it and its importance for conducting a successful educational process.

Key words: *motivation, external motivation, internal motivation, motive, need, cognitive interest, educational activity.*

Перед вищою освітою сьогодення постають все нові завдання, пов’язані із новими умовами соціалізації, у тому числі виховання компетентної особистості фахівця, із розвитком таких її якостей, як високий професіоналізм, активність, ініціативність, мобільність, почуття відповідальності, уміння працювати, швидко орієнтуватися в ситуації, приймати самостійні рішення, поважати працю, формувати потребу в постійному оновленні знань і самовдосконаленні, розвивати культуру міжособистісного спілкування тощо. Очевидно, що важливу роль у формуванні такої особистості відіграє позитивна мотивація студентів до навчання.

Мотивація до навчання – одна із головних умов успішної реалізації навчально-виховного процесу. Вона не тільки сприяє розвитку інтелекту, але і є рушійною силою удосконалення особистості в цілому. Її актуальність обумовлена оновленням змісту навчання, постановою завдань формування у студентів прийомів самостійного набуття знань, пізнавальних інтересів, життєвих компетенцій, активної життєвої позиції.

Мотив (франц. motif, лат. motus – рух) – спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб людини. Пов'язаний він із задоволенням наявних потреб суб'єкта діяльності, а тому відіграє спонукальну функцію, зумовлює предметну спрямованість активності людини. Розрізняючи мотиви, студент розуміє, чому потрібно вчитися, але це може і не спонукати його до навчальної діяльності.

Мотивація – система спонукань, які зумовлюють активність організму і визначають її спрямованість. Навчальна мотивація ґрунтується на потребі, яка стимулює пізнавальну активність студентів, їх готовність до засвоєння знань. Потреба не визначає характеру діяльності, її предмет окреслюється тоді, коли людина починає діяти. Спонукальна (мотиваційна) складова навчальної діяльності охоплює пізнавальні потреби, мотиви і сенси навчання. Важливою умовою навчання є наявність пізнавальної потреби і мотиву самовдосконалення, самореалізації та самовираження [5, с. 138].

Перед сучасним викладачем передусім стоїть завдання задіяння в навчанні таких ресурсів, які пробуджуватимуть і підтримуватимуть у студентів інтерес до пізнання нового. В цих умовах важливого значення набуває мотивація як важливий компонент освіти. Від мотивації студента залежить його успішність, глибина й міцність знань, бажання і здатність навчатися протягом усього життя. А це важливо, адже, згідно із сучасними дослідженнями, результати діяльності людини тільки на 20% залежать від інтелекту, а на 70-80% – від мотивації.

Існує кілька теорій мотивації діяльності людини, але для викладача важливо одне: опанування способами створення на занятті такого навчального середовища, у якому б учні відчували внутрішню потребу вчитися. Це може бути за умови, коли студент самостійно ставить перед собою цілі й докладає зусилля для їхнього досягнення. По суті, існує два способи змусити студентів учитися – через активізацію зовнішньої та внутрішньої мотивації.

Зовнішня мотивація. Коли студент мотивований зовні (викладачем, батьками), він бере участь у навчальному процесі заради похвали, визнання або щоб уникнути покарання. При зовнішній мотивації студент мало зацікавлений в саморозвитку і працює на короткотривалу (заслужити похвалу, не отримати низький бал), а не довготривалу (розвиток, удосконалення) перспективу. Як наслідок – такі студенти вважають причиною своїх невдач і неуспішності зовнішні сили і відчувають, що не можуть впливати на ситуацію, що склалася. Свою невдачу вони сприймають як постійну й закономірну, а не як одноразову помилку. Такі студенти потребують постійного заохочення. Якщо ж їх не хвалять, то в них виникає переконаність у відсутності в них здібностей.

Внутрішня мотивація. Студенти мають працювати заради цілей, які вони самі для себе визначили, а не цілей, нав'язаних іншими. За таких умов розвивається глибинний інтерес до предмета. При наявності внутрішньої мотивації задіються такі внутрішні фактори особистості, як потреби, інтерес, допитливість, задоволення. Студент навчається, не очікуючи на зовнішню винагороду. Він отримує внутрішню винагороду за рахунок підвищення почуття власної гідності, самооцінки, задоволення від того, що досягнув мети. Такий студент мало звертає увагу на оцінки чи заохочення викладача, а працює охоче завдяки внутрішньому інтересу, бажанню досягнути поставленої мети. Він розуміє, що невдача пояснюється тим, що він недоопрацював матеріал або має недостатню базу, тобто приймає відповідальність за свої невдачі на себе. Такі висновки щодо власних невдач рухатимуть пізнавальний інтерес студента [3, с. 512].

На жаль, не існує єдиної магічної формули для мотивації студентів. Багато чинників впливає на мотивацію: інтерес до предмета, усвідомлення його корисності, прагнення до успіху, впевненість і почуття власної гідності, наполегливість і терпіння, врешті-решт – подобається чи не подобається викладач. І, звичайно ж, не всі студенти орієнтовані на цінності, вони мають різні потреби й бажання [6].

Зрозуміло, що для викладача важливо створити умови для появи в учнів як зовнішньої, так і внутрішньої мотивації.

Майже все, що викладач робить в аудиторії під час практичного заняття має мотиваційний вплив на студентів. Мотивація навчання студентів значним чином визначається розвитком їх навчальної діяльності у процесі професійної підготовки. Важливим критерієм вивчення та розвитку мотивації учіння є почуття, як показник того, як проходить процес задоволення пізнавальних потреб. Виникаючи у процесі спільної діяльності «викладач-студент», позитивні емоційні стани свідчать про сприятливе протікання процесу задоволення потреб.

Які ж риси особистості викладача чинять найсильніший емоційний вплив на виховання в студентів «охоти вчитися» як комплекту повноцінних мотивів до набування знань? Видатні педагоги всіх часів виділяли кілька таких рис, як найважливіших при розгляді цього питання. На їх думку, справжній викладач має насамперед досконало володіти знаннями тих предметів, яких навчає, любити дітей, знати їх вікові особливості, враховувати їх у своїй

роботі, вчити так, щоб пробуджувати в студентів прагнення до знань. Зацікавлений своїми предметами, з творчим підходом до їх викладання, широкою обізнаністю та ерудицією викладач власним прикладом впливає на студентів. Формування повноцінних мотивів навчальної діяльності багато в чому залежать від взаємин між викладачем та студентом, які регулюються педагогічним тактом викладача. Ніщо в роботі викладача не повинно викликати у студента сумніву і упередження [4, с. 241].

Справжній викладач кожним своїм словом і дією має переконувати їх у своїй щирості, доброзичливості і справедливості. В свою чергу, коли студентів запитують про те, що їм подобається в улюблених для них викладачах, крім цих вмінь та знань підкреслюють такі риси їх особистості, як чуйність, сердечність, уважність до запитів та їх власних інтересів. Тільки за цих умов можна виховати позитивні мотиви до навчання, як до відповідальної, цікавої співпраці. Поведінка викладача, його моральне обличчя – все це важливі фактори виховання позитивного мотиву учіння.

То як же педагогу підвищити навчальну мотивацію студентів?

- при навчанні необхідно враховувати запити, інтереси і прагнення студентів. Необхідна умова для формування мотивації до навчання та пізнавальної діяльності в студентів – можливість проявити в навчанні розумову самостійність та ініціативність. Чим активніші методи навчання, тим легше викликати інтерес до навчання. Основний засіб виховання стійкого інтересу – використання таких питань і завдань, вирішення яких вимагає від студентів активної пошукової діяльності [1, с. 356].
- непохитна цікавість має бути основним фактором у процесі навчання.
- змінювати методи і прийоми навчання. На практичних заняттях застосовувати таких методів стимулювання студентів, як створення ситуації успіху через виконання завдань, посильних для всіх студентів.
- включення студентів у колективну діяльність через організацію роботи в групах, ігрові та змагальні форми, взаємоперевірку, колективний пошук вирішення проблеми, прийом «метод проб і помилок», надання студентам допомоги один одному.
- незвичайна форма подання навчального матеріалу.
- заохочення доступними методами до зростання впевненості в собі та у своїх силах у студентів, що буде сприяти посиленню внутрішньої мотивації.
- постійно та пильно слідкувати за досягненнями у навчанні та відзначати їх.
- не карати за невдачу, невдача сама по собі є покаранням. Страх і напруженість ускладнює процес навчання. Невдачі знижують мотивацію.
- постійно і цілеспрямовано займатися розвитком якостей, що лежать в основі розвитку пізнавальних здібностей студентів: швидкість реакції, всі види пам’яті, увагу, уяву і т. д., щоб розвинути мислення засобами свого предмета.
- намагатися, коли це можливо, інтегрувати знання, пов’язуючи теми свого предмету з іншими навчальними дисциплінами, збагачуючи знання, розширюючи кругозір студентів.
- розвивати віру в себе у студентів (в свої здатності контролювати ситуацію, у свою здатність вчитися краще) і очікування гарного результату в навчальній діяльності.
- не забувати про рефлексію: через оцінку власної діяльності і діяльності інших, оцінку результату діяльності, питання, що потребують багатоваріантних відповідей
- з’ясовувати, що є причиною низької мотивації студентів: невміння вчитися або помилки виховного характеру.

Висновки. Вивчивши проблему мотивації до навчання та професійного розвитку під час практичних занять, ми зазначаємо, що можливостей та технологій для підвищення мотивації існує безліч, але жодної чарівної – немає. Багато чинників впливають на спонуку конкретного студента до праці і навчання: інтерес до предмету, сприйняття його повноцінності, загальне бажання виконувати поставлені задачі, упевненість в собі і відчуття власної гідності, так само, як і терпіння і наполегливість. І, звичайно, не всі студенти

мотивовані однаковими цінностями, потребами, бажаннями. Деякі будуть вмотивовані схваленням інших, інші – подоланням проблем. Тому кожному педагогу потрібно пам´ятати головне: викладач ВНЗ повинен розвивати у студентів відчуття впевненості та успішності, встановлювати важкі, але досяжні цілі, створювати атмосферу конкурентності, регулювати підбір завдань так, щоб постійно підтримувати оптимальну мотивацію до використання свого потенціалу в області спонукання студентів до навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Заброцький М. М. Педагогічна психологія. – К., 2000. – 356 с.
2. Занюк С. С. Психологія мотивації: Навч. посібник. – К.: Вид. «Либідь», 2002. – 304 с.
3. Ильин Е. И. Мотивация и мотивы. – СПб : Питер, 2003. – 512 с.
4. Канюк С.С . Психологія мотивації: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002 – С.238-248.
5. Маркова А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 138 с.
6. Малінка О. О. Психологічні проблеми мотивації навчально-професійної діяльності студентів у сучасних умовах / О. О. Малінка. – [Електронний ресурс]. – www.psyh.kiev.ua.

Любов Передері
(Ізмаїл, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

У статті досліджено особливості формування педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з обдарованими дітьми в процесі навчання та виховання дошкільників в гуманітарному університеті.

Ключові слова: *готовність, підготовка, дошкільна освіта, обдаровані діти, проблемне навчання.*

The article explored the features of forming of pedagogical conditions of training of future specialists of preschool education to work with gifted children in learning and education of preschool children in a Liberal Arts University.

Key words: *readiness, training, preschool education, gifted children, and faulty learning.*

У сучасній вищій освіті відбуваються глобальні зміни. Вища школа покликана готувати фахівця з дошкільної освіти, який переходить від педагогіки «знань, умінь і навичок» до педагогіки «розвитку особистості дитини».

Головною метою професійної освіти майбутнього педагога дошкільної освіти сьогодні стає удосконалення його підготовки до здійснення цілісного розвитку особистості дитини. Тому професійна підготовка майбутніх вихователів дошкільної ланки покликана забезпечити виконання таких основних цілей: розвиток особистості дитини, його творчих здібностей та обдарувань, інтересу до навчання, формування бажання й уміння вчитися; виховання моральних і естетичних почуттів, емоційно-ціннісного позитивного ставлення до себе й оточуючого світу; освоєння системи знань, умінь і навичок, досвіду здійснення різноманітних видів діяльності; охорона й зміцнення фізичного й психічного здоров'я дітей; підтримка та розвиток обдарувань і здібностей індивідуальності дитини.

Професійна підготовка майбутнього фахівця дошкільної освіти до роботи з обдарованими дітьми в процесі виховання та розвитку дитини розглядається як процес оволодіння педагогічними здібностями, які визначають варіативний підхід в освітній роботі з

дошкільнятами. Пріоритетними в умовах гуманізації освіти стають нові цінності життя і професійної діяльності, орієнтовані на готовність майбутнього педагога дошкільної освіти до індивідуалізованої роботи з обдарованими дітьми, на знання ним індивідуальних і вікових особливостей розвитку дитини зазначеного віку, володіння вміннями та навичками роботи з обдарованими дітьми.

Теоретико-методологічні основи системи підготовки та характеристика певних професійних умінь, методика навчання роботи з обдарованими учнями в процесі вихованні дітей дошкільного віку були сформульовані в працях українських і російських вчених (Л. Артемова, А. Богуш, О. Вовчик-Блакитна, В. Іщик, І. Єрофєєв, М. Кавардаков, О. Котирло, Я. Ковальчук, В. Кузьменко, Т. Пироженко, Г. Яворська та ін.).

Проте й до тепер, професійна підготовка у вищих навчальних закладах не дає майбутнім фахівцям дошкільного напряму освіти необхідного арсеналу способів взаємодії з обдарованими дітьми, орієнтуючи їх лише на знання вікових особливостей.

Мета статті – дослідження педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців дошкільної ланки до роботи з обдарованими дітьми в процесі виховання та навчання, та розроблення і впровадження нових освітніх моделей у вищі навчальні заклади задля підвищення якості професійної освіти.

Готовність майбутнього вихователя дошкільного навчання до роботи з обдарованими дітьми в процесі виховання та навчання складається з взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, кожний з яких в тій чи іншій мірі самостійний, має специфічне призначення та інтегративно входить в загальну систему професійно-педагогічної готовності педагога, тому її можна розглядати як окремий цілісний феномен.

Робота з обдарованими дітьми динамічна, оскільки припускає варіювання різних методичних прийомів, відповідно до індивідуальних особливостей обдарованих дітей та різних педагогічних ситуацій. Мірою готовності випускників вищих навчальних закладів до роботи з обдарованими учнями в процесі виховання та навчання дитини є гуманістичні світоглядні цінності, розвиток рефлексивних здібностей, самоактуалізації творчого потенціалу.

Вивчення досвіду роботи педагогів дошкільної освіти, навчальних посібників з методики навчання та виховання дошкільника, галузевих стандартів професійної підготовки свідчить про те, що, з одного боку робота з обдарованими дітьми в процесі виховної роботи та навчанні – найбільш складний аспект діяльності вихователя; з іншого, підготовці майбутніх педагогів дошкільної освіти до проведення роботи з обдарованими дітьми в процесі виховної діяльності та навчанні не приділяється належної уваги.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зязюн І. А. Освіта і вчитель в українському державотворенні / І. А. Зязюн // Освіта України. – 1998. – 16 грудня. – С. 6−9.

2. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання» / За заг. ред. акад. АПН України В. І. Бондаря. – К, 2006. – 140 с.

3. Галузеві стандарти вищої освіти. Галузевий стандарт вищої освіти України. Засоби діагностики якості вищої освіти магістра спеціальності 8.01.01.02 «Початкове навчання». – Режим доступу : www.mon.gov.ua/ Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

4. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–18.

5. Кульчицька О. І. Обдарованість : природа і суть / О. І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2007. – № 1. – С. 17−24.

УДК 378.147.091.64.091.33-027.21/.22-028:378:61:005.6

Олена Радутна
(Запоріжжя, Україна)

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ЯКОСТІ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Щороку система освіти зазнає нових змін і удосконалень. Одним з новітніх напрямків в освітній сфері є навчально-методичний комплекс дисципліни. Його основні завдання - це систематизація теоретичних і практичних знань, формування навичок самостійної і дистанційної роботи студентів та впровадження інформаційних технологій в навчальний процес. Створення навчально-методичного комплексу забезпечує підвищення якості освіти за рахунок застосування впорядкованих баз знань, якості та повноті навчального матеріалу, використанню сучасних методик.

Ключові слова: *навчально-методичний комплекс, навчальне видання, навчальна література, заклад вищої освіти.*

The education system every year undergoes new changes and improvements. One of the newest directions in the educational sphere is a teaching-methodical complex of discipline. His main tasks are theoretical and practical knowledge systematization, formation of students independent and distance work skills and introduction of information technologies in the educational process. Creation of a teaching-methodical complex provides the education quality improvement through the use of orderly knowledge bases, the quality and completeness of the teaching material, the use of modern techniques.

Key words: *educational-methodical complex, educational edition, educational literature, institution of higher education.*

У наш час удосконалення освітнього процесу займає найважливішу роль у підготовці майбутніх фахівців. Сучасні напрями розвитку освіти потребують впровадження навчально-методичних комплексів у медичні дисципліни. Метою є забезпечення всіх основних етапів педагогічного процесу – від надання навчальної інформації, набуття та удосконалення знань, умінь і навичок до контролю, та основних функцій навчального процесу – освітньої, виховної та розвиваючої.

Приєднання України до європейського та світового освітнього простору потребує модернізації та реформування вищої медичної освіти, нових підходів до професійної підготовки майбутніх лікарів, а саме – покращення способів подання нової інформації, підвищення якості та ефективності освітнього процесу. В реаліях сучасного світу, при стрімкому розвитку інформаційних технологій, провідним напрямом розвитку національної системи освіти визнано інформатизацію, яка спрямовується на вдосконалення форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання та виховання. Впровадження інтерактивних методів навчання дає такі переваги як зручність, мобільність, актуальність, модульність, гнучкість, економічна ефективність та заощадження часу [4, с. 14]. Виконуючи Болонські угоди, в українських навчальних закладах вищої освіти відбувається переорієнтація навчальних планів з лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану форму навчання. Це в свою чергу, підвищує відповідальність студентів, мотивацію до навчання, їх вміння займатися самостійно та активізує процеси мислення.

З метою підвищення якості навчально-методичної і науково-педагогічної діяльності у вітчизняних закладах вищої освіти проводиться робота по створенню навчально-методичних комплексів (НМК) навчальних дисциплін з використанням різних носіїв інформації. Це передбачає надання студентам широкого спектру інформаційних послуг щодо змісту та процесу навчання. Навчально-методичний комплекс призначений для здобуття теоретичних

знань та їх систематизації, формування практичних навичок роботи в предметній області, у традиційній системі освіти з використанням інформаційних технологій, в системі дистанційної освіти [3, с. 32].

Навчально-методичний комплекс дисципліни – це збірник документів, який охоплює програму курсу і обсяг знань, які студент повинен освоїти згідно з вимогами кваліфікаційної характеристики майбутнього лікаря та освітлює методи викладання предмету. Такий комплекс створюється на термін 3 - 5 років або змінюється згідно освітньо-кваліфікаційної програми навчання фахівців [5, с. 8].

Створення НМК забезпечує підвищення якості освіти та науково-педагогічної діяльності у закладі вищої медичної освіти за рахунок використання впорядкованих навчально-методичних баз (електронних та мультимедійних посібників та ін.), повноти та відповідності робочій програмі навчального матеріалу, впровадження сучасних методик, які полегшують аудиторну та поза аудиторну підготовку [3, с. 32].

Якість роботи майбутніх лікарів залежить від якості наданої їм освіти, а сама освіта – від актуальності педагогічної системи і новітніх технологій. Сучасні потреби системи навчання поклали початок впровадження електронних навчально-методичних комплексів у освітній процес [2, с. 188]. Електронний НМК – це сукупність нормативних та навчально-методичних матеріалів в електронній формі, необхідних і достатніх для ефективного виконання студентами робочої програми навчальної дисципліни, передбаченої навчальним планом підготовки студентів відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня за спеціальністю. Електронний НМК направлений на покращення навиків самостійної роботи студентів, їх пізнавальної діяльності за допомогою використання інформаційних технологій [4, с. 12]. Електронний навчально-методичний комплекс являє собою не лише збірник методичних матеріалів. Він також включає в себе комплекс практичних питань, ситуаційних завдань, тестів, лабораторних робіт, тренувальних вправ, відеофільмів тощо [3, с. 32].

До основних блоків, з яких складається електронний НМК відносять такі:

1. інформаційний (зазначають відомості про зміст та призначення комплексу, структурно-логічну схему (міжпредметні зв’язки), робочу програму та навчальний план дисципліни);
2. навчально-методичний (підручник або навчальний посібник з певного курсу, конспекти лекцій, методичні матеріали для підготовки до практичних занять, завдання для самостійної роботи та виконання індивідуальних задач, словник-довідник з дисципліни, перелік рекомендованої літератури та ін.);
3. контрольний (завдання для самоконтролю і тести для поточного та підсумкового контролю);
4. мультимедійний (аудіо-, відео- матеріали, презентації, електронні посібники, матеріали які слід вивчати на доступному гаджеті: смартфоні, планшеті та ін.) [5, с. 9].

До основних переваг електронного навчально-методичного комплексу відноситься:

1. відповідність робочій програмі та навчальним планам;
2. структурування та узагальнення великих обсягів інформації;
3. впорядкування термінології;
4. можливість використовувати матеріали у зручному форматі та у будь-який час;
5. доступність та індивідуалізація навчання;
6. наявність ефективних засобів контролю;
7. засвоєння міжпредметних зв’язків;
8. забезпечує цілісність навчання, систему знань, уявлень і навичок, які має здобути студент у процесі навчання.

Враховуючи стрімкий розвиток інформаційних технологій, можна сказати що електронний НМК – це нове слово в освітній галузі, яке вдало поєднує в собі новітні технології та традиційні дидактичні матеріали. Завдяки своїй структурованості і мобільності електронні добірки дозволяють заощадити час та зусилля студентів для пошуку інформації

та витратити його безпосередньо на вивчення необхідного для складання курсу матеріалу [4, с. 13].

Застосування у вищій медичній освіті електронного НМК та інформаційних технологій, дозволяє забезпечувати навчання майбутніх лікарів на більш високому рівні. Сучасні комп'ютерні засоби передачі інформації дозволяють покращити сприйняття матеріалу за рахунок візуалізації представлених даних та доступності інформації [1, с. 32].

Зарубіжні та українські науковці відмічають перевагу використання НМК, враховуючи його наповнення потрібними та якісними навчально-методичними матеріалами. Навчально-методичний комплекс створюється як в електронному виді, так і в друкованому, і всі вищезазначені матеріали розробляються відповідно до державних стандартів України [3, с. 32].

Таким чином, в контексті Євроінтеграції впровадження електронного навчального контенту направлено на досягнення відповідності вітчизняних освітніх стандартів європейським вимогам, що в свою чергу дає Україні можливість приймати участь у вдосконаленні світового освітнього процесу. У сучасному світі однією з головних складових навчального процесу є навчально-методичні видання. Навчально-методичний комплекс являє собою систему навчальних засобів з конкретної дисципліни, метою якого є модернізація освіти та надання студентам усіх необхідних навчально-методичних матеріалів для їх розвитку і розкриття творчого та розумового потенціалу, здобуття ними знань, умінь та навичок необхідних для майбутньої роботи. Впровадження НМК в освітній процес створює відмінне підґрунтя для творчого розвитку майбутніх лікарів та сприяє індивідуалізації навчального процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дем'янова В. Г. Навчально-методичний комплекс як ефективний засіб мовної підготовки іноземних студентів / В.Г. Дем'янова // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків, 2015. – Вип. 51. – С. 29-37.

2. Дмитренко Т.А. Створення електронного НМДК з дисципліни «Інформаційні технології» для студентів економічних спеціальностей / Т.А. Дмитренко, Т.М. Деркач, С.І. Волков, В.Т. Матевосян // Математичні машини і системи. – Полтава, 2013 – № 3. – С. 186-190.

3. Козирєва Н.Ю. Навчально-методичний комплекс дисципліни «Українська мова як іноземна», його складники та характеристика / Н.Ю. Козирєва // Наук. вісник Міжнар. гум. унів-ту. Сер.: Філологія. – 2017. – № 26. – Т.1. – С. 32-34.

4. Мацейко О.В. Педагогічні умови використання електронних навчально-методичних комплексів у професійній підготовці кваліфікованих робітників: дис. … кандидата пед. наук : 13.00.04 / Мацейко Ольга Володимирівна. – Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проф.-техн. освіти. – К., 2015. – 19 с.

5. Чепуренко Я.О. Навчально-методичний комплекс як вид навчального видання / Я.О. Чепуренко // Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій: Матеріали науково-звітної конференції викладачів кафедри журналістики Інституту української філології та літературної творчості ім. А. Малишка НПУ ім. М.П. Драгоманова: збірник наукових доповідей / Інститут української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова. Вип. ІІІ. – К.: Ореол-сервіс, 2013. – С. 7-14.

УДК 378

Людмила Романенко, Ірина Друць
(Київ, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ЕКСКУРСІЇ В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

У статті обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя початкової школи до застосування віртуальної екскурсії у інтегрованому курсі «Я досліджую світ»; розширено зміст базового поняття «педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя початкової школи до застосування віртуальної екскурсії» на основі здійсненого теоретичного аналізу наукових джерел.

Ключові слова: *педагогічні умови, ІКТ-технології, комп'ютерна грамотність, підготовка до застосування ІКТ-технологій, застосування віртуальної екскурсії у інтегрованому курсі «Я досліджую світ».*

The article substantiates the pedagogical conditions of the preparation of the future teacher of elementary school to the application of the virtual tour in the integrated course "I explore the world"; the content of the basic concept "pedagogical conditions of preparation of the future teacher of elementary school to the application of virtual excursion" is expanded on the basis of the realized theoretical analysis of scientific sources.

Key words: *pedagogical conditions, ICT-technologies, computer literacy, preparation for application of ICT- technologies, application of virtual excursion in the integrated course "I Explore the World".*

Постановка проблеми. Впровадження ІКТ до освітнього простору є властивістю мультимедіа – гармонійне інтегрування різних видів інформації. За рахунок інтенсифікації сприйняття школярами навчального матеріалу стає можливим залучити школярів до процесу пізнання як суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності. Разом з тим, впровадження віртуальних екскурсій в практику початкового навчання й досі залишається на дискутивно-експериментальному рівні.

А готовність вчителів не лише до застосування, а й до створення цифрових продуктів за допомогою ІКТ, як правило складає початковий рівень обізнаності у ІКТ сфері. Однією з ефективних форм формування дослідницьких умінь учнів під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є екскурсія. Для ефективного її застосування вчителю на допомогу приходять мультимедійні технології, зокрема віртуальні екскурсії, роботою з якими, він повинен вільно володіти.

Аналіз дослідження. Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури засвідчує, що проблема готовності до педагогічної діяльності знайшла своє відображення у дослідженнях А. Ліненко, О. Мороза, В. Сластьоніна; сутність готовності вчителя до професійної діяльності розкрита у працях В. Бездуха, О. Дубасенюк, Д. Пащенко, С. Сисоєвої, Г. Троцко. Питання про педагогічні умови розглядають такі дослідники, як: С. Федорова, В. Манько, Є. Приков, Н. Яковлєва, В. Жернов, А. Алексюк, А. Аюрзанайн, П. Підкасистий.

Мета статті полягає у обґрунтуванні педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя початкової школи до застосування віртуальної екскурсії у інтегрованому курсі «Я досліджую світ»; розширенні змісту базового поняття «педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя початкової школи до застосування віртуальної екскурсії» на основі здійсненого теоретичного аналізу наукових джерел.

Виклад основного матеріалу. Систематизуючи погляди науковців (О. Колегіна,

В.Манько, А. Семенова, В. Стасюк) щодо сутності змісту поняття «педагогічні умови», можна стверджувати, що вони спрямовуються на ефективну і результативну організацію педагогічної діяльності. Відтак, маємо підстави вважати, що педагогічними умовами підготовки майбутнього вчителя початкової школи до використання ІКТ в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» є сукупність взаємопов'язаних обставин у навчальному процесі, які забезпечують позитивний вплив на формування готовності майбутнього вчителя до вище зазначеного виду діяльності.

Для визначення оптимальних педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя початкової школи до використання ІКТ в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» ми враховували закономірності навчання, згідно з якими результативність професійної підготовки студентів перебуває у залежності від таких чинників: значущості для майбутніх фахівців змісту навчального матеріалу; гносеологічних, де результати підготовки вчителя залежать від обсягу навчально-пізнавальної діяльності та практичної діяльності; психологічних, відповідно навчальним можливостям студентів та інтересам; кібернетичних – ефективність, якість навчання залежить від частоти й обсягу зворотного зв'язку і управління навчальним процесом; соціологічних – розвиток індивіда зумовлюється інтенсивністю пізнавальних контактів, відповідно актуально застосовувати інноваційні технології; організаційних, де якість навчання залежить від управління викладачем.

Проведений нами науковий пошук дозволив виділити педагогічні умови професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до використання ІКТ в інтегрованому курсі «Я досліджую світ», а саме: застосування змістово-діяльнісного підходу до процесу навчання ІКТ; реалізація методичної підготовки майбутнього вчителя до застосування ІКТ у курсі «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство»»; змістовно-методичне забезпечення застосування інформаційного продукту – віртуальної екскурсії.

Перша педагогічна умова – забезпечення у структурі педагогічної діяльності застосування змістово-діяльнісного підходу до процесу навчання ІКТ майбутнього вчителя.

Зокрема, І.М.Богданова, С.О. Гунько, М.І. Жалдак і М.В. Когут визначили характеристичні риси системи підготовки вчителя до використання інформаційної технології в навчальному процесі; Є.М. Смирнова-Трибульська виділила теоретико-методичні основи формування інформатичних компетентностей вчителів природничих дисциплін; О.В. Суховірський запропонував критерії відбору навчального змісту підготовки вчителя початкових класів та розкрив дидактичні особливості побудови курсу «Нові інформаційні технології в початковій школі».

Узагальнивши доробки, визначаємо головною метою навчального процесу у ВПНЗ у контексті нашого дослідження професіональну підготовленість випускників до застосування ІКТ в початковій школі. Конкретизуємо основні завдання, які висуваються на сьогодні до навчального змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи для ефективного застосування ІКТ у навчальному процесі: забезпечення формування сучасної інформаційної культури студентів; використання засобів ІКТ для набуття студентами професійних знань, вмінь та підвищення результативності їх навчальної діяльності; формування у студентів стійкої мотивації та інтересу до застосування ІКТ у пізнавальній діяльності; окреслення шляхів використання ІКТ у майбутній професійній діяльності вчителя; оптимальна та цілеспрямована підготовка майбутніх учителів до використання ІКТ у навчальному процесі у школі з метою підвищення результативності навчальних досягнень учнів.

О.В. Суховірський пропонує конструювати зміст підготовки вчителя початкової школи до використання ІКТ: готовність майбутнього педагога до використання ІКТ; орієнтацію на зміст початкової освіти та структуру діяльності вчителя початкових класів; урахування сучасного стану вищої освіти, її фінансово-економічного, кадрового і технічного забезпечення; відповідність нормативно-правовим документам, чинним в Україні; можливість органічної інтеграції в навчальні плани вищих педагогічних начальних закладів [4, с. 159-160].

Виходячи з позиції Б. С. Гершунського [1], який пропонує розглядати функціональну грамотність майбутнього учителя з точки зору предметного змісту і якостей особистості, ІКТ грамотність має забезпечуватися трьома основними змістовими аспектами програмного матеріалу:

1. Програмно-технологічний компонент змісту навчання (комп'ютер та його складові частини, можливості і застосування комп'ютера, комп'ютерні програми).

2. Гуманітарно-інтеграційний (світоглядно-пізнавальний) аспект підготовки із зазначенням основних інваріантних способів діяльності (уміння структурувати, систематизувати, конструювати алгоритми).

3. Системно-математичний аспект змісту програмового матеріалу (множина, об'єднання, відношення, логіко-математичні операції над висловлюваннями).

Систематизація і узагальнення усіх інформатичних знань і умінь, отриманих під час вивчення зазначених дисциплін, здійснюється в межах нового курсу, введеного у ВНЗ, «Нові інформаційні технології», а для студентів спеціальності «Початкове навчання» В.О.Суховірським запропоновано курс «Нові інформаційні технології в початковій школі» [4, с. 161-162].

Вибір форм навчання корелює з вибором методів навчання. Як відомо, методи навчання – це впорядковані способи взаємозв'язаної діяльності вчителя (викладача) і учнів (студентів), спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань [2, с. 493].

Вбачаємо, що перспектива розробки нових навчальних курсів щодо оволодіння інформаційними технологіями має на меті оптимально інтегруватись із ними у навчальному процесі ВНЗ, виходячи із специфіки професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи щодо викладання різних предметів (зокрема курсу природознавства).

Друга педагогічна умова полягає в реалізації методичної підготовки майбутнього вчителя до застосування ІКТ під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Основна ідея якої – формування у майбутнього вчителя початкової школи інформатичних знань і практичних навичок у процесі роботи з комп'ютерними навчальними програмами під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в початковій школі.

Крім того, ми керувались основними критеріями, згідно з якими дослідник О.В. Суховірський [4, с. 159-160] пропонує відбирати зміст підготовки вчителя початкової школи у ВПНЗ до використання ІКТ. Мається на увазі готовність майбутнього педагога до використання ІКТ, орієнтацію на зміст та структуру діяльності вчителя початкових класів; урахування сучасного стану вищої освіти; відповідність законодавчим та нормативно-правовим актам України, що врегульовують правові відносини в галузі освіти (згідно вимогам Державного стандарту вищої та початкової загальної школи, Закону України «Про Національну програму інформатизації», навчальним програмам з предметів «Інформатика», «Нові інформаційні технології», «Технічні засоби навчання», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство»», «Основи природознавства з методикою навчання») та лаконічної інтеграції в навчальні плани ВПНЗ.

З метою розвитку творчих умінь та навичок застосування ІКТ у навчальному процесі в рамках модуля запропоновано такі завдання для самостійної роботи студентів: сформулювати вимоги до засвоєння учнями вивченого матеріалу з природознавства із використанням комп'ютера; охарактеризувати вікові особливості учнів початкових класів при застосуванні комп'ютерних навчальних програм, віртуальних екскурсій; «Що нового відбулося у освіті України впродовж останнього десятиріччя?»; проаналізувати поняття «комп'ютерна грамотність», «комп'ютерна безпека», «комп'ютерна залежність» і подати у письмовому вигляді; користуючись словниками, дати визначення поняття «інформація», «комунікаційні технології», «комп'ютерна програма», у вигляді звіту; підготувати фрагмент уроку при вивченні тем з природознавства із використанням відомих комп'ютерних навчальних програм чи віртуальної екскурсії.

Загалом, управління пізнавальною діяльністю студентів згідно запропонованого модуля «Застосування ІКТ в інтегрованому курсі «Я досліджую світ»» передбачає: розробку і

структуру пакетів індивідуалізованих завдань на кожне заняття; використання міні-текстів, ксерокопій; використання навчальних відеофільмів з постановкою евристичних питань; підсиленням міжпредметних зв'язків; організація дискусій, ігор тощо.

Практичне засвоєння навчального матеріалу модуля «Застосування ІКТ в інтегрованому курсі «Я досліджую світ»» здійснюється під час проходження студентами педагогічної практики у початковій школі та оволодіння ними: умінням ставити і розв'язувати педагогічне завдання, взаємодіяти; умінням систематизувати пізнавальні завдання, здійснювати міжпредметні зв'язки, формувати загальнонаукові та спеціальні уміння і навички; умінням орієнтуватися на учня, його індивідуальні особливості; прогнозувати і проектувати уміння; набувати методичних умінь і навичок.

Для навчальної роботи студентів експериментальної групи згідно модуля «Застосування ІКТ в інтегрованому курсі «Я досліджую світ»» у ВПНЗ використано різні методи навчання з урахуванням специфіки діалогу «студент-комп'ютер-викладач». А саме: пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемні, частково-пошукові, дослідницькі.

Загалом, професійно-педагогічна спрямованість запропонованого модуля «Застосування ІКТ в інтегрованому курсі «Я досліджую світ»» покликана розвинути та поглибити інформаційну культуру, практичну підготовленість студентів у ВНЗ до застосування ІКТ при викладанні своїх предметів у початковій школі, а також розширити професійний кругозір майбутніх учителів.

Третя педагогічна умова – змістовно-методичне забезпечення застосування інформаційного продукту – віртуальної екскурсії. Вказана умова тісно пов'язана з попередньою умовою, виступаючи втіленням та конкретизацією розробленого науково-методичного супроводу.

Головними навчальними завданнями інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є формування: базових, загально предметних і предметних компетентностей; цілісної природничо-наукової картини світу; елементарних уявлень і понять про об'єкти та явища природи, їх взаємозв'язки у системі «жива – нежива природа», «природа – людина»; дослідницьких умінь; вироблення уміння розкривати причинно-наслідкові зв'язки у природі [5].

З метою практичної реалізації цих навчальних завдань в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» вітчизняними вчителями-практиками створено окремі авторські підручники. Застосовуючи у процесі нашої практичної діяльності у початковій школі підручник «Я досліджую світ», розроблений О.Л. Іщенко, О.М. Ващенко, Л.В. Романенко [3], ми дійшли висновку, що він більш досконалий та надає можливість для повнішої інтеграції знань з природознавства і історичної, здоров'язбережувальної освіти. Природознавчий напрям навчального матеріалу складається з трьох розділів: «Природа і ми», «Нежива природа», «Жива природа». А історичий – з чотирьох розділів: «Людина», «Людина серед людей», «Правила життя в суспільстві», «Культура рідного краю». Екскурсії – це уроки в природі, сільському господарстві, музеї. Проте іноді за певних погодних умов чи інших чинників звичайну екскурсію провести неможливо, тоді на допомогу учителю приходять віртуальні екскурсії.

Екскурсія як жива, безпосередня форма спілкування розвиває емоційну чуйність, спостережливість і увагу. До нової програми Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України курсу «Природознавство 1-4 класи» включено ряд екскурсій, проведення яких є обов'язковим.

Віртуальна екскурсія – це організаційна форма навчання, яка відрізняється від реальної екскурсії віртуальним відображенням реально існуючих об'єктів (музеї, парки, вулиці міст, тощо) з метою створення умов для самостійного спостереження, збору необхідних фактів.

Віртуальні екскурсії є однією з найбільш перспективних форм проведення навчальних екскурсій. Але слід поєднувати реальність й віртуальність в екскурсіях, виходячи з інтересів учнів і завдань природознавства. Існує потреба в розробці системи віртуальних екскурсій з

інтегрованого курсу «Я досліджую світ» з метою вивчення і усвідомлення нового матеріалу, формування природознавчих понять. А також застосуванні таких екскурсій на уроці «Я досліджую світ» у 1-му класі під час вивчення тем: «Природа восени», «Природа взимку», «Природа навесні».

Організація й проведення навчальних віртуальних екскурсій з природознавства складається з трьох етапів. На першому етапі підготовки екскурсії діяльність вчителя розпадається на два напрямки: вибір об'єкту екскурсії і безпосередньо її підготовка.

Підготовка екскурсії здійснюється за таким планом:

1. Визначається мета екскурсії та обирається об'єкт вивчення;
2. Пошук Інтернет-ресурсів про досліджуваний об'єкт;
4. Формулюються проблеми і визначаються завдання;
5. Визначається форма звіту і оформлення результатів екскурсії.

На другому етапі учні знайомляться з матеріалами, які запропонував вчитель:

1. Збір інформації. Обмін інформацією.
2. Практична робота учнів – закріплення досліджуваного матеріалу. Заключний етап. Підсумки екскурсії підбиватимуться різними способами: узагальнююча бесіда, створення ілюстрацій до екскурсії, виставка письмових відгуків про екскурсії з використанням.

Після упровадження в навчальний процес віртуальних екскурсій та проведення тестування ми отримали результати, які засвідчили, що рівень засвоєння навчального матеріалу учнями експериментального класу значно вищий, ніж в учнів контрольного класу. Так, на перше запитання – «Поясніть які зміни в природі відбуваються?» – дали правильні відповіді 80% учнів експериментального класу і лише 40% учнів контрольного класу. Друге завдання – «Чому і як змінюється життя звірів і птахів?» – правильно виконали 85% учнів експериментального класу і тільки 37,9% учнів контрольного класу. Щодо третього завдання: «Наведіть приклад залежності змін у живій і неживій природі», то його вірно виконало 90% учнів експериментального класу і всього 30% учнів контрольного класу.

Представлені результати свідчать, що цифрові технології мають надзвичайно широкі можливості для удосконалення осьвітнього процесу на уроках природознавчого змісту. Учень «подумки» виконує низку розумових операцій із образами наочного матеріалу. Крім того, використання ІКТ у початковій школі активізує пізнавальний інтерес учнів.

Висновки. Таким чином, обґрунтовані педагогічні умови професійної підготовки майбутнього вчителя до застосування віртуальинх екскурсій полягають у: розвитку інформаційно-комунікаційних технологій навчання у застосуванні змістово-діяльнісного підходу до навчання майбутніх вчителів початкової школи; створенні віртуальних екскурсій та їх застосуванні у професійній діяльності; змістовно-методичному забезпеченні застосування інформаційного продукту – віртуальних екскурсій інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гершунский Б.С. Образовательно-педагогическая прогностика: теория, методология, практика: учебное пособие / Б. С. Гершунский. – М. : Флинта: Наука, 2003. – 764 с.

2. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

3. Романенко Л.В. Я досліджую світ. 1 клас / О.Л. Іщенко, О.М. Ващенко, Л.В. Романенко. – Київ: Літера ЛТД, 2018. – 128 с.

4. Суховірський О.В. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до використання ІКТ: дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Суховірський Олег Васильович. – К., 2005. – 303 с.

5. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (Нова українська школа). 1-4 клас [Електронний ресурс] / за ред. О. Я. Савченко. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna20serednya/programy-1-4-klas/nush/04/11/1tipova-osvitnya-programa-rozroblena-pid-kerivnitstvom-oya-savchenko.docx.

УДК 373.3.091:159.95

Іванна Самченко
(Київ, Україна)

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розкрито розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів у процесі навчання. Проаналізовано динаміку розвитку навчальної мотивації та розвитку інтересу молодших школярів, рівні та етапи розвитку пізнавальних інтересів. Розкрито засоби та форми стимулювання, які об'єднані в три групи форм і методів розвитку пізнавального інтересу.

Ключові слова: *цікавість, допитливість, пізнавальний інтерес, молодші школярі, навчальний процес.*

The article reveals the peculiarities of the development of cognitive interests of junior pupils in the process of learning. The dynamics of development of educational motivation and development of interest of junior pupils, levels and stages of development of cognitive interests are analyzed. The tools and forms of stimulation, which are grouped into three groups of forms and methods of developing cognitive interest, are discovered.

Key words: *interest, curiosity, cognitive interest, junior schoolchildren, learning process.*

Однією з головних умов забезпечення всебічного розвитку дитини як цілісної особистості, підвищення ефективності процесу навчання (як основи розвитку особистості в шкільному віці) є розвиток пізнавальних інтересів учнів, спрямованих на оволодіння знаннями та вміннями, їх збагачення і застосування [4, с. 8].

Пізнавальний інтерес виступає перед нами як вибіркова спрямованість особистості, спрямована до області пізнання, до її предметної сторони і самого процесу оволодіння знаннями. Пізнавальний інтерес – це не будь-який інтерес до об'єкта пізнання; це інтерес, пов'язаний з ядром пізнавальної діяльності [4, с. 15].

Загальна динаміка розвитку навчальної мотивації молодших школярів (1-4 класів), виявляється у такій закономірності: спочатку в учнів виявляється інтерес до зовнішньої складової навчання, нової позиції учня, нових форм спілкування, згодом з'являється й закріплюється мотив досягнення результату навчальної праці, а вже потім виявляється інтерес до самого процесу учіння, способів здобуття знань [5, с. 56].

Необхідно зазначити, що Н. Бібік, В. Бондаревським, О. Дусавицьким, Г. Щукіною визначено динаміку розвитку інтересу молодших школярів, яка охоплює такі етапи, як: цікавість → допитливість → пізнавальний інтерес, які тісно пов'язані між собою [5, с. 56].

Н. Бібік, пізнавальні інтереси розкриває у трьох варіаціях, а саме, як: засіб навчання або зовнішній стимул; мотив навчальної діяльності; стійка якість особистості [5, с. 58].

О. Лебедєва виділяє три рівні розвитку пізнавальних інтересів у дітей, а саме: рівень фактів і репродуктивної діяльності; рівень виділення істотних зв'язків і прагнення до пошукової діяльності; рівень виявлення істотних закономірностей і причинно-наслідкових зв'язків. Зазначені рівні супроводжуються наступними параметрами пізнавальних інтересів: стійкість, локалізованість і усвідомленість [5, с. 59].

Пізнавальний інтерес у школі виникає в учня на основі змісту навчальних предметів. До сфери пізнавального інтересу включаються не тільки набуті учнем знання, а й процес оволодіння знаннями, процес навчання в цілому, що дає змогу одержувати необхідні способи пізнання і сприяє постійному поступальному руху школяра [1, с. 35].

У пізнавальному інтересі проявляється низка важливих для навчання і розвитку моментів: єдність об'єктивної і суб'єктивної сторін пізнавальної діяльності; закономірність

переходу зовнішнього у внутрішнє, що є сутністю розвиваючого навчання; органічна єдність усіх важливих для особистості процесів: інтелектуальних, емоційних, вольових; активізується вся пізнавальна діяльність і психічні процеси, що лежать в її основі: сприймання, увага, пам'ять, уява; діяльність стає продуктивнішою [1, с. 35].

Розрізняють три етапи формування пізнавального інтересу: створення умов, які сприяють виникненню потреб у певних знаннях і відповідних видах діяльності; створення позитивного ставлення до навчального предмета і самої діяльності; організація роботи, в процесі якої формується справжній пізнавальний інтерес [6, с. 73].

У психолого-педагогічній літературі виділяють наступні засоби та форми стимулювання розглядуваного нами феномену, які об'єднані в три групи:

1) стимулювання навчального інтересу за допомогою змісту навчального матеріалу Г. Щукіна та О. Киричук відносять наступні стимули: новизна змісту навчального матеріалу; ознайомлення учнів з сучасними науковими досягненнями; збагачення програмного матеріалу додатковою інформацією; оптимальне поєднання творчих та репродуктивних завдань.

2) стимулювання навчального інтересу у процесі організації навчальної діяльності: використання завдань дослідницького та творчого характеру; дидактичні ігри; стимулювання пізнавальної активності шляхом створення ефекту здивування й емоційного захоплення; використання інтерактивних та проблемного методів навчання; стимулювання пізнавального інтересу через ефект незавершеності (ефект Б. Зейгарнік), створення «ситуації успіху» та інше.

3) стимулювання навчального інтересу через встановлення педагогічно-доцільних взаємовідносин між учасниками навчального процесу: створення позитивного емоційного тонусу пізнавальної діяльності; емоційність вчителя; взаємна підтримка в діяльності вчителя і учнів; використання методів змагання та заохочення. Вибір засобів стимулювання пізнавальних інтересів обумовлений, перш за все, урахуванням вікових особливостей дітей [3, с. 3-4].

У системі міжсуб'єктної особистісно-орієнтованої парадигми навчання одним з провідних засобів формування пізнавального інтересу виступає використання інтерактивних методів навчання. Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається в умовах постійної взаємодії всіх учнів, у взаємонавчанні (груповому, колективному, навчанні у співпраці), де вчитель і учні є рівноцінними суб'єктами навчального процесу [3, с. 6].

Наявність пізнавального інтересу у молодших школярів проявляється в різних формах:

– у формі інтелектуальної активності, коли учні задають питання вчителю, беруть участь в діяльності, хочуть висловити свою точку зору, прагнуть поділитися з іншими новою інформацією;

– у формі емоційних проявів: міміки, жестів, вигуків, обміну враженнями з сусідом, цілковитій тиші і боязні порушити її. Емоційні прояви пов'язані з радісною перспективою знайденого рішення, впевненості в своїх силах, з успіхом діяльності, з певним ставленням до героя літературного твору тощо.

– у формі вольових проявів: у зосередженості уваги і слабкому відволіканні. Показовими в цьому відношенні є реакції учнів на дзвінок з уроку. Для одних дзвінок є нейтральним подразником, і вони продовжують роботу, намагаючись довести її до логічного кінця, інші – моментально припиняють слухати, закривають книги і зошити, залишаючи розпочате завдання, і першими вибігають з класу.

– у формі вільного вибору діяльності. У вільному виборі, надаючи перевагу певній діяльності, учень розкриває свої інтереси, свої потенційні можливості [2, с. 4-5].

Таким чином, ми розглянули особливості розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів у процесі навчання і з'ясували, що однією з головних умов забезпечення всебічного розвитку дитини як цілісної особистості, підвищення ефективності процесу

навчання (як основи розвитку особистості в шкільному віці) є розвиток пізнавальних інтересів учнів, спрямованих на оволодіння знаннями та вміннями, їх збагачення і застосування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар А. Я., Макаренко Н. Г. Шляхи формування пізнавального інтересу особистості в процесі професійного самовизначення / А. Я. Бондар, Н. Г. Макаренко // 2014. – С. 32 – 37.
2. Головко Р.П. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів / Р.П. Головко // 2017. – 5 с.
3. Желанова В.В., Теплинська В.В. Засоби стимулювання пізнавальних інтересів учнів першого класу / В.В. Желанова, В.В. Теплинська. – 11 с.
4. Коваль В. І. Методика розвитку пізнавальних інтересів учнів при вивченні історії України засобами краєзнавства : Монографія / В. І. Коваль. – Мукачево, 2014 . – 229 с.
5. Новик І. М. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних пізнавальних інтересів молодших школярів : Дисертація. / І. М. Новик. – Київ, 2016. – 318 с.
6. Столяр В. Розвиток пізнавального інтересу молодших школярів у процесі вивчення математики / В. Столяр // Молодь і ринок. – №7 (126), 2015. – С. 71 – 76.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук Карнаухова А.В.

УДК 501

Ірина Сахно
(Володимир-Волинський, Україна)

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ У ВИВЧЕННІ ФІЗИКИ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті розкрито важливість міжпредметних зв'язків під час вивчення фізики як один із способів підвищення пізнавальної активності студентів, що сприяє реалізації мети природничої освіти, функція якої формування у студентів цілісності знань про природу.

Ключові слова: *зв'язок, міжпредметні зв'язки, пізнавальна активність, фізика, біологія, хімія, математика.*

The article reveals the importance of interdisciplinary connections during the study of physics as one of the ways of increasing the cognitive activity of students, contributing to the goal of natural education, the function of which is the formation of students' integrity of knowledge about nature.

Key words*: connection, interpersonal relations, cognitive activity, physics, biology, chemistry, mathematics.*

Процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками становить пізнавальну діяльність студентів, якою керує викладач. Викладач повинен глибоко знати предмет на сучасному науковому рівні. Як зауважував А. Макаренко, учні вибачать своїм учителям і суворість, і сухість, і навіть прискіпливість, проте не вибачать поганого знання своєї справи. Здійснення міжпредметних зв'язків у процесі навчання потребує від викладача певних знань із суміжних дисциплін. Викладачу фізики не можна не знати періодичного закону Д. Менделєєва, а викладачу хімії - основ квантової механіки, викладач літератури не може обійтися без знання історії, а викладач історії – без знання географії. Особлива роль належить методичній підготовці викладача. Адже недостатньо мати знання зі свого предмета, треба вміти зробити їх надбанням студентів. [5, с. 85]

"*Міжпредметні зв'язки*" – це вираження фактичних зв'язків, що встановлюються в процесі навчання або в свідомості студента, між різними навчальними предметами.

Міжпредметні зв'язки мають дві сторони – об'єктивну і суб'єктивну.

Об'єктивна сторона міжпредметних зв'язків знаходить вираження в визначенні змісту навчання і враховується при розробці навчальних планів, програм, складанні підручників, навчальних і методичних посібників по відповідних навчальних предметах.

Суб'єктивна сторона міжпредметних зв'язків здійснюється викладачами в процесі навчання.

Міжпредметні зв'язки класифікують:

- за змістом навчального матеріалу,
- за уміннями, що формуються,
- за методами та засобами навчання. [2]

Різноманітність способів, форм реалізації і методичних прийомів здійснення міжпредметних зв'язків дозволяє використовувати їх як один із способів підвищення пізнавальної активності студентів на різних етапах різних типів занять для досягнення конкретної мети. Результат від використання міжпредметних зв'язків залежить від педагогічної майстерності викладача, однак, кінцевою метою їх використання повинно бути надання більш змістовної інформації студентам, а результатом – якість знань студентів.

Фізика – наука про природу. І знаючи її закони, розширюються і поглиблюються знання з хімії, біології, астрономії, технології, тощо. Фізика пов'язана з усіма досліджуваними предметами. Вона потрібна для розширення можливостей вибору професії, а також щоб у професії людина була майстром своєї справи. Сучасній людині треба знати принципи дії та вміти розбиратися в регулюванні приладів, починаючи з праски і закінчуючи телефоном і комп'ютером. У сучасних умовах виникає необхідність формування у студентів узагальнених умінь, які потім вільно використовуються при вивченні інших предметів і в практичній діяльності.

Міжпредметні зв'язки забезпечують високий рівень засвоєння студентами таких понять, як «матерія», «рух», «речовина», «поле», «енергія», а також фундаментальних природничо-наукових законів (закону збереження і перетворення енергії, закону збереження маси, закону збереження електричного заряду). До того ж міжпредметні зв'язки дозволять оперувати знаннями, отримуваними на заняттях з різних дисциплін, у розв'язуванні задач комплексного характеру, формують уміння здійснювати всебічний підхід до вивчення явищ, що відбуваються в природі і техніці. Так, міжпредметні зв'язки фізики із хімією дають можливість краще засвоїти будову молекул і атомів, квантово-механічні поняття і повніше пояснити сутність хімічних реакцій. Фізика і хімія вивчають молекулярний і атомний рівні організації матерії, біологія – клітковий, біоценозний. У процесі здійснення міжпредметних зв'язків «біологія – хімія – фізика» студенти глибоко усвідомлюють спільність та особливості структури живих та неживих макротіл. [1, с. 141]

Міжпредметний зв'язок «фізика – математика» привертає увагу викладачів постійно, адже математична підготовка визначає рівень знань з фізики. Знання математики дають можливість більш суворо розглядати фізичні закони та закономірності, що є неодмінною умовою підвищення науковості викладання фізики.

На заняттях з математики студенти навчаються працювати з математичними виразами, а завдання навчання фізики полягає в тому, щоб ознайомити з переходом від фізичних явищ і зв'язків між ними до їх математичного виразу і навпаки. Математика дає для фізики не тільки обчислювальний апарат, а й збагачує її в ідейному аспекті. [4, с. 18]

Установлення міжпредметних зв'язків у курсі фізики, математики, хімії і біології сприяє більш поглибленому засвоєнню знань, формуванню наукових понять і законів, вдосконаленню навчально-виховного процесу та оптимальної його організації, формуванню наукового світогляду, єдності матеріального світу. Крім того, вони сприяють підвищенню наукового рівня знань студентів, розвитку логічного мислення і їх творчих здібностей.

Реалізація міжпредметних зв'язків усуває дублювання у вивченні матеріалу, заощаджує час і створює сприятливі умови для формування загально навчальних умінь і навичок учнів. Саме тому міжпредметні зв'язки є важливою умовою і результатом комплексного підходу в навчанні і вихованні студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бузько В. Реалізація міжпредметних зв'язків у процесі навчання фізики / В.Бузько, С. Величко // Наукові записки: Серія: Педагогічні науки. Вип. 82(1). – Кіровоград, 2008. – С. 139-144.

2. Красильникова Г В. Професійна педагогіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://lubbook.net/book_303_glava15_Tema13.Mizhpredmetni_zv.html.

3. Навчальна програма з фізики для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (Сайт Міністерства освіти і науки молоді та спорту України). – 37 с.

4. Харченко М. Використання взаємозв'язку фізики та математики на уроках у середній школі / Марія Харченко // Фізика та астрономія в школі. – 2011. – №4. – С.17-19.

5. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

УДК 37.041

Вікторія Стряпан
(Ізмаїл, Україна)

РОЛЬ І МІСЦЕ МУЛЬТИМЕДІЙНОГО УРОКУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розкривається поняття мультимедійний урок, його особливості та структура. Розглянуто питання добору і застосування апаратно-програмних засобів. Висвітлено основні вимоги щодо добору апаратно-програмних засобів.

Ключові слова: *початкова школа; мультимедійні технології; мультимедійний урок; структура мультимедійного уроку; вимоги до ІКТ.*

The article reveals the concept of multimedia lesson, its features and structure. The questions of selection and application of hardware-software tools are considered. The main requirements for the selection of hardware-software tools are highlighted.

Keywords: *elementary school; multimedia technologies; multimedia lesson; structure of the multimedia lesson; ICT requirements.*

Інформаційні технології стають потужним багатофункціональним засобом навчання. Їх використання привчає учня жити в інформаційному середовищі, сприяє залученню школярів до інформаційної культури.

Запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у початковій ланці – це не данина моді, а необхідність сьогодення, оскільки більшість дітей ознайомлюються з комп'ютером набагато раніше, ніж це їм може запропонувати школа. У доповідній записці колегії Міністерства освіти і науки України «Про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання» вказано на необхідність посилення практичного спрямування навчального процесу у навчальних програмах та підручниках через урізноманітнення видів діяльності учнів, добору і поєднання методів навчання так, щоб засвоєння змісту було активним, усвідомленим, достатньо емоційним.

Одним із головних завдань початкової школи є застосування ІКТ у процесі вивчення більшості навчальних предметів у рамках програми. Основним видом використання комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання є їх органічна інтеграція в певні уроки.

У цікавій, динамічній, ігровій формі учні молодших класів опановують комп'ютерні засоби та одночасно удосконалюють свої знання з певних навчальних предметів, розвивають пам'ять, просторову уяву, логічне мислення, творчі здібності.

Таким чином, з точки зору дидактики ІКТ дозволяють:

- забезпечити зворотній зв'язок в процесі навчання;
- зробити навчання більш інтенсивним, головне, ефективним за рахунок реалізації можливостей мультимедіа навчальних систем до дієвого і наочного подання навчального матеріалу;
- підвищити унаочненість навчального процесу;
- забезпечити пошук інформації із різноманітних джерел;
- індивідуалізувати навчання для максимальної кількості дітей з різними стилями навчання і різними можливостями сприйняття.
- організувати колективну й групову роботи;
- здійснювати контроль навчальних досягнень;
- створювати сприятливу атмосферу для спілкування.

Зарубіжна школа накопичила значний досвід використання комп'ютерів у навчанні молодших школярів. Як свідчать дослідження, проведені у школах Канади, США, Франції, «комп'ютер на уроках в початковій школі подвоює час довільної уваги в учнів (20 хвилин замість 10 хвилин на традиційному уроці), а ігровий аспект часто сприяє кращому сприйняттю моделі учнями або осмисленню необхідності застосування алгоритму» / Інформатика і навчальний процес: досвід Франції, США, Канади. Огляд / Д. Г. Клементс вважає, що комп'ютер сприяє розвитку розумових здібностей, творчого нестандартного мислення в розв'язанні завдань, підвищує інтерес до навчання, сприяє набуттю знань і умінь, розкриває привабливі сторони різних галузей науки. Отже, комп'ютер надає нові можливості для розвитку здібностей дитини, активно включає її у навчальний процес, підвищує зацікавленість, сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу. Життя маленького учня стає цікавішим і не таким важким.

Вітчизняний досвід роботи з молодшими школярами у співробітництві з Інститутами педагогіки, психології, гігієни дітей і підлітків дозволяє зробити такі висновки:

Застосування сучасних інформаційних технологій у початковій школі сприяє більш активному і свідомому засвоєнню учнями навчального матеріалу з математики, музики, природознавства, української, англійської мов.

Оволодіння елементами комп'ютерної грамотності не викликає суттєвих труднощів у молодших школярів. При цьому, комп'ютерні ігрові програми сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу, створюють позитивне емоційне ставлення учнів до діяльності, опосередкованої комп'ютером.

У процесі сумісної комп'ютерно-ігрової діяльності виникає «кооперуючий ефект». Учні у грі проти комп'ютера допомагають, як правило, несвідомо один одному. Шукають раціональні способи організації сумісних дій, навіть в тому випадку, коли така задача їм не ставиться в явному вигляді.

Навчаючі і контролюючі програми, програми-тести, програми-редактори стимулюють інтерес молодших школярів до навчальної діяльності, сприяють формуванню логічного, творчого мислення, розвитку здібностей учнів.

Використання інформаційних технологій на уроках в початковій школі є одним з самих сучасних засобів розвитку особистості молодшого школяра, формування інформаційної культури.

Є підстави вважати, що комп'ютер дозволить більш глибоко розкрити резерви дитини, дасть змогу вчителю працювати творчо, ініціативно, з більшою професійною майстерністю.

Урок в початковій школі спрямований на пізнання навколишнього світу. Одними з основних його завдань є формування уявлень про навколишній світ, засвоєння основних математичних, мовних, музичних тощо понять і термінології; формування здатності

використовувати набуті знання та вміння; розвиток математичних, мовних, логічних, музичних, художніх тощо здібностей, творчого потенціалу особистості; збагачення емоційно-естетичного досвіду, розвиток універсальних якостей творчої особистості; виховання різнопланових інтересів, смаків і потреб. Саме на вирішення цих завдань спрямовані уроки в початковій школі із застосуванням комп'ютерних технологій. Кожен із таких уроків є сукупністю малюнків, світлин, анімацій, відеофрагментів, текстових пояснень, звукового супроводу, зразкового виконання музичних творів, виконання пісень у режимі караоке, тестових запитань тощо, які використовує педагог при проведенні заняття з використанням комп'ютерного супроводження.

При підготовці до уроку з використанням ІКТ вчитель не повинен забувати, що це УРОК, а значить складає план уроку, виходячи з його цілей. При відборі навчального матеріалу він повинен дотримуватися основних дидактичних принципів: систематичності та послідовності, доступності, диференційованого підходу, науковості та ін. При цьому комп'ютер не замінює вчителя, а тільки доповнює його. Для підготовки та проведення уроку в початковій школі із застосуванням комп'ютера вчителю слід знати структуру пропонованого уроку, зміст кожного етапу.

Мультимедійний урок (комбінований) в початковій школі складається з логічно-обґрунтованих частин, які мають таку послідовність:

- оголошення теми уроку;
- вступ (вступна бесіда);
- пояснення нового матеріалу з використанням мультимедійної демонстрації;
- формування практичних навичок;
- тестові завдання;
- підведення підсумків уроку.

Послідовність частин (кроків) може змінюватись. Незмінними кроками є: тема уроку, вступ (вступна бесіда), формування практичних навичок, підсумки уроку.

Найпростішою й найпоширенішою на сьогодні програмою, яка допомагає вчителю урізноманітнити урок, є прикладна програма PowerPoint. Як показує практика, використовувати комп'ютерні презентації можна на уроках будь-якого типу (урок вивчення нового матеріалу, урок закріплення знань, умінь, навичок; урок контролю знань,умінь, навичок; нестандартний урок; інтегрований урок; комбінований урок). Головне, щоб поданий матеріал відповідав принципам науковості, наочності, був поданий в обсязі, що відповідає дидактичній меті. Також доцільно застосовувати їх під час проведення тематичних перевірок. Між тим використання презентацій залежить від творчого потенціалу вчителя та програмного забезпечення, яким він користується.

Під час роботи з комп'ютером необхідно добре знати і чітко виконувати гігієнічні вимоги до роботи на комп'ютері.

Ось деякі з цих правил:

- щоб запобігти потраплянню на екран прямих сонячних променів та появі відблисків, що значно ускладнює читання тексту з екрана, монітор має бути повернутий у бік від вікна під кутом не менше ніж 90°;
- екран монітора має бути очищений від пилу, оскільки пил спричинює появу шкідливих впливів під час роботи;
- стіл, на якому розміщений комп'ютер, має бути вільний від сторонніх речей;
- щоб запобігти забрудненню клавіатури, миші, системного блока, монітора, перед початком роботи за комп'ютером слід вимити і насухо витерти руки;
- для запобігання забрудненню миші, що може призвести до її виходу з ладу, під неї потрібно покласти спеціальний килимок;
- упродовж тижня із використанням ІКТ має бути 2-3 уроки;
- індивідуальна робота за комп'ютером має складати не більше 10-15 хвилин;
- протягом уроку необхідно проводити фізкультхвилинки і гімнастику для очей;

- перед початком уроку необхідно провітрити приміщення, у якому діти будуть працювати.

Висновки:

- наслідки впровадження ІКТ у навчальний процес можуть бути як позитивними, так і негативними;
- до оцінювання тієї чи іншої технології не можна підходити однобічно;
- проектуючи використання ІКТ у навчально-виховному процесі, педагог повинен проаналізувати можливість прямого і непрямого (опосередкованого) впливу на особистість учня, які будуть визначати його розвиток.

Таким чином сучасному вчителеві початкових класів для здійснення своєї професійної діяльності необхідно знати не лише навчальний матеріал та методику його викладання, а й знати та вміти використовувати сучасні засоби ІКТ. Вміти поєднувати традиційні методи та засоби навчання з інноваційними. Особливо актуальним це для вчителів, які викладають основи інформатики в початковій школі. Використання ІКТ у навчанні молодших школярів стимулює інтерес дитини до навчання, до знання комп'ютерної грамоти починаючи саме з молодших класів, підкреслюючи що володіння засобами ІКТ для освітньої діяльності перша сходинка до попередження залежності від надмірного їх використання.

Суттєвою умовою успішного добору і використання програмних засобів навчального призначення є дотримання основних психолого-педагогічних та ергономічних вимог до цих засобів. Невідповідність вимогам може призвести до низької ефективності використання ІКТ засобів. Застосування ж їх із максимальним дотриманням вимог підвищує якість навчального процесу, рівня засвоєння знань, і інтересу до навчання в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Л.М. Гра як засіб організації навчального процесу // Таврійський вісник освіти. – 2011. – №1 (33). – С. 181-186.

2. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти / В.Ю. Биков. – Київ: Атіка, 2009. – 684 с.

3. Биков В.Ю., Лапінський В.В. Методологічні та методичні основи створення і використовування електронних засобів навчального призначення // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2012. – №2(98). – С.3-6.

4. Дем'яненко В.М. Методичні рекомендації з оцінювання якості електронних засобів та ресурсів у навчально-виховному процесі / В.М.Дем'яненко, М.П.Шишкіна // Інформаційні технології і засоби навчання [Електронний ресурс]. – 2011. – №6(26). – Режим доступу: http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/589/462.

5. Лаврентьєва Г.П. Вимоги до організації комп'ютерно ігрового середовища та його складових у початковій школі [Електронний ресурс] / Г.П. Лаврентьєва. – Електронне наукове фахове ISSN 1998-6939. Інформаційні технології в освіті. 2013. № 15 303 видання Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009, №3(11). – Режим доступу: http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/62

6. Лаврентьєва Г.П. Методичні рекомендації щодо добору і використання електронних засобів навчального призначення в загальноосвітніх навчальних закладах / Г.П. Лаврентьєва // Електронне фахове видання "Інформаційні технології і засоби навчання". – 2011. – №4 (24) // Режим доступу до журналу: http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/issue/view/547/438

7. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). – М.: ИИО РАО, 2008. – 274 с.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Іванова Д.Г.

УДК 37.015.31:316.346.2:379.828:793.3

Маргарита Терехова, Олена Мартиненко
(Бердянськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА В СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Дана стаття розкриває особливості гендерного виховання учнів дитячих хореографічних колективів. На прикладі досвіду роботи ансамблю танцю «МарЛен» (м. Бердянськ) автори висвітлюють форми та методи формування особистісної і колективної гендерної культури учнів різного віку.

Ключові слова: *гендерність, виховання, хореографія, освіта, дитячий хореографічний колектив.*

This article reveals peculiarities of gender education of children's choreographic groups. On the example of the experience of the Marlen ensemble of dance (Berdyansk), authors cover the forms and methods of forming the personal and collective gender culture of pupils of all ages.

Key words: *gender, education, choreography, education, children's choreographic team.*

Актуальність статті. Згідно зі стратегією впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020», схваленою у 2016 р., визначено базові принципи, мету, стратегічні цілі, завдання, цільові групи, сфери впровадження та реалізації державної політики гендерного виховання в освіті. Документ зазначає: «У закладах позашкільної освіти здійснення заходів гендерночутливого виховання дітей, юнацтва і молоді задля формування особистісної і колективної гендерної культури, розвитку критичного і аналітичного мислення, навичок публічного виступу як важливого компоненту самопрезентації та розвитку особистості й активізації молодіжної ініціативи з застосуванням недискримінаційної комунікації, заснованій на принципі гендерної рівності як основи реалізації прав людини» [1].

Гендерне виховання (від англ. gender на відміну від статьsex) – статеве виховання з позицій гендерного підходу, яке припускає гармонізацію статево-ролевої взаємодії на основі рівних прав та можливостей особистості незалежно від статевої належності [2].

Одним із засобів гендерного виховання є мистецтво. Теоретичними та практичними розробками гендерного виховання засобами різних видів мистецтв займалися такі науковці, як: Г. Алексидзе, Л. Блок, В. Кефен, С. Джань, Н. Джун, Л. Калашник, І. Кичева, Л. Лінь, Л. Шаньшань, Д. Перепадя, Е. Саракаєва, Н. Тарасова, В. Уральська, Н. Яценко та ін. [3].

У хореографії дану тему найбільш змістовно розглянула Олена Шабаліна. («Пластичність. Мова. Тіло»). Вивчаючи проблему тілесності, вона звернула увагу на гендерність, як фактор гендерної історії та засобу самовисловлення особистості. О. Шабаліна зазначає: «Тілесність і життєвість у модерній хореографічній культурі не відкидаються та не вуалюються (як того потребують закони класичного танцю), а використовуються як найадекватніше відображення людськості як такої та індивідуального прояву особистості. Танець, по суті, стає тією межею між тілесним і духовним зосередженням тілесно-духовного, що найповніше відтворює художньо-екзистенціальні виміри людського буття» [4]. Також цією темою цікавилась історик та антрополог Хана Джудіт Лінн, яка у своїх публікаціях порушила питання про поле танцю як мову невербальної комунікації, соціального феномену, розмаїтість якого простежила в безлічі комбінацій гендерних і сексуальних ролей. Її дослідження дали змогу дізнатися, що трапляється в танці під час сексуально-рольової ситуації [5].

Аналіз літератури з даної проблеми дозволяє зазначити, що тема гендерного виховання з точки зору її розкриття в практиці роботи дитячих хореографічних колективах майже не розглядається.

Мета статті полягає у визначенні засобів подолання проблем гендерного виховання учнів дитячих хореографічних колективів (на прикладі досвіду роботи ансамблю естрадного танцю «МарЛен» Бердянського центру дитячої та юнацької творчості).

Сучасні пріоритети у вихованні хлопчиків і дівчаток полягають не в закріпленні жорстких стандартів маскулінності і фемінності, а у вивченні потенціалу партнерських взаємин між хлопчиками і дівчатками, вихованні людського в жінці і чоловікові, щирості, взаєморозуміння, взаємодоповнюваності. Важливість гендерного виховання обумовлюється низкою об'єктивних чинників: реальні трансформації гендерних стосунків у сучасному українському суспільстві; злам традиційної системи поляризації жіночих та чоловічих соціальних ролей, їхнє зближення, переосмислення ролі та місця жінки у різних сферах суспільної діяльності; необхідність вивчення основ гендерних знань в системі освіти. У позашкільних закладах освіти гендерне виховання здебільшого відбувається стихійно, практично запроваджується жорсткий традиційний підхід до формування статево-рольових стереотипів, стереотипів самосприйняття та самооцінки особистості дитини лише за статевою ознакою, у змісті виховання недостатньо присутній гендерний компонент та його методичне забезпечення.

Вивчення досвіду роботи ансамблю естрадного танцю «МарЛен» показало, що специфіка виховної роботи в хореографічному колективі обумовлена органічним поєднанням художньо-виконавських, загальнопедагогічних та соціальних моментів в її проведенні та забезпеченні. Зусилля педагогів (О. Мартиненко, Ю. Тараненко, Н. Кривунь, М. Максименюк, Ю.Ярошенко, Л.Олійник) спрямовані на формування у дітей світогляду, виховання високої моральної культури, покращеня художнього та естетичного розвитоку. Ці завдання вирішуються шляхом залучення дітей у художньо-виконавську та навчально-творчу роботу. Тому, перший рівень виховання дитини в хореографічному колективі – це освіта і навчання його як виконавця. Другий рівень – формування дитини як особистості, розвиток цивільних, морально-естетичних якостей та загальної культури.

Починаючи з раннього віку (4-6 років), хлопці та дівчата займаються в одній групі й контактують між собою, виконуючи танцювальні завдання. При цьому діти вчать, що, наприклад, при виконанні галопу по парах, першими руки подають хлопці, зверху кладуть долоні дівчата. Також практикуються рольові ігри, де діти проявляють себе згідно своєї статі («Козачі забави», «Веселі моряки», «Весна прийшла», «Чобіточки для Марічки» та ін.).

З віком відбувається збільшення навантаження, що пов’язане з особливостями фізичного та психічного розвитку дітей. Хлопці стають більш витривалішими за дівчат, адже в них підвищується як абсолютна, так і відносна сили. Педагоги ансамблю «МарЛен» практикують групові заняття (для дівчат та хлопців окремо), які відрізняються своїм танцювальним та силовим навантаженням.

У підлітковому віці, коли всі групи м’язів та скелет сформовані, хлопці можуть виконувати підтримки з дівчатами, в яких демонструється дівоча грація, легкість, розтяжка та чоловіча сила. Хлопцям властиве прагнення до лідерства, схильність до ризику, енергія, активна поведінка. Педагоги враховують й той факт, що хлопці проявляють себе у фізичній агресії, а дівчата – у вербальній, тому й зауваження надаються у відповідній формі. Хлопцям педагог говорить коротко і точно чим він не задоволений, тому що танцівник не може довго утримувати емоційну напругу. Його мозок як би відключає слуховий канал, і дитина перестає слухати і чути. Хлопців також включають у пошукову діяльність, їх підштовхують до знаходження варіантів рішення проблеми, бо вони краще працюють тоді, коли характер питань відкритий, коли потрібно самому домислити, зміркувати. Їх наштовхують на те, щоб вони самі відкрили закономірність, тоді танцівники знаходяться в тонусі протягом уроку, краще запам'ятовують і засвоюють матеріал. Тож, хлопцям більше підходить навчання через

самостійне вирішення проблемної ситуації. До дівчинки педагог не поспішає надавати зауваження, адже бурхлива емоційна реакція може завадити їй зрозуміти, за що її карають. Спочатку педагог розбирає, у чому її помилка, а потім надає рекомендації в коректній формі.

Ще одним засобом гендерного виховання є імпровізація (рольова, часткова, з предметами, сольна, парна, групова, контактна, вільна, на задану педагогом тему та музичний супровід), яка допомагає хлопцям та дівчатам висловлюватись по-своєму, в залежності від статі.

Аналіз репертуарного плану ансамблю «МарЛен» показав, що зміст танців дозволяє дівчатам та хлопцям демонструвати різне рольове навантаження, яке відповідає їх статевим особливостям. Прикладами можна назвати такі хореографічні композиції, як: «Першокласники», «Шалений джаз», «Свінг», «Нам не страшно, коли ми разом». Також у репертуарі є суто дівочі танці, які розкривають теми жіночої долі, материнства, позиції жінки в житті: «Сходинки долі», «Мама», «Реквієм», «Три поради», «Колискова».

Висновки. Отже, гендерне виховання в ансамблі танцю «МарЛен» спрямоване на формування певних рис і якостей хлопців та дівчат й орієнтоване відповідно до вікової групи. У залежності від вікових особливостей та рис характеру можуть обиратися конкретні методи та засоби виховного впливу. Це допомагає гармонійному розвитку дитини (розширенню інтелекту і почуттів, покращенню розумових і фізичних якостей, вихованню розкутості і усвідомленої дисципліни).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2016 р. // Законопроект. – 2016.

2. Кичева И.В. Обогащение педагогической терминологии в 90-е годы XX века / И.В. Кичева. – Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2004. – 404 с.

3. Лубенко В. В. Международная культурно-просветительская программа «Киев-Санкт-Петербург. Школа Владимира Лубенко»: Науч.-метод. пособие / В. В. Лубенко − СПб., 2010. − 304 с.

4. Шабаліна О.М. Пластичність. Мова. Тіло : монографія / О.М. Шабаліна; М-во культури України, Харків. Держ. Акад. культури. – Харків: Слово, 2016. – 218 с.

5. Leydesdorff S.Gender and the Categories of Experienced History / S. Leydesdorff // Gender & History. – 1999. – Vol. 11. – №3.

UDK 003.62(084).125.483

Нор Улугмурадов, Наргиза Каюмова, Нилуфар Хакимова, Феруза Абидова
(Ташкент, Узбекистан)

ПРИМЕНЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ К ТЕМЕ «ТЕОРИЯ МАССОВОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ»

В настоящее время все более актуальным становятся вопросы, связанные с использованием информационно-коммуникационных технологий и инновационных методов в учебном процессе, которые создают возможности для овладения студентами новых терминов. Педагогические технологии не остались в стороне от всеобщего процесса компьютеризации. Возникла необходимость в новой модели обучения, которая позволяет разнообразить и комбинировать средства педагогического воздействия на учащихся, усилить мотивацию учения и улучшить усвоение нового материала, дает возможность качественно изменить самоконтроль и контроль над результатами обучения. В этой статье раскрыт метод ***«Знаю / Хочу узнать / Узнал».***

Ключевые слова: *система, элементы, указательные группы, вероятность, сеть.*

Талабаларга янги тушунчаларни яхши ўзлаштириш имконини берувчи ахборот-коммуникацион ва инновацион усулларни ўқув жараёнига қўллаш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланади. Шунга кура компютерлаштириш жараёни таълим жараёнига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қўймади. Бу эса таълим олувчиларнинг янги мавзуни тез ўзлаштиришига, талим олишга бўлган қизиқишни оширишга ва юқори натижалар олишга йўналтирилган таълимнинг янги моделига эҳтиёж пайдо килди. Ушбу мақолада "ББББ" усулининг қўлланилиши кўрсатилган

Калит сўзлар: *система, элементлар, кўрсаткич гуруҳлар, эхтимоллик, тармоқ.*

*Currently, all issues are related to the use of information and communication technologies and innovative methods in the teaching process, which create opportunities for students mastering the new terms. Educational technology has not remained aloof from the overall process of computerization. Arose the need for a new learning model, which allows to diversify and combine means of pedagogic impact on learners, to strengthen the motivation of learning and improve the assimilation of new material, affords the opportunity to change the self-control and control over learning outcomes.In this article method «**« I know / I want to learn / I learned »**» areopend.*

Key words: *system, elements, index groups, probability, network.*

Подготовкой кадров на высоком уровне и разумное использование их на благо общества является создание каждым государством своей образовательно- воспитательной системы.

Реализация Национальной программы по подготовке кадров невозможна без использования передовых информационных и педагогических технологий в системе образования. Они являются одновременно условием и следствием реализации программы.

Сравнительно недавно мы стали пользоваться словом инновация (от латинского in-в, nevus-новый) что означает нововведение, новшество. Главным показателем инновации является прогрессивное начало в развитии вуза, поэтому инновация в системе образования связана с внесением изменений:

– в стили педагогической деятельности и организацию учебно-познавательного процесса;

– в учебно-методическое обеспечение;

– в учебные планы и учебные программы, и.т.д.

В структуре современного образования, основанного на современных компьютерных и педагогических технологиях, выделяются такие его основные подсистемы как технологическая, педагогическая, организационная, экономическая, а также теоретико-методологическая.

В основном, инновационные технологии направлены на активизацию учебно-познавательной деятельности студентов, на достижение эффективности обучения. Применения передовых педагогических технологий является требованием времени, так как один из главных принципов Национальной программы подготовки кадров – это принцип гуманизации и демократизации образования.

Инновационные технологии позволят нашим студентам приобщится к мировым ценностям, обогатить свой интеллект и подготовить высококвалифицированных специалистов, что является главной задачей реализации Национальной программы по подготовке кадров.

Применение новых педагогических технологий в процессе обученияlекционных и практических занятийна тему «Теория массового обслуживания» предмета «Методы математических моделирований экономических задач» приводит к эффективному осваиванию данной темы.

Метод «Знаю / Хочу узнать / Узнал» (З/Х/У)

Что мы знаем по данной теме?	Что хотели бы узнать?	Что мы узнали?

Пошаговое описание метода:

1.Вывешиваем подготовленную на ватмане таблицу З/Х/У.

2.Проводим мозговой штурм по избранной теме.

3.Используя метод блиц-опроса, заполняем графу «Что мы знаем по данной теме».

4.Таким же путем заполняем графу «Что хотели бы узнать».

5.Предлагаем раздаточный материал, содержащий основные положения по избранной теме (т.е. ответы на поставленные вопросы)

6.После ознакомления с предложенной информацией (10-12 мин) возвращаемся к графе («Что хотели бы узнать»), определяем, на какие вопросы найдены ответы и записываем в графу «Узнали».

7.В эту же графу заносим новую информацию, не предусмотренную учащимися в колонке «Что хотели бы узнать».

8.Далее выясняем, насколько верными оказались знания учащихся в графе «Что мы знаем».

Пример применения к теме:

Метод «Знаю / Хочу узнать / Узнал» (З/Х/У)

Что мы знаем по данной теме?	Что хотели бы узнать?	Что мы узнали?
Какие виды массового обслуживания существуют	Какие величины и функции могут преминятся в качестве характеристик эфективности обслуживания	Средний процент заявок, получающих отказ и покидающих систему необслуженными; среднее время «простоя» отдельных каналов и системы в целом; среднее время ожидания в очереди и т.д.
В каких сферах можно применить ТМО	В чём состоит задача ТМО ?	Задачей ТМО является отыскание функциональных зависимостей величин, характеризующих качество функционирования обслуживающей системы, от характеристик входящего потока, параметров и способов организации всей обслуживающей системы в целом.
Какие типы массового обслуживания существуют	Какой поток требований называется входящим?	Поток требований нуждающихся в обслуживании и поступающих в обслуживающую систему называется входящим

Выявления информированности или подготовленности аудитории в течение короткого периода времени и сформировать общее представление у студентов по заданной проблематике, развить коммуникативные навыки. Кроме того, полученный опыт готовит учащего к практической деятельности, определяет навыки практического решения задач и формирует компетентность, подводит к возможности поэтапного решения любой проблемы, готовности и небоязни их осуществления.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиёти пойдевори». – Т.: Ўзбекистон, 1997.

2. Улуғмуродов Н.Х. ва Улуғмуродова Н.Н. Олий математика. – III-қисм (Эхтимоллар назарияси ва статистика). – Т.: Тафаккур, 2013. – 296 б.

3. Тожиев М., Алимов А.Я., Қўчқаров Д.У. Педагогик технология – замонавий илмий – назарий асоси, I – қисм // ОЎМКҲТРМ. – Т.: “Ishonch M.S.”, 2008. – 186 б.

4. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://samosoverhenstvovanie.ru

УДК 371.302.2

Ферузахон Фозилова
(Фергана, Узбекистан)

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ЁШЛАРНИ ВАТАНГА ФИДОЙИЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ

Ушбу мақолада мустақил Ўзбекистонимизнинг ўсиб келаётган ёш авлодини хозирги замон талабларига мос қилиб, Ватанга фидойилик руҳида тарбиялаш масалалари ўрганилган.

Таянч сўз ва иборалар: *ёшлар, таълим, тарбия, ватанга мухаббат, фидойилик.*

In the article youngs of independence Uzbekistan bringing up in the spirit of selflessness its native land which is be appropriate to demands of time at the present problems were investigated.

Key words and expressions: *youngs, education, bring up, love for native land, selflessness.*

В этой статье исследованы задачи воспитание возрастающего молодого поколения нашего независимого Узбекистана в духе самоотверженности Родине, соответственно требованиям мира.

Ключевые и опорные слова: *молодежь, образование, воспитание, любовь к родине, самоотверженность.*

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Абдуғаниевич Каримовнинг республикамиз раҳбари сифатида 1989 йилнинг 23 июнида иш бошлаган пайтида ўлкамизда узоқ йиллар давомида хукм сурган коммунистик мафкура ва фақат хом ашё етказиб беришга асосланган бир ёқлама иқтисодий сиёсат ҳар бир соҳада ўзининг ҳалокатли салбий таъсирларини кенг миқёсда кўрсата бошлаган эди.

Бу даврнинг оғир ва аянчли ижтимоий-сиёсий манзарасига Ислом Каримов шундай баҳо берган: “Ижтимоий инфраструктура тармоқлари: соғлиқни сақлаш, халқ таълими, мактабгача болалар муассасалари жуда оғир аҳволга тушиб қолган. Мактаб ва касалхоналарнинг 60 фоизи нобоп биноларда жойлашганлигининг ўзи кифоя. Инсоннинг ҳар томонлама уйғун камол топиши унинг шахс сифатида маънавий ривожланиши у ёқда турсин, кўпинча яшаш учун керак бўлган энг оддий нарсалар ҳам етишмаяпти.

Шу қадар катта бойликларга, ишлаб чиқариш ва фан-техника имкониятларига, қулай табиий-иқлим шароитига эга бўлган республикамиз асосий-иқтисодий ва ижтимоий кўрсаткичлар бўйича охирги ўринларнинг бирига, хақли равишда инқироз холати деб аталган аҳволга тушиб қолишининг сабаби нимада? Республиканинг тақдири, унинг келажаги учун қайғураётган, ёш авлод тақдири учун куюнаётган, соғлом фикрли ҳар бир киши ҳозир ўзига-ўзи шу саволни бермоқда”.

Жаҳон жамоатчилиги томонидан кенг эътироф этилган, дунёда ўхшаши кам бўлган Ўзбекистоннинг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ишлаб чиқилди[3]. Бу ноёб дастурнинг мазмун-моҳияти, асосий мақсад ва вазифалари, устувор йўналишлари ҳақида юртбошимиз 1990 йилда республикамизда илм-фан ва таълим соҳасининг моддий-техника базаси, кадрлар таркиби ачинарли аҳволга тушиб қолганлигидандир, деб баҳолади.

Ана шу эзгу ғоя биринчи бор кун тартибига қўйилганига, мана, 27 йил бўлди. Ўтган давр мобайнида Биринчи Президент Ислом Каримовнинг бевосита ташаббуси ва раҳбарлигида ишлаб чиқилиб, 1997 йили қабул қилинган “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва унинг мантиқий давоми бўлган, 2004 йили қабул қилинган “ Мактаб таълимини ривожлантириш давлат умуммиллий дастури” ни амалга ошириш натижасида 1600 га яқин академик лицей ва касб-хунар коллежи, қарийб 10 мингта умумтаълим мактабининг, 200 га яқин болалар мусиқа ва санъат мактабининг янгитдан барпо этилгани ва реконструкция қилингани, 1200 дан ортиқ болалар спорт мактаби қуриб фойдаланишга топширилгани ва замонавий асосда жиҳозлангани каби мисолларни бошқа соҳа ва тармоқларда ҳам кўплаб келтириш мумкин.

Бугун Ўзбекистон қандай ютуқларга эришаётган бўлса, барчасининг замирида мустақиллик берган имкониятлар турибди. Мустақиллик туфайли Бирлашган Миллатлар Ташкилотида дунё байроқлари қаторида Ўзбекистон байроғи ҳам ҳилпирай бошлади. Ўз тақдиримизни ўзимиз ҳал этиш, ўз юртимизга ўзимиз эгалик қилиш бахтига муяссар бўлдик.

Мустақиллик туфайли мактаб ўқувчиларимиз кимё, физика ва математика фанлари бўйича юқори ўринларни эгаллаши, спортда Олимпия ва Жаҳон чемпионатларида эркин ғалабага эришиши, ёшларимизнинг шахмат мусобақаларида ғолиб бўлиши, ёш санъаткорларнинг томошабинларни лол колдириши мустақиллик шарофатидир.

Мамлакатимиз ўз тараққиётининг янги даврига қадам қўйган ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси асосида барча соҳаларда кенг кўламли ўзгаришлар амалга оширилмоқда [4].

Ислоҳотларнинг муваффақияти, мамлакатимизнинг дунёдаги ривожланган, замонавий давлатлар қаторида муносиб ўрин эгаллаши, аввало илм-фан ва таълим-тарбия соҳасининг ривожи билан узвий боғлиқдир.

“Бугунги кунда, - дейди Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёев, – биз замон талаби ва халқимизнинг хоҳиш-иродасидан келиб чиққан холда, таълим тизимида улкан ислохотларни амалга оширишга киришдик. Жумладан, умумий ўрта таълим соҳасида 11 йиллик тизимга ўтиш, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларини оптималлаштириш, нодавлат таълим хизматини кўрсатиш тизимини яхшилашдан иборат”.

Шунингдек, Президентимиз ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш учун Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқига кўплаб имтиёз ва имкониятлар бермоқда. Буларга ёшларнинг билимларини ошириш ва тажриба алмшишлари учун кўплаб чет давлатларнинг таълим масканларида ўқишлари учун грантлар берилиши, уларнинг тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш учун солиқ имтиёзлари, ёш оилалар фаровон ҳаёт кечиришлари учун уларга имтиёзли уй-жойлар ва машиналар берилиши, иқтидорли ёшларнинг олийгоҳларга имтиёзли ўқишга қабул қилиниши, олий таълим муассасаларида тўлов шартнома асосида намунали ўқиётган ёшлар контрактларининг 30% и тўлаб берилиши, давлат бошқарув академияларига ўқишга қабул қилинишлари кабилар катта имкониятлардир.

Шиддат билан ўзгариб бораётган ҳозирги замонда таълим-тарбия орқали, ёшлар дунёқарашини замонавий билим, юксак маънавият ва маърифат асосида шакллантириш масъулиятли вазифадир.

Бутун инсониятни ташвишга солаётган тероризм ва экстремизм каби балоларни бартараф этишда, биринчи навбатда, бу таҳдидларни келтириб чиқараётган сабабларга қарши курашиш, ёшларни эзгу инсоний идеаллар руҳида камол топтириш энг асосий вазифага айланмоқда. Шу муносабат билан одамлар, биринчи навбатда, ёшларнинг онгу тафаккурини маърифат асосида шакллантириш ва тарбиялаш энг муҳим вазифадир.

Президентимиз томонидан халқаро хуқуқий ҳукумат – БМТнинг “Ёшлар хуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенцияси”ни ишлаб чиқиш таклиф этилди. Ёшлар илгари сурилган “Жаҳолат ва зўравонликка қарши маърифат билан курашамиз” деган ғояни кўтаринкилик билан қарши олдилар.

Дархақиқат, таълим жараёнида ёшларни Ватанга фидойилик руҳида тарбиялашда Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг ва Вазирлар маҳкамасининг бевосита таълим-тарбия соҳасига дахлдор бўлган фармон ва қарорларидан ҳар бир дарс давомида фойдаланиб, ўқувчиларга мазмун-моҳиятини яхши тушунтириб, барчаси уларнинг фойдаси учун эканлиги англатиб, уқтириб борилса, яхши натижа беради [5]. Шунингдек, ёшларда фидойилик руҳини шакллантиришда мактаб, оила, маҳалла ҳамкорлигини кучайтириш, ижтимоий-маънавий муҳитни яхшилаш, соғлом турмуш тарзини шакллантириш, тинчлик ва хотиржамликни мустаҳкамлаш асосий роль ўйнайди.

Ўзбекистон ёшлари мактабларда таълим-тарбия олишлари учун ҳамма шароит етарли. Кенг, ёруғ синф хоналари, компьютер, яхши жиҳозланган физика, кимё лаборатория

хоналари, иссиқхоналар, ҳунар олиш тикувчилик –дурадгорлик хоналари, боринги, ёшлар таълим олиши учун ҳамма нарса муҳайё қилинган.

Дархақиқат, Ўзбекистон Республикасининг биригчи Президенти И.А.Каримов айтганларидек, “Ватанимизнинг келажаги, халқимизнинг эртанги куни, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътибори, аввалambор, фарзандларимизнинг униб-ўсиб, улғайиб, қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқдир. Биз бундай ўткир ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз керак” [1]. Шу сабабли ҳам уларни тарбиялаш ўта маъсулиятли вазифа. Бу вазифа, албатта, фарзандларимизнинг ота-оналари учун эмас, балки бутун юртдошларимиз бурчи демакдир. Бу борада ўқитувчиларнинг ўрни муҳим ҳисобланади. Чунки, биламизки, таълимни тарбиядан ажратиб бўлмайди. Шундай таҳликали замонда ўқувчиларнинг онгида ғоявий бўшлиқ бўлмаслиги учун таълим жараёнида фақатгина билим бериш билан чекланиб қолмай, уларни ватанга муҳаббат, фидойилик руҳида тарбиялаб бориш зарур. Чунки, бола юксак даражада билимли бўлиб, ғоявий бўшлиққа эга бўлса, яъни оқ-қорани танимаса, бундай ёшлар келажакда юртига, ота-онасига, юртдошларига ҳиёнат қилмаслигига ҳеч ким кафил бўлолмайди.

Шуни айтиб ўтиш керакки, ҳар бир ўқитувчининг, қайси фан ўқитувчиси бўлишидан қатъий назар, мақсади ҳар бир ёшни юксак маънавиятли, ватанга садоқатли, соғлом, кенг фикрли, билимли, ақлли, ўз касбинингг моҳир мутахассиси бўла оладиган, комил инсон қилиб тарбиялашдан иборат бўлиши керак. Мақсадимиз фақатгина илмий салоҳияти кучли бўлган ақлли, қобилиятли, доно, лекин маънан қашшоқ, онгида ғоявий бўшлиқ бўлган, ватанини, тинчликни, мустақиллик моҳиятини яхши англолмайдиганларни тарбиялаш эмас. Бўш жойни яхши ёки ёмон ғоя билан тўлдириш мумкин. Шунинг учун таълим ва тарбияни бир-бири билан ҳамоҳанг тарзда ватанга мухаббат, фидойилик руҳида олиб бориш керак.

Ёшларни ватанга фидойилик руҳида тарбиялашда таълим масканларида уч авлод учрашувлари катта роль ўйнамокда. Катта ёшдагилар бошидан кечирган оғир кунларини тушунтирса, ўрта авлод фермерлик, боғдорчилик, чорвачиликни ривожлантириб, она ватан равнақига қўлидан келганича ҳисса қўшаётганини, ёш авлод вакиллари эса тадбиркорликнинг ҳозирги даврдаги аҳамияти хақида дилдан астойдил суҳбат қилиб, касбга йўналтиришдаги иштиёқларини орттириб бормоқда.

Ёшларимиз ҳукуматимиз яратиб бераётган шароитдан руҳланган ҳолда аъло ўқиб, тарбияли, юксак маънавиятли бўлиб, келгусида Она Ватаннинг гуллаб-яшнаши учун харакат қилмоқдалар. Бу харакатлар бесамар кетмаслиги учун барчамиз чин юракдан ишлашимиз керак, Юртбошимиз таъкидлаганидек: “Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз”.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2011.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2012.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 11-12-сон, 295-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 15-сон, 150-модда; 2013 й., 41-сон, 543-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.01.2018 й., 03/18/456/0512-сон.
4. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.
5. Таълим соҳасидаги ислоҳотлар юксак самаралар бермоқда. ЎзА материали. http://uza.uz/oz/politics/talim-so-asidagi-islo-otlar-yuksak-samaralar-bermo-da.

Научный руководитель: кандидат филологических наук, доцент Сайдганиева Г.Ш.

УДК 378.147

Валентина Франкова
(Умань, Україна)

МЕТОД ПОРТФОЛІО НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СТАРШИХ КЛАСАХ

У наш час технології навчання йдуть на випередження часу і учні виходять у спілкуванні за межі свого звичного середовища, користуючись навичками міжкультурної комунікації для полегшення налагодження нових мовних контактів. Сучасною тенденцією оцінювання знань учнів на уроках англійської мови є метод портфоліо, який дозволяє реалізувати соціо-культурний компонент освітньої складової та виробити мовленнєві навички.

***Ключові слова**: метод портфоліо, міжкультурна комунікація, мовленнєві навички, оцінювання знань, мовна компетентність.*

Nowadays, teaching technologies are advanced and students are outsourced beyond the limits of their familiar environment, using the skills of intercultural communication to facilitate the establishment of new language contacts. The current tendency of pupils' knowledge assessment in English lessons is a portfolio method that allows implementation of socio-cultural component as a unit of education and development of language skills.

***Key words:** portfolio method, intercultural communication, speech skills, knowledge assessment, linguistic competence.*

Мовне портфоліо – це особистий документ, який дозволяє учневі оцінити власну мовну компетенцію в різних мовах та свої контакти з іншими культурами.

У ньому учень упродовж тривалого часу збирає й систематизує свої досягнення, отримані кваліфікації в оволодінні іноземною мовою, а також окремі види виконаних робіт.

Головна мета навчання іноземної мови у школі – формування в учнів комунікативної компетенції. Її реалізація неможлива без виявлення та розвитку індивідуальних творчих здібностей учня.

Основні завдання ведення портфоліо у школі:

– створення ситуації успіху для кожного учня, підвищення самооцінки і впевненості у власних можливостях;

– максимальне розкриття індивідуальних здібностей кожної дитини;

– розвиток пізнавальних інтересів учнів і формування готовності до самостійного пізнання;

– набуття навичок рефлексії, формування вміння аналізувати власні інтереси;

– розвиток мотивації подальшого творчого зростання [1].

Існують різні види проектів, які спрямовані на співпрацю між учнем та вчителем, забезпечують чіткість і послідовність у навчанні учнів та допомагають використовувати мовні навички на практиці.

Окрім письмової роботи при укладанні портфоліо, учні старших класів користуються мультимедійними засобами, що дозволяє розвинути їх мовну та аудіолінгвальну компетенції. Досвід показує, що портфоліо сприяє самостійному моніторингу та самооцінюванню самих учнів [2].

У звичайній аудиторії, яка використовує навчання на основі методу проектів, учні працюють у групах над проектом за реальною програмою. Проект не є наслідком завершення уроку, а скоріше засобом навчання.

Вчитель може попросити учнів використовувати свої математичні навички, наприклад, скласти бюджет на продукти харчування для весілля, або використовувати їхні знання з хімії, щоб порадити винограднику, який баланс грунту потрібен для вирощування певного виду винограду.

Наприкінці роботи над проектом, учні представляють його на уроці у вигляді презентації із монологічним озвучуванням представленого. Таким чином, розиваються мовленнєві навички учнів та уміння самооцінювання власного результату.

На відміну від традиційних підходів до навчання іноземних мов у старших класах, вчителі, які практикують навчання за методом проектів, приділяють більше уваги використанню мови учнями на практиці. Педагоги стверджують, що такий підхід до навчання дає учням можливість продемонструвати свої знання, навички, а також вдосконалити свої комунікативні компетентності, навички кооперації та здатність вирішувати проблеми, Тобто, реалізувати всі ті види можливостей, які працедавці хочуть знайти у потенційному робітнику [3].

Вчитель англійської мови, який працює за методом проектів у старших класах, повинен розробити структуру заняття за проектом, щоб учні мали уявлення про те, як вони повинні діяти при підготовці інформації, презентації проекту та самооцінюванні свого результату. Він також повинен приділяти пильну увагу динамічності групи, знаючи, коли втрутитися в процес, якщо група зіткнулася із труднощами.

Отже, для вчителів виникли нові задачі у навчанні учнів іноземним мовам, а саме: не зосереджуватися на вивченні часів дієслів та веденні словників, а формувати в учнів навички розуміння, використання й створення комунікативних ситуацій у різних формах та для різних цілей. Саме тому, метод портфоліо як сучасний підхід в оцінюванні знань учнів є важливою складовою розвитку їх комунікативних навичок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Eaton, S.E. (2010). Global Trends in Language Learning in the Twenty-first Century. Calgary: Onate Press. Retrieved 16.11.2017 from:.http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED510276.pdf

2. Hebert, Elizabeth A.(2001).The Power of Portfolios: What Children Can Teach Us about Learning and Assessment. The Jossey-Bass Education Series. Retrieved 16.11.2017 from:. https://eric.ed.gov/?id=ED458212

3. Haynie, Devon. What Project-Based Learning Means for Your High School Children**.** Retrieved 20. 04. 2018 from: https://www.usnews.com/education/best-high-schools/articles/ 2014/04/25/what-project-based-learning-means-for-your-high-school-child

Науковий керівник: доцент Шульга Н.В.

Сафия Ходжаева, Мавжуда Нигматова
(Бухара, Узбекистан)

BO`LAJAK O`QITUVCHILAR FAOLIYATIDA AMALIYOTNING AHAMIYATI

Mamlakatimizda uzluksiz ta’limning hamma bo’g’inlari chuqur islohotlarni o`z boshidan kechirmoqda. O’qituvchi ta’lim islohotini amalga oshirishda muhim rol o`ynar ekan, uning bu vazifani bajarishda aql-zakovati, pok insoniy xislatlari hamda pedagogik mahorati begilovchi rol o’ynaydi. Islohot ta’lim taraqqiyotini demokratlashtirish, unda o’quvchi maqomini o’zgartirish, o’quvchini passiv bilimlarni o’zlashtirib olishdan faol bilimlarni izlash, mustaqil fikrlashga o`rgatish asosiy mezon bo’lishi kerakligini alohida vazifa qilib qo`ydi. Bu muammoni yechish ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish unda ishtirok etuvchi subyektlar yana metodologik asosda ya`ni mustaqillik talablari asosida erkin, ozod, mustaqil fikrlovchi insonni tarbiyalashga yo`naltirishni taqozo qiladi. «Umuman, maktablarda bolalar mustaqil fikr yuritishga o’rgatiladimi?». Mobodo biror o’quvchi o’qituvchiga e`tiroz bildirsa,ertaga u hech kim havas qilmaydigan ahvolga tushib qoladi. Maktablardagi jarayonda o’qituvchi hukmron. U boladan faqat o`zi tushintirayotgan narsani tushunib olishni talab qiladi. Printsip ham tayyor; «Mening aytganim-

aytgan, deganim-degan». O'qituvchi va o'quvchi munosabatidagi majburiy itoatkorlik o`rnini ongli intizom egallashi juda qiyin kechayapti. O'qituvchining bosh vazifasi o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iboratligini ko'pincha yaxshi tushunamiz, lekin, afsuski, amalda, tajribamizda unga rioya qilmaymiz. Demokratik jamiyatda bolalar, umuman,har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar…Mustaqil fikrlash ham katta boylikdir». Bu fikrlarni hayotga tatbiq qilishda o'qituvchi muhim rol o`ynaydi. Uning dastlabki tayyorgarligi o'quv jarayonida va pedagogik amaliyotda amalga oshiriladi. Shuning uchun pedagogik amaliyot bo`lajak-o'qituvchi tarbiyachilar tayyorgarlik tizimida muhim o'rin egallaydi. Shuning uchun bo`lajak o'qituvchilarda o`z kasbiga oid kasbiy sifatlarini, malaka, ko'nikma va mahorotni shakllantirish, pedagogik bilimlarni egallash uchun ehtiyoj tug'dirish.

- o'qituvchilik kasbiga barqaror qiziqish va muhabbat ruhini tarbiyalash.
- pedagogik faoliyatga ijodiy, izlanuvchan yondashishga o`rgatish.
- MTM,maktab, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida o'quv-tarbiya jarayonining hozirgi ahvoli bilan yaqindan tanishtirish, ilg'or pedagogik tajribani o'rganishga tahlil qilishga imkoniyat yaratish.
- shahar va qishloq sharoitlarida o'qituvchi tarbiyachi va sinf rahbariga xos mahoratlarni egallash.
- o'quv yurti pedagogik jamoasi, «Bolalar» va «Kamolot» boshlang'ich tashkilotlari faoliyati bilan tanlashish va o'quv-tarbiya jarayonini moddiy jihatidan ta`minlashda yordam ko`rsatish.
- o'quv yurti, ayrim o'qituvchilar, sinf rahbarlari, tarbiyachilarning, «Bolalar» va «Kamolot» boshlangich tashkilotlarining o'quv-tarbiya jarayonini rejalashtirish tizimi bilan tanishish.
- bolalar shaxsini va o'quvchilar jamoasini psixologik-pedagogik jihatidan o`rganish.
- uslubiy birlashmalar, boshlangich sinf o'qituvchilari, fan uyushmalari va milliy pedagogik kengashlar ishi bilan tanishish.
- o'quv-tarbiya muassasalariga milliy tarbiya vazifalarini hal etishda yordam ko`rasatish.
- madaniy-ommaviy ishlar orqali talabalarning badiiy havaskorlik to`garaklarida, turli klublarda qatnashishini, madaniy yurishlar, munozaralar, fidoiy kishilar bilan uchrashuvlarni tashkil etish.
- bo`lajak o'qituvchilarni rivojlantirish, bilim doirasini kengaytirish, o'quvchilar bilan madaniy-ommaviy ishlarni uyushtirish ko'nikmasi bilan qurollartirish o`ta muhim hisoblanadi.

Amaliyot jarayonida bo`lajak o'qituvchilarda quyidagi mahoratlar ustahkamlanadi va rivojlanadi.O'quv mashg'ulotlarining dars ishlanmalarini va mavzuiy rejalarini ishlab chiqarish, amaliyot davomida sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirish.

- darslarni mustaqil tayyorlash va o'tkazish, o'quvchilar bilan qo'shimcha mashg'ulotlar tashkil etish.
- bolalar tarbiyasi kompleks yondashgan holda turli xil sinfdan va o'quv mashg'ulotlarining dars ishlanmalari va mavzuiy rejalarini ishlab chiqarish, amaliyot davomida sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirish.
- darslarni mustaqil tayyorlash va o'tkazish, o'quvchilar bilan qo'shimcha mashg'ulotlar tashkil etish.
- bolalar tarbiyasiga kompleks yondashgan holda turli xil sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni olib borish;
- o'qituvchilar, bolalar va ularning ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni pedagogik maqsadga muvofiq ravishda o`rgatish;
- ta`lim muassasalari xujjatlarini olib borish (sinf qaydnomasi), bolalar kundaliklari, daftarlarini tekshirish, ko`rgazmali qurollar, didaktik materiallar tayyorlash;
- ota-onalar bilan yakkama-yakka ish olib borish, ota-onalar faollari bilan ishlash, ota-onalar yig`ilishlarida so'zga chiqish (oilaviy tarbiyaning dolzarb muammolari haqida);
- aholi bilan, turar joylardagi, mahallalardagi bolalar va o`smirlar bilan madaniy-ommaviy ishlar olib borish;

- kurs loyihasini tayyorlash,foydalanish uchun materiallar yig'ish maqsadida pedagogik tajriba yoki ijodiy tekshiruv ishlarini olib borish;
- amaliyot mobaynida o'qituvchilar va shaxsiy tajribalarni umumlashtirish, tahlil kilish va hk.

O'qituvchilik mutaxassisligiga ixtisoslashgan oliy o'quv yurtlarida pedagogik amaliyotning quyidagi jihxatlarini alohida ajratish mumkin:

Ta'limiy:

Tarbiyalovchi:

Rivojlantiruvchi.

Pedagogik amaliyot talabalarning nazariy tayyorgarligini boyitadi, olgan bilimlarini mustahkamlash va chuqurlashtirishga, amaliy vazifalarini hal qilish uchun o'rganilayotgan fanining nazariy qoidalaridan foydalanishga imkon beradi.

Pedagogik amaliyotning ta'limiy xarakteri samarasi ko'pincha oliy o'quv yurti va ta`lim muassasasining o'zaro aloqasi bilan, olimlar uslubshunoslar va o'quv yurti pedagoglari jamoasi hamkorligi xamda ular mexnatida fan va ilg'or pedagogik tajriba yutig`larining qo'llanish darajasi bilan belgilanadi.

Pedagogik amaliyot o'sib keayotgan yosh avlodni o'qitish va tarbiyalashda, yoshlarni ijtimoiy ishlab chiqarish, mustaqil mehnat faoliyatiga tayyorlashda bo`lajak o'qituvchi uchun birinchi jiddiy sinof bo'lib hisoblanadi, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy pedagogik fazilatlarining shakllanishiga amaliyot davridagi o'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida mustaqil ishlashga ham faol ko`maklashadi.

Amaliyotni tashkil etish: Bakalavr-talaba pedagogik amaliyoti asosan umum ta'lim maktab va ta`lim muassasalarda o'tkaziladi. Maktabdagi pedagogik amaliyot bir necha bosqichlardan iborat bo'ladi.

Birinchi bosqich tayyorgarlik bosqichi bo'lib, maktabga keguncha oliy o'quv yurtida amalga oshiriladi. Bunda ta`lim myassasasi bilan tanishiladi, pedagogik amaliyotni tashkil qilish bo'yicha konferentsiya kabi qator tadbirlar kiradi (Bu xaqda yuqorida aytildi).

Ikkinchi bosqich-pedagogik amaliyotning birinchi haftasi-maktab, sinf bilan tanishish. Amaliyot rahbarlari talabalarga ta'lim tarbiyani, tarbiyaviy tadbirlarni tashkil qilish bo'yicha maslahatlar beradilar, ularni psixologik jihatdan o'qituvchilikka tayyorlaydilar. Amaliyot birinchi haftasida talabalar ayrim yoki jamoa tarzida tajribali o'qituvchilarning darslariga kiradilar va tahlil qiladilar.

Shu bilan birga turli tarbiyaviy tadbirlarga ishtirok etadilar. Buning oqibatida ular pedagogik jarayonni kuzatish va tahlil qilishni o'rganish bilan birga pedagogik xodisalarning, mohiyatini tushunish kabi pedagogik faoliyatning nozik tomonlarini fahmlaydilar. SHu davrda amaliyotchi tadbirlar ma`lum sinflarga berkitiladi. Ular shu sinf rahbari ish rejasi, darslar miqdori bilan tanishib, sinf rahbari va o'quvchilar bilan suhbatlashadilar. Ayrim o'quvchilarning uy sharoiti bilan tanishib, o'quvchi shaxsiga va sinf jamoasiga tavsifnoma yozish uchun ajratib oladilar. Pedagogik amaliyot rahbari, fan o'qituvchisi, sinf rahbari bilan birgalikda haftalik va butun amaliyot uchun ish reja tuzadilar. Maktab, o'qituvchilar, maktab tashkilotlari ishiga ko'maklashadilar. Sinf rahbari bilan berkitilgan sinflarida tarbiyaviy soatga ishtirok etib, past o'zlashtiruvchi o'quvchilarga yordam ko'rsatadilar. Pedagogik amaliyot birinchi haftasida shuni jiddiy rejalashtirish uning keyingi bosqichi xarakter va mazmunini belgilaydi. Ped amaliyot ikkinchi haftasining boshlanish oldidan o'tgan haftadagi qilingan ishlar yakunlanib, talabaning pedagogik amaliyotga tayyorligi aniqlanadi va unga tegishli maslahatlar beriladi.

Uchinchi bosqich-talabaning sinf bilan mustaqil ishining boshlanishi bo'lib, sinf o'quvchilarini chuqur o'rganish asosida ular ta'lim-tarbiyasini tashkil etish.

To'rtinchi bosqich-bevosita ta'lim-tarbiya jarayonini ish rejasiga muvofiq olib borish, darslar va tarbiyaviy ishlar ishlanmasini va ularga doir ko'rgazmali qurollar tayyorlash.

Beshinchi bosqich-pedagogik amaliyotning oxirgi haftasi hujjatlarni tayyorlash va maktabda yakuniy konferentsiyani o'tkazish bo'lib hisoblanadi. Amaliyot oxirida talabalar hisobot tayyorlab topshirishlari kerak. Hisobotga qo'shib 1-2 ta darsning ishlanmasi, bitta tarbiyaviy tadbirning to'liq

ishlanma-matni, o'quvchi shaxsiga yoki sinf jamoasiga tafsifnoma, ish reja va kundalik, pedagogik amaliyot rahbariga topshiriladi.

Amaliyot davomida bo'lajak pedagog-o'qituvchilar ta`lim-tarbiya jarayonini turli tomonlarni kuzatish, tahlil qilish, tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazishni o'rganadilar.

O'quvchilar bilan mustaqil ravishda sinfdan va maktabdan tashqari muassasalarda, oromgohlarda pedagogik faoliyat olib boradilar. Maktabdan tashqari muassasalarda olib boriladigan malakaviy amaliyot oliy ta'lim muassasasi o'quv rejasida ko'rsatilgan bo'lib, uning o'tish tartibi hamda muddati ham shu asosda belgilangan. Bu amaliyoning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarni turli tarbiyaviy- tashkiliy shakllardagi ishlarga o'rgatishdir. Amaliyotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- olgan nazariy bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlash;
- o'quvchilar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish, kuzatish va tahlil qila olish ko'nikmasini shakllantirish;
- ta'lim-tarbiya jarayonida yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish va o'rganish;
- guruh, to'garak rahbari ishini bajarish, turli tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish, o'tkazish, jamoa va alohida o'quvchilar bilan ishlay olishga o'rgatish;
- alohida qobiliyatli intelektual yoshlarni aniqlash mahoratini o'stirish;
- o'quvchilar salomatligini mustahkamlash ko'nikmalarini singdirish;
- pedagog - tarbiyachi kasbiga mehrni, pedagogik-psixologik va metodik fanlarni o'rganish va ulardan amaliy faoliyatda foydalanishni tarbiyalash.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki ,agar talabalar bilimlarini amaliyotda qo'llashni, hayotga tatbiq etishni o'rgansalar va bu jarayonda nazariy xulosalarga kesalar ularning olgan bilimlari qat`iy ishonchga aylanadi. Amaliyot jarayonida bo'lajak o'qituvchi-tarbiyachi shaxsining kasbiy-pedagogik malakalari shakllanishida o'z-o'zini tarbiyalashning kuchayishiga yordam beradi.

УДК 378.147.227:004

Ірина Холобцева
(Дніпро, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ У ТЕХНОЛОГІЧНОМУ КОЛЕДЖІ ДНІПРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті розглянуті проблеми практичної підготовки студентів у вищих навчальних закладах І-ІІ рівня акредитації. Розглянуті інноваційні методи організації та проведення практик та доцільність впровадження у практичне навчання мультимедійних технологій.

Ключові слова: *інновації, інноваційні методи, інноваційні технології, практична підготовка, віртуальна екскурсія, мультимедійний супровід, електронний посібник.*

The article deals with the problems of practical training of students in higher educational institutions of the I-II level of accreditation. Considered innovative methods of organization and implementation of practices and the feasibility of introducing into the practical training of multimedia technologies.

Key words: *innovations, innovative methods, innovative technologies, practical training, virtual excursion, multimedia support, electronic tutorial.*

ХХІ століття – час змін, час інформатизації, в якому збільшилася цінність освіти. Для успішної особистісної та професійної реалізації в сучасному суспільстві випускникові ВНЗ необхідно навчитися швидко орієнтуватися в потоках різноманітної інформації, гнучко реагувати на суттєві зміни, систематично підвищувати свою кваліфікацію.

Тому перед ВНЗ постає задача, навчити цьому студентів. На сьогодення одним із методів реалізації цієї задачі є впровадження у навчально-виховний процес інноваційних методів навчання. Що означає ця термінологія?

Інновації (від англ.. innovation – нововведення, новація) – це зміни всередині системи.

Об'єктами інновації є такі проблеми:

- підвищення мотивації навчально-виховної діяльності;
- збільшення обсягу матеріалу, що вивчається на занятті;
- прискорення темпів навчання;
- усунення втрат часу.

Інноваційні методи – методи, які ґрунтуються на використанні сучасних досягнень науки і інформаційних технологій в освіті. Їх спрямовано на підвищення якості підготовки шляхом розвитку у студентів творчих здібностей і самостійності (методи проблемного і проективного навчання, дослідницькі методи, тренінгові форми, що передбачають актуалізацію творчого потенціалу та самостійності студентів). [1, с. 4-5]

На теперішній час склалася чимала кількість різноманітних інноваційних освітніх технологій (рис. 1) і методів навчання (табл. 1). Найпоширенішими з цих методів, які впроваджуються і використовуються в навчальному процесі серед ВНЗ є: метод портфоліо, метод проблемного викладу, метод проектів, проблемно-пошукові методи навчання, проблемне навчання, творчі проекти. [1, с. 5-6]

Інноваційні технології навчання в сучасних ВНЗ

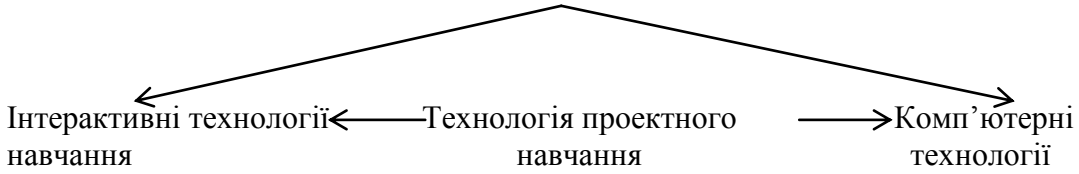

Рис. 1. Інноваційні технології навчання

Таблиця 1

Інноваційні методи навчання

Назва методу	Суть та характеристика методу
Метод портфоліо	У перекладі із італійської «портфоліо» – портфель. В підґрунті цього методу перебуває технологія збирання й аналізу інформації про процеси навчання та результати навчальної діяльності. Портфоліо – систематичне та спеціально організоване збирання доказів, які є способами системної рефлексії на власну діяльність і подання її результатів
Метод проблемного викладу	Метод, за якого педагог із використанням різноманітних джерел і засобів, перш ніж викладати матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальне завдання, а потім розкриває систему доказів, порівнює точки зору, різна підходи та демонструє спосіб вирішення поставленого завдання. Студенти ніби стають свідками та співучасниками наукового пошуку
Метод проектів	Система навчання, за якої студенти здобувають знання і уміння в процесі планування та виконання практичних завдань-проектів, які поступово ускладнюються
Проблемно-пошукові методи навчання	Засвоєння знань, вироблення вмінь і навичок, які здійснюють у процесі частково пошукової або дослідницької діяльності студентів; реалізують через словесні, наочні та практичні методи навчання, інтерпретовані в ключі постановки та вирішення проблемної ситуації
Проблемне навчання	Активне розвивальне навчання, що ґрунтується на організації пошукової діяльності студентів, на виявленні та вирішенні ними реальних життєвих або навчальних протиріч. Фундаментом проблемного навчання є

	висування й обґрунтування проблеми (складного пізнавального завдання, що становить теоретичний чи практичний інтерес)
Творчі проекти	Особливість цього типу проектів полягає в попередній постановці чіткого, важливого для студентів результату, який має практичне значення та виражений у матеріальній формі: підготовка журналу, газети, відеофільми, мультимедіапродукти тощо. Творчі проекти стимулюють максимальну активізацію пізнавальної активності студентів, сприяють ефективному виробленню навичок і вмінь роботи з матеріалами, умінь аналізувати їх, робити висновки і узагальнення

У Технологічному коледжі ДДАЕУ викладачі циклових комісій із спеціальності «Харчові технології» широко впроваджують і використовують вищезазначені інноваційні методи навчання при проведенні лекційних, практичних занять, під час організації самостійної роботи студентів, при виконанні курсових та дипломних проектів.

Проте навчальний процес відбувається у нерозривній єдності виробничого і навчального процесів і втілюється в різних видах практик, які становлять більше 60% всього змісту навчання.

Відповідно до сучасних вимог майбутній фахівець повинен володіти уміннями, прийомами і методами впровадження передової технології, забезпечувати оптимальний режим роботи технологічного устаткування, постійно поглиблювати свої знання. І на сьогодні більш потрібний фахівець, який може не тільки організувати, керувати, а й самостійно виконувати роботи на рівні висококваліфікованого робітника, де є потреба не тільки в знаннях , а і в уміннях.

Сьогодні практична підготовка студентів мабуть у всіх ВНЗ є дуже болючим питанням, ефективність практик знизилась до 20-30%.

Головними причинами зниження практичної підготовки є:

- різке зниження баз практик;
- відсутність можливості у викладачів надавати консультативну допомогу студентам з виїздом на місці;
- невідповідність технічного і технологічного забезпечення навчальних закладів рівню сучасного виробництва.

У Технологічному коледжі ДДАЕУ на спеціальності «Харчові технології» навчальним планом передбачено 4 види практик.

І – Навчальна практика по набуттю навичок з робочих професій – проводиться на базі лабораторій і кабінетів коледжу з обов'язковими екскурсіями на підприємства галузі;

ІІ – Навчальна практика по набуттю робочої професії;

ІІІ – Технологічна практика;

ІV – Переддипломна практика.

Три останні види практик є виробничими і проходять вже безпосередньо на підприємствах галузі. Розроблені і використовуються наскрізні програми практик.

Проте незважаючи на існуючі проблеми з організацією виробничих практик наш навчальний заклад тісно співпрацює з провідними підприємствами галузі в місті Дніпро і області, такими як: ПрАТ «Кондитерська фабрика «А.В.К. м. Дніпро», ТОВ «Кондитерська фабрика «Квітень», ПрАТ «Дніпропетровський комбінат харчових концентратів», ТОВ «Хлібозавод № 10», ТОВ «Дніпровський хлібокомбінат № 5», ТОВ «Дніпровський хлібокомбінат № 11» та ін..

Але практична підготовка студентів відбувається не лише під час виробничих практик, але і при проведенні практичних і лабораторних занять. І тут постає питання, що ефективніше було б проводити їх на базі діючого підприємства. Проте, на жаль, реалізувати це в сучасних умовах є неможливим.

Тому з метою поліпшення практичної підготовки студентів викладачі циклових комісій спеціальності «Харчові технології» якраз і використовують інноваційні методи навчання та удосконалюють навчально-методичний комплекс з практичної підготовки студентів.

Наприклад, з дисциплін, де вивчаються процеси виробництва продукції, викладачі широко використовують «віртуальні екскурсії». Цей метод дозволяє наглядно ознайомити студентів з технологічним процесом виробництва харчового продукту, як на вітчизняних підприємствах, так і закордоном.

Для покращення сприйняття навчального матеріалу викладачі працюють над створенням матеріалів мультимедійного супроводу занять.

Для покращення організації практичної підготовки студентів викладачі використовують і проводять роботу по удосконаленню робочих зошитів, інструкційних карток, щоденників-звітів тощо.

Одним із напрямів сучасного навчання є використання комп'ютерних засобів і телекомунікаційних технологій для отримання нових знань. Застосування інформаційних технологій покликане активізувати процес викладання дисципліни, підвищити ефективність навчального процесу та дозволяє досягти більшої глибини розуміння матеріалу. Одним з елементів і засобів інформаційного навчання є електронні видання. Створення електронних посібників поряд з вжиттям інших заходів, спрямованих на підвищення якості та ефективності підготовки фахівців є важливим етапом в розвитку аграрної освіти України.

Виходячи із вище вказаного і визнаючи всю значимість впровадження інноваційних методів навчання, викладачі Технологічного коледжу ДДАЕУ активно працюють над удосконаленням та використанням сучасних засобів навчання з метою підвищення якості практичної підготовки студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коновалова М.В., Куликова Ю.О., Семиволос О.П. Педагогічні технології: інструментарій, механізми, технологічна карта / М.В. Коновалова, Ю.О. Куликова, О.П. Семиволос. – Х.: Вид. група «Основа», 2016. – 96 с. – (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).

УДК 378.011.3-051:674.02

Сергій Чорнусь
(Полтава, Україна)

РОЗВИТОК ПРОЕКТНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті уточнено методологічні положення і принципи, які складають теоретичні основи розвитку проектно-технологічної культури майбутнього викладача спеціальних дисциплін в умовах професійної підготовки у закладі вищої освіти. Розглянуто проблеми інтенсифікації процесу навчання майбутніх викладачів спеціальних дисциплін, вказані шляхи підвищення ефективності процесу розвитку проектно-технологічної культури майбутнього фахівця.

Ключові слова: *проектно-технологічна культура, методичне забезпечення, науково-методичний супровід навчання*

The article clarifies the methodological provisions and principles that constitute the theoretical basis for the development of the project-technological culture of the future teacher of special disciplines in conditions of professional training at the institution of higher education. The problems of intensification of the process of training of the future teachers of special disciplines, the ways of increasing the efficiency of the process of development of the project-technological culture of the future specialist are indicated.

Key words: *project-technological culture, methodological support, scientific and methodological support of training.*

На сучасному етапі розвитку суспільства проектно-технологічна культура стала загальнонауковим надбанням, під яким розуміють комплекс знань, умінь, досвіду, а також особистісних якостей, що забезпечують практичне їх застосування в конкретних умовах. Проектно-технологічна культура реалізується через особливий тип мислення і вид проектно-перетворюючої діяльності людини. Досягнення високого рівня проектно-технологічної культури забезпечує готовність до проектування предметно-просторового середовища і створює базу для продуктивної професійно-педагогічної діяльності.

Аналіз наукової літератури показав, що проектно-технологічна культура майбутніх викладачів спеціальних дисциплін є мало вивченою і недостатньо досліджена з точки зору інтеграційного, міждисциплінарного характеру. Методика вивчення дисциплін, що застосовуються при вивченні технічних дисциплін переважно не зорієнтована на розвиток проектно-технологічної культури студента відповідно до сучасних вимог культурологічного, особистісно-діяльнісного і технологічного підходів до освіти.

Актуальність даного питання полягає у розв'язанні суперечності між потребою суспільства в кваліфікованих фахівцях в галузі викладання спеціальних дисциплін у професійній освіті, зростаючими вимогами до рівня проектно-технологічної культури даного фахівця і недостатнім науковим обґрунтуванням процесу розвитку проектно-технологічної культури майбутнього викладача спеціальних дисциплін.

Для того щоб вирішити проблему розвитку проектно-технологічної культури майбутнього викладача спеціальних дисциплін в галузі в умовах вишу, необхідно вивчити цей феномен з різних сторін: дослідити теоретико-методологічні підходи до професійної освіти, позначити структурно-функціональні компоненти проектно-технологічної культури, розробити модель розвитку проектно-технологічної культури фахівця. Великі можливості у формуванні та розвитку професійно-спрямованої культури фахівця має вища професійна освіта. Сучасна професійна освіта – це упорядкована поліфункціональна система, побудована на методолого-теоретичних засадах і стратегічних орієнтирах. Освіта визначається як цілеспрямований процес навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства, держави; сукупність систематизованих знань, навичок і умінь, поглядів і переконань, що забезпечують певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки до того чи іншого виду діяльності; процес руху до заданої мети шляхом суб'єктивно-об'єктивних дій викладача і студентів; соціокультурний феномен, процес і результат розвитку особистості за допомогою науково організованого навчання і виховання [2, с. 145].

Однією з генеральних цілей сучасної професійної освіти є формування професійної культури молодого фахівця. До найбільш важливих завдань відноситься вибір інтенсивних методів навчання та технологій розвитку індивідуальності. Тоді вся навчально-виховна робота у закладі вищої освіти повинна спрямовуватись на інтенсифікацію навчального процесу, що сприяє формуванню у особистості нових культурних цінностей – саморозвитку, самоосвіти і самопроектування. Проектна діяльність викладача спрямована на вивчення педагогічного процесу, моделювання та розробку технологічних основ його реалізації. Викладач спеціальних дисциплін повинен вирішувати різні завдання методологічного і проектного характеру, самостійно опановувати нову предметну область в рамках відповідної галузі, добирати методики їх викладання [1, с. 198]. Тому професійно-педагогічна підготовка повинна озброїти випускника не тільки спеціальними знаннями, вміннями та навичками в предметній області, а й умінням проектувати навчальний предмет, моделювати його зміст і методику навчання.

Ґрунтуючись на концепції модернізації української освіти, культурологічному, особистісно-діяльнісному, технологічному підходах до вищої професійної освіти, перед педагогом постає завдання відбору освітніх технологій, що підвищують якість професійної підготовки студентів, які роблять процес навчання інтенсивним. Інтенсифікація – один із шляхів вдосконалення навчання, пов'язаний з якісно новим рівнем підготовки фахівців,

найбільш суттєвою ознакою, якого слід вважати одночасну зміну діяльності і викладачів, і студентів.

Моделювання процесу навчання інтенсифікує творчість викладача: педагог організовує постановку проектних завдань, розробляє алгоритм проектування, створює проблемні ситуації, забезпечує творчу активність студентів, заохочує їх індивідуальність. Особливості інтенсифікації процесу навчання з метою залучення студентів до проектно-технологічної діяльності пов'язуємо з наявністю методичного забезпечення, підтримки і науково-методичного супроводу. Методичне забезпечення включає в себе діяльність викладача по створенню інструктивних матеріалів організаційно-управлінського характеру, необхідних для проведення занять з навчальних технологічних і проектних дисциплін, а також технологічної практики. Методичні матеріали студенти отримують в усній, письмовій або електронній формі. Це переважно підручники і методичні вказівки до практичних завдань; електронні засоби навчального призначення з комплектом творчих завдань; авторські програми зі спецкурсів; навчально-методичні посібники та комплекти методичного забезпечення з фахових дисциплін. Зміст методичних матеріалів направлено на формування структурних компонентів проектно-технологічної культури майбутнього викладача спеціальних дисциплін: цільового, змістовного, процесуального, результативного.

Методична підтримка – індивідуальна робота викладача зі студентом, що стимулює й спрямовує дії студента в потрібне русло. Найчастіше методична підтримка необхідна в нестандартних ситуаціях, коли необхідна порада, переконання, схвалення, а іноді і навіювання. Викладач в цьому випадку виступає як психолог, керівник, наставник і порадник, від якого вимагається життєвий досвід, інтуїція, мудрість. Від методичної підтримки залежить психологічний комфорт учасників освітнього процесу, їх загальний культуротворчий настрій на навчально-проектну діяльність. Проектно-технологічна діяльність, що здійснюється під керівництвом викладача, має не тільки практичну, але і педагогічну мету. У ситуації спільної роботи зі студентами розвиваються рефлексивні моменти діяльності, дії контролю і оцінки. Методична підтримка необхідна не тільки в набутті студентами спеціальних знань, умінь і досвіду, а й для вироблення у студента фундаментальних основ проектно-технологічної культури: графічної, технічної, технологічної [3, с. 24]. В кінцевому підсумку студенти бачать, де вони можуть застосувати отримані навички, здійснити перехід від навчально-проектної діяльності до самостійної технологічної і проектної творчості.

Науково-методичний супровід є більш складним видом діяльності, тому що включає в себе цілий ряд педагогічних дій: діагностику, моделювання, проектування, конструювання, моніторинг. Супровід процесу формування проектно-технологічної культури майбутнього викладача спеціальних дисциплін – це цілісна система професійної діяльності викладача, спрямована на створення організаційних і психолого-педагогічних умов для успішного професійного навчання та особистісного становлення студента. Супровід є необхідною умовою для розвитку професійно важливих якостей майбутнього викладача спеціальних дисциплін – проектного мислення, спеціальних знань, умінь, здібностей, навичок проектного моделювання, необхідних для здійснення проектно-технологічної та педагогічної діяльності. На відміну від методичного забезпечення і методичної підтримки науково-методичний супровід має спиратися на педагогічну модель.

Таким чином, процес розвитку проектно-технологічної культури майбутніх викладачів спеціальних дисциплін буде ефективним, якщо: на основі вивчення теоретичних основ і методологічних підходів буде уточнена сутнісна і змістовна характеристика проектно-технологічної культури викладача; буде розроблена і реалізована модель процесу розвитку проектно-технологічної культури майбутнього викладача, що включає цільовий, змістовий, процесуальний, результативний компоненти; буде розроблений і впроваджений комплекс методичного забезпечення, підтримки і науково-методичного супроводу в навчанні майбутніх фахівців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Слабко В.М. Модель формування проектно-технологічної культури майбутніх учителів технологій в процесі фахової підготовки / В.М. Слабко // Наукові записки : [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України, Нац. Пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; упор. Л.Л. Макаренко. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – Випуск CXXXI (131). – С. 196-202. – (Серія педагогічні науки).
2. Моштук В. Проектно-технологічна культура майбутнього вчителя технологій і креслення в розрізі його фахової культури / В. Моштук // Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова]. Серія : Педагогічні та історичні науки. – 2011. – Вип. 97. – С. 143-150.
3. Зосименко О.В. Особливості організації проектної діяльності студентів під час вивчення педагогічних дисциплін / О.В. Зосименко. – Суми: Сум. ДПУ ім. А.С. Макаренка, 2005. – 44 с.

УДК 373.2.091:159.954]:74

Анна Шастіна
(Київ,Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МАЛЮВАННЯ

У статті розкрито погляди відомих вчених на розвиток та становлення творчих здібностей у дітей дошкільноговіку; зазначено, що саме малювання є основним засобом розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: *творчі здібності, діти старшого дошкільного віку, малювання.*

In the article we revealed the views of famous scientists on the development and formation of creative abilities of preschool children; we stated that drawing is the main way to develop creative activities of senior preschool children.

Keywords: *creative abilities, senior preschool children, drawing.*

Образотворча діяльність має важливе значення для всебічного розвитку особистості. Упроцесі створення зображення дитини формуються спостережливість, естетичне сприйняття, художній смак, творчі здібності. Образотворча діяльність надає можливість доступними засобами висловити емоційний стан дитини, її ставлення до навколишнього світу, вміння самостійно створювати прекрасне, а також бачити його у творах мистецтва.Особливу роль у ставленні до образотворчої діяльності відіграє розвиток у старших дошкільників художнього сприйняття при ознайомлені з творами живопису, графіки, скульптури,декоративно-прикладного мистецтва.

Творчість дитини дошкільного віку нерозривно пов'язана з уявою, пізнавальною й практичною діяльністю. Проблемою розвитку дитячої образотворчої творчості займалися А.В. Бакушинський, Д.Б. Богоявленська, А. А. Венгер, Н.А. Ветлугіна, Т.Г. Казакова, Т.С. Комарова, А.В. Різдвяна. Однак, практичний аспект реалізації розвитку художніх здібностей дітей дошкільного віку засобами малювання залишається недостатньо розкритим, оскільки стрімко змінюються багато точок зору щодо психологічних і художніх умов формування творчих здібностей, змінюються дитячі покоління і відповідно повинна змінитися технологія роботи педагогів.

Відомі психологи Б. Теплов, Ф. Н. Гоноболіна, С. Л. Рубінштейн, В. М. М'ясищев, які ще в 40-60-х рр. минулого століття приділяли багато уваги проблемі розвитку здібностей, в тому числі творчих. Саме в дитинстві будується фундамент творчої особистості, саме в довкіллі закріплюються моральні норми поводження в суспільстві, формується духовність. Діти народжуються з могутнім індивідуальним творчим потенціалом, ресурсом творчих можливостей, здатністю до творчих дій, можливістю творити. Вже в ранньому віці у них

сформована й система саморегуляції, що контролюється у більшій мірі інтуїцією,тому їм потрібен кваліфікований супровід, підтримка та особистістно-зорієнтований підхід, що декларується сьогодні гуманістичною педагогікою. Основним завданням при цьому має стати розвиток внутрішнього пізнавального та особистісного потенціалу підростаючого покоління [3, с. 42].

У контексті дослідження проблеми розвитку творчих здібностей у дошкільному віці важливою для нас є думка Л. Виготського, який уважає творчість постійним супутником дитячого розвитку, результатом якої є ініціативність і самостійність мислення, здатність до самовираження у творчому акті. Автор зауважує, що "найвищий вияв творчості і досі доступний лише небагатьом обраним геніям людства, але в буденному житті, що оточує нас, творчість є необхідною умовою існування, і все, що виходить за межі рутини і в ньому міститься щось нове, зобов'язане своїм походженням творчому процесу людини". Пояснюючи свою позицію з питань творчості, відомий психолог Л. Виготський зазначав, що «творчою ми називаємо таку діяльність, яка створює щось нове, однаково, чи буде це створене творчою діяльністю будь-якою річчю зовнішнього світу або побудовою розуму або почуття, яке живе та виявляється тільки в самій людині» [1, с. 3].

Художня творчість – один із улюблених видів дитячої діяльності, сприяє розвитку творчих здібностей засвоєння дітьми різних варіацій зображення, технічних прийомів. Одна з умов прояву творчості в художній діяльності – організація цікавого змістовного життя дитини: організація повсякденних спостережень за явищами навколишнього світу, спілкування з мистецтвом, індивідуальні особливості дітей, матеріальне забезпечення, дбайливе ставлення до процесу і результату дитячої діяльності, творчості та мотивація завдання.

Малювання – одне з найбільш цікавих і захоплюючих занять для дітей дошкільного віку, це найдоступніший вид діяльності, який засвоюється маленькою людиною. Для дитини малюнок є засобом комунікації з іншими людьми й однолітками, її самовираженням, самоствердженням, а також своєрідною картиною світу; для батьків – це шлях до порозуміння з нею та гармонізації родинних стосунків; для фахівців з дошкільної освіти, педагогів і психологів матриця внутрішнього світу, розвитку всіх сфер особистості дитини, її соціологізації, Я-концепції [4, с. 95].

Завдяки вивченню дитячого малюнка дорослий відкриває шлях до діалогу з дитиною, розвивального спілкування з нею. Малюнок презентує дитину в соціумі як компетентну й успішно соціалізовану, позитивно налаштовану особистість.Чим краще в неї розвинені сприймання, спостережливість, чим ширший запас уявлень, фантазії, тим повніше і точніше вона відображає дійсність у своїй творчості, тим багатші, виразніші її малюнки. Дошкільник у своїй зображувальній діяльності відображає такі специфічні особливості свого мислення, як конкретність, образність. Його зображувальна діяльність пов'язана не лише з окремими психічними функціями (сприймання, пам'ять, мислення, уява), а й з особистістю загалом.

Отже, надалі ми плануємо досліджувати вплив малювання на розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк / Л. С. Выготский. – М. : Просвещение, 1991. – 93 с.

2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.

3. Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції"Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави" смт. Гаспра, АР Крим, 2010. – 318 с.

4. Формування художньо-продуктивної компетенції дітей дошкільного віку: методичний посібник / упоряд. Т. М. Корж, М. Д. Нельзіна, А. М. Батуринець; КВНЗ КОР "Академія неперервної освіти". – Біла Церква : КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», 2016. – 113 с.

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

УДК 616.891.6:613.956

Альона Боклаг
(Київ, Україна)

ПСИХОСОМАТИЧНІ ЗМІНИ ДОРОСЛОЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК НАСЛІДОК ЇЇ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ

Стаття розкриває основні теоретичні положення вітчизняних та зарубіжних науковців про результати досліджень характерологічних властивостей дорослих особистостей, спільні для кожної з досліджених груп осіб (з негативними психосоматичними змінами серцево-судинної системи, опорно-рухового апарату та шкірних покривів). В статті наведений перелік спільних характерологічних властивостей дорослих особистостей для кожної з досліджених груп, що були сформовані на основі аналізу теоретичного наукового матеріалу та емпіричного дослідження автора статті. Наявність співвідношення між наведеними характерологічними властивостями та певними негативними психосоматичними змінами дорослих особистостей була перевірена автором шляхом формувального експерименту.

Ключові слова: *характер, психосоматика, характерологічні властивості, дорослі особистості, співвідношення, негативні психосоматичні зміни.*

The article reveals the main theoretical positions of national and foreign scientists about the results of research on characterological features of adult individuals which are common for each of the groups of individuals (with negative psychosomatic changes of the cardiovascular system, musculoskeletal system and skin). The article represents the list of common characterological features of adult individuals for each of the studied groups which was formed on the basis of both analysis of theoretical scientific material and empirical research of the author of the article. The presence of a correlation between the given characterological features and certain negative psychosomatic changes of adult individuals was verified by the author through a formative experiment.

Key words: *character, psychosomatics, characterological features, adult individuals, correlation, negative psychosomatic changes.*

Історія вчення про характер показує значне розмаїття навіть в вихідних позиціях при визначенні цієї важливої сторони особистості. Термін «характер» почав використовувати в науці та в побуті древньогрецький вчений та філософ, друг Аристотеля, Теофраст (IV-III ст. до н.е.). Слово «характер» з грецької мови перекладається як «риса», «ознака», «особливість». Це слово походить від дієслова «харассо» – загострювати, царапати, чертити. Зберігся невеликий трактат Теофраста про характери, в якому описані під кутом зору сатирика й моралiста 30 характерів. Опис кожного з характерів здійснено під знаком однієї домінуючої, рельєфно вираженої риси: «удаваність», «лестощі», «нудний розкажчик» тощо.

В загальному, або широкому, значенні слова під характером людини необхідно розуміти сукупність яскраво виражених та якісно своєрідних психологічних рис людини, що впливають на її поведінку та вчинки.

В наведеному широкому розумінні характеру не виділено основні, або стрижневі, риси людини як особистості в їх індивідуальному та цілісному вираженні. Виходячи із розуміння людської особистості як суспільної категорії, необхідно із багатьох якостей та властивостей, які відрізняють одну індивідуальність від іншої, виокремити ті, які відносяться до її спрямованості та волі.

Таким чином, характер *у вузькому, строгому значенні слова* визначається як психічний склад особистості, виражений в її спрямованості та волі. В побутовому слововживанні зазвичай так і розуміється характер. Коли мова йде про людину з характером, або, навпаки, про слабохарактерність або безхарактерність, то дають оцінку людині щодо її спрямованості та волі. [7, с. 20-21]. Проте у даній статті я буду керуватися широким значенням поняття характеру.

У 1922 р. термін «*психосоматика*» вперше був використаний в медичній літературі. Цей рік і можна вважати офіційною датою зародження науки. А от її розвитком і становленням займалися інші вчені. Так, в 1940-50-х рр. вивченням психосоматики займався видатний американський психоаналітик і лікар Франц Александер (1891 - 1964). Результатом його досліджень стала книга «Психосоматична медицина». Розробляючи свою теорію він використовував не тільки уявлення З. Фрейда, а й А. Адлера (1870 - 1937), а також результати особистих спостережень. Ф. Александер розробив так звану «концепцію специфічності» та досліджував вплив витіснених та придушених емоцій на фізичний стан та здоров'я людини. [1]

На підставі концепції психосоматичної специфічності виникла школа психосоматики Ф. Александера, що займалася вивченням взаємозв'язку фізіологічних реакцій з психічними процесами, зокрема при протіканні внутрішніх конфліктів. [2, с. 30]

Психосоматзи – це тілесні захворювання, викликані впливом внутрішнього конфлікту на «орган – мішень». До них найбільш часто відносять бронхіальну астму, цукровий діабет, виразкову хворобу шлунка і кишечника, захворювання шкіри. Однак, думки вчених щодо переліку психосоматозів значною мірою відрізняються. Суперечки ведуться й досі.

Найважливішим досягненням сучасної медичної психології є встановлений факт: симптоми хвороби можна представити, з одного боку, як прояв органічних змін, а з другого боку, як свідчення тяжкого душевного стану, або ж глибокого внутрішнього конфлікту, *дисгармонії особистості*. Тому нерідко замість душевних виникають негативні тілесні (фізичні) зміни, як наприклад, бронхіальна астма, посилене серцебиття, ревматоїдний артрит, негативні зміни шкіри та інші, котрі в деякій мірі відображають інтрапсихічний конфлікт. Не слід забувати, що при будь-якій хворобі, навіть при раці, інтрапсихічні фактори грають істотну роль як психосоматичні та соціальні. Оскільки підґрунтям інтрапсихічного конфлікту особистості є набір її характерологічних властивостей, зазвичай таких, що вступають між собою у протиріччя, то розглянемо у даній статті співвідношення характерологічних властивостей дорослої особистості з певними її негативними психосоматичними змінами.

У даній статті розглянуто співвідношення характерологічних властивостей дорослої особистості з її негативними психосоматичними змінами серцево-судинної системи, опорно-рухового апарату та шкірних покривів.

За даними Е. Р. Калітєєвської, в сім'ях майбутніх хворих на гіпертонію великого значення надавали вихованню відповідальності, стриманості, саморегуляції. Спостерігалася деяка нормативність і виразна гіперсоціальність орієнтації. Основні складнощі хворих на гіпертонію –пригнічення зовнішнього вираження емоційних станів, що бере початок в соціальних нормах родини. Подібна стратегія поведінки створила передумови для формування невротичної особи, про що свідчать дослідження Т. А. Айвазяна та І. А. Таравкова, які виявили у хворих на гіпертонію високий рівень невротизації, тривоги, знижений настрій. Непродуктивне і нераціональне розв'язання внутрішніх конфліктів, протиріч між особистістю хворого та значущими для нього аспектами дійсності супроводжується виникненням хворобливо-тягісних переживань невдачі, незадоволення потреб, недосяжності життєвих цілей, непоправності втрати. За структурою мотивації досягнення група здорових осіб якісно відрізняється від групи гіпертоніків. Якщо в групі здорових особистостей мотив «надія на успіх» переважає над мотивом «страх невдачі», то в групі хворих має місце протилежне співвідношення. Це є індикатором глибинного підсвідомого внутрішнього конфлікту. [5]

Дослідниця Н.К. Лебідь виявила, що особистості з функціональними порушеннями ритму серця схильні контролювати свої почуття, уникають конфронтації, схильні до раціоналізації. Вираженими базовими емоціями у хворих з функціональними порушеннями ритму серця є емоції подиву, горя та страху. Найменше виражені емоції «єднання з людьми» – прийняття та радість. Слабкий прояв емоцій «єднання» з людьми свідчить про недостатньо розвинені вміння будувати стосунки, взаємодіяти. Хворим з функціональними порушеннями ритму серця притаманний внутрішній конфлікт між бажанням бути прийнятими оточуючими та недовірою до світу [6].

О. А. Дніпрова досліджуючи характерологічні особливості хворих на ішемічну хворобу серця, зазначає, що такі особистості у складних ситуаціях *виявляють агресивність*, переважно вербальну. Окрім того, за фасадом бідних емоційних проявів існує роздратованість, постійне емоційне напруження. Хворі зосереджені на фізичному самопочутті, утруднене раціональне відношення до фізичного стану. У таких осіб значно *знижені показники оптимістичності*, що свідчить про пригніченість життєлюбства, активності. Таким особистостям притаманне надмірне прагнення втягнути оточуючих у коло власних переживань та проблем. Особливістю контактів таких хворих є знижена емпатія, коли партнер по спілкуванню сприймається переважно як об'єкт чи «приймач» скарг та ламентацій. [3]

У хворих на ревматоїдний артрит із достатньою постійністю зустрічаються такі риси характеру:

а) стійкі прояви надсумлінності, обов'язковості та зовнішньої поступливості, що поєднуються зі схильністю до придушення всіх агресивних і ворожих імпульсів, таких як злість або лють;

б) мазохістсько-депресивні прояви із сильною потребою до самопожертвування і надмірним прагненням до надання допомоги, що поєднуються із нетиповою поведінкою і схильністю до депресивних розладів;

в) виражена потреба у фізичній активності до розвитку захворювання (професійний спорт, інтенсивна робота вдома, у саду тощо).

Загальною для преморбіду та для хвороби є пануючий протягом всього життя хворого на поліартрит процес *самоприховування, редукція сприйняття самого себе*. Багато, якщо не всі хворі із хронічним поліартритом виявляють ці ознаки [8].

Шкіра – це фокус прояву внутрішніх конфліктів. Нейродерміт – це шкіряне захворювання, яке в психосоматичному плані розглядається як вираження порушень відносин з матір'ю. Австро-американський психоаналітик Р. А. Шпітц (1887-1974) виявив фактор, значимий у виникненні хвороби. Він проілюстрував патогенне середовище, впливу якого піддається дитина: мати уникає доторків до дитини, посилаючись на те, що не хоче спричинити шкоду ніжному створінню; таким чином під маскою турботи приховується відкидання та ворожість. Видужання пов'язане з активністю дитини, яка *вивільняє останню із тотальної залежності від матері, роблячи можливим входження у контакт з вибраними об'єктами*. Але епізод нейродерміту (вираз внутрішнього конфлікту між вродженою схильністю-потребою та її ігноруванням) залишить слід в психологічному розвитку людини. В подальшому у таких людей інтрапсихічна напруга і конфліктні ситуації можуть провокувати рецидиви психосоматичного шкіряного захворювання.

За Н. І. Волошко, пацієнти з нейродермітом характеризуються *прагненням до фізичного контакту, що подавлюється стриманістю батьків*.

Таким чином, відповідно до висновків Є. В. Єлісєєва, отриманих на підставі власного дослідження, основними характерологічними властивостями спортсменів з атопічним дерматитом є *внутрішня напруженість, тривожність, низька фрустраційна толерантність, схильність до накручувань себе* [4].

Сучасний канадський психолог Ліз Бурбо у своїй книзі «Твоє тіло говорить: Люби себе!» [Lise Bourbeau "Ton corps dit : «Aime-toi!»", 1997, Canada] серед інших захворювань наводить

також психологічні причини дерматичних негативних соматичних змін. Ліз Бурбо пише, що шкіра захищає тіло і забезпечує його постійний контакт з навколишнім світом, а на психологічному рівні шкіра представляє здатність людини цінувати себе перед обличчям навколишнього світу. Будучи оболонкою тіла, вона відображає те, що людина думає про себе. Наприклад: ніжна шкіра означає: Я вважаю себе ніжним. Будь-яка проблема зі шкірою, на думку Ліз Бурбо, говорить про те, що людина соромиться саму себе. Вона *надає занадто велике значення тому, що про неї думають інші*. Вона не дозволяє собі бути самою собою і занадто охоче себе відкидає. Її внутрішня цілісність легко порушується навіть незначними впливами ззовні. Така людина дуже чутлива до того, що відбувається навколо неї, занадто легко дозволяє іншим заділи її за живе і не може полюбити себе такою, як є. [9]

Для виявлення спільних характерологічних властивостей осіб у кожній з груп мною було опитано 125 респондентів у віковому діапазоні від 22-х до 54-х років, які мають негативні психосоматичні зміни, на базі І неврологічного відділення та вертебрологічного відділення Харківської міської клінічної лікарні № 7, ревматологічного відділення Харківської міської клінічної лікарні № 8, кардіологічного відділення Київської міської лікарні № 5 та Шкірно-венерологічного диспансеру № 1 Дніпровського району міста Київ, з них – 43 (30 жінок та 13 чоловіків) з негативними психосоматичними змінами серцево-судинної системи, 40 (32 жінки та 8 чоловіків) – з негативними психосоматичними змінами опорно-рухового апарату і 42 – з негативними психосоматичними змінами шкіри (29 жінок та 13 чоловіків). В якості методів тестування були використані: тест-опитувальник Г.Шмішека, К.Леонгарда (методика визначення акцентуацій характеру та темпераменту особистості); 16-ти факторний особистісний опитувальник Р.Кеттелла (методика багатофакторний опитувальник Кеттелла); методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості у сфері мотивацій і потреб» (автор О.Потьомкіна); опитувальник самовідношення (автори В.Столін та С.Пантелєєв); методика «Шкала реактивної та особистісної тривожності» (автори Ч. Спілбергер та Ю. Ханін); тест «Оцінка рівня домагань за методикою Шварцландера»; 7) проективний тест на визначення властивостей характеру «Неіснуюча тварина».

За результатами аналізу теоретичного матеріалу та проведених констатувального та формувального експериментів, мною були виділені наступні характерологічні властивості дорослих особистостей, які, співвідносяться з їх **негативними психосоматичними змінами серцево-судинної системи**:

1. Властивості характеру, що проявляються у відношенні людини до інших людей:

низька товариськість, високий ступінь підозрілості, часті агресивні імпульси, агресивність комунікації у поєднанні з дипломатичністю, егоцентризм, занудство, схильність до конфліктів, схильність висувати оточуючим багато формальних вимог, прагнення до лідерства, схильність до інтриг при зовнішній м'якості у спілкуванні, ввічливість, егоїзм, хвастощі, образливість, бажання бути щирою та лицемірство одночасно, боротьба альтруїстичних та егоїстичних мотивів з тенденцією надавати перевагу здоровим егоїстичним потребам, тенденція до замкнутості, закритості свого внутрішнього світу, іронічно-поблажливе ставлення до оточуючих.

2. Властивості характеру, що проявляються у відношенні особистості до самої себе:

спрага до влади та похвали, чергування самовпевненості та невпевненості у собі, високий рівень домагань, самокритичність, розвинений самоконтроль поведінки, важливість думки оточуючих про себе.

3. Властивості характеру, які висвітлюють відношення людини до справи:

добросовісність, акуратність, серйозність, надійність у справах, загострене почуття обов'язку, старанність, жага діяльності, енергійність, робота на результат, але й надання важливості інтересу до роботи, високий рівень домагань, періодичні ухиляння від роботи.

4.Вольові властивості характеру:

середній рівень сміливості, цілеспрямованість, наполегливість.

5. Емоційні властивості характеру:

часті зміни настрою, надмірна чутливість, домінуючий песимістичний настрій, залежність від миттєвих настроїв, дратівливість, збудженість, емоційна нестійкість з частим стримуванням негативних емоцій, високий рівень тривожності, рівень напруженості вище середнього, активне незадоволення станом речей, емоційна незрілість.

6. Інтелектуальні властивості:

неординарність у мисленні та вчинках, уповільненість мислення, середній рівень конформності, баланс мрійливості та практичності, поверхневість та безпідставність суджень, легковірність у висновках, імпульсивність прийняття рішень.

За результатами експерименту, мною було виділено наступні характерологічні властивості дорослих особистостей, які співвідносяться з їх **негативними психосоматичними змінами опорно-рухового апарату**:

1. Властивості характеру, що проявляються у відношенні людини до інших людей:

дружелюбність, легкість у встановленні контактів, балакучість, комунікабельність в періоди підвищеного настрою, а в періоди пригніченого – закритість, схильність до суперечок, прив'язаність та уважність до близьких та друзів, схильність до сварок та моралізаторства, конфліктність, нечемність в колективі, владність в сім'ї, прагнення до лідерства, спрага до влади та похвали, високий рівень пристосування до інших людей та разом із тим схильність до інтриг, внутрішній егоїзм при альтруїстичній поведінці, лицемірство, висунення непомірно високих вимог до близьких та підлеглих на роботі, образливість, надмірна чутливість, високий ступінь підозрілості та мстивість, ревнивість, самопоширення з неделікатним притисненням оточуючих, бажання приймати участь у справах оточуючих, контролювати їх, бути в курсі всього, що діється, бути максимально поінформованим.

2. Властивості характеру, що проявляються у відношенні особистості до самої себе:

чергування самопевності з невпевненістю у собі, самоповага, честолюбство, висунення підвищених вимог до себе, самокритичність, схильність до самозвинувачення, низький рівень зацікавленості власною особистістю.

3. Властивості характеру, які висвітлюють відношення людини до справи:

добросовісність, акуратність, серйозність, надійність у справах, формалізм, загострене почуття обов'язку, старанність, прагнення досягти високих показників у діяльності, старанність, доведення справ до кінця, точність, відповідальністю, ділова спрямованість, орієнтація на результат, при всіх цих якостях при нагоді мають тенденцію ухилятися від роботи.

4. Вольові властивості характеру:

*боязкість, розвинений самоконтроль, високий контроль своїх емоцій та поведінки, тенденція до додержання норм і правил поведінки, наполегливість у досягненні мети, високий рівень домагань***.**

5. Емоційні властивості характеру:

бурчання, схильність панікувати, залежність від миттєвих настроїв, часті зміни мінорного настрою на веселий/ оптимістичний та навпаки, наявність агресивних імпульсів, дратівливість, збудженість, емоційна нестійкість, що поєднується з хронічним стримуванням цих негативних емоцій, емоційна жорсткість, відсутність чутливості у спілкуванні з людьми, високий рівень тривожності та напруженості, активне незадоволення станом речей, емоційна незрілість, інфантильність.

6. Інтелектуальні властивості:

уповільненість вербальних та невербальних реакцій, неординарність у мисленні та вчинках, уповільненість мислення, індивідуалізм, дуже низький рівень конформності, високий рівень раціоналізації, практичність, відсутність тенденції до мрійливості, реалізм, редукція сприйняття нового.

За результатами констатувального експерименту, мною було виділено наступні характерологічні властивості дорослих особистостей, які співвідносяться з їх **негативними психосоматичними змінами шкірних покривів:**

1. Властивості характеру, що проявляються у відношенні людини до інших людей:

низька контактність в спілкуванні, схильність висувати оточуючим багато формальних вимог, комунікабельність в періоди підвищеного настрою, а в періоди пригніченого – закритість, образливість, надмірна чутливість, середній ступінь товариськості, достатня сміливість, в відсутність яскраво вираженої тенденції підкоряти собі людей, але і підкорятися не люблять, їм притаманний високий ступінь підозрілості у взаємовідносинах з оточуючими, залежність від думок оточуючих, альтруїзм.

2. Властивості характеру, що проявляються у відношенні особистості до самої себе:

самокритичність, невпевненість у собі, недостатня впевненість в тому, що власна особистість може бути достатньо цікавою для оточуючих її людей, тенденція до саморефлексії, значимість думки оточуючих про себе.

3. Властивості характеру, які висвітлюють відношення людини до справи:

добросовісність, акуратність, серйозність, надійність у справах, формалізм, загострене почуття обов'язку, старанність, енергійність, жага діяльності, складно переносять умови жорсткої дисципліни, монотонну діяльність, важливість отримання задоволення від процесу виконання своєї роботи, але і про результат, строки людина не забуває.

4. Вольові властивості характеру:

у своїй поведінці більше керуються своїми бажаннями та почуттями, слабкий рівень дисциплінованості, страх перед активними діями та нерішучість.

5. Емоційні властивості характеру:

часті зміни настрою, середній рівень емоційної стійкості, агресивність, що стримується, емоційна жорсткість, рівень особистісної тривожності та рівень напруженості трохи вище середнього.

6. Інтелектуальні властивості:

уповільненість вербальних та невербальних реакцій, рівень розвитку інтелекту вище середнього, яскраво виражена практичність, повага до традицій, але також відкритість до всього нового, ґрунтовність, раціональність прийняття рішень, опора на істотні положення та значиму інформацію, разом із тим - стандартність, банальність думок та рішень, тенденція демонструвати свій розум, ерудицію, знання, високий рівень конформності.

З метою попередження та/або усунення негативних психосоматичних змін у дорослих особистостей формувальний вплив має бути спрямований на оптимізацію вищезазначених характерологічних властивостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Александер Ф. Психосоматическая медицина: принципы и применения / Пер. с англ. А.М. Боковикова, В.В. Старовойтова под научн. ред. С.Л. Шишкина. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2006. – 352 с.

2. Александер, Франц. Психосоматический подход в медицине / Ф. Александер, Ш. Селесник. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2006. – 205 с.

3. Дніпрова О.А. Особливості психосоматичних та соматичних співвідношень у хворих при різних формах ішемічної хвороби серця/ О. А. Дніпрова // Збірник наукових праць. Психологічні науки. – Том 2, Вип. 8. – С.90-95.

4. Єлісєєв Є. В. Полігональність внутрішньособистісних психосоматичних та соматичних взаємовідносин у єдиноборців, які страждають на захворювання шкіри / Є. В. Єлісєєв // Теорія та практика фізичної культури. Науково-теоретичний журнал. – 2004. 1 видання. – С.15-19.

5. Коваль І. А. Вплив емоцій на виникнення психосоматичних захворювань / І. А. Коваль // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2005. – Т. 7. – Вип. 5. – С. 191-197.

6. Лебідь Н. К. Характеристика складових стресового епізоду у хворих з функціональними порушеннями ритму серця / Н. К. Лебідь // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Х (12). – С. 282-293.

7. Левитов Н. Д. Психология характера / Н. Д. Левитов. – Издание 3-е, испр. и доп., М., «Просвещение», 1969 г. – 424 с.

8. Літвінова О. В. Теоретико-концептуальні підходи до проблеми дослідження психологічних особливостей хворих на ревматоїдний артрит / О. В. Літвінова // Теоретичні і прикладні проблеми психології. Збірник наукових праць. – №1(21). – С.140-145.

9. Lise Bourbeau "Ton corps dit: «Aime-toi!»", 1997, Canada.

УДК 159.98: 338,24+159.98:331.44

Лариса Бондар
(Ізмаїл, Україна)

АНАЛІЗ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті розглядаються особливості психічного здоров'я військовослужбовців. Розкрито поняття „психічне здоров'я", „психологічне здоров'я", їх сутність та зміст, описано об'єктивні та суб'єктивні причини порушення психічного здоров'я. Проаналізовано показники психічного здоров'я, загальні ознаки нервово-психічної нестійкості військовослужбовців.

Ключові слова: *психічне здоров'є військовослужбовців, психологічне здоров'я, психічні розлади, стрес, стресові ситуації, нервово-психічна нестійкість.*

Abstract the article deals with the peculiarities of mental health of military personnel. The article reveals the concept of „mental health", „psychological health", their essence and content, describes objective and subjective causes of mental health disorders. Indicators of mental health, General signs of neuropsychological instability of military personnel are analyzed.

Key words: *mental health of military personnel, psychological health, mental disorders, stress, stressful situations, neuropsychological instability.*

Проблема збереження фізичного та психічного здоров'я людини є найважливішою, тому що людське життя є найвищою суспільною цінністю. Різноманітні та тривалі соціальні, психологічні, економічні чинники впливають на підвищення нервово-психічної напруги особистості. Це може викликати такі негативні прояви в її поведінці та діяльності, як: негативні психічні стани, нервово-психічні розлади, відчуття душевного дискомфорту, що може привести до проблеми психічного здоров'я особистості. Діяльність особового складу військових, правоохоронних та інших спеціалізованих державних формувань, які працюють в складних та екстремальних умовах пов'язана з різними стресовими ситуаціями.

Військовослужбовці виконують відповідальні завдання, які висувають підвищені вимоги до стану їх здоров'я і фізичного розвитку. Різноманітні несприятливі чинники зумовлюють виникнення в них високої нервово-психічної напруги, що може викликати різноманітні негативні прояви в їх психічних станах і поведінці та негативно впливати на ефективність службової діяльності. Військовослужбовець з нервово-психічною нестійкістю та психічними розладами може зірвати виконання важливих завдань, стати небезпечним для оточення,

особливо це важливо, враховуючи специфіку його діяльності (наприклад, охорона державного кордону, конвоювання небезпечних злочинців).

Проблемами психічного здоров'я особистості займались багато дослідників. Так, серед українських та російських дослідників питання, пов'язані із різними аспектами психічного здоров'я, розглядали: Б. С.Братусь, І.В. Дубровіна, Л. Д. Дьоміна, Г. В. Ложкін, М. І. Мушкевич, О.В. Наскова, Г.С.Нікіфоров, В.М.Панкратов, І.О. Ральникова, І. В. Толкунова.

Вчені вважають, що психологічне здоров'є особистості є „її соціально особистісний статус, що характеризується суспільно-значущої реалізацією особистісного потенціалу і самообмеженням в задоволенні індивідуальних потреб, гармонічною взаємодією з соціальним оточенням і автономним самодостатнім існуванням, адаптованою інтеграцією з навколишнім світом і конструктивними стратегіями подолання перешкод на шляху до утвердження власних життєвих ідеалів" [6, с. 205]. В даний час у вивченні феномена здоров'я людини виділяється широкий спектр дослідницьких підходів: дискурсивний, нормоцентричний, феноменологічний, холістичний, аксіологічний, соціокультурний, інтегративний.

У вітчизняній та зарубіжній психології аналізуються різноманітні підходи до розуміння сутності та змісту психічного здоров'я військовослужбовців. Так як військова служба здійснюється в особливо екстремальних умовах (раптовість виникнення аварійних ситуацій, невизначеність і недолік інформації, дефіцит часу, небезпека для життя), то вона вимагає необхідність адаптації до швидко мінливих умов, високу відповідальність за прийняті рішення і результати діяльності. Екстремальні значення професіональних, соціальних, екологічних факторів у специфічній діяльності, які супроводжуються негативними емоціями, перенапругою фізичних і психічних функцій, деструкцією діяльності часто пов'язані з періодичним чи тривалим інтенсивним впливом (чи очікування впливу). Під впливом вказаних факторів у людини виникають такі характерні психічні стани, як тривога, страх, стрес, напруга, депресія та інші, які домінують та відображаються на її самопочутті. Це призводить до до погіршення психічного здоров'я людей, виникнення психосоматичних проявів та різноманітних психічних розладів та захворювань.

Деякі автори серед об'єктивних причин порушення психічного здоров'я вказують на погіршення матеріального становища більшості населення, харчування, медичної допомоги, підвищення психоемоційних і фізичних навантажень. Суб'єктивними причинами є байдуже ставлення до свого здоров'я, недооцінка, а то й нерозуміння великого значення здоров'я для самого себе, свого майбутнього, для суспільства. Відомо, що стан тіла залежить від стану психіки, що підтверджується наявністю психосоматичних хвороб в умовах тривалого психоемоційного стресу, а також від негативного впливу психокомплексів на поведінку і життєвий тонус. При психокомплексах формуються локальні м'язові напруження (блоки), в результаті яких виникають захворювання внутрішніх органів [5, с. 23].

Аналіз вказаних вище причин дає можливість зробити висновок, що найбільш важливі причини дискомфорту знаходяться в середині самої особистості. Також, слід звернути увагу на те, що на показники домінуючих психічних станів впливають стресори міжособистісних стосунків. Причиною цього може бути те, що саме вони виступають в ролі основних ланок, що опосередковують соціальну адаптацію особистості, яка реалізує можливість соціальної підтримки у важких життєвих ситуаціях. За оцінками експертів гострі та хронічні стреси безпосередньо впливають на значну кількість психічних порушень населення [2, с. 85].

Адекватність стратегій поведінки у стресових ситуаціях обумовлюється адаптивними можливостями особистості, особливостями сприйняття та оцінки нею вагомої для неї ситуації. Визначальним фактором у структурі суб'єктивного простору відображення ситуації, на думку Л. В. Виноградової, є суб'єктивне відчуття контролю, що характеризується виразністю взаємозалежного, цілісного бачення аспектів ситуації, стійкістю в подоланні емоційно важкої життєвої ситуації. Специфічність реагування під час

стресу обумовлюється не тільки зовнішньою стимуляцією, а й психічними особливостями суб'єкта, зокрема, локусу контролю, психологічної витривалості та самооцінки [6, с. 80].

Участь у конфліктних ситуаціях досить часто супроводжується посиленням стресового стану людини. Конфлікт являє собою складні стосунки між опонентами, які позначені сильними емоційними переживаннями. Участь у конфлікті припускає витрати емоцій, нервів, сил, а це може призвести до разового чи хронічного стресу. Разом із тим неадекватне сприйняття ситуації, що відбувається через стресовий стан одного з її учасників, досить часто призводить до конфліктів **[**3, с. 152].

При цьому психічні розлади бувають двох форм: непсихотичні і психотичні. Різницю між ними дослідники пояснюють у тому, що для перших характерні неглибокі розлади, які не досягають ступеню психічного захворювання (тобто не залишають можливості віддавати звіт у тому, що відбувається, керувати своїми вчинками і не супроводжуються порушеннями мислення, свідомості та інших психічних функцій), для других – глибокі порушення психіки (військовослужбовці з психотичними формами підлягають негайній госпіталізації у психіатричне відділення військового шпиталю чи лікарні).

Серед причин виникнення нервово-психічної нестійкості у військовослужбовців слід зазначити те, що службова та позаслужбова діяльність військовослужбовців тісно пов'язана з виникненням різноманітних кризових станів, які суттєво впливають на їх психічне здоров'я. Під кризовими станами науковці розуміють важке, хворобливе самопочуття (душевний дискомфорт людини) [4, с. 283]. Затяжна, хронічна криза несе в собі загрозу соціальній дезаптації, самогубства, нервово-психічного чи психосоматичного страждання. Наприклад, стрес може стати причиною критичної ситуації у військовослужбовця, який недостатньо підготовлений до надмірного фізичного навантаження, до діяльності в умовах високих і низьких температур, при виникненні неочікуваної небезпеки, інформаційного перевантаження тощо.

До інших критичних ситуацій також слід віднести проблеми, що пов'язані зі станом здоров'я військовослужбовців: психічні захворювання, соматичні захворювання, фізичні недоліки. За оцінками експертів, серед військовослужбовців дуже високим є рівень показників вживання алкоголю, поширень куріння. Крім цього з'являється проблема наркоманії. Загалом, в ході огляду наукових джерел виявлено, що, на думку військових дослідників, причинами виникнення нервово- психічної нестійкості у військовослужбовців можуть бути фактори, які негативно впливають на психіку військовослужбовцями. До цих факторів можуть належати: невдачі на службі; ситуації, які сприймаються як небезпечні для життя і здоров'я; втома; конфлікти, низька професійна компетентність, особистісно-сімейні психотравмуючі фактори; шкідливі звички, що можуть мати шкоду для психічного здоров'я військовослужбовця (залежність від куріння; залежність від спиртних напоїв; залежність від наркотичних речовин; залежність від токсичних речовин; схильність до брехні; схильність до конфліктної поведінки). Крім цього слід враховувати те, що більшість психічних розладів в різній мірі виникають не стільки через спосіб життя, як через спосіб мислення, іншими словами через стиль відчуття та переживань, відношення до життя.

Військові дослідники виділяють такі загальні ознаки нервово-психічної нестійкості у військовослужбовців як: а) непрямі: психічні захворювання у батьків та близьких родичів; виховання у неблагополучній сім'ї; складності у навчанні та освоєнні професії; участь в антисоціальних групах; складні відносини з товаришами; низька суспільна активність; звуженість та невідповідність віку особистих інтересів та захоплень б) прямі: поява втоми при звичайному навантажені, зниження, послаблення та погіршення пам'яті; відчуття головних білей, загальмоване мислення, роздратування, гнів, агресія; погіршення чи втрата апетиту, поганий настрій, зниження контролю за своїми діями, злоба, загальне погане самопочуття. Однак, для адекватної оцінки психічного здоров'я військовослужбовців, все ж таки існує потреба в уточнені його показників [1, с. 57].

Серед показників психічного здоров'я військовослужбовців автори виокремили такі показники як: психічні процеси як здатність військовослужбовця динамічно відображати дійсність в різних формах психічних явищ; психічні стани як прояви тимчасових цілісних явищ в психіці військовослужбовця, що впливають на протікання його психічних процесів, прояви властивостей і поведінку; психічні властивості як прояви стійких психічних явищ, що істотно впливають на діяльність і поведінку військовослужбовця; саморегуляція як побудова військовослужбовцем своїх дій і поведінки відповідно меті та завданням як професійної діяльності, так і особистісного життя; шкідливі звички як елементи поведінки, що можуть мати шкоду для психічного здоров'я військовослужбовця, здійснення яких стало потребою.

Таким чином, специфіка служби військовослужбовців висуває особливі вимоги до їх психіки, особливостей реагування, характеру поведінки, емоційно-вольовій стійкості та властивостей особистості. Кількість екстремальних ситуацій, що мають місце під час проходження служби, потребує швидкої орієнтації і рішучих дій, створюють сильний травмуючий вплив на психіку військовослужбовців і приводять до розвитку різноманітних психічних розладів. Військовослужбовці, які отримали психотравму внаслідок несення служби в екстремальних умовах, в переважній більшості переживають стан гострого травматичного стресу, як правило, впродовж короткого часу. Після закінчення впливу травмуючого фактора більша частина особового складу повертається в звичний для них психічний стан, проте певна категорія військових відчувають на собі вплив стрес-фактора і після закінчення впливу травмуючої ситуації, при цьому психічні порушення трансформуються в розлади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алещенко В.І., Сафін О.Д., Потапчук Є.М. Організація забезпечення збереження психічного здоров'я військовослужбовців / В.І.Алещенко, О.Д.Сафін, Є.М. Потапчук. – К., 2007. – 134 с.

2. Бодров В.А. Информационный стресс: Учебное пособие для вузов / В.А.Бодров. – М.: ПЕРСЭ, 2000. – 352 с.

3. Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л. В., Гриненко А. М. Конфліктологія: Навч. посіб. / За заг. ред. В. М. Петюха, Л. В. Торгової / Л. М.Ємельяненко, В. М.Петюх, Л. В.Торгова, А. М.Гриненко. – К.: КНЕУ, 2003. — 315 с.

4. Життєві кризи особистості: Наук. – методичний посібник: У 2 ч. / Ред: В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч. 1: Психологія життєвих криз особистості. – 354 с.

5. Потапчук Є. М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук / Є.М. Потапчук; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 32 с.

6. Психология здоровья человека / Г. В. Ложкин, О. В. Носкова, И. В. Толкунова / Под ред. В. И. Носкова. – Севастополь: Вебер, 2003. – 257 с.

УДК 331.446

Андрій Веремеєнко
(Ізмаїл, Україна)

ПІДВИЩЕННЯ ТРУДОВОЇ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ЯК ЕЛЕМЕНТ УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНИМИ ЗНАННЯМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Активізація інноваційних процесів, що забезпечують створення, розвиток і розвиваючі системи дошкільної освіти, посилила необхідність в педагогічних працівниках, які постійно опановують новими для себе професійними знаннями. Це допомагає їм не тільки орієнтуватися у тимчасовій педагогічній науці, а й бути готовими включитися в інноваційну діяльність. Творчі професії, такі як педагогічна діяльність мають значущі регулятори, особисте зростання і інтерес, а колектив, готовий до інновацій та постійного освоєння нових знань, забезпечує рух вперед - це велике надбання для освітнього закладу.

Ключові слова: *педагог, мотивація, ефективність, працівник, результат.*

Activation of innovative processes that ensure the creation, development and development of pre-school education systems, has increased the need for pedagogical workers who are constantly mastering new professional knowledge for themselves. This helps them not only navigate in the interim pedagogical science, but also be prepared to engage in innovation activities. Creative professions such as pedagogical activities have meaningful regulators, personal growth and interest, and the collective, ready for innovation and constant development of new knowledge, provides for the movement forward - this is a great asset for an educational institution.

Keywords: *teacher, motivation, efficiency, worker, result.*

Сучасному керівнику для забезпечення високої якості послуг, що надаються освітньою організацією, необхідна наявність розробленої системи спеціальних знань для підвищення мотивації працівників, формування принципів, факторів й умов, що стимулюють або спонукають їх до зростання професійної та особистісної компетентності, досягненню високої якості результатів праці як кожного окремого педагога, так і педагогічного колективу в цілому.

Якщо така система управління колективним професійним знанням застосовується в практичній діяльності, то члени педагогічного колективу мають можливість повної або часткової самореалізації, що, безумовно, сприяє досягненню успіхів самої освітньої організації.

Аналітична робота в дошкільній організації з пошуку ефективних шляхів трудової мотивації її персоналу дала можливість виявити проблеми та труднощі в обсязі і спеціалізації професійних знань працюючих педагогів.

Виявлені труднощі педагогів показали:

- недостатній рівень професійних знань і уявлень педагогів про сучасні тенденції розвитку дошкільної освіти, про вікові особливості розвитку і виховання дітей;
- незнання і невміння самостійно розвивати свою педагогічну і комунікативну культуру (здатність будувати свої публічні виступи, пасивність в діяльності, відсутність власних ідей);
- середній рівень знання і розвитку навичок пошуку та переробки необхідної інформації з використанням ІКТ технологій;
- недостатній рівень знань психології дитинства та готовності до професійної взаємодії з батьками.

Основними завданнями в вибудовуванні єдиної системи управління знаннями педагогів для розвитку їх мотивації до ефективної роботи стали такі, як:

- створення умов для освоєння сучасних знань щодо вдосконалення організації особистої праці;
- вибудовування різнорівневої системи професійних знань і підвищення педагогічної компетентності педагогів та вихователів дитячого садка;
- вдосконалення системи знань психології дитинства та психолого-педагогічної підтримки дітей;
- розвиток знання щодо підвищення корпоративної культури колективу;
- навчання педагогів прийомам управлінської діяльності та залучення персоналу в процес управління.

Поступово адміністративна команда може сформувати систему управління знаннями з розвитку компетентного педагогічного співтовариства за допомогою стимулювання і мотивації, адже тільки педагог, який має можливість розвивати свою індивідуальність на основі постійно придбаних нових професійних знань, здатний працювати з індивідуальністю дитини.

Розглянемо елементи системи управління знаннями для формування стійкої мотивації ефективної роботи. Форми отримання і закріплення в досвіді нових знань, що застосовуються в даний час в дошкільних освітніх установах, склалися давно.

Це знання і діяльність по збереженню психічного здоров'я, знання і вміння організувати методичний супровід, інноваційну діяльність та ін.

Психологічно здоровий педагог, що володіє певними знаннями в галузі педагогіки, психології, етики, фізіології, який вільно володіє методами і формами моніторингу, переконання і аргументації, встановлення контактів з вихованцями різного віку та їх батьками, здатний більш якісно і з більшою особистісної зацікавленістю виконувати свої обов'язки.

У сучасних умовах педагоги повинні володіти основними компетенціями, знаннями, вміннями як в організації освітньої діяльності, так і в здійсненні взаємодії з батьками, методичному оснащенні освітнього процесу, в оволодінні інформаційно-комунікативними технологіями і вмінням їх застосовувати в роботі з дітьми [2, с. 205].

Ефективною формою підтримки мотивації до самовдосконалення стають такі форми управління знаннями, як психологічні тренінги із самопізнання; педагогічні семінари - практикуми, що дозволяють не тільки теоретично збагатити педагога, а й познайомити (навчити) актуальним технологіям роботи з дітьми; круглі столи, надають можливість обговорити нагальні педагогічні знання, збагативши новими ідеями роботу з вихованцями, розширити простір для пізнання навколишнього світу, наповнитися яскравими емоціями від зустрічей і отримати потужний мотиваційний заряд для подальшого професійного зростання.

Грамотно організоване методичний супровід, який включає в себе не тільки цілеспрямоване вивчення певних знань педагогами, а й самостійне вивчення нормативних актів, вдосконалення цих знань в творчих групах, обмін інформацією, знаннями та думками з професійних питань, є ефективним засобом управління колективним знанням персоналу, мотивуючим його на активну позицію в реально виконуваній роботі.

Отримуючи знання, педагоги із задоволенням передають їх своїм колегам, тому ефективною формою самоосвіти та професійної мотивації може стати проект "Навчився - передай іншому", що діє в форматі "Школи наставництва". Педагоги, які проходять навчання на різних курсах, далі самі передають знання іншим педагогам в вигляді навчальних занять.

Використання знань по впровадження інновацій в роботі педагогічного колективу також плідно впливає на підвищення трудової мотивації. Педагоги сьогодні є активними учасниками методичних об'єднань, творчих груп, транслюють свій досвід на конференціях, фестивалях і конкурсах педагогічної майстерності різного рівня. Все це сприяє професійному зростанню вихователів і дає те відчуття внутрішнього задоволення від власної діяльності, яке мотивує їх на пошук ефективних шляхів організації умов, що сприяють психологічному комфорту всіх учасників освітніх відносин.

При цьому необхідно враховувати і момент перевантаження педагогічних працівників. Так, з метою психологічної та фізичної розвантаження можна запропонувати заходи під загальною назвою "Здоровий педагог": релаксаційні техніки, оздоровлення спини, йога для педагога і інші напрямки. Особливо слід виділити психологічні практикуми (освоєння знань про форми психологічного захисту, способи профілактики вигорання, способах зміни самооцінки), що дозволяють педагогам усвідомити значимість цих знань для роботи, власного внеску в спільну справу, свою роль в колективі. Для забезпечення психічного і фізичного благополуччя дуже важливі так звані тайм аути, відпочинок від роботи і інших навантажень. З цією метою можна провести анонс заходів, що проводяться в місті або районі.

Крім того визначають гідну матеріальну винагороду чітко розроблених критеріїв оцінки якості та ефективності інноваційної діяльності педагогічних працівників на основі постійно придбаних ними нових знань і досвіду, важливу роль відіграють нематеріальні стимули, такі як іменні поздоровлення з "Днем народження" на інформаційних стендах, вітальні листівки і маленькі бенефіси на значущі для співробітників дати і інші заходи, які дарують яскраві позитивні емоції.

Відомі і широко застосовуються нами для управління знаннями персоналу такі форми роботи, як надання можливості публікації статей і нарисів, що є хорошим стимулом для підвищення статусу педагога; участь в конкурсах професійної майстерності, що сприяє усвідомленню педагогами свого правильно обраного творчого шляху. Все це багато разів підвищує довгострокову мотивацію на подальшу роботу.

Управління знаннями персоналу вимагає вдосконалення знань управлінського персоналу. Найважливішим засобом нематеріального стимулювання організації праці є мотивуюча серед закладів, створювана зусиллями адміністрації і педагогів. Для того щоб "організація праці педагогів стала мотивуючою, необхідно дотримання кількох умов: збагачення праці, постановка цілей" [4, с. 7]. А це нові і регулярно оновлюванні знання і вміння усіх співробітників.

Грамотно організоване середовище установи сприяє розвитку професійної мобільності педагога. Підготовка педагогами вихованців до участі в різних конкурсах, виконання адміністративних функцій, освоєння педагогічних інновацій – все це в кінцевому підсумку спрямоване на збагачення новими професійними знаннями педагогічної праці.

Корпоративна культура і клімат, який складається у колективі, безпосередньо впливають на бажання постійно освоювати нове знання і підтримувати трудову мотивацію персоналу. Педагогічна культура, пропагується в дитячому саду, представлена цінностями, системою відносин, норм і правил поведінки, мовою вимог до зовнішнього вигляду і одягу, традицій, проведення церемоній.

Стабільний творчий колектив, який готовий до інновацій і постійного освоєння нових знань, що забезпечують рух вперед – це велике надбання. Талановитий педагог завжди поведе до перемог своїх вихованців. Участь в різних конкурсах педагогів разом з дітьми і з трансляцією власного досвіду приносить не тільки приємні моменти помічених зусиль, а й стимулює до подальшого освоєння знань, досвіду і професійному зростанню.

У сучасних умовах система управління знаннями співробітників колективу є провідною в діяльності керівника. Саме він повинен знати, що його зусилля будуть успішними, якщо робота всього освітнього закладу і кожного окремо співробітника буде:

- системної, спрямованої на досягнення певного результату;
- оцінюватися працівниками як важлива і обов'язкова до виконання;
- давати можливість працівникові самостійно приймати рішення, необхідні для її виконання;
- забезпечувати зворотний зв'язок з працівником, оцінюватися в залежності від ефективності його праці;
- приносити справедливе, з точки зору працівника, винагороду.

Спроектована відповідно до цих принципів система управління знаннями співробітників забезпечує їх внутрішнє задоволення від досягнутих результатів і отриманої винагороди за працю, що є потужним мотиваційним фактором, який стимулює якісне виконання роботи, постійне її ускладнення і бажання вирішувати проблеми на основі нових професійних знань.

Керівник освітнього закладу повинен не тільки знати співробітників, але й вміти направляти їх на досягнення управлінських цілей, забезпечити ефективність мотивації, ступінь досягнення освітніх і соціальних цілей. Освітні цілі визначають ступінь складності реалізованих освітніх програм, рівень реалізації, якість освіти, стан здоров'я та емоційного благополуччя дітей, які відвідують ЗОЗ. Соціальні цілі реалізуються у вигляді виконання очікувань, потреб та інтересів працівників і виражаються в задоволенні роботою, стабільності кадрів, відсутності конфліктів.

Здійснюючи розвиток мотивації праці на основі управління знаннями, необхідно враховувати, що ефективність управління вище, якщо цілі працівників і установи збігаються. Формуючи мети установи, керівникам необхідно вивчати і враховувати особисті цілі підлеглих і формувати їх. Результати мотивації праці залежать від використовуваних керівником методів, форм управління знаннями в освітній організації і від індивідуальних особливостей керівника, а також психологічної сумісності керівника і підлеглих.

Як чинники мотивації праці можна виділити безпеку і почуття причетності педагогів до виконуваної діяльності: відчуття приналежності, схвалення керівника і колективу, хороші відносини в колективі, участь у прийнятті рішень, інформованість про справи, плани установи.

Для творчих професій, до яких відноситься педагогічна діяльність, значущими регуляторами є особисте зростання і інтерес. Особистий зростання пов'язане з можливістю навчання, поступовим придбанням педагогічного досвіду, що дозволяє реалізувати педагогічні здібності. Особистий інтерес стимулює ускладнення роботи, що вимагає професійного зростання на основі оволодіння новими знаннями, педагогічної майстерності для постановки важких, але цікавих цілей [1, с. 29].

Для збереження інтересу до професії у педагога завжди повинна бути мета, яка обов'язково призведе небайдужого педагога до нових точок зростання за підтримки колег та однодумців. Саме тому керівник, бажаючий домогтися ефективної діяльності своїх підлеглих, не повинен забувати про наявність стимулів для роботи. Основна мета процесу мотивації – це отримання максимальної віддачі від використання наявних трудових ресурсів, що дозволяє підвищити загальну результативність роботи установи дошкільної освіти та вивести його на новий рівень розвитку [3, с. 92].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Жиліна А.І. Управління знаннями – інноваційна методологія корінних змін в менталітеті і професійному мисленні педагогів початку XXI століття // Проблеми педагогічної інноватики в професійній освіті: Експрес. – 2014. – С. 28-34.

2. Загривна Т.А. Управління розвитком професійної мотивації педагогів в сучасних умовах освіти. – 2008. – №4. – С. 203-207.

3. Лобанова Т.Н. Мотивація і стимулювання трудової діяльності: Юрайт, 2015. – 482 с.

4. Матвєєв В.Ю., Нематеріальна мотивація працівників освітніх організацій // Журн. рук. управління освітою. – 2014. – №2. – С. 1-9.

УДК 316.624.2

Яків Воробйов
(Ізмаїл, Україна)

МАНІПУЛЮВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті проаналізовано зміст поняття маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу. Окреслено основні підходи до тлумачення „маніпуляції", „маніпулювання": як впливу на людину чи групу людей, як різновиду влади, як противаги примусу; виокремлено кілька критеріїв маніпулювання: родова ознака, прихований характер дії, спонукання, мотиваційне привнесення. Описано характеристики маніпулювання як діяльності, способи і засоби маніпуляції.

Ключові слова: *маніпуляція, психологічний вплив, політичне маніпулювання, маніпулятор, технології маніпулятивних дій.*

In article analysed the maintenance of a concept of manipulation as kinds of the hidden psychological influence. The main approaches to interpretation of „manipulation", „manipulator" are defined: as impacts on the person or group of people, as kinds of the power, as coercion counterbalance; several criteria of manipulation are marked out: patrimonial sign, hidden nature of action, motivation, motivational introduction. Characteristics of manipulation as activity, ways and means of manipulation are described.

Keywords: *manipulation, psychological impact, political manipulation, manipulator, technologies of manipulative actions.*

Нині в українському суспільстві відбуваються кризові явища, недовіра як до окремих політичних сил, так і державних інституцій загалом, зростання неповаги до законів та всієї політичної системи. На міжнародному рівні сьогодні наявним є загострення боротьби за сферу впливу, територію тощо. В процесі такої складної комунікації та неможливості застосування відкритого фізичного насильства вагому роль відіграє політичне маніпулювання, яке реалізується через різні технології.

Вступаючи у конкуренцію між собою суб'єкти політики використовують нові форми і засоби політичної маніпуляції, які різняться за своєю ефективністю та легальністю тощо. Політичні сили, закликаючи до підтримки своєї позиції з допомогою всіх можливих каналів комунікації, проводять інформаційно–насичену атаку на суспільство. Одні політики закликають до активних дій методами вуличної демократії, інші, – впроваджують контрзаходи як інформаційного, так й фізичного характеру. Отже, для політичних суб'єктів важливими є питання щодо оптимальності впливу на аудиторію, пошук шляхів отримання контролю над комунікацією, залучення більше прихильників до своїх лав та ефективної маніпуляції ними. У громадян виникає відповідна потреба: як зберегти контроль над комунікацією, а саме, як не потрапити під маніпулятивний вплив, яким чином отримувати адекватні уявлення про реальні політичні процеси і впливати на них**.**

Слово „маніпуляція" походить від латинських manipulus – „жменя", що від „manus" – „рука", і „pleo" – „наповнюю" та має пряме й переносне, метафоричне, значення. В останні роки саме це друге значення – акт впливу на людей або керування ними – стало основним.

Першість у вивченні механізмів і наслідків маніпулятивного впливу належить філософам, політологам, соціологам і психологам. Учені досліджували як маніпулювання масовою свідомістю, так і питання міжособистісного маніпулятивного впливу. Лінгвістичний аспект маніпулятивного впливу ґрунтовно досліджувати почали значно пізніше. Аналізу вербального впливу та механізмам його здійснення на пострадянському просторі присвячені праці А. М. Баранова, В. З. Дем'янкова, О. С. Іссерс, Т. Ю. Ковалевської, С. О. Мегентесова, І. Мохамада, П.Б.Паршина. Серед останніх

вітчизняних досліджень мовного впливу – монографії В. В. Різуна, Н. Ф. Непийводи, В. М. Корнєєва „Лінгвістика впливу" та „Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект" І. Ю. Шкіцької .

Г. Франке, німецький соціолог, автор однієї з перших книжок з маніпуляції „Людина, якою маніпулюють" , дав таке визначення цього поняття: „психічний вплив, який здійснюється таємно, а відповідно, не на користь тим особам, на яких він спрямований. <…> він не лише підштовхує людину робити те, чого хочуть інші, а й змушує її хотіти робити це" [4, с. 13].

Цей термін в українській мові позначається двома словами – „маніпуляція" та „маніпулювання". Часто термін „маніпуляція" вживається як використання способів ідеологічного та соціально-психологічного впливу, що застосовуються для зміни мислення людей усупереч їхнім інтересам. Термін „маніпулювання" визначають як політичний вплив на об'єкта/суб'єкта, суспільну думку загалом в інтересах окремих політичних або інших осіб чи структур, або як систему засобів духовно-психологічного й ідеологічного впливу на масову свідомість із ціллю нав'язування певних ідей, цінностей. Отож принципових відмінностей між термінами „маніпуляція" та „маніпулювання" немає. Відмінність полягає лише в тому, що маніпуляцію часто трактують як факт маніпулятивного впливу, а маніпулювання – як процес здійснення такого впливу.

Маніпулювання в сучасному розумінні передбачає наявність технологій управління поведінкою людей, програмування думок і прагнень мас, їхнього настрою і навіть психічного стану, щоб забезпечити таку їх поведінку, яку потребують ті, хто володіє прийомами та методами маніпуляції. У науковій та навчальній літературі трапляється багато формулювань та інтерпретацій термінів „маніпуляція"/„маніпулювання", проте більшість джерел або не містить чітко визначеного поняття „маніпулювання", або воно трактується надто вузько чи надто широко. Переважає трактування цього поняття як мистецтва управління поведінкою за допомогою цілеспрямованого впливу на свідомість чи інстинкти людини.

Аналіз різноманітних трактувань терміна „маніпулювання" та визначень, які наводять дослідники, дає змогу аналізувати їх залежно від того, на чому акцентує увагу автор, і визначити основні цілі та механізм здійснення маніпулювання.

Можна виокремити три основні підходи до тлумачення „маніпуляції", „маніпулювання":

1. Характеристика понять як впливу на людину чи групу людей. Відомий політолог А. Цуладзе поняття „маніпуляція" пояснює як „вплив на людину (групу людей), щоб спонукати до дій, котрі суперечать його (їх) інтересам" [5].

2. Трактування „маніпуляції"/„маніпулювання" як різновиду влади. Саме так визначає дослідник маніпулятивних технологій С. Кара-Мурза маніпуляцію: „це вид застосування влади, за якого той, хто володіє нею, впливає на поведінку інших, не розкриваючи характер поведінки, яку він від них очікує" [4].

3. Пояснення „маніпуляції"/„маніпулювання" як противаги примусу. Так трактує український дослідник А. Біденко та наводить таке визначення: „маніпуляція – це не насильство, це – метод представницької демократії (тиран наказує, а не маніпулює). Ідея маніпуляції якраз і полягає в тому, щоб фактичне нав'язування думки виглядало зовні як власне бажання людей» [1]. При цьому для маніпулювання характерна певна закритість, ілюзія, невидимий механізм, вплив на свідомість для формування певних переконань чи пріоритетів.

Аналіз наведених підходів до визначення „маніпуляції"/„маніпулювання" засвідчує, що дуже часто науковці, прагнучи дати вичерпне визначення зазначеного явища, фактично обмежуються характеристиками окремих його сторін. На нашу думку, лише комплексний підхід до розуміння „маніпуляції"/„маніпулювання" дає можливість повніше схарактеризувати маніпулятивну природу досліджуваного явища. Саме тому пропонуємо таке визначення „маніпуляції"/„маніпулювання": це вплив на окремий об'єкт/суб'єкт, щоб

змусити їх діяти (чи не діяти) для реалізації корисливого інтересу маніпулятора всупереч власним інтересам через застосування влади чи нав'язування думок та ідей.

Запропоноване трактування „маніпуляції"/„маніпулювання", по-перше, акцентує увагу на меті (примусити діяти/не діяти); по-друге, зв'язку з інтересами маніпулятора (забезпечення корисливого інтересу маніпулятора всупереч власним інтересам); по-третє, технології маніпулятивних дій (прихованість управління поведінкою маніпульованого забезпечують інструменти влади чи нав'язування думок та ідей, що виникає відчуття: він самостійно керує своєю поведінкою та приймає відповідні рішення).

Виникнення феномену маніпуляції має низку об'єктивних причин, основною із яких, без сумніву, можемо назвати управління політичною свідомістю та поведінкою людей, щоб змусити їх діяти (чи не діяти) всупереч власним інтересам, програмування думок і прагнень мас, їхнього настрою і навіть психічного стану, щоб забезпечити таку їхню поведінку, яка потрібна. Ще одна із причин полягає у вічному внутрішньому конфлікті людини між її прагненням до незалежності й самостійності, з одного боку, і прагненням знайти опору у власному оточенні – з іншого.

Сучасне розуміння маніпуляції – програмування думок і прагнень мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечити таку їхню поведінку, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпулювання. Це мистецтво керувати поведінкою людей за допомогою цілеспрямованого впливу на їхню свідомість та інстинкти [3, с. 87], майстерне нав'язування іншій людині намірів, які не збігаються з її власними бажаннями і потребами. Оскільки маніпуляція – це не фізичний вплив на людину, об'єктом його є психологічні структури.

Взагалі поняття „маніпулювання" є різноплановим і неоднозначним. З психологічної точки зору його визначають як дію рук, зокрема демонстрацію фокусу, який ґрунтується на махінації, обмані, шахрайстві; комунікативному впливі, що зумовлює актуалізацію в об'єкта впливу певних мотиваційних станів, що спонукають до поведінки, бажаної (вигідної) для суб'єкта впливу. Досить вдало узагальнив напрацювання різних авторів щодо маніпулювання сучасний психолог Є. Доценко, який виокремив кілька критеріїв, які можна взяти за основу визначення цього поняття: родова ознака (психологічна дія); ставлення до об'єктів маніпулювання як до засобів досягнення власних цілей; прагнення отримати однобічний виграш; прихований характер дії (як самого факту дії, так і її спрямованості); використання сили (психологічної), гра на слабостях (використання психологічної вразливості); спонукання, мотиваційне привнесення (формування штучних потреб і мотивів для зміни поведінки на користь ініціатора маніпулятивної дії); майстерність і вправність у здійсненні маніпулятивних дій.

Отже, проаналізувавши різноманітні підходи до трактування та визначення терміна „маніпуляція", можемо зробити такий висновок: єдиного універсального визначення під час дослідження цієї теми дати неможливо. Оскільки різноманітні цілі та завдання, які ставляться перед маніпулятором, багато в чому визначають і основну мету маніпулювання, вони створюватимуть можливості для формулювання нового визначення. Оскільки маніпуляції досліджують у різноманітних сферах та широко застосовують у психології, соціології і звичайно політичній науці, кожне із цих визначень є актуальним і відображає загальні тенденції, притаманні їм.

Важливими характеристиками маніпулювання як діяльності виступають його способи і засоби. Засоби можуть бути достатніми/недостатніми для здійснення маніпулювання, можуть взаємозамінятися, комбінуватися, змінюватись і розвиватися. В якості таких засобів використовуються ЗМІ, зокрема Інтернет, служби зв'язків з громадськістю („паблік рилейшнз"), політична пропаганда, агітація тощо. Стосовно способів політичного маніпулювання, то вони ґрунтуються на таких елементах, як особливості суспільної свідомості, рівень політичної культури, політико–економічний стан держави, наявність певних актуальних проблем у суспільстві, особливості політичної еліти тощо. Поняття маніпуляції має досить високу диференціацію, тобто можна говорити про систему понять,

для якої родовим є маніпуляція. До цієї системи входять: маніпулятивний вплив, маніпулювання (в політиці, суспільною свідомістю), міжособистісні маніпуляції, соціально-політичні маніпуляції особистістю тощо. Тобто профілювання, аспектуалізація цього поняття залежать від сфери здійснення маніпуляцій, тих, хто здійснює маніпуляцію (маніпуляторів), та тих, на кого спрямовано маніпуляцію. Оскільки маніпуляція – це комунікативний акт, то йому властиві всі складники такого акту й комунікативної ситуації, в якій його здійснюють. Це важливо для розуміння маніпулятивних стратегій як вияву комунікативних і дискурсивних стратегій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Біденко А. Нейролінгвістичне програмування як засіб політичної реклами [Електронний ресурс] / А. Біденко. – Режим доступу : http: // www.spa.ukma.kiev.ua/ article.php?story

2. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання : навчальний посібник / Бойко О. Д. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.

3. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект: монографія / В. В. Зирка. – Днепропетровск: ДНУ, 2004. – 291 с.

4. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. Учебное пособие / С. Г. Кара-Мурза. – К.: Орияны, 2003. – 500 с.

5. Цуладзе А. Большая манипулятивная игра / А. Цуладзе. – М. : Алгоритм, 2000. – 180 с.

УДК 159.92

Антоніна Крецу
(Ізмаїл, Україна)

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ФЕНОМЕНА КОНФЛІКТНОСТІ

Стаття присвячена результатам теоретичного дослідження, спрямованого на вивчення понять „конфлікт”, „міжособистісний конфлікт”. Проаналізовані й систематизовані напрями досліджень конфлікту, основні підходи у визначенні конфлікту в психології, види конфліктів, Описано психологічну структуру конфлікту, наведено класифікація соціально-психологічних конфліктів.

Ключові слова: *конфлікт, міжособистісний конфлікт, структура конфлікту, соціально-психологічний конфлікт, конфліктна ситуація, інцидент.*

Article is devoted to results of the theoretical research directed to studying of the concepts „conflict”, „interpersonal conflict”. The directions of researches of the conflict, the main approaches in definition of the conflict in psychology, types of the conflicts are analysed and systematized, described psychological structure of the conflict, given classification of the social and psychological conflicts.

Keywords: *conflict, interpersonal conflict, structure of the conflict, social and psychological conflict, conflict situation, incident.*

На сучасному етапі в психології спостерігається стійкий і постійно зростаючий інтерес до вивчення різних аспектів конфлікту і проявів конфліктної поведінки. Відмінність людей в поглядах, неспівпадання сприйняття і оцінок тих або інших подій досить часто приводять до суперечливої ситуації. Якщо ситуація є загрозою для досягнення поставленої мети хоч би одному з учасників взаємодії, то виникає конфліктна ситуація. У буденній мові термін ,,міжособистісний конфлікт’’ використовується стосовно широкого круга явищ – від

озброєних зіткнень і протистояння різних соціальних груп до службових або подружніх розбіжностей. Конфліктом називають також сімейну сварку, військові дії, дискусії в парламенті, зіткнення внутрішніх мотивів, боротьбу власних бажань і відчуттів довга і багато що інше [1, с.153].

Передусім, коротко зупинимося на тлумаченні поняття „конфлікт". Це слово походить від латинського conflictus – зіткнення. Майже в такому вигляді воно входить і в інші мови (conflict – англійська, conflikt – німецька, conflit – французька, конфлікт – українська та ін.) Загальний синонімічний ряд поняття „конфлікт" долучає конфлікт (conflict), суперечку, суперництво (contest), єдиноборство (combat), боротьбу (fight), скандал (affray). Термін „конфлікт" найчастіше використовується у зв'язку з проблемою міжособистісних стосунків і розглядається як форма важковирішуваних суперечностей, що пов'язані з гострими емоційними переживаннями [7, с. 3].

Конфлікт, як наукова категорія, носить абсолютний характер свого прояву і в різних галузях знань відрізняється тільки сутністю соціально-середовищного наповнення. Це дозволяє розглядати конфлікт як динамічний процес, що лежить в основі розвитку саморегульованих систем і виступає в них системоутворюючим фактором процесу взаємодії. В основі будь-якого конфлікту лежить ситуація, що містить суперечливі позиції сторін з якогось приводу або форму розбіжностей інтересів, бажань, потягів опонентів і т. п. (об'єкт конфлікту) і суб'єкт конфлікту (окремі особистості, групи, організації) [6, с. 141].

Все різноманіття визначень конфлікту в психології можна розділити на два основні підходи. Перший підхід розглядає конфлікт як „зіткнення, протидія, протиріччя", „дія протилежних, несумісних в даній ситуації мотивів, інтересів, поглядів, думок, установок, прагнень особистості, типів поведінки". Другий підхід робить акцент на стосунках між конфліктуючими сторонами, розглядає його як інтерактивну сторону спілкування, ситуативну несумісність, конкурентну взаємодію і в той же час природну умову існування людей [5]. Іншими словами, в психологічному розумінні конфлікт – це насамперед зіткнення, що викликане складними протиріччями.

Серед напрямків досліджень конфлікту у зарубіжній психології виділяються: психоаналітичний (З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорні, Е. Фромм); соціотропний (У. Мак-Дугалл, С. Сигелє та ін.); етологічний (К. Лоренц, Н. Тінберген); теорія групової динаміки (К. Левін, Д. Креч, Л. Ліндсей); фрустраціонно-агресивний (Д. Доллард, Л. Берковітц, Н. Міллер); поведінковий (А. Басс, А. Бандура, Р. Сірс); соціометричний (Д. Морено, Е.Дженгіс, С. Додд, Г. Гурвич); інтеракціоністський (Д.Мід, Т.Шибутані, Д.Шпігель).

Перші теоретичні та експериментальні дослідження міжособистісних конфліктів були проведені К. Левіним, який розглядав їх у контексті задоволення – незадоволення потреб особистості. В його теорії поля конфлікт „характеризується як ситуація, в якій на індивіда діють протилежно спрямовані і одночасно впливають сили приблизно рівної величини".

Тобто до міжособистісних конфліктів К. Левін відносить протиріччя між потребами людини і зовнішніми об'єктивними силами. Оскільки людина опиняється в перетині різних групових і міжособистісних впливів і відчуває необхідність вибору певної лінії поведінки, то проблема конфлікту в рамках соціально-психологічного підходу розв'язується за допомогою мотиваційної концепції. Позитивні аспекти між- і всередині групових конфліктів, що гіпотетично позначені Л. Козером, отримали подальший розвиток в працях М. Дойча. Проблема функціональних наслідків конфлікту займає в концепції М. Дойча центральне місце. На його думку, конфлікт є деструктивним, „якщо учасники конфліктної взаємодії незадоволені результатом конфлікту і відчувають, що щось втратили" [4]. Якщо ж всі учасники задоволені і щось отримують внаслідок конфлікту – конфлікт продуктивний. Оскільки усунути конфлікт, як вважає автор, неможливо, головне завдання – виявити чинники, що визначають розвиток конфлікту за конструктивним або деструктивним напрямком. Дослідження М. Дойча в галузі кооперативної і конкурентної поведінки в міжособистісному конфлікті сформували мотиваційний підхід. Він базується на ідеї

протиборства несумісних намірів, цілей, котрі спрямовують поведінку учасників міжособистісної взаємодії. З позицій представників інших шкіл, мотиваційному підходу характерний психологічний редукціонізм. Критика цього підходу міститься в роботах М. Шерифа, Дж. Кемпбелла. Аналізуючи міжгрупові конфлікти, М. Шериф вбачав причини, що породжують їх, в факторах безпосередньої взаємодії між групами. Теорію міжгрупового конфлікту більш детально сформулював Дж. Кемпбелл. Відповідно до цієї теорії, реальний конфлікт інтересів між групами породжує стосунки конкуренції і очікування реальної загрози з боку іншої групи.

Сучасні науковці розглядають соціально-психологічний конфлікт виходячи зі вчення про соціальну сутність людини і розуміння природи людської взаємодії, що представляється як „свідома і несвідома співпраця, а також свідома і несвідома боротьба". Крім того, на думку більшості дослідників, цей феномен необхідно розглядати у зв'язку з поняттями „спілкування", „взаємодія", „стосунки", так як між ними існує нерозривний зв'язок.

Психологічні дослідження соціально-психологічних конфліктів класифікують по їх предмету: соціально-психологічні аспекти конфліктів, котрі як будь-яке соціальне явище, містять психологічні компоненти; міжгрупові конфлікти, що виникають при безпосередній взаємодії малих груп; міжособистісні конфлікти, що виникають у взаємодії окремих особистостей. Але, з предметного поля випало багато з того, що складає зміст психологічних досліджень конфліктів, конфліктної поведінки і стосунків, зокрема, внутрішньоособистісний конфлікт, психологічні чинники конфліктності, психологічні характеристики конфліктної особистості та її прояви тощо.

Конфлікт розглядається на сьогоднішній день не якоюсь одній певною областю науки або практики. У міждисциплінарному огляді робіт по дослідженню конфліктів А. Я. Анцуповим і А. І. Шипіловим виділяються 11 областей наукового знання, які так або інакше вивчають конфлікти (по ступеню убування кількості публікацій): психологія, соціологія, політологія, історія, філософія, мистецтвознавство, педагогіка, правознавство, социобіология, математика і військові науки [3, с. 25].

Аналіз психологічної літератури показав, що міжособистісний конфлікт розглядається: по-перше, як процес розвитку взаємодії суб'єктів від конфронтації до комунікації; по-друге, як зіткнення різних типів мислення, кожний з яких претендує на репрезентативність; по-третє, як відкрите зіткнення взаємодіючих суб'єктів на основі виниклих суперечностей. Спираючись на ряд робіт, присвячених дослідженню міжособистісних конфліктів, ми можемо зробити висновок, що міжособистісний конфлікт – це ситуація протистояння учасників, що сприймається і переживається ними як значуща психологічна проблема, направлена на подолання виниклої суперечності і вирішення ситуації на користь обох або одній із сторін.

Так, у словнику конфліктолога, міжособистісний конфлікт визначається як найбільш деструктивний спосіб розвитку і завершення значущих суперечностей, що виникають в процесі міжособової взаємодії. Для виникнення міжособистісного конфлікту необхідна одночасна наявність 3 умов: суперечності в міжособистісній взаємодії, протидії опонентів, переживання ними виражених негативних емоцій по відношенню один до одного [2].

М. Ю. Кондратьєв, В. Н. Ільїн розуміють під міжособистісним конфліктом зіткнення протилежних цілей, мотивів, точок зору, інтересів учасників взаємодії. По суті справи, це взаємодія людей, які переслідують взаємовиключні або недосяжні одночасно обома конфліктуючими сторонами мети, або які прагнуть реалізувати в своїх взаєминах несумісні цінності і норми.

В.Г. Казаков і К.К. Платонов визначали конфлікт як усвідомлене протиріччя між взаємодіючими особистостями, яке супроводжуються спробами його дозволу на тлі емоційних відносин. А.А. Єршов визначав конфлікт як дію протилежних, несумісних в даній ситуації мотивів, інтересів, типів поведінки. Н.В. Грішина розглядала конфлікт як усвідомлену перешкоду в досягненні цілей спільної діяльності, як реакцію на грунті

несумісності характерів, несходства культурних основ і потреб. Д.П. Кайдалов і Є.І. Суїменко називають конфліктом зіткнення інтересів, поглядів, установок, прагнень особистості.

Психологічна структура конфлікту може бути описана за допомогою двох найважливіших понять: конфліктної ситуації і інциденту. У основі будь-якого міжособистісного конфлікту лежить конфліктна ситуація, що склалася ще до його початку. Тут в наявності і учасники можливого надалі міжособистісного зіткнення, і предмет їх розбіжностей. У багатьох дослідженнях, присвячених проблематиці міжособистісного конфлікту, показано, що конфліктна ситуація припускає спрямованість її учасників на досягнення не загальною, а індивідуальних цілей. Це і обумовлює можливість виникнення міжособистісного конфлікту, але ще не зумовлює його обов'язковість. Для того, щоб міжособистісний конфлікт став реальністю, необхідне усвідомлення його майбутніми учасниками, з одного боку, ситуації, що склалася, загалом відповідаючи їх індивідуальним цілям, а з іншої – цих цілей як несумісних і взаємовиключних.

Таким чином, конфлікт виникає з появою об'єктивної суперечності в цілях і інтересах учасників, стає для них психологічною реальністю після усвідомлення суперечності в реальному інциденті, проходить стадію конфліктних дій і приходить до певного дозволу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аллахвердова О. В. и др. Конфликтология / О. В. Аллахвердова. – СПб.: Лань, 1999. – 356 с.
2. Анцупов А. Я. Словарь конфликтолога / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – СПб.: Питер, 2006. – 528 с.
3. Анцупов А. Я., Шипилов А.И. Конфліктологія / А.Я.Анцупов, А.И.Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 264 с.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб.: Питер, 2008. – 464 с.
5. Кашапов М. М. Основы конфликтологии [Текст] : учебное пособие / М. М. Кашапов. – Ярославль: ЯрГУ, 2006. – 116 с.
6. Корчагина Н. Г. Роль самооценки и мотивации в развитии конфликтной личности / Н. Г. Корчагина // Вестник ПСТГУ IV. Серия Педагогика. Психология. – 2008. – Вып. 2(9). – С. 141-149.
7. Пірен М. І. Конфліктологія / М. І. Пірен. – К.: МАУП, 2003. – 360 с.

ӘОЖ 159.9(С55)

Гульжан Макашкулова, Клара Сматова, Жанар Сабралиева
(Тараз, Казахстан)

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДА ӨЗІН-ӨЗІ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Экологиялық сананы қалыптастыруда білім мен тәрбие мәселелері және өзін-өзі тәрбиелеудің жалпы ерекшеліктері қарастырылған.

Кілт сөздер: *экологиялық сана, экологиялық мәдениет, экологиялық тәрбие, экологиялық жауапкершілік, өзін-өзі тәрбиелеу, тану, ынталандыру.*

The problems of upbringing, training and peculiarities of self-upbringing in the formation of ecological consciousness are considered

Keywords: *ecological consciousness, ecological culture, ecological upbringing, ecological responsibility, self-upbringing, cognition, stimulation.*

Өзін-өзі тәрбилеу динамикалық үрдіс ретінде тұлғаны қалыптастыруда маңызды қоғамдық міндетті атқарады. Адамның өзін-өзі түсінуі кейде өзін-өзі тәрбиелеуге әкеле бермейді, тұлғаның қалауынсыз ішкі белсенділікті арттыру мүмкіндігі аз екендігін О.С. Гозман да атап өткен. Өзін-өзі тәрбиелеу үрдісі нақтылы даму жолынан өтеді. Бірінші кезең-денелік және еріктік тұрғыдан өзін-өзі тәрбиелеу (жеткіншектік жас), екінші кезең-адамгершілік тұрғыдан өзін-өзі жетілдіру (жасөспірімдік шақ), үшінші кезең- кәсіби тұрғыдан өзін-өзі тәрбиелеу (ересектік шақтың басталуы-20-40 жас), төртінші кезең-әлеуметтік-дүниетанымдық тұрғыдан өзін-өзі тәрбиелеу (40-45 жас). Өзін-өзі тәрбиелеу арқылы тұлғаның қасиеттерін қалыптастыру отбасында, оқу және өндірістік ұжымда жүреді. Өзін-өзі тәрбиелеудің нәтижесі өмір тәжірибесімен, өмірдегі ойналатын рөлімен тексеріледі. Өзін-өзі тәрбиелеудің әдістеріне өзін-өзі сендіру, өзіндік сын, өзін-өзі көндіру, өзін-өзі жазалау жатады. Өзін-өзі тәрбиелеу кішігірім қадамдардан тұрады:өзінің бойында өзгерістің қажеттілігін түсіну мен сезіну, өзгерудің жолында қадам жасауға дайын болу, жағымды ішкі мотивация мен табысқа жетуге сенімділік, мақсат міндеттерді айқындау, әдістер мен құралдарды таңдау [1].

Өзін-өзі тәрбиелеу мәселесі бойынша С. Б. Елканов, О. А. Абдуллина, Б. Н. Зязин, Н. Б. Крыловалар өз еңбектерін жазды. және тек қана аталып өтілген ғалымдар емес, кез келген ағартушы-педагог, зерттеушілер өз еңбектерінде өзін-өзі тәрбиелеу мәселесіне көңіл бөлген. Осыған орай студенттердің өзін-өзі тәрбиелеуіне көмек ретінде С. Б. Елканов жасаған өзін-өзі тәрбиелеу әдістерін ұсынуға болады. Ол өзін-өзі тәрбиелеу әдістерін бірізділікте, яғни оның өту барысының логикасына сәйкес, ондағы қажеттіліктің пайда болуынан бастап, белгілі бір нәтижеге жетуіне дейін қарастырған:

1. Өзін-өзі тану және өзін-өзі бағалау. Өз тұлғасын белсенді дамытушы болу үшін студент өзіне сырттай сыни көзбен, болашақ мамандығының талаптары тұрғысынан қарай білу көзделеді. Өзін-өзі тану –басқалармен өзара қарым-қатынас барысында, өзін-өзі сынау нәтижесінде қалыптасады. Оны өзін бақылаудан, орын алған фактілерді талдаудан бастау дұрыс. Өзін-өзі талдау дегеніміз өзін идеалмен, қатарластарымен немесе болашактағы өзінің бейнесімен салыстыру. Бұл тәсіл тұлғаға өзін даму, өзгеру процесінде көруге мүмкіндік береді.

2. Өзін-өзі ынталандыру- мақсатқа ұмтылушылық, ерік күші, тұлғалық қасиеттер жиынтығының белсенділігінен тұрады. Ынталандырушы факторларға өмірлік мақсаттың болуы мен өзін-өзі сынау жатады.

3. Өзін-өзі бағдарламалау немесе өзін-өзі тәрбиелеу жоспарын құру. Оған өзін-өзі тәрбиелеудің іс-шаралары, құралдары, әдістері кіреді

4. Өзіне-өзі ықпал етудің әдістері мен тәсілдері. Бұл әр тұлғаның жеке шығармашылығына байланысты. Оған өзіне есеп беру, өзін-өзі сендіру өзін-өзі күштеу, өзін-өзі иландыру мысал бола алады. Олар бір-бірімен толықтырылса нәтижелілігі жоғарылайды [2].

Адамның экологиялық сауаттылығын арттыруда өзін-өзі тәрбиелеу мен жетілдірудің мәні зор. Ал табиғат әлемімен байланыс үлкен психологиялық-педагогикалық потенциалға ие және ол келесі қызметтерді атқара алады:

– психофизиологиялық қызмет- жануарлар және өсімдіктер әлемімен қатынас стресстен арылтып, жүйке жүйесінің жұмысын қалыпқа келуіне әсер етеді;

– психотерапиялық қызмет- адам баласының жануарлармен қатынасы тұлғааралық қатынастардың үйлесімді болуына ықпал ете алады;

– қайта қалпына келтіру (реабилитациялық) қызметі-жануарлар және өсімдіктермен қатынас орнату психологиялық және әлеуметтік тұрғыдан қайта қалпына келуге мүмкіндік беретін тұлғаны қоршаған ортамен байланыстыратын қосымша канал бола алады;

– эстетикалық қызмет- табиғат әлемімен байланыс тұлғаның эстетикалық тұрғыдан дамуына, эстетикалық қажеттіліктерін қанағаттандыруға көмектеседі;

– танымдық қызмет-табиғатпен байланыс танымдық қажеттіліктерді қанағаттандырып, интеллектуалдық тұрғыдан дамуына септігін тигізеді;

– қарым-қатынас қызметі-табиғат пен адамның өзара байланысын жүзеге асыратын қарым-қатынас серіктестігі [3].

Қоғамдық экологиялық сананың социогенезде дамуына тоқталар болсақ көне дәуірді атамай кете алмаймыз. Бұл дәуірдегі адамдарды табиғаттан бөліп қарастыру мүмкін емес, олар Табиғаттың бір бөлігі ретінде өмір сүрді және табиғатқа тікелей тәуелді болды. Біртіндеп табиғат құбылыстарының себебін ерекше рухтар әлемі басқара алады деген түсініктен-әлемнің анимистикалық сипаты пайда болды: «орман иесі», «ағаш иесі», «өзен иесі» т. б. Мұндай ұғым адамдарда біртіндеп абстракциялық мәнге ие болып рухтар әлемі құдайлар әлеміне өзгереді: «өзен құдайы», «тау-тас құдайы»,«найзағай құдайы» т.б. Отырықшыл өмірге ауысу табиғаттан біртіндеп назардың адамның өзіне ауысуына әкелді. Табиғаттан алшақтаудың екінші кезеңі антикалық дәуірмен сәйкес келеді (әсіресе еуропалық мәдениетке қатысты). Құдайлар енді адамдар бейнесін иеленді: Зевс, Апполон және т.б. Адам да табиғат та құдіреттің жаратушысы болғандықтан ерекше «алшақтаудағы теңдік» пайда болады: адам да табиғат та құдайдың алдында тең, бірақ бір-бірінен алшақтаған. Адам мен табиғатты психологиялық тұрғыдан қарама-қарсы қою қалыптасты. Адамның табиғаттан алшақтауының үшінші кезеңі монотеистік діннің пайда болуымен байланысты (monos-бір және theos-құдай-бір жаратушы құдай). Сөйтіп бір дінге сену адамды табиғаттан діни тұрғыдан алшақтауға алып келді. Бірақ алда әлі ғылыми тұрғыдан алшақтау күтіп тұрды. Бұл төртінші кезең-экологиялық дағдарысқа жасалған бірінші қадам еді.Техникалық жаңалықтардың ашылуы «адамның табиғат патшасы болуына», оған үстемдік етуіне себеп болды. Өз күшіне еніп тұрған экологиялық дағдарыс жағдайында адамзат баласының аман қалуы оның өзіне тікелей байланысты. Адам өзінің ойлау стилі мен іс-әрекетін өзгертіп, экологиялық сипатқа бағыттай алса, бұл қауіпті сейілтуге болады. Табиғатпен қарым-қатынас көңіл көтеретінін, шаршау сезімі мен қысымды басатынын, емдейтінін, денсаулық пен шығармашылықты шыңдау көзі екенін адам сезінуі керек. Осыған орай В. С. Соловьев адамның табиғатқа деген үш жақты - еріксіз бағыну және күресу, бағындыру және қалай болса солай қолдану, табиғатты бар болмысымен қабылдап қатынасын атады [4].

Ал экологиялық психология жөніндегі терминдер А. Н. Кочергин, А.А. Чечулин, Ю. Г. Марковтың ғылыми еңбектерінде 1980 жылдары, С.Д. Дерябо мен В. А. Ясвиннің еңбектерінде 1990 жылдары пайда болды. В.А. Скребец экологиялық сананың құрылымдық компоненттерін жасап, оның негізгі белгілерін сипаттауға талпыныс жасады. Атап айтқанда:экологиялық сананың әлеуметтік сипаты, өзіндік рефлексивтілік, ішкі диалог құра білу. С. Д. Дерябо, В.А. Ясвин экологиялық сананың қарама-қарсы антропоцентрлік және эгоцентрлік типтерін ұсынған. Адам қоғамдық жоспардағы антропоцентризм мен тұлғалық сипаттағы эгоцентризмді жеңе алса ғана экологиялық катастрофаның алдын алады. Өкінішке орай материалдық өндіріс пен экологиялық мәдениет әлі де бір-біріне қарама қайшы келіп жатады. Дегенмен, экологиялық тәрбиені экологиялық білім беру мен өзін-өзі экологиялық тұрғыдан тәрбиелеудің ажырамас бөлігі мен логикалық жалғасы ретінде соншалықты бағалана бермейді. Экологиялық тәрбие процесінсіз табиғатқа деген тұтынушылық қатынас стереотипін жеңу мүмкін емес.

Экологиялық тәрбие мен білім берудің мектептегі мақсаты-табиғат жанашырларын тәрбиелеу, білім беру арқылы мейірімділікке үйрету, табиғат байлығын ұқыптылықпен жұмсауға машықтандыру,экологиялық сана негізінде дамитын қоршаған ортаға жауапкершілікті қатынасты қалыптастыру. Ол адамның отбасылық, қоғамдық, өндірістік, тұлғааралық қатынастарымен байланысты. Экологиялық тәрбие келесі міндеттерді көздейді:

1. Білім берушілік- қазіргі заманғы экологиялық мәселелер мен оларды шешу жолдары жөніндегі білімдер жүйесін қалыптастыру.

2. Тәрбиелік- мотив, қажеттілік, әдет пен мінез-құлықты қалыптастыру.

3. Дамытушылық- табиғаттың жай-күйін зерттеуде интеллектуалды және практикалық дағдылар жүйесін дамыту, жетілдіру [5].

Экологиялық сананың қалыптасуында адамның жас ерекшеліктік сипаттары ескерілуі маңызды. Үздіксіз экологиялық білім берудің бастапқы бөлімі-мектепке дейінгі балалық шақ болып табылады. Экологиялық сананың қалыптасуына ыңғайлы, әрі тиімді жас кіші жеткіншектік жас болып саналады. Бұл жаста танымдық қызығушылық табиғи нысандармен практикалық өзара байланысқа ұмылыстың күшеюімен үйлеседі. Өкінішке орай жеткіншек есейген сайын табиғатқа деген қатынас өзгеріп, ол қатынас субьектке емес, обьектке айналады. Адамдармен қарым-қатынас жасау қажеттілігі артады, сол тұста ұжымдық әрекеттерге араласуда дұрыс бағыттау қажет. Олай болса орта жеткіншек шақта адамгершілік нормаларын эмоциялық-еріктік өріс көмегімен қалыптастыру қажет, яғни білім берудің интерактивті компоненті негізінде ақпараттық қажеттілікті қанағаттандыру. Ал жоғары сыныптарға жеткенде балалар табиғатты эстетикалық, «пайымдап қарау» тұрғысынан қабылдайды.

Егер әлеуметтік ортаны адамдар қалыптастыратын болса (ата-аналар, ұстаздар, қатарластар), онда әлеуметтік ортаның экологиялық мәселелерін адамның ішкі жандүниесінің экологиясымен байланыстырмау мүмкін емес. Адамның ішкі жандүниесінің экологиясы тұлғаны адамгершіліктік тұрғыдан тәрбиелеумен, экологиялық сана, экологиялық мәдениет, экологиялық тұрғыдан ойлауды қалыптастырумен байланысты. Б. Т. Лихачев экологиялық сананың келесі маңызды қызметтерін ұсынды: ағартушылық, дамытушылық, тәрбиелік, ұйымдастырушылық және прогностикалық. Экологиялық сананы қалыптастыру ұзақ, әрі бірізді процесс, оның қалыптасуының негізгі элементтері- білім (табиғат, экологиялық мәселелер жөнінде жаңа ғылыми түсініктерді меңгеру), саналы түрде ұғыну (табиғатқа деген саналы қатынасты тәрбиелеу), қатынас (табиғатты адамның ерекше құндылығы, материалдық және рухани күштің қайнар көзі ретінде түсіну), дағдылар (қоршаған орта ресурстарын пайдалану мен оны қорғау), іс-әрекет (экологиялық мәселелерді шешуге қатысу). И. Т. Суравегина экологиялық жауапкершілік әлеуметтік және моральдық жауапкершіліктің барлық мәнді белгілерін өзіне сіңіреді дейді. Ал жауапкершілік категориясы еркіндік категориясымен байланысатындығын ескерсек, табиғат әлеміне қатынаста не істеу керектігінде таңдау бар [6].

Ғылыми әдебиеттерде экологиялық мәдениет жүйесінде екі бағыт ерекше байқалады-материалдық (қоғамның табиғатпен байланысының барлық формалары мен олардың нәтижесі) және рухани (экологиялық білім, іскерлік, дағды). И. П. Сафронов қоғамның экологиялық мәдениетін өзара байланысқан диалектикалық жүйе элементтері ретінде көрсетеді: экологиялық қатынастар, экологиялық сана және экологиялық іс-әрекет. Экологиялық қатынастарға -табиғи ортаға, материалдық-өндірістік жүйеге, өзінің өмір сүру көзі болып табылатын табиғи ортасына қатынасы, экологиялық іс-әрекетке табиғатты түрлендіру мен қорғау мақсатындағы адамның өндірістік іс-әрекеті жатады. Өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі тәрбиелеу арқылы адекватты экологиялық түсінік қалыптастыру, табиғатқа деген қатынасты, табиғатпен өзара байланыс стратегиясын және дағдылар мен іскерліктер жүйесін қалыптастыру күттірмейтін мәселелердің бірі болып отыр.

Ал экологиялық тұрғыдан өзін-өзі тәрбиелеуді қалыптастыруда табиғатты аялау, қоршаған ортаға адамдардың және табиғаттың қоғамға әсерінің сипатын білу маңызды. Тәрбиенің бұл түрінің принциптері экология саласындағы өзін-өзі жетілдіру үрдісінің логикасын қамтамасыз етеді, экологиялық білім берудің күрделі жүйесінің компоненттері мен элементтері арасындағы өзара байланыс орнатуға ықпал етеді [7].

ДЕРЕККӨЗДЕР ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТЕР

1. Исаев Е. И., Слободчиков В. И. Психология образования человека: Становление субъективности в образовательных процессах: Учебное пособие. М.: Изд-во ПСТГУ, 2013.

2. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.: АСТ; Астрель; Хранитель, 2008.

3. Медведев В. И., Алдашева А. А. Экологическое сознание. Учебное пособие. Изд. второе, доп. М.: Логос, 2001.
4. Панов В. И. Введение в экологическую психологию. Учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: НИИ Школьных технологий, 2006.
5. Панов В. И. Экологическая психология. М.: Наука, 2004.
6. Ясвин В.А. Психология отношения к природе. М.: Смысл, 2000.
7. Щуркова Н.Е. Новое воспитание. М., 2000.

УДК 159.923

Владислава Пижова
(Бахмут, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ «ЕМОЦІЙНОГО ХОЛОДУ» ЖІНОК У МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИНАХ

Стаття спрямована на дослідження проблеми встановлення відносин психологічної інтимності, розглянутої в контексті симптомокомплексу «емоційного холоду». Розглянуті різноманітні форми порушення міжособистісних відносин.

Ключові слова: *синдром «емоційного холоду», міжособистісні відносини, емоційність, інтимність, міжособистісна залежність.*

The article is aimed at studying the problem of establishing relations of psychological intimacy, considered in the context of the symptom complex of "emotional coldness". The publication deals with various forms of violations of interpersonal relations.

Key words: *syndrome of "emotional coldness", interpersonal relations, emotionality, intimacy, interpersonal dependence.*

Поняття синдрому «емоціонального холоду» у дівчат, більшість вітчизняних та світових психологів, розглядають скрізь призму особливостей їх сімейної соціалізації. До того ж для наукового роз'яснення механізмів соціальної адаптації дівчат із даним синдромом використовуються деякі положення теми індивідуальної психології, а саме «соціальний інтерес» та «стиль життя».

Проблема встановлення близьких довірливих відносин в міжособистісному спілкуванні, одна з тем, що розробляється в роботах Карла Рождерса, який називав корекцію порушень в спілкуванні спільним завданням психотерапії [1, с. 151].

Розлад партнерських відносин в сучасних психологічних дослідженнях представлені як різні феномени, такі як міжособистісна залежність (Дж. Уайнхолд), страх психологічної інтимності (Дж. Кеттел), токсична любов (П. Мелоді) та інш.. У доповнення до цього, в літературі зафіксовано (А.С. Кочарян, М.М. Терещенко), що існує деяке єдине поняття, яке намагається охопити всі можливі форми проблем в партнерських відносинах.

Це розуміння проблеми є деякою стильовою характеристикою, що визначає стійкі паттерни невротичної подружньої взаємодії та адаптаційних процесів, вибір шлюбного партнера, задоволеність шлюбом, самооцінку, суб'єктивну задоволеність життям та інші.

Важливо зазначити, що два полюси синдрому «емоційного холоду» мають різну феноменологію. Так полюс «холод» пов'язаний з проявами млявості, байдужості, дистанційованості в контакті, самотності, противозалежності, ізольованості, а полюс «псевдоемоціональність» – з зовнішньою емоційністю, маніпуляціями, псевдопочуттями, міжособистісною залежністю, що приховують відсутність істинної психологічної близькості. Полюс «емоційність» являє собою відвертість, сердечність і справжність емоційного міжособистісного контакту.

Наряду з цим необхідно відзначити наступне: людина з синдромом «емоційного холоду» живе за фасадами, які можуть виглядати, або як псевдонезалежність, самодостатність, відсутність потреби в теплих стосунках, прагматичність в емоційних і сексуальних відносинах, або, навпаки, як залежність від іншої людини, її доброго ставлення, потреба в екстремальних, «переповнюючих» емоціях, любов, що змітає всі перешкоди, жертовність в любові і дружбі. Але і в тому, і в іншому випадку за фасадами заховано невіра людям, невіра в себе, відчуття власної непотрібності, поганості, негідності [2, с. 100].

Відомо, що З. Фрейд дотримувався точки зору, що всі проблеми в дорослому житті тягнуться з дитинства, а точніше через пережиті психологічні травми дитинства і вчасне не вирішення цих стресових ситуацій. Якщо дівчина в дитинстві терпіла знущання з боку хлопчиків, були спроби насильства, емоційна дистанція з матір'ю, приниження дитини в присутності однолітків або дорослих, все це «вбиває» розвиток зрілої жінки, яка цінує себе і може дарувати любов і турботу своєму партнерові [3, с. 203].

Страх інтимності пов'язаний з небажанням відкрити своє справжнє «Я», ймовірно, тому, що людина постраждала від цього в минулому. Якщо людина зростала в емоційній і соціальної ізоляції, то, можливо, вона насилу буде відкриватися в майбутньому. Це – страх інтимності.

Привертають увагу в аспекті проблематики нашого дослідження роботи А. Лоуена, який представив близькість як базову потребу особистості, задоволення якої пов'язане з актуалізацією тривог і формуванням характерологічних конфліктів. Проблема страху інтимності порівняно мало вивчена і, безсумнівно, потрібно подальше її дослідження.

На думку Ф. Перлза, контакт є природним процесом взаємодії організму з навколишнім середовищем і являє собою чотирьохфазний цикл: передконтакт, контактування, фінальний контакт і постконтакт.

Зрілі близькі інтимні взаємини припускають здатність індивіда до природного вільного послідовного проходженню всіх фаз циклу контакту без зривів на будь-якій стадії. Такий контакт проявляється в бажанні приділяти увагу, піклуватися про партнера, проводити час разом, надавати емоційну підтримку, відчувати комфорт і задоволення від спілкування один з одним. Важливим аспектом таких відносин є партнерство, демократичність у прийнятті рішень, низька «інтрузивність», тобто відсутність власництва і ревнощів, прийняття проявів індивідуальності, особистих поглядів і переконань, взаємна відповідальність.

Однак у невротиків порушений ритм контакту. Для дівчат з синдромом "емоційного холоду" характерні спогади пов'язані з самотністю, хворобою / травмою, переживанням страху і образи. Загальне емоційне забарвлення спогадів негативне. Для дівчат без синдрому "емоційного холоду" характерно участь мами в спогадах, розповіді про свої досягнення і перемоги, наявність подруг, спілкування з бабусями і дідусями, а також перший досвід спілкування з хлопчиками (перший поцілунок і закоханість) і переживання радості.

Таким чином, можна констатувати єдність поглядів всіх дослідників на те, що у сучасному суспільстві інститут сім'ї втратив або значно меншою мірою став здійснювати ряд традиційних ексклюзивних функцій, серед яких економічна, соціальна, сексуальна, репродуктивна та інші. Проте, не дивлячись на велику варіативність соціально прийнятих форм спільного існування (гостьові і дистанційні шлюби, вільні стосунки тощо) традиційна сім'я залишається краще для більшості людей. На заміну традиційних функцій сім'я все більше набуває психотерапевтичну функцію, пов'язану з підтримкою, встановленням емоційної близькості подружжя.

Однак скарги на незадовільні партнерські відносини стають одними з найбільш частих при зверненні за допомогою до фахівця в сімейному і дошлюбне консультування.

Нами було введено поняття "синдрому емоційного холоду" для того, щоб об'єднати різні феномени міжособистісних відносин, які перешкоджають встановленню відносин психологічної інтимності. Міжособистісна залежність, контрзалежність, інтимофобія, любовна адикція, невротична любов - ці різні за формою девіації міжособистісних відносин,

за змістом є подібними, так як для будь-якого з описаних феноменів характерний "емоційний холод", дистанційність від партнера.

Емпіричні дослідження показують, що такі протилежні за формою міжособові залежності і контрзалежності насправді являють собою різні полюси континууму "емоційного холоду". А яскраві і бурхливі прояви почуттів при невротичної любові лише маскують страх перед справжньою близькістю з партнером.

Ми припускаємо, що такі порушення в своєму генезі можуть бути співвіднесені з психологічної травматизацією при проходженні перших двох стадій розвитку особистості - стадії злиття і стадії сепарації. Тому виділені полюси можна співвідносити з фіксацією на одній з цих стадій розвитку. [4, 96 с.]

Перспективи подальших досліджень полягають в розробці діагностичного інструментарію синдрому «емоційного холоду», а також розробці методів психологічної корекції даного синдрому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Роджерс К. Р. Погляд на психотерапію. Становлення людини / К.Р. Роджерс. – М.: Видавнича група «Прогрес», «Універс», 1994. – 480 с.

2. Кочарян А. С. Синдром «емоційного холоду» в міжособистісних ставленнях: адиктивний контекст / А. С. Кочарян. – Харків, 2007. – 329 с.

3. Доценко А.Ю. Аналіз структури симптомокомплексу «емоційного холоду» у дівчат / А.Ю. Доценко. – Одеса. 2012. – 110 с.

4. Максименко С.Д. Генезис існування особистості / С.Д. Максименко. – К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Науковий керівник: Завгородня А.О.

УДК 159.923.5

Ганна Ревуцька
(Мелітополь, Україна)

СПЕЦИФІКА ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ СУЧАСНИХ АБІТУРІЄНТІВ

У статті представлені результати дослідження, присвяченого актуальній проблемі вибору професії і механізмам, що лежать в основі формування мотивації вибору професії. Розглядаються різні варіанти розвитку особистості, пов'язані з професійним самовизначенням, а також особистісні мотиваційні механізми, що ведуть до формування вибору професії.

Ключові слова: *особистісне самовизначення, професійне самовизначення, вибір професії, мотивація, професія.*

The article presents the results of the research devoted to the actual problem of choosing a profession and the mechanisms underlying the formation of the motivation of choosing a profession. Different variants of personality development related to professional self-determination are considered, as well as personal motivational mechanisms that lead to the formation of the choice of the profession.

Key words: *personal self-determination, professional self-determination, choice, motivation, profession.*

Професійна орієнтація одинадцятикласників є однією з найважливіших сфер діяльності психолога в системі освіти. Останні роки спостерігається зниження інтересу до цієї сфери або поверхневий «кількісний» підхід до вирішення завдань професійної орієнтації. Між тим,

ключовим завданням системи освіти є підготовка школярів до професійного розвитку і зростання, починаючи з формування здібностей вбачати проблеми, ставити цілі самовизначення і закінчуючи проектуванням свого професійного та особистісного майбутнього. Різноманіття професій, ускладнення діяльності і підготовки до неї, а також реальні можливості вибору, показання і протипоказання в спеціалізації вимагає від суб'єкта володіння навичками, визначення послідовності дій на шляху до досягнення цілей, а також здатності реалізовувати свої плани.

Вибір професії досить складний і часом довгий мотиваційний процес, адже від нього багато в чому залежить задоволеність своїм життям. Вибираючи професію - обираєш долю. Свідомий вибір професії відбувається з орієнтацією людини на наявні в нього соціальні цінності. Сучасні соціально-економічні умови, науково-технічний прогрес і розвиток виробництва, ринку представляє високі вимоги до професійної діяльності і особистості [3].

Нині, за оцінками фахівців, налічується понад 40 тисяч професій і людині дійсно складно орієнтуватися в цій сукупності спеціальностей і прийняти правильне рішення. Склалася цілісна система професійної орієнтації, що охоплює не тільки освіту, а й спеціальні державні служби, покликані допомогти людині визначити для себе сферу професійної діяльності та підготуватися до неї. Професія – рід трудової діяльності, занять, що вимагають певної підготовки і є джерелом існування [2].

Вибір професії є найважливішою, невідкладною і важкою справою для випускників шкіл. Яким би легковажним і безтурботним не виглядав юнак, вибір професії – його головна і постійна турбота.

Старшокласники істотно відрізняються один від одного не тільки темпераментом і характером, а і здібностями, потребами, прагненнями та інтересами, різними ступенями самопізнання. Індивідуальні особливості проявляються і в виборі життєвого шляху. Для написання статті ми опитали одинадцятикласників і дізналися, що суттєва більшість їх збирається продовжувати навчання у вищих навчальних закладах.

Феномен професійного самовизначення розкривається з двох точок оцінки соціальної причини: людина для професії (праці С.Я. Батишева, В. А. Полякова, С. Н. Чистякової) і професія для людини (дослідження Є.Ф.Зеєра, Е.А. Климова, І.П.Смирнова та ін.).

Так, наприклад, в роботі С. І. Таланової відзначається, що процес сучасного професійного самовизначення може здійснюватися двома шляхами.

Перший шлях – процес професійного самовизначення, при якому враховуються соціальні і соціально-психологічні детермінанти, а особистісні особливості не є детермінантними. Професійний шлях будується на зовнішній мотивації і стимуляції. Суб'єкт в даному випадку залежний від оточуючих в своєму професійному становленні [5].

Другий шлях – процес професійного самовизначення, при якому індивідуально-психологічні особливості впливають на успішність професійного становлення. Через призму професійних особливостей будуються відносини з соціумом в контексті професійного розвитку. Даний шлях професійного розвитку є більш адекватним і призводить людину до успіху в професії [5].

Виходячи з висновків і результатів вище означених досліджень, у більшості молодих людей (у віці 16-18 років) вибір професії ґрунтується на існуючих в суспільстві стереотипах, що ускладнює пошук власного професійного образу і складаються психологічні труднощі, які з'являються в розходженні понять «робота» і «професія».

У зв'язку з цим перед психологами і педагогами постає проблема пошуку нових технологій і варіантів перед профільної підготовки та підготовки старшокласників до професійного вибору [4].

У процесі дослідження було виявлено, що 87% сучасної молоді вважають, що вища освіта необхідна для отримання хорошої професії та досягнення певного життєвого статусу та успіху в майбутньому житті.

Опитування показало, що Інтернет є основним джерелом інформованості абітурієнтів та їх батьків. Не менш важливими є навчальні виставки, думка знайомих та довідкові буклети.

Мотиви отримання вищої освіти є переважно зовнішніми - це престижність отримання вищої освіти та кваліфікованої спеціальності, яка потрібна на ринку праці. Також важливим є перспектива покращити своє особисте життя.

На першому місці стоять фактори, пов'язані з майбутнім абітурієнта. Вартість і зручність навчання відходять на другий план. Складність вступних іспитів також залишається на другому плані. Місце розташування вузу респондентів ставлять на перше місце серед факторів впливу. Якість навчання абітурієнтів ставить вище, ніж престижність вузу, але при цьому диплом престижного вузу сприймається як конкурентна перевага при працевлаштуванні. Абітурієнти прислухаються в основному до власної думки в виборі вишіх та професії, але при цьому думка батьків має значну роль. Більше абітурієнтів зацікавлені кар'єрою у сфері інформаційних технологій, а також творчими, архітектурними, дизайнерськими професіями.

Отже, результати дослідження показали, що інформованість абітурієнтів, критерії вибору вищих навчальних закладів є факторами впливу на старшокласників та абітурієнтів при виборі вищого навчального закладу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арон, И.С. Психологическая готовность к профессиональному самоопределению [Електронний ресурс] / И.С. Арон. – Режим доступу до статті: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskaya-gotovnost-k-professional nomu-samoopredeleniyu

2. Гуцан Л.А. Особливості професійного самовизначення учнівської молоді в умовах профільного навчання [Електронний ресурс] / Л.А. Гуцан. – Режим доступу до статті: http://lib.iitta.gov.ua/2276/1/39.PDF

3. Кузін М.З. Особливості професійної орієнтації в Україні [Електронний ресурс] / М.З. Кузін. – Режим доступу до статті: file:///C:/Users/user/ Downloads/Nzspp_2014_5_32%20(1).pdf

4. Сохранов-Преображенский В.В. Формирование профессиональных умений студентов вуза как фактор смыслообразующего образования / В.В. Сохранов-Преображенский // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2013. – №3. – С.151-159.

5. Ригель О. Особливості професійного вибору сучасних старшокласників [Електронний ресурс] / О. Ригель. – Режим доступу до статті: file:///C:/Users/user/Downloads/ Mir_2015_5_28.pdf

6. Таланова С. И. Особенности профессионального самоопределения старшеклассников / С. И. Таланова // Теория и практика образования в современном мире: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). / Под общ. ред. Г.Д. Ахметовой. – СПб.: Реноме, 2012. – С. 226-228.

Науковий керівник: Просіна К.М.

УДК 159.96

Ганна Шаркова
(Ізмаїл, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена результатам теоретичного дослідження, спрямованого на вивчення понять „тривожність”, „тривога”. Проаналізовані й систематизовані основні види тривожності: відкрита й прихована, мобілізуюча та розслаблююча, особистісна й ситуативна, нормальна та невротична. Описано форми відкритої тривожності, такі як: гостра, нерегульована, регульована і компенсована, культивована.

Ключові слова: *тривожність, тривога, види тривожності, „Я-концепція”, афективні форми реакцій, страхи.*

The article is devoted to the results of a theoretical study aimed at studying the concepts of „anxiety”, „alarm”. The main types of anxiety are analyzed and systematized: open and hidden, mobilizing and relaxing, personal and situational, normal and neurotic. The forms of open anxiety are described, such as: acute, unregulated, regulated and compensated, cultivated.

Key words: *anxiety, anxiety, types of anxiety, „I-concept”, affective forms of reactions, fears.*

На сьогоднішній день проблемі тривожності присвячена велика кількість робіт в області психології, фізіології, психофізіології, психіатрії, біохімії, філософії, соціології. У вітчизняній літературі дослідження тривожності носять досить фрагментарний характер, а єдина концепція тривожності до теперішнього часу відсутня, що обумовлено розходженням підходів до цієї проблеми в різних галузях наукових знань.

Даною проблематикою займалось чимало науковців, а саме, тривогу як емоційний стан і як ситуативну чи особистісну рису, яка виникає у процесі адаптації до середовища та виконання різних видів діяльності, вивчали Ю.А.Александровський, Ф.Д.Горбов, А.Б.Леонова, Я.Рейковський, К.О.Сантросян, Ю.Л.Ханін, Х.Хекхаузен. У деяких дослідженнях тривожність розглядається як реакція на соціальні впливи при певних індивідуальних психофізіологічних особливостях (Г.Айзенк, В.Р.Кисловська, М. Ландерс, Н.Є.Лисенко, Н.Д.Левітов, М.Махоні, В.С.Мерлін, Ч.Д.Спілбергер), а також як така, що може виникати при різних психосоматичних захворюваннях (В.М.Мясищев, Є.І.Соколов та ін.). Вплив самооцінки та рівня домагань на розвиток тривожності вивчали Л.В.Бороздіна, Н.І.Наєнко, А.М.Прихожан, О.Т.Соколова, але мало досліджень щодо впливу психологічних особливостей „Я-концепції” на формування тривожності.

Проведений аналіз літератури показав відсутність узагальнених досліджень про сутність, природу, чинники та фактори виникнення особистісної тривожності. У психологічній літературі можна зустріти різні визначення цього поняття, хоча більшість досліджень сходяться у визнанні необхідності розглядати його диференційовано - як ситуативне явище і як особистісну характеристику з урахуванням перехідного стану і його динаміки.

Поняття тривожності часто згадується в багатьох психологічних теоріях відтоді, як Фрейд (1927) першим ввів його в роботі „Страх”. Про тривожність як розрив між „тепер” й „пізніше” або як „страх перед аудиторією” говорить Ф.Перлз. Більшість психологів поняттям „тривожність” позначають стан людини, який характеризується підвищеною схильністю до переживань, побоюванням і занепокоєнням, що має негативне емоційне забарвлення (Прихожан А.М., 2000). За визначенням А.М. Прихожан, тривожність – це переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям небезпеки, що „загрожує” [4, с. 173]. „Тривожність – схильність людини, що проявляється постійно або ситуативно, входити в стан підвищеної занепокоєності, відчувати страх і тривогу в

специфічних соціальних ситуаціях" – вважає Р.С. Немов. Є. Савіна пише, що тривожність визначається як стійке негативне переживання занепокоєння, очікування неблагополуччя з боку оточуючих. По визначенню С.С. Степанова, тривожність – переживання емоційного неблагополуччя, пов'язане з передчуттям небезпеки або невдачі [6].

А.В. Басов вважає, що тривожність – це схильність індивіда до переживання тривоги, що характеризується низьким порогом виникнення реакції тривоги. Вона виступає одним з основних параметрів індивідуальних відмінностей. На думку В.К. Вілюнас, тривожність-властивість особистості, яка виявляється у формі неспокою, тривоги, невпевненості в собі і безпричинного страху. Найчастіше це викликано невизначеністю ситуації, нездатністю передбачити, як будуть розвиватися події, невір'ям у свої сили і можливості.

Інший представник вітчизняної психології С.Я. Рубінштейн під тривожністю розумів схильність людини переживати тривогу, тобто емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки і проявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій. Вітчизняний психолог Є.І. Рогов пише, що певний рівень тривожності – природна й обов'язкова особливість діяльності особистості. У кожної людини існує свій оптимальний або бажаний рівень тривожності – це так звана корисна тривожність. Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для нього істотним компонентом самоконтролю й самовиховання. Проте підвищений рівень тривожності є суб'єктивним проявом неблагополуччя особистості [5].

За визначенням А.В. Петровського: „Тривожність – схильність індивіда до переживання тривоги, що характеризується низьким порогом виникнення реакції тривоги, який є одним з основних параметрів індивідуальних розходжень. Тривожність звичайно підвищена при нервово-психічних і важких соматичних захворюваннях, а також у здорових людей, що переживають наслідки психотравми, у багатьох груп осіб із суб'єктивним проявом неблагополуччя особистості, що відхиляється".

Є.М. Калюжна вважає, що тривожність як один зі стрижневих параметрів індивідуальних розбіжностей є невід`ємним фактором розвитку особистості, що визначає характер її адаптаційної активності. Фіксуючись в структурі особистісних властивостей наприкінці підліткового періоду, тривожність стабілізується на індивідуальному рівні інтенсивності [2, с. 58].

Огляд психологічної літератури дозволяє виділити наступні основні види тривожності:

– Відкриту і приховану тривожність (А.П. Прихожан);

– Мобілізуючу і розслаблюючу тривожність (Н.Д. Левітов, Є.К. Лютова, Г.Б. Моніна);

– Особистісну – „тривожність" характеру і ситуативну тривожність (Ч.Спілбергер);

– Нормальну і невротичну тривожність (Р. Мей, К. Хорні);

– „Пов'язану" тривожність і „розлиту, яка вільно витає" (З. Фрейд);

– Ситуативну тривожність – міжособистісну, внутрішньогрупову, діяльнісну (Ю.Л. Ханін);

– Тривожність дискомфорту та „Я – тривожність", обумовлену недоліком поваги і самоповаги (А. Елліс).

Питання про те, який вид тривоги буде частіше відчувати людина, багато в чому вирішується в дитинстві; важливу роль тут відіграє стиль взаємодії дитини зі значимими іншими. Причини схильності відчувати розслаблюючу тривогу дослідники бачать насамперед у формуванні у дитини так званої „вивченої безпорадності", яка, закріпившись, різко знижує ефективність навчальної діяльності (Гошек В., 1983; Рейковський Я., 1974; Ротенберг В. С, Бондаренко С. М., 1988). Другий чинник, що визначає характер „тривожного опосередкування " діяльності, – це інтенсивність даного психічного стану.

Так, А.П. Прихожан вважає, що тривожність може бути відкритою та прихованою. Відкрита свідомо переживається і виявляється у поведінці і діяльності у виді стану тривоги, прихована – у різному ступені неусвідомлена, яка виявляється або надмірним спокоєм, нечутливістю до реального неблагополуччя і навіть запереченням його або опосередкованим шляхом через специфічні способи поведінки.

До форм відкритої тривожності можна віднести такі прояви, як:

1. гостра, нерегульована або слабо регульована тривожність – сильна, усвідомлена, яка виявляється зовні через симптоми тривоги, самостійно справитись з нею індивід не може;

2. регульована і компенсована тривожність, при якій людина самостійно виробляє достатньо ефективні способи подолання тривожності;

3.культивована тривожність – в цьому випадку, тривожність усвідомлюється і переживається як цінна для особистості якість, яка дозволяє досягати бажаного (напр., як основний регулятор активності особистості, який забезпечує її організованість, відповідальність або як деяка світоглядна і ціннісна установка, або як „умовна вигода" і виражається через посилення симптомів).

Деякі автори говорять про мобілізуючу та розслаблюючу тривогу. Мобілізуючою вважають тривогу, яка створює додатковий імпульс до діяльності, розслаблюючою – таку, яка знижує ефективність діяльності, аж до повного її припинення. На думку О.К.Лютової та Г.Б. Моніної, який вид тривоги буде відчувати людина частіше – багато в чому залежить від стилю виховання в дитячому віці. Якщо батьки постійно намагаються переконати дитину в його безпорадності, то надалі в певні моменти він буде переживати розслаблюючу (паралізуючу) тривогу. Якщо ж, навпаки, батьки налаштовують сина чи дочку на досягнення успіху через подолання перешкоди, то у відповідальні моменти він буде відчувати мобілізуючу тривогу [3].

Р.Мей проводить відмінність між нормальною і невротичної тривогою. Він визначає тривогу як „загрозу нашому існуванню або цінностям, які ми ідентифікуємо з нашим існуванням". У ході нормального розвитку кожна людина переживає різні загрози своєму існуванню. Одним з джерел нормальної тривоги є людська екзистенційна уразливість по відношенню до природи, хвороби і смерті. Інше джерело тривоги – це потреба поступово ставати незалежним від батьків, пов'язана з розвитком напружених відносин і криз. Однак люди можуть використовувати такі погрози з користю для себе, як навчальний досвід, і продовжувати розвиватися.

Нормальна тривога характеризується наступними трьома рисами. По-перше, вираженість нормальної тривоги відповідає серйозності об'єктивної загрози, що має місце в ситуації, яка склалася. По-друге, нормальна тривога не призводить до пригніченності. По-третє, таку тривогу можна використовувати творчо – ідентифікувати чинники, що зумовили її виникнення, і постаратися протистояти цим чинникам. Екзистенційні консультанти вважають, що їх головне завдання – допомогти клієнтам навчитися миритися з „нормальними" неприємностями, які є частиною людського існування.

Рівень тривожності може виступати мірою неадекватності між „ Я-образом" (когнітивна підструктура) і реальною поведінкою, суб'єктивною інтерпретацією реакції інших людей у конкретній соціальній ситуації. На думку К.Роджерса, індивід прагне, з одного боку, аби уявлення про себе, тобто своє „реальне Я", якомога більше відповідало своїм зовнішнім переживанням. З іншого – він намагається зблизити уявлення про самого себе з тими глибинними переживаннями, які складають його „ідеальне Я" і відповідають тому, яким він хотів би бути. Звідси „реальне Я" може так і не досягнути відповідності „ідеальному Я" або через те, що під тиском зовнішніх обставин людина змушена відмовити собі в певному життєвому досвіді, або тому, що він нав'язує такі почуття, цінності чи наставлення, які тільки віддаляють його „реальне Я" від „ідеального". Така розбіжність, різке розходження між „реальним Я" та „ ідеальним Я", а особливо за переваги в структурі особистості фантастичних уявлень про себе, що не супроводжуються вчинками, які б сприяли здійсненню бажаного, „дезорганізують діяльність і самосвідомість людини і зрештою можуть немилосердно її травмувати через очевидну розбіжність між бажаним і дійсним" [1].

Таким чином, психологи виділяють такі види тривожності, як відкриту і приховану; мобілізуючу і розслаблюючу; особистісну і ситуативну; нормальну і невротичну; „пов'язану" і „розлиту, яка вільно витає"; ситуативну – міжособистісну, внутрішньогрупову, діяльнісну;

тривожність дискомфорту і „Я – тривожність”, обумовлену недоліком поваги і самоповаги. Тривожність як стійке утворення має власну спонукальну силу, виступає як мотив, що має досить стійкі, звичні форми його реалізації в поведінці, що є специфічною особливістю складних психологічних новоутворень афективно-потребової сфери. Однією з причин виникнення тривожності може бути конфлікт особистості між Я – ідеальним і Я – реальним, а також неузгодженість рівнів самооцінки суб'єктата його домагань, тобто протиріччя „Я-концепції”.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Введение в психологию / Под общ. ред. проф. А. В. Петровского. – Москва: Издательский центр «Академия», 1996.

2. Калюжна Є.М. Функціональна обумовленість тривожності у підлітків / Є.М. Калюжна // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2005. – Т. 7. – Вип. 2. – С. 58-65.

3. Лютова Е.К., Монина Г.Б. Тренинг эффективного взаимодействия с детьми / Е.К.Лютова, Г.Б.Монина. – СПб., 2001.

4. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А.М. Прихожан. – М.; Воронеж: МОДЭК, 2005. – 303 с.

5. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога / Е.И.Рогов: Учеб. пособие: В 2 кн. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гуманит. Центр ВЛАДОС, 1998.

6. Степанов С.С. Популярная психологическая энциклопедия / С.С.Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Эксмо, 2005. – 672 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК 004:371.64:681.3

Артем Білий, Геннадій Кравцов
(Херсон, Україна)

АВТОМАТИЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ

Представлені результати аналізу ролі стандартів у системі управління якістю електронних освітніх ресурсів (ЕОР) університету. Описані вимоги та специфікації, методи й технології використання стандартів для визначення критеріїв, організації та проведення моніторингу якості ЕОР вищого навчального закладу. Проектування та розробка програмного забезпечення автоматизації роботи експерта з оцінки якості ЕОР в СДН «Херсонський віртуальний університет».

Ключові слова: *стандарти, система управління якістю, електронні освітні ресурси, метрики та критерії якості, моніторинг якості, дистанційне навчання.*

1. Вступ

Історично системи управління якістю (СУЯ) освітніх послуг виникли для потреб матеріального виробництва, але згодом формулювання основних принципів організації СУЯ було перенесено і у сферу надання послуг. Вимоги до СУЯ розвивались поступово і зазнали на цьому шляху еволюційних змін. Упродовж усього цього шляху незмінними залишались основні складові систем забезпечення якості як продукції, так і послуг, зокрема:

1) Система навчання персоналу.
2) Система взаємовідносин зі споживачами.
3) Система взаємовідносин із постачальниками.
4) Система мотивації.
5) Документована організаційна СУЯ.

Для того, щоб будь-яка СУЯ була дієздатною і ефективною, потрібно забезпечити належне функціонування усіх її складових. Створенню систем управління якістю має передувати визначення та опис організації виконання робіт, що опирається на опис взаємодії суб’єктів задіяних у процесі. Так, механізм реалізації системи управління якістю включає в себе: створення ради з якості та визначення політики якості; збір інформації від потенційних соціальних замовників; співвіднесення стратегії розвитку коледжу з наявними можливостями регіональної системи і коректування на цій основі обраних практик та результатів освіти; вибір типу управління; визначення параметрів, за якими будуть оцінюватися результати; прогнозування результатів менеджменту якості; впровадження запланованих поліпшень на експериментальній основі; моніторинг процесів; дії з метою забезпечення і закріплення якості в разі успішності експерименту.

Актуальність роботи. Розвиток сучасної системи освіти тісно пов'язаний з активним впровадженням досягнень інформаційних технологій у процес навчання. Особливо це стосується нових форм і засобів навчання, які використовують інформаційні і телекомунікаційні технології. До їх числа відноситься, зокрема, електронне та дистанційне навчання, що припускає активне використання якісно нового виду навчальної літератури – освітніх електронних видань. Забезпечення якості навчання є одним з основних завдань системи освіти. Одним з важливих об'єктів аналізу якості освітнього процесу є електронні інформаційні ресурси, які забезпечують навчальний процес.

Як відомо, якість електронних освітніх ресурсів впливає на якість навчання за допомогою дистанційних технологій, тому так важливо слідкувати за ефективністю створених та створюваних електронних освітніх ресурсів.

Об'єктом роботи виступають електронні освітні ресурси.

Предметом роботи є програмне забезпечення автоматизації моніторингу якості електронних освітніх ресурсів

Основні задачі роботи:

- Теоретичне опрацювання літератури, огляд систем дистанційного навчання в мережі Інтернет;
- Класифікація та стандартизація ЕОР, визначення критеріїв якості ЕОР;
- Розробка програмного забезпечення автоматизації моніторингу якості ЕОР в СДН .

2. Структура системи управління якості ЕОР в університеті.

Система управління якістю ЕОР є структурним елементом архітектури системи управління якістю освіти у вищому навчальному закладі (рис. 1):

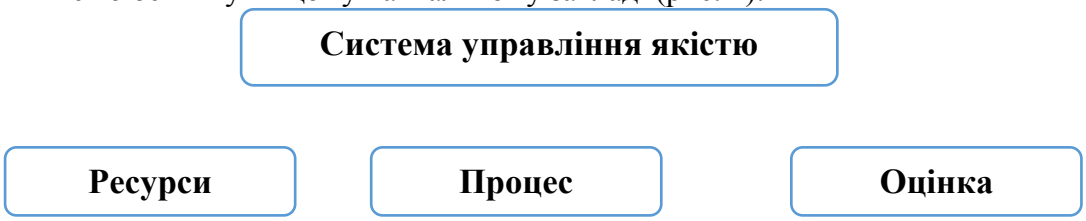

Рис. 1. Архітектура СУЯ освіти у ВНЗ

Тут навчальний процес ВНЗ розглядається як дискретно-безперервний освітній процес, в якому використовуються ресурси навчання (зокрема, ЕОР) в якості вхідних параметрів і на постійній основі проводиться оцінювання результатів навчання, які є вихідними параметрами. Вихідні параметри процесу навчання є вхідними параметрами системи управління якістю ЕОР.

Система управління якістю ЕОР на підставі результатів оцінювання навчального процесу визначає комплекс заходів щодо удосконалення якості як самих ЕОР навчання, так і ефективності їх використання. Таким чином, СУЯ ЕОР виконує роль зворотного зв'язку в процесі навчання з метою контролю якості ЕОР та ресурсного забезпечення процесу навчання. Тому постійне функціонування СУЯ ЕОР з урахуванням правильної організації її роботи має забезпечити високий рівень якісних показників ЕОР. З іншого боку, ця система виконує завдання відбраковування неякісних ЕОР навчання, визначаючи тим самим їх життєвий цикл. Структура СУЯ представлена на рис 2.

Рис. 2. Структура системи якості електронних освітніх ресурсів

3. Задачі, функції та принципи роботи СУЯ ЕОР в університеті.

Завданнями СУЯ є:

1. Визначення та уточнення вимог якості своєї продукції на основі систематичного вивчення досвіду виробництва і експлуатації з одночасним підвищенням ефективності виробництва;
2. Оцінка і планування рівня якості;
3. Розробка організаційно-технічних заходів, спрямованих на досягнення запланованого рівня якості;
4. Розробка та впровадження стандартів підприємства, контроль за їх дотриманням;
5. Збір і аналіз інформації про якість. Впровадження статистичного аналізу якості;
6. Контроль за впровадженням заходів, спрямованих на досягнення запланованого рівня якості;
7. Реєстрація відхилень від заданого рівня якості. Оцінка ефективності заходів. Прийняття додаткових заходів.

Функції СУЯ:

1. Прогнозування потреб, технічного рівня і якості продукції (результати прогнозування є вихідними даними для планування підвищення якості продукції);
2. Планування підвищення якості продукції (встановлення показників роботи підприємств у сфері підвищення якості продукції, а також розробку планів, що забезпечують досягнення цих показників);
3. Атестація продукції;
4. Розробка і постановка продукції на виробництво (створення конструкторської документації та дослідних зразків продукції високого технічного рівня і якості, освоєння випуску цієї продукції);
5. Технологічна підготовка виробництва;
6. Матеріально-технічне забезпечення виробництва;
7. Метрологічне забезпечення (забезпечення єдності, точності та достовірності вимірювання якості продукції та якості засобів виробництва);
8. Підбір, розстановка, виховання і навчання кадрів;
9. Забезпечення стабільного рівня якості продукції (збереження і підтримка ритмічності виробництва, дотримання заданих технологічних режимів і трудових процесів);
10. Організація зберігання, транспортування, експлуатація та ремонт;
11. Стимулювання якості продукції (моральне і матеріальне стимулювання працівників об'єднань (підприємств) з метою створення продукції високої якості);
12. Відомчий контроль для виявлення продукції і процесів, що не відповідають встановленим вимогам;
13. Державний нагляд за впровадженням і дотриманням стандартів, технічних умов, станом засобів вимірювань на підприємстві.

Принципи СУЯ:

Принцип 1. Орієнтація на замовника. З огляду на те, що результати і стабільність діяльності, насамперед, залежать від замовників, керівництво розуміє явні поточні і майбутні потреби замовників, виконує їхні вимоги і намагається перевищити їхні очікування.

Принцип 2. Лідерство. Керівництво є лідером на всіх напрямках діяльності. Формулюючи Політику якості і встановлюючи Цілі якості, забезпечуючи їхню єдність на всіх рівнях, здійснюючи підтримку і управління, керівництво бере на себе відповідальність за постійне удосконалювання процесів.

Принцип 3. Зацікавленість персоналу. Персонал на всіх рівнях складає основу будь-якої організації, тому керівники повинні створюють і підтримують таке середовище й атмосферу в колективі, у якій працівники можуть цілком реалізувати свої можливості для вирішення основних завдань.

Принцип 4. Процесний підхід. Будь-яка діяльність, що має свої «входи» і «виходи» і використовує визначені ресурси, розглядається як процес. Такий підхід дозволяє досягати бажаних результатів роботи найбільш ефективним чином.

Принцип 5. Системний підхід до управління. Розглядаючи будь-яку діяльність як процес і, зважаючи на те, що «вихід» одного процесу є «входом» для одного або декількох інших процесів, управління взаємозалежними процесами здійснюється як системою. Такий підхід сприяє результативному й ефективному досягненню поставлених цілей.

Принцип 6. Постійне поліпшення якості. Постійне поліпшення діяльності та якості надання освітніх послуг є незмінною метою ВНЗ.

4. Класифікація та стандартизація ЕОР

Широке поширення електронних освітніх ресурсів спричинило за собою необхідність їх систематизації та стандартизації. Каталогізація таких ресурсів, спираючись на міжнародні стандарти та рекомендації, припускає використання їх у певній інфраструктурі –освітньому середовищі, в рамках якого відбувається перерозподіл функцій між освітніми ресурсами і власне середовищем.

Існує багато різних підходів до класифікації ЕОР. Перш ніж переходити до безпосередньої класифікації, необхідно виділити основні параметри, що характеризують ЕОР, які в наслідок могли б лягти в основу критеріїв класифікації.

З точки зору організації навчального процесу основними такими параметрами є:

- тип електронного ресурсу;
- предметна освітня область;
- рекомендований рівень освіти;
- рекомендовані тип освітнього процесу;
- рекомендована форма освітнього процесу;
- специфіка аудиторії.

З одного боку, за виконуваними функціями ЕОР можна віднести до традиційних навчальних видань і, відповідно, використовувати принципи класифікації, використовувані для традиційних підручників. З іншого боку, вони належать до категорії електронних видань і до них можуть бути застосовані принципи класифікації електронних видань. З третього, багато ЕОР являють собою програмні продукти.

У силу різноманіття ЕОР на практиці зручно проводити класифікацію за конкретною визначальною ознакою, а саме:

- за функціональним призначенням;
- за структурою;
- за організацією тексту;
- за характером вихідних даних;
- за цільовим призначенням;
- за групою користувачів;
- за наявністю друкарського еквіваленту;
- за природою основних даних;
- за ступенем дидактичного забезпечення;
- за видом освітньої діяльності, в якій використовується ЕОР;
- за характером взаємодії користувача і ЕОР;
- за технологією розповсюдження;
- залежно від форми власності.

Класифікація за функціональним призначенням:

- програмно-методичні (навчальні плани і навчальні програми);
- навчально-методичні (методичні вказівки, що містять матеріали з методики викладання навчальної дисципліни, вивчення курсу, виконання курсових і дипломних робіт);

- навчально-дидактичні (підручники, навчальні посібники, тексти лекцій, конспекти лекцій);
- допоміжні (практикуми, збірники задач і вправ, хрестоматії, книги для читання, довідники);
- контролюючі (тестові програми, бази даних).

Класифікація за структурою:

- однотомні (випущені у вигляді одного електронного носія);
- багатотомні (складаються з двох або більше пронумерованих частин, кожна з яких представлена на окремому носії, але разом з тим є одним цілим як за змістом, так і за оформленням);
- електронна серія (сукупність томів, що об'єднані спільною тематикою та метою і виходять в однотипному оформленні).”

Класифікація за організацією тексту:

- моновидання (включають одну працю);
- збірки (включають декілька праць навчальної літератури).

Класифікація за характером вихідних даних:

- навчальний план;
- навчальна програма;
- методичні вказівки;
- програми практик;
- завдання для практичних занять;
- підручник;
- навчальний посібник;
- конспект лекцій;
- курс лекцій;
- практикум;
- хрестоматія;
- книга для читання;”
- тощо.

Класифікація за цільовим призначенням:

- офіційні (публікуються від імені державних органів, установ, відомств або суспільних організацій, що містять матеріали нормативного та директивного характеру);
- наукові (містять відомості про теоретичні або експериментальні дослідження, історичні документи);
- науково-популярні (містять відомості про теоретичні або експериментальні дослідження в галузі науки, культури, техніки, викладені у формі, доступній читачу-неспеціалісту);
- довідкові (містять короткі відомості наукового та прикладного характеру, розташовані в порядку зручному для їх швидкого пошуку але не призначені для послідовного читання);
- рекламні (містять викладені в зацікавленій формі повідомлення про продукти, наприклад, навчальні програми, книги, реферати , освітні послуги, навчальні заходи з метою створення попиту на них).

Класифікація за групою користувачів:

- для школярів;
- для учнів та студентів;
- для дипломованих фахівців;
- для викладачів та майстрів виробничого навчання;
- для магістрів.

Класифікація за наявністю друкарського еквіваленту:

- електронні аналоги паперового навчального видання (видання, які відтворюють відповідне паперове видання);
- самостійні ЕОР (не мають паперових аналогів , існують лише в електронному варіанті).

Класифікація за природою основних даних:

- текстові (містять переважно текстові дані, представлені у формі, що допускає символьну обробку);
- оглядові (містять переважно електронні зразки об'єктів, що розглядаються як цілісна графічна сутність, представлена у формі, що допускає перегляд і друкарське відтворення, але такій, що не допускає символьної обробки);
- звукові (містять цифрове представлення звукових даних у формі, яка припускає її прослуховування, але не призначена для друкарського відтворення);
- програмні продукти (самостійні твори, що представляють собою публікацію тексту програми або програм на мові програмування або у вигляді виконуваного коду);
- мультимедійні (характеризуються тим, що містять різнотипні дані (текстові, графічні, звукові, відео тощо) існують рівноправно і взаємопов'язано для вирішення різноманітних задач, причому цей взаємозв'язок забезпечений відповідними програмними засобами).

Класифікація за ступенем дидактичного забезпечення:

- ЕОР, який охоплює частину теми;
- ЕОР, який охоплює тему (розділ) предмета;
- ЕОР, який охоплює предмет;
- ЕОР, який охоплює професію.

Класифікація за видом освітньої діяльності :

- для лекційного супроводження (слайди, відео фрагменти, аудіо-супроводження);
- для супроводження практикумів;
- для самостійної роботи;
- для дистанційного навчання;
- для самоосвіти;
- для короткотривалих курсів;
- для системи підвищення кваліфікації.

Класифікація за характером взаємодії користувача і ЕОР:

- детерміновані (параметри, зміст і спосіб взаємодії з якими визначені видавцем і не можуть бути змінені користувачем);
- недетерміновані (параметри, зміст і спосіб взаємодії з якими прямо або побічно встановлюються користувачем відповідно до його інтересів, мети, рівня підготовки, на основі конкретних даних і за допомогою алгоритмів, визначених видавцем).

Класифікація за технологією розповсюдження:

- автономні (характеризуються тим, що їх використання здійснюється автономно на комп’ютері користувача без необхідності підключення до мережі);
- мережні (встановлюються на сервері і використання їх здійснюється при підключенні до мережі);
- комбіновані (використовуються при поєднанні автономних та мережних ЕОР).

Класифікація залежно від форм власності:

- відкриті (використання здійснюється вільно);
- закриті (їх використання здійснюється лише з дозволу; маючи дозвіл, користувачу необхідно ввести своє реєстраційне ім’я (login) та пароль (password), які видаються адміністрацією розробників);

- комбіновані (доступ до окремих частин або до всього ЕОР здійснюється вільно, але в демонстраційному режимі у, так званій, демо-версії).

Серед усіх ЕОР особливу роль відіграє дистанційний курс навчання. Він є основним навчальним об'єктом, який використовується в дистанційному навчанні. Його особливість полягає в тому, що він є складовим навчальним об'єктом, який об'єднує різні ЕНР з метою організації процесу навчання з використанням спеціальних програмних середовищ – систем дистанційного навчання. Прикладом такого програмного середовища, яке дозволяє створювати, зберігати і використовувати дистанційні курси, є СДН «Херсонський Віртуальний Університет».

5. Відділ стандартизації та сертифікації в структурі системи управління якістю ЕОР

Відділ стандартизації та сертифікації університету призначений для забезпечення гарантій якості, управління процесами, пов'язаними зі стандартизацією з метою досягнення високого рівня якості освітніх послуг. Зокрема відділ стандартизації та сертифікації проводить роботу щодо встановлення відповідності освітніх послуг і ресурсів навчання відповідним освітнім стандартам. Відділ стандартизації та сертифікації в структурі системи управління якістю ЕОР представлений на рис 3.

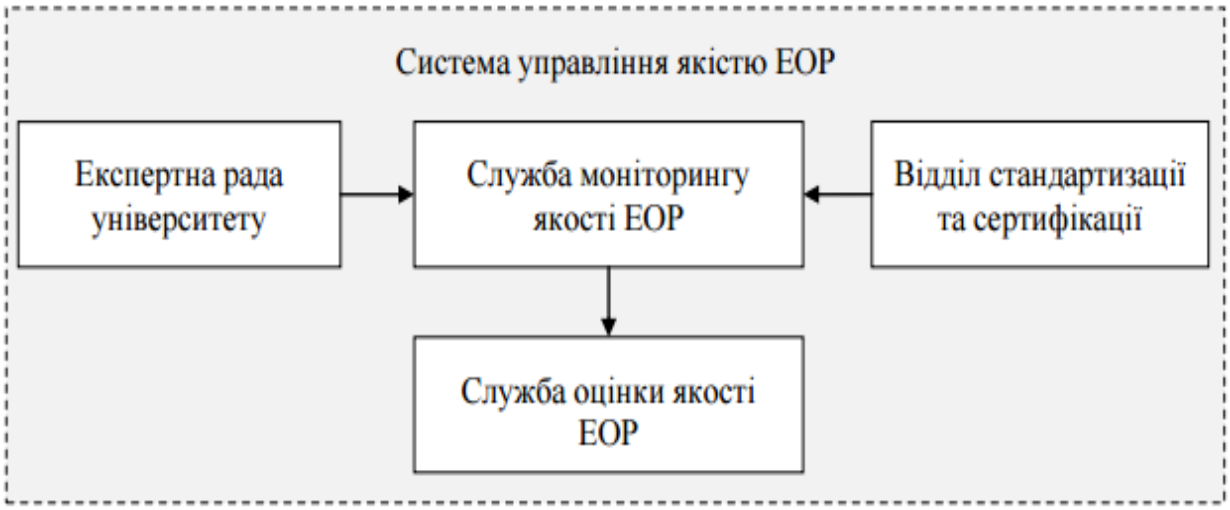

Рис. 3. Система управління якістю

6. Стандарти та сертифікації ISO 9000/9001.

Загальноприйнятими є такі інструменти оцінки гарантій якості в сфері освітніх послуг університетів: система управління якістю (СУЯ) на основі ISO серії 9000, стандарти Європейської асоціації по гарантії якості вищої освіти (ENQA), технологічні (IMS, IEEE, SCORM), організаційні, управлінські (ISO 9001) та професійні стандарти, які визначають перелік ключових компетенцій як результатів навчання. Окремо існують стандарти в галузі електронного навчання (ISO 19796), національні освітні стандарти і положення. Прикладом використання технологічних стандартів є застосування специфікацій при розробленні технологій створення ЕОР у системі дистанційного навчання. Слід відмітити, що на сьогодні достатньо повно розроблені технологічні стандарти на метадані та технічні протоколи взаємодії інформаційних технологічних систем, зокрема систем управління навчанням на базі міжнародних технологічних стандартів, таких як SCORM, IMS та інші. При цьому спостерігається суттєве зростання використання систем дистанційного навчання в традиційних формах навчання: очній, заочній та післядипломній. Також популярності набуває модель змішаного навчання (blended education). Суть цієї моделі виявляється в тому, що вона представляє собою поєднання традиційних та інноваційних способів реалізації освітнього процесу. Тому при побудові системи управління якістю ЕОР потрібно забезпечити вимоги як технологічних стандартів, так і національних освітніх стандартів на засоби навчання.

До теперішнього моменту в SC36 розроблено 24 міжнародних стандарти в області електронного навчання, серед яких 10 присвячені стандартизації ЕОР.

1) ISO/IEC 12785-1:2009 Information technology – Learning, education, and training – Content packaging – Part 1: Information model (Інформаційні технології в навчанні, освіті і тренінгу – Упаковка контенту. – Частина 1: Інформаційна модель);

2) ISO/IEC 19788-1:2011 Information technology – Learning, education and training – Metadata for learning resources – Part 1: Framework (Інформаційні технології в навчанні, освіті і тренінгу – Метадані освітніх ресурсів. – Частина 1: Структура);

3) ISO/IEC 19788-2:2011 Information technology – Learning, education and training – Metadata for learning resources – Part 2: Dublin Core elements (Інформаційні технології в навчанні, освіті і тренінгу – Метадані освітніх ресурсів. – Частина 2: Елементи даних);

4) ISO/IEC 19796-1:2005 Information technology – Learning, education and training – Quality management, assurance and metrics – Part 1: General approach (Інформаційні технології в навчанні, освіті і тренінгу – Управління якістю, гарантії і метрика. – Частина 1: Загальний підхід);

5) ISO/IEC 19796-2:2005 Information technology – Learning, education and training – Quality management, assurance and metrics – Part 2: Quality Model (Інформаційні технології в навчанні, освіті і тренінгу – Управління якістю, гарантії і метрика. – Частина 2: Модель якості);

6) ISO/IEC 19796-3:2009 Information technology – Learning, education and training – Quality management, assurance and metrics – Part 3: Reference methods and metrics (Інформаційні технології в навчанні, освіті і тренінгу – Управління якістю, гарантії і метрика. – Частина 3: Контрольні методи і метрика);

7) ISO/IEC TR 29163-1:2009 Information technology – Sharable Content Object Reference Model (SCORM®) 2004 3rd Edition – Part 1: Overview Version 1.1 (Інформаційні технології – SCORM 2004 3-ий випуск – Частина 1: Загальні положення версія 1.1);

8) ISO/IEC TR 29163-2:2009 Information technology – Sharable Content Object Reference Model (SCORM®) 2004 3rd Edition – Part 2: Content Aggregation Model Version 1.1 (Інформаційні технології – SCORM 2004 3-ий випуск – Частина 2: Зборка контенту версія 1.1);

9) ISO/IEC TR 29163-3:2009 Information technology – Sharable Content Object Reference Model (SCORM®) 2004 3rd Edition – Part 3: Run-Time Environment Version 1.1 (Інформаційні технології – SCORM 2004 3-ий випуск – Частина 3: Середовище виконання версія 1.1);

10) ISO/IEC TR 29163-4:2009 Information technology – Sharable Content Object Reference Model (SCORM®) 2004 3rd Edition – Part 4: Sequencing and Navigation Version 1.1 (Інформаційні технології – SCORM 2004 3-ий випуск – Частина 4: Послідовність і навігація версія 1.1).

Стандарти ISO 9000/9001 розроблені Технічним комітетом 176 Міжнародної організації зі стандартизації для опису вимог до системи менеджменту якості організацій і підприємств, зокрема закладів освіти. Стандарт ISO 9000/9001 є фундаментальним, прийняті в ньому терміни та визначення використовуються в усіх стандартах серії 900х. Цей стандарт закладає основу для розуміння базових елементів системи менеджменту якості згідно стандартам ISO. Вимоги стандарту ISO 9000/9001 можуть бути використані в якості критеріїв при організації і проведенні моніторингу якості ЕОР. Українські версії стандартів ISO 9000/9001:

- ДСТУ ISO 9000:2007 – аналог ISO 9000:2005;
- ДСТУ ISO 9001:2009 – аналог ISO 9001:2008.

Організації і підприємства, які визнані такими, що відповідають вимогам стандарту ISO, пройшли сертифікацію за відповідним стандартом. Сертифікація – це документальне підтвердження відповідності продукції визначеним вимогам, конкретним стандартам або технічним вимогам. Слід відмітити, що відповідність стандарту ISO 9000/9001 не гарантує високу якість ЕОР. Однак, відповідність вимогам і рекомендаціям цих стандартів є

достатньою умовою високої якості ресурсів навчання. Сам сертифікат відповідності ISO 9001 є підтвердженням задоволення вимогам стандарту.

7. Висновки

Система моніторингу якості ЕОР може базуватися на багатокритеріальному аналізу відповідності цих ресурсів загальноприйнятим освітнім стандартам.

Важливим критерієм якості ЕОР є відповідність стандартам ISO 9000/9001. Проаналізовані стандарти і специфікації на структуру, технології створення і використання ЕОР. Описані стандарти і специфікації визначають вимоги та критерії відбору ЕОР при використанні в навчальному процесі університету. Побудована модель взаємодії відділу стандартизації та сертифікації університету зі службою моніторингу в системі управління якістю ЕОР. Проаналізовано сучасний стан та розглянуто перспективу розвитку процесу стандартизації, уніфікації стандартів в області електронного навчання, зокрема електронних засобів навчання. На основі системи оцінки якості було спроектовано та розроблено програмній доданок, який дозволяє автоматизувати процес моніторингу якості електронних навчальних ресурсів в системі дистанційного навчання «Херсонський віртуальний університет». Оцінку моніторингу якості ЕОР дає відповідна експертна комісія вузу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кравцов Г.М. Система моніторингу якості електронних інформаційних ресурсів вузу // Інформаційні технології в освіті. Вип. 2. – Херсон. – 2008. – С. 42 – 46.

2. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1060 від 01.10.2012 "Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси". – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/z1695-12.

3. Кравцов Г.М. Структура системи управління якістю електронних ресурсів навчання. Вип. 10. – Херсон, 2011. – С. 94 – 101.

4. Позднеев Б. М. Разработка национальных и международных стандартов в области электронного обучения / Б. М. Позднеев // Информатизация образования и науки. – 2009. – №2. – С. 3 – 12.

5. Стандарты и рекомендации для гарантии качества высшего образования в европейском пространстве. Европейская Ассоциация Гарантии Качества в высшем образовании. – Йошкар- Ола: Аккредитация в образовании, 2008. – 58 с.

6. Биков В.Ю., Кухаренко В.М., Сиротенко Н.Г., Рибалко О.В., Богачков Ю.М. Технологія розробки дистанційного курсу: Навч. посібник / За ред. В.Ю. Бикова та В.М. Кухаренка. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.

7. Бордовський, Г.А. Використання електронних освітніх ресурсів нового покоління в навчальному процесі: Науково-методичні матеріали / Бордовський Г.А., Бєляєв М.І., Гріншкун В.В. Технологія створення електронних засобів навчання.

8. Макаров С.И. Метод визуальной оценки качественных характеристик электронных учебных средств // Сб. тр. участников Международной конференции-выставки «Информационные технологии в образовании (ИТО-2001). – М.: МИФИ, 2001.

9. Скуратов А.К., Сухарева Н.А. Информационные технологии дистанционного обучения // Университетское управление. – 2000. – №1(12). – С. 37-42.

УДК 004:371.64:681.3

Роман Божченко
(Херсон, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ КЛІЄНТУ ДЛЯ ВЕБ-СЕРВІСІВ З ПІДТРИМКОЮ ОФЛАЙН-ДОСТУПУ ТА СИНХРОНІЗАЦІЇ НА ПЛАТФОРМІ IOS НА ПРИКЛАДІ ПЕРСОНАЛЬНОГО ОРГАНАЙЗЕРУ

Представлені результати синхронізації iOS додатку та веб-сервісу на прикладі персонального органайзеру. Описані вимоги та специфікації, методи й технології використання стандартів для синхронізації даних. Проектування та розробка програмного забезпечення.

Ключові слова: *синхронізація даних, iOS, веб-сервіс, проектування, розробка, органайзер.*

Вступ. Тема синхронізації даних дуже тісно пов'язана з розробкою програмного забезпечення веб кліґнтів та мобільних додатків, тому що цей процесс дає можливість використовувати різноманітні клієнти для одного і тогож користувача, з можливістю завжди працювати з актуальними даними.

Веб-сервіс або в нашому випадку – є хмарне сховище даних та API - модель та інтерфейс доступу онлайн-сховища, в якому дані зберігаються на численних розподілених в мережі серверах, що надаються в користування клієнтам, в основному, третьою стороною. На відміну від моделі зберігання даних на власних виділених серверах, придбаних або орендованих спеціально для подібних цілей, кількість або яка-небудь внутрішня структура серверів клієнту не видна. Дані зберігаються і обробляються в так званому API, який являє собою, з точки зору клієнта, один великий віртуальний сервер. Фізично ж такі сервери можуть розташовуватися віддалено один від одного географічно, аж до розташування на різних континентах.

У випадку нашого органайзера, хмарне сховище використовується для зберігання резервних копій системи і даних. Ця функція була введена для підвищення надійності системи, адже від технічних збоїв різного плану не огороджена ніяка користувацька електроніка. Зберігання ж даних на віддаленому ресурсі дозволяє відновити систему навіть при пошкодженні інформації на носії. Також це дає можливість простого апгрейда комплектуючих без втрати інформації користувача і налаштувань. Для захисту інформації користувачів від злому використовується шифрування.

Тема роботи є актуально у зв'язку зі здороженням ціни на енергоносії та складною економічною ситуацією у нашій країні.

Цілю дипломної роботи є розробити програмне забезпечення для клієнстької частини системи, обрати необхідні програмні засоби для реалізиції концепції та створити додаток для управління огранайзером(за допомогою API) через мобільний пристрій.

В роботі проведено аналіз існуючих реалізацій системи "Органайзер" та цільової операційної системи iOS. Був розроблен власний варіант реалізації концепції.

В ході виконання роботи було побудовано робочу модель системи, а також тести між сервером та мобільним клієнтом.

В результаті роботи було побудовано робочу модель розумного дому з елементами штучного інтелекту.

Актуальність роботи. Розвиток сучасних систем синхронізації у iOS та Android додатках набуває обертів і кожний онлайн додаток потребує регулювання(видалення, створення та змінення) даних як на сервері так і на стороні мобільного клієнта.

Об'єктом роботи виступає синхронізація даних між мобільним клієнтом та веб-сервісом.

Предметом роботи є процес синхронізації між веб-сервісом та iOS додатком.

Метою дослідження є розробка та реалізація синхронізації даних між веб-сервісом та iOS додатком, на прикладі органайзеру.

Основні задачі роботи:

- Аналіз існуючих методів синхронізації;
- Аналіз схожих за функціоналом додатків;
- Підбір технології, патернів та метода синхронізації;
- Проектування додатку;
- Створення кліентського додатку.

Структура синхронізації додатку.

Можна уявити собі безліч ще складніших сценаріїв, однак висновок полягає в тому, що планування стратегії синхронізації даних виявляється не таким простим завданням, як вибір технології На вибір правильної стратегії мобільних додатків впливають безліч додаткових чинників, у тому числі:

- рівень логічного розділення даних серед великих популяцій мобільних користувачів
- частота підключень і синхронізації:
- термін життя батареї пристрою
- обсяг даних
- смуга пропускання мережі
- шлюзи системи безпеки
- вимоги до розвязання конфліктів

Беручи все це до уваги, розглянемо, яка технологія краще підходить для кожного із сценаріїв

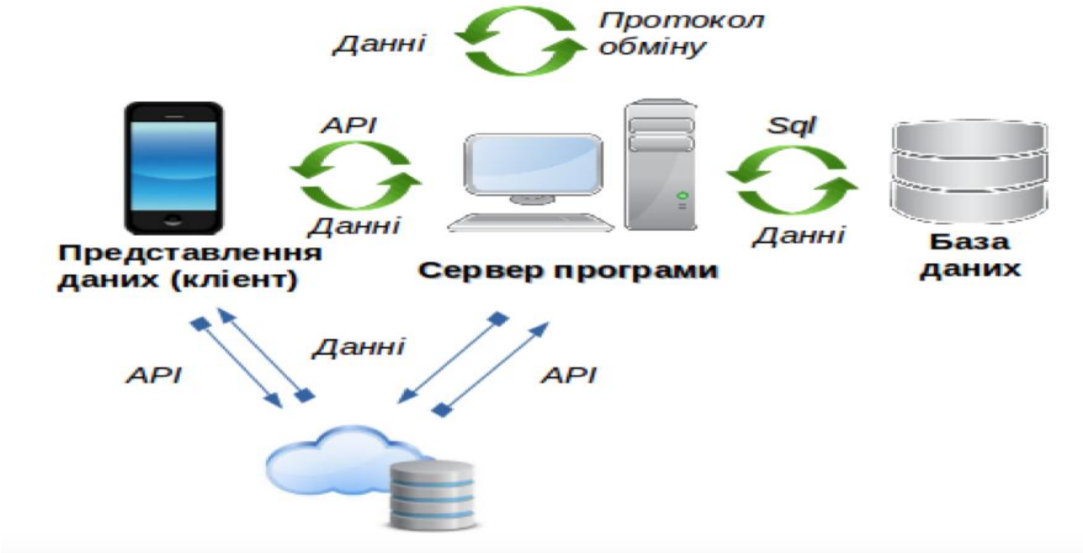
Віддалений доступ до даних

Віддалений доступ до даних (далі RDA) можна уявити собі як модель доставки-відправки при синхронізації даних RDA дозволяє мобільному додатком доставляти всі дані або їх частину з однієї або декількох таблиць з SQL Server в SQL Everywhere, а потім включати в останньому відстеження змін у цих даних. Слід зауважити, що в момент ініціалізації доставки таблиця не повинна існувати – вона і її схема створюються в SQL Everywhere в процесі кожної доставки. Потім SQL Everywhere відправляє дані назад на сервер, і всі відстежені зміни застосовуються до бази даних SQL Server. Процес RDA можна запускати з відключеним відстеженням змін в цьому випадку відправка даної таблиці не виконується RDA також пропонує механізм повторної відправки на сервер будь-якої інструкції SQL для виконання до тих пір, поки вона не поверне будь рядка. Це найпростіший спосіб виконання швидкого оновлення на сервері в обхід SQL Everywhere.

Використовуючи ту ж архітектуру синхронізації, доставку і відправку можна організувати за допомогою агента сервера SQL Everywhere в Internet Information Server. Службу віддаленого доступу до даних простіше запускати, ніж реплікацію злиття, в той же час він вимагає більшого обсягу програмування в мобільному додатку (хоча цей код повторюваний і добре документований). Зазначу, що всі аспекти RDA управляються програмним шляхом з мобільного додатку RDA є відмінним рішенням для завантаження класифікаторів (наприклад, поштових індексів або таблиць замовників), а також великих обсягів даних для заповнення таблиць SQL Everywhere. Дані при переміщенні стискаються, в результаті чого швидкість їх передачі значно вище, ніж у реплікації злиття. Метод відстеження змін також зручний для відправки даних, введених на мобільному пристрої, тому на сервер, з такою ж високою швидкістю.

Існує один важливий аспект RDA, який слід враховувати в архітектурі синхронізації даних, – це оптимістична конкуренція RDA використовує оптимістичну конкуренцію, проте з трохи більше змішанням визначенням, ніж SQL Server. У даному випадку оптимістична конкуренція передбачає, що коли зміни відправляються назад на сервер, вони застосовуються до серверних таблицями, навіть якщо ті ж дані вже були на ньому змінені з моменту їх доставки.

Система синхронізації даних (рис. 1):

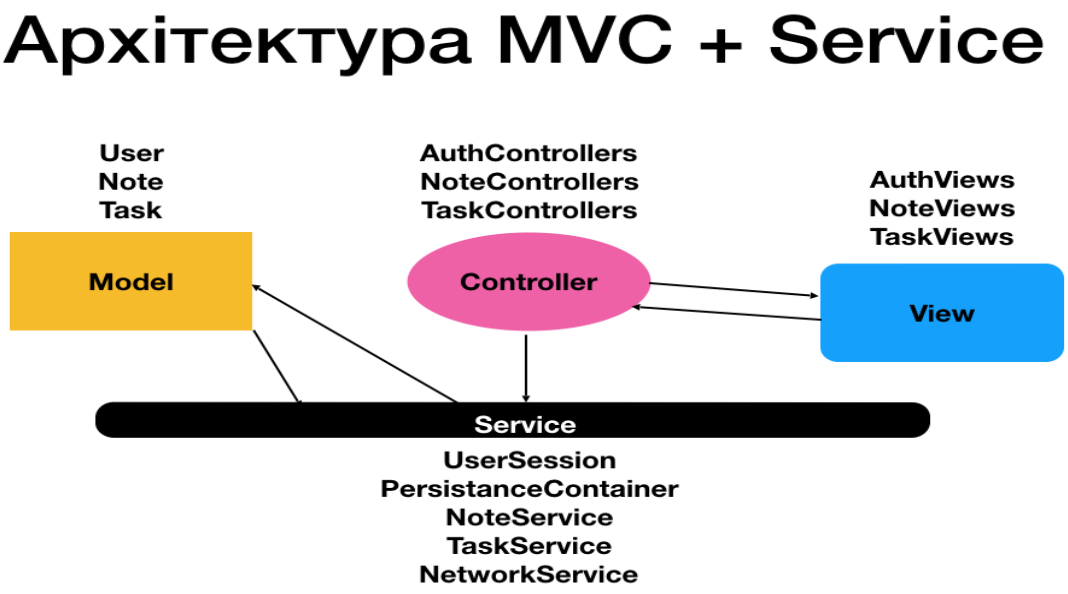

Архітектура додатку та використання синхронізації

Model-view-controller – архітектурний шаблон, який використовується під час проектування та розробки. Цей шаблон передбачає поділ системи на три взаємопов'язані частини: модель даних, вигляд (інтерфейс користувача) та модуль керування. Застосовується для відокремлення даних (моделі) від інтерфейсу користувача (вигляду) так, щоб зміни інтерфейсу користувача мінімально впливали на роботу з даними, а зміни в моделі даних могли здійснюватися без змін інтерфейсу користувача.

Мета шаблону – гнучкий дизайн програмного забезпечення, який повинен полегшувати подальші зміни чи розширення програм, а також надавати можливість повторного використання окремих компонентів програми. Крім того використання цього шаблону у великих системах сприяє впорядкованості їхньої структури і робить їх більш зрозумілими за рахунок зменшення складності.

Архітектура на базі органайзера (рис. 2):

Висновки. На даний момент іде активна розробка і вдосконалення синхронізації даних. Незважаючи на це, процеси стандартизації та глобалізації почалися порівняно недавно й на даний час існує безліч однотипних рішень, але з різною проприетарной реалізацією, зав'язаною на виробників та їх технології. Завдяки зацікавленості основних гравців ринку в

розвитку системи синхронізації та інтеграції в неї своїх пристроїв і сервісів, з'явилися зрушення у бік популяризації технології та спільна зацікавленість у ній як покупців, так і виробників.

Система синхронізації даних має багато властивостей та залежностей тому у ході виконання работи було зроблено наступне:

- Аналіз існуючих методів синхронізації;
- Аналіз схожіх за функціоналом додатків;
- Підбір технології, патернів та метода синхронізації;
- Проектування додатку;
- Створення кліентського додатку.

У подальшому планується додати до системи спільний режим користування. Також ПЗ серверу буде переписане на Java, щоб у якості серверу можна було використовувати не лише пристрої з iOS та Android ОС, а й персональні комп'ютери.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лармонов К. Применение iOS 7.0 и шаблонов проектирования [Текст] / К. Лармонов. – М.: Вильямс, 2006. – 736 с.

2. IOS TESTING Software Engineering. LNCS 6582. [Text] / M. Wirsing, M. Hölzl (Eds.). – Berlin: Springer, 2011. – 737 p.

3. Дорохов Е.С. Надежность программного обеспечения автоматизированных систем обработки информации [Электронный ресурс] / Е.С. Дорохов // Молодежная электронная научная школа-конференция «Актуальные проблемы защиты информации и информационной без- опасности». – Режим доступа к ресурсу: http://stavkombez.ru/ conf/2012/03/29/надежность- программного-обеспечения.

4. Росвичев Е. В., Алехин Е. В., Лукьянчиков О. И. Разработка и тестирование информационных систем для оценки характеристик потребительского качества програмних продуктов// Вестник РГРТУ. 2014. № 50–1. С. 135–138.

5. Kuske S., Gogolla M., Kollmann R., Kreowski H. An Integrated Semantics for iOS Class, Object and State Diagrams Based on Testing information// Integrated Formal Methods. Lecture Notes in Computer Science. 2002. Vol. 2335. pp. 11–28.

6. Baresi L., Pezzè M. On Formalizing iOS with High-Level Language // Concurrent ObjectOriented Programming. Lecture Notes in Computer Science 2001. Vol. 2001. pp. 276–304.

7. Li M., Yang H., Nian F., Wang X. Objective C using state chart with the temporal description logics // 2nd International Programming on Knowledge. KAM '09. 2009. Vol. 3. pp. 73–76.

8. Engels G., Hausmann J. H., Heckel R., Sauer S.— The Unified Programming Language. Lecture Notes in Computer Science. Programming in Objective-C (6th Edition) (Developer's Library) 2000. Vol. 1939. pp. 323– 337

9. Evans A., Kent S. Core Class-Modelling Semantics: The Dependency Approach // «UML»'99 – Programming in Objective-C (6th Edition) (Developer's Library). Lecture Notes in Computer Science. 1999. Vol. 1723. pp. 140–155.

10. Reggio G., Astesiano E., Choppy C., Hussmann H. Automated Testing Tools. TestComplete – A Lightweight Formal Approach // Fundamental Approaches to Software Engineering. 2000. Vol. 1783. pp. 127–146.

11. Alur R. Testing Tools for real sytems [Text] / C. Corcoubetis, D. Dill // Proc. Of the 5th Annuale in Computer Sicence for Software system. – Udine (USA), 1990. – pp. 117-126.

12. Schuman J. Testing Tools [Text] / Johanan Schuman // Proc. Software Co. Design for Computer Science – Udine (USA), 2001. – pp. 304-306.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Круглик В.С.

УДК 004:519.2:378(045)

Ольга Бондаренко
(Вінниця, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО СЕРЕДОВИЩА GEOGEBRA У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ

У статті описано можливості застосування системи Geogebra у процесі навчання математики, з метою візуалізації та дослідження математичних об'єктів, пришвидшення обчислень. Запропоновано методичний супровід розв'язування задач з теорії ймовірностей з використанням інструментарію програми.

Ключові слова: *динамічне середовище, Geogebra, візуалізація, геометрична ймовірність, інформаційні технології, інструментарій програми.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток інформаційного суспільства здійснює вплив на сферу освіти. Цей вплив полягає не тільки в комп'ютерному оснащенні навчальних закладів, а й у впровадженні сучасних інформаційних технологій (ІТ) у процес навчання. Особливо це стосується математики, оскільки ця дисципліна покликана розвивати логічне та творче мислення учасників навчального процесу. Сьогодні в освітній процес впроваджено значну кількість програм на основі інформаційних технологій (ІТ), які спрямовані на розв'язання задач з можливістю використання віртуального експерименту. Крім того, вони пришвидшують обчислення та дозволяють візуалізувати математичні об'єкти, а також змінювати параметри досліджуваних об'єктів та досліджувати динаміку цих змін.

Проблеми створення і впровадження комп'ютерно-орієнтованих методичних систем навчання розглянули у своїх працях О.М. Гончарова, Ю.В. Горошко, І.О Гулівата [2], О. Гриб'юк [1], М.І. Жалдак, О.Б. Жильцов, В.І. Клочко, А.С. Монако., Н.В. Морзе, С.А. Раков, Ю.С. Рамський, О.В. Семеніхіна [3] та інші науковці. Їхні дослідження вказують на те, що використання сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі дає змогу індивідуалізувати та диференціювати процес навчання, сприяти активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів [2, с. 44].

Серед існуючих технологій, призначених для розв'язання математичних задач, виокремимо програмне середовище Geogebra.

Метою статті є дослідження можливостей інструментарію Geogebra під час розв'язування задач з теорії ймовірностей.

Geogebra - це середовище динамічної геометрії та комп'ютерної алгебри, яка призначена для інтерактивних креслень з математики, і поєднує в собі конструювання, експеримент, моделювання та динамічне варіювання.

Вона надає можливість створити якісні зображення математичних об'єктів, а саме: різноманітні графіки, геометричні фігури, діаграми, формули, функції тощо. Виконану роботу в програмі Geogebra можна зберегти у вигляді файлу і в подальшому використовувати в мультимедійних презентаціях чи традиційних матеріалах. Дана програма знаходиться у вільному доступі в мережі Інтернет, де її можна скачати безкоштовно або ж користуватися в он-лайн режимі.

В даний час моделювання в різних його видах є основою для проведення досліджень практично у всіх галузях науки і техніки. Під час вивчення вищої математики важливе значення має геометричне моделювання, яке надає можливість застосування графічних і графоаналітичних методів розв'язування задач на новому сучасному рівні. Виконання завдань з використанням програмного середовища Geogebra сприяє розвитку творчого мислення, логіки набуттю навиків користування програмою.

Запропонуємо приклад розв'язування задачі з використанням системи експериментальних випробувань на основі випадкових подій у середовищі Geogebra.

Задача. У кулю радіуса 2 вписали куб. Яка ймовірність того, що точка, навмання обрана в кулі, потрапить до вписаного куба? [3]

Наведемо алгоритм розв'язування засобами програми:

1. Додамо на головний екран Полотно 3D за допомогою функції меню Вид (рис. 1.).
2. Побудуємо кулю радіуса 2 з центром в початку координат. Для цього на панелі інструментів 3D полотна клацаємо на позначку і обираємо команду «Сфера по центру и радиусу» (рис. 1.). Цей інструмент програми дозволяє побудувати сфеу за заданим радіусом та обраним центром на полотні.

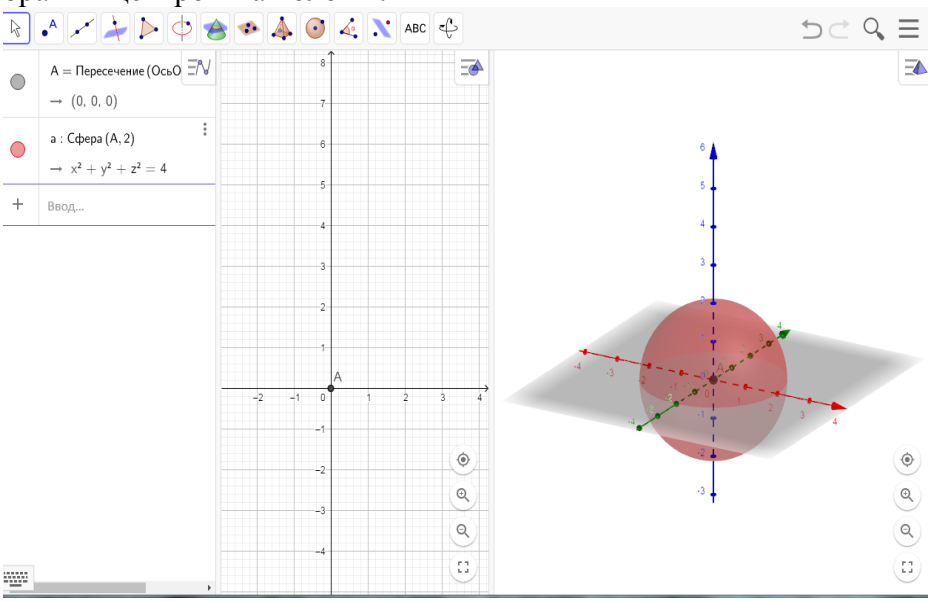

Рис. 1. Побудова сфери по центру і радіусу.

3. Задамо параметри r, θ, φ, використовуючи інструмент «Ползунок», які повинні задовольняти такі умови: $0 \le r \le 2$, $0 \le \theta \le 180^\circ$, $0 \le \varphi \le 360^\circ$. На панелі інструментів «Полотно» обираємо позначку «Ползунок», натискаємо будь-де на полотні й у висвітленому вікні властивостей повзунка задаємо його ім'я, межі, та особливості відображення (рис. 2.).

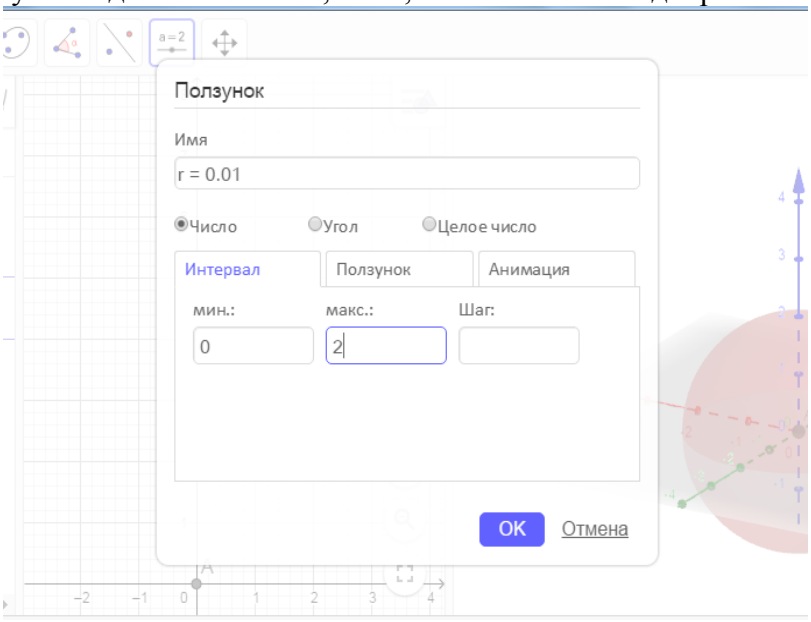

Рис. 2. Приклад задання умов повзунка.

У властивостях кожного повзунка ставимо позначку біля пункту «Случайное число» (рис. 3.).

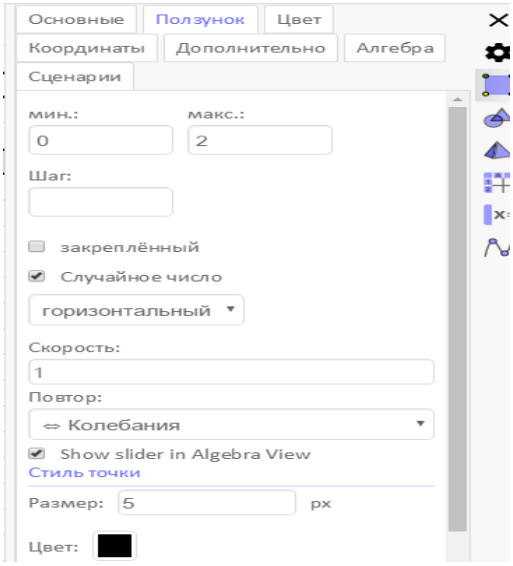

Рис. 3. Вікно діалогу «Властивості повзунка».

4. Через командний рядок задаємо числа: a=r sinθ cosφ, b=r sinθ sinφ, c=r cosθ.

5. За умовою задачі навмання обрана точка потрапить до кубу, якщо виконуватимуться аналітичні умови: $(-\frac{2\sqrt{3}}{3} < a < \frac{2\sqrt{3}}{3}) \wedge (-\frac{2\sqrt{3}}{3} < b < \frac{2\sqrt{3}}{3}) \wedge$

$(-\frac{2\sqrt{3}}{3} < c < \frac{2\sqrt{3}}{3})$. Побудуємо точку з координатами (a, b, c). У властивостях точки зазначимо умови відображення об'єкта (-1.15<a<1.15)∧(-1.15<b<1.15)∧(-1.15<c<1.15). У вкладці «Основные» поставимо відмітку «Оставлять след» (рис. 4.).

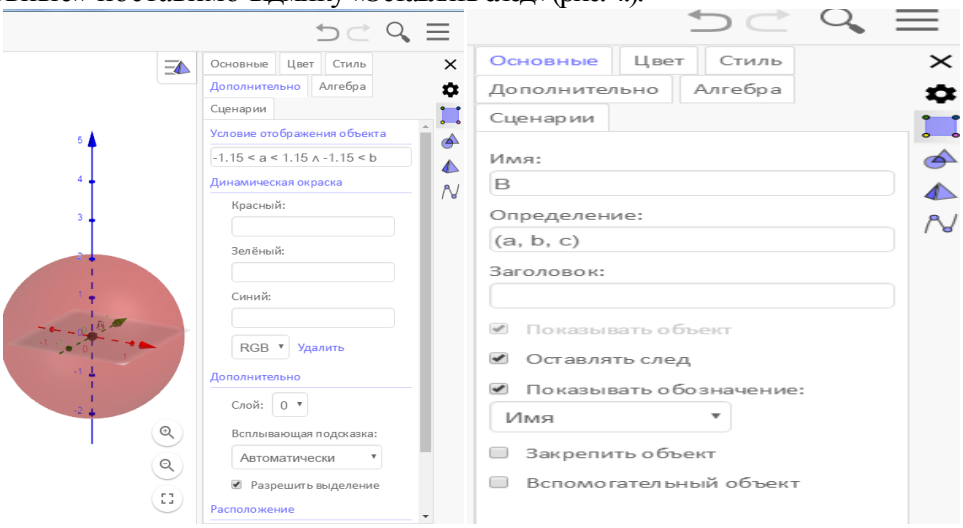

Рис. 4. Умови відображення об'єкта.

6. Впишемо в кулю куб. Ребро куба дорівнює $\frac{4\sqrt{3}}{3}$. Для того, щоб побудувати куб, задамо дві точки з координатами $(\frac{2\sqrt{3}}{3},\frac{2\sqrt{3}}{3},-\frac{2\sqrt{3}}{3})$ і $(-\frac{2\sqrt{3}}{3},\frac{2\sqrt{3}}{3},-\frac{2\sqrt{3}}{3})$. На панелі інструментів 3D полотна оберемо піктограму «Многоугольник», який будуємо на основі двох заданих точок .

7. Для задання точки навмання обраної в кулі, яка потрапить до вписаного куба, використовують функцію ЕСЛИ$[(-\frac{2\sqrt{3}}{3} < a < \frac{2\sqrt{3}}{3}) \wedge (-\frac{2\sqrt{3}}{3} < b < \frac{2\sqrt{3}}{3}) \wedge (-\frac{2\sqrt{3}}{3} < c < \frac{2\sqrt{3}}{3}),1,0]$.

8. Наступним кроком додамо на головний екран таблицю. Для цього, натиснемо правою кнопкою миші на логічну функцію ЕСЛИ і виберемо команду «Запись в таблицу». Під час анімації параметрів r, θ, φ значення цієї функції будуть заноситися у перший стовпчик таблиці(рис. 5.).

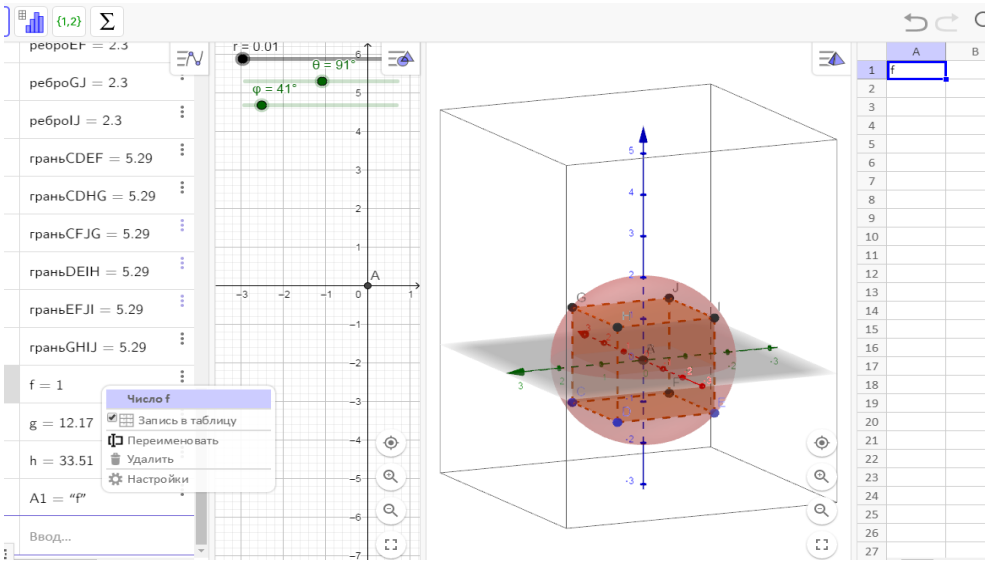

Рис. 5. Властивість функції ЕСЛИ «Запись в таблицу».

9. Анімуємо наші параметри, для відображення можливих варіантів розміщення даної точки з накладеними на неї умовами (рис. 5.).

10. Потім виділимо всі отримані значення й у комірці B1 обчислимо відносну частоту того, що зустріч відбудеться, тобто відносну частоту значень 1 для заданої функції. Для цього скористаємося інструментом «Среднее арифметическое» на панелі вікна «Таблица» (рис. 6.). Залежно від кількості проведених дослідів відносна частота може мати невелику похибку.

11. Обчислюємо об'єми кулі та куба за допомогою командного рядка, щоб знайти точне значення відносної частоти. Обрахунки проводимо за допомогою полотна CAS (рис. 6.). Для цього об'єм куба поділимо на об'єм кулі.

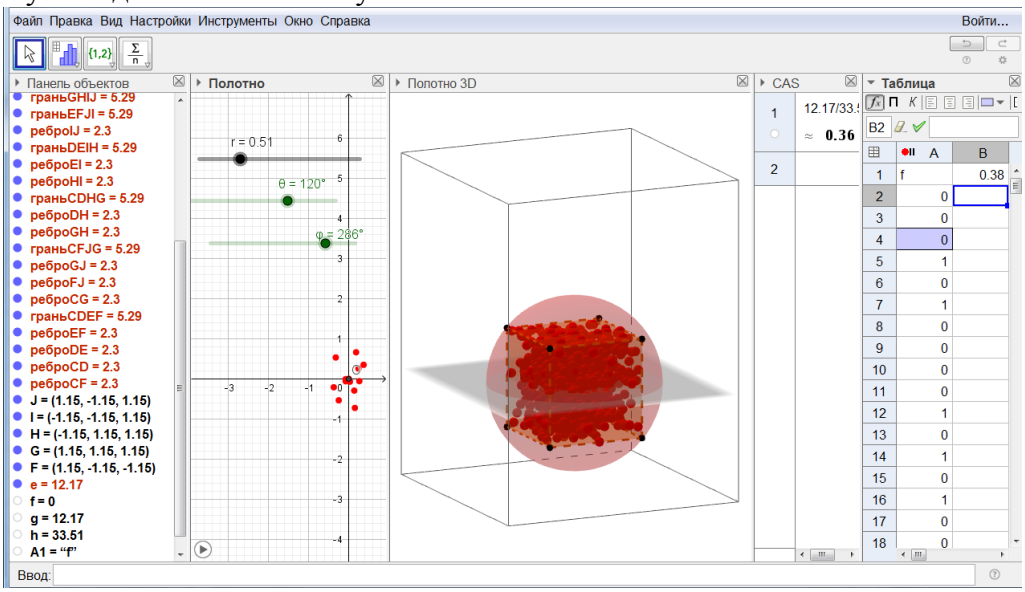

Рис. 6. Слід точки з координатами (a;b;c) за умови, що вона потрапить до вписаного в кулю куба.

Як бачимо у наведеній задачі ймовірність прямує до 0,36.

Висновки. Запропонована методика впровадження GeoGebra у процес навчання теорії ймовірностей, яка побудована на основі геометричної інтерпретації властивостей математичних об'єктів, сприяє кращому розумінню та засвоєнню навчального матеріалу за рахунок графічного відображення цілісного образу поняття яке вивчається, а геометрична сутність викладеного матеріалу є більш зрозумілою та звичною для студентів, чи підвищує інтерес до вивчення навчальної дисципліни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гриб'юк О. Система динамічної математики GeoGebra як засіб активації дослідницької діяльності учнів / О. Гриб'юк, В. Юнчик // Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті:досвід, проблеми, перспективи : зб. наук. пр. – К.-Л., 2015. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 163.
2. Гулівата, І.О. Використання інформаційних технологій в процесі навчання математики / І.О. Гулівата // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 16 (23). – С. 44-49.
3. Семеніхіна О.В. Візуалізація експериментальних випробувань на основі випадкових подій у середовищі GeoGebra 5.0 / О. В. Семеніхіна, М. Г. Друшляк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 3. Фізика і математика у вищій і середній школі : Зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 14. – С. 94-103.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Гулівата І.О.

УДК 378.018.4:004

Яна Діордіца, Інна Волицька, Юлія Шимкова,
(Умань, Україна)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті розповідається про розвиток дистанційної освіти у світі.

Ключові слова: *дистанційна освіта, тьютор, нові технології, видалене навчання, синхронне навчання.*

The article describes the development of distance education in the world.

Key words: *distance education, tutor, new technology, distance learning, synchronous learning.*

Дистанційна освіта, базуючись на нових технологіях, використовує весь досвід, накопичений в області заочної освіти. І якщо в сучасній практиці заочної освіти, в навчанні по листуванню зберігаються відомі риси асинхронного навчання, то в практику ДО прийшли нові інформаційні і комунікаційні технології зокрема електронна пошта, відеоконференція і ін. Ці технології в з'єднанні з теорією і практикою ДО переходять в нову якість, стають «середовищем знань» (knowledge-media) [2].

З історії відомо, що Христос, збираючи учнів і навчаючи їх своїй вірі, своєму ученню, щоб його віра розповсюджувалася якнайдалі, давав своїм апостолам, у тому числі і апостолові Павлу, записувати свої лекції, і вони поширювали їх серед священиків і просили їх читати ці лекції в церковних приходах. Тому питання: хто є родоначальником дистанційної освіти (ДО) – Росія, Англія або інші країни – (а такі дискусії проходили останнім часом) – можна вважати закритим – дистанційна освіта відома з давніх часів і за своєю суттю інтернаціонально.

Якщо говорити про ДО як про філософію, про методологію, то можна відзначити, що відвіку у людей було прагнення організувати видалене навчання, навчання не тільки в аудиторії у присутності лектора. У основі розвитку видаленого навчання лежить принцип розділення вузу і студента. Далі виділяються два напрями: перше (форма асинхронного навчання) – це видалений студент. Цей напрям історично оформився як заочна освіта. Другий напрям (синхронне навчання, або дистанційне навчання в сучасному розумінні) –

видалений клас, навчання в нім при синхронній взаємодії між тьютором і групою студентів [1].

Як видимий, синхронне і асинхронне навчання принципово розрізняються, але вони взаємозв'язані і доповнюють один одного.

Історія навчання поштою і дистанційної освіти наочно демонструє наявність ряду стійких характеристик даної форми навчання. Дистанційну освіту надає весь спектр рівнів підготовки від початкового до вищої освіти і націлено на людей різних віків: від маленьких дітей до людей зрілого віку. Круг дисциплін, що викладаються, незвичайно широкий: від стенографії або гірської справи до загальної освіти. Вживані методи не менш різноманітні і включають листування, використання друкарської продукції, радіо і телебачення, практичні семінари і відкриті іспити.

Системи дистанційної освіти організовані як в розвинених, так і таких, що в розвиваються країнах, як у великих країнах, так і в маленьких. Проблеми, соціальні і історичні потрясіння, що призвели появу цих систем, різні: територіально розосереджене або переміщене населення, імперіалізм і незалежність, війни і революції, індустріалізація. У новому тисячолітті у міру просування людства до інформаційного суспільства дистанційна освіта стане грати все більш значущу роль, демонструючи свою гнучкість і різноманітність форм [3].

Якщо подивитися на історію дистанційної освіти під певною точкою зору, то можна відмітити, що досягнуті в процесі його розвитку успіхи належать до декількох «поколінь». Гаррісон (Garrison) (1985) і Ніппер (Nipper) (1989) в числі перших використовували термін «покоління» для позначення трьох стадій розвитку дистанційної освіти, «які історично пов'язані з розвитком виробничих, транспортних і комунікаційних технологій».

Засобом дистанційного утворення «першого покоління» був написаний від руки і друкарський матеріал. Рукописи використовувалися впродовж багатьох сторіч. Поява книгодрукування зробила можливим випуск недорогих підручників. Починаючи з середини XIX століття, розгалужені залізничні системи і швидкі і економічні державні поштові служби дозволили здійснювати доставку учбових матеріалів великій кількості географічно розосереджених учнів [2].

Винахід радіо в 20-і роки XX сторіччя привів до появи радіокурсів, що складаються з серій бесід. Іноді такі курси доповнювалися друкарськими матеріалами і аудиторними заняттями. У 50-і роки активний розвиток отримали телевізійні курси, що поєднуються з випуском допомоги, аудиторними заняттями і час від часу екзаменаційним контролем.

Поява Відкритого університету у Великобританії в 1969 році ознаменувала собою початок «другого покоління». З цієї миті в дистанційній освіті вперше почав застосовуватися комплексний підхід до навчання з використанням всієї різноманітності засобів при домінуючому положенні друкарських матеріалів. У Відкритому університеті було розроблено величезну кількість високоякісних навчальних посібників, спеціально призначених для дистанційного навчання. Одностороння взаємодія університету із студентами здійснювалася через друкарський матеріал, що доповнюється радіо- і телепередачами (аудіокасети набули поширення пізніше).

«Третє покоління» дистанційної освіти базується на активному використанні інформаційних і комунікаційних технологій, пропонуючи двосторонній зв'язок в самих різних формах (текст, графіка, звук, анімація) як в синхронному («в один і той же час» – у вигляді відео- або аудіографічних конференцій, однаково популярних в північноамериканських учбових закладах), так і в асинхронному режимі («не в один і той же час» – з використанням електронної пошти, Інтернету або телеконференцій). Дані технології можуть застосовуватися як доповнення до курсів першого і другого покоління або використовуватися самостійно [1].

Історія дистанційної освіти наочно свідчить про його адекватність новим потребам суспільства, пов'язані з освітою, і рельовантності в самих різних країнах світу. Методи

організації дистанційного навчання мінялися кожного разу з появою нових технологій, і тепер можна говорити про три покоління дистанційної освіти. Освітня експансія, що включає прагнення до безперервної освіти, привела до зростання державних асигнувань в освітню сферу і готовності урядів забезпечувати фінансування нових методів навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головань, М.С. Виникнення та розвиток дистанційного навчання [Текст] / М.С. Головань, В.В. Яценко // Актуальні проблеми розвитку електронної освіти в галузі економіки: тези доповідей І Міжнародної науково-методичної конференції (м. Севастополь, 14-16 травня 2011 р.). – Х., 2011. – С. 73-75.

2. Історія виникнення дистанційного навчання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://megasite.in.ua/48122-istoriya-viniknennya-distancijjnogo-navchannya.html

3. Історія розвитку дистанційної освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sez.donetsk.ua/istoriya-rozvytku-dystancijnoji-osvity

УДК 004.032.26

Alexander Mananenkov
(Kherson, Ukraine)

REALIZATION AND DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL NEURAL NETWORK FOR FORECASTING OF INFORMATION ON THE EXAMPLE OF THE DATA OF THE ENTRANCE CAMPAIGN OF ENTRANTS

Розглядаються питання проектування, структури об'єктів програмного забезпечення і аналізу технологій створення нейронної мережі. В якості прикладу розглядається реалізація нейронної мережі для прогнозування данних на основі вступної кампанії у ВНЗ.

Ключові слова: *нейронні мережі, прогнозування, аналіз данних.*

The questions of designing, structure of objects of software and analysis of technologies of creation of a neural network are considered. As an example, the implementation of the neural network for prediction of data based on the admission campaign in universities.

Key words: *neural networks, forecasting, data analysis.*

One of the modern branches of science in computer science is neural networks, because they are an excellent mechanism for solving complex problems.

The data analysis used in this model is aimed at testing, transforming, storing and processing data for further transformation and applying them for prediction.

This model is implemented on the example of the entrance campaign of university entrants in higher educational institutions, with the help of these statistical data we can make a forecast that the number of entrants who can apply for a particular specialty and which university.

So with this system we will be able to distribute budget places and solve many other problems for universities.

Creating a neural network is due to the growing needs of the modern world. New technologies will help significantly accelerate the processing and analysis of data and use them for predictions.

Novelty manifests itself in the visual use of the finished neural network, which is integrated with the web resource to visualize the data.

The **object** of the research is the functions and methods of creating and training the neural network

The **subject** of the researchis a neural network for prediction of data

The **purpose** of the researchis to implement an artificial neural network for the processing and analysis of data and visualization of them using third-party systems.

Much like ordinary programs, neural networks are often subdivided into functional units which can then be composed both in sequence and in parallel. These subnetworks are usually called layers, and the sequential composition of several layers is by definition a “deep” network. There are a number of common layer types, and a neural network can often be described by naming the layer types and the way these layers are composed.

General algorithm for forecasting using a neural network consists of the following items:

- Obtaining a time series with an interval of the selected time iteration;
- Smoothing the series using the moving averages method (or other);
- Obtaining a series of relative changes in the predicted value;
- The formation of a table of "windows" with the depth of immersion of time intervals;
- Adding additional data to the table;
- Scaling;
- Definition of training and validation samples;
- Selection of neural network parameters;
- Neural network training;
- Testing the efficiency of a neural network in real conditions.

Feedforward networks are an important class of neural networks where the composition structure of layers forms a directed acyclic graph—the layers can be put in an order so that no layer is used as the input to an earlier layer. A multilayer perceptron is a particular kind of feedforward network where all layers have the same general architecture, called a fully-connected layer, and are composed strictly in sequence. As mentioned in the introduction, the MLP is perhaps the prototypical neural network architecture, so we treat this network type as a representative example. In the sequel, we will use the phrase “neural network” to denote this particular network architecture.

More concretely, a layer consists of two lists of nodes with directed edges between them. For instance, a neural network with two layers may be depicted as follows.

In the setting of neural networks, backpropagation is a key step to perform an update of (the linear part of) a layer. Here we shall give an abstract description of such updates, in terms of a loss function L as used in the previous section. In fact, we assume that what is commonly called the learning rate η is also incorporated in L.

Let (T, M, α)i: n → k be a layer. Given an input state a ∈ R^n and an (differentiable) loss predicate L: R^k → R we will define a gradient

$\nabla_{(a,L)}(T)$ and use it ti change T into $T - M \odot \nabla_{(a,L)}(T),$

It ensures that only mutable connections are updated.

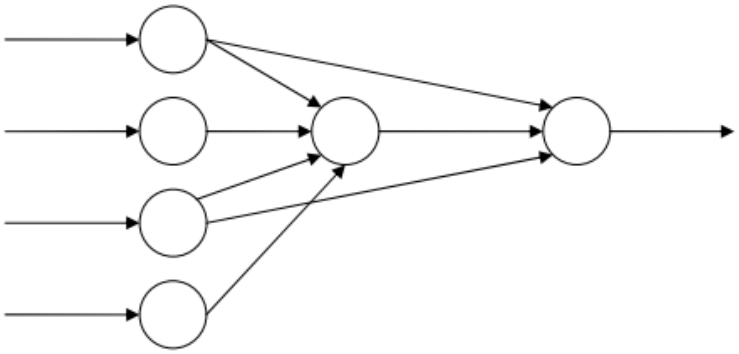

Figure 1 - topology of a two-layer perceptron

The activation function in the back propagation algorithm of an error must have several important characteristics: continuity, differentiability and monotonically nondecreasing. Moreover,

for the sake of efficiency of calculations, it is desirable that its derivative be easily located. Often, the activation function is also a saturation function.

The condition for the termination of the algorithm can be either the achievement of a total quadratic error of the result at the network outlet of a pre-set minimum in the course of the learning process, and the fulfillment of a certain number of iterations of the algorithm. The algorithm is based on a method called gradient descent. Depending on the sign, the gradient of the function (in this case the value of the function is an error, and the parameters are the weights of the links in the network) gives a direction in which the values of the function increase (or decrease) most rapidly.

Conclusions

This model showed the best result on our sample of data, the error in our case is about 5 percent, which at the moment is completely suitable.

In this research, we have examined neural networks as programs in a state-and-effect framework. In particular, we have characterized the application of a neural network to an input as a kind of state transformation and backpropagation of loss along the network as a kind of predicate transformation on losses. We also observed that the compositionality of backpropagation corresponds to the functoriality of a mapping between a category of states-and-effects to the category of neural networks.

For the sake of illustrating this perspective on neural networks, we have deliberately chosen a simple subclass of the known network architectures and built a category of multilayer perceptron. However, we believe it is possible to develop a richer categorical structure capable of capturing a much wider variety of network architectures. This may be the focus of future work.

We also considered a single training scheme: backpropagation paired with stochastic gradient descent (with a fixed learning rate). We are interested in modeling other kinds of neural network training categorically.

One of the options for improving, we want to add several filters for the forecasts, to increase the accuracy and effectiveness for users, such as filter by cities and universities. The information predicted with the help of our network can also be used to book places in dormitories for the students. Also in plans to make a more convenient interface for displaying graphic information on the web service.

REFERENCES

1. Fong, B., D. Spivak and R. Tuy´eras, Backprop as functor: A compositional perspective on supervised learning (2017), see arxiv.org/abs/1711.10455.

2. Ghica, D., K. Muroya, S. Chung, V. Darvariu and R. Rowe, A functional perspective on machine learning via programmable induction and abduction, in: Functional and Logic Progr., 2018, to appear.

3. Goodfellow, I., Y. Bengio and A. Courville, “Deep Learning,” MIT Press, 2016, http://www.deeplearningbook.org.

4. Jacobs, B., New directions in categorical logic, for classical, probabilistic and quantum logic, Logical Methods in Comp. Sci. 11(3) (2015), see https://lmcs.episciences.org/1600.

5. Jacobs, B., From probability monads to commutative effectuses, Journ. of Logical and Algebraic Methods in Programming 94 (2017), pp. 200–237.

6. Jacobs, B., A recipe for state and effect triangles, Logical Methods in Comp. Sci. 13(2) (2017), see https://lmcs.episciences.org/3660.

7. Rumelhart, D. E., G. E. Hinton and R. J. Williams, Learning representations by back-propagating errors, Nature 323 (1986), pp. 533–536.

8. Роберт Каллан. Основні концепції нейроних мереж = The Essence of Neural Networks First Edition. – 1-е. – «Вильямс», 2001. – С. 288. – ISBN 5-8459-0210-X

9. Л.Н. Ясницкий. Введення в штучний інтелект. – 1-е. – Издательский центр "Академия", 2005. – С. 176. – ISBN 5- 7695-1958-4 Г. К. Вороновский, К. В. Махотило, С. Н. Петрашев, С. А.

10. Сергєєв. Генетичні алгоритми, штучні нейроні мережі і проблеми віртуальної реальності. – Замовне. – Х.: ОСНОВА, 1997. – С. 112. – ISBN 5-7768-0293-8

11. Д. Рутковская, М. Пилиньский, Л. Рутковский. Нейронные сети, генетические алгоритмы и нечеткие системы. – 1-е. – М.: Гарячая линия – Телеком, 2007. – С. 384. – ISBN 5-93517-103-1

12. Панфилов П.Н. Введение в нейронные сети // Современный трейдинг. – 2001. – № 2. – С. 12–17.

13. Круглов В. В., Борисов В. В. Искусственные нейронные сети. Теорія и практика. – М.: Горячая линия - Телеком, 2001. – 382 с.

14. Мак-Каллок У. С., Питтс В. Логическое исчисление идей, относящихся к нервной активности // В сб.: «Автоматы» под ред. К. Э. Шеннона и Дж. Маккарти. – М.: Изд-во иностр. лит., 1956. – С.363-384. (Перевод английской статьи 1943 г.).

15. Electronic resourse: http://www.neuroproject.ru/forecasting_tutorial.php#mlp

16. Нейронные сети. Саймон Хайкин. – М.: Вильямс, 2006. – 1103 с.

УДК 373.3

Юлія Мосієнко
(Київ, Україна)

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УМІННЯ СПІВПРАЦЮВАТИ З ІНШИМИ

Інтерактивні методи навчання, на відміну від традиційних, базуються на активній взаємодії учасників навчального процесу, при цьому основна вага надається взаємодії та співпраці слухачів між собою. Такий підхід дозволяє активізувати навчальний процес, зробити його більш цікавим та менш втомлюючим для учасників.

Ключові слова: *інтерактивні технології, комунікативна компетенція, вміння співпрацювати, навчальний процес, початкова школа.*

Interactive methods of teaching, unlike traditional ones, are based on the active interaction of participants in the learning process, the emphasis is placed on the interaction and cooperation of the students with each other. This approach makes it possible to activate the learning process, makes it more interesting and less tedious for participants.

Key words: *interactive technologies, communicative competence, ability to co-operate, learning process, elementary school.*

Одним з методичних інновацій є інтерактивні методи навчання. Слово "інтерактив" прийшло до нас із англійської мови "interact". "Inter" – це "взаємний", "act" – діяти. Інтерактивне навчання – діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія вчителя і учня [1].

За О. Пометун, інтерактив − це здатність взаємодіяти чи знаходитись в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною). Отже, інтерактивне навчання – це насамперед діалогове навчання, під час якого здійснюється взаємодія вчителя та учня [2, 7]. Цей вид навчання, на відміну від традиційного, сприяє налагодженню спілкування між учнями під час уроку, що позитивно впливає на клімат у колективі.

Розглянемо чому ж стався цей перехід, адже довгий час традиційна освіта вважалась провідною. А все тому, що ми живемо в епоху цифрових технологій, що дозволяє передавати будь-яку інформацію будь-куди з нереальною швидкістю, а не чекати як раніше листа або ж якоїсь звістки, саме тому спілкування виходить на першим план. Ми відчайдушно прагнемо

поділитись новинами з усіма оточуючими, теж відбувається і у школі, діти мають бажання спілкуватись, але не можуть належним чином його здійснити та саме тут на допомогу приходить інтерактивне навчання, за якого учень повинен стати центральною фігурою на уроці. Від творчої активності учнів, їх вміння доказово міркувати, обґрунтовувати свої думки, вміння спілкуватися з учнями класу, з вчителем залежить результативність уроку. На жаль як показує практика школи, вчителями початкових класів приділяється недостатня увага ролі учня на уроці. Існуючий стан навчання молодших школярів засвідчує, що майже 80% дітей залишаються на уроці пасивними, і ця пасивність спостерігається на протязі багатьох років шкільного навчання. Іншими словами, дитина „відсиджує" уроки. Вплинути на традиційний процес навчання, підвищити його ефективність, спрямувати його на розвиток особистості учня, на наш погляд, може використання інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів. Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх учнів, воно дає змогу педагогу стати справжнім лідером дитячого колективу, а учням здійснити все ж таки своє бажання – спілкуватись і відчути себе важливими [2, 9].

Поспостерігаємо за роботою учнів на уроках в процесі використання інтерактивного навчання і ми побачимо, що психологічний клімат на уроці змінився. Урок перестає бути актом передачі інформації від вчителя до учня, формуються нові відносини, в яких вчитель і учень виступають у ролі партнерів при досягненні однієї мети, з індивідуальним внеском кожного. Учень за таких умов відчуває себе успішним та значущим.

Згідно з визначенням О. Савченко, метод навчання розуміємо як спосіб досягнення навчальної мети, систему послідовних, взаємозалежних дій учителів й учнів, які забезпечують засвоєння змісту освіти [3, с. 402].

Отже, інтерактивні методи навчання – це спосіб досягнення навчальної мети через спілкування, в процесі якого відбувається взаємодія всіх учасників навчально-виховного процесу. При використанні інтерактивних методів навчання вчитель і учні знаходяться в постійному, активному, позитивному пошуку та ефективній взаємодії. На таких уроках учні моделюють життєві та виробничі ситуації, спільно вирішують проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації.

Існує величезна кількість інтерактивних методів, розглянемо найпоширеніші. Одним з таких є рольова гра, адже гра пробуджує в учнів інтерес до навчання, гра – провідний вид діяльності дошкільника, який є ефективним і для молодшого школяра. Це найприроднішим метод, що можна застосувати. Великі педагоги, ще багато років тому почали застосовувати цей метод, такі як Сухомлинський та Макаренко. Останній у свою чергу зазначав, що дитячі рольові ігри такими ж важливими для розвитку дитини, як для дорослого справжня праця. Однак він зазначав, що тільки та гра є педагогічно цінною, в якій дитина активно діє, мислить, будує, комбінує, моделює людські взаємини. Психологічною наукою встановлено, що гра охоплює всі періоди життя людини. Це важлива форма її життєдіяльності, а не вікова характеристика. З грою людина не розлучається все життя, змінюються лише її мотиви, форми проведення, ступінь вияву почуттів та емоцій.

У рольовій грі учасникам пропонується «зіграти» іншу людину або «розіграти» певну проблемну ситуацію в неформальній, але максимально реалістичній манері. Рольові ігри сприяють розвитку навичок критичного мислення, комунікативних навичок, навичок відпрацювання різних варіантів поведінки у проблемних ситуаціях, вихованню розуміння позиції інших і, водночас, генерування власних ідей вирішення проблем, які є складовими інтелектуально-творчих умінь.

Серед інтерактивних методів слід також виділити метод «мозкова атака», який сприяє розвитку творчого потенціалу учнів, розвиває вміння працювати в команді, аналізувати ситуацію, генерувати ідеї і за відносно короткий проміжок часу знаходити правильні шляхи вирішення проблеми. Структурно метод досить простий, двоетапний: на першому етапі

висуваються ідеї вирішення проблеми, а на другому конкретизуються, розвиваються і удосконалюються.

Метод мозкової атаки відомий також під багатьма іншими назвами. Серед них: метод мозковий штурм, фабрика ідей, ярмарок ідей, серія нових ідей, конференція ідей та ін. Мозкову атаку іноді називають технікою групового творчого мислення (Е. Вітковський). Вчені відносить цей метод до групи дискусійних, хоча варто відзначити, що мозкова атака не відноситься до типових дискусійних методів [2].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. – Київ,2004.
2. Пометун О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання: наук- методичний посібник / О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
3. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник для студентів пед. фак. / О. Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.

УДК 657:004

Євгенія Олійник, Тетяна Набок
(Кременчук, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто тенденції розвитку інформаційних технологій в бухгалтерському обліку. Авторами досліджено чим обумовлена потреба впровадження технологій обліку в Україні. Вказано можливості, проблеми та переваги запровадження автоматизованої системи обліку на підприємствах.

Ключові слова: *інформаційні технології; інформаційні системи; бухгалтерський облік; електронний облік; ефективність підприємства.*

In the article the tendencies of the development of information technologies in accounting are considered. The authors investigate what the need for implementation of accounting technologies in Ukraine is due. The possibilities, problems and advantages of introducing an automated accounting system at enterprises are indicated.

Key words: *information technologies; information systems; accounting; electronic accounting; efficiency of enterprise.*

Комплекс інформаційних технологій має вагоме значення на сучасному етапі розвитку ринкових відносин, адаптації вітчизняних підприємств до міжнародних стандартів та нормативів, вдосконалення обліку. Будь-яке підприємство потребує мати оперативну якісну інформацію про стан свого майна, рух грошових коштів, результати своєї діяльності. Використання інформаційних технологій полегшує роботу бухгалтерів та істотно покращує якість інформаційного забезпечення для прийняття управлінських рішень. Проте, вплив інформаційних технологій на обліковий процес у сучасних умовах потребує перегляду їх відповідностей до наявних потреб суб'єктів господарювання.

Питання щодо застосування інформаційних технологій в бухгалтерському обліку дослідили такі науковці: Л.П. Гаврилов [1], Н.С. Марушко [2], Г.М. Воляник [2], Н.Ю. Пікуліна [3], Л.А. Шило [3] та ін.

Науково-технічний прогрес надзвичайно прискорив темпи впровадження у всі сфери життя останні досягнення у сфері інформатизації. Для того, аби зайняти лідерські позиції на ринку, підвищувати ефективність роботи працівників та створювати оптимальну структуру

управління кожне підприємство використовує комп'ютерну техніку та програмне забезпечення. Особливо важливим для покращення бухгалтерської діяльності є застосування бухгалтерських пакетів прикладних програм з метою прийняття кращих фінансових та управлінських рішень.

Застосування комп'ютерних технічних засобів для бухгалтерських завдань історично відбулось раніше економічних завдань. Науковці виділяють три етапи комп'ютеризації бухгалтерського обліку – механізований, автоматизований та електронний облік. Так, наприклад, Пікуліна Н.Ю. зазначає: «Перший етап (50-60-і рр. XX століття) – етап автоматизації. Характеризується використанням електронно-механічних перфораційних машин, організацією машинолічильних станцій на великих підприємствах, де основну роль грала комплексна механізована обробка облікових записів таблично-перфокарткової системи обліку на базі типових програм. Другий етап (з початку 70-х рр. XX століття) – етап інформатизації. Характеризується появою ЕОМ, що пристосовані для вирішення завдань у сфері економіки. Відбувався протягом декількох періодів. Третій (сучасний) етап (з 90-х рр. XX століття) – етап комунікації. Характеризується створенням інтегрованих програмних засобів, що поєднує кілька предметних областей автоматизації. Це дозволило перейти від паперових технологій обліку до електронного обліку [3]».

Дослідивши літературні та наукові джерела зазначимо, що загалом **потреба** у застосуванні обчислювальної техніки в організації бухгалтерського обліку обумовлена:

1. Високими вимогами до точності і достовірності інформації;
1. Необхідністю обробки великих обсягів даних інформації;
3. Жорсткими термінами обробки;
3. Усуненням необхідності повторного проведення бухгалтерських робіт;
2. Прагненням керівництва збільшити продуктивність повсякденних робіт;
4. Бажанням підвищити ефективність управління господарської діяльності підприємства.

Впровадження технологій обліку дає **можливості:** *по-перше*, автоматизувати облік відповідно до чинного законодавства та облікової політики підприємства; *по-друге*, покращити облік на тих підприємствах, де існує безлад у його веденні; *по-третє,*оперативно отримати інформацію про стан майна підприємства, собівартість виробленої продукції, рух грошових коштів, результати діяльності; *по-четверте*, створити систему оперативної звітності; *по-п'яте,* на основі якісної інформації провести аналіз господарської діяльності суб'єкта господарювання з метою прийняття ефективних управлінських рішень та розрахувати прогнозні показники у майбутньому.

На сучасному етапі ринкової економіки активно використовуються електронні документи, електронний підпис, електронний офіс. Зазначимо, найпоширеніші в Україні автоматизовані системи бухгалтерського обліку: 1С Підприємництво, Галактика ERP, SAR. SAR R 3, DeloPro, Microsoft Dynamics AX, BAAN-IV, SCALA, ORACLE Application, Terrasoft-CRM, IT-підприємництво, IT-Enterprise, ERP система BSI, ABD, ERP Марка, Віртуозо, Конекто, Б52 [2]. Лідируючим є програмний продукт системи фірми «1С». Безумовно, кожна програма має свої переваги та проблеми. Слід зазначити, що немає такої комп'ютерної програми, яка б могла задовольнити усі потреби обліку, адже в різних організаціях різного профілю є власна своєрідність ведення окремих облікових операцій. Це неможливо і через постійні зміни у законодавстві щодо методики розрахунку тих чи інших показників, адже неможливо закласти у програму усі варіанти розрахунків.

Основними **проблемами** автоматизації бухгалтерського обліку в Україні є такі:

1. Не пристосування певних програмних продуктів до вимог законодавства та економічних особливостей країни;
2. Значна вартість на придбання та впровадження інформаційних технологій;
3. Недосконалість технічних засобів;
4. Відсутність та слабка спрацьованість методики використання інформаційних технологій.

Проте, **перевагами** автоматизації бухгалтерського обліку є:

1. Удосконалення процесу обліку на підприємстві;
2. Підвищення рівня управління організації шляхом використання нових методів обліку;
3. Підвищення оперативності підготовки облікової, фінансової, податкової інформації;
4. Уникнення можливих помилок у арифметичних розрахунках людиною;
5. Підвищення достовірності інформації;
6. Скорочення витрати на час та вартість роботи;
7. Підвищення ефективного управління кадрами;
8. Підвищення ефективності діяльності підприємства загалом;
9. Оперативне здійснення розрахунків з контрагентами;
10. Уникнення штрафів, неустойок за несвоєчасність розрахунків та неправильність нарахувань сум;
11. Отримання інформації із ширшого діапазону джерел;
12. Впорядкування порядку виконання обов'язків бухгалтерів на основі формально та чітко описаних облікових процедур у вигляді алгоритмів;
13. Здатність швидко проаналізувати і спрогнозувати інформацію;
14. Здатність своєчасного реагування на зміни і діяльності підприємства керівником;
15. Здатність стежити за станом зовнішнього середовища та оцінювати внутрішню ситуацію на фірмі.

Так, головною проблемою на Україні впровадження та розробки програмних продуктів є значні витрати. Проте, вдале впровадження інформаційних технологій має значні переваги.

На основі проведеного дослідження вважаємо, що при запровадженні автоматизованої системи обліку на суб'єктах господарювання необхідно: *по-перше*, економічно обґрунтувати потребу у її впровадженні; *по-друге,* визначити, чи є усі необхідні наявні засоби; *по-третє,* провести оцінку щодо відставання від конкурентів через неминуче старіння програми; *по-четверте*, оцінити масштаби комп'ютеризації; *по-п'яте*, спланувати процес організації обліку і визначити завдання комп'ютеризації обліку (вагомим є і те, що автоматизація обліку має сприяти правильній організації бухгалтерського обліку, надавати можливість складати повну фінансову, статистичну та податкову звітність відразу після її запровадження); *по-шосте*, обрати відповідних програмний продукт. Гаврилов Л.П. вказує, що важливо, щоб програмний продукт відповідав вимогам: «…функціональна повнота системи; локалізація ІС до вітчизняних умов роботи підприємства; надійний захист інформації; наявність доступу до розподілених мереж; наявність інструментальних засобів адаптації та супроводу системи; забезпечення обміну даними; можливість інтеграції та консолідації інформації, даних, додатків; наявність спеціальних засобів оцінки стану системи в процесі експлуатації [1]». Марушко Н.С. наголошує на таких важливих ознаках ІС загалом: «…функціональність та інтегрованість; можливість підтримки корпоративного управління; галузь діяльності, організаційна структура та тип виробництва; архітектура, можливість інтеграції з іншими програмними продуктами, можливість підтримки оперативного і стратегічного управління [2]».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилов Л.П. Информационные технологии в коммерции: учеб. пособ. / Л.П. Гаврилов. – М.: Изд-во «Инфра-М», 2010. – 238 с.

2. Марушко Н.С. Інформаційні системи ведення обліку: сучасний стан і тенденції розвитку / Н.С. Марушко, Г.М. Воляник // Науковий Вісник НЛТУ. – 2015. – Вип. 25.3. – С. 370-377. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2015_25.3_62.

3. Пікуліна Н.Ю. Тенденції розвитку інформаційних технологій, що застосовуються в бухгалтерському обліку, аудиті та внутрішньому контролі / Н.Ю. Пікуліна, Л.А. Шило // Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного

транспорту імені В. Лазаряна. Проблеми економіки транспорту. – 2013. – Вип. 6. – С. 68-75. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdnuzt_pet_2013_6_11.

4. Касич А.О. Проблеми впровадження МСФЗ в Україні та шляхи їх вирішення / Касич А.О., Яковенко Я.Ю. // Облік і фінанси. – 2013. – № 1. – С.128–132.

5. Касич А.О. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного фінансового менеджменту / Касич А.О., Чернова Г.Ю. // Бізнес-Інформ. – 2016. – № 9. – С. 206-211.

УДК 004:371.64:681.3

Артем Павленко, Владислав Круглик
(Херсон, Україна)

РОЗРОБКА ПЕРСОНАЛЬНОГО ПОМІЧНИКА ДЛЯ АБІТУРІЄНТА НА ОСНОВІ TELEGRAM BOT API

Представлені результати розробки чат-бота для платформи обміну повідомленнями Telegram. Описані вимоги та специфікації, методи і технології що були використані.

Ключові слова: *чат-бот, телеграм, хмарні технології, людино-машинна взаємодія, розробка.*

Вступ. Тема чат-ботів в останній час набула великої популярності і вийшла далеко за межі експериментальних проектів і вузького кола дослідників штучного інтелекту та людино-машинної взаємодії. Тепер це одна з найгарячіших тем серед представників бізнесу. Зараз важко уявити систему обміну повідомленнями або соціальну мережу яка б не мала інтерфейсу для інтеграції із сторонніми розробниками чат-ботів. Такі великі компанії як Facebook, WhatsApp, Telegram, WeChat та багато інших вже мають свою власну платформу для створення ботів.

Чат-бот це додаток, який вміє підтримувати писемний або голосовий діалог із користувачем вибираючи відповіді на питання із бази даних і реагуючий на певний набір команд. Таким чином користувач отримує більш близький, природний досвід взаємодії. Саме тому подібний інтерфейс взаємодії з програмою став дуже популярний серед бізнесу. Дуже багато інтернет магазинів, сайтів з бронювання квитків, сервісів надання інформації, сайтів з надання послуг та багато інших бізнесів вже використовують чат-ботів у своїй бізнес моделі.

Дуже перспективною виглядає модель поєднання чат-ботів із системами сплати послуг. Так, Telegram запустив систему сплати для ботів, і тепер стало можливим створення інтернет-магазинів без сайту. Це відкриває величезні можливості для споживачів які тепер можуть робити покупки за допомогою Telegram.

Таким чином, зрозуміло, що бот-платформи відкривають нові недоступні раніше можливості для людей та бізнесу.

Метою дослідження є розробка чат-бота для абітурієнтів на основі платформи для побудови ботів системи обміну повідомлень Telegram.

Завданнями дослідження є:

- Ознайомитися із концепцією чат-ботів
- Ознайомитися із платформою для розробки чат-ботів системи обміну повідомлень Telegram
- Розробити архітектуру чат-бота
- Побудувати чат-бота помічника для абітурієнтів

Об'єктом дослідження є чат-бот на основі Telegram Bot API.

Предметом дослідження є розробка персонального помічника для абітурієнта на основі Telegram Bot API.

Огляд архітектури проекту

Як вже було сказано раніше, чат-бот представляє собою додаток розміщений на сервері, зазвичай у хмарі, який займається обробкою запитів від користувачів. При побудові архітектури такого проекту слід приділяти увагу таким факторам як масштабованість рішення, швидкодія, можливість роботи з великою кількістю користувачів, зберігання даних у надійному та швидко доступному місці.

Проаналізувавши вищезазначені фактори, було сформульовано наступні вимоги до архітектури проекту:

- Проект повинен мати архітектуру що легко масштабується простим додаванням нових серверів, без необхідності виконання змін у коді
- Для забезпечення комфортної взаємодії користувача необхідно створити умови для зменшення часу відповіді на дії користувача
- Дані користувачів а також інформація про університет повинна зберігатись у централізованій базі даних
- Для запобігання втрати даних, та покращення швидкодії, база даних повинна підтримувати можливість реплікації
- Для прискорення розгортання проекту на сервері та легкого переносу треба використовувати систему пакування додатків у контейнери Docker

Наступним питанням після формулювання вимог став вибір між підходом до розгортання проекту: на власних виділених серверах або у хмарі (cloud). Проаналізувавши підходи, вибір пав на використання хмари, адже вона надає наступні переваги:

- Самообслуговування – не потрібно витрачати ресурси на моніторинг та ремонтування серверів
- Еластичність – легко додавати ресурси при підвищенні навантаження на сервери
- Гнучка модель оплати

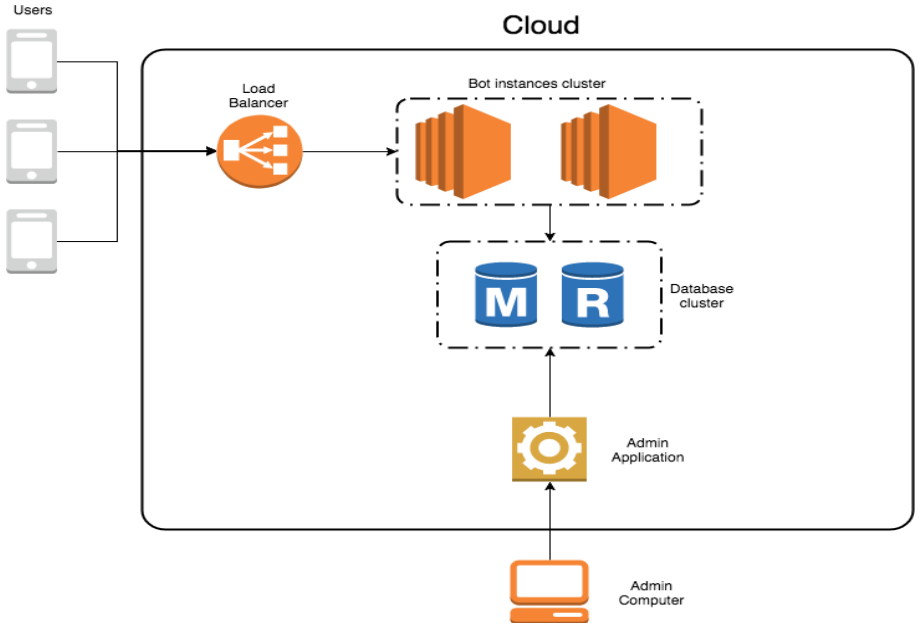

Рис. 1. Архітектура проекту

Огляд архітектури бота

Більш детального розгляду потребує архітектура чат-бота, яка складається з таких частин:

- сервіс взаємодії з Telegram Bot API
- сервіс станів
- інформаційний сервіс
- сервіс налаштувань

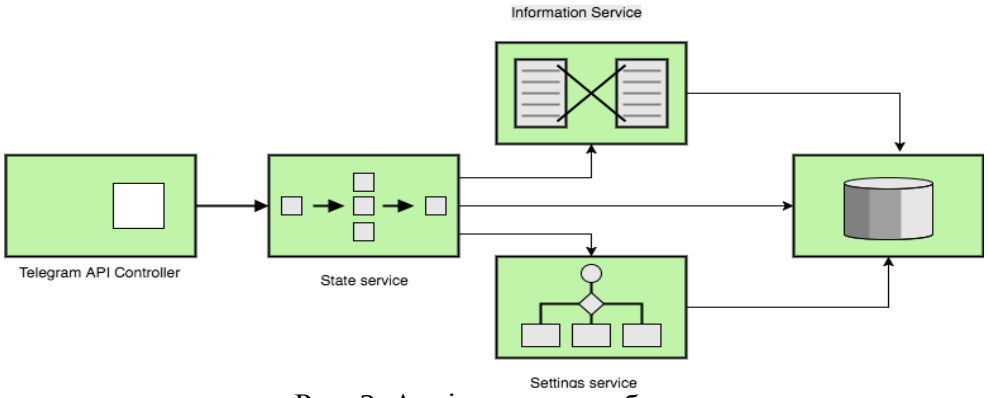

Рис. 2. Архітектура чат-бота

Сервіс взаємодії з API використовується для взаємодії з платформою Telegram. Він інкапсулює у собі роботу з http протоколом а також серіалізацію та десеріалізацію повідомлень що надходять від користувачів.

Сервіс станів реалізовує у собі обробку станів бота. Кожне повідомлення отримане від користувача призводить до зміни внутрішнього стану телеграм бота, і дозволяє отримувати результати відповідно до контексту. Сервіс взаємодіє з базою даних для збереження станів.

Сервіс інформації представляє собою інтерфейс для доступу до даних які запитує користувач. Інформація може зберігатися як у базі даних так і у текстових файлах.

Сервіс налаштувань відповідає за збереження та отримання персональних налаштувань бота для користувача, таких як мова бота або вибраний за замовчуванням факультет.

Висновки. Під час роботи над дипломною роботою ми ознайомилися із концепцією чат-ботів. Був проведений екскурс в історію, ми дізналися більше про перших у світі чат-ботів та людей що створили їх.

Було спроектовано архітектуру чат-бота, побудовано схеми взаємодії сервісів у хмарі. Було детально розглянуто та спроектовано наступні компоненти чат-бота:

- сервіс взаємодії з Telegram Bot API
- сервіс станів
- інформаційний сервіс
- сервіс налаштувань

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шилдт, Герберт Java 8. Руководство для начинающих / Герберт Шилдт. – М.: Вильямс, 2015. – 720 с.

2. Эккель, Брюс Философия Java / Брюс Эккель. – М.: Питер, 2016. – 809 с.

3. Джо Вебер Технология Java в подлиннике .- QUE Corporation, 1996, "BHV-Санкт-Петербург",1997.

4. Дэвид Флэнэген Java in a Nutshell .- O'Reilly & Associates, Inc., 1997, Издательская группа BHV, Киев, 1998.

5. Савитч, Уолтер Язык Java. Курс программирования / Уолтер Савитч. – М.: Вильямс, 2015. - 928 с.

6. Гонсалвес, Энтони Изучаем Java EE 7 / Энтони Гонсалвес. – М.: Питер, 2016. – 640 с.

7. Крис Джамса Библиотека программиста Java. – Jamsa Press, 1996, ООО "Попурри", 1996.

8. Захаров Н.Г., Рогов В.Н. Синтез цифровых автоматов: Учебное пособие. – Ульяновск: УлГТУ, 2003. – 136 с.

9. В.А.Горбатов, А.В.Горбатов, М.В.Горбатова Теория автоматов: Учебник для студентов втузов. – М.: АСТ: Астрель. – 559 с.

10. Кобринский, Н.Е. Введение в теорию конечных автоматов / Н.Е. Кобринский, Б.А. Трахтенброт. – М.: [не указано], 2016. – 252 с.

УДК 63

Тазагул Пахратдинова, Алишер Мамбетназаров
(Нукус, Узбекистан)

KOMPYUTERNING MA'LUMOTLARNI HIMOYA QILUVCHI DASTURLARI HAQIDA

Bu maqolada kompyuterlarda uchiraydigan viruslar haqida va o'lardan himoyalanish usullari keltirilgan.

Tayanich tu'shinchasi: *virus, antivirus, himoya ,zararli, zararsiz, veb-xavfsizlik.*

In this artidi was written about computer virures and the ways of defeding from them.

Key words: *virus,antivirus, defend, harmful, harmless, web-security.*

Bugungi kunda kompyuterning dasturiy taminot va fayllarning xavfsizligini taminlash asosiy masalalardan bolib hisoblanadi, virus etkazgan zararlar kompyuter fayllarni tiklash biroz mushkul bolib hisoblanadi. Viruslar zararli dasturlarni tashxis qilish va davolash uchun tezkor tekshirish va boshqa zararli kodlarga tashxis qo'yish va davolash mumkin. Kompyuter virus kodlarni o'zgartirgan vaqitda ularga qarshi dasturlar ham ularni payqamay qolishi mumkin. Barcha antivirus dasturi zararli viruslarni davolash mumkin. V3 Lite har qanday zararli dasturni davolashi mumkin bo'lgan bepul antivirus dasturidir.

ASD (AhnLab Smart Defence) diagnostika orqali yangi va xilma-xil zararli viruslarni tekshiruvchi dasturdir. Avtomatik ASD tahlil qilish va tashxis qo'yish bilan siz yangi zararlangan fayllarni tezda aniqlash va emlash mumkin, bu esa yangi fayllarning an'anaviy yoki zararli xususiyatini real vaqt rejimida tekshirish orqali amalga oshiriladi. ASD AMPLAB V3 oilasi foydalanuvchilari bilan zararli kod ma'lumotlarini almashish orqali zararli kodlarning keng doirasini aniqlash tizimidir. Siz ASDda ishtirok etishni tanlashingiz mumkin. ASDga kirganimizda kompyuteringiz va zararli dastur haqida ma'lumot markaziy ma'lumotlar bazasiga ko'chirilishi mumkin yani zararli fayllarni oziga biriktirishi mumkin. Shubhali veb-saytlarni bloklash kabi veb-xavfsizlik xususiyatlariga ega. Foydalanuvchining veb-saytiga kiruvchi turli xil tahliliy ma'lumotlarni beradi va zararli kod yoki virusni tarqatadigan veb-saytlarga kirishni bloklaydi. Ayniqsa, Internet Explorerdan foydalanganda zararli kodlar ko'pincha sizning kompyuteringizga o'rnatilmaydi. V3 Lite bunday xavflarning oldini olish uchun veb-xavfsizlik xususiyatlarini taqdim etadi. Shubhali dasturlarni bloklash va o'chirish imknoiyatiga ega.

Nufuzga asoslangan tahlil texnologiyasiga asoslangan holda, u zararli fayllarni shubhali bajarilishini tasdiqlaydi va bloklaydi va foydalanuvchi tomonidan ko'rsatilgan shubhali fayllarni bloklash kabi kuchli xavfsizlik vazifalarini ta'minlaydi. Bundan tashqari, o'zingiz bilmagan holda zararli virusni o'z ichiga olgan fayllarni ishlatishingiz mumkin bu vaqtda kompyuter xavfsizligini taminlovchi antivirus dasturlar ishga tushiriladi.

Kompyuterni optimallashtirish, kompyuterni boshqarish, kompyuterdagi ma'lumotlarni qayta tiklash va boshqa funktsiyalar kompyuterlarni yanada qulayroq va xavfsiz ishlatishga imkon beradi. Bundan tashqari, batafsil foydalanuvchi obro'si ma'lumotlari va URL hisoboti kabi turli xil tahliliy hisobotlarda faol xavfsizlik tekshiruvi ta'minlanadi. Bu Antivuris haqida quyidagi rasmda korish mumkin.

1-rasm. Yangilsh vaqtidagi tashqi korinshi

Virusdan himoya qilishda kompyuter malumotlarni saqlashda bir nesha dasturlar mavjud, bul Kaspersky, Virus fighter, Nod32 va boshqa dasturlar majvud. Kompyuter viruslari asosan Assembler dasturlash tilida tuziladi va ular kompyuterda salbiy tasirni aks ettiradi.

Kompyuteringizni qanday viruslardan himoya qilish mumkin?

- G'alati elektron pochta xabarlarini ochishda va ularga javob berishda ehtiyot bo'ling. Zararli kod asosan elektron pochta orqali yuboriladi. Agar bilmasangiz, sizdan bironta qo'shimcha hujjat olgan bo'lsangiz, uni ochmang.
- Ishonchli va dolzarb virusga qarshi dasturidan foydalaning. Texnologiya rivojlanishi natijasida virus ham rivojlanib boradi, shuning uchun virusni himoya qilish dasturini so'nggi versiyaga yangilash juda muhimdir.
- Internet-brauzeringizni so'nggi versiyasiga yangilang.

Oldini olish. Kompyuter viruslarini qanday qilib oldini olish kerakligini bilishingiz kerak. Boshqa emlash dasturlariga ishonmang va boshqa asosiy profilaktik horalarni e'tiborsiz qoldiring. antivirus dasturi so'nggi versiyasini foydalanish eng so'nggi versiyasi antivirus dasturi foydalanish uchun har doim sabablar antivirus dasturi eski versiyasiga keyin beri kashf yangi kompyuter viruslar hisoblanadi , ular tashxis yo'q, chunki u yangi kompyuter virusi uchun ojiz, chunki. Vaksinatsiya dasturining eng so'nggi versiyasini har bir emlashning veb-saytidan yuklab olish mumkin. Emlash dasturlarining ishonchliligi Emlash dasturida tashxis etilishi mumkin bo'lmagan ko'plab kompyuter viruslari mavjud. Tez furstlarda yangi kompyuter viruslari paydo bo'lganda, rivojlangan emlash dasturingiz barcha kompyuter viruslarini aniq tashvishga solishga qodir emasligiga ishonmasligingiz kerak. Ba'zi hollarda vaktsina dasturi noto'g'ri tashxis qo'yilgan, diagnostik maqsadlar uchun kompyuter anti-virus dasturi kompyuter virusi bir qismi sifatida u erda ishlatiladi, dastur kompyuter viruslari bilan bir xil komponentdan iborat bo'lsa, odatda, u sodir normal dastur va anti-virus dasturlari noto'g'ri kompyuter viruslari kasaliga qaramay oz ishini davom ettirishi mumkin. Ma'muriy oldini olish va qarshi choralar .Kompyuter viruslarini oldini olish uchun odatda foydalanuvchi tomonidan oldini olish bo'yicha ko'rsatmalar va tizim boshqaruvchisi profilaktikasi yo'riqnomalari yozilishi va amal qilinishi kerak. Kompyuter virusi ziyonni tezda tiklash uchun javob choralari ham muhim qarama-qarshiliklardan biri hisoblanadi. Foydalanuvchilar kompyuterdan foydalanganda foydalanuvchining ogohlantirishlarini o'qib

chiqishi kerak. Ushbu yo'riqnomaning maqsadi foydalanuvchilarning barcha ko'rsatmalarga ega ekanligini va foydalanuvchining kompyuter xavfsizligiga faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Dasturiy ta'minot ma'lumotlari, fayllar, dasturlar yangi versiyasi va yangilanish ma'lumotlarini to'liq nazorat qilish kerak. Tashuvchilarda keladigan asl dasturni xavfsiz saqlang. Programmani xavfsiz joyda saqlang (dasturlardi ochganda har hil fleshka yoki olinib tashlauvchi qurilmalarga joylamang). O'rnatilgan dasturiy ta'minotni, shu jumladan operatsion tizimning sekinlashiga yoki dasturlarni ochishda e'tibor bering. Dasturiy taminotda zararlangan shbu ma'lumot keyinchalik dasturiy ta'minotni qayta o'rnatishda kerak bo'ladi. Umumiy tizim foydalanuvchisi kompyuterni ishlatganda kompyuter viruslari infektsiyasining oldini olish uchun xabardor etiladigan umumiy ma'lumotlar isoblanadi. Boshqalari bilan birgalikda foydalaniladigan fayllar yoki kompyuter tarmoqlari, E-mail yoki internet orqali tashqaridan olingan fayllar foydalanishdan oldin viruslar uchun skanerdan o'tkazilishi kerak. Kompyuter virusi infektsiyasini darhol boshqarish uchun tizim operatsiyalaridagi o'zgarishlar (tarixni o'zgartirish, ma'lum fayl o'lchamini o'zgartirish, tizim axborotlarini o'zgartirish, disk, xotira o'lchami va hokazo) boshqariladi. Kompyuter virusi infektsiyasini erta aniqlash uchun, muntazam ravishda eng yangi ma'lumotlar bilan yangilangan emlash dasturi yordamida kompyuter virusi infektsiyasini izlaydi. Tarmoq orqali dasturiy ta'minot va ma'lumotlarga kirishni oldini olish uchun, to'liq parolni oshqarish (oson parollar, hech qanday umumiy parollar, davriy arollarning o'zgarishi va boshqalar). Ruxsatsiz foydalanuvchilarning tizimdan bexosdan foydalanishini oldini olish uchun tizim kirishni kutish holatida qoldirmasligi kerak. Tizimda virusdan himoyalanish. Kompyuter viruslari infektsiyasi holida foydalanuvchilar infektsiyaning tarqalishini oldini olish va zarari kamaytirish uchun quyidagilarni bajarishi kerak. Agar siz kompyuter virusini yuqtirgan bo'lsangiz, tizimdan foydalanishni to'xtatib oling va darhol tizim boshqaruvchisiga xabar bering. Kompyuter viruslarini skanerlash va ta'mirlash uchun eng so'nggi kompyuter virusga qarshi dasturini amalga oshiradi. Agar siz qutqarishga qodir bo'lmasangiz yoki tizimingiz ochilmasa, tizim administratoriga yoki antivirus ta'minotchisiga murojaat qiling . U zudlik bilan ogohlantirib, ko'rsatmalariga amal qiladi. Kompyuter virusi infeksiyasidan kelib chiqqan zararning tarqalishini oldini olish uchun administrator va tizimni tiklash uchun kompyuter virusini davolash bo'yicha mutaxassisni so'rang. Virus infektsiyasidan so'ng, virusni tarqalishining oldini olish uchun virusni tarqalmaguncha , faylni boshqa tizimga ko'chirmang.

Shubhali fayllar, fleshka va CD-ROMlar kompyuter viruslari infektsiyasini aniqlash uchun yaxshilab tekshiriladi. Virus infektsiyalarining tarqalishining oldini olish uchun virusli CD-ROMlarni yo'q qiladi. davolash, kompyuter virus infektsiyasi, kompyuter viruslari, davolash muolajalari, so'ng va kelajakda qayta INFEKTSIYA uchun tayyorlash uchun alomatlar, sana va vaqt yozishni, virus turini aniqlash kompyuterdi viruslardan himoya qilishga yordam beradi.Kompyuter virusini davolashdan so'ng bu haqiqatni boshqa odamlarga etkazish va davolash usulin tarqatish lozim.

Bugungi kunda operasion sistemalarning viruslari turlari juda kop, shu sababli ulardi emlash yoki ular ustida tashxis qoyish juda katta muommo bolib hisoblanadi, sababi texnologiyaning ozgarishi yoki rivojlanishi sababli virus turlari ham rivojlanishga qadam qoyadi lekin ularni kodlarni topish va emlash va oldini olish kompyuterni uzaq vaqt ishlashiga malumotlarining saqlashiga malumotlarning ozgarmasligiga yoq bolib ketmasligiga oqilona qadamdir.

УДК 004.032.26

Roman Prokopovich
(Kherson, Ukraine)

REALIZATION AND DEVELOPMENT MODULE FOR THE COLLECTION AND ANALYSIS OF STATISTICAL DATA OF APPLICANTS ADMISSION CAMPAIGN

Розглядаються проблеми та статегії обробки великих об'ємів данних, пошук, аналіз та ідентифікація прихованих закономірностей в розрідженних данних, їх візуалізація.
Ключові слова: *аналіз данних, пошук закономірностей в данних, візуалізація данних.*

In spite of the wide variety of types of big data problems, there is a common set of strategies that seem essential. Aside from pre–processing and multi–disciplinarity, many of these follow the general approach of identifying and exploiting a hidden structure within the data that often is of lower dimension. We describe some of these commonalities in this section.
Key words: *data analysis, search for regularities, visualization.*

A very large hurdle in the analysis of data, which is especially difficult for massive data sets, is manipulating the data for use in analysis. This is variously referred to as data wrangling, data carpentry, or data cleaning. Big data is often very "raw": considerable pre–processing such as extracting, parsing, and storing, is required before it can be considered in an analysis.

Direct reduction of dimensionality is a very common technique: in addition to facilitating visualization; one example of a data preparation problem arises in the merging of several sets of spatio– temporal data, which may have different spatial units – for example one database may be based on census tracts, another on postal codes, and still another on electoral districts. Brown et al. (2013) have developed an approach to heterogeneous complex data based on a local EM algorithm. This starts by overlaying all partitions that are used for aggregation, and then creating a finer partition such that all elements of that partitions are fully included in the larger ones. The local EM algorithm based on this is parallelizable, and hence provides a workable solution to this complex problem. A related issue arose in the presentation of Gaffield (2015), where historical census data is being used as part of a study of the impact of individuals on the history of Canada. The census tracts have changed over time, and the current database resolves this by mapping backwards from the current census tracts.

Visualization is very often the first formal step of the analysis and is often a tool of choice for data cleaning (see e.g. Puts et al., 2015). The aim is to find efficient graphical representations that summarize the data and emphasise its main characteristics (Tukey, 1977). Visualization can also serve as an inferential tool in different stages of the analysis – understanding the patterns in the data helps in creating good models (Buja et al, 2009). For example, Albert–Green et. al (2014), Woolford and Braun (2007) and Woolford et al. (2009) present exploratory data analysis tools for large environmental data sets, which are meant to not only plot the data, but also to look for structures and departures from such structures. The authors focus on convergent data sharpening and the stalagmite plot in the context of forest fire science. Even if "a picture is worth a 1000 words", one has to realize that going from big data to 1000 word is heavy compression. Visualization is "bandwidth–limited", in the sense that there is not enough screen space to visualize large, or even moderately sized, data. Interactivity provides many ways to help with this; the most familiar is zooming into large visualizations to reveal local structure, much in the manner of Google Maps. New techniques are being developed in the information visualization community: Neumann et al. (2006) described taking cues from nature, and from fractals, in developing PhylloTrees for illustrating network graphs at different scales. Carpendale in her bootcamp presentation described several recent innovations in interactive visualization, many of which are illustrated at the website of the Innovis Research Group (Carpendale, 2015).

Direct reduction of dimensionality is a very common technique: Principal Component Analysis (PCA) is a classical example of dimensionality reduction, introduced by Pearson (1901). The first two, or three, principal components are often plotted in the hopes of identifying structure in the data. One of the issues with performing PCA on large data sets is the intractability of its computation, which relies on singular value decomposition (SVD). Witten and Candès (2013), Eldar and Kutyniok (2012), and Halko et al. (2011), among others, have used random matrix projections. This is a powerful tool behind compressed sensing and a striking example of dimensionality reduction, allowing approximate QR decomposition or singular value decomposition with great performance advantages over conventional methods. Witten and Candès (2013) approximate a very large matrix by the product of two "skinny" matrices that can be processed relatively easily. Using randomized methods one can infer the principal components of the original data from the singular value decomposition of these skinny factor matrices, thus overcoming a computational bottleneck. Depending on the application, linear dimensionality reduction techniques such as PCA may need to be extended to non–linear ones, e.g., if the structure of the data cannot be captured in a linear subspace (Hinton and Salakhutdinov, 2006). However, they are harder to compute and parameterize.

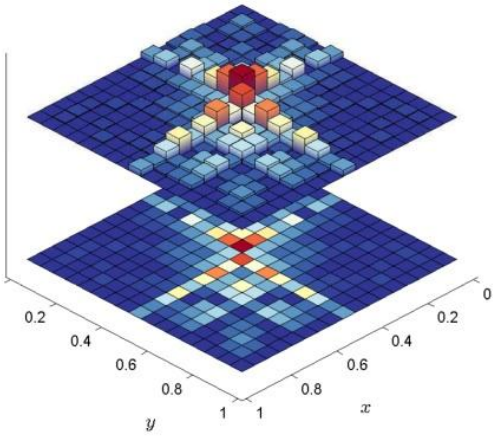

Figure 1. Example of a network histogram from Olhede and Wolfe (2014). A network can be expressed as a matrix where each entry represents the strength of connection between two. Cleverly ordering the nodes.

REFERENCES

1. Bell, P.(2013). Creating competitive advantage using big data. Ivey Business Journal 1-5.
2. Bengio, Y., Courville, A. and Vincent, P. (2013). Representation learning: A review and new perspectives. Pattern Analysis and Machine Intelligence. IEEE 35(8) 1798–1828
3. Candes, E. J., Romberg, J. and Tao, T. (2006). Robust uncertainty principles: Exact signal reconstruction from highly incomplete frequency information. Information Theory, IEEE 52 (2) 489–509.
4. Donoho, D. and Gavish, M. (2014). Minimax risk of matrix denoising by singular value thresholding. Annals of Statistics 42(6) 2413–2440
5. Gupta, V. and Lehal, G. S. (2009). A survey of text mining techniques and applications. Journal of emerging technologies in web intelligence 1(1) 60–76.
6. Lin, N., and Xi, R. (2011). Aggregated estimating equation estimation. Statistics and Its Interface 4 73–83.
7. Lohr, S. (2012). The age of big data. New York Times. February 11, 2012.
8. Puts, M., Daas, P. and De Waal, T.(2015). Finding errors in big data. Significance 12 (3) 26–29.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Львов М.С.

UDC 621.314

Илхомжон Сиддиқов, Ҳалимжон Хўжаматов,
Камила Шержанова, Алишер Ганиев
(Ташкент, Узбекистан)

ЭНЕРГИЯНИ СИМСИЗ УЗАТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ЭЛЕКТР КУРИЛМАЛАРНИ ЗАРЯДЛАШ УСУЛЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ушбу мақолада електр енергиясини симсиз узатиш технологиялари асосидаги електр қурилмаларни зарядлашнинг бир нечта усуллари ўзига хос хусусиятлари билан биргаликда ўрганиб чиқилди. Бунда енергияни симсиз узатиш технологияларининг афзалликлари, улар асосида електр қурилмаларини зарядлашнинг турли хил усуллари ҳамда бу технологиянинг маълум бир методлари кўриб ўтилди.

Калит сўзлар: *ультрабинафша, резонанс, электромагнит индукция, дифракция, фотоэлемент, диэлектрик, разрядланиш.*

In this article, several methods of recharging electrical equipments based on electric energy wireless transmission technologies and their special features have been investigated in conjunction with their specifications. Moreover, advantages of wireless energy transfer technologies, various methods of charging electrical devices with them and their particular methods have been analyzed in this paper.

Keywords: *ultraviolet, resonance, electromagnetic induction, diffraction, photelement, dielectric, radiation.*

Электр энергиясини симсиз узатиш бу электр занжирда ток ўтказадиган элементлардан фойдаланмасдан электр энергиясини узатиш усули ҳисобланади. 2014 йилга келиб микротўлқинли дипазонда 40% атрофидаги ФИКли ўнлаб киловатт қувватли энергияни узатиш билан муваффақиятли синовлар олиб борилди. Бундай узатишнинг технологик принциплари нисбатан катта масофалар ва қувватлар (ультрабинафшадан ЎЮЧгача дипазонда) учун индукцион (кичик масофалар ва нисбатан кичик қувватларда), резонанс (контактсиз смарт-карталар ва RFID чипларда ишлатилади) ва йўналтирилган электромагнит принципларни ўз ичига олади.

Симсиз ечимларнинг қуйидаги авзалликларини таъкидлаш мумкин:

- Механик/тўғри контактнинг мавжуд эмаслиги;
- ноқулай муҳитда фойдаланиш имконияти;
- ишлатишда қулайлиги (айрим ҳолларда).

Ультратовушли усул. Бу Пенсильвания университети талабаларининг ихтироси ҳисобланади. Кенг оммага қурилма биринчи марта The All Things Digital (D9) кўргазмасида тақдим этилган. Бошқа симсиз узатиш усулларидаги каби қабуллагич ва узаткич ишлатилади. Узаткич ультра товушни нурлантиради, қабуллагич эса ўз навбатида уни электр энергиясига ўзгартиради. Узатиш масофаси 7-10 метрларга етади, қабуллагич ва узаткичнинг тўғридан - тўғри алоқаси зарур ҳисобланади. Маълум характеристикалардан узатиладиган кучланиш 8 вольтга етади. Ишлатиладиган ультратовушли частоталар инсонга ҳеч қандай таъсир этмайди.

Электромагнит индукция усули. Электромагнит индукция усули орқали симсиз узатиш техникаси тўлқин узунлигининг тахминан олтидан бир қисмидаги масофаларда яқин электромагнит майдонни ишлатади. Яқин майдон энергияси ўзи мустақил равишда нурлантирмайдиган ҳисобланади, лекин айрим радиацион йўқотишлар барибир бўлиб ўтади. Бундан ташқари, резистив йўқотишлар ҳам ўз ўрнига эга, электромагнит индукция туфайли бирламчи чўлғам орқали оқиб ўтадиган ўзгарувчан электр токи иккиламчи чўлғамга таъсир қилиш билан ўзгарувчан магнит майдонини ҳосил қилади, бу майдон таъсирида унда электр

токи ҳосил бўлади. Юқори ўзаро таъсирлашиш самарадорлигига эришиш учун чўлғамлар етарлича яқин бўлиши керак. Иккиламчи чўлғам бирламчи чўлғамдан ўзоқлашиб бориши янада катта магнит майдон қисми иккиламчи чўлғамга етиб бормаслигига оли келади. Ҳатто нисбатан унча катта бўлмаган масофаларда индуктив алоқа узатиладиган энергиянинг катта қисмини бекорга сарфлаши билан самарасиз бўлиб қолади.

Резонанс электродинамик индукция, шунингдек, RFID-белгилар ва контактсиз смарт-карталар каби аккумулятор батареяларига эга бўлмайдиган қурилмаларни таъминлаш учун электр энергиясини симсиз узаткичи ҳисобланадиган Тесла трансформаторининг бирламчи индукторидан винтли резонаторига электр энергиясини узатишда фойдаланилади.

Электростатик индукция – бу электростатик диэлектрик орқали электр энергиясини ўтиши ҳисобланади. Амалда бу электр майдон градиенти ёки ўтказувчи сиртдан баландда турадиган икки ёки ундан ортиқ изоляцияланган клеммалар, пластиналар, электродлар ёки тугунлар орасидаги дифференциал сиғимдан иборат бўлади. Электр майдон юқори частотали ўзгарувчан ток ва юқори потенциал орқали пластиналарни зарядлаш ҳисобига ҳосил қилинади. Иккита пластиналар ва таъминланадиган қурилма орасидаги сиғим потенциаллар фарқини ҳосил қилади.

Электростатик индукция ёрдамида узатиладиган электр энергияси қабуллаш қурилмасида, масалан, симсиз лампаларда ишлатилиши мумкин.

Электростатик индукция принципи симсиз узатиш усулида қўлланилса бўлади. Унча катта бўлмаган энергия миқдори узатиш талаб қилинадиган ҳолларда, шунингдек, электродларнинг юқори жойларда жойлашиши зарурати, айниқса, етарли миқдордаги энергияни узатиш терминали ҳосил қиладиган ҳавонинг юқори қатламларидан электростатик индукция йўли билан терминал орқали олиниши мумкин бўладиган юқори частотали токлар ҳолларида камаяди.

Микротўлқинли нурлантириш. Энергиянинг радиотўлқинли узатилишининг элетромагнит нурланиш тўлқин узунлигини микро тўлқинли диапазонгача камайтириш йўли билан энергиянинг самарали узатиш масофасини сезиларли ошириш мумкин. Микротўлқинли энергияни тескари электр энергиясига ўзгартириш учун энергияни ўзгартириш самарадорлиги 95% дан ошадиган ректенна ишлатилиши лозим. Бу усул орбитал қуёш электр станцияларидан Ерга энрегияни узатиш ва ер орбитасини тарк этадиган космик кемаларни таъминлаш учун тақдим этилган.

Энергетик микротўлқинли нурни яратишдаги қийинчилик шундан иборатки, уни космик дастурларда ишлатилиши учун антеннанинг йўналтирилганлигини чеклайдиган дифракция туфайли катта ўлчамли диафрагма зарур бўлади. Бу ўлчамлар қисқароқ тўлқин узунликларидан фойдаланиш йўли билан камайтирилиши мумкин, лекин қисқа тўлқинлар атмосферада ютилиши, шунингдек, ёмғир ёки сув томчилари орқали тўсилиши мумкин. Шу туфайли қувватни пропорционал йўқотишсиз бир неча кичик сунъий йўлдошлардан нурлар тутамларини бирлаштириш орқали нурни торайтириш мумкин эмас. Ерда қўлланилиши учун 10 км диаметрли антенна нурлар туташмаларининг кичик зичлиги сақланишида қувватнинг сезиларли сатҳига эришишга имкон беради, бу инсон ва атроф-муҳит учун хавфсизлик мулоҳазалари бўйича муҳим аҳамиятга эга. Инсон учун хавфсиз қувват зичлигининг сатҳи 1 мВт/квсм ни ташкил этади, 10 км диаметрли айлана майдонига 750 МВт қувват мос келади. Бу сатҳ эамонавий электр станциялар қувватига тўғри келади. Микротўлқинлардан фойдаланиш орқали юқори қувватли энергияни симсиз узатиш эксперимантал тасдиқланган.

Лазерли усул. Агар электромагнит нурланиш тўлқин узунлиги кўринадиган спектр соҳасига (10 мкмдан 10 нмгача) яқинлашса, энергияни лазер нурига ўзгартириш йўли билан узатиш, сўнгра уни қабуллагичнинг фотоэлементига йўналтириши зарур.

Энергияни лазерли узатиш симсиз узатишнинг бошқа усулларига қараганда қатор авзалликларга эга:

– кичик тарқалиш бурчагига эга бўлган монохраматик ёруғлик тўлқини тор нурлар тутамига энергияни катта масофаларга самарали узатишга имкон беради;

– фотоэлектр ярим ўтказгичли диод – қаттиқ жисмли лазернинг ихчам ўлчами унча катта бўлмаган буюмлар учун қулай бўлади;

– лазер Wi-Fi ва мобил телефонлар каби мавжуд алоқа тизимларига радиочастотали ҳалақитларни ҳосил қилмайди;

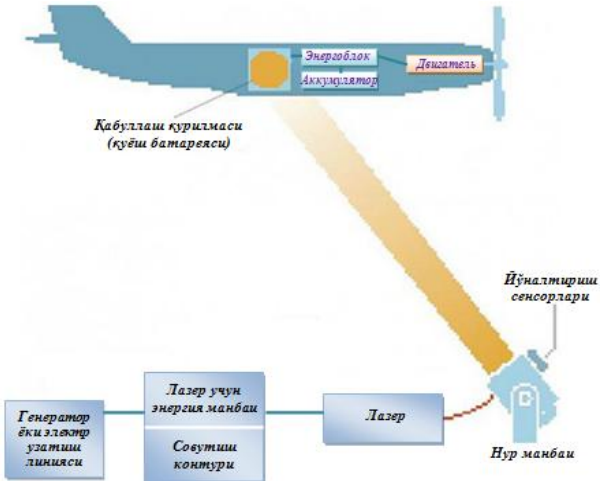
– уланишни назорат қилиш, чунки фақат лазерли нур тушган қабулагичлар электр энергиясини олади.

Бу усулда қатор камчиликлар ҳам мавжуд:

– паст частотали электромагнит нурланишни ёруғлик ҳисобланадиган юқори частотали нурланишга ўзгартириш носамарадордир. Ёруғликни тескари электр энергиясига ўзгартириш ҳам носамарадор, чунки монохраматик ёруғликни ўзгартириш самарадорлиги қуёш панеллари самарадорлигига қараганда юқори бўлсада, фотоэлементларнинг ФИКи 40-50 % га етади;

– атмосферадаги йўқотишлар.

– микротўлқинли узатишдаги каби бу усул узаткич ва қабуллагич орасида тўғри кўриниш талаб қилади.

1-расм. Лазерли усул

Лазер ёрдамида қувватни узатиш технологияси аввал, асосан, қуролланиш ва аэрокосмик саноатда янги тизимларни ишлаб чиқишда тадқиқ қилинган, ҳозирги вақтда эса кичик қувватли қурилмаларда тижорат ва истеъмолчилар электроникаси учун ишлаб чиқилмоқда. Истеъмол мақсадларида қўлланиладиган энергияни симсиз узатиш тизимлари IEC 60825 стандартининг лазер хавфсизлиги талабларини қониқтириши керак. Лазерли тизимларни яхши тушуниш учун шуни эътиборга олиш керакки, лазер нурининг тарқалиши анча кам даражада дифракцион чекланишларга боғлиқ бўлади, лазерлар характеристикаларини фазовий ва спектрал мослаштириш ишчи қувват ва масофани оширишга имкон беради, тўлқин узунлиги фокуслашга таъсир қилади.

Электр ўтказувчанлик. SWER (Single Wire with Earth Return) бир ўтказгичли электр тизими ердаги ва битта изоляцияланган ўтказгичдаги токка асосланган. Авария ҳолатларида ўзгармас ток юқори вольтли линиялари SWER режимида ишлаши мумкин. Қувватли юқори частотали ўзгарувчан токни узатиш учун изоляцияланган ўтказгични атмосфера тескари алоқасига алмаштириш электр энергиясини симсиз узатиш усулларидан бири бўлиб қолди. Бундан ташқари, фақат ер орқали электр энергиясини симсиз узатиш имкониятлари тадқиқ қилинди.

Паст частотали ўзгарувчан ток ер бўйича паст йўқотишли узатилиш мумкин, чунки ернинг умумий қаршилиги 1 Омдан кам. Электр индукция асосан океанлар, металл руда жисмлари ва ўхшаш ер ости тузилмаларининг электр ўтказувчанлиги туфайли вужудга

келади. Электр индукция, шунингдек, кварц қуми ва бошқа ўтказмайдиган минераллар уюмлари каби диэлектрик соҳалар электростатик индукцияси орқали келиб чиқади.

Ўзгарувчан ток атмосфера қатламлари орқали узатилиши мумкин. Ток денгиз сатҳидан тахминан 3-5 км баландликда ва ионлар оқими туфайли, яъни 5 кмдан юқори баландликда жойлашган ионлашган соҳа, электр ўтказувчанлик, атмосферанинг пастки қатламлари ҳамда электростатик индукцияси орқали оқиб ўтади.

Ультрабинафша нурланишнинг интенсив вертикал нурлари тўғри атмосферанинг ўтказувчан қатламларига олиб келадиган плазмали, юқори вольтли электр узатиш линияларини ҳосил бўлишига олиб келиш билан тўғридан-тўғри иккита баланд терминаллар устида атмосфера газларини ионлаштириш учун ишлатилиши мумкин. Натижада иккита баланд терминаллар орасида тропосферагача ўтадиган, у орқали тескари бошқа терминалга ҳам ўтадиган электр токи оқими ҳосил бўлади. Атмосфера оқимлари орқали электр ўтказувчанлик ионлашган атмосферадаги тизим плазмаларининг разрядланиши туфайли узатилиши мумкин бўлиб қолади.

АДАБИЁТЛАР

1. http://faqhard.ru/hard/spr/3/05.php
2. https://habrahabr.ru/company/microsoftlumia/blog/153909/
3. Azimov R.K., Siddikov I.Kh., Khakimov MKh., Mukhammadiev S.M., Nazarov F.Д., Xonnazarov B.V., Mamatkulov A.N. Patent RUz. UZ IAP. № 04562. The Transducer of currant to voltage, Official Bulletin №8, 2012 г.

УДК 004:519:378(045)

Вікторія Шуневич
(Вінниця, Україна)

АНАЛІЗ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ ДЛЯ ПІДТРИМКИ КУРСУ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ

У статті здійснено аналіз існуючих програм для підтримки курсу вищої математики, які можуть стати корисними студентам під час підготовки до занять. Проведено їх класифікацію та описано можливості використання.

Ключові слова. *Комп'ютерна програма, вища математика, система комп'ютерної математики, числовий калькулятор, графічний калькулятор.*

Актуальність теми. Мільйони користувачів з усього світу використовують програми для розв'язування проблем з математики. Інформаційні технології застосовують для моделювання, аналізу і розрахунку числових, символічних або геометричних даних.

Особливо важливу роль у навчально-виховному процесі відіграє демонстраційний матеріал, використання якого дозволяє успішно забезпечувати принцип наочності у навчанні, враховувати особливості конкретно-образного мислення студентів. Залучення студентів до виконання завдань з використанням інформаційних технологій сприяє розширенню кола навчальних завдань, включаючи в нього завдання дослідницького характеру [2, с. 122].

Аналіз досліджень. Проблемою впровадження інформаційних технологій у процес навчання займається значна кількість науковців в Україні та за кордоном, зокрема, Биков В.Ю. [1], Гулівата І.О. [2], Д'яконов В.П., Єршов А.П., Жалдак М.І., Король І.Ю., Львов М.С., Раков С.А., Співаковський О.В., Шишкіна М.П. [3] та інші.

Мета статті – проаналізувати можливості використання інформаційних технологій під час розв'язування математичних задач.

Виклад матеріалу. Серед значної кількості програм розглянемо такі основні групи: системи комп'ютерної алгебри (математики), числові та аналітичні калькулятори, графічні калькулятори, поєднання графічних та аналітичних калькуляторів, довідники. Наведемо можливості використання таких програм під час розв'язування математичних задач.

Maxima – це система комп'ютерної алгебри, створена на мові програмування Common Lisp. Дана утиліта призначена для проведення аналітичних і чисельних обчислень, а також формування графіків функцій. Ця розробка має кілька графічних інтерфейсів користувача (wxMaxima, XMaxima та інші). Програма здійснює чисельні розрахунки максимально точно, оскільки застосовує дробові та цілі числа (як з плаваючою комою довільної точності, так і без неї). Варто відзначити, що при використанні псевдографіки, програма здатна функціонувати в режимі командного рядка. Система має досить зрозумілий інтерфейс, не дивлячись на те, що сучасним його назвати складно.

MathWay – світовий лідер серед програм для вирішення математичних завдань від елементарної алгебри до комплексних розрахунків. Він може виступати як кишеньковий приватний репетитор, який без зволікання надає допомогу у розв'язанні домашніх завдань в будь-якому місці і в будь-який час без необхідності підключення до мережі.

Mathcad – це математичне програмне забезпечення, яке дозволяє виконувати, аналізувати та проводити найважливіші інженерні розрахунки і обмінюватися ними. Основні переваги використання цієї програми: простота освоєння, розширення меж мислення, забезпечення високого рівня викладання, підтримка реальних навичок.

SMath Studio – ефективний пакет для обчислення, спрощення математичних графіків, побудови графіків функцій, знаходження факторіала, піднесення до степеня, добування кореня, обчислює значення тригонометричних функцій, логарифмів, визначника матриці, виконує операцію транспонування матриць, мінорів матриці, алгебраїчних доповнень матриці, переводить комплексні числа з алгебраїчного в тригонометричний вигляд, виконує чисельне та символьне диференціювання тощо.

Mathematics – комп'ютерний додаток, який дозволяє розрахувати будь-яку формулу і показати її в 2D або 3D вимірі. Природний дисплей показує корені і показники. Існує можливість знаходження первісної функції, області допустимих значень, визначення нульових точок функції, візуалізації екстремумів і точок перегину на одному екрані, швидко вирішувати лінійні рівняння.

У програмі можливі розрахунки у різних системах числення: двійковій, вісімковій, шістнадцятковій тощо. Причому, в одному виразі можна здійснювати арифметичні операції в межах різних систем числення. Також передбачено перетворення одиниць вимірювання, наприклад з градусів за Цельсієм в градуси Фаренгейта, миль в кілометри і так далі.

FX Calculus Solver, FX Math Solver, FX Algebra Solver – комплексне математичне програмне забезпечення, яке ідеально підходить для студентів, які готують термінові математичні іспити.

Понад 1500 прикладів математичних завдань та повністю анімованих кроків для вирішення. Підтримується науковий і графічний калькулятор. Автоматичне вирішення проблем та створення повністю анімованих покрокових процедур для вирішення проблем, введених користувачами. Охоплені проблеми на рівні Pre-Algebra, Algebra1 та Algebra2 та курсів обчислення.

MATH 42 – це програма для школярів і студентів, яка не тільки допоможе вирішити приклади з математики, а й докладно пояснить їх хід розвязування. Всі задані приклади вирішуються в режимі реального часу. MATH 42 пропонує до кожного прикладу кілька варіантів розвязування. Для тренування і засвоєння, а також для тестування знань, можна використовувати розділ тренування. Особливості: спрощення виразів, операції з дробом (скласти, скоротити, помножити, НСД, НСК ...), розрахунок логарифмів і тригонометричних функції, степенів і коренів, формул скороченого множення, лінійних та дробових рівнянь,

квадратних рівнянь, систем лінійних та нелінійних рівнянь, розподіл многочленів, побудова графіка (область визначення, нулі функції, екстремум, точки перегину, полюси, асимптота).

MathStudio Express – повнофункціональний науковий калькулятор із сотнями математичних функцій. До можливостей програми входить розвязування квадратних рівнянь, систем рівнянь, похідних, інтегралів, диференціальних рівнянь та багато іншого.

Photomath – це програма, яка підтримує арифметичні операції над цілими та десятковими числами, дробами, коренями, алгебраїчними виразами, лінійними рівняннями або нерівностями, квадратними рівняннями або нерівностями, рівняннями або нерівностями з модулем, системами рівнянь, логарифмами, тригонометричними виразами, експоненціальними і логарифмічними функціями, похідними і інтегралами.

MalMath – це програма для вирішення математичних завдань із послідовним описом і графічним зображенням. Вона безкоштовна і працює автономно. Ключові характеристики MalMath: послідовний опис з детальним роз'ясненням кожного дії; полегшене розуміння розв’язування завдань завдяки використанню підсвітки; графічний аналіз; генерує випадкові математичні завдання в декількох категоріях та рівнях складності; можна зберегти або поділитися розвязками та графіками.

Symbolab Math Solver – програма, яка складається з більш ніж 100 потужних калькуляторів, таких як калькулятор рівнянь, інтегральний калькулятор, калькулятор похідних, ліміт калькулятор, калькулятор нерівності, тригонометричний та матричний калькулятор.

Решение математики – числовий калькулятор, за допомогою якого можна розв’язати наступні завдання: поліноміальні рівняння 2-го, 3-го та 4-го степенів, лінійні та нелінійні системи рівнянь, тригонометричні рівняння, здійснити дослідження функції, розв’язати систему рівнянь двох змінних, обчислити визначений інтеграл, знайти первісну функції та площу фігури, обмеженої двома функціями, об’єм тіла обертання, розв’язати нерівність, знайти похідну, границю послідовності, суму числового ряду, розв’язати диференціальне рівняння, здійснювати операції з матрицями тощо.

Cymath - Math Problem Solver – багатофункціональний калькулятор, який можна використовувати для розв’язування рівнянь, факторингу, розрахунку логарифмів, спепенів, складних чисел, квадратних рівнянь, тригонометрії, часткової фракції, поліноміального поділу тощо.

Калькулятор ++ – калькулятор для обчислення рівнянь зі змінними і константами, який має вбудовані функції та можливість додавати нові, інтегрувати і диференціювати, проводити обчислення з дробами і спрощувати вирази, рахувати комплексні вирази.

Пошаговое Решение Уравнений и Тригонометрия – калькулятор, який стане у нагоді для розв’язування складних рівнянь або нерівностей, який пропонує детальний покроковий опис ходу розв’язування задачі. Основні особливості програми: підтримує розв’язування інтегралів, різних типів рівнянь і нерівностей, обчислення логарифмів, автоматично будує графік після введення функції.

Научный калькулятор- casio fx 570 es / vn – це науковий калькулятор, який містить більшість необхідних функцій Casio FX 570 VN і Casio FX 570 ES, з базовими функціями, який спрощує щоденні обчислення. З його допомогою легко розв’язувати і будувати графік лінійного, квадратного та кубічного рівнянь. Цей інструмент використовується для перетворення між такими одиницями, як вага, обсяг, площа, довжина, валюта, потужність, тиск, швидкість, час, температура; містить 1000 формул з математики і фізики як довідник.

Desmos Graphing Calculator – це графічний калькулятор, призначений для побудови графіка будь-якого рівняння, від прямих і парабол через похідні і ряд Фур'є. Повзунки роблять це показово, щоб продемонструвати функціональні перетворення.

Graph Online – графічний калькулятор, призначений для візуалізації графа і пошуку найкоротшого шляху на ньому. Створення графа виконується по матриці суміжності або матриці інцидентності. Крім пошуку найкоротшого шляху можна здійснити пошук

компонента пов'язаності. Сервіс підтримує роботу з орграфів і неорієнтованими графами. Побудований граф можна зберегти і продовжити роботу з ним пізніше.

Графічний Калькулятор від Mathlab показує обчислення на високоякісному екрані Андроїд-пристрої, що спрощує розуміння обчислень і побудов. Ця програма має дві важливі переваги. По-перше, вона працює в якості потужного інженерного калькулятора, і показує на екрані проміжні результати обчислень у міру того, як вони набираються в рядку введення. Це стимулює студента думати про те, як ці обчислення проходять і як з'являється кінцевий результат – вирішення завдання.

По-друге – графічного редактора, який відображає графіки, і автоматично генерує вхідні значення, демонструє результат процесу. Калькулятор знаходить координати точок перетину, коренів функцій, екстремумів і точок перегину, і показує їх значення, якщо вказати це в налаштуваннях.

Engineering mathematics. Це повний безкоштовний довідник з інженерної математики з діаграмами та графіками, який стане корисним для студентів інженерних спеціальностей. Забезпечує швидкий перегляд і посилання на теми, як докладна флеш-карта. Кожна тема містить діаграми, рівняння та інші форми графічних уявлень для полегшення розуміння. Програма служить як студентам, так і професіоналам.

Висновки. На сьогодні існує значна кількість комп'ютерних пакетів, призначених для вивчення, підготовки до занять з вищої математики, які дозволяють значно підвищити рівень освіти, сприяють підвищенню якості підготовки фахівців різних галузей господарства. Використання прикладних програм дозволяє відволікатись від проблем з обчисленням, зосередитися на суті понятійного апарату та методів математичних досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В. Ю., Лапінський В. В. Методологічні та методичні основи створення і використання електронних засобів навчального призначення // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2012.

2. Гулівата І.О Формування математичних понять засобами інформаційних технологій / І.О Гулівата, Л.П. Гусак // Освітологічний дискурс, – 2016. – № 3(15). – С. 121-129. Режим доступу: http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view.

3. Шишкіна М. П. Методологічний підхід до оцінювання якості програмних засобів навчання /наук.-метод. зб. / МОН України, Ін-т інновац. технологій і змісту освіти. – К., 2010.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 004.67

Павло Живченко, Анна Федорович
(Дніпро, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАТИВНОСТІ ЕНТРОПІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ЗАДАЧАХ НЕРУЙНІВНОГО КОНТРОЛЮ

У даній статті представлені результати розробки ентропійного перетворювача для задач неруйнівного контролю. Отримані результати дозволяють ефективніше вирішувати проблему оцінки великого об'єму вимірів у неруйнівному контролі. Ця розробка дає змогу швидше проводити розрахунки та дозволяє зменшити кількість помилкових рішень які приймаються при контролі певних об'єктів.

Ключові слова: *неруйнівний контроль, ентропійний перетворювач, інформативність.*

This article presents the results of the development of an entropy converter for non-destructive control problems. The obtained results allow to solve the problem of estimating large volume of measurements in non-destructive control more effectively. This development allows faster calculations and reduces the number of false decisions that are made when controlling certain objects.

Keywords: *non-destructive control, entropy transducer, informative method.*

Постановка проблеми: У роботі досліджується можливість використовувати ентропійні перетворення, та розробка ентропійного перетворювача для вирішення задач неруйнівного контролю. В задачах дефектоскопії основою для прийняття рішення про стан об'єкту контроля є еталонні вибірки вимірювань [1]. Доведено, що основна інформація про стан об'єкту міститься у трьох параметрах: математичному очікуванні, дисперсії та коефіцієнті кореляції. Отже для обробки вимірювань об'єктів контролю необхідно використовувати такий математичний апарат, який буде чутливий до змін кожного з перерахованих параметрів окремо та до будь-яких комбінацій з них[2].Використовуючи програму MathCAD було створено додаток для цієї програми. Який складається з алгоритму формул за допомогою якого можливо спостерігати чутливість даного перетворювача на зміни інформативних параметрів. Досліджуючи зміни цих параметрів можна встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між виробничим циклом та продукцією, що випускається.

Розглянемо результати дослідження: Ентропію одновимірного закону розподілу ймовірності можна визначити за формулою:

$$L(x) = -\ln W\,(x)$$

де *W(x)* закон розподілу ймовірності.

Існує еталонний об'єкт норми з відомими параметрами, якими описується двомірний нормальний розподіл:

$$W(x_1, x_2) = \frac{exp\left(-\frac{1}{2(1-r^2)}\left[\left(\frac{x_1-a_1}{\sigma_1}\right)^2 - 2r\frac{(x_1-a_1)(x_2-a_2)}{\sigma_1\sigma_2} + \left(\frac{x_2-a_2}{\sigma_2}\right)^2\right]\right)}{2\pi\sigma_1\sigma_2\sqrt{1-r^2}}$$

де $a_1, a_2,\ \sigma_1, \sigma_2$ математичне сподівання і середньоквадратичне відхилення вимірюваного параметра, а *r* коефіцієнт кореляції вимірювань x_1, x_2.

Ентропійні перетворення, які містять кількість інформації, щодо стану об'єкту контролю, можуть застосовуватися для підтримки прийняття рішень про контрольований об'єкт.

Для дослідження інформативності ентропійних перетворень в задачах неруйнівного контролю було проведено обчислювальні експерименти. За допомогою яких перевірялась працездатності обраного методу.

Для ентропійних перетворень статистично залежних нормальних вимірювань двох параметрів формула запишеться у вигляді:

$$L(x_1, x_2) = ln\left(2\pi\sqrt{D_1 D_2(1-r^2)}\right) + \frac{1}{2(1-r^2)}\left[\left(\frac{(x_1-a_1)}{\sqrt{D_1}}\right)^2 - \frac{2r(x_1-a_1)(x_2-a_2)}{\sqrt{D_1 D_2}} + \left(\frac{(x_2-a_2)}{\sqrt{D_2}}\right)^2\right].$$

де $a_1, a_2,\ D_1 D_2,$ математичне сподівання і дисперсія вимірюваного параметра, а r коефіцієнт кореляції вимірювань x_1, x_2.

На цій основі формуємо ентропійний перетворювач:

$$W(x_1, x_2) = \frac{1}{2\pi\sqrt{\sigma_1\sigma_2(1-r^2)}} exp - \left(\frac{\left(\frac{x-a_1}{\sigma_1}\right)^2 - 2r\frac{(x-a_1)(x-a_2)}{\sigma_1\sigma_2} + \left(\frac{x-a_2}{\sigma_2}\right)^2}{2(1-r^2)}\right)$$

де $a_1, a_2,\ \sigma_1, \sigma_2$ математичне сподівання і середньоквадратичне відхилення вимірюваного параметра, а r коефіцієнт кореляції вимірювань x_1, x_2.

На сформований ентропійний перетворювач подається об'єкт контролю зі зміненими параметрами(дисперсії, коефіцієнта кореляції та математичного очікування).

Оцінкою інформативності ентропійного перетворювача служить ймовірність прийняття правильного рішення, відносно об'єкта контролю.

Висновки. Ентропійний перетворювач дозволяє ефективніше вирішувати проблему оцінки великого об'єму вимірів у неруйнівному контролі, встановити причинно-наслідкові зв'язки між вхідними та вихідними параметрами, що в свою чергу дає змогу відслідкувати зміни у стані об'єкту контроля. Тому цей метод дозволяє зменшити кількість помилкових рішень які приймаються при контролі певних об'єктів. Також ентропійні перетворення дозволяють трансформувати багатопараметричні вибірки в однопараметричні, щоб оцінити їх масштаби та непараметричні критерії зсувів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кашанов А.Э., Малайчук В.П., Федорович А.И. Энтропийный метод обработки экспериментальных измерений в задачах дефектоскопии многопараметрических объектов неразрушающего контроля // Авиационно-космическая техника и технология. – №1 (128). – 2016. – С. 97-104.

2. Малайчук В. П. Математическая дефектоскопия / В. П. Малайчук, А. В. Мозговой. – Днепропетровск : Системные технологии, 2005. – 180 с.

УДК 004.67:620.179.1

Александр Керничанский, Анна Федорович
(Днепр, Украина)

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ТРЁХМЕРНЫХ ИЗМЕРЕНИЙ В ЗАДАЧАХ НЕРАЗРУШАЮЩЕГО КОНТРОЛЯ

В статье описана оценка качества продукции с помощью обработки информации которая содержится в выборках измерений.

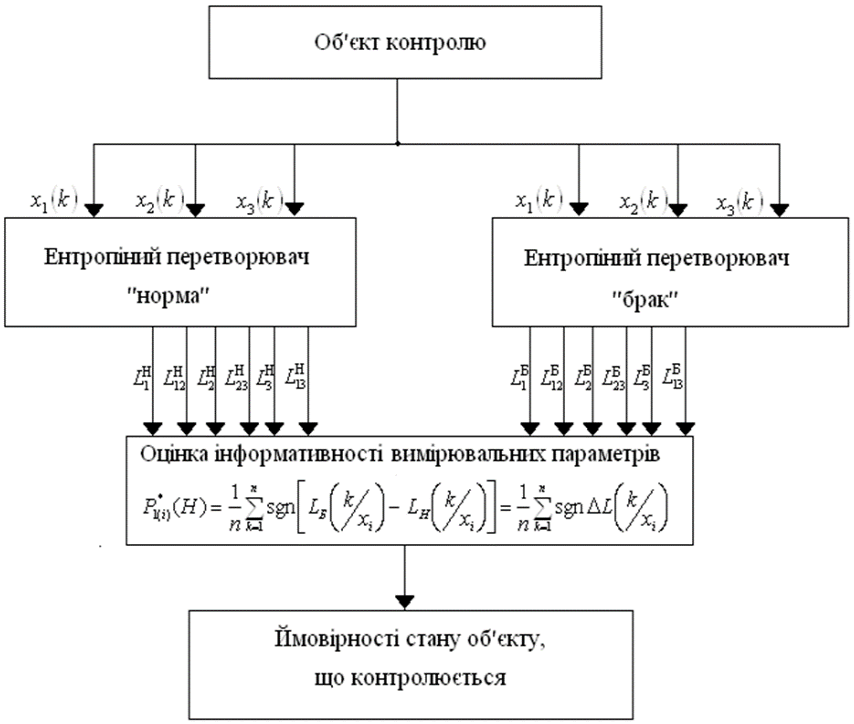
Ключевые слова: *исследование, качество, неразрушающий контроль, энтропия, брак, норма, оценка.*

В задачах неразрушающего контроля объектов информация о них содержится в выборках измерений. Обработка этой информации, методами математической статистики, даёт возможность оценить качество исследуемого объекта.

Зачастую, сложные объекты описываются множеством, связанных и не связанным между собой, параметров. Для обработки трёхмерных измерений, без потери информации, содержащейся в них, удобно использовать энтропию. Поскольку, классические методы математической статистики применять на прямую в таких случаях затруднительно. Энтропийные преобразования позволяют представлять трёхмерные массивы данных в виде одномерных. Статистическая обработка последних не вызывает затруднений.

Для доказательства правомерности использования предложенного способа преобразования трёхмерных данных проведены вычислительные эксперименты. Которые позволяют утверждать, с доверительной вероятностью, что полученные результаты отображают реальность.

Схема проведения вычислительных экспериментов приведена на рисунке 1.

На основе проведения вычислительных экспериментов оценена эффективность использования энтропийных преобразований при обработки трёхмерных измерений, характеризующих качество продукции. Доказана возможность уменьшения количества измеряемых параметров, при том же уровне достоверности результатов, за счет энтропийной обработки измерений.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Малайчук В.П., Мозговой А.В. Обработка информации в средствах и системах неразрушающего контроля, 2005.
2. Малайчук В.П., Мозговой А.В., Петренко О.М. Інформаційно-вимірювальні технології неруйнівного контролю, 2001.
3. Кашанов А.Э., Малайчук В.П., Федорович А.И. Энтропийный метод обработки экспериментальных измерений в задачах дефектоскопии многопараметрических объектов неразрушающего контроля, 2016.

УДК 519.22

Оксана Кубайчук, Людмила Іллічева
(Київ, Україна)

НЕОБХІДНІ УМОВИ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗМІЩЕННЯ ДЛЯ СТРАТИФІКОВАНОГО ВИПАДКОВОГО ВИБОРУ

Розглянуто задачу мінімізації дисперсії при фіксованій вартості одержання стратифікованої вибірки та задачу мінімізації витрат для фіксованого значення дисперсії оцінки. Знайдено необхідні умови оптимального розміщення для вказаних задач.

Ключові слова: *вибірка, стратифікована вибірка, дисперсія.*

The problem of variance minimization with fixed cost of obtaining a stratified sample and the cost minimization task for a fixed value of the variance of estimation are considered. The necessary conditions of optimal placement for the specified tasks are given.

Key words: *sample, stratified sample, variance.*

Вступ. Часто є відомою деяка додаткова інформація про популяцію, що досліджується. У цьому випадку, плануючи вибіркові обстеження є можливість отримати точніші оцінки величин, які характеризують популяцію, надаючи перевагу стратифікованому випадковому вибору перед простим [1-4]. Для одержання стратифікованої вибірки всю популяцію ділять на неперетинні класи (страти) і оцінюють кількість елементів для випадкового вибору у кожному з них (задача розміщення). У роботі вивчаються розміщення, в задачах: а) мінімізації оцінки популяційної суми та середнього при фіксованому значенні витрат; б) мінімізації витрат при фіксованому значенні дисперсії оцінки популяційної суми.

Позначення. Нехай, популяція U складається з N елементів і її можна поділити на K страт так, що $\sum_{i=1}^{K} N_i = N$, де N_i – розмір i - тої страти (цілком визначений) і $N_i > 1$. Припустимо, що розміщення n_j, $j = 1,\ldots,K$ відоме. В Таблиці 1 наведено позначення і пояснення до них.

Таблиця 1. Позначення

Позначення	Пояснення
x_{ij}	значення i -го елемента зі страти j
Δ_j	$\{i:\ x_{ij}$ ï î òðàï èâäî âèá³ðêè ç $j\}$
$\bar{x}_j = \frac{1}{N_j}\sum_{i=1}^{N_j} x_{ij}$	середнє значення для страти j

$X_j = \sum_{i=1}^{N_j} x_{ij}$	сумарне значення для страти j
$X = \sum_{j=1}^{K} X_j$	загальна сума для U;
$\overline{x} = \frac{1}{N} X = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^{K} \sum_{i=1}^{N_j} x_{ij}$	середнє значення для U
$S_j^2 = \frac{1}{N_j - 1} \sum_{i=1}^{N_j} (x_{ij} - \overline{x}_j)^2$	дисперсія в страті j
$W_j = \frac{N_j}{N}$	вага страти j
$\hat{\overline{x}}_j = \frac{1}{n_j} \sum_{i \in \Delta_j} x_{ij}$	оцінка середнього для отриманої ПВВ зі страти j
$s_j^2 = \frac{1}{n_j - 1} \sum_{i \in \Delta_j} (x_{ij} - \hat{\overline{x}}_j)^2$	вибіркова дисперсія для отриманої ПВВ зі страти j
$\hat{X}_j = \frac{N_j}{n_j} \sum_{i \in \Delta_j} x_{ij} = N_j \hat{\overline{x}}_j$	оцінка сумарного значення для отриманої ПВВ зі страти j
$\hat{X} = \sum_{j=1}^{K} \hat{X}_j = \sum_{j=1}^{K} N_j \hat{\overline{x}}_j$	оцінка загальної суми для U при використанні стратифікованої вибірки
$\hat{\overline{x}} = \frac{1}{N} \hat{X} = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^{K} N_j \hat{\overline{x}}_j = \sum_{j=1}^{K} W_j \hat{\overline{x}}_j$	оцінка середнього для U при використанні стратифікованої вибірки

Оцінки $\hat{X}$ і $\hat{\overline{x}}$ є незміщеними [5]. Показано, що

$$\mathbf{D}\hat{X} = \sum_{j=1}^{K} \left(1 - \frac{n_j}{N_j}\right) N_j^2 \frac{S_j^2}{n_j}, \quad (1)$$

$$\mathbf{D}\hat{\overline{x}} = \sum_{j=1}^{K} \left(1 - \frac{n_j}{N_j}\right) \frac{N_j^2}{N^2} \frac{S_j^2}{n_j}. \quad (2)$$

Дисперсія S_j^2 часто невідома. Тому користуються незміщеними оцінками $\hat{\mathbf{D}}\hat{X}$, $\hat{\mathbf{D}}\hat{\overline{x}}$ величин $\mathbf{D}\hat{X}$ і $\mathbf{D}\hat{\overline{x}}$, підставляючи у формули (1) і (2) замість S_j^2 вибіркову дисперсію s_j^2.

Мінімізація дисперсії при фіксованій вартості. Розміщення Неймана-Чупрова. Загальні витрати C на проведення обстеження запишемо у вигляді

$$C = C' + \sum_{j=1}^{K} c_j n_j, \quad (3)$$

де c_j – витрати на дослідження одного елемента зі страти j, C' – решта витрат. Оптимальне розміщення при фіксованому значенні $C = C_0$:

$$n_j^* = (C_0 - C')\left(\frac{N_j S_j}{\sqrt{c_j}}\right)\left(\sum_{i=1}^{K} N_i S_i \sqrt{c_i}\right)^{-1},\ j = 1,\ldots,K. \tag{4}$$

і

$$D_{\text{îïò}}^{\text{ñóì}} = \min_{\left\{\vec{n}:\, C' - C_0 + \sum_{j=1}^{K} c_j n_j = 0\right\}} \mathbf{D}\hat{X} = (C_0 - C')^{-1}\left(\sum_{i=1}^{K} N_i S_i \sqrt{c_i}\right)^2 + R, \tag{5}$$

де $R = -\sum_{j=1}^{K} N_j S_j^2$ – величина, яка не залежить від n_j.

$$D_{\text{îïò}}^{\text{ñåð}} = \min_{\left\{\vec{n}:\, C' - C_0 + \sum_{j=1}^{K} c_j n_j = 0\right\}} \mathbf{D}\hat{\bar{x}} = \frac{1}{N^2} D_{\text{îïò}}^{\text{ñóì}}. \tag{6}$$

У випадку, коли вартість дослідження елемента незмінна для всіх страт, тобто $\tilde{n}_j = c = const$, $j = 1,\ldots,K$, формула (4) прийме вигляд

$$n_j^* = nN_j S_j \left(\sum_{i=1}^{K} N_i S_i\right)^{-1},\ j = 1,\ldots,K, \tag{7}$$

де $n = \sum_{j=1}^{K} n_j^*$ – розмір всієї стратифікованої вибірки. Розміщення (7) називають розміщенням Неймана-Чупрова.

Мінімізація витрат для фіксованого значення дисперсії. Фіксуємо значення дисперсії оцінки сумарного значення D_0. Оптимальне розміщення:

$$n_j^* = \frac{1}{D_0 - R} \cdot \frac{N_j S_j}{\sqrt{c_j}} \sum_{i=1}^{K} N_i S_i \sqrt{c_i},\ j = 1,\ldots,K. \tag{8}$$

і

$$C_{\text{îïò}} = C' + (D_0 - R)^{-1}\left(\sum_{i=1}^{K} N_i S_i \sqrt{c_i}\right)^2. \tag{9}$$

Необхідні умови на оптимальні розміщення. Формули (4) і (8) дають оптимальне розміщення вибірки по стратах для відповідних задач. Але можливо таке, що для деяких страт $n_j > N_j$. Деякі рекомендації, щодо подолання даної неприємності, можна знайти в [1,4], а у [5] наведено умови, які необхідно повинні виконуватись на етапі планування обстеження:

$$(C_0 - C')\left(\frac{S_j}{\sqrt{c_j}}\right)\left(\sum_{i=1}^{K} N_i S_i \sqrt{c_i}\right)^{-1} \le 1,\ j = 1,\ldots,K \quad . \tag{10}$$

$$\left(D_0 - R\right)^{-1}\left(\frac{S_j}{\sqrt{c_j}}\right)\sum_{i=1}^{K} N_i S_i \sqrt{c_i} \le 1,\ j = 1,\ldots,K \quad . \tag{11}$$

А з врахуванням обмеження $N_j \le N$, де N – розмір популяції, перевіряють відповідно умови:

$$\left(\frac{C_0 - C'}{N}\right)\left(\frac{S_j}{\sqrt{c_j}}\right) \le \sum_{i=1}^{K} S_i \sqrt{c_i},$$

$$\sum_{i=1}^{K} S_i \sqrt{c_i} \le \left(D_0 + N\sum_{j=1}^{K} S_j^2\right)\left(\frac{\sqrt{c_j}}{S_j}\right).$$

Відмітимо, що, у загальному випадку, $n_j \in \square_+$. Тому, на практиці, доводиться вибирати між $\left[n_j\right]$ і $\left[n_j\right]+1$.

Висновки. Розглянуто задачі оптимального розміщення, що виникають на етапі планування стратифікованих вибіркових обстежень. Наведено необхідні умови оптимального розміщення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Джессен Р.Д. Методы статистических обследований / Р. Джессен; под ред. Е.М. Четыркина. – М.: Финансы и статистика, 1985.– 357 с.

2. Кокрен У. Методы выборочного обследования / У. Кокрен; под ред. А.Г. Волкова – М.: Статистика, 1976.– 236 с.

3. Cochran W.G. Sampling techniques / W. Cochran; 3-d edition.– N.Y.: Wiley, 1977. – 428 p.

4. Hajek J. Sampling from a finite population / J. Hajek– N.Y.: Marcel Dekker, 1981. – 264 p.

5. Кубайчук О. О. Стратифіковані вибіркові обстеження в соціально-економічній сфері / О. Кубайчук // Проблеми системного підходу в економіці. НАУ, 2011. – Вип. 4. – URL http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/index.html/

УДК 372.851

Bibigul Omarova, Aliya Sultanbek
(Aktobe, Kazakhstan)

METHODOLOGY OF SOLVING THE PROBLEMS OF THE SPACE GEOMETRY

In this article, the goals and objectives of the new technology and innovative methods are defined solving the problems of the space geometry, considered methods of the recommendation of application.

Key words: *the problems of teaching innovative technologies, multimedia technologies, systematic course, space geometry.*

When people remember their experience of studying geometry, many of them remember this not only as an unpleasant experience, but also often recall the difficulties they experienced in studying geometry. These two facts of learning, problems and a lack of depth of understanding go hand in hand. When it becomes difficult or impossible for us to understand the field of study, we usually resort to memorizing history, and all this experience is unpleasant for most people. So why is geometry so often the subject of school mathematics, which people remember with discomfort and misunderstanding? The answer depends on the lack of understanding of the curriculum of school geometry.The school geometry divides into two main parts: plane geometry and space geometry.

Stage I. It is possible to single out the following main problems, solved in the study of space geometry:

1) Development and consolidation of content lines started in a junior high school; generalization of basic mathematical methods to the case of space;

2) Study of the basic properties of dimensional figures;

3) Mastering the skills of depicting dimensional figures on a plane based on the properties of parallel projecting;

4) Development of logical thinking, dimensional representations of students in solving problems and proving the theorems of the course of space geometry.

There are two main stages, in the study of space geometry at school:

1) Formation of initial ideas about dimensional figures (1-9 grades);

2) Systematical course of space geometry (10-11 grades).

Systematic course of space geometry, the study of which is given approximately 70 hours in the tenth and eleventh grades, includes consideration of the following topics:

1. Axioms of space geometry and their simplest corollaries.
2. Parallelism of lines and planes in space.
3. Perpendicularity of straight lines and planes in space.
4. Coordinates, vectors, geometric transformations in space.
5. Polyhedra.
6. Rotation theme.
7. Area of surfaces and volume of geometric bodies.
8. The image of space figures on the plane [1].

Let us highlight some methodological features of studying space geometry.

1. The course of space geometry is fully based on plane geometry course.

Most of the objectives of the course are reduced to the solution of plane geometric problems, respectively, all the shortcomings that occurred in the study of plane geometry, are felt in the study of space geometry.

Therefore, for a successful study of space geometry, the teacher must constantly return to the plane geometric material. Before studying a particular theorem, it is necessary to repeat the plane geometric information.

2. In the space geometry, fundamentally different approach to geometric constructions.

If in the study of plane geometry students use drawings, that gives clear ideas about the object under study, so in space geometry there are no drawing tools that allow the representation of space bodies. Here we are dealing not with the object itself, only with its image.

Each space geometric problem is simultaneously a task for constructing an image of a figure using the properties of a parallel projection. This requires much more effort from students than they are required in solving plane geometric problems.

3. In the course of space geometry, much attention is paid to the logical side of the inference; we have to justify each of its conclusions, clearly setting preconditions.

4. The program provides space geometry faster tempo passing material than in plane geometry. At the same time, much more time is required to solve problems, so that independent work of schoolchildren takes a more significant place. It is necessary to carefully select the tasks in the lesson - to include only the most necessary.

5. The course of space geometry is constructed axiomatically. When studying the axiomatic of space geometry, it is necessary to solve two main methodological problems:

1) the axioms of the plane geometry for space are reformulated (some should be refined).

2) new specific axioms of the space are added, which at the first stages of the study are illustrated with the help of models, space geometric box, or a drawing.

In this case, it becomes possible to more effectively identify the students the essence of axiomatic and its role in the construction of geometry.

Stage II. The formation of space geometry representations goes in several stages and includes:

– the ability to represent the complete image of a geometrical figure according to the drawing, the mutual arrangement of its elements;

– the ability to mentally change the position of the figure - look from the other side;

– the ability to mentally dismember a figure, make a new object from it;

– the ability to depict a body on the drawing, adequately reflecting the existing relationship;

– the ability to present a body based on its verbal description, etc.

At the first stage, the prerequisites for creating an integral image of the figure are formed on a visual basis, with the identification of its essential features. At this stage, the teacher should widely use models, real objects of the surrounding world. After this, drawing is drawn up, which fixes consideration of the corresponding geometric configuration.

At the end of the first stage and in II, schoolchildren form images of figures and their combinations, which they can imagine in almost unchanged conditions.

Stage III: mastering the ability to operate images in changed conditions. Schoolchildren first work with the basic drawing, which, however, often does not allow seeing the features of the arrangement of the figure from different positions. Therefore, the drawing, as a rule, should be supported by consideration of the corresponding model. The demonstration is accompanied by specially selected questions.

For example: Which shapes can be obtained by crossing the tetrahedron of a plane? Show different cases on the model and the drawing. Justify the answer.

Scheme of the formation of space representations in III stage: *drawing model introduction* [2].

Stage IV: Students should construct space geometric objects independently on the basis of previously formulated concepts. At the same time, neither the drawing nor the pre-prepared model is used, but it is only possible for the teacher to ask questions to clarify the location of the figure.

Scheme in the IV stage: presentation of the drawing.

The main kind of space geometric problems for construction on a projection drawing are the problems of constructing sections of polyhedra. Two methods of constructing sections are considered in the school:

1) the method of traces; 2) method of internal design

(Sometimes it uses as a combination).

In accordance with the trace method, the trace of the cutting plane on the projection plane is first constructed, and then the lines of intersection of the secant plane with the faces of the polyhedron are successively located [3].

The main disadvantage of this method is that the trace of the cutting plane can be remote from the main part of the drawing; therefore, it is necessary to reduce the drawing, which is undesirable.

The method of internal design is based on the correspondence between the points of the section and the points of the base of the polyhedron. All the constructions are inside it, but it is more difficult to explain the construction logic, and the drawing is cluttered.

As we see, when studying the space geometry of the main difficulties - two. The first is the absence of algorithms. Almost every problem and each theorem is solved and proved as a new one. The second is the undeveloped spatial representations of students.

Studying space geometry, it is necessary to combine the vividness of the imagination with logic, visual pictures with strict formulations and proofs. Summarizing the definition of a definition, a theorem or a problem, one must first of all understand their content: to visualize, draw, and even better, though most difficultly, to represent what it is about. The main error of the students is the effort to memorize, not drawing, not imagining what it is about. There is no striving, to understand how a visual representation is precisely expressed in the formulation of a definition, theorem or problem.

REFERENCES

1. Stillwell J. Geomethy of Surfaces, Australia, 1992. – pp.228.

2. Gerard V. Foundation of Geometry lectures notes for Math 370, Revised for spring 2012. – pp.329.

3. Peterson T. New SAT Math workbook. Printed in the United States of America, 2005. – pp.354.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

УДК 796.821.1

Едуард Кулітка, Богдан Кордис
(Львів, Україна)

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕРВОВИХ ПРОЦЕСІВ У БОКСЕРІВ РІЗНОЇ СПОРТИВНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

У статті подані результати дослідження сили й рухливості нервових процесів у боксерів різної спортивної кваліфікації: першорозрядників та кандидатів у майстри спорту (КМС).

Ключові слова: *бокс, сила, рухливість, нервова система.*

The article presents the results of the study of the strength and mobility of the nervous processes in boxers of various sports qualifications: first-rate players and candidates for the master of sports (KMS).

Key words: *boxing, strength, mobility, nervous system.*

Вступ. Успіхи у спортивних досягненнях в значній мірі залежить від індивідуальних психофізіологічних властивостей спортсмена. Певні види спорту пред'являють до нього конкретні вимоги і разом з тим формують якості особистості, необхідні для успішного здійснення змагальної діяльності [4, 10].

У багатьох видах спорту швидкість реакцій є одним з головних факторів, що визначає успіх спортсмена. Це стосується спринтерів, фехтувальників, темпових акробатів, а також боксерів [1]. Вирішальним фактором для швидкості реакцій являється висока рухливість нервових процесів, які визначають час центральної обробки інформації й прийняття рішення [2, 8, 12].

Велике значення у досягненні високих спортивних результатів має сила нервових процесів, яка визначає функціональну витривалість центральної нервової системи (ЦНС). Літературні джерела свідчать, що переважна більшість спортсменів високого класу мають сильній тип нервової системи [9, 11].

Мета. Виявить кореляцію сили й рухливості нервових процесів у боксерів в залежності від рівня спортивної кваліфікації.

Матеріали і методи дослідження. Теоретичний аналіз й узагальнення літературних джерел, дослідження сили та рухливості нервових процесів з допомогою тепінг-тесту [5], математично-статистичні методи.

Дослідження проводили в двох групах спортсменів, які займаються боксом. Перша група налічувала 10 першорозрядників, а друга – 10 КМС. Досліджуваний протягом 30 секунд з максимальною швидкістю натискав на телеграфний ключ. Спеціальний пристрій реєстрував кількість натискань за кожні 5 секунд, а також загальну кількість натискань. Кожний учасник експерименту обстежувався три рази. Вираховували середні показники для 5 й 30 секундних інтервалів. Будували графіки працездатності, визначали коефіцієнт сили нервової системи (КСНС) для кожної групи за формулою [6]:

$$КСНС = \frac{(X_2 - X_1) + (X_3 - X_1) + (X_4 - X_1) + (X_5 - X_1) + (X_6 - X_1)}{X_1} x100\%$$ де

X_1 ; X_2;X_3;X_4;X_5;X_6 - загальна кількість натискань за відповідні 5-ти секундні інтервали .

Загальна кількість натискань за 30 сек. характеризує рухливість нервового процесу, чим більша ця величина, тим більша рухливість нервових процесів. Стабільна кількість натискань за кожні 5 сек. характеризує силу нервового процесу [3] На підставі отриманих даних будували графік рухливості нервового процесу в різних групах досліджуваних. При опрацьовуванні отриманих результатів використовували методи математичної статистики.

Результати та їх обговорення.

У таблиці 1 наведені дані, які характеризують рухливість нервових процесів у боксерів різної спортивної кваліфікації. Якщо прийняти середню величину (194,8) натискань на ключ в групі КМС за 100%, то середня величина (154,8) натискань на ключ в групі першорозрядників буде становити 79%, тобто рухливість нервових процесів у цій групі на 21% нижча, ніж у групі КМС. Діапазон коливань цього показника у групі першорозрядників складає (169-142) =27, а в групі КМС (199-190)=9. Ці відмінності вказують на більш скоординовану та стабільну роботу центральних й периферичних відділів ЦНС, які іннервують антагоністичні в'язеві групи, швидко переходять зі стану збудження у гальмівний й навпаки.

Табл. 1

Середні величини натискань на ключ за 30 секунд

Боксери першорозрядники	Боксери КМС
145,5±2,3	195,3±1,8
157,1±2,2	193,2±1,9
157,7±2,6	191,7±1,6
142,8±2,9	198,3±1,3
148,1±2,7	199,2±1,4
166,9±1,9	198,7±1,2
148,8±2,3	196,3±1,4
169,1±2,7	190,1±1,3
147,3±2,1	193,4±1,7
164,9±3,1	192,3±
(M±n)=154,8±2,4	**(M±n)=194,8±1,5**

Можливо, характерологічні особливості високої лабільності нервових процесів у боксерів КМС пов'язані із спортивним відбором, а також з більшим об'ємом тренувального навантаження, який довелося їм здолати, щоб досягнути відповідної спортивної кваліфікації. Це обумовило полегшення проведення збудження нервовими центрами і,як наслідок, збільшення рухливості нервових процесів.

На рисунку 1 представлена динаміка показників, які характеризують силу нервових процесів у групі КМС (суцільна лінія) та в групі першорозрядників (пунктирна лінія)

Рис. 1 Динаміка сили нервових процесів у боксерів КМС і 1-го розряду

Аналіз динаміки сили нервових процесів свідчить, що в групі КМС кількість натискань починає зростати з першого пятисекундного інтервалу і досягає на 20-ій секунді значно більшої кількості натискань – 47, проти 35 у групі першорозрядників, але на 25-ій секунді.

Більш швидке впрацьовування в групі КМС свідчить про більшу силу нервових процесів у порівнянні з першорозрядниками. Аналізуя працездатність в групі КМС, необхідно звернути увагу на те, що темп роботи у них зростає на 10-15 секунді, а в кінці роботи вертається до висхідного. Такий тик кривої працездатності відповідає сильному типу нервової системи [7].

Що стосується першорозрядників, то в них початковий ритм роботи знижується на 2-му пятисекундному відрізку, а потім поступово зростає й з 5-го пятисекундного відрізку знову знижується. Такий тип кривої характерний для нервовій системи середньої сили [10].

Визначення коефіцієнта сили нервової системи показало, що його величина в групі КМС складала 184%, а в групі першорозрядників – 90%. Так що і цей показник підтверджує, що боксери КМС мають більш високу рухливість і силу нервових процесів у порівнянні з першорозрядниками.

Висновки. 1.Встановлено, що сила і рухливість нервових процесів у боксерів залежить від рівня спортивної кваліфікації.

2. Величина коефіцієнта сили нервової системи прямо пропорційна рівню спортивної кваліфікації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Голяка С.К., Спринь О.Б. Зв’язок нейродинамічних і психомоторних функцій з характером спортивної діяльності / Голяка С.К., Спринь О.Б. // Природничий альманах. Біологічні науки: зб. наук. пр. – Херсон: Персей, 2002. – Вип.2. – С. 61-66.

2. Гордон С.М., Ильин А.Б. Оценка личности спортсменов разных специализаций и квалификаций (на примере циклических, игровых видов и спортивных единоборств) / Гордон С.М., Ильин А.Б. // Теория и практика физ. культуры. – 2003. – №2. – С. 24-26.

3. Ильина М.Н., Ильин Е.П. Об одном из условий диагностирования силы нервной систему по возбуждению с помощью теппинг-теста / Ильина М.Н., Ильин Е.П. // Психофизиологические особенности спортивной деятельности. – Л.: Наука, 1975. – С.183-186.

4. Ильин, Е.П. Психология спорта / Ильин Е.П. – СПб.: Питер, 2010. – 357 с.

5. Ильин Е.П. Психомоторная организация человека / Ильин Е.П. – СПб.: Питер, 2003. – 327 с.

6. Макаренко М.В., Голяка С.К. Індивідуально-типологічні властивості вищої нервової діяльності та характер сенсомоторного реагування у студентів з різним рівнем спортивної кваліфікації / Макаренко М.В., Голяка С.К. // Фізіол. журн. – 2005. – Т.51, №4. – С.70-74.

7. Макаренко М.В., Лизогуб В.С., Петренко Ю.О., Бібік Т.А., Явник О.Е., Юхименко Л.І. Функціональний стан центральної нервової системи за умов переробки інформації різного ступеня складності у осіб з різним рівнем рухливості основних нервових процесів / Макаренко М.В., Лизогуб В.С., Петренко Ю.О., Бібік Т.А., Явник О.Е., Юхименко Л.І // Фізіол. журн. – 2002. – Т. 48, №1. – С. 9-14.

8. Малахов В. А. Роль психоэмоционального состояния человека в организации профессиональной деятельности в экстремальных ситуациях / Малахов В. А., Серебряков А. М // Слобожанський науково-практичний вісник. – 2011. – №3. – С.131–136.

9. Неверкович, С. Д. Спортивная деятельность: психические состояния, діагностика, отбор / С.Д. Неверкович, У.Ш. Сундетова // Теория и практика физической культуры. – 2003. – №5. – С. 43-46.

10. Неверкович, С. Д. Спорт перспективы развития / С.Д. Неверкович, В.А. Хоточкин, Е.В. Кузьмичева // Теория и практика физической культуры. – 2001. – №3. – С.2-5.

11. О природе типологических различий свойств нервной системы / Бушов Ю. В. // Сибирский психологический журнал. – 2008. – Вып. 2. – С. 53–57.

12. Петренко Ю.О. Функціональна рухливість та сила нервових процесів у спортсменів з різним рівнем фізичного розвитку / Петренко Ю.О. // Актуальні питання біології та медицини. – Луганськ: Знання. – 2004. – С. 44-45

Андрій Кушнір
(Київ, Україна)

ВПЛИВ СИЛОВИХ АНАЕРОБНИХ НАВАНТАЖЕНЬ НА СЕКРЕЦІЮ ТЕСТОСТЕРОНУ

Стаття присвячена висвітленню питання взаємозв'язку рівня тестостерону в крові та занять силовими вправами. Проаналізовано фактори, що впливають на зміну рівня тестостерону під час силового тренування.

Ключові слова: *тестостерон, вільний тестостерон, гормональна реакція, ендорфін, кортизол, гемоконцентрація.*

The article is devoted to the study of the relationship between the level of testosterone in the blood and power exercises. The factors influencing the change in the level of testosterone during power training are also analyzed.

Key words: *testosterone, free testosterone, hormonal reaction, endorphin, cortisol, hemoconcentration.*

Постановка проблеми. Прийнято вважати, що тестостерон є анаболічним гормоном, проте його роль в метаболічному контролі не обмежується тільки цим. Завдяки своїм ефектам протидії тестостерон впливає на декілька інших гормонів. Його основна роль у силовому тренуванні полягає в індукції синтезу скорочувальних білків у м'язах, які зазнають фізичного навантаження. Крім того, в період інтенсивних занять силовими вправами, наприклад під час змагань, тестостерон очевидно необхідний для мобілізації функціональних можливостей [2, 5, 8].

Взаємозв'язок між рівнем тестостерону в крові та заняття силовими вправами майже не розглядаються вітчизняними методистами та недостатньо висвітлюються в сучасній педагогічній пресі, що й зумовило вибір теми наукової статті.

Стан дослідження. Зв'язок між фізичними вправами і активністю ендокринної системи досліджувався в роботах невеликого кола науковців. Галбо у своїх дослідженнях намагався довести чітку залежність гормональної реакції від інтенсивності занять. В 90-х роках доктор філософії Уільям Дж. Кремер (Коннектікут) проводив дослідження витривалості людини з використанням велоергометра. Його показники доводили, що в ході виконання вправ з розвитком великої потужності ініціація гормональних реакцій залежить від комбінованої дії рівня потужності та тривалості виконання вправи. В той же час результати ряду інших досліджень не дозволяли зробити висновок про існування такої чіткої залежності [4, 12].

У працях Ахтіайнена, Боско, Віру, Уелтмена вивчалися механізми активізації ендокринної системи, вплив інтенсивності та тривалості рухової активності на зміну рівня тестостерону в процесі силового тренування. Проте, незважаючи на наявність певних наукових напрацювань, питання потребує додаткового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Гормональна відповідь на виконання фізичних вправ залежить від 4 основних факторів: 1) інтенсивності вправ; 2) тривалості вправ; 3) рівня адаптації до конкретного виду вправ; потреб гомеостазу. Вплив цих визначаючих факторів модулюється емоційною напругою, наявністю кисню та вуглеводів, температурою навколишнього середовища, біоритмами та втомою [3].

Професор Галбо висунув припущення, що під час довготривалих занять фізичними вправами на гормональну реакцію можуть впливати імпульси від рецепторів, чутливих до температури, внутрішньо судинного тиску, тиску кисню та наявність глюкози. Однак передусім слід звертати увагу на ланцюжок зворотного зв'язку, що здійснюється за допомогою нервових імпульсів від рецепторів, які розташовані у скелетних м'язах. Це пропріоцептори чутливі до м'язового тиску і метаболічні рецептори, які реагують на накопичення продуктів обміну. Використання в невеликих дозах епідуральної анестезії , що

блокує тонкі сенсорні аферентні нервові волокна та практично не зачіпає товсті аферентні волокна і, відповідно, моторну функцію, дозволило К'яеру продемонструвати важливе значення ланцюгового зворотного зв'язку з м'язами для регуляції змін рівня АКТГ і β-ендорфіну [9].

При виконанні циклічних вправ було виявлено, що рівень інтенсивності суттєво впливає на зміну рівня ряду гормонів. Фізичні вправи з інтенсивністю вище певного порогу викликають гормональну відповідь. Поріг інтенсивності фізичних вправ для катехоламінів, АКТГ, кортизолу, β-ендорфіну і соматотропного гормону близький до анаеробного порогу. У чоловіків, що виконували тест із збільшенням навантаження на велоергометрі, можна було зафіксувати величину інтенсивності вправ, при досягненні якої спостерігалось підвищення рівня тестостерону [7].

Беручи до уваги значення «сили» центральної рухової команди, більшість впав для тренування сили та потужності повинні мати достатню інтенсивність щоб викликати досить сильну центральну рухову команду, щоб ініціювати гормональну відповідь. Проте швидке поодиноке застосування м'язової сили або потужності, як правило, не викликає гормональної реакції. Вочевидь має значення також тривалість зусилля та кількість повторень.

Швидкість фактичного виникнення гормональної відповіді визначається:

а) швидкістю передачі стимулюючого секрецію сигналу до ендокринної залози (максимальна швидкість спостерігається при першій активації мозкового шару надниркових залоз, відносно висока швидкість передачі сигналу – при активізації аденогіпофізу гіпоталамічими нейрогормонами);

б) можливістю безпосередньої секреції вже синтезованого гормону (як у випадку катехоламінів, зв'язаних у цитоплазматичних гранулах клітин мозкового шару надниркових залоз);

в) швидкістю біосинтезу гормонів в кількості, необхідній для підвищення їх рівня в крові під час рухової активності і його підтримування до кінця заняття. Динаміка вироблення тестостерону в умовах занять фізичними вправами й досі лишається не дослідженою [5].

Фізичні вправи високої інтенсивності у дослідженнях Боско (послідовні стрибки вгору, які виконуються з максимальною швидкістю протягом 1 хвилини) викликають збільшення концентрації гіпофізарних і гіпоталамічних гормонів на 20-36%. При цьому не виявляється ніяких змін концентрації соматотропного гормону, пролактину та інсуліноподібного фактору росту. Рівень загального і вільного тестостерону та кортизолу змінювався лише на 12-14%. Величина змін тестостерону і кортизолу при недовготривалих високо інтенсивних циклічних вправах була порівнянна зі зниженням об'єму плазми [8].

Таким чином, зміни рівня тестостерону та кортизолу що спостерігаються, вочевидь, обумовлені гемоконцентрацією. Галбо розглядав збільшення концентрації тестостерону на 13% при виконанні вправ із збільшенням навантаження як прояв зменшення об'єму плазми. Кремер також вказував на можливість того, що під час виконання силових вправ з середнім рівнем інтенсивності підвищений рівень тестостерону може бути обумовлений змінами об'єму плазми. Уілкерсон провів одночасну оцінку змін об'єму плазми і концентрації тестостерону під час виконання циклічних вправ. В результаті досліджень він дійшов висновку, що причиною помірного підвищення рівня тестостерону після 2-ти хвилинного виконання вправ у стаціонарному режимі було зниження об'єму плазми, а не підвищення рівня секреції тестостерону [11].

Проте одній з груп дослідників все ж вдалось виявити достовірне збільшення рівня тестостерону (на 28%) після тестування на велоергометрі тривалістю 4,5 хвилини при високому рівні інтенсивності (5 Вт на 1 кг маси тіла). Очевидно, що дані про вплив фізичних вправ на секрецію тестостерону є досить суперечливими, включаючи можливість зміни динаміки секреції гормону [14].

Зокрема, результати Ахтіайнена показують, що після двох підходів жиму ногами з навантаженням, яке рівне 12-ти повторному максимуму, (12ПМ) з інтервалом для відпочинку між підходами 2хвилини, концентрація вільного і загального тестостерону

достовірно перевищує початковий рівень. Разом з тим тут теж присутній внесок ефекту гемоконцентрації. Крім того варто враховувати, що зміни рівня тестостерону в крові не є прямим відображенням змін рівня секреції [1]. Виявлені зміни концентрації мають важливе значення, оскільки метаболічний вплив гормонів обумовлений саме змінами їх вмісту в міжклітинній речовині. Тривалий вплив гормонів підтримується лише при певному рівні гормонів у біологічних рідинах організму.

Підвищений рівень тестостерону часто спостерігається після виконання силових вправ. Такі результати були отримані під час вивчення впливу занять протягом 30 хвилин або після виконання 3-5 підходів 4 вправ з навантаженням 5 ПМ та інтервалом відпочинку 3 хвилини, або після 3 підходів з навантаженням 10 ПМ та інтервалом відпочинку 1 хвилина (дослідження Кремера). Водночас були отримані й інші показники: виконання 6 серій по 8 повторень жиму грудьми лежачі на лаві при навантаженні 70% загальною тривалістю 24 хвилини не викликали суттєвого збільшення рівня тестостерону. Зміни вмісту тестостерону в плазмі не спостерігались також і у випадку, коли заняття завершувалось виконанням максимальної кількості послідовних повторень жиму від грудей [17].

При використанні двох різних програм занять (з навантаженням 10 ПМ і 5ПМ) зміни рівня тестостерону в крові були більш суттєвими після виконання 4 вправ з навантаженням 10 ПМ (менша маса вільних вагів, більший об'єм виконаної роботи) в порівнянні з аналогічним заняттям з навантаженням 5ПМ (більша маса вільних вагів, менший об'єм виконаної роботи). Значення об'єму тренувального навантаження в подальшому було підтверджено іншою групою дослідників: після інтенсивного заняття силовими вправами, яке складалось з 3 підходів, зростання рівня тестостерону було більш помітним порівняно із заняттям із 1 повтором [15].

Крім наведених параметрів занять, помітний вплив на гормональну реакцію мала тривалість інтервалів для відпочинку, котра поза всяких сумнівів впливала на результати вище згаданих досліджень групи Кремера. Після інтенсивного кругового заняття силовими вправами тривалістю 30 хвилин (співвідношення робота/відпочинок 30 сек. : 30 сек. При навантаженні 70% 1 ПМ) у студентів університету чоловічої статі спостерігалось підвищення концентрації тестостерону на 24% порівняно з початковим рівнем [12].

Також було підтверджено, що гормональна відповідь на заняття силовими вправами залежить від об'єму задіяних м'язів, інтенсивності тренувального заняття, тривалості відпочинку в проміжках між підходами, а також від попереднього досвіду занять. Як концентричні, так і ексцентричні вправи здатні підвищувати вміст тестостерону в крові [19].

Висновки. У чоловіків під час виконання силових вправ спостерігається підвищення рівня тестостерону в крові, на що впливає ряд факторів. Найбільш важливе значення серед них має прикладання значної м'язової сили протягом достатньо довгого часу (більше 10-15 хвилин) при умові відносно короткотривалих перерв для відпочинку. У випадку нетривалих занять силовими вправами швидке збільшення концентрації тестостерону обумовлене переважно гемоконцентрацією.

Повторне збільшення рівня тестостерону, котре супроводжується збільшенням його специфічного зв'язування з рецепторами андрогенів у м'язових волокнах, може відбуватися після занять силовими вправами на пізніх етапах відновлення.

Найбільш важливим адаптивним ефектом тестостерону є індукція синтезу скорочувальних білків головним чином в швидких волокнах. В основі цього ефекту лежить формування комплексу тестостерон – рецептор і його вплив на геном. Пізній період відновлення після занять силовими вправами є часом реалізації адаптивного синтезу білка, стимульованого тестостероном. Анаболічний ефект, який ініціює тестостерон, перетворення міофібрилярних білків підтримується впливом соматотропіну та ростових факторів на процес передачі імпульсів.

Вплив тестостерону на показники м'язового скорочення може здійснюватись також і без участі рецепторів андрогенів. Ефект передпідготовки, котрий є результатом такого впливу, досі лишається на рівні припущення й потребує подальших систематичних досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ahtiainen, J.P., Pakarinen, A., Kraemer, W.J. & Hakkinen, K. (2003) Acute hormonal and neuromuscular responses and recovery to forced vs. maximum repetitions multiple resistance exercises. International Journal of Sports Medicine 24, 410-418.

2. Araki, L, Harada, Y. & Kuno, M. (1991) Target-dependent hormonal control of neuron size in the rat spinal nucleus of the bulbocaver-nosus. Journal of Neurosciences 11, 3025-3033.

3. Balon, T.W., Zorzano, A., Treadway, J.L., Goodman, M.N. & Ruder-man, N.B. (1990) Effects of insulin on protein synthesis and degradation in skeletal muscle after exercise. American Journal of Physiology 258, E92-E97.

4. Bloomer, R.J., Sforzo, G.A. & Keller, B.A. (2000) Effects of meal form and composition on plasma testosterone, cortisol, and insulin following resistance exercise. International Journal of Sport Nutrition, Exercise and Metabolism 10, 415-424.

5. Book, A.S., Starzyk, K.B. & Quinsley, V.L. (2001) The relationship between testosterone and aggression: a meta-analysis. Aggression and Violent Behavior 6, 579-599.

6. Booth, F.W. & Thomason, D.B. (1991) Molecular and cellular adaptation of muscle in response to exercise: perspectives of various models. Physiological Reviews 71, 541-585.

7. Bosco, C. & Vim, A. (1998) Testosterone and cortisol levels in blood of male sprinters, soccer players and crosscountry skiers. Biology of Sport 15, 3-8.

8. Bosco, C, Tihanyi, J., Rivalta, L. et al. (1996a) Hormonal responses in strenuous jumping effort. Japanese Journal of Physiology 46, 93-98.

9. Bosco, C., Tihanyi, J. & Viru, A. (1996b) Relationship between field fitness test and basal serum testosterone and cortisol levels in soccer players. Clinical Physiology 16, 317-322.

10. Bosco, C., Colli, R., Bonomi, R., von Duvillard, S.P. & Viru, A. (2000) Monitoring of strength training: neuromuscular and hormonal profile. Medicine and Science in Sports and Exercise 32, 202-208.

11. Busso, T., Hakkinen, K., Pakarinen, A. et al. (1992) Hormonal adaptations and modelled responses in elite weightlifters during 6 weeks of training. European Journal of Applied Physiology 64, 381-386.

12. Op'Teijnde, B. & Hespel, P. (2001) Short-term creatine supplementation does not alter the hormonal response to resistance training. Medicine and Science in Sports and Exercise 33, 449-453.

13. Pullinen, T., Mero, A., MacDonald, E., Palcarinen, A. & Komi, P.V. (1998) Plasma catecholmine and serum testosterone responses to four units of resistance exercise in young and adult male athletes. European Journal of Applied Physiology 77, 413-420.

14. Schwab, R., Jounson, G.O., Housh, T.J., Kinder, J.E. & Weir, J.P. (1993) Acute effects of different intensities of weight lifting on serum testosterone. Medicine and Science in Sports and Exercise 25, 1381-1385.

15. Vim, A. & Vim, M. (2001) Biochemical Monitoring of Sport Training. Human Kinetics, Champaign, IL.

16. Viru, A., Smirnova, T., Karelson, K., Snegovskaya, S. & Viru, M. (1996) Determinants and modulators of hormonal responses in exercise. Biology of Sport 13, 169-187.

17. Viru, M. & Viru, A. (2000) Hormonelle Veranderungen in der Taper. Phase umittelbar vor einem Wettkampf. Leisungssport 30(5), 4-7.

18. Weltman, J.A., Seip, R.L., Weltman, A. et al. (1990) Release of lu-tenizing hormone and growth hormone after recovery from maximal exercise. Journal of Applied Physiology 69, 196-200.

19. Youl, K.H., Hwak, K.S., JunLee, W. & Bryne, H.K. (2002) Effects of ginseng ingestion on growth hormone, testosterone, cortisol, and insulin-like growth factor 1 responses to acute resistance exercise. Journal of Strength Conditioning Research 16, 179-183.

УДК 796.814.071.2

Лілія Процик, Руслан Тронь
(Київ, Україна)

ФІЗІОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ПРОЯВУ ШВИДКІСНО-СИЛОВОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ ЄДИНОБОРЦІВ

Проведено аналіз науково-методичної літератури, щодо особливостей фізичної підготовки спортсменів, які спеціалізуються в єдиноборствах і, зокрема, у бойовому самбо. Визначено фізіологічні фактори розвитку швидкісно-силових здібностей єдиноборців. Розглянуто характер м'язової діяльності єдиноборців в змагальних умовах.

Ключові слова: *швидкісно-силова підготовленість, єдиноборства.*

The analysis and compilation of literature and practice of preparing athletes, who specializing in martial arts, particular in combat sambo. Identified pedagogical and physiological factors of speed-strength abilities fighters. Consider the nature of the muscles work fighters in competitive activities.

Key words: *speed-strength abilities, martial arts, combat sambo.*

Вступ. Одним із пріоритетних напрямків підготовки спортсменів, які спеціалізуються у єдиноборствах, є поліпшення їх швидкісно-силових якостей, так як умови змагальної діяльності в цих дисциплінах пов’язані з постійно змінюваними ситуаціями. Також, високий рівень швидкісно-силової підготовленості дозволяє більш активно вести поєдинок і, відповідно, підвищити його видовищність, що необхідно в професійному спорті.

Особливості фізичної підготовки в різних видах боротьби, боксі, бойовому самбо істотно відрізняються, але швидкісно-силовій підготовці спортсменів приділяють значну увагу фахівці всіх цих спеціалізацій (Озолев К.С., 1983; Резинкін В.В., 2001; Туманян Г.С 2006 ; Рябінін С.П., Шумілін А.П., 2007). Існує багато наукових робіт, заснованих на методі педагогічного спостереження в умовах навчально-тренувального процесу та змагальної практики спортсменів-єдиноборців, які підтверджують той факт, що високий рівень розвитку спеціальних швидкісно-силових якостей спортсменів є основним чинником успішної реалізації техніко-тактичних дій у змагальних умовах (Данько В.Г., Бойко В.Ф., 2004; Рябінін С.П., Шумілін А.П., 2007).

Мета дослідження – визначити фізіологічні фактори прояву швидкісно-силової підготовленості єдиноборців та ефективні засоби для її покращення.

Методи дослідження – аналіз та узагальнення даних наукової літератури вітчизняних і зарубіжних авторів.

Результати досліджень та їх обговорення. У контактних єдиноборствах під час проведення змагальних поєдинків спортсмени більшу частину часу перебувають у безпосередньому фізичному контакті, змушуючи нервово-м'язовий апарат працювати в значній напрузі і ациклічному режимі. Такі умови поєдинку вимагають від них хорошої спеціальної підготовленості, важливою складовою якої є швидкісно-силова підготовка. Цей факт підтверджують численні наукові дослідження і педагогічні спостереження, проведені в процесі навчально-тренувальних занять і змагань різного рангу [21, с. 29].

Слід зазначити що, на відміну від змагальних поєдинків, робота нервово-м'язового апарату спортсменів, при застосуванні загальноприйнятих методик, спрямованих на розвиток спеціальних швидкісно-силових якостей, носить циклічний характер [13, с. 359]. Крім того в поєдинках нервово-м'язовий апарат знаходиться в стані значного збудження, особливо в початковий момент виконання прийому. У таких умовах максимальне зусилля найчастіше формується без попередньої релаксаційної фази. Всі ці факти говорять про те, що характер роботи м'язів у змагальних поєдинках не відповідає характеру їх роботи при

використанні загальноприйнятих методик розвитку спеціальних швидкісно-силових якостей у навчально-тренувальному процесі [1, с. 49].

З цього можна зробити висновок, що найбільш ефективними методиками розвитку швидкісно-силових якостей є ті, що дозволяють змоделювати тренувальний процес єдиноборців, максимально наближено до змагальних умов. У бойовому самбо здобути дострокову перемогу можна за рахунок нокауту – удару, виконаного максимально точно, сильно і швидко, в результаті якого настає тимчасова втрата координації, або виконання чистого кидка з подальшим больовим чи задушливим прийомом. Для досягнення такого рівня майстерності необхідно одночасно розвивати швидкісно-силові якості, техніку ударів і кидків в умовах, наближених до змагальних [4, с. 52].

Розвиток швидкісно-силових здібностей у всьому діапазоні зовнішніх опорів, притаманних діяльності бійця, збільшується при одночасному підвищенні максимальних величин швидкості і сили, що характерно для спортсменів початківців. Поєднання силових і швидкісних компонентів при переважному зростанні показників максимальних зусиль більш типово для висококваліфікованих спортсменів [5, с. 11].

З підвищенням рівня майстерності виявляється тенденція до використання більш інтенсивних і спеціалізованих впливів. Як наголошує Ю. В. Верхошанский [7, с. 118], найкращий засіб спеціальної швидкісно-силової підготовки саме змагальна вправа. Але в практиці часте його використання пов'язане з великими витратами нервової і фізичної енергії. Тому, необхідно ретельно підбирати засоби, що враховують специфічність і локальність впливів [18, с. 344].

Дослідження силових здібностей у спортивній боротьбі, зокрема, в дзюдо, показало, що «вибухові» зусилля значною мірою характеризують спортивну майстерність борця [20, с. 101].

Сучасний бокс характеризується великою динамічністю і саме висока швидкість виконання бойових дій, вміння керувати швидкістю і здатність зберігати її на всьому протязі змагань – запорука успіху [6, с. 25].

У спортивній боротьбі, в тому числі в дзюдо, до руховому апарату спортсменів пред'являються високі вимоги. Це визначає необхідність розвитку фізичних якостей у спортсменів вищих розрядів і, зокрема, їх здатності до прояву великих м'язових зусиль у найкоротший час. Досліджуючи структуру фізичної підготовленості борців, виділяють чотири основних фактори, серед яких провідним є спеціальна підготовленість на базі високого рівня розвитку швидкісно-силових якостей [11, с. 34].

Визначення співвідношення і складу засобів фізичної підготовки, спрямованих на розвиток сили і швидкісно-силових якостей, має особливе значення в тренувальному процесі борців. Успішне вирішення даного питання, на думку Бойко В.Ф., і Данько Г.В., дозволить залучити значні резерви навчально-тренувального процесу і підняти на якісно новий рівень теорію і практику цього виду спорту [2, с. 31].

Спеціальні дослідження підтверджують позитивний взаємозв'язок між спеціальною швидкісно-силовою та технічною підготовкою борців [14, с. 68]. За даними Олзоева К.С, Алфьорова Т.В. видатні борці завжди відрізнялися не тільки високим рівнем фізичної підготовленості і віртуозним володінням техніки, але і здатністю до своєчасного прояву вибухових зусиль [16, с. 124].

Вперше охарактеризував швидкісно-силові якості як величину проявленної сили за рахунок збільшення прискорення при постійній масі В.С.Фарфель. Пізніше це положення було уточнено: швидкісно-силові якості стали розглядатися як здатність до швидкого розвитку максимуму рухового зусилля в умовах специфічної структури руху [18, с.187]. Як бачимо, тут досить добре відображена суть швидкісно-силової підготовки – роздільний або комплексний розвиток швидкості і сили в рухах, схожих за структурою зі змагальною вправою. Таким чином, при всьому різноманітті силових проявів найбільш значними є швидкісно-силові можливості, за допомогою яких вирішується одне з основних завдань – виконання високоефективних атакуючих дій при значному опорі суперника [19, с. 32].

Основні напрямки швидкісно-силової підготовки в єдиноборствах спираються на три наступні основоположні моменти фізіології рухів людини:

– вдосконалення міжм'язової координації;

– вдосконалення внутрішньом'язової координації;

– вдосконалення власної реактивності м'язів.

Для вдосконалення міжм'язової координації корисно використовувати вправи, схожі з основними змагальними вправами самбіста.

Для поліпшення внутрішньом'язової координації слід застосовувати такі вправи, які дозволять центральній нервовій системі:

– одночасно включити в роботу найбільшу кількість рухових одиниць;

– домогтися високої частоти імпульсації міонов мотонейронів;

– досягти оптимальної синхронізації всіх мотонейронів.

Від узгодженості роботи цих нейрофізіологічних «механізмів» залежить необхідна внутрішньом'язова координація.

Для тренування власної реактивності м'язів застосовують силові вправи, де величина обтяження коливається в межах 7-13 ПМ (повторний максимум) [8, с.127].

Розділити розвиток швидкості і сили в процесі тренування можна лише умовно, так як ці якості у висококваліфікованих єдиноборців взаємопов'язані. Оскільки швидкість розвивається тільки до 16-17 років, у більш старшому віці її прогрес можливий лише за рахунок збільшення показників сили в рухах, наближених за структурою до виконуваних прийомів, або ж за рахунок більш раціонального виконання технічних дій [3, с. 26].

У чистому вигляді швидкість проявляється лише в дуже простих односуглобних рухах (теппінг-тест – розмахування рукою в одній площині), прояви яких відносно незалежні один від одного [17, с. 166].

Висновки

1. Визначено, що в структурі фізичної підготовленості, яка багато в чому визначає майстерність спортсменів-єдиноборців, швидкісно-силові якості займають особливе місце.

2. Методика розвитку швидкісно-силових якостей повинна бути тісно взаємопов'язаність з технічною підготовкою, а також бути наближеною до умов змагань.

3. Швидкісно-силова підготовка спортсменів вищих розрядів, що спеціалізуються в бойовому самбо, являє собою синтез кращих практик підготовки спорсменів різних єдиноборств.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алферов Т.В. Динамика развития скоростных качеств дзюдоистов / Т.В.Алферов, В.Я. Обухов // Спортивная борьба: Ежегодник. – М.,1983. – С. 49-53.

2. Бойко, В.Ф. Управление и контроль в тренировочном процессе борцов: метод. рекомендации / В.Ф. Бойко, Г.В. Данько. – К., 1997. – 50 с.

3. Бойко В.Ф., Данько Г.В. Физическая подготовка борцов: уч.пособ. для студентов вузов физ. восп. и спорта/В.Ф. Бойко, Г.В. Данько. – Киев: Ол. лит., 2004. – 224 с.

4. Борисов Н. "Боевое самбо: защита – нападение". – М., Русский стиль №1, 1996. – С. 32–35.

5. Верхошанский, Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов / Ю.В. Верхошанский. – М. : Физкультура и спорт, 1985. – 85 с.

6. Волостных В. В. Энциклопедия боевого самбо: в 2 т. / В.В. Волостных, А. Г. Жуков, В. А. Тихонов. – Москва : Ассоциация Олимп, 1993. – 376 с.

7. Гаракян В.И, Меньшыков О.В, Хусяйнов З.М. Бокс. Техника и тренеровка акцентированных и точных ударов. Физкультура и спорт – 2007. С. 118-122.

8. Данько Т.Г. Формирование оптимальной структуры функциональной подготовленности борцов высокой квалификации: дис. канд. пед. наук по ф. в. и с.: 24.00.01/Т.Г. Данько: НУФВСУ. – Киев, 2009. – 240 с.

9. Зезюлин Ф.М. САМБО: Учебно-методическое пособие. – Владимир, 2003. – 180 с, ил.

10. Кахабришвили З.Г., Ахалкаци В.Ю., Квиникадзе Д. Г. Использование специфических тестов для оценки функционального состояния борцов дзюдо // Теория и практика физической культуры. – 2003. – №2. – С. 36-37.

11. Кипор Г. В. Проблемы индивидуального подхода к оценке скоростно-силовой подготовленности в единоборствах / Г.В. Кипор, А.В. Ишков // Теория и практика физической культуры. – 2002. – №10. – С. 34 – 38.

12. Олзоев, К.С. Показатели стиля спортивной деятельности борца / К.С.Олзоев, В.А. Геселевич // Спортивная борьба: Ежегодник. – М, 1983. – С. 59-61.

13. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в Олимпийском спорте // Олимпийская литература. – 2004. – С. 349-396.

14. Резинкин В.В. Скоростно-силовая подготовка в спортивных единоборствах с использованием локальных отягощений. – 01.02.08, 13.00.04 – Москва, 2001. –129 с.

15. Рябинин С.П., Шумилин А.П. Скоростно-силовая подготовка в спортивных единоборствах: [учебное пособие]. – Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2007. – 153 с.

16. Станков А.Г. Подготовка дзюдоистов. Монография. – М., 1994. – 242 с.

17. Судахов Е.Б. Факторная структура двигательных способностей квалифицированных боксеров. – Волгоград, 2008. – С. 166-168.

18. Туманян Г.С. Школа мастерства борцов, дзюдоистов и самбистов: уч. пос. – М.: Академия, 2006. – 592с.

19. Уилмор, Дж. Физиология спорта / Дж. Уилмор, Д. Костилл. – К.: Олимпийская литература, 2001. – 504 с.

20. Шариков А.Ф., Малков О.Б. Тактико-технические характеристики поединка в спортивных единоборствах. – М., 2007. – 171 с.

21. Шулика Ю. А. Боевое САМБО и прикладные единоборства. – Ростов н/Д: «Феникс», 2004. – 224 с.

УДК 796.011.3

Володимир Сорока, Олена Сорока
(Дніпро, Україна)

ІННОВАЦІЇ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ БАЗОВИМ ГІМНАСТИЧНИМ ВПРАВАМ НА ВИДАХ ЧОЛОВІЧОГО БАГАТОБОРСТВА

В роботі порушено питання вирішення проблеми ефективного використання часу і методів при навчанні базовим гімнастичним вправам на видах чоловічого багатоборства. Зроблена спроба побудови навчання з використанням циклізації вправ серійно-повторним методом. Розроблена методика ґрунтувалася на підставі рівня засвоєння вправи, що вивчається – індексу стабільності. Використання іноваційного підходу в навчанні дало змогу скоротити час навчання і підвищити якість виконання змагальних вправ.

Ключові слова: *базові гімнастичні вправи, метод навчання, циклізація рухів.*

The paper touched on solving the problem of effective use of time and methods for teaching basic gymnastic exercises on the types of men's all-around. An attempt to build learning using cyclization exercise commercially-repeated method. The developed method was based on the ground level of development of the studied exercises – the index of stability. Using an innovative approach to teaching has reduced the training time and enhance the quality of competitive exercises.

Key words: *basic gymnastics, teaching method, cyclization movements.*

Постановка проблеми. Основними тенденціями розвитку спортивної гімнастики є зростання складності змагальних програм на видах багатоборства, підвищення якості виконавської майстерності. Актуальна роль відводиться поглибленню специфіки розвитку видів гімнастичного багатоборства, збільшення кількості вправ різних структурних груп на снарядах. У зв'язку з цим, тренери змушені починати спортивну підготовку з юними гімнастками з раннього віку. Це дозволяє приблизно до початку пубертатного періоду опанувати «школою рухів», вправами базового рівня, вправами високої складності [1, с. 58].

З 10 років юні гімнастки приступають до освоєння важких вправ, а в віці 12-15 років (етап спеціалізованої базової підготовки) освоюють вправи високої труднощі з Правил змагань ФІЖ [3, с. 178].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність навчання в спортивній гімнастиці пов’язана з енергонасиченими, розгінними вправами, які мають вигляд своєрідних гімнастичних «локомоцій» і можуть циклічно, з нарощуванням потужності повторюватись. В цьому випадку робота буде виконуватись по типу циклічної, а рухи будуть циклізованими [4, с. 45].

Багаторазове повторювання вправ на гімнастичних приладах сприяє розвитку фізичних якостей, формуванню правильної постави і готує гімнастів до оволодіння більш складними руховими діями [2, с. 202].

Одним з методів, що оптимізують процес навчання, є серійно-повторний метод виконання гімнастичних вправ [3, с. 179].

Щоб вправа була освоєна, досить показати його і повторити кілька разів. У тих випадках, коли пряма циклізація неможлива, використовуються комбінації рухів, що також можуть повторюватися в одному робочому режимі (у середньому від 5 до 10 повторень) [2, с. 205].

Мета досліджень: визначити оптимальні блоки завдань при навчанні елементам з використанням серійно-повторного методу.

Завдання дослідження.

1. Дати аналіз існуючим системам методики навчання гімнастичних вправ.
2. Розробити методику навчання вправ з використанням серійно-повторного методу.
3. Визначити залежність психологічного фактора на терміни навчання і якість виконання елементів і змагальних комбінацій.

Методи та організація досліджень. В роботі використовувались методи: аналіз науково-методичної і спортивної літератури; педагогічне спостереження; анкетування; педагогічний експеримент; метод експертних оцінок; математико-статистична обробка даних.

Дослідження проводилися з вересня 2016 р. по квітень 2018 р. на базі КПНЗ МДЮСШ відділення «гімнастика спортивна» м. Дніпро, у яких брали участь 24 хлопчиків-гімнастів віком 10-12 років, спортивна кваліфікація II-I розряд.

За розробленою методикою експериментальна група працювала протягом 16 місяців, а контрольна група продовжувала працювати за методикой, що була складена тренерами, які відмовились від участі в експерименті.

Результати дослідження та їх обговорення.

Загальним на всіх етапах навчання є методика виправлення помилок. При пошуку першої причини, що викликала помилку у виконанні, тренери особливу увагу обертають на підготовчу стадію дії виконання вправи, а при виконанні зв'язувань і комбінацій знаходять ланцюжок помилок і усувають першу причину.

У практиці дуже рідко застосовується метод програмованого навчання, слабко враховується позитивний перенос рухових якостей. У багатьох тренерів відсутня установка побудови комбінацій на перспективу, при цьому не враховується ступінь освоєння елементів, що приводить до перекручування техніки.

В основу методики навчання гімнастичним вправам була покладена їхня циклізація

(мультиплікація), тобто використання серійно-повторного методу. Серія однакових рухів представляється у вигляді своєрідних «локомоцій», у яких циклічно повторюються ті самі рухи без додаткових службових, а тим більше баластових рухів. Це створює умови, у яких виконавець одержує найкращі можливості зосередитися на почуттєвому сприйнятті тонких деталей руху й добре усвідомити ритм виконання.

На видах багатоборства всі елементи розкладались на складові (згідно структури гімнастичної вправи) і виконувались у вигляді учбових завдань, що не носять характер самостійної змагальної вправи. При достатньому оволодінні, вправа виконувалась в серії цілком.

Аналіз анкетування тренерів міста й області показало, що кількість вправ в одному підході від 1 до 20 (на коні-маху – 50). При цьому враховується ступінь освоєння елемента, його енергонасиченість.

Методичні рекомендації до використання експериментальної програми

✓ На першому тренувальному занятті використовувати не більше двох навчальних програм, елементів різної рухової, структурної групи.

✓ Використовувати не більше 2-3-х вправ на кожному виді багатоборства. До досягнення індексу стабільності в 70% перерва повторень не повинна перевищувати 24 години.

✓ При помилковому виконанні техніки збільшити фази відпочинку, не зменшуючи блоки завдання або кількість повторень в одному підході.

Для визначення рівня освоєння елемента використовувався індекс стабільності (І.ст.).

І.ст. = загальна кількість вправ / вдала кількість вправ

Індекс стабільності визначався альтернативним методом – «виконано - не виконано» за допомогою експертних оцінок.

У процесі педагогічного спостереження виявлена стійка динаміка рівня засвоєння елементів на видах багатоборства.

І.ст. = 0,1-0,3 – побудова попередньої уяви про рух – початковий етап формування навику;

І.ст. = 0,4-0,5 – початкове рорзучування – етап розвитку рухового навику;

І.ст. = 0,6-0,7 – поглиблене розучування – етап стабілізації рухового навику;

І.ст. = 0,8-1,0 – удосконалення навику – етап завершення навчання.

До рівня освоєння І.ст. = 0,5 відбувається рівномірне становлення навички. На цьому рівні засвоєння елементу тренер перебуває в безпосередньому близу з гімнастом й, якщо буде потреба, надає допомогу.

Використовуючи серійно-повторний метод з укрупненням блоків завдань, протягом 8-ми тижневого навчального мезоциклу, 4-ри тижневого мезоциклу вдосконалення, 4-ри тижневого змагального мезоциклу, була відзначена наступна динаміка засвоєння окремих елементів (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Розподіл тренувального навантаження у підготовчому періоді

Мезоцикл	Мікроцикл	Кількість	Група	Кп*	КЕп	КЕ
Н а в ч а л ь н и й м е з о ц и к л						
Засвоєння нової програм	Що втягує	1	К	60	3	180
			Е	30	8	210
	Базовий	4	К	60	5	300
			Е	30	10	300
	Ударний	2	К	60	5	300
			Е	30	12	360

	Базовий	1	К	60	5	300
			Е	30	10	300
М е з о ц и к л в д о с к о н а л е н н я						
Вдосконалення програми	Базовий	2	К	60	5	300
			Е	30	10	300
	Ударний	1	К	60	7	420
			Е	40	15	450
	Відбудовний	1	К	120	3	460
			Е	160	8	480

Примітка: *Кп - кількість підходів; КЕп - кількість елементів у підході;
КЕ - кількість елементів; КК - кількість комбінацій.

Ураховувався не тільки індекс стабільності виконання вправ на всіх видах багатоборства, а й фіксувалося: кількість підходів (Кп), кількість елементів у кожному підході (КЕп), загальна кількість елементів на кожному учбово-тренувальному занятті (КЕ).

Таблиця 2

Розподіл тренувального навантаження в змагальний період

Мезоцикл	Мікроцикл	Кільк.	Група	Кп	КЕп	КЕ	*КК
М е з о ц и к л б е з п о с е р е д н ь о ї п і д г о т о в к и							
Передзма-гальний	Базовий	1	К	30	10	300	30
			Е	30	15	450	30
	Ударний	1	К	45	10	450	45
			Е	30	10	600	60
	Контрольний	1	К	30	10	300	30
			Е	30	10	300	30
В и с т у п н а з м а г а н н я х							
Реалізації	Модельний	1	К	30	10	300	30
			Е	30	10	300	30

Середньогруповий індекс стабільності в контрольній групі склав 0,8, в експериментальній – 1,0. При більшій кількості підходів контрольна група в навчальному мезоциклі виконувала, у середньому, на 90-100 елементів менше, ніж експериментальна група в кожному тренувальному занятті.

За підсумками проведених змагань отримано результати, які свідчать про більш високий рівень підготовки спортсменів експериментальної групи (рис.1).

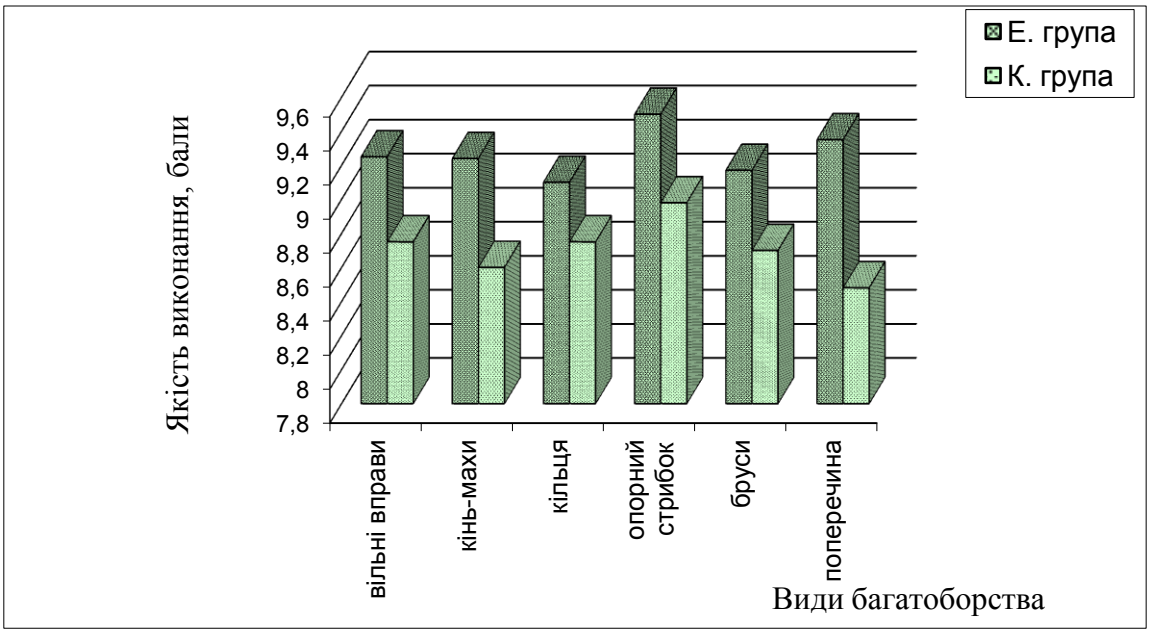

Рис. 1. Рівень якості виконання змагальних комбінацій

На всіх видах багатоборства оцінки гімнастів експериментальної групи перевищують оцінки в контрольній групі в середньому на 0,6-0,8 бали. Найсуттєвіші різниці в оцінках змагальних комбінацій визначені на поперечині та коні-махи. Слід відзначити, що поперечина вважається самим небезпечним видом багатоборства а кінь-махи – самим нестабільним у виконанні змагальних вправ.

Висновки

1. На підставі вивчення питання за методикою навчання в гімнастиці загальним на всіх етапах є методика виправлення помилок. При пошуку першої причини, що викликає помилку виконанні, тренери особливу увагу обертають на підготовчу стадію дії, а при виконанні зв'язування знаходять ланцюжок помилок.

2. Впроваджуючи інноваційну методику навчання вправам на гімнастичних снарядах, за рахунок укрупнення блоків-завдань, тим самим змінюється структура, зміст і насиченість заняття.

3. Використання запропонованої методики дозволило скоротити строки навчання окремих елементів у середньому на 2 тижні.

Напрямок подальших досліджень буде спрямовано розробку і втілення навчальних програм елементів вищих розрядів з використанням серійно-повторного методу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гавердовский Ю.К. Биомеханика гимнастики: скрытые возможности / Ю.К. Гавердовский // Наука в олимп. спорте. – 2013. – №2. – С. 57-64.

2. Сорока В.А. Особливості методики навчання вправам на видах гімнастичного багатоборства / В.А. Сорока, О.І. Сорока // Фізична культура, спорт та здоров’я нації – Вінниця: ВДПУ, 2014. – Т. 2, № 18 – С.198-205

3. Сорока В.А. Специально-техническая подготовка развития скоростно-силовых качеств юных гимнасток / В.А.Сорока,О.І. Сорока // XIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 13. – С. 177-179

4. Сорока В.А. Методика навчання гімнастичним вправам / В.А.Сорока, О.І. Сорока // Методичні рекомендації. – Дніпропетровськ: ДГІФКіС, 2013. – 45 с.

УДК 796.015.62

Олена Сорока, Володимир Сорока
(Дніпро, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ АТЛЕТИЧНОЇ ГІМНАСТИКИ НА ЗАНЯТТЯХ ОЗДОРОВЧОЮ АЕРОБІКОЮ ЗІ СТУДЕНТКАМИ 17-19 РОКІВ

У роботі розглянуто питання використання вправ атлетичної гімнастики на заняттях оздоровчою аеробікою зі студентками 1, 2 курсів. Доведена обгрунтованість використання силових вправ та їх вплив на морфофункціональні характеристики дівчат 17-19 років.

Ключові слова: *оздоровча аеробіка, атлетична гімнастика.*

The article deals with the use of exercises athletic gymnastics in the classes of health improving aerobics with students 1, 2 courses. The validity of the use of force exercises and their influence on morphofunctional characteristics of girls of 17-19 years has been proved.

Key words: *recreational aerobics, athletic gymnastics.*

Вступ. В наш час спостерігається зростання росту оздоровчою фізичною культурою, яка розглядає у взаємозв´язку людину з рівнем її рухової активності, генетичними передумовами, енергетичним потенціалом і образом життя. Бажання бути у формі – природне бажання, тим більше актуальне зараз, коли хвороби і дурні звички стали дуже розповсюдженні. Фітнес – шанс змінити якість життя без радикалізму і надмірних зусиль, ця система сама по собі створена на сьогоднішній день як система тренувань, що увібрала в себе всі найефективніші прийоми «виховання тіла» [1, с. 392; 3, с. 312].

Почати займатися аеробікою можна з будь-яким рівнем підготовки, і початківець спортсмен під керівництвом досвідчених інструкторів зможе підібрати ті види тренувань, що йому найбільш цікаві (аеробіка з елементами одноборств, степ-хореографія, йога та ін.) [2, с. 373; 5, с. 179].

Безумовна перемога і неминуща популярність аеробіки обумовлені тим, що учасникам не пропонується розморювати себе тренуваннями і дієтами. Аеробіка не стомлює тих, хто займаються їм вранці, до роботи, тонізуючи свій організм. Заняття аеробікою – це комплексне відновлення і підтримка здоров'я: раціональне харчування, очищення організму й індивідуальні програми фізичних навантажень [4, с. 140].

У багатьох європейських країнах Світу аеробіка сьогодні є глобальною програмою, спрямованою на зміцнення здоров'я нації [1, с. 392].

Значне зростання популярності серед різних верств населення України до занять оздоровчою аеробікою, передбачає розширення наукових досліджень у цій галузі [5, с. 180].

Використання різних засобів проведення занять з оздоровчою аеробікою є одною з причин його популярності. Одним з таких засобів є атлетична гімнастика, впливу занять якою на фізичний стан та морфометричні показники жінок присвячена наша робота.

Мета роботи – визначити вплив занять оздоровчою аеробікою з використанням засобів атлетичної гімнастики

Завдання роботи.

На підставі вивчених питань та за даними наукових досліджень, були визначені основні завдання роботи:

1. Скласти програму занять оздоровчою аеробікою з використанням вправ атлетичної гімнастики.

2. Визначити ефективність використання вправ атлетичної гімнастики на заняттях з оздоровчої аеробіки.

Методи досліджень: аналіз науково-методичної і спортивної літератури; метод педагогічного спостереження; антропометричний метод та метод індексів; метод визначення

функціонального стану організму та метод визначення рівня фізичної підготовленості; метод математичної статистики.

Організація досліджень

Дослідження проводилися з вересня 2017р по травень 2018р. на базі с/к «Славутич» м. Дніпро під час проведення курсу «Підвищення педагогічної майстерності» зі студентками I-II курсів віком 17-19 років, які займалися за програмою оздоровчого фітнесу перший рік. Групи дівчат, що досліджувалась, були поділена на контрольну (зміст роботи – виключно кардіо-навантаження) та експериментальну (кардіо-навантаження та вправи атлетичної гімнастики), в кожній по 20 дівчат.

Результати досліджень.

Підставою до складання додаткової програми занять оздоровчою аеробікою з використанням вправ атлетичної гімнастики – прагнення збільшити навантаження на заняттях за рахунок виконання вправ силового характеру.

Окремо нами були виділені основні групи м'язів: рук, грудей, спини, ніг. При цьому, враховувалось кількість підходів, кількість рухів в кожному підході. Обтягування підбирались з урахуванням того, щоб було можливо виконати запропоновані кількість рухів у кожному підході.

При виконанні комплексів силових вправ контролювалась техніка їх виконання, ритм дихання, індивідуальні почуття.

Комплекси вправ виконувались на кожному тренувальному занятті з роботою всіх м'язових груп. З цією метою кожна м'язова група відпрацьовувалась окремо: руки – «передня-задня поверхня», груди – «внутрішня-зовнішня поверхні», спина – «верхня-нижня частини», сідниці, ноги – «передня-внутрішня поверхні», м'язи черевного пресу.

Комплекс вправ визначався окремо кожній учасниці досліджень в залежності від особливостей її фізичної підготовленості, тілобудови, періоду ОМЦ (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень фізичного розвитку дівчат після експерименту

результат / показник		Вік, років	Вага, кг	Зріст, см	Окружністьталії, см	Окружність стегон, см	Окружність сідниць, см	Окружність грудей, см	Ширина плечей, см
К. гр	$\overline{X}$	18,2	62,4	164,9	66,8	55,9	96,7	85,7	46,2
	±σ	1,13	2,42	5,02	1,23	2,64	4,02	3,22	1,65
Е. гр.	$\overline{X}$	18,3	63,3	165,3	64,7	56,0	92,8	89,5	45,8
	±σ	1,42	3,02	4,65	2,42	1,86	4,42	2,86	1,66
P			p>0,05	p>0,05	p<0,05	p>0,05	p<0,05	p<0,05	p>0,05

На кожному тренувальному занятті змінювались вправи таким чином, щоб на протязі тижня в роботі приймали участь всі м'язові групи.

За точністю виконанням вправ постійно стежили досвідченні викладачі кафедри.

Виконання запропонованого нами комплексу вправ, що спрямований на розвиток силових якостей, показав певні зміни у стані фізичного розвитку та фізичної підготовленості дівчат. Рівень фізичного розвитку жінок після експерименту значно змінився.

Якщо ваго-зростові показники в обох групах не змінились (p>0,05), то показники окружності талії (контрольна група – 66,8±1,23; експериментальна група – 64,7±2,42); окружності сідниць (контрольна група – 96,7±4,02; експериментальна група – 92,8±4,42); окружності грудей (контрольна група – 85,7±3,22; експериментальна група – 89,5±2,86)

змінились досить суттєво – p<0,05. Аналіз індексів фізичного розвитку після проведення експерименту дає підстави робити певні висновки (табл. 2).

Таблиця 2

Індекси фізичного розвитку дівчат до та після експерименту

результат	показники		Індекси						Проби	
			Брока	Ерісмана	НОГК	ОГК	*Дефіцит ОГК	Плечовий	Штанге	Гєнча
К. гр	до	$\overline{X}$	61,2	83,0	83,0	81,2	-1,8	90,4	46,3	29,4
		±σ	1,36	2,52	2,52	2,26	0,48	2,56	4,72	3,45
	після	$\overline{X}$	61,3	83,5	-	81,4	-1,6	92,2	46,2	30,1
		±σ	1,56	3,72	-	2,3	1,23	2,45	5,26	4,36
P			p>0,05	p>0,05	p>0,05			p>0,05	p<0,05	p<0,05
Е. гр.	до	$\overline{X}$	61,3	83,2	83,2	81,4	-1,6	90,1	45,9	30,0
		±σ	1,33	2,46	2,46	2,23	0,12	3,33	3,56	2,45
	після	$\overline{X}$	61,4	86,9	-	83,9	0,9	96,2	120,5	45,2
		±σ	0,33	0,76	-	1,42	0,03	1,33	3,45	2,26
P			p>0,05	p<0,05	p<0,05			p<0,05	p<0,05	p<0,05

Примітка. Дефіцит ОГК визначається різницею між НОГК (необхідна окружність грудної клітини) та ОГК (окружність грудної клітини фактична)*

Індекс Брока у дівчат в обох групах залишився майже незмінним. Це свідчить про те, що під впливом занять, не залежно від того, проводились вони з використанням вправ силового характеру, чи такі вправи не виконувались, вага не змінилась (контрольна група – 62,4±2,42; експериментальна група – 63,3±3,02 – p>0,05. Але для більш точного аналізу стану слід звернути увагу на «якість ваги», що саме складає вагу?

Індекс Ерісмана, що вказує співвідношення об'єму грудної клітини до зросту стоячи в експериментальній групі значно покращився (p<0,05). На наш погляд, такі зміни відбулися в наслідок досить суттєвого збільшення окружності грудної клітини.

Індекс НОГК до експерименту в обох групах носив позитивний характер. Після впровадження методики проведення занять з використанням вправ атлетичної гімнастики, в експериментальній групі, НОГК прийшов до норми (+0,8см.) – p<0,05, в контрольній групі - залишився без змін (-1,6) –p>0,05.

Значно покращився плечовий індекс (контрольна група – 92,2±2,45; експериментальна група – 96,2±1,33) – p<0,05. Такі зміни можна віднести на рахунок підвищення сили м’язів спини, що забезпечують поставу.

Суттєві зміни відбулися і при виконанні проб на визначення функціонального стану. Показники проби Штанге в експериментальній групі відносно контрольної збільшились майже на третину (p<0,05). Показники виконання проби Гєнча в експериментальній групі також суттєво відрізняються від контрольної (p<0,05).

Висновки.

1. Обґрунтована науково методична характеристика авторської програми занять оздоровчою аеробікою з використанням вправ атлетичної гімнастики.
2. В наслідок впровадження програми проведення занять оздоровчою аеробікою з використанням засобів атлетичної гімнастики в експериментальній групі зросли показники основних індексів фізичного розвитку та функціонального стану.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сорока В.А. Порівняльний аналіз навантажень під час проведення занять з фізичного виховання у вищих навчальних закладах з використанням засобів різних видів спорту / В.А. Сорока, О.І. Сорока // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка. – Чернігів: ЧНПУ, 2013. – Т.2. – С.391-395.

2. Сорока О.І. Формирование здорового образа жизни студентов средствами фитнеса / О.І. Сорока, В.А. Сорока, А. Федорищева // Матеріали VI Всеукр. наук. практ. студ. конф. (м. Донецьк, 15 лист. 2013 р.). / За ред. Л.О. Демінської; ДДІЗФВіС – Донецьк, 2013 – С.373-378.

3. Сорока О.І. Вплив занять спортивною аеробікою на фізичний стан студенток вищих навчальних закладів / О.І. Сорока, В.А. Сорока // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження Є.С. Березняка: сайт Національного гірничого університету / кафедра історії та політичної теорії. – Д. : НГУ, 2014. – С.311-316.

4. Сорока О.І. Методика побудови занять спортивною аеробікою зі студентками вищих навчальних закладів / О.І. Сорока, В.А. Сорока // Материалы VI международной научно–практической конференции [«Здоровье для всех»], УО «Полесский государственный университет», (г. Пинск, 23-24 апреля 2015 г.) / Министерство образования Республики Беларусь [и др.]; редкол.: К.К. Шебеко [и др.]. – Пинск: ПолесГУ, 2015.– 225 с. – Ч. 2. – С.139-143.

5. Сорока О.І. Методика побудови занять оздоровчою аеробікою з жінками 25-28 років / О.І. Сорока, В.А. Сорока // Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 13. – С. 179-182.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бахадир Абдурахманов
(Ташкент, Узбекистан)

ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАНЯТИЙ ПО ДОМАШНЕМУ ЧТЕНИЮ

В последние годы домашнее чтение заняло свое достойное место среди аспектов изучения иностранных языков в неязыковых вузах, т.к. является важным источником пополнения словарного запаса студентов современными выражениями и клише. Благодаря коммуникативной и специальной направленности источников, данный вид чтения стимулирует развитие логики, интеллекта, познавательных интересов. Учитывая широкие возможности подбора аутентичных, композиционно-связанных и сюжетно захватывающих текстов из художественной литературы, близкой по направленности к основной специальности студентов, домашнее чтение становится неоценимым в целях стимуляции самостоятельного мышления и инициативной речи.

Ключевые слова: *домашнее чтение, качество обучения, умения обсуждать, обучение немецкому языку, художественное произведение.*

In recent years, home reading has taken its rightful place among the aspects of learning foreign languages in non-linguistic universities, because is an important source of replenishment of the vocabulary of students with modern expressions and cliches. Thanks to the communicative and special focus of sources, this type of reading stimulates the development of logic, intelligence, cognitive interests. Considering the wide possibilities of selection of authentic, compositionally related and plot-captivating texts from fiction, which is close in orientation to the main specialty of students, home reading becomes invaluable in order to stimulate independent thinking and initiative speech.

Key words*: home reading, quality of teaching, ability to discuss, teaching German, artwork.*

Домашнее чтение – один из распространённых аспектов чтения, которые широко используются на кафедре языковой подготовки ТГЮУ в настоящее время. Специфика нашего вуза позволяет использовать тексты, интересные по содержанию и полезные для расширения специфической и актуальной лексики.

Учитывая специфику отбора текстов для домашнего чтения, его юридическую направленность и аутентичность содержания – данный вид чтения обладает высокой социокультурной значимостью и является важнейшей содержательной базой для коммуникативной устно-речевой деятельности.

Главный критерий подбора текстов для домашнего чтения – познавательная и специфическая значимость материала, т.к. степень развития коммуникативных навыков студентов находится в прямой зависимости от количества разнообразных речевых ситуаций, в которых встречается пройденный языковой материал.

При методически правильном подборе материала и составлении упражнений для развития коммуникативных навыков дебатирования, высказывания собственных мнений и т.п., использование художественной литературы является мощным стимулом для развития навыков устной речи именно по специальности.

При правильной организации занятий по домашнему чтению у студентов формируется художественный вкус; они учатся анализировать и обобщать, аргументировать и контраргументировать. Существуют различные подходы к организации занятий по домашнему чтению. В частности Н.Б.Репина предлагает вначале выполнять упражнения, направленные на содержательную идентификацию для проверки понимания содержания текста без зрительной опоры на текст. Далее предлагаются упражнения с целью содержательного поиска с использованием текста в качестве зрительной опоры. После

упражнений следует обсуждение прочитанного материала, в конце ставятся проблемные вопросы, связанные с их жизнью и личным опытом. Таким образом, происходит постепенный переход от подготовленной речи к неподготовленной.

Анализ методики проведения занятий по домашнему чтению и наш собственный практический опыт позволяют нам сделать вывод, что наиболее эффективным приемом является обсуждение прочитанного материала, в ходе которого при постановке проблемных вопросов преподавателем, происходит переход от подготовленной речи к неподготовленной и спонтанной.

Домашнее чтение представляет больше возможности для практического использования аутентичной информации и обладает социокультурной значимостью.

Тексты для домашнего чтения помимо расширения и пополнения языковых знаний студентов способствуют также развитию устной речи – говорению и смыслового восприятия текста.

Процесс понимания – сложная мыслительная деятельность, которая часто выводит читающего за пределы текста для продолжения мысли автора, для высказывания собственных соображений по поводу содержания текста и т.д.

Основная задача преподавателя на занятиях по домашнему чтению – научить студентов обсуждать прочитанное. «Все виды устно-речевого отражения прочитанного (передача содержания, характеристика действующих лиц и т.д.) при всей своей специфичности должны быть направлены на формирование главного умения – умения обсуждать» (С.К.Фолонкина).

Умение обсуждать прочитанное художественное произведение основывается на гибком использовании элементов рассуждения в сочетании с повествовательными и описательными элементами.

В условиях домашнего чтения, когда все студенты читают одно художественное произведение даже передачу содержания текста сложно превратить в широкое обсуждение прочитанного с обоснованием поступков героев, описанием их характеров и собственными суждениями. Повествование в этом случае сводится не к простой репродукции текста, оно подчинено рассуждению, отбору фактов содержания и группирования фраз текста. Всё это стимулирует речевую деятельность студентов, даёт возможность реализовать в речи свои личные ориентации. Коммуникативная функция обсуждения, таким образом, предполагает не столько изложение тех или иных событий, сколько выражение субъективного (положительного или отрицательного) отношения говорящего к прочитанному тексту. На первом этапе введения материала для домашнего чтения преподавателю необходимо помнить о возможных трудностях предлагаемых текстов и о способах снятия этих трудностей и методах их преодоления.

Трудность зависит от подготовленности читающего: знания той темы, о которой идёт речь, от общего развития и языкового опыта студента. Сложные по теме тексты даются тогда, когда понимание их обеспечивается достаточным багажом знаний по другим предметам и общим развитием.

Языковая сложность предполагает незнакомые слова и грамматические конструкции. Эти трудности снимаются на предварительных занятиях или исключаются из текста. Следует также обратить внимание и на отличие языковых систем и речевое поведение персонажей, так называемый культуроведческий аспект содержания.

Сам текст способствует преодолению трудностей, нужно только разглядеть в нем опоры понимания. Так, например, среди лексических опор особое место занимает мотивированная лексика и слова, значение которых можно понять из контекста.

Вопрос развития у студентов потребности в чтении на иностранном языке тесно связан с задачей отбора текста. Прямая соотнесённость текста для домашнего чтения, однако, не обеспечивает должного успеха в достижении поставленных целей. Домашнее чтение должно способствовать тому, чтобы чтение из учебной деятельности превратилось в увлекательное занятие, чтобы у студентов формировалась привычка и потребность к самостоятельному чтению литературы на иностранном языке. Поэтому в ходе занятий по домашнему чтению

целесообразно использовать художественные произведения. Чтение такого рода литературы является наиболее эффективным средством увеличения словарного запаса студентов.

Развитие навыков устной речи на основе прочитанных художественных произведений также вносит существенные качественные изменения в овладение студентами устно-речевой языковой коммуникации.

Домашнее чтение также способствует важной образовательной цели – введению студентов в мир культуры страны изучаемого языка. Художественная литература является ценным источником страноведческих и профессиональных знаний, т.к. художественные тексты богаты реалиями, в которых наиболее ярко проявляется взаимосвязь языка и культуры.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Фоломкина С.К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом ВУЗе. М.: Высшая школа, 2005. 207 с.

2. Ильенкова С.Д. Показатели качества образования. Москва. Издательство «Элитариум», 2006.

3. Репина Н.Б. Организация домашнего чтения. Иностранные языки в школе, 1985. № 6. С. 56-58.

M.Baxriddinowa
(Taschkent, Uzbekistan)

DIE VERGLEICHENDEN ANALYSEN VON LINGUOKULTUROLOGISCHEN CHARACTERISTICS IN SPRICHWÖRTER

In dem Artikel wird eine vergleichende Analyse von Sprichwörtern in 4 Sprachen durchgeführt, die die intersprachliche Kultur am Beispiel der Paramie unterscheidet. In diesem Artikel werden die Sprichwörter und Sprüche der vier Sprachen Linguistisch-kulturell analysiert und der Unterschied der Kultur zwischen den Sprachen anhand der Paremiologie als Untersuchungsgegenstand aufgezeigt.

Eine der wichtigsten phraseologischen Einheiten, in der Phraseologie von Koonin A. V. als phraseologische Einheiten enthalten sind,das sind Sprichwörter und Sprüche. "Ein Sprichwort", wie Arnold in ihrem Buch "Das englische Wort" definiert, "ist ein kurzes, vertrautes Epigramm-Sprichwort, das eine populäre Weisheit, eine Wahrheit oder eine moralische Lektion auf prägnante und phantasievolle Weise ausdrückt. Sie haben viel mit den Ausdrucksformen gemeinsam, denn ihre lexikalischen Komponenten sind ebenfalls konstant, ihre Bedeutung ist traditionell und meistens figurativ. Sie sind oft aus ähnlichen Sprachen und Kulturen entlehnt und kommen manchmal durch mehr als eine Sprache in die Gegenwart. Jede Kultur hat ihre eigene Sprache. Beim Vergleich von Sprichwörtern können wir Ähnlichkeiten und Unterschiede feststellen. Die Forschung zum Thema "Die Analyse sprachkultureller Aspekte in Sprichwörtern" hat eine neue Untersuchung von Vasleva S. 1., Antonowa I. K., Putin A. A. zum selben Thema, aber in einer anderen Art der Analyse.

Laut J. Buranov und A. Muminov existieren Sprichwörter auch als vorgefertigte Einheiten mit einem besonderen Eigensinn, der sich nicht von der Bedeutung ihrer Bestandteile ableiten lässt. Daher können sie in phraseologischen Einheiten enthalten sein. Was Koonin A. v. Sprüche werden immer als Sätze betrachtet. Sie haben dedaktische Ziele. Im Gegensatz zu anderen phraseologischen Einheiten. Die Unterstützung der Ideen dieses Wissenschaftlers, einer der bekanntesten deutschen Linguisten, sagt Spirband G. K., obwohl sie komplexe Sätze sind, können sie als Sätze in Sätzen verwendet werden.

I.R. Galperin erwähnt in seinem Buch "Stilistik", dass Sprichwörter und Sprüche bestimmte rein sprachliche Merkmale haben, die immer berücksichtigt werden müssen, um von gewöhnlichen Sätzen zu unterscheiden. Sie sind kurze Aussagen, die in komprimierter Form die gesammelten Lebenserfahrungen der Gemeinschaft zeigen. Der Wissenschaftler hat seine Meta, Reim und Alliteration mit Hilfe von Beispielen wie "den Mantel nach dem eigenen Stoff schneiden" oder "früh ins Bett, früh aufstehen, macht den Mann gesund, reich und weise".

In unserer Forschung versuchen wir englische, deutsche, russische und usbekische Sprichwörter zu vergleichen, die ihre sprachkulturellen Aspekte untersuchen. Zum Beispiel "Der Esel zumindest nach Paris, alles wird rot sein." "Eshak makkaga borgani bilan halol bo'lmas" In den usbekischen und russischen Sprichwörtern wird ein Esel als Symbol der Dummheit symbolisiert. Aber anders als diese beiden Länder "Ein Affe auf diese Art und Weise" (Maymun maymunligicha qoladi xoh shoh bolsin, xoh pop). Aber dieses Tier ist durch das Symbol der Aktivität und List in der usbekischen Sprache gekennzeichnet. Englische Menschen vermeiden Tiere in ihren Sprichwörtern als Symbol der Dummheit und nehmen Beispiele aus dem wirklichen Leben: Alle sind nicht Heilige, die in die Kirche gehen. (Cherkovga borganlarning barchasi avliyo bo'lavermaydi.) Einige Sprichwörter dieser Länder unterscheiden sich von der Verwendung von Wörtern. Zum Beispiel werden in dem deutschen Sprichwort "Besen ein Spatz in der Hand, als eine Taube auf dem Dach" die Vögel Taube und ein Spatz verwendet, um dem Mame Bedeutung zu geben. Russische Leute benutzen "Meisen" und "Kranich" auf diese Weise. "Besser ein Vogel in der Hand als ein Kranich am Himmel." Aber englische Leute nehmen diesen Punkt. der Busch Anders als andere usbekische Leute benutzen in diesem Sprichwort keinen Vogel bekommen diese Bedeutung mit Hilfe der Realität "Uzoqdagi quyruqdan yaqindagi o'pka yaxshi"

In usbekischen Sprichwörtern "Daryo bo'yida quduq qazimoq" können wir verstehen, dass es nicht wirklich nützlich ist.

Eulen nach Athen bringen.

(Afinaga boyqush olib bormoq)

Kohlen nach Newcastle zu tragen.

(Nyukaslga ko'mir olib bormoq)

Gehe mit deinem Samowar nach Tula.

Die Bedeutung dieser Sprichwörter zeigt, dass es keinen Zweck hat, Eulen nach Athen zu tragen, da es das Land der Eulen ist, Kohlen nach Newcastle, wo sie selbst produziert werden und Samowar nach Tula, da diese Stadt für ihre Samoware berühmt ist.

УДК 81373.7:8142

Юлія Боровик
(Житомир, Україна)

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ У ФОКУСІ КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОЇ ПАРАДИГМИ

Стаття присвячена проблемі розвитку антропоцентризму у сфері функціонування фразеологічних одиниць. Головну увагу зосереджено на основних методах у розвитку антропоцентричної фразеології. Проаналізовано головні фактори, які послугували причиною закріплення антропоцентризму в лінгвістиці.

Ключові слова: *антропоцентризм, фразеологічна одиниця, метод, фактор, розвиток.*

The article deals with the problems of development of anthropocentrism in the field of functioning of phraseological units. The main attention is focused on the basic methods in the development of anthropocentric phraseology. The main factors that caused the consolidation of anthropocentrism in linguistics have been discussed.

Key words: *anthropocentrism, phraseological unit, method, development.*

Загальновідомо, що антропоцентричність мислення та мови було зумовлено усвідомленням людиною свого місця у соціумі та виділення себе як особистості з оточуючого її світу на противагу іншим нелюдським істотам. Саме завдяки таким трансформаціям лінгвістична парадигма орієнтується на дослідження людського фактора в мовній картині світу загалом.

В процесі інтеграції гуманітарних наук вивчення людського фактора стає багатоаспектним явищем. Антропоцентризм у свою чергу може відображати перцептивний, ментальний, прагматичний та інші модуси відображення людини в мові. «Людська присутність» репрезентується майже на всіх рівнях мовних досліджень у формі різноманітних концептів та категорій.

Ще на початку 1970-х роках у фразеології, подібно іншим мовознавчим дисциплінам, завершується структурно-системний період з переважанням у ньому емпіричних методів та методів класифікації [1, с. 22]. На зміну структурно-системному підходу приходить антропоцентрична фразеологія. Варто наголосити на тому, що методи, які були представлені на початку нової епохи (метод компонентного аналізу, соціологічний метод дослідження фразеологічного складу та інші) виступають наслідком попередньої епохи. Проте, нові парадигми не заперечують вже існуючих методів, а навпаки піддають їх антропоцентричній орієнтації.

Новим методом у розвитку антропоцентричної фразеології можна назвати метод інтерпретації. Головним стимулом інтерпретаційного методу у фразеології кінця XX-XXI ст. вважається зародження та становлення у сучасному мовознавстві когнітивно-дискурсивної парадигми [1, с. 23]. В рамках цієї парадигми перед дослідниками постають питання, пов’язані з отриманням, кодуванням, збереженням та передачею інформації фразеологічними способами. Інформація, яка отримується зовні, підлягає істотній обробці комунікантами в процесі мовлення. Саме тому така інформація потребує систематизації, кодування або ж перекодування, що є необхідними елементами задля її збереження і подальшої трансформації в семантиці фразеологічних одиниць.

Антропоцентрична фразеологія все частіше звертається до методу опису, оскільки в довготривалій пам’яті залишається лише та інформація, котра супроводжується додатковими асоціативно-емоційними елементами, які сприяють її тривалому збереженню у мовній свідомості. Опис ситуації можна віднести до вербальних способів освоєння антропоцентричної фразеології, який відіграє чільне місце в однозначній ідентифікації фразеологічних одиниць.

А вже у 90-х роках XX ст. антропоцентризм остаточно сформувався як один з основних принципів лінгвістики та стає методологічною основою сучасних лінгвістичних досліджень. В центрі уваги, відповідно, поставлено людину, яка творить мову [2, с. 43].

Фразеологічна картина світу у повній мірі реалізує принцип антропоцентризму, оскільки являє собою образну дійсність та людину як її частину. Саме людина постає найголовнішим концептом антропоценриської фразеології. Тому, поняття антропоцентризму у лінгвістиці дозволяє людині сприймати навколишню реальність через призму своєї свідомості та разом з тим створювати власну картину світу, усвідомлювати себе її частиною. Основою антропоцентричної побудови картини світу виступає особливість відображення дійсності людською свідомістю, а саме вихід за межі безпосереднього сенсорного досвіду у сферу абстрактного раціонального досвіду, тобто відображення реальності в її складних причинно-наслідкових зв’язках і відносинах. Крім того, вважається, що найважливіше завданням антропоцентричної фразеології полягає у дослідженні взаємовідношенні лінгвістичних та екстралінгвальних смислів в семантиці фразеологічних одиниць.

Отже, можна зробити висновок про те, що побут людини і все, що з нею пов’язано, знаходить більш повне відображення у фразеологічному фонді мови, ніж предмети і об’єкти навколишнього світу, які не мають прямого відношення до людини. Саме це обумовлює антропоцентричний характер мови. Цей факт пояснюється високим інтересом до людини і

деяких аспектів її існування, котрі стали з тих чи інших культурно-історичних причин більш важливими для носіїв мови, ніж інші предмети, об'єкти і явища дійсності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : ООО Изд-во "Элпис", 2008. – 271 с.

2. Ворожбитова А.А. Актуализация философско-лингвистического наследия как отражения «антропоцентрического сдвига» в филологии конца XX века / А. А. Ворожбитова // Антропоцентрическая парадигма в филологии. – Ставрополь, 2003. – Ч. 2: Филология. – С. 43–48.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент Ліпісівіцький М.Л.

УДК 316:372.881.161.1

Нигора Гиясова
(Ташкент, Узбекистан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматривается использование информационных технологий, в том числе Web-сайта, студентами технических вузов при изучении русского языка. Позволяет структурировать, систематизировать и активизировать их аудиторную и домашнюю работу как практического, так и научного плана и увеличить эффективность обучения русскому языку.

Ключевые слова: *информатизация, русифицированный, специализированный, повышение уровня, компьютерная визуализация, систематизировать, активизировать, доступный, надёжный, эффективный, ресурс.*

The article deals with the use of information technologies, including Web-site, by students of technical universities in the study of the Russian language. Allows you to structure, organize, and intensify their in-class and homework, both practical and scientific plan and to increase the effectiveness of learning the Russian language.

Key words*: informatization, localized, specialized, higher level, computer visualization, organize, activate, accessible, reliable, efficient, resource.*

В условиях информатизации образования всё большее значение для повышения качества учебного процесса в технических вузах приобретает использование средств в качестве средств обучения по русскому языку. В ряду технических специальностей, подготовка по которым предполагает изучение студентами русского языка, на особом месте стоит специальность «информатика». Особенностью подготовки будущих инженеров информатики является освоение широкого спектра программных средств, в том числе русифицированных, что создаёт предпосылки для необходимости повышения уровня лингвистической подготовки студентов. При этом, умения и навыки, приобретённые студентами-информатиками в процессе изучения и использования программных средств и систем, позволяют им более эффективно использовать специализированные программные средства, предназначенные для изучения русского языка.

Фактором, объективно способствующим повышению качества подготовки будущих инженеров на основе использования средств, является возможность участия самих студентов в разработке широкого спектра электронных средств образовательного назначения.

Подобная деятельность, с одной стороны, направлена на повышение уровня подготовки студентов в области информатики, и с другой стороны, обеспечивает повышение уровня их подготовки по русскому языку. В условиях использования средств в качестве средства обучения психолого-педагогические принципы обучения получают своё развитие и видоизменяются за счёт реализации новых возможностей: компьютерной визуализации, интерактивности, возможности адаптации и индивидуальным особенностям обучаемых и др. Несмотря на наличие и использование в практике подготовки студентов различных программных средств в поддержку обучения русскому языку, до настоящего времени не осуществлялись работы, связанные с теоретическим обоснованием и практической реализацией специализированного Web- сайта, предназначенного для подготовки студентов в области русского языка и будет способствовать формированию на необходимом уровне профессиональной информационной компетенции.

Несмотря на то, что создание Web-сайта – длительный, сложный и многогранный процесс, само построение обучающего сайта – задача ещё более сложная в связи со своей педагогической направленностью, воспитательными целями и обучающими задачами. Использование Web-сайта в качестве обучающей программы по русскому языку для студентов технического вуза даёт качественные результаты по развитию самостоятельной работы студентов: просмотр фрагментов занятий, накопление языкового материала, работа по самоконтролю. У студентов происходит понижение уровня стеснённости, боязни ошибиться во время вербального общения. Однако методика использования Web-сайта на занятиях заключается не только в максимально частом его применении, а в максимально успешном сочетании способностей преподавателя и возможностей Web-сайта, т.е. преподаватель не должен быть простым наблюдателем.

Таким образом, использование информационных технологий, в том числе Web-сайта, студентами технических вузов при изучении русского языка позволяет структурировать, систематизировать и активизировать их аудиторную и домашнюю работу как практического, так и научного плана и увеличить эффективность обучения русскому языку.

В настоящее время ощущается дефицит образовательных компьютерных программ, отвечающих требованиям конкретных учебных курсов, запросам учителей-практиков. У нас ещё не сформировался рынок учебных компьютерных программ по русскому языку, отсутствует развитая система их тиражирования, реализации. Имеющиеся сегодня качественные, понятные программы труднодоступны большинству ВУЗов из-за относительно высоких цен. Сотрудничество преподавателей информатики и русского языка – реальный, доступный, надёжный, эффективный способ решения проблемы использования компьютеров в обучении русскому языку. Однако, как показывает анализ специальной и методической литературы, учебников и учебных пособий, диссертационных исследований, отмеченная необходимость и актуальность применения технологии в обучении студентов русскому языку до настоящего времени не нашла достаточного отражения как в части теоретических разработок, так и в части конкретных программных средств и систем, на основе которых возможна реализация идеи повышения качества подготовки студентов по русскому языку в условиях организации систематического изучения и использования ими средств информационных технологий. Необходимость разрешения этой проблемы состоит в разработке первоочередных теоретических основ и специализированных программных средств, позволяющих повысить качество подготовки студентов русскому языку в условиях информатизации на основе разработки и использовании специализированного Web-сайта. При решении поставленной проблемы следует исходить из гипотезы о том, что качество подготовки по русскому языку студентов в условиях систематического изучения и использования технологии может быть повышено, если в качестве информационно-предметной обучающей среды русскому языку будет использован специализированный Web-сайт, спроектированный и реализованный с учетом направленности на активизацию самостоятельной работы студентов с помощью системы встроенных в Web-сайт

информационных предметных ресурсов.

Применение новейших средств информационных технологий в процессе обучения (в том числе и обучению русскому языку) приобретает всё большую актуальность, ибо способствует повышению мотивации учения, реализации дифференцированного подхода к обучению, его индивидуализации и интенсификации, повышению эффективности самостоятельной работы студентов и контроля знаний, умений, навыков по предмету. Компьютер как средство обучения, раскрывая резервы учебного процесса и личности студентов, расширяет дидактические возможности преподавателя, облегчает труд педагога, способствует его рационализации за счёт высвобождения учебного времени для творческих видов работ. Компьютеризация учебного процесса рассматривается методистами как один из факторов оптимальной организации обучения. Информационные технологии – это современное инструментальное средство, всеобъемлющая информсреда, новая организационно-методическая инфраструктура информационного обмена. Конечно, не везде в ВУЗах применяются информационные коммуникационные технологии в обучении русскому языку. Поэтому для них нужно проводить тренинги, позволяющие преподавателям ближе ознакомиться с компьютерами. Преподаватели в основном используют компьютер как информационное средство для подготовки к занятиям (поиск, отбор, создание, тиражирование информации), средство облегчения работы с педагогической документацией. Но не стоит забывать, что компьютер можно использовать как средство диагностики, тренинга, коррекции знаний, умений и навыков студентов. При этом функции обучения преподаватель оставляет за собой. Для выполнения этих задач преподаватель должен обладать не только опытом работы в отдельных программных продуктах, но и прочной компьютерной грамотностью в целом: необходимо хорошо представлять себе общее устройство компьютера, какие типы файлов бывают, и какие программы с ними работают, требования к информации и многое другое.

Использование компьютера в учебных целях вносит значительные изменения в деятельность студента. Он освобождается от необходимости выполнения рутинных операций, имеет возможность, не обращаясь к педагогу, получить требуемую информацию, в т.ч. и относящуюся к способу решения поставленной учебной задачи; избавляется от страха допустить ошибку; получает возможность приобщения к исследовательской работе. Новые информационные технологии расширяют возможности преподавателя, позволяют компенсировать дефицит общения студента с преподавателем.

Эффективность использования компьютерных технологий в обучении зависит от четкого представления о месте, которое они должны занимать в сложнейшем комплексе взаимосвязей, возникающих в системе взаимодействия «преподаватель – обучающийся». Следует иметь в виду, что использование компьютера не решает все проблемы обучения, компьютер не может и не должен вытеснить из образовательного процесса педагога, новые информационные технологии обучения не могут полностью заменить традиционные технологии, они лишь позволяют мотивировать интерес обучаемых к предмету, наглядно представить себе излагаемый материал.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Изд. 3-е. – М.: Русский язык. 1983.

2. Пассов Е.И. Концепция коммуникативного обучения иноязычной культуре. – Москва: Просвещение, 1993.

3. Кельдиев Т. Т. Русский язык для будущих программистов. – Ташкент: Укитувчи, 2008.

Гульнара Гулямова
(Ташкент, Узбекистан)

ЮРИДИК ТИЛ ЛЕКСИК БИРЛИКЛАРИ – ЮРИСПРУДЕНЦИЯ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ АСОСИ

Мустақил давлатчилигимизда инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ қатор қонунларнинг қабул қилиниши, ўз навбатида, юриспруденцияга оид минглаб янги терминларнинг юзага келишига ҳам сабаб бўлмоқда. Ушбу терминлар ҳуқуққа оид тушунчалар, тилда сўз ёки термин сифатида ўз аксини топар экан, улар миллий тилнинг ўз қонуниятлари асосида ифодаланмоғи ва шаклланмоғи шарт. Қонун тили лексикасини, асосан, терминлар ташкил этади. Лекин ҳар қандай юридик тушунчаларни ифодалаш учун терминлар олдига маълум талаблар ва меъёрлар қўйилади. Бу терминнинг моҳияти ва табиатидан келиб чиқади.

Ҳозирги ўзбек тилининг юридик терминлари тизимини ўрганиш жараёни лексикализация усулининг ниҳоятда фаоллашганлигини кўрсатади.

Калит сўзлар: *юридик тил, юридик термин, лисоний номинация, тизимли тадқиқ, унификация, юридик матн, терминлар гипонимияси, умумҳуқуқий тезаурус*

With the regard to creation of laws related to human rights during the period of independence, many legal terms have come to existence. Being reflected as words or terms of legal character in the language, they must be expressed and formed according to the rules of national language. The base of lexis of the legal language contains particularly terminology. However, the expression of any legal terms demands certain requirements and norms. It proceeds from the nature and essence of the term.

Key words: *legal language, legal terminology, linguistic nomination, systematic research, unification, legal text, term hyponymy, general legal thesaurus.*

Ҳар қандай миллий тил тараққиёти жамият, миллат тараққиёти билан узвий боғлиқ. Чунки миллат, жамият тараққиёти, тарих жараёнлари, энг аввало, тилда акс этади, унда халқ ҳаёти, миллий мафкура ифодаланади, руёбга чиқади. Шу боис миллатнинг миллат деб тан олинишида миллий тил асосий тўрт омилдан бири ҳисобланади. Миллий тил мустақилликнинг энг муҳим рамзларидан саналади. Давлат тили мақоми эса унинг ҳар томонлама ривожини кафолатлайди. Ўзбек тилининг истиқлол даври тараққиёти бунинг ёрқин мисоли бўла олади.

Дарҳақиқат, мустақиллигимизнинг илк қадами ўзбек тилига давлат тили мақоми берилишидан бошланди, мамлакатимиз суверенитети она тилимизга бўлган эътиборни тубдан ўзгартирди.

Она тилимизнинг бундай истиқболли ривожланиши (ислоҳ, ўзгариш, такомиллашув), даставвал, унинг лексикасида, терминологик тизимида акс этди ва акс этмоқда. Айниқса, демократик давлат ва ҳуқуқий жамият қуриш жараёнлари билан боғлиқ ҳолда юридик тил, юридик терминологиянинг ривожланиши ва ўзбек юридик терминларининг кун сайин ўсиши, норматив-ҳуқуқий терминларни қўллашдаги қатор муаммолар шу соҳада илмий тадқиқот ишлари олиб боришни тақозо этмоқда.

Маълумки, ҳозирги юриспруденция ўтган асрнинг 20-30-йилларидан кейин шакллана бошлаган эди. Шунга боғлиқ равишда бу соҳа терминологиясининг шаклланиш жараёни осонлик билан кечмади. Ўта мураккаб йилларда юридик тушунчаларни ўзга тил лексемалар ҳисобига ифода қилишга уринилди, кенг муомалада бўлган терминларни сунъий равишда ўзгартиришга ҳаракат қилинди. Мустақиллик шарофати билан ўз Конституциямизнинг она тилимизда яратилганлиги, янгидан-янги қонунчилик актлари ва ҳужжатларнинг давлат тилида қабул қилинаётганлиги, содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий, моддий-маданий, маънавий-маърифий ислоҳотлар ўзбек тилининг соҳа терминологиялари, хусусан, юридик

терминологиясининг ривожи ва тараққиёти учун ҳам ҳал қилувчи омиллардан бири бўлиб қолди.

Фан ва техника, ишлаб чиқариш ривожида терминологиянинг аҳамияти беқиёсдир. Ўзбек тилшунослигида бу борада кўплаб илмий ишлар бажарилди. Қатор илмий тадқиқотлар турли соҳа терминологиясининг ривожи учун катта ҳисса бўлиб қўшилди. Мазкур ишларда қатор соҳавий терминологик системалар таҳлил қилиниб, лингвистик нуқтаи назардан тадқиқ этилган. Шу каби тадқиқотлар фан ва техниканинг муайян бир тармоғи терминлари ривожига ижобий ҳисса қўшгани шубҳасиздир.

Ўзбек тилшунослигида юридик терминлар ҳам олимларнинг диққат марказида бўлиб келди. М.Қосимованинг номзодлик[21], Ш.Кўчимовнинг номзодлик[22] ва докторлик[23] диссертациялари шулар жумласидандир. Лекин шунга қарамай, юриспруденция тилида ҳали ўзининг тўлиқ ечимини топа олмаган қатор муаммолар мавжуд. Хусусан, юридик тил лексикасини, айниқса, терминологиясини тизимли (систем) тадқиқ қилиш ҳозирги тилшуносликнинг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолмоқда. Буни қуйидаги илмий-техник тараққиёт, моддий-маданий ва маънавий-маърифий омиллар тақозо этяпти:

1) ҳуқуқий-демократик давлат қуриш жараёнида юридик терминологиянинг ривожланиши ва шаклланиши лисоний номинацияларнинг семиотик жиҳатларига бўлган эътиборни янада оширмоқда;

2) ҳозирги даврда ижтимоий-гуманитар, айниқса, лингвистик фанларни жамият ҳаётига жорий қилишга бўлган талаб кундан-кунга ошиб бормоқда. Мазкур ҳаракат юридик тил лексик бирликлари, хусусан, юриспруденция тараққиётининг асоси, негизи ҳисобланган терминология масалаларини ҳам систем тадқиқ қилиш лозимлигини тасдиқламоқда;

3) мамлакатимизда эркин фуқаролик жамияти барпо этилиши, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятнинг ўсиши, ўзбек юриспруденцияси шаклланиши, юридик тил илмий тамойилларининг ишланиши ва ривожи, ҳуқуқий таълим-тарбияга эътибор кучайиши айнан юридик тил лексик тизимида ўз ифодасини топмоқда;

4) ҳуқуқий ислоҳотларнинг чуқурлашуви, жумладан, молия-банк, божхона, тадбиркорлик, мулкчилик, солиқчилик, ҳарбий соҳа каби тизимларнинг ривожи ҳам ўзбек юридик терминологиясининг янада тараққий этишига олиб келяпти;

5) ўзбек лексикологияси ва лексикографиясининг тарихи, истиқлол даври тараққиёти, шунингдек юридик тил илмий-назарий асосларини пухта ўрганиш умумҳуқуқий тезаурусга бўлган эҳтиёжни янада кучайтирмоқда.

Дарҳақиқат, мамлакатимизда миллий қонунчилигимиз шаклланиб, ривожланмоқда, энг асосийси, инсон ҳуқуқларини илмий ўрганиш давлатимиз сиёсатининг муҳим вазифасига айланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан мазкур масалага жуда катта эътибор берилмоқда. Мамлакатда давлат ҳокимиятини янада демократлаштиришнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, қонун устуворлигини таъминлаш, фуқаролар ва тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг таъсирчан механизмларини жорий қилиш, шунингдек, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш бўйича амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар юқори малакали юридик кадрларга бўлган зарурият ва юқори эҳтиёжни тақозо этмоқда, деб алоҳида таъкидлайди Юртбошимиз[24].

---

[21] Касымова М.Х. Структурно-системные особенности юридической терминологии узбекского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Т., 1985.

[22] Кўчимов Ш.Н. Ўзбекистон Республикаси қонунларининг тили: Филол. фанлари номзоди дис. ... автореф. – Т., 1995.

[23] Кўчимов Ш.Н. Ҳуқуқий нормаларни ўзбек тилида ифодалашнинг илмий-назарий муаммолари (лингво-юридик таҳлил): Филол. фанлари доктори дис. ... автореф. – Т., 2004.

[24] Ўзбекистон республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон қарори

Бу талабларни самарали амалга ошириш, албатта, юридик тил, унинг терминологик тизими ҳолатига ҳар томонлама боғлиқ. Негаки, фуқароларнинг қонунга қатъий риоя қилишининг асосий омили қонунларнинг аниқ, пухта, тушунарли тилда яратилишидадир. Яъни юридик терминларнинг бир тартибга солинган бўлиши (унификацияси), уларнинг лингвистик талабларга тўла жавоб бериши – юридик матнларнинг адолатли кучга эга бўлиб, халқ учун аниқ, тушунарли бўлишини таъминлайди ҳамда қонун тилининг содда ва равонлигида ҳал қилувчи асосий омил ҳисобланади. Шу боис яратилаётган ҳужжатлар тили дарслик тили каби пухта, равон, тушунарли бўлиши – давр талабидир.

Юридик терминларнинг шаклланиш тарихи, терминлараро маъновий муносабатлар, юридик терминларнинг унификацияси, умумҳуқуқий тезаурус яратиш тамойиллари кабилар ана шундай муаммолардандир. Шунингдек, давр талаби билан юридик терминларнинг ясалиш масалаларини янада чуқурроқ, атрофлича ўрганиш ҳам муҳимдир.

Фаннинг барча тармоқларига оид терминларни, шу жумладан, ўзбек юридик терминларини ҳам тартибга солиш терминшунослар олдида турган, ҳал этилиши лозим бўлган муҳим масалалардандир.

Юридик соҳа ривожланар экан, юридик тил ҳам унга ҳамоҳанг ривожлана боради, юридик терминология равнақ топади.

Мустақиллик туфайли ўзбек тилининг қатор соҳавий терминологиялари сингари юридик терминологиясида ҳам диққатга сазовор ўзгаришлар рўй бера бошлади. Бундай ўзгаришлар қуйидагилардан иборат:

биринчидан, миллий ўзни англаш, янгича мафкура, ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларига ўтиш амалиёти натижасида юриспруденцияга алоқадор қатор якка ва бирикма терминлар қўллана бошланди: с*ертификат, лизинг, санация, факторинг, макроиқтисодиёт, депозитарий, мулк суғуртаси, давлат тасарруфидан чиқариш, уй-жойни хусусийлаштириш, мулк ижараси, ҳиссадорлик жамияти, гипотека шартномаси, аксилреклама, ашёвий кредит, божхона тизими, бартер, бартер битимлари* каби терминлар шулар жумласидандир;

иккинчидан, қайд этилган сабабларга кўра юридик терминологияда қатор терминлар янгича маъноларида ишлатила бошланди. Фикримизнинг далили учун мисолларга мурожаат қиламиз. *Биржа* терминига ўзбек тилининг изоҳли луғати (ЎТИЛ)да шундай изоҳ берилган: “Капиталистик мамлакатларда: қимматбаҳо қоғозлар ва ҳар хил моллар савдо-сотиқ қилинадиган йирик савдо муассасаси” (I, 118). Энди мазкур терминнинг юридик атамаларнинг қисқача луғати (ЮАҚЛ)даги ҳозирги, замонавий тавсифига эътибор берайлик: “Аввалдан тайинланадиган манзил ва вақтда белгиланган қоидалар асосида очиқ савдо-сотиқ ўтказиш орқали биржа товарлари билан эркин улгуржи савдо қилиш шарт-шароитларини яратувчи, юридик шахс ҳисобланадиган корхона” (ЮАҚЛ, 69).

Демак ҳозирги ўзбек адабий тилининг асосий мақсадларидан бири – ўзбек тили юридик терминологиясини яхлит система сифатида тадқиқ этиш ва юридик терминларни тартибга солиш тамойилларини аниқлашдан иборат. Бу мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги вазифаларни ҳал этиш мақсадга мувофиқ бўлар эди:

ўзбек юридик терминологиясида тушунча ва номинация алоқаларини аниқлаш;

юридик терминлар тарихини ўрганиш;

юридик терминологиянинг мавзуий гуруҳларини конкретлаштириш;

терминлараро маъновий хусусиятларнинг турларини аниқлаш;

терминлар гипонимиясини ёритиш;

терминлар синонимиясини ўрганиш ва соҳа йўналишига муқобилини танлаш;

терминлар антонимиясини таҳлил қилиш;

юридик терминларнинг ички ва ташқи имкониятлар ҳисобига бойиши йўлларини янада чуқурроқ ўрганиш;

юриспруденцияга оид луғатлар ва қомусларни таҳлил қилиш, уларнинг сифатини ошириш бўйича тавсиялар бериш;

умумҳуқуқий тезаурус яратиш.

Чунки соҳавий терминологияларни атрофлича ўрганиш тилимиз, хусусан, лексикамиз сиру асрорларининг янги-янги қирраларини очиш имконини туғдиради.

УДК 81'37

Сніжана Данилюк
(Тернопіль, Україна)

THE PECULIARITIES OF ENGLISH NEOLOGISMS FUNCTIONING IN SOCIAL NETWORK (BASED ON THE BRITISH MASS MEDIA)

This article is dedicated to the new tendencies of functioning neologisms in English language on the basis of social network vocabulary. The main samples were taken from the most popular British mass media ("The Times", "The Guardian", "The Independent", "The Daily Mirror", "The Telegraph", "Elle", "GQ", "The Harper's Bazaar", "The Optimist", "Adweek" and "Wired").

Key words: *neologism, social net, mass media, speech, speaker.*

Стаття присвячена новітнім тенденціям функціонування неологізмів в англійській мові на прикладі лексичного словника сфери соціальних мереж. Добірка прикладів неологізмів була взята з найбільш популярних британських джерел мас-медіа ("The Times", "The Guardian", "The Independent", "The Daily Mirror", "The Telegraph", "Elle", "GQ", "The Harper's Bazaar", "The Optimist", "Adweek" and "Wired").

Ключові слова: *неологізм, соціальна мережа, мас-медіа, мова, мовець.*

Neologisms are the words which have just been inserted into the speech, but have not become the active language units yet. They may be commonly used in everyday life but not be formally accepted as constituting mainstream language. These units are considered to be on the verge of being used in the wide circle of speakers. The phenomenon of neologisms is a process of the speech reacting to the emergence of the new things, habits, processes and some social information. Neologisms are so difficult to recognize, that sometimes even the best on-line translators cannot handle giving the equivalents.

Over time people create new words that express concepts or ideas that were previously expressed using other words or use words that may not have existed at all. Neologisms can be: completely new words, new meanings for existing words or new semes in existing words. [1, p. 1].

The idea to focus on the Internet linguistic in addition to the language of the Internet is very actual because it is nowadays a current part of applied linguistic. This area of linguistic is one of the most fulfilled with newest language units. The reason of this tendency refers to the fact that most of us come into contact with the Internet practically every day. A lot of people cannot imagine working, studying or spending their free time without being online. The Internet creates a significant section of mass media. Social nets are nowadays nearly the main source of communicating, working, advertising, selling and buying things. As we know, main part of social net users are young people, who are considered to be the most active "creators" of new words in the particular language.

This theme has been investigated by many linguists. They are: Dziubina O.I, Zabotkina V.I., Halperin I.O., Yankov A.,V., Fischer R., Sornig K. etc.

Regardless to the large amount of investigations, this topic is constantly actual since English language as well as the other languages has a tendency to be updated and fulfilled with new

lexemes. This process is continuous. So every time it refers to neologisms we can be sure that there is some space for inspecting and analyzing.

The aim of this article is to distinguish the newest concepts related to the social network area, which were used in the most popular British mass media and considered to be potential neologisms. So, there are some new words, which have been used in the recent editions of the most popular British mass media sources.

The first one ***kittenfishing*** (UK /ˈkɪt.ᵊn.fɪʃ.ɪŋ/ US /ˈkɪt̬.ᵊn.fɪʃ.ɪŋ/) is a noun which means the activity of exaggerating your positive qualities in an online profile: "Essentially a light version of 'catfishing' – when you pretend to be a totally different person online – *kittenfishing* can be as simple as using profile photos that are out-of-date or heavily edited … An act that we've probably all experienced or even been guilty of at some point, *kittenfishing* comes as the world of dating becomes more and more competitive." [7].

The next ***finsta*** /ˈfɪn.stə/ is also a noun and has a meaning of the second account on the social media site Instagram, to which a limited number of people have access: "The latest development in the world of social media is the concept of a "finsta", a slang term meaning "fake insta." Essentially, a finsta is a private social media account a person uses in addition to their public profile to post potentially contentious content." [8].

Click farm (UK /ˈklɪk fɑːm/ US /ˈklɪk fɑːrm/) is used in a sense of a place where a team of workers is hired to increase a person or company's social media profile by clicking on content: "Footage has emerged of a giant "click farm" that uses more than 10,000 mobile phones to give product ratings and pages on social media websites phoney "likes". Companies reportedly pay thousands to get their apps more likes by using services like this massive plant offers." [3].

New noun ***micro-influencer*** (UK /ˌmaɪ.krəʊˈɪn.flu.ənsəʳ/ US /ˌmaɪ.kroʊˈɪn.flu.ənsɚ/) is used to describe someone who has a small number of followers on social media and who influences what people buy through the products they write about : "We're all familiar with the names of Instagram's top millennial female influencers. But the social platform is also home to a huge number of "micro influencers," or users who might command just a few thousand followers yet whose style and brand affiliations are closely followed – and emulated – by their dedicated fans." [2].

One more very popular noun ***instagirl*** (UK /ˈɪn.stə.gɜːl/ US /ˈɪn.stə.gɝːl/) means a female model who has a large number of followers on Instagram, a social media site for sharing photographs: "US Vogue coined the term "Instagirl" to describe the new crop of models whose careers and Instagram platforms are effectively one and the same." [10].

Next one is ***shelfie*** /ˈʃel.fi/, a photograph that someone takes of the books and other objects on their shelves and then publishes on a social media site: "Instagram has a lot to answer for. While most us are just beginning to get to grips with the selfie, the 'shelfie' movement has been gaining digital ground."[9].

In one of its articles British magazine "Elle" uses a noun ***surroundie*** /səˈraʊn.dɪ/ which is a 360-degree photograph taken with a special camera: "Forget selfies – 2017 is all about 360° cameras and 'surroundies', which capture the entire scene around you." [4].

Fitstagrammer (UK /ˈfit.stə.græm.əʳ/ US /ˈfit.stə.græm.ɚ/) is nearly one of the most popular neologisms which means someone who posts on the social media site Instagram about fitness and healthy eating: "The disposition of the Fitstagrammer – or certainly the one he live-feeds on social media to his hundreds of thousands of dedicated digital disciples – is one of unchecked buoyancy. He is a human medicine ball with a lunatic's smile, a Prozac pill with glutes the size of watermelons. He's like one of those grinning, gormless punchbags once found at fairgrounds: the harder life hits them the faster they come bouncing back up." [5].

In most cases fashion girls are the largest number of Instagram users and they like taking photos like ***shoefie*** /ˈʃuː.fi/ which means a photo of one's shoes, posted on a social media site: "A shoefie – a selfie of your footwear – is the bread and butter of the fashion girl's Instagram arsenal.

After all, in the age of social media, does it even matter that you bought a killer pair of heels if nobody sees it on your grid?" [6].

Another neologism is ***bothie*** (UK /ˈbəʊθ.i/ US /ˈboʊθ.i/), a split-screen image of two photos or videos taken using the front- and back-facing cameras of a phone at the same time: "Allow me to introduce you to "the bothie." It's not a selfie, nor a normal photo … but a hybrid of the two. It's a composite shot from both cameras on your phone, showing both you and whatever else is out there. It's a bothie. Crazy idea? Maybe. And yet, if history is any indication, you'll scoff at the bothie now and then while you're not looking they will take over the world."[12].

And the last of the newest words is ***BookTuber*** (UK /ˈbʊk.tʃuː.bəʳ/ US /ˈbʊk.tuː.bɚ/), it is someone who posts videos of book reviews on the social media site YouTube: "Print reviewing and vlogging are two very different things. BookTubers make excellent reading guides and they're happy to chat about the sort of stuff usually ignored by print critics such as the look (and even feel) of books. There's a great deal of bookish fun to be had out there on YouTube." [11].

We can see that English language as well as other world languages is constantly being fulfilled and enriched with new words, which are brought into the speech from the different sources and spheres of our society. But XXI century is an era of digital devices and technical inventions, and this phenomenon demands new names for new things and processes. As world's science is always in the process of improvement, the emergence of new terms is sure to take place. So the investigations of neologisms are always needed and actual.

REFERENCES

1. Lenka Šomanová. Words Recently Coined and Blended: Analysis Of New English Lexical Items; Masaryk University in Brno– 2017.

2. Infographic: Who Is the Millennial Female Micro Influencer? // Adweek. – March. 19, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.adweek.com.

3. The bizarre "click farm" of 10,000 phones that give fake "likes" to our most-loved apps// Daily Mirror, May 15, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mirror.co.uk.

4. Elle. – January, 2017.

5. How to spot: The Fitstagrammer// GQ. – July 17, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gq-magazine.co.uk.

6. How to take a killer shoefie// Harper's Bazaar. – April 11, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.harpersbazaar.com.au.

7. Kittenfishing is a new onlinedating term// Independent. – July 1, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.independent.co.uk.

8. Sexting and Finstas: when does the school get involved?// The Optimist. – May 15, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bloomingtonsouthoptimist.org.

9. The rise of the shelfie: how good looking is your book case?// The Telegraph. – February 3, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.telegraph.co.uk.

10. Gigi Hadid: a model with a fabulous figure – 30m followers // The Giardian. – March 5, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.theguardian.com.

11. Meet the BookTubers – they're young, smart and very well read// The Times. – August 11, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.thetimes.co.uk.

12. Nokia's new phone ushers in the unfortunate era of the "bothie"// Wired. – August 16, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wired.com.

УДК 811.512.122

Самал Жуанышпаева
(Петропавл, Қазақстан)

КӨНЕ ДӘУІР МҰРАЛАРЫ

Бұл мақалада қазақ халқының ерте заманнан келе жатқан сөз өнері, яғни көне дәуір әдебиеті жайында айтылады. Сонымен қатар қазақ әдебиетінің түп-тамырын білу арқылы жастарды отаншылдыққа тәрбиелеу, ұлттық мұралардың сыры туралы сөз болады.

Тірек сөздер: *Әдебиет, көне, мұра, қазақ, тәрбие.*

This article deals with ancient kazakh literature. At the same time, it is about the patriotic education of young people, the essence of national heritage through the roots of kazakh literature.

Keywords: *literature, historic, heritage, kazakh, upbringing.*

Әдебиет – өнер атаулының ішіндегі аса бір қастерлісі, туған халқыңның қасіретті Кешегісі мен бақытты Бүгінінің, ғажайып Болашағының ерекше тарихы, көркем шежіресі. Бұл халықтың айшықты сөзбен зерделеніп, көркем кестеленген рухани байлығы. Ана тіліңнің бар асыл қасиеті, шырын нәрі де осында. Бұл мәңгі азбайтын ғұмырлы өнер, ұлы өмір жырын толғайтын құдіретті өнер. Өйткені халықтың мұңы мен арманы да, елдігі мен ерлігі де, бір сөзбен айтқанда, халықтың қасиеті мен қасіреті де ең алдымен оның әдебиетінде көрініс береді. Сондықтан да халқымыз: «Сөз өнері - әр халықтың ғасырлар қойнауынан жеткен рухани азығы, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан мәдени мұрасы, ұлтымыздың терең де сырлы асыл қазынасы» дейді емес пе?

Қазақтың сөз өнері әріден, түркі тілдес тайпалардың өз алдына халық болып қалыптаспай тұрған кезінен бастау алады. Оған дәлел - ежелгі дәуірдегі әдебиетіміз. Ол кезеңдегі әдебиетіміздің көркем туындылары тек қазақ халқының еншісі ғана емес, басқа да түркі тектес халықтардың да әдебиетіне ортақ болғандығымен ерекшеленеді. Яғни, ол заманның әдеби дүниелері қазақ тілінде емес, ежелгі түркі тілінде жазылған. Өйткені, ол кезде түркі тілдес халықтардың экономикалық, әлеуметтік, мәдени өмірі бір-бірімен өзара тығыз байланысты болды. Олардың асқан ерлігі, көшпелі, жартылай отырықшы тұрмыс-тіршілігі, асқақ арман-қиялдары поэзия тілімен жырланып, қара сөзбен өрілген ерлік эпостар, ертегілер, аңыздарда баяндалды. Сондай-ақ халқымыз құлпытас, күмбез түріндегі ескерткіштерге өздерінің ерекше ерлігімен жүректерінен орын алған тарихи адамдары туралы жоқтау, мадақтауларын жыр түрінде ойып жазып қалдырып отырған. Бұдан түркі халықтарының жазу мәдениеті ертеден пайда болғанын көреміз. Көне жазулар біртіндеп дами келе, бізге белгілі Күлтегін, Тоныкөк, Қорқыт ата, Жүсіп Баласағұни, Махмұд Қашғари, Ахмет Йасауи, Бақырғани, Хорезми секілді орта ғасырлық ғұламалар шығармаларының сақталуына негіз болды деп толықтай айта аламыз. Себебі, VII-XIV ғасырлар арасындағы жеті ғасырды қамтыған ежелгі әдебиетіміздің, ұзақ тарихына қатысты ескерткіштер, сөзбен өрілген көркем шығармалар баршылық. Олардың алғашқылары деп түркі ру-тайпаларына ортақ VII ғасырдағы Орхон ескерткіштерін, VIII ғасырдағы"Қорқыт" және IXғасырдағы "Оғыз-наманы" айтуға болады. Бұлар - ежелгі түркі дәуірінің қоғамдық, әдеби, мәдени өмірін жыр еткен ғажайып дастандар.

Ежелгі мәдениет ескерткіштерінің ең бір керемети, әлемге әйгілі болған тас – Орхон ескерткіштері. Ондағы құлпытасқа қашап жазылған тарихи оқиғалар тізбегі Ұлы қағандардың жорықтары жыраулық-жорықтық үлгілері әдемі, көркем тілмен баяндалып, әрбір сөзі адамның жан жүйесін еріксіз тебірентетін, астарлап айтылған ой-толғаныстарына толы әрбір шумағы оқырманға эстетикалық ләззат беріп, ой мен сезім әлеміне жетелейді. Қиыннан қиыстырып, айтар сөзін айшықтап, ажарлап, сан түрлі бояумен құбылтып жеткізген ежелгі заман ақынының шеберлігіне таңырқап, талантына тәнті боласыз. Онда шешендік сөз нұсқалары да молынан кездеседі. Сонымен қатар өз елін, өз жерін сыртқы

жаулардан қорғау идеясы көрінеді. Ерлік, батырлық секілді асыл қасиеттер дәріптеледі. Күлтегіннің ерлігінің арқасында түркі халқының: "Кедейі бай болды", "азы көп болды", – деген сияқты жолдардан жырдың түпкі мұраты ел бірлігі мен оның бақытты өмірін аңсау екенін аңғарылады.

Орхон ескерткіштерін поэзия, ерлік жыры деп алғаш бағалаған ғалымдардың бірі – академик Мұхтар Әуезов. Ол руна жазуындағы ескерткіштердің мазмұны мен сипаты туралы айта келіп, былай деп жазады: «Олардың мазмұнында эпостық баяндау сазы басым, аңыздың көркемдік түрі де соған орайлас. Күлтегін, Тонықөк жазуларында қанша адам, қанша ерлік бейнеленген десеңізші! Оларда әр алуан рулар мен тайпалардың кескілескен шайқастарының, соғыс суреттерінің, батырлар ерлігінің, жорықтардың шежіресі бар. Тіпті, сол жазулардың бір талайында Күлтегіннің ежелгі жырларындағыдай жеңілуді білмейтін батыр болғандығы баяндалады. Ол жазуларда хронологиялық тәртіп те бар. Күлтегіннің он алты жастан қырық жеті жасқа дейін, яғни, өлгенге дейінгі өмірдегі ерлік қимылдары баян етіледі. Мұнда батырдың жас шағынан бастап өмірінің ақырына дейінгі ерліктері жырлайтын батырлық дастандардың сюжеттік құрылысында ұқсастық бар» [1, б. 136]

Эпикалық мұрамыздың көне үлгілерін оқыту мектептен басталады. Сондықтан бүгінгі жас ұрпақ әрбір дәуірдің елеулі, кезеңді оқиғаларын әр заманның ақын-жазушылары дастан-жырларға, ойшылдары тарих-шежіреге айналдырып, шеберлер сәулет өнерінде бейнелеп қалдырғанының арқасында халқымыздың жан сыры, елдік сипаты, адамгершілік мұраттарын зерделей алады. Әсіресе, жаһандану заманында тарихты, әдебиетті білу, оның бастау алар кезеңдеріне үңілу қажет-ақ. Әр ұлт өзінің ұлттық құндылықтарынан нәр алып, рухани дүниесімен сусындағанына не жетсін!

Осындай ғибраты мол асыл сөзбен қаланған ежелгі дәуір әдебиетіміздің келер ұрпаққа берер тәрбиелік мәні зор. Ұлтымыздың бет-бейнесін, ұлт мәдениетін, әдебиетін, тарихын тереңнен сезінуге мүмкіндік береді. Ел қорғаны бола білген ержүрек батырларымыз: «Бүкіл жеткіншегім – ұланым, Біріккен әулетім – халқым...» дегендей, еліміздің әр ұланы халқымызды қорғай алатын, ұлтының адал азаматтары болатынына сенгіміз келеді.

«Күлтегін» жырында: Қаның судай ақты, Сүйегің тау боп жатты. Бек ұлдарың құл болды, Пәк қыздарың күң болды. Тізеліні бүктірдік, Бастыны еңкейттік, Еліміз қайта ел болды. Халқымыз қайта халық болды. Бұл жолдардың тағылымдық мұрасы мол, тарихта өткен бабалардың ұрпақ қамы үшін күресіп, келешегі үшін дұрыс өсиет айта алған. Әсіресе, ұл-қыздың жат қолында қор болмауы, ата-ананы сыйлап, үлкеннен өнеге алып, халқыңмен бірге Отан аясында болып, бақытты ғұмыр кешу - ұлт тәрбиесінің қайнар көзі екендігі байқалады. Адами асыл қасиеттерді дәріптейтін елдің ұрпағы екенімізді кейінгі ұрпаққа осындай құнды тарихи да әдеби мұраларымыз арқылы сезінте аламыз. Өйткені, бұндай көне ескерткіштер «Шешендік өнердің және батырдың ерлігі жайындағы талай ғасырлардың өңдеуінен өткен ауызша хикаялардың дәстүрлі формаларын сақтаған» [2, 455-456 б.] көркем туынды болып табылады.

Ғасырлар бойы ұрпақтанұрпаққа жалғасып келе жатқан көне жәдігерлерімізді білгізу арқылы рухани дүниемізді танытып, жас ұрпақ бойында ұлттық сананы жан-жақты қалыптастыра аламыз.

Әр халық өз рухани қазынасын, әдеби мұраларын танып білсе, рухани жағынан кемелдене түседі. Ежелгі дәуір әдебиетінің мән-маңызы, өзіндік ерекшеліктерін, көркемдік сипатын таныту арқылы жастарға тарихи сананы қалыптастырып, ұлттық рухты егуге болады. Әдебиет үлгілерінде ақыл-парасат, өнер-білім, мінез-құлық, тәлім-тәрбие сөз болады. Мұның бәрінболашақ ұрпақ тәрбиесінде орынды пайдалана алсақ, олар өз жемісін береді. Сондықтан жастарды өзіміздің ішкі дүниемізге жақын нәрселермен сусындатқан жөн.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әуезов М. Шығармалары. – Алматы, 1969.11 том. – 136 б.
2. Қазақ ССР тарихы. – Алматы, 1980, 1 том. – 455-456 б.

УДК 821.512.122

Самал Жуанышпаева
(Петропавл, Қазақстан)

ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫ – ДӘУІР БЕЙНЕСІ

Бұл мақалада жыраулар поэзиясы, олардың өзіндік табиғаты, яғни, көтерген тақырыптарды жайында сөз болады. Сонымен қатар жыраулар шығармасының негізгі идеясы, көркемдік ерекшілігі, шығармаларының тәрбиелік мәні туралы баяндалады.

Тірек сөздер: *әдебиет, халық, өнер, ұлттық, поэзия, тәрбие, рухани.*

This article focuses on the poetry of poetry, their nature, theme, that is, raised issues. At the same time, the main idea of the novel, the artistic feature, the educational essence of works.

Key words: *literature, people, art, nationality, poetry, education, spirituality.*

Ұлттық мәдениетімізде көне заманнан бері жасасып келе жатқан асыл сөзбен көмкерілген халықтық туындылар баршылық. Оған сан түрлі тақырыптағы өлең-жырларымыз, тамылжыған әуенді әндеріміз, төкпе де сазды күйлеріміз, тағылымдық мән-мағынаға толы асыл сөз үлгілеріміз жатады.

Халқымыздың ғасырлар бойғы жинақталған рухани байлығы негізінде жасалған дәуірлік мәні бар поэзия туындылары бүгінгі күнде де өз өміршеңдігін жойған емес. Өйткені, бұлар – ата-бабамыздың сөзбен қалап қалдырған өнер туындысы, халық даналығының қайнарынан бастау алған мәңгілік мұра болатын құнды шығармаларымыз.

Әдебиет – өмір шындығының көркем өнердегі айнасы болғандықтан, онда әр дәуірдің тарихи-әлеуметтік мәселелері, замананың ащы ақиқаты суреттеліп, бір тарихи кезеңнің шындығы көрініс береді.

XY-XYIII ғасырда қазақ даласының рухани өмірінде көптеген ерекшеліктер болды. Сахараны мекен етіп, кең жазық даладағы тау-тас, өзен-көлдердің, шұрайлы жерлердің иесі болған қазақ халқы қашанда поэзиядан кенде болған емес. Кең даладағы көшпенді тірлік, тұрмыстық - қоғамдық өзгешелік сөз өнерінің соны сипатта қалыптасуына себеп болған-ды. Сондықтан болар, халқымыз «Өнер алды – қызыл тіл, ал тіл шұрайы – өлең сөз» деп таныды. Халықтың рухани өмірінде жетекші орынға шыққан жыраулар поэзиясы әлденеше ғасыр бойы қазақ әдебиетінің жай ғана көшбасшысы емес, ең басты жанрының қызметін атқарып келді.

Әлбеттте, қазақ әдебиетінің ортақ арналарынан оңаша жол тартқан алғашқы қадамдардың өзінен-ақ кемел өре, көркем келісімге жету заңды болса керек. Қазақ атымен аталатын дербес әдебиетінің алғашқы өкілдері, өз кезінде бүкіл Дәшті-Қыпшаққа даңқы кеткен Асан қайғы, Қазтуған жыраулар мұрасын жаңаның басы ғана емес, көненің жалғасы деп те қараймыз. Біздің заманымызға жеткен шығармаларынан қазақ халқының көтеріле көшіп, тәуелсіз ту көтерген қилы кезең, жыраулар дәуірі көрініс тапқан. Елге ұйытқы ер азаматтарға ақылгөй болған жыраулар қазақ поэзиясының болашақта ұмтылар бағыт-бағдарын, идеялық тұғыры мен көркемдік биігін де айқындап кетті.

«Мына жалған дүние кімдерден кейін қалмаған», – деп жырлап кеткен Шалкиіз ақын мына дүниенің жалғандығын айта отырып, осы жалған өмірде бейбіт, ауызбіршілікте өмір сүру керектігіне ерекше назар аудартады. Жыраулар поэзиясының негізгі тақырыбы – туған ел, жер, елдің бүтіндігі мен береке-бірлігі, өмір тірлігі.

«Көшпенділер философы» атанған Асан қайғы желмаясына мініп алып, халқына құтты да берекелі жер іздеп, дүниенің төрт бұрышын кезген. Қазтуған жырау болса, «Қайран менің Еділім» деп өз туған жерін зарлай да жырлай өткен. Доспанбет жырау «Айналайын, ақ Жайық» өлеңінде: «Еділдің бойы ен жайлап, шалғынға бие біз байлап, орындықтай қара сабадан бозбаламен күліп-ойнап, қымыз ішер күн қайда?» – деп елінде тыныштық пен бақыт

болған күндерді армандайды. Шалкиіз жырау «Малыңды бер де, басың қос, басыңды қос та, бек сыйлас», - деп халқын сыйластық, татулыққа шақырады. «Қоғалы көлдер, қом сулар» толғауында дүние мәңгілік емес, сондықтан болашақ ұрпаққа өмірден аларыңды алып, береріңді беріп қал дейді.

«Ханға қарсы тұрам деп» елінен айырылған Жиембет «Қиядан қолды көрсеткен, төбеңе шығар күн бар ма, Жотасы биік дендерім?!» – деп шер төгеді. Өз туған жерін көру арман болғандығын айтады. Жиембет жырау елінің бүтіндігі мен елдігі жолында жырымен де, ерлігімен де қызмет еткен. Ақтамберді жырау қолына желекті найза ұстап, жаумен шайқасқа да қатысқан. Ойраттармен шайқаста ерлік көрсеткен. Ол өз өлеңінде: «Ел-жұртты қорғайлап, өлімге жүрміз бас байлап» деген жолдарынан-ақ еліне деген сүйіспеншілігінің шексіздігін танимыз. «Ел шетіне жау келсе, Алдына, сірә, дау келсе, Батырсынған жігіттің, күшін сонда сынаса!» – деп жігіттің сыналар шағы осындай қиын-қыстау кезінде байқалады деген тұжырым жасай отыра, қазақ халқының батыры – Бөгенбай батырды жырдың өзегіне айналдырып, оның ерлігін мақтан етеді. Осы Бөгембай бейнесін сомдауда дидактикалық поэзияның әйгілі шебері – Үмбетей жырау. «Бөгенбай өліміне», «Бөгембай өлімін Абылай ханға естіртуі» атты толғауларында Бөгенбай бастаған халық батырларын жоғары дәрежеде дәріптеген. Бөгенбайды асқар тау Алатауға теңейді, тегеуірінді бүркітке балайды. «Болмашыдай анадан болат тудың Бөгенбай» деп қастерлейді. Жырау тек ғана Бөгенбайды ғана емес, Абылай тұсында ерлігімен танылған қолбасы батырлар – Қаракерей Қабанбайдың, Қаз дауысты Қазыбектің, батыр Жәнібектің, Сары Баян мен Сағымбай ерліктерін де өлең жолдарына қосқан.

Жақсылықты ту етіп, жамандықты әшкерлей білген жыраулардың бірі – Шал ақын. Жырларының негізгі тақырыбы – адам өмірі, өмірде кездесетін әртүрлі жағдайларға терең үңіліп, жақсылық пен жамандықтың ара салмағын ашып көрсетеді. «Жаманға айтқан ақылың, ағып кеткен селмен тең» десе, «Жаманға дәулет бітсе, әуейілінер, Жақсыға дәулет бітсе, бақ айналар, Басыңа жазатайым бір іс түссе, Арасы дос пен дұшпан абайланар» – деп нағыз достықты бағалай отырып, жақсы адамға тән қасиетті, адамгершілікті мақтайды.

XYIII ғасырда әлеуметтік мәселелерді көбінесе басымырақ жыр еткен ақын – Бұқар. Ол өз кезіндегі әр алуан қоғамдық мәні бар мәселелерге үн қосып, өзінің көзқарасын білдіріп отырған. Көргені көп, тоқығаны, түйгені мол жырау өмір құбылыстарына іштей бойлап, замана жайын тереңдей зерттеп, кейінгіге өнеге боларлық толғаулар қалдырған. «Жиырма деген жасыңыз», «Ей, Абылай, Абылай», «Сен он бір жасыңда», «Атан болған жиырма бес» деген өлеңдерінде адам өмірінің әр кезеңін суреттеп берген. Ол әсіресе жастық шақты сүйсіне жырлайды.

Жиырма деген жасыңыз,
Ағып жатқан бұлақтай.
Отыз деген жасыңыз,
Жарға ойнаған лақтай.
Қырық деген жасыңыз,

Ерттеулі тұрған құр аттай, [1, 137 б.] – деп адамның қайрат-қуатының асқан, тасқан шағы осы жастық шақ дейді. Елдің елдігін сақтау ниетін жыраудың:

Бірі етек, бірі жең болған,
Ежелден саған ел болған,
Орта жүзден кісің жоқ,
Найзаның ұшы алтын,

Кіші жүзден кісің жоқ, [1, 139 б.] – деген пікірінен-ақ байқаймыз. Жырау «Ағайынның аразы, елдің сәнін кетірер», «Бұл жалғанда бір жаманы – ағайынның аласы» деп толғайды. «Керей, қайда барасың?» өлеңінде де ел бірлігін сақтау мәселесін сөз етеді. Бұқар жырау Абылай ханның ақылшысы, биі болған. Оның астамшылдығын басып, қашанда дұрыс бағыт беріп, өзінің ақыл- кеңесін айтып отырған. Өйткені жырауға ел бірлігі, ел тағдыры бәрінен

қымбат болған. Көп өлеңдерінің Абылайға арналуының негізгі себебі – қазақ елін сол замандағы беделді хан Абылайдың айналасына топтастыру еді.

Осындай игі мақсатты көздеген жыраулар поэзиясы өзінің әлеуметтік, адамгершілік сарынымен ғана емес, көркемдік сапасымен де құнды. Жыраулар поэзиясында синтаксистік парллелизм, дыбыс үндесулері, ішкі ұйқастар жиі кездеседі. Арнау түріндегі сөз қолданыстары да бар. Өздерінің эмоциялық әсерін білдіруде аллитерация, ассонанс сияқты дыбыс үндесулерін де шебер қолдана білген.

Жыраулар поэзиясы – өздері өмір сүрген тарихи дәуірінің жемісі. Жырларының арқауы – ел тағдыры, ел жайы, халық тілегі, жұрт тыныштығы. Өз толғауларында өмір сүрген заманының көкейкесті мәселелерін көтерген. Отанды сүю, халықты бірлікке үндеу, ел қорғаны болған батырларды құрметтеу, көршілес елмен татулықта болу, елдің бейбітшілігін сақтау сияқты аса маңызды әлеуметтік мәселелерді қозғаған. Жыраулар поэзиясы – нақыл сөз, өсиет поэзиясы. Сондықтан да жыраулардың көптеген өлең жолдары мақал-мәтелге айналып, ел арасына кеңінен тарап кеткен. Толғауларының тәлім-тәрбиелік, танымдық маңызы өте зор. Ізгі қасиеттер сыйластыққа, сөз құдіретін түсініп, оны тыңдауға, айтылған аталы сөзге тоқтауға, елдің жай-қамын ойлауға шақырады. Яғни, жыраулар поэзиясының болашақ ұрпаққа берері мол, жастарды рухани тұрғыдан байытып, адами құндылықтарға адамгершілікке, ізгілікке баулып, елдің адал азаматы, ел қорғаны болуға тәрбиелейді.

Жапанға біткен терекпін,
Еңсемнен жел соқса да теңселмен,
Қарағайға қарсы біткен бұтақпын,
Балталасаң да айырылман,
Сыртым – құрыш, жүзім – болат,
Тасқа салсаң, майырылман! [2, 320 б.] – деп Ақтамберді жырау айтқандай, жыраулар поэзиясы жылдар өтсе де мұқалмайтын, ғасырлар өтсе де, өзінің соны мазмұнын жоймайтын, ұрпағы үшін құнды да асыл мұра болып қала бермек.

Бұл өмірден ел-жұртымен бірге сол бір заманда ғұмыр кешіп, олардың басына түскен әрбір ауыртпалыққа қабырғалары қайысқан, халықтың қайғы-қасіреттерін жүрекпен сезініп, мұңды да сазды, рухты да асқақ әуенмен толғаған талай дана, ақылгөй жыраулар да өтті. Олар халық өрлігін, батыр ерлігін, елдің береке-бірлігін, адам бойындағы ең асыл қасиет адамгершілікті жас қауымға табыстап кетті. Осылайша жыраулар поэзиясы өзіне жүктелген замана салмағын қайыспай көтеріп, көкейкесті өмір мәселелерін поэтикалық образды үлгіде суреттеп, келер ұрпаққа өшпес мұра қалдырды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Он ғасыр жырлайды. – Алматы, 2006. – 137-139 б.
2. Сүйіншәлиев М. Қазақ әдебиетінің тарихы, 2006. – 320 б.

УДК 811.512.122

Жазира Қошанова, Назгүл Баекина
(Петропавл, Қазақстан)

ТҮРКІТАНУШЫ А.Н.САМОЙЛОВИЧТІҢ ҚАЗАҚ ТІЛ БІРЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУІ ЖАЙЫНДА

XX ғасырдың бірінші жартысында белгілі шығыстанушы, әрі түркітанушы, академик Александр Николаевич Самойловичтің КСРО Ғылым академиясы, қоғамдық ғылымдар бөлімі «Хабарларының» 1936 жылғы 4 нөмірінде жарияланған «Богатый и бедный в тюркских языках» атты көлемді мақаласында қазақ тіліндегі «Байлық-кедейлік» тіл бірліктері түркі тілдерінде бірдей еместігі туралы талданады.

Кілт сөздер: *байлық-кедейлік, тарихи қалыптасу, түркі тілдерінде, бірдей еместігі.*

Academician Alexander Nikolaevich Samoilovich,was published in the 4th issue of the "Bulletin" in 1936. He was a well-known writer of the Turkic language "Riches and Poverty" in the Kazakh language, in the first half of the twentieth century. "Riches and Poverty in Turk languages " language is not the same. a prominent orientalist and Turkologist,

Key words: *baylıq-kedeylik, tarïxï qalıptasw, türki tilderinde, birdey emestigi.*

Адамзат қоғамындағы алғашқы қауымдық құрылыстың соңғы дәуірінен бергі барлық қоғамдық формацияларда орын алған бай-кедей, байлық-кедейлік қарама-қарсы ұғымдары әлеуметтік теңсіздік негізінде туғаны, соған байланысты қоғамда әртүрлі сословиелер, таптар, жіктер, топтар пайда болғаны тарихтан белгілі. Байлық қай елде болмасын материалдық және рухани игіліктерді білдірген. «Ол алғашқы адамдардың күнделікті табиғи қажетін қамтамасыз ету мақсатымен сол адамдардың әрекеті арқылы жасалып, кейіннен меншіктену процесі барысында әлеуметтік қарым-қатынас құралына айналған. Сондықтан адамдар қарым-қатынасындағы билік, әділдік ұғымдарын қарастырып, адамзат қоғамында үйлесімділікке жету жолдарын іздеген ойшылдар байлық ұғымын айналып өте алмаған» [1, 2 т., 63-б.].

Өткен замандарда болсын, кейінгі замандарда болсын байлық-кедейлік тақырыбын сөз етпеген қазақ ойшылдары, жыршы-жыраулары, ақын-жазушылары кемде-кем. Қазақтың халық тілінде, ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің түрліше жанрларында бұл тақырыпқа қатысты бай материал сақталған. Бай және кедей мәселесін жалпы түркі тілдері деңгейінде алғаш көтерген белгілі шығыстанушы академик А.Н.Самойлович [2].

«Бай» және «кедей», «байлық» және «кедейлік» ұғымдары түркі халықтарында ежелгі заманнан белгілі екеніне қарамастан, бұл ұғымдарды білдіретін сөздердің түркі халықтарының қоғамдық-әлеуметтік өмірінде, салт-санасында, тарихи қалыптасуында өзіндік ерекшеліктері бар. Мұндай өзгешеліктер А.Н. Самойловичтің «Богатый и бедный в тюркских языках» мақаласынан айқын көрінеді. Мысалы, А.Н. Самойлович *бар, жоқ* сөздерінің зат есімдік, сын есімдік мағыналары түркі тілдерінің бәрінде бірдей қолданылмайтынын айтады. Оған дәлел ретінде Э.К. Пекарский құрастырған саха тілінің сөздігінде *бар* сөзі «ауқатты, дәулетті» мағынасында саха тілінде өте сирек кездесетінін, тек *суоқ* (жоқ) сөзімен тіркесте *суоқ бāр диāн «*дәулеттілер мен жарлылар» және *бāр ӓтӓхсин* «бай кемпір» деп аталатын аңыз әңгімеде қолданылатынын; В. Радловтың сөздігінде *бар* сөзі «дәулетті» мағынасында қазан-татарлары, өзбек, қырым-татарларының мақалдарында, ал, «дүние, мүлік», «байлық» мағынасында азербайжан мақалында, анатол-түрік сөздігінде ғана орын алғанын, ал, бұл сөздің «бай», «байлықты» білдіретін екі мағынасы да қазақ тілінде бар екенін, *бар* сөзі «бай» (дәулетті) мағынасында осы күнгі түркі тілдерінде негізінен архаизм түрінде ауыз әдебиеті нұсқаларында сақталғанын айтады [2, с. 22-23].

«Байлық және бай», «кедейлік және кедей» сөздерінің даму тарихындағы екінші кезеңде пайда болған *барлық* сөзі түркі тілдерінде әртүрлі нұсқада кездеседі. Мысалы, қазақта – *барлық,* қарағас, тува тілдерінде – *барлыг,* сағай, лебедь тілдерінде – *парлыг*, алтай, телеут тілдерінде – *парлы,* түрікмен, қырым-татары тілдерінде – *барлы,* саха тілінде *бӓрдак* түрінде айтылады [2, с. 26].

Алтай, телеут, шор, сағай тілдерінде «жоқтық» мағынасында *йоғул, чоғул* (*йоқ* сөзі мен сілтеу есімдігі *ол*-дан туған) тұлғалары қолданылады, В. Радлов (III т., 408) шағатай және Шығыс Түркістан тілдерінде одағай *жоқ* мағынасында *йоқсу* тұлғасы айтылатынын көрсетеді [2, с. 21].

Қазақ тілінде «тапшылық», «жарлылық» мағынасында айтылатын *жоқтық* сөзі осы мағынада саха тілінде – *суоқтақ,* қарағас, тува, сағай, шор тілдерінде – *чоқтыг,* лебедь, алтай тілдерінде – *йоқтыг,* телеут тілінде – *тиодту* түрінде айтылады [2, с. 27].

Алтай, телеут, таранчы, қырым-татарлары тілдерінде «жоқтық» мағынасында *йоқ* сөзінен *-сыз* қосымшасы арқылы жасалған *йоқсыз* сөзі, өзбек, қазан-татары, башқұрт,

түрікмен, азербайжан тілдерінде *йоқ* сөзінен *-сыл* қосымшасы арқылы жасалған *йоқсыл* сөзі қолданылады [2, с. 27-28].

А.Н. Самойловичтің деректеріне қарағанда *бай* сөзі гагауз тілінде айтылмайды, оның орнына анатол-түрік тіліндегідей *зенгин* сөзі қолданылады. Ибн-Мұханнаның сөздігінде өзбек тілінде «бай» мағынасында *бай, барлы* сөздерімен қатар *байан* сөзі келтірілген, чуваш тілінде *пуйан,* бұл сөздер моңғол, манжур тілдеріндегі *байан/байын* сөздерімен төркіндес [2, с. 31]. Ал *байан* (баян) сөзі қазақ тілінде осы күні «бай» мағынасында қолданылмайды, тек кейбір жер атауларының құрамында сақталып қалған (*Баянауыл, Байынқол, Баянжүрек* т.б.).

Түркі тілдерінің бірқатарында XIII ғасырдан бастап кең тараған *ақша* (күміс ақша) сөзінен шыққан, «бай болу, бaю» мағынасында айтылатын қырым-татарындағы *ақшалан* сөзі, парсының «ақша» мағынасындағы *пұл* сөзінен шыққан, «баю», «ауқаттану» мағынасында айтылатын өзбек тіліндегі *пұллан* сөзі, «ақшалы», «бай», «ауқатты» мағынасындағы *пұллұқ, пұлдар* сөздері қазақ тілінде кездеспейді. *Пұл* сөзі қазақ, өзбек, таранчы, түрікмен, азербайжан тілдерінде «ақша» мағынасында қабылданған, ал қазақ тілінде оған қоса «мата» мағынасында, анатол-түрік тілінде «марка» мағынасында қолданылады [2, с. 36-37].

Анатол-түріктерінде парсының «ақша» мағынасындағы *пара* сөзінен шыққан «ақшалы», «ауқатты» мағынасында *паралы* сөзі қолданылады. *Пара* сөзі Орта Азияда «алым» («взятка») мағынасында, одан шыққан *парақор* «алымпаз, парашыл» мағынасында қолданылады [2, с. 37].

Қарашай, балқар тілдерінде «бай» мағынасында *бай* сөзінен басқа *оңлу, қулайлу, қарулу, ырысқылы* сөздері, *қарулу* сөзі алтай тілінде «ауқатты, дәулетті» мағынасында, башқұрт тілінде «молшылық», «баршылық» мағынасында қолданылады. В. Радловтың деректерінше, сағай, қойбол тілдерінде «мүлікті», «ауқатты», «ақшалы», «бай» мағынасында *естіг,* ескі ұйғыр тілінде *ädліг* сөздері қолданылған [2, с. 36-37]. Қазақ тілінде мұндай мағыналарда бұл сөздер кездеспейтіні белгілі.

Қазіргі түркі тілдерінде «кедей» мағынасында кең тараған *йарылыг* (жарлы) сөзі XI ғасырда ұйғыр әдебиеті ескерткішінде «бақытсыз» мағынасында қолданылған. Бұл сөздің түркі тілдеріндегі тұлғасы да әртүрлі: қазақ, қырғыз, қарашай тілдерінде *жарлы,* қараим, ноғай, құмық, башқұрт, қазан-татарлары тілдерінде – *йарлы,* чувашта – *йорла, йурла,* балқарда – *зарлы* лебедь, барабин тілдерінде – *йарылыг*. Қазан-татарлары, башқұрт тілдерінде «кедейлен» мағынасында *йарлылан* сөзі жасалған [2, с. 40]. Бұл сөз де қазақ тілінде айтылмайды.

Саха тілінде «жарлы, кедей» мағынасында етістік түбір *бұл*-дан тараған *бұлмат* сөзі [2, с. 48] «жалаңаш», «сорлы» мағынасындағы *диаранат, жаранас* сөздері алтай, сағай, қойбал тілдеріндегі «кедей» мағынасындағы *парақсан, парақсын,* тува тіліндегі *йаты, йатамақ* сөздері [2, с. 65], анатол-түріктері тіліндегі «бай», «байлық» мағынасындағы *сервет, серветли*, «кедей» мағынасындағы *серветсиз* сөздері [2, с. 53] қазақ тілінде кездеспейді.

Қазақ тіліндегі парсылық *кедей* сөзі түрікмен тілінде *гедай* түрінде «кедей», «қайыршы» мағынасында, жаңа ұйғыр тілінде *ғадай* түрінде «қайыршы», «кедей» мағынасында қолданылады [2, с. 58] т.б.

Академик А.Н.Самойловичтің «Түркі тілдеріндегі «бай» және «кедей» мақаласын талдай келе, мынадай қорытынды жасауға болады.

А.Н.Самойлович өз мақаласында түркі тілдеріндегі бай, кедей тақырыбын алғаш рет арнайы проблема етіп көтерген. Бай, кедей ұғымдарына байланысты түркі тілдеріндегі сөздердің қалай дамығанын, қандай сөздер арқылы берілетінін талдай отырып, өз кезіндегі әдебиеттерден, бай, кедей ұғымдарына байланысты сөздерді түгелдей қамтуды мақсат еткен. Олардың түркі тілдерінде, ауыз әдебиетінде, көнетүркілік, ортатүркілік жазба ескерткіштеріндегі нұсқаларында қалай айтылатынын салыстырып отырған, бірқатар сөздің

этимологиясына тоқтаған, мағыналық, тұлғалық өзгерістерін, бірқатар сөздің архаизмдік немесе интернационалдық сипатын ашқан. Көріп отырғанымыздай, жоғарыда келтірілген мысалдардан «Байлық – кедейлік» тіл бірліктерінің түркі тілдерінде бірдей еместігіне көзімізді жеткіздік.

Осыған орай академик А.Н. Самойловичтің бұл мақаласы (очерк деуге де болады) қарама-қарсы мағынадағы бай – кедей сияқты тіл бірліктерінің тарихи-тілдік сипатын нақты зерттеуде бай материал беретін, оларды талдау үлгісін жасаған аса құнды еңбек болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия (ҚҰЭ). 2 том. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2002. – 720 б.
2. Самойлович А.Н. Богатый и бедный в тюркских языках // Известия АН СССР. Отделение общественных наук. – 1936. – №4. – С. 21-66.
3. Сыздықова Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы (XV-XIX ғасырлар). – Алматы: Ана тілі, 1993. –319 б.
4. Советский энциклопедический словарь. – Москва: Сов. энцик., 1982. – 1600 с.
5. Ислам. Энциклопедический словарь. – Москва: Наука, 1991. – 318 с.

УДК 1/9:004.85

Наргис Кудратходжаева
(Ташкент, Узбекистан)

О ПРИНЦИПАХ ОБУЧЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНОМУ ОБЩЕНИЮ

В статье рассматриваются коммуникативные подходы при использовании в обучении иностранному языку, цель которого состоит в том, чтобы научить свободно ориентироваться в иноязычной среде и уметь адекватно реагировать в различных ситуациях. Коммуникативное обучение языку подчёркивает важность развития способности учащихся и их желание точно и к месту использовать изучаемый иностранный язык для целей эффективного общения.

Ключевые слова: *коммуникативный подход, иноязычное общение, расширение, сотрудничество, грамматические формы, взаимоотношение, синтагма, критическое мышление, свободное общение.*

The article deals with communicative approaches in teaching a foreign language, the purpose of which is to teach how to navigate freely in a foreign language environment and be able to respond adequately in various situations. Communicative language teaching emphasizes the importance of developing the ability of students and their desire to accurately and locally use the studied foreign language for the purposes of effective communication.

Keywords: *communicative approach, foreign language communication, expansion, cooperation, grammatical forms, relationship, Syntagma, critical thinking, free communication.*

Овладение языком в искусственных условиях, то есть вне среды, где на нем говорят, требует создания воображаемых ситуаций, способных стимулировать общение на изучаемом языке, и связано с развитием воображения. Как показала практика, этого можно достичь при использовании в обучении иностранному языку коммуникативного подхода, цель которого состоит в том, чтобы научить свободно ориентироваться в иноязычной среде и уметь адекватно реагировать в различных ситуациях.

Коммуникативно-ориентированное обучение иностранному языку является эффективным методом, позволяющим овладеть иностранным языком на уровне, достаточном для адаптации в иноязычном обществе. Сущность коммуникативного обучения – готовить учащегося к участию в процессе иноязычного общения в условиях иноязычного общения. Коммуникативный подход как нельзя лучше мотивирован: его цель состоит в том, чтобы заинтересовать обучаемых в изучении иностранного языка посредством накопления и расширения их знаний и опыта. Обучаемые должны быть готовы использовать язык для реальной коммуникации вне занятий, например, во время посещения страны изучаемого языка, во время приёма иностранных гостей дома, при переписке, при обмене аудио и видеокассетами, результатами заданий и т. п. друзьями в стране изучаемого языка.

Главными участниками процесса обучения с применением коммуникативно-ориентированного подхода являются преподаватель и обучаемый. Отношения между ними основаны на сотрудничестве и равноправном речевом партнерстве.

При построении занятия обычно учитываются следующие принципы:

Во-первых, это речевая направленность обучения иностранным языкам через общение.

Это означает практическую ориентацию занятия. Правомерны лишь практические занятия на языке, а не о языке. Конечно, на начальном этапе невозможно вести занятие только на иностранном языке. Но ключевые фразы, которые повторяются из занятия в занятие (команды, приветствие, задания и пр.) нужно изначально озвучивать на изучаемом языке.

Во-вторых, функциональность предполагает, что как слова, так и грамматические формы усваиваются сразу в деятельности: учащийся выполняет какую-либо речевую задачу, подтверждает мысль, сомневается в услышанном, спрашивает о чем-то, побуждает собеседника к действию и в процессе этого усваивает необходимые слова или грамматические формы.

В-третьих, ситуативность, ролевая организация учебного процесса. Принципиально важным является отбор и организация материала на основе ситуаций и проблем общения, которые интересуют учащихся каждого возраста. На начальном этапе это семья или сказочные герои, праздники, страны и их обычаи, особенно стран изучаемого языка. Практически всегда материал учебника можно представить в виде ситуации, распределить роли, вынуждая тем самым говорить на языке каждого участника образовательного процесса.

Также важен принцип новизны. Новизна проявляется в различных компонентах практического занятия. Это прежде всего новизна речевых ситуаций (смена предмета общения, проблемы обсуждения, речевого партнера, условий общения и т.д.). Это и новизна используемого материала (его информативность), и новизна организации занятия (его видов, форм), и разнообразие приемов работы. В этих случаях учащиеся не получают прямых указаний к запоминанию – оно становится побочным продуктом речевой деятельности с материалом (непроизвольное запоминание).

Обязательно нужно учитывать личностную ориентацию общения. Речь всегда индивидуальна. Любой человек отличается от другого и своими способностями, и умением осуществлять учебную и речевую деятельность, и своими характеристиками как личности.

Коммуникативное обучение предполагает учет всех этих личностных характеристик, ведь только таким путем могут быть созданы условия общения: вызвана коммуникативная мотивация, обеспечена целенаправленность говорения, сформированы взаимоотношения и т.д.

Еще один важный принцип – это коллективное взаимодействие – такой способ организации процесса, при котором обучаемые активно общаются друг с другом, и условием успеха каждого являются успехи остальных.

Ну, и, наконец, упражнения. В процессе обучения практически все зависит от упражнений. В упражнении отражается вся концепция обучения. При коммуникативном

обучении все упражнения должны быть по характеру речевыми, т.е. упражнениями в общении.

Это может быть пересказ текста своими словами, описание картины, серии картин, лиц, предметов, комментирование и т.д. Таким образом, коммуникативное обучение представляет собой преподавание, организованное на основе заданий коммуникативного характера.

Варианты упражнений с применением коммуникативно-ориентированного подхода разнообразны. Вот некоторые из них.

Расширяющиеся синтагмы.

В первой фразе в скобках дается значение нового слова, в последующих оно должно быть понятно без перевода, и в результате многократного восприятия и использования обучаемый запоминает его. Например:

Обязанность (перевод)

Я знаю свои обязанности.

Учиться – это не самая главная обязанность.

Я думаю, что самая главная моя обязанность – это быть порядочным человеком, и т.д.

На базе расширяющейся синтагмы возможен комплекс упражнений, обеспечивающий свободное владение всем речевым материалом. Также расширяющиеся синтагмы могут «сопровождать» предъявление какого-либо факта культуры.

Упражнения со списком слов.

Слова иностранного языка нужно заучивать, а это большая трата времени и труд совсем не привлекательный. Идея таких упражнений заключается в том, что учащиеся выполняют ряд заданий, в которых слова являются не целью, а средством выполнения их - срабатывает принцип непроизвольного запоминания. Например:

При обсуждении темы дружбы и друзей можно дать следующие задания:

Друзья бывают хорошие и не очень. Найдите в представленном списке необходимые слова и перепишите их к себе в тетрадь, разделяя на две колонки – положительные черты и отрицательные.

Прочитайте небольшой рассказ и дополните свои списки словами, характеризующие настоящего друга.

А теперь, не глядя ни в список, ни в текст, перечислите все характеристики настоящего друга.

Подберите 10 самых уважаемых вами черт. Назовите самую любимую. Назовите три самых ненавистных недостатка.

Что бы вы выбрали из черт характера для вашего друга: преподаватель называет по два качества противоположных по смыслу (ленивый – работящий; бесчувственный – чувствительный и т.д.)

Представьте портрет вашего воображаемого друга (глядя в список или по памяти).

Можно использовать рифмовки по проблеме. Рифмовки должны быть серьезными или шутливыми, но обязательно осмысленными.

Задания, предполагающие «информационное неравенство» участников (information gap).

Задания типа «information gap» могут принимать различные формы:

picture gap (у обучаемых имеются почти одинаковые картинки, некоторые изображения отличаются, и различия нужно обнаружить при помощи вопросов, не видя картинки партнера, – matching tasks);

text gap (у обучаемых имеются аналогичные тексты или фрагменты одного и того же текста, где подробности, присутствующие в тексте одного обучаемого, отсутствуют в тексте другого обучаемого и недостаток информации нужно восполнить – jig-saw reading);

knowledge gap (у одного обучаемого имеется информация, которой нет у другого, и ее нужно восполнить – complete-the-table tasks);

belief/opinion gap (у обучаемых имеются разные убеждения, а нужно выработать единое мнение);

reasoning gap (у обучаемых имеются разные доказательства, которые важно собрать вместе и сопоставить).

Упражнения с постановкой разнообразных проблемных задач.

Одним из подобных упражнений являются проблемные речемыслительные задания, основанные на критическом мышлении – осознанном подвергании сомнению тех или иных положений, мыслей и высказываний. При этом формулируются следующие возможные вопросы:

Является ли эта мысль истинной или ложной?

Имеется ли в тексте (на изображении) ответ на данный вопрос?

Похожи ли эти два текста (изображения) или отличаются?

Существенны эти детали содержания текста (изображения) или второстепенны?

Достаточен ли данный ответ на поставленный вопрос или нет?

Критическое мышление позволяет формировать «неравнодушных» учащихся, готовых думать, говорить и общаться. Взаимодействия в группе организуются как свободное общение участников, обмен мнениями, дискуссии, ролевые игры, импровизации, скетчи и др. Эффективность коммуникативных заданий возрастает, если предварительно проводится традиционная работа над словарным запасом и грамматическими навыками обучаемых.

В заключении хочется сделать следующие выводы:

Коммуникативно-ориентированный подход привлекает обучаемых путем сосредоточения на интересующих их темах и представления им возможности выбора текстов и задания для достижения целей программы. Коммуникативная способность обучаемых развивается через их вовлечение в решение широкого круга значимых, реалистичных, имеющих смысл и достижимых задач, успешное завершение которых доставляет удовлетворение и повышает их уверенность в себе.

Коммуникативное обучение языку подчёркивает важность развития способности учащихся и их желание точно и к месту использовать изучаемый иностранный язык для целей эффективного общения.

Коммуникативная методика способствует быстрому овладению учащимися навыками разговорной речи. Это обеспечивается за счёт усвоения различных видов монологической речи, типовых диалогов и форм языкового моделирования. Здесь на первом плане находится конкретная языковая модель. Основной единицей урока и всей стратегии обучения данной методики является акт говорения.

Безусловно, современному учителю необходимо знать и применять на практике не одну технологию, не один метод обучения. Но залог успешного практического занятия заключается не только в выборе той или иной технологии, важно вызвать интерес каждого обучаемого к теме занятия, подготовить занимательные задания, с помощью которых будет происходить познавательный процесс, т.е. сформировать внутреннюю мотивацию учащихся. А это полностью зависит от преподавателе, его опыта и желания научить.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Пассов Е.И. Сорок лет спустя или сто и одна методическая идея Глосса. – М.: Пресс, 2006.

2. Болдырев Н.Н. Лингвистические основы коммуникативных методов обучения иностранному языку // Иностранные языки в школе. – Москва, 1998. – №3.

УДК 811.112.2’373-055.2

Олена Медвідь
(Кам’янець-Подільський, Україна)

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТОПОНІМІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті подано принципи класифікацій топонімів у німецькій мові, проаналізовано прийоми та стратегії виокремлення власних назв, розглянуто основні напрямки розвитку сучасної ономастики.

Ключові слова: *власна назва, ономастика, топонім, класифікація, гідронім.*

In the article are given the principles of classification of toponyms in the German language, methods and strategies of classification of proper names are analyzed.

Key words: *proper name, onomastic, toponym, classification, hydronym.*

Останнім часом звернення до ономастичного матеріалу стає закономірним, оскільки власні імена утворюють проміжну сферу, в якій лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори вступають у тісний контакт. Власні імена функціонують як своєрідні синхронічні та діахронічні, культурно-історичні індекси. Лінгвістична цінність цього матеріалу полягає в співіснуванні у цій сфері номінацій архаїзмів та інновацій, що втілюють найважливіші тенденції мовного розвитку і відображають взаємодію топонімів з загальномовного системою.

Власні найменування людей як типові номінативні одиниці на сьогодні становлять собою інтерес для різних гуманітарних наук, зокрема для мовознавства, історії, етнографії та демографії. Функціонування власних назв у різні епохи засвідчене в давніх писемних пам’ятках. Часто ці пам’ятки є чи не єдиним джерелом фіксації і збереження найменувань особи, констатацією факту існування певного етносу на конкретній території.

Вивченням власних назв займається особливий розділ лінгвістики – ономастика. Ця наука присвячена вивченню та класифікації онімів, історії їх виникнення і розвитку, а також вивченню їх значень. Порівняно з іншими науками, вона є відносно молодою, а тому багато аспектів залишаються не з’ясованими. Ономастика традиційно поділяється на розділи згідно категорій об’єктів, які мають власні назви: антропоніміка вивчає імена людей, топоніміка – назви географічних об’єктів, зооніміка – клички тварин, астроніміка – назв окремих небесних тіл. Вона поділяє власні назви на реаліоніми (назви об’єктів, які існують або існували) та міфоніми (назви видуманих об’єктів).

Загальновідомо, що основою дослідження онімів є передусім визначення конкретної класифікації для їх подальшого опису. Вітчизняні вчені ономасти в основному користуються загальноприйнятою класифікацією, пов’язаною з типом позначуваних тим чи тим онімом об’єктів.

Однією з найбільш гострих проблем ономастики є розробка несуперечливих принципів опису ономастичного матеріалу, а також визначення критеріїв класифікації топонімів, антропонімів та інших видів ономастичної лексики, що дає змогу виокремити найбільш характерні її ознаки такої [2].

Одним із перших авторів лексико-семантичної класифікації був П. Полянський, який диференціював місцеві назви на дві основні групи: 1) назви, утворені від імен власників поселень; 2) назви, що є показником топографічного положення.

В основу класифікації Ф. Міклошича, яка стала традиційною в історії розвитку топоніміки, покладено принцип семантичного поділу географічних назв. Автор виокремив десять груп топонімів, що позначають: 1) землю; 2) воду; 3) рослинність; 4) тваринний світ; 5) колір; 6) будівлі; 7) заняття людей; 8) знаряддя праці; 9) етнічні назви; 10) назви, що пов’язані з суспільним ладом.

Продовжуючи традиції Ф. Миклошича, ряд зарубіжних авторів такі, як Р. Траутман, Н. Марр, класифікують топонімічний матеріал у дві групи за морфологічно-словотвірним принципом: 1) топоніми, в основі яких наявна власна назва (ім'я, прізвище, прізвисько людини); 2) топоніми, які базуються на загальновживаній лексиці.

Описуючи цей поділ, слід звернути увагу на принципи топонімічних класифікацій:

- географічний (територіальна класифікація; за категоріями географічних об'єктів);
- лінгвістичний (семантична; етимологічна; морфологічна; за приналежністю до мови);
- історичний (стратиграфічна).

З-поміж класифікацій, здійснених за географічними ознаками, найбільш простою є географічна систематизація за територіальним принципом, яка зводиться до групування назв у межах природних або адміністративно-територіальних одиниць.

Найбільш розвинуту термінологію на сучасному етапі має гідронімія. Нині існує багатий досвід створення класифікації гідронімів, зокрема для території України: океаноніми – назви океанів: *Тихий океан, Атлантичний океан*; пелагоніми – назви морів: *Середземне море, Азовське море*; потамоніми – назви річок: *Дністер, Прип'ять, Амазонка*; лімноніми – назви озер: Байкал, *Каспійське море*; гелоніми – назви боліт: *Глиняне болото, Зелене болото*.

Особливий інтерес на сучасному етапі представляють гідроніми німецькомовного ареалу, оскільки етнічна карта Західної Європи з давніх часів була конгломератом населення її племен і народів, які залишили значні відбитки в гідронімії. Це дозволяє зробити певні висновки про мовні та культурні контакти західноєвропейських етносів. Сучасний рівень ономаністичних досліджень потребує вирішення багатьох теоретичних питань гідронімії. До їх числа належать питання про необхідність систематичної обробки найдавнішого в гідронімії німецькомовного ареалу. Зокрема назви річок *Elbe, Main, Aar*, пов'язані з первинними індоєвропейськими значеннями. Відповідно, етимологію слова *Elbe* виводять від праіндоєвропейського кореня із семантикою «білий» (за іншою версією «гнати, нести»). Первинне значення гідроніма *Main* – «зникати, зменшуватись» (тобто «маленька ріка», по відношенню до Рейну); в основі *Aar* дієслово зі значенням «текти, розгалужуватись» [1].

Отже, однією з найбільш гострих проблем сучасної ономастики є розробка несуперечливих принципів опису матеріалу, а також визначення критеріїв класифікації топонімів, антропонімів, гідронімів та інших видів ономастичної лексики, що дає змогу виокремити найбільш характерні ознаки такої лексики. Щодо класифікації власних назв, то найбільш розвинуту термінологію має на сучасному етапі гідронімія.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беляев А. Н. К вопросу этимологии некоторых немецких гидронимов / А. Н. Беляев // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2018. – С. 286-291.

2. Методы топонимических исследований : сборник научных трудов [под ред. А. К. Матвеева]. – Свердловск : УрГУ, 1983. – 136 с.

3. Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская и др. – М. : Наука, 2007. – 163 с.

УДК 371.321:801.8

Дарія Металіді
(Житомир, Україна)

НАВЧАЛЬНИЙ ТЕКСТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПІДХОДУ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто соціокультурний потенціал навчального тексту, акцентовано на його особливостях. Проаналізовано науковий текст як чинник соціокультурного зростання учнів на уроках української мови.

Ключові слова: *соціокультурний підхід до навчання мови, соціокультурна змістова лінія шкільного курсу української мови, навчальний текст.*

The article considers the sociocultural potential of the text, focuses on its features. The scientific text is analyzed as a factor of sociocultural growth of students in the Ukrainian language lessons.

Key words: *sociocultural approach to language learning, sociocultural content line of the school course of the Ukrainian language, textbook.*

Постанова проблеми. Сьогодні дуже важливо навчити учнів сприймати українську мову не лише як теоретико-граматичний комплекс, а як цілісну систему, яка пройшла довгий шлях розвитку у зв'язку з історією, етнографією, фольклором, традиціями народу тощо. Відповідно до цього вагомого значення й актуальності набуває соціокультурний підхід до навчання мови, який може допомогти краще оволодіти знаннями соціокультурних відомостей. Одним із основних засобів реалізації соціокультурного підходу на уроках української мови є навчальний текст, саме він об'єднує всі компоненти змісту навчання й допомагає сформувати в учнів соціокультурну компетентність.

Аналіз досліджень і публікацій. Розгляд проблеми соціокультурного підходу до навчання української мови свідчить, що цьому питанню приділяють увагу такі лінгводидакти: Г. Горошкіна, В. Новосьолова, Г. Шелехова, А. Ярмолюк та ін. Як слушно зазначає О. Кучерук, методична система навчання української мови не може бути обґрунтована без уваги до засобів навчання, з-поміж яких ключове місце мають дидактичні тексти, що є носіями культури» [5, с. 293]. Однак багатоаспектна проблема формування соціокультурної компетентності носіїв української мови досліджена недостатньо.

Мета публікації полягає в розкритті соціокультурного потенціалу навчального тексту як засобу реалізації соціокультурного підходу на уроках української мови в основній школі.

Виклад основного матеріалу. У сучасних педагогічних і методичних працях наведено різні тлумачення соціокультурного підходу. Більшість учених трактують соціокультурний підхід як сукупність знань, що пов'язані зі світовою, національною, регіональною культурою, цінностями, які визначають стосунки між людьми, бажання здійснювати свою діяльність, зокрема мовленнєву поведінку, у соціальному середовищі. За визначенням Г. Шелехової, «соціокультурний підхід передбачає вивчення мови крізь призму народознавства і створеної українцями оригінальної та яскравої культури, що збагачує загальнолюдську культуру, поєднання й перероблення вивчених з інших предметів відомостей про світ в особистісний погляд на життя, своє місце в ньому, у власні переконання» [6, с. 545].

Соціокультурна змістова лінія навчання мови реалізується насамперед через систему інтелектуально та емоційно зорієнтованих завдань, що передбачають опрацювання спеціального дидактичного матеріалу. Зокрема, через систему текстів, які дають змогу оволодіти національними й загальнолюдськими культурними цінностями, а також нормами, що регулюють стосунки між поколіннями, націями, сприяють естетичному й морально-етичному розвиткові особистості, що забезпечує соціокультурну компетентність.

Навчальний текст утілює культуру, у ньому закладена інформація про соціокультурну специфіку мовної спільноти, тому такий текст є основною одиницею соціокультурної лінії змісту шкільного курсу української мови. Вивчення мовних і мовленнєвих явищ має здійснюватися на текстовій основі, яка систематично розширює кругозір, ознайомлює з найвидатнішими постатями, подіями національної історії та культури, матеріальними і духовними пам'ятками, із звичаями й традиціями українського народу, що мають неминущу цінність не лише для української, а й для світової культури.

Більшість науковців тлумачать поняття «навчальний текст» як текст підручників, різноманітних навчальних посібників і довідників, тобто письмово, графічно оформлені тексти, створені з навчально-виховною метою. Зокрема, за А. Бабайловою, навчальний текст – це «одиниця навчання текстової діяльності, навчальної текстової комунікації» [1, с. 23]. Це текст, організований із дидактичною метою у смисло-змістовому, мовному й композиційному планах у єдину систему, частина сукупної інформації, призначена для керованого становлення текстової діяльності, на основі якої подається система знань із певної дисципліни, прищеплюються вміння і навички людям певної групи (вікової, національної) на певному етапі навчання.

За О. Кучерук, вдало дібраний навчальний текст – не самоціль, а шлях, що веде до джерел оволодіння механізмами творення образу, багатством форм і способів мислення [4, с. 42]. Завдяки текстам учень здобуває знання про соціальні цінності та норми, накопичені людьми під час практичної і теоретичної діяльності. Значущим є те, чи увійдуть здобуті знання в картину світу, сформовану у свідомості індивіда, і яке місце він відвів кожному конкретному тексту в загальній системі своїх знань і уявлень про світ.

Найважливішою характеристикою навчального тексту є наявність у ньому освітнього, культурологічного, виховного й розвивального потенціалу. З цього випливає, що його призначення в тому, щоб зберігати інформацію, а в процесі її передавання впливати на свідомість учнів, мотивувати їх на роботу з навчальним матеріалом, сприяти розвитку їхніх творчих здібностей. Породження учнями нових текстів на базі засвоєного навчального тексту дає змогу їм демонструвати інтелект, формувати світогляд, реалізувати власний творчий потенціал. Саме тому навчальний текст має втілювати цілісну систему діяльності учня, а також містити компоненти, що забезпечують сприйняття укладеної в ньому інформації.

Вивчення праць З. Бакум, С. Карамана, О. Кучерук та інших учених дає підстави стверджувати, що для вчителя навчальний текст – це методичний орієнтир діяльності, для учня – джерело інформації, об'єкт вивчення й розуміння. Для вчителя текст – це засіб навчання, а для учня – об'єкт вивчення. Відповідно своєрідність тексту з погляду його відношення до навчального процесу полягає в тому, що він одночасно є і об'єктом вивчення, і засобом навчання. Н.Баландіна виділила такі різновиди навчального тексту:

1) тексти, спеціально створені тими, хто організує навчальний процес з дидактичною чи виховною метою. Це передусім теоретичний матеріал, що викладений у підручниках, посібниках, лекціях. До таких текстів створюється система практичних завдань. Вони чітко нормовані освітніми програмами, моделями, алгоритмами. Відповідні тексти мають такі ознаки: цілісність, автономність, відносна завершеність;

2) тексти, створення яких не продиктоване навчальною метою, але ставши інструментом дидактики і за умови дидактичного супроводу вони набувають статусу навчальних. Від текстів першої групи відрізняються тим, що їм притаманне стильове розмаїття – це художні тексти, наукові й публіцистичні статті, документи, іноді фрагменти повсякденного мовлення [2, с. 95].

Також Н. Баландіна наголошує на тому, що розуміння й засвоєння текстів першого і другого порядку забезпечується дидактичним супроводом: вправами, завданнями, питаннями, тестами. Ці тексти здебільшого оцінюють з погляду того, наскільки вони є вартісним і надійним джерелом засвоєння інформації, чи здатні входити в систему навчання,

реалізувати стандарт варіативними методами, чи мотивують навчальну діяльність, сприяють розвиткові розумових здібностей і вихованню, чи виконують функцію диференційованого підходу до суб'єктів освіти тощо.

Види навчальних робіт з української мови на основі тексту мають такі особливості: 1) текст використовується найперше з комунікативною і соціокультурною метою, оскільки є зразком правильного культуровідповідного мовлення; 2) текст призначається для відпрацювання на ньому вивченої мовної теми; 3) завдання для роботи з текстом диференціюються залежно від поставленої мети. Тематика навчальних текстів має бути різною. Як приклад пропонуємо текст на соціокультурну тематику для 5 класу.

Дідух

Традиційною українською символікою на різдвяно-новорічні свята був дідух. Виготовляли його з куля або ж першого зажинкового снопа. Кільканадцять пучків, окремо обплетених соломинками, ув'язували в пишний вінок. Зразу робили тризальчате розгалуження для того, щоб дідух міг рівно стояти. Верхівка новорічного вінка нагадувала конусоподібний сніп з безліччю колосся. За гілки ж дідуха правили зібрані докупи пучки. Це справді був високомистецький витвір, що аж ніяк не поступався сучасним нашим ялинкам.

У світлицях дідуха ставили напередодні багатої куті. Свою обрядову функцію він виконував протягом усіх різдвяних свят. Постійним його місцем були покуть, стіл. Будь-які ритуальні дійства неодмінно поєднувалися з обрядовим вінцем. Дідухом користувалися практично на всій території України (за В.Скуратівським).

Соціокультурна мета цього тексту полягає в тому, що він допомагає ознайомити учнів з різдвяним оберегом-символом, наголосити на важливості відродження давньої традиції розміщувати його в оселі напередодні новорічних свят. Текст сприяє глибшому вивченню історії свого народу, його звичаїв, особливостей рідної культури. Виховує в учнів повагу до духовних скарбів українського народу й поглиблює знання про календарну обрядовість.

Тематика текстів соціокультурної змістової лінії шкільного курсу української мови має відповідати духовним запитам учнів і водночас органічно поєднувати два процеси: 1) оволодіння мовними знаннями, уміннями і навичками; 2) вироблення здатності використовувати скарби рідної мови в різних видах і сферах мовленнєвої діяльності [4, с. 53].

Навчальні тексти соціокультурної тематики є ефективним засобом організації інформаційно-пошукової, операційно-виконавської, дослідницької, проектної діяльності учнів. Крім того, це водночас і ефективний засіб активізації мовленнєвої творчості учнів. Опрацьовуючи навчальні тексти, школярі здобувають досвід аналітико-інтерпретаційної і творчої діяльності, виробляють емоційно-ціннісне ставлення до світу.

Висновок. Отже, соціокультурний підхід до навчання української мови допомагає учням оволодіти знаннями народу, його духовними цінностями, нормами культури, які передаються у вигляді знань від покоління до покоління. Навчальний текст соціокультурної тематики (як засіб інтелектуального виховання учнів, формування їхньої духовної й мовленнєвої культури) сприяє естетичному й морально-етичному розвиткові зростаючої особистості, органічному входженню її в соціум. Перспективним є дослідження соціокультурного розвитку юних носіїв мови на засадах краєзнавчого підходу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайлова А.Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку / А.Э.Бабайлова. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 152с.

2. Баландіна Н.Ф. Навчальний текст і навчальний дискурс: ключі до розуміння / Н.Ф. Баландіна // Вісник КНЛУ. – 2017. – № 2. – С. 92-97.

3. Варзацька Л. Навчання мови та мовлення на основі тексту: посібник для вчителів. – К. : Рад. школа, 1986. – 105 с.

4. Кучерук О. А. Основи естетичного виховання в шкільному курсі української мови : навч. посібник / Кучерук О. А. – Житомир, 2006. – 200 с.

5. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : [монографія] / Кучерук О. А. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. – 420 с.

6. Шелехова Г. Формування мовної особистості як умова мовленнєвого розвитку учнів основної школи на уроках української мови / Галина Шелехова // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. пр. – Дрогобич : Посвіт, 2007. – 2013. – С. 543-552.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Кучерук О.А.

УДК 81’324:81’367 =111

Світлана Нагорна
(Київ, Україна)

ЕМФАТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ З ДІЄСЛОВОМ DO У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

У статті йдеться мова про функціонування емфатичної конструкції з дієсловом do у журнальних наукових статтях. Закономірності встановлено завдяки статистичному аналізу дієслівної вибірки досліджуваних підмов.

Ключові слова: *емфатична конструкція, дієслівна словозмінна парадигма, лексико-семантична група, граматична сполучуваність, частота, поширеність, науковий стиль, підмова.*

This paper is intended as a contribution to the understanding of the structure of emphatic structure with ***do*** *in science journal articles. The general regularities are identified through the statistic analysis of the sublanguage verb vocabulary data.*

Key words: *emphatic structure, lexico-semantic group, grammatical combinability, frequency, prevalence, scholarly style, sublanguage.*

До завдань наукового стилю слід перш за все віднести доказ певних положень, гіпотез, аргументацію, точний і системний виклад наукових питань, визначення й пояснення явищ природи та суспільного життя для передачі суми знань, повідомлення результатів досліджень. За допомогою сукупності виразових засобів, властивих мові наукового викладу, описується і доводиться істина [4, с. 27]. Тому науковий стиль представляє собою суму роздумів і доказів. Логічна чіткість, об’єктивність, послідовність і точність – це ті складові, що створюють специфіку мови науки, а емоційно-експресивний синтаксис є невід’ємною складовою наукового дискурсу. Вважається, що комунікативний характер категоричності висловлювання зумовлюється впевненістю автора у правильності власних поглядів. Категоричність висловлювання в науковій комунікації реалізується за допомогою цілого комплексу мовних засобів вираження емфази [1, с.42–49]. Функціонування різних засобів інтенсифікації в англомовному науковому стилі саме гуманітарного профілю зумовлюється як впевненістю автора у своїх поглядах так і його емоційністю. Більш того, емфатичні конструкції сприяють інтелектуальній насиченості тексту і виконують функцію привертання уваги адресата до найголовнішого [2, с. 252].

Мета статті – дослідити особливості вживання емфатичної конструкції з дієсловом do у наукових текстах гуманітарного профілю.

Завдання:

– дослідити синтаксичну організацію емфатичної конструкції з дієсловом do;

– встановити частотність уживання досліджуваної одиниці.

Новизна дослідження полягає в порівняльному аналізі вживання емфатичної конструкції в наукових статтях підмов філології, історії та мистецтвознавства з хронологічною різницею в 17 років.

Науковими результатами дослідження стали кількісні показники частотність уживання досліджуваної одиниці

Стилетвірним початком усіх наукових робіт є логічна послідовність і орієнтація на логічне сприйняття, а отже поширення інтелектуальних елементів висловлювання. Оскільки наукова творчість відображає перш за все інтелектуальну діяльність людини, яка відображається як на лексичному, так і на синтаксичному рівнях наукового викладу.

Для наукових текстів характерним є чіткий синтаксис і дотримання певного порядку слів для чіткої логічної послідовності. Синтаксичні конструкції наукових робіт тяжіють до стереотипності.

Присутність емотивної оцінки в наукових творах пояснюється низкою причин. Однією з основних причин проникнення у наукове мовлення експресивності та емоційності вважається полеміка. Поняття емоційності набуває в науковому стилі певної своєрідності, завдяки якій не порушуються загальні закономірності стилю. Стилістичне забарвлення емоційних елементів у наукових текстах виступає особливо контрастно на загальному фоні логічних, об'єктивних форм оцінки, кваліфікації предметів і явищ. Лише реальне дослідження текстів може дати доказ наявності експресивних та емоційних елементів у мові науки.

Такими елементами у досліджуваних наукових статтях підмов філології, історії, мистецтвознавства є експресивно забарвлена лексика та емфатична конструкція з дієсловом do у функції підсилювача дії. Наприклад:

Familiar modes of writing about the materials and processes ***do allow*** *us to take account of the disjunctions and ambiguities I have mentioned or the multiple of changing uses of drawings and models* (Holly M.A., 477 Art).

В англійській мові існують такі види емфаз, які вживаються для логічного підсилення певної частини тексту: emphatic "do", emphatic use of the "as… as" model, the structure It is/was … that/which, whom, who… , emphatic he structure *This is what (where, when, why, how, etc.)* double negation, emphatic meaning of the structure It was not/did not…until… that. [5, с. 742] Проте, в аналізованих текстах наукових статей широко розповсюджене використання емфатичного do як підсилювача значення дієслова. В українській мові цю функцію виконують слова "дійсно", "все ж таки", "фактично", "хоча", "однак". Крім того, емфатичне дієслово do часто використовується для підсилення таких слів, як *indeed, actually, really, in fact*. Наприклад:

At that time the Ottomans missed the next technological wave and ***did actually begin*** *to lose their domestic production capabilities entirely* (Grant J., 185 Hist).

Емфатична конструкція з дієсловом do становить 0,3% словозмінних дієслівних форм у філологічних статтях, 0,23% – у мистецтвознавчих і 0,24% – в історичних. Використовуючи цю підсилювальну конструкцію, автор намагається доказати свою точку зору, переконати читача у своїх поглядах, виділити важливу частину висловлювання, що й забезпечує експресивність мовлення:

But it ***does appear*** *that asking people what things mean is not necessarily the best way of tapping their semantic knowledge* (Honeybone P., 39 Ph 1999).

The three-way interaction indicates that phrase lengths ***do influence*** *the perceived informativeness of prosodic boundaries but that this is affected by the type of prosody (cooperating, conflicting and neutral) and by the syntactic structure (*Phrase Lengths and the Perceived Informativeness of Prosodic Cues in Turkish Language and Speech Volume 60, Issue 4, December 2018)

Отже, експресивність – це та характерна риса наукового стилю гуманітарного профілю, що відрізняє його від науково-технічних текстів.

У досліджуваних текстах конструкція з емфатичним do зустрічається у таких випадках:

1) у реченнях зі вставним словом *however*:

*Even though we have found the chorographic technique was itself ancient, we **do**, **however**, **find** an unmistakably new element – scriptural subject matter informing the strictly medieval "mappaemundi"* (Moffitt J.F., 365 Art, 2001);

2) у значенні "однак", "все ж" тоді, коли поєднується зі словами *although, though*:

*She does not appear in any of Delecluze's stories about his experience in David's studio, **although** he **does include** her name in the list of David's students* (Rodini E., 29 Art, 2000);

3) із значенням "поступливості" у складі емфази, коли за головним реченням іде підрядне зі сполучником *but*:

*They **did suggest** that rock and mineral specimens could be reduced in number, and the large fossil bones might be transferred, **but** they had no radical solution to the problems of the society* (Moore D.T., 55 Hist, 1999).

4) із значенням «уточнення», з наступним використанням *such as:*

*As brutal as the Nazis usually were, they **did exhibit** a lighter touch in what they viewed as the racially elevated territories of Western Europe, such as Denmark and Holland, and the Channel Islands fit this wider pattern.* (Moore D.T., 55 Hist, 1999).

5) має значення констатації факту:

*Only six-teen Channel Island Jews registered with the authorities **did deport** them into the concentration camp system; the five with British passports survived the war, safeguarded for their potential prisoner exchange value Protest,*

(Defiance and Resistance in the Channel Islands: German Occupation, 1940–45 by Gilly Carr, Paul Sanders, Louise Willmot, Journal of World History Volume 28, Number 1, March 2017)

6) виявляє узагальнююче значення з наступним використанням двокрапки:

The creators of some images certainly **did respond** to contemporary fear of the 'uncontrolled nature of iconic representation': Andreas Bodenstein von Karlstadt's *Wagen*, for example, in which Cranach's woodcut images are overburdened with explanatory texts. (Introduction: Art and Religious Reform in Early Modern Europe, Bridget Heal, 2017)

Отже, вживання емфатичного дієслова do перед смисловим дієсловом зумовлює емоційно-волітивне нашарування на зміст висловлювання у текстах наукового стилю. На наш погляд, вважати емфазу окремим способом дії немає рації, оскільки емфатичні форми не відрізняються від дійсного способу відношенням до дійсності позначуваної дії: це реальна дія, яку мовець підкреслює і на яку падає логічний наголос. У сучасних наукових статтях з питань історії, мистецтвознавства чи лінгвістики (2017-2018 року видання) переважають емфази минулого часу did+V .

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зверева Е.А. Выражение категоричности высказывания в английских научных текстах / Зверева Е.А. // Дидактико-педагогические основы обучения иностранным языкам научных работников / Зверева Е.А. – Л: Наука, 1988. – С. 42–49.

2. Ільченко О.М. Атрактори уваги сучасного англо-американського наукового дискурсу [Електронний ресурс] // Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов НАНУ, м. Київ. – 2002. – Режим доступу до ресурса: http://eprints.zu.edu.ua/3508/1/03iomand.pdf.

3. Ільченко О.М. Етикет англомовного наукового дискурсу: Монографія / Ільченко О.М. – К: ІВЦ "Політехніка, 202. – 288 с.

4. Разинкина Н.М. Некоторые общие проблемы изучения функционально-речевого стиля. / Разинкина Н.М. // Особенности стиля научного изложения / Разинкина Н.М. – М: Наука, 1976. – С. 83–104.

5. Dubravcic Maja. A View upon the Distribution of Emphasis in Speech / Dubravcic Maja // MA Thesis Some Aspects of Emphasis in Present-day English / Dubravcic Maja. – The University of Zagreb, 2005. – C. 736.

УДК 82.09(574)

Майгуль Оразханова, Құндызай Жексенбі
(Павлодар, Казахстан)

Ф.ОҢҒАРСЫНОВАНЫҢ «МҮШӘЙРА» ДАСТАНЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ҚЫРЛАРЫ

Мақалада қазақтың көрнекті ақыны Ф.Оңғарсынованың шығармаларының өзіндік ерекшелігі, «Мүшәйра» поэмасын жазудағы шеберлігі талданады. Ақынның ешкімге ұқсамайтын даралығы, поэманың көркемдік қырлары қарастырылады.

***Кілт сөздер**: поэма, ақын, кейіпкер, теңеу, метафора, стиль*

The article analyzes the peculiarity of the works of the prominent Kazakh poetess F. Ongarsynova, the skill of writing the poem "Mushaira" . The are considered peculiarity of the poet is is that of the poet's artistic aspects.

***Keywords**: poem, the poet, the character, equation, metephor, style.*

Ұлттық поэзия бағының шоқ гүлдерінің ішінде отты жырларымен дараланған Қазақстанның халық жазушысы, Мемлекеттік сыйлықтың иегері, көрнекті ақын, ірі тұлға, біртуар суреткер Фариза Оңғарсынова поэзиясы бір бөлек. Өткен ғасырдың 60-70 жылдарында қазақ поэзиясына соны ізбен келген ақын өз оқырманын шалқар сезімді, дара дауысты жырларымен бірден баурап алды. Бүгінде уақыттың өзі саралап, даралап берген, поэзиядағы алғашқы арыны мен адымынан-ақ өзін танытқан, әділет пен ақиқатты өмірлік мұрат еткен, жасандылықтан ада, рухани тазалық, ерлік пен өрлік, адуынды жыр иесі Фаризаны білмейтін қазақ жоқ [1, 23].

Фариза Оңғарсынова поэзиясы ешкімге ұқсамайтын өзіндік ерекшелігімен дараланады. Ақын туындыларынан қаз қалпындағы өмірдің драмасын көреміз. Көңіл пернелерін басатын, жүрекке төте жол тапқан туындыларының ішкі астары бір-бірімен тамырлас. Фариза Оңғарсынованы жата-жастана оқитын оқырмандары ақынды өз дос-сырласындай, мұңдасындай жанына жақын көреді. Өйткені Ф.Оңғарсынова әлемі қарапайым да күрделі, шығармаларының қазығы – халық тағдыры, қуанышы мен қайғысы. Ақынның көкірегіндегі сезім – оқырман сезімі, ақынның көңіліндегі сыры - оқырман сыры. Образға, мазмұнға бай ақынның жырлары оқырманының жадында тез жатталады. Өлеңдері өмірдің күнделігі іспетті оқырманның жүрегіне жол тауып жатады. Ақынның оптимистік рухы мықты, жігерлі, отты жырлары тек алға жетелейді. Сол сияқты ақын поэзиясы – ақынның жан-дүниесінің хабаршысы. «Фариза жыры – айдын көл, шалқар теңіз емес, тылсым мұхит» - деп бағалайды заманымыздың заңғар жазушысы Әбіш Кекілбаев. Өзі өмір сүрген дәуірдің шындығын терең түсінген, сезіне білетін, ешкімге ұқсамайтын табиғатымен ерекшеленетін Фариза ақын ақберен жырларымен қазақ поэзиясының асқақ тұлғасына айналды.

Фариза Оңғарсынованың поэзиялық шығармаларынан шеберлік жолының өрлеу сатылары көрінеді. Суреткер шығармашылығына тән оқиғалардың шынайылығы, тартымдылығы, кең тыныстылығы, композициялық құрылымның шымырлығы, тілінің құнарлылығы жарқырай көрініп, көркемдіктің биік белестеріне жол бастады. Қай жанр болмасын жазушы өзінің еңбекқорлығы мен алға қойған мақсатына айқын жете алатындығын байқата алды. Дәуір мен адамның диалектикалық байланысын ел өмірінің көп салалы шындығы арқылы қаламгер шебер суреткерлікпен көркем бейнелейді [2, 76].

Өлеңде өзгеше мінез ала келген Фариза Оңғарсынова ірі эпикалық жанрда да өзіндік ізденіс танытты [3, 147]. Ақын поэмаларына тән ортақ қасиет – ақиқатқа адалдық, шындық үшін күрес болса, осы мақсатқа жету жолында Фариза ақын түрлі идеялық – көркемдік ізденістерге барады.

«Мүшәйра» поэмасындағы бас кейіпкер – он бес ақынның аты-жөндері поэмада нақты айтылмай, шартты түрде бірінші ақын, екінші ақын деген реттік қатармен берілген. Тек Абыз бен Айсара қыз ғана аталады. Алайда, автор мүшәйраға қатысушы әрбір ақынның ішкі дүниесіне бастар жол ретінде олардың портреттерін ұсынады. Және олар судың екі тамшысындай бір-біріне ұқсас бейнелер емес, бірі «Орақ тұмсық, шегір сары көз», екіншісі «қою мұртты, иықты жігіт», үшіншісі «Төбесіне зер төккен қама бөрікті, сұңғақ бойлы ақын» болса, келесілері мүлде бөлек. Мүшәйраға қатысушылардың сырт келбеттерінің бір-біріне ұқсамайтындығы секілді, ақын жырларының мазмұны, ойлары да бір-біріне ұқсамайды.

Кез келген ақынның өзіндік стилі, фабула, композиция құрудағы әдіс-тәсілінің болатындығы белгілі. Әр ақын күнделікті таптаурын болған жолдан шығып, өзінше тың сүрлеулер салуға талаптанады. Оқырманға өзін өзгеше қырынан танытқысы келетін сәттері болады. Осы тұрғыдан қарағанда, Ф.Оңғарсынова поэмаға мүшәйра формасын бекер таңдамаған.

Мүшәйра ақындарының қиыннан қиыстырып сөз сайысына түсуімен поэма сюжеті де ширығып, дами түскен. «Ақындардың көбінің ой-пікірлері, тіпті өлең үлгілері де әр түрлі. Кейде төрт қатарлы шумақ кездессе, кейде толғау-терме формалары кездеседі. Кейбір рифмаласқан прозалық қатарлар болып та келеді. Жарысқа қатысушылардың сыртқы көрінісі де портрет күйінде берілсе, кей қатысушының іс-әрекеті сәулеленіп отырады, кейде қара сөзбен баяндау да орын алған»[4, 82].

Алма-кезек сөз алған ақындар аянып қалмайды. Әлі келгенше әрқайсысы-ақ, әділ сөзді айтуға тырысады.

Қайда кеткен әділдік-асыл қылық,

Көр кеудені өртейтін ашындырып?

Кімді көрсең бұғады, шындықты айтса,

Кетпейтіндей біреулер басын жұлып, – деген бірінші ақын ә дегеннен әділетсіздік пен екіжүзділікті сынға алады. Әр ақын барынша өз ортасының зиянды қылықтарын әшкерелеуге тырысады.

Жағымпаздық жайында жаңарды ұғым,

Ондай дарын болмаса қараң күнің, - деп ащы кекесінмен бірі жағымпаздықтан түңілсе,

Бір биіктің құлағын ұстау үшін,

Дайын қандай іске де адам бүгін, - дейтін келесі ақын атаққұмар пысықайларды сынайды, халқының биліктегі құл болып, жылпостық пен даңғойлықтан, қызғаншақтық пен күншілдіктен арыла алмай жүргеніне назаланады.

Енді бірі,

Жалғаннан бір жақсылық көрмейтіндей

Көзіңнің қарашағын шел басты ма [5, 87], - деп болашаққа үмітпен қарауды ұсынады. Жалғандағы жақсылық пен жамандықтың жұптасып жүретіндей, поэмада оптимизм мен пессимизм кезектесіп отырады.

«Мүшәйра» поэмасының да негізгі идеясы – өткен күн шындығын бүгінгі өмірмен сабақтаста суреттеу болса, Ф.Оңғарсынова осыған орай түрлі көркемдік ізденістерге барады.

Ақын поэмасының жазылу әдісі, ондағы көркемдік құралдарына назар аударғанда, ақынның ауыз әдебиеті, жыраулар поэзиясынан көп үйренгендігі байқалады. Әсіресе, поэмада молынан ұшырасатын ақынның таза қазақы ойлауынан туған теңеулері өзгеше. Мысалы:

- Не қасиет күтерсің бүгінгі елден,

Жасқаншақтап *күйеудей ұрын келген*.

- Адам да жүгені жоқ *жүйрік аттай,*

Құз асып құштыратын жонын жерге.

- Адам бүгін жанартау орнындағы

Кеуек тастар секілді іші үгілген.

- *Жайдақ судай* кезетін жайылманы,

Аттандасаң – ат ерттеп дайын бәрі.

- Ой өрісі ортайса, адамдар да,

Көгі көктей бастайды *керегедей.*

- Еркектер жоқ, *құландай* кең даладан,

Ауып кеткен тігерге тұяқ қалмай.

- *Шыбындаған жылқыдай* шұлғымасаң,

Жатпайды жұрт күшің не көркіңді елеп.

- Шамданады сен айтқан ақиқаттан,

Шоқ шашырап түскендей шаптарына.

- *Арқандалған бұзаудай* алыс бармай,

Би-болысты паналар қалыс қалмай.

- Біреулерге жорғалап *ала құрдай,*

Біреулерді жерлейді таң атырмай [6].

«Мүшәйра» поэмасында ақынның әдебиетімізде ең жиі кездесетін басты құбылтулардың бірі – метафораны да сәтімен қолдана білгендігі аңғарылады. Поэмадағы «Сиқырлап сылаң қағып өмір – жеңге, Заман да құбылтады өңін демде», «Пайымдауға мұрша жоқ заман – құйын, Шырқ үйіріп шырмайды адам миын», «Су тартыла бастаған қара жердей, Ой-теңізден жарықтап барады адам», «Шоқығандай сұңқарды тәмам қарға, адалдықты төпейді Заман-балға», «Ақыл көндей күстеніп бара жатса, Киесіздей көрінер анақұндақ», «Қанша мықты болса да өмір – көген, бұл ауруға көнбейді көрінген ем», «Шындық – Айна жүзінен өздерінің, сиықтарын көргенде шыдамайды», «Шындық үні шарықтап шырқар ма алға, жерде зұлымдық-қылқан барда»[6] т.б. сынды ауыстырулар ой образын үстемелеп, поэмаға өзгеше мән беріп, көркемдігін арттырумен қатар, қазақтың өзіне ғана тән ұлттық ойлауынан туғанын айта кеткен жөн. Сондай-ақ ақын өлеңдерінің ішкі дыбыс үйлесімі, ырғағы күшті де әсем.

Алдыңғы буыннан үйренумен қатар дәстүрді жаңашылдықпен жалғай білген Фариза Оңғарсынова поэмасында ұлттық сипаттағы: «Жанары-айдын, сезімі-от, пүліш-дене, Өзі тірлік-сынада күміс шеге», «Қайдан өнер кісілік, пейіл-бұлақ, Бара жатса тартылып адамдарда», «Жарма мінез ақ болсаң, ақымақсың», «Дөңгеленіп жұмыр бас, жұмыр құрлық, арасында шырқырап құлын – шындық» сияқты эпитеттер де мағына тереңдігімен, сонылығымен ерекшеленеді. Бейнелі сөздер ақындық, эстетикалық сезімнің, дүниені образды, бейнелі түрде танып-білетін және танытатын көркем ойдың бір ұрпағы іспетті.

Ф.Оңғарсынова поэмасында көптеп кездесетін кестелі сөз, шымыр шумақ, жақсы тіркестердің де поэманың шырайын ашып, шұрайын кіргізудегі атқарар қызметі зор.

Көп жабы көлденеңдеп көсілгенмен,
Қадірін серіктестің тұлпар білмек.
Адамдардың кәсібі – алшаң басып,
Ой-теңізден жырақта қарын тырнау.
Қадір қалмай талант пен өнерде түк,
Өмір кетіп барады өлеңдетіп [6, 121].

Фариза Оңғарсынова көркемдік құралдардың бірі – гиперболаны пайдалануы да сәтті, ұтымды шыққан. Сөзімізге мына мысалдар дәлел болса керек: «Күлімдесе – көн дала көл болады, қабақ шытса – демінен шыны балқып», «Айдай ару көріктім, Оймақ аузың шоқ шашып, Сен де бүгін желіктің», «Жасыл жайлау даламда, қойларым да құнандай» т.б.

Поэмада қазақ халқының жағымсыз қылықтарын, заманына тән зиянды қылықтары тек сырттай ғана суреттеліп қоймай, оның тереңде жатқан сыры, себептері ашылып, айқындалады. Мүшәйраға қатысушы ақындар аузымен заман шындығынан мол хабар беріліп, бүкіл бір дәуірдің жанды көрінісі жасалады.

Дүлдүл ақын Ф.Оңғарсынова да – тіл құдіретін қапысыз меңгерген қас шебердің нақ өзі. Әрбір сөз әсем өріммен жымдасып, басқа сөздермен біте қайнасып қалғандай әсер қалдырады. Поэзиясының тілінде көркемдеуіш құралдардың басы құралып, өзгеше бір көркем кесте үлгісін құраған. Оның соңғы дыбысына дейін біртұтас көркем бейне жасауға қатысып тұрады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әбдірахманов Т. Жаңа ғасыр көгінде // Ғылыми мақалалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1968. – 216 б.
2. Жақыпбек М. Ақындық тұлға табиғаты. – Астана: Фолиант, 2002. – 152 б.
3. Құрманбаева Г. Даналық әлеміне кілт. – Алматы: РБК, 1998. – 168 б.
4. 4.Керімбекова Б. Фариза Оңғарсынованың «Мүшәйра» поэмасындағы көркемдік ерекшеліктер // Ақиқат. – 2007. – №7. – 81-83 б.
5. Оңғарсынова Ф. Өлеңдер, дастандар. Т. III. – Астана: Елорда. – 256 б.
6. Оңғарсынова Ф. Үш томдық шығармалар жинағы. Т.II. – Астана: Елорда, 2004. – 288 б.

УДК 821. 112.2 : 821. 161. 2

Катерина Просіна
(Мелітополь, Україна)

СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ Е.М.РЕМАРКА ТА ІВАНА БАГРЯНОГО В КОМПАРАТИВНОМУ ПЛАНІ

У статті розглядаються наукові праці Н. Маланія, які стосуються порівняльного аналізу романів «Zeit zu leben und Zeit zu sterben» Е. М. Ремарка та «Людина біжить над прірвою» Івана Багряного. Простежується розгляд сучасного стану дослідження творчості письменників в компаративному плані. Засвідчено, що небагато науковців займаються порівняльним аналізом творів німецького та українського письменників.

Ключові слова: *компаративний аналіз, науковець, стаття, роман, міжтекстові взаємини.*

The article deals with the scientific works of N. Malania,which are devoted to the comparative analysis of the novels «Zeit zu leben und Zeit zu sterben» by E. M. Remark and «Man is running over the abyss» by Ivan Bagryany. The article examines the current state of the comparative research of the writers' work. It is testified that a few scholars are engaged in the comparative analysis of the works of German and Ukrainian writers.

Key words: *comparative analysis, scholar, article, novel, intertextual relations.*

Одним із актуальних завдань світової компаративістики є вивчення творчості письменників в порівняльному аспекті з метою виявлення закономірностей та відмінностей їх літературного доробку.

Компаративним дослідженням творчості Е. М. Ремарка та Івана Багряного займається Н. Маланій. Науковець багато уваги приділяє порівняльному аналізу німецького та українського романів «Zeit zu leben und Zeit zu sterben» та «Людина Біжить над прірвою». У статті «Антропологічно-екзистенційні аспекти дихотомії «Свій – Чужий» (на матеріалі української та німецької прози про Другу світову війну) він висловлює цікаву думку про епістеми «свій» та «чужий», говорячи що вони є взаємозамінними. Погоджуючись з думкою Д. Наливайка, що «…Своє і чуже, Свій та Інший виступають…як взаємопов'язані й взаємопроникні світи» [1, с. 158], на прикладі головних персонажів доводить думку, що

«кожний через випробування набуває різних, досі когнітивно незнаних якостей, стає «іншим» [1, с. 157]. А також констатує «спільність українського та німецького письменників у художньому втіленні імагологічної проблеми «Свого» і «Чужого» [1, с. 162].

Не менш цікавою є стаття Н. Маланія «Екзистенціали туги і страху у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати», в якій автор тлумачить негативні екзистенціали «туга» і «страх». Він пояснює, що через почуття туги, «особистість відчуває втрату адекватності, автентичності власного буття, розлуки з родом та поглиблення власної приреченості [5, с. 68], а в природі «страху» лежить загроза особистісному існуванню. Через порівняльний аналіз романів, він виявив що «спільним є багатоаспектне побутування екзистенціалу страху у творах» [5, с. 71], а екзистенціал туги є менш вираженим у романі німецького письменника, ніж в українського [5].

Схожим питанням про екзистенціальну категорію науковець переймається в наступній статті «Езистенційна ситуація відчуження як антропологічна проблема (на матеріалі прози про Другу світову війну)». На цей раз дослідник порівнює роман Е. М. Ремарка «Zeit zu leben und Zeit zu sterben» з іншим твором Івана Багряного, а саме з романом «Огненне коло». В своєму дослідженні екзистенційно-антропологічного контексту категорії відчуження, автор звертає увагу на спільність екзистенційного досвіду письменників, який «виявився у пережитому ними стані відчуженості» [4, с. 84]. Тут автор має на увазі перебування прозаїків в еміграції: «Ситуація еміграційної відстороненості дає можливість творчій особистості переосмислити фундаментальні екзистенційні проблеми та моральні принципи…» [4, с. 85]. Автор на прикладі героїв досліджуваних творів показує, що стан відчуженості зумовлюється та підсилюється ворожістю навколишнього нерідного середовища. При цьому дослідник зауважує про те, що таку екзистанційну ситуацію здатне підсилити перебування не тільки на невідомій землі, а й власна країна може стати чужою. Таким чином, він розкриває різноплановий характер категорії відчуження [4].

Продовжуючи досліджувати тему екзистенційності, Н. Маланій у статті «Архетипні образи вогню та землі у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати» аналізує провідні образи вогню, води, повітря та землі. Розглядає місце та значення цих багатопланових архетипів у побудові часопросторових моделей порівнюваних творів. Вогонь, як безпосереднє втілення війни, виступає домінуючим архетипом: він водночас руйнує і позбавляє життя, і несе в собі очищення. Полум'я, пожежі є інтегральними складовими художнього простору обох творів, воно виступає ворогом цілісності і впорядкованості, несе муки і біль живому. Вогонь – це праобраз смерті. Обидва письменники підкреслюють хаотичність, непідвладність та незбагненність цієї руйнівної стихії. Н. Маланій відмічає не менш важливу роль образу архетипу землі, який на відміну від архетипу вогню, набуває різного значення: з одного боку він втілює природну стихію та є символом самої України («Людина біжить над прірвою»), а з іншого – він позбавлений споконвічної ролі матері-заступниці («Zeit zu leben und Zeit zu sterben»). Компаративний аналіз німецького та українського романів дає змогу науковцю на сюжетно-композиційному та поетикальному рівнях, віднайти численні текстові паралелі та збіжності художньо-поетичних засобів, які підсилюють екзистенційну форманту досліджуваних текстів [2].

Взагалі про міжтекстові паралелі та зв'язки німецького та українського літературних просторів у творах про Другу світову війну, Н. Маланій говорить у статті «Міжтекстова взаємодія в українсько-німецькому літературному дискурсі». Дослідник акцентує увагу на «пластах української та німецької літератури» [6, с. 172], які присвячені відтворенню трагічного буття людини в тяжкий період воєнних дій та перших повоєнних роках. Він ставить за мету здійснити порівняльний літературознавчий аналіз міжтекстових взаємин у різножанрових художніх творах німецько-українського літературного простору окресленої тематики. Він виділяє таких митців як Е. М. Ремарк та Іван Багряний. Після здійснення порівняльного аналізу він говорить, що німецький та український прозаїки суголосні в

моделюванні функціонального призначення запозичених алюзій і різняться відмінною спрямованістю міжтекстової взаємодії [6].

Так про міжтекстові взаємодії, алюзії, порівняння, уподібнення Н. Маланій говорить у статті «Біблійні маркери у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати». Він окреслює біблійно-релігійні аспекти українсько-німецького літературного дискурсу прозових творів про Другу світову війну. Науковець також аналізує роль християнської сакральної символіки та біблійних алюзій шляхом зіставлення романів. Автор простежує вплив міжтекстової взаємодії при формуванні сюжетно-композиційної структури порівнюваних творів. Він вказує на основні інтер- та паратекстуальні компоненти, запозичені зі Святого Письма та приділяє особливу увагу екзистанційній складовій, погоджуючись із З. Лановик, що «Біблія є, була, і буде втіленням екзистенційного світу» [3, с. 172]. Відмічає важливу художню цінність біблійних маркерів (історії Аврама та Ісака, Каїна і Авеля; образ трагедії міст Содоми і Гомори; образ зради Христа його учнем Юдою), які представлені різними у досліджуваних романах поетичними засобами та прийомами. Автор зауважує, що письменники по-різному використовують алюзії та інтертекстуальні вкраплення із книг Біблії: Іван Багряний надає перевагу новозаповітним оповідям, а Е. М. Ремарк здебільшого звертається до старозавітної біблійної спадщини [3].

Привертає увагу також стаття Н. Маланія «Модель зовнішнього простору як елемент художнього світу романів І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати». У даній статті науковець аналізує особливості моделювання зовнішнього простору романів про Другу світову війну німецького та українського письменників, встановлює рівень взаємодії між елементами простору та внутрішнім буттям персонажів обох творів та підкреслює схожу екзистенційно-психологічну наповненість воєнного простору, зазначаючи, що « кожен письменник в силу самобутності та неповторності власного ідиостилю володіє унікальною манерою творення хронотопної площини твору» [7, с. 264].

Отже, розглянувши і проаналізувавши наукові розвідки Н. Маланія, які стосуються порівняльного аналізу романів «Zeit zu leben und Zeit zu sterben» Е. М. Ремарка та «Людина біжить над прірвою» Івана Багряного, ми можемо зробити висновок, що науковець у своїх працях ставить собі за мету виявити спільні та відмінні риси романів. Він відзначає, що письменники маючи різний життєвий, літературний та політичний досвід створили твори на подібному мистецькому та світоглядному рівнях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Маланій Н. Антропологічно-екзистенційні аспекти дихотомії "Свій" – "Чужий" (на матеріалі української та німецької прози про Другу світову війну) / Н. Маланій // Питання літературознавства. – 2009. – № 80. – С. 165 – 163.

2. Маланій Н. Архетипні образи вогню та землі у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати» / Н. Маланій // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. – 2014. – № 4. – С. 72 – 82.

3. Маланій Н. Біблійні маркери у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати» / Назар Маланій // Питання літературознавства: науковий збірник / гол. ред. О. В. Червінська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 82. – С. 179–189.– 2010. – № 82. – С. 179 – 189.

4. Маланій Н. Екзистенційна ситуація відчуження як антропологічна проблема (на матеріалі прози про другу світову війну) [Електронний ресурс] / Н. Маланій // Studia Methodologica : альманах / упоряд. І.В.Папуша. – Тернопіль: ТНПУ, 2008. – Вип. 24 : Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. – С. 84 – 87.

5. Маланій Н. Екзистенціали туги і страху у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати» [Електронний ресурс] / Н. Маланій //

Екзистенціали туги і страху у романах І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати». – Режим доступу: https://www.google.com.ua/#q =Маланій +Н. +Екзистенціали

6. Маланій Н. Міжтекстова взаємодія в українсько-німецькому літературному дискурсі (на матеріалі прозових творів про Другу світову війну) / Н. Маланій // Волинь філологічна: текст і контекст : зб. наук. пр. – Вип. 7 / упоряд. Л. К. Оляндер. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – С. 171 – 178.

7. Маланій Н. Модель зовнішнього простору як елемент художнього світу романів І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е. М. Ремарка «Час жити і час помирати» / Н. Маланій // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство: / За ред. Ткачука М. П. – Тернопіль: ТИПУ, 2012. – Вип. 35. – С 263 – 272.

Олена Радчук
(Острог, Україна)

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З ЧИСЛОВИМ КОМПОНЕНТОМ (АНГЛ.:ONE, TWO, THREE, FIRST,SECOND, THIRD; НІМ.: EIN, ZWEI, DREI, ERST(E), ZWEIT(E), DRITT(E))

Стаття присвячена аналізу лексико-стилістичному аналізу англійських та німецьких фразеологізмів з числовим компонентом (англ: one, two, three, first,second, third; нім.: ein, zwei, drei, erst(e), zweit(e), dritt(e)).

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, числовий компонент, еквіваленти перекладу, семантична цінність.*

The article provides a lexical-stylistic analysis of English and German phraseological units with a numerical component (англ: one, two, three, first,second, third; нім.: ein, zwei, drei, erst(e), zweit(e), dritt(e)).

Key words: *phraseological unit, numerical component, translation equivalents, semantic value.*

Наше дослідження присвячене проблемі значень числових компонентів англійських та німецьких фразеологічних одиниць (тут і далі – ФО). Протягом дослідження було виділено 475 англійських та німецьких фразеологічних одиниць з елементами чисел у їх складі. Зокрема наше дослідження було націлене на виділення фразеологічних виразів з порядковими числівниками «first», «second», «third», та кількісними числівниками «one», «two», «three». Відповідними німецькими числовими компонентами є «ein», «zwei», «drei» – «erst(e)», «zweit(e)», «dritt(e)».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Джерельну базу нашої статті склали теоретичні доробки у сфері фразеології науковців Виноградова В.В., Барана Я.А., Амосової Н.М., Чернишової І.І. та Куніна О.В., перекладацькі дослідження Корунця І.В. та Комісарова В.М., а також методичні рекомендації Кочергана М.П. та Мацько Л.І. Серед використаних нами німецьких теоретичних джерел – доробки Фрідріха Зайлера, І.І. Чернишевої, А. Агріколи, Г. Гернера та ін.

Актуальність статті полягає у тому, що числа завжди становили певну символічну цінність для народу, а у складі фразеології вони потребують детальнішого вивчення, бо найчастіше вживаються в переносному значенні і носять особливе символічне забарвлення.

Метою статті є детальне вивчення, класифікація і опис ФО з числовим компонентом. У складі ФО вони набувають дещо відмінного від звичайних фраз значення, і ці значення потребують особливої уваги, а дослідження у цьому руслі – особливого місця у системі

мови. Значення числових елементів можуть відрізнятися у різних фразеологічних одиницях, і крім того вони можуть носити різне забарвлення у еквівалентах перекладу. Саме це розрізнення фразеологічних одиниць і збереження семантичного значення числових компонентів фразеологізмів і визначили ***завдання*** нашого дослідження:

1) класифікувати ФО згідно з їх порядковим/кількісним числовим компонентом англійської та німецької мов;
2) виявити ФО, які зберігають свою семантичну цінність при перекладі;
3) перевірити частоту вживання визначених числових компонентів у ФО;
4) проаналізувати всі лексикографічні джерела, які містять потрібний фразеологічний матеріал англійської та німецької мов;
5) провести якісний аналіз фразеологічної бази за їх лексичними та стилістичними характеристиками.

Предметом дослідження є фразеологічні одиниці німецької та англійської мов, а ***об'єктом*** – числові компоненти у складі англійських та німецьких ФО та збереження їх семантичної цінності.

До актуальних проблем дослідження, за визначеннями Барана Я.А. можна віднести такі:

1. виділення фразеологізму як основної одиниці фразеології;
2. місце фразеології в системі мови;
3. виявлення і класифікація різновидів ФО;
4. визначення найефективніших методів дослідження ФО.

Методами нашого дослідження стали метод зіставлення, який склав основу для компаративного методу, структурний аналіз, а також статистичні методи – метод суцільної вибірки і метод цифрового підрахунку. За допомогою цих методів ми змогли не тільки зробити вибірку фразеологічних одиниць, але також зробити детальний аналіз цих фразеологізмів, і порівняти їх значення у англійській та німецькій мовах.

У нашій статті вперше була здійснена класифікація фразеологізмів з порядковими та кількісними числівниками за схемою Виноградова В.В. на фразеологічні єдності, зрощення і сполуки, а також визначення їх якісних характеристик за класифікацією Барана Я.А. У цьому і полягає ***наукова новизна*** проведеного нами дослідження.

Практичне значення статті полягає у можливості використання поданої вибірки для детальнішого аналізу за різними іншими класифікаціями, зокрема задля виділення спільних рис всіх фразеологізмів з нумеральними компонентами, або виділення лише певного числового компоненту у фразеологічних зворотах і детальне вивчення його семантики.

Виклад основного матеріалу. Ми обрали об'єктами нашого дослідження ФО з числовими компонентами, а саме з кількісними числівниками «one», «two», «three», «ein», «zwei», «drei» і порядковими числівниками «first», «second», «third», «erst(e)», «zweit(e)», «dritt(e)». Протягом аналізу словників та збірок фразеологічних виразів було відмічено, що саме ці одиниці вживаються у фразеологізмах найчастіше. Ми також помітили, що через це завдання, яке ми перед собою поставили, з'явилася необхідність поділу фразеологічних одиниць на чотири групи:

- англійські ФО з порядковими числівниками first, second, third
- англійські ФО з кількісними числівниками one, two, three
- німецькі ФО з порядковими числівниками erst(e), zweit(e), dritt(e)
- німецькі ФО з кількісними числівниками ein, zwei, drei

Ми зробили цілісну вибірку з кількох джерел і виділили 268 фразеологічних одиниць. Всі ці одиниці ми детально проаналізували. Метою нашого дослідження було прослідкувати частоту вживання кількісних числівників «one», «two», «three», «first», «second», «third», «ein», «zwei», «drei», «erst(e)», «zweit(e)», «dritt(e)» у вибраних нами фразеологізмах. Цифровий підрахунок дозволив зробити висновок, що найчастотнішими є порядковий числівник «first» та кількісний числівник «one», які вживаються 59 і 98 разів відповідно; у німецькій мові числівник «drei» та «erst(e)» вживаються найчастіше – 39 та 28 разів

відповідно. Ще протягом виконування вибірки ми помітили, що число «три» у німецьких ФО посідає перше місце, на відміну від англійських ФО, де числівник «один» та «перший» є найбільш використовуваним.

Дуже мало науковців звертають увагу на саме значення слова «one» чи «first», відомо лише, що **one** означає одиничне поняття, маленьку обмежену кількість чогось, а **first** виражає поняття першості, слідування перед чимось. Отже, можна зробити висновок, що фразеологізми з використанням цих одиниць виражають поняття першості для тих явищ, для яких вживаються, а також вони підкреслюють важливість цих явищ: ***one lie needs seven lies to wait upon it – один раз збрехав, навік брехуном став; make the first move – зробити перший крок.*** Для позначення erst у німецькій мові можна сказати те ж саме – першість, важливість, послідовність, передбачення упорядкованості, які притаманні всій німецькій нації. Щодо числа drei, то можна лише з певністю сказати, що число «три» якоюсь мірою позначає завершеність, повноту та досконалість: ***aller gute Dinge sind drei – Бог любить трійцю.***

Зокрема у фразеологічних зрощеннях вживається така кількість фразеологічних виразів з елементами порядкових і кількісних числівників. Ми прослідкували, що у зрощеннях так само числівники «one» і «first» вживаються найчастіше – 31 і 18 разів відповідно, чого не можна сказати про німецькі одиниці, де «drei» та «dritt(e)» вживаються очевидно найчастіше – 19 та 12 разів відповідно. Потрібно відмітити, що зрощення характеризуються неймовірно насиченою експресією, саме тому ці вирази, а особливо їх нумеральні компоненти, вимагають особливого аналізу.

На відміну від фразеологічних зрощень, фразеологічні єдності характеризуються образністю і емоційно-експресивним забарвленням, а ще тим, що деякі з їх компонентів зберігають своє семантично-віддільне значення і подекуди алегоричний зміст, який можна накласти на те лексичне середовище, в середині якого вживається цей фразеологічний вираз: ***the mouse that has but one hole is quickly taken – «легко попадається та миша, в якої лише одна нірка»; не варто ставити все на одну карту; a rose between two thorns – гарна жінка, яка сидить між двома чоловіками.*** Те ж алегоричне середовище ми можемо бачити і в прикладі фразеологічної єдності серед німецьких ФО: ***zur zweiten Natur warden – ввійти в звичку*** (не даремно в народі кажуть, що звичка – це друга натура).

Наступний вид фразеологічних одиниць – фразеологічні сполуки, – характеризується тим, що один із компонентів цих виразів має змінний характер і допускає перестановки у свою структуру: ***come/be first – бути на першому місці; бути найважливішим; займати перше місце; become (be made) one – одружитись, з'єднатись у шлюбі.*** Ту ж змінність ми можемо помітити і в такому прикладі німецької фразеологічної сполуки: ***drei machen ein Kollegium [einen Rat]- троє – це вже рада; троє утворюють кворум.*** У німецькій вибірці фразеологічних сполук таких одиниць знайшлося найменше.

Висновки. Ми прослідкували частоту вживання кількісних і порядкових числівників «one», «two», «three», «first», «second», «third» і встановили, що саме числівники «один» та «перший» вживаються у англійських фразеологічних одиницях найчастіше. Що стосується німецьких ФО, то у них в основному найбільшою частотністю виділюється саме числовий компонент «drei».

Ми вважаємо поставлені перед нами завдання досягнутими, адже проведене нами дослідження – суцільна вибірка фразеологічних виразів, – дозволили нам класифікувати ці одиниці як за кількісними, так і за якісними ознаками, а також прослідкувати їх семантичне значення в мові-оригіналі та в мові-перекладі. Крім цього, ми представили цифровий підрахунок фразеологічних одиниць, який дає змогу продовжити дослідження фразеологічних виразів з кількісними та порядковими числівниками не тільки задля статистичних даних поповнення фразеологічного словника цими одиницями, але і для більш глибокого семантичного дослідження таких одиниць не тільки з обраними нами числовими компонентами, але й включенням інших числових компонентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н.Н. Основи англійської фразеології. – Л.,1989. – 540 с.
2. Ахманова О.С. Словник лінгвістичних термінів. – М.: Рад. енциклопедія, 1966. – 607 с.
3. Бабкін А.М. Російська фразеологія, її розвиток і джерела. – Л.: Наука, 1990. – 470 с.
4. Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Л.: Вища школа, 1980. – 155с.
5. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 253с.
6. Виноградов В. В. Про основні типи фразеологічних одиниць в російській мові. – М., 1977. – С. 17-25.
7. Виноградов В.В. Про основні типи фразеологічних одиниць у російській мові // Виноградов В.В. Лексикологія і лексикографія: Вибране. – М.: Наука, 1986. – 290 с.
8. Виноградов В.С. Вступ до перекладознавства. – М., 2001. – 180 с.
9. Комісарів В.Н. Сучасне перекладознавство. – М., 2001. – 380 с.
10. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К.: Академія, 2008. – 464с.
11. Кунін О.В. Фразеологія сучасної англійської мови. – М.: Міжнародні відносини, 1996.
12. Кунін О.В. Англо-російський фразеологічний словник. 3-є вид., стереотип. – М.: Російська мова, 2001. – 1300 с.
13. Мацько Л. І. Стилістика української мови; підручник / Любов Іванівна Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 461 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент Крайчинська Г. В.

Нигора Сафарова
(Бухара, Узбекистан)

ТОПИШМОҚЛАР ВОСИТАСИДА ОСМОН ЖИСМЛАРИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Бизларга маълумки, топишмоқ кўнгилхушлик ёки фақат эрмак эмас, балки топишмоқ орқали атроф, муҳит, табиат яқиндан таништирилиши билан бирга ақл-заковат, зеҳн, фикр ўткирлигини синаш қуроли ҳамдир. Чунки у кишини ҳозиржавобликка ўргатади.

Топишмоқ халқ ижодининг бошқа жанрлари: достон , эртак , қўшиқ , мақол каби халқнинг маънавий бойлиги ва жамоа ижод маҳсулидир. Топишмоқ асрлар давомида яратилиб, авлоддан-авлодга ўтиб, сайқал топиб келаётган фольклорнинг мустақил жанридир. Топишмоқ жуда қадим замонларда вужудга келган. Баъзи топишмоқларнинг объекти, шакли ҳамда мазмуни қадимийлигини озми-кўпми аниқлашга имкон беради.

Топишмоқ қадимда табиат, табиат ҳодисалари ва нарсаларни бир-бирига таққослаш, ўхшатиш орқали борлиқни ундаги мавжуд нарсаларнинг моҳиятини кўпроқ белгилашга катта ёрдам берган. Кишилар қадим замонлардан бошлаб ҳозиргача аста-секин табиат ва жамиятдаги инсон учун фойдали ва зарарли бўлган ҳодисалар, жонли, жонсиз предметлар, умуман ҳар хил объектларни ўз замони ва тушунчаси доирасида англаган ҳолда топишмоқ яратиб келганлар. Топишмоқ бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас, балки кун-бакун янги-янги топишмоклар яратилиб, оммала-шиб бормокда.

Баркамол авлодни ҳаётга тайёрлашда кўп асрлар давомида қўлланган ва синалган усул ва воситалар, хилма-хил тадбирлар, миллий урф-одатлар, анъаналар, тарбия ҳақидаги ғоялар ўзбек халқ педагогикаси хазинасидаги бебаҳо жавоҳирлар ҳисобланади. Халқ педагогикасида ифодаланган ғоялар, тажрибалар халқ оғзаки ижод намуналарида, улуғ мутаффакир олимларнинг илмий ва адабий асарларида ўз ифодасини топган.

Маънавий юксак шахсни камол топтириш учун, албатта, умумий ўрта таълим мактаблари адабиёт дарслари, дарсликлари, ўзбек миллатининг асрларга татигулик асарлари, халқ оғзаки ижодининг бой ва бетакрор намуналари билан таркиб топиши лозим. Бошқа халқлар сингари ўзбек халқи ҳам асрлар оша ардоқлаб келаётган ўзининг қадимий ва бой ижодиётига эга. Халқ оғзаки ижодиёти халқ миллий маърифий маданиятининг бир кўриниши бўлиб, ҳар бир халқнинг маънавий-ахлоқий хазинаси ҳисобланади. Фольклор асарлари халқнинг маълум бир даврдаги турмуш тарзи, фаолияти, иймон, эътиқод ва маданий даражаси ҳақида маълумот беради. Жумладан, Президентимиз И.А.Каримов "Юксак маънавият-енгилмас куч" асарида халқ оғзаки ижоди намуналарини ўқитишга эътиборни қаратишни таъкидлаб, қуйидаги фикрларни айтганлар: "Халқ оғзаки ижодининг ноёб дурдонаси бўлмиш "Алпомиш" достони миллатимизнинг ўзлигини намоён этадиган, авлодлардан авлодга ўтиб келаётган қаҳрамонлик қўшиғидир. "Алпомиш" достони бизга ватанпарварлик фазилатларидан сабоқ беради"[25]. Баркамол авлод маънавиятини шакллантиришда халқ оғзаки ижоди намуналари муҳим аҳамият касб этиб, бу хазина халқпарварлик ва ватанпарварлик, ростгўйлик ва тўғрисўзлик, меҳнатсеварлик ва камтарлик, ўз халқига, ўз миллатига, ўзи туғилиб ўсган она юртга нисбатан чуқур ҳурмат руҳида тарбиялашга хизмат қилади. Шу боис ўқувчиларда миллий ғурур туйғусини, маънавиятни шакллантириш бизнинг бурчимиздир. Шунга кўра халқ оғзаки ижодининг барча жанрлари, хусусан, достон, қисса, мақол, эртак, тез айтиш, топишмоқлар ўқувчиларни маънавий етук, соғлом авлод қилиб тарбиялашда асосий омил ҳисобланади.

Топишмоқ узоқ тарихга эга бўлиб, унинг яратувчиси меҳнаткаш халқдир. Халқ ўзи яратган топишмоқларда ўз ҳаётини, орзу-истакларини меҳнатини ёритган.

Бизни ота-боболаримиз ҳам топишмоқлардан ақлий машғулот сифатида кенг фойдаланганлар, улар турли маросимларда топишмоқлар айтишиб бир-бирларининг топқирликларини синаганлар.

Чуқур таълим-тарбия кучига эга бўлган топишмоқлар авлоддан-авлодга, оғиздан-оғизга ўтиб бизгача етиб келган.

Топишмоқлар кўпинча табиат ҳодисалари, ҳайвонлар, жониворлар, предметлар, уй-рўзғор буюмлари, техника асбоблари, ўқув қуроллари хусусида яратилган бўлиб, боланинг ҳаёт ва теварак-атроф ҳақидаги тасаввурини кенгайтиради.

"Топишмоқ" сўзи ўйлаш-фикрлаш, бирор яширин нарсани топишни англатади.

Топишмоқда ким? ёки нима? деган сўроқлар яширин бўлиб, топишмоқ айтилгандан сўнг унга жавоб бериш талаб этилади. [26] Топишмоқ аввало ўзининг қисқалиги, образлилиги, бирор нарсанинг яширин берилиши билан бола қизиқишини ўзига жалб этади. Шу қизиқиш туфайли бола турли нарса ва ҳодисаларнинг ички сирларини, улар орасидаги боғланишларни билиб боради.

Топишмоқларнинг яна бир характерли томони шундаки, унда фикр содда, лўнда ифодаланади.

Топишмоқ болани ўйлашга, ўз фикрини тўлиқ, аниқ баён қилишга ўргатади, унинг тасаввурини, тафаккурини ривожлантиради, унда барқарор диққатни ривожлантиради.

Топишмоқ болаларга янги билим беришгина қолмай, балки улар олган билимларини тўғри идрок қилишни, уни ўз ўрнида қўллашни ўргатади.

Топишмоқларни топиш жараёнида болалар бир қанча ақлий ҳужумни бажаришга, яъни нарсаларни анализ, синтез қилишга, умумлаштиришга ўрганадилар.

Топишмоқ болалар нутқини ўстиришга катта таъсир кўрсатиб, сўзларни аниқ айтишга, жумлаларни тўғри тузишга ўргатади.

Топишмоқларда ифодаланган нарса ва ҳодисаларнинг кенглиги, бизнингча, топишмоқларнинг воқеликни, ўзига хос бадиий шаклда тасвирлаши билан боғлиқ. Улар

[25] И.А.Каримов. Юксак маънавият-енгилмас куч. Тошкент. "Маънавият" 2008 й. 33-бет.
[26] Ўзбек халқ топишмоқлари. Бадиий Адабиёт нашриёти. Тошкент, 1961 йил.

қандай яшашни ўргатган. Улар халқнинг маънавий тажрибасини сақлаш воситаларидан бири бўлган. Шунинг учун ҳам топишмоқларнинг мавзуи ғоят ранг-баранг, мазмуни жуда бой. Масалан, Анъанавий топишмоқларда космогоник, яъни осмон жисмлари ҳақидаги топишмоқларни мисол қилиш мумкин:

Кўк кўйлакка қўл етмас.(Осмон)

Нима учун кўк кўйлак? Чунки осмонимиз ранги кўк, мовий ранг ҳамиша Ватанимизни, дала-даштларимизни эслатади, дея ўқувчилар билан савол-жавоблар қилиш мумкин. Ёки:

Кўк кўйлакка ғўза ёйдим (Осмон, юлдузлар)

Ғўза нима дегани? Нима учун ғўзани юлдузларга ўхшатаяпмиз деган савол болаларнинг ақлини чархлайди. Ўқувчи фиклашга ўрганади ва унинг нутқи равонлашади. Бошланғич синф ўқувчилари қуёш, ойнинг нима учун кераклигини тушунтириш учун уларга қуйидаги топишмоқларни бериш мумкин:

Узоқ тоғда ўт ёнар. (Қуёш)

Пастдан қараганда осмон жуда узоқда ва у ердан катта олов ёниб туради. Қуёш бизга нима учун керак? Нима учун биз қуёшни оловга ўхшатаяпмиз? Каби саволлар билан мурожаат қилсак болаларнинг эсида бундай топишмоқлар тез қолади.

Бир парча патир,
Оламга татир.(Ой)

Бизга бу топишмоқнинг маъноси ёшликдан маълум ойни патирга ўхшатиб оламга намойиш қилинишини айтиб ўтаяпти. Ой бўлмаса кечқурунлари кўчага чиқиб бўладими? Ойнинг вазифаси нимадан иборат? каби саволлар бериш орқали ўқувчиларга мурожаат қилиш керак. Бошланғич синф ўқувчиларига осмон ёритгичлари: қуёш, ой, юлдузлар, осмон, ер ҳақида маълумот берилганда албатта уларнинг қандай вазифани ўташи кераклигини тушунтириб ўтиш даркор.

Сирасини айтганда топишмоқ ҳам маънавий ўйин намуналари доирасига кирсада, бироқ оғзаки бадиий ижоднинг алоҳида ва мустакил жанри сифатида эътироф этилиб ўрганилмокда. Юқорида айтганимиздек, Ўзбекистоннинг турли жойларида уни турли атамалар билан аташ расмга айланган. Чунончи, Тошкентда жумбок, унинг атрофларида чўпчак ёки топ-топ чурчак, Бухорода шуч ёки чистон, Фаргона водийсида топмача ёки масала, бошка жойларда эса топ-топ матал, жумоқ ёки жуммоқ тарзида номланган ҳолда юритилади: «топмача» ва «топишмоқ» истилоҳлари шу жанрга мансуб айрим намуналарида учрайди:

Топмачамнинг ўзи қора,
Топмаганнинг юзи қора.

Ёки:

Топ-топ топишмок,
Танга ёпишмоқ

Биринчисида «қозон»ни яширган бўлиб, «топмача» истилоҳи қўлланган ва «топма» буйруқ феъли «ча» қўшимчасини олгач, нарсани англатувчи маъно касб этган. Натижада «ўзи қора» эпитет воситасида предметлашган ва «қозон»ни англатган. Кейинги сатрда эса «юзи қора» эпитети биринчи сатрда яширинган нарсани топа олмагани учун уни (шахсни) таъкидловчи ахлоқий ҳукмга айланган. Иккинчисида эса «кийим» яширинган бўлиб, унинг кийилгач, танга ёпишиб турувчи хусусиятига ишора қилинган. Шу биргина хусусияти оркали яширинган нарсани топишга даъват килинган: «топ-топ» жуфт сузида шу даъват маъноси устивор. Шу хилда халкнинг узида «топ» - буйрук феъли ва –«иш+мок» харакат номини ифодаловчи қўшимча воситасида яратилган «топишмоқ» истилоҳи ҳодиса моҳиятини аниқ ва тўла ифодаловчи истилоҳ тарзида илмий таомилда ҳам маъқул топилган. Зеро, «жумбоқ, жумоқ ва жуммоқ» истилоҳлари ҳодисани яхлит ҳолда ифода эта олмайди. Чунки ҳар қандай топишмоқ композицион таркибига кўра икки қисмдан иборат бўлиб, нарса ёки ҳодисани яширган қисмигина жумбоқдир: «кўк косани тўнтардим» каби. Унда

яширинган нарсани топиш – ечим эса топишмокнинг иккинчи қисми – жавобдир. Ҳар кандай топишмок, жумбок ва жавоб кисмларнинг бир бутунлигидан иборатдир.

Ўқувчиларни қуйидаги топишмоқлар орқали осмон жисмлари билан таништирилади ва улар ҳақидаги маълумотлар билан яқиндан таништирилади.

Кеча томда бир патир кўрдим,
Эрта қарасам – йўқ. (Ой)
Том устида бир анор,
Ҳаддинг бўлса, ушлаб ол.(Ой)
Онаси битта,
Боласи мингта. (Ой ва юлдузлар)
Кечаси учакка жўхори сепдим,
Азонда қарасам йитибди. (Осмон, юлдузлар)

Милдир-милдир мунчоқ,
Эрта турсам бири йўқ.(Осмон, юлдузлар)
Кичкинадир ўзи,
Йилтир-йилтир ўзи.(Юлдуз)

Бир отаси, бир онаси,
Неча юз минг боласи.(Қуёш, ой, юлдузлар)
Зар гилам, зар-зар гилам,
Кўтарай десам, оғир гилам.(Ер)

Хуллас, кўп асрлик халқ донишмандлигининг дурдоналари – топишмоқлар инсон идроки, кузатувчанлиги, поэтик тасаввур қобилиятини ўстирувчи ақлнинг қувноқ ўйини, маънавий дам олиш воситасигина бўлиб қолмай, аждодларимизнинг руҳий олами, тарихий ўтмишини билишда калит вазифасини ҳам ўтайди.

УДК 413.162

Дамегуль Сейтова, Гульзира Бабаева, Минайым Палуанова,
Алмагуль Мамбетниязова, Саёра Нуранова
(Нукус,Узбекистан)

ПРИЗНАКИ ТЕРМИНОВ КАК ОСНОВА ИХ КЛАССИФИКАЦИИ

В данной статье рассматривается типология терминов – членение терминов по наиболее важным их признакам представляеющую собой собственно терминоведческую классификацию терминов.

Ключевые слова: *текст, термин, исследование, лингвист, язык.*

Ushbu maqolada atamalar tipologiyasi hisobga olinadi – atamalarning eng muhim xususiyatlari bo'yicha taqsimlash atamalarning munosib terminini tasniflashdir.

Kalit so'zlar: *matn, davr, o'quv, tilshunoslik, til.*

In this article, a typology of terms is considered – the division of terms by the most important features of them is a terminology classification proper of terms.

Key words: *text, term, study, linguist, language.*

Текст (устный или письменный) – основной объект любого филологического исследования. Специальный текст – это текст, главным содержанием которого являются те или иные теории, факты, сведения, рекомендации отдельных наук и отраслей знания. Сюда, прежде всего, относятся научные, технические и деловые тексты. Таковы, например, монографии, статья по медицине, биологии, геологии, химии, кибернетике,

машиностроению, навигации, картографии, учебники для вузов, технический документы, пособия, руководства, чертежи, планы, патенты, лицензии, организационно-распорядительная документация.

«Текст понимается обычно как некоторая законченная последователь-ность предложений,связанных по смыслу друг с другом в рамках общего замыслаавтора» [1; 12].

Научные технические и деловые тексты начали исследоваться лингвистами сравнительно недавно, с 30-40-х годов XX в. Сегодня язык науки стал одним из основных полноправных и самостоятельных объектов исследования наряду с языком художественной литературы, литературной разговорный речью и традиционными диалектами.

Рассмотрим процесс формирования специального текста на примере научных текстов. Научное знание (включая сюда и знания технические) – это совокупность идеальных образов в сознании человека, отражающих явления, свойства, отношения и законы материального мира в сфере науки и техники.

Однако специальное научное знание, бесспорно, выступает как основной фактор формирования научного текста. Оно многозвенно, многоступенчато, ассоциативно, начиная от общих сведений о той или иной отрасли знания и кончая глубинными концепциями, связанными с отдельными узкими направлениями. Например, филолог обладает определенным достаточным уровнем обще филологических знаний в области языка и литературы и одновременно он, как правило, является специалистом в той или иной относительно замкнутой области – в словообразовании, фонетике, фольклористике, текстологии и т. п.

Научное знание делится на две основные части: знание общенаучное и знание собственно профессиональное, связанное с данной наукой. Общенаучное знание – это знание об основных наиболее общих понятиях, используемых в разных науках. Это такие понятия, как метод, система, структура, анализ, синтез, иерархия. Общенаучное знание основных объектов свойств и методов функционирует по отношению к знанию собственно профессиональному как управляющая система более общего порядка, что и находит свое отражение в языке в общенаучной и межотраслевой лексике.

Не последнюю роль в формировании научного текста играет и обыденное, "обиходное" знание о мире. Оно все время выступает как своеобразный фон, шкала сравнения степени специализации научного текста. Роль обиходно-бытового знания особенно ярко видна на тейпах XVIII – начала XIX в. В XVIII веке в естествознании и географии еще не было сложившейся системы научных знаний, и первые русские академики-путешественники И. И. Лепехин, Н. Я. Озерецковский, И. Георги, С. Г. Гмелин, П. С. Паллас, В. Ф. Зуев строили тексты своих описаний, опираясь в основном на знание обиходное, на общенародную и местную диалектную лексику.

По отношению к зрелому научному знанию особо выделяется этап знания до научного. Для некоторых наук, таких как: биология, география, история, физика, изучение этого периода развития знания, когда еще только закладываются основы представления об отдельных предметах, явлениях и процессах, существенных для той или иной науки, играет большую роль. Например, историю формирования научных биологических текстов по фауне и флоре нельзя понять вне многовекового до научного периода накопления народных знаний и представлений о мире рыб, зверей, птиц и растений. При этом изучение проблемы становления структуры текстов требует сведений об; уровне знаний и картине видения мира не только у народа, говорящего на данном языке, но и у многих других народов, с которыми этот народ контактировал в разное время. Так, например, русская научная ботаническая и зоологическая терминология в XVIII-XIX веках во многом сложилась под влиянием тех знаний, которыми обладали ранее финно-угорские и тюркские народы.

Научный текст и как совокупность текстов разных авторов, и как отдельный индивидуальный текст, и как отдельная теория не существует вне истории науки, вне эволюции научного знания. Именно в связи с этим следует особо подчеркнуть значение

изучения истории формирования научного текста. Процесс формирования письменного научного текста как совокупности текстов разных авторов может быть достаточно полно раскрыт только через изучение функционирования этого типа текста в течение ряда отдельно взятых хронологических периодов, синхронных срезов, путем моделирования морфологии, лексики, семантики, синтаксиса этих текстов в тесной связи с историей данной науки.

Разработка и поиск знаков для описания знаний – это первый этап оформления и представления научного знания, первый этап превращения его в научную информацию. Никакая информация не существует вне ее кодового представления, вне текста. На поверхностном уровне в качестве такого кода всегда выступает та или иная система знаков как язык. Функции такого языка может выполнять один из классических мертвых языков (древнегреческий, латинский) или искусственный язык.

Язык науки чаще всего представляет собой сочетание искусственного и естественного языков, при этом первый обычно функционирует в сфере терминологии и обозначения узких понятий, а второму отводится роль языкового оператора и диспетчера (предикаты, связки, категоризаторы, модели морфологии и синтаксиса). Таково большинство современных языков науки и техники (подъязыки биологии, медицины, математики, физики, геологии).

На этапе кодирования научное знание сталкивается с совсем другой системой, с системой знаний о языке, заложенной в мозге человека. Языковая система функционирует как множество, включающее в себя подмножество различных систем.

Во-первых, это собственно языковые системы – такие, как фонологическая, морфологическая, синтаксическая, лексико-семантическая. Эти системы отражают разные уровни внутреннего строения языка.

Во-вторых, это целый ряд функциональных систем и подсистем, таких, как системы диалектного языка, языков науки и техники, система стандартного литературного языка.

В свою очередь, многие из этих систем распадаются на ряд подсистем.

Так, например, морфологическая система делится на подсистемы морфемики, словообразования, формообразования. Система диалектного языка делится на подсистемы отдельных диалектов, системы языка науки и техники – на подсистемы языков отдельных наук и отраслей знаний (подъязыки физики, биологии, электроники, машиностроения). Система стандартного литературного языка делится на подсистемы языка художественной литературы, языка газет, языка радио и телевидения, подсистему разговорной речи.

Каждую систему образует множество объектов-понятий и разных типов отношений между ними.

Таким образом, система языка представляет собой тип сложной иерархической системы. При этом семантика не образует отдельного уровня. Напротив, семантические отношения пронизывают все уровни языка, за исключением фонологического.

Прежде всего, выделяются самые общие понятия материи и ее атрибутов, которые носят названия категорий (материя, пространство, время, количество, качество, мера и другие). Соответственно термины, которые обозначают категории, представляют собой тип терминов категорий.

Далее, на каждом этапе развития человеческого знания, в каждую эпоху фигурирует определенное количество общенаучных и общетехнических понятий, которые используются в любой науке (отрасли техники) (система, структура, метод, закон в науке, надежность в технике). К ним примыкают общие понятия методологических наук-философии, общей теории систем, кибернетики, информатики и другие; некоторая часть понятий этих наук может использоваться, как и общенаучные понятия, в различных областях знания (например, информация, элемент). При этом нужно иметь в виду, что общенаучные (общетехнические) и межотраслевые понятия являются таковыми не потому, что они используются в ряде отраслей знания, а потому, что они имеют общее содержание, которое и позволяет применять их в разных отраслях, в большинстве случаев добавляя к общему содержанию конкретные признаки. В качестве примера можно привести общенаучный термин метод,

межотраслевой термин аналитический метод и конкретно-научные термины математический метод, метод Монте-Карло (сравните также межотраслевой термин кластер – малый коллектив частиц, от английского груда, скопление, пучок, гроздь, и его применения в физике, химии, астрономии, биологии, социологии, общей теории систем, а также в науковедении и информатике).

Наконец, в каждой области знания и деятельности имеются специфические понятия разной степени обобщенности: от самых крупных -классов (родов) до наименьших – видов, а также понятий, которые отражают аспекты рассмотрения этих классов. Эти два типа понятий названы видовыми и аспектными; в качестве примеров могут быть приведены понятия геологии: субдельта (видовое понятие относительно понятия дельта, геохимия нефти, запасы нефти (аспектные понятия).

Все вышеперечисленные типы понятий находят свое языковое воплощение в типах терминов. Выделяются термины категорий, общенаучные и общетехнические термины, межотраслевые термины, специальные термины (примеры были приведены при перечислении типов понятий).

Известно, что типология является основой классификации. В этом смысле описанная здесь типология терминов – членение терминов по наиболее важным их признакам – представляет собой собственно терминоведческую классификацию терминов. Основанием же всех последующих классификаций служат различные отдельные признаки терминов – содержательные, формальные, функциональные, внутри- и внеязыковые. Все эти классификации могут быть связаны с теми науками и областями знания, в которых они используются.

Первой классификацией терминов по содержанию, используемой преимущественно в философии, является деление на термины наблюдения и теоретические термины. За терминами наблюдения стоят классы реальных объектов, а за теоретическими терминами –абстрактные понятия, зависящие обычно от определенной теории, концепции. Такое деление является достаточным для решения терминологических проблем философии (философии науки), но для решения философских проблем терминоведения приходится построить более дробную классификацию, поскольку степень абстрактности понятий, обозначаемых теоретическими терминами, различна: от философских категорий до общенаучных и специальных научных понятий. Так, в систематике животных выше таксонов лежат так называемые таксономические категории (неконкретные объекты) – виды, подсемейства, классы. Важно, что эта иерархия может находить выражение и в формальной структуре терминов. В частности, в той же системе К. Линнея наименования таксонов (термины наблюдения) включают в себя наименования таксономических категорий: Betula pubescens – береза пушистая. Второй классификацией терминов по содержанию – по объекту названия является распределение их по областям знания или деятельности, или, иначе говоря, по специальным сферам. Перечень этих сфер может быть обобщенно представлен следующим образом: наука, техника, производство; экономический базис; надстройка. Основываясь на этой социологической схеме, можно сформулировать перечень рубрик, входящих в классификацию терминов по области знания.

В сфере науки выявляется группа научных терминов. Она распадается, говоря в общем, на столько классов, сколько имеется наук на определенном этапе научно-технического прогресса; а в каждом классе физических, химических и других терминов выделяется столько группировок (терминосистем), сколько существует различных независимых теорий описания физических, химических и иных объектов и закономерностей. Что касается различий так называемой научно-технической и общественно-политической терминологии, то, прежде всего, политические науки (теория государства и права, международные отношения и другие), по единодушному мнению специалистов, входят в число общественных наук, и следовательно, политические-термины включаются в множество общественных терминов. Далее, все эти термины обозначают научные понятия в той же

мере, что и так называемые научно-технические термины; разница заключается только в том, что первые обозначают понятия общественных наук, а вторые – понятия естественных и технических наук.

Поэтому если стремиться к точности, то целесообразно говорить о терминах общественных, естественных и технических наук и о технических терминах и терминологиях, а не о научно-технической и общественнополитической терминологии. Однако термины общественных наукобладают рядом специфических признаков, которые противопоставляют их терминам естественных и технических наук.

В сфере производства и техники функционируют технические термины. Это единицы языка, обозначающие машины, механизмы, инструменты, операции. Технические термины отличаются от научных терминов, прежде всего меньшей зависимостью от концепций использующих их людей, хотя такая зависимость и существует. В наше время технические термины нередко проникают и в собственно научные издания.

В сфере экономического базиса и производственных отношений имеются, с одной стороны, термины языка описания (в языках политической экономии, конкретной экономии) и, с другой стороны, термины языка обслуживания экономики. Лексическими единицами языка обслуживания служат такие сочетания терминов, как ввод в действие общей (полезной) площади жилых домов, которые называются показателями. Показатели – это совокупность признаков, характеризуемых приводимыми данными.

В административно-политической сфере выделяются, в частности, термины языка управления, в том числе термины делопроизводства, языка дипломатии, юриспруденции. На их примере можно показать, что вообще граница между терминами, выделяемыми по области знания, достаточно зыбка. Так, многие "термины технических наук могут одновременно являться техническими терминами (прокатка, волочение, отжиг и т. п.), а многие термины документоведения фигурируют и в терминологии делопроизводства (акт, архив). Тем не менее, классификация терминов по объекту называния чрезвычайно важна; она отражает уровень науки и развитости общественной структуры на определенном этапе.

К социально-культурной сфере кроме терминов общественных наук (политэкономии, социологии, этнографии) относится так называемая общественно-политическая лексика. Строгое различение терминов (общественных наук) и общественно-политической лексики важно, в частности, для построения информационных языков.

Классификация терминов по объекту называния внутри отдельных областей знания является наиболее подробной классификацией терминов.

Третья содержательная классификация терминов – по логической категории того понятия, которое обозначается термином. Выделяются термины предметов (млекопитающие), процессов (умножение, делопроизводство, компрессия); признаков, свойств (хладноломкость), величин и их единиц (сила тока, ампер).

Лингвистические классификации терминов основаны на признаках терминов как слов или словосочетаний определенного языка.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончарова Е.А. Интерпретация художественного текста. – М.: Просвещение, 1989.

УДК 413.162

Дамегуль Сейтова, Ажар Нурманова
(Нукус, Узбекистан)

АНАЛИЗ РАБОТ ЛИНГВИСТОВ ПО ВОПРОСУ ЛЕКСИКА КАК СИСТЕМА

В данной статье мы рассмотрели язык можно как систему систем, или как всеобъемлющую систему, состоящую из ряда более мелких подсистем.

Ключевые слова: *язык, словарь, метод, поле, значение, логический.*

Ushbu maqolada tilni tizimlar tizimi yoki bir qator kichik tizimlardan tashkil topgan keng qamrovli tizim sifatida ko'rib chikdik .

Kalit so'zlar: *til, lug'at, usul, maydon, qiymat, mantiqiy.*

In this article, we view the language as a system of systems, or as a comprehensive system consisting of a number of smaller subsystems.

Keywords: *language, dictionary, method, field, value, logical.*

Вопрос об изучении словарного состава языка как системы, о внутреннем единстве и взаимообусловленности отдельных элементов смысловой стороны языка ставится впервые в истории языкознания в начале XX века. А.А. Уфимцева в зависимости от метода, предмета и целей исследования лексики как системы выделяет 3 основных направления:[27]

- изучения словарного состава по предметным группам;
- исследование смысловой стороны языка по понятийным и семантическим полям;
- историко-семасиологическое изучение лексико-семантических групп одного и того же или разных языков.

Основная идея первого направления – составление словарей или энциклопедий не в алфавитном порядке, а по идеологическим понятиям, основаны на логических понятиях (не на языковых значениях слов), что дает очень мало представления о подлинном характере системы лексики на уровне всего языка.

Разные ученые вкладывали разные понятия в термин «семантическое поле». И. Трир – понятийную сферу, круг понятийного содержания языка. Л. Вейсгербер – часть понятийного содержания языка. В. Порциг – сущностные связи значений. Г. Ипсен – группу этимологически связанных слов, объединенных смысловой и грамматической общностью и т.д.

Независимо от того, носит ли разработка идеи «семантического поля» теоретический характер или представляет собой практическое исследование, общим во всех работах является то, что за основу изучения берутся слова, словосочетания или группы слов как реально существующие факты языковой системы.

Основным критерием объединения слов в определенную группу, в «смысловое поле» у А. Йоллеса является наличие между словами семантических связей. Поэтому изучение «семантических полей» должно начинаться прежде всего с определения типа значения, по которому слова объединяются в единое смысловое целое.

М.М. Покровский изучает историю значений не изолированного слова, а целых рядов и систем слов: «История значений известного слова будет для нас только тогда понятной, когда мы будем изучать это слово в связи с другими словами, синонимами с ним, а главное, принадлежащие к одному и тому же кругу представлений». Выдвинув идею изучения целых семантических групп слов, синонимических связей последних, Покровский обогатил

[27] Уфимцева А.А. «Опыт изучения лексики как науки» М., 1962 г. стр., 22-23

семасиологию как науку не только методом исследования языкового материала, но и новым понятием системного характера лексики.

Идея системности лексики у Г. Ипсена выявляется в том, что он исследует группы слов, принадлежащих не только к одному и тому же кругу представлений, но и слова, связанные с разными сферами представления.

Большое внимание вопросу изучения лексики как системы уделял академик Л.В. Щерба. В своем труде «Опыт общей теории лексикографии» он излагает основные взгляды на системный характер лексического состава языка, на взаимозависимость отдельных элементов этой системы в каждый данный период развития языка. «Слова каждого языка образуют систему и изменения их значений вполне понятны только внутри такой системы».[28] Длительная практика Л.В. Щербы по составлению одноязычных и двуязычных словарей позволила ему поставить вопросы о сравнении лексических систем, их структур в разных языках.

Становление общетеоретических основ и конкретных методов практического исследования лексики как системы связано с работами академика В.В. Виноградова. Разработка вопросов системного характера лексических единиц начата В. В. Виноградовым с определения основного - природы слова, проявляющейся в многообразии его лексических и грамматических связей, с определения характера внутри словных связей отдельных смысловых элементов. «Слова и значения» – говорит В. В. Виноградов, - «образуют внутренне связную, единую и общую для всех членов общества систему».[29] По его мнению «структурной основой лексико-семантической системы языка выступает основной словарный фонд».[30]

Если под системой понимать совокупность тех или других языковых средств, то лексическая система, представляющая собой словарный состав языка, в истории науки достаточно изучена.

К любой лексике нужно обязательно подходить как к чему-то целому, сделать её всю действительно предметом изучения и изложения. Словами А.И. Смирницкого: «надо увидеть в лексике данного языка не кучу разнообразных примеров, но специфическую для этого языка систему лексических единиц».[31] Ведь, в самом деле, лишь подойдя к лексике как к системе и изучив её как систему, можно должным образом выделить в ней существенное и характерное и описать её в состав, следуя внутренним связям, между его элементами, а не абстрактной квалификационной схеме явлений. Главной трудностью являлась обширность и распыленность предмета, но она была преодолена: отдельные факты располагаются по известным линиям, общая масса материала естественно подразделяется на части, определенным образом связанные между собой и соподчиняются друг-другу и появилась возможность дать верное описание данной лексики.

Важным при описании лексики данного языка как системы являются следующие моменты:

1. необходимо показать, какие типы лексических единиц характерны для данного языка. Для этого, очевидно, в первую очередь нужно осветить вопрос о том, какими признаками определяются в этом языке элемент слова (корневой или аффиксальный), цельное отдельное слово и словосочетание по отношению друг к другу. Особо нужно отметить, в какой степени слово в данном языке вообще выделяется, как особая единица и какие здесь могут быть градации и типичные случаи. Далее следует дать характеристику основных фонетических и структурных, а отчасти также и семантических типов слов;

[28] Щерба Л.В. «Опыт обшей теории лексикографии» М., 1964 г. стр., 11-12
[29] Виноградов ВВ. «Лексико-семантическая система языка» М, 1962 г. стр., 48-49
[30] там же.
[31] Смирницкий А.И. «Лексикология английского языка» М., 1956 г. стр., 74-75

2. следует осветить лексику данного языка с точки зрения исторически известного происхождения её состава;

3. должно неизбежно проводится во времени также и синхронное изучение единиц языка (диахронический аспект);

4. нужно дать преставление о различных семантических группировках слов;

5. необходимо показать, как группируются слова на основе словопроизводства, словосложения и соединения во фразеологических единицах, какие типы семантических отношений (противопоставлений, различий, оттенков) выражаются преимущественно посредством словообразования.

6. дать характеристику лексики в различных сферах речи со стороны происхождения самого её состава, с точки зрения семантических её особенностей, с точки зрения словообразования в различных сферах лексики и т.д.

В современной науке о языке справедливо подчеркивается, что все достижения социального развития, научно-технического прогресса динамически и многогранно отражаются в наиболее развитых языках мира, в первую очередь, в их терминологических системах, находятся в центре внимания современных исследователей, т.к. никакая лингвистическая теория не может не рассматривать круг проблем и вопросов, связанных с изучением терминологии.

Активность терминологической проблематики связана также и с «терминологическим взрывом»,т.е. с массовым возникновением новых терминов, терминологических полей, с образованием и становлением новых терминологических систем, что позволяет говорить о специальной терминологии как о главном источнике пополнения словарного состава данного языка.

По мнению Л.К. Жуковой языковая система в современном языкознании понимается как иерархически организованное целое, состоящее их нескольких уровней [1; 148].

Каждый уровень состоит из составляющих его единиц и связывающих их отношений и является подсистемой по отношению к языковой системе. Уровень может рассматриваться и как самостоятельная система. Структура языковой системы включает многообразие отношения единиц как внутри одного уровня, так и единиц разных уровней.

Лексику любого языка можно рассматривать как систему систем, или как всеобъемлющую систему, состоящую из ряда более мелких подсистем. Возможен различный подход к изучению этой системы и членение её на более или менее обозримые секторы на различных основаниях: по грамматическим категориям, на основании их связи с именуемыми объектами, деля их на имена собственные и нарицательные, имена классов предметов и индивидуальных предметов, имена собирательные, абстрактные и т.д. А.В. Суперанская предлагает делить словарный состав любого языка на общую и специальную лексику. В отличие от общей, специальная лексика не имеет общего употребления и понятие лишь тем, кто занят в той же области, поскольку она принадлежит не общему языку как средству коммуникации в любых условиях, а отдельным подъязыкам [2; 86-87].

Л.Н. Бычко выражает в своих трудах почти то же мнение, что и многие ученые: «В современной лексикологии проблема, связанная с выявлением и изучением системной организации лексики, является одной из центральных».

Но он добавляет также, что взгляд на лексику как на совокупность взаимосвязанных и взаимообусловленных единиц делает необходимым условием всестороннего описания лексической единицы тщательное исследование её парадигматических и синтагматических свойств» [3; 54].

В недавнем прошлом в лингвистической науке ставилась под сомнение сама возможность типологического изучения лексики. По мнению А.А. Уфимцевой «причины полного отрицания типологического подхода к лексическим явлениям, следует видеть в

следующем: само понятие «типология» применительно к формальной, а не содержательной стороне слов, предполагает изучение и сопоставление структур элементов языка [4; 75-76].

Содержательная сторона слов, их лексическое значение многими учеными относится к внешним, нелингвистическим факторам. Для любого сопоставительного изучения нужно найти определенные системные черты, по которым может идти сопоставление. Лексика была мало изучена в системном отношении, что делало сложным сопоставительное изучение её компонентов. Типологическое сопоставление предполагает сравнение отдельных подсистем языка. Строевые элементы и их взаимосвязь в смысловой структуре одного языка или нескольких были совершенно не изучены. До недавнего времени применение понятие «лексическая система» многими исследователями считалось малообоснованным. Попытки исследования системных связей в лексике и семантике были малочисленны.

За последнее время возросло число работ по многочисленным описаниям и пробам «лексической членимости» разных языков по семантическим полям, лексико-семантическим группам.

В языкознании XIX – XX вв. лексическая типология сводилась в основном к сопоставлению родственных и неродственных языков по их словообразовательным типам.

Изучение лексической системы предполагает всестороннее рассмотрение организации и характера самого словарного состава языка. Типологическое сопоставление должно, прежде всего, охватывать всю проблематику лексической членимости языка:

Распределение лексики языка на различные семантические классы, группы, микросистемы (семантические поля, синонимичные, лексико-семантические группы, терминологические и прочие подсистемы).

«Несовпадение» смысловых объемов вокабул различных языков уже давно известно в лингвистической литературе. Установлено, что одно и то же понятие в одних языках обозначается одним словесным знаком, в других – словосочетанием, в третьих – целой группой слов.

Объективная трудность в разработке принципов системного изучения лексики вообще, типологического в особенности, заключается в характере основной единицы языка – слова. Словесный знак несёт в себе принцип, полагающий обобщение.

Основной задачей типологического изучения лексико-семантической системы языка является исследование условий, форм и характера смыслового разграничения полисемантических словесных знаков, вопросов, связанных с синхронным и историческим тождеством слова.

Типологические категории – это обобщенные категории, характерные для систем сравниваемых языков. Они составляют основу типологических категорий.

По своей природе типологические категории характеризуются как специально выбранные содержательно-контенсивные понятия с их соответствующими формами выражения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Жукова Л.К. Аспекты изучения лексико-семантической системы языка. – Симферополь, 1980. – С. 148.

2. Суперанская А.В. Общая терминология. – М., 1989. – С.86-87.

3. Бычко Л.Н. Структурные и семантические аспекты лексической системы английского языка / Отв. ред. Князева Г.Ю. – М., 1982.

4. Уфимцева А.А. О типологическом изучении лексики. – М., 1964.

УДК 811.111’373[81’276.6:62]

Євген Топалов
(Мелітополь, Україна)

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ

У статті розглядаються граматичні особливості англомовних науково-технічного текстів.

Ключові слова: *граматика, науково-технічний текст, термін.*

In the article considered specific features of English grammar in scientific and technical texts.

Key words: *grammar, scientific texts technical texts, term.*

В науково-технічній літературі переважають довгі речення. В середньому речення у науково-технічному тексті в 1,7 разів довші, ніж в художній літературі. «Кожна наукова або технічна стаття, – писав М.М. Морозов, – являється, по суті, розгорнутим визначенням [4, с. 141]». На відміну від художньої літератури, в якій основною задачею є створення образів, технічна література прагне якомога точніше дати опис та поясненням певним фактам. Саме тому в ній переважають іменники, прикметники та безособові форми дієслова. С.І. Кауфман, користуючись статистичним методом, виявив, що особові форми дієслова зустрічаються в технічній літературі в два рази рідше, ніж в художній, і склав графік, з якого виходить, що в художніх творах, які відрізняються об’єктивністю більш глибоким психологічним аналізом діючих осіб, зустрічається менше присудків і більше визначень, ніж в творах, які відрізняються суб’єктивністю, ліризмом та емоційністю [1, с. 39-40].

Англійські науково-технічні матеріали включають в себе цілий ряд граматичних особливостей. Для таких матеріалів характерні визначення термінів і опис реальних об’єктів шляхом позначення на їх властивості. Саме це зумовлює широке використання структур типу А є Б, тобто простих двоскладних речень зі складеним присудком, який складається з дієслова-зв’язки та іменної частини: The barn is a unit of measure of nuclear cross sections, A breakdown is an electric discharge through an insulator, etc.

В заперечній формі замість звичайного дієслівного заперечення (do not) нерідко застосовується складений присудок, в якому предикативу передує заперечення non: The stuff is non-shrink, The refrigerants are non-toxic and non-irritating.

Прихованими визначеннями є численні атрибутивні групи, які в більшій своїй кількості використовуються в науково-технічних матеріалах. Наприклад, назвавши прилад a mechanically timed relay це все одно, що визначити його як a relay which is mechanically timed. Саме такі згорнуті визначення дають можливість вказати на найрізноманітніші ознаки об’єкту або явища: medium-power silicon rectifiers, mercury-wetted contact relay, open-loop output impedance, etc. Кількість визначень в таких поєднаннях може бути вельми значною. Також для науково-технічного стилю притаманна заміна означальних підрядних речень прикметниками в постпозиції (особливо з суфіксами -ible, -able, -ive та інші): the materials available, excellent properties never before attainable, all factors important in the evaluation of, problems difficult with ordinary equipment, etc. Такого самого результату можна досягти завдяки використанню в функції визначення форм інфінітиву: the properties to be expected, the temperature to be obtained, the product to be cooled, etc.

Артикль часто буває відсутнім в технічних описах, інструкціях і таке інше: Armstrong Traps have long-live parts, valve and seat are heat treated chrome steel, lever assembly and bucket arc stainless steel. Таке саме явище ми можемо спостерігати і перед назвами наукових областей: ...in such fields as work study, mechanical engineering, civil engineering, telecommunication, standardization, higher education, etc. Досліджуючи специфіку науково-технічного стилю в сучасній англійській мові можемо спостерігати цілий ряд більш

приватних граматичних особливостей, таких як: широке використання речових іменників у множині (fats, oils, greases, steels, rare earths, sands, wools, gasolines, etc.), назви інструментів у множині (clippers, jointers, shears, dividers, compasses, trammels, etc.), використання прийменника of для передачі видо-родових відносин (the oxidizer of liquid oxygen, the fuel of kerosene). У зв'язку з послідовністю і доказовістю наукового викладу, яка згадується вище, можна спостерігати підвищене використання причинно-наслідкових союзів та логічних зв'язок типу since, therefore, it follows that, so, thus, it implies, involves, leads to, results in, etc. [2, с. 113-117].

Крім того, в сучасній технічній літературі прийнято вести доповідь не від першої особи, а від третьої і часто застосовуються безособові та невизначено-особові конструкції типу: it was decided, it has been found expedient, it is to be noted, it is necessary, it is important, care must be taken. С.І. Кауфман довів, що в технічній літературі дієслова в особовій формі зустрічаються в пасивних конструкціях приблизно в шість разів частіше, ніж в художній літературі – 24,4% та 4,23% . З.Д. Львовська також пише, що «пасивна конструкція частіше зустрічається в текстах описового характеру, ніж в повістях і оповіданнях» [3, с. 301].

Отже, зазначені граматичні особливості науково-технічних текстів безпосередньо впливають на комунікативний характер таких матеріалів, який повинен бути відтворений при перекладі. Підбиваючи підсумок можна зазначити, що граматичні особливості науково-технічної літератури полягають в тому, що тексти насичені фактами і термінологією, не приділяється особлива увага особі автора, формально-логічний та інформаційний виклад.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кауфман С. И. Специфика перевода технического текста [Текст] / С. И. Кауфман. – М. : Просвещение, 1967 – 213 с.

2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.

3. Львовская, З.Д. Теоретические проблемы перевода [Текст] / З. Д. Львовская. – М. : Высшая школа, 1985. – 406 с.

4. Морозов, М. М. Техника перевода научной и технической литературы с английского языка на русский [Текст] / М. М. Морозов. – М. : Наука, 1964. – 362 с.

УДК 316. 628:372.881.161.1

Нигора Умарова
(Ташкент, Узбекистан)

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ МОТИВАЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассмотрена проблема мотивации как один из основных аспектов повышения качества обучения русскому языку студентов национальных групп в техническом вузе.

Ключевые слова: *мотивация, изучение русского языка, аспекты речи, будущая профессия, коммуникативные упражнения, проблемное обучение, профессиональная компетенция.*

The article deals with the problem of motivation as one of the main aspects of improving the quality of teaching Russian to students of national groups in a technical University.

Keywords*: motivation, learning Russian language, aspects of speech, future profession, communicative exercises, problem-based learning, professional competence.*

Процесс глобализации в сфере высшего образования наряду с другими обострил проблему мотивации в изучении иностранных языков, в частности русского языка. Она становится актуальной, поскольку термин «глобализация» означает более возрастающую роль личностных контактов людей, а значит, вербальные коммуникации, в том числе многонациональные. Несомненно, русский язык играет огромную роль в формировании образованной личности, ведь с помощью него можно получить непосредственный «ключ» к духовному богатству другой страны, возможность непосредственного общения с представителями других народов.

Проблема формирования мотивации изучения русского языка чрезвычайно актуальна для обучения студентов национальных групп в техническом вузе. Это означает, что необходимо формировать и развивать у студентов положительное мотивационное отношение к русскому языку. Особенно важно формировать у них интерес к учебным занятиям, желание общаться на русском языке, интерес к русской культуре.

Уровень мотивации изучения русского языка у студентов национальных групп будет высоким, если в процессе обучения будут реализованы принцип формирования интереса к русскому языку как средству общения, принцип развития интереса к русской культуре, принцип формирования интереса к будущей профессии, принцип формирования и поддержания интереса студентов к занятиям по русскому языку, принцип поддержания внеучебных мотивов учебной деятельности. При этом основными способами реализации этих принципов в учебном процессе будут:

– включение в процесс обучения коммуникативно значимого и страноведчески ценного учебного материала (в том числе использование видеофильмов и средств изобразительной наглядности);

– сопоставление фактов русской культуры с фактами национальной культуры (в том числе сопоставление речевых ситуаций, характерных для общения русских и узбеков);

– организация выполнения студентами коммуникативных упражнений, учебных игр, заданий проблемного характера, заданий, связанных с будущей профессией;

– организация самостоятельной работы студентов на занятиях (в том числе работы в лингафонном кабинете и в компьютерном классе) и вне занятий (самостоятельный поиск необходимой для учебного процесса информации в справочной литературе, на русскоязычных интернет-сайтах);

– организация взаимосвязи всех аспектов обучения русскому языку.

Принцип формирования интереса к будущей профессии реализуется через объяснение студентам целей образования и возможностей применения приобретенной профессиональной компетенции в их дальнейшей трудовой деятельности, включение в процесс обучения элементов теории перевода, включение в процесс обучения аутентичных текстов, выполнение на занятиях по русскому языку заданий, связанных с будущей профессией.

Принцип формирования и поддержания интереса студентов к занятиям по русскому языку реализуется через использование в учебном процессе элементов проблемного обучения и заданий игрового характера, организацию самостоятельной работы студентов на занятиях. Важным способом формирования мотивации изучения русского языка является преподаватель, его личностные и профессиональные качества.

Принцип поддержания внеучебных мотивов учебной деятельности реализуется при помощи бесед о роли образования в современном мире, о роли русского языка в мире, о возможностях его использования в сфере бизнеса, туризма и других сферах деятельности людей, путем использования возможностей взаимообучения и состязательности, а также разнообразных форм проявления самостоятельности студентов.

Конечно, проблемы мотивации возникают в обучении каждой дисциплине, но особенно она проявляется в изучении русского языка. Всё дело в особенной специфике предмета, требующий от студента наличия определённой базы коммуникативных способностей.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Изд. 3-е. – М.: Русский язык, 1983.
2. Пассов Е.И. Сорок лет спустя или сто и одна методическая идея Глосса. – М.: Пресс, 2006.

УДК 028,5:316

Ойистахон Усмонова
(Ташкент, Узбекистан)

ЁШЛАРНИНГ МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ

Ушбу мақолада бадиий асарлар мутолааси орқали китобхон-ўқувчи туйғуларига, ҳиссиётларига таъсир кўрсатилиши натижада ёшларнинг эстетик дидини тарбиялаш ҳамда мустақил ижодий фикрлаш салоҳиятини шакллантириш ҳақида сўз боради.

Таянч сўзлар: *мутолаа,китоб,бадиий асар, ижод, адабий таҳлил, талқин, миллий руҳият, характер, ижодкор, эпик асар, тизимлилик.*

В данной статье речь идёт о формировании потенциала самостоятельного творческого мышления, а также воспитания эстетического вкуса у молодёжи в результате воздействия на чувства, переживания учащихся-читателей с помощью чтения художественных произведений.

Ключевые слова: *чтение, книга, художественное произведения, творчество, литературный анализ, толкование, национальная психология, характер, творец, эпическое произведение, системность.*

This article talks about the impact of reading literary works on the feelings and emotions of readers, resulting in the education of youth aesthetic taste and the formation of free creative thinking.

Key words: *reading book, literary works, creation, literary analysis, interpretation, national concern, character, creator, epic work, systematic.*

Бугунги кунда ёшларни бадиий асарлар мутолаасига ўргатиш энг долзарб масалалардан биридир. Ёшларнинг китоб мутолаасига меҳр қўйиши улар маънавий оламининг юксак бўлишидан далолат беради. Давлатимизнинг ёшларнинг китобга муҳаббатини ошириш масаласига алоҳида эътибор бераётганлиги бу масаланинг давлат аҳамияти даражасида эканлигидан далолат беради.

Бадиий асарлар орқали китобхон-ўқувчи туйғуларига, ҳиссиётларига таъсир кўрсатилади. Бадиий қаҳрамон тимсолига кўчган муаллиф кечинмалари китобхоннинг ҳам руҳиятига кўчиб, унинг кечинмаларига айланиб кетар экан. Шу тариқа, сўз санъаткорлари яратган асар ёшларни ўзга инсонларни ҳис қилишга, уларнинг қалбини, ҳаяжону изтироблари моҳиятини тушунишга ўргатади. Натижада, китобхон яратувчи инсонларга ҳамдард, ҳамфикр, туйғудош инсонга айланиб боради. Бу – бадиий адабиётнинг инсоншунослик эканидан далолат беради. Бадиий ижод намуналари эса инсон маънавияти, дунёқараши ва руҳиятини бойитувчи қудратли воситадир. Шунинг учун китобхонлик даражаси юксак бўлган ўқувчиларнинг эстетик диди ҳам юқори бўлади, мустақил ижодий фикрлаш салоҳиятлари ҳам бошқалардан устунлик қилади. Зеро, ижодий фикр кишиси у қайси касб эгаси бўлишидан қатъи назар, ҳамиша яратиш, кашф этиш истаги билан яшайди, жамиятимизнинг энг фаол, яратувчи шахслари қаторида эъзозланади.

ХХ аср ўзбек жадид адабиётининг энг буюк ижодкорларидан бири бўлган Чўлпон асарларини мутолаа қилиш ёшларнинг зеҳни ўткир, тафаккури теран, дунёқараши кенг, соҳиби инсон бўлиб вояга етишида жуда катта рол ўйнайди. Чўлпоннинг маҳорати унинг эпик асарлари орқали, айниқса, «Кеча ва кундуз» романида миллий ва умуминсоний муаммолар талқинида янада яққол кўзга ташланади. Чўлпон адабиёт миллатни тараққий эттириш воситаси, унинг маънавиятини таъминлайдиган омил, халқни бирлаштириб, якдил қиладиган куч, унда миллий ифтихор туйғусини уйғотиш учун энг самарали воситадир, деб ҳисобланган. У адабиётнинг халқчил бўлиши учун асарларини халқ тушунадиган содда тилда ёзишга ҳаракат қилган ҳамда бошқа ёзувчиларни ҳам шунга чақирган, ўз миллати бошига тушган миллий фожиани халқчиллик руҳида, ҳаққоний миллий характерлар яратиш орқали тасвирлаган. Чўлпон асарлари самимийлиги, тилининг содда, тушунарли ва жозибадорлиги, миллий рангларга бойлиги, миллий руҳият тасвири ва таҳлилига хос хусусиятлари билан диққатни тортади. Ўрта мактаб адабиёт дастурига киритилган «Кеча ва кундуз» романи ҳажман катта бўлса-да, уни ўргатишнинг дастлабки босқичида ўқитувчи бош мақсадни аниқ белгилаб, асар қаҳрамонларига хос миллий хусусиятлар таҳлилига ўқувчилар эътиборини қаратса; кириш машғулотида ёзувчининг миллий характерлар яратиш орқали миллат фожиасини қандай бадиий гавдалантиргани, шундай тасвирлар ортида қандай бадиий умумлашмалар, умуминсоний тамойиллар қалқиб туришини ёритиб берса, ўқувчилар адиб услуби ва маҳоратининг ўзига хос қирраларини тўла идрок этишлари баробарида ижодкорнинг ижодий қиёфасини янада тўлақонли тасаввур қиладилар.

Кейинги босқичда ўқувчиларнинг роман билан тўла ҳолда танишиб чиқишларига эришиш мақсадида асар боблари бўйича қатор амалий топшириқлар бериш мақсадга мувофиқдир. Ўқитувчи биринчи соатда романнинг бошланиш қисмини ва ундан сўнг энг қизиқарли, ўқувчи диққатини ўзига тортадиган, персонажлар табиатида ёрқин намоён бўладиган, қаҳрамонлар руҳий дунёси очиладиган ўринларидан танлаб ўқиб бериши ва асарнинг қолган қисмини уйда ўқиб келишни топшириши ҳам мумкин. Лекин ўқитувчи эпик асарнинг мазмунини гапириб беришга ўқувчини зинҳор одатлантирмаслик керак. Чунки, ўқувчи асарни ўзи ўқиб чиққандагина, уни ўз қалби ва тафаккуридан ўтказсагина, ўзига хос таассуротларини ва хулосаларини сўзлаш имконига эга бўлади.

Бадиий асар мутолаасига эришиш учун Чўлпон шахси ва ижодий қиёфаси ҳақида ўқувчида тўла тасаввур ҳосил қилиш керак.

Асарнинг асосий қаҳрамони Зеби образидир. Эндигина 15 ёшни қаршилаган, бинафшадек беозор, ёмғирдек беғубор, булбулдек хушовоз бу қиз Раззоқ сўфидек бадфеъл, қўрс ва жоҳил кишининг хонадонида туғилган. Адиб романда қисқа вақт ичида (илк баҳорда бошланиб, қиш чилласида тугайди) бўлиб ўтган воқеаларни тасвирлайди. Бу тасвир ўзига хос рамзий маъноларни ташийди. Миллат тақдирининг келажаги – баҳор. Зеби асардаги баҳорги чечак – бинафшанинг жонли тимсоли, у баҳор бағридан юлиб олинса, кузга бориб, албатта, хазон бўлади. У узилган бинафша сингари Акбарали мингбоши кабиларнинг қўлида ғижимланиб, ҳалокатга учрайди.

Мутаассиб отасининг қули бўлган Зеби аламини фақат кўз ёшларидан олади.

Миллий тарбияга хос чидам, ирода, мутелик, бош эгувчанлик – Зебининг исёни шугина, холос. Ҳар бир инсон ўз бахти учун кураша билиши зарур. Шу ерда ўқитувчи ўқувчилардан сиз Зебининг ўрнида бўлсангиз, нима қилган бўлар эдингиз, деган савол билан мурожаат қилиб, уларнинг жавобини тинглаши ўринли бўлади. Жавобларни хулосалаб, Зебининг шу аҳволга тушишига ўзи ҳам айбдор эканлиги, бахти ва инсоний ҳуқуқларининг поймол қилинишига қарши курашиш ҳар бир инсоннинг ўз қадр-қиммати учун курашига айланмаса, у қуллик кишанларидан ҳалос бўлмаслиги таъкидлаб ўтишилиши зарур. Зеро, инсон ўз қадр-қиммати ва ҳақ-ҳуқуқларини илм воситасида англаб етади. Инсон ҳаёти ва тақдирининг қай даражада ёрқинлиги илм-маърифат нурларидан нечоғлик баҳраманд бўлганлигига боғлиқ. Тутқунликда, жаҳолат гирдобида ҳаёт кечириш ўзликнинг маҳв этилишига олиб келадики, бу ҳолат Зеби тақдири мисолида ёрқин гавдалантирилган. Бинобарин, бу ёзувчи Чўлпоннинг

нуқтаи назари, мушоҳадаси, тафаккур тарзидир. Дарсни бундай ташкил этишнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликда амалга ошириладиган фаолияти ётади. Ўқувчилар ҳар бир ижодкорнинг шахсини унинг ижодий лабораториясига кириш орқали босқичма-босқич англаб борадилар. Бу усул орқали ўқитувчи қисқа вақт мобайнида ўқувчиларда бадиий асар мутолааси малакасини шакллантириш орқали уларнинг маънавий сифатларини ривожлантириш имконига эга бўлади.

Асарни мутолаа қилиш натижасидагина ўқувчилар ундан ҳаётий, мантиқий, бадиий ва ахлоқий хулосалар чиқариб олишлари мумкин. Зотан, эзгу мақсадлар учун курашиб яшашга интилиш яратувчиликка, бунёдкорликка интилиш туйғусини шакллантиради. Бу туйғу юртимиз келажагини бунёд этишга қодир ёшларни вояга етказишда муҳим аҳамиятга эга.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Чўлпон. Асарлар. Уч жилдлик. II жилд. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1993.
2. Қозоқбой Йўлдош, Муҳайё Йўлдош. Бадиий таҳлил асослари. – Т.: Kamalak, 2016.

Амина Фаттахова
(Ташкент, Узбекистан)

ЖАНР РАССКАЗА В РУССКОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ УЗБЕКИСТАНА: МОТИВ ЖЕНСКОЙ СУДЬБЫ В ТВОРЧЕСТВЕ В.ВАВИЛОВОЙ

В статье рассматривается жанровая специфика рассказа в русскоязычной литературе Узбекистана на основе творчества В. Вавиловой. На примере рассказов В. Вавиловой освещаются основные аспекты мотива женской судьбы.

Ключевые слова: *жанр, мотив, женская судьба, литература Узбекистана, психологизм.*

The article considers the specification of genres in Russian literature of Uzbekistan based upon the works of V.Vavilova. The stories of V.Vavilova are the examples for enlightening the major motive aspects of the woman destiny.

Key words: *genre, motive, destiny of a woman, Uzbek literature, psychology.*

Малая форма [1, с. 308] требует особого подхода к оформлению материала. Каждый писатель, обращаясь к жанру рассказа, по-своему решает проблему внутреннего мира – художественной подачи темы и идеи, композиции, сюжета и системы образов в соответствии с небольшим объемом предполагаемого произведения. Главная цель писателя – в предельно спрессованном виде дать как можно больше выходов на идейно-тематический, онтологический уровень, показав многогранность внутреннего мира произведения. Материалом для настоящего исследования послужило произведение, публиковавшееся в современном периодическом издании – журнале «Звезда Востока». Выбор произведения для анализа осуществлялся по трем критериям – гендерному, жанровому и идейно-тематическому. Рассказ относится к современной женской прозе Узбекистана с превалирующей темой женской судьбы.

Рассказ Веры Вавиловой «Виртуальная жизнь» был опубликован в третьем номере литературно-художественного журнала «Звезда Востока» за 2017 год [2, с. 64-65]. Главная героиня рассказа – молодая женщина, выстраивающая свою личную жизнь. Указанная тема часто встречается в литературе, именуемой «женской прозой» и востребована именно в женской аудитории читателей. Это современный феномен, результат влияния современной

жизни, когда женщины пишут о женщинах и для женщин. Женская судьба всегда сложная. В этой сложности слиты в одно целое и горе и радость, трагические потери и моменты радости. Медленной поступью женщина идет по жизни, и каждый новый шаг открывает ей одну из граней в ее предназначении. Вся женская судьба концентрируется вокруг главной цели – пониманию истинного смысла жизни. Для женщины он – в простых и часто обыденных вещах – дом, семья, дети, взаимопонимание с любимым мужчиной. Но ценность обнаруживается не сразу. И как это обычно бывает в жизни, только утрата счастья дает настоящее осознание того, что оно было.

Весь комплекс философских вопросов, которые являются неотъемлемой частью мотива женской судьбы, определяет особенности психологизма. Для жанра рассказа это тем более важно, что объем не позволяет достаточно широко развернуть повествовательный план. Благодаря психологическому плану усиливается трагизм происходящего, хотя сюжетная линия – всего лишь небольшой отрезок из жизни одной семьи. Еще одна характерная черта малой прозы – работа с деталью. Часто деталь наделяется сюжетообразующими функциями, и также способствует усилению психологизма. В рассказе В. Вавиловой такой деталью является компьютер, оказавшийся в доме, где царили счастье, любовь: «У них была дружная семья, а рождение сына прибавило счастья в их дом». Но показательно то, что рассказ начинается не с этой фразы, подчеркивающей семейную идиллию.

«Татьяна торопилась домой. Сегодня пришлось задержаться. Быстро поднявшись в лифте, бросив сумку в прихожей, она включила компьютер. Он дружелюбно подмигнул ей своим голубым глазом-экраном…» [2, с. 64]. Деталь интерьера почти с первых строк рассказа становится одним из ведущих образов. Компьютер встает на один уровень с людьми. Татьяна и ее муж Эдик неосознанно и незаметно для себя делают предмет членом своей семьи. «Комп не сразу стал ее верным другом» – пишет автор, совершенно не случайно переименовывая деталь интерьера из «компьютера» в «комп». «Дружелюбное» подмигивание «компа» противостоит «дружелюбной семье». Психологизм усиливается, когда героиня погружается в мир виртуальной реальности - «мир иллюзий». Героиня оказывается полностью поглощенной голубым экраном, «которому она что-то с увлечением рассказывала, быстро печатала, лаская черные клавиши своими нежными пальчиками. На ее лице светилась счастливая улыбка, отражались восторг, недоумение, лукавство, удивление. Оттенки эмоций сменяли друг друга». [2, с. 65]

Семейное счастье разрушает отсутствие общения между членами семьи и отсутствие взаимопонимания. Общаясь, герои интересуются жизнью близких для них людей, проявляют участие в их судьбе. Иллюзорность мира, в который погружается Татьяна, заключается в том, что мир безграничного общения, яркого и разнопланового, отличается обманчивостью и непостоянством. Этот мир далек от реальности именно потому, что ни предметы, ни люди в нем не являются настоящими. И сама героиня оказывается совершенно в ином, иллюзорном образе: «…она будто окунулась в романтическое прошлое и с удовольствием играла роль юной девочки» [2, с. 65]. Общение в иллюзорном мире отличается легкостью и непринужденностью, поэтому героиня получает столько положительных эмоций.

Реальный мир с его заботами и хлопотами не просто отходит на второй план, но практически растворяется, исчезает под воздействием «компа»: «Она отрывалась ненадолго, возвращаясь в реальность, терпеливо слушала сына, а затем вновь уходила в мир иллюзий, и Максим слышал в ответ торопливые, безучастные «да», «конечно» и обиженно уходил. Теперь он чаще гулял на улице, там ждали его друзья. Общение с мамой отошло на второй план» [2, с. 65]. Схожим образом складывается ситуация и в общении с мужем: «Таня соглашалась, садилась за стол и терпеливо ждала, когда закончится время их общения. Она не поддерживала разговор, не интересовалась проблемами мужа. Эдик видел, как тяготится она его присутствием, как не терпится ей вновь вернуться в свой виртуальный мир» [2, с. 65].

В малом пространстве рассказа не только разворачивается проблемная ситуация, но и раскрыта сама суть конфликта между героями. Автор подходит к этому достаточно

объективно. Компьютер - это лишь деталь интерьера, способ ухода от реальности. Разрушает семью не он, а сами герои, вернее, отсутствие взаимопонимания и желания общаться. Психологизм связан с диалогической линией в рассказе: «Таня, общительный по натуре человек, очень хотела поделиться с мужем всеми событиями дня, помечтать или просто поболтать за чаем. Эдик устало отмахивался от ее назойливого щебетания. Таню это обижало, но со временем она смирилась с его замкнутостью и отстраненностью» [2, с. 64]. «Виртуальная жизнь» подарила героине возможность вести диалог: «Здесь она чувствовала себя свободно, раскованно, могла откровенно говорить с друзьями на самые разные темы» [2, с. 64].

Кульминационный момент рассказа – в финале. Место действия изменено. Теперь героиня не в замкнутом пространстве комнаты, а в «тенистой аллее парка»: «Солнце медленно скатывалось за горизонт, последними лучами освещая верхушки деревьев» [2, с. 65]. Пейзаж усиливает психологизм, на его фоне героиня начинает размышлять о своей жизни и отношениях с мужем: «Они живут параллельно, не пересекаясь, будто два спутника одной планеты, которые движутся по разным орбитам и никогда не встретятся». Диалог – это «встреча двух сознаний» [3, с. 106-112], общение и взаимопонимание. Обязательным условием диалога является обоюдное желание его участников говорить, быть услышанными и обязательно слышать друг друга. Такой диалог ведет к «согласию» [3, с. 106-112]. Автор использует лексему «спутник» в нескольких значениях – спутник планеты (они не пересекаются) и спутник жизни (они идут вместе по жизни). В финальной сцене, психологически и философско насыщенной, автор акцентирует внимание на пространстве: героиня сидит на скамейке под чинарой, со скамейки открывается вид на аллею парка, в конце которой она видит влюбленную пару.

Словно в кинотеатре героиня наблюдает за происходящим и одновременно размышляет о своей жизни: «…девушка кружилась и весело смеялась, а ее спутник осыпал ее дождем золотых листьев и тоже смеялся…». Финал рассказа одновременно и закрытый, так как героиня в конце аллеи видит своего мужа с другой женщиной, что свидетельствует о разрушении семейной жизни, но, надежда на перемены есть. Аллея парка – это продолжение и ее собственной жизни. Спутниками одной орбиты героев делает их ребенок – символ надежды на возрождение. Этот образ следует отнести к разряду лейтмотивных (сквозных).

Подводя итоги, отметим, что жанр рассказа занимает важное место в литературном процессе Узбекистана. Изучение журнальной периодики дает возможность существенно расширить представления о феномене «женской прозы», а также позволяет составить представление о ее месте в общей литературной и культурной ситуации республики.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Камилова С.Э. Современный рассказ: содержательные векторы и повествовательные стратегии. – Ташкент: Изд-во «Fan va texnologiya», 2016. – 308 с.

2. Вавилова В. Виртуальная жизнь // Звезда Востока. Литературно-художественный журнал. – 2017. – №3. – 93 с.

3. Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Наука, 1999. – 138 с.

УДК 811.112.2'373-055.2

Галина Фоміна
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ „ЖІНКИ" У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються лексеми для позначення жінки в німецькій мові. Аналізуються діахронічні та соціальні аспекти, що знайшли своє відображення у лексиці. Досліджуються гендерні уявлення в німецькій фразеології.

Ключові слова: *лексика, лексема, фразеологія, гендер, діахронічний аспект.*

The article deals with vocabulary to nominate a woman in German. The diachronic and social aspects reflected in the vocabulary are analyzed. The gender concepts in German phraseology are explored.

Key words: *vocabulary, lexeme, phraseology, gender, diachronic aspect.*

Дослідження гендерного аспекту в лінгвістичних розвідках, що проводиться на матеріалі різних дискурсів та мов займає одне з провідних місць у науці про мову. Питання про сутність чоловіка та жінки, відносини між ними цікавили людство з моменту його виникнення та не залишають байдужими сучасних дослідників. Одним з ключових питань будь-якої культури є розуміння сутності жінки як носія соціально обумовлених якостей та ознак.

Німецька феміністська література докладно висвітлює сформовані в суспільстві уявлення про жіночий інтелект і, відповідно, про жіночі здібності. Мова йде про те, що жінки в суспільстві мають більш низький статус, ніж чоловіки, їх діяльність отримує нижчу оцінку, ніж діяльність чоловіків.

У сучасній німецькій мові існує цілий ряд лексичних одиниць, що позначають осіб жіночої статі. Багато з них з'явилися ще в давньо- та средньоверхньонімецький періоди. Це зокрема слова *Weib, Frau, Mädel* [3].

Середньоверхньонімецьке *wip* у XIII ст. зазнає сильного зниження соціальної та етичної оцінки [2, с. 161]. Відповідно, *frouwe* зберігає значення „благородна дама" приблизно до XIV ст., але згодом перетворюється в загальне позначення жінки – *Frau*. На перший план виходить значення „дружина" на противагу до *jungfrouwe*, значення якого в цей час теж змінилося [2, с. 161]. З XIV ст. у слові *jungfrouwe* сема „молода шляхетна дама, яка не перебуває в шлюбі" виступає на перший план (імовірно через застосування цього слова по відношенню до Божої матері), при цьому значення свн. *maget* поступово знижується до позначення *Dienstmädchen* „служниця" [2, с. 161].

Німецький фразеологічний матеріал демонструє, що більше двох третіх фрезеологічних одиниць, присвячені жіночому інтелекту, відображають андроцентричність уявлення про обмеженість і недостатність жіночого інтелекту: *eine dumme Ziege; ein verrücktes Huhn; Kindern und Frauen muss man ihr Spielzeug lassen.*

Позитивна оцінка жінки зустрічається в семантичних сферах, де жінки становлять цінність для чоловічого життя, особливо це стосується повсякденного сімейного побуту. Саме там найменше негативних або дискримінуючих оцінок. Ставлення до жінки можна порівняти з відношенням до предмету побуту: вона оцінюється позитивно у випадках, коли її необхідність очевидна (мати, хороша господиня). За інших умов вона виступає як істота нижчого рівня, розумово недосконала, фізично неповноцінна, норовлива і підступна.

Позитивну конотацію має вираз *das schöne Geschlecht* (слабка стать). Тут поняття жіночності пов'язується з лексемою *schön* (красива). У німецькій мові є фразеологізм, який пов'язаний із весіллям *grüne Hochzeit* (зелене весілля). Назва походить від стародавнього

шлюбного обряду, під час якого наречена надягає зелений вінок [1, с. 374]. Зелений колір для німців символізує стійкість, правдивість, обов'язковість, стабільність, власне саме такі складові можуть забезпечити створення міцної сім'ї. До позитивних характеристик цієї статті відноситься жіночність (*Zorn ist ein Mann, Sanftmut ist eine Frau*).

Стереотипи мужності як прояви „справжньої" людини вступають в протиріччя з якостями, що приписуються жінкам. Оскільки повноцінною людиною є чоловік, то приписування жінці чоловічих якостей підвищує її значущість (*guter Kerl*), а вживання лексем, що зазвичай поєднуються з референтом-жінкою, знижує статус чоловіка: *heulen wie ein Weib; sich wie ein altes Weib benehmen*.

Недосконалість жінки пов'язується із першородним гріхом Єви. Жінка вважається не тільки першопричиною всього живого на землі, а й символом нижнього світу, гріхопадіння. Семантичні групи „молода дівчина" і „гріховність" взаємодоповнюют одна одну. „Споживацьке" ставлення чоловіка по відношенню до жінки демонструє приклад: *eine dufte Puppe* (дівчинка, що треба). Примітно також, що незалежно від того, яка саме негативна риса жінки імпліцитно відображається у відповідному фразеологізми, в ряді випадків експліцитно присутні й інші негативні риси: *Ist die Frau vor dem Spiegel, so vergibt sie den Tiegel*.

Найбільш частотними в німецькій мові є номінації: *Mutter (мати), Mädchen (дівчина, дівчинка), Frau (дружина, жінка), Weib (жінка, баба), Witwe (вдова)*. Подібність лексикону в українській та німецькій мовах пов'язана із загальною соціальною функцією жінки в суспільстві. У німецькій мові існують сполуки, які не мають повної відповідності українській мові. Наприклад, мати сприймається як джерело, основа, фундамент всього, що відбувається в світі: *Vorsicht ist die Mutter der Porzellankiste (береженого і Бог береже).*

Образ жінки-матері є багатогранним явищем. Роль матері важливіша у вихованні дітей, ніж роль батька: *j-d ist die ganze Mutter (бути копією своєї матері)*.

Динаміка соціальних процесів у суспільстві впливає на формування картини світу і знаходить відображення у лексемах, що пов'язані з „жіночою тематикою" і в сучасній мовній свідомості етносу. Жінка у лінгвістиці – це відображення динамічного історичного процесу, що обумовлений складним переплетенням внутрішніх та зовнішніх факторів етнокультурних чинників. Кожна епоха відкриває щось нове. Нове розуміння „стирає" старий зміст, переоцінює, поглиблює, розширює його. Прикладом цих змін може виступати концепт „жінка". Картина світу, що виникла у сучасну епоху, еволюціонувала, змінилася, але в загальних рисах зберегла універсальні характеристики жіночого образу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Маркина Л. Г. Культура Германии: лингвострановедческий словарь: свыше 5000 единиц / Л. Г. Маркина, Е. Н. Муравлева, Н. В. Муравлева. – М. : Астрель, 2006. – 436 с.

2. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte (Москальская О. И. История немецкого языка). Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / O. I. Moskalskaja. – M. : Издательский цент „Академия", 2003. – 288 с.

3. Wasserzieher E. Kleines etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / E. Wasserzieher. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1970. – 249 S.

Umida Khaydarova
(Tashkent, Uzbekistan)

LIFELONG LEARNING: HOW ONLINE LEARNING TRANSFORMS INTO AN ELEMENT OF PERSONAL «INFRASTRUCTURE»

The article considers issues of e-learning as an essential part of lifelong learning. Online learning has to be the greatest revolution in contemporary education. It made a huge change in the system and opened great opportunities for everyone who wants to learn something. Nevertheless, online education is still related to stereotypes. People often think that online students are not smart enough for a traditional college or university, they are lazy, and they do not get "real" degrees. These claims discourage many people from taking online courses, so they still jam in the traditional educational system that consumes a huge deal of money, nerves, and years of their lives.

Key words: *online education, educational technology, learning format, education system, international experience, MOOC*

So far, the efficiency of existing business models for online education has not been proved. What are Uzbek players betting on in this situation?

According to Ushakov's dictionary "Education – the process of learning, training, education." Different levels of accessibility, tools, and goals were typical for this process in different periods of civilization development. Today, the main distinguishing feature of the education system in different countries is a certain hierarchy of training (primary, secondary, vocational, bachelor, master, PhD). At the same time, the main unifying feature of education around the world is the trend of continuous learning or lifelong learning.

This is a new trend in education. The very concept in its modern meaning emerged in 1993 (Professor Leslie Votkinsk). Lifelong learning is lifelong learning, a constant, voluntary and self-motivated pursuit of knowledge for personal or professional reasons. It not only promotes social integration, activism and personal development, but also self-sufficiency and competitiveness in the labor market.

The emergence of new tools and technologies, including Web 2.0, has created great potential for development and global expansion of the concept of lifelong learning. In particular, it allowed users to engage daily, being geographically anywhere in the world. The very high speed of changes in the information environment and the development of technologies have become a catalyst and driver for the evolution of this trend. Continuous learning has become a new norm. Every day hundreds of changes take place in the world. To survive and thrive, organizations and individuals must be able to adapt and improve their knowledge and skills to meet changing needs. This means that the most important thing to learn is to learn. Due to the speed of changes, tens of thousands of companies that operate in the online education segment have appeared on the market in 15 years. They make continuous learning accessible, possible, and diverse.

The question that modern researchers ask themselves: what was the impetus for the intensive development of lifelong learning? Many believe it was MOOCs. Maybe MOOCs really became the "explosion point" that worked because the world was technologically ready for it. However, in my opinion, massive online courses have become a response to the long-standing need of people to get the knowledge they need not in a short period of time, but throughout their lives.

As for MOOCs, which appeared in 2006, this educational technology allowed to organize training of several tens of thousands of people at the same time. However, alas, online courses have not revolutionized the very principles of knowledge transfer from teacher to student, just transferred them from offline to online. Everything remained within the old paradigm: lecture-exercise-test. However, MOOCs changed the approach to basic education, erased the boundaries of time and place – any person anywhere in the world could access the world's best knowledge.

However, any paradigm online is easy to change. Here, to improve the quality of knowledge and involvement of students simply need to use technology. It is possible to distinguish two main technological directions: the adaptive plan of a course and creation of interactive exercises on new mechanics.

To help the adaptability comes psychometrics. It can identify gaps in the student's knowledge and, based on the information received, adjust the structure of the course individually for each: add new exercises, advise additional materials if the student "hangs" at some stage, or, conversely, to remove certain sections from the course, if the system considers that the student already knows this.

Interactivity involves more complex and interesting mechanics of interaction with the material than simple tests and exercises such as "choose the right answer". In addition to adaptability and interactivity, other trends have emerged, including the development of technologies:

Asynchronous learning: the teacher and student do not work at the same time. There are more and more students and learning formats. Training should become more convenient and accessible. The desire for asynchronous learning is growing. Users / students are already mentally prepared for this, no one seeks to engage only in person, with the "online head" and synchronizing the pre-schedule and convenient time during working hours.

Flipped teaching (or flipped classroom): learn theory themselves and the "lesson" train and practice together. As a result, there is a demand for system / convenient online consumption of theoretical knowledge, as well as the need for convenient interactive mass training. Without the development of adaptive learning, it is unlikely that inverted learning would develop – it would just be very difficult to organize.

Gamification and edutainment: a lot is said about this. And it is impossible not to take into account the fact that gamification is one of the main tools that made learning more engaging and easy. As a result, the trend of contextual education – education has become integrated into your everyday life and its processes: vocabulary study, photographing signs, and mathematics, performing quests around the city.

Open educational resources-more and more content can be found in the public domain. The content itself is worth nothing. Knowledge of the facts themselves is no longer valued. We need techniques, tools, programs and courses, which means there will be businesses that will help "put understanding in the head".

A huge trend of personalization (differentiation or individuality of approach), which arose due to the technology to work with so-called big data. Since there are technologies, and the demand has always been, it can significantly increase the effectiveness of training, and it is always ready to pay.

In modern society, there are two types of attitudes towards education. "Education as a service" – I pay, you give me a certain level and a set of knowledge. "Education as a good" – that is, given, an integral element of the life of a full member of society. If education is considered a good, lifelong learning becomes even more integrated into society. This is no longer a requirement of the outside world, which must suffer, but a pleasant human need. This trend is particularly noticeable in language education. More and more people (especially adults) are taught not for the sake of a diploma or a test, but because it is an integral part of a successful life.

The new economic reality in the country has "squandered" quite a few segments of the economy. At the same time gave impetus to the education market. This is evidenced by the annual results of the online education market players: the Netology of Groups during 2016 showed an increase of about 130 % , City Business School – growth of 70% (company data), Lingualeo (author's company – Forbes) growth of +19%. This is because during the period of economic instability, people are trying to increase their value in the market or stay in the workplace, increasing the level of knowledge and competencies, which gives them an advantage over competitors in employment or the current company. The new economic reality in the country has "squandered" quite a few segments of the economy. At the same time gave impetus to the education market. This is evidenced by the annual results of the online education market players: the Netology of Groups during 2016 showed an increase of about 130 %, City Business School – growth of 70%

(company data), Lingualeo (author's company – Forbes) growth of +19%. This is due to the fact that during the period of economic instability, people are trying to increase their value in the market or stay in the workplace, increasing the level of knowledge and competencies, which gives them an advantage over competitors in employment or the current company.

In our opinion, the promising directions in education today are:

Preparation for standardized exams. The five largest investments in such projects exceeded $175 million in the last couple of years.

The main argument is that this is one of the few areas in education where motivation is organically high. This suggests that if a company makes a good product, then the company cannot fail, because they just do not need to solve the biggest question – the motivation of the user.

Preschool education. Today's children perceive information differently both in form and in speed. This generation, which already lives in another world. Parents are willing to invest in children's education because they realize that basic education does not give children everything they need and that children can "consume" more. Due to the statistics, in 2015 alone, $741 million was invested in American startups related to the digitalization of pre-school and general secondary education (K-12). Especially rapid growth of the direction of pre-school and school education in online education was outlined in 2016 in the countries of Southeast Asia. In the first quarter of 2016, 62% of all investment by Chinese EdTech were in companies in the sphere of preschool and general education.

Language education. In 2015, the volume of the world market of English language teaching was $60 billion, with the penetration of online at the level of 2%. **(Ambient Insight data**) in 2017-2021, the "digital" part of the market promises to grow by an average of 23.36% per year – faster than the industry as a whole.

Corporate education. The corporate segment is the weightiest share of non-state education. Meanwhile, solutions and technologies in corporate training are used quite old. This is not the most flexible segment. That is why the growth potential is enormous.

Education is a very interesting market, especially in Uzbekistan in the context of globalization. All educational trends only "pump" the attractiveness of the industry in the coming years.

The long-term movement towards continuous learning reinforces the natural motivation, leaves an imprint on the development of businesses in online education.

The period of crisis always leads to increased competitiveness

There are segments in the market that have not yet received high technologies (for example, corporate training), and this adds attractiveness to the market due to the huge growth potential.

Nevertheless, the downsides, of course, also exist. So far, the efficiency of existing business models for education has not been proved. In this case, this disadvantage is more a plus – it will force the higher educational institutions to think more systematically and original in financially difficult situations, to test new approaches, to become more competitive. This will push the industry forward.

REFERENCES

1. Kaul, I., le Goulven, K. et al. (eds) 1999. Global Public Goods. International Cooperation in the 21st Century, New York, Oxford University Press.

2. Stiglitz, J. 1999. Knowledge as a global public good. In Kaul, I., le Goulven K. et al. (eds), ibid., pp. 308-325. See also UNDP. 1999. Human Development Report. New York, Oxford University Press.

3. www.linuxfoundation.org [Accessed February 2015].

Yulduz Khujamova
(Tashkent, Uzbekistan)

COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICAL-STYLISTIC VARIABILITY OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

The article is devoted to the issues of similarities and differences of lexical-stylistic variability of English and Uzbek languages. The difference between Uzbek and English lexical-stylistic variability in general has been highlighted in the article. The author suggests some practical examples to analyze work.

Key words*: variability, linguistics, lexical, stylistics, invariant, sociolinguistics, phenomena*

Present day linguistics clearly demonstrates a growth of attention to the study of language variability. It was Sapir who first stated, "Everyone knows that language is variable" (Sapir, 1921, p. 147). However, it was not until the advent of sociolinguistics a half-century ago that the admission of language variability became more than a footnote to linguistic description (Wolfram, 2006, p. 333).

Language variability and change is an important research paradigm today and there many books on the subject as well as a journal with this term as their name.

It is a matter of common knowledge that the vocabulary of any language is never stable, never static, but is constantly changing, growing and decaying. The changes in the vocabulary of a language are due both to linguistic and extra linguistic causes or to a combination of both. The extra linguistic causes are determined by the social nature of the language. In this respect there is a tremendous difference between Lexicology, on the one hand, and Phonology, Morphology and Syntax, on the other.

According to the Ahmanova and Gorbachyovich variability viewed diachronically is a historical change in the semantic structure of the word resulting in new meanings being added to the ones already existing and in the rearrangement of these meanings on its semantic structure.

Variability viewed synchronically is understood as coexistence of the various meanings of the same word at a certain historical period and the arrangement of these meanings in the semantic structure of the word.

In the present work there was viewed variability, meaning of the word, some "words" about the notion "word", because it is really very important to know what the word is. It is impossible to speak about the role of the meaning without understanding the "word", the basic unit of language that unites meaning and form. The context was observed. Attention should be paid to it.

There is a sentence, it must be translated, for example from English to Uzbek, theoretically if that who translates is not a professional translator it is not necessary to know the types of context, and in general and to professional translator too. During the whole studying a student is taught by teachers to understand the sentence and then to translate it with the context's help. But the observing context types explain a lot, for example the choice of the necessary meaning.

Sometimes you don't know all the meanings of translated word, and…you guess by context. Context is the minimal stretch of speech necessary to find out individual meanings. Linguistic contexts comprise lexical and grammatical contexts and are contrasted to extra-linguistic contexts. In extra-linguistic contexts the meaning of the experiment is determined not only by linguistic factor but also by the actual situation in which the word is used.

For sociolinguists such as W. Labov, Chambers, Langacker and others the whole notion linguistic prescriptivism is anathema. For them colloquial, vernacular usage, far from being something to be eliminated is the main focus of interest. Variability in language instead of being accidental, disfunctional element which hold up efficient communication, and which suppressed is crucial to the effective functioning of a language. Three features of language variability are taken as obvious:

1) Variability is inherent in language and central to its social role. Without it we would be incapable communicating all manner of nuances in our everyday use of language, in particular, vital information about our personal identity and about our relationship with the addressee

2) There are no natural breaks between language varieties, no pure homogenous styles and dialects, no neat word boxes, only gradations along social and stylistic continue. These fluid categories are susceptible to quantificational analysis.

Language variability is emphatically not "free". In other words it is not randomly occurring or linguistically redundant and cannot be idealized away from the linguist`s central concern. In fact it correlates in a complex but nevertheless structured way factors outside language, speaker variables like age, social class, sex, etc., and situational variables the degree of formality, the relationship with the addressee.

Nowadays, the study of variability is a highly productive field of research. Studying English variability from linguistic point of view is more fruitful field of research.

The English language, like all human languages, varies in grammar, vocabulary, and pronunciation according to a number of social and cultural factors, including the region where a person grows.

The bulk of English words are variability: they posses more than one meaning the actual number of meanings of the commonly used words ranges from five to about a hundred.

Similarly all the rest of Uzbek words are variability, it means they don't have only one single meaning; they possess more than one meaning. The real number of meanings of the commonly used words ranges from five to about a hundred. In fact, the commoner the word the more meanings it has.

Similarities of English and Uzbek variability can be seen:

1) having the notion "variability" in both languages;
2) emotive value of the word:

English:	**Uzbek:**
Girl-girlie	Qiz-qizcha-qizaloq
House	Uy-uycha

3) process of historically developing;
4) Having seen connotative meanings in both languages.

Nevertheless, much in this area remains controversial and unsolved. The relevance of the research is primarily related to the existing in a scientific society the need for a deeper consideration of the phenomenon of the linguistic variability of the English language, as well as with the trend of inter variability comparison in the study of lexical and stylistic features of the English and Uzbek languages. Rethinking words in one of the variants of the English language leads to the appearance of new meanings or narrowing of old meanings, to the replacement of old words with new ones or to the preference of one of the existing or existing synonyms. One of the important consequences of interaction between cultures is the maintenance of lexical units and their variation in the recipient language.

Table 8 shows general number of lexical-stylistic variability of both languages.

T /r	**Language**	**All LSV**	**In %**
1	Uzbek	5000	3.2 %
2	English	30.000	4.9 %

From this numbers we can easily understand and differentiate that English vocabulary variability is wider than Uzbek because of some reasons:

1) English is a language of World;
2) It's the language of terms, that is because of technology;
3) In English observed different spheres, developed lexicography.

The choice of the variability of the English language and Uzbek one as an object of study is due to insufficient knowledge informative aspects of this phenomenon, as well as the fact that these countries are situated far from each other.

Comparative study of different peculiarities of English words with words of Uzbek language shows that there are various symptoms of this contrast between English and Uzbek languages. The semantic structure of the correlated words and their usage are different in different languages. Every language has its lexical and stylistic system. Not all the meanings which English word has may be found in its corresponding word in Uzbek. For instance, compare the word meaning "hand" and its corresponding word in Uzbek "qo`l". Only some meaning may be described identical.

For modern linguistics, the problem of variability of language is simultaneously traditional and relevant, and the study of this phenomenon on the material of national variants of the English and Uzbek languages makes a definite contribution to the solution of the general problems of the theory of language and sociolinguistics. .

Nevertheless Comparative study of different peculiarities of English words with words of Uzbek language shows that there are various symptoms of this contrast between English and Uzbek languages. The semantic structure of the correlated words and their usage are different in different languages. Every language has its lexical and stylistic system. Not all the meanings which English word has may be found in its corresponding word in Uzbek.

REFERENCES

1. Chomsky N. Linguistics and Adjacent Fields: A Personal View // The Chomskyan turn. – Oxford, 1991.

2. Юсупов У.К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики. – Ташкент: Фан, 2007. – 126 с.

3. Electronic resourse: http: // www.urbandictionary.com

УДК 811.111:378.4

Микола Цимбалістий
(Лиман, Україна)

IMPORTANCE OF LEARNING ENGLISH IN MEDICAL INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

This article is about the main role of the English language in medical institution of higher education. In this article, conclusions about what is now the English language is an integral part of every medical worker.

Key words: *English, medical students, learning, prospects, respondents.*

У статті розглянуто роль англійської мови в медичному ВНЗ. Було опитано 100 студентів Донецького національного медичного університету для того, щоб з'ясувати їх ставлення до вивчення іноземних мов у вищому медичному навчальному закладі.

Ключові слова: *англійська, студенти- медики, навчання, перспективи, респонденти.*

Relevance. Nowadays, knowledge of foreign languages, especially English, is a necessity for a modern educated person. This makes it possible to establish broad educational, cultural and professional contacts. Knowledge of English is a strong indicator of many important qualities of a person. If a person wants to be competitive, he needs to allocate time to learn English.

The purpose of this article: to determine the role of English in the modern world; to determine the prospects of learning English for medical students.

Results. The study of English is of paramount importance for a modern physician, especially for a student who dreams of finding a job in a prestigious clinic. Medicine, like other fields of science, is developing at a rapid pace, so it is not surprising that international conferences with foreign experts, doctors and scientists every year are held more and more often. Basically, all reports are conducted in this language, and fresh medical journals are published exclusively in English.

It is important for the student to remember that English opens for him attractive career prospects. Participation in conferences, new acquaintances, work in prestigious clinics, as well as many other nuances make foreign languages an important topic for those who seek to conquer unprecedented heights in the field of medical sciences. Thus, knowledge of English is an opportunity to become a full representative of the world community.

The discipline "Foreign language" occupies an important place in the system of higher and secondary vocational education. The study of this discipline gives certain skills for obtaining the necessary information from various fields of knowledge of medical science. Students get acquainted with the necessary professional vocabulary, read texts containing a special vocabulary, develop dialogic and monologic speech at English classes. The studied topics, texts, speech tasks have a professional orientation. For example, future health professionals are considering topics such as: «Parts of the body», «Internal organs», «Systems of the human body» (musculoskeletal, digestive, cardiovascular, nervous, endocrine, urinary, sensory, reproductive, respiratory) etc.

Communication between subjects is carried out with general medical and clinical, general professional disciplines, as well as with the Latin language. Attention of students when introducing new lexical units is the connection of these units: the Latin word – the English word – the Russian word. For example:

operatio (lat.), operation (English), операция (Russian);

fracntura (lat.), fracture (English), перелом (Russian);

solutio (lat.), solution (English), раствор (Russian), etc.

This comparison of terms from the field of pharmacology, anatomy, having a common root provides opportunities for linking a foreign language with a specialty.

100 students of Donetsk National Medical University were interviewed were interviewed in January 2018. All the respondents were citizens of Ukraine at the age of 17-21 to explore their attitude to the study of foreign languages in medical institution of higher education. The majority of respondents (83%) study English, German – 10%, French – 4%, Spanish – 1%, other languages – 2%.

Most respondents studied foreign language at primary school (71%) and only (29%) - less than ten years. The current foreign language assessment is mostly "good" (52%), study "excellent" (17%), (31%) are "satisfactory".

Knowledge of foreign languages is mainly used on the Internet – 44%, reading of foreign literature – 16%, watching films – 25%, communicating with foreigners – 11%, nowhere use 4% of respondents. Many respondents (48%) noted that knowledge of additional languages helps to master new disciplines, 37% of respondents believe that learning foreign language allows you to get new information from foreign sources (sites, books, films, manuals, etc.). Nothing helps learning of foreign languages 10%, and 7% believe that learning of foreign languages takes time from studying basic subjects.

Most students (61%) consider that knowledge of foreign languages is necessary for the future profession, this will allow to learn about new developments in the medical field through foreign sources; 9% noted that it will allow them to communicate with foreign colleagues and exchange their experience, 26% expect that they will probably deal with foreign patients who do not know the Ukrainian language. And only 2% of respondents believe that a foreign language is not needed in the future profession.

After the conducted researches it is possible to tell with confidence that students of Donetsk National Medical University understand importance of knowledge of foreign languages in the future profession.

Conclusions. Learning English is becoming more important around the world. Studying English has many advantages for medical students. Knowledge of English provides access to volunteer movement and trip abroad on student's program and it is a determining factor when choosing employees for work.

REFERENCES

1. Importance of English for medical purpose [Electronic resource]. – Available at: https://www.slideshare.net/languagecoursesspecialist/importance-of-english-for-medical-purpose

2. Influence of sociocultural context on language learning in foreign countries [Electronic resource] – Available at: https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/rpp.2016.6.issue-2/rpp-2016-0012/rpp-2016-0012.pdf

УДК 82.09(574)

Бақытнұр Шерикбай
(Павлодар, Қазақстан)

МАХАМБЕТ – ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫС ЖЫРШЫСЫ

Бұқарашылдық идеясын айқын танытып, қазақ қауымындағы бодан қайшылықтың шиеленіскен кезін, отаршыл патша әкімдері мен қарапайым халық арасындағы кескілескен күресті нағыз шындық тұрғысында жырлап өткен жалынды ақын Махамбет еді.

It was Mahakhambet, who had been overwhelmed by the sharpestness of the idea of heresy, and the turmoil of the catastrophic war on the grave, of the pagan rulers and the brutal struggle of heresy.

Отаршылдыққа қарсы бағытталған қазақ халқының азаттық күресінің мәселелерін зерттеушілеріміз шын мәнінде енді ғана қолына ала бастады десек ағаттық болмас. Иә, Октябрь төңкерісінен кейін XVIII ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында өлкемізде болған отаршылдыққа қарсы күресті зерттеуге арналған біраз монографиялық немесе басқа сипаттағы еңбектердің жарық көргені рас.

Тек республикамыздың тәуелсіздік алуы, коммунистік идеологияның қыспағынан арылу, қоғамдық санадағы жаңа құбылыстар патша үкіметінің Қазақ өлкесіндегі отарлық саясатын жаңа талап тұрғысынан зерттеуге жол ашты.

XIX ғасырдың бірінші ширегі Ресей империясының Еуропаның жандармы ретінде ұлт-азаттық қозғалыстарды аяусыз жаншып, саяси қысым жасаумен, күш қолданудың нәтижесінде ірі отарлық мемлекетке айналған кезі.

Халық тарихы, оның бастарынан кешкен ұлы оқиғалары өзінің ғылыми бағасына ие бола алмады. Бұрмаланды. Қазақ елінде болған қозғалыстар, көтерілістер не монархиялық, не пролетарлық мақсаттарда болуға тиіс, өзгеше болуы мүмкін емес – деген қасаң қағиданы басшылыққа алдық. Ал, ұлт азаттық үшін күрестерді ешкім ауызға ала алмады. Алса, ол ұлтшылдар тобын құрып, туған елінен аластатылды. Тіпті, патша отаршылдығына қарсы көтерілістердің өзін ұлт азаттығын аңсағандар қозғалысы деуге ешкімнің тәуекелге бармайтын кезеңдерді бастан кештік. Өткен тарихи кезеңдерге болған қозғалыстар ішінде тоталитарлық талапқа ыңғайластырылып бұрмалай баяндалып келген тек жалғыз-ақ Исатай мен Махамбет бастаған көтеріліс. Оны біз біржақты бағалап шаруалар көтерілісі, хан-сұлтандарға қарсы таптық мақсаттағы ереуіл деп жарияладық. Сондықтан, аталмыш көтерілістің басшылары шаруалар азаттығы үшін хан-сұлтан, бай-феодалдарға қарсы күрескер болып шықты да, қарсы топ озбырлар, қанаушылар тобын құрады. Отаршылар

ауызға да алынбай, олардың жойқын әрекеттері «елді тыныштыру үшін» қолданылған қарулы күш – деген басқыншылардың әр кезде қолданып келген зымиян саясатын бүркемеледі. Осыдан Ресей патшалығы басып алған жерлердің бәрі, оның ішінде Қазақстан жері де отаршылар меншігіне оп-оңай айналды [1, 460-461]. XIX ғасырдан қазақ қоғамы үшін енді сыртқы жаудан қорғану емес, қазақ мемлекетін жойып, халықты отарлаған Ресей қақпағынан құтылу – ең зәру мәселе болып, әдебиетте ұлт-азаттық идеясы орнықты. Міне, Махамбет осы жаңа бағыттағы поэзияның көшбасшысы болды. Одан кейінгі әдебиетте ұлт-азаттық идеясы тағы бірнеше бағытта көрінді, айталық, халықтың мұңын жоқтау, елді отырықшылыққа шақыру, оқу мен білімге үндеу. Ал Махамбет болса, қолға қару алып күресу, сөйтіп азаттық алу, әділеттік орнату қажеттігін жырлады. Осы жағынан алғанда, Махамбет – күрес поэзиясын, содан туындайтын саяси-азаматтық лириканы қалыптастырушы болды десек те орынды [2, 235].Бұқарашылдық идеясын айқын танытып, қазақ қауымындағы бодан қайшылықтың шиеленіскен кезін, отаршыл патша әкімдері мен қарапайым халық арасындағы кескілескен күресті нағыз шындық тұрғысында жырлап өткен жалынды ақын Махамбет еді. Ол – езілген елдің жоғын жоқтап, ар-намысын қорғаған күрескер ақын, Исатай Тайманов бастаған азаттық қозғалысына бастан-аяқ қатысқан, сол қозғалыстың ең бір табанды сарбазы, жалынды үгітшісі, өз кезеңінің ірі қоғам қайраткері. Еліне, халқына шын беріліп, сол үшін шыбын жанын пида еткен асыл ер, қалың бұқара мақсатын жоғары ұстай білген азамат ақын. Көп үшін жаралған күн нұрын халық басынан қағып алып, ат төбеліндей ғана үстем қауымға түсірмек болған хан ордасын күлталқан қылып, Махамбет сол өмір нұрындай күн нұрын еңбек иесі, қалың ел басына түсіруді арман етеді. Хан сарайының сырын болашақ батыр, жас ақын осылай түсініп, одан жиреніп, бойын аулақ сала береді. Халқы үшін қызмет ету, ел өмірін ойлау Махамбеттің үлкен бір мұраты ретінде жастай қалыптасты. Осылайша, Махамбет халық қозғалысы тұсында өсіп, күрес-тартыста шыныққып, әдебиет майданына келген өршіл идеяның алып күші, өрен ақыны болды.

XIX ғасырдағы қазақ әдебиетінің тарихында Махамбет пен Абай шығармашылығы өзінше бөлек үлкен бір бел. Абай XIX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ өмірінің шындығын поэтикалық өрнекке бөлей білген кемеңгер ақын болса, Махамбет XIX ғасырдың алғашқы жартысында өмір сүріп, сол кезеңнің зор дүбірлі тарихи оқиғасының жалынды жыршысы, насихатшысы болды. Абай әлеуметтік қайшылықтарды негізінен оқу, тәлім-тәрбие жолымен шешуді қолдаған ағартушы-гуманист болса, Махамбет – бұл мәселеде шаруалар қозғалысына сүйенген жауынгер, күрескер ақын. Бұлар өмір сүрген тарихи кезеңнің талаптары олардың ақындық шабыттарына дем беріп, әрқайсысына өзіндік лайықты жөн сілтеді, қоғамды ілгері бастырып, халықты азат етудің түрлі жолдарын ұсынады. Махамбет ел тарыққан заманда одан шығар жолды батыл күрестен тауып, жауына қарсы қол бастаған қамқоршы, әрі батыр, әрі ақын болды.

Ақынның бүкіл өмірі мен ақындық қуаты түгелдей дерлік халық азаттығы қамына жұмсалды. Махамбеттің алып жүрегі халыққа атой салған қоңыраудай күмбірлеп, тау құлатар тасқын толқынындай тулап, дамыл таппады. Кеудесін кернеп, халқының мұңын мен зарын толғады [3, 447-449].

Исатай мен Махамбет бастаған халық қозғалысы туралы соңғы жылдары жаңа деректер табылып, олар баспа бетін көре бастады. Сол деректердің ең ұстамдысы деп біз Никита Савичев қалдырған қалдырған еңбекті атамақпыз. Н.Савичевтің «Жайық қазақтары және өткен ғасыр қырғыздары» поэмасы кезіндегі отаршылдық ниеттерден туған ұлы орысшылдық кертартпа пікірлерге қарсы, адамгершілдік, достық идеяларын көтереді. Қазақ халқының бойындағы асыл қасиеттерді ақ көңіл, адал, кішіпейіл адамдар арасындағы қарым-қатынас арқылы дәріптейді. Соған қоса орыс қазақтарының да бәрі бірдей отаршыл емес, озбыр ниетте емес, көпшілігі жергілікті халықпен араласып, біте қайнап бірлесе өмір кешіп жатқандар екенін айтып, осы бір асыл қасиеттердің екі ел ішінде кең етек жайып, тату-тәтті еңбек етулеріне жетекші болса деген ниет білдіреді [5, 452-453].

Өмірімен өнегелі із қалдырып, көзі тірісінде өзінің мәңгілік ғұмыр-тұғырын қалап кеткен қазақ тарихындағы қалаулы ұлдың, қайсар тұлғаның бірі – Махамбет Өтемісұлы. Махамбет есімі – ерлік пен өрліктің, адамдық пен адалдықтың, биіктік пен білгірліктің тұтасқан бірлігіне айналған қастерлі есім. «Егеулі найза қолға алып, еңку-еңку жер шалып», түн қата жүріп, еңсесі биік ақ ордаға еңкеймей кіруді арман еткен жауынгер ақынның жасындай жойқын жырлары араға жылдар салып жатса да жүректі тебірентіп, жігерді жаниды. Дауылпаз ойдың дабылы дархан тілекпен қабысып, дара жолды – бүкіл халықты қасқая тұрып басқарып, бостандықты алар жолды нұсқап келеді.

Махамбет өлеңдерінің тиянақты жиналып бастырылуы, оның өмірі мен шығармашылығын зерттеу 1920 жылдардан кейін ғана құнттап қолға алынды. Исатай мен Махамбет бастаған ұлт азаттық қозғалысы, ол туралы халықтың аңыз жырлары жиналып, жиырмасыншы жылдар ішінде шыққан кітаптарға енгізіле бастады. Атап айтсақ, Халел Досмұқамбетұлы құрастырған «Исатай, Махамбет» кітабында 1925 жылы, «Аламан» жинақтарында 1926 жылы Ташкентте басылды және осы тұста жарық көрген «Жаңа мектеп», «Сәуле» журналдарында Махамбет өлеңдері түгелге жуық жарияланып, Исатай көтерілісі туралы мәліметтер, Ғылман ақын поэмасы және басқалары шықты. Кейбір газеттерде осы қозғалыстың тарихи мәні баяндалып, мақалалар жарияланды. 1926 жылы «ауыл тілі» газетінің 13 қарашадағы бір санында А.Мамытұлы дегеннің «Исатай батыр» атты көлемді мақаласы бар. Мақалада автор Исатай бастаған халық ерлігін танытуға күш салған. 1927 жылы шыққан М.Әуезовтың «Әдебиет тарихы» атты еңбегінде Махамбет шығармашылығына бірінші рет талдау жасалды. Кейінірек, Махамбеттің өмірі мен шығармашылығына М.Әуезов, Ә.Қоңыратбаев, И.Жолдыбаевтар оқулықтарында да (1933-1934 жылдары шыққан) біршама орын берілді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бес ғасыр жырлайды. 1 том. –Алматы: Жазушы, 1989. – 1, 460-461 б.
2. Досмұхамедов Х. Кенесарының соңғы күндері. – Жалын, 1994. – 235 б.
3. Жұмабаев М. Шығармалары. 1 том. – Алматы, 447-449 б.
4. Касымбаев Ж. Кенесары хан. –Алматы: Қазақстан, 1993. – 112 б.
5. Махамбет. Шығармалары. 1 том. –Алматы: Ғылым. – 452-453 б.

Научный руководитель: профессор Сүтжанов С.Н.

Юлія Шкода
(Мелітополь, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У науковій статті ми досліджуємо переваги використання мультимедійних технологій на уроках англійської мови. У статті ми аналізуємо роль мультимедійних технологій, які допомагають учням більш ефективно засвоїти навчальний матеріал.

Ключові слова: *мультимедійні технології, Інтернет, аудіотехніка, відеотехніка, презентація, проект.*

In the scientific article we explore the advantages of multimedia technology at the English lessons. In the article we analyze the role of multimedia technologies which help students learn learning material more effectively.

Key words: *multimedia technologies, Internet, audio, video equipment, presentation, project.*

Актуальність. В умовах європейської інтеграції національної освіти вчителі опрацьовують і впроваджують у навчально-виховний процес найкращі методи і засоби навчання для здійснення поставленої мети. У Національній доктрині розвитку освіти одним з пріоритетних напрямків державної політики є запровадження освітніх інновацій. Інновацією можна вважати використання різних видів мультимедіа в навчанні англійської мови, таких як анімація, тренажери і програми тестування, DVD и CD диски, аудіо- і відео засоби Інтернету.

Теоретичну основу дослідження становлять праці таких вчителів як Войтко С.А., Николайко Е. З., Омельяненко Г.А., Харенко О.О.

Метою статті є довести ефективність використання мультимедійних технологій на уроках англійської мови.

Як відомо, одним із напрямків модернізації освіти в нашій країні є інформатизація,результатом якої є оснащення шкіл сучасною технікою – комп'ютерами, проекторами, інтерактивними дошками, DVD-програвачами і т.д., а також доступом до Інтернету. Застосування цих сучасних технічних засобів навчання дозволяє урізноманітнити навчальний процес, підвищити інтерес і мотивацію учнів, а також суттєво розширити і поглибити їх знання з певних предметів [5, с. 49].

Практичний досвід викладання англійської мови свідчить про те, що на сучасному етапі навчання іноземних мов значну увагу необхідно приділяти застосуванню мультимедійних технологій, у яких одночасно використовують тексти, графіку, відеоматеріали, звукові ефекти, анімацію. Все це є сукупністю аудіо та візуальних ефектів разом з інтерактивним програмним забезпеченням, які впливають на емоційні та понятійні сфери, сприяють більш ефективному засвоєнню мовного матеріалу. Поєднання візуального зображення, тексту і звукового супроводження надає можливість для комплексного розвитку навичок мовної діяльності учня під час вивчення іноземної мови. Загальновідомо, що ефективність навчання збільшується у разі використання наочних ілюстрацій, а мультимедійні засоби об'єднують відео-, аудіо-матеріали, ілюстрації, таблиці тощо на одному носії [1, с. 16].

Також зазначимо, що Інтернет природно увійшов у життя людей і є одним з найефективніших засобів, що допомагають значно урізноманітнити процес навчання і ефективно здійснювати головну мету в навчанні іноземних мов – оволодіння іншомовним міжкультурним спілкуванням через формування й розвиток міжкультурної комунікативної компетенції. На уроках англійської мови за допомогою комп'ютера можливо вирішувати цілу низку дидактичних задач, а саме: формувати навички і уміння читання, використовуючи безпосередньо матеріали інтернет-мережі різного рівня складності; вдосконалювати уміння аудіювання на основі аутентичних звукових текстів, пісень, кіно-епізодів; вдосконалювати уміння писемного мовлення, поповнювати свій словарний запас (як активний, так і пасивний) лексикою сучасної іноземної мови, яка відображує певний етап розвитку культури народу, соціальний і політичний устрій суспільства; збагачувати школярів культурологічними знаннями, які включають в себе мовленнєвий етикет, особливості поведінки різних народів в умовах спілкування, особливостей культури та традицій країни, мова якої вивчається; вдосконалювати знання з граматики за допомогою виконання тестів у режимі online; формувати стійку мотивацію пізнавальної діяльності учнів на уроках.

Для реалізації всіх цих задач у своїй педагогічній діяльності я використовую наступні комп'ютерні програми Microsoft Word, Microsoft Power Point, Mozilla Firefox, Windows Media Player.

Для здійснення наглядної підтримки процесу навчання здебільшого застосовую мультимедійні презентації. Вони відрізняються за видами мовленнєвої діяльності (навчання читанню, письму, аудіюванню), за аспектами мови (лексика, граматика, фонетика), а також за видами опор (змістова, смислова, вербальна, ілюстративна) [2, с. 5].

Мультимедійні презентації використовуються при введенні та закріпленні лексичного, граматичного, країнознавчого матеріалу, у якості опор при навчанні монологічного та діалогічного мовлення. Використання презентацій сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, завдяки використанню анімації з'являються можливості виділення найбільш значущих елементів за допомогою кольору, шрифту, додавання фотографій, схем, таблиць.

Підготовка доповідей про улюбленого художника, музиканта, фільм, актора і т.п. також знаходить своє відображення у вигляді комп'ютерної презентації. Мультимедійну презентацію слід використовувати як систему яскравих опрних образів, наповнених вичерпною структурованою інформацією в алгоритмічному порядку. Робота над презентацією включає в себе також розвивальні та виховні складові. Під час захисту презентації учні вдосконалюють свої власні навички і уміння спілкування, а також вчаться поважати чужу думку, проявляти товариськість, підтримку [3, с. 31].

Необхідно зупинися на такому виді діяльності як проект. Проект передбачає самостійну дослідницьку роботу школярів, у процесі якої учні шукають спосіб вирішення комплексного багаторівневого завдання. Створюючи та презентуючи свій проект, учні поєднують всі види мовленнєвої діяльності: читання, письмо, говоріння та аудіювання. Щоб підібрати необхідний для своєї презентації матеріал, учні мають переглянути чимало друкованого матеріалу, попрацювати з лінгвокраїнознавчими і енциклопедичними довідниками та словниками. Тексти зі слайдів також використовуються для читання. Таким чином, в учнів формуються лексичні, граматичні та фонетичні навички. Крім того, проектна діяльність – одна із форм підвищення якості викладання, використання ІКТ у поєднанні з методом проекту дозволяє учням на практиці застосовувати свої знання, навички та уміння, тому і є однією з форм дослідницької та пізнавальної діяльності, під час якої успішно реалізується кооперативне співробітництво, яке сприяє підвищенню мотивації вивчення іноземної мови. У центрі такого робочого процесу стоїть сам учень з можливістю вільного висловлення своїх думок [4, с. 14].

На уроках англійської мови найчастіше застосовуються такі мультимедійні технології як електронні словники і довідники, тренажери і програми тестування, освітні ресурси Інтернету, DVD и CD диски, відео- і аудіотехніка. Вищезазначені засоби ІКТ створюють сприятливі можливості для організації самостійної роботи учнів на уроках англійської мови. Вони можуть застосовувати комп'ютерні технології як для вивчення окремих тем, так і для самоконтролю отриманих знань. При цьому комп'ютер є самим терплячим педагогом, який може скільки завгодно повторювати любі завдання, домагаючись правильної відповіді, що, врешті решт, автоматизує певні навики. Комп'ютер лояльно ставиться до різноманітності учнівських відповідей; не супроводжує роботу учнів ні похвальними, ні осудливими коментарями.

Таким чином, переваг у використанні ІКТ чимало, проте не можна зловживати комп'ютерізацією. Необхідні «критерії корисності» застосування комп'ютера на уроках. Ми вважаємо, що їх можна визначити так: та чи інша комп'ютерна технологія є доцільною, якщо вона дозволяє отримати такі результати навчання, які не можна отримати без застосування цієї технології.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Войтко С.А. Об использовании информационно-коммуникационных технологий на уроках английского языка / С.А.Войтко // Фестиваль педагогических идей. – 2004. – №10. – С.15-18.

2. Кремень В.Л.Інформаційно-комунікаційні технології в освіті і формування інформаційного суспільства / В.Л.Кремень // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2006. – № 6. – С. 4-6.

3. Николайко Е. З. Использование ИКТ на уроках английского язика / Е.З.Николайко // Фестиваль педагогических идей. – 2004. – №12. – С.30-32.

4. Омельяненко Г.А. Інформаційно-навчальне середовище: дидактичний аспект / Г.А.Омельяненко // XIV Міжнародна наукова інтернет-конференція «Advanced tecnologies of science and education». – 2009. – № 14. – С.14-16.

5. Харенко О.О. Використання ІКТ на уроках англійської мови / О.О.Харенко // Основа. – 2017 – № 31. – С.49-51.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Тарасенко Т.В.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

УДК 111:572

Валерий Ко́сяк
(Сумы, Украина)

К ФИЛОСОФИИ СПОРТА

Философия спорта осмысливается в контексте амбивалентных оценок философии в современном обществе. Обосновывается значимость философии для логического и мировоззренческого анализа основных положений спорта. Показывается, что философия спорта – это философия жизнеутверждения человека в его стремлении к выходу за пределы обыденного и достижению трансцендентной высоты свободы.

Ключевые слова: *философия, власть, социум, свободное мышление, становление философии спорта, спорт.*

The philosophy of sports is interpreted in the context of ambivalent assessments of philosophy in modern society. The significance of philosophy for the logical and philosophical analysis of the main provisions of sports is substantiated. It is shown that the philosophy of tourism is a philosophy of a person's life affirmation in his striving to go beyond the ordinary and to achieve the transcendental height of freedom.

Key words*: philosophy, power, society, free thinking, the formation of the philosophy of sport, sport.*

Философское осмысление спорта Новейшего времени обусловлено социокультурным развитием XX и начала XXI веков, приметой которого выступает «спортизация» многих сфер общественной жизни. Спорт стал влиять на общечеловеческие ценности, заявлять о себе как о социальном институте, социальном движении, оказывая воздействие на образование, политику, экономику, технику, науку, искусство, средства массовой коммуникации, на досуг [7, с. 206]. Спорт «экстравертивен и центробежен», он, замечает Ж. Бодрийяр в «Прозрачности зла», «уже вышел за рамки собственно спорта – он в бизнесе, сексе, в политике, в общем стиле достижений. Все затронуто спортивным коэффициентом превосходства, усилия, рекорда, инфантильного самопреодоления» [1, с. 15]. Спорт манифестирует себя, прежде всего, экспрессивностью зримого двигательного действия, имеющей определяющие ее импрессивные основания. Все более значимым становится спорт и в социализации молодежи, в выстраивании стиля и качества жизни.

Цель статьи – аргументация «легитимности» философии спорта как прикладной философской дисциплины, которая осуществляет рефлексию философских проблем, редуцированных к спорту и связанных с ним видам двигательной активности в ситуации незаинтересованного отношения социума к «философствованию». Ведь для многих, замечает И.Т. Касавин, философия – это своеобразная игра в бисер, элитарная интеллектуальная забава, которой человек может предаваться на определенном уровне интеллектуального и общего развития, до которого надо дорасти [8, с. 30].

Непосредственному объекту философии спорта – собственно спорту – сопутствуют его «субобъекты» – физическое воспитание, олимпийское движение, физическая рекреация и др., что закрепляется в различных номинациях философии спорта и ее разделов: «философия атлетики», «философия физического воспитания», «философия физических упражнений (двигательной активности)», «философия физической культуры», «философия рекреации (досуга)», «философия (аксиология, онтология, эпистемология) тела / телесности», «философия олимпизма», «философия достижений», «онтология телесно-двигательной активности». Все больше становится работ, пишет В.И. Столяров, в которых

предпринимаются попытки философского анализа спорта и связанных с ним явлений. К числу наиболее ранних публикаций по философским проблемам спорта относятся две работ: одна из них опубликована в 1920 г. (L.H. Gulick), вторая в 1932 г. (P. McBride). В перечне Столярова к числу наиболее известных авторов изданных позднее монографических работ по философии спорта относятся: E. Berry, И.М. Быховская, J. Cerpe, E.C. Davis, А.Г. Егоров, E. Kosiewicz, В.А. Кóсяк, Z. Krawczyk, R.S. Kretchmar, H. Lenk, J. Lipiec, M. Mylik, R. Osterhould, М.Я. Сараф, В.И. Столяров, C.E. Thomas, H.J. Vanderzwaag, K.A.E. Volkwein-Caplan, P. Weiss, E,F. Zeigler и др.

Становлению философии спорта в немалой степени содействовало созданное в 1972 г. Международное философское общество по исследованию спорта (Philosophik Society for the Study of Sport), которое в настоящее время носит название «Международная ассоциация философии спорта» (The International Association for the Philosophy of Sport). С 1974 г. Общество издает международный журнал по философии спорта (Journal of the Philosophy of Sport), регулярно проводит международные семинары, конференции по социологии спорта [6]. Философия спорта за рубежом имеет широкий диапазон проблемных областей, связанных с изучением самой сущности двигательного действия, его диверсивных проявлений в человеческом сознании, в природе и обществе. При этом сохраняется основная функция философии – интегрировать все знания об изучаемом объекте и предмете. Тематика исследований философии спорта за рубежом весьма разнообразна. Это проблемы эпистемологии, логики, метафизики, философии образования, философии права, философии спортивных правил, социальной и политической философии. Появились герменевтика спорта, феноменология спорта, практическая философия спорта [4, с. 33].

Философия спорта предусматривает разработку применительно к своему объекту и «субобъектам» ряд проблем: философско-мировоззренческих, социально-философских, культурологических (аксиологических), эстетических, этических, гносеологических, логико-методологических, онтологических. Философская рефлексия спорта, казалось бы, так же правомерна, как и другие существующие прикладные философские исследования. Философствовать по поводу спорта – это значит стремиться по возможности выявить сущность и смысл антропологических, исторических, социологических, психологических, аксиологических, религиозных и других аспектов спорта.

Философия спорта, в конечном счете, является теорией спортивной деятельности. Практики спорта (эмпирики-прагматики) не склонны к философствованию. Они считают, что философы со своими сомнениями и раздумьями не могут помочь в спортивных достижениях, в деятельности, где надо действовать мускульно, полагаясь на свое «мышечное чувство», на знания своего тела, на свой телесный опыт. Философия спорта не нацелена, конечно же, на спортивное достижение. Предметами ее интереса являются: анализ предпосылок практической, аксиологической и познавательной деятельности в сфере спорта; сущность и происхождение спорта; философско-антропологические проблемы спорта; этика и эстетика спорта. Она может также субординировать понятийный аппарат спорта, осуществлять логический и мировоззренческий анализ его основных положений (предельных оснований), отрефлексировать и отартикулировать мнения и стратегии, сформулировать их в логической форме и оставить человеку выбор приемлемого, указав условия выбора. Таким образом, у философии спорта есть свой фронтир.

Вместе с тем, в настоящее время можно констатировать амбивалентное отношение социума к философии в целом и к прикладным ее видам, а, стало быть, и к философии спорта. В октябре 2005 г. на 33 сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО третий четверг ноября был провозглашен Всемирным днем философии. Этому непосредственно способствовало принятие важнейшего документа – «Стратегия ЮНЕСКО в области философии». В нем отмечалась особая роль философии в деле развития критической и независимой мысли, а также в достижении взаимопонимания между народами, утверждении терпимости и мира.

Всемирный день философии отмечается более чем в 80 странах. По словам Генерального директора ЮНЕСКО Койчиро Матсуура, смысл празднования ВДФ состоит в том, чтобы «приобщить людей к философскому наследию, открыть сферу обыденного мышления для новых идей и стимулировать публичные дебаты мыслителей и гражданского общества по поводу вызовов, встающих перед социумом сегодня». Цель ВДФ – привлечь внимание общественности, и особенно правящих политических элит к необходимости усиления гуманитарной компоненты (представленной, прежде всего, философией) в образовании, научных исследованиях, в культуре в целом. Вместе с тем, пишет М.Т. Степанянц, повсеместно (особенно в западных странах) философия вытесняется из образовательного поля. Закрываются университетские кафедра философии в США, Великобритании, Германии и др. Это происходит в значительной степени вследствие изменения ценностных ориентиров. Материальный достаток, преуспевание, выражающееся в товарной и денежной массе, а не поиск Истины, нравственное совершенствование, стремление к идеалам выдвигаются в качестве главных целей, формирующих сознание людей, в особенности молодого поколения.

Подобная официальная государственная политика в отношении философии имела место и в прошлой нашей истории. Испуг перед «французской заразой» – февральской революцией 1848 г. – подтолкнул в 1850 г. к высочайшему распоряжению о закрытии кафедр философии во всех российских университетах (кроме Дерптского). Императорская власть исходила из убеждения в том, что «польза философии не доказана, а вред от нее возможен» [5, с. 137]. Потому что философское мышление – это свободное мышление, «свободомыслие», часто ассоциируемое с Пушкинскими временами, когда оно тоже преследовалось.

Философия, как известно, зародилась и развивалась как артефакт многовекового процесса преодоления диктата авторитарного сознания (тотемного, мифологического, религиозного и др.) (В.С. Лукъянец). Она не для «усредненного» конформистского разума. Философия возникает, когда личность начинает сомневаться в истинности верований общества, к которому она принадлежит. Авторитет в мифологии или в религии, имевший силу «решающего аргумента», в философии уже не видится таковым. Как бы ни был авторитетен говорящий, в философии от него всегда можно потребовать объяснения своих положений. Характерное для философии сомнение в абсолютной непогрешимости авторитета, стремление убедиться в его истинности для многих философов стало причиной неприязни и преследований не только со стороны властей, но и со стороны «усредненной массы» [3, с. 46]. Философия – это интеллектуальная игра, считает «усредненная масса», игра, находящаяся по ту сторону ее обыденного ума, и потому, с позиции ее «здравого смысла», ненужная.

Но философия всегда была и остается высшей формой авторефлексии культуры, анализом ее предельных оснований. Этот анализ всегда сопровождался рекомендациями по изменению эмпирического состояния. С одной стороны, это была критика существующего в познании, в моральной жизни, в политическом и социальном устройстве. С другой стороны, это было создание идеала знания, моральной жизни, политического устройства. В свете идеала и на основе предписываемых норм проектировались новые культурные формы [2, с. 141].

Психология, социология, антропология, культурология, аксиология, филология вступают в настоящее время в тесное взаимодействие с философией. Правомерно такое взаимодействие философии и спорта, поскольку она (философия) – это *свободная мысль свободного человека* (Ж.П. Сартр); квинтэссенция духовной культуры человечества; любознательность к бытию сущего (М. Шелер), к тому, что скрыто за поверхностью предметов, явлений и процессов, усмотрение скрытых сущностей, недоступных поверхностному взгляду и неглубокому уму.

Сущности в философии называются эссенцией, существование сущностей – экзистенцией. Эссенциальное и экзистенциальное присутствуют во всех видах человеческой жизнедеятельности. Отсюда, по-видимому, обилие «прикладных философий»: философия

культуры, искусства, музыки, любви, танца, техники, естествознания, образования, науки, воспитания, спорта.

Общепризнано в философском (гуманитарном) сообществе, что причастность к философской рефлексии способствует улучшению качества мышления, личностному росту, повышению языкового и ментального уровня; самостоятельному принятию решений; культуре диалога, толерантности, моральной ответственности; формированию гражданского сознания.

Функциями спорта, феномена Новейшего времени являются мировоззренческая, гносиологическая, социальная, методологическая и др. Они существенно определяют ценностные ориентации человека, его саморефлексию и самоиндентефикацию, его стимулы к самосовершенствованию и подлежат философскому осмыслению.

Философия спорта – это философия жизнеутверждения человека в его интенциях выхода за пределы обыденного, а также эгоцентрический (с позитивной коннотацией) мотив к самопознанию, самоусовершенствованию, обретению самодостаточности и самоудовлетворенности. Спорт – это стремление человека к достижению трансцендентной высоты свободы, к самосозиданию, что в философской рефлексии выступает как проблема бытия человека, его онтологии, философии жизни, которая позволяет создавать разнообразные антропологические самопроекты. Последние могут стимулировать размышления о природе человека в «ситуации трансгуманизма», о самосохранении человека в мобильном мегасоциуме, где уплотнились пространство и время, и человек утратил былую целостность, культивировавшуюся в эпоху Возрождения в образе «универсального человека». Осмысление этих проблем необходимо для преодоления кризиса человеческого бытия с присущими ему оксюмерическими ориентациями и приоритетами. Тут необходимо, как говорят в таких случаях, мобилизовать человеческие ресурсы, а спорт представить как манифестацию противостояния человеческого постчеловеческому, манифестацию способностей человека к саморазвитию и самосовершенствованию.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М.: КДУ, 2012. – 258 с.
2. Лекторский В.А. Зачем нужна сегодня философия / В.А. Лекторский // Вопросы философии. – 2017.– №7. – С. 140–143.
3. Липский Б.И. Курс философии как урок свободы / Б.И. Липский // Философские науки. – 2009. – №8. – С.45–54.
4. Собянин Ф.И. О некоторых проблемах философии спорта / Ф.И. Собянин, Д.В. Цербин // Теория и практика физической культуры. – 2012. – №7. – С. 32–34.
5. Степанянц М.Т. Противостоять маргинализации философского образования / М.Т. Степанянц // Вопросы философии. – 2017. – №7. – С. 136–140.
6. Столяров В.И. Философия спорта и телесности человека. Кн. I. Введение в мир философии спорта и телесности человека / В.И. Столяров. – М., 2011. html://www.rumvi.com./products/ebook/b3428da8–aac2–4b80–912a–ce5e62960931/preview/preview.html
7. Столяров В.И. Развитие философии спорта и российская школа гуманистического и диалектического анализа спорта / В.И. Столяров // Вопросы философии. – 2017. – №8. – С.202–215.
8. Философия в современной культуре: новые перспективы (Материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2004. – №4. – С. 3–46.

УДК 130.2:008

Світлана Лук'янчук
(Рівне, Україна)

ДІАЛОГ КУЛЬТУРНИХ ПРАДИГМ СХОДУ ТА ЗАХОДУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті наведені результати компаративного аналізу культур Сходу та Заходу, і виявлені спільні та відмінні риси у світоглядах культур, які впливають на формування культурних цінностей. Розкриті філософські основи феномену діалогу культурних парадигм Сходу та Заходу.

Ключові слова: *культурна парадигма, діалог культур, діалогізм, східна культура, західна культура.*

The article presents the results of the comparative analysis of the cultures of East and West, reveals the common and distinctive features in the worldviews of cultures that influence the formation of cultural values. The philosophical foundations of the phenomenon of cultural paradigms dialogue of East and West are discovered.

Key words: *cultural paradigm, dialogue of cultures, dialogism, eastern culture, western culture.*

Постановка проблеми. Глобалізація в культурному процесі, зміни та досягнення у сучасній філософській науці зумовили необхідність цілісного дослідження та глибшого світоглядного осмислення діалогу культурних парадигм Сходу та Заходу. Саме діалогізм культур і його усвідомлення дасть поштовх до формування нового рівня національної самосвідомості, нових культурних та естетичних цінностей, нового способу життя. Вивчення філософських особливостей культурних парадигм Сходу та Заходу необхідне не тільки заради розуміння іншого світогляду, але й для значно глибшого усвідомлення самого себе.

Аналіз дослідження. Дослідженням специфіки діалогу культурних парадигм Сходу та Заходу займалися такі зарубіжні вчені як: В.М.Алєксеев, Н.А.Виноградова, Н.Сподарьова Л.Б.Алаєв, М.Ф. Альбедиль, С.Г.Галаганова, Р.Ітс, Н.І. Конрад, В.М.Алєксеев, Н.А.Виноградова, Б.С.Ерасов, К.Юнг, М.Вебер та українські вчені: Демещенко В., Лисяк-Рудницький І., Табачковський В., Маланюк Є. тощо. Цієї інформації недостатньо, тому необхідне нове глибше дослідження та переосмислення зв'язку східної та західної культурної парадигми, відкриття нових філософських горизонтів діалогу культур.

Ціль дослідження. В науковій роботі розкриваються специфічні філософські особливості східної та західної культурної парадигми в контексті діалогу.

Виклад основного матеріалу. Діалог культур є однією з найважливих форм динамічного розвитку культури. В наш час неможливо віднайти жодної країни, народу або нації, які в тій чи іншій мірі не були залучені до системи різноманітних взаємозв'язків та не відчували б взаємовпливу інших культур. Поєднання універсального досвіду економічного, соціального і культурного розвитку з національними традиційними культурами – обов'язкова умова поступу кожної країни. Діалог культур – сукупність безпосередніх відношень та зв'язків, які формуються між різними культурами, а також результатів, взаємовпливів культур та культурних запозичень [3, с. 45].

Значущість діалогу культур в умовах глобалізації і досягнення взаємопорозуміння зумовлена наступними чинниками: зміною системи відносин між державами; виникненням (чи загостренням) багатьох загроз для поступу людства; інтернаціоналізацією зв'язків та культурного життя; зростанням культурних контактів та розвитком інтеграційних процесів; збільшенням ролі культури у формуванні інформаційного суспільства і збалансованого сталого розвитку.

Розв'язання проблем діалогу культурних парадигм – це розв'язання проблем людського буття. А отже, парадигма (грец. παράδειγμα – зразок, взірець) – зразок або модель. Як особливий термін поняття «парадигма» введене американським методологом науки Т. Куном в книзі "Структура наукових революцій" (1962) для позначення проблем та рішень, що переважають у діяльності наукового товариства.

Отже, діалог культурних парадигм – це метод філософування, стиль наукового мислення, тривалий історичний процес взаємодії, взаємопроникнення, взаєморозуміння та взаємовпливів моделей культур Сходу та Заходу.

Перехід до інформаційного суспільства та поява нового типу світогляду на Заході дали поштовх до пізнання нових культурних цінностей, до осмислення інших специфічних філософських поглядів, які характерні для східних країн. Технократизм, який переповнював все життя західної людини приводить до звернення людини до гармонії з природою, до духовності, які притаманні поглядам східної людини. Тому з цього часу починається вивчення діалогу культурних парадигм Сходу та Заходу.

І Захід, і Схід пропонують останнім часом все більше прикладів подібного діалогізму – перш за все у сфері політичної культури, наукових контактів, зв'язків у сфері освіти, масових комунікацій, потужної індустрії туризму.

Культурні парадигми Схід і Захід являють собою дві протилежні культурні традиції, два типа духовності. Це як би дві різні системи координат, два світорозуміння, дві «світоглядні матриці». Традиції ці проявляють себе не тільки у різновидах гуманітарної культури (філософії, етики, естетики, соціології, політології і т.д.), але й в способі життя народів, їх психології, моральних принципах, ціннісних орієнтаціях [4, с. 23].

Більшість вчених вважають, що в основі відмінностей Заходу та Сходу лежать природні умови та нерівномірність економічного розвитку суспільства. Захід завдяки розвитку капіталістичних відносин формувався швидше в економічному та науково-технічному відношенні. Схід залишався в стані спокою та стабільності. Саме завдяки різниці в економічному розвитку виділялися відмінності і в різних формах праці, побуті людей, соціальних процесах та свідомості, духовному стані людини. Тому і виділяються специфічні філософські погляди як на Заході, так і на Сході.

На особистісному та на міжетнічному рівнях діалог східної та західної культур може проявлятися у трьох формах: повного заперечення цінностей обох культури; повного сприйняття цінностей і норм іншої культури; селективного, вибіркового сприйняття норм, цінностей та традицій іншої культури [4, с. 24].

Зараз ми будемо намагатися виділити основні особливості традиційної культури Сходу і Заходу за певними позиціями:

Перша позиція – у відношенні людини до істини, особливістю Сходу є істина як саме буття, саме суще, те, що нам дано, і тому вона не залежить від розуму і волі. Людина прагне до істини, якій вона може слугувати, якій вона змогла підпорядкувати своє життя. Для Заходу – істинне лише те, що підвладне розуму, контролюється розумом. Людина потребує лише ті істини, які служать йому.

2. В оцінці пізнавальних і перетворювальних можливостей людини: теоцентриська традиція Сходу говорить, що в світі є відділи, де закінчуються «проблеми» і починаються таємниці, що від людини залежить не все, що є непізнане. Для Заходу характерна антропоцентрична матриця, яка базується на принципі безмежного пізнання світу, в якому є свої секрети, які розкриваються людьми з ціллю використання їх на благо себе і своїм нащадкам.

3. В сутності і механізмах процесу пізнання. Для Сходу пізнання є не тільки дослідження якостей об'єктів, але й духовне осягнення на рівні недоступному раціональному дослідженню, для Заходу – процес пізнання зводиться до пізнання активності суб"єкта, який досліджує особливості об'єкта.

4. В трактуванні завдання людини і орієнтації людської праці: для Сходу характерна орієнтація духовної матриці на зміну самої людини як частини світу і деякої вищої духовної субстанції у відповідності з початковим (належить не людині) задумом. для Заходу – гуманістична матриця, яка націлює на зміни світу і людини у відповідності до людських уявлень і проектів.

5. Під час часової орієнтації людської поведінки: для Сходу характерна орієнтація на вічність (що, зрозуміло, не виключає орієнтації на майбутнє), а для заходу – орієнтація на майбутнє (своє власне, своїх дітей, внуків, свого народу, людства).

6. В ціннісних орієнтаціях особистості і суспільства: для Сходу характерне – духовно орієнтоване буття, вища цінність і вищий критерій якого – служіння вищій трансцендентній сутності, вищій волі, а для Заходу – споживацька орієнтація буття (покращення життя людини і людства).

7. У відношенні до релігійної віри: в одних випадках віра на Сході є результатом складеного світогляду; в других – навпаки, віра грає роль стимулу до формування певної системи філософських, соціологічних, естетичних та інших поглядів. На Заході світорозуміння знаходиться в протиріччі з особистою релігійною вірою [3, с. 103].

На думку Демещенка В., якщо західна культура декларує динамічний спосіб життя, то на Сході цінують стабільність, постійне повернення до традицій. Відповідно, соціокультурна динаміка Заходу характеризується запереченням застарілих форм, їх революційним знищенням, нерівномірністю, технологічними та соціально-політичними ривками і вибухами. Історія Сходу ґрунтується на органічному взаємопроникненні старого і нового, поступовості, помірній еволюційності. На Заході мірилом руху стає модернізація, інноватівність, на Сході – вірність традиції, ритуальність. Тому для східної культури світ постає в невпинному коловороті, безкінечному поверненні до витоків і вже знайомого, для західної культури – він розгортається як лінійно спрямований процес від початку творення до його кінця. Західна культура екстравертна, орієнтована на зовнішній світ, на оволодіння природними зовнішніми ритмами, на пізнання цих ритмів, на вписаність в них. На Сході людину не цікавить зовнішній світ, зовнішні, природні ритми. Його культура інтровертна – направлена на внутрішній світ особистості. Єдине, що цікавить людину східної культури – його внутрішні ритми, його внутрішня енергія. Якщо європейські категорії йдуть по сходинкам міф – логос – образ – поняття, то на Сході міф може не переходити ні в образ, ні в поняття, ні тим більше в логос, так як слово менше всього цікавить людину, який привик не до слова, а до ритму ліній (Китай), пластиці і фарбі (Японія). Загальне для східної культури – переселення душ по закону карми: душа людини після смерті переселяється в рослини, тварин, але частіше всього в інших людей. Мислення західної людини йде від конкретного до абстрактного і спирається на земні задачі. Східні мудреці йшли від загального до часткового. Захід досліджував закони природи і, використовуючи їх робив дослідження, які полегшували фізичне життя. Схід пізнавав закони Космосу і, використовуючи їх, заглиблював своє духовне життя [2, с. 45].

У сучасній науці впродовж тривалого часу Схід і Захід розглядалися як протилежні цивілізаційні парадигми, як два протилежних соціокультурних світи, були намагання навіть їх протиставлення. Ця ідея була достатньо чітко виписана М.Вебером, зокрема, утверджувалася думка про існування двох типів культури: «західної» – раціоналістичної, утилітарної, і «східної» – містичної, орієнтованої на внутрішній світ людини [1, с. 65]. Для позначення парадигми Сходу Сподарьова Н. використовує такі визначення, як «релігійна», духовна (духовно орієнтована), теоцентристська, консервативна, «ідеалістична», монархічна, основана на традиціях і т.д. [5, с. 25].

Ідея поєднання зовнішнього і внутрішнього, присутнього і відсутнього, матеріального і духовного, змістовного і декоративного обумовила популярність на Сході, на відміну від Заходу, уявлення про єдність всіх видів почуттєвого сприйняття. Тому саме в східних країнах виникає ідея світової гармонії навіть у побутових умовах. Якщо на Заході естетичні

ідеї є окремою раціональною домінантою, то на Сході – естетичні принципи присутні у всьому повсякденному житті і поняття краси є стійкою культурною основою та життєвою цінністю людини. Але проникнення мистецтва в побут на Сході не означало розчинення мистецтва у життя в західному розумінні як вивільнення від його законів; в східній естетиці прагнення дотримання законів могло навіть привести до відмови від своєї індивідуальності.

Дослідження діалогу культурних парадигм Сходу і Заходу повинні зайняти в майбутньому важливе місце в мистецьких, культурологічних, моральних, релігійних дослідженнях, оскільки пізнання чогось нового підносить нас на новий щабель еволюційного розвитку, на формування всебічно розвинутої особистості, яка вміє поєднувати раціональність та духовність, філософію та релігію, доцільність та гармонію краси.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М.Вебер. – М., 2003.
2. Демещенко В. Взаємодія культур історичної паралелі між Сходом і Заходом/В.Демещенко // Вісник Книжкової палати. – 2004. – №9. – С.44-47.
3. Запад – Восток: Традиция и современность / Авт. Галаганова С.Г. – М.: Знание, 1993. – 240 с.
4. Маланюк Є. До проблеми класифікації культур («Схід» і «Захід») / Є.Маланюк // Основа. – 1997. – № 33.
5. Сподарева Н.И. Традиционная культура: виды, пути развития / Н.И.Сподарева. – К., 1997.

Мохира Эшанова
(Ташкент, Узбекистан)

POLITICAL TEXT AND DISCOURSE: THE CONCEPT AND THE CONTENT

This article srutinises the specific features of political linguistics, its philosophical bases, political text and discourse related issues.

Currently, the prosperity of our country has its reflection on the development of our language and its application in our lives. Language is the basis of political life, hence, political thinking remains unchanged unless national language develops. In this view, it's essential to investigate debatable issues of the essence of political linguistics, the interrelation, the main idea that determines the notion of political discourse in terms of political-philosophical aspects. For this reason, the article mainly focuses on political language and its peculiar features.

Key words: *political linguistics, epistemological essence, discourse, cognitive knowledge, socio-political interpretation, cognitive meaning, hidden factors.*

Background

The structure based functional analysis of political linguistics was initially elaborated by Plathon and Aristotle, later by those philosophers such as J. Bull and J. Mill. One can hardly perceive philosophical-epistemological essence of political linguistics without understanding its notional meaning. The issues related to bases of political linguistics, its structural nuances, its interaction with other linguistic trends as well as linguistics development process have been investigated in the research works of such scholars as M. Bakhtin, R. Barthes, L.Wittgenstein, H. Gadamer, D. Davidson, J. Dales, W. Quine, J. Lacan, Y. Lotman, P. Ricoeur, E. Sapir, M. Heidegger, G. Frager, and M. Foucault.[32]

[32] M.M. Bakhtin, Aesthetics in Written Works. – M., 1979. R. Barthes, Selected works: Semiotics. Poetry. – M.,1989. L. Wittgenstein, Philosophical works. – M., 1994. H. Gadamer, Truth and Method. – M., 1988. D.Davidson, Truth and

The achievement of the independence of our republic made it possible to survey problems and some issues concerning political linguistics openly to analyse it in terms of philosophical view in theoretical-methodological framework. In particular, it is providing an appropriate evaluation to identify the position of the Uzbek language in our heritage and history related values. In this regard, the research works of K. Honazarov, D.A. Mamashukurov, R.G. Safarova, Sh.N. Kuchimov, Sh.Kh. Shakhabitdinova and other scholars serve to be the scientific-theoretical fundamentals in this subject area.[33] For instance, K. Honazarov interprets, "Language is a tool. With its help we understand and learn the world. We also relieve the truth from the false".

Scientific relevance

Political linguistics is a contemporary trend of practical linguistics which focuses on investigating the important features of political language, political communication and discourse. In addition, political linguistics studies the essential methods of rendering ideological expressions in a political text and they are analyzed in terms of their scientific concept. Here, a political text appears as the initial existence and the key point of a socio-political event. It reflects all characteristics of political and ideological expression including its communicative, comprehensive and heritage based nature. The important form of analyzing a text is to identify hidden factors of political-ideological tasks and functions of it. The hidden content, spiritual heritage and political-ideological principles to be meant is characterized in details alongside with socio-economic changes turning to become the core object of carrying out research, evaluation and selection process.

However, it's worth stressing out that to influence on the object to some extend is the objective of any text. In this regard, the Russian scientist A. Altunyan expressed, "Information compiled in any political text possesses potential power. It depends on an author's description how to render the information on the emergence of the universe. This also helps to identify the author's outlook as well as his/her understanding of the world policy and the principles of his/her attitude towards it."[34]

As for epistemiological research, it's essential to apply integrity and history based principles to deal with political texts. The integrity stands for the structure of a political text, and studying separate component units linking to the text as a whole. That is because I.F. Oukhvanova-Shmygova explains, "Studying a political text to link with the context and cognitive meaning requires comparative investigation of one text with that of another author."[35] These seem to be simple requirements, though it appears to be complicated procedure. It means that the integrated approach evolves to identify and scrutinize the hidden features of a text. Alongside, it makes possible to understand a text and its relationship with existing socio-political conditions, in general, with political culture of a society.

A political text fulfills a number of tasks. In this tem, it encompasses the state of a certain political leader and his mentality, which can be useful to create his politico-psychological portrait.

Meaning // News in foreign linguistics. – M.,1986. J.Dales, Logics of meaning. – M., 1995. W.Quine, Word and Object // News in foreign linguistics. – M., 1986. J. Lacan, The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis. – M., 1995. Y.M. Lotman, Lectures on structural poetics // Y.M. Lotman and Tartu-*Moscow Semiotic School*. – M., 1994. P.Ricoeur, The Conflict of Interpretations. – M., 1995. E. Sapir, Selected publications on language studies and culture studies. – M., 1993. M.Heidegger, Language. – SP., 1991. G.Frager, Thought // Logics. Philosophy. Language. – M., 1987. M.Foucault, What is an author? Discourse order // Will to knowledge. – M., 1997.

[33] K. Honazarov, Globalisation and language philosophy. – T., Institute of Philosophy and Law, 2009. –136p. D.A. Mamashukurov, Socio-political and spiritual bases of developing the Uzbek language as a state one, Dissertation for Candidacy of Philosophical Sciences. – T., 1999. –136 p. R.G. Safarova, Mother tongue teaching theory and practice in Uzbekistan schools in the condition of national retrieval process, Dissertation for obtaining Doctor of Pedagogical Sciences. – T., 1998. – 255 p. Sh.N. Kuchmanov, Scentific-practical problems of rendering legal norms in the Uzbek language, Dissertation for obtaining Doctor of Philological Sciences. – T., 2004. – 290p. Sh.Kh. Shakhabitdinova, Common and specific dialectics and its reflection in Morphology of the Uzbek language. Dissertation for obtaining Doctor of Philological Sciences. –Andijan, 2001. – 233 p.

[34] A.G. Altunyan, Analysis of political texts. – M.: University Book, Logos, 2006. – p.7

[35] I.F. Oukhvanova-Shmygova, Cause based analysis of a political text / Methodology of researching a political discourse: Actual problems of content based analysis of socio-political texts: collection of research worsks / Belorussian State University, under the review of I.F. Oukhvanova-Shmygova, 1st issue. – Minsk, 1998. – p.p. 45-52.

A. Chudinov attempts to describe political text according to their content and objective. He thinks that the content-based indicator of a political text is reflecting the activities focused on developing socio-economic structure, in all senses, of leaders of parties and public organizations, state governing bodies as well as state and public sector leaders. Objective based indicator of political texts is considered to have sensitive influence on a state's citizens' feelings in the propaganda of specific ideas to have them get involved in that political process through having impact on that political situation.[36] This is evident in our First President's speeches as he was recognized one of the famous political leader. For instant, our head I.A.Karimov uses some political motto-like expressions such as "We will not give our youth to anyone", "The youth of Uzbekistan is my sons and daughters", "Each of us is responsible for this country and its happy future", "Uzbeks need the peace", "This noble land belongs to all of us", etc.

The cognitive knowledge of socio-political knowledge is a way to study not only the relashionship between a text and national heritage, but current policy and its characteristics as well as the direct mean to express political changes.

According to N.G. Yuzefovich "Socio-political interpretation of a text raises an issue of both its reflection of political culture related events and socio-political existence".[37] In addition to linguistic and literal characteristics of a text, its gnoseological characteristics plays a primary role in analyzing a text.

Political text is a part of cognitive activity that gives the opportunity to srutinize different levels and forms of the reflection of the universe. Whereas, political discourse includes all extra linguistic description of political communication in terms of pragmatic, socio-cultural, and psychological aspects. According to E.E.Chizevskaya, political discourse is a text to illustrate different ways of expressing one's opinion in logical consistency.[38] That includes talks, lectures, interviewing, and formal negotiations within political discourse related political activities. Here, political rhetoric plays a specific role in the political discourse. It can be seen through demonstrating public speech related skills in the political discourse. On this stage a person develops his/her political intellectual culture. It also enhances the skills on how to link ideas, making up consistent idea and creating new relevant ideas. In this regard, by means of analyzing Islam Karimov's, the first president of the Republic of Uzbekistan, speeches and addresses one can be evident that he was able to clearly and accurately evaluate current socio-political events as well as pass them on to the public. In particular, the President's addresses in the meetings hold in the Cabinet of Ministers, the Senate, the Legislative Chamber, and his speeches in the regional sessions show thorough preparation as he would provide clear facts and figures, subsequently, putting forward clear cut tasks, and occasionally using some jokes to encourage high spirit of the public, prove that he could do it very skillfully.

Conclusion

In political discourse a political communication text equally plays an important role. To develop a political communication text it is essential to command the important features and possibilities of a national language. It includes learning different ways of creating a political communication text, completing this text, and drafting a new text.

The basic objectives of developing the skills relevant to political communication text contain to master public speech skills, acquire political knowledge and skills as well as continuously improve them.

[36] A.P. Chudinov, Metaphorical Mosaics in the Modern Political Communication – Yekaterinburg, 2003. – p. 248.

[37] N.G. Yuzefovich, Political discourse and cross-cultural communication / N.G. Yuzefovich // Interpretation. Understanding. Translation., collection of scientific articles / St. Petersburg State University of Economics and Finance; V.E.Cheryavskaya, editor in chief. – Saint Petersburg, 2005. – p.p. 231-240.

[38] Чижевская Е.Е. Дискурс политика / Е.Е. Чижевская // Методология исследования политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов: сб. науч. трудов / Белгосуниверситет; под общ. ред. И.Ф. Ухвановой-Шмыговой. - Вып. 1. - Минск, 1998. - С. 161-170.

In conclusion, political text and discourse is a combination of perceiving the life in terms of conceptual-discourse methods, standards of scientific researches and activities. The primary form of analyzing a text is identifying hidden factors of its political and ideological objectives as they reflect socio-political changes turning to setting the target for investigating, evaluating and selecting. This can help clearly define epistemic-linguistic problems and the frame of the tasks in developing national idea.

THE LIST OF USED LITERATURE

1. M.M. Bakhtin, Aesthetics in Written Works. – M., 1979. R. Barthes, Selected works: Semiotics. Poetry. – M.,1989. L. Wittgenstein, Philosophical works. – M., 1994.
2. H. Gadamer, Truth and Method. – M., 1988. D.Davidson, Truth and Meaning // News in foreign linguistics. – M.,1986. J.Dales, Logics of meaning. – M., 1995.
3. W.Quine, Word and Object // News in foreign linguistics. – M., 1986.
4. J. Lacan, The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis. – M., 1995.
5. Y.M. Lotman, Lectures on structural poetics // Y.M. Lotman and Tartu-Moscow Semiotic School. – M., 1994. P.Ricoeur, The Conflict of Interpretations. – M., 1995.
6. E. Sapir, Selected publications on language studies and culture studies. – M., 1993.
7. M.Heidegger, Language. – SP., 1991. G.Frager, Thought // Logics. Philosophy. Language. – M., 1987.
8. M.Foucault, What is an author? Discourse order // Will to knowledge. – M., 1997.
9. K. Honazarov, Globalisation and language philosophy. – T., Institute of Philosophy and Law, 2009. –136p.
10. D.A. Mamashukurov, Socio-political and spiritual bases of developing the Uzbek language as a state one, Dissertation for Candidacy of Philosophical Sciences. – T., 1999. –136 p.
11. R.G. Safarova, Mother tongue teaching theory and practice in Uzbekistan schools in the condition of national retrieval process, Dissertation for obtaining Doctor of Pedagogical Sciences. – T., 1998. – 255 p.
12. Sh.N. Kuchmanov, Scentific-practical problems of rendering legal norms in the Uzbek language, Dissertation for obtaining Doctor of Philological Sciences. – T., 2004. – 290p.
13. Sh.Kh. Shakhabitdinova, Common and specific dialectics and its reflection in Morphology of the Uzbek language. Dissertation for obtaining Doctor of Philological Sciences. –Andijan, 2001. – 233 p.
14. A.G. Altunyan, Analysis of political texts. – M.: University Book, Logos, 2006. – p.7.
15. I.F. Oukhvanova-Shmygova, Cause based analysis of a political text / Methodology of researching a political discourse: Actual problems of content based analysis of socio-political texts: collection of research worsks / Belorussian State University, under the review of I.F. Oukhvanova-Shmygova, 1st issue. – Minsk, 1998. – p.p. 45-52.
16. A.P. Chudinov, Metaphorical Mosaics in the Modern Political Communication – Yekaterinburg, 2003. – p. 248.
17. N.G. Yuzefovich, Political discourse and cross-cultural communication / N.G. Yuzefovich // Interpretation. Understanding. Translation., collection of scientific articles / St. Petersburg State University of Economics and Finance; V.E.Cheryavskaya, editor in chief. – Saint Petersburg, 2005. – pp. 231-240.

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

УДК 613.7/9

Ибадулла Абдуллаев, Ғуламжон Қурбондурдиев,
Шахромбой Каримбаев, Сарвар Абдиримов
(Ургенч, Узбекистан)

КОМПЬЮТЕРДАН ОҚИЛОНА ФОЙДАЛАНИШ ВА ИНСОН САЛОМАТЛИГИ

Компьютер бугун халқ-хўжалигининг барча соҳаларига кириб келди ва бу жараён, амалга оширилаётган ишларнинг тезкорлигини оширди ва сифатини яхшилади. Аммо компьютердан нооқлона фойдаланиш, одам организмида ҳар хил салбий ўзгаришлар ва касалликларни, айниқса сезги аъзоларда, асаб тизимида, қон айланиш ва нафас олиш йўлларида сезиларли салбий ҳолатларни келтириб чиқариши мумкин

Калит сўзлар: *компьютер, саломатлик, касаллик, салбий, организм, таъсир, электромогнит, нурланиш.*

Computers have become an important tool in every sphere of national economy and this process improves the quality and pace of any activity. However, irrational use of computers may give rise to different diseases and negative changes.

Key words: *computers, health, negative impact, disease, organism, electromagnetic radiation.*

Йигирманчи асрнинг иккинчи яримидан бошлаб бутун дунё мамлакатларида инсоният оламида глабал компьтерлаштириш даври бошланди. Компьютер бугун халқ – хўжайлигининг барча сохаларига, шунингдек ҳар бир оилага хам кириб келди. Унинг ёрдамида биз қисқа вақтда минглаб маълумотларни оламиз, сақлаймиз ва зарур пайтда ишлатамиз. Бугун компьютер яшаш тарзимизнинг ажралмас бир бўлагига айланди.

Компьюткрлар бугун фарзандларимизнинг ўқиш жараёнига ёрдам беради ва қолаверса уларнинг энг кўп тарқалган овунчоғига ҳам айланиб қолди. Компьютер техникасига интернетнинг кириб келиши унинг фойдаланиш доирасини бир – неча баробарга оширди. Ҳар бир яратилган янгиликнинг ижобий ва ундан оноқилона фойдаланилмаса салбий томонлари бўлади. Компьютернинг организмга салбий таъсирлари ҳали охиригача ўрганилмаган, лекин компьютер олдида узоқ вақт колиб кетиш сабабли юзага келаётган муаммалар бугун фанда исботланган. Биринчи галдаги муаммо бу унинг атрофида юзага келтирадиган элекромагнит нурланишлари саналади. Колаверса кўриш аъзоларига, мушаклар ва бўғинларга салбий таъсири, уйқусизлик, асабий бузилиш, нафас йўлларида юзага келадиган айрим муаммолар шулар жумласига киради.

Уй шароитидаги электор токи билан ишлайдиган кўплаб жихозлардан, айталик совутқич, чанг ютқич, дазмол ва ҳакозалар жуда кам миқдорда электромагнит тўлқинларни чиқарса, микро тўлкинли печка, телевизор, компьютер мониторлари нисбатан юқори даражадаги нурларни ўзидан чиқаради. Энг ёмони ҳам шундаки, электромагнит тўлқинларни кўриш, эшитиш, хидлаш, тутиб кўриш, сезиш амалда мумкин эмас. Компьютерлардан салбий таъсирлари ҳали охиригача ўрганилмаган бўлсада, унинг асаб тизимининг бузилишига, иммунитетнинг пасайишига, юрак қон – томир тизими фаолитининг ўзгаришига, хомиладарлик жараёнларига ва хамилага салбий таъсир қилиши адабиётларда келтирилмоқда. Россиялик олимларнинг берган маълумотларига қараганда кунига 2-6 соат компьютер мониторинги олдида ишловчи аёлларда асаб тизимида функционал ўзгаришлар назорат гурухига нисбатан 4,6 марта кўп қайд этилган. Америкалик олимларнинг аъқидлашларича хафтасига 20 соатдан кўп мониторинг олдида ишлаган хомиладор аёлларда бола ташлаш бошқа ишларда ишловчиларга нисбатан 2 баробар юқори учраши кузатилган.

Шевед тадқиқотларнинг маълумотларига қараганда бу холат 1,5 маротаба, ҳар ҳил туғма етишмовчиликлар (пороклар) билан туғилишлар 2,5 баробар юқори эканлигии қайд этилади. Шу бойисдан уйда ҳам кундалик ҳаётимизда электромагнит нурлантирувчи жиҳозлардан имкони борича узоқроқ масофада бўлишга ҳаракат қилишимиз керак, айниқса боларни телевизор ва компьютер мониторингларидан узоқроқда ўтқазиш лозим бўлади.

Электромагнит тўлқинларнинг одам организмга салбий таъсири тўғрисидаги фикирлар бугун кўплаб бахс ва мунозараларга сабаб бўлаётган бўлсада, унинг кўриш қобилиятига салбий таъсиирини хеч ким инкор қилмайди. Айниқса катта ёриғлик мавжуд компьютер мониторинги олдида якин ўтиришдан биринчи галда кўз чарчайди. Айниқса болаларда бу ҳолат тез содир бўлади. Бола узоқ вақт компьютер олдида утирса биринчи галда у бўшашган ва жаҳилдор, тажанг бўлиб қолади, кўз мушаклари чарчайди. Айниқса бирон – бир нарсага қадалиб қараб кўришга қийиналади. Олдинига бу ўзгаришга бола оддий бир ёқимсиз ҳолат сифатида қараш мумкин, аммо кейинчалик офтальмолог ёрдами ва маслахати зарур бўлади. Бу ҳолат яна узоқ вақт давом эттирилса кўз рогавицасида ўзгаришлар пайдо бўлади. Кўриш жараёни бузилади предметаларнинг четларини ноаниқ кўради. Биринчи навбатда кўзнинг мугуз пардаси, яъни кўзнинг энг устки тиниқ пардаси зарарланади. Охир – оқибатда бу кўрш жараёнини издан чиқаради ва кўр бўлиб қолишгача олиб келиши мумкин. Кўриш худда терлаган ойнак орқали кўрганга ўхшаб қолади.

Компьютер олдида ўзоқ муддатда ва нотўғри жойлашган ҳолда айниқса болаларда, айрим ҳолларда қатталарда ҳам остиохондроз ва умртқа поғонасининг қийшайшига олиб келиши мумкин. Шунингдек қўл мушакларида ва бўғинларда, билакларда ва бармоқларида, елкада оғриқлар пайдо бўлади. Умуртка боғанасининг қийшайиши, остиохондроз, кейинчалик ички аъзоларда функционал ўзгаришларга олиб келиши мумкин. Бундай ҳолатлар айниқса ўтириш стуллари меъёрдан баланд ёки паст бўлганда, компьютер мониторингни кулайсиз жойлашганда ва энг асосий танафуссиз ишлаганда кузатилади.

Компьютерда ишлаш баъзида компьютернинг ишлаши, унга ҳар ҳил вирусларнинг тушиши, дастурларнинг бузулиб кетиши, хотирада сақлаб қўйган малумотларнинг ўчиб кетиши, айниқса интернет билан ишлашда кўнгилдагидек тезликнинг бўлмаслиги, ундан ҳар ҳил тўғри ёки нотўғри малумотларнинг олиниши, асабий жарохатларга, чарчашга, хиссий - эмоционал зўриқишларга олиб келиши мумкин. Айниқса болаларда компьютерда ҳар ҳил ўйинларни ўйнашда тезкорлик, топқарлик, тез жавоб реакцияси талаб қилинади ва болаларда асабий зўриқишлар юзага келиши мумкин. Бу ўз навбатида боланинг чарчашига ва толиқишига олиб келади. Қайд қилганимиздек узоқ вақт компьютер билан ишлаш ўз навбатида нафас йўлларимизга ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Кўп холарда бу аллергик кўринишга эга бўлади. Нега деганда компьютер ўз атрофида элетростатик майдон ҳосил қилиб ҳар ҳил чанг зарарчаларини ўзига йиғади, ва мунтазам равшда нафас йўллари орқали ўпкага тушиши мумкин. Бундан ташқари компьютер узоқ муддат ишлаганда кизийди ва ташқи муҳитга зарарли ҳавони чиқаради,а йниқса компьютер янги бўлса. Шунингдек компьютер хаво намлигини камайтиради. Манашу қайд этилган ҳар қайси, омил алоҳида ёки биргалакда инсон организмига шу жумладан ўпкага ёмон таъсир этади.

Кўплаб ривожланган мамлакатларда атиги 20% компьютерлар жойлашган хоналар иш ўринлари ҳозирги замон хавфзизлик талабларига жавоб бераркан. Шундай экан биз юқорида келтирган компьютер техникаларидан нооқилона фойдаланиш жараёнида юзага келадиган, унинг салбий омилларидан қандай қилиб сақланишимиз керак бўлади.

Остеохондроз ва умртқа пағонаси қийшайишининг олдини олиш мақсадида амалга оширилади:

1. Компьютер мониторингини олдингизга тўғри жойланг. Мониторнинг юқори қирғоғи кўзингизнинг тўғрисида ёки сал баландда жойлашиши керак; Шунда сиз мониторга тик ва тўғри қарайсиз ва бўйин остеохондрознинг олдини оласиз;

2. Сиз ўтирган стул ёки креслода тирсакни қўйиб ўтириш учун суянғич бўлиши керак. Оёқларингиз полда эркин ва мустахкам туриши керак. Агар компьютердан ҳар ҳил бўй

баландлигига эга бўлган кишилар фойдаланадиган бўлса стул ёки креслонинг баландлиги бошқариладиган бўлиши керак. Булар биринчидан гавдани тўғри тутишга, қўлларнинг дам олишига ёрдам беради ва оёқларда қон айланишининг яхшиланишини таъминлайди;

3. Компьютерда ноқулай ҳолатда узоқ муддатга ўтиришдан сақланинг пастга эгилганда тўғри эгилинг, акс ҳолда умуртқа боғона орасидаги дискларнинг эзилишига олиб келади;

4. Сичқонча ва клавиатура билан ишлашда ҳарфларни енгил ва катта куч ишлатмасдан босинг. Қўл панжасини стол устига ёки махсус қурулма устига қўйиб ёзинг, бу ўз навбатида қўлнинг эркин ҳолатда бўлишини таъминлайди. Компьютерда узоқ муддат ўтириб ишлайдиган кишиларга доимий равишда даволавчи бадантарбия машқлари билан шуғулланиш, турникда тортилиш, юриш тавсия этилади. Қанча кўп машқ қилсангиз шунча яхши самара беради. Машқ жараёнида кўпроқ қўлингизни силкитинг, бармоқларингизни мушт қилиб туйиб яна ёздиринг, (10 марта), муштингизни ўз марказида айлантиринг, қўл ояси билан иккинчи қўл бармоқларини босинг. Ушбу машқлар билан сиз қўл ва бармоқларингизда қон айланишини яхшилайсиз.

Компьютернинг нафас олиш йўлларига салбий таъсирини камайтириш учун қўйидагилар тавсия этилади:

1. Имкон даражасида тез - тез хонани хўллаб тозалаб шамоллатиб туриш керак;
2. Хонанинг намлигини кўтариш учун хонага оғзи очиқ идишда сув ёки декаратив суний аквариум шаршара қўйиш керак, бу хона намлигини оширади ва хавони табиий ионизацилаштиради;
3. Янги харид қилинган компьютерни биринчи бор ишлатгандан кейин уни бир неча соати учириб қойинг, сабаби пластикдан ишланган янги монитор биринчи марта ишлаганда қизиши натижасида ташқи муҳитга жуда катта миқдорда организм учун зарарли модда чиқаради.

Компьютер билан ишлашда асаб тизимини ҳимоя қилиш учун қўйидагиларни амалга ошириш зарур:

Компьютер хотирасига маълумотларни тизмлашган холда шундай жойлаштиринг-ки, уни хеч қандай қийинчиликсиз, асабийлашмасдан топинг. Сичқончани тез–тез тозалаб туринг, шунда унинг сезгирлиги ошади ва хохлаган жойингизга стрелкани тез олиб борасиз. Интернетда битта берган топшириғингизни узоқ вақт кутиб ўтирманг, тайёрини ўқиб танишаверинг. Сифатли интернет тармоғидан фойдаланинг. Компьютерингизга ҳар ҳил вируслар тушушининг олдини олинг. Сабаби бажарган ишларингиз, хотирадаги маълумотлар йўқолиб асабингиз бузилади ва ишингизда самара бўлмайди. Тез–тез танафус қилиб ишланг, агар тамаки чексангиз компьютер олдида хеч қачон чекманг. Ҳар қандай холатда компьютер билан ишлаш сизга қулай бўлсин ва ишлашдан руҳий қониқиш олинг, шунда у асаб тизимингизга салбий таъсир қилмайди.

Кўриш аъзолари зарарланишининг олдини олиш учун қуйидагилар тавсия этиладир:

Монитор кўриш аъзоларидан 45 см узоқликда жойлашган бўлиши ва унинг юқори чеккаси сизнинг қараш нуқтамиздан сал пастда яъни сиз тўғри қараганингизда мониторнинг юқори четини куришингиз керак. Ишхонада ёруғлик жуда ҳам ёруғ бўлиши мониторга тушиб экрандаги маълумотларнинг кўринишини қийинлаштиради. Аммо жуда кучсиз ҳам бўлмаслиги керак, сабаби сиз хонадаги бошқа предметларни кўришингизни, қоғоздан текст ўқишингизни қийинлаштиради. Агар бир вақтда қоғоздан ҳам текст ўқиб кўчираётган бўлсангиз китоб ва монитор бир хил баландликда бўлишини таъминланг. Йўқ бўлса махсус китоб учун мослама тузатиш зарур. Тез–тез экранни тозалаб туринг. Имкон даражасида компьютерда бир соат ишлагандан сўнг 10–15 дақиқа кўзингизга дам беринг. Бунинг учун :

-10 сонияга кўзингизни юмуб ўтиринг;

-5 – 10 сония давомида тез – тез кўзингизни юмиб - очинг ;

-Кўз олмаси билан айланма ҳаракат қилинг ;

-Бир неча марта бир нуқтага ва узоқ булитларга қараш билан алмаштиринг;

-Кўзга дам бериш учун дамланган чой қопчасини (пакет)ни совутиб кўзингизга 10 дақиқа қўйиб ётинг.

Компьютер билан ишлаш жараёнида электронмагнит тўлканлар зараридан сақланиш учун қўйидагиларга амал қилишни тавсия қилинади:

- Имконияти борича суюққристал мониторли компьютер харид қилингва унинг сертификатига эътибор беринг;
- Тизимли блок ва мониторни мумкин қадар ўзингиздан узоқроқ жойлаштиринг;
- Ишламаган пайтда иложи бўлса компьютерни учириб қўйинг ва албатда ухловчи режими (тартибидан) унимли фойдаланинг. Мониторни имкон даражасида асосан офисларда бурчак деворга қаратиб қўйиш керак сабаби электромагнит тўлқинларни девор кўпроқ ўзига ютади;
- Таъкидлаганимиздек тез–тез танафус қилиб ишланг
- Компьютерингиз, шунингдек харид қилган бўлсангиз химоя экрани ҳам махсус симлар ва қисқичлар орқали ерга уланиши керак бўлади.

Келтирилган маълумохлардан хулоса щрнида айтиш мумкинки, асримиз компьютер асири, биз хеч бир фаолиятимизни қайси йўналиш бўлишидан қатъий назар компьютерсиз кўз олдимизга келтира олмаймиз. Бугун компьютер фаолиятимизнинг биринчи галда тезкорлигини, унимдорлигини, сифат ва самарадорлигини таъминлайдиган иш куролига айланди. Кейинги йилларда компьютер ишлаб чиқарувчи компаниялар ҳам компьютернинг инсон организми учун зарарини имкон даражасида камайтириш борасида ишлаб, зарарсиз мониторлар ишлаб чиқариш борасида иш олиб бормоқдалар. Шундай бўлсада бу иш ҳали охиригача тўлақонли такоммиллаштирилмаган. Ҳар қандай холатда биз компьютер билан ишлаш жараёнида мутахасислар тавсияларига риоя қилишимиз керак бўлади. Зеро инсон саломатлиги бугун мамлакатимизда давлат сиёсити даражасидаги ўта долзарб масалалардан бири саналади ва уни сақлаш ҳамда мустахкамлаш кўп жиҳатдан ҳар бир инсоннинг ўз қўлида.

УДК 355.2.199

Рустам Бахрамов, Аббос Журакулов, Элбек Шерматов, Улугбек Курбанов
(Самарканд, Узбекистан)

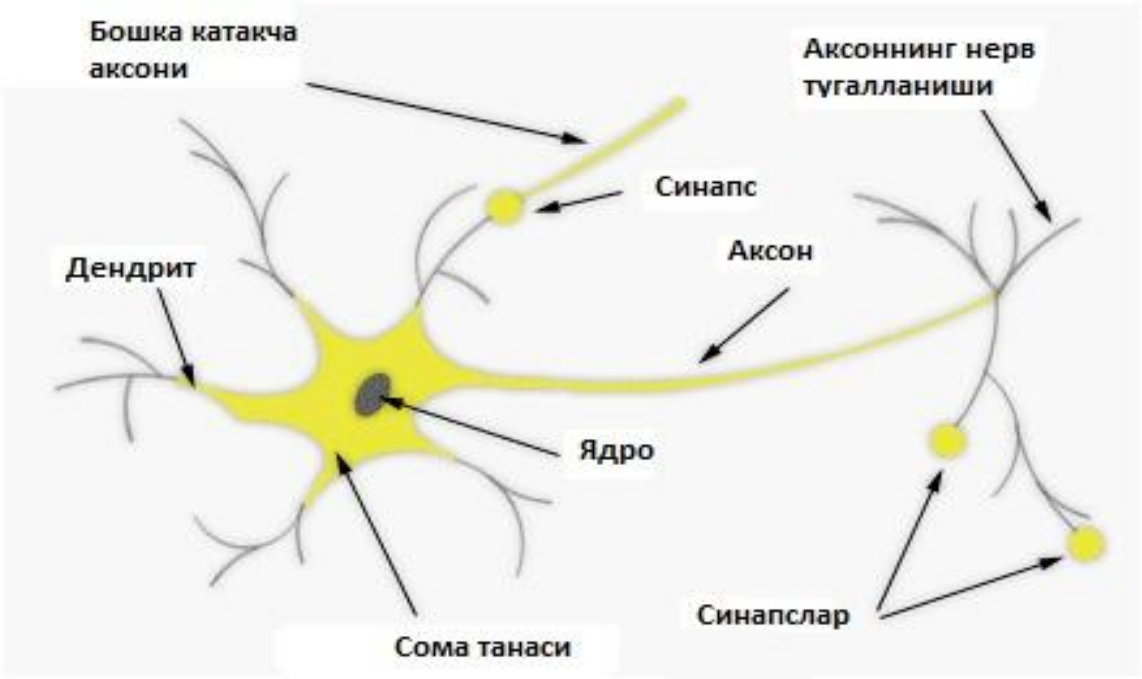
ТИББИЙ ИНФОРМАТИКАНИНГ СУЪНИЙ НЕЙРОН ҲОСИЛ БЎЛИШИДАГИ АҲАМИЯТИ

Нейронные сети заняли достойное место в различных областях науки. Особенно актуальны они в медицине, в связи с созданием и дальнейшим развитием экспертных систем. Подготовка программного обеспечения для работы нейронных сетей является необходимым в настоящее время.

Neural networks have occupied a worthy place in various fields of science. They are especially relevant in medicine, in connection with the creation and further development of expert systems. The preparation of software for the operation of neural networks is necessary at the present time.

Ҳозирги кунда техника ва технологияларнинг тараққиёти даврида хар бир сохани ахборот технологияларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Замонавий ахборот технологиялари давридаги харакатлар шу кадар тезкорки, дунёда бўлаётган хар қандай сохадаги янгиликни биз жуда хам тез билиб олишимиз мумкин. Ҳамма сохада бўлгани каби тиббиётда хам ахборот коммуникация технологияларини қўллаш бўйича катта имкониятлар пайдо бўлмоқда. Барча тиббиёт муассасалари шифокорлари учун ахборот технологияларидан фойдаланиш имконияти мавжуд. Бундан ташкари ушбу ахборотлардан фойдаланиб,

беморларни даволашнинг янги усуллари пайдо бўлмоқда. Инсон мия тўкималари тўрлари нейронлардан иборат. Сунъий нейронлардан фойдаланиб беморларни даволашнинг янги усуллари ва бу янги усулларни тажрибада кўллаш устида иш олиб боришмоқда. Нейрон биологик системасининг нерв хужайраси хисобланади. У тана ва ташки мухит билан боғловчи шохлардан ташкил топган. Қўзгалишни қабул қилувчи нейрон шохлари дендрит деб номланади. Қўзгалишга жавоб берувчи нейрондаги шохлар аксон деб аталади. Хар бир нейронда битта аксон мавжуд. Дендрит ва аксонлар жуда мураккаб шохланган тузилишга эга. Нейрон аксонлари қузгалиш манбаи билан дендрит орасидаги богланиш жойи синапс деб номланади. Нейроннинг асосий функцияси қўзгалишни Дендритни аксонга узатишдан иборат. Лекин турли дендритлардан қабул қилинган сигналлар, аксон сигналларига турли хил таъсир курсатиши мумкин. Агар қўзгалишнинг йигиндиси баъзи умумий холатлар

доирасида ўзгарувчи бусагавий мохиятга олиб келса, нейрон сигнални узатади. Бунга зид холатларда аксонга сигнал узатилмайди: нейрон қўзгалишга жавоб бермайди. Бу асосий схемада қийинчилик ва чекланишлар куп, шунингдек купчилик суъний нейрон тўрларини шу оддий хоссалар моделлаштирилади. Суъний нейрон биринчи якинлашишда биологик нейрон хоссаларини имитация килади. Хар бир суъний нейрондага бошқа нейронлар чиқиши бўлган қандайдир сигналлар туплами киради. Хар бир кирувчи сигнал синаптик кучга мос вазнга кўпайтирилади ва уларнинг йигиндиси нейроннинг активлик даражасини аниқлайди. Инсон миясини ўрганиш жуда хам мураккаб ва уни ўрганиш учун бир неча тиббий муасассалар, ташкилотлар ва фирмалар сунъий нейронлар яратиш устида иш олиб бормоқда. Хозирги вақтда олимларнинг эътибори инсон мияси фаолиятини қайта тикловчи махсус процессорларни яратишга қаратилган. Шуниндек шифокорлар ва олимлар инсон мия тўқималарини суъний тола яратишни ва бу суъний тола оркали бош миянинг турли бўлимлари тузилиши ва уларнинг ўзаро алоқасини тушуниши осонлашади. Бу ишларнининг хамма негизида нейрон тўрлари оркали амалга оширилмоқда. Мисол учун: Овқат бўйича хатти-ҳаракат турли-туман нейронлар ва нейрон занжирлари билан назорат қилинади, улар сут эмизувчиларнинг асосан гипоталамуси ҳамда орқа миясида жойлашган, – дейилади тадқиқотда.

Олимлар сичқонлар организмига клозапин-N-оксидни киритишди, у тўсиқ ядроси нейронларига таъсир кўрсатади. Натижа нейролептик препаратни олган сичқонлар камроқ озиқланадиган бўлишди. Шу билан бирга, клозапин-N-оксидни киритишдан салбий эффектлар аниқланмади.

Олимларнинг умид қилишича, бу услубни инсонлардаги ортиқ вазн билан курашда самарали қўллаш мумкин. Ахборот технологиялари ёрдамида суъний нейронлар устида ишлар олиб борилмокда, тиббиётда хозир кунда протез қўллар, протез оёқлар яратилган ва инсонларда қўлланиб келинмокда. Замонавий ахборот технологиялари иштирокида студентларимиз томонидан ҳозирги кунда суъний нейрон орқали инсон тафаккури, ақли доирасида агарда инсон жахл қилганда, ушбу органлар иш фаолияти қанча фоизга ошади ёки камаяди, шу иш бўйича студентларимиз тажрибалар олиб боришмоқда.

УДК 616.618.16-022.181-092

Ирода Вафаева, Наргиза Назарова
(Самарканд, Узбекистан)

СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ЭТИОЛОГИЮ И ПАТОГЕНЕЗ ВУЛЬВОВАГИНАЛЬНОГО КАНДИДОЗА У БЕРЕМЕННЫХ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Проблема вульвовагинального кандидоза у беременных является актуальной в акушерской практике. В статье представлены современные данные литературы, касающиеся современных представлений об этиопатогенетических аспектах развития данной патологии.

Ключевые слова: *кандидоз, вульвовагинит, беременность.*

The problem of vulvovaginal candidiasis is actual in modern obstetrics. The article presents the current data in the literature on the concept of etiopathogenesis of this pathology.

Key words: *candidiasis, vulvovaginitis, pregnancy.*

Вульвовагинальный кандидоз является важной проблемой акушерской практики. В последние годы частота встречаемости вульвовагинального кандидоза неуклонно растет. В настоящее время вульвовагинальный кандидоз считается «болезнью цивилизации». Число случаев этого заболевания составляет 30–45 % в структуре инфекционного поражения вульвы и влагалища и 75 % в структуре всех форм кандидоза [1–5]. По данным многочисленных публикаций, 75 % женщин репродуктивного возраста имеют в анамнезе один эпизод вульвовагинального кандидоза, 50 % отмечают повторные эпизоды, а 5 % женщин планеты страдают рецидивирующим вульвовагинальным кандидозом [2, 3, 4, 6].

Частота встречаемости ВВК среди беременных, по данным различных авторов, колеблется от 30 до 40 %, а перед родами наблюдается почти у половины беременных.

Беременные и роженицы с вагинальным кандидозом могут быть источником как внутриутробного, так и постнатального инфицирования новорожденного [4, 6]. За последние 20 лет частота кандидоза среди доношенных новорожденных возросла с 1,9 до 15,6 %.

Кандидозная инфекция нижних отделов половых путей ассоциируется с угрозой прерывания беременности, самопроизвольными выкидышами, преждевременными родами, хориоамнионитом и признаками внутриутробной инфекции, несвоевременным излитием околоплодных вод, хронической гипоксией плода, рождением детей с малой массой тела, возникновением раневой инфекции родовых путей, послеродовым эндометритом [4, 7]. Но в литературе встречается мнение, что инфекции влагалища матери, вызванные дрожжевыми грибами, не ведут к преждевременным родам, как бактериальные инфекции [20]. Мнение ученых созвучно в том, что беременные и родильницы, больные вульвовагинальным кандидозом, являются источником инфекции для новорожденного и плода [3, 4, 7, 20]. Berg и Haussman уже почти 150 лет назад установили, что при родах дрожжевые грибы попадают из влагалища матери в организм новорожденного и вызывают кандидоз. Для здорового доношенного новорожденного Candida albicans почти всегда патогенна, при первичной

колонизации в течение первой недели жизни более чем в 90 % случаев у ребенка наблюдается кандидоз слизистой оболочки полости рта и аногенитальный кожный кандидоз [20]. Частота инфекционно-воспалительных заболеваний у новорожденных, обусловленных грибами рода Candida, колеблется от 15,1 до 25,8 %.

Эпидемиологический анализ источников инфицирования новорожденных показал, что инфицирование младенцев происходит преимущественно материнскими штаммами Candida [14, 21].

Достоверными факторами риска развития диссеминированных форм кандидоза являются низкая масса тела при рождении (≤ 1500 г) и гестационный возраст менее 32 недель. По научным данным, в отсутствии лечения кандидоза матери и новорожденного приблизительно 4 % детей с массой тела до 1500 г и около 10 % с массой тела до 1000 г страдают кандидемией из-за интестинальной персорбции дрожжей [20, 22].

Среди ведущих факторов риска возникновения кандидоза выделяют изменение гормонального фона женщины, угнетение иммунной системы организма, изменение нормальной микрофлоры влагалища [13].

Все эти факторы имеют свое место при физиологической беременности. В микробиоценозе влагалища у женщин репродуктивного возраста присутствуют пероксипродуцирующие лактобациллы, число которых может достигать 109 КОЕ/мл [15, 23], другими микроорганизмами являются эпидермальный стафилококк, молочно-кислые стрептококки, бактероиды и анаэробные кокки, количество которых не превышает 104 КОЕ/мл [23]. Вырабатываемая лактобактериями H2O2 является составной частью системы реактивных производных O2, мощной и универсальной системы уничтожения микробов [12]. Лактобациллы, расщепляя гликоген, который продуцируют эпителиальные клетки влагалища с периода полового созревания, производят большое количество молочной кислоты. Это приводит к тому, что во влагалище поддерживается кислая среда и pH ее находится в пределах 3,8–4,4 [8]. Не все лактобактерии способны к образованию H2O2.

В одной из работ наблюдали обратное отношение между количеством продуцирующих H2O2 лактобацилл и дрожжеподобных грибов рода Candida, а также то, что кандидная колонизация происходит при преобладании не продуцирующих перекись штаммов. По другим данным, при кандидной вагинальной колонизации сохраняется нормальный «защитный» морфотип лактобацилл. Кроме того, полная элиминация лактобацилл не приводит к росту кандидной колонизации или развитию инфекционного воспалительного процесса влагалища и вульвы.

Допускается роль других членов микрофлоры влагалища в противостоянии кандидной колонизации.

Бактерии конкурируют с грибами рода Candida за питательную среду, рецепторы адгезии, выделяют фунгицидные факторы. Существует мнение, что грамотрицательные бактерии в большей степени являются антагонистами с дрожжеподобных грибов, чем положительные [12]. Одной из основных особенностей вульвовагинального кандидоза во время беременности является частое сочетание микотической инфекции с условно-патогенной микрофлорой, обладающей высокой ферментативной активностью и создающей благоприятные условия для внедрения грибов в ткани. Так, при анализе микрофлоры нижних отделов половых путей у беременных с вульвовагинальным кандидозом выявляется высокая частота дисбиозов: Gardnerella vaginalis в высоких титрах у 24 % женщин, аэробы (Staphylococcus aureus, Staphylococcus epidermidis, Streptococcus agalactiae) – у 20 % беременных.

Отмечается и уменьшение количества лактобактерий [3]. По данным различных авторов pH влагалищного содержимого при вульвовагинальном кандидозе у беременных колеблется от 3,8 до 6,0 [8].

В развитии микотического процесса начальным этапом является адгезия грибов, которые взаимодействуют с рецепторами эпителиоцитов слизистых оболочек. При этом адгезивная

способность грибов различна у разных штаммов. На втором этапе происходит инвазия грибов в эпителий. В развитии воспалительного процесса ведущее место отводится патогенным факторам, к которым относятся ферменты и эндотоксины дрожжеподобных грибов рода Candida – эластазы и протеиназы [3, 12]. Профессиональные киллеры-макрофаги и нейтрофилы выполняют основную работу по избавлению макроорганизма от кандид. Адгезия клеток гриба к фагоцитам может осуществляться непосредственно только у макрофагов за счет рецепторов на их поверхности, или опосредованно, как у нейтрофилов и других клеток с участием опсонинов: антител, факторов комплемента. Непосредственное распознавание осуществляется, в основном, за счет манносвязывающего рецептора, расположенного на макрофагах [12].

В настоящее время уделяется большое внимание изучению значения гормонального и иммунного статусов организма в развитии кандидозной инфекции. Роль иммунной системы в успешном течении беременности уже доказана.

Физиологическое течение беременности определяется соотношением иммуномодулирующих и иммуносупрессивных эффектов в эндометрии, трофобласте, а также в плаценте, в регуляции которых принимает активное участие цитокиновая система [24, 25]. Следует отметить, что нормально развивающаяся беременность не сопровождается дефицитом Т-клеток, но соотношение клеточных субпопуляций (Т-лимфоциты хелперы 1-го типа / Т-лимфоциты 2-го типа -цитотоксические) изменяется в пользу цитотоксических клеток. При этом возникает состояние временного частичного иммунодефицита, что и обеспечивает с иммунологических позиций вынашивание плода. Выявлены также изменения гуморального звена иммунитета: снижение уровня иммуноглобулинов класса G в сыворотке крови беременной женщины вследствие переноса их через плаценту, умеренное компенсаторное увеличение уровней иммуноглобулинов классов А и М [24, 26]. Беременность также сопровождается угнетением фагоцитарной активности нейтрофилов и макрофагов, что усиливает восприимчивость к инфекции. Имеет значение действие белков зоны беременности, в частности: хорионический гонадотропин появляется через 12 дней после оплодотворения, присутствует в большом количестве в циркулирующей крови и является сильным ингибиторомпролиферативной реакции материнских лимфоцитов. Существенное значение имеет иммуносупрессорное влияние собственных лимфоцитов плода. Таким образом, изменения в клеточном и гуморальном звеньях иммунной системы, действие белков зоны беременности и влияние фетальных лимфоцитов – основные звенья физиологической иммунной супрессии при нормально протекающей беременности [24].

На протяжении всей беременности проявляется тесная связь эндокринной и иммунной систем. Доказано, что половые стероиды являются иммунорегуляторами и оказывают значительное влияние на состояние вагинального эпителия при беременности. Гиперэстрогенемия способствует повышенной пролиферации клеток влагалищного эпителия и увеличению содержания в них гликогена, изменению pH вагинальной среды, что ведет к возрастанию степени колонизации дрожжеподобными грибами [24, 27]. Гиперпрогестеронемия, имеющая место во время физиологически протекающей беременности, также является предрасполагающим фактором для развития кандидозной инфекции половых путей, так как гликоген, освобождающийся при разрушении поверхностных клеток влагалищного эпителия, превращается в глюкозу – прекрасную питательную среду для дрожжеподобных грибов [27]. Также высокие уровни прогестерона угнетают пролиферацию лимфоцитов в крови беременной, что способствует усилению супрессорной активности Т-клеток [3, 24].

Таким образом, иммунная супрессия, усиление адгезии грибов, подавление фагоцитарной активности макрофагов и нейтрофилов способствуют увеличению частоты вульвовагинального кандидоза у беременных [3, 13].

Существует замкнутый круг: с одной стороны, беременность предрасполагает к развитию вульвовагинального кандидоза, с другой -вульвовагинальный кандидоз

ассоциируется с серьезными акушерскими и перинатальными осложнениями. Это обосновывает необходимость дальнейшего углубленного изучения патогенеза кандидозной инфекции половых путей в период беременности, а также разработки новых методов профилактики рецидивов гестационных кандидозных вагинитов, инфицирования плода и новорожденного.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Адаскевич, В. П. Инфекции передаваемые половым путем: руководство для врачей / В. П. Адаскевич. – М.: Медицинская книга, 2004. – 416 с.

2. Вагинальный кандидоз / В. Н. Прилепская [и др.]; под общ. ред. В. Н. Прилепской. – М., 1997. – 40 с.

3. Вагинальный кандидоз при беременности / О. А. Пересада [и др.] // Медицинские новости. – 2004. – № 6. – С. 91–93.

4. Занько, С. Н. Вагинальный кандидоз / С. Н. Занько // Охрана материнства и детства. – 2006. – № 5. – С. 64–71.

5. Карапетян, Т. Э. Беременность и вагинальный кандидоз: современное состояние проблемы (обзор литературы) / Т. Э. Карапетян // Гинекология. – 2008. – № 2. – С. 4–8.

6. Куперт, А. Ф. Кандидозный вульвовагинит в современном акушерстве / А. Ф. Куперт, Н. В. Акудович // Российский вестник акушера-гинеколога. – 2005. – № 3. – С. 28–33.

7. Eschenbach, D. A. Chronic vulvovaginal candidiasis / A. D. Eschenbach // The New England Journal of Medicine. – 2014. – Vol. 351, № 9. – P. 851–852.

8. Kent, H. L. Epidemiology of vaginitis / H.L Kent // American Journal of Obstetrics and Gynecology. – 2009. – Vol. 165. – P. 1168–1175.

9. Mardh, P.A. The vaginal ecosystem / P. A. Mardh // American Journal of Obstetrics and Gynecology. – 2001. – Vol. 165, № 4. – P. 1163–1168.

10. Risk factors for recurrent vulvovaginal candidiasis in women receiving maintenance antifungal therapy: Result of a prospective cohort study / D. A. Patel [et al] // American Journal of Obstetrics and Gynecology. – 2009. – Vol. 190. – P. 644–653.

11. Vulvovaginal candidiasis: Epidemiologic, diagnostic, and therapeutic considerations / J. D. Sobel [et al] // American Journal of Obstetrics and Gynecology. – 2008. – Vol. 178, № 2. – P. 203–210.

УДК 796:612.357-085

Анна Волкова, Елена Сович
(Киев, Украина)

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ЛЕЧЕНИЮ ЖЕНЩИН С АЛИМЕНТАРНЫМ ОЖИРЕНИЕМ

В статье представлены данные о применении средств лечения лиц с экзогенно-конституциональной формой ожирения. Теоретически обоснованы рекомендации основных и профилактических программ в современном аспекте.

Ключевые слова: *алиментарное ожирение, терапия, метаболизм, физические нагрузки, анаэробные процессы.*

The article deals with physical rehabilitation of patients with the exogenous-constitutional form of obesity. Recommendations of basic and preventive programs are theoretically justified in the modern aspect.

Key words: *alimentary obesity, therapy, metabolism, physical activity, anaerobic processes.*

Ожирение в настоящее время является не только медицинской, но и социальной проблемой, так как выступает благоприятной почвой для возникновения и прогрессирования наиболее распространенных заболеваний- атеросклероза, ишемической болезни сердца, сахарного диабета, и многих других, возникающих у тучных лиц в 2-3 раза чаще, чем у людей с нормальным весом [1, с. 75].

Эпидемиологические исследования, проведенные в США и Германии и Европе показывают, что среди женщин частота ожирения достигает 50-55%, у мужчин – 30%, а у детей – 10-20%, причем процент детей, страдающих ожирением значительно прогрессирует за последнее десятилетие [2, с. 66].

Поскольку ожирение характеризуется избыточным отложением жира в подкожной клетчатке и тканях вследствие нарушения обмена веществ, первостепенным условием является определение специфических факторов, влияющих на его возникновение и развитие. К наиболее распространенным следует относить характер питания в первый год жизни и в период пубертатного “скачка” развития, условия проживания, конституционный тип, интенсивность метаболизма покоя, влияющего на термогенез, тип диеты, базальную температуру тела, уровень клеточной аденозинтрифосфатазы и других энзимов и метаболически активной коричневой (бурой) адипозной ткани [2, с. 67].

Многочисленные исследования [4, с. 38] показали, что в основе процесса развития ожирения лежит эффективность регуляции поступления энергии и энергетического расхода. Известно, что поступление энергии в виде пищи имеет свои механизмы регуляции, но точный механизм управления как срочного, так и долговременного потребления в силу его комплексности остается недостаточно ясным, несмотря на многочисленные исследования [3, с. 27].

Все эти исследования приводят к убеждению, что энергетический расход в организме (больший или меньший) имеет свои механизмы саморегуляциив [5, с. 89]. Важным компонентом этого механизма или фактором его стимуляции является двигательная активность.

Цель работы. На основании изучения анализа существующих подходов к комплексному лечению ожирения провести экспериментальную проверку возможности коррекции ожирения при использовании терапевтических вмешательств и нагрузок циклического аэробного характера среди контингента больных.

Методы и организация исследования. Теоретический анализ научно-методической литературы, инструментальные методы обследования (дистанционный метод измерения состава тела BC-418MA TANITA).

В исследованиях приняло участие 36 пациенток с экзогенно-конституциональным типом ожирения в возрасте (25-36 лет), которые были разделены на 2 группы контрольная (1) и основная (2). По результатам оценки состояния здоровья и общего функционального состояния все пациенты проходили 14-недельный курс физической реабилитации с использованием комплексов физических упражнений.

Результаты исследований и их обсуждение. При программировании процесса лечения особое внимание мы акцентировали на то, что в общих суточных затратах энергии расход на обеспечение метаболизма покоя составляет около 65-70%, в то время как на долю физических нагрузок приходится только 15-20% энергозатрат (15% на образование тепла).

Поэтому мы предположили, что стимуляция метаболизма покоя может быть эффективным фактором коррекции ожирения. Это имеет особенное значение, поскольку в случае применения диеты с ограничением поступления энергии как основного средства борьбы с лишним весом, возникает снижение расхода энергии в покое, как защитная реакция организма. Традиционно используемые для коррекции ожирения циклические нагрузки аэробного характера невысокой интенсивности, которые применялись у пациенток контрольной группы также приводят к экономизации энергии в покое.

Мы включили в программу реабилитационных мероприятий основной группы использование физических нагрузок силового характера. Содержание физических упражнений таких занятий отличалось от представленного выше тем, что часть времени занятия (20-25 мин) была уделена силовым упражнениям с использованием чередования силовых тренажеров. Лечебный двигательный режим основной группы проводился в строгом соответствии с функциональными возможностями организма включая: утреннюю гигиеническую гимнастику (УГГ), лечебную гимнастику (ЛГ), лечебную дозированную ходьбу, дозированный бег, плавание. В качестве простого метода, стимулирующего анаэробные процессы в организме использовались систематические упражнения с задержкой дыхания, выполняемые в состоянии мышечного покоя и при обычной физической активности.

Исходя из особенностей нарушения метаболических процессов, диетический рацион предусматривал значительное ограничение калорийности на основе индивидуальных расчетов, включение в диету относительно больших количеств растительных жиров и других липотропных веществ, способствующих активации ферментативных систем липолиза и подавлению систем липогенеза, ограничение инсулиногенных веществ (в частности, быстро всасывающихся углеводов), направленное на снижение секреции инсулина.

Проведенный анализ свидетельствует об отсутствии достоверных изменений показателей базального уровня метаболизма среди пациенток контрольной группы, поскольку BMR понизился на 1,8% ($p \geq 0,05$). В то же время динамика исследуемых показателей среди пациентов основной группы говорит о приросте параметров BMR после курса реабилитации на 15,7% ($p < 0,05$).

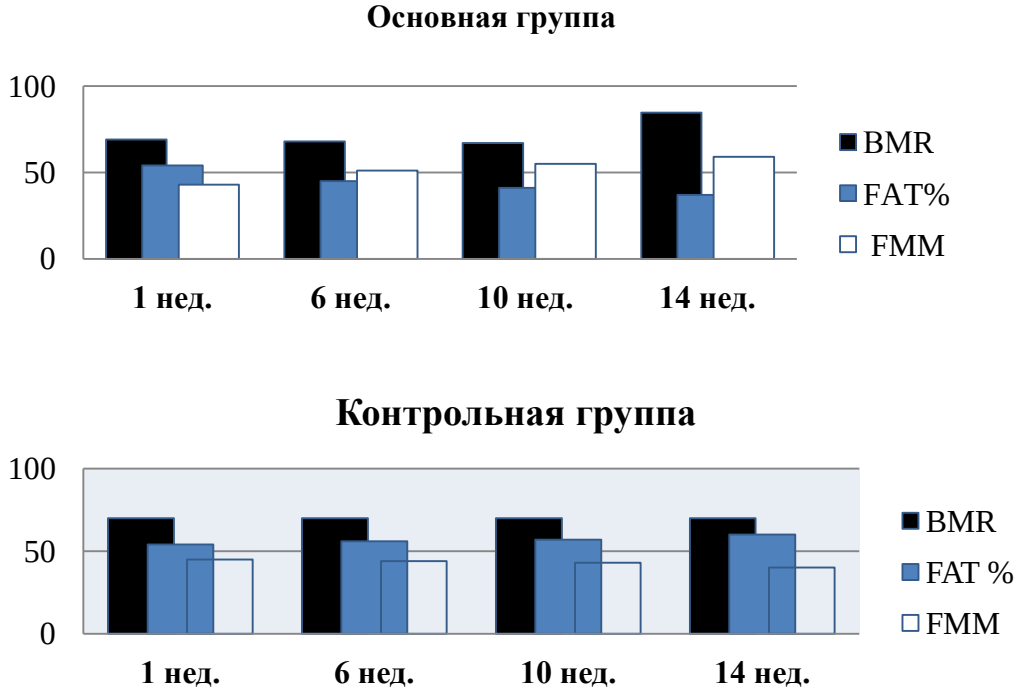

Рис. 1. Динамика показателей компонентного состава тела пациенток на этапах реабилитации

Исходя из полученных данных (табл.1), очевидно, что для обеих групп в конце 14-ой недели было характерно как снижение общей массы тела, так и уменьшение удельного веса жировой ткани. Вместе с тем, обращает на себя внимание тот факт, что степень снижения удельного веса жира после программы физической реабилитации была достоверно более высокой в основной группе. Если до данной программы указанные показатели в обеих группах достоверно не отличались (% жировой компоненты 31,5 и 31,1 соответственно), то через 14 недель их различия были достоверными (31,2 и 28,8 %, соответственно).

Таблица 1.

Уровни и динамика изменений выраженности ожирения (группы 1 и 2) на этапах реабилитации

	Исходные		В конце 14-ой недели		Достоверность различий при $p < 0,05$
Показатели	группа 1	группа 2	группа 1	группа 2	
	1	**2**	**3**	**4**	
Индекс массы тела	33,5+0,3	33,6+0,4	33,8+0,3	31,6+0,8	1-3, 2-4, 3-4
Удельный вес жировой компоненты, %	31,5 + 0,8	31,1 + 0,6	31,2 + 0,6	28,8 + 0,7	1-3, 2-4, 3-4

Следует отметить, что снижение процента жировой ткани у пациентов основной группы свидетельствуют об эффективности разработанной программы.

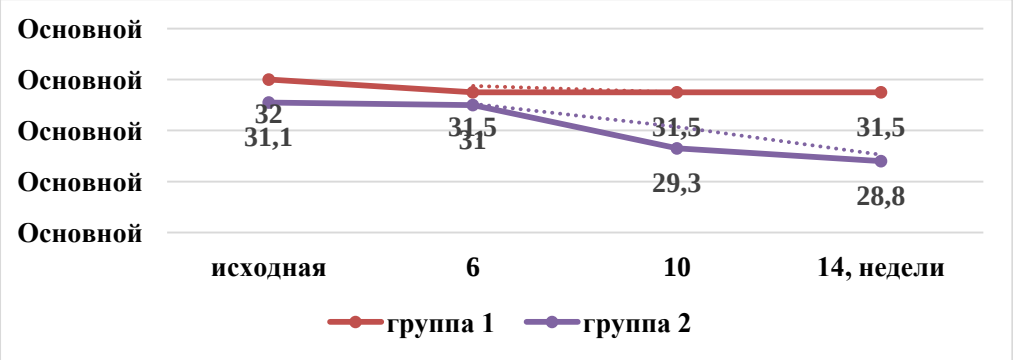

Рис. 2. Изменение компонента жировой ткани (%) у пациенток с экзогенно-конституциональным типом ожирения в ОГ и КГ до и после лечения

Выводы.

1. Анализ существующих представлений о факторах, влияющих на коррекцию ожирения показывает, что энергетический расход (баланс прихода энергии с пищей и ее расхода) имеет в организме свои механизмы саморегуляции.

2. Одним из эффектов стимулирующей роли оздоровительной физической тренировки при ожирении является ее влияние не только на увеличение расхода энергии на физическую работу, но и на уровень метаболизма покоя.

3. Анализ полученных показателей свидетельствует о характерном снижении показателей общей массы тела и уменьшении удельного веса жировой ткани основной группы, что говорит об эффективности разработанной программы реабилитации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Асташкин Е.И., Глезер М.Г. Ожирение и артериальная гипертония. Consilium Medicum. 2014;16(40):75.

2. Кравчун П.П. Роль гормонів жирової тканини в патогенезі ожиріння у хворих з п-інфарктним кардіосклерозом. Сімейна медицина. 2015;4(60):66-8.

3. Окороков П.Л, Васюкова ОВ, Воронцов АВ, Ильин АВ, Владимирова ВП, Аверкиева ЕВ. Уровни адипоцитарного белка-переносчика жирных кислот и адипонектина у подростков с ожирением и их связь с распределением жировой ткани. Проблемы эндокринологии. 2014;60(2):13-94.

4. Солнцева А.В, Загребаева О.Ю, Кончиц Е.С. Ранние детерминанты развития ожирения у детей в пубертатне. Современная педиатрия. 2013; 6:36-42.

5. Feng R, Li Y, Wang C, Luo C, Liu L, Chuo F, et al. Higher vaspin levels in subjects with obesity and type 2 diabetes mellitus: a meta-analysis. Diabetes Res Clin Pract. 2014;106(1):88-94.

УДК 612.8.43/45.616-092:599.238

Давлатшох Джалолов, Жамшед Карабаев, Амира Абдурахимова
(Самарканд, Узбекистан)

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ РЕАКТИВНОСТИ ВЕГЕТАТИВНОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ И РЕАКТИВНОСТИ ПЕРЕОПТИЧЕСКОГО И АРКУАТНОГО ЯДРА ГИПОТАЛАМУСА У БЕЛЫХ КРЫС

При исследовании взаимоотношения реактивности вегетативной нервной системы и морфофункциональные активности НСК ПОЯ и АРЯ у 25 беспородных крысах-самцах массой тела 130-220 гр., преобладания смешанного типа реактивности ВНС, НСК ПОЯ и АРЯ гипоталамуса, находятся умеренной функциональной активности. Где морфофункциональная активность больше выражена в ПОЯ, чем АРЯ и находятся в относительно «спокойном» функционировании.

Ключевые слова: *реактивность, вегетативная нервная система, гипоталамус, периоптическое ядро, аркуатное ядро, нейросекреторные клетки, гипофиз.*

In a study of the relationship between the reactivity of the autonomic nervous system and the morphofunctional activity of the NSC of the perioptic nucleus and the arcautic nucleus in 25 mongrel male rats with a weight of 130-220 g, the predominance of the mixed type of reactivity of the ANS, NSC of the PON and ARN of the hypothalamus, are of moderate functional activity. Where morphofunctional activity is more pronounced in the PON than ARN and are in relatively "quiet" functioning.

Key words: *reactivity, autonomic nervous system, hypothalamus, perioptical nucleus, arcuate nucleus, neurosecretory cells, pituitary.*

Вегетативная и гипоталамо- гипофизарная система, осуществляющая регуляцию функции эндокринной системы, привлекали пристальное внимание исследователей своей ролью в участии развития компенсаторно- приспособительных реакций при экстремальных состояниях [1, с. 45-54; 2, 329-335; 3, с. 4-6; 4, 60-65; 5, 63-69]. Гипоталамо- гипофизарная система, являясь уникальным образованием мозга, осуществляет связь между нервной и эндокринной системами организма.

Изучение взаимоотношения реактивности вегетативной нервной системы (ВНС) и реактивности периоптического ядра (ПОЯ), аркуатного ядра (АРЯ) гипоталамуса, раскрытие механизмов развитии патологических процессов остается актуальной проблемой.

Цель и задача исследования. Выявить взаимоотношения реактивности ВНС, ПОЯ и АРЯ гипоталамуса у белых крыс.

Материалы и методы исследования. Материалы изучены на 25 белых крысах самцах с весом 180-230 гр. Реактивность ВНС изучено с помощью коэффициента Хельдебранта. Морфофункциональное состояние нейросекреторных клеток (НСК) ПОЯ, АРЯ, срединного возвещения (СВ) изучено с помощью морфологических, морфометрических, гистохимических, и цитомфотометрических методов.

При изучении у интактных животных, реактивность ВНС частота дыхания составила 106,0±2,5 раз в минуту, а число сердечных сокращений 578,0±13,5 раз в минуту. При этом коэффициент Хильдебранта составляет 5,4±0,4 – то есть реактивность ВНС находится в смешанном типе функционирования.

При изучении морфофункциональной реактивности ПОЯ, АРЯ гипоталамуса, у интактных крыс НСК в ПОЯ и АРЯ расположены плотно, НСК находятся на различных этапах секреторного цикла. Объем цитоплазмы НСК ПОЯ при этом равен 1423,9±14,2 мкм³, а в НСК АРЯ - 1433,5±11,9 мкм³. В ПОЯ и АРЯ в основном преобладают НСК умеренной функциональной активности, в пределах 67,4±0,7% и 68,0±0,5 % соответственно. НСВ в них расположены диффузно по всей цитоплазме, по ходу аксонов и в крупных расширениях.

Количество активно функционирующих клеток в ПОЯ определяются в пределах 12,2±0,1%, а в АРЯ 11,8±0,7 %, НСВ в них расположены в области прекариона и в области отхождения аксонов, а количество НСК низкой функциональной активности в ПОЯ составляет 14,8 ±0,6 %, при этом АРЯ 15,0±0,5 % НСВ в них расположено диффузно и плотно по всей цитоплазме и по ходу аксонов, содержание НСВ в НСК ПОЯ определяется в пределах 196,9±2,3 у. ед. а НСК АРЯ определяется 195,0±4,1 у.е.

Ядра НСК чаще эллипсоидной формы с небольшим содержанием хроматина, который в них располагается диффузно в виде отдельных глыбок различной величины, ядрышко расположено в основном в центре ядра. Ядра у активно - функционирующих НСК менее хроматичны, в них ядрышки расположены эксцентрично. Объем ядра в НСК ПОЯ составляет 323,6±2,2мкм³, а ядрышек 2,2±0,04 мкм³. В НСК АРЯ объем ядер НСК равен 325,8±1,9 мкм³, ядрышко в основном определяется в центре ядра, объем его равен 2,32±0,04 мкм³ объем ядра составляет. Величина ядерно-цитоплазматического соотношения при этом в НСК ПОЯ и АРЯ определяется в пределах 0,227±0,0009 и 0,227±0,0005.

Между НСК ПОЯ и АРЯ определяются и глиальные клетки-сателлиты, где соотношении НСК и клетки - сателлиты в 2500 мкм² определяются в пределах в ПОЯ 5,0±0,09 / 2,6±0,07, в АРЯ 4,9±1,2/2,7±0,08. При этом величина соотношения НСК и клеток-сателлитов в ПОЯ равна 1,9±0,04, в АРЯ - 1,8±0,1.

В гистологических срезах в небольшом количестве определяются пикнотические, гиперхромные НСК в ПОЯ пределах 5,6±0,3 %,а АРЯ 5,2%.

Капилляры, в области ПОЯ, хорошо выражены, слегка гиперемированы, умеренно заполнены форменными элементами крови, большинство их находится в полу спавшемся состоянии, диаметр капилляров в среднем составляет 5,9±0,1 мкм, а в АРЯ – 5,8±0,05 мкм.

Во внутренних и наружных слоях срединного возвышения сосуды также слегка гиперемированы, заполнены форменными элементами крови, диаметр их колеблется в пределах 5,9±0,03 мкм. В крупных расширениях аксонов и в НСК НСВ расположены диффузно и плотно, содержание в них определяется в пределах 175,3±3,2 у. ед.

Выводы. На фоне преобладания смешанного типа реактивности в ВНС, функциональная активность НСК в гипоталамусе больше выражена в ПОЯ, чем АРЯ. В ПОЯ и АРЯ, преобладающими в секреторном отношении являлись клетки умеренной функциональной активности на фоне слабого гиперемирования сосудов, НСК ПОЯ и АРЯ гипоталамуса на фоне смешанной реактивности находятся в относительно «спокойном» функционировании.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бабичев В.Н. Влияние эстрогенов на центральную нервную систему // Вестник Российской академии медицинских наук. 2005. № 6. С. 45-54.

2. Крушинский А.Л., Реутов В.П., Кузенков В.С., Сорокина Е.Г., КошелевВ.Б., Фадюкова О. Е., Баидер Л.М., Куроптева З.В., ЖумабаеваТ.Т., Комиссарова Л. Х., Рясина Т.В., Косицын Н.С., ПинелисВ.Г. Оксид азота участвует в осуществлении механизмов кратковременной адаптации к гипоксии и реализации протекторного действия при развитии стрессорных повреждений у крыс линии Крушинского-Молодкиной // Известия РАН. Сер. «Биология». 2007. № 3. С. 329-335.

3. Неговский В.А., Мороз В.В. Теоретические и клинические проблемы реаниматологии // Журн. анестезиология и реаниматология, 2000, №6. С. 4 - 6.

4. Острова И. В., Аврущенко М. Ш., Волков А. В., Заржецкий Ю. В. Половые различия структурных изменений головного мозга в постреанимационном периоде. Общая реаниматология. 2009; 5 (6): 60-65.

5. Renato MestrinerStocche,M.D., Luiz Vicente Garsia M. D.,JirsonGulhermeKlamt M.D. Anestesia and Neuroendocrine and Humoral Responses to Surgical Stress // Journal RevistaBrasileira de anestesiologia. 2001, №1 vol. 63-69.

Научный руководитель: доктор медицинских наук, доцент Карабаев А.Г.

УДК 616.211.216-002-036.1-053.2-08

Дмитро Кокоркін, Марія Ярцева
(Запоріжжя, Україна)

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМПЛЕКСНОГО ЛІКУВАННЯ РИНОСИНУСИТІВ У ТРИВАЛО ХВОРІЮЧИХ ДІТЕЙ В АМБУЛАТОРНИХ УМОВАХ

У статті досліджено ефективність комплексного лікування риносинуситів у тривало хворіючих дітей шляхом застосування в традиційній схемі лікування комбінованого рослинного препарату. Встановлене покращення не тільки клінічних проявів хвороби, а й мікробного спектру ротоглотки та підсилення імунної відповіді у пацієнтів, які отримували комбінований рослинний препарат.

Ключові слова: *діти, риносинусит, ефективність, комбіновані рослинні препарати.*

In the article the efficiency of complex treatment of rhinosinusitis in prolonged ill children is investigated by application in the traditional scheme of treatment of the combined herbal preparation. Improvement of not only clinical manifestations of the disease, but also the microbial spectrum of the oropharynx and enhancement of the immune response in patients receiving the combined herbal preparation have been established.

Key words: *children, rhinosinusitis, efficiency, combined herbal preparations.*

Протягом останніх років спостерігається зростання частоти захворювань носа та навколоносових пазух, що проявляється збільшенням як абсолютних (захворюваності і поширеності), так і відносних (частка в структурі оториноларингологічної патології) показників. В Україні показник поширеності гострих ринітів, риносинуситів (РС) та ринофарингітів досяг 489,9 випадків на 10000 населення, а захворюваність 5-15 випадків на 1000 населення, залежно від сезону [1]. Сучасний погляд на риносинусити визначає його як запалення слизової оболонки порожнини носа та при носових пазух. Згідно загальноприйнятої концепції, щодо причинності виникнення риносинуситів, особливості анатомії носа та остіомеатального комплексу визначають патофізіологічні зміни в слизовій оболонці, а саме в роботі мукоциліарної транспортної системи, що потенціює пошкоджуючий вплив несприятливих факторів. Як наслідок, формується один або декілька патологічних напрямків: порушення реологічних характеристик назального слизу, зниження функції мукоциліарної транспортної системи, зниження імунної відповіді та ін., що призводить до зниження локальної неспецифічної резистентності. Значну роль у формуванні синуситу відіграють фактори ризику [1, 2]. Для дітей найбільш розповсюдженими серед провокуючих чинників є пасивне паління, порушення анатомічної будови структур порожнини носа та приносових пазух, захворювання, що пов´язані з порушенням роботи мукоциліарного кліренсу, інфекції верхніх дихальних шляхів, імунодефіцити, муковісцидоз, атопія, алергічний риніт, бронхіальна астма, аномальна вологість повітря у приміщенні, зміни клімату також [2]. Серед інфекційних агентів, що викликають РС у дітей, основну групу складають віруси, які запускають каскад патологічних реакцій, на фоні яких активізується патогенна чи умовно-патогенна флора, а саме пневмококи, гемофільні палички, мораксели та золотаві стафілококи. Останні дослідження встановили дещо перебільшену роль інфекційних агентів в розвитку патологічних процесів носу та пазух, на перше місце виходять зміни нормальної анатомії та топографії носу та навколо носових пазух, на тлі яких розвиваються фізіологічні відхилення, які під впливом провокуючих та ушкоджуючих чинників призводять до розвитку захворювання [1]. Таким чином необхідною умовою успішного лікування пацієнтів з РС є реалізація етіопатогенетичного підходу з розшифруванням та розумінням основних ланок та етапів розвитку захворювання. Враховуючи тісний зв'язок мікробіоти слизових оболонок та імунної системи організму

дитини, зацікавленість викликають питання змін стану імунітету та мікроекології слизових оболонок ротоглотки дітей, які часто та тривало хворіють [3]. Звертають на себе увагу еволюційно-сформовані анатомо-фізіологічні особливості мікробної та імунної систем. Дозрівання повноцінного імунітету в онтогенезі неможливе без фізіологічного формування мікробіоти, адже нормальна індигенна мікрофлора здійснює регуляцію імунної відповіді на локальному та системному рівнях [5, 6]. Саме тому для визначення функціонального стану мікробної флори та пов'язаної з нею імунної системи ми дослідили бактеріальний спектр ротоглотки, а також визначили деякі показники імунітету. Обмеженість застосування синтетичних препаратів в педіатричній практиці спонукає до пошуку рослинних аналогів, що мають потрібну етіопатогенетичну дію. Сполучення саме цих рослинних компонентів в одній лікарській формі, дозволяє впливати на активність неспецифічних факторів резистентності організму.

Виходячи з цього, метою нашого дослідження було оцінити ефективність комбінованої терапії риносинуситів за допомогою рослинного препарату, що володіє етіопатогенетичною дією щодо запальних захворювань носа та навколоносових пазух, у дітей старшого віку, які часто і тривало хворіють.

В дослідженні взяли участь 47 дітей у віці 3-7 років з ознаками риносинуситу та епізодами гострих захворювань ЛОР-органів в анамнезі більше 6 разів на рік. Групи порівняння склали 24 дитини з риносинуситом та 23 дитини, у яких риносинусит поєднувався з аденоїдитом чи рекурентним тонзилофарингітом. Діти залучалися до дослідження після отримання інформованої згоди на участь у дослідженні від батьків дитини. Усі діти були репрезентативні за віком та статтю. Схема терапії включала деконгестанти, секретомуколітики, судинно-звужуючі препарати, сольові розчини, препарати з вмістом хлоргексидину в комбінації з рослинним препаратом. В контрольній групі комбіновану терапію отримували 12 дітей (група 1а) та 12 пацієнтів (група 1б) лікувалися за традиційною схемою. В групі порівняння 12 (група 2а) та 11 (група 2б) дітей відповідно. Всім дітям було проведено фізікальне обстеження зі збором анамнезу, вузькоспеціалізоване дослідження ЛОР-органів, досліджено рівень секреторної фракції імуноглобуліну А в слині, вміст основних показників імунної системи в крові, та бактеріальне дослідження вмісту ротоглотки на дисбіоз.

Встановлено, що в групі контролю, діти, які отримували комбіновану терапію, мали об´єктивне поліпшення стану на 2,1±0,4 доби раніше, порівняно з групою дітей, які отримували традиційне лікування. В групі порівняння у дітей, які отримували рослинний препарат покращення соматичного стану відбувалося на 2,5±0,2 добу порівняно з 4,1±0,8 доби у пацієнтів, які лікувалися традиційно. Дітям, які не отримували комбінований рослинний препарат, з причин збереження фебрильної гіпертермії та проявів інтоксикації після 48 годин від початку лікування, вимушено був призначений антибактеріальний препарат широкого спектру дії з групи захищених пеніцилінів.

Мікробний спектр ротоглотки у дітей в групах порівняння відрізнявся (таблиця 1).

Таблиця 1.

Результати бактеріологічного дослідження вмісту ротоглотки на дисбіоз дітей груп порівняння після проведеної терапії (M±m)

Показники	Група 1а, lg КУО/г	Група 1б, lg КУО/г	Група 2а, lg КУО/г	Група 2б, lg КУО/г
Патогенний стрептококк (β-гемолітичні стрептококи, Str. pneumoniae)	1,66±0,09*	1,91±0,14	1,85±0,04*	2,31±0,14
Патогенний стафілокок (S. aureus, S. epidermidis)	1,65±0,09*	1,85±0,13	1,97±0,08*	2,45±0,11
Haemophylus influenza	1,09±0,15*	1,59±0,06	1,29±0,13*	1,79±0,04

Гриби р. Candida (albicans et nonalbicans)	0,89±0,06*	1,01±0,16	1,09±0,02*	1,44±0,14
Ентеробактерії	0,26±0,03	0,39±0,08	0,45±0,02	0,69±0,09
Ентерококи	0,25±0,03	0,40±0,07	0,37±0,03	0,70±0,04
НФГНБ	0,34±0,04	0,48±0,10	0,44±0,06	0,68±0,15

*- достовірна різниця (p<0,05) у порівнянні відповідних показників з групами 1а та 2а.

Зміни нормальної анатомії та фізіології верхніх дихальних шляхів у дітей з проявами риносинуситів, знижує здатність мікробіоти дихальних шляхів чинити опір надходженню ксенобіотиків та зменшує якість імунної відповіді організму дітей раннього віку. Покращення мікробного спектру у пацієнтів, які отримували комбінований рослинний препарат, пов'язане з вираженим бактеріостатичним та противірусним впливом, а також із фунгіцидним ефектом складових рослинного препарату.

Досить важливою є клітинна ланка імунітету, адже адекватна продукція Т-та В-лімфоцитів забезпечує відповідну реакцію організму дитини на зовнішні чинники. Стан імунітету дітей, хворих на гострі риносинусити був знижений, проте визначалося напруження кліткового імунітету у дітей, які отримували рослинний препарат, що підвищувало імунну відповідь за допомогою швидшого фагоцитозу збудників та посилення гуморальної ланки імунітету, що проявлялося скорішим диференціюванням плазмоцитів та продукуванням власних антитіл (таблиця 2).

Таблиця 2.

Показники імунної системи пацієнтів в залежності від отриманої терапії (M±m)

Показники	Периферійна кров			
	1а група	1б група	2а група	2б група
Лейкоцити, абс., 10^9/л	8,41±0,41	9,20±0,32*	8,94±0,33	9,43±0,21**
Лімфоцити, %	52,27±1,26	51,0±0,11*	52,0±1,17	50,3±0,41**
CD 3+,%	57,27±1,27	51,13±0,7*	53,37±1,04	51,08±0,26**
CD 4+,%	41,8±0,55	39,2±0,2*	39,47±0,59	37,41±0,11**
CD 8+,%	19,86±0,75	21,12±0,33*	20,47±1,01	24,11±0,2**
CD 4+/CD 8+	1,74±0,06	1,52±0,14*	1,6±0,02	1,48±0,08**
CD 16+,%	11,2±0,58	9,41±0,41*	10,87±0,65	9,11±0,21**
CD 22+,%	21,4±0,51	18,11±0,11*	20,2±0,91	17,67±0,23**

* - достовірна різниця (p<0,05) у порівнянні відповідних показників в групах1а та 1б.

*- достовірна різниця (p<0,05) у порівнянні відповідних показників в групах 2а та 2б.

Для визначення рівня секреторного імуноглобуліну А, як показника місцевого захисту слизових оболонок дитячого організму, ми дослідили слину у 47 пацієнтів. Визначення вмісту секреторного імуноглобуліну А в слині дітей груп порівняння, встановило збільшення концентрації секреторного імуноглобуліну А в слині дітей обох груп, які лікувалися за допомогою комбінованого рослинного прапарату (1а – 392мг/л, 1б – 488мг/л, 2а – 390мг/л, 2б – 434мг/л). Отримані нами дані свідчать про зниження вмісту секреторного імуноглобуліну А у дітей, хворих на риносинусити, що, вочевидь, пов'язане з постійним ушкодженням слизової мікробними агентами та деструктивними змінами в будові носу та навколоносових пазух, що призводить до порушення місцевого захисту слизових оболонок. Вищі показники вмісту секреторної фракції імуноглобуліну А у дітей, які отримували рослинний препарат в комплексній терапії основного захворювання свідчать про модулюючий вплив компонентів препарату на місцевий імунітет, тим самим зміцнюючи бар´єрні функції слизових оболонок верхніх дихальних шляхів, запобігаючи рецидивам захворювання. Катамнестичне спостереження протягом 6 місяців, встановило меншу кількість епізодів ГРЗ та рецидивів риносинуситів, як ізольованих так і сполучених із іншими рекурентними захворюваннями ротоглотки у дітей, які отримували рослинний препарат в комплексній терапії основного захворювання.

Таким чином, застосування комбінованих рослинних препаратів в терапії гострих та хронічних риносинуситів у дітей не тільки покращує суб´єктивний стан пацієнтів, зменшує прояви закладеності носу, ринореї та больового синдрому, а й знижує тривалість захворювання. Встановлене покращення мікробного спектру ротоглотки та підсилення імунної відповіді у пацієнтів, які отримували комбінований рослинний препарат, шляхом прискорення гуморальної та клітинної реакції на збудника, що пов'язане з вираженим бактеріостатичним, противірусним та фунгіцидним ефектом рослинних складових препарату.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги «Гострий риносинусит», затверджений Наказом МОЗ України №85 від 11.02.2016р. (електронний ресурс http://www.moz.gov.ua).

2. Антипкін Ю. Г. Вплив факторів навколишнього середовища на стан здоров'я дітей раннього віку / Ю. Г. Антипкін, Ю. Г. Резніченко, М. О. Ярцева // Перинатология и педиатрия. – 2012. – №1(49). – С.48-51.

3. Ярцева М. О. Зміни імунного статусу дітей раннього віку в умовах мешкання у великому промисловому центрі / М. О. Ярцева // Актуальні питання медичної науки та практики. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип.78. – Т.2, Кн. 1. – С.48-51.

4. Evidence for the involvment of free light chain immunoglobulines in allergic and nonallergic rhinitis / Powe D., Kormelink T., Sisson M. [et al.] // J. Allergy and Clin. Immunol. – 2010. – Vol. 125, issue 1. – P. 1239–1245.

5. Field S. J. The immunological components of human and their effect on immune developments in infants / S. J. Field // J. Nutr. – 2005. – Vol.135. – P.1-4.

6. Rook G. A. W. Microbes, immunoregulation and the gut / G. A. W. Rook, L. R. Brunet // Gut. – 2005. – Vol.54. – P.317-320.

УДК 618.232

Наргиза Назарова, Ирода Вафаева
(Самарканд, Узбекистан)

СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОБ ЭТИОПАТОГЕНЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ СИНДРОМА ЗАДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ ПЛОДА (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Проблема синдрома задержки развития плода до настоящего времени продолжает оставаться одной из наиболее актуальных проблем акушерской практики. В статье представлены современные данные литературы, касающиеся современных представлений об этиопатогенетических аспектах развития данной патологии.

Ключевые слова: *синдром задержки развития плода, плацентарная недостаточность, беременность.*

The problem of intrauterine growth retardation is still one of the most actual problem in obstetrical practice at present. The article presents the current data in the literature on the concept of etiopathogenesis of this pathology.

Key words: *placental insufficiency, intrauterine growth retardation , pregnancy.*

Синдром задержки развития плода считается основным фактором, определяющим неблагоприятные постнатальные исходы, оказывающие влияние на состояние здоровья детей в последующие годы.

Под термином «синдром задержки развития плода» (СЗРП) понимают патологию плода, проявляющуюся рождением новорожденного с малой массой тела по отношению к сроку гестации, т.е. ниже 10-го перцентиля при конкретном сроке беременности, и/или отставание морфологического индекса зрения на 2 недели и более от данного гестационного возраста [1]. СЗРП является основным фактором, определяющим неблагоприятные перинатальные исходы, а также высокий уровень детской заболеваемости и смертности. По данным исследований, частота встречаемости данного синдрома в европейских странах составляет 6,5%, в странах Азии – 31,1%, в США – около 10–15%. В России СЗРП выявляется, по данным разных авторов, в 2,4–17,0% случаев [2, 3].

Синдром является результатом субкомпенсированного состояния плацентарного комплекса, на которое оказывают влияние материнские, плодовые факторы, а также баланс проангиогенных и антиангиогенных факторов роста и их рецепторов, уровень экспрессии микро-РНК, регулирующих процессы ангиогенеза, миграции и дифференцировки трофобласта [2, 4, 5].

Роды у пациенток при СЗРП сопровождаются риском возникновения различных осложнений: мекониальной аспирации, нарушений мозгового кровообращения, гнойно-септических осложнений, а при недоношенности – еще и СДР-синдромом, бронхо-легочной дисплазией, сепсисом. Степень нарушений функций ЦНС, перинатальные исходы определяются гипоксией плода, степенью тяжести СЗРП, методом родоразрешения. У таких детей даже при нормальном периоде адаптации встречаются отклонения физического, психического и полового развития. СЗРП формирует не только перинатальную заболеваемость и смертность, но и оказывает влияние на становление и развитие всех функций организма, являясь фактором риска повышенной болезненности на протяжении всей жизни [4, 5, 6]. Есть доказательства отсроченного риска развития сердечно-сосудистой патологии, ассоциированной с малой массой при рождении.

Все причины СЗРП делит на 2 группы: 1) местная и общая патология у матери и нарушения в системе «мать-плацента»; 2) поражения плода и фетоплацентарной системы. При группировке этиологических факторов данного синдрома по топографическому признаку выделяют следующие группы факторов риска: предплацентарные или материнские (экстрагенитальные заболевания, гестозы, хроническая интоксикация, отягощенный акушерско-гинекологический анамнез и др.), *плацентарные* (тромбозы, инфаркты плаценты, единственная артерия пуповины, плацентит, аномалии прикрепления) и постплацентарные или плодовые (многоплодие, наследственные факторы, врожденные пороки развития, генерализованные внутриутробные инфекции) [2, 5].

Основными факторами, влияющими на развитие и рост плода, являются соматотропный гормон, инсулин, соматомедин С и другие гормональные субстанции. Однако в большей степени развитие СЗРП связано с хронической плацентарной недостаточностью.

Немаловажную роль в патогенезе СЗРП отводят **дисфункции эндотелия** маточных сосудов и сосудов материнского организма в целом. Плацентарная гипоперфузия при СЗРП имеет двойной генез – недостаточность второй волны инвазии цитотрофобласта в устья спиральных артерий (14–17 неделя беременности) и неполноценная морфофункциональная перестройка спиральных артерий. Часть спиральных артерий при СЗРП сохраняет свой мышечный слой и способность к спазму в ответ на эндогенные и экзогенные стимулы (нервные сигналы, вазоконстрикторы эндотелиального происхождения), что ведет к плацентарной ишемии в результате плацентарной гипоперфузии с нарушением темпов роста плода [3].

Фетоплацентарная циркуляция происходит преимущественно под контролем вазоактивных соединений, синтезируемых локально эндотелиальными клетками и регулирующих гемодинамические показатели фетоплацентарного кровотока. Основным

маркером дисфункции эндотелия служит снижение продукции простациклина, относительное увеличение тромбоксана. Так, в первом и втором триместрах беременности, осложненной плацентарной недостаточностью, коэффициент простоциклин/тромбоксан снижен в 2,5–3 раза, к концу беременности он компенсаторно повышается, что создает условия для донашивания беременности [5].

Во втором триместре беременности при СЗРП выявлено снижение уровней оксида азота (NO) и Е-селектина – важнейших вазодилататоров в плацентарной системе и повышение эндотелина-1 – вазоконстриктора эндотелиального происхождения, что приводит к нарушению фетоплацентарного кровотока в результате констрикторной составляющей в нарушенном балансе вазотоников [9]. Стимулятором повышенной экспрессии во время беременности является низкое напряжение кислорода в межворсинчатом пространстве.

Плацента способна продуцировать большое количество **цитокинов** – ангиогенных медиаторов межклеточного взаимодействия. Адекватная цитокиновая продукция в плаценте играет роль в становлении этого органа, а ее нарушение приводит к морфофункциональным и метаболическим изменениям, лежащим в основе формирования синдрома плацентарной недостаточности [3,8]. Одной из первых реакций тканей на действие гипоксии является выработка эритропоэтина — цитокина, увеличивающего эритропоэз [7]. С участком гена, инициирующим транскрипцию эритропоэтина в ответ на гипоксию, практически идентичную последовательность кодонов в цепи ДНК имеют участки генов некоторых цитокинов (ИЛ-1ß, ФНО-α), экспрессия генов которых также регулируется парциальным давлением кислорода [1, 5]. При СЗРП выявлено повышение уровня провоспалительных цитокинов ИЛ-6, ИЛ1ß, ИЛ-12, ФНО-α и снижение уровня противовоспалительного цитокина ИЛ-10 . Активация гуморального иммунного ответа при СЗРП отражает развитие хронических воспалительных и аутоиммунных реакций. Изменения баланса цитокинов может вызвать дисфункцию эндотелия, так как ИЛ (особенно ИЛ-16 и ИЛ-1ß) способны вызвать структурные и функциональные изменения в эндотелиальных клетках [1, 2, 4]. Продукция провоспалительных цитокинов запускает выброс эндотелиоцитами простациклина, тромбомодулина, протеина С, приводя тем самым к нарушению коагуляционного гомеостаза в маточноплацентарном барьере, нарушению иммунных, гормональных и метаболических взаимоотношений матери и плода.

С появлением учения о **факторах роста** (GF) возникло новое направление в изучении плацентарной недостаточности. GF – клеточные полипептиды, способные стимулировать или тормозить рост тканей. Система GF включает полипептидные ростовые факторы, специфические клеточные рецепторы, связывающие белки, регулирующие количество GF, действующих на клетки-мишени. Основными факторами роста в системе «мать-плацента-плод» являются фактор роста плаценты (PIGF), эпидермальный фактор роста (EGF), инсулиноподобный фактор роста (IGF), фактор роста фибробластов (FGF), сосудисто-эндотелиальный фактор роста (VEGF). EGF и IGF стимулируют пролиферацию клеток цитотрофобласта нормальной плаценты. VEGF повышает митотическую активность в клетках эндотелия, стимулирует ангиогенез, отражает нормальный маточно-плацентарный кровоток, оксигенацию плода и коррелирует с развитием плода [2, 9]. Особое значение в литературе уделяется факторам роста плаценты (PIGF), он относится к сосудисто-эндотелиальным факторам роста [4, 5]. Из плаценты здоровых женщин выделено 4 изоформы PIGF. Количество PIGF возрастает в процессе нормальной беременности, а его высокий уровень определяется в плаценте, особенно в ворсинах трофобласта и эндотелиоцитах вен пуповины. Доказаны ангиогенстимулирующий, пролиферативный, миграционно-стимулирующий эффекты PIGF. Доказано снижение PIGF при ПН [2, 7]. Определение GF является самым современным методом оценки состояния плаценты, позволяющим прогнозировать развитие плацентарной недостаточности на ранних сроках беременности. У пациенток с СЗРП на фоне значительной экспрессии важнейших регуляторов ангиогенеза VEGF, EGF, TGF- в сыворотке крови наблюдалось снижение экспрессии IGF и повышение продукции ФНО в ранние сроки беременности [8]. Строго

коррелируя с весом плода, IGF-1 и FGF-2 в сыворотке крови беременных могут быть индикаторами СЗРП [9].

ПН является мультифакториальной патологией. Изучение генетических маркеров плацентарной недостаточности находится на этапе первоначального развития. Вклад в патогенез ПН показан для генов фолатного цикла MHTFR и MTTR; генов II фазы детоксикации ксенобиотиков глютатион-S-трансфераз M1, T1, P1 [1, 8].

Таким образом, анализ современной литературы показал, что СЗРП является многофакторным осложнением беременности, развивается в результате нескольких патогенетических вариантов и начинает формироваться задолго до появления клинических признаков страдания плода.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Казанцева Е.В., Долгушина Н.В. Современные аспекты патогенеза, диагностики и тактики ведения беременных с синдромом задержки роста плода. Забайкальский мед. вестн. 2012; 2: 170–7.

2. Крукиер, И. И. Динамика цитокинов в разные сроки развития плаценты при физиологической и осложненной беременности / И. И. Крукиер // Вопросы биологической медицинской и фармацевтической химии. – 2005. – № 1. – С. 18–21.

3. Кузьмин В.Н. Фетоплацентарная недостаточность: проблема современного акушерства. Лечащий врач. 2011; 3: 50–4.

4. Макаров О.В., Волкова Е.В., Лысюк Е.Ю., Копылова Ю.В. Фетоплацентарный ангиогенез у беременных с плацентарной недостаточностью. Акушерство, гинекология и репродукция. 2013; 3: 13–9.

5. Отурина В.С. Задержка развития плода – современные подходы к диагностике. Журн. акушерства и женских болезней. 2010; 5: 89–94.

6. Отурина В.С. Задержка развития плода – современные подходы к диагностике. Журн. акушерства и женских болезней. 2010; 5: 89–94.

7. Laskowska, M. Are the maternal and umbilical VEGF-A and SVEGF-R1 altered in pregnancies complicated by preeclampsia with or without intrauterine fetal growth retardation? Preliminary complication / M. Laskowska // Med Wieku Rozwoj. – 2008. – Vol. 12, № 1. – P. 499–506.

8. Nitric oxide synthesis in placenta is increased in intrauterine growth restriction and fetal hypoxia / A. Tikvica [at al.] // Coll Antropol. – 2008. – Vol. 32, № 2. – P. 565–570.

УДК 98:146.149(663643)

Бахтиёр Тошматов, Наргиза Джуманова, Шахзод Икромов,
Юсуфжон Маматов, Сохибжон Рахмонкулов,
Орифжон Сангинов, Дилноза Юсупова
(Самарканд, Узбекистан)

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СТРОЕНИЕ ИЛЕОЦЕКАЛЬНОГО ОТВЕРСТИЕ У КРОЛИКОВ В ПОСТНАТАЛЬНОМ ОНТОГЕНЕЗЕ

Илеоцекальная заслонка, располагаясь на границе между тонкой и толстой кишкой, разделяет две функционально различные зоны пищеварительного тракта. Так как, от морфофункционального состояния илеоцекальной заслонки зависит возникновение и развитие многих заболеваний кишечника. Результате исследования показывают, илеоцекальной заслонка у кроликов имеет разное устройство. Поскольку, они относятся к одному классу млекопитающих, но у них разный характер питания.

Ключевые слова: *илоецкальная заслонка, кролик, кишка, микроскоп, морфология.*

Ileocecal valve, located on the border between the small and large intestine, divides two functionally different zones of the digestive tract. Since the appearance and development of many intestinal diseases depends on the morphofunctional state of the ileocecal valve. The result of the study shows that the ileocecal valve in rabbits has a different device. Because, they belong to the same class of mammals, but they have different feeding patterns.

Key words: *Ileocecal valve, rabbit, gut, microscope, morphology.*

Актуальность проблемы. Изучение возрастной морфологии строения стенки разных отделов пищеварительного тракта и его сфинктерного аппарата представляет не только теоретический, но и практический интерес Колесников Л. Л.(2000,2005,2006,2008), Ильясов А.С. (2008,2009,2010). Анатомические параметры верхней и нижней губы, уздечки илеоцекальной заслонки изучали Я.Д.Витебский (1988), Аксененко А.В., Григорьева Л.А., Соловьев М.М,, Шадиев Э.Т., Тен С.А. (1999-2002).

Цель исследования: Изучить строение структурных компонентов стенки илеоцекальной отверстие кроликов раннем постнатальном онтогенезе.

Задачи: 1.Изучить структурные компоненты илеоцекальной отверстие кроликов в раннем постнатальном онтогенезе. 2. Иследовать строение структурных компонентов илеоцекальной отверстие кроликов в возрастном аспекте.

Материалы и методы исследования. Материалом для исследования послужили 20 препаратов илеоцекальной области взятых кроликов. У кроликов новорожденного, 10, 20, 30-х дневного.

Результаты собственных исследований. Микроскопическое строения илеоцекальной отверстие новорожденного, 10, 20, 30-х дневного возраста.

В новорожденном возрасте у кроликов в илеоцекального области стенка артериол из трёх слоев. Внутренний слой образован эндотелиальными клетками. Средний слой представлен одним рядом циркулярно залегающих гладкомышечных клеток. Между этими слоями выявляется внутренняя эластическая мембрана. Наружная оболочка артериол состоит из адвентициальных клеток. Диаметр просвета артериол подслизистой основы варьирует от 5,7 до 11,4 мкм.

В 10 дневном возрасте у кроликов сфинктерной образование илеоцекальной области илеоцекального области стенка артериол из трёх слоев. Внутренний слой образован эндотелиальными клетками. Средний слой представлен одним рядом циркулярно залегающих гладкомышечных клеток. Между этими слоями выявляется внутренняя эластическая мембрана. Наружная оболочка артериол состоит из адвентициальных клеток. Диаметр просвета артериол подслизистой основы варьирует от 7,6 до 13,3 мкм.

В 20 дневном возрасте у кроликов сфинктерной образование илеоцекальной области илеоцекального области стенка артериол из трёх слоев. Внутренний слой образован эндотелиальными клетками. Средний слой представлен одним рядом циркулярно залегающих гладкомышечных клеток. Между этими слоями выявляется внутренняя эластическая мембрана. Наружная оболочка артериол состоит из адвентициальных клеток. Диаметр просвета артериол подслизистой основы варьирует от 9,5 до 15,2 мкм.

В 30 дневном возрасте у кроликов сфинктерной образование илеоцекальной области илеоцекального области стенка артериол из трёх слоев. Внутренний слой образован эндотелиальными клетками. Средний слой представлен одним рядом циркулярно залегающих гладкомышечных клеток. Между этими слоями выявляется внутренняя эластическая мембрана. Наружная оболочка артериол состоит из адвентициальных клеток. Диаметр просвета артериол подслизистой основы варьирует от 9,5 до 19,0 мкм.

Выводы:

1. У кроликов илеоцекальной клапан формируется путём инвагинации подвздошной кишки в слепую кишку, образовавшаяся в результате этого циркулярная складка выполняет функция клапана.

2. В количественном составе и плотности расположения они преобладают со стороны слепой кишки. Это обусловлено необходимостью постоянного иммунологического надзора, вследствие разности внутренних сред.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Витебский Я.Д. Очерки хирургии илеоцекального отдела кишечника. – М.: Медицина.1973. – 112 с.

2. Долецкий С.Я., Стрекаловский В.П., Сурикова О.А., Новикова А.В., Буадзе М.Н. Эндоскопическая, морфофункциональная характеристика илеоцекального отдела кишечника при хирургических заболеваниях детей // Хирургия. – 1985. – №4. – С.58-64.

3. Колесников Л.Л. Общая анатомия сфинктерных аппаратов желудочно-кишечного тракта // Российские морфологические ведомости. – 1994. – № 1-2. (спец. выпуск). – С.16-24.

4. Тен С.А., Шодиев Э.Т. Процесс становления илеоцекальной заслонки человека // Сборник: Актуальные проблемы хирургии детского возраста. – Самарканд, 1996. – С.109-111.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ / ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 378.046:61:004.77:37.014(477)

Ірина Науменко, Ольга Шукаєва, Віолетта Бербек
(Одеса, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ У ПРОЦЕСІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРОВІЗОРІВ-ІНТЕРНІВ

Фармацевтична галузь та освітні технології при підготовці провізорів в Україні потребують реформування і гармонізації з світовими вимогами. Необхідні інновації в педагогічній діяльності, нововведення та оновлення існуючих педагогічних технологій, що застосовуються в навчальних і виховних процесах для набуття високого рівня знань і практичних навичок, для формування конкурентоспроможніх, висококваліфікованих фахівців-провізорів міжнародного рівня.

Ключові слова: *освітні технології, практичні заняття, післядипломна підготовка, провізори-інтерни.*

The pharmaceutical industry and educational technologies in the preparation of pharmacists in Ukraine need to be reformed and harmonized with global requirements. Innovations in pedagogical activity, updating of existing pedagogical technologies used in educational and educational processes are needed to obtain a high level of knowledge and practical skills for the formation of competitive, highly qualified international pharmacists.

Key words: *educational technologies, practical lessons, postgraduate training, pharmacists-interns.*

Стратегічними цілями забезпечення національної безпеки в сфері охорони здоров'я і здоров'я нації в Україні, нарівні з іншими, визначені – вдосконалення ефективності та безпеки лікарських засобів і якість підготовки фахівців охорони здоров'я [1], [2, с. 33].

Розвиток ринку фармацевтичних кадрів та післядипломної професійної освіти провізорів знаходиться в тісному взаємозв'язку і залежності з тенденціями, що відбуваються в галузі в цілому.

Процеси розвитку фармацевтичної галузі в Україні потребують реформування системи підготовки фахівців для фармацевтичної галузі як складової системи охорони здоров’я України та гармонізації її з вимогами Європейського Союзу, що зумовлено глобальними змінами на європейському ринку праці, прогресом світової фармацевтичної та медичної науки, змінами в соціальному, економічному, правовому та освітянському просторі.

З 2010 року ринок праці для фармацевтів та провізорів постійно зростав, так само, як і дефіцит фахівців на ринку. На основі аналізу бази вакансій і резюме Міжнародного кадрового порталу hh.ua в Україні можна зробити висновок, що в Україні існує гострий дефіцит фармацевтів і провізорів: вакансій на ці посади значно більше, ніж резюме. [3, с. 12]

Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України № 81 від 23.02. 2005 р. «Про затвердження переліку спеціальностей та строки навчання в інтернатурі випускників медичних та фармацевтичних закладів, медичних факультетів університетів» інтернатура є обов'язковою для всіх випускників фармацевтичних спеціальностей. Даний документ визначає, що для подальшого підвищення кваліфікації випускник-провізор зобов'язаний освоїти основну (первинну) спеціалізацію, придбану через інтернатуру. [4]

Реформування та вдосконалення системи вищої фармацевтичної освіти, орієнтація на стандарти європейської системи освіти вимагають і нових підходів до організації

навчального процесу, пошуку ефективних методів засвоєння майбутніми фахівцями не тільки теоретичних знань, але й придбання практичних умінь і навичок.

Навчання за допомогою традиційних технологій не дозволяє в повній мірі розвинути загальні та професійні компетенції конкретної навчальної дисципліни. Впровадження в сучасну систему навчання інноваційних технологій залишається актуальним насамперед тому, що практична діяльність підвищує вимоги до випускників навчальних закладів у вигляді конкретних компетентностей, що включають практичні вміння, навички і готовність їх реалізувати. Інноваційні технології формують необхідні для професії вміння і навички, створюють передумови для психологічної готовності впроваджувати в практику освоєння вміння і навички.

Інновації в педагогічній діяльності означають нововведення, оновлення, зміни існуючих педагогічних технологій, що застосовуються в навчальних і виховних процесах [5, с. 5].

Інтерактивні методи навчання відносяться до інноваційних технологій. В інтерактивних технологіях навчання істотно змінюються ролі навчального (замість ролі інформатора – роль організатора) і тих, хто навчається (замість об'єкта впливу – суб'єкт впливу), а також роль інформації (інформація не мета, а засіб для освоєння дій і операцій) [6, с. 99]. Інтерактивне навчання – це спеціальна форма пізнавальної діяльності, спосіб пізнання, здійснюваний у формі спільної діяльності тих кого навчають, при якій всі учасники взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії інших і свою власну поведінку, занурюючись в реальну атмосферу ділового співробітництва для розв'язання проблеми.

Інтерактивні методи орієнтовані на більш широку взаємодію учнів між собою і на домінування активності в процесі навчання. Місце викладача на інтерактивних заняттях зводиться до напрямку діяльності того, хто навчається на досягнення цілей заняття [7, с. 53].

На практичних заняттях з курсу «Загальна фармація» розбираються теоретичні питання з певної теми і виконується практична робота з використанням як традиційних, так і інноваційних педагогічних технологій. Широко застосовуються інтерактивні методи навчання, такі як: підготовка і захист презентацій; робота в малих групах; робота з різними джерелами інформації, наочними посібниками; практична робота інтернів на занятті з елементами ділової гри; рішення ситуаційних завдань. Після виконання певних завдань йде обговорення результатів, тобто відбувається активне спілкування не тільки між викладачем і інтернами, а й між самими інтернами.

Так в процесі вивчення дисципліни «Клінічна фармакологія» розгляд фармакологічних властивостей окремих препаратів викликає у провізорів-інтернів певні труднощі, так як асортимент лікарських засобів величезний і зростає з року в рік. На практичних заняттях інтерни виступають з реферативними повідомленнями, які супроводжуються мультимедійними презентаціями, що передбачає можливість надалі застосовувати отримані знання в професійній діяльності. Таке завдання носить творчий характер, акцентується увага на точності, стислості викладу, правильності мови провізора-інтерна. В ході виконання даного завдання формуються наступні компетенції: розуміти сутність і соціальну значущість своєї майбутньої професії; вибирати типові методи і способи виконання професійних завдань, оцінювати їх ефективність і якість; здійснювати пошук і використання інформації, необхідної для ефективного виконання професійних завдань, професійного та особистісного розвитку; використовувати інформаційно-комунікаційні технології в професійній діяльності, самостійно визначати завдання професійного та особистісного розвитку, займатися самоосвітою, усвідомлено планувати підвищення своєї кваліфікації.

Для закріплення знань і формування професійних умінь і навичок інтернам пропонується вирішити ситуаційні завдання, що допомагає краще орієнтуватися в нестандартних ситуаціях, вміти правильно аргументувати свій вибір, грамотно давати рекомендації щодо застосування препаратів. В ході виконання даного завдання в них формуються такі компетенції: приймати рішення в стандартних і нестандартних ситуаціях і нести за них

відповідальність; відпускати лікарські засоби населенню, в тому числі за пільговими рецептами і за вимогами установ охорони здоров'я; інформувати населення, медичних працівників закладів охорони здоров'я про товари аптечного асортименту.

Для успішного освоєння основних професійних компетенцій майбутніми фахівцями фармацевтичної галузі використовуються методи вирішення проблем з подальшим обговоренням отриманих результатів при підведенні підсумків практичних занять і під час здачі заліку.

Незважаючи на хорошу комп'ютерну оснащеність кафедри, що дозволяє впроваджувати сучасні науково-педагогічні технології та інтерактивні навчальні заняття, досить важко наблизити процес навчання до реальної професійної діяльності. Застосування рольових ігор, тестових і ситуаційних завдань, інших інноваційних методів, які активно використовуються на практичних заняттях з курсу «Загальної фармації» недостатньо для повноцінного формування практичних навичок. Однак на практичних заняттях з використанням інтерактивних методів підвищується власна активність інтернів і їх мотивація до навчально-професійної діяльності, що позначиться на рівні підготовки мобільних, творчих і конкурентоспроможних висококваліфікованих фахівців-провізорів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров’я» (19/11/1992) зі змінами та доповненнями 1993-2017 рр.

2. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці / О. С. Власюк. – К. : НІСД, 2016. – 528 с.

3. Григорук Ю. М. Науково-практичне обґрунтування раціонального використання, підготовки та розміщення фармацевтичних кадрів: автореф. дис. кандидата фармац. наук:. – Нац. мед. акад. післядиплом. освіти ім. П. Л. Шупика. - Київ, 2016. - 28 с. : рис., табл.

4. Наказ МОЗ України № 81 від 23.02. 2005 р. Про затвердження Переліку спеціальностей та строки навчання в інтернатурі випускників медичних і фармацевтичних вищих навчальних закладів, медичних факультетів університетів.

5. Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології: Колективна монографія / АПН України; Інститут засобів навчання. – К.: Атіка, 2005. – 252 с.

6. Инновации в науке: материалы XIV Междунар. заочной науч.-практ. конф., 19 ноября 2012 г., Новосибирск / отв. ред. Я.А. Полонский. – Новосибирск : Изд. «СибАК», 2012. – 154 с.

7. Шилов К.В. Классификация инноваций / К.В. Шилов // Инновации в образовании. – 2007. – № 3. – С. 52-58.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

УДК 633 37: 631.811.1.

Оксана Карпей
(Пружаны, Беларусь)

ВЛИЯНИЕ РЕГУЛЯТОРОВ РОСТА НА ПОСЕВНЫЕ КАЧЕСТВА СЕМЯН ЯРОВЫХ ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР

В статье представлены результаты исследования проведенного в 2018г. по изучению эффективности обработки семян ярового ячменя и яровой пшеницы регуляторами роста «НаноПлант» и «Оксигумат». Экспериментально доказано, что обработка семян является лучшим способом применения регуляторов роста, а наиболее эффективным препаратом для предпосевной обработки семян яровой пшеницы и ячменя является препарат «Оксигумат».

Ключевые слова: *регуляторы роста, замачивание семян, обработка семян, ячмень, пшеница.*

The article presents the results of the study conducted in 2018g. on studying of efficiency of processing of seeds of spring barley and spring wheat by growth regulators "Nanoplant" and "Oksigumat". It is experimentally proved that seed treatment is the best way to use growth regulators, and the most effective preparation for presowing treatment of seeds of spring wheat and barley is the drug "Oksigumat".

Keywords: *growth regulators, soaking seeds, seed treatment, barley, wheat/*

Ориентация растениеводства на экологическую и экономическую целесообразность предусматривает внедрение современных достижений биотехнологий, в том числе бактериальных удобрений и регуляторов роста, обеспечивающих использование биологических механизмов питания и защиты растений.

Для повышения продуктивности и получения экологически чистой товарной продукции в сельскохозяйственном производстве используют разнообразные регуляторы роста растений. Механизм действия, которых основан на ускоренной адаптации растений к стрессовым факторам (перезимовка, скашивание, засуха, засоление и заболачивание почвы, перепады температур, патогены, дефицит элементов питания). Так мизерный расход препарата «Наноплант» обеспечивает снижение химической нагрузки на посевы, увеличивает урожайность (до 200 долларов дополнительной продукции на 100 м^2) [1, 2].

В то же время препарат «Оксигумат» является экологически чистым продуктом, безвредным для человека, животных и насекомых, он оказывает действие на иммунную систему растений, нормализует биохимические процессы в живой клетке, улучшает обмен веществ, активизирует жизненные процессы за счет клеточного метаболизма: развивает корневую систему, повышает всхожесть и прорастание семян, способен выводить из клетки растения тяжелые металлы, радионуклиды и токсины, и способствует ускорению роста любой культуры [4, 5, 6].

Цель исследования: изучить влияние микробиологических препаратов «НаноПлант» и «Оксигумат» на посевные качества яровых зерновых культур.

Задачи исследования:

1) изучить влияние регуляторов роста «НаноПлант» и «Оксигумат» на лабораторную всхожесть яровой пшеницы и ячменя;

2) выявить влияние регуляторов роста на энергию прорастания ярового ячменя и пшеницы;

3) выявить оптимальный способ применения регуляторов роста при предпосевной обработке семян яровых зерновых культур.

Объект и предмет исследования: объектом исследований являлись семена ярового ячменя сорта «Фест» и яровой пшеницы сорта «Сабина». Предмет исследований – регуляторы роста «НаноПлант» и «Оксигумат», способы обработки семян – замачивание семян и опрыскивание их растворами регуляторов роста.

Гипотеза: предположим, что использование регуляторов роста «Наноплант» и «Оксигумат» для предпосевной обработки семян яровых культур (ячменя и пшеницы) повышают лабораторную всхожесть семян, энергию прорастания и приводит к активизации физиологических процессов в семенах в период прорастания.

Условия и методика проведения исследований

Опыт был заложен 28.11.2017, в четырех повторениях, семенами яровой пшеницы сорт «Сабина» и ярового ячменя сорт «Фэст». Для проведения исследований были взяты навески зерновых культур по 50 г. Часть навесок была замочена в растворах регуляторов роста «НаноПлант» и «Оксигумат» (на 200 мл воды 35 мл Оксигумата и на 200 мл воды 2 капли НаноПланта) на 20 минут. Остальные навески были обработаны растворами препаратов НаноПланта и Оксигумата путем опрыскивания семян (1 капля НаноПланта на 50 г семян и 1,75 мл Оксигумата на 50 г семян). Контрольные навески ничем не обрабатывались.

Опыт был заложен путем завертывания в рулон из фильтровальной бумаги по 100 шт. семян ячменя и пшеницы, обработанных регуляторами роста, и контрольные образцы, которые в дальнейшем были поставлены в колбы с дистиллированной водой и помещены в термостат в вертикальном положении при температуре 20 ºС на 7 дней.

Для определения энергии прорастания семян использовали те же обработанные и замоченные в растворах регуляторов роста НаноПлант и Оксигумат семена и контрольные варианты, подсчитали по 100 шт. семян каждого варианта опыта, заложили в четырех повторениях в чашки Петри.

Спустя три дня (01.12.2017) были проведены подсчеты энергии прорастания семян ячменя и пшеницы.

Через семь дней после закладки эксперимента (05.12.2017) были проведены подсчеты лабораторной всхожести семян и измерены биометрические данные ярового ячменя и пшеницы (длина проростка и длина корешка семян).

Результаты лабораторного исследования показали, что регуляторы роста оказали положительное влияние на энергию прорастания семян яровой пшеницы, она составила от 81 до 97%, что на 5-21% было выше, чем в контрольном варианте. Наибольший эффект (97%) был получен при обработке семян яровой пшеницы растворами препаратов «НаноПлант» и «Оксигумат». Энергия прорастания на 4-16% оказалась ниже в вариантах с замачиванием семян в растворах данных регуляторов роста по сравнению с обработкой семян.

В вариантах с обработкой семян ячменя данными препаратами положительный эффект был получен при обработке семян раствором препарата «Оксигумат», где энергия прорастания составила 91%, что на 19% выше, чем в контрольном варианте. Остальные варианты опыта по этому показателю значительно уступали контрольному варианту от 1 до 67% и от 20 до 86% – варианту с обработкой семян раствором препарата «Оксигумат».

Исследования показали, что все способы предпосевной обработки семян и используемые препараты оказали положительное воздействие на прорастание семян. Наибольшая лабораторная всхожесть семян ячменя – 95% и пшеницы – 99%, и 100% оказалась при обработке семян регуляторами роста. В результате проведения опыта было установлено, что при замачивании семян пшеницы и ячменя в растворах регуляторов роста «НаноПлант» и «Оксигумат» лабораторная всхожесть на 4% и на 3-8% снижается соответственно в сравнении с обработкой семян.

Все способы обработки семян оказались более эффективными, чем вариант без обработок (контрольный) (таблица 1).

Таблица 1

Влияние регуляторов роста «Оксигумат» и «НаноПлант» на энергию прорастания семян яровых зерновых культур, %

Вариант	Энергия прорастания семян, %		Лабораторная всхожесть семян, %	
	пшеница	ячмень	пшеница	ячмень
Контроль	76	72	94	84
Замачивание семян в растворе препарата «Оксигумат»	93	5	96	87
Замачивание семян в растворе препарата «НаноПлант»	81	6	95	92
Обработка семян раствором препарата «НаноПлант»	97	71	99	95
Обработка семян раствором препарата «Оксигумат»	97	91	100	95

Наибольшее количество корешков было сформировано у ячменя – от 5 до 7 шт. в зависимости от варианта, тогда как у пшеницы этот показатель оказался меньшим – от 3,8 до 4,6 шт.

Наибольшее влияние на образование корешков ярового ячменя (7 шт.) и яровой пшеницы (4,6 шт.) оказал препарат «Оксигумат» при обработке семян.

Наибольшая длина корешка была сформирована в варианте с предпосевной обработкой семян пшеницы препаратом «Оксигумат», где средняя длина корешка составила 8,7 см, и предпосевной обработке семян ячменя препаратом «НаноПлант», где этот показатель оказался на уровне 8,1 см.

В вариантах с замачиванием семян ярового ячменя и яровой пшеницы длина корешка оказалась меньше на 0,6-2 см у пшеницы и на 0,7-1,9 см у ячменя, чем при предпосевной обработке семян исследуемыми препаратами (таблица 2).

Длина ростка была наибольшей у ячменя (5,7 см) и у пшеницы (7,6 см) при предпосевной обработке семян раствором регулятора роста «Оксигумат», остальные варианты уступали этому варианту опыта по данному показателю на 1,4-2,9 см у пшеницы и на 0,9-1,3 см у ячменя (таблица 2).

Таблица 2

Влияние регуляторов роста «Оксигумат» и «НаноПлант» на биометрические показатели всходов ячменя и пшеницы

Вариант		Пшеница			Ячмень		
		количество корешков, шт.	длина корешка, см	длина ростка, см	количество корешков, шт.	длина корешка, см	длина ростка, см
Контроль		3,8	6,6	3,9	5,0	6,4	4,1
Замачивание семян	препарат «Оксигумат»	4,3	6,7	4,7	7,0	6,5	4,9

	препарат «НаноПлант»	4,5	6,3	5,0	6,0	6,2	4,8
Обработка семян	препарат «Оксигумат»	4,5	6,9	6,2	6,3	8,1	4,4
	препарат «Наноплант»	4,6	8,7	7,6	6,4	7,2	5,7

В сравнении с контрольным вариантом регуляторы роста и все изучаемые способы обработки семенного материала оказались эффективными (таблица 2).

Таким образом, лучшим способом применения регуляторов роста «НаноПлант» и «Оксигумат» для обработки семян перед посевом ярового ячменя и яровой пшеницы является нанесение их на поверхность семян.

Все исследуемые способы обработки и регуляторы роста повышают лабораторную всхожесть семян исследуемых яровых зерновых культур по сравнению с контрольными вариантами (без обработок).

Наиболее эффективным препаратом для предпосевной обработки семян яровой пшеницы и ячменя является регулятор роста «Оксигумат».

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Алещинкова, З. М. История и перспективы использования микробных удобрений / З.М. Алещинкова // Наше сельское хозяйство. – 2011. – №1. – С. 61-66.

2. Справочник агрохимика / В.В. Лапа [и др.]; под общ. ред. В.В. Лапы. – Минск: Белорусская наука, 2007. – 390 с.

3. Котова, Т.А. Роль микроудобрений в жизни растений / Т.А. Котова // Иформационный бюллетень «Агровестник» наводо «Сейбит». – С. 8-10.

4. Рак, М.В. Применение некорневых подкормок сельскохозяйственных культур микроудобрениями на загрязненных радионуклидами почвах: рекомендации / М.В. Рак [и др.]; РУП Институт почвоведения и агрохимии НАН Беларуси. – Минск, 2004. – 18 с.

5. Собачкин, А.А. Рекомендации по применению микроудобрений на семенных посевах трав / А.А. Собачкин [и др.]; Москва: Колос, 1984. – 21 с.

6. Злотников, А.К. Влияние Альбита на развитие и продуктивность кормовых трав / А.К. Злотников [и др.] // Земледелие. – 2009. –№6. – С. 32-33.

УДК 633:[620.925:58]:502.521

Ілона Рожко, Максим Кулик
(Полтава, Україна)

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОЩУВАННЯ ПРОСА ПРУТОПОДІБНОГО (СВІТЧГРАСУ) В УМОВАХ УКРАЇНИ

У повідомленні розглядається інноваційний підхід щодо збільшення енергетичного потенціалу відновлювальних джерел енергії в Україні, які в майбутньому згідно з Енергетичною стратегією України на період до 2030 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р., № 145-р) мають стати одним із видів стабілізації енергетичної безпеки в Україні.

Ключові слова: *просо прутоподібне, біомаса, елементи продуктивності, енергозбереження, енергоефективність, альтернативна енергетика.*

Тривалий час економіка і екологія розвивалися паралельно, незалежно один від одного, розробляючи окремо свої концептуальні основи і свій апарат моделювання. Велика увага приділялась проблемам взаємодії людства з навколишнім середовищем. Це пов'язано з тим ,що збільшення навантаження на природу, викликане інтенсивним розвитком матеріального виробництва і ростом народонаселення, все ж призводило до порушення екологічної рівноваги як в окремих регіонах, так і в масштабах планети в цілому. Необхідність щодо екологізації суспільства була усвідомлена нещодавно. Еколого–економічний підхід як новий науковий напрямок має за мету погодження екологічних (орієнтованих на збереження цілісності природних систем) і економічних (орієнтованих на порівняння витрат праці) критеріїв розвитку системи «природа-виробництво». Звідси можна зробити попередній висновок: виживання людства можливе лише при збереженні середовища, ресурсів, зменшення забруднення довкілля, нівелювання різниці у рівнях розвитку між багатими і бідними країнами. Настання кризової ситуації необоротне, якщо людство не застосує відповідних заходів.

На даний час важливим завданням науковців і сільськогосподарських виробників є розробка і оптимізація технологій вирощування, економічного та енергетичного обґрунтування процесів використання рослинних решток та енергетичних культур залежно від ґрунтово-кліматичних умов вирощування [1, 2]. Альтернативна енергетика для України – новий напрям. Позитивними кроками є те, що урядом країни анонсовано національні проекти, до яких включено також розвиток альтернативних джерел енергії, зменшення енергозалежності від імпортованих енергоносіїв. Це позитивний сигнал і для інвесторів, які заходять на український ринок відновлювальних джерел енергії. На сьогодні ми маємо реалізованих більше 120 проектів в Україні. Загальна сума інвестицій майже 500 млн. гривень, що є досить низьким показником порівняно з середньоєвропейським рівнем. Поряд з цим, за останні роки постерігається тенденція збільшення виробництва альтернативної енергії та її використання в Україні. Поступових обертів набувають технології виробництва твердих видів біопалива.

Одним із перспективних шляхів вирішення проблеми виходу з енергетичної кризи є залучення до паливно – енергетичного балансу України нетрадиційних поновлювальних джерел енергії. Що стосується оцінки потенційних можливостей використання цих видів енергії на території України свідчить, що їх запаси досить значні. Використання нетрадиційних джерел енергії дає можливість замінити і заощадити дефіцитне паливо, вирішити певні соціально – економічні проблеми.

Географічне положення України дозволяє розвивати всі напрями альтернативної енергетики, які в подальшому можуть замінити звичні суспільству джерела енергії до 20 % від загального обсягу.

Більшість енергетичних рослин цінні великим урожаєм і невибагливістю до вирощування, формують потужну вегетативну масу за відносно короткий період часу, зменшуючи надлишок вуглекислоти в атмосфері та наслідки «парникового ефекту» антропогенного походження. Що стосується кореневої системи, тоа за довготривалого вирощування цих культур на одному місці – збагачує вміст органічної речовини в ґрунті, тим самим підвищуючи його родючість.

Все це зумовлює необхідність впровадження у виробництво нових, більш адаптованих, високопродуктивних за сухою біомасою та її енергоємністю енергетичних культур, з-поміж яких просо прутоподібне (світчграс) є перспективною рослиною для виробництва біопалива [3, 4, 5].

Просо прутоподібне *(Panicum virgatum L.)* – це багаторічна, теплолюбна рослина з продуктивним шляхом С4 фотосинтезу, яка походить із Північної Америки. Має добре розвинену кореневу систему, яка часто досягає глибини понад 2 м. Висота рослин, залежно від сорту та кліматичних умов, становить 50 – 250 см, Урожайність на гектар фітомаси коливається в межах від 6 т сухої речовини на північноєвропейських ґрунтах з низькою родючістю до 25 т на південно-європейських ґрунтах з високою родючістю. За дотримання відповідної агротехніки вирощування можна збирати урожай до 15 років [6]. В даний час, світчграс використовується як целюлозна сировина для виробництва біопалива в більшості країнах Європи. У США ця культура використовується для запобігання ерозії ґрунтів та для забезпечення кормом тварин за посушливих умов. Останні декілька років світчграс інтенсивно вивчався в Північній Америці та в Європі як потенційна сільськогосподарська культура для виробництва біопалива або лігноцелюлозного етанолу для збереження природних ресурсів. В умовах України цю рослину інтенсивно досліджують ряд вчених із різних наукових установ: створюють нові сорти, вивчають насіннєвий матеріал, розробляють елементи технології вирощування, способи збирання біомаси та ін. [8].

Виробництво світчграсу відносно швидко приносить прибуток. Рослини дають високий рівень врожаю при незначних затратах. Витрачені кошти швидко окупляються. Світчграс як альтернативне джерело енергії найчастіше застосовується як тверде паливо для котлів. Його можна спалювати в неперероблену вигляді або виготовляти паливні брикети. При згорянні світчграс дає велику кількість тепла, незначну кількість коксу, а викиди вуглекислого газу при цьому мінімальні. Таке паливо не тільки дешеве, порівняно із газом, але й екологічне. Також зі світчграсу виробляють етанол, який є основою рідкого палива для транспорту, а також біогаз [7].

Отже, просо прутоподібне є перспективною фітоенергетичною культурою, яка під час інтродукування в умовах центральної частини України на малопродуктивних ґрунтах забезпечує потужний стеблостій на другий-третій рік вегетації, формує стабільну врожайність фітомаси (сировини для виробництва біопалива) з наступним її використанням для виробництва твердого палива та енергії. Це дозволить не тільки здешевити отриману сировину, порівняно з викопним паливом (вугіллям, природним газом та нафтою), але і знизить ризик глобального потепління та сприятиме збереженню біорізноманіття. За вирощування світчграсу не відбувається виснаження ґрунтів, адже потужна коренева система та рослинні залишки рослини збагачують ґрунт на поживні речовини та сприяють інтенсивному розвитку мікроорганізмів, підвищенню процесів гуміфікації. Вирощування світчграсу дозволить використовувати деградовані землі, забезпечити отримання додаткового прибутку аграрним підприємствам за рахунок виробництва біопалива.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Блюм Я. Б. Новітні технології біоенергоконверсії / [Я. Б. Блюм, Г. Г. Гелетуха, І. П. Григорюк та ін.] – К: «Аграр Медіа Груп», 2010. – 326 с.

2. Гелетуха Г. Г. Перспективи використання відходів сільського господарства для виробництва енергії в Україні / Г. Г. Гелетуха, Т. А. Желєзна // Аналітична записка БАУ №7. – 2014. – С. 12–16.

3. Аналіз еколого-економічних аспектів перспектив розвитку альтернативної енергетики в Україні / В. Г. Петрук, О. В. Мороз, С. С. Коцюбинська, Д. В. Мацюк // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2008. – №4. – С. 62–65.

4. Єремєєв І.С. Від утилізації – до альтернативних джерел енергії / І. С. Єремєєв, С. В. Марчук // Міське господарство України. – 2010. – №1. – С.41–42.

5. Смик В. Альтернативні джерела енергії України / В. Смик // Енергетика та електрифікація.– 2008. – №1. – С. 45-47.

6. Мороз О. В. Світчграс як нова фітоенергетична культура / [О. В. Мороз, В. М. Смірних, В. Л. Курило і ін.] // Цукрові буряки. – 2011. – №3. – С.12–14.

7. Петриченко С. М. Перспективи вирощування світчграсу як альтернативного джерела енергії в Україні / [С. М. Петриченко, О. В. Герасименко, Г. С. Гончарук і ін.] // Цукрові буряки. – 2011. – №4. – С.13–14.

8. Рахметов Д. Б. Panicum virgatum L. – перспективний інтродуцент у Національному ботанічному саду ім. М. М. Гришка НААН України / Д. Б. Рахметов, О. М. Вергун, С. О. Рахметова // Інтродукція рослин. – Вип. 3 (63), 2014. – С. 4–12.

УДК 635.656

Світлана Слободянюк, Марія Душар, Іванна Смульська
(Київ, Україна)

СОРТОВІ РЕСУРСИ ГОРОХУ ПОСІВНОГО (ЗЕРНОВОГО) ТА ЇХНІЙ ПОТЕНЦІАЛ В УКРАЇНІ

Розглянуто сортові ресурси гороху посівного (зернового) в Україні як важливої зернобобової культури, його урожайні, адаптивні та якісні властивості.

Ключові слова: *горох посівний (зерновий), урожайність, сорт, стійкість, посуха, білок.*

The varietal resources of the pea of grain (grain) in Ukraine, as an important leguminous culture, its productive, adaptive and qualitative properties, are considered.

Key words: *pea grains (grain), yield capacity, sort, stability, drought, protein.*

Вступ. Горох посівний (*Pisum sativum* L.; лат. *Pisa* – у місті Піза вперше було знайдено й описано обвуглені зерна гороху; лат. *Sativum* – посівний) – однорічна трав'яниста рослина родини Бобових (*Fabaceae*). Ця культура відома людям з найдавніших часів. Походить вона з країн Середземномор'я. Тепер її вирощують і в Тибеті, Індії, Великій Британії, Швеції, Нідерландах, Бельгії, США, країнах СНД, Північній Африці, Канаді, Австралії, Китаї та інших країнах. Світова посівна площа гороху становить близько 8 млн га.

Горох посівний займає понад 66% площі бобових у світі [2]. В Україні це близько 405 тис. га, більшість з яких зосереджена у Вінницькій, Хмельницькій, Черкаській, Київській, Чернігівській і Сумській областях. На території України найпоширеніші сорти трьох видів гороху: *P. sativum* L., *P. elatius* M.B. та *P. arvense* L.

Горох посідає одне з основних місць в сільському господарстві завдяки своїй врожайності, високому вмісту білків, незамінних амінокислот. Також рослина містить: цукор, крохмаль, жир, каротин, вітаміни В1, В2, В6, С, РР і К, мінеральні солі (солі марганцю, калію, фосфору та інші), клітковину, мікроелементи [7, 8].

Горох – цінна продовольча і кормова культура. Зерно гороху вживають як продукт харчування у вареному вигляді, а зелене – сирим та використовують для виготовлення консервів. Крім того, горох у сумішках з іншими культурами висівають на силос та зелений корм. Зерно гороху добре розварюється і має високі смакові якості. Солома гороху містить

до 6 – 10% білка і за кормовою цінністю не поступається лучному сіну. Сіно гороху, зібраного на початку цвітіння, містить до 16% білка [5].

Ця культура активно експортується. Український горох купує 69 країн, серед яких найбільше – Індія та Пакистан [9].

Мета дослідження: Вивчення природного потенціалу, урожайних, адаптивних та якісних властивостей зареєстрованих сортів гороху посівного (зернового), вивчення за цими ознаками кращих сортів для рекомендації виробництву, вирощування з урахування їхніх особливостей та реалізації природного потенціалу.

Умови дослідження і методика: Експериментальні дослідження проводилися у пунктах досліджень за загальноприйнятими методиками.

Результати досліджень: За останні роки Державний реєстр сортів рослин, придатних до поширення в Україні (далі – Рєстр сортів) поповнився сортами гороху посівного (зернового) з високим природнім потенціалом. Протягом 4 років у Реєстрі сортів зареєстровано 36 сортів, з них 15 сортів – української селекції, 21 сорт – іноземної. Зареєстровані сорти належать Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків Національної академії аграрних наук України, Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва Національної академії аграрних наук України, Селекційно-генетичному інституту – Національний центр насіннєзнавства та сортовивчення, Товариству з обмеженою відповідальністю науково-виробнича агрокорпорація "Степова", Інституту кормів та сільського господарства Поділля Національної академії аграрних наук України та ін. [1].

Результати селекції на продуктивність говорять про те, що нові сорти гороху у Реєстрі характеризуються високим генетичним потенціалом, який можна реалізувати лише при застосуванні сучасних зональних сортових технологій вирощування. За останні 4 роки у пунктах досліджень експертизи сортів рослин одержують високі показники урожайності гороху посівного (зернового). (табл.1.)

Таблиця 1

Максимальна урожайність сортів гороху посівного (зернового) по пунктах досліджень протягом 2016-2018 рр., ц/га

Пункт дослідження	Назва сорту	Урожайність
Філія УІЕСР Тернопільський ОДЦЕСР	Вербал	58,7
	Албум	57,7
	Гайдук	56,9
	Боксер	52,8
	Пристань	47,8
Філія УІЕСР Сумський ОДЦЕСР	Ассас	65,2
	Вербал	55,4
	Албум	52,5
Філія УІЕСР Рівненський ОДЦЕСР	Авенгер	49,5
	Атанас	48,3
Філія УІЕСР Черкаський ОДЦЕСР	Есо	48,2
	Боксер	41,5
	Тіп	40,9

Максимальну урожайність було отримано відділом польових досліджень Філії УІЕСР Сумський ОДЦЕСР сорту Ассас – 65,2 ц/га; відділом польових досліджень Філія УІЕСР Тернопільський ОДЦЕСР сорту Вербал – 58,7 ц/га; сорту Албум – 57,7 ц/га; сорту Гайдук – 56,9 ц/га.; відділом польових досліджень Філії УІЕСР Черкаський ОДЦЕСР сорту Есо – 48,2 ц/га [3,4].

Урожайність гороху посівного (зернового) в значній мірі залежить від природно-кліматичних умов, технології вирощування, стійкості проти збудників хвороб, шкідників та до стресових погодних явищ, які характеризують здатність рослин повноцінно здійснювати

свої життєві функції і формувати врожаї. Кожному сорту притаманний певний рівень стійкості до стресів [10].

Для отримання високих і стабільних врожаїв, особливо при зміні клімату, важливо, щоб сорти були стійкими до посухи. Нині майже по свій території країни агрокліматичні фактори дуже часто створюють несприятливі умови для нормального росту і розвитку гороху посівного (зернового) [6]. Майже всі нові сорти виявились стійкими до посухи. Важливим показником для високої продуктивності культури є стійкість до вилягання та обсипання. Сорти нового покоління проявили себе стійкими до вилягання та обсипання.

Не менш важливим фактором реалізації генетичного потенціалу сортів гороху посівного (зернового) є обмеження шкодочинності хвороб. Дослідження показують стійкість проти основних хвороб, таких як: переноспороз, кореневі гнилі, аскохітоз, антракноз.

Найбільш важливий якісний показник гороху посівного (зернового) – вміст білка. Основною класифікацією норм, які використовуються для характеристики сортів гороху посівного (зернового) за вмістом білка, є: низький – менше 23,0%, середній – 23,1 – 29,0 %, високий – більше 29,0% [11]. (табл. 2).

Таблиця 2

Вміст білка у сортах гороху посівного (зернового) залежно від кліматичної зони України, %

Назва сорту	Вміст білка		
	Лісостеп	Полісся	Степ
Есо	23,7	24,0	–
Тіп	25,1	24,6	26,1
Вербал	24,3	24,2	–
Гайдук	24,8	24,5	–
Боксер	23,7	25,2	25,1
Пристань	24,7	25,0	–
Ассас	26,1	26,8	26,9
Авенгер	23,1	23,3	25,0
Атанас	25,2	25,1	25,5

За даними, які наведені в таблиці 2, можна зробити висновок, що всі сорти нового покоління мають середній вміст білка. Найбільшу кількість білка мають: сорт «Ассас» у зоні Степу – 26,9%, Полісся – 26,8 %, Лісостепу – 26,1%; сорт «Тіп» у зоні Степу – 26,1%, Лісостепу – 25,1%, Полісся – 24,6%; сорт «Атанас» у зоні Степу – 25,5%, Лісостепу – 25,2%, Полісся – 25,1%.

Висновки. Зареєстровані сорти гороху посівного (зернового) мають високий генетичний потенціал продуктивності, добре адаптовані до природно-кліматичних умов, мають хороші якісні характеристики. Створені нові сорти є стійкими до вилягання, обсипання та посухи. Досить високий природний потенціал (58,7-65,2 ц/га) у сортів Вербал та Ассас. Саме сорт Ассас, згідно досліджень, містить найбільшу кількість білка (26,9%).

Щоб залишатись конкурентоспроможними на світовому ринку, потрібно поповнювати Реєтр рослин сортами нового покоління з високими якісними та продуктивними властивостями. Тоді й зросте попит на український горох та на бобові культури загалом, тому що в Україні є всі сприятливі умови, щоб цей попит задовольнити.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2018 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/system/files/Reestr/.pdf.

2. Алабушев В. А., Алабушев А.В. та ін. Рослинництво: Навч. посібник / Під ред. В.А. Алабушево. Ростов-на-Дону; Видавничий центр «Март», 2001. – 384 с.

3. Охорона прав на сорти рослин: Бюлетень / Український інститут експертизи сортів рослин. – Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю. – 2016. – Вип. 4. – 221 с.

4. Охорона прав на сорти рослин: Бюлетень/Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, Український інститут експертизи сортів рослин.– 2015. – Вип. 2.ч. 1 – 100 с.

5. Бондар Г.В., Лавриненко Г.Т. Зернобобові культури. – М.: «Колос», 1977. – С. 225.

6. Шевченко А.М., Чокригін П.М. Напрямки вдосконалення селекції гороху // Вісник аграрної науки. – 2000. – №12. – С.31-39.

7. Васильченко В.В. Вдосконалюємо технологію обробітку гороху // Землеробство. – 2002. – № 3. – С.18.

8. Кулешова М.І. Прийоми догляду за посівами гороху // Зернові культури. – 1991. – №3. – С. 21-22.

9. Федотов В.С. Горох. – М.: Сельхозиздат, 1960. – 257 с.

10. Зернові бобові культури / За редакцією академіка Якушкіна І.В. Монографія. – К.: Державне видавництво сільськогосподарської літератури УРСР, 1956. – 218 с.

11. Методика проведення експертизи сортів рослин групи зернових, круп'яних та зернобобових на придатність до поширення в Україні \ За ред. Ткачик С.О. – Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2016. – 82 с.

УДК 633.11:631.51:631.55

Насиба Ходжаева, Тойирхон Сайидхонов,
Юлдуз Ибрагимова, Диёрахон Файзиева
(Самарканд, Узбекистан)

АЙРИМ МАҲАЛЛИЙ ҚАТТИҚ БУҒДОЙ НАВЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА ҲОСИЛДОРЛИК КЎРСАТҚИЧЛАРИ

В статье рассмотрены основные физиологические показатели водного обмена озимой твёрдой пшеницы сортов Истиклал, Макуз-3 и Истиклал-25. Выявлены показатели динамики роста и урожайности.

Калит сўзлар: *кузги буғдой, қаттиқ буғдой, иссиқликка чидамлилик, ўсиш динамикаси, маҳсулдорлик ва хосилдорлик.*

Дон етиштиришни кўпайтириш давлатимиз иқтисодиётини мустаҳкамлашнинг ва халқни озиқ-овқат маҳсулотлари билан таьминлашнинг муҳим омилидир. Жаҳон амалиёти тажрибалари шуни кўрсатадики. ҳар бир давлат аҳолисини ўзида етиштирилган озиқ-овқат маҳсулотларининг асосий тури билан таьминлай олган тақдирдагина у сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан тўла мустақил бўла олади.

Кузги буғдойнинг сув алмашнувини ўрганиш асосида нав намуналарининг қурғоқчиликка. иссиқга чидамли намуналарини ажратиш ҳамда уларни селлекция учун дастлабки ашйё сифатида тавсия этиш муҳим назарий ва амалий аҳамиятга молик.

Ҳозирги кунда дунё миқёсида 215 млн. Гектардан ортиқ майдонга ғалла экилиб, йилига 730 млн, тоннадан кўпроқ дон ҳосили етиштирилмоқда. Аҳолини ўзиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондириш қолаверса . озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда бошоқли дон экинлари. жумладан буғдой ҳосилдорлиги ва дон сифатини яхшилаш муҳим аҳамиятга молик вазифаларидан бири ҳисобланади.

Қурғоқчиликга ва иссиқликга чидамли ўсимлик навлари ташқи муҳитни ноқулай шароитга тез мослашиш механизмга эга бўлиб. етарли даражада вегетатив масса хосил қилади ва репродуктив фазага ўтади. Бу нав ўсимликларида ўсиш ва ривожланиш фазаларида хужайрада боғланган сувнинг миқдори сувни хужайраларда сақлаш қобиляти, хужайра шираси концентрацияси, транспирация интенсивлиги (жадаллиги)ни юқори бўлиши катта аҳамиятга эга.

Шу мақсадда бизлар суғориладиган ерлар учун дон сифати макорон саноати талабларига жавоб берадиган серҳосил, қурғоқчиликка, иссиққа, қишга, ётиб қолишга чидамли, макоронбоблик сифатлари юқори қаттиқ буғдой навларини ўрганиб, энг яхшиларини танлаш

асосида селекция учун дастлабки ашё сифатида фойдаланишга тавсия этиладиган нав намуналарини ажратиш учун илмий-тадқиқот ишлари олиб бордик.

Тадқиқот объекти сифатида маҳаллий Истиқлол, Макуз-3 ва Истифқлол-25 навларидан фойдаландик.

Ўсимликларни ўсиш ва ривожланиш (онтогенез) жараёни икки босқичда ўтади яни вегетатив ва репродуктив босқичлар. Вегетатив босқичда асосан ўсиш фазалари ўтади ва вегитатив масса ҳосил бўлади. Бу фазада асосан ўсимликларда ҳужайраларни оддий бўлиниш (митоз) жараёни бўлиб, хужайралар сув билан таъминланган бўлиш зарур.

Қурғоқчиликга ва иссиқликга чидамли ўсимлик навлари ташқи муҳитни ноқулай шароитга тез мослашиш механизмга эга бўлиб, етарли даражада вегетатив масса хосил қилади ва репродуктив фазага ўтади. Бу нав ўсимликларида ўсиш ва ривожланиш фазаларида хужайрада боғланган сувнинг миқдори сувни хужайраларда сақлаш қобиляти, хужайра ширасн концентрацияси, транспирация интенсивлиги (жадаллиги)ни юқори бўлиши катта аҳамиятга эга.

Дала илмий тажрибаларимизда қаттиқ буғдойни учала навларида ҳам (Истиқлол, Истиқлол-25. Макуз-3) ўсиш динамикаси вегитация давомида ўрганилди. 1-жадвалда ўсиш динамикаси бўйича олинган маълумотлар берилган. Бу маълумотларни таҳлилини кўрсатишича учала навда ҳам ўсиш жарёни апрелнинг охирги ўн кунлигида ва тўлиқ май ойида юқори бўлганлиги кузатилди. Истиқлол ва Макуз-3 навларида июн ойининг биринчи ва иккинчи ўн кунлигида ўсишни пасайганлиги кузатилди. Бу холат генератив органларга пластик (органик)моддаларни оқиши билан боғлиқ бўлиши ёки юқори харорат тасирида сув мувозанатини (баланс) бузилиши ҳам таъсир қилган бўлиши мумкин.

Истиқлол-25 навида эса бу даврда ўсиш интенсивлигини ошганлиги кузатилди. Бунинг асосий сабаби барг хужайраларида сувни сақлаш қобиляти ва боғланган сувни (коллоид ва осмотик) меъёрини (миқдори) юқори даражада бўлиши мумкинлиги сабаблидир.

Бу холат нав намунасини сувни тежаб сарфлаш хусусияти юқори даражада эканлигини, натижада қурғоқчиликга ва иссиқликга чидамлигини кўрсатади.

Биометрик кузатишлар ва ҳосилдорлик натижалари 2-жадвалда берилган бўлиб, маълумотларни кўрсатишича Истиқлол ва Истиқлол-25 навларида 1 та бошоқдаги дон сони ўртача 51,6-49,8 донага тенг бўлиб оғирлиги ўртача 2,75-2,69 г ни ташкил қилади. Бу кўрсаткич Макуз-3 навида бошоқдаги дон сони ўртача 47,8 дона булиб оғирлиги 2,11 г ни ташкил қилди. 1000 та донни массаси ҳам икала навда ўртача 55.3-56,1 г бўлиб, Макуз-3 навида 43,4 г эканлиги кузатилди. 1м^{2}да бошоқлар сони ҳамма навларда бир-биридан катта фарқ қилмади. Хосилдорлик Истиқлол навида 68,0 ц га Истиқлол-25 навида 66,7 ц га, Макуз-3 навида 52.8ц га ни ташкил қилди. Истиқлол ва Истиқлол-25 навларида Макуз-3 навига нисбатан ҳосил 15 ц \га юқори бўлганлиги кузатилди. Ҳосилдорликни бу навларда юқори бўлиши уларни барг хужайраларида сувни сақлаш қобиляти ва боғланган сув миқдорини юқори бўлганлиги сабабдир.

Боғланган сув миқдорини ҳамма фазаларда юқори бўлиши, фотосинтез махсулдорлигини ошишига хосилдорлик юқори бўлишига олиб келди. Бундай холат асосан қурғоқчиликка ва иссиқликка чидамли навларда кузатилди.

Бу холат навларда сувни тежаб сарфлаш механизми яхши ривожланганлигидан далолат беради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абдурахмонов С. Кузги буғдойнинг “Санзар - 8” навини ўғитлаш меъёри ва суғориш тартиби. / Ж. Ўзбекистон Аграр фани хабарномаси. – Тошкент, 2003. – №3. – Б. 11-12.

2. Қобилов И., Омонов А., Отабоев Ғ. ва бошқалар. Ғалла донли экинларни етиштириш технологияси. – Тошкент: 2000. – 21 б.

3. Ортиқов А. Кузги буғдойни суғориш технологиялари // Ж.Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. – Тошкент, 2004. – №.11 – Б. 19-20.

4. ЮсуповХ.,Отақулов Т. Типик бўз тупроқларда кузги буғдойни суғориш тартиби // Ж.Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. – Тошкент, 1997. – №.3 – Б. 37.

1-жадвал

Қаттиқ буғдой навларида ўсимликларнинг ўсиш динамикаси, см

Т/Р	Навлар	Қайтариқлар	Аниқлаш муддатлари											
			10.03	**20.03**	**30.03**	**10.04**	**20.04**	**30.04**	**10.05**	**20.05**	**30.05**	**10.06**	**20.06**	**30.06**
1.	**Истиқлол**	**1**	15	21	27	32	38	46	55	63	75	85	94	100
		2	14	18	24	30	37	45	57	66	77	84	90	99
		3	16	19	22	31	37	44	55	64	79	82	89	98
		Ўртачаси	15,0	19,3	24,3	31,0	37,3	45,0	56,0	64,3	77,0	83,6	91,0	99,0
2.	**Истиқлол-25**	**1**	20	30	40	48	56	65	74	97	112	120	130	133
		2	22	33	41	45	58	68	76	95	114	123	130	134
		3	24	31	43	47	55	67	73	93	113	121	128	134
		Ўртачаси	22,0	31,3	41,3	47,0	56,3	67,0	75,0	95,0	113,0	121,3	127,3	133,6
3.	**Макуз-3**	**1**	13	18	20	28	36	45	56	64	75	85	88	92
		2	15	20	23	30	38	47	58	62	77	83	88	93
		3	14	20	25	31	35	44	57	63	74	85	86	93
		Ўртачаси	14,0	19,3	22,3	30,3	36,3	46,0	57,0	63,0	75,3	84,3	87,3	92,6

2-жадвал

Қаттиқ буғдой навларининг ҳосилдорлик кўрсатқичлари

Навлар	Қайтариқлар	Бошоқлар узунлиги (см)			Бир дона бошоқдаги донлар сони (дона)			Бир дона бошоқдаги донлар оғирлиги(г)			1000 та доннинг массаси (г)			1 м^2 да бошоқлар сони (дона)			Ҳосилдорлик ц/га		
		2015 -йил	2016 йил	2017- йил	2015 -йил	2016 -йил	2017 йил	2015 -йил	2016 -йил	2017 -йил	2015- -йил	2016 -йил	2017 -йил	2015- йил	2016 -йил	2017- йил	2015 -йил	2016 -йил	2017 - йил
Истиқлол	**1**	8,2	7,3	8,3	48,6	47,0	48,0	2,2	2,53	2,50	45,2	53,4	54,0	314	249	250	69,0	63,0	64,0
	2	8,6	8,5	8,5	49,4	50,5	50,5	2,3	2,80	2,90	46,5	57,3	57,9	309	249	249	71,0	69,7	68,7
	3	8,4	8,0	8,0	50,2	49,0	49,2	2,7	2,74	2,84	44,1	57,8	57,3	320	251	250	67,2	67,5	67,5
	ўрта ча	**8,4**	**7,9**	**8,3**	**49,4**	**48,8**	**49,3**	**2,2**	**2,69**	**2,81**	**44,5**	**56,1**	**56,9**	**314,3**	**249,6**	**249,5**	**69,0**	**66,7**	**66,4**
Истиқлол-25	**1**	8,9	8,7	8,9	50,6	49,0	49,8	2,2	2,54	2,50	43,4	57,8	58,0	310	245	247	68,2	62,2	66,2
	2	9,3	8,1	8,8	52,4	53,0	53,5	2,3	2,90	2,70	43,9	54,8	54,9	320	249	246	73,6	72,0	72,0
	3	9,0	8,6	8,7	51,0	53,0	52,9	2,2	2,83	2,63	43,1	53,4	52,4	320	247	248	70,4	69,9	69,9
	ўрта ча	**9,1**	**8,5**	**8,8**	**51,3**	**51,6**	**52,0**	**2,23**	**2,75**	**2,63**	**43,4**	**55,3**	**55,1**	**316,6**	**247**	**247**	**70,6**	**68,0**	**69,3**
Макуз-3	**1**	7,9	7,1	7,4	46,0	47,7	46,6	1,8	2,36	2,74	39,1	50,0	50,1	306	247	245	55,0	58,3	57,3
	2	8,2	7,5	7,5	44,8	50,0	51,0	1,7	2,00	2,00	38,0	39,3	49,3	310	252	250	52,7	50,4	56,4
	3	8,0	7,6	7,6	45,0	45,7	47,7	1,7	1,97	1,97	40,0	41,0	48,0	300	253	251	51,0	49,8	58,3
	ўрта ча	**8,0**	**7,4**	**7,5**	**45,2**	**47,8**	**48,1**	**1,73**	**2,11**	**2,23**	**39**	**43,4**	**43,1**	**305**	**257**	**249**	**52,7**	**52,8**	**57,3**

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

УДК 620.9

Анастасія Бойко
(Дніпро, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

На сьогодні головними завданнями енергетики є модернізація та реконструкція теплових станцій, зниження рівня шкідливих викидів в атмосферу, впровадження інноваційних технологій, зменшення втрат енергії, а також розвиток малої енергетики. У статті розглянуто перспективи та проблеми розвитку малої енергетики в Україні. Звернено увагу на досягнення інших країн. Розкрите питання актуальності використання альтернативних джерел енергії в Україні.

Ключові слова: *теплові станції, енергозбереження, мала енергетика, біопаливо, альтернативні джерела палива, сонячна енергетика, електроенергія, альтернативні джерела енергії.*

Today, the main tasks of the energy sector are modernization and reconstruction of thermal power stations, reduction of harmful emissions into the atmosphere, introduction of innovative technologies, reduction of energy losses, and development of small energy. The article considers prospects and problems of alternative energy development in Ukraine. Attention is drawn to the achievements of other countries. The issue of urgency of the use of alternative energy sources in Ukraine is revealed.

Key words: *thermal power stations, energy saving, small energy, biofuels, alternative fuel sources, solar energy, electricity, alternative energy sources.*

Комунальна енергетика є дуже важливою сферою національної економіки України. До об'єктів комунальної енергетики відносяться підприємства теплопостачання, які експлуатують котельні, теплові мережі, ТЕЦ. Котли та обладнання, що експлуатуються сьогодні, в основному було введене в експлуатацію ще за часів колишнього СРСР. Проблема комунальної енергетики має дві складових - технічну і організаційно-економічну.

Переважна більшість котлів експлуатується понад 30 років (при розрахунковому 20), вони конструктивно розраховані на використання дешевого палива, і при цьому в ряді міст багато котлів вже відпрацювали 30-40 років і продовжують експлуатуватися. Обстеження котлів показало, що топкові екрани котлів в більшості випадків знаходяться в задовільному стані і можуть ще експлуатуватися не менше 10 років, а пальники і конвективні поверхні потребують заміни. Старі, наявні котли доцільно модернізувати, а деякі замінювати новими – сучасними [1, с. 9].

В рамках програми НАН України «Ресурс» Інститутом газу НАНУ була розроблена методологія модернізації та продовження ресурсу цілого ряду водогрійних котлів, поширених в Україні. Досвід модернізації старих котлів з заміною конвективної частини та пальників дозволив підвищити коефіцієнт корисної дії (ККД) котла до 94-95% і на багато років продовжити термін служби. Було розроблено та впроваджено заходи щодо підвищення ККД і продовження терміну служби котлів, що вже відпрацювали свій ресурс [2, с. 5].

Заходи з модернізації застарілих котлів та обладнання дешевше заміни самих котлів на нові, особливо з огляду на те, що, крім покупки нового котла, потрібно буде демонтувати старий і розбудовувати інфраструктуру котельні.

Метою модернізації котлів є: підвищення економічності, поліпшення надійності котлів, зменшення кількості обслуговуючого персоналу і зменшення впливу людського фактора,

автоматична підтримка найбільш оптимальних режимів роботи, зменшення викидів забруднюючих речовин та ряд інших завдань [1, с. 10].

Розв'язання проблем енергозбереження дозволяє знизити вартість енергоресурсів у структурі собівартості послуг теплопостачання. З огляду на постійне зростання ціни на газ, перспективним є розвиток альтернативних джерел палива. Україна має величезний потенціал для розвитку власного ринку біопалива, що набуває особливого значення в умовах нестабільності світової економіки, зростання цін на традиційні енергоносії та енергозалежності країн від імпорту вуглеводів. В Україні є всі необхідні умови для виробництва та реалізації біодизелю, вільні площі під вирощування зернових, олійних і спеціальних культур, науковий, технічний та кадровий потенціал для виробництва біопалив, зростаюча внутрішня потреба в біодизелі та біогазі. Все це дозволяє швидко нарощувати потужності з його виробництва, тим більше, що в України є всі необхідні умови для вирощування відповідних сільськогосподарських культур, що є ефективною сировиною для виробництва біопалив [3, с. 121]. Для України, яка, з одного боку, на 55% залежить від імпортного палива, а з іншого – неповністю використовує потенціал сільського господарства, виробництво енергії на основі біомаси дозволило б побороти надмірну залежність від імпортних енергоносіїв. Можна отримати близько 15 млн. т умовного палива, якщо 5 млн. га землі розглядати як потенціал для вирощування енергетичних рослин [4].

Застосування біомаси та біопалив може допомогти також у вирішенні ряду важливих екологічних проблем. По-перше, покращити стан повітря, забрудненого шкідливими речовинами вихлопних та димових газів. По-друге, зменшити викиди в атмосферу парникових газів – диоксиду вуглецю, метану та інших. Біомаса є відновлюваним, екологічно чистим паливом за умови екологічно раціонального виробництва та використання.

Для багатьох регіонів України використання власного твердого біопалива доцільніше, ніж вугілля або нафтопродуктів, бо вироблене з місцевої сировини біопаливо обходиться у 2-4 рази дешевше й не потребує значних транспортних витрат на його доставку. Використовують тверде біопаливо переважно у вигляді солом'яних брикетів, гранул та відходів сільськогосподарського виробництва. На даний час у багатьох селах Вінницької, Київської, Сумської, Рівненської, Волинської та Черкаської областей встановлено новітні котли для спалювання соломи та інших видів твердого біопалива. Такі котли забезпечують теплом частину виробничих приміщень та соціальних об'єктів [5, с. 209].

В Україні з кожним роком відбувається зростання цін на енергоресурси, що своєю чергою підкреслює актуальність питань енергетичного балансу та енергетичної незалежності. Сучасною тенденцією є швидке розширення сфер використання сонячної електроенергетики. Сонячна енергетика - одна з галузей альтернативної (відновлюваної) енергії, що розвиваються найбільш динамічно. В Україні існують достатньо сприятливі умови для використання сонячної енергії.

Показник України (1 074,1 кВт·год/кВт та 12,3 %) знаходиться трохи нижче середньо європейського рівня (1 121,5 кВт·год/кВт та 12,8 %), що є досить непоганим результатом. Зокрема, ефективність роботи сонячної енергетики України є вищою ніж у Франції (1 063,5 кВт·год/кВт та 12,1 %) та Греції (923,5 кВт·год/кВт та 10,5 %), що мають кращі показники інтенсивності сонячного випромінювання ніж Україна, а також Німеччини (874,8 кВт·год/кВт та 9,99 %) – загальносвітового лідера за встановленою потужністю сонячної енергетики. Такий результат ефективності роботи сонячної енергетики України обумовлений розміщенням сонячних електростанцій у південних регіонах, що мають більшу інтенсивність сонячного випромінювання ніж області центральної та північної України, а самі сонячні електростанції є потужними та сучасними об'єктами, які збудовані з використанням останніх технічних досягнень [6, с. 145].

Україна йде за світовим трендом прискорювати інвестиції у відновлювальну енергетику. Потенціал сонячної енергії в Україні є достатньо високим для широкого впровадження як теплоенергетичного, так і фотоенергетичного обладнання практично в усіх областях.

Зараз необхідно розробляти певні методики розрахунку доцільності використання тих чи інших джерел альтернативної енергії, методики впровадження нових технологій, дослідні роботи, обрати чітку стратегію розвитку сфери альтернативного живлення та багато інших. Вірний напрям та своєчасне вирішення ряду питань призведе до поліпшення економічної, екологічної та соціальних складових держав.

Таким чином, комунально-енергетичне господарство України характеризується великою кількістю котлів малої та середньої потужності, які потребують заміни або модернізації. Соціально-економічний ефект від використання альтернативних джерел енергії, зокрема, біопалива сприятиме підвищенню рівня енергетичної безпеки країни. Крім того використання біопалива дозволить поліпшити екологічну ситуацію в країні, зокрема, зменшить викиди вуглекислого газу. Україна прискорює ріст своєї галузі відновлювальної енергетики та, зокрема, виробництва електричної енергії на основі сонячної енергії. Пряме перетворення сонячного випромінювання в електричну енергію є дуже привабливим, тому що при цьому отримується найбільш вживаний, універсальний вид енергії без шкоди для навколишнього середовища. Для подальшого збільшення обсягів виробництв та споживання нетрадиційної енергії необхідно на загальнодержавному рівні розробити програму розвитку відновлюваної енергетики, спрямовану на забезпечення даним видом енергії не лише промислових підприємств, а й домогосподарств.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сигал А.И. Проблемы коммунальной теплоэнергетики в Украине / Проблемы экологии и эксплуатации объектов энергетики: Сб. трудов / Институт промышленной экологии. – К. : ИПЦ АЛКОН НАН Украины, 2017. – С. 9 – 15.

2. Никитин Е. Е. Концептуальные вопросы модернизации теплообеспечения населенных пунктов / Е. Е. Никитин // Проблемы общей энергетики. – 2012. – № 2 (29). – С. 5–12.

3. Проскурина О.В. Перспективи виробництва і застосування біопалива в Україні / О.В. Проскурина // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: зб. Наук. праць у 3-х т. / ПДТУ. – Маріуполь, 2011. – Т. 1. – С. 121-124.

4. Зануда А. Біопаливо – черговий шанс для України [Електронний ресурс] / А. Зануда. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2011/04/110405_bioenergy_az_ob.shtml

5. Біоенергія в Україні (створення новітніх об´єктів, виробництво і використання біопалив) / В.О. Дубровін, М.Д. Мельничук, Ю.Ф. Мельник та інші – К.: НУБіП України – С. 108.

6. Нараєвський С.В. Порівняльний аналіз ефективності роботи сонячної енергетики у провідних країнах світу / С.В. Нараєвський // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2015.– №12. – С. 145–150.

Науковий керівник: кандидат технічних наук, доцент Решетняк І.Л.

УДК 621.314:624.2/8

Зарафшан Матекеева
(Ташкент, Узбекистан)

АНАЛИЗ СТАТИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК АВТОРЕЗОНАНСНЫХ ЭЛЕКТРОМАГНИТНЫХ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕЙ

В статье рассмотрены принцип работы мостов переменного тока и способы улучшения их характеристик, путем автоматического поддержания частоты питания источника питания. Рецензируемая работа является решением актуального вопроса повышения чувствительности электромагнитных преобразователей, путем введения авторезонансных режимов, при котором улучшаются не только метрологические, статические, но и динамические характеристики.

Ключевые слова: *автоматизация, комплексные сопротивления, мостовые преобразователи, мостовые цепи, генератор переменной частоты, фазочувствительный детектор, квадратный фазовращатель.*

Интенсификация современного производства требует повышения технического уровня измерительных приборов на основе новейших достижений науки и техники, создания датчиков для автоматизации сложных технологических процессов, увеличения выпуска высокопроизводительных средств контроля качества продукции.

Наиболее распространенные технологические параметры, как правило, контролируются параметрическими датчиками, преобразующими неэлектрическую величину в параметры комплексных сопротивлений (КС).

Электрические измерения электрических и неэлектрических величин с помощью первичных измерительных преобразователей параметров КС или проводимости, основанные на применение методов автоматического уравновешивания, обеспечивающих высокие метрологические характеристики, являются наиболее точными, гибкими и универсальными. Достоинства уравновешивающих цепей обусловлены сущностью таких измерений – сравнением пассивных электрических параметров с пассивными, а нестабильные по величине напряжения и токи служат промежуточными величинами и не влияют на конечный результат.

Несмотря на то, что мостовые методы измерения применяются уже более столетия и получили широкое распространение в связи с расширением круга решаемых задач, становится все более жесткие требования к их динамическим, статическим, эксплуатационный характеристикам. Для удовлетворения этих требований необходимо разрешить трудности, возникающие при автоматизации процесса уравновешивания мостовых цепей (МЦ) переменного тока. Эти трудности обусловлены взаимной связью контуров уравновешивания, сложностью функции, описывающей сигнал неравновесия в зависимости от регулируемых и измеряемых параметров, и сложным видом линий уравновешивания. Для улучшения динамических и статических характеристик обычных аналоговых и автоматических преобразователей путем автоматического поддержания оптимальных соотношений параметров измерительных и преобразуемых цепей и создания быстродействующих алгоритмов могут использоваться классические способы, также как применение дифференциальных компенсационных, модуляционных и экстремальных схем, а также современные самонастраивающие параметрические и оптимальные системы [1].

Аналоговые мостовые преобразователи (МП), удовлетворяя указанным требованиям,в то же время обладают дополнительным ценным для автоконтроля и управления качеством: они легко согласуются с промышленными регуляторами и аналого-цифровыми преобразователями.

Одной из основных трудностей при разработке автоматических МП является взаимосвязь сигналов управления от обоих параметров КС. Взаимосвязь сигналов управления от обоих параметров цепей известными способами приводит в конечном итоге к увеличению времени уравновешивания и снижению точности преобразования [2].

Для улучшения динамических и статических характеристик обычных аналоговых и автоматических преобразвателей путем автоматического поддержания оптимальных соотношений параметров измерительных и преобразуемых цепей и создания быстродействующих алгоритмов могут использоваться классические способы, так же как применение дифференциальных компенсационных, модуляционных и экстремальных схем, а также современные самонастраивающие параметрические и оптимальные системы.

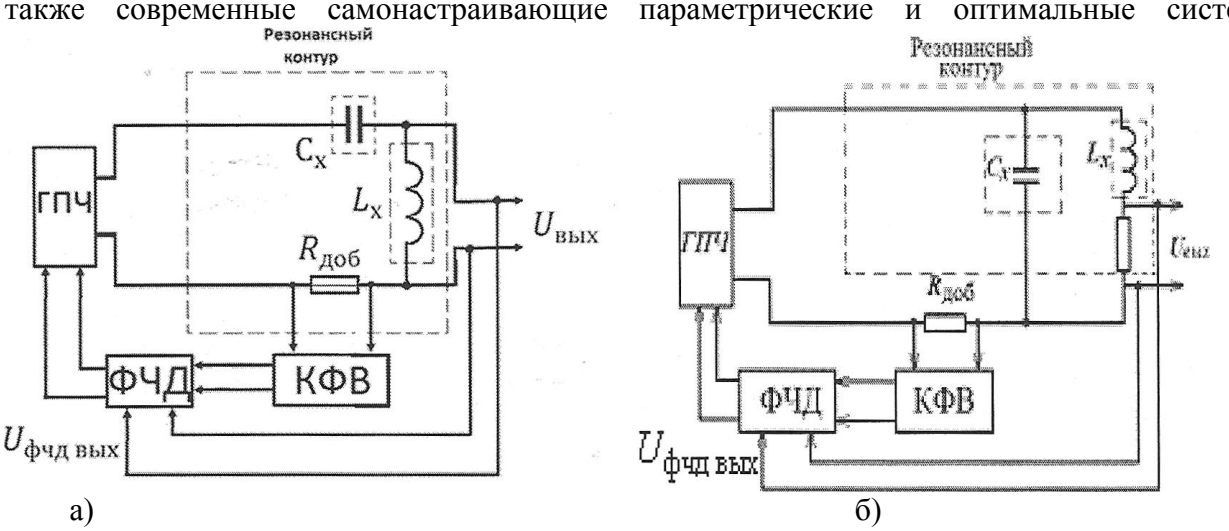

Рис.1. Принципиальные схемы преобразователей механического смещения с максимальной чувствительностью.

На рис.1. а) и б) приведены принципиальные схемы, реализующие автоматическое поддержание частоты питания соответственно в последовательной и параллельной измерительных или преобразовательных схем, в качестве элементов которых могут использоваться как индуктивные L, так и емкостные C, первичные преобразователи. Последний сигнал формировать с помощью фазочувствительного детектора (ФЧД) на опорный вход которого подается сигнал с выхода квадратного фазовращателя (КФВ), на вход которого подается напряжение, снимаемое с двух концов небольшого добавочного резистора $R_{доб}<<R_{U2}$ включенного последовательно в измерительную цепь преобразователя. На сигнальный вход ФЧД подается выходной сигнал преобразователя $U_{вых}$. Выходной сигнал ФЧД $U_{ФЧД.вых}$ подается на вход генератора переменной частоты (ГПЧ).

Описанный способ улучшения характеристик является общим для всех электромагнитных и емкостных преобразователей, представляющих собой замкнутую систему экстремального регулирования с адаптацией на максимальную чувствительность путем поддержания резонансного режима.

Достижение резонансного режима во всем диапазоне преобразования существенно повышает метрологические и динамические свойства преобразователя. Основными из них являются:

1) возможность получения максимальной чувствительности из-за автоматической настройки на резонансный режим независимо от температурных и временных нестабильностей;

2) возможность получения любых отношений чисел витков в обмотках, что позволяет построить преобразователи с регулируемым диапазоном выходного сигнала;

3) расширение функциональных возможностей, связанное с частотой выходного напряжения и преобразуемого значения L_x и C_x.

4) возможность выбора материала и геометрические размеров магнитопровода, при которых можно ожидать большую стабильность и сравнительно малые габариты, что также являются фактором обеспечения высокой точности преобразования [3].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Якубов М.С. Мостовые преобразователи параметров комплексного сопротивления объектов железнодорожного транспорта. – Т: «Fan va texnologiya», 2017, 187 с.

2. Патент Республики Узбекистан №IAP 0462, 2000 г. Преобразователь линейных перемещений / Баратов Р.Ж., Якубов М.С., Суллиев А.Х. // Расмий ахборотнома. – 2000. – №3.

3. Stability Analysis and Design of Negative Impodance Cowerters, Application to to Circuit and Small Autemas, 2016, Spain Daniel Segovia-Vargas, Jose Luis Jimenez-Martin.

Научный руководитель: кандидат технических наук, профессор Якубов М.С.

УДК 681.51

Юрій Стрежекуров, Юрій Ніколаєнко,
Станіслав Заволока, Артем Тимофєєв
(Кам'янське, Україна)

ОПТИМАЛЬНЕ КЕРУВАННЯ СИНХРОННИМ ДВИГУНОМ, ЯК КОМПЕНСАТОРОМ РЕАКТИВНОЇ ПОТУЖНОСТІ

У статті наведені особливості роботи синхронного двигуна, як компенсатора реактивної потужності та представлена математична модель системи оптимального керування збудженням синхронної машини з використанням релейного регулятора струму збудження. Запропонована система керування дозволяє автоматично підтримувати коефіцієнт потужності у вузли навантаження близько одиниці.

Ключові слова: *синхронний двигун, реактивна потужність, система керування, коефіцієнт потужності, релейний регулятор, асинхронний пуск, синхронний компенсатор.*

In the article the features of the synchronous engine as a compensator of reactive power are presented and the mathematical model of the system of optimal control of the excitation of a synchronous machine is presented using the relay current regulator of excitation. The proposed control system allows you to automatically maintain a power factor of about one unit load..

Key words: *synchronous motor, reactive power, control system, power factor, relay regulator, asynchronous start, synchronous compensator.*

Вступ. Значну частину електрообладнання будь-якого підприємства становлять пристрої, обов'язковою умовою нормальної роботи яких є створення ними магнітних полів, а саме: трансформатори, асинхронні двигуни, індукційні печі та інші пристрої, які можна охарактеризувати як «індуктивне навантаження».

Споживачі які мають індуктивній характер навантаження призводять до зсуву фази струму відносно напруги, що призводить до виникнення так званої реактивної потужності, яка при протіканні через лінії електропередач і трансформатори обумовлює втрати активної потужності та зниження напруги в мережі.

Компенсація реактивної потужності - цілеспрямований вплив на баланс реактивної потужності у вузлі електроенергетичної системи з метою регулювання напруги, а в розподільних мережах і з метою зниження втрат електроенергії. Здійснюється з використанням компенсуючих пристроїв. Для підтримки необхідних рівнів напруги в вузлах електричної мережі споживання реактивної потужності має забезпечуватися необхідний рівень її генерування з урахуванням необхідного резерву.

Компенсація реактивної потужності особливо актуальна для промислових підприємств, основними електроприймачами яких є асинхронні двигуни, в результаті чого коефіцієнт потужності без вживання додаткових заходів щодо компенсації лежить в межах 0,7-0,75 [1].

Різновидом СД є синхронні компенсатори (СК), які представляють собою СД полегшеної конструкції без навантаження на валу. В даний час випускається СК потужністю вище 5000 кВар; вони мають обмежене застосування в мережах промислових підприємств і лише в деяких випадках використовуються для поліпшення показників якості напруги у потужних ЕП з різкозмінним ударним навантаженням (дугові печі, прокатні стани і т.п.) [2,3].

Застосування автоматичних установок компенсації реактивної потужності дозволяє вирішити ряд проблем: знизити завантаження силових; забезпечити живлення навантаження по кабелю з меншим перетином; за рахунок часткової струмового розвантаження силових трансформаторів і живильних кабелів підключити додаткове навантаження; автоматично відстежувати зміну реактивної потужності навантаження в локальній мережі і коригувати значення коефіцієнта потужності – cos φ; виключити генерацію реактивної потужності в мережу;

Тому розробка методів компенсації реактивної енергії вузлі навантаження та автоматичних систем керування компенсаторами є важливою задачею, яка потребує розв’язання.

Постановка задачи: розробка системи автоматичної керування синхронним двигуном, як компенсатором реактивної потужності, яка б дозволила забезпечити плавний асинхронний пуск синхронного двигуна з мінімальними ударними навантаженнями та забезпечувала регулювання струму збудження машини з метою підтримки коефіцієнта потужності у вузли навантаження близько одиниці.

Результати роботи. Для оптимізації роботи синхронного двигуна та підтримки коефіцієнту потужності близько одиниці запропонована слідкуюча система, яка проводить вимірювання фази струмів та напруг у вузлі навантаження, та завдяки фазовому детектору визначає характер реактивності. Керування струму збудження синхронного двигуна забезпечує релейний регулятор, який працює у ковзному режимі та керує силовими транзисторами. Використання релейного регулятора дозволяє значно спростити схему фазового детектору та зробити систему керування нечутливою до зовнішніх збурень.

Структурна схема запропонованої системи керування та елементи стенду на яких проводяться лабораторні дослідження представлена на рис. 1. Такий комплекс дозволяє наочно дослідити процеси перетікання реактивної потужності у вузлі навантаження та вивчати можливості синхронних двигунів працювати у режимі компенсаторів реактивної потужності. Виходячи зі структурної схеми складено функціональну схему для моделювання перехідних процесів у середовищі MATLAB (рис. 2)

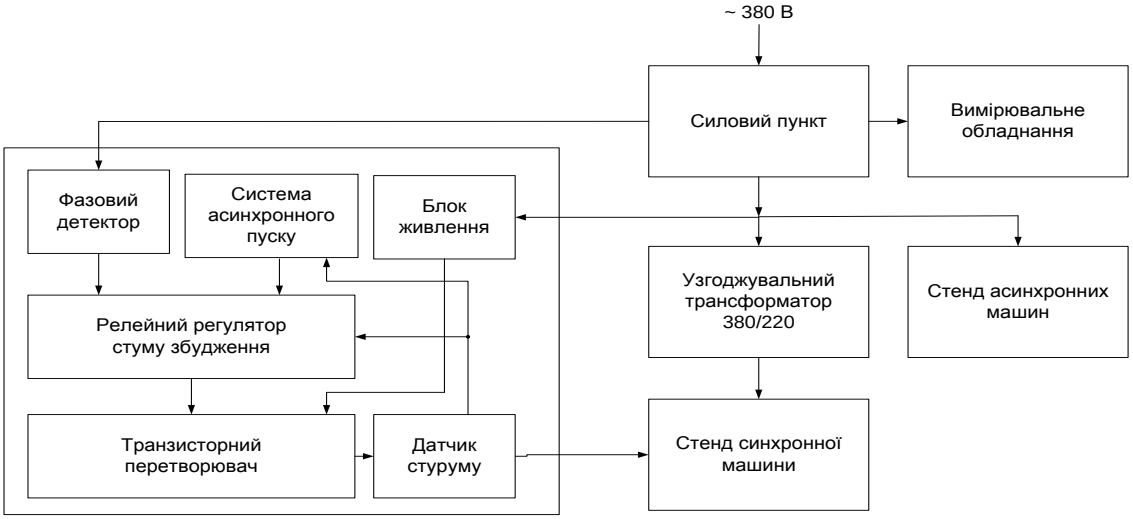

Рис. 1. Структурна схема системи автоматичного збудження СД

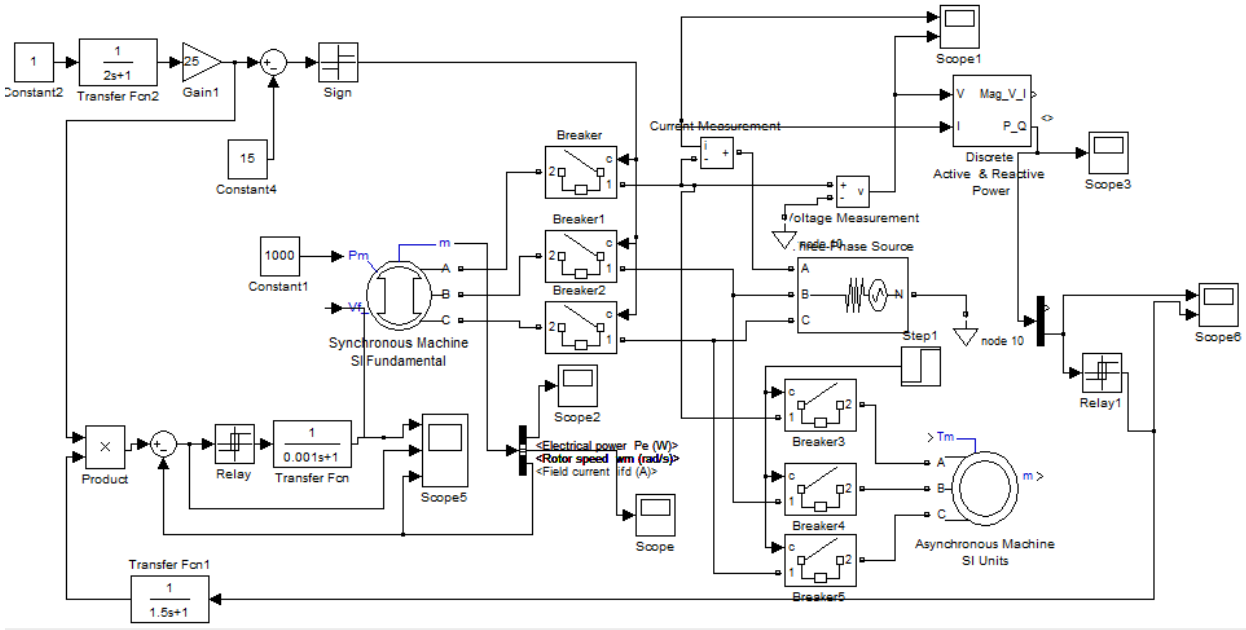
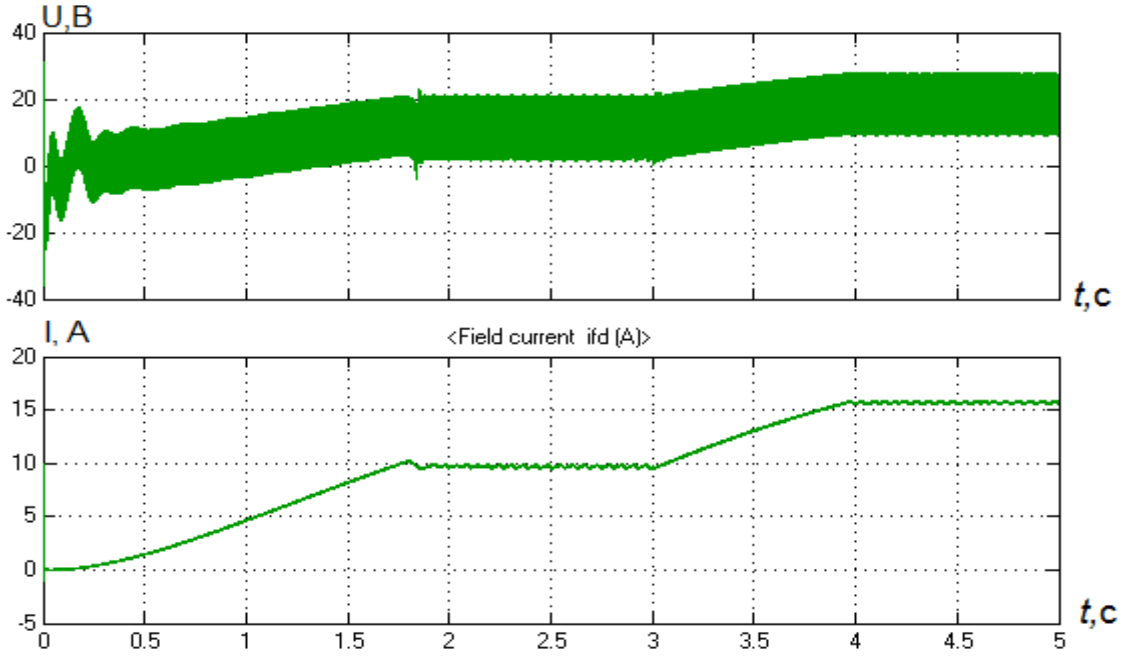

Рис. 2. Функциональна схема системи автоматичного збудження СД синхронного двигуна у середовищі MATLAB

Система плавного пуску поступово збільшує струм збудження синхронного двигуна до номінальних значень, після чого виконується виведення додаткових опорів у колі статора. Після введення машини в синхронізм, завдяки зворотньому зв'язку за знаком реактивності у вузлі навантаження, струм збудження підтримується таким, щоб коефіцієнт потужності приблизно дорівнював одиниці.

Релейний регулятор працює у ковзному режимі. Амплітуда коливань струму збудження визначається постійною часу аперіодичної ланки в колі зворотнього зв'язку.

Для моделювання споживача реактивної потужності використовується асинхронний двигун без навантаження на валу, який вмикається на 3-й секунді моделювання. На рисунку 3 наведені графіки перехідних процесів отримані за результатами моделювання.

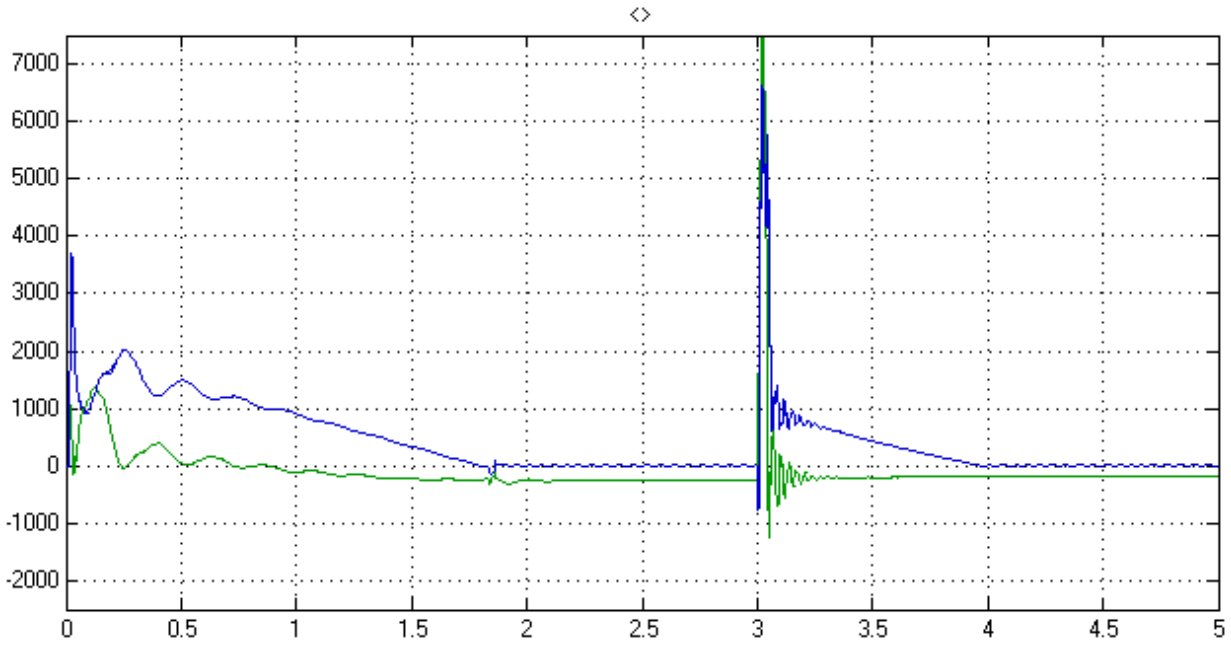

Рис. 3. Перехідні процеси плавного асинхронного пуску СМ та автоматичної компенсації реактивної потужності споживача

Висновки. Результати моделювання було доведена доцільність впровадження системи плавного асинхронного пуску синхронної машини, в наслідок якого значно зменшились ударні навантаження при введенні в синхронізм.

Завдяки використанню запропонованого релейного регулятора струму спрощена схема фазового детектору. Для підтримки коефіцієнта потужності близько одиниці треба визначити лише знак реактивності без встановлення абсолютного значення останньої.

Дискретний характер сигналу дозволяє використати транзисторний перетворювач у ключовому режимі, що значно зменшує втрати потужності та полегшує його тепловий режим.

У цілому запропонована система разом з конденсаторними компенсаторами дозволяє ефективно використовувати синхронні двигуни для плавного регулювання коефіцієнта потужності та підвищення енергетичних показників підприємства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ніколаєнко Ю.В. Лабораторний комплекс для дослідження компенсації реактивної енергії у вузлі навантаження / Ю.В.Ніколаєнко // Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з галузі «Електротехніка та електромеханіка» Збірник тез доповідей. – 2017. – №1. – С.67. – Режим доступу: http://elm-dstu-edu.org.ua/konkurs/images/doc2016/proceedings2016.pdf

2. Шкрабець Ф.П. Основи електропостачання. Навч. посіб. / Ф.П. Шкрабець. – Дніпропетровськ:Національний гірничий університет, 2012. – 463 с.

3. Шестеренко В.Є. Системи електроспоживання та електропостачання промислових підприємств. Підручник / В.Є.Шестеренко. – Вінниця:Нова Книга, 2004. – 656 с. – ISBN 966-7890-82-1

Элдор Ураков
(Ташкент, Узбекистан)

ДЕКЛАРАЦИЯ СООТВЕТСТВИЯ НА МАСЛО РАСТИТЕЛЬНОЕ

Масла растительные представляют собой жиры растительного происхождения, извлекаемые из различного масличного сырья. Они богаты полиненасыщенными жирными кислотами и другими биологически активными веществами, полностью свободны от холестерина.

Многие виды **растительных масел** широко используются в кулинарии и пищевой промышленности (подсолнечное, кукурузное, оливковое). К наиболее используемым его видам относят также рапсовое, соевое, арахисовое, кунжутное, горчичное, кокосовое, пальмоядровое и льняное масло. Из **растительных масел** производят олифу, мыло, глицерин, лаки. А также масляные и казеиново-масляные (темперные) краски, эмульсионные грунты. Они входят в основу многих мазей и кремов, которые применяются в медицинской и косметологической практике.

Растительные масла относятся к масложировой продукции. В соответствии с ФЗ № 90-ФЗ от 24 июня 2008г. «*Технический регламент на масложировую продукцию*», обязательное подтверждение соответствия этой продукции осуществляется в двух формах: принятия **декларации соответствия на растительное масло** или обязательной сертификации. Причем форму подтверждения соответствия заявитель (производитель, поставщик, импортер) может выбирать сам. Подтверждение соответствия в форме **декларирования соответствия растительного масла** требованиям «*Технического регламента на масложировую продукцию*» осуществляется с учетом требований статьи 24 Федерального закона от 27 декабря 2002 года N 184-ФЗ *«О техническом регулировании*«. В частности, в дополнение к собственным доказательствам качества продукции от заявителя требуется включить в доказательственные материалы протоколы исследований (испытаний) и измерений, проведенных в аккредитованной испытательной лаборатории (центре), или предоставить сертификат системы менеджмента качества (СМК), созданной на предприятии.Провести испытания продукции, оформить сертификат СМК на соответствие стандартам ICO 9001заказать саму **декларацию соответствия на растительное масло** любого вида вы всегда можете, воспользовавшись услугами специалистов Центра сертификации «Сертификация». Обращайтесь в нашу компанию и в том случае, если вы выбрали в качестве формы подтверждения соответствия обязательную сертификацию.В нашем Центре вы можете заказать **сертификат на растительное масло** любого вида: нерафинированное, рафинированное, вымороженное, дезодорированное, ароматизированное, с растительными добавками, полученное путем отжима или экстрагирования из различных масличных культур. Специалисты центра «Сертификация» помогут вам и в выборе более подходящей в вашем случае формы подтверждения соответствия, проведут консультации по вопросам упаковки и маркировки масложировой продукции, организации системы менеджмента качества на вашем предприятии.В соответствии с Приказом от 19 июля 2007 г. №224 *«О санитарно-эпидемиологических экспертизах, обследованиях, исследованиях, испытаниях и токсикологических, гигиенических и иных видах оценок»* (п.1 Приложения №2) на растительные масла, употребляемые в пищу, как на пищевую продукцию необходимо в обязательном порядке оформлять гигиенический **сертификат на растительное масло** – санитарно-эпидемиологическое заключение (СЭЗ). Этот документ вы также можете заказать в Центре сертификации «Сертификация».Учитывая, что многие крупные торговые сети до сих пор требуют от поставщиков предоставления **сертификатов на растительное масло**, не воспринимая **декларацию соответствия** как необходимый и достаточный документ, можем также порекомендовать вам – оформить через нашу компанию еще и добровольный **сертификат**. Для предъявления в торговые организации или подтверждения определенных

качеств вашей продукции. Таким образом, в нашем Центре вы можете заказать **декларацию соответствия на растительное масло** или обязательный сертификат качества на вашу продукцию, **санитарно-эпидемиологическое заключение на растительное масло**, а также сертификат СМК и добровольный сертификат вашу продукцию. Наши эксперты имеют огромный опыт работы на рынке сертификационных услуг. Поэтому вы можете быть уверенными, что решение вашего вопроса будет в надежных руках.

УДК 338.138

Элдор Ураков
(Ташкент, Узбекистан)

СТАНДАРТИЗАЦИЯ – ИНТСТРУМЕНТ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА

Инновации невозможны без соответствующих изменений в сознании руководителей, в применении ими соответствующих и адекватных мер совершенствования своей деятельности, без лучшего понимания, чего мы хотим и к чему стремимся. Инновации в промышленности требуют инноваций и в менеджменте. Понятие менеджмент все более проникает в нашу жизнь, как и понятие инновации. Практически они неразделимы: необходимо внедрять перспективные инновационные механизмы менеджмента.

Инновации невозможны без оценки рисков. И не только на словах. Надо отчетливо осознавать, с какими рисками предстоит столкнуться при внедрении нового. Этой цели и служит механизм менеджмента рисков. Важно уметь правильно соотносить доходы от инноваций с затратами на их достижение. И не допускать ситуации, когда эффект от инновационной деятельности может быть сравним с возможным ущербом от неправильных и несвоевременных действий.

И поэтому сегодня одним из важнейших инновационных механизмов является менеджмент проектов. Любая инновация должна начинаться с грамотной проектной деятельности. Вернее, к любой инновации следует относиться как к проекту, который имеет сложный жизненный цикл. Невозможны инновации и без применения механизмов реинжиниринга. И здесь важнейшую роль играют стандарты. А потому требуются скорейшие преобразования и в области стандартизации. Это касается как правовых и организационных основ стандартизации, так и ее направлений. С этой целью в настоящее время внедрены законов «О стандартизации» и «О техническом регулировании».

Необходимы перевод стандартизации в саморегулируемую сферу и создание новых технических комитетов в инновационных направлениях деятельности. Нужны новые комплексы стандартов, поддерживающих инновационные процессы развития. В этом направлении уже многое делается. Создаются новые технические комитеты. В Республики Узбекистан активно функционируют 31 комитеты по стандартизации.

Комплексы стандартов в области инновационной деятельности либо уже существуют, и находятся на стадии окончательной доработки. Создан комплекс стандартов в области менеджмента рисков, идет активная разработка стандартов в области менеджмента проектов. В работе находятся стандарты в области интегрированных систем менеджмента. Конечно же, начинать необходимо с терминологии. В настоящее время осуществляется разработка стандарта на термины и определения в области инновационной деятельности.

Инновационное развитие, как никакое другое невозможно без инновационных прорывов в информационной деятельности. Необходимы механизмы и инструменты использования перспективных информационных технологий в области архитектуры и интеграции предприятий. И уже разрабатывается целый комплекс стандартов в этой области.

Другим перспективным информационным и инновационным направлением является развитие электронных библиотек данных, которые позволяют автоматизировать процессы

поддержки жизненного цикла изделий и использовать современные методы каталогизации и кодификации.

Инновационная деятельность любой организации невозможна без целенаправленного и системного управленческого подхода со стороны ее менеджеров и высшего руководства.

Для достижения устойчивого успеха на длительную перспективу необходимо гарантировать стабильный поток инноваций, поэтому организации должны непрерывно управлять всеми аспектами, создающими способность к инновациям, и уметь оценить эту способность.

В настоящее время действует ряд национальных стандартов (например, стандарт **BS 7000-1:2008 Guide to managing innovation**). Европейский стандарт **CEN/TS 16555-1 Innovation management system** выпущен в 2013 году. В апреле 2013-го в рамках Международной организации по стандартизации (ISO) образован новый Технический комитет ISO/TC 279 «Innovation Process», который займется разработкой аналогичного стандарта ISO (рис.1).

Рис. 1. Стандарты менеджмента инноваций

Британский стандарт **BS 7000-1:2008 Guide to managing innovation представляет собой руководство, методический материал,** помогающий понять, как инновационные решения разрабатываются и выводятся на рынок. Европейский стандарт **UNE-CEN/TS 16555-1:2013 Innovation management system** представляет собой стандарт, устанавливающий требования к системе менеджмента инноваций (рис.2).

Рис.2. Система менеджмента инноваций

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бовин А.А. и др. Управление инновациями в организации: учеб. пособие. – Москва: Омега-Л, 2006. – 415 с.
2. Рождение национальной инновационной системы // Эксперт. – 2010. – 13 сентября. – №36. – Режим доступа: http://expert.ru/expert/2010/36/rozhdenie_innovacionoi_sistemy
3. Медынский В.Г., Ильдеменов С.В. Реинжиниринг инновационного предпринимательства: Учебное пособие для вузов / Под ред. проф. В.А.Ирикова. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 414 с.

Yunusali Xusanov, Shoxruxbek Obidov
(Фергана, Узбекистан)

KOMPOZIT MATERIALLARNI PARMALASH UNUMDORLIGINI OSHIRISHNING USULLARI

O'shbu maqolada kompozit materiallarni parmalash unumdorligini oshirishning usullar haqida tavsiyalar keltirilgan.

Tayanch iboralar: *parma, kompozit materialga, egilish, deformasiya, yoriq, teshik, erish, ishlov berish.*

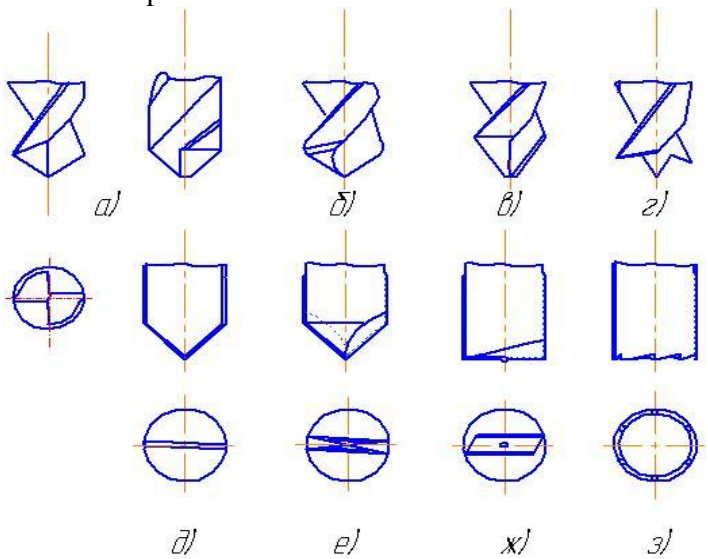
This article provides recommendations on how to improve the performance of composite materials.

Key words: *drill, plastic, inclined, deformation, crack, hole, melting, processing.*

Parmalash presslangan yoki qatlamli materiallardan tayyorlangan detallarga ishlov berish mobaynida keng qo'llaniladi. Biroq, ishlov berilayotgan materialda erib ketish, parmalangan teshik devorlariga qisilib qolish, teshik qirg'oqlari atrofida yoriqlar paydo bo'lishi kabi yuz berishi mumkin bo'lgan buzilish holatlaridan saqlanish oson emas.

Ishlov berishning optimal usullari va parmalash jarayonidagi parma tuzilishi hamda ishchi parametrlarning ta'sir etishini ko'rib chiqamiz. Kompozit materiallarni parmalash uchun parmaning asosiy turlari 1 rasmda ko'rsatilgan. *а* – spiralsimon parma; *б va в* – maxsus spiralsimon parmalar; *г* – spiralsimon parmaning uch qirra bilan o'zgartirilgan tuzilishi; *д* – parrakli parma; *е* – maxsus parrakli parma; *ж* – markazdan parrakli parma; *з* – ichi bo'sh parma.

Bu asosan spiralsimon parmaning parametrlari; boshqa turdagi parmalarning parametrlari (parrakli va b.q.) ancha murakkabroq bo'lishi mumkin.

1-rasm. Kompozit materialgani parmalashda parmalashning asosiy turlari

Konstruksiya elementlari va parma geometriyasidan tashqari, parmalash usuli aylanish vaqti va parmalash davrida uzatilishning kuchaytirilishiga, shuningdek, teshik qirg'oqlari atrofida yorilib ketishlar darajasi, erib ketish yoki qisilib qolishlarning paydo bo'lishi, sirtning notekisligi va teshikning aniqligi, hosil qilinayotgan qirindi turiga ham ta'sir ko'rsatadi. Surish doimiy tezlik yoki surishning kuchaytirilishi paydo bo'lishi yoxud bo'lmasligiga bog'liq. Surish parmaning bitta kesuvchi qirrasiga o'tuvchi material qirqilayotgan qatlamining qalinligini aniqlaydi. Parmalash usullari teshik turlari (yupqa yoki qalinligi)ga bog'liq bo'ladi.

Yaxlit materialda teshiklar odatda ikkita kesuvchi qirrali parma bilan parmalanadi.Teshik devori va tashqi yuza o'rtasida parma ishqalanishni yuzaga keltiradi. Parma va teshiksirti orasidagi zich bog'lanish tufayliteshikdan qirindilarning chiqishi qiyinlashib borgani sari teshik chuqurroq bo'lib boradi.Issiqlik o'tkazishning kichikligi, termik kengayish koeffisiyentining kattaligi, yumshatish haroratining pastligi va kompozit materialga egiluvchan tiklanish qiymatlarining yuqoriligi oqibatidateshik devorlari va parma orasidagi ishqalanishlarni kattalashtiruvchi parmalash jarayonida teshiklar sirtlarikirishib ketishga moyil bo'lib qoladi.Bu hodisalar teshikning tashqi ko'rinishiga, o'q bo'ylab yo'nalgan kuchga, aylanish vaqtiga va hosil bo'luvchi qirindilarga ta'sir etadi.Teshikning tashqi ko'rinishiga, shuningdek, parmaning shakli ham ta'sir etadi.

Teshik qirralari atrofidagi yoriqlar burchak o'sishi bilan kattalashadi, o'z-o'zidan bunda parmaning old burchagi ham kattalashadi. Parmani vintli ariqchaningkichik qiyalik burchagi bilan qo'llashda teshik ichki sirtining erib ketishi ayniqsa, shiddatliroq kechadi.

Teshik qirralari atrofida yoriqlarning vujudga kelish jarayoniga parmaning 2φ plandagi burchagi ham ta'sir ko'rsatadi. Yoriqlar o'lchami uzatilish va parmaning plandagi burchagiga bog'liq ravishda o'zgaradi. Plandagi burchakning kattalashishi bilan yoriqlar kattalashadi, o'z-o'zidan qirindilarning qalinligi ham ortadi.

Kompozit materialgaga parma yordamida ishlov berishda yoriqlar miqdori maxsus konstruksiya vositasida minimumga olib boriladi. 1б rasmda ko'rsatilgan konsruksiya parmasi ikki pog'onali plandagi burchakka ega bo'ladi. Bu turdagi parmaning ikkinchi kesuvchi cheti yordamida kesilgan qirindi qalinligi kichiklashadi va shu tufayli teshik qirralarining atrofida yoriqlar hosil bo'lmaydi.

1в-rasmda parmaning kesuvchi qirralarini, shuningdek, old burchagini kichiklashtiruvchi charxli turi berilgan; bunday parma bilan yaxshi sifatli yoriqlardan holi ko'rinishdagi teshiklarga ega bo'lish mumkin.

Oxirgi ikki turdagi parma bilan ishlash mobaynida silliq sirtli uzilmas qirindi olinadi, teshik qirralari atrofida yoriqlar hosil bo'lmaydi.

Parmalash jarayonida materialning egiluvchan deformasiyasi va uning parmalashdan keyingi egiluvchan tiklanishi sezilarli darajada va parma orqa sirtining yeyilib ketishiga va ishqalanish natijasida haroratning yuzaga kelishiga ta'sir etadi. Ishlov berilayotgan materialning egiluvchan deformaiyasi va egiluvchan tiklanishi oqibatida orqa burchak kichiklashib borgani sari o'q bo'ylab yo'nalgan kuch ortib boradi.

Parmalangan teshik sirtining tashqi ko'rinishi parmalash usuliga bog'liq ravishda o'zgaradi, ya'ni qirqish tezligining birliklari V= 1 mm/daq va parma bir marta aylanishining uzatilishi s mm/ayl.ga bog'liq bo'ladi. Bitta kesuvchi qirraga uzatilish kichik bo'lsa, qirqish tezligi yuqori bo'lsa, parmalash jarayoninida hosil bo'luvchi issiqlik miqdori juda ham yuqori bo'ladi. Buning natijasida termoplastlardagi teshkilar sirtlari erib ketadi, reaktoplastlardagilari esa qizib ketadi, shaklning kuchli darajada buzilishi ro'y beradi hamda teshikning o'lcham aniqligiga zarar yetadi.

Bitta kesuvchi qirraga kichik uzatish paytida katta miqdorda issiqlik ajralib chiqadi, teshik shakli buziladi va sirt sifati yomonlashadi. Agar surish miqdori juda katta bo'lsa, u holda tirqish qirralari atrofida ko'p sonli yoriqlar paydo bo'lishi mumkin.

Ba'zan termoplastlarni sovitishshsiz parmalashda teshik sirti yopishqoq bo'lib qoladi va erib ketadi. Biroq sovituvchi suyuqlikni ehtiyotkorlik bilan tanlash zarur, negaki parmalashdan keyin ishlov berilgan materialning kuchlanishi oqibatida teshik sirtiko'p joydan yorilib ketishi mumkin.

Masalan, kerosinni sovituvchi suyuqlik sifatida qo'llagan holda polistirolni parmalashda ulkan radiusli yoriqlar paydo bo'lishi mumkin.

Parmaning kesuvchi qirralari chetki qismlarini kesishni boshlamaguncha moment tez o'sib boradi, keyinroq teshik devori va tasmachalar orasidagi ishqalanishning o'sishi oqibatida moment o'sishi davom etadi. Parmaning ko'ndalang qirrasi ishlov berilayotgan material bilan birga bog'lanishdan chiqqanligi sababli, ishlov berilayotgan materialning termik kengayishi va shart etilgan egiluvchan tiklanishi bilan teshik devori va parma o'rtasidagi ishqalanish tufayli hattoki kesish jarayoni tugaganda ham, o'zining boshlang'ich qiymatiga erishmay turib moment qisqaradi. Bu qoldiqli moment teshik sirti haroratining o'sishiga ta'sir etadi, hali parmaning ko'ndalang qirrasi ishlov berilayotgan materialning sirtiga yetib bormay turib o'q bo'ylab yo'nalgan kuch tezlik bilan kattalashadi. Shu ondan boshlab, o'q bo'ylab yo'nalgan kuch doimiy bo'lib qoladi yoki teshikning chuqurlashishi hisobiga oz-moz kichrayadi. Ancha chuqurroq teshiklarni parmalashda aylanish davri tezroq o'sadi.

Kompozit materialgani parmalash jarayonida qirralarni oson yo'qotishni ta'minlash va ishlov berilayotgan material va parma sirti hamda qirindi orasidagi ishqalanish natijasida sodir bo'ladigan issiqlikni bartaraf etish ko'pincha muhim omillar bo'lib hisoblanadi. Bu omillarni parma va parmalash usulini tanlashda hisobga olish zarur. Bitta kesuvchi qirraga uzatishning (S_z) uzatish va parmaning aylanma tezligi (kesish tezligi)ning maqbul qiymatlarini tanlab olish zarur. Agar bitta kesuvchi qirraga uzatish katta bo'lsa, u holda teshik qirrasi atrofida yoriqlar paydo bo'ladi, agar uzatish kichik bo'lsa, kuyib yoki erib ketish hodisalari ro'y berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYoTLAR RO'YXATI

1. Файзиматов Б.Н., Мирзаҳмедов Н.Т. Кесиш назарияси асослари ва кесувчи асбоблар. – Фарғона, 2010. – 97 бет.

2. Акира Кобаяши. Обработка пластмасс резанием. Машиностроение. – Москва, 1974.

3. Дударев А.С. Повышение эффективности и качества обработки отверстий на основе стабилизации процесса сверления изделий из полимерных композиционных материалов. Специальность 05.02.08 «Технология машиностроения». – Пермь, 2009.

АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО

УДК 697

Жасур Болтаев
(Ташкент, Узбекистан)

УЧЕТ ОСОБЕННОСТЕЙ СВЕТОВОГО КЛИМАТА ПРИ ПРОЕКТИРОВАНИИ ЕСТЕСТВЕННОГО ОСВЕЩЕНИЯ

Приводятся результаты анализа состояния небосвода территории Узбекистана за последние 10 лет, с выявлением существенных количественных и качественных изменении условий образования облачности.

Ключевые слова: *облачность, естественная освещенность, небосвод, пасмурные дни.*

In this article has showed results of passing analyze bills, which was a quality change of terms of climate Uzbekistan producing for to latest ten years.

Keywords: *cloudy, natural light, firmament, overcast days.*

Учёт ресурсов светового климата основан на усовершенствованной модели светового режима помещений, которая позволяет оценивать влияние на естественное освещение таких факторов, как режим облачности в годовом цикле в рассматриваемом месте строительства, ориентация светопроёмов по сторонам горизонта, реальное распределение яркости по небосводу, соответствующее режиму облачности в рассматриваемом интервале. [1]

Облачность и состояние небосвода являются наиболее существенными факторами, влияющими на величину естественной освещенности, формирования особенностей светового климата, поэтому следует подробно рассмотреть те изменения, которые произошли за последние годы в световомклимате в Узбекистана.

По проведенному анализу [2] в Узбекистане 238 дней в году с общей облачностью, из них 148 -3-7 баллов, 96 -8-10 баллов, и лишь 127 безоблачных. При больших высотах солнца с увеличением облачности рассеянная освещённость растёт быстрее, чем при малых.

Всё это свидетельствует о важности учёта влияния облачности на величину рассеянной освещённости.

При изучении повторяемости ясного (0-2 балла), полуясного (3-7 баллов) и пасмурного (8-10 баллов) состояния небосвода, установлено, что в среднем за год для ясного небосвода при общей облачности повторяемость уменьшилась на 1%, а при нижней увеличилась на 3% Для средних условий облачности (3-7 баллов) при общей облачности величина повторяемости уменьшилась на 6%, при нижней же на 9,5%.

Для пасмурного (8-10 баллов) небосвода процент увеличения повторяемости при общей облачности составил 4%, таким же является процент уменьшения этой повторяемости при нижней облачности.

Результаты сравнения повторяемости различных состояний небосвода по месяцам приведенына рис. 1, где положительные значения графиков характеризуют, на сколько процентов возросла эта повторяемость за последние десятилетия, а значения со знаком "минус" соответственно характеризуют ее уменьшение.

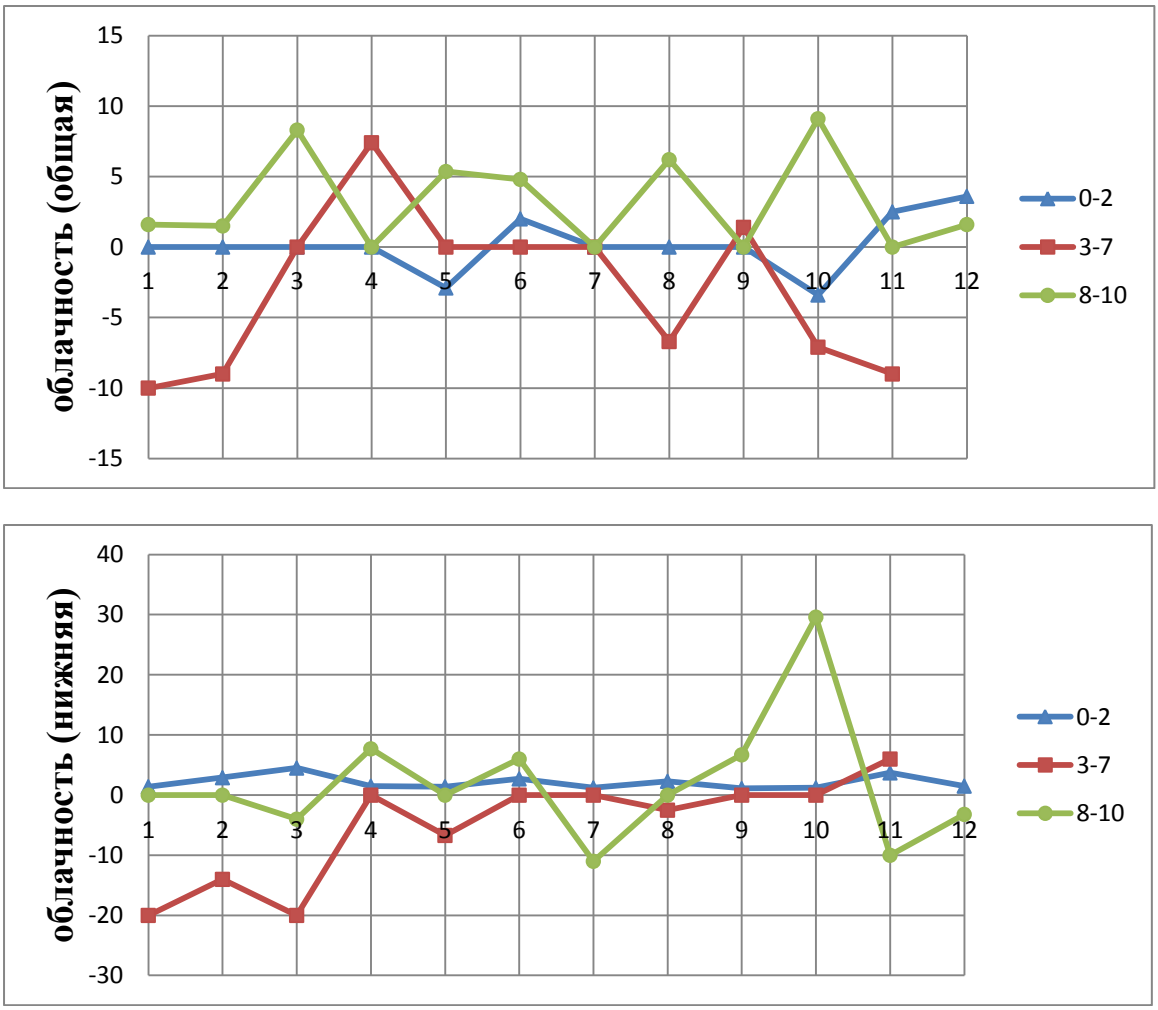

Рис 1. Изменение величины повторяемости состояния небосвода за последние тридцать лет ясного (0-2 балла), полу ясного (3-7 баллов) и пасмурного (8-10 баллов)

Из рис. 1. видно, что количество ясных дней по общей облачности увеличилось (в июне на 2%), а также с ноября по декабрь (на 2,5-3,6%), в апреле и мае же, наоборот, ясная погода наблюдается реже на 2,9-7,4%, также снижается повторяемость безоблачного небосвода (0-2 балла) в сентябре и октябре (на 1,4-3,4%). По условиям же нижней облачности по всем месяцам повторяемость состояния небосвода “ясное небо” возросла (на 1,1-4,5%), наиболее существенно увеличение в марте и ноябре месяцах.

Что касается условий полу ясного небосвода, то и по нижней, и по общей облачности его повторяемость снижается. Максимальное уменьшение повторяемости по общей облачности (на 10%) наблюдается в январе, по нижней облачности (на 29,6%) – в октябре. Пасмурное состояние небосвода по условиям общей облачности практически по всем месяцам в последние годы наблюдается чаще, особенно этот рост заметен в апреле-мае (4,1-4,8%) и с августа по октябрь (5,9-9,1%). По условиям нижней облачности заметный рост повторяемости пасмурного небосвода был отмечен в октябре (9,1%), в остальные месяцы величина повторяемости либо оставалась прежней, либо уменьшалась на 3,2-14,3%. Более значительные изменения в характере облачности можно заметить, если сравнить величины среднего числа ясных и пасмурных дней по общей и нижней облачности (рис. 2.). Как в предыдущем случае, положительные значения графиков характеризуют увеличение среднего числа дней того или иного состояния небосвода, а отрицательные, наоборот, – уменьшение.

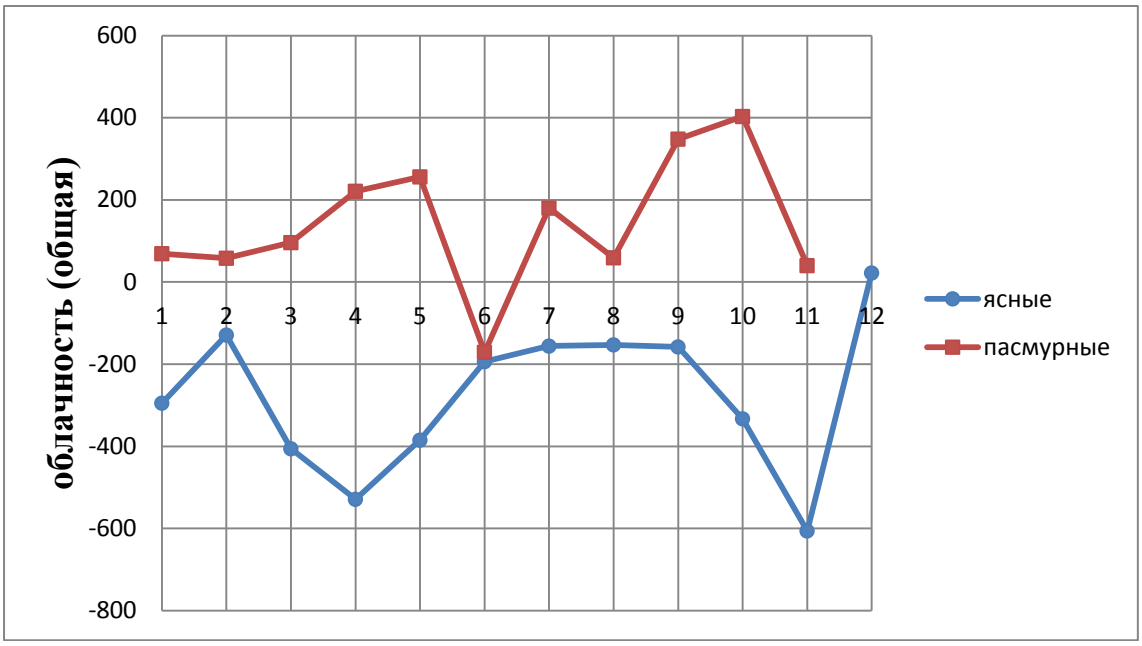

Рис. 2. Изменение среднего числа (%) ясных и пасмурных дней по общей (о) и нижней облачности (н) за период 2007-2017 гг.

Графики показывают (рис. 2) что количество ясных дней по условиям общей облачности увеличивается лишь в декабре (22%), по остальным же месяцам наблюдается существенное уменьшение числа ясных дней. Максимальный процент уменьшения в ноябре (60,6%) ив апреле (52,8%). По нижней облачности характер изменения числа ясных дней также неоднороден, В январе-марте наблюдается некоторое увеличение числа ясных дней (на 2,8-5,5%), в остальные же месяцы количество ясных дней уменьшилось в апреле-мае (на 15,5-17,0%) а в декабре (на 9,8%).

Число пасмурных дней по общей облачности стало меньше лишь в июне (на 17,1%), в остальные месяцы значительно возросло, например, в сентябре-октябре на 34,8-40,3%. По нижней облачности число дней с 8-10 баллами облачности возросло в феврале и октябре, в остальные же месяцы уменьшилось от 2% до 35,7%.

В среднем же за год следует отметить такую картину. Число ясных дней стало меньше как по общей облачности (на 27%), таки по нижней (на 3,1%) , количество же пасмурных дней, по общей облачности возросло на 14,2%, а по нижней снизилось на 13,9%. Такие высокие проценты изменения числа ясных и пасмурных дней, когда количество ясных дней уменьшается примерно на треть, а количество пасмурных дней по общей облачности увеличивается, еще раз доказывает то, что за последние десятилетия характер светового климата несколько изменился, а, следовательно, необходимо внести соответствующие коррективы в методику учета особенностей светового климата при проектировании естественной освещенности.

Что касается изменения среднемесячного и годового количества общей и нижней облачности, то в данном случае они носят следующий характер: (рис. 3).

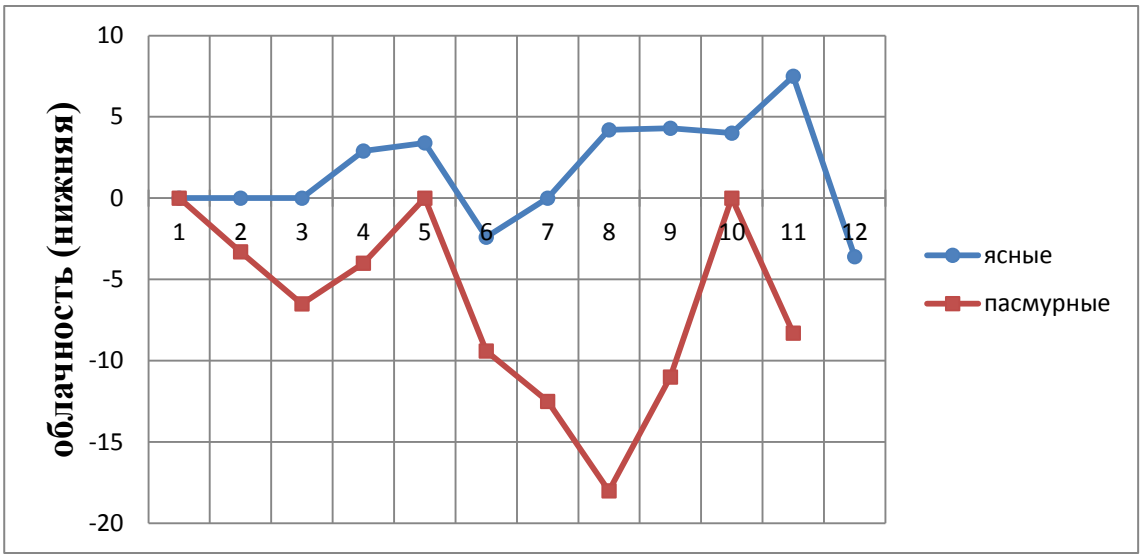

Рис. 3. Изменение (%) средне месячного и годового количества дней с общей (о) и нижней (н) облачностью (баллы)

Из графиков (рис. 3) видно, что с апреля по май (2,9 - 3,4%) с августа по октябрь (4,2 - 7,5%) средняя балльность облачности по условиям общей облачности увеличилась, уменьшение же наблюдалось в июне (2,4%') и ноябре (3,6%), по нижней же облачности по многим месяцам среднее количество дней с облачностью стало меньше, наиболее значительное уменьшение – в августе (17,7%). Это обстоятельство должно быть учтено при определении естественных условий облачности для Узбекистана, т.е. условий облачности, наиболее характерных для нашей республики.

Значительные изменения за последние года произошли и в структуре повторяемости основных форм облаков. Так в среднем за год повторяемость перистых облаков (Ci) возросла на 54,7%, а для перисто-кучевых (Cc) процент увеличения составил 80%. Эти формы облаков являются наиболее характерными для облаков верхнего яруса в условиях Узбекистана, повторяемость же перисто-слоистых облаков (Cs) этого же яруса снизилась на 42,9%.

Из облаков среднего яруса наиболее характерными для нашей республики являются высоко-кучевые (Ac) облака, повторяемость которых за последние годы возросла на 54,2%. Повторяемость высоко-слоистых (As) облаков уменьшилась незначительно – на 5,6%.

Наиболее характерной формой облаков нижнего яруса были кучевые облака (Cu), за последние годы их повторяемость фактически не изменилась, но зато на 33,3% возросла повторяемость слоистых облаков (St), что следовательно привело к уменьшению разности величин повторяемости этих двух форм облаков. Что касается слоисто-кучевых облаков (Sc), то повторяемость их уменьшилась на 33,3%.

Как уже отмечалось, за последние годы возросло среднее число пасмурных дней в году. Так в прямой связи с этим повторяемости кучево-дождевых (Cg) и слоисто-дождевых (Ns) облаков возросло, соответственно на 40% и 14,3%.

Из проведенного анализа следует, что количество дней с облачностью, наиболее характерные для территории Узбекистана, постепенно смещается в сторону увеличения балльности, что необходимо учитывать при определении естественных условий облачности для этого региона.

Когда солнце находится в зените с увеличением облачности, рассеянная освещённость растёт быстрее, чем при малых [2]. Всё это свидетельствует о важности учёта влияния облачности на величину рассеянной освещённости.

Принятые в практике проектирования методы расчета освещенности для пасмурного и ясного небосводов соответственно для северных и южных районов, в большинстве случаев не дают удовлетворительных результатов. Так как, указанные состояния небосвода являются

двумя крайностями, естественные же условия облачности в значительной степени отличаются от условий 10-балльной облачности и безоблачного небосвода.

Одним из направлений развития в проектировании естественного освещения является разработка методов расчета освещенности при наиболее точном по возможности учете факторов светового климата, в частности для естественных условий облачности в регионе строительства на базе существующих методов расчета.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Земцов В.А., Соловьёв А.К., Шмаров И.А. Яркостные параметры стандартного неба МКО в расчётах естественного освещения помещений и их применение в различных светоклиматических условиях России // Светотехника. – Москва, 2016. – №6.

2. Мирбабаева Д.Х. Влияние противостоящих зданий на плоскостные и пространственные показатели естественного освещения в светоклиматических условиях Узбекистана: Дис. … канд. тех. наук. –Самарканд, СамГАСИ, 2008. – 27 с.

3. Труды НИГМИ, вып. 6(251) "Оценка изменений климатических характеристик и ресурсов по территории Узбекистана" / Под ред. кандидата географических наук В.О.Усманова. – Ташкент, 2006. – 142 с.

УДК 628.921

Дилдора Мирбабаева, Камол Рузматов, Махина Камилова
(Ташкент, Узбекистан)

ИССЛЕДОВАНИЯ ВОЗМОЖНОСТИ УПЛОТНЕНИЯ ГОРОДСКОЙ ЗАСТРОЙКИ ПРИ ШИРОТНОМ РАСПОЛОЖЕНИИ ЗДАНИЙ

На сегодняшный день актуальным является вопрос энергосбережения в условиях плотной городской застройки. При правильной планировке жилых структур можно добиться значительного энергосбережения в зданиях. В данной статье рассматривается возможности уплотнения городской застройки при широтном расположении зданий в условиях города Ташкента.

Ключевые слова: *городская застройка, планировка, инсоляция, противостоящие здания, инсоляционный угол, продолжительность инсоляции.*

To date, the issue of energy conservation in a dense urban environment is topical. With proper planning of residential structures, you can achieve significant energy savings in buildings. This article explores the possibilities of compaction of urban development in the latitudinal location of buildings in the city of Tashkent.

Key words: *urban development, layout, insolation, opposing buildings, insolation angle, duration of insolation.*

В условиях плотной городской застройки, диктуемой, прежде всего санитарными и противопожарными разрывами между зданиями, большое значение имеет экономическое использование городской территории при планировке жилых кварталов и микрорайонов. Экономика выразится в сокращении коммуникационных расходов и благоустройства на душу населения, в уменьшении используемых дорогостоящих городских земельных участков и т.д.

Безопасность светоклиматической среды в жилых помещениях обеспечивается наличием естественного освещения, т.е. отраженным светом и инсоляцией – поступлением прямых солнечных лучей в помещение. Поступающее в помещение через светопрозрачные конструкции видимый свет и ультрафиолетовое излучение оказывают благоприятное воздействие на здоровье человека, а также уничтожают присутствующие в воздушной среде помещений бактерии, вирусы и патогенную микрофлору, например, споры грибов.

Документ ООН для жилых помещений рекомендует применение двух показателей: коэффициент естественной освещенности (КЕО) и продолжительность инсоляции. Нормативные значения определяются с учетом светового климата страны [1, с. 917].

Согласно норм "Градостроительство. Планирование развития и застройки территории городских и сельских населенных пунктов" [2, с. 5] разрывы между зданиями следует принимать на основе расчетов инсоляции. По санитарным нормам ранее было необходимо обеспечить 3-х часовую непрерывную инсоляцию на период март-сентябрь, то теперь это пересмотрено и рекомендована 2,5 часовая непрерывная инсоляция на период февраль-октябрь. Кроме того, в условиях многоэтажной застройки (9 и более этажный), допускается одноразовая прерывность инсоляции при условии увеличения суммарной продолжительности инсоляции на 0,5 час в течении дня.

В соответствии с этими нормами регламентирует минимально допустимые разрывы между зданиями при параллельном их расположении, в зависимости от этажности затеняющего здания. Для южной зоны эти данные приводятся ниже в таблице 1.

Таблица 1. Минимально допустимые разрывы между зданиями

№	Нормируемые расстояния	Расстояние в м при застройке с количеством этажей				
		2-4	5	9	12	16
1.	Между длинными сторонами					
	а) при меридиональной ориентации	20	30	41	54	72
	б) при широтной ориентации	20	30	41	54	72
2.	Между длинной стороной и торцами					
	а) ориентация длинных сторон-меридионально	12	13	41	54	72
	б) ориентация длинных сторон по широте	8	12	41	54	72

Для исследования возможности уплотнения жилой застройки был принят экспериментальный жилой микрорайон с 9-ти этажными жилыми блоками со следующими параметрами: длина 65 м, ширина – 12 м, высота – 30 м.

Инсоляционный угол принят для малых светопроемов, используемых для спален и детских комнат. Ширина этих светопроемов – 80 см. При толщине наружного ограждения – 26 см, инсоляционный угол составил 154°. Ниже представлена схема исследуемого объекта рис.1.

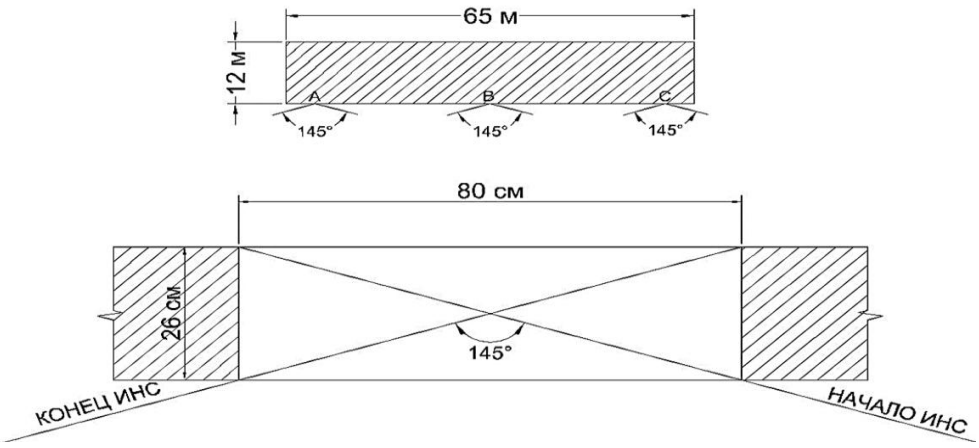

Рис. 1. План дома и светопроема исследуемого объекта

Для проведения исследований приняты следующие данные:
географическая широта – 41^0 20 (г. Ташкент);
время года – для периода 22 февраль – 22 октябрь.

Расстояние между длинными сторонами корпусов, принято 41 м, рис. 2. Начало инсоляции во всех исследуемых точках начинается с восходом солнца, т.е. в 7 ч. 30 мин. Конец инсоляции при заходе т.е. в 16 ч. 30 мин.

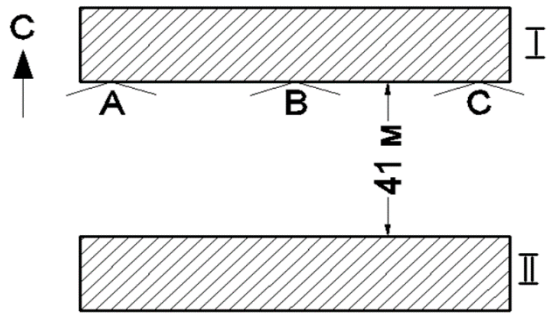

Рис.2. Схема широтного расположения жилых домов

В течении дня инсоляция прерывается для точки А от 8 ч. 30 мин. до 9 ч. 30 мин., когда тень от дома 1 при низких лучах солнца закрывает ее на один час. Для точки С, аналогично, инсоляция прерывается с 14 ч. 30 мин. до 15 час. 30 мин. В точке В инсоляция в течении дня не прерывается. Таким образом, инсоляция в точке А и С составляет 8 час., для точки В – 9 нормируемую.

Это позволяет несколько сблизить корпуса, но не более длины противостоящего здания в 12 час., т.е. при максимальном солнцестоянии. В этом случае в точках А и С инсоляция сократится на 0,5 час., в точке же В продолжительность инсоляции остается без изменений.

Таким образом, без нарушения продолжительности можно сократить разрыв между зданиями до 38 м, вместо 41 м, т.е. на 3 м, что составляет 7,3%. Это позволяет при широтном расположении здания соответственно уплотнить застройку без нарушения норм инсоляции более, чем на 7%.

При дальнейшем сближении корпусов, инсоляционный режим резко ухудшится. Все окна первого этажа окажутся в зоне тени от противостоящего здания почти весь день. При этом точка С будет инсолироваться в первую половину дня от восхода 7 час. 30 мин. до 11 час. – 11 час 30 мин., точка А будет инсолироваться 12 час. 30 мин. до заката в 16 час. 30 мин. В наихудших условиях окажется точка В, в которой практически добиться 2-х часовой инсоляции будет невозможно.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Римшин В.И., Кузина Е.С. Безопасность светоклиматической среды зданий при строительстве и реконструкции в условиях плотной городской застройки // Вестник МГСУ. – 2017. – Т. 12. – Вып. 8 (107). – С. 917–923.

2. ШНК 2.07.01-03 Градостроительство. Планирование развития и застройки территории городских и сельских населенных пунктов // Госархитектстрой. – Ташкент, 2003.

ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ / ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

УДК 504.06:614.8

Дана Сабитова, Сауле Марамова
(Кокшетау, Казахстан)

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ОБСТАНОВКИ В УСЛОВИЯХ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРА

Статья отражает вопросы прогнозирования обстановки в условиях чрезвычайных ситуаций природного характера. Рассматриваются направления деятельности в области защиты населения и территории от чрезвычайных ситуаций. Выделяются такие аспекты, как разведка и прогнозирование чрезвычайных ситуаций.

Ключевые слова: *чрезвычайная ситуация, прогнозирование, предупреждение, защита населения, разведка.*

The article reflects the issues of forecasting the situation in emergency situations of natural character. Directions of activity in the field of protection of the population and the territory from emergency situations are considered. Such aspects as investigation and forecasting of emergency situations are highlighted.

Keywords: *emergency, forecasting, prevention, population protection, intelligence.*

С ростом научно-технического прогресса, интенсивным использованием природных ресурсов и сопровождающимся загрязнением природы растет и влияние человека на окружающую среду.

Перед человечеством стоят глобальные вопросы сохранения самой высшей ценности на Земле – жизни людей. В силу невозможности противостоять перед бушующей стихией, чрезвычайными ситуациями (ЧС) природного характера, необходимо максимально снизить риск их возникновения, а также материальный ущерб населения. Такая задача стоит перед каждой страной. Поэтому важно прогнозирование и своевременное предупреждение населения о предстоящем бедствии [1].

Только за последние тридцать лет от природных катастроф в мире погибло более 4 млн. человек, а число пострадавших превысило 3 млрд. человек. Прямой экономический ущерб составил более 400 млрд. долларов США. К примеру, ущерб от наводнений только в 1998 году в Якутии, Забайкалье и на Северном Кавказе составил млрд. рублей. Величина ущерба от природных катастроф ежегодно возрастает примерно на 6%.

Проблема защиты населения и территорий при ЧС природного характера имеет многовековую историю, хорошо изучена. Анализ отечественного и зарубежного опыта, а также результаты проведенных научных исследований показывают, что деятельность в области защиты населения и территорий от природных опасностей в современных условиях необходимо осуществлять по следующим направлениям:

- всестороннее совершенствование нормативно-правовой и методической базы;
- создание методологии оценки рисков, связанных с природными опасностями, и ее применение при прогнозировании и оценке возможной обстановки в случае потенциальных угроз проявления природных опасностей;
- осуществление мониторинга за состоянием природной среды, особенно в регионах повышенной опасности;
- осуществление мер по предупреждению ЧС природного характера или максимальному снижению их последствий;

– подготовка сил и средств, поддержание их готовности к решению задач по ликвидации ЧС природного характера;

– обучение населения действиям при ЧС природного характера;

– развитие международного сотрудничества по вопросам защиты населения и территорий при природных катаклизмах [2].

В целях снижения масштабов человеческих потерь и материального ущерба, необходимо выявить обстановку, используя разведку и прогнозирование.

Целью прогнозирования масштабов и динамики развития ЧС является определение и нанесение на схему расположения зон возможных разрушений, пожаров, затоплений и других ситуаций, а также определение объемов последствий, требуемых для принятия решений реагирования.

Методика расчетов значительно облегчается за счет компьютерной техники, сведения сложных формульных математических зависимостей в специальные таблицы, графики и других возможностей.

Точность прогноза, степень его приближения к реальной обстановке во многом зависит от достоверности и полноты исходных данных. Однако, количество, тип, вид, время и место возникновения бедствия, метеоусловия до возникновения ЧС, практически знать невозможно. С возникновением природных катастроф органы управления будут располагать фактическими данными о месте и времени возникновения ЧС, типе и количестве источника опасности, а также реальными метеоданными. Это даст возможность прогнозировать обстановку более точно, чем до возникновения ЧС.

Для принятия окончательного решения на противодействие ЧС органы управления должны располагать данными о фактической обстановке – разведке. Поэтому данные прогнозирования обстановки должны обязательно уточняться всеми видами разведки. Выявление, сбор и передача данных о фактической обстановке в районе ЧС займет у разведки определенное время, а для принятия экстренных мер по защите населения, локализации источника ЧС, снижению потерь ущерба необходимо знать эти данные практически немедленно. Вместе с тем, знание даже ограниченного количества исходных данных о ЧС, дает возможность методом прогнозирования достаточно быстро предопределить возможную обстановку, близкую к фактической, оценить ее и принять первичные решения по противодействию.

Таким образом, прогнозирование и разведка решают одну задачу – выявление масштабов ЧС. Отличие состоит в степени достоверности данных: прогнозирование с достаточной степенью точности дает приближенные к действительности данные об обстановке, а разведка – фактические данные. Чем полнее и с большей точностью будет осуществлено прогнозирование [3], тем целесообразнее будут принятые решения, раньше начнутся работы по противодействию, меньше будет потерь и утрат.

Исходя из вышесказанного, выяснение обстановки будет проходить в три этапа:

Первый этап – долгосрочное прогнозирование, которое будет осуществляться до возникновения ЧС. Будет определяться степень потенциальной опасности природных катаклизмов и влияние на жизнедеятельность населения.

Второй этап – прогнозирование, осуществляющееся сразу же после возникновения ЧС, используются конкретные данные, определяются основные экстренные меры по защите и спасению людей, локализации источника ЧС.

Третий этап – непрерывное уточнение принятых решений по данным разведки.

В заключении хотелось отметить, что разведка, все этапы прогнозирования и предупредительные мероприятия со стороны государств в общей совокупности позволят сократить возможные не только материальные, но и человеческие потери.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Авдотьин В.П., Дзыбов М.М., Самсонов К.П. Оценка ущерба от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера / В.П. Авдотьин, М.М. Дзыбов, К.П. Самсонов. – Москва, 2012. – 467 с.

2. Владимиров В.А. Основные проблемы населения и территорий при чрезвычайных ситуациях природного, техногенного и военного характера на пороге XXI века / В.А. Владимиров // Стратегия гражданской защиты: проблемы и исследования. – Москва, 2012. – Т. 2. – № 1. – С.693-703.

3. Белов С.В., Сивков В.П., Ильницкая А.В., Морозова Л.Л. и др. Безопасность жизнедеятельности: Учебник / С.В. Белов, В.П. Сивков, А.В. Ильницкая, Л.Л. Морозова и др. – М.: Высшая школа, 2003. – 357 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдиримов Сарвар Мадаминович – ассистент кафедры общественного здоровья и общей гигиены Ургенчского фалиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Абдуллаев Ибадулла Кочкарович – доктор медицинских наук, доцент кафедры общественного здоровья и общей гигиены Ургенчского фалиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Абдурахимова Амира Фарруховна – студентка 2 курса педиатрического факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Абдурахманов Бахадир Гулямович – старший преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Абидова Феруза Нор кизи – преподаватель кафедры физики, математики и информационных технологий Ташкентского фармацевтического института (Ташкент, Узбекистан)

Абросимов Евгений Александрович – преподаватель кафедры математики, информатики и информационной деятельности Измаильского государственного гуманитарного университета (Измаил, Украина)

Адизова Нигора Бахтиёровна – преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Аккалиев Азамат – магистрант 1 курса специальности «Педагогика и психология» Атырауского государственного университета имент Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)

Акушко Катерина Олександрівна – студентка 6 курсу факультету початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Артюх Оксана Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту Одеського національного економічного університету (Одеса, Україна)

Атыгаева Клара Минайдаровна – кандидат филологических наук, доцент кафедры практического казахского языка Северо-Казахстанского государственного университета имени М.Козыбаева (Петропавловск, Казахстан)

Ахмедова Бернара Хабибуллаевна – магистрант 1 курса кафедры международного частного права Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ахметбекова Мадина Нурболовна – студентка 3 курса факультета естественных наук и технологий Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)

Бабаева Гульзира Сарсенбаевна – преподаватель немецкого языка и литературы факультета иностранных языков Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Узбекистан)

Баекина Назгүл Маратқызы – преподаватель кафедры практического казахского языка Северо-Казахстанского государственного университет имени М.Козыбаева (Петропавловск, Казахстан)

Байкулов Азим Кенжаевич – преподаватель кафедры медицинской и биологической химии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Бахрамов Рустам Рахматуллаевич – ассистент кафедры медицинской информатики Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Бахриддинова Муяссар Рахимовна – преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Бербек Віолетта Леонардівна – кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри загальної фармації Одеського національного медичного університету (Одеса, Україна)

Береcток Ольга Владимировна – старший преподаватель кафедры иностранных языков Сумского национального аграрного университета (Сумы, Украина)

Бисенова Гульмира Нургалиевна – кандидат сельскохозяйственных наук, старший научный сотрудник лаборатории микробиологии РГП на ПХВ «Республиканская коллекция микроорганизмов» КН МОН РК (Астана, Казахстан)
Білий Артем Андрійович – студент 6 курсу (магістрант) факультету фізики, математики та інформатики Херсонського державного університету (Херсон, Україна)
Божченко Роман Валерійович – студент 2 курсу магістратури факультету фізики, математики та інформатики Херсонського державного університету (Херсон, Україна)
Бойко Анастасія Олексіївна – студентка 4 курсу механічного факультету Українського державного хіміко-технологічного університету (Дніпро, Україна)
Боклаг Альона Сергіївна – магістр психології, випускниця 2018 р. вечірнього факультету за спеціальністю «Психологія» Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, Україна)
Болатбекова Айжанар Болатбекқызы – студентка 3 курса факультета естественных наук и технологий Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)
Боліла Світлана Юріївна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри менеджменту організацій Херсонського державного аграрного університету (Херсон, Україна)
Болтаев Жасур Исмаилович – старший преподаватель кафедры зданий и сооружений Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)
Бондар Лариса Михайлівна – студентка 6 курсу (магістрант) факультету української філології та соціальних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Бондаренко Ольга Анатоліївна – студентка 1 курсу факультету економіки, менеджменту та права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)
Бондарець Єлизавета Миколаївна – студентка 4 курсу факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
Борисова Тетяна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри основ виробництва та дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)
Боровик Юлія Василівна – студентка 5 курсу ННІ іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)
Буга Наталія Юріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та реклами Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)
Булигіна Дар'я Олегівна – студентка 5 курсу спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» магістерської програми «Фінансовий менеджмент у бізнесі» фінансового факультету Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Васюхник Андрій Сергійович – студент 2 курсу факультету історії, політології та національної безпеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
Вафаева Ирода Мирсамадовна – преподаватель кафедры акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Величкін Валерій Олександрович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)

Веремеєнко Андрій Аркадійович – студент 6 курсу факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Войцехівська Марія Олександрівна – студентка 7 курсу навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)
Волицька Інна Сергіївна – студентка 4 курсу відділення дошкільної і початкової освіти КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж імені Т.Г.Шевченка» (Умань, Україна)
Волкова Ганна Віталіївна – кандидат медичних наук, викладач кафедри внутрішньої медицини №3 Національного медичного університету імені О.О.Богомольця (Київ, Україна)
Воробйов Яків Анатолійович – студент 6 курсу (магістрант) факультету української філології та соціальних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Гайдей Оксана Володимирівна – студентка 3 курсу обліково-фінансового факультету Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)
Ганиев Алишер Эркинович – студент 3 курса Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммеда Аль-Харезмий (Ташкент, Узбекистан)
Гербеєва Ірина Михайлівна – викладач кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету (Одеса, Україна)
Гиясова Нигора Нажметдиновна – старший преподаватель кафедры языков (узбекского и русского) Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова (Ташкент, Узбекистан)
Гордополова Наталія Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (Вінниця, Україна)
Гребеніченко Юлія Михайлівна – методист відділу педагогічних інновацій та розвитку закладів освіти КВНЗ Київської обласної ради «Академія неперервної освіти» (Біла Церква, Україна)
Григоренко Юлія Віталіївна – студентка 7 курсу (магістрант) історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)
Грималовський Дмитро Олегович – студент 2 курсу спеціальності «Транспортні технології» Відділення транспортного менеджменту та економіки Вінницького технічного коледжу (Вінниця, Україна)
Гулямова Гульнара Якубовна – доцент кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Давидюк Людмила Миколаївна – викладач циклової комісії комп'ютерних та математичних дисциплін ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)
Данилюк Сніжана Андріївна – асистент кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
Дацька Ірина Сергіївна – студентка 5 курсу обліково-економічного факультету Одеського національного економічного університету (Одеса, Україна)
Джалолов Давлатшох Абдувохидович – студент 2 курса педиатрического факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Джанзакова Шолпан Исагалиевна – доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)

Джуманова Наргиза Эшмаматовна – ассистент, научный исследователь кафедры медицинской биологии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Діордіца Яна Олександрівна – студентка 4 курсу відділення дошкільної і початкової освіти КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж імені Т.Г.Шевченка» (Умань, Україна)
Дмитриева Марина Викторовна – преподаватель кафедры математики, информатики и информационной деятельности Измаильского государственного гуманитарного университета (Измаил, Украина)
Доберчак Інна Олексіївна – студентка 2 курсу спеціальності «Транспортні технології» Відділення транспортного менеджменту та економіки Вінницького технічного коледжу (Вінниця, Україна)
Добридень Алла Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Добрич Дарина – студентка 3 курсу відділення економіки та агроекології ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів» (Боярка, Україна)
Друць Ірина Валеріївна – студентка 6 курсу Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Душар Марія Богданівна – науковий співробітник сектору методичного забезпечення відділу експертизи на відмінність, однорідність та стабільність Українського інституту експертизи сортів рослин (Київ, Україна)
Дьоміна Оксана Миколаївна – студентка магістратури спеціальності «Початкова освіта» Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Єремійчук Галина Юріївна – студентка 3 курсу Відділення образотворчого мистецтва та креслення Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка (Вижниця, Україна)
Єфименко Дмитро Володимирович – студент 6 курсу факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)
Жағыпар Ержан Айболұлы – магистрант специальности «Учет и аудит» Казахского агротехнического университета имени Сакена Сейфуллина (Астана, Казахстан)
Жадан Вікторія – студентка 1 курсу магістратури факультету економіки і бізнесу Таврійського державного агротехнологічного університету (Мелітополь, Україна)
Жаксылыкова Алтынкуль Жарылкасынкызы – студентка 3 курса факультета естественных наук и технологий Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)
Жексенбі Құндызай – студент 4 курса кафедры казахского языка и литературы Павлодарского государственного педагогического университета (Павлодар, Казахстан)
Живченко Павло Сергійович – студент 5 курсу фізико-технічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
Жуанышпаева Самал Жаметовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры практического казахского языка Северо-Казахстанского государственного университета имени М.Козыбаева (Петропавловск, Казахстан)
Жук Ігор Ярославович – студент 5 курсу (1 курсу магістратури) Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
Журакулов Аббос Гофурович – студент 1 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Жусип Зарина Жахиякызы – студентка 3 курса факультета естественных наук и технологий Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)

Заволока Станіслав Вячеславович – студент 1 курсу магістратури групи ЕП-17-1дм енергетичного факультету Дніпровського державного технічного університету (Кам'янське, Україна)
Загорулько Галина Андріївна – базовий методист Полтавського базового медичного коледжу (Полтава, Україна)
Закарья Кунсулу Дальтоновна – доктор биологических наук, заместитель директора по науке РГП на ПХВ «Республиканская коллекция микроорганизмов» КН МОН РК (Астана, Казахстан)
Закревський Андрій Вячеславович – студент 1 курсу факультету романської філології Київського національного лінгвістичного університету (Київ, Україна)
Захарченко Дар'я Миколаївна – студентка 2 курсу юридичного факультету Хмельницького університету управління та права (Хмельницький, Україна)
Звєкова Вікторія Корніївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки, дошкільної, початкової та спеціальної освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Ибрагимова Юлдуз Хамидовна – студентка кафедры экологии, ботаники и физиологии растений Самаркандского сельскохозяйственного института (Самарканд, Узбекистан)
Икромов Шахзод Улугбекович – студент 1 курса группы 115 лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Іллічева Людмила Максимівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри прикладної математики Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
Ільєкова Вероніка Валеріївна – студентка 4 курсу факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
Камилова Махина Комилжоновна – ассистент кафедры зданий и сооружений Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)
Канашева Толкын Саматкызы – студентка 3 курса факультета естественных наук и технологий Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)
Капацина Анна Олександрівна – викладач обліково-економічних дисциплін Технологічного коледжу Дніпровського державного аграрно-економічного університету (Дніпро, Україна)
Карабаев Жамшед Аминжонович – студент 6 курса педагогического факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Каримбаев Шахрамбой Дехканбаевич – кандидат медицинских наук, доцент кафедры общественного здоровья, организации и управления здравоохранением Ургенчского фалиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)
Карпей Оксана Николаевна – кандидат сельскохозяйственных наук, преподаватель отделения агрономии Пружанского государственного аграрно-технического колледжа (Пружаны, Беларусь)
Карпенко Лариса Іванівна – викладач вищої категорії, старший викладач, викладач англійської мови ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів» (Боярка, Україна)
Карпова Лія Миколаївна – студентка 5 курсу Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Касимов Асрор – преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)
Касимов Файзулло Мухаммедович – кандидат педагогических наук, доцент факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)
Касимова Мавлуда Мухаммедовна – старший преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Качан Анна Володимирівна – студентка 5 курсу спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» магістерської програми «Фінансовий менеджмент у бізнесі» фінансового факультету Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Каюмова Наргиза Норовна – преподаватель кафедры информатики и компьютерной графики Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Керничанский Александр Геннадьевич – студент 5 курса физико-технического факультета Днепровского национального университета имени Олеся Гончара (Днепр, Украина)
Кныш Алина Игоревна – студентка 3 курса экономического факультета Университета таможенного дела и финансов (Днепр, Украина)
Кобилинська Тетяна Андріївна – студентка 6 курсу спеціальності 012 «Дошкільна освіта» Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Кодацька Наталя Олександрівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Кокоркін Дмитро Миколайович – кандидат медичних наук, доцент кафедри оториноларингології ДЗ «Запорізька медична академія післядипломної освіти» (Запоріжжя, Україна)
Кордис Богдан Дмитрович – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізіології та анатомії Львівського державного університету фізичної культури (Львів, Україна)
Королюк Софія Ростиславівна – студентка 3 курсу факультету інформаційних технологій, менеджменту та туризму Технічного коледжу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)
Косович Наталія Миколаївна – студентка 1 курсу магістратури Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Косяк Валерий Андреевич – доктор философских наук, профессор кафедры туризма и гостинично-ресторанного дела Сумского государственного педагогического университета имени А.С.Макаренко (Сумы, Украина)
Кочерга Ірина Миколаївна – студентка 6 курсу спеціальності «Початкова освіта» Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Кошанова Жазира Тулегеновна – кандидат филологических наук, доцент кафедры практического казахского языка Северо-Казахстанского государственного университета имени М.Козыбаева (Петропавловск, Казахстан)
Кравцов Геннадій Михайлович – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформатики, програмної інженерії та економічної кібернетики Херсонського державного університету (Херсон, Україна)
Крецу Антоніна Борисівна – студентка 6 курсу (магістрант) факультету української філології та соціальних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Кривогубченко Катерина Володимирівна – студентка 4 курсу спеціальності «Облік і оподаткування» Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (Вінниця, Україна)
Круглик Владислав Сергійович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізики, математики та інформатики Херсонського державного університету (Херсон, Україна)
Крючков Анатолій Іванович – кандидат технічних наук, доцент кафедри інженерної екології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
Кубайчук Оксана Олексіївна - кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри прикладної математики Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Кудратходжаева Наргис Акбаровна – кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры языков (узбекского и русского) Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова (Ташкент, Узбекистан)
Кузенко Олександра Йосифівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету (Івано-Франківськ, Україна)
Кулик Максим Іванович – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри селекції, насінництва і генетики Полтавської державної аграрної академії (Полтава, Україна)
Кулітка Едуард Федорович – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізіології та анатомії Львівського державного університету фізичної культури (Львів, Україна)
Кумарова Акмарал Сагинтаевна – магистрант II года обучения кафедры педагогики и психологии Западно-Казахстанского государственного университета имени М.Утемисова (Уральск, Казахстан)
Курбонов Улугбек Дилмуродович – студент 1 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Кушнір Андрій Миколайович – студент 4 курсу тренерського факультету Національного університету фізичного виховання та спорту України (Київ, Україна)
Қурбондурдиев Ғуламжон – преподаватель кафедры общественного здоровья и общей гигиены Ургенчского фалиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)
Лапишев Алишер – магистрант 2 курса специальности «Педагогика и психология» Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)
Логінова Марія Андріївна – студентка 2 курсу природничого, фізико-математичного факультету Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (Глухів, Україна)
Ломачевська Ольга Сергіївна – студентка 2 курсу спеціальності «Транспортні технології» Відділення транспортного менеджменту та економіки Вінницького технічного коледжу (Вінниця, Україна)
Лоха Марина Олександрівна – студентка магістратури спеціальності 012 «Дошкільна освіта» Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Лук'янчук Світлана Василівна – викладач соціальних дисциплін Відокремленого структурного підрозділу «Рівненський коледж Національного університету біоресурсів та природокористування України» (Рівне, Україна)
Макашкулова Гульжан Баймахановна – магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры психологии и акмеологии Таразского государственного педагогического университета (Тараз, Казахстан)
Малбієв Костянтин Борисович – студент 3 курсу факультету комп'ютерних і інтегрованих технологій в виробництві та освіті Української інженерно-педагогічної академії (Харків, Україна)
Малоок Ірина Анатоліївна – студентка 5 курсу фінансового факультету Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Маматов Юсуфжон Вафоевич – студент 1 курса группы 115 лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Мамбетназаров Алишер Арысланбаевич – студент 1 курса Нукусского филиала Ташкентского государственного аграрного университета (Нукус, Узбекистан)
Мамбетниязова Алмагуль Хакимниязова – преподаватель кафедры немецкого языка и литературы факультета иностранных языков Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Узбекистан)
Мамыралы Улдана Ералыкызы – студентка 3 курса факультета естественных наук и технологий Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)

Мананенков Олександр Анатолійович – студент 2 курсу магістратури факультету фізики, математики та інформатики Херсонського державного університету (Херсон, Україна)
Марамова Сауле Султановна – доктор экономических наук, профессор кафедры горного дела, строительства и БЖД Кокшетауского государственного университета имени Ш.Уалиханова (Кокшетау, Казахстан)
Марковський Іван Олександрович – студент 2 курсу спеціалізації «Художня обробка дерева» Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка (Вижниця, Україна)
Мартиненко Олена Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики навчання мистецьких дисциплін Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)
Мартиненко Олена Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики навчання мистецьких дисциплін Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)
Марченко Вікторія Олександрівна – студентка 3 курсу факультету торгівлі маркетингу та сфери обслуговування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)
Матекеева Зарафшан Фарид кизи – студентка 2 курса электромеханического факультета Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Матюшенко Раїса Василівна – старший викладач кафедри готельно-ресторанної справи Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Махмудова Садокат – преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)
Машкевич Ірина Богданівна – студентка 3 курсу Відділення образотворчого мистецтва та креслення Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка (Вижниця, Україна)
Медвідь Олена Валеріївна – студентка 1 курсу магістратури кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
Меліхова Єлизавета Дмитрівна – студентка 4 курсу економічного факультету Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Металіді Дарія Олександрівна – студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)
Метіль Анастасія Сергіївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Метіль Тетяна Костянтинівна – викладач кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Мирбабаева Дилдора Хуснитдиновна – кандидат технических наук, начальник научного отдела Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)
Мирзанов Бердах Жолдасбаевич – старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Узбекистан)
Миронюк Ауріка Кузьмівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
Михайлюк Віта Олександрівна – студентка 3 курсу біолого-екологічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
Міщішина Анна Сергіївна – студентка 4 курсу інженерно-педагогічного факультету національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, Україна)

Могила Віта Іллівна – викладач вищої категорії, голова циклової комісії науково-природничих дисциплін Полтавського базового медичного коледжу (Полтава, Україна)
Мосієнко Юлія Олегівна – студентка 6 курсу факультету початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Мостова Юлія Богданівна – студентка 5 курсу спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» магістерської програми «Фінансовий менеджмент у бізнесі» фінансового факультету Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Мукушева Куралай Сериковна – преподаватель кафедры журналистики Павлодарского государственного университета имени С.Торайгырова (Павлодар, Казахстан)
Набок Тетяна Андріївна – старший викладач кафедри інформатики і вищої математики Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (Кременчук, Україна)
Нагорна Світлана Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських і романських мов Київського національного лінгвістичного університету (Київ, Україна)
Назарова Наргиза Абдукаримовна – преподаватель кафедры акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Налієва Христина Михайлівна – студентка 3 курсу факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Науменко Ірина Анатоліївна – старший викладач кафедри загальної фармації Одеського національного медичного університету (Одеса, Україна)
Нечай Анастасія – студентка 3 курсу спеціальності «Організація виробництва» ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів» (Боярка, Україна)
Нигматова Мавжуда Мухаммедовна – старший преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)
Ніколаєнко Юрій Володимирович – студент 1 курсу магістратури групи ЕП-17-1дм енергетичного факультету Дніпровського державного технічного університету (Кам'янське, Україна)
Нуранова Саёра Гамзат кызы – студентка 2 курса отделения немецкого языка и литературы факультета иностранных языков Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Узбекистан)
Нуризинова Макпал Манарбековна – магистр профессионального обучения, преподаватель кафедры физики и технологий Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)
Нурманова Ажар Кадырханкизи – студентка 1 курса факультета иностранных языков Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Узбекистан)
Обидов Шохрух – студент 2 курса механико-машиностроительного факультета Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)
Оглезнева Юлія Геннадіївна – викладач соціально-економічних дисциплін Полтавського базового медичного коледжу (Полтава, Україна)
Олійник Євгенія Валеріївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку і фінансів Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (Кременчук, Україна)
Омарова Бибигул Жарболовна – магистр технических наук, старший преподаватель кафедры математики и методики преподавания математики Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова (Актобе, Казахстан)
Оразханова Майгуль Ирангаиповна – кандидат филологических наук, доцент кафедры казахского языка и литературы Павлодарского государственного педагогического университета (Павлодар, Казахстан)

Осташек Наталія Семенівна – викладач професійної майстерності циклової комісії образотворчого мистецтва та креслення Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка (Вижниця, Україна)
Павленко Артем Володимирович – студент 2 курсу магістратури факультету фізики, математики та інформатики Херсонського державного університету (Херсон, Україна)
Палуанова Минайым Пирназаровна – преподаватель немецкого языка и литературы факультета иностранных языков Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Узбекистан)
Пантєлєєва Катерина Валеріївна – студентка 2 курсу факультету міжнародної торгівлі та права Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
Пахратдинова Тазагул Караматдиновна – преподаватель Нукусского филиала Ташкентского государственного аграрного университета (Нукус, Узбекистан)
Пашковський Володимир Ігорович – студент 1 курсу факультету романської філології Київського національного лінгвістичного університету (Київ, Україна)
Передері Любов Валеріївна – студентка 1 курсу магістратури кафедри загальної педагогіки, дошкільної, початкової та спеціальної освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Петренко Віктор Валерійович – студент 2 курсу спеціальності «Транспортні технології» Відділення транспортного менеджменту та економіки Вінницького технічного коледжу (Вінниця, Україна)
Пижова Владислава Олександрівна – студентка 4 курсу факультету соціальної та мовної комунікації Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (Бахмут, Україна)
Прокопович Роман Олександрович – студент 2 курсу магістратури факультету фізики, математики та інформатики Херсонського державного університету (Херсон, Україна)
Просіна Катерина Миколаївна – викладач кафедри іноземних мов Таврійського державного агротехнологічного університету (Мелітополь, Україна)
Прохорчук Наталія Іванівна – викладач вищої математики циклової комісії інформаційних технологій та фізико-математичних дисциплін ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів» (Боярка, Україна)
Процик Лілія Віталіївна – студентка 4 курсу Національного університету фізичного виховання та спорту України (Київ, Україна)
Радутна Олена Анатоліївна – кандидат медичних наук, асистент кафедри пропедевтики дитячих хвороб Запорізького державного медичного університету (Запоріжжя, Україна)
Радчук Олена Юріївна – студентка 4 курсу факультету романо-германських мов Національного університету «Острозька академія» (Острог, Україна)
Рахимов Бектош Элмуродович – старший преподаватель кафедры истории Узбекистана Самаркандского государственного университета (Самарканд, Узбекистан)
Рахмонкулов Сохибжон Салимович – студент 1 курса группы 115 лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Рахмонов Шохжахон – студент 203 группы медико-биологического факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Ревуцька Ганна Сергіївна – студентка 1 курсу факультету економіки та бізнесу Таврійського державного агротехнологічного університету (Мелітополь, Україна)
Решетникова Марина Юріївна – студентка 4 курсу факультету української філології та соціальних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Рибалова Ольга Володимирівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри охорони праці та техногенно-екологічної безпеки Національного університету цивільного захисту України (Харків, Україна)

Рожко Ілона Іванівна – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії ІІ року навчання зі спеціальності 201 «Агрономія» кафедри селекції, насінництва і генетики Полтавської державної аграрної академії (Полтава, Україна)
Романенко Людмила Віталіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Рузматов Камол Рустам угли – ассистент кафедры зданий и сооружений Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)
Рябінська Анастасія – студентка 4 курсу спеціальності «Середня освіта. Історія» Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)
Сабитова Дана Сайрановна – магистрант 1 курса специальности «Безопасность жизнедеятельности и окружающей среды» кафедры горного дела, строительства и БЖД Кокшетауского государственного университета имени Ш.Уалиханова (Кокшетау, Казахстан)
Сабралиева Жанар Тузельбековна – магистр психологических наук, старший преподаватель кафедры психологии и акмеологии Таразского государственного педагогического университета (Тараз, Казахстан)
Садовська Діана Олександрівна – студентка магістратури факультету економіки та бізнесу Таврійського державного агротехнологічного університету (Мелітополь, Україна)
Сайидханов Тойирхон Мардихонович – студент кафедры экологии, ботаники и физиологии растений Самаркандского сельскохозяйственного института (Самарканд, Узбекистан)
Саипов Улугбек Зуфарович – преподаватель кафедры истории Узбекистана Самаркандского государственного университета (Самарканд, Узбекистан)
Самуха Альона Віталіївна – студентка 3 курсу фінансового факультету Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Самченко Іванна Василівна – студентка 6 курсу факультету початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Сангинов Орифжон Мамарайимович – студент 1 курса группы 115 лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Сармурзина Зинигуль Сериковна – кандидат биологических наук, заведующая лабораторией микробиологии РГП на ПХВ «Республиканская коллекция микроорганизмов» КН МОН РК (Астана, Казахстан)
Сафарова Нигора Охунжоновна – кандидат филологических наук, доцент факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)
Сахно Ірина Миколаївна – викладач циклової комісії комп'ютерних та математичних дисциплін ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)
Сейтова Дамегуль Утарбаевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и литературы Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Узбекистан)
Сейфуллаев Алланазар Скендербекович – преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин Нукусского филиала Ташкентского государственного аграрного университета (Нукус, Узбекистан)
Сиддиков Илхомджон Хакимжонович – доктор технических наук, профессор, заведующий кафедрой систем электроснабжения Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммеда Аль-Харезмий (Ташкент, Узбекистан)
Сільченко Ганна Валентинівна – студентка 6 курсу кафедри інженерної екології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)

Слободянюк Світлана Володимирівна – старший науковий співробітник сектору експертизи кукурудзи, технічних і багаторічних видів рослин відділу експертизи на відмінність, однорідність та стабільність Українського інституту експертизи сортів рослин (Київ, Україна)

Сматова Клара Бегалиевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии и акмеологии Таразского государственного педагогического университета (Тараз, Казахстан)

Смульська Іванна Володимирівна – завідувач сектору зернових, зернобобових та круп'яних культур відділу експертизи на придатність до поширення Українського інституту експертизи сортів рослин (Київ, Україна)

Советов Карокул Ташанович – кандидат биологических наук, доцент кафедры медицинской и биологической химии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Сович Олена Євгенівна – студентка 4 курсу медичного факультету №4 Національного медичного університету імені О.О.Богомольця (Київ, Україна)

Солдат Марія Михайлівна – студентка 4 курсу юридичного факультету Прикарпатського інституту імені М.Грушевського ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (Львів, Україна)

Сорока Володимир Андрійович – старший викладач кафедри гімнастики Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту (Дніпро, Україна)

Сорока Олена Ігорівна – старший викладач кафедри гімнастики Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту (Дніпро, Україна)

Ставнічук Світлана Іванівна – викладач біології Чернятинського коледжу Вінницького національного аграрного університету (Чернятин, Україна)

Старкина Мария Евгеньевна – магистрантка художественно-графического факультета Витебского государственного университета имени П.М.Машерова (Витебск, Беларусь)

Стрежекуров Юрій Едуардович – викладач спеціальних дисциплін циклової комісії обслуговування верстатів з ПУ і РТК Машинобудівного коледжу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Стряпан Вікторія Олександрівна – студентка 1 курсу магістратури педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)

Султанбек Алия Канаткызы – студентка 4 курса специальности 5В010900-Математика Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова (Актобе, Казахстан)

Татаринцев Олексій Павлович – студент магістратури факультету економіки та бізнесу Таврійського державного агротехнологічного університету (Мелітополь, Україна)

Терехова Маргарита Геннадіївна – студентка 6 курсу факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)

Тимофєєв Артем Олександрович – студент 1 курсу магістратури групи ЕП-17-1дм енергетичного факультету Дніпровського державного технічного університеу (Кам'янське, Україна)

Тимофій Оксана Павлівна – аспірант IV року навчання кафедри готельно-ресторанної та курортної справи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна)

Толубко Ірина Георгіївна – викладач кафедри початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Топалов Євген Миколайович – викладач кафедри іноземних мов Таврійського державного агротехнологічного університету (Мелітополь, Україна)

Тошматов Бахтиёр Норбекович – ассистент, научный исследователь кафедры анатомии человека и ОХТА Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Тронь Руслан Анатолійович – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, старший викладач кафедри медико-біологічних дисциплін Національного університету фізичного виховання та спорту України (Київ, Україна)
Тупалова Анастасия Андреевна – студентка 3 курса экономического факультета Университета таможенного дела и финансов (Днепр, Украина)
Турганов Бахыт Қурбанбаевич – кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры общественных дисциплин Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза (Нукус, Узбекистан)
Убоженко Владислава Сергіївна – студентка 4 курсу історичного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Переяслав-Хмельницький, Україна)
Удовик (Бабенко) Єлизавета Сергіївна – студентка 4 курсу факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
Улугмуродов Нор Худойкулович – преподаватель кафедры физики, математики и информационных технологий Ташкентского фармацевтического института (Ташкент, Узбекистан)
Умарова Нигора Зайнитдиновна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры языков (узбекского и русского) Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова (Ташкент, Узбекистан)
Ураков Элдор Эркин угли – студент 2 курса факультета электроники и автоматики Ташкентского государственного технического университета (Ташкент, Узбекистан)
Усмонова Ойистахон Юлдашалиевна – кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры языков (узбекского и русского) Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова (Ташкент, Узбекистан)
Файзиева Диёрахон Муталибовна – студентка кафедры экологии, ботаники и физиологии растений Самаркандского сельскохозяйственного института (Самарканд, Узбекистан)
Фаттахова Амина Рустамовна – преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Федорова Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій Херсонського державного аграрного університету (Херсон, Україна)
Федорович Анна Ігорівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри радіоелектронної автоматики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
Фозилова Ферузахон Фарходовна – студентка 3 курса физико-математического факультета Ферганского государственного университета (Фергана, Узбекистан)
Фоміна Галина Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
Форсюк Максим Романович – курсант 5 курсу факультету техногенно-екологічної безпеки Національного університету цивільного захисту України (Харків, Україна)
Франкова Валентина Василівна – студентка 4 курсу факультету іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Хайдарова Умида Пулатовна – преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Хакимова Нилуфар Жураевна – преподаватель кафедры информатики и компьютерной графики Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Ходжаева Насиба Джуракуловна – кандидат биологических наук, доцент кафедры экологии, ботаники и физиологии растений Самаркандского сельскохозяйственного института (Самарканд, Узбекистан)

Ходжаева Сафия Саиджановна – старший преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)
Холобцева Ірина Петрівна – аспірант І року навчання кафедри технології хліба, кондитерських, макаронних виробів та харчоконцентратів Харківського державного університету харчування та торгівлі; викладач спецдисциплін Технологічного коледжу Дніпровського державного аграрно-економічного університету (Дніпро, Україна)
Худжаматов Халимжон Эргашевич – аспирант 1 года обучения кафедры систем электроснабжения Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммеда Аль-Харезмий (Ташкент, Узбекистан)
Хўжамова Юлдузхон Абдураззок кизи – преподаватель кафедры прикладных наук Узбекского государственного университета мировых языков (Ташкент, Узбекистан)
Хусанов Юнусали Юлдашалиевич – ассистент кафедры технологии машиностроения и автоматизации Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)
Цивань Ігор Едуардович – студент 5 курсу спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» магістерської програми «Фінансовий менеджмент у бізнесі» фінансового факультету Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Цимбалістий Микола Геннадійович – студент 2 курсу медичного факультету Донецького національного медичного університету (Лиман, Україна)
Червоняк Дарія Якобівна – студентка 3 курсу Відділення образотворчого мистецтва та креслення Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка (Вижниця, Україна)
Чиж Катерина Миколаївна – студентка 5 курсу факультету культури і мистецтв Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
Чорнусь Сергій Миколайович – асистент кафедри виробничо-інформаційних технологій та безпеки життєдіяльності Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)
Шапулатов Улугбек Холтожиевич – магистрант 1 курса кафедры истории Узбекистана Самаркандского государственного университета (Самарканд, Узбекистан)
Шаркова Ганна Василівна – студентка 6 курсу (магістрант) факультету української філології та соціальних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Шастіна Анна Павлівна – студентка 6 курсу (магістрант) кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Шейко Наталія Олегівна – студентка 2 курсу факультету природничої і фізико-математичної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (Глухів, Україна)
Шержанова Камила Сапарбаевна – студентка 3 курса Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммеда Аль-Харезмий (Ташкент, Узбекистан)
Шерикбай Бақытнұр Бейсенбайқызы – студентка 4 курса факультета филологии и истории Павлодарского государственного педагогического университета (Павлодар, Казахстан)
Шерматов Элбек Дусмуродович – студент 1 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Шимкова Юлія Миколаївна – викладач І категорії, викладач інформатики КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж імені Т.Г.Шевченка» (Умань, Україна)
Шкода Наталія Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)
Шкода Юлія Ігорівна – студентка 2 курсу філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Шликов Єгор Сергійович – студент 2 курсу факультету агротехнологій та екології Таврійського державного агротехнологічного університету (Мелітополь, Україна)
Шукаєва Ольга Петрівна – кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри загальної фармації Одеського національного медичного університету (Одеса, Україна)
Шуневич Вікторія Андріївна – студентка 1 курсу факультету торгівлі, маркетингу та сфери обслуговування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)
Эшанова Мохира Юлдашбаевна – преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Юдіна Катерина Валеріївна – студентка 4 курсу економічного факультету Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Юнусов Ойбек Тураевич – преподаватель кафедры хирургии и проктологии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Юсупова Дилноза Махманазаровна – студентка 1 курса группы 115 лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Якуба Марина Станіславівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри геоботаніки, ґрунтознавства та екології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
Якубова Мухтарам Бакаевна – преподаватель кафедры всемирной истории Самаркандского государственного университета (Самарканд, Узбекистан)
Янковська Любов Володимирівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
Ярцева Марія Олександрівна – кандидат медичних наук, асистент кафедри госпітальної педіатрії Запорізького державного медичного університету (Запоріжжя, Україна)

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Azim Baykulov, Qorakul Sovetov, Oybek Yunusov, Shohjahon Rahmonov
THE STUDY OF THE INFLUENCE CHITOSANS ON ENDOGEN INTOSICATIONS AT BURN OF THE SKIN 5

Гульмира Бисенова, Кунсулу Закарья, Зинигуль Сармурзина
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БИОПРЕПАРАТА КАК СТИМУЛЯТОРА РОСТА ДЛЯ ТЕХНИЧЕСКИХ ВИДОВ КУЛЬТУР ФАСОЛИ И ГОРОХА 9

Алишер Мамбетназаров
DALACHOY YERUSTKI QISMI – HERBA HYPERICI 12

Віта Михайлюк, Марина Якуба
ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІСОВОЇ ПІДСТИЛКИ ЯК ПОКАЗНИКИ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОСМУГ 14

Світлана Ставнічук
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БІОЛОГІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 16

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

Юлія Гребеніченко
ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА УЧНІВ НОВОГО ПОКОЛІННЯ 19

Larysa Karpenko, Daryna Dobrych
EMULSIFIERS AND STABILIZERS 20

Анатолій Крючков, Ганна Сільченко
ОПТИМІЗАЦІЯ СКЛАДУ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПАЛИВА ПРИ РОБОТІ ТЕЦ 22

Ольга Рибалова, Максим Форсюк
ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО УТИЛІЗАЦІЇ ДЕРЕВИННИХ ВІДХОДІВ МЕБЛЕВОЇ ФАБРИКИ ТОВ «ЮВЕНТА» 26

Єгор Шликов
RENEWABLE ENERGY: POWER SYSTEMS 28

Любов Янковська
ПОТЕНЦІАЛ СТІЙКОСТІ РІВНИННИХ ЛАНДШАФТІВ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ДО АНТРОПОГЕННИХ ВПЛИВІВ 30

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

Софія Королюк
НЕЗАДІЯНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРНОПІЛЛЯ В РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ 33

Раїса Матюшенко
ОСОБЛИВОСТІ ВЕЛНЕС-ТУРИЗМУ 37

Оксана Тимофій
ПАМ'ЯТКИ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ БОЙКІВЩИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ 40

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Світлана Боліла, Тетяна Федорова
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ 43

Оксана Гайдей
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРИМУСОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ КАЗНАЧЕЙСЬКОЇ СЛУЖБИ 46

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

Оксана Артюх, Ірина Дацька
ПРОБЛЕМИ ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМЕНШЕННЯ КОРИСНОСТІ АКТИВІВ 50

V.Velichkin, D.Bulygina, J.Mostova
ECONOMIC ESSENCE OF THE ENTERPRISE CAPITAL:
SPECIFIC AND ABSTRACT CAPITAL 52
V.Velichkin, A.Kachan, I.Tsivan
FORFEITING AS AN INSTRUMENT OF MANEGMENT
OF DEBTOR INDEPTEDNESS OF ENTERPRISES 54
Оксана Гайдей
ОЦІНКА ПОДАТКОГО НАВАНТАЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД 56
Наталія Гордополова, Катерина Кривогубченко
ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ
ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА 61
Юлія Григоренко
ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ 64
Дмитро Грималовський
РОЛЬ КРЕДИТУ В РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ 67
Інна Доберчак
ВПЛИВ ІНВЕСТИЦІЙ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ
КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ 70
Ержан Жағыпар
ШАҒЫН КӘСІПОРЫНДАҒЫ БАСҚАРУ ЕСЕБІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ЭЛЕМЕНТТЕРІН ЕНГІЗУ ЖОЛДАРЫ 74
Вікторія Жадан
FISCAL DECENTRALIZATION: ESSENSE AND RESULTS OF REALIZATION 78
Наталя Кодацька, Єлизавета Меліхова, Катерина Юдіна
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 79
Ольга Ломачевська
РОЛЬ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ 81
Ірина Малоок
АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ МІЖБЮДЖЕТНИХ ТРАНСФЕРТІВ В УКРАЇНІ 84
Тетяна Метіль
ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ МАРКЕТИНГУ ІННОВАЦІЙ РЕГІОНУ 87
Бердах Мирзанов
ЯКУНИЙ ИСТЕЪМОЛ УСУЛИДА ҲИСОБЛАНГАН ЯЛПИ ИЧКИ
МАҲСУЛОТНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИНИ ҲИСОБЛАШДАГИ МАВЖУД
МУАММОЛАР ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ БЎЙИЧА ТАВСИЯЛАР 91
Ауріка Миронюк
ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ТРЕНДІВ 93
Катерина Пантєлєєва
ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ 96
Віктор Петренко
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ 102
Діана Садовська, Олексій Татаринцев
FINGERPRINT TECHNOLOGY AS A MEAN OF A CREDIT CARD
FRAUD PREVENTION 104

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Наталія Буга, Вікторія Марченко
ВПЛИВ КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ
НА КУПІВЕЛЬНУ ПОВЕДІНКУ СПОЖИВАЧІВ 107

Наталія Прохорчук, Анастасія Нечай
РОЛЬ МАТЕМАТИКИ В ПІДГОТОВЦІ МЕНЕДЖЕРА 109

ЖУРНАЛІСТИКА / ЖУРНАЛИСТИКА

Майгуль Оразханова, Куралай Мукушева
ФОРМИРОВАНИЕ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ. 113

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

Наталья Кодацкая, Алина Кныш, Анастасия Тупалова
ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ 117

Альона Самуха
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ
ОБОВ'ЯЗКОВОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ 119

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Андрій Васюхник
БРУСИЛОВСЬКИЙ ПРОРИВ 1916 Р.: ВІТОНІЗЬКИЙ ПЛАЦДАРМ 121

Ірина Гербеєва
КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ
ВПРОДОВЖ XIX СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ 126

Ігор Жук
ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМИ КОРОНИ У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ 130

Андрій Закревський
ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ 133

Марія Логінова
СТРУКТУРА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (УАН) 1918-1921 РР. 135

Юлія Оглезнева, Віта Могила, Галина Загорулько
МОВЧАЗНІ СВІДКИ ІСТОРІЇ 140

Володимир Пашковський
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ 142

Бектош Рахимов
ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИ КАСПИЙОРТИ ВИЛОЯТИДА
АРМАН САРМОЯДОРЛАРИ ФАОЛИЯТИДАН 145

Улугбек Соипов
ИЗ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ ПЕРВОГО КАЗАХСКОГО
ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ 147

Бахыт Турганов, Алланазар Сейфуллаев
ЖАНУБИЙ ОРОЛ БЎЙЛАРИДА ИСЛОМ ДИНИ ВА ТАСАВВУФ
ТАЪЛИМОТНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ 150

Владислава Убоженко
ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ ЯК ОДНА ЗІ СКЛАДОВИХ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ 154

Наталія Шейко
ІДЕЯ НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМУ В ПРАЦЯХ В.К.ВИННИЧЕНКА:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ 156

Наталія Шкода, Анастасія Рябінська
УКРАЇНСЬКІ СТУДЕНТИ-ЕМІГРАНТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ
В 1918–1939 РР.: ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ 160

Мухтарам Якубова, Улугбек Шапулатов
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ СРЕДНЕЙ АЗИИ
С РОССИЕЙ XVI-XVII ВВ. 162

ПОЛІТОЛОГІЯ / ПОЛИТОЛОГИЯ

Єлизавета Удовик (Бабенко), Єлизавета Бондарець, Вероніка Ільєкова
ПОЛІЦЕНТРИЧНЕ КЛІМАТИЧНЕ ВРЯДУВАННЯ
ПІСЛЯ ПІДПИСАННЯ ПАРИЗЬКОЇ УГОДИ 2015 РОКУ 166

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бернара Ахмедова
СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ:
ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ 169

Дар'я Захарченко
КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА: ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ 172

Дар'я Захарченко
ЕЛЕКТРОННА ПЕТИЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗДІЙСНЕННЯ
БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ 176

Анастасія Метіль, Марина Решетникова
СПІВВІДНОШЕННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ ЗА КЗпП ТА ПРОЕКТОМ
ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 180

Марія Солдат
ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ
ЯК ІНСТИТУТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА 183

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

Дмитро Єфименко, Олена Мартиненко
ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК НАПРЯМ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА 187

Іван Марковський
АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА
МИСТЕЦЬКОГО ЗАКЛАДУ 189

Ірина Машкевич
БІЛОКУР КАТЕРИНА – ВИДАТНА НАРОДНА МАЙСТРИНЯ УКРАЇНИ 192

Мария Старкина
ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ 195

Ірина Толубко
ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА 197

Дарія Червоняк, Галина Єремійчук
МАЙСТРИ УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВКИ:
МИХАЙЛИНА САБАДАШ – ЖИТТЯ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ 202

Катерина Чиж
ПІСНЯ ДЖАМАЛИ «1944»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ,
ВОКАЛ, СУПРОВІД, ВІДЕОРЯД КОМПОЗИЦІЇ 204

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Nigora Adizova, Sadokat Mahmudova
BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARINI MA'NAVIY BARKAMOL INSON RUHIDA
TARBIYALASHDA ERTAKLARDAN FOYDALANISH 207

Nigora Adizova
MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASI VA UNDAN FOYDALANISHNING
AMALIY AHAMIYATI 209

Катерина Акушко
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 1 КЛАСУ
ЗА ПРОГРАМОЮ «ПОЧАТКОВА ШКОЛА: ОСВІТА ДЛЯ ЖИТТЯ» 213

Клара Атығаева, Жазира Қошанова
«ГАЗЕТ МАТЕРИАЛДАРЫМЕН ЖҰМЫС» АТТЫ САБАҚ ҮЛГІСІ 217

Мадина Ахметбекова, Айжанар Болатбекова, Макпал Нуризинова
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН АРТТЫРУДАҒЫ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР 220
Ольга Берестоκ
ADULT EDUCATION IN UKRAINE 223
Ольга Берестоκ
ADULT LEARNING: PROBLEMS AND CHALLENGES 227
Тетяна Борисова
ОСНОВИ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗМІСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПТНЗ 230
Марія Войцехівська
РОЗВИТОК МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАН 232
Людмила Давидюк
ЕЛЕМЕНТИ ІСТОРИЗМУ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ВСЕБІЧНО РОЗВИНЕНОГО МАЙБУТНЬОГО СПЕЦІАЛІСТА 235
Шолпан Джанзакова, Азамат Аккалиев
МУЗЫКАЛЫҚ-ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ 237
Шолпан Джанзакова, Алишер Лапишев
ҚАЗАҚ БАТЫРЛАРЫНЫҢ ҚАҺАРМАНДЫҚ БЕЙНЕСІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА
ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ МАЗМҰНЫ 240
Марина Дмитриева, Евгений Абросимов
MOODLE КАК СРЕДСТВО ОПТИМИЗАЦИИ
САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ 243
Марина Дмитриева
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАТИКИ
ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ 246
Алла Добридень
ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 248
Оксана Дьоміна
РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ ІКТ-ТЕХНОЛОГІЙ 251
Алтынкүл Жақсылыкова, Улдана Мамыралы, Макпал Нуризинова
КОЛЛЕДЖДЕ БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІН КӘСІБИ БАСҚАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 254
Зарина Жүсіп, Толқын Қанашева, Макпал Нуризинова
БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН МАЗМҰНЫ 258
Вікторія Звєкова
СВОЄРІДНІСТЬ ГУРТКОВОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ 262
Анна Капацина
ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
071 «ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ» 265
Лія Карпова
ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 269
Мавлуда Касимова, Файзулло Касимов, Асрор Касимов
НОСТАНДАРТ ЕЧИМ ЙЎЛИГА ЭГА БЎЛГАН МАСАЛА-ТОПШИРИҚЛАР 272

Тетяна Кобилинська
РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
У ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 277
Наталія Косович
ВПЛИВ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ НА КОНФЛІКТНІСТЬ
ТА ДЕВІАНТНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ 279
Ірина Кочерга
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ КАЗКИ 282
Олександра Кузенко
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА 284
Акмарал Кумарова
РОЛЬ СРЕДСТВ МУЗЫКАЛЬНОГО КРАЕВЕДЕНИЯ
В ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ СТУДЕНТА 286
Марина Лоха
РОЛЬ НАОЧНОСТІ У ПІЗНАВАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 289
Костянтин Малбієв
ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ МІКРОНАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ ЛЮДЕЙ ТРЕТЬОГО ВІКУ 291
Анна Міщішина
ЗНАЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ
ПРИ ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ 295
Христина Налієва
ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ 3D МОДЕЛЮВАННЯ
НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ 300
Мавжуда Нигматова, Сафия Ходжаева
КИЧИК МАКТАБ ЁШИ ЎҚУВЧИЛАРИНИ МУСТАҚИЛ ФИКРЛАШИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ 303
Наталія Осташек
МОТИВАЦІЯ СТУДЕНТІВ ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ
УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ 306
Любов Передері
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ
ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ 309
Олена Радутна
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ЯКОСТІ
СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ 311
Людмила Романенко, Ірина Друць
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ДО ЗАСТОСУВАННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ЕКСКУРСІЇ
В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» 314
Іванна Самченко
РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ 319
Ірина Сахно
МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ У ВИВЧЕННІ ФІЗИКИ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ
ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ 321
Вікторія Стряпан
РОЛЬ І МІСЦЕ МУЛЬТИМЕДІЙНОГО УРОКУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ 323

Маргарита Терехова, Олена Мартиненко
ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ
ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА В СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ 327
Нор Улугмурадов, Наргиза Каюмова, Нилуфар Хакимова, Феруза Абидова
ПРИМЕНЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ К ТЕМЕ
«ТЕОРИЯ МАССОВОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ» 329
Ферузахон Фозилова
ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ЁШЛАРНИ ВАТАНГА ФИДОЙИЛИК
РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ 332
Валентина Франкова
МЕТОД ПОРТФОЛІО НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СТАРШИХ КЛАСАХ 335
Сафия Ходжаева, Мавжуда Нигматова
BO`LAJAK O`QITUVCHILAR FAOLIYATIDA AMALIYOTNING AHAMIYATI 336
Ірина Холобцева
ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
СТУДЕНТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ У ТЕХНОЛОГІЧНОМУ КОЛЕДЖІ
ДНІПРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 339
Сергій Чорнусь
РОЗВИТОК ПРОЕКТНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН 342
Анна Шастіна
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МАЛЮВАННЯ 345

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

Альона Боклаг
ПСИХОСОМАТИЧНІ ЗМІНИ ДОРОСЛОЇ ОСОБИСТОСТІ
ЯК НАСЛІДОК ЇЇ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ 347
Лариса Бондар
АНАЛІЗ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ’Я
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ 353
Андрій Веремеєнко
ПІДВИЩЕННЯ ТРУДОВОЇ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ
ЯК ЕЛЕМЕНТ УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНИМИ ЗНАННЯМИ
ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ 357
Яків Воробйов
МАНІПУЛЮВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА 361
Антоніна Крецу
АНАЛІЗ ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ФЕНОМЕНА КОНФЛІКТНОСТІ 364
Гульжан Макашкулова, Клара Сматова, Жанар Сабралиева
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДА ӨЗІН-ӨЗІ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ
АЛАТЫН ОРНЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 367
Владислава Пижова
ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ «ЕМОЦІЙНОГО ХОЛОДУ» ЖІНОК
У МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИНАХ 371
Ганна Ревуцька
СПЕЦИФІКА ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ СУЧАСНИХ АБІТУРІЄНТІВ 373
Ганна Шаркова
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ
У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ 376

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Артем Білий, Геннадій Кравцов
АВТОМАТИЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ ЯКОСТІ
ЕЛЕКТРОННИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ 380
Роман Божченко
РЕАЛІЗАЦІЯ КЛІЄНТУ ДЛЯ ВЕБ-СЕРВІСІВ З ПІДТРИМКОЮ
ОФЛАЙН-ДОСТУПУ ТА СИНХРОНІЗАЦІЇ НА ПЛАТФОРМІ IOS
НА ПРИКЛАДІ ПЕРСОНАЛЬНОГО ОРГАНАЙЗЕРУ 389
Ольга Бондаренко
ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО СЕРЕДОВИЩА GEOGEBRA
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ 393
Яна Діордіца, Інна Волицька, Юлія Шимкова,
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ 397
Alexander Mananenkov
REALIZATION AND DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL NEURAL NETWORK
FOR FORECASTING OF INFORMATION ON THE EXAMPLE OF THE DATA
OF THE ENTRANCE CAMPAIGN OF ENTRANTS 399
Юлія Мосієнко
ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УМІННЯ СПІВПРАЦЮВАТИ З ІНШИМИ 402
Євгенія Олійник, Тетяна Набок
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ:
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ 404
Артем Павленко, Владислав Круглик
РОЗРОБКА ПЕРСОНАЛЬНОГО ПОМІЧНИКА ДЛЯ АБІТУРІЄНТА
НА ОСНОВІ TELEGRAM BOT API 407
Тазагул Пахратдинова, Алишер Мамбетназаров
KOMPYUTERNING MA’LUMOTLARNI HIMOYA QILUVCHI
DASTURLARI HAQIDA 410
Roman Prokopovich
REALIZATION AND DEVELOPMENT MODULE FOR THE COLLECTION AND
ANALYSIS OF STATISTICAL DATA OF APPLICANTS ADMISSION CAMPAIGN 413
Илхомжон Сиддиқов, Ҳалимжон Хўжаматов,
Камила Шержанова, Алишер Ганиев
ЭНЕРГИЯНИ СИМСИЗ УЗАТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ЭЛЕКТР
КУРИЛМАЛАРНИ ЗАРЯДЛАШ УСУЛЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ 415
Вікторія Шуневич
АНАЛІЗ КОМП’ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ ДЛЯ ПІДТРИМКИ
КУРСУ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ 418

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Павло Живченко, Анна Федорович
ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАТИВНОСТІ ЕНТРОПІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
В ЗАДАЧАХ НЕРУЙНІВНОГО КОНТРОЛЮ 422
Александр Керничанский, Анна Федорович
ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ТРЁХМЕРНЫХ
ИЗМЕРЕНИЙ В ЗАДАЧАХ НЕРАЗРУШАЮЩЕГО КОНТРОЛЯ 424
Оксана Кубайчук, Людмила Іллічева
НЕОБХІДНІ УМОВИ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗМІЩЕННЯ
ДЛЯ СТРАТИФІКОВАНОГО ВИПАДКОВОГО ВИБОРУ 425
Bibigul Omarova, Aliya Sultanbek
METHODOLOGY OF SOLVING THE PROBLEMS OF THE SPACE GEOMETRY 428

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Едуард Кулітка, Богдан Кордис
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕРВОВИХ ПРОЦЕСІВ
У БОКСЕРІВ РІЗНОЇ СПОРТИВНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ 431
Андрій Кушнір
ВПЛИВ СИЛОВИХ АНАЕРОБНИХ НАВАНТАЖЕНЬ
НА СЕКРЕЦІЮ ТЕСТОСТЕРОНУ 434
Лілія Процик, Руслан Тронь
ФІЗІОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ПРОЯВУ ШВИДКІСНО-СИЛОВОЇ
ПІДГОТОВЛЕНОСТІ ЄДИНОБОРЦІВ 438
Володимир Сорока, Олена Сорока
ІННОВАЦІЇ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ БАЗОВИМ ГІМНАСТИЧНИМ ВПРАВАМ
НА ВИДАХ ЧОЛОВІЧОГО БАГАТОБОРСТВА 441
Олена Сорока, Володимир Сорока
ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ АТЛЕТИЧНОЇ ГІМНАСТИКИ НА ЗАНЯТТЯХ
ОЗДОРОВЧОЮ АЕРОБІКОЮ ЗІ СТУДЕНТКАМИ 17-19 РОКІВ 446

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бахадир Абдурахманов
ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАНЯТИЙ ПО ДОМАШНЕМУ ЧТЕНИЮ 450
M.Baxriddinowa
DIE VERGLEICHENDEN ANALYSEN VON LINGUOKULTUROLOGISCHEN
CHARACTERISTICS IN SPRICHWÖRTER 452
Юлія Боровик
АНТРОПОЦЕНТРИЗМ У ФОКУСІ
КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОЇ ПАРАДИГМИ 453
Нигора Гиясова
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ 455
Гульнара Гулямова
ЮРИДИК ТИЛ ЛЕКСИК БИРЛИКЛАРИ – ЮРИСПРУДЕНЦИЯ
ТАРАҚҚИЁТИНИНГ АСОСИ 458
Сніжана Данилюк
THE PECULIARITIES OF ENGLISH NEOLOGISMS FUNCTIONING
IN SOCIAL NETWORK (BASED ON THE BRITISH MASS MEDIA) 461
Самал Жуанышпаева
КӨНЕ ДӘУІР МҰРАЛАРЫ 464
Самал Жуанышпаева
ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫ – ДӘУІР БЕЙНЕСІ 466
Жазира Қошанова, Назгүл Баекина
ТҮРКІТАНУШЫ А.Н.САМОЙЛОВИЧТІҢ
ҚАЗАҚ ТІЛ БІРЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУІ ЖАЙЫНДА 468
Наргис Кудратходжаева
О ПРИНЦИПАХ ОБУЧЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНОМУ ОБЩЕНИЮ 471
Олена Медвідь
ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТОПОНІМІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ 475
Дарія Металіді
НАВЧАЛЬНИЙ ТЕКСТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПІДХОДУ
В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 477
Світлана Нагорна
ЕМФАТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ З ДІЄСЛОВОМ DO
У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ 480

Майгуль Оразханова, Құндызай Жексенбі
Ф.ОҢҒАРСЫНОВАНЫҢ «МҮШӘЙРА» ДАСТАНЫНЫҢ
КӨРКЕМДІК ҚЫРЛАРЫ 483
Катерина Просіна
СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ Е.М.РЕМАРКА
ТА ІВАНА БАГРЯНОГО В КОМПАРАТИВНОМУ ПЛАНІ 486
Олена Радчук
ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З ЧИСЛОВИМ КОМПОНЕНТОМ (АНГЛ.:ONE, TWO, THREE,
FIRST,SECOND, THIRD; НІМ.: EIN, ZWEI, DREI, ERST(E), ZWEIT(E), DRITT(E)) 489
Нигора Сафарова
ТОПИШМОҚЛАР ВОСИТАСИДА ОСМОН ЖИСМЛАРИ БИЛАН
ТАНИШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ 492
Дамегуль Сейтова, Гульзира Бабаева, Минайым Палуанова,
Алмагуль Мамбетниязова, Саёра Нуранова
ПРИЗНАКИ ТЕРМИНОВ КАК ОСНОВА ИХ КЛАССИФИКАЦИИ 495
Дамегуль Сейтова, Ажар Нурманова
АНАЛИЗ РАБОТ ЛИНГВИСТОВ ПО ВОПРОСУ ЛЕКСИКА КАК СИСТЕМА 500
Євген Топалов
ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ 504
Нигора Умарова
О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ МОТИВАЦИИ
ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ 505
Ойистахон Усмонова
ЁШЛАРНИНГ МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ 507
Амина Фаттахова
ЖАНР РАССКАЗА В РУССКОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ УЗБЕКИСТАНА:
МОТИВ ЖЕНСКОЙ СУДЬБЫ В ТВОРЧЕСТВЕ В.ВАВИЛОВОЙ 509
Галина Фоміна
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ „ЖІНКИ”
У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ 512
Umida Khaydarova
LIFELONG LEARNING: HOW ONLINE LEARNING TRANSFORMS INTO
AN ELEMENT OF PERSONAL «INFRASTRUCTURE» 514
Yulduz Khujamova
COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICAL-STYLISTIC VARIABILITY
OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES 517
Микола Цимбалістий
IMPORTANCE OF LEARNING ENGLISH IN MEDICAL INSTITUTION
OF HIGHER EDUCATION 519
Бақытнұр Шерикбай
МАХАМБЕТ – ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫС ЖЫРШЫСЫ 521
Юлія Шкода
ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 523

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Валерий Кóсяк
К ФИЛОСОФИИ СПОРТА 526
Світлана Лук’янчук
ДІАЛОГ КУЛЬТУРНИХ ПРАДИГМ СХОДУ ТА ЗАХОДУ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ 530

Мохира Эшанова
POLITICAL TEXT AND DISCOURSE: THE CONCEPT AND THE CONTENT 533

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

Ибадулла Абдуллаев, Ғуламжон Қурбондурдиев, Шахромбой Каримбаев, Сарвар Абдиримов
КОМПЬЮТЕРДАН ОҚИЛОНА ФОЙДАЛАНИШ ВА ИНСОН САЛОМАТЛИГИ 537

Рустам Бахрамов, Аббос Журакулов, Элбек Шерматов, Улугбек Курбанов
ТИББИЙ ИНФОРМАТИКАНИНГ СУЪНИЙ НЕЙРОН ҲОСИЛ БЎЛИШИДАГИ АҲАМИЯТИ 540

Ирода Вафаева, Наргиза Назарова
СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ЭТИОЛОГИЮ И ПАТОГЕНЕЗ ВУЛЬВОВАГИНАЛЬНОГО КАНДИДОЗА У БЕРЕМЕННЫХ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ) 542

Анна Волкова, Елена Сович
НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ЛЕЧЕНИЮ ЖЕНЩИН С АЛИМЕНТАРНЫМ ОЖИРЕНИЕМ 545

Давлатшох Джалолов, Жамшед Карабаев, Амира Абдурахимова
ВЗАИМООТНОШЕНИЯ РЕАКТИВНОСТИ ВЕГЕТАТИВНОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ И РЕАКТИВНОСТИ ПЕРЕОПТИЧЕСКОГО И АРКУАТНОГО ЯДРА ГИПОТАЛАМУСА У БЕЛЫХ КРЫС 549

Дмитро Кокоркін, Марія Ярцева
ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМПЛЕКСНОГО ЛІКУВАННЯ РИНОСИНУСИТІВ У ТРИВАЛО ХВОРІЮЧИХ ДІТЕЙ В АМБУЛАТОРНИХ УМОВАХ 551

Наргиза Назарова, Ирода Вафаева
СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОБ ЭТИОПАТОГЕНЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ СИНДРОМА ЗАДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ ПЛОДА (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ) 554

Бахтиёр Тошматов, Наргиза Джуманова, Шахзод Икромов, Юсуфжон Маматов, Сохибжон Рахмонкулов, Орифжон Сангинов, Дилноза Юсупова
МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СТРОЕНИЕ ИЛЕОЦЕКАЛЬНОГО ОТВЕРСТИЕ У КРОЛИКОВ В ПОСТНАТАЛЬНОМ ОНТОГЕНЕЗЕ 557

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ / ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ірина Науменко, Ольга Шукаєва, Віолетта Бербек
ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ У ПРОЦЕСІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРОВІЗОРІВ-ІНТЕРНІВ 560

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

Оксана Карпей
ВЛИЯНИЕ РЕГУЛЯТОРОВ РОСТА НА ПОСЕВНЫЕ КАЧЕСТВА СЕМЯН ЯРОВЫХ ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР 563

Ілона Рожко, Максим Кулик
ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОЩУВАННЯ ПРОСА ПРУТОПОДІБНОГО (СВІТЧГРАСУ) В УМОВАХ УКРАЇНИ 567

Світлана Слободянюк, Марія Душар, Іванна Смульська
СОРТОВІ РЕСУРСИ ГОРОХУ ПОСІВНОГО (ЗЕРНОВОГО) ТА ЇХНІЙ ПОТЕНЦІАЛ В УКРАЇНІ 569

Насиба Ходжаева, Тойирхон Сайидхонов, Юлдуз Ибрагимова, Диёрахон Файзиева
АЙРИМ МАҲАЛЛИЙ ҚАТТИҚ БУҒДОЙ НАВЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА ҲОСИЛДОРЛИК КЎРСАТҚИЧЛАРИ 572

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

Анастасія Бойко
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ 576

Зарафшан Матекеева
АНАЛИЗ СТАТИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК АВТОРЕЗОНАНСНЫХ ЭЛЕКТРОМАГНИТНЫХ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕЙ 579

Юрій Стрежекуров, Юрій Ніколаєнко, Станіслав Заволока, Артем Тимофєєв
ОПТИМАЛЬНЕ КЕРУВАННЯ СИНХРОННИМ ДВИГУНОМ, ЯК КОМПЕНСАТОРОМ РЕАКТИВНОЇ ПОТУЖНОСТІ 581

Элдор Ураков
ДЕКЛАРАЦИЯ СООТВЕТСТВИЯ НА МАСЛО РАСТИТЕЛЬНОЕ 585

Элдор Ураков
СТАНДАРТИЗАЦИЯ – ИНТСТРУМЕНТ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА 586

Yunusali Xusanov, Shoxruxbek Obidov
KOMPOZIT MATERIALLARNI PARMALASH UNUMDORLIGINI OSHIRISHNING USULLARI 588

АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО

Жасур Болтаев
УЧЕТ ОСОБЕННОСТЕЙ СВЕТОВОГО КЛИМАТА ПРИ ПРОЕКТИРОВАНИИ ЕСТЕСТВЕННОГО ОСВЕЩЕНИЯ 591

Дилдора Мирбабаева, Камол Рузматов, Махина Камилова
ИССЛЕДОВАНИЯ ВОЗМОЖНОСТИ УПЛОТНЕНИЯ ГОРОДСКОЙ ЗАСТРОЙКИ ПРИ ШИРОТНОМ РАСПОЛОЖЕНИИ ЗДАНИЙ 595

ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ / ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Дана Сабитова, Сауле Марамова
ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ОБСТАНОВКИ В УСЛОВИЯХ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРА 598

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 601

Матеріали XXXV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Вип. 35. – 629 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на ***«Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»****.*

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті: http://confscientific.webnode.com.ua

Укладачі: С.М.Кикоть, І.В.Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І.В.Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
вул. Сухомлинського, 30 (к. 100),
м. Переяслав-Хмельницький,
08401, Київська обл., Україна
тел. 0930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

Материалы XXXV Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2018. – Вып. 35. – 629 с.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, правильность фактов и ссылок, достоверность материалов несут авторы публикаций. Перепечатка и воспроизведение опубликованных в сборнике материалов любым способом разрешается только при ссылке на ***«Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации».***

Материалы научно-практической интернет-конференции размещены на сайте: http://confscientific.webnode.com.ua

Составители: С.Н.Кикоть, И.В.Гайдаенко
Верстка и дизайн: И.В.Гайдаенко

Адрес оргкомитета и редколлегии:
ул. Сухомлинского, 30 (к. 100),
г. Переяслав-Хмельницкий,
08401, Киевская обл., Украина
тел. 0930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

